

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

ارسلت علیهم الصلوات

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

حق المسکین

علاؤ الحق دہلوی

جلد ۱-۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حق الیقین

نویسنده:

علامه محمد باقر بن محمد تقی مجلسی (ره)

ناشر چاپی:

علمیه اسلامیة

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۲	حق الیقین، ص: ۲
۱۲	مشخصات کتاب
۱۲	جلد اول
۱۲	[مقدمه کتاب]
۱۳	باب اول در اقرار بوجود حق تعالی و صفات کمالیه اوست و در آن چند فصل است
۱۳	فصل اول در اقرار بوجود صانع عالم است
۱۴	فصل دوم آنکه حق تعالی قدیم و ازلی و ابدیست
۱۴	فصل سیم آنکه حق تعالی قادر مختار است
۱۵	فصل چهارم آنکه خداوند عالم عالمست بهر معلومی
۱۵	فصل پنجم آنکه حق تعالی سمیع و بصیر است
۱۶	فصل ششم آنکه حق تعالی حی است
۱۶	فصل هفتم آنکه حق تعالی مرید است
۱۶	فصل هشتم آنکه حق تعالی متکلمست
۱۶	فصل نهم باید دانست که حق تعالی صادقست
۱۷	فصل دهم آنکه صفات کمالیه الهی عین ذات مقدس او است
۱۷	باب دوم در بیان صفاتیست که از حق تعالی نفی باید کرد و در آن چند مبحث است
۱۷	مبحث اول آنست که او یگانه است
۱۸	مبحث دوم آنکه حق تعالی مرکب نیست
۱۸	مبحث سیم آنکه صانع عالم مثل ندارد
۱۸	مبحث چهارم آنست که صانع عالم دیدنی نیست
۱۹	مبحث پنجم آنست که جناب مقدس الهی محل حوادث نیست
۲۰	مبحث ششم آنکه جناب مقدس الهی را نامهای بسیار هست

- ۲۰ مبحث هفتم آنکه حقتعالی با چیزی متحد نمیشود
- ۲۰ مبحث هشتم آنکه حقتعالی در قدیم بودن شریک ندارد
- ۲۰ باب سیم در بیان صفاتیست که متعلق است بافعال حقتعالی و در آن چند مبحث است
- ۲۰ مبحث اول آنکه مذهب امامیه آنست که حسن و قبح افعال عقلیست
- ۲۱ مبحث دوم آنکه صانع عالم فعل قبیح نمیکند
- ۲۱ مبحث سیم آنکه حقتعالی بندگان را بر افعالی که اختیاری ایشان نیست تکلیف نمیکند بآن
- ۲۲ باب چهارم در مباحث نبوتست و در آن چند مبحث است
- ۲۲ [مقصد] اول آنکه امامیه را اعتقاد آنست که بعثت پیغمبران بر حقتعالی واجبست عقلا
- ۲۳ مقصد دوم بدان که طریق دانستن حقیقت پیغمبران معجزاتست
- ۲۳ مقصد سیم باید که پیغمبر افضل از جمیع امت خود باشد و اعلم از همه باشد
- ۲۴ مقصد چهارم آنکه علمای امامیه اتفاق کرده‌اند بر آنکه انبیاء و ائمه علیهم السلام افضلند از جمیع ملائکه
- ۲۴ مقصد پنجم در بیان حقیقت پیغمبری محمد بن عبد الله بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف است
- ۳۲ باب پنجم در امامت است
- ۳۲ اشاره
- ۳۲ مقصد اول در وجوب نصب امام است
- ۳۲ اشاره
- ۳۲ وجه اول آنکه هر دلیلی که دلالت بر وجوب فرستادن پیغمبران می‌کند بر نصب امام نیز می‌کند
- ۳۳ وجه دوم آنکه نصب امام لطف است و لطف بر خدا واجبست عقلا
- ۳۳ وجه سیم [نصب حافظان شریعت]
- ۳۳ وجه چهارم [عادت تعیین خلیفه در جمیع انبیاء]
- ۳۴ وجه پنجم مرتبه امامت چنانکه دانستی نظیر منصب جلیل نبوتست
- ۳۴ اشاره
- ۳۴ (اول) آیه وافی هدایه الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي

دلیل دوم در آیه کریمه وَ قَالُوا لَوْ لَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ أَمْ هُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ

- دلیل سیم حقتعالی میفرماید که وَ رَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَ يَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ ۳۵
- دلیل چهارم آیات بسیار است که دلالت میکند بر آنکه خدا همه چیز را در قرآن مجید بیان فرموده است ۳۵
- دلیل پنجم فرموده است که أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ ۳۵
- مقصد دوم در بیان شرایط امامت است بنابر قول متکلمین ۳۵
- مقصد سیم در بیان صفات و خصایص امام است ۳۷
- مقصد چهارم در طریق شناختن امام است و او را بچند وجه میتوان شناخت: ۴۰
- وجه اول [نص حضرت رسول صلی الله علیه و آله] ۴۰
- وجه دوم افضل بودن امام است از جمیع امت ۴۰
- وجه سیم معجزه که مقارن دعوی امامت باشد ۴۰
- مقصد پنجم در بیان بعضی از آیاتست که دلالت بر امامت و فضیلت امیر المؤمنین علیه السلام میکند ۴۲
- (اول) آیه وافی هدایه إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ رَاكِعُونَ ۴۲
- (دویم) آیه کریمه يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ ۴۳
- (سیم) [تفسیر آیات صدق و صدیق بآن حضرت علیه السلام] ۴۷
- (چهارم) حق تعالی میفرماید أَمْ مَنْ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ يُثْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ ۴۸
- (پنجم) آیه إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ۴۸
- (ششم) وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ رَوِّفٌ بِالْعِبَادِ ۴۹
- (هفتم) آیه کریمه تطهیر است ۵۰
- (هشتم) آیه مباحله است ۵۲
- (نهم) وَ تَعِيَهَا أَذُنٌ وَاعِيَةٌ ۵۶
- (دهم) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا ۵۷
- (یازدهم) لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَ أَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۶۰
- (دوازدهم) فان تظاهرا عليه فان الله هو موليه و جبري و صالح المؤمنين ۶۱
- (سیزدهم) أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَ عِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ جَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي ۶۰
- (دلیل چهاردهم) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ۶۴

- ۶۵ (پانزدهم) قُلْ كَفَى بِاللّٰهِ شَهِيداً بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ
- ۶۶ (شانزدهم) آیه نجوی است
- ۶۶ (هفدهم) آیه وَ اغْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعاً وَ لَا تَفَرَّقُوا
- ۶۷ (هیجدهم) قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي اَدْعُوْا اِلَى اللّٰهِ عَلَى بَصِيْرَةٍ اَنَا وَ مَنْ اتَّبَعَنِيْ
- ۶۷ (نوزدهم) وَ قَفُوْهُمْ اِنَّهُمْ مَّسْئُوْلُوْنَ
- ۶۸ (بیستم) قُلْ لَا اَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْراً اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى وَ مَنْ يَّقْتِرِفْ حَسَنَةً نَّرِدْ لَهُ فِيْهَا حُسْنًا
- ۶۹ (بیست و یکم) الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَ عَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ طُوْبٰى لَهُمْ وَ حُسْنُ مَّآبٍ
- ۷۰ مقصد ششم در بیان احادیث متواتره است
- ۷۰ اشاره
- ۷۰ فصل اول در حدیث غدیر خم است
- ۸۲ فصل دوم در حدیث منزلت است
- ۸۵ فصل سیم در بیان اختصاص آن حضرت است بمحبت خدا و رسول
- فصل چهارم در بیان اختصاص حضرت امیر علیه السلام بحضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در اخوت و هم راز بودن و سایر امور و در آ
- ۹۲ مطلب اول اخوت است
- ۹۲ مطلب دوم آنکه آن حضرت صاحب اسرار خدا و رسول او بود
- ۹۳ مطلب سیم [به امر رسول خدا همه درها بسوی مسجد مسدود شد مگر در خانه علی علیه السلام]
- ۹۳ مطلب چهارم [شکستن بت‌های کعبه بر دوش رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم]
- ۹۵ فصل پنجم [در بیان الحق مع علی و علی مع الحق]
- ۹۷ فصل ششم در بیان افضلیت آن حضرت است بر سایر صحابه
- ۱۰۱ فصل هفتم [نصوص صریح در امامت ایشان و تجاهل مخالفان]
- ۱۰۶ فصل هشتم در بیان مطاعن آن جماعتی که غصب حق آن حضرت کردند
- ۱۰۶ اشاره
- ۱۰۶ (مطلب اول) در مطاعن ابو بکر است
- ۱۴۵ مطلب دوم در بیان قلیلی از بدع و قبیح اعمال و شنیع افعال عمر است

مطلب سیم در بیان قلیلی از مطاعن عثمانست	۱۶۸
مقصد هفتم در بیان امامت سایر ائمه است صلوات الله علیهم	۱۸۰
اشاره	۱۸۰
طریق اول طریق نص است	۱۸۱
[طریق] دویم افضلیت است	۱۸۳
(طریق سیم) عصمت است	۱۸۵
(طریق چهارم) معجزه است	۱۸۶
(طریق پنجم) اجماعست	۱۸۶
مقصد هشتم در بیان اثبات وجود امام دوازدهم و غیبت آن حضرت است	۱۹۰
جلد دوم از کتاب حقّ الیقین	۲۱۳
مشخصات کتاب	۲۱۳
[اتمه باب پنجم در امامت]	۲۱۴
مقصد نهم در اثبات رجعتست	۲۱۴
اشاره	۲۱۴
اول حقتعالی فرموده است یَوْمَ نَخْشِرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بَايَاتِنَا	۲۱۴
دویم حقتعالی فرموده است وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ	۲۱۴
سیم قول حقتعالی إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ	۲۱۵
چهارم موافق قول خدا وَ لَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ ... لَإِلَى اللَّهِ تُخْشَرُونَ	۲۱۵
پنجم قول حقتعالی وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَ حِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَ أَقْرَزْتُكُمْ	
ششم- وَ لَتَذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَذْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ	۲۱۶
هفتم- رَبَّنَا آمَنَّا اٰثْنَتَيْنِ وَ اٰخِيَّتَيْنَا اٰثْنَتَيْنِ	۲۱۷
هشتم- اِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ يَوْمَ يَقُوْمُ الشَّاهِدَاد	۲۱۷
باب [ششم] در اثبات معاد است	۲۳۴
اشاره	۲۳۴

۲۳۴	فصل اول در اثبات معاد جسمانی است
۲۳۸	فصل دوم در دفع شبهه‌های معاد جسمانی
۲۴۳	فصل سیم در اقرار بحقیقت مرگ و توابع آنست و در آن دو مطلب است
۲۴۶	فصل چهارم در احوال عالم برزخ است
۲۴۶	اشاره
۲۴۶	فایده اول در بیان بقای روح است در برزخ
۲۴۸	فایده ثانیه در بیان سؤال و ضغله و ثواب و عقاب قبر است
۲۵۷	فائده ثالثه در بیان محل روح است و جسد مثالی در عالم برزخ
۲۶۱	فصل پنجم در بیان بعضی از شرایط و علامات قیامت است که پیش از نفخ صور واقع میشود و عمده آنها چند چیز است:
۲۶۲	فصل ششم در بیان نفخ صور است و فناء اشیاء:
۲۶۵	فصل هفتم در بیان سایر احوالیست که حقتعالی خبر داده است که پیش از قیامت واقع خواهد شد
۲۶۶	فصل هشتم در بیان حشر وحوش است
۲۶۸	فصل نهم در بیان احوال اطفال و مجانین و اشباه ایشانست
۲۷۱	فصل دهم در بیان میزانتست و حساب و سؤال و رد مظالم
۲۷۱	اشاره
۲۷۲	(و اما حساب و سؤال و حکم در مظالم عباد)
۲۷۶	فصل یازدهم در بیان سؤال از رسل و شهادت شهداء و دادن نامه‌ها بدست راست و چپ و بعضی از احوال و احوال روز قیامت است:
۲۸۱	فصل دوازدهم در بیان وسیله و لوا و حوض و شفاعت و سایر منازل حضرت رسالت و اهل بیت او است در قیامت:
۲۹۱	فصل سیزدهم در بیان صراط است
۲۹۳	فصل چهاردهم در حقیقت و حقیقت بهشت و دوزخ است
۲۹۷	فصل پانزدهم در بیان صفتی چند است که در آیات و اخبار از برای بهشت وارد شده است و اعتقاد بآنها لازم است.
۳۰۸	فصل شانزدهم در بیان بعضی از صفات و خصوصیات جهنم و عقوبات آنست
۳۲۰	فصل هفدهم در بیان اعراف است
۳۲۳	فصل هیجدهم در بیان جماعتی است که داخل جهنم می‌شوند و جمعی که در آن مخلد می‌باشند و جمعی که در آن مخلد نمی‌باشند

۳۳۴	فصل نوزدهم در بیان معانی ایمان و اسلام و کفر و ارتداد است و احکام آنها
۳۵۲	فصل بیستم در بیان انواع گناهست و توبه از آنها و در آن دو مقصد است
۳۵۲	(مقصد اول) در بیان گناهان صغیره و کبیره است
۳۷۸	مقصد دوم در بیان وجوب توبه است و شرایط آن و گناهایی که از آنها توبه باید کرد
۳۷۸	اشاره
۳۷۹	مطلب اول در بیان وجوب توبه است و گناهایی که از آنها توبه باید کرد
۳۷۹	مطلب دوم خلافت میان متکلمین [در توبه مبعض]
۳۸۰	مطلب سیم در معنی توبه است
۳۸۰	مطلب چهارم بیان انواع گناهایی است که از آنها توبه میکنند
۳۸۲	مطلب پنجم در بیان وقت توبه است
۳۸۴	مطلب ششم در بیان انواع توبه است
۳۸۶	مطلب هفتم در بیان وجوب قبول توبه است
۳۸۷	مطلب هشتم در بیان اموری است که حقتعالی بر آنها مؤاخذه نمیفرماید و وعده عفو از آنها فرموده و آن چند چیز است
۳۹۳	خاتمه در بیان احوال عالم بعد از انقضای امر قیامت
۳۹۴	درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

حق الیقین، ص: ۲

مشخصات کتاب

سرشناسه: مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی، ۱۰۳۷ - ۱۱۱۱ق. عنوان و نام پدیدآور: حق الیقین/ از تألیفات مجلسی. مشخصات نشر: تهران: علمیه اسلامیة، [۱۳XX]. مشخصات ظاهری: ۶۳۶ ص. شابک: ۲۰۰ ریال یادداشت: کتاب حاضر در سالهای مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است. موضوع: شیعه -- اصول دین موضوع: شیعه -- عقاید موضوع: احادیث شیعه -- قرن ۱۱ق. رده بندی کنگره: BP۲۱۱/م۳ح۷ ۱۳۰۰ی رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۱۷۲ شماره کتابشناسی ملی: ۱۹۴۰۶۵۷

جلد اول

[مقدمه کتاب]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ* کتاب حقّ الیقین الحمد لله الواحد الاحد الفرد الصمد العليم القديم القدير الذی لیس کمثله شیء و هو السميع البصیر و الصلاة علی اشرف العارفين و فخر النبین محمد و عترته الطیین الطاهرين الذین فازوا بالقدر المعلى من الفضل و العلم و الیقین و لعنه الله علی اعدائهم اجمعین الی یوم الدین اما بعد چنین گوید خامه شکسته زبان و بیان ابکم نشان تراب اقدام ارباب یقین و خادم اخبار ائمه طاهرين صلوات الله عليهم اجمعین محمد باقر بن محمد تقی حشرهما الله مع موالیهما الاکرمین بر صحایف قلوب و صفایح الواح طالبان منهاج حق و یقین تصویر و تحریر مینماید که چون بدلائل عقلیه و نقلیه ظاهر و هویدا گردیده که حق تعالی این جهان فانی را عبث نیافریده و انسان که چشم و چراغ این جهان و علت غائی آفریدن آنست برای معرفت و عبادت خلق کرده است که باین دو قدم روحانی عروج بر معارج بهشت جاودانی نماید و بلذات فانیه این دار غرور مغرور نگردیده بواسطه این دو جبل متین خود را بسعادت باقیه آخرت رساند و از اخبار و آیات بسیار معلوم است که عبادت بدون معرفت که ایمان عبارت از آنست صحیح و حق الیقین، ص: ۳ مقبول نیست پس اول چیزی که در ابتدای تکلیف بر مکلف واجب است تحصیل ایمان است و اکثر خلق از این معنی غافلند و ارکان دین را نمیدانند و قلیلی را که از ناقص چند امثال خود فرا گرفته اند بنظر تحقیق در آن نظر نکرده اند و بمحض تقلید اکتفا نموده اند و قدم از درگه سافله گمان بدرجه عالیه یقین و اذعان نگذاشته اند اگر چه این فقیر در کتب مبسوطه عربی و فارسی این مطالب عالیه را ببینات وافی و دلائل کافیہ ایراد نموده ام اما اکثر خلق باعتبار عدم اعتنا و اهتمام در امور دین با قلت بضاعت با وفور اشغال باطله با عدم قابلیت ادراک آنها انتفاع بسیاری نمیابند لهذا این فقیر اراده نمود که در این رساله مختصره کافیہ عمده آن مطالب عالیہ را ببیانهای واضح قریب بفهام ایراد نمایم بتوفیق الله سبحانه فی الجملة بر وفق مرام بانجام رسید و مسمی به حق الیقین گردید و چون از برکات عهد حق و اوان و ثمرات امن و امان ایام سعادت فرجام دولت عظمی و سلطنت کبری اعلا- حضرت شاهنشاه ملایک سپاه ظل الله سید و سرور سلاطین جهان باسط مهاده امن و امان مظهر الطاف ربانی مهبط فیوضات سبحانی وارث میراث سلیمانی ملجأ سلاطین کامکار ملاذ خواقین جم اقتدار چراغ دودمان مصطفوی و نونهال گلستان مرتضوی انجمن افروز محفل عدل و داد و شعله جانسوز نهال جور و بیدار ممهد قواعد عدل و تمکین مشید بنای والای شرع مبین سلطان انجم سپاه گردون بارگاه مصدوقه السلطان العادل ظل الله الفایز بدرجه عالیہ نرفع درجات من نشاء مصداق آیه کریمه یختص برحمته من یشاء اعنی السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان مسمی بثالث اجداده الاکرمین الشاه سلطان حسین بهادر خان مد الله ظلال جلاله علی رؤوس العالمین و شیخ المؤمنین ببقائه الی ظهور دوله خاتم- الوصیین صلوات الله علیه و آله و علی آبائه الطاهرين بود بنظر الهام منظر اشرف رسانید امید که مقبول طبع اقدس گردد و ثبوت آن بروزگار فرخنده آثار عاید

گردد- چون ایمان عبارتست از تصدیق بوجود حق تعالی و صفات کمالیه و تنزیه و اقرار بحقیقت انبیائی که از جانب حق تعالی برای تکمیل خلایق بر ایشان مبعوث گردیده‌اند خصوصا پیغمبر آخر الزمان محمد بن عبد الله (ص) و اقرار بآنچه آن حضرت از جانب خداوند آورده است ضروریات دین را بتفصیل و آنچه ضروری نیست باجمال و اقرار بحقیقت جمیع اوصیای پیغمبران خصوصا دوازده امام که اوصیای پیغمبر آخر الزمانند و اقرار بعدالت حق تعالی و منزّه بودن او از افعال قبیحه و اقرار بحشر و معاد و توابع آن پس تحقیق این مطالب عالیه در چند باب میشود: حق الیقین، ص: ۴

باب اول در اقرار بوجود حق تعالی و صفات کمالیه اوست و در آن چند فصل است

فصل اول در اقرار بوجود صانع عالم است

و آن از همه چیز هویداتر است زیرا که هر که نظر میکند در خلق آسمان و زمین و آفتاب و ماه و ستاره‌ها و بادها و ابرها و بارانها و دریاها و کوهها و حیوانات و خلقت بدن و روح خود و غرائب صنع که در هر یک از اینها بکار برده بیقین میداند که اینها خود بی‌صانعی بهم نرسیده‌اند کسی که اینها را آفریده مثل آنها نیست و کامل بالذاتست و هیچ‌گونه نقص در ذات و صفات او نیست و این دلیل اجمالیست که برای اکثر خلق کافیت و از دلایل تفصیلیه بچند دلیل قریب بفهم اکتفا مینمائیم: دلیل اول آنکه هر مفهومی که آدمی تعقل آن مینماید یا آنست که نظر بذات او بدون ملاحظه امر خارجی و علتی بودن آن در خارج واجب است او را واجب الوجود خوانند یا آنکه نظر بذات او محال است او را ممتنع الوجود گویند یا نظر بذات او نه واجبست بودن او و نه ممتنعست بودن او و او را ممکن الوجود گویند که بودن و نبودن هر دو بذات او رواست پس اگر علتی بهم‌رساند موجود میشود و الا معدوم خواهد بود پس گوئیم که شک نیست که در عالم موجودات هستند اگر مجموع موجودات منحصر باشند در ممکنات و واجب الوجودی در میان آنها نباشد پس همه را با هم که ملاحظه کنی بمنزله یک شخصند و عدم بر مجموع اینها رواست هم چنانچه زید بی‌علت محالست که موجود شود زیرا که ترجیح بلا مرجح لازم می‌آید و آن ببدیهه عقل محالست همچنین موجود شدن این مجموع بدون علتی که خارج از اینها باشد محالست و آن علت باید موجود باشد زیرا که بدیهی است که چیزی که خود موجود نباشد علت وجود دیگری نمیتواند بود و موجودی که خارج از جمیع ممکناتست واجب الوجود است- پس ثابت شد که واجب الوجودی البته موجود هست و اگر گویند که هر یک از اجزاء علت وجود دیگریست الی غیر النهایه و علت مجموع مجموع علل اجزاء است جواب گوئیم که هر یک بشرط وجود علت لازم است وجودش اما عدم او با عدم جمیع عللش ممکن است هر گاه واجب الوجودی نباشد پس ترجیح بلا مرجح لازم می‌آید. دلیل دوم- بعضی از محققین گفته‌اند همچنانکه تواتر در محسوسات افاده علم میکند از برای آنکه محالست عاده که این عدد کثیر اتفاق کنند بر کذب یا صدق و همه غلط کنند پس هر گاه جمیع انبیا و اوصیا و اولیا و عقلا اتفاق کنند بر وجود صانع عالم و حدوث او و حق الیقین، ص: ۵ آنکه او کامل است من جمیع الجهات و نقص بر او روا نیست البته این کس را علم بهم میرسد که این حق است و این جماعت بسیار اتفاق نکرده‌اند بر کذب و باین عقول کامله اتفاق بر غلط نکرده‌اند ایضا اتفاق ایشان دلیل بر اینست که این مقدمات ما بدیهی‌اند یا اگر نظریند دلایل آنها واضحست بحیثیتی که راه خطا در آنها نیست و این دلیل در نهایت متانت است. دلیل سیم معجزاتست که از پیغمبران و اوصیاء ایشان ظاهر گردیده مانند عصا را از دریا کردن و دریا را شکافتن و مرده را زنده کردن و کور را بینا کردن و ماه را بدونیم کردن و آب بسیار از میان انگشتان یا از سنگ کوچک جاری ساختن و امثال اینها چه بر هر عاقلی ظاهر است که اینها فوق طاقت بشر است پس باید خدائی باشد که اینها را برای اظهار حقیقت ایشان بر دست ایشان جاری گرداند و عوام بلکه اکثر خواص را دلیل اجمالی که از تفکر در غرایب صنع الهی در آفاق و انفس ظاهر میگردد و حق تعالی در اکثر قرآن مجید بآن اشاره فرموده کافیت بلکه علم بوجود صانع بدیهیست و همه عقول

بر این مفطورند چنانچه حق تعالی فرموده است که اگر از کافران سؤال کنی که کی آفریده است آسمانها و زمین را هرآینه گویند که خدا آفریده است و باز فرموده است که أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ آیا در خداوند شکی هست که آفریننده آسمانها و زمین است ایضا فرموده است که دین حق فطرت خداست که مردم را بر آن مفسطور و مخلوق گردانیده است لهذا پیغمبران که مبعوث گردیدند مردم را امر بتوحید و یگانه پرستی و گفتن «لا اله الا الله» نمودند نه اقرار بصنایع و بینه بر این معنی اینست که همه خلق در وقت الجا و اضطرار که دست ایشان از وسایل ظاهره کوتاه میگردد البته پناه بصانع خود میبرند و اقرار مینمایند که خدای یگانه دارند چنانچه این مضمون در احادیث معتبره وارد شده است یکی از عارفان گفته است که اکثر کفار و جهال اگر چه در ظاهر حال منکر وجود مبدء اند اما باطنا بحقیقت و ثبوت وجودش مقر و معترفند و لهذا اختلاف در وجود مبدء از هیچ عاقل معتد به مروی نیست و توضیح کلام در این مرام آنکه باتفاق شرع و عقل و تعاضد برهان و نقل حضرت حق تعالی و تقدس از آن برتر و بزرگوارتر است که بکنه ذات محاط عقل غیر گردد اما بواسطه رابطه اضافی که میان مالک و عبید متحقق است بجهت علاقه افاضه رحمت بی غایت که زلال نوایش از ینابیع علم و قدرت بمجاری حکمت و ارادت پیوسته جاری و روانست جبلت و طبیعت مخلوقات مجبول و مفسطور است بر اذعان و قبول صانع و از این جهت در هنگام صدمت و وقوع وقایع و وقت اضطرار بی سبق رؤیت روی استعانت و فزع بنگاه دارنده خود می آورند بتوجه طبیعی حق الیقین، ص: ۶ که تأمل و تکلفی در آن نیست و از این جهت این حالت مظهر استجاب دعا میباشد چنانچه آیه کریمه أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ بَانَ ناطق است و انزعاج حیوانات عجم در گاه عروض خوف و گریز ایشان در حال استیلای وهم و هراس بحقیقت از این قبیل است و لهذا طوایف مختلفه و امم متخالفه که در هر عهد و اوان و در هر دین از ادیان بوده اند خلاف در وجود مبدء از هیچ عاقلی مروی نیست بلکه محال خلاف احوال و اوصاف او است و فخر رازی از شخصی نقل کرده است که در بعضی از منه خشکسال عظیم و قحط شدید بهم رسید مردم از برای استسقاء بصحرا رفتند و دعا کردند و دعای ایشان مستجاب نشد آن شخص گفت در آن وقت بسوی بعضی از کوهها رفتم آهویی را مشاهده کردم که از شدت عطش بسوی غدیر آبی میدوید و چون بغدیر رسید آن را خشک دید حیران شد و چند مرتبه بجانب آسمان نظر کرد سر را حرکت داد ناگاه ابری پدید آمد و آن قدر بارید که غدیر مملو گردید و آهو آب خورد و سیراب گردید و بر گردید و صاحب رساله اخوان الصفا نقل کرده است که مکرر دیده اند که حیوانات در سالهای خشک سال سر بسوی آسمان بلند میکنند و طلب باران میکنند از صیادی نقل کرده اند که گفت گاو کوهی را دیدم که بچه خود را شیر میداد من چون متوجه او شدم بچه را گذاشت و گریخت من بچه او را گرفتم چون نظر کرد بچه را بدست من دید مضطرب شد و سر بسوی آسمان بلند کرد چنانچه گویا استغاثه بحق تعالی میکند ناگاه گودالی پیش آمد من در آن گودال افتادم و بچه از دست من رها شد مادرش آمد و او را برد و آنچه از احادیث شریفه در این باب وارد شده ذکر آنها در این مقام مناسب نیست پس معلوم شد که وجود مبدء در وضوح و ظهور بمرتبه ایست که بر حیوانات عجم نیز مخفی نیست.

فصل دوم آنکه حق تعالی قدیم و ازلی و ابدیست

و عدم بر او محال است همیشه بوده است و خواهد بود زیرا که اگر حادث باشد و عدم و فنا بر او روا باشد هرآینه محتاج بصانع دیگر خواهد بود و واجب الوجود و صانع عالم نخواهد بود و باید دانست که وجود او واجب است و لازم ذات اوست و محالست که از او منفک شود و جمیع ارباب ملل مختلفه اتفاق کرده اند بر آنکه او کامل من جمیع الجهات است و عجز و نقص و فنا بر او محال است.

فصل سیم آنکه حق تعالی قادر مختار است

و هیچ ممکن از تحت قدرت او بیرون نیست و چنان نیست که زیاده بر آنچه آفریده است نتواند آفرید بلکه مصلحت در خلق اینها بوده و اگر خواهد اضعاف آنچه را آفریده است از آسمان حق الیقین، ص: ۷ و زمین و غیر اینها ایجاد می‌تواند کرد و اگر خواهد جمیع اشیاء را معدوم می‌تواند کرد و فاعل مختار است و آنچه کند باراده و اختیار میکند و مجبور نیست در کارها و چنان نیست که تأثیر او در اشیاء بدون اراده او باشد مانند سوختن آتش و هر ممکن را که اراده حق تعالی بایجاد او تعلق گیرد البته موجود میشود چنانچه خود فرموده است که **إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ** و این منافات ندارد با آنکه اراده حق تعالی تعلق بامور قبیحه نگیرد و یک دلیل بر این مضامین آنست که مذکور شد که اتفاق کرده‌اند ارباب عقول باقوال مختلفه بر آنکه عجز و نقص بر صانع عالم روا نیست و چنین امری یا بدیهی است یا نظری است که در مقدماتش راه شبهه نیست.

فصل چهارم آنکه خداوند عالم عالمست بهر معلومی

و تغییری در علم او نیست و علم او باشیاء پیش از وجود آنها تفاوت ندارد با علم او بعد از وجود آنها و در اول میدانست آنچه در ابد الآباد بهم میرسد و جمیع اشیاء مانند ذرات هوا و قطرات دریاها و عدد مثقال کوهها و برگ درختان و ریگ بیابان و نفسهای جانوران نزد علم او هویدا است زیرا که خالق همه چیز اوست یا بواسطه یا بی‌واسطه و هر که باراده و اختیار و از روی حکمت چیزی را آفریند البته بآن چیز و صفات و آثار آن علم دارد باندک تأملی این مقدمه نهایت ظهور دارد و دیگر آنکه مجرد است و نسبت مجرد بهمه چیز مساویست دیگر آنکه همچنانکه همه ممکنات اثر وجود اویند علم آنها و جمیع کمالات آنها باو منتهی میشود و کسی که همه علمها از او باشد جاهل بچیزی نمیشد و جناب مقدس او اشاره بهمه دلایل در سه کلمه قرآن مجید فرموده است **أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ** یعنی آیا نمیداند همه اشیاء را آنکه همه چیزی را آفریده است و او است لطیف یعنی مجرد یا صاحب لطف کامل و رحمت شامل بالنسبه بجمیع موجودات حافظ و خالق و مربی همه اوست و همه را بمنتهای کمال او میرساند و او داناست بخفایای امور و کسی که نیک تأمل کند در غرایب صنع خالق عالم در آفتاب و ماه و ستارگان و حرکات مختلفه آنها بر قانون حکمت در تربیت جمادات و نباتات و رسانیدن هر یک بحد کمال آن و در تشریح بدنهای انسان و حیوانات و ترکیب اعضای آنها بر یکدیگر و آلات و ادوات تغذیه و تنمیه و ادراکات حواس خمس ظاهره و باطنه که چندین هزار سال حکما در آنها فکر کرده‌اند و کتابها در هر باب نوشته‌اند و بعشری از اعشار آنها پی نبرده‌اند به عین الیقین میدانند که بر چنین خداوندی هیچ امری مخفی نیست و از هیچ امری عاجز نیست و بر همه چیز قادر است و آیه کریمه اشاره باین مراتب همه دارد و باید دانست که حق الیقین، ص: ۸ علم او ازلی و ابدی است و او غافل نمی‌شود و سهو و نسیان و فراموشی در او نمیشد و خواب و پینکی که مقدمه خوابست در او محال است زیرا که اینها همه عجز و نقص است و او کامل من جمیع الجهاتست چنانچه دانستی و هرگاه عموم علم و قدرت و تنزه او از ارتکاب امور قبیحه ثابت شد بمعجزه حقیقت پیغمبران و اوصیای ایشان ثابت میشود چنانچه مذکور خواهد شد ان شاء الله تعالی پس سایر صفات کمالیه باختيار ایشان ثابت میشود و احتیاج بدانستن دلایل عقلیه نیست لهذا در این مقام کلام را بسط دادیم.

فصل پنجم آنکه حق تعالی سمیع و بصیر است

یعنی عالم بآنچه شنیدنی است از آوازا و آنچه دیدنیست از دیدنیها بی آنکه او را آلت شنیدن و گوشی بوده باشد و بدون آنکه او را آلت دیدن و چشم بوده باشد زیرا که اگر محتاج باینها بوده باشد جسم مرکبی خواهد بود و محتاج و ممکن بوده و خواهد بود و در کمال خود محتاج بغیر خواهد بود و او کامل بذات خود است و علم او بر اینها موقوف به وجود اینها نیست بلکه پیش از وجود آنها و بعد از برطرف شدن آنها می‌داند بهمان نحو که در وقت وجود آنها میدانند و این دو صفت بعلم بر میگردد چون

حقتعالی خود را باین دو صفت ستوده جدا ذکر کرده‌اند شاید حکمتش آن باشد که در ضمن آنها رد بر حکما میشود که خداوند را عالم بجزئیات نمی‌دانند یا چون اکثر اعمال عباد که مورد تکلیف الهی است از قبیل مسموعات و مبصرات است این دو صفت را از مطلق علم تخصیص بذکر فرموده که داخل در زجر ایشان در معاصی و ترغیب ایشان بطاعت بوده باشد و بعضی این دو صفت را وراء صفت علم می‌دانند و ذکر آن ثمره ندارد.

فصل ششم آنکه حقتعالی حی است

یعنی زنده است و مراد از حی صفتی است که از آن توانائی آید و دانائی چون معلوم شد که حقتعالی عالم و قادر است پس صفت حیات نیز او را خواهد بود اما حیات در ممکنات بعارض شدن صفتی میباشد و جناب مقدس الهی بذات خود زنده است بدون آنکه صفت موجودی عارض او گردد در حقیقت این صفت بعلم و قدرت بر میگردد.

فصل هفتم آنکه حقتعالی مرید است

یعنی کارها از او باراده و اختیار صادر میشود نه مانند افعال اضطراریه که بدون اراده و اختیار صادر میشود مثل سوختن آتش و فرود آمدن سنگ از هوا و از ما فعلی که با اختیار صادر شود اول تصور آن فعل میکنیم و بعد از آن فائده از برای آن تخیل میکنیم و آن محرک ما میشود تا بحد عزم و جزم حق الیقین، ص: ۹ میرسد پس آن فعل از ما صادر میشود و در جناب مقدس الهی چون اختلاف احوال و عوارض نمیشد پس همان علمی که حقتعالی دارد که وجود فلان امر در فلان وقت برای نظام عالم اصلح است سبب وجود آن میشود در آن وقت لهذا متکلمین امامیه گفته‌اند که اراده بعلم بر میگردد و علم با صلح اراده است و در احادیث این باب سخن بسیار است و از برای مکلف همین بس است که بداند که افعال از حقتعالی باراده و اختیار موافق حکمت و مصلحت صادر میشود و در آن افعال مجبور نیست.

فصل هشتم آنکه حقتعالی متکلمست

یعنی ایجاد حروف و اصوات مینماید در جسم بی آنکه او را عضوی و دهانی و زبانی بوده باشد چنانچه بقدرت کامله ایجاد سخن در درخت کرد و حضرت موسی علیه السلام شنید و ایجاد کلام در آسمان میکند و ملائکه میشنوند و وحی می‌آورند یا ایجاد نقوش میکند در الواح آسمان و ملائکه میخوانند و وحی می‌آورند و ایجاد آنها در قلوب ملائکه و انبیاء و اوصیاء مینماید و تکلم از صفات ذات الهی نیست که قدیم باشد بلکه از صفات فعل است و حادث است زیرا که آنچه کمال حقتعالی است علم بآن معانی و حروف است و قدرت بر ایجاد حروف و اصوات در هر چه خواهد دارد و این دو صفت قدیمند و عین ذاتند و این صفات را جدا ذکر کرده‌اند برای آنکه بنای بعثت انبیا و تکالیف حقتعالی و انزال کتب و وحیهای الهی بر اینست و کلامهای خدا که در قرآن مجید و سایر کتب آسمانیست همه حادث است و علم حقتعالی بآنها قدیمست و این غیر کلام است و کلام نفسی که اشاعره قائلند باطلست

فصل نهم باید دانست که حقتعالی صادقست

و کذب و دروغ مطلقا بر او روا نیست زیرا که عقل حکم میکند که کذب قبیح است و او از قبیح منزّه است و دروغ مصلحت‌آمیز که بر ما رواست باعتبار ارتکاب اقل قبیحی است و این از عجز ما است که قادر نیستیم که مفسده کلام راست را دفع کنیم و خدا بعجز موصوف نمیشود و ایضا اجماع ملین و ارباب عقول منعقد است بر آنکه حقتعالی صادق است در جمیع افعال و اقوال و احوال

و کتب الهیه مشحونست بآن و از جمله ضروریات دین است.

فصل دهم آنکه صفات کمالیه الهی عین ذات مقدس او است

باین معنی که او را صفت موجودی نیست که قائم بذات مقدس او باشد بلکه ذات او قائم مقام جمیع صفات است چنانچه در ما ذاتی هست و صفت قدرت موجودیست که عارض آن ذات حق الیقین، ص: ۱۰ شده است و در حقتعالی ذات مقدس او قائم مقام جمیع صفاتست و همچنین در سایر صفات کمالیه ذات مقام همه است و بغیر ذات مقدس بسیط مطلق چیزی نیست زیرا که اگر صفتی زاید بر ذات باشد یا قدیم خواهد بود یا حادث و هر دو محالست زیرا که اگر قدیم باشد تعدد قدما لازم آید و قدیمی بغیر از خدا نمیباشد پس آن نیز خدای دیگر خواهد بود و اگر حادث باشد لازم آید که واجب الوجود محل حوادث باشد و این محال است چنانچه ان شاء الله مذکور خواهد شد و ایضا لازم آید که حق سبحانه و تعالی در کمالات خود محتاج بغیر باشد و آن مستلزم نقص و عجز است چنانچه حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرموده است من وصفه فقد قرنه و من قرنه فقد ثناه و من ثناه فقد جزاه و من جزاه فقد جهله یعنی هر که وصف کند خدا را بصفات زائده پس بتحقیق که مقارن گردانیده او را با صفات دهر و هر که وصف کرد خدای را با صفات دهر پس اعتقاد کرده بدو خدای و یا دوئی در ذات خدا قائل شده و هر که این اعتقاد کرد خدا را صاحب جزوها دانست و هر که این اعتقاد دارد خدا را نشناخته است و ایضا فرموده است که اول دین شناختن خدا است و کمال شناختن خدا آنست که او را یگانه داند و کمال یگانه دانستن او آنست که صفات زائده را از او نفی کند و در عدد صفات کمالیه الهی خلاف کرده‌اند بعضی گفته‌اند علم است و قدرت و اختیار و حیوة و اراده و کراهت و سمع و بصر و کلام و صدق و ازلی بودن و ابدی بودن و بعضی از این دو صفت تعبیر بسرمه کرده‌اند پس باید دانست که حق تعالی عالم است و قادر است و مختار و حی و مرید و کاره و سمیع و بصیر و متکلم و صادق و ازلی و ابدی چون بعضی از صفات ببعضی دیگر بر میگردد و بعضی داخل صفات تنزیهیه است در عدد آنها خلاف کرده‌اند و همه بر میگردد بآنچه مذکور شد.

باب دوم در بیان صفاتیست که از حقتعالی نفی باید کرد و در آن چند مبحث است

مبحث اول آنست که او یگانه است

و شریکی ندارد نه در خداوندی و نه در خلق اشیاء چنانچه مجوس بیزدان و اهرمن و نور و ظلمت قائل شده‌اند و نه در استحقاق عبادت و پرستیدن چنانکه کفار مکه بتها را شریک کرده بودند با خدا و پرستیدن و سجده کردن و این مطلب باخبر جمیع انبیاء و ضرورت جمیع ادیان حقه ثابت حق الیقین، ص: ۱۱ شده است و بیدیه عقل معلوم است که نظام عالم وجود و انتظام احوال آن بدون وحدت الهی میسر نمیشود هرگاه تعدد دو کدخدا در خانه‌ای و دو حاکم در شهری و دو پادشاه در مملکتی باعث اختلال اوضاع آنها گردد چون تواند بود که احوال آسمانها و زمین و کارخانه ایجاد باین وسعت بدو اله منتظم تواند شد بلکه باندک تأملی معلوم میشود که جمیع عالم باعتبار ارتباط ان باجزاء یکدیگر بمنزله یک شخص است و همچنانکه عقل تجویز نمیکند که دو نفس متعلق بیک بدن باشد تجویز نمیکند که دو اله مدبر عالم باشد- محقق دوانی گفته است که اگر کسی دیده تبصر و اعتبار بگشاید و گرد سر و پای عالم برآید از مفتوح آنکه عالم روحانات است تا آنکه منتهای عالم جسمانیاتست همه را یک سلسله مشبک منتظم بیند بعضی در بعضی فرو رفته و هر یک بتالی خود مرتبط چنانچه پنداری یک خانه است و بر اصحاب بصیره نافذه مخفی نیست که مثل این ارتباط و التیام جز بوحده صانع صورت انتظام نپذیرد چنانچه از ملاحظه صناع متعدده متبصر تیزهوش را این معنی منکشف گردد که با وجود آنکه بحقیقت موجد همه یکی است چه نزد محققان اهل دانش و بینش مقرر است که مؤثر حقیقی در

همه اشیا جز واحد احد نیست بواسطه آنکه مصور صور مختلف است بسی منافرت و مناکرت میان مصنوعات ایشان ظاهر میگردد و از ملا-حظه این معنی و اخوات آن متفطن هوشمند را معلوم گردد که این چنین وحدت و انتظام که در اجزاء عالم واقع است جز بوحدهت صانع آن نمیتواند بود چنانچه مضمون آیه کریمه لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا مبنی از آنست و اهل اعتبار را ادنی تنبیهی کافیت که إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ تمام شد سخن محقق دوانی و از تحقیقات سابقه معلوم شد که همچنانچه وجود صانع بدیهی و فطریست وحدت او نیز بدیهی و فطرتی است و همگی رو بیک اله دارند و مقیم یک در گاهند و اتفاق عقول مستقیم بر این معنی واقع است و اکثر ثنویه نیز مبدأ اصلی را یکی میدانند و میگویند که نور و یزدان قدیم است و ظلمت و اهرمن از او بهم رسیده حادث است و قلیلی از ایشان بظاهر اظهار قدم هر دو میکنند و در باطن اگر اندک تأملی کنند اذعان بوحدهت میکنند و ترهات واهیه ایشان را هر جاهلی بشنود بطلان آنها را بالبدیهه میداند و ذکر آنها موجب تطویل کلام است و حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرموده که اگر خدای دیگر میبود بایست کتابها و رسولان او نیز نزد ما آید و این برهانست قاطع زیرا که واجب الوجود باید قادر بر کمال و فیاض مطلق باشد هرگاه یک خدا صد و بیست و چهار هزار پیغمبر برای معرفت و عبادت خود بفرستد و خلق را هدایت کند که اگر العیاذ بالله خدای دیگر میبود او نیز باید پیغمبری برای شناسانیدن حق یقین، ص: ۱۲ خود و عبادت خود بفرستد پس یا قادر نیست و عاجز است یا حکیم نیست و بخیل و جاهل است و هیچ یک از این صفات بر واجب الوجود روا نیست و بر این مطلب دلایل بسیار است و این رساله گنجایش ذکر آنها را ندارد و اما اینکه بتها که جمادی چندند و نفع و ضرری از ایشان متصور نیست یا مخلوقی چند که مقهور و مغلوب قادر مطلق اند مستحق عبادت نیستند از آن واضح تر است که احتیاج به بیان داشته باشد و نفی آن ضروری دین اسلام است.

مبحث دوم آنکه حقتعالی مرکب نیست

و جسم و جوهر و عرض نیست و او را مکانی و جهتی نیست باید دانست که موجود یا مرکب است یا بسیط و مرکب آنست که اجزا داشته باشد در خارج مانند آدمی که مرکبست از اعضاء و اخلاط بدنی و عناصر اربعه یا در ذهن مانند جنس و فصل - و بسیط آنست که جزوی نداشته باشد و حقتعالی بسیط مطلق است و او را جزوی نیست زیرا که اگر جزو داشته باشد محتاج بآن جزو خواهد بود در وجود و ممکن خواهد بود و جوهر نیست زیرا که جوهر از اقسام ممکن است و او واجب الوجود بالذاتست و عرض نیست مانند سفیدی و سیاهی زیرا که عرض محتاج است بمحل و هر محتاجی ممکن است و جسم نیست زیرا که جسم مرکب است از اجزا و مرکب محتاج است باجزاء و در مکان و جهت نیست زیرا که هر چه در مکان و جهت است یا جسم است یا در جسم حلول کرده است و خدا منزله است از هر دو و حرکت و انتقال از مکانی بمکانی یا از محلی بمحلی بر او محال است زیرا که اینها از لوازم جسم و جسمانیست.

مبحث سیم آنکه صانع عالم مثل ندارد

چنانچه فرموده است لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ و شبیه و نظیری ندارد که در حقیقت ذات و کنه صفات با او شریک باشد و ضدی ندارد که با او معارضه تواند کرد و در آفریدن اشیاء معینی و یاری نداشته و اعتقادی که بعضی از غلات دارند که حقتعالی رسول و ائمه هدی را آفرید و خلق عالم را بایشان واگذاشت کفر است و خلق همه چیز بغیر از افعال بندگان او است

مبحث چهارم آنست که صانع عالم دیدنی نیست

و بدیده سر ادراک نتواند کرد نه در دنیا و نه در آخرت و این ضروری دین شیعه است و آیات و احادیث بسیار بر این معنی وارد

شده است آنچه توهم میکنند بر خلاف این وارد شده است مؤولست بادرک بدیده دل چنانکه حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرمود نه بیند او را دیده‌ها بمشاهده دیدن و لیکن دیده است او را دلها بحقیقت‌های ایمان و بپاید دانست که کنه ذات و صفات کمالیه خدای عالم را بغیر او کسی نمیداند و پیغمبر آخر الزمان که اشرف مکونات است و افضل حق الیقین، ص: ۱۳ عارفانست اقرار بعجز نموده و فرموده است که «ما عرفناک حق معرفتک» یعنی نشناخته‌ایم ترا چنانکه سزاوار شناختن تست و حقتعالی فرموده است که وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدَرِهِ یعنی اندازه نکرده‌اند خدا را و تعظیم او نکرده‌اند چنانکه سزاوار او است و فرموده است لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ یعنی ادراک نکند او را دیده‌ها و او ادراک میکند دیده‌ها را در احادیث وارد شده است که یعنی دیده دلها ادراک کنه او را نمیکند چه جای دیده سر ایضا بسایر حواس ظاهره ادراک او نتوان کرد یعنی شنیدن و بوئیدن و لمس کردن و چشیدن بحواس باطنه نیز ادراک او نتوان کرد مانند وهم و خیال.

مبحث پنجم آنست که جناب مقدس الهی محل حوادث نیست

که احوال مختلفه بر او وارد میشود مانند سهو و نسیان و خواب و دلتنگی و ماندگی و لذت و الم و درد و بیماری و جوانی و پیری و لذت خوردن و آشامیدن و جماع کردن و محل هیچ مقوله از مقولات عرض نیست زیرا که اتصاف باین عوارض همه دلیل عجز و نقص و احتیاج است و حقتعالی از عجز و نقص و احتیاج مبرا است و مجمل سخن در این باب آنست که آنچه از صفات کمالیه الهی است حادث نتواند بود و از او منفک نتواند شد مانند علم و قدرت زیرا که اگر اینها حادث باشد حقتعالی پیش از عروض این صفات ناقص و عاجز و جاهل خواهد بود و اگر از او منفک شوند بعد از آن ناقص خواهد بود و در هیچ حال نقص بر او روا نیست و اگر آنچه حادث میشود و صفت نقص باشد عروض از محال خواهد بود و آنچه از صفات ذات نیست و صفت فعل است حادث میتواند بود مانند خالق و رازق و محیی و ممیت زیرا که در ازل حقتعالی خالق نبوده و الا- باید که عالم قدیم باشد و خلق الهی همیشه بوده باشد و این صفت کمال حقتعالی نیست که از عدم آن نقص او لازم آید بلکه آنچه صفت کمال است قادر بودن بر ایجاد است که در هر وقت که مصلحت داند ایجاد نماید و آن قدیم است و هرگز از او منفک نمیشود و گاه باشد که دوام صفت فعلی نقص حقتعالی باشد مثل آنکه هرگاه مصلحت در ایجاد زید در این روز بوده باشد اگر پیش از این روز ایجاد کند خلاف مصلحت است و موجب نقص است و همچنین زید را معدوم کردن هرگاه خلاف باشد و بعمل آورد نقص او خواهد بود نه کمال او چنانچه گفته‌اند که صفت ذات آنست که حقتعالی بآن صفت موصوف گردد و بضد آن موصوف نتواند بود و صفت فعل آنست که به آن صفت و بضد آن موصوف تواند بود. و اما اول مثل علم که علم الهی بهمه چیز تعلق گرفته است و بجهل مطلقا موصوف حق الیقین، ص: ۱۴ نتواند بود و همچنین قدرت جناب حقتعالی قادر بر هر ممکن است و عجز را به هیچ وجه نسبت باو نتوان داد. دویم مثل خلق میتوان گفت که خداوند عالم هفت آسمان آفریده و زیاده از هفت آسمان چون مصلحت نبوده خلق نکرده و زید را خلق کرد و پسر او را خلق نکرده و بزنده کردن موصوف گردیده و بمیرانیدن موصوف گردیده و یکی را غنی و دیگری را فقیر گردانیده هیچ‌یک از اینها موجب تغییر در ذات مقدس او و نقص او نیست زیرا که کمال ذات مقدس او قدرت کامل و علم سابق و خیریت محض است و اختلاف در قابلیت مواد ممکناتست و هر چیزی را در خور قابلیت ماده و مصلحت نظام کل بهره از فیض شامل خوردن است اما زیاده از آن عطا فرماید مخالف علم شامل او خواهد بود بکل مصالح و مصالح کل بلا تشبیه از بابت باران رحمت که چون میبارد بر همه چیز نیکو میبارد اما باعتبار اختلاف مواد و قابلیت در یک زمین گل و سنبل میرویند و در یک زمین خار بیمقدار ظاهر میگرداند و در یک زمین اشجار و اثمار و در دیگری آبها و انهار بعمل می‌آورد و یک خانه را آبادان می‌گرداند- و دیگری را ویران و همه از یک باران است. هر چه هست از قامت ناساز بی‌اندام ماست و نه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست و در این رساله زیاده از این بیان مناسب نیست

مبحث ششم آنکه جناب مقدس الهی را نامهای بسیار هست

چنانکه فرموده است **لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا** یعنی خداوند عالم را نامهای بسیار نیکو هست پس بخوانید او را بآن نامها و اسماء بسیار که در آیات و اخبار و ادعیه وارد شده است و احوط آنست که خدا را بغیر نامها که در آیات و اخبار وارد شده است نخوانند و حق آنست که نامهای خدا حرفی چندند و مخلوقند و حادثند و بعضی از سنین قائل شده‌اند که نامهای او عین او است و این سخن به‌ذیان شبیه است و در اخبار وارد شده است که هر که بر این قول قائل شود کافر است و هر که عبادت نام کند بی‌معنی کافر است و هر که عبادت نام کند و معنی هر دو با خدا شریک قرار داده و هر که عبادت نام کند ذاتی را که این نامها بر او اطلاق میکنند خدا را بیگانگی پرستیده است.

مبحث هفتم آنکه حقتعالی با چیزی متحد نمیشود

زیرا که اتحاد اثنین محالست و او را زن و فرزند نمی‌باشد و در چیزی حلول نمیکند چنانکه حق الیقین، ص: ۱۵ نصاری میگویند که حضرت عیسی (علی نبینا و آله و علیه السلام) فرزند خدا است یا خدا در او حلول کرده است یا با او متحد شده است و اینهمه مستلزم عجز و نقص حقتعالی است و عین کفر است و آنچه بعضی از صوفیه میگویند که حقتعالی عین اشیاء است یا آنکه ماهیات ممکنه امور اعتباریه‌اند و عارض ذات حق شده‌اند یا آنکه خدا در عارف حلول می‌کند- و با او متحد میشود همه این اقوال عین کفر و زندقه است و همچنین آنچه بعضی از غالیان شیعه گفته‌اند که حقتعالی در رسول خدا و ائمه هدی حلول کرده است یا با ایشان متحد شده است یا بصورت ایشان ظاهر شده است همه کفر است و ائمه از ایشان تبرا کرده‌اند و بر ایشان لعنت کرده‌اند و امر بقتل بعضی از ایشان نمودند و حضرت امیر المؤمنین (ع) جمعی از ایشان را بدود هلاک کرد.

مبحث هشتم آنکه حقتعالی در قدیم بودن شریک ندارد

و هر چه غیر ذات جناب مقدس اوست حادث است و جمیع ارباب ملل بر این معنی اتفاق کرده‌اند و اگر چه حدوث و قدم را در عرف حکما بر چند معنی اطلاق میکنند اما آنچه اتفاقی ارباب ملل است آنست که آنچه غیر حقتعالی است وجودش ابتدائی دارد و ازمنه وجودش از طرف ازل متناهیست و بغیر حقتعالی وجودش ازلی نیست و این معنی اجماعی مسلمانان بلکه جمیع اهل ادیانست و آیات و اخبار که دلالت صریح بر این معنی دارد بسیار است و فقیر در کتاب بحار الانوار قریب به دویست حدیث از کتب معتبره خاصه و عامه در این باب ایراد نموده‌ام بادلّه عقلیه و جواب شبهه فلاسفه در احادیث معتبره وارد شده است که هر که قائل شود بقدمی غیر از حقتعالی کافر است.

باب سیم در بیان صفاتیست که متعلق است بافعال حقتعالی و در آن چند مبحث است

مبحث اول آنکه مذهب امامیه آنست که حسن و قبح افعال عقلیست

و مراد از حسن آنست که فاعل و قادر اگر آن فعل را بکند مستحق مدح و ثواب باشد و قبیح آنست که فاعل و قادر اگر آن فعل را بکند مستحق مذمت و عقاب باشد و فعل را فی نفسه قطع نظر از وارد شدن شرع جهت حسنی و قبحی میباشد که مستحق مدح یا ثواب و مذمت یا عقاب گردد و آن جهت را گاهست بیدیه عقل همه کس می‌داند مانند نیکی راست گفتنی که حق الیقین، ص: ۱۶ نفع رساند و قباح دروغ گفتنی که ضرر رساند و گاهست که بفکر معلوم میشود مانند راستی که ضرر بکسی رساند یا دروغی که نفع رساند که علم بحسن و قبح آنها محتاج بنظر و فکر است و گاه است که عقول اکثر عاجز است از فهم آنها و لیکن بعد از

ورود شرع حسن و قبح آنها را میدانند مثل حسن روزه روز آخر ماه رمضان و قبح روزه روز اول ماه شوال و اشاعره از اهل سنت میگویند که حسن و قبح اعمال بامر و نهی شارع است هر چه را شارع امر کرده حسن میشود و هر چه را نهی از آن کرده قبیح میشود پس اگر مردم را امر بزنا میکرد حسن میشد و اگر نهی از نماز میکرد قبیح میشد و بطلان این مذهب قطع نظر از حکم عقل بآن از روایات و آیات و اخبار بسیار ظاهر است.

مبحث دوم آنکه صانع عالم فعل قبیح نمیکند

و محال است که از او صادر شود زیرا که فاعل قبیح یا عالم بقبح آن فعل نیست یا هست اما قادر بر ترک آن نیست یا محتاج است بآن فعل قبیح و قادر بر ترک آن هست و یا احتیاج بآن ندارد اما بعث آن فعل را میکند بنابر اول جهل خدا لازم می‌آید و بنابر دوم عجز و بنابر سوم احتیاج و بنا بر چهارم سفاهت و هر چهار بر حق سبحانه و تعالی محالست پس قبیح از او صادر نتواند شد.

مبحث سیم آنکه حقتعالی بندگان را بر افعالی که اختیاری ایشان نیست تکلیف نمیکند بآن

نه بر فعل آنها و نه بر ترک آنها و بندگان در فعل خود مختارند و خود فاعل فعل خودند خواه اطاعت باشد و خواه معصیت و اکثر امامیه و معتزله بر این قول قائلند و اشاعره که اکثر اهل سنت‌اند میگویند که فاعل همه افعال بنده خداست و بندگان مطلقاً در آنها اختیار ندارند بلکه خدا بر دست ایشان افعال را جاری میگرداند و در آن فعل مجبورند اما بعضی از ایشان میگویند که اراده از بنده مقارن آن فعل میباشد اما آن اراده مطلقاً دخلی در وجود آن فعل ندارد و این مذهب باطل است بچند وجه: وجه اول آنکه ما بیدیه عقل و وجدان خود می‌یابیم که فرقت در افعال ما میان حرکت رعشه که بی‌اختیار ما است و حرکتی که با اختیار خود میکنیم و همچنین فرق می‌یابیم میان آنکه کسی از بام بزیر افتد یا کسی از بام بزیر آید و اگر هیچ فعل با اختیار ما نباشد باید که اصلاً فرق نباشد میان این افعال ما. وجه دوم آنکه حقتعالی امر کرده است بطاعت و وعده ثواب بر آن کرده است و نهی کرده است از معصیت و وعید عقاب بر آن نموده است اگر افعال عباد با اختیار ایشان نبوده باشد تکلیف کردن ایشان و عذاب کردن بر عصیان ظلم و قبیح میباشد مثل آنکه کسی دست و پای غلام خود را ببندد و بگوید که برو فلان چیز را بیاور و او را زند که چرا حق‌الیقین، ص: ۱۷ نیافریدی و گوید که بآسمان برو و بزند که چرا نرفتی و دانستی که فعل قبیح بر خدا روا نیست و کیست ظالم تر از کسی که کفر و معصیت را بر دست و دل و زبان کسی بی‌اختیار او جاری کند و او را ابد الآباد بسبب این در جهنم بسوزاند و خود در بسیاری جای از قرآن میفرماید که خدا ظلم‌کننده نیست بر بندگان. وجه سیم آنکه حقتعالی در مواضع بیشمار از قرآن مدح مقربان بارگاه احدیت کرده است بر طاعت و ذم مردودان در گاه عزت نموده است بر کفر و معصیت پس اگر ایشان فاعل خود نباشند مدح و ذم ایشان سفاهت و بی‌خردی خواهد بود و بر خدا محال است و بدان که در احادیث بسیار وارد شده است که نه جبر است که ایشان را بر افعال جبر کرده باشند و نه تفویض است که ایشان را بخود وا گذاشته باشند بلکه امریست میان دو امر و اکثر گفته‌اند مراد آنست که خدا جبر نکرده است بنده را و بنده باراده خود حرکت کرده است اما اسبابش همه از خدا است مانند اعضا و جوارح و قوای بدنی و روحانی و آلات و ادواتی که در فعل در کار است از جانب خداست و امر بین الامرین که در حدیث وارد شده است این است مؤلف گوید که حق آنست که مدخلیت حق تعالی در اعمال عبید زیاد از اینست زیرا که هدایات خاصه و توفیقات خدا برای کسی که مستحق آنها باشد بنیات و اعمال حسنه او دخیلیست در فعل طاعات و خذلان خدا و وا گذاشتن او را دخیلیست در فعل معاصی اما هیچ یک بحدی نمیرسد که سلب اختیار از او بشود و او مضطر باشد در فعل یا ترک مانند آقائی که دو غلام داشته باشد و هر دو را بیک فعل مأمور سازد مثل آنکه بهر دو بگوید که فردا بروید و فلان متاع را هر یک از برای من بخرید و هر یک این کار را بکنید صد دینار باو میدهم نکند ده تازیانه باو میزنم اگر بهمین اکتفا کند در باب هر دو یکی بکند و یکی نکند آنکه

کرده است مستحق صد دینار است و آنکه نکرده است مستحق تازیانه است و اگر یک غلام فرمانبردارتر است و خدمات بیشتر کرده است او را دوستتر میدارد بعد از آنکه بهر دو آن تکلیف ادا کرد و حجت را تمام کرد او را بتنهائی میطلبد و ملاطفتها و مهربانیها میکند که البته فردا آن خدمت را بکن و شب از برای او طعام میفرستد و الطاف زیاده نسبت باین غلام میکند و فردا این غلام خدمت را میکند و او نمیکند اگر این را صد دینار بدهد و او را صد تازیانه بزند کسی او را مذمت نمیکند زیرا که این غلام نه در کردن مجبور شده است و نه او در نکردن و هر دو باختیار خود کرده‌اند و حجت آقا بر هر دو تمام است این قدر مدخلیت حق سبحانه و تعالی حق الیقین، ص: ۱۸ در اعمال عباد از آیات و اخبار معلوم میشود بهمین قدر اکتفا باید کرد و خوض بسیار در این مسأله نباید کرد که در غایت اشکال و محل لغزش اقدام است و نهی بسیار در اخبار از تفکر در این مسأله وارد شده است. وجه چهارم آنست که لطف بر حق تعالی واجب است بحسب عقل و لطف امریست که مکلف را نزدیک گرداند بطاعت و دور گرداند از معصیت مانند فرستادن پیغمبران و نصب کردن امامان و وعد و وعید و ثواب و عقاب و امثال اینها. وجه پنجم آنکه حق تعالی حکیم است و کارهای او منوط بحکمت و مصلحت است و فعل عبث و بی‌فایده از او صادر نمیشود و او را در افعال اغراض صحیحه و حکمتهای عظیمه ملحوظ مییابد و لیکن غرض در افعال الهی عاید به بندگان میگردد و غرض او تحصیل نفع برای خود نیست و بر این قول اتفاق کرده‌اند امامیه و معتزله و حکما و اشاعره گفته‌اند افعال خدا معلل باغراض نیست و آیات و اخبار بسیار بر بطلان این قول دلالت میکند و اکثر امامیه را اعتقاد آنست که آنچه اصلح باشد از برای خلق و نظام عالم فعلش بر حق تعالی واجب است و بعضی از متکلمین را اعتقاد آنست که میباید افعال الهی متضمن مصلحت باشد و اصلح بودن ضرور نیست و ظاهراً تفکر در این مسأله نیز ضرور نیست.

باب چهارم در مباحث نبوتست و در آن چند مبحث است

[مقصد] اول آنکه امامیه را اعتقاد آنست که بعثت پیغمبران بر حق تعالی واجبست عقلاً

زیرا که لطف بر خدا واجبست باجماع شیعه و نصوص متواتره وارد است بر آنکه جمیع انبیاء از اول عمر تا آخر عمر معصومند از گناهان صغیره و کبیره عمدا و سهوا و در این باب ادله عقلیه و نقلیه قائم است و سهو و نسیان بر ایشان در تبلیغ رسالت و وحی البته جایز نیست و الا- بر قول ایشان اعتماد نتوان کرد و اما در غیر از امور عادیه و عبادات باز مشهور میان علمای امامیه آنست که جایز نیست و بعضی دعوی اجماع بر این کرده‌اند و این بابویه و بعضی از محدثین گفته‌اند که سهو شیطانی بر ایشان جایز نیست اما جایز است که حق تعالی ایشان را بر سهو بدارد از برای مصلحتی چنانچه حضرت رسول در نماز عصر یا ظهر سهو کرد و در تشهد اول سلام گفت چون بخاطر آن حضرت آوردند برخاست و دو رکعت دیگر کرد گفته‌اند برای شفقت بر امت چنین کرد که اگر کسی بر نماز سهو کند مردم او را سرزنش نکنند و دیگر آنکه در ایشان گمان خدائی نکنند و دیگر اکثر علما آن سهو را واقع حق الیقین، ص: ۱۹ نمیدانند و احادیثی که در این باب واقع شده حمل بر تقیه کرده‌اند باید دانست که معصوم بر ترک گناه مجبور نیست و لیکن حق تعالی لطفی چند نسبت باو میکند که او باختیار خود ترک معصیت کند بسبب قوه عقل و فطانت و ذكاء و کمال اهتمام در طاعت حق تعالی و تصفیه باطن از اخلاق ذمیمه و تحلیه آن باخلاق حسنه بمرتبه رسد که محبت جناب اقدس الهی در دل او مستقر گردد و از قید شهوات نفسانی و خیالات جسمانی رهائی یابد و پیوسته مشغول مطالعه جمال حق باشد و جلال و عظمت الهی بر دل او جلوه کند پس بسبب کمال معرفت پیوسته خود را منظور نظر پروردگار خود گرداند و غیر آنچه رضای محبوب او در آن است برگرد خاطرش نگردد و اگر نادرا خیال معصیتی در خاطر درآید ملاحظه جلال الهی نگذارد که پیرامون او گردد ایضا شرم کند از آنکه حضور چنین خداوند جلیلی که پیوسته مراقب اوست مرتکب معصیت او گردد و باین اسباب معصیت از او صادر نتواند شد و

اگر چنان باشد که جمعی گمان کرده‌اند که حقتعالی او را مجبور می‌سازد بر ترک معصیت هرآینه عصمت برای او کمال نخواهد بود و بر ترک آن ثوابی نخواهد بود و بدان که آیات و اخباری که موهم صدور معصیت است از انبیاء که متضمن خطای ایشان است مؤول است بارتکاب مکروه و ترک اولی و چون نسبت بجلال مرتبه ایشان این نیز عظیم است تعبیر از آن معصیت نموده‌اند و وجوه دیگر دارد که در حیوة القلوب ذکر کرده‌ام و آنچه در تفاسیر و تواریخ ذکر کرده‌اند از قصص انبیاء متضمن خطای ایشان است و اکثر از موضوعات و مفتریات سنیانست که از کتب یهود برداشته از برای آنکه خطاهای خلفاء جور خود را هموار کنند در کتب خود ایراد نموده‌اند و جمعی از ناقصان شیعه نیز آنها را در کتب خود ذکر کرده‌اند و احادیث بر رد آنها از طریق اهل بیت (ع) بسیار است که در کتب عربی و فارسی ایراد نموده‌ام این رساله گنجایش ذکر آنها را ندارد و بآنها اعتماد و اعتقاد نباید کرد.

مقصد دوم بدان که طریق دانستن حقیقت پیغمبران معجزاتست

زیرا که هر که دعوی مرتبه بلندی میکند بمحض دعوی او باور نتوان کرد چنانچه گفته‌اند: ای بسا ابلیس آدم رو که هست پس بهر دستی نباید داد دست- چنانکه شخصی دعوی کند که من از جانب پادشاه بر شما حاکم باید اطاعت من کنید بمحض گفته او از او کسی قبول نمیکند تا حجتی از جانب پادشاه مانند رقمی یا نشانی که مخصوص پادشاه باشد نداشته باشد و معجزه فعلی است که بشر از اتیان بآن عاجز باشد و بر خلاف مجرای عادت باشد و مقارن دعوی پیغمبری صادر شود پس اگر فعلی باشد که از بشر ظاهر شود آن معجزه حق‌الیقین، ص: ۲۰ نیست مثل آنکه صنایع غریبه و حیل از باب شعبده و اگر فعل خدا باشد و موافق عادت باشد آن معجزه نیست مثل آنکه گوید در وقت طلوع آفتاب معجزه من آنست که الحال آفتاب طلوع میکند و اگر مقارن دعوی پیغمبری نباشد آن را کرامت گویند نه معجزه مثل مائده حضرت مریم و هرگاه شخصی دعوی پیغمبری کند و گوید که خدا مرا برای ریاست دین و دنیای خلاق فرستاده دلیل من اینست که حقتعالی بشاره من ماه را بدو نیم میکند یا مرده را زنده میکند و در همان ساعت آن امر واقع شود البته ما میدانیم که آن راست میگوید زیرا که خداوند عالم بر همه چیز قادر است و علمش بهمه چیز احاطه کرده است چنانچه بیان کردیم پس اگر این مرد کاذب باشد دعوی او قبیح خواهد بود و اطاعت ما او را قبیح است پس خدا اغوای همه بر قبیح کرده خواهد بود و این قبیح است و قبیح بر خداوند محال است چنانکه معلوم شد و باید که معجزه بر طبق مدعا باشد تا دلالت بر صدق پیغمبر کند و اگر موافق نباشد دلالت بر کذب صاحبش کند چنانچه نقل کرده‌اند که مسیلمه کذاب دعوی پیغمبری میکرد باو گفتند که محمد برای کوری دعا کرد روشن شد او کسی را طلبید که یک چشمش کور بود دعا کرد آن چشم روشنش کور شد گفتند که محمد آب دهان مبارکش را در چاهی که خشک شده بود انداخت آن چاه پر آب شد آن ملعون در چاه کم آبی آب دهان انداخت خشک شد و این را معجزه مکذبه خوانند.

مقصد سیم باید که پیغمبر افضل از جمیع امت خود باشد و اعلم از همه باشد

زیرا که تفضیل مفضول عقلاً قبیح است و باید که عالم باشد بجمیع علوم که امت بآنها محتاجند و باید بصفت کمال موصوف باشد مانند کمال عقل و زیرکی و فطانت و قوت و عفت و رأی و شجاعت و کرم و سخاوت و ایثار دیگران بر خود و غیرت در دین و رأفت و رحم و مروت و تواضع و نرمی و مدارا و ترک دنیا و رعایت صلحا و علما و اهل دین و منزّه باشد از صفات ذمیمه مانند کینه و بخل و حسد و حرص و محبت دنیا و حب مال و کج خلقی و جبر از امراضی که موجب نفرت خلق باشد مانند خوره و پیسی و کوری و کری و گنگی و امثال اینها و از قذف در نسب که ولد الزنا نباشد و شبهه نباشد و پدرانش دنی نباشند بلکه صنعتهای دنی نداشته باشند مثل جولائی و حجامی و بیطاری و کارهائی که منافی مروت باشد از او صادر نشود مانند چیزی خوردن در میان بازارها و در حالت راه رفتن و امثال آنها و این امور را بعضی از علما ذکر کرده‌اند و در بعضی سخن می‌رود و پدران پیغمبرانی که از

اجداد حضرت رسول (ص) بوده‌اند همیشه مسلمان بوده‌اند چنانکه بعد از این مذکور خواهد حق الیقین، ص: ۲۱ شد اما پدر سایر پیغمبران اگر چه از کلام بعضی ظاهر میشود که باید مسلمان باشند اما نزد بنده ثابت نیست و دلیل عقلی و نقلی بر آن قائم نشده و بعضی از اخبار که در باب احوال حضرت خضر و غیر او وارد شده است دلالت بر خلافتش دارد و توقف در این باب اولی است.

مقصد چهارم آنکه علمای امامیه اتفاق کرده‌اند بر آنکه انبیاء و ائمه علیهم السلام افضلند از جمیع ملائکه

و بر این مضمون احادیث بسیار است و ادله عقلیه نیز بسیار گفته‌اند و میان مخالفان خلاف بسیار در این مسأله هست و عدد انبیاء (ع) ثابت نیست و مشهور صد و بیست و چهار هزار پیغمبر است باید مجعلا اعتقاد کرد که جمیع انبیاء و اوصیاء ایشان برحقند و آنچه در قرآن مجید واقع شده است و نبوت ایشان ضروری دین اسلام شده مانند آدم و شیث و ادریس و نوح و هود و صالح و شعیب و ابراهیم و لوط و موسی و عیسی و اسماعیل و اسحاق و یوسف و داود و سلیمان و ایوب و یونس و الیاس (ع) اقرار به نبوت و حقیقت ایشان واجبست و هر که انکار یکی از ایشان کند کافر است و تفاوت در مراتب فضل ایشان بسیار است و افضل از همه پنج نفرند و نوح علیه السّلام و ابراهیم علیه السّلام و عیسی علیه السّلام و موسی علیه السّلام و محمد صلی الله علیه و آله و سلم و ایشان را اولو العزم می‌نامند و شریعت ایشان ناسخ شریعت پیش است و افضل از همه حضرت رسالت است و بعد از آن حضرت ابراهیم علیه السّلام از سایر انبیاء افضل است و فرق میانه نبی و رسول بوجوه مختلفه ذکر کرده‌اند که رسول آنست که ملک در بیداری باو نازل شود و نبی شامل آنست که در خواب بر او نازل شود و بعضی گفته‌اند که رسول آنست که مبعوث شود بر جماعتی و نبی شامل آن هست که بر کسی مبعوث نباشد و بعضی گفته‌اند رسول آنست که کتابی یا شریعتی داشته باشد و نبی شامل آن هست که حافظ شریعت دیگری باشد و در احادیث معتبره وارد شده است که پیغمبران چهار قسمند پیغمبری بود که بر خود مبعوث شده است و بر دیگری مبعوث نبوده و پیغمبری بوده است که در خواب میدیده و صدای ملک را می‌شنیده و در بیداری ملک را نمیدیده و مبعوث بر احدی نبوده است و بر او امامی بوده است یعنی تابع پیغمبر دیگری بوده است مثل لوط که تابع ابراهیم علیه السّلام بود و پیغمبری بوده که در خواب میدیده و صدا می‌شنیده و ملک را میدیده است و بر گروهی مبعوث بوده است اما تابع پیغمبر دیگر بوده است مثل یونس علیه السّلام آنکه در خواب به بیند و صدا بشنود و ملک را در بیداری نه بیند و خود صاحب شریعت باشد او امام است و در احادیث معتبره وارد شده است که نبی آنست که در خواب می‌بیند و صدای ملک را می‌شنود اما ملک را نمی‌بیند و رسول آنست که صدا را میشنود و در خواب ملک را می‌بیند و حق الیقین، ص: ۲۲ در بیداری هم می‌بیند و امام علیه السّلام صدای ملک را میشنود اما ملک را نمیبیند بدان که خلاف کرده‌اند در آنکه آیا از جن پیغمبری مبعوث شده یا نه و اکثر انکار کرده‌اند و بعضی گفته‌اند که پیغمبری یوسف نام بر ایشان مبعوث گردیده و آن ثابت نیست و توقف در این باب اولیست.

مقصد پنجم در بیان حقیقت پیغمبری محمد بن عبد الله بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف است

و دلیل پیغمبری او آنست که دعوی نبوت نمود و معجزات باهره بسیار بر طبق دعوی خود ظاهر ساخت و هر دو متواتر است اما دعوی پیغمبری پس همه ارباب ملل و نحل قائلند که او دعوی پیغمبری کرد و اما معجزه پس معجزه آن حضرت زیاده از حد و احصا است بلکه جمیع اقول و احوال و افعال و اخلاق آن حضرت معجزه بود و معجزات آن حضرت دو نوع است اول قرآن مجید است و از متواترترین معجزات آن حضرتست و تا روز قیامت باقی است و در هر زمان پیغمبری مبعوث شد غالب معجزه آن از جنس آن فنی بود که در آن زمان شایع تر بود و اهل آن زمان ماهرتر بودند تا آنکه حجت بر ایشان تمام تر باشد چنانکه در زمان موسی علیه السّلام چون مدار بر سحر بود حقتعالی باو عصا و ید بیضاء و امثال آنها را داد که قوم او از اتیان بمثل آنها عاجز بودند با آنکه در آن فن ماهر بودند و در زمانی که حضرت عیسی علیه السّلام مبعوث شد چون امراض مزمنه بسیار بود و طیبیان حاذق مثل

جالینوس و امثال او بودند پس حقتعالی معجزه مرده زنده کردن و کور روشن کردن و خوره و پیسی را شفا دادن و امثال اینها را باو کرامت فرمود که شبیه بفعل ایشان بود اما از فعل نوع بشر نبود و در زمانی که حضرت رسالت پناه محمد صلی الله علیه و آله و سلم مبعوث گردید در میان عرب چون مدار بر فن فصاحت و بلاغت بود و اشعار و سخنان فصیح و بلیغ می‌آوردند و بر کعبه می‌آویختند و بآنها فخر میکردند حضرت قرآن مجید را آورد و تحدی نمود و فرمود که اگر در پیغمبری من شک دارید مثل این قرآن بیاورید و نتوانستند پس فرمود که سوره‌ای مثل این قرآن بیاورید و ایشان متوجه شدند و اتفاق کردند و مثل سوره کوچکی نیاوردند با آن حرصی که در تکذیب آن حضرت داشتند و ارتکاب جنگهای عظیم و کشته شدن و اسیر شدن کردند و آنچه از ایشان خواسته بود نیاوردند اگر قادر بودند البته می‌آوردند با وفور فصحا که در میان عرب و علما و دانایان در میان اهل کتاب و در زمانهای بعد از آن تا حال با آن که در همه اعصار دشمنان آن حضرت اضعاف دوستان آن حضرت بودند و نیاوردند و نتوانستند حق الیقین، ص: ۲۳ آوردن آن پس معلوم شد که از جنس فعل بشر نیست و فعل خالق عالم است اگر آن حضرت پیغمبر نبود حقتعالی چنین امری را بر زبان او جاری نمیکرد و الا اغرای بر کذب و دروغ و اضلال خلق و انواع قبیاح لازم می‌آمد و آن قبیح است و بر حقتعالی اتیان بقبیح محال است و در وجه اعجاز قرآن مجید خلافت که آیا از غایت فصاحت و بلاغت است یا آنکه هرگاه اراده معارضه میکردند حقتعالی صرف قلوب و سد اذهان ایشان مینمود که اتیان نمی‌توانستند نمود اگر چه اعجاز بهر دو وجه حاصل میشود و لیکن حق آنست که اعجاز آن از چندین وجه بود. وجه اول از جهت فصاحت و بلاغت و طلاق که هر عجمی که قرآن را میشنود امتیاز آن را از سخنان دیگر می‌دهد و هر فقره از آن که در میان کلام فصیح واقع شود مانند یاقوت رمانی و لعل بدخشانی میدرخشد و جمیع فصحای عدن و بلغای قحطان اذعان فصاحت و بلاغت آن نموده‌اند و روایت کرده‌اند که هر که سخن بسیار بلیغی یا شعر فصیحی میگفت برای مفاخرت بر کعبه معظمه می‌آویخت و چون آیه و قیل یا ارض ابلعی مائک و یا سماء اقلعی نازل شد همه از بیم رسوائی در شب آمدند و نوشته‌های خود را آوردند و پنهان کردند. وجه دوم از جهت غرابت اسلوب که هر چند کسی تتبع کلام فصحا و اشعار و خطب ایشان نماید قریب باین نظم عجیب و شبیه باین اسلوب غریب نمیباید و جمیع بلغای آن زمان از غرایب آن متعجب و حیران بودند. وجه سیم عدم اختلاف چنانکه حقتعالی فرموده است لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا یعنی قرآن اگر از نزد غیر خدا میبود هر آینه می‌یافتند در آن اختلاف بسیار زیرا که از بشر هرگاه کلامی باین طور صادر شود نمیشود که مشتمل بر تناقض و اختلاف بسیار نباشد از دو جهت یکی از جهت اختلاف حکم و مضمون خصوصاً وقتی که انشاء کننده آن سخن صاحب خط و سواد نباشد و دیگران آیه آیه و سوره سوره نویسند و اکثر نویسندگان منافق و دشمنان او باشند و دیگر اختلاف در فصاحت زیرا که قصاید و خطب افصح فصحا اگر یک فقره اش فصیح است فقره دیگرش فصیح نیست و اگر یک بیت عالی است بیت دیگر واهی است اگر یک جزو در تحقیق است جزو دیگرش لهو و باطل و تزریق است و کلامی که از اول تا آخر همه در اعلاء درجات بلاغت بوده باشد و همه بر حقایق حق الیقین، ص: ۲۴ و معارف مشتمل باشد صادر نمیگردد مگر از کسی که هیچ گونه اختلاف در ذات و صفات و افعال و اقوالش نیست. وجه چهارم از جهت اشتغال بر معارف ربانی زیرا که در آن وقت در میان عرب خصوصاً در اهل مکه علم برطرف شده بود و آن حضرت پیش از بعثت با هیچ یک از علماء اهل کتاب و غیر ایشان معاشرت نمیفرمود و مسافرت ببلاد دیگر ننمود که طلب علم کند و آنچه حکما در چندین هزار سال در معاریف الهی فکر کرده‌اند در هر سوره و آیه به احسن وجوه بیان فرموده و امری که مخالف عقول سلیمه و افهام مستقیمه باشد مطلقاً در آن نیست و برکت آن حضرت طایفه عرب که بعدم فهم و علم و ادب مشهور آفاق بودند از وفور علم و محاسن آداب و مکارم اخلاق مقبول ساکنان سبع طباق گردیدند و علماء جهان در اکتساب علم و ایمان محتاج بایشان شدند. وجه پنجم از جهت اشتغال بر آداب کریمه و شرایع قویمه زیرا که در مکارم اخلاق آنچه علماء و حکماء در سالها فکر کرده بوده‌اند در هر سوره اضعاف آن بیان شده و در شریعت قانونی چند برای انتظام احوال عباد و رفع نزاع و فساد در معاملات و مناکحات و معاشرت و حدود و احکام و حلال و

حرام مقرر گردانیده که در هر باب هر چند علماء زمان و عقلاء جهان تفکر نمایند خدشه در آن نمیتواند یافت و در هیچ امر قاعده بهتر از آنچه در کلام معجز نظام و شریعت سید انام علیه و آله السلام مقرر گردیده نمیتوانند ساخت و اگر کسی بعقل خود رجوع نماید میداند که از این معجزه عظیم تر نمیباشد. وجه ششم از جهت اشتغال بر قصص انبیاء سالفه و قرون ماضیه که در آن زمان مخصوص اهل کتاب بوده و دیگران را خصوصاً اهل مکه را بر آنها اطلاع نبوده و بنحوی بیان فرموده که با وجود معاندان بی حساب خصوصاً اهل کتاب نتوانستند تکذیب آن حضرت نمایند در هیچ جزوی از اجزاء آن قصه‌ها و آنچه مخالف مشهور میان ایشان بود حقیقت آن را بر ایشان ظاهر گردانیده مانند کشتن و بر دار کشیدن حضرت عیسی علیه السلام و آنچه در کتب ایشان بود و برای مصلحت مخفی میداشتند بر ایشان ثابت گردانید مانند قصه سنگسار و حلال بودن گوشت شتر و غیر اینها که بتفصیل در حیوة القلوب ذکر کرده‌ام. وجه هفتم از جهت خواص سور و آیات کریمه و آن آنست که شفای جمیع دردهای جسمانی و روحانی و رفع تسویلات نفسانی و وسوس شیطانی و امن از مخاوف ظاهری و باطنی دشمنان اندرون و بیرون در آیات و سور فرقانی هست و بتجارب صادقانه معلوم گردیده حق الیقین، ص: ۲۵ و تأثیرات قرآن مجید را در اجلاء قلوب و شفاء صدور و ربط بجناب مقدس ربانی و نجات از ضرر شبهات نفسانی زیاده از آنست که صاحب دلی انکار آن نماید یا عاقلی را مجال تأمل باشد. وجه هشتم از جهت اشتغال قرآن مجید است بر اخبار معینه که غیر حقتعالی را بر آن اطلاعی نیست و آنها زیاده بر آنست که احصاء توان کرد و آن بر دو قسم است: (قسم اول) آنست که در بسیاری از آیات کریمه خبر داده است بآنچه کافران و منافقان در خانه‌های خود میگفتند و یا با یکدیگر براز و پنهان مذکور میساختند و یا در خاطرهای خود میگذرانیدند و بعد از خبر دادن تکذیب آن حضرت نمیکردند و اظهار ندامت و انابت میکردند چون سخن میگفتند خائف میشدند و میگفتند در این ساعت جبرئیل بآن حضرت خبر خواهد داد و از این نوع بسیار است و اکثر را در حیوة القلوب ذکر کرده‌ام. (قسم دوم) آنست که در بسیاری از آیات کریمه خبر داده بامور آینده که غیر خدا را بر آنها اطلاعی نیست پیش از وقوع آنها مگر بوحی و الهام الهی مانند خبر دادن از عدم ایمان ابو لهب و جمع دیگر و خبر دادن از مذلت یهودان تا روز قیامت و چنان شد و تا حال پادشاهی در میان ایشان بهم نرسیده است و در شهر و دیار ذلیل‌ترین اهل روزگارند و بمذلت ایشان مثل میزنند و خبر دادن از فتح بلاد برای اسلام و خبر دادن دخول مکه معظمه برای عمره و از فتح مکه مشرفه و برگشتن آن حضرت بسوی آن بلده طیبه و خبر دادن از عصمت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم از شر مردم و خبر دادن از غلبه رومیان بر گبران عجم و خبر دادن بسوره کوثر از کثرت اتباع و اولاد آن حضرت و بر افتادن بنی امیه و نسل آنها که حضرت را ابر می گفتند و خبر دادن از عدم آرزوی یهودان مرگ را و چنان شد و اکثر در حیوة القلوب مذکور است. قسم اول در بیان مجملی است از سایر معجزات آن حضرت - بدان که حقتعالی هیچ پیغمبری را معجزه عطا نکرده مگر آنکه مثل آن را و زیاده بر آن بآن حضرت عطا کرده است و معجزات آن حضرت را احصاء نمیتوان کرد و زیاده از هزار معجزه در سایر کتب ایراد نموده‌ام و سایر معجزات آن حضرت چند قسم است و بعضی از آن معجزات بدن شریف آن حضرتست و آن بیست و چهار معجزه است (معجزه اول) آنکه پیوسته نور از جبین نورانش ساطع بود و چون ماه شعاع جبین آن معدن انوار بر در و دیوار میتابید و گاه دست مبارک را بلند میکرد حق الیقین، ص: ۲۶ انگشتان مبارکش مانند ده شمع روشنی میداد (معجزه دوم) بوی خوش آن جناب بود چنانکه هر وقت آن جناب از راهی میرفتند تا دو روز و زیاده هر که از آن راه میرفت میدانست حضرت از آن راه رفته است از عطر او و از عرق آن جناب جمع می کردند بهترین عطرها بود و داخل عطرها را دیگر می کردند و دلو آبی طلید بنزد آن حضرت آوردند و کف آبی در دهان مبارک کرد و مضمضه کرد و در دلو ریخت آب از مشک خوشبو تر شد (معجزه سیم) آنکه چون در آفتاب می ایستاد یا راه رفت او را سایه نبود (معجزه چهارم) آنکه هر که با آن حضرت راه میرفت هر چند او بلندتر بود حضرت یک سر و گردن از او بلندتر می نمود (معجزه پنجم) آنکه ابر پیوسته در آفتاب سایه بر سرش می افکند و با او حرکت می کرد (معجزه ششم) آنکه مرغی از بالای سر مبارکش پرواز نمیکرد و جانوری مانند مگس و پشه و غیر اینها بر آن

حضرت نمی‌نشست (معجزه هفتم) آنکه از عقب میدید چنانچه از پیش رو میدید (معجزه هشتم) آنکه خواب و بیداری او یکسان بود و خواب قوای او را از ادراک معطل نمی‌کرد و سخن ملائکه را می‌شنید و دیگران نمی‌شنیدند و ملائکه را میدید و دیگران نمی‌دیدند و هر چه در خاطرها میگذاشت میدانست (معجزه نهم) آنکه هرگز بوی بد به مشام آن حضرت نرسیده (معجزه دهم) آنکه آب دهان بهر چاهی که می‌افکند در آن برکت بهم میرسید و پر آب میشد و بهر صاحب دردی که میمالید شفا می‌یافت و دست مبارک او بهر طعامی که میرسید با برکت میشد و از طعام قلیل جماعت کثیر را سیر می‌کرد چنانچه از بزغاله و یک صالح جو جابر هفتصد نفر را سیر کرد (معجزه یازدهم) آنکه جمیع لغتها را میفهمید و بجمیع لغتها سخن می‌گفت (معجزه دوازدهم) آنکه در محاسن شریفش هفده موی سفید بهم رسیده بود که مانند آفتاب میدرخشید (معجزه سیزدهم) مهر نبوت بر پشت مبارکش جا گرفته بود و نور آن بر نور آفتاب زیادت می‌کرد (معجزه چهاردهم) آنکه آب از میان انگشتان مبارکش جاری شد بقدری که جماعت کثیر سیراب شدند (معجزه پانزدهم) آنکه باشاره انگشت ماه را بدو نیم کرد (معجزه شانزدهم) آنکه سنگریزه در دستش تسبیح میگفت و مردم می‌شنیدند (معجزه هفدهم) آنکه ختنه کرده و ناف بریده و پاک از آلاش خون و غیره متولد شد و در وقت ولادت از پا زیر آمد نه از سر و چون بزمین آمد بوئی بهتر از بوی مشک از اولایح و فایح گردید و جهان را معطر کرد- پس روی به کعبه بسجده افتاد چون سر از سجده برداشت دست بسوی آسمان بلند کرد و اقرار نمود بوحدانیت خدا و برسالت خود پس نوری از او ساطع گردید که مشرق و مغرب عالم را روشن نمود (معجزه هیجدهم) آنکه هرگز محتلم نشد و خواب شیطانی ندید (معجزه نوزدهم) حق الیقین، ص: ۲۷ آنکه فضله که فضله که از آن حضرت جدا میشد بوی مشک از آن می‌آمد و کسی آن را نمیدید بلکه زمین مأمور بود که آن را فرو میبرد (معجزه بیستم) آنکه هر چارپائی که آن حضرت بر آن سوار میشد را هوار میشد و پیر نمی‌شد (معجزه بیست و یکم) آنکه در قوت کسی با او مقاومت نمیتوانست کرد (معجزه بیست و دوم) آنکه جمیع مخلوقات رعایت حرمت آن حضرت می‌کردند و بر سنگ و درخت که میگذاشت خم میشدند از برای تعظیم و بر آن حضرت سلام می‌کردند و در طفولیت ماه گهواره آن حضرت را میجنبانید (معجزه بیست و سیم) آنکه بر زمین نرم که راه میرفت جای پایش نمیماند و گاه که بر سنگ سخت راه میرفت اثر پایش میماند. (معجزه بیست و چهارم) آنکه حق تعالی از آن حضرت مهابتی در دلها افکنده بود که با آن تواضع و شکستگی و شفقت و مرحمت که داشت کسی بر روی مبارکش درست نگاه نمیتوانست کرد و هر کافر و منافقی که آن حضرت را میدید از بیم بر خود میلرزید و از دو ماه راه رعب او در دلهای کافران اثر میکرد. و اما معجزات دیگر آن حضرت پس چند قسم است: قسم اول معجزات ولادت با سعادت آن حضرت است- خاصه و عامه بطرق متکثره روایت کرده‌اند که در شب میلاد کثیر الاسعاد آن حضرت شیاطین را از صعود بآسمانها منع کردند و باین سبب شهب از آسمانها ظاهر شد حتی آنکه مردم ترسیدند که قیامت برپا خواهد شد و علم کاهنان برطرف شد و سحر ساحران ضعیف شد و هر بتی که در عالم بود برو در افتاد و طاق کسری که پادشاه عجم با نهایت استحکام بنا کرده بود و هنوز باقیست بلرزد و چهارده کنگره‌اش ریخت و از میان شکست و تا زمین دو حصه شد و تا حال شکستگی بغیر آنها ندارد و قصری که بر دجله بنا کرده بود خراب شد و آب در او جاری شد و دریاچه ساوه که آن را میپرستیدند خشک شد و الحال نمک زار است که نزدیک کاشان است و آتشکده فارس که هزار سال بود میپرستیدند در آن شب خاموش شد و رودخانه ساوه که سالها خشک بود آب در آن جاری شد و نوری در آن شب از طرف حجاز ساطع شد و در تمام عالم منتشر گردید و تخت هر پادشاهی سرنگون شد و جمیع پادشاهان در آن روز لال بودند و سخن نمیتوانستند گفت و ملائکه مقربان و ارواح اصفیای پیغمبران در هنگام ولادت وافر السعادة آن منبع سعادات حاضر شدند و رضوان خازن بهشت با حوریان نازل شدند و ابریقها و طشتها از طلا و نقره و زمرد بهشت حاضر کردند و از برای حضرت آمنه شربت‌ها از بهشت آوردند که او آشامید و آن حضرت را بعد از ولادت بآبهای بهشت غسل دادند و از عطرها و فردوس معطر حق الیقین، ص: ۲۸ گردانیدند و مهر نبوت را بر پشت آن حضرت زدند که نقش گرفت و در حریر سفیدی که از بهشت آورده بودند پیچیدند و او

را بر جمیع روحانیون عرض کردند و جمیع ملائکه سماوات بخدمت آن حضرت رسیدند و بر آن حضرت سلام کردند و در ساعت ولادت آن حضرت چهار رکن کعبه معظمه از زمین جدا شد و بجانب حجره مقدسه بسجده افتاد و غرایب ولادت و معجزاتی که در آن حالت و بعد از آن در ایام نشو و نما ظاهر شد زیاده از حد وعد و احصا است و برخی در حیوة القلوب مذکور است. (قسم دوم) معجزاتی که متعلق بامور سماویه است و آن بسیار است. (اول) از آنها شق القمر است که حقتعالی فرموده است أَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَ انْشَقَّ الْقَمَرُ یعنی نزدیک شد قیامت و شکافته شد ماه و اکثر مفسران گفته‌اند که این آیه وقتی نازل شد که قریش از آن حضرت معجزه طلب کردند حضرت با انگشت اشاره بماه کرد بقدرت الهی بدو نیم شد و باز بهم پیوست چون از اهل بلاد دیگر پرسیدند ایشان نیز خبر دادند که نیمی بر پشت خانه کعبه افتاد و نیمی بر کوه ابو قبیس (دویم) بر گردانیدن آفتابست خاصه و عامه بسندهائی که زیاده از حد و احصاست از اسماء بنت عمیس و غیر او روایت کرده‌اند که روزی حضرت رسول خدا صلی الله علیه و آله حضرت امیر المؤمنین علیه السلام را که برای کاری فرستاده بود و بعد از آنکه حضرت رسول (ص) از نماز فارغ شد و حضرت امیر المؤمنین (ع) مراجعت نمود حضرت رسول سر مبارک خود را بر دامن آن حضرت گذاشت و خوابید و بر آن حال وحی بر آن جناب نازل شد تا آنکه نزدیک شد که غروب کند چون وحی منقطع شد حضرت فرمود که یا علی نماز کرده ای عرض کرد نه یا رسول الله نتوانستم سر مبارک ترا بر زمین گذارم پس حضرت دعا کرد که خداوندا علی در طاعت تو و طاعت رسول تو بود آفتاب را بر گردان اسماء گفت و الله دیدم که آفتاب برگشت و بلند شد و بجائی رسید که بر زمینها تابید و وقت فضیلت عصر برگشت و حضرت نماز کرد پس باز آفتاب بیک دفعه فرو رفت و مثل این معجزه از برای امیر المؤمنین (ع) بعد از وفات حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم واقع شد (سیم) ریختن ستارگان و بسیاری شهب در هنگام ولادت با سعادت آن حضرت چنانچه مذکور شد (چهارم) نازل شدن مائده برای اهل بیت از آسمان (پنجم) صواعق و عقوباتی که بر بعضی از دشمنان آن حضرت نازل شد (ششم) اطاعت جمادات و نباتات آن حضرت را و سایر آنچه از آن حضرت ظاهر شد از معجزات مانند ناله کردن چوب خرمائی که حضرت بر آن پشت میداد چون منبر را ساختند از مفارقت آن حضرت و طلبیدن آن حضرت درخت را و اجابت کردن و آمدن بسوی آن حضرت و بر رو حق الیقین، ص: ۲۹ افتادن بتها باشاره آن حضرت و سبز شدن و میوه دادن درخت خشک در یک ساعت و سلام کردن درخت و سنگ بر آن جناب و کشتن درخت خرما برای مسلمانان و در ساعت بلند شدن و میوه دادن و فرو بردن زمین پاهای اسب سراقه را و این قسم از معجزات زیاده از حد و عد و احصاست (قسم سیم) از معجزات سخن گفتن حیواناتست با آن حضرت مانند سخن گفتن آهوان و شیر و گرگ و سوسمار و بزغاله بریان و ناچه آن حضرت در شب عقبه دلالت کردن شیر سفینه مولای آن حضرت را بر راه و گواهی دادن انواع حیوانات بر رسالت آن جناب و از این نوع بسیار است. (قسم چهارم) مستجاب شدن دعای آن حضرت است در زنده شدن مردگان و بینا شدن کوران و شفا یافتن بیماران و این نوع زیاده از آنست که حصر توان کرد. (قسم پنجم) استیلاء آن جناب است بر دشمنان و دفع شر ایشان و نازل شدن ملائکه از آسمان و یاری نمودن آن جناب را چنانکه در جنگ بدر واحد و غیره شد و آثارش بر مردم ظاهر گشت. (قسم ششم) استیلاء آن جنابست بر شیاطین و ایمان آوردن جنیان بر آن جناب چنانچه قرآن مجید بر آن ناطق است و در احادیث بسیار وارد است و منع شیاطین از آسمان و دفع ایشان بشهب در کلام مجید مذکور است. (قسم هفتم) خبر دادن از امور پنهان و امور آینده است مانند خبر دادن از دولت بنی امیه و آنکه هزار ماه ایشان پادشاهی خواهند کرد و از دولت بنی عباس و مظلوم شدن اهل بیت رسالت علیهم السلام و شهید شدن جناب امیر المؤمنین علیه السلام و حسنین علیهما السلام و کیفیت شهادت هر یک و انقراض ملک پادشاهان عجم و بقاء دولت نصاری و خبر دادن از شهادت حضرت امام رضا علیه السلام و مدفون شدن او در خراسان و خبر دادن از شهادت عمار و دیگران و کیفیت آنها و جنگ کردن امیر المؤمنین علیه السلام با عایشه و طلحه و زبیر و با معاویه و با خوارج و خبر دادن از مظلوم شدن ابو ذر و بیرون نمودن او از مدینه طیبه بلکه آنچه که بر اکثر اهل بیت و صحابه واقع شد و خبر دادن از وفات نجاشی پادشاه حبشه در ساعت فوت

او و از شهادت جعفر طیار و زید و عبد الله بن رواحه در ساعت شهادت ایشان در جنگ تبوک و از شهادت حبیب بن عدی و از مالی که عباس در مکه پنهان کرده بود و خبر دادن آن حضرت از آنچه منافقان در خانه خود می‌گفتند و آنچه صحابه در خانه‌های خود می‌کردند و اکثر مردمی که بنزد آن حضرت می‌آمدند پیش از آنکه سخن بگویند حاجت ایشان را می‌فرمود و کم سخنی از آن جناب صادر حق الیقین، ص: ۳۰ می‌شد که از معجزه خالی باشد و کسی که تفصیل این معجزات را بخواهد بکتاب حیوة القلوب رجوع نماید. (قسم هشتم) در بیان معجزات معراج حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله و سلم است و نصوص صریحه قرآن مجید بر آن دلالت کرده است و از جمله ضروریات دین اسلام است و منکر آن کافر است و خلافتی که بعضی از قاصران در خصوصیات آن کرده‌اند ناشی از عدم تتبع است یا قلت تدبر زیرا که بعضی از عامه خلاف کرده‌اند که در خواب بود یا بیداری یا جسم بود یا روح تنها بود یا بدن با روح با هم و یا تا مسجد اقصی بود یا تا آسمان و بعضی از متأخرین و متکلمین شیعه در ذکر بعضی از این خلافها متابعت ایشان کرده‌اند که یکی از دو جهت مذکور شد و آنچه را آیات کریمه و احادیث متواتره خاصه و عامه ظاهر می‌شود آنست که حقتعالی رسول را در یک شب از مکه معظمه بسوی مسجد اقصی که در شام است برد و از آنجا بآسمانها تا بسدره المنتهی و عرش اعلا سیر فرمود و عجایب خلق سماوات را بآن حضرت نمود و رازهای نهانی و معارف نامتناهی بر آن حضرت القا نمود و آن حضرت در بیت المعمور و تحت عرش الهی بعبادت حقتعالی قیام نمود و با ارواح انبیاء با اجساد ایشان ملاقات کرد و داخل بهشت عنبر سرشت شد و منازل اهل بهشت را مشاهده کرد و احادیث متواتره خاصه و عامه دلالت میکند بر آنکه عروج آن حضرت ببدن بود نه بروح بی‌بدن و به بیداری بود نه بخواب و در میان قدمای علماء شیعه در این معانی خلاف نبوده چنانچه ابن بابویه و شیخ طوسی و غیر ایشان تصریح کرده‌اند باین مراتب و اتفاقیست که معراج مشهور پیش از هجرت واقع شد و محتملست که بعد از هجرت بمدینه طیه نیز واقع شده باشد چنانکه جمعی قائل شده‌اند که معراج مکرر واقع شد ابن بابویه و صفار و دیگران بسندهای معتبر از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده‌اند که حقتعالی حضرت رسول را صد و بیست و چهار مرتبه بآسمان برد و در هر مرتبه آن حضرت را در باب ولایت و امامت امیر المؤمنین علیه السلام و سایر ائمه طاهرین (ع) زیاده از سایر فرائض تأکید و مبالغه کرد و از حضرت صادق علیه السلام منقولست که از ما نیست کسی که یکی از چهار چیز را قبول نکند معراج و سؤال قبر و مخلوق شدن بهشت و دوزخ و شفاعت و از حضرت امام رضا علیه السلام منقولست که هر که ایمان نیاورد بمعراج تکذیب کرده است حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را. (قسم نهم) در بیان قلیلی از فضایل و مناقب آن حضرت- باید دانست که آن حضرت مبعوث بود بر کافه بشر از عرب و عجم و جمیع آدمیان و ایضا مبعوث بود بر جنیان بنص قرآن حق الیقین، ص: ۳۱ و دین او ناسخ ادیان جمیع پیغمبران و بعد از او پیغمبری نخواهد بود و آن حضرت اشرفست از جمیع مخلوقات از ملائکه و جن و انس و از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام و سائر ائمه افضل بود و آنچه بعضی از غلات میگویند که امیر المؤمنین علیه السلام افضل از آن جناب بود کفر است و آن حضرت مستجمع جمیع صفات کمالیه بشری بود و یکی از معجزات آن حضرت آن بود که در میان گروهی نشو و نما کرد که از جمیع اخلاق حسنه عاری بودند و مدار ایشان بر عصبیت و عناد و فساد و نزاع و تغایر و تحاسد بود و در حج مانند حیوانات عریان میشدند و بر دور کعبه دست بر هم میزدند و صفیر می‌کشیدند و بر میجستند عبادت ایشان چنین بود از این معلوم است که سایر اطوار ایشان چه خواهد بود و الحال که زیاده از هزار سال از بعثت آن حضرت گذشته است و شریعت مقدسه ایشان را طوعا و کرها به اصلاح آورده است کسی که در صحرای مکه ایشان را مشاهده میکند میداند که به مراتب شتی از انعام بدترند در میان چنین گروهی آن جناب بهم‌رسید با جمیع اخلاق حسنه و اطوار حمیده از علم و حلم و کرم و عفت و سخاوت و شجاعت و مروت و سایر صفات کمال که علماء خاصه و عامه کتابها در این باب نوشته‌اند و عشری از اعشار آن را احصا نکرده‌اند و بعجز اعتراف نموده‌اند و قلیلی از آن را در حیوة القلوب ایراد نموده‌ام ایضا اجماع امامیه منعقد است بر آنکه پدران بزرگوار رسول خدا و ائمه هدی ص همه مسلمان بوده‌اند تا آدم بلکه همه انبیاء و اوصیاء

بوده‌اند و هیچ یک کافر نبوده‌اند و آزر که کافر بود پدر حضرت ابراهیم نبود بلکه عموی او بود چون او را تربیت کرده بود او را پدر میگفت بلکه تاریخ پدرش بود و احادیثی که دلالت بر خلاف این میکند محمول بر تقیه است و عبد الله و آمنه هر دو مسلمان بودند و عبد المطلب از اوصیاء حضرت ابراهیم بود و همچنین پدرانش تا اسماعیل همه اوصیاء بودند و ابو طالب (ع) پدر امیر المؤمنین علیه السلام بعد از عبد المطلب وصی بود و هرگز بت نپرستیده بود و کافر نبود و لیکن ایمان خود را برای مصلحت از قوم خود مخفی میداشت که رعایت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بهتر بتواند بکند و اعانت آن جناب بیشتر تواند کرد و وصایا و ودایع و کتب ابراهیم و اسماعیل و سایر انبیاء و اوصیاء نزد او بود و بحضرت رسول در وقت مردن تسلیم کرد و در آن وقت اظهار اسلام نمود لهذا در احادیث وارد شده است که او مثل اصحاب کهف بود که ایمان را پنهان داشتند و کفر را ظاهر کردند برای تقیه پس حقتعالی ثواب ایشان را مضاعف گردانید و بر این مضامین احادیث متواتره از اهل بیت وارد شده است و اسلام ابو طالب و آباء و اجداد آن حضرت از ضروریات دین شیعه است و در احادیث معتبره وارد شده است که شیعه ما نیست هر که باسلام ابو طالب قائل نباشد باید حق الیقین، ص: ۳۲ اعتقاد کرد که جدات آن جناب و مادران ائمه همه عقیف و نجیبات مکرمات بوده‌اند و آلوده بتهمتی نبوده‌اند در هنگامی که نطفه ایشان یا آباء ایشان در رحم آنها قرار گرفته مسلمان بوده‌اند اما لازم نیست که همیشه مسلمان بوده باشند مانند شهربانویه مادر علی بن الحسین علیه السلام و مادرهای اکثر ائمه که کنیزان بوده‌اند زیرا که در وقت کفر نطفه ایشان در رحم آنها نبوده بخلاف پدران و اجداد ایشان چون پیوسته نطفه‌های کریمه در صلب ایشان بود باید که هرگز کافر نبوده باشند و این مضامین از ادله عقلیه و نقلیه ظاهر و مبرهن است اما اکثر متفطن و متعرض نشده‌اند و الله الموفق. (قسم دهم)

خلافت که آیا آن حضرت بر ملائکه مبعوث بود یا نه و توقف اولیست اما از احادیث بسیار ظاهر میشود که میثاق ولایت آن جناب و اوصیاء او را از جمیع ملائکه گرفتند و جمیع ملائکه مطیع و منقاد ایشانند و ملائکه از انوار مقدسه ایشان تنزیه و تقدیس و تسبیح حق تعالی را آموختند و هیچ ملکی برای امری بر زمین نمی‌آید مگر آنکه اول بخدمت امام علیه السلام می‌آید و بعد از آن پی آن کار میرود و جبرئیل ع بی‌رخصت داخل خانه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نمیشد و چون داخل میشد مانند بندگان به ادب بخدمت او می‌نشست. (قسم یازدهم) خلافت که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم پیش از بعثت آیا بشریعتی عمل میکرد یا نه بعضی بر آنند که بشریعتی متعبد نبود و بعضی گفته‌اند بود و بعضی توقف کرده‌اند و فرقه دویم نیز خلاف کرده‌اند بعضی گفته‌اند بشرع نوح (ع) عمل میکرد و بعضی گفته‌اند بشریعت ابراهیم (ع) و بعضی بشرع موسی (ع) و بعضی بشرع عیسی (ع) و بعضی بهمه شرایع و حق در نزد حقیر آنست که بعد از بعثت آن جناب تعبد به هیچ شرعی غیر شرع خود ننمود و شریعت آن جناب ناسخ جمیع شرایع بود و لهذا آنچه از آن جناب سؤال میکرد تا وحی نازل نمیشد جواب نمی‌فرمود و هرگز در هیچ امر متمسک بکتب سابقه نمی‌گردید و در حکم سنگسار زناکار که خبر از توریه داد برای اتمام حجت بر یهود و تکذیب قول ایشان بود و اظهار علم خود بکتب ایشان و آیاتی که اشعاری بر متابعت انبیاء دارد محمول بر اصول دین است که متفق علیه جمیع ادیانست و بر موافقت ایشان در تبلیغ رسالت و تحمل و صبر در امور شاقه است و اما پیش از بعثت مدلول اخبار و ادله عقلیه بسیار است که آن جناب اهتمام در عبادات و تتبع در مکارم اخلاق و اجتناب از محرمات و مساوی آداب زیاده از همه کس می‌فرمود چون تواند که سایر خلق در حوادث سن مکلف بشرایع باشند و عبادت حقتعالی کنند و اشرف مخلوقات تا چهل سال مطلقا مکلف بعبادتی نبوده باشد و راه دین خود را نداند با حق الیقین، ص: ۳۳ آنکه متفق است که آن حضرت انواع عبادت میکرد و بیست و پنج حج پیش از هجرت پنهان بجا آورد و آداب حسنه از تسبیح و تحمید و تسلیم و ترک محرمات و مکروهات و روزه و انواع عبادات از آن جناب صادر میشد و نمیتواند بود که اینها به متابعت شریعت دیگران باشد بچندین وجه (وجه اول) آنکه اگر عمل بشریعت پیغمبر دیگر نماید رعیت او خواهد بود و باید که آن پیغمبر افضل از او باشد و این خلاف ضروریات دین است (وجه دویم) آنکه شریعت آن پیغمبر را باید بداند تا بشرع او عمل نماید و اگر بوحی دانست پس پیغمبر خواهد بود و عمل بشرع خود

کرده خواهد بود که موافق شرع پیغمبر دیگر باشد و اگر بغیر وحی دانست پس بایست از علماء آن ملت اخذ کرده باشد و از جمله معجزات آن جناب آن بود که خط و سواد نداشت و با علماء اهل کتاب معاشرت نکرد و قصص انبیاء را بنحوی که در کتب ایشان بود بیان کرد پس چگونه از ایشان فرا گرفت و ایضا اکثر علماء اهل کتاب در آن عصر فاسق و فاجر بودند چگونه اعتماد بر گفته ایشان میتوانست کرد (وجه سیم) آنکه در احادیث بسیار وارد شده است که هیچ زمان دنیا خالی از حجت خدا نمیشد اگر حضرت رسول در ابتداء تکلیف پیغمبر نبود بایست یا وصی عیسی یا وصی ابراهیم را تتبع نماید و باو ایمان بیاورد و تابع او گردد پس بایست این معنی را اکثر اهل مکه بدانند و نقل کنند قطع نظر از آنکه لازم می‌آید که آن حضرت مرتبه‌اش پست‌تر از آن وصی باشد و افضلیت آن حضرت بر سایر خلق ضروری دین اسلام است پس گوئیم که پیغمبری آن جناب همیشه بود پیوسته بوحی و الهام الهی بشریعت خود عمل مینمود و بعد از چهل سال رسول شد و مأمور گردید که مردم را بسوی خدا دعوت نماید بچندین وجه (وجه اول) آنکه خاصه و عامه از آن جناب روایت کرده‌اند که فرمود من پیغمبر بودم در وقتی که آدم ما بین آب و گل بود احادیث بسیار وارد شده است که روح آن جناب را در عالم ارواح بروح انبیاء مبعوث گردانیدند و همه باو ایمان آوردند و ملائکه تسبیح و تقدیس الهی را از ارواح مقدسه او و اهل بیت او آموختند (وجه دوم) آنکه امیر المؤمنین علیه السلام در خطبه قاصعیه فرمود که حقتعالی مقرون گردانید به پیغمبر خود در هنگامی که او را از شیر باز گرفتند یا نزدیک بآن بزرگترین ملکی از ملائکه خود را که دلالت میکرد او را براه مکارم افعال و محاسن اخلاق اهل عالم در شب و روز همین است. معنی پیغمبری معلوم شد که شرایع دین خود را از ملک فرا می‌گرفت (وجه سیم) آنکه در احادیث صحیحیه وارد شده است که حق تعالی حضرت ابراهیم را بنده خاص خود گردانید پیش از آنکه او را پیغمبر گرداند و پیغمبر گردانید او را پیش حق الیقین، ص: ۳۴ از آنکه او را رسول گرداند و رسول گردانید پیش از آنکه خلیل گرداند و خلیل گردانید او را پیش از آنکه امام گرداند- و در حدیث صحیح وارد شده است که نبی آنست که در خواب می‌بیند مانند خواب ابراهیم و مانند آنچه میدید رسول خدا از اسباب پیغمبری پیش از آنکه جبرئیل وحی بیاورد از برای او برسالت پس معلوم شد که پیغمبری از رسالت بوده (وجه چهارم) در احادیث صحیحیه بسیار وارد شده است که رسول خدا و ائمه هدی صلوات الله علیهم از اول سن تا آخر سن مؤیدند بروح القدس که ایشان را تعلیم و تسدید مینماید و از سهو و خطا و نسیان نگاه میدارد (وجه پنجم) بنص قرآن و احادیث متواتره معلوم شده است که حضرت رسول افضل انبیاء است و هر فضیلتی و کرامتی که بهر پیغمبری داده‌اند بآن حضرت زیاده از آن کرامت کرده‌اند چون تواند بود که حضرت عیسی علیه السلام در گهواره پیغمبر باشد و حضرت یحیی در سن صبی بشرف نبوت فایز گردد و حضرت رسالت با آن جلالت قدر تا چهل سال خلعت نبوت نبوشد ایضا در حدیث بسیار وارد شده است که از ائمه صلوات الله علیهم در وقت طفولیت بلکه در هنگام ولادت آثار علم و کمال ظاهر میشود و حضرت قائم علیه السلام در کودکی در دامان پدر از مسائل مشکله غامضه جواب فرمود و حضرت جواد علیه السلام در سن نه سالگی در سه روز سی هزار مسئله غامضه را بیان شافی نمود چون تواند بود که حضرت رسالت از ایشان کمتر باشد (وجه ششم) خلافت که حقتعالی آن حضرت را چرا می‌نامید اکثر گفته‌اند برای آن بود که خط و سواد نداشت و در اخبار وارد شده است که نسبت بام القری که مکه مشرفه است داده شده است و در این خلافت نیست که آن حضرت پیش از بعثت تعلیم خط و سواد از کسی ننموده بود چنانچه نص قرآن بر آن دلالت کرده است و خلاف در اینست که آیا بعد از بعثت میتوانست خواند و نوشت یا نه حق آنست که قادر بود بر خواندن و نوشتن چنانچه بوحی الهی همه چیز را میدانست و بقدرت الهی کارهایی که دیگران از آن عاجز بودند میتوانست اما برای مصلحت خود مینوشت و وحی را دیگران می‌نوشتند و غالب اوقات دیگران را امر بخواندن نامه‌ها میفرمود و از حضرت صادق علیه السلام منقولست که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نامه را میخواند و مینوشت و بسند معتبر منقولست که شخصی از امام محمد تقی علیه السلام پرسید که چرا حضرت رسول را می‌نامیدند آن جناب فرمود که سنیان چه میگویند عرض کرد میگویند که نمیتوانست چیزی نوشت فرمود که دروغ میگویند لعنت خدا بر ایشان باد و الله

که آن حضرت میخواند و می‌نوشت به هفتاد و سه زبان بلکه او را خدا می‌نامید برای آنکه از اهل مکه است و یک نام مکه ام القری است. حق الیقین، ص: ۳۵- دوم- آن حضرت را خصایص بسیار بود که دیگران در آنها با آن حضرت شریک نبودند (خاصه اول) آنکه نماز شب و نماز وتر بر آن حضرت واجب بود (خاصه دوم) قربانی بر آن حضرت واجب بود (خاصه سیم) بعضی گفته‌اند که مسواک بر آن حضرت واجب بود (خاصه چهارم) مشورت کردن با اصحاب بعضی گفته‌اند بر آن حضرت واجب است (خاصه پنجم) هر بدی که میدید بایست البته انکار کند (خاصه ششم) مخیر گردانیدن زنان که در کتاب طلاق مذکور است (خاصه هفتم) حرام بودن زکاة واجب بر او و ذریه او و در حرمت زکاة سنت و تصدقات سنت خلاف است (خاصه هشتم) واجب بودن اداء دین کسی که بمیرد و فقیر باشد (خاصه نهم) آنکه گفته‌اند آن حضرت سیر و پیاز میل نمیفرمودند و بعضی گفته‌اند حرام بود بر او (خاصه دهم) آنکه بر پهلوی تکیه کرده طعام میل نمی‌فرمود و بعضی گفته‌اند که حرام بود بر آن حضرت (خاصه یازدهم) بعضی گفته‌اند خط نوشتن و شعر گفتن بر آن حضرت حرام بود ثابت نیست (خاصه دوازدهم) وصال در روزه برای آن حضرت جایز بود و بر دیگران حرام بوده است و وصال آنست که دو روز روزه بگیرد و در میان افطار نکند یا افطار را تا سحر تأخیر نماید با قصد (خاصه سیزدهم) بر آن حضرت زیاده از چهار زن بعقد دائم جایز بود و بر دیگران حرام است (خاصه چهاردهم) بر آن حضرت حلال میشد زنی که خود را با او می‌بخشید بدون عقد (خاصه پانزدهم) آنکه نکاح زنان آن حضرت خواه دخول کرده باشد خواه نکرده باشد در حال حیات آن حضرت و بعد از وفات هر دو بر دیگران حرام بود (خاصه شانزدهم) حرام بود که آن حضرت را بنام ندا کنند که یا محمد و یا احمد بگویند و حق تعالی نیز در قرآن در هیچ موضع آن حضرت را بنام ندا نفرموده است بلکه یا أَيُّهَا النَّبِيُّ و یا أَيُّهَا الرَّسُولُ و یا أَيُّهَا الْمَرْمَلُ و یا أَيُّهَا الْمَيْدَنُ فرموده است (خاصه هفدهم) حرام بود مردم را که صدا را در سخن گفتن بلندتر از صدای آن حضرت کنند (خاصه هیجدهم) حرام بود که از پشت حجره‌ها آن حضرت را ندا کنند و خصایص بسیار دیگر ذکر کرده‌اند که اکثر آنها نزد فقیر ثابت نیست و ذکر آنها در این رساله سزاوار نبود و مناسب نیست لهذا حواله بکتاب حیات القلوب نمودیم

باب پنجم در امامت است

اشاره

و مراد از امام کسی است که مقتدا و پیشوای امت باشد در جمیع امور حق الیقین، ص: ۳۶ دنیا و دین بنحوی که پیغمبر میکرد نیابت و جانشینی پیغمبر نه بر سبیل استقلال و در آن چند مقصد است:

مقصد اول در وجوب نصب امام است

اشاره

بدان که امت خلاف کرده‌اند در آنکه امام بمعنی که مذکور شد نصب کردن او ضرور و واجب است یا نه و بر تقدیر وجوب بر حقتعالی واجب است یا بر امت ایضا خلاف است که عقل حکم می‌کند بوجوبش یا بشرع معلوم شده است و ذکر خلافهای ایشان ثمره ندارد و آنچه فرقه ناجیه امامیه بر آن اتفاق کرده‌اند آنست که واجب است بر پروردگار عالم عقلا و سمعا نصب کردن امام- اما عقلا بچندین وجه:

وجه اول آنکه هر دلیلی که دلالت بر وجوب فرستادن پیغمبران می‌کند بر نصب امام نیز می‌کند

چه معلوم است که مردم را در انتظار امور دین و دنیای ایشان ناچار است از رئیسی و سر کرده که در امور مختلفه ایشان را براه است هدایت نماید و رفع مخاصمه و منازعه و مجادله و مغالبه ایشان را که بالضروره در معاملات و معاشرت ایشان رومی دهد بر وجه حق و ثواب از ایشان بکند و همه عقول بر این معنی مفطورند و چنین کسی یا نبی است یا امام که جانشین او است خصوصاً بعد از حضرت رسالت که خاتم پیغمبرانست و بعد از او امید بعثت پیغمبر دیگر نیست.

وجه دوم آنکه نصب امام لطف است و لطف بر خدا واجبست عقلاً

ایضاً اصلح بر حقتعالی واجب است و شکی نیست در آنکه اصلح بحال عباد و در جمیع احوال و از زمان وجود رئیس و حاکمی است علی الاطلاق که اختیار دین و دنیای ایشان بدست او باشد و چنین رئیسی یا پیغمبر است یا امام و در زمانی که پیغمبر نباشد منحصر است بر امام.

وجه سیم [نصب حافظان شریعت]

آنکه چون بعثت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم مخصوص زمان آن حضرت نبود بلکه مبعوث است بر کافه خلق تا روز قیامت از برای ایشان کتابی آورد و شریعتی از جانب خدا مقرر شد و آداب و سنن در هر امری حتی خوردن و آشامیدن و جماع کردن و بیت الخلا رفتن از برای ایشان مقرر کرد و در فرائض و موارد و قضایا و معاملات و احکام واقعه حقه بوحی الهی مقرر نمود و مدت بعثت آن حضرت مدت قلیلی بود و در آن مدت جمع قلیلی ظاهراً اذعان کردند که اکثر آنها نیز در باطن منافق بودند پس هیچ عاقل تجویز این میکند که خدا و رسول امری چنین عظیم را ناتمام بگذارند و حافظی بر این ملت و شریعت حق الیقین، ص: ۳۷ و کتاب و سنت که معصوم و مأمون از کذب و سهو و تغییر و تبدیل باشد مقرر نکنند و کتاب مجمل غامض ذو وجوه و محاملی در میان ایشان بگذارند که هنوز آن کتاب جمع و ترتیب نیافته باشد و آنچه در آن باشد در غایت اجمال باشد و هر کس بنحوی فهمد و مفسری از برای آن تعیین نفرماید یا آنکه از هزار یک احکام ضروری در ظاهر آن نباشد و احادیث سنت در نهایت اختلاف و تشویش باشد و نو مسلمانی چند را که هر یک انواع اغراض فاسده داشته باشند صاحب اختیار امت گردانند که هر باطلی که خواهند برای خود تعیین نمایند و آن جاهل باطل هر امری که رو دهد صحابه را جمع کند و خود مانند خر در گل مانده باشد و از این و از آن پرسد تا بمقتضای اغراض باطله خود یکی را ترجیح دهد هر که بهره قلیلی از عقل داشته باشد چنین امر شنیعی را بر خدا و رسول روا نمیدارد و خداوند بآن لطف و رحمت نسبت بعباد خصوصاً بر این امت. پیغمبری بآن مهربانی و شفقت در حق امت چگونه راضی باین حیرت و ضلالت نسبت بایشان بشوند پیغمبر بزرگواری که آن همه آزارها بر بدن شریف و نفس لطیف خود برای هدایت امت قرار داد چون شد که یک مرتبه دست از ایشان برداشت و رئیسی برای ایشان قرار نداد و دهقانی که در دهی بیمار شود برای شفقت بر رعیت خود و مزارع خود یکی را تعیین میکند و وصیت برای ایشان میکند و ضابطی برای متروکات خود تعیین مینماید پیغمبر آخر الزمان از دنیا می‌رود و برای دین و ملت و کتاب و سنت و رعیت و امت خود کسی را تعیین نمیکند اگر در این باب عقل حکم نکند در هیچ بدیهی حکم نخواهد کرد.

وجه چهارم [عادت تعیین خلیفه در جمیع انبیاء]

آنکه مخالفان نیز معترفند که عادت مقرر حقتعالی در جمیع انبیاء (ع) از آدم تا خاتم آن بود که تا خلیفه‌ای از برای ایشان تعیین نمیکرد ایشان را از دنیا رحلت نمی‌فرمود و سنت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم در جمیع غزوات و سفرهای جزئی که

آن جناب از مدینه مشرفه میفرمود آن بود که تعیین رئیس و خلیفه میفرمود و در جمیع بلاد و قرای اسلام نیز البته حاکمی نصب مینمود و امر ایشان را بخود نمیگذاشت پس چون در این مفارقت کبری و سفر بی‌منتها احوال ایشان را مهمل و امور ایشان را معطل می‌گذاشت.

وجه پنجم مرتبه امامت چنانکه دانستی نظیر منصب جلیل نبوتست

اشاره

اگر امام را مردم توانند اختیار کرد باید که مردم نبی را نیز اختیار توانند کرد و این باطل است باتفاق و ایضا بر مصالح عامه عباد عقول ناقصه امت کی میتواند حکم کرد و عقلاء صاحب تدبیر بسیار است که کسی را از برای نسق قریه‌ای یا حکومتی تعیین مینمایند و در حق الیقین، ص: ۳۸ اندک وقت ظاهر میشود که خطا کرده‌اند و تغییر میدهند پس بریاست دین و دنیای عامه خلق چگونه عقول مردم وفا کند ایضا عصمت در آن شرطست چنانچه معلوم خواهد شد و کسی بغیر حقتعالی بر آن مطلع نخواهد شد و ادله عقلیه در این باب بسیار است و این رساله گنجایش ذکر آنها ندارد اما آیاتی که دلالت میکنند بر آنکه امام از جانب حقتعالی منصوب است و ما در این رساله بچندین آیه اکتفا مینمائیم

(اول) آیه وافی هدایه الیوم اکملت لکم دینکم و اتممت علیکم نعمتی

یعنی امروز کامل گردانیدم از برای شما دین شما را تمام گردانیدم بر شما نعمت خود را و شک نیست در آنکه امام از معظم ارکان دین است و هیچ نعمتی برای صلاح دین و دنیای امت اعظم از امام نیست پس باید که حقتعالی نصب امام از برای امت کرده باشد با آنکه احادیث مستفیضه از طرق خاصه و عامه وارد شده است که این آیه شریفه بعد از از نصب امیر المؤمنین علیه السلام در غدیر خم نازل شد.

دلیل دوم در آیه کریمه و قالوا لو لا نزل هذا القرآن علی رجل من القریتین عظیم اھم بقس- مون رحمتم ربک نحن قسمنا بینھم معیشھم فی الحیاء الدنیا و رفعا بعضھم فوق بعضی درجات لی

مفسران خاصه و عامه گفته‌اند که یعنی کفار قریش میگفتند که چرا فرستاده نشد این قرآن بدو مرد عظیم از اهل مکه و طائف مانند ولید بن مغیره که در مکه بود و عروہ بن مسعود که در طائف بود که ایشان اموال و بساتین بسیار دارند حقتعالی در رد قول باطل ایشان فرمود که آیا ایشان قسمت میکنند رحمت پروردگارت را یعنی پیغمبری ترا بهر کس خواهند میدهند ما تقسیم کردیم میان ایشان معیشت ایشان را در زندگانی دنیا و بعضی را بلندتر کردیم از بعضی بحسب دنیا بدرجات بسیار تا آنکه بیکدیگر محتاج باشند و بعضی از ایشان بعضی را بکارهای خود بدارند و باین سبب احوال عالم منظم گردد و حال آنکه رحمت پروردگار تو بهتر است از آنچه ایشان جمع میکنند از اموال فانیه دنیا یعنی هرگاه ما قسمت اموال و زخارف دنیا را که نزد ما قدری و اعتباری ندارد بایشان نمیگذاریم بلکه خود تقسیم کنیم پس چگونه قسمت نبوت است را باین رفعت شأن با اختیار ایشان گذاریم و هرگاه دانستی که مرتبه امامت نظیر درجه نبوت است و بعد از نبوت هیچ رحمت و نعمتی بامامت نمیرسد پس باید که آن را نیز با اختیار مردم نگذارد و خود نصب و تعیین نماید و این معنی نهایت وضوح را دارد از این آیات کریمه اگر رمد تعصب و عناد دیده بصیرت

مخالفان را نبوشاند.

دلیل سیم حقتعالی میفرماید که وَ رَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَ يَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

یعنی پروردگار تو می‌آفریند هر چه را می‌خواهند نبوده است ایشان را اختیاری منزله است خدا از آنچه ایشان شریک او میگردانند و دلالت این آیه نیز ظاهر است بر آنکه برگزیده برای امور دین و دنیا خداست نه خلق و مفسران عامه روایت کرده‌اند که این آیه بر رد آنها نازل شد که گفته‌اند چرا خدا پیغمبری را بدیگری نداد.

دلیل چهارم آیات بسیار است که دلالت میکند بر آنکه خدا همه چیز را در قرآن مجید بیان فرموده است

مثل ما فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ یعنی تقصیر نکردیم در کتاب از هیچ چیز و كُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا و هر چیزی را تفصیل داده‌ایم تفصیل دادنی و لَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ و هیچ خشک و تری نیست مگر آنکه در کتاب ظاهرکننده هست پس هرگاه حقتعالی در قرآن مجید همه چیز را بیان فرموده باشد چون تواند بود که تعیین امام که اهم امور است بیان فرموده باشد.

دلیل پنجم فرموده است که أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ

یعنی اطاعت کنید خدا را و اطاعت کنید رسول را و آنها که صاحبان امرند از شماها و چنانکه اطاعت خدا و رسول عام است باید که اطاعت اولی الامر نیز عام باشد و معلوم است که حقتعالی امر نمیکند که مردم در همه امور اطاعت هر صاحب امری و صاحب حکمی بکنند پس باید که اولی الامر نیز مثل رسول باشد در آنکه غلط و خطا و دروغ و گناه و سهو از او صادر نشود و الا لازم می‌آید که حقتعالی مردم را امر کند بچیزی چند از آنها که نهی کرده است و چنین کسی امام است که حقتعالی نصب کرده است و معصوم است و باتفاق غیر ائمه اثنی عشر صلوات الله علیهم اجمعین صاحب این مرتبه نیستند.

مقصد دوم در بیان شرایط امامت است بنابر قول متکلمین

و مشهور آنست که سه شرط معتبر است: (اول) آنکه امام باید افضل باشد از همه امت در جمیع جهات خصوصا در علم و الا تفصیل مفصول و ترجیح مرجوح لازم می‌آید و آن بحسب عقل قبیح است ایضا حقتعالی می‌فرماید: أَمَّنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا- يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدِي فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ یعنی آیا کسی که هدایت می‌کند بسوی حقتعالی سزاوارتر است بآنکه پیروی او کنند یا کسی که حق الیقین، ص: ۴۰ خود هم هدایت نمیتواند یافت مگر آنکه دیگری او را هدایت کند پس چه میشود شما را که نمیفهمید و چگونه حکم میکنید بتجویز عدم افضلیت امام و باز فرموده است که هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ یعنی آیا مساوی میباشند با هم آنها که صاحب علم و رأیی‌اند و آنها که صاحب علم نیستند متذکر نمیشوند این را مگر صاحبان عقلها و ایضا فرموده است فَسِئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ یعنی سؤال کنید از اهل علم و اهل قرآن اگر نمیدانید و چون حقتعالی خطاب کرد بملائکه که إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً بَدْرَسْتِي که من میخواهم در زمین خلیفه و جانشینی قرار دهم ملائکه گفتند آیا قرار میدهی کسی را که فساد کند در زمین و بریزد خونهای مردم را و ما تسبیح و تقدیس میکنیم تو را حقتعالی فرمود من میدانم چیزی را که شما نمیدانید پس حقتعالی اسماء را تعلیم آدم نمود و بآن حجت بر ملائکه تمام

کرد که چون او از شما اعلم‌تر است بخلاف سزاوارتر است پس معلوم شد که اعلم بودن موجب استحقاق خلافت است و ایضا چون بنی اسرائیل قبول پادشاهی طالوت را نمیکردند حقتعالی فرمود که او را تفضیل داده‌ایم بزیادتی علم و جسم پس معلوم شد که مناط ریاست و پادشاهی زیادتی علم و شجاعت است چه ظاهر آنست که زیادتی جسم قوه و شجاعت باشد نه بزرگی بدن شرطست. دلیل دوم از شرایط امامت عصمت است و اجماع علمای امامیه منعقد است بر آنکه امام نیز مثل پیغمبر معصوم است از اول عمر تا آخر عمر از جمیع گناهان کبیره و صغیره و احادیث متواتره بر این مضمون بسیار است و ایضا امام امین خداست بر دین و دنیای مردم پس هرگاه خود در احکام الهی خیانت کند کی قابل امامت خواهد بود بلکه محل ملامت خواهد بود بقول خدا که فرموده است *أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ* یعنی آیا امر میکنید مردم را بنیکی و فراموش میکنید نفسهای خود را با آنکه کتاب خدا را میخوانید آیا عقل ندارید و قباح این امر را نمیفهمید و باز فرموده است ای گروه مؤمنان چرا میگوئید چیزی را که نمیکند حقتعالی بسیار دشمن میدارد که بگوئید چیزی را که نمیکند و معلوم است کسی که مستحق این ملامتها باشد قابل خلافت و امامت نیست و ایضا چون حقتعالی خطاب کرد بآبراهیم که من گردانیدم تو را امام از برای مردم حضرت جلیل از این عطای رب جلیل بسیار شاد شد و از برای فرزندان خود طلب کرد و گفت از ذریه من نیز امامان قرار ده حقتعالی فرمود *لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ* یعنی نمی‌رسد عهد امامت من بظالمان و هر صاحب معصیتی ستم کار است بر نفس خود و در هر وقت از اوقات عمر خود که معصیت کند بر او صادق حق الیقین، ص: ۴۱ خواهد بود که عهد امامت باو نمیرسد و ایضا عمده فائده در نصب امام آنست که حفظ ناموس شریعت بکند و حافظ شریعت باشد هرگاه معصیت و خطا بر او روا باشد امام دیگر باید که او را از معصیت منع نماید و خطائی که از او صادر شود او زایل سازد پس او امام کل خواهد بود نه اول ایضا بر امت واجب است که اطاعت امام بکنند در قول و فعل چنانچه در آیه اولی الامر معلوم شد پس اگر اطاعت نکنند یک امر هم باید واجب باشد و هم حرام ایضا نهی از منکر بر ایشان واجبست اگر بکنند مخالفت با اطاعت و رعایت امام دارد و اگر نکنند ترک واجب کرده خواهند بود و اگر وجوب اطاعت در غیر حرام باشد پس باید ایشان را امام دیگر باشد که حلال و حرام را از او اخذ کنند پس محتاج به دو امام خواهند بود و اگر او هم معصوم نباشد محتاج بامام دیگر خواهند بود پس یا تسلسل لازم می‌آید یا منتهی بامام معصوم می‌شود و این دلیل بچندین دلیل بر میگردد و بعد از تأمل معلوم میشود. (شرط سیم) از شرایط امامت نزد امامیه هاشمی بودن امام است و آن بنصوصی که بر خصوص هر یک از ائمه وارد شده است معلوم خواهد شد ان شاء الله تعالی و سنیان به هیچ‌یک از این سه شرط قائل نیستند و این سه صفت را متکلمان ذکر کرده‌اند و گفته‌اند باید صفاتی که در پیغمبران مذکور شد در او باشد یا آنکه شبهه در نسبش نباشد و پدر ایشان دنی و مادر ایشان غیر عقیقه نباشد و از عیوبی که موجب تنفر خلق است مبرا باشد مانند خوره و پیسی و کوری و گنگی و درشتخوئی و کج خلقی و بخل و دنائت نفس و دنائت صنعت مانند جولائی و حجامی و افعالی که دلالت بر ضعف عقل کند و امثال اینها. و سلطان المحققین نصیر المله و الدین رحمه الله در بعضی از رسائلش گفته است که در امام علیه السلام هشت شرط معتبر است (شرط اول) معصوم بودن او است از گناهان صغیره و کبیره بمعنی که مذکور شد (شرط دوم) آنکه عالم باشد بهر چه در امامت محتاج بآن است از علوم دینی و دنیوی مثل احکام شرعیه و سیاسات مدنی و آداب حسنه و دفع دشمنان دین و رفع شبهات ایشان زیرا که غرض از امامت بدون اینها حاصل نمیشود (سیم) شجاعت برای دفع دشمنان و فتنه‌ها و برانداختن اهل باطل و غالب گردانیدن حق زیرا که اگر او که سر کرده است بگریزد ضرر عظیم بدین میخورد بخلاف گریختن بعضی از رعایا (چهارم) آنکه در جمیع صفات کمال مانند شجاعت و سخاوت و مروت و کرم و علم و هر چه از صفات کمال باشد از همه رعیت خود کاملتر باشد و الا تفضیل مفضول لازم آید و آن قبیح است عقلا (پنجم) آنکه پاک باشد از عیوبی که باعث نفرت مردم گردد خواه در خلقت مانند کوری و خوره و حق الیقین، ص: ۴۲ پیسی و خواه در خلق مانند بخل و حرص و کج خلقی و خواه در اصل مانند دنائت نسب و ولد الزنا بودن و تهمت در نسب او یا پدران او و خواه در فرع مثل صنعتهای

پست و افعال رکیکی که اینها منافات با لطف دارند (ششم) آنکه قرب و منزلت او نزد حق تعالی از همه کس بیشتر باشد (هفتم) آنکه معجزه‌ها از او ظاهر شود که دیگران از او عاجز باشند تا آنکه در وقت ضرورت دلیل حقیقت او باشد (هشتم) آنکه امامت او عام باشد و امامت منحصر در او باشد و الا موجب فساد میانه رعیت گردد و اثبات این مدعا باجماع و احادیث متواتره اولیست.

مقصد سیم در بیان صفات و خصایص امام است

که از احادیث معتبره ظاهر میشود و آنها در احادیث ما بسیار است و در حیوة القلوب مذکور است و در این رساله بعضی را ایراد مینمائیم. کلینی بسند معتبر از امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که امام را ده علامتست: پاکیزه و ناف بریده و ختنه کرده متولد میشود چون از شکم مادر بزیر می‌آید دستها را بر زمین میگذارد و صدا بشهادتین بلند میکند و محتلم نمیشود و خباثت جنابت در او بهم نمیرسد و دیده‌اش بخواب میرود و دلش بخواب نمیرود یعنی آنچه واقع میشود در آن حال میدانند و خمیازه و کمانکش نمی‌کند و از پشت سر می‌بیند چنانچه از پیش رو میبیند و فضله که از او جدا میشود بوی مشک از آن می‌آید و زمین را خدا موکل کرده است که بپوشاند او را و فرو برد چون زره حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را میپوشد بر قامتش درست می‌آید و هر کس دیگر که بپوشد خواه دراز و خواه کوتاه یک شبر از قامتش زیاد می‌آید و ملک با او سخن میگوید تا آخر ایام عمرش. و ابن بابویه از حضرت امام رضا علیه السلام روایت کرده است که امام داناترین مردم است و در حکمت و علم بدقایق امور از همه در پیش است و پرهیزکارتر و بردبارتر و سخی‌تر و شجاع‌تر از همه کس است و عبادتش از همه بیشتر است و سایه ندارد و شاید که مراد آن باشد که گاهی چنین است و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم دائمی باشد و بول و غایط او را کسی نمی‌بیند و زمین موکل است بآنچه از او بیرون آید فرو برد که بر مردم ظاهر نشود و بویش از مشک خوشبوتر است و اولی است بمردم از جان ایشان که باید او را مقدم دارند بر نفس خود در هر باب و جان خود را فدای او کنند یا آنکه مردم بی‌اختیار این حالت را نسبت باو بهم می‌رسانند و مشفق‌تر و مهربان‌تر است بر ایشان از پدران و مادران ایشان و تواضع و فروتنی او نزد خدا حق الیقین، ص: ۴۳ از همه کس بیشتر است و آنچه مردم را بآن امر میکند خود زیاده از دیگران بآن عمل مینماید و آنچه مردم را از آن نهی میکند بیش از دیگران اهتمام در ترک آن مینماید و دعای او مستجابست حتی آنکه اگر بسنگی دعا کند هرآینه بدو نیم میشود و حربها و اسلحه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نزد او است خصوصاً شمشیر ذو الفقار که از آسمان بزیر آمد و نزد او نامه هست که نامهای جمیع شیعیان اهل بیت علیه السلام تا روز قیامت بر آن نوشته است و نامه دیگر نزد او هست که نامهای دشمنان تا روز قیامت در آن نوشته است- و نزد امام میباشد جامعه و آن نامه‌ایست که طول آن هفتاد زرع است در عرض پوست گوسفندی و چون پیچیده میشود به گندگی ران شتر میشود و در آن نوشته است هر حکمی که فرزند آدم بآن محتاج شود و نزد او میباشد جفر بزرگ و جفر کوچک یکی از پوست بز است و دیگری از پوست گوسفند و در آنها احکام حدود و غیر آنها هست حتی ارش خراشی که در بدن کسی بکند و گناهی که تعزیر آن یک تازیانه هست یا نیم تازیانه یا ثلث تازیانه است و آن را حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم املاء فرموده و امیر المؤمنین علیه السلام بخط خود نوشته است و مصحف حضرت فاطمه علیها سلام نزد امام است و در آن نامها و احوال پادشاهان تا روز قیامت نوشته است و از برای این آن را بآن حضرت نسبت میدهند که چون حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم از دنیا مفارقت کرد حضرت فاطمه (ع) را اندوه عظیمی از مفارقت آن حضرت و جفاهای منافقان امت عارض شد حق تعالی جبرئیل را برای تسلی آن حضرت فرستاد که خبرهای آینده را برای آن حضرت ذکر میکرد و حضرت امیر المؤمنین علیه السلام می‌نوشت و در آن کتاب خبرهای آینده هست تا روز قیامت- و در حدیث دیگر فرمود که میان امام و حق تعالی عمودی از نور هست که در آن عمود احوالات بندگان خدا را می‌بیند و آنچه بر او مشتبه شود در آن نظر میکند و میدانند. بسند معتبر از حضرت امام موسی علیه السلام منقولست که امام را بچند خصلت میتوان شناخت (خصلت اول) آنکه

امام پیش از او نص امامت بر او میکند چنانکه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نص بر خلاف امیر المؤمنین علیه السلام کرد (خصلت دوم) آنکه هر چه از او پرسند جواب شافی میفرماید و اگر نپرسند خود ابتدا مینماید (خصلت سیم) خبر میدهد مردم را بآینده (خصلت چهارم) آنکه جمیع لغتها و زبانها را میداند و هر کس را بلغت خود جواب میفرماید (خصلت پنجم) آنکه کلام هیچ مرغی و حیوانی بر او مخفی نیست و همه را میفهمد. از احادیث مستفیضه بلکه متواتره ظاهر میشود که ایشان از برای اظهار معجزه در وقتی که مصلحت بوده است مرده زنده میکرد چنانکه حضرت امیر المؤمنین علیه السلام مکرر مرده زنده کرد و حضرت باقر علیه السلام و حضرت صادق علیه السلام ابو بصیر را بینا کردند و صاحب خوره حق الیقین، ص: ۴۴ و پیسی را شفا دادند. و در احادیث بسیار وارد شده است که هر معجزه که خدا به پیغمبری داده بود همه را بر رسول خدا و ائمه هدی عطا کرده است و قادر بوده‌اند بر طی ارض که مسافت بسیار بعیدی را در زمان خیلی طی میکردند بلکه در یک روز کمتر چندین مرتبه در دور دنیا بگردند و کتابهای جمیع پیغمبران را مانند توریّه و انجیل و زبور و صحف آدم و صحف شیث و ادريس و ابراهيم و الواح موسی علیه السلام همه در نزد ایشان بود و آثار جمیع پیغمبران مانند عصای موسی و پیراهن ابراهيم و یوسف و سنگ موسی که دوازده چشمه از آن جاری میشد و انگشتر سلیمان و بساط و سایر آثار انبیاء نزد ایشان بود و اکنون همه نزد صاحب الامر علیه السلام میباشد و حقتعالی ابر را مسخر ایشان کرده که بر آن سوار توانند شد که ملکوت آسمان و زمین را بگردند و هفتاد و دو نام و اسم اعظم حقتعالی را میدانند که برای هر چه میخوانند البته مستجاب میشد و یکی از آن اسماء را آصف بن برخیا میدانست که بآن اسم تخت بلقیس را از دوماهه راه بیک چشم هم زدن نزد حضرت سلیمان علیه السلام حاضر کرد و علوم ایشان چندین نوع بود گاهی صدای ملک را میشنیدند و گاهی روح القدس که خلقت بزرگتر از جبرئیل و میکائیل مشافهه بایشان القا میکرد و گاهی بالهام حقتعالی در دل ایشان القاء میشد و گاهی صدای ملک بگوشهای ایشان میرسید مانند صدای زنجیری که بر طشتی فرود آید و در احادیث بسیار وارد شده است که عمده علم ما علمی است که در هر آن و هر ساعت از دریای نامتناهی علم الهی بر ما فایض میشود و ملائکه و روح که اعظم از ملائکه است در شب قدر بر امام زمان علیه السلام نازل میشود و بر آن حضرت سلام می‌کند و آنچه از امور آن سال در آن شب مقرر شده است بر او عرض می‌کند و علوم گذشته و آینده همه نزد ایشان است و هر علمی که از آسمان بزمین آمده نزد ایشان هست و وارث علوم جمیع پیغمبرانند و ایشان متوسمونند که بهر کس که نظر میکنند از جبین او ایمان و کفر و نفاق را میدانند و در هر درختی و برگی و ریگی و سنگی که امام نظر می‌کند از آن علمی بر او ظاهر می‌شود و تمام قرآن و علم ظاهر و باطن آن تا هفتاد بطن مخصوص است بامام علیه السلام و جامه‌ها و حربه‌ها و زره‌ها و مرکبها و انگشترها و جمیع اسباب ظاهره و باطنه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بحضرت امیر علیه السلام رسید و نزد سایر ائمه مضبوط است و صندوقی از پوست نزد ایشان هست که علم پیغمبر و اوصیاء و علماء گذشته همه در آن مضبوط است و آن را جفر ایض می‌گویند و صندوقی دیگر نزد ایشان هست که جمیع اسلحه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در آن مضبوط است و آن را جفر احمر می‌گویند حق الیقین، ص: ۴۵ و حضرت صاحب الامر آن را خواهد گشود. و در احادیث معتبره بسیار منقولست که در هر شب جمعه روح مقدس حضرت رسول (ص) و ارواح مطهر امامان گذشته و روح پرفتوح امام زمان علیه السلام را رخصت میدهند که بآسمانها عروج نمایند تا بعرش اعظم الهی میرسند و بر دور آن هفت شوط طواف می‌کنند و نزد هر قائمه از قوائم عرش دو رکعت نماز می‌کنند پس بسوی بدنهای خود برمی‌گردند با سرور فراوان و علوم بی‌پایان و اعمال هر یک از این امت را از نیکان و بدان در هر صبح و شام و هر هفته و ماه عرض میکنند و بروح حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و ارواح ائمه گذشته و بر امام زمان علیه السلام و درها و دیوارها و دره‌ها و کوه‌ها مانع علم ایشان نمیشود و آنچه در مشرق و مغرب عالم واقع شود بر آن مطلع می‌گردند از جانب حقتعالی و حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله و سلم در هنگام وفات جمیع علوم خود را بامیر المؤمنین علیه السلام تسلیم کرد و حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرمود که در آن وقت هزار باب از علم تعلیم من کرد که از هر بابی هزار باب

دیگر مفتوح میشد و فرمود که چون مرا غسل دهی و کفن و حنوط کنی مرا بنشان و از هر چه خواهی سؤال کن من چنان کردم و در آن وقت نیز هزار باب از علم تعلیم من کرد که از هر باب هزار باب دیگر گشوده میشد و همچنین هر امامی در وقت وفات جمیع علوم خود را بامام بعد از خود تسلیم و تعلیم مینماید و امام را بغیر امام کسی دفن و کفن و نماز نمی‌کند و اگر امامی در مشرق از دنیا برود و امام بعد از او در مغرب باشد البته در آن وقت به اعجاز امامت و طی الارض نزد او حاضر می‌شود و علوم او را کسب می‌کند و تجهیز او می‌نماید بنحوی که اکثر مردم مطلع نمی‌شوند چنانکه حضرت امام رضا علیه السلام در بغداد حاضر شد و حضرت امام محمد تقی علیه السلام در خراسان حاضر شد و تفصیل را در جلاء العیون ایراد نموده‌ام. و در احادیث متکثره وارد شده است که ارواح ایشان از انوار مقدسه حقتعالی خلق شده است و بدن‌ها و دل‌های ایشان از طینت عرش آفریده شده است چون حقتعالی می‌خواهد که امام را خلق کند ملکی را امر میکند که شربت آبی از زیر عرش بر میدارد و نزد پدر امام می‌آورد که او می‌آشامد و آن از آب رقیق‌تر است و از مسکه نرم‌تر است و از عسل شیرین‌تر است و از شیر سفیدتر است و از برف سردتر است پس امر میکند او را بجماع و نطفه امام از آن منعقد میشود و چون چهل روز می‌گذرد در رحم روح بر او دمیده میشود بروایت دیگر بعد از چهار ماه پس سخن مردم را میشنود و میفهمد پس ملکی بر بازوی او می‌نویسد این آیه را وَ تَمَّتْ کَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَ عَدْلًا لَا مَبْدَلَ لِكَلِمَاتِهِ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ و در شکم مادر حق الیقین، ص: ۴۶ ذکر حقتعالی میکند و تلاوت سوره انا انزلناه و سایر آیات مینماید چون متولد می‌شود مربع نشسته از جانب پا بزر می‌آید چون بزمین می‌آید رو بقبله می‌کند و دست‌ها را بر زمین می‌گذارد و سر بجانب آسمان بلند میکند و صدا بگفتن کلمه شهادت بلند میکند پس ملک در میان دو دیده‌اش و دو کتفش همان آیه را نقش میکند پس ندائی از میان عرش باو میرسد که ثابت باش بر حق که ترا برای امر عظیمی خلق کرده‌ام تو برگزیده منی از خلق من و محل راز من و صندوق علم منی بر وحی من و خلیفه منی در زمین من و برای تو و هر که دوست میدارد ترا واجب گردانیده‌ام رحمت خود را و بخشیده‌ام بهشت خود را باو و بعزت و جلال خود سوگند یاد میکنم که هر که با تو دشمنی کند او را در بدترین عذاب خود بسوزانم هر چند در دنیا روزی او را فراخ کرده‌ام چون ندای منادی تمام شود آیه شهد الله را تا آخر در جواب منادی بخواند پس در آن وقت حقتعالی علوم اولین و آخرین را باو عطا کند و مستحق آن شود که روح القدس در شب قدر و غیر آن او را زیارت میکند چون برتبه جلیل امامت فایز گردد حقتعالی در هر شهری مناری و علمی از نور برای او بلند کند که اعمال بندگان خدا را در آن ببیند و بروایتی در آن شبی که متولد می‌شود نوری در آن خانه ساطع گردد پدر و مادرش آن را مشاهده نمایند چون بزمین آید روی بقبله کند و سه مرتبه عطسه کند و انگشت بتحمید بلند کند و ناف بریده و ختنه کرده بیاید و دندانهایش همه روئیده باشد و یک شبانه روز نور زردی مانند طلا از دست‌های او ساطع باشد. و در احادیث بسیار وارد شده است که خانه‌های ایشان محل نزول ملائکه است و در خانه‌های ایشان مکرر نازل میشود و حضرت صادق علیه السلام فرمود که ملائکه با اطفال ما مهربان‌ترند از ما و دست زد حضرت ببالشی از بالش‌های خانه خود و فرمود که بسیار تکیه کردند باینها ملائکه و بسیار می‌باشد که ما پره‌ای ایشان را برمیچنینیم و جمع می‌کنیم و تعویذ اطفال خود می‌نمائیم و ایشان حجت خدایند بر جمیع جن و افواج جنیان بخدمت ایشان می‌آیند و حلال و حرام و احکام دین خود را از ایشان فرا میگیرند و ائمه ایشان را خدمات میفرمودند و برسال‌ها میفرستادند و یکی از جن بصورت اردهای عظیمی در مسجد کوفه بخدمت حضرت امیر المؤمنین علیه السلام آمد در وقتی که آن حضرت بر منبر بود و بلند شد پرسید که کیستی گفت عمرو بن عثمان که پدرم را بر جن خلیفه کرده بودی و او در این وقت فوت شد چه میفرمائی حضرت او را بجای پدر خود خلیفه گردانید اینها مجملی است از احوال ظاهر ایشان که عقل اکثر خلق بآن میتواند رسید و غرایب احوال و خفایای اسرار ایشان را نمیداند و تاب شنیدن آنها را ندارد مگر ملک حق الیقین، ص: ۴۷

مقرب‌ی یا پیغمبر مرسل‌ی یا مؤمن کامل‌ی که حقتعالی دل او را امتحان کرده باشد و بنور ایمان منور گردانیده باشد. و در اخبار وارد شده است که ما را شریک خدا مگردانید و پروردگاری از برای ما قائل نشوید و غیر اینها آنچه از فضائل و کمالات از برای ما

اثبات کنید کم گفته خواهید بود و حقتعالی فرموده است قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَاداً لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَ لَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا یعنی بگو ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم اگر بوده دریا مداد برای نوشتن کلمات پروردگار من هرآینه آخر شود دریا پیش از آنکه تمام شود کلمات پروردگار من هر چند بیاوریم مثل آن دریا مدادها و در احادیث وارد شده است که مائیم کلمات پروردگار که فضایل ما را احصاء نمیتوان کردن چنانکه گفته‌اند: کتاب فضل تو را آب بحر کافی نیست که تر کنم سر انگشت و صفحه بشمارم

مقصد چهارم در طریق شناختن امام است و او را بچند وجه میتوان شناخت:

وجه اول [نص حضرت رسول صلی الله علیه و آله]

آنکه از همه ظاهرتر و آسانتر است و مناسب لطف و مرحمت و حکمت الهی است آنست که چنانچه دانستی نص حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم است بر امامت احدی از امت و نص امام سابق بر امام لاحق چنانکه معلوم خواهد شد که ائمه اثنی عشر صلوات الله علیهم همه منصوبند به امامت از جانب خدا و رسول و امام سابق.

وجه دوم افضل بودن امام است از جمیع امت

یا از جمعی که مدعی امامت بوده‌اند و باجماع امت امامت از ایشان بیرون نیست.

وجه سیم معجزه که مقارن دعوی امامت باشد

از آنچه سنیان دعوی میکنند که امامت به بیعت معدود قلیلی حاصل میشود اگر چه یک کس باشد چنانکه ابی بکر به بیعت عمر خلیفه گردید و بعضی گفته‌اند میباید پنج کس بیعت کند چنانکه عمر در شوری باجماع پنج کس اکتفا کرد و زیاده از پنج نگفته‌اند این امریست که هیچ عاقل منصف تجویز آن نمیکند که با وجود اغراض باطله و خیالات فاسده خلق همین که پنج نفر یا یک نفر با جاهلی بیعت کند باید که جمیع خلق در امور دین و دنیا اطاعت او بکنند و اگر نکنند قتل ایشان حلال بلکه واجب باشد اگر چه آن مخالفت کننده علی بن ابی طالب علیه السلام است یا امام حسن علیه السلام یا امام حسین علیه السلام باشد و بر مردم اطاعت یزید پلید واجب باشد و قتل حسین بن علی علیه السلام جگر گوشه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم سید جوانان بهشت برای مخالفت آن ظالم جابر ولد الزنای حق الیقین، ص: ۴۸ شارب الخمر بانواع عیوب آراسته جایز بلکه واجب باشد و چنین بیعتی که خفیه در سقیفه بنی ساعده باتفاق چند نفر منافق دشمن امیر المؤمنین واقع شود بدون حضور امیر المؤمنین علیه السلام و حسین علیه السلام و احدی از بنی هاشم و بدون خبر سلمان و ابو ذر و مقداد و عمار و زبیر و اسامه و سایر صحابه واقع شود آن را اجماع نام کنند و به جبر امیر المؤمنین و سایر صحابه را کشند و به بیعت آورند و این را اتفاق اهل حل و عقد نام کنند و در کتابهای خود نویسند آیا عقل عاقلی تجویز میکند که حقتعالی ریاست دین و دنیا را که تالی رتبه نبوتست بر چنین بازیچه بنا گذارد و اگر رئیسی در دهی خواهند تعیین نمایند تا اکثر اهل آن قریه اتفاق نکنند بر شخصی تعیین او را عقلا نمی‌پسندند و تفصیل این ان شاء الله بعد از این مذکور میشود پس معلوم شد که تعیین امام منوط بیکی از آن سه امر است که مذکور شد و هر یک از این سه امر در باب هر یک از ائمه (ع) باخبار متواتره از ثقات و معتمدین روات شیعه امامیه که علم بصدق و صلاح و دیانت ایشان داریم بر ما ثابت شده است و بعین الیقین حقیقت آنها را میدانیم و اما اگر خواهیم بر مخالفان حجت تمام کنیم باید احادیث کتب معتبره ایشان را بر ایشان

حجت گردانیم لهذا علماء ما رحمهم الله پیوسته از احادیث کتب معتبره ایشان حجت آورده‌اند بر ایشان پس اگر ما اخبار کتب را بر ایشان حجت گردانیم ایشان انکار خواهند کرد و اگر ایشان احادیث موضوعه کتب خود را که در زمان استیلای خلفای جور منافقان صحابه برای طمع منصب و مال از برای ایشان وضع کرده‌اند برای ما حجت گردانند قبول آنها بر ما لازم نخواهد بود پس باید که ما از احادیثی که متواتر و مقبول الطرفین است یا در کتب معتبره ایشان مذکور است بر حقیقت مذهب حق خود استدلال کنیم و ایشان نیز باید که از احادیثی که متواتر است یا در کتب معتبره ما مذکور است استدلال کنند نه از احادیث موضوعه که مخصوص کتب ایشان است و بلکه جمعی از علماء ایشان نیز حکم کرده‌اند که موضوع استدلال کنند و چون از شدت تعصب ایشان در این زمانها اکثر کتبی که در اعصار سابقه میانه ایشان متداول بوده و بر فضایل اهل بیت و مطاعن و مثالب خلفای ایشان بوده است در میان ایشان متروکست فقیر در این رساله از کتب معتبره متداوله میان ایشان ایراد مینمایم که انکار نتوانند نمود مانند صحیح بخاری و صحیح مسلم که تالی قرآن مجید می‌دانند و جامع الاصول ابن الاثیر که از اعظام علمای ایشان است و جمیع احادیث صحاح سته ایشان را که عبارت از صحیح بخاری و صحیح مسلم و موطن مالک و سنن نسائی و جامع ترمذی و سنن ابی داود سجستانی است در آن کتاب جمع کرده است و مثل مشکاء که مؤلفش از مشاهیر علمای ایشانست و طیبی حق الیقین، ص: ۴۹ و دیگران شرح‌ها بر آن نوشته‌اند و الحال در جمیع بلاد ایشان متداولست و میخوانند در اول کتابش میگوید که من این احادیث را از کتابی چند نقل کرده‌ام که هرگاه حدیث را به ایشان نسبت دهم چنانست که بحضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نسبت داده‌ام و کتاب استیعاب ابن عبد البر که از مشاهیر علماء ایشان است و کتابش در میان ایشان متداولست و کتاب شرح ابن ابی الحدید بر نهج البلاغه که از اعظام علماء ایشان است و کتاب در منثور سیوطی که از مشاهیر فضلاء ایشان است و تفسیر ثعلبی که مدار تفاسیر ایشان بر نقل از آنست و تفسیر فخر رازی که امام ایشان است و تفسیر کشاف و نیشابوری و بیضاوی و واحدی و امثال اینها از کتبی که نزد ما موجود است و نزد ایشان متداول و معتمد است و احادیث اهل بیت (ع) را در کتاب حیوة القلوب ایراد نموده‌ام. و بدان که مذهب فرقه ناجیه آنست که خلیفه بی‌واسطه بعد از حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله و سلم بنص خدا و رسول صلی الله علیه و آله و سلم علی بن ابی طالب علیه السلام است و سنیان میگویند که مردم أبو بکر را بعد از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نصب کرده‌اند و خلیفه اول او است و أبو بکر عمر را بعد از خود خلیفه گردانید و خلیفه دوم اوست و عمر در وقت مردن شوری میان شش کس قرار داد و امیر المؤمنین علیه السلام را میان آن شش نفر داخل کرد و تدبیر کرد که یا امیر المؤمنین کشته شود یا بناچار با عثمان بیعت کند زیرا که امیر المؤمنین علیه السلام را با عثمان و طلحه و زبیر و عبد الرحمن ابن عوف و سعد بن ابی وقاص ضم کرد و گفت اگر همه با یک کس اتفاق کنند او خلیفه باشد و اگر اختلاف کنند اگر یک طرف بیشتر باشد کمتر را بکشند و اگر مساوی باشد و دو نفر یک کس را اختیار کنند و دو نفر دیگر دیگری را بر آن سه نفری اختیار کنند که عبد الرحمن در میان آنها است و سه نفر دیگر را اگر اتفاق نکنند آنها را بکشند و چون بیرون آمدند حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرمود که تدبیر خود را برای محروم کردن من تمام کرد زیرا که عبد الرحمن پسر عم سعد است و عثمان داماد عبد الرحمن است که این سه نفر از هم جدا نمیشوند نهایتش آنست که طلحه و زبیر با من باشند چون عبد الرحمن در آن طرف است باید یا من کشته شوم یا با یکی از آنها بیعت کنم و آخر چنان شد در روز شوری بعد از آن که حضرت امیر المؤمنین جمیع مناقب خود را بر ایشان شمرد و همه تصدیق کردند با وجود آن عبد الرحمن بحضرت امیر المؤمنین علیه السلام عرض کرد با تو بیعت میکنم بشرطی که عمل کنی بکتاب خدا و سنت و سیرت أبو بکر و عمر و حضرت فرمود که من بکتاب خدا و سنت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم عمل میکنم و بسیرت شیخین عمل نمیکنم و برای آن این سخن را گفت که میدانست که حضرت سیرت حق الیقین، ص: ۵۰ آن دو مبتدع فاسق را قبول نمیکنند پس همان سخن را با عثمان گفت و قبول کرد پس عبد الرحمن و سعد هر دو با عثمان بیعت کردند و مردم نیز بجز بیعت کردند پس خلیفه سیم او را میدانند بمحض تدبیر عمر و چون فسوق و

ظلمها و بدعتهای عثمان از حد گذشت صحابه اتفاق کرده او را کشتند و بر خلیفه بر حق امیر المؤمنین علیه السّلام بیعت کردند و لهذا آن حضرت را خلیفه چهارم می‌دانند و قول دیگر بعضی از منافقان بخوش آمد خلفای عباسی اختراع کرده‌اند که بعد از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلّم عباس عم حضرت رسول دعوی خلافت کرد او خلیفه است و بطلان این قول بسی ظاهر است و اصحاب آن بحمد الله منقرض شده‌اند و کسی نمانده است و باثبات خلافت حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام بطلان این قول نیز ظاهر است.

مقصد پنجم در بیان بعضی از آیاتست که دلالت بر امامت و فضیلت امیر المؤمنین علیه السلام میکند

(اول) آیه وافی هدایه إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ

یعنی نیست صاحب اختیار و اولی بامور شما مگر خدا و رسول او و آنها که ایمان آورده‌اند که برپا می‌دارند نماز را و میدهند زکاة را در حالی که در رکوعند؛ عامه و خاصه اتفاق کرده‌اند بر آنکه این آیه در شأن آن حضرت نازل شده است حتی در جامع الاصول از صحیح نسائی روایت کرده از عبد الله ابن سلام که آمدم بخدمت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم و گفتم چون ما تصدیق خدا و رسول کرده‌ایم مردم از ما کناره میکنند و با ما دشمنی میکنند و سوگند یاد کرده‌اند که با ما سخن نگویند پس حقتعالی این آیه را فرستاد پس بلال از برای نماز ظهر اذان گفت و مردم برخاستند و مشغول نماز شدند و بعضی در سجود و بعضی در رکوع بودند و بعضی سؤال میکردند ناگاه سائلی سؤال کرد پس امیر المؤمنین علیه السّلام در رکوع انگشتر خود را باو داد و سائل بر رسول خدا خبر داد که علی علیه السّلام در رکوع این انگشتر را بمن داد حضرت علیه السّلام این آیه را با آیه بعد بر خواند و ثعلبی در تفسیرش روایت کرده است که روزی عباس بر کنار چاه زمزم نشسته بود و حدیث نقل میکرد ناگاه ابی ذر رضی الله عنه حاضر شد و گفت أیها الناس منم ابی ذر غفاری شنیدم از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم باین دو گوش و الا اگر دروغ بگویم هر دو گوشم کر شود و دیدم باین دو چشم و الا هر دو کور شود که میفرمود علی قائد و پیشوای نیکوکاران است و کشنده کافرانست یاری کرده شده است هر که او را یاری کند و مخدولست هر که او را یاری نکند بدرستی که من نماز کردم در روزی از روزها با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم نماز ظهر پس سائلی در مسجد سؤال کرد کسی چیزی باو نداد سائل دست بسوی آسمان بلند کرد و گفت خداوندا گواه باش که من سؤال حق‌الیقین، ص: ۵۱ کردم در مسجد رسول خدا و کسی چیزی بمن نداد و علی علیه السّلام در رکوع بود پس اشاره کرد بسوی سائل بانگشت کوچک دست راستش و پیوسته انگشتر را در آن دست میکرد و سائل آمد و انگشتر را از انگشت آن حضرت گرفت و حضرت رسول نیز در نماز بود آن را مشاهده کرد چون از نماز فارغ شد سر بسوی آسمان بلند کرد و گفت خداوندا برادرم موسی از تو سؤال کرد و گفت پروردگارا سینه مرا گشاده گردان و آسان گردان برای من کار مرا و بگشا گرهی از زبان من که بفهمند سخن مرا و بگردان از برای من وزیری از اهل من که آن هارون است محکم گردان بآن بازوی مرا و شریک گردان او را در کار من پس دعای او را مستجاب گردانیدی و باو خطاب کردی که بزودی محکم گردانم بازوی ترا برادر تو و برای شما هر دو سلطنتی و استیلائی بدهم و خداوندا منم محمد پیغمبر تو و برگزیده تو پس بگشا برای من سینه مرا و آسان کن برای من کار مرا و بگردان از برای من وزیری از اهل من که او علی علیه السّلام است محکم گردان باو پشت مرا ابی ذر گفت هنوز سخن آن حضرت تمام نشده بود که جبرئیل علیه السّلام نازل شد از جانب خداوند جلیل و گفت یا محمد صلی الله علیه و آله و سلّم بخوان این آیه را بر آن حضرت خواند و سیوطی بسندهای بسیار و فخر رازی بدو سند و زمخشری و بیضاوی و نیشابوری و ابن الطبع و واحدی و سمعانی و بیهقی و نظری و صاحب مشکاة و مؤلف مصابیح و سائر مفسران و محدثان خاصه و عامه از سدی و مجاهد و حسن بصری و اعمش و عتبّه بن ابی حکم و غالب ابن عبد الله و قیس بن ربیع و عبایه

بن ربیع و ابن عباس و ابو ذر و جابر و غیر ایشان روایت کرده‌اند و حسان شاعر و غیر او بنظم در آورده‌اند و آنچه وجه دلالتش بر امامت آن حضرت آنست که انما کلمه حصر است و ولی در لغت به چند معنی آمده است یاور و دوست و صاحب اختیار و اولی بتصرف و دو معنی آخر نزدیکند بیکدیگر و در معنی اول معلوم است که در این آیه مراد نیست زیرا که یاور و دوست مؤمنان مخصوص خدا و رسول و بعضی از مؤمنان که موصوف باین صفت باشند نیست بلکه همه مؤمنین یاور و دوست یکدیگرند چنانچه حق تعالی فرموده است که **وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ** و ملائکه نیز محب و یاور مؤمنانند چنانچه فرموده است **نَحْنُ أَوْلِيُّكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا** بلکه بعضی از کفار محب و یاور بعضی از مؤمنان میباشند اگر گویند که آیه بلفظ جمع وارد شده چگونه مخصوص آن حضرت باشد جواب گوئیم که در عرب و عجم اطلاق جمع بر واحد شایع است باعتبار تعظیم یا نکات دیگر در آیات کریمه نیز بسیار است با آنکه ما دعوی اختصاص نمیکنیم زیرا که در احادیث ما وارد شده است که سایر ائمه نیز در این آیه داخلند و هر امامی در حق الیقین، ص: ۵۲ قرب امامت البته باین فضیلت فایز میگردد و صاحب کشاف گفته مراد از این آیه هر چند آن حضرت است اما بلفظ جمع آورده است که دیگران نیز متابعت آن حضرت بکنند و مؤید اینکه آیه در شأن آن حضرت است و مراد از این آیه آن حضرت است و مراد بولایت امامت است آنکه در صحیح مسلم و صحیح ترمذی از عمر و بن حصین روایت کرده‌اند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم لشکری فرستاد و حضرت امیر المؤمنین علیه السلام را امیر آن لشکر کرد چون حضرت فتح کرد یک کنیز از غنیمت برای خود برداشت و لشکر را این معنی خوش نیامد و چهار نفر از صحابه اتفاق کردند که چون بخدمت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم مشرف شوند این مطلب را بحضرت عرض کنند و قاعده چنان بود که چون مسلمانان از جنگ بر میگشتند اول بخدمت آن حضرت مشرف میشدند و سلام میکردند و بعد از آن بخانه‌های خود میرفتند چون بخدمت آن حضرت رسیدند و سلام کردند یکی از چهار نفر برخاست و گفت امیر المؤمنین علیه السلام چنین کرد حضرت رسول رو از او گردانید دومی برخاست همان سخن را گفت باز حضرت رو گردانید سیمی نیز گفت آن حضرت رو از او گردانید چون چهارمی نیز گفت حضرت روی بایشان کرد و غضب از روی مبارکش ظاهر بود سه مرتبه فرمود که چه میخواهید از علی بدرستی که علی از من است و من از اویم و او ولی هر مؤمن و مؤمنه است و ابن عبد البر در استیعاب روایت کرده است از ابن عباس که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بعلی بن ابی طالب علیه السلام گفت که تو ولی هر مؤمنی بعد از من پس معلوم شد که ولایت امریست که مخصوص باوست ولی که در آیه است در شأن اوست و از فقره اول در حدیث اول معلومست که اختصاصی که آن حضرت را به آن جناب بوده دیگری را نبوده و ایضاً تخصیص به ولی بودن بعد از خود در هر دو دلیل بر خلافتست زیرا که محبت و نصرت در حال حیات نیز بود و هر عاقلی می‌داند که چنین کسی رعیت ابو بکر و عمر و عثمان و محکوم حکم ایشان نمیتواند بود.

(دویم) آیه کریمه **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ**

یعنی ای گروهی که ایمان آورده‌اید بترسید از خدا و باشید با صادقان و راستگویان در همه چیز خصوصاً در دعوی ایمان بکردار و گفتار و ظاهر است که مراد بودن با ایشان متابعت ایشان است در گفتار و کردار نه آنکه ببدن و جسد با ایشان باشند زیرا که آن محال است و بی‌فایده و معنی امامت همین است و چون خطابه‌های قرآن مجید عام است و شامل جمیع امت و همه زمان هست باتفاق امت پس باید که در جمیع زمانها چنین صادقی بوده باشد که امت با او باشند و معلوم است که صادق فی الجمله مراد این است و الا لازم آید که هر کس راست حق الیقین، ص: ۵۳ بگوید متابعت او واجب باشد و این باتفاق باطلست پس باید که صادق در جمیع افعال و اقوال مراد باشد و آن معصوم است پس ثابت شد وجود معصوم در هر زمان و وجود متابعت ایشان و باتفاق غیر حضرت رسول و دوازده امام معصوم نیستند پس حقیقت مذاهب ایشان و امامت ائمه ایشان ثابت شد با آنکه سیوطی در تفسیر منثور

و ثعلبی در تفسیر مشهور از ابن عباس و حضرت باقر علیه السلام روایت کرده است که مراد از صادقون در آیه حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام است و از ابراهیم بن محمد الثقفی و خرگوشی در کتاب شرف النبی از اصمعی بسند او از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده است که مراد از صادقین محمد و علی است و از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام روایت کرده است که فرمود صادقون مائیم و از حضرت صادق علیه السلام منقولست که صادقون آل محمداند و در بعضی از روایات وارد شده است که مراد از صادقین آنهاست که خدا فرموده است در شأن ایشان مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا یعنی از جمله مؤمنان مردانی چند هستند که راست گفته‌اند آنها را که با خدا عهد و پیمان بر آن بسته بودند که با رسول امین ثبات قدم بورزند و با دشمنان دین قتال بکنند و نگرینند تا کشته شوند و متابعت آن حضرت بدل و زبان بکنند پس بعضی از ایشان وفا بعهد خود کردند تا شهید شدند و بعضی انتظار شهادت می‌کشند و تبدیل نکردند عهد خود را و دین خود را هیچ بدل کردنی و در احادیث عامه و خاصه وارد شده است که این آیه در شأن اهل بیت (ع) نازل شده است مراد حمزه و جعفر و امیر المؤمنین اند که عهد کرده بودند که تا کشته نشوند دست از یاری حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بر ندارند و وفا به این عهد کردند و آنها که کشته شدند حمزه و جعفر بودند و آن که انتظار شهادت می‌کشید امیر المؤمنین علیه السلام بود از جنگ نگریختند مانند ابو بکر و عثمان و امثال ایشان و تغییر و تبدیل در دین خدا نکردند مثل ایشان و در اسباب النزول از طرق عامه روایت کرده‌اند که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرمود منم آنکه انتظار شهادت میکشم و تبدیل نکرده‌ام عهد خود را با خدا تبدیل کردنی. و دو استدلال در این آیه نقل می‌کنم برای تشیید این مدعا یکی از مشاهیر علمای عامه و یکی از اعظم علمای خاصه. (اول) آنست که امام فخر رازی که امام سنیانست در تفسیرش ذکر کرده است که حقتعالی در این آیه امر کرده است مؤمنان را که با صادقان باشید پس باید که صادقان موجود باشند زیرا که بودن با چیزی مشروطست به بودن آن چیز پس ناچار است که در هر زمان حق الیقین، ص: ۵۴ صادقان باشند پس باید که جمیع امت اجتماعی بر باطل نکنند و این دلیل است بر آنکه اجماع حجت است و این مخصوص زمان حضرت رسول نیست زیرا که بتواتر ثابت شده است که خطابه‌های قرآن متوجه جمیع مکلفین است تا روز قیامت و ایضا لفظ آیه شامل جمیع اوقات هست و تخصیص ببعضی از ازمینه که از آیه معلوم نیست موجب تعطیل حکم آیه است و ایضا حقتعالی اول امر کرده است ایشان را بتقوی و این امر شامل هر کسی هست که تواند بود که متقی نباشد و خطاب بر او جایز باشد پس آیه کریمه دلالت میکند بر آنکه هرگاه کسی جایز الخطاست واجبست که پیروی کند کسی را که عصمت او از خطا واجب باشد و آنهاست که خدا حکم کرده است بآنها که صادقند و ترتب حکم در این باب دلالت کند بر آنکه از برای این واجبست بر جایز الخطاء که اقتدا و پیروی کند صادق را که مانع باشد او از خطای او و این معنی در همه زمانها هست پس باید که معصوم نیز در همه زمانها بوده باشد و ما این را قبول داریم اما ما میگوئیم که معصوم جمیع امت است و شیعه میگویند که یک شخص از امت است و ما می‌گوئیم که این قول باطل است زیرا که اگر چنین بود بایست که ما بشناسیم که آن شخص کیست تا متابعت او کنیم و ما که نمیشناسیم چنین کسی را در میان امت تا اینجا ترجمه کلام پیشوای اهل ضلالتست و حقتعالی بدست و زبان او جاری کرده بعد از اتمام دلیل با نهایت اتفاق چنین جواب سستی گفته که عصیت و عناد خود را بر عالیشان ظاهر گردانیده و اگر چه بر هیچ عاقل ضعیفی این جواب پوشیده نخواهد بود. اما از برای توضیح بچند وجه او را جواب میگوئیم: (اول) آنکه هرگاه تصریح کرد که هر زمان احتیاج بمعصوم هست از برای تحفظ از خطا هیچ عاقل تجویز میکند که در این اعصار که ملت حضرت رسالت پناه مشرق و مغرب عالم را فرو گرفته است احدی را ممکن باشد که علم باقوال جمیع علمای امت بهم رساند که هیچ کس در این مسأله مخالفت نکرده است خصوصاً باین تشت آراء و اهواء که در میان امت بهم رسیده است همین فاضل که دعوی میکند که تبحر او از همه علماء بیشتر است معلوم نیست که دو مسأله مذهب امامیه را داند چه جای مسائل سایر فرق و اگر بر فرض محال همه را ببیند و از همه بشنود و از کجا معلوم شود که اعتقاد واقعی خود را باو گفته‌اند گاه باشد که تقیه کرده باشند چنانکه در

مذهب امامیه جایز است و ایضا از کجا معلوم می‌تواند شد که تا مردن بر این مذهب باقی مانده‌اند و این نیز بنا بر قول اکثر شرط است در تحقق اجماع. (دوم) بر تقدیر تسلیم که چنین اجماعی ممکن است و علم بتحقیق آن بهم می‌تواند حق الیقین، ص: ۵۵ رساند در قلیلی از مسائل خواهد بود پس رفع خطا بالکلیه کی میشود. (سیم) آنکه ظاهر آیه بلکه صریح آنست که مأمورین به کُتُوبًا مَعَ الصَّادِقِینَ غیر صادقین باشد و از این وجه ظاهر میشود که عین یکدیگرند. (چهارم) آنکه آنچه در نفی مذهب شیعه گفته که اگر میبود میبایست ما بدانیم که کیست مثل آنست که گویند اهل کتاب که نبوت رسول باطل است زیرا که اگر حق بود بایست ما او را بشناسیم و حقیقت او بدانیم یا یهود گویند که اگر عیسی پیغمبر بود بایست ما حقیقت او را بدانیم و حقش آنست که این راجع بتقصیر ایشان است باید تعصب را بر کنار گذارند و رجوع بدلائل و اخبار و آثار بکنند از روی انصاف تا بمقتضای و الَّذِینَ جَاهَدُوا فِینَا لَنَهْدِیَنَّهُمْ سُبُلَنَا حق بر ایشان ظاهر شود اگر راست گویند که حق بر ایشان ظاهر نگردیده و مظنون بظن صادق آنست که حق بر ایشان ظاهر گردیده از برای حب دنیا و متابعت هوای نفسانی اظهار نمی‌کنند و اگر گویند و جوهی که در عدم تحقق اجماع گفتی بر علمای شما نیز وارد می‌آید جواب گوئیم که ایشان اجماع را باعتبار دخول معصوم حجت میدانند و اگر دو نفر اتفاق کنند که دانند که یکی از آنها معصوم است حجت میدانند و اگر صد هزار کس اتفاق کنند که معصوم در میان آنها داخل نباشد حجت نمیدانند زیرا که چنانچه بر هر یک خطا و غلط جایز است بر مجموع نیز جایز است و علم بدخول معصوم (ع) در اقوال علماء شیعه در اعصار ائمه علیهم السلام و قرب بآن ممکن است از برای ایشان حاصل شده باشد و این رساله محل تحقق این سخن نیست. (دوم) از شیخ سدید مفید (ره) سؤال کردند از تفسیر این آیه کریمه و آنکه در شأن کی نازل شده است شیخ سدید قدس الله روحه در جواب فرمود که این آیه جلیله الدلاله در شأن حضرت امیر المؤمنین علیه السلام شد و حکمش در اولاد امجاد او که پیشوایان دین و ائمه صادقین‌اند جاری شد و در این باب احادیث بسیار وارد شده است و از سیاق آیه نیز ظاهر میشود که جناب مقدس الهی در این آیه مردم را امر کرده است که متابعت نمائید صادقان را و از ایشان جدا نشوید و باید آنها را که ندا کرده‌اند و امر فرموده‌اند غیر آنها باشند که ایشان را مأمور ساخته که با آنها باشند زیرا محال است که کسیرا امر کنند که با خود باشد و متابعت امر خود کند پس گوئیم که مراد از صادقان یا جمیع راستگویانند یا بعضی از ایشان و اول باطل است زیرا که هر مؤمنی باعتبار ایمان صادقست و در آن دعوی راستگو است پس لازم آید که همه مؤمنان مأمور باشند بمتابعت خود و این محال است و اگر بعضی حق الیقین، ص: ۵۶ از ایشان مراد است یا بعض معهود و معلومی مراد است که الف و لام از برای عهد خارجی باشد یا آنکه بعض غیر معهودی مراد است بنابر اول باید که این جماعت معلوم و معروف باشند و مخاطبان ایشان را شناسند و آیات باسم و نسب ایشان وارد شده باشد و ایشان شنیده باشند و هر که دعوی کند احدی را بغیر آن جماعت که ما دعوی میکنیم باطل است زیرا که معلوم است که در حق دیگری این مراتب متحقق نشده و معهود نبوده‌اند و خود معترفند که در زمان حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم تعیین ایشان بخلافت نشده و بنابر دوم که بعض غیر معهود مراد باشد پس باید که بعد از آن البته تعیین و تخصیص آن بعض بشود و الا تکلیف بامر مجهول خواهد بود که اتیان بآن نتواند کرد و آن محالست و معلومست که در غیر ائمه ما کسی ادعای تخصیص و تعیین نکرده و نمی‌تواند کرد پس ثابت شد که مراد ایشانند ایضا دلیل عقلی و نقلی داریم که مراد ایشانند (اما دلیل عقلی) زیرا که در این آیه کریمه امر شده است که امت متابعت ایشان نمایند علی الاطلاق و تخصیص بامری دون امری نشده است پس باید که ایشان معصوم باشند و الا لازم آید که امت مأمور باشند که در خطا و معصیت متابعت ایشان کنند و آن محال است چون عصمت امریست باطنی که کسی بغیر حق تعالی بر آن اطلاع ندارد پس باید که نص بر امامت و عصمت ایشان شده باشد و باتفاق نص بر غیر ایشان نشده است پس ثابت شد که ایشان مرادند (و اما دلیل نقلی) آنست که حق تعالی در قرآن صادقان را باوصافی چند ستوده که در غیر حضرت امیر المؤمنین علیه السلام آن اوصاف جمع نگردیده زیرا که فرموده است لَیْسَ الْجَبَرُ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ یعنی نیست نیکی اینکه بگردانید روهای خود را بجانب مشرق و مغرب وَلَکِنَّ الْجَبَرُ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ وَ الْمَلَائِکَهِ وَ

[illegible]

آن حضرت است بدلالات آیه کریمه **إِنَّمَا وَثِّقَكُمُ اللَّهُ** که اتفاق کرده‌اند اهل نقل بر آنکه چون آن حضرت در حال رکوع زکاء داد این آیه نازل شد مؤلف گوید که تواند بود که شیخ این آیه را حمل بر آن معنی کرده باشد با آنکه واو و **وَأَتُوا الزَّكَاةَ** را واو حالی گرفته باشد بقرینه آنکه ایتاء مال سابقا در این آیه مذکور شد و تأسیس اولیست از تأکید پس شیخ گفته که بعد از این خدا فرموده وفای بعهد را و هیچ کس از صحابه نیست که نقض عهد ظاهر نکرده باشد یا نسبت این باو نداده باشند مگر آن حضرت که کسی احتمال نمیدهد که نقض کرده باشد عهدی را که با حضرت رسول کرده باشد در یاری و جانفشانی و حمایت آن حضرت پس این صفت نیز مخصوص اوست پس حقتعالی صبر بر بلاها و شداید و جنگها را فرمود و معلوم است کسی بغیر آن حضرت در جنگها و شدتها صبر نکرد و اوست که باتفاق دوست و دشمن در هیچ جنگی پشت نکرد و از هیچ خصمی نترسید پس بعد از آنکه خدا جمیع این خصلتها را ذکر کرد فرمود ایشانند که صادق و راستگویند نه غیر ایشان و ایشانند که پرهیزکارانند یعنی آن صادقی که ما امر بمتابعت او کرده‌ایم آنست که این صفات همه در او مجتمع باشد و او امیر المؤمنین علیه السلام است و تعبیر از او بلفظ جمع از برای تعظیم و تشریف او است زیرا که عرب لفظ جمع را بر واحد اطلاق میکنند در وقتی که خواهند اشاره برفعت و علو منزلت او کنند و گاه هست که بلفظ جمع می‌آورند از برای اشاره باینکه جمع دیگر نیز در این امر شریکند و در اینجا این نیز مراد می‌تواند بود زیرا که سایر ائمه در این مرتبه و در این صفات جلیله با آن حق الیقین، ص: ۵۹ حضرت شریکند. مؤلف گوید که ثعلبی در تفسیرش از مجاهد از ابن عباس روایت کرده است که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام چهار درهم داشت و مالک چیزی نبود بغیر آن پس یک درهم آن را پنهان و یک درهم آن را علانیه و یک درهم روز و یک درهم را شب تصدق کرد پس این آیه در شأن او نازل شد **الَّذِينَ يُتَّقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً** تا آخر آیه که در کلام شیخ مفید گذشت و از زید بن رویان روایت کرده است که در شأن هیچ کس آیات قرآن آن قدر نازل نشده که در شأن علی علیه السلام نازل شد.

(سیم) [تفسیر آیات صدق و صدیق بآن حضرت علیه السلام]

در احادیث بسیار از طریق مؤلف و مخالف تفسیر آیات صدق و صدیق بآن حضرت شده است چنانچه ابن مردویه و حافظ ابو نعیم در حلیه و سیوطی در در منثور و دیگران از ابن عباس و مجاهد روایت کرده‌اند در تفسیر قول حقتعالی **وَالَّذِي جَاءَ بِالصَّدَقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ** یعنی آن کسی که راستی را آورد و تصدیق بآن کرد ایشانند پرهیزکاران گفته‌اند آن کسی که صدق را آورد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم است و آنکه تصدیق بآن کرد علی بن ابی طالب علیه السلام است و بنابراین موصول در او صدق مقرر است و کوفیان از اهل عربیت تجویز حذف موصول کرده‌اند و باز حقتعالی فرموده است **وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشَّهَادَةُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ** احمد بن حنبل و جمع دیگر از ابن عباس روایت کرده‌اند که این آیه در شأن امیر المؤمنین علیه السلام نازل شده است که ایمان آوردند بخدا و رسولان و ایشانند بسیار راست گویان و تصدیق کنندگان و گواهان پیغمبران بر آنکه ایشان تبلیغ رسالت کرده‌اند از برای ایشانست مزد ایشان بر تصدیق حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و نور ایشان بر صراط و باز حقتعالی فرموده است **وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّادِقِينَ وَالشَّهَادَةِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا** یعنی آنکه اطاعت کنند خدا و رسول را پس ایشان در روز قیامت با آنهایند که خدا انعام کرده است بر ایشان از پیغمبران و صدیقان و شهیدان و صالحان و نیکو رفیقانند ایشان پس معلوم شد که صدیقان بعد از پیغمبران درجه ایشان از شهیدان و صالحان بلندتر است و این مصداق امامت و وصایت است و خاصه و عامه بطرق متواتره روایت کرده‌اند که علی بن ابی طالب علیه السلام صدیق این امت است و فخر رازی و ثعلبی و احمد بن حنبل در مسند و ابن شبرویه در فردوس و ابن مغازلی و دیگران از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده‌اند که صدیقان سه نفرند حبیب نجار که مؤمن آل یس است و حق الیقین، ص: ۶۰ حزیل که مؤمن آل فرعون است و علی بن ابی طالب علیه السلام

که افضل ایشان است و ثعلبی بسند دیگر روایت کرده است که سبقت گیرندگان امتها سه نفرند که کافر نبودند بخدا یک چشم بهم زدند علی بن ابی طالب علیه السّلام و صاحب آل یس و مؤمن آل فرعون پس ایشانند صدیقان و علی بن ابی طالب علیه السّلام افضلست از ایشان و حافظ ابو نعیم روایت کرده است از عباد بن عبد الله که شنیدم که امیر المؤمنین علیه السّلام میفرمود منم صدیق اکبر نمیگویند این سخن را بعد از من مگر دروغ گوئی و هفت سال پیش از دیگران نماز کردم و صدیق در لغت و عرف مرادف معصوم است یا نزدیک بآن و صاحب صحاح گفته است صدیق دائم التصدیق است و کسیست که تصدیق کند گفتار خود را بکردار خود و حقتعالی پیغمبران را باین وصف کرده است و در شأن حضرت ادریس علیه السّلام گفته است إِنَّهُ كَانَ صَدِيقًا نَبِيًّا و در حق یوسف (ع) فرموده است يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ و کسی که مصداق این آیات و صاحب این صفات باشد البته بامامت و خلافت احق است از کسی که بهره از اینها نداشته باشد و او را بافترا صدیق گویند چنانچه بر عکس نهند نام زنگی کافور.

(چهارم) حق تعالی میفرماید أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ

یعنی آیا پس کسی که بر حجتی و برهانی از جانب پروردگار خود باشد و از پی او باشد گواهی از او مثل کسی است که چنین نباشد آنکه برینه است حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم است و در شاهد خلاف است و در احادیث معتبره وارد شده است که مراد از شاهد حضرت امیر المؤمنین (ع) است که گواه بر حقیقت آن حضرت است و ابن ابی الحدید و ابن مغزلی و سیوطی در در منثور و طبری و اکثر عامه بطرق متعدده روایت کرده‌اند از عباد بن عبد الله و عبد الله بن الحارث که روزی حضرت امیر المؤمنین (ع) فرمود که کسی از قریش نیست مگر آنکه یک آیه یا دو آیه در مدح او یا مذمت او نازل شده پس مردی پرسید که کدام آیه در شأن تو نازل شده است حضرت در غضب شد فرمود در سوره هود نخوانده آن این آیه را که رسول خدا برینه است از جانب پروردگار خود و من گواه اویم و فخر رازی چون این روایت را ذکر کرده است گفته است که حقتعالی از برای شرافت این گواه فرموده است که از او است یعنی مخصوص او است و بمنزله پاره تن او است و بنابراین تفسیر باید که حضرت امیر المؤمنین (ع) تالی حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم باشد و بعد از او بلافاصله خلیفه باشد و اگر تالی در فضل مراد باشد باز دلالت بر امامت دارد زیرا که تفضیل مفضول قبیح است ایضا دلالت بر عصمت آن حضرت نیز میکند زیرا که بگواهی یک کس هرگاه معصوم نباشد مدعا ثابت نمیشود.

(پنجم) آیه إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ

یعنی نیستی تو یا محمد مگر ترساننده این گروه را از عذاب الهی و برای هر قومی هدایت کننده هست و بعضی گفته‌اند یعنی تو هدایت کننده هر گروهی هستی و کسی که در سیاق آیه تفکر میکند می‌یابد که معنی اول ظاهرتر است و بر آن احادیث مستفیضه از طریق شیعه وارد شده است و عامه نیز بطریق متعدده روایت کرده‌اند چنانچه در شواهد التنزیل از ابی برده اسلمی روایت کرده‌اند که روزی حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم آب وضو طلبید چون از آن فارغ شد دست علی (ع) را گرفته و بسینه حقایق دفینه خود چسبانید پس گفت إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ پس دست بر سینه با سکنیه علی علیه السّلام گذاشت و گفت وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ پس گفت توئی نوربخش خلائق و علامت راه هدایت و امیر قاریان قرآن و گواهی میدهم که تو چینی، و حافظ ابو نعیم اصفهانی که از مشاهیر محدثان عامه است در کتاب ما نزل من القرآن فی حق علی علیه السلام بچندین سند از ابن عباس روایت کرده است که چون این آیه نازل شد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم دست مبارک خود را بر دوش حضرت امیر علیه السّلام گذاشت و گفت توئی یا علی هادی و بتو هدایت می‌یابند هدایت یافتگان بعد از من. ثعلبی نیز در تفسیر ابن عباس روایت کرده است. و ابو

نعیم بسند دیگر از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده است که حضرت فرمود منم منذر و علی هادیست یا علی بتو هدایت می‌یابند هدایت یافتگان و بروایت دیگر از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام روایت کرده است که منذر حضرت رسول است و هادی مردیست از بنی هاشم و معلوم است که خود را اراده فرموده چنانچه ثعلبی بعد از آنکه این روایت را بدو سند از حضرت امیر علیه السلام روایت کرده است گفته فی نفسه یعنی حضرت بمردی از بنی هاشم خود را اراده کرده و عبد الله بن احمد و ابن حنبل نیز در مسند خود روایت کرده است این حدیث را و این آیه کریمه بنابر تفسیری که در روایات مستفیضه خاصه و عامه وارد شده است دلالت میکند بر آنچه فرقه ناجیه امامیه رضوان الله علیهم قائلند که هیچ عصری خالی نمیباشد از حجتی از جانب خدا بر بندگان یا پیغمبری یا وصی پیغمبری یا امامی که هدایت نماید مردم را بدین خدا و طریق بندگی و نگاه دارد مردم را از ضلالت و گمراهی چنانچه عقل نیز بر این شاهد عدلست الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ.

(ششم) وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ

یعنی از جمله مردم کسیست که میفروشد جان خود را برای طلب خوشنودی خدا و خداوند عالم مهربان است بر بندگان خود و احادیث مستفیضه بلکه متواتره از طرق عامه و خاصه حق الیقین، ص: ۶۲ وارد شده است که این آیه در شأن مولای مؤمنان نازل شد در شبی که کفار قریش اتفاق کردند بر قتل حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و آن حضرت از جانب خداوند عالم مأمور شد که از ایشان پنهان شود و بغار رود کفار قریش در آن شب در گرد خانه آن حضرت بر آمدند و انتظار صبح میکشیدند و امر حقتعالی شد که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام را در جای خود بخواباند که کفار گمان کنند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم است و حضرت بیرون رود و چون حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم این بشارت را بحضرت امیر داد شاد شد و بشکر این نعمت که جان شیرین خود را فدای جان سرور عالمیان میکند سجده شکر بجای آورد و بر فراش آن حضرت خوابید و صد شمشیر برهنه مشرکان را بر جان خود خرید و در آن وقت این آیه نازل شد و نزول آیه را در شأن آن حضرت اکثر مخالفان در کتب تفسیر خود بطرق متعدده روایت کرده‌اند مانند فخر رازی در تفسیر کبیر و نیشابوری در تفسیر و ثعلبی در تفسیر و حافظ ابو نعیم در نزول آیات و احمد در مسند و سمعانی در فضائل و غزالی در احیاء و سایر مورخین و محدثین و شعرا. و ما در این رساله بچند روایت ثعلبی و ابو نعیم اکتفا مینمائیم: ثعلبی در تفسیر مشهور خود از سدی از ابن عباس روایت کرده است که این آیه در شأن علی (ع) نازل شد در شبی که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بغار رفت و علی بن ابی طالب (ع) در فراش آن حضرت خوابید و ایضا روایت کرده است که چون حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم اراده هجرت بسوی مدینه نمود حضرت امیر (ع) را در مکه گذاشت که قرضهای آن حضرت را ادا کند و امتهای مردم را که نزد آن حضرت بود بایشان رد کند و در شبی که خواست حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بغار رود مشرکان خانه آن حضرت را احاطه کرده بودند امر کرد علی بن ابی طالب (ع) را که بر فراش آن حضرت بخوابد و فرمود که برد خضرمی سبزی که من بر خود میپوشم در شبها بر خود بپوش و در میان رختخواب خواب من بخواب اگر خدا خواهد مکروهی بتو نخواهد رسید پس حضرت چنین کرد و حقتعالی وحی کرد بسوی جبرئیل (ع) و میکائیل که من میان شما برادری قرار داده‌ام و عمر یکی از شما را درازتر از دیگری گردانیده‌ام کدامیک از شما دیگری را بر خود اختیار میکنید بطول زندگانی پس هیچ یک دست از طول زندگانی خود برنداشتند و اختیار طول حیوة دیگری بر خود نکردند حق تعالی وحی کرد به ایشان که چرا شما مثل علی بن ابی طالب نبودید که من او را با محمد صلی الله علیه و آله و سلم برادر کردم و بر فراش او خوابید و جان خود را فدای او گردانید و زندگانی محمد را بر زندگانی خود اختیار کرد اکنون بروید بسوی زمین و او را از شر دشمنان محافظت نمائید پس هر دو بسوی زمین آمدند و جبرئیل علیه السلام نزدیک سر حق پرور حضرت امیر علیه السلام حق الیقین، ص: ۶۳ نشست و میکائیل نزد پاهای او و جبرئیل ندا کرد که به به کیست مثل تو ای

پسر ابو طالب خدا بتو مباحثات میکند پس ملائکه این آیه را بر حضرت فرستاد در وقتی که متوجه مدینه طیبه بود در شأن علی علیه السلام و حافظ ابو نعیم نیز نزول این آیه را در شأن آن حضرت از ابن عباس روایت کرده است.

(هفتم) آیه کریمه تطهیر است

إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً یعنی اراده نکرده است حق تعالی مگر آنکه بر طرف کند از شما شرک و گناه و شک و هر بدی را ای اهل بیت پیغمبر و پاک گرداند شما را پاک کردنی بدان که احادیث معتبره از طریق عامه و خاصه وارد شده است که این آیه در شأن امیر المؤمنین و فاطمه و حسن و حسین علیه السلام نازل شده و در جمیع صحاح عامه و تفاسیر معتبره ایشان مذکور است چنانکه ثعلبی از ابو سعید خدری روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که این آیه در شأن من و علی و حسن و حسین صلوات الله علیهم اجمعین نازل شده ایضا ثعلبی و غیر او از ام سلمه روایت کرده اند که گفت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در خانه من بود فاطمه حریره از برای آن حضرت آورد حضرت در صدفه نشسته بود که خوابگاه آن حضرت بود و در زیرش عبای خیری گسترده بودند و من در حجره نماز میکردم پس حضرت رسول بفاطمه گفت بطلب شوهر خود و پسرهای خود را پس علی و حسن و حسین (ع) آمدند و همه نشستند و مشغول حریره خوردن شدند در این وقت حق تعالی این آیه را فرستاد پس حضرت رسول زیادتى عبا را گرفت و بر ایشان پوشانید و دست مبارک بسوی آسمان بلند کرد و گفت خداوندا اینها اهل بیت و مخصوصان من اند پس از ایشان رجس را دور گردان و پاک گردان ایشان را پاک گردانیدنی ام سلمه گفت من سر خود را داخل خانه کردم و گفتم من نیز با شما میام یا رسول الله دو مرتبه فرمود که عاقبت تو بخیر است و مرا داخل آنها نکرد. ایضا ثعلبی از مجمع روایت کرده است که گفت با مادرم رفتم نزد عایشه مادرم سبب خروج او را بجنک جمل پرسید گفت امری بود از قضا و قدر خدا مادرم گفت در باب علی چه میگوئی گفت سؤال میکنی از کسی که محبوبترین مردان بود نزد حضرت رسول و شوهر محبوبترین زنان بود نزد آن حضرت بتحقیق که دیدم علی و فاطمه و حسن و حسین را که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم ایشان را در زیر جامه جمع کرد و گفت خداوندا اینها اهل بیت و مخصوصان و دوستان منند پس از ایشان رجس را دور گردان و پاک گردان ایشان را پاک گردانیدنی من خواستم داخل شوم گفت دور شو. ایضا نزول آیه را در شأن ایشان از عبد الله بن جعفر الطیار روایت کرده است و آنکه زینب زوجه حضرت خواست حق الیقین، ص: ۶۴ داخل شود راضی نشد و از واثله بن اسقع روایت کرده است آنکه حضرت فرمود که اهل بیت من احقند یعنی سزاوارترند بخلاف و هر چیزی و از ابن عباس روایت کرده است و صاحب جامع الاصول از صحیح ترمذی روایت کرده است که ام سلمه گفت این آیه در خانه من نازل شد و من در پیش در نشسته بودم گفتم من از اهل بیت نیستم فرمود که عاقبت تو بخیر است و تو از ازواج رسولی و در آنجا وقت نزول آیه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و علی علیه السلام و فاطمه (ع) و حسن علیه السلام و حسین علیه السلام بودند و عبا را بایشان پوشانید و گفت خداوندا اینها اهل بیت منند دور کن از ایشان رجس را و پاک گردان ایشان را پاک گردانیدنی و در جامع الاصول بروایت دیگر گفته است که حضرت فرمود اینها اهل بیت و مخصوصان منند پس ام سلمه استدعا کرد که داخل شود در ایشان حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم قبول نفرمود و فرمود عاقبت تو بخیر است و باز از صحیح ترمذی از عمر و بن ابی سلمه بهمین مضمون روایت کرده است و صاحب جامع الاصول و صاحب مشکاة از صحیح مسلم روایت کرده اند از عایشه که روزی حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بیرون آمد و عبای منقش سیاهی پوشیده بود و علی علیه السلام و فاطمه علیها سلام و حسن علیه السلام و حسین علیه السلام را داخل عبا کرد و این آیه را خواند و ثعلبی نیز این حدیث را از عایشه روایت کرده است و این حجر که متعصبترین علمای ایشان است در کتاب صواعق محرقه گفته است که اکثر مفسران را اعتقاد آنست که این آیه مبارکه در شأن علی علیه السلام و فاطمه (ع) و حسن علیه السلام و حسین علیه

السلام نازل شده است باعتبار آنکه ضمیر عنکم جمع مذکر است و در صحیح مسلم و جامع الاصول روایت شده است که حصین بن سمره از زید بن ارقم پرسید که آیا زنان آن حضرت از اهل بیت اویند زید گفت نه بخدا سوگند زن مدتی با شوهر میباید چون طلاقش گفت بخانه پدرش می‌رود و بقوم خود ملحق میشود بلکه اهل بیت او خویشان اویند که صدقه بر ایشان حرام است و در جامع الاصول از صحیح ترمذی روایت کرده است که انس بن مالک گفت چون آیه تطهیر در شأن اهل بیت نازل شد تا قریب به شش ماه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم چون بنماز بیرون می‌آمد بر در خانه فاطمه می‌ایستاد و میگفت الصلاه یا اهل بیتی بنماز حاضر شوید ای اهل بیت من پس آیه تطهیر را تلاوت مینمود تا آخر آیه و خاصه و عامه بطریق بسیار از ابو سعید خدری و انس بن مالک و عایشه و ام سلمه و واثله بن اسقع و غیر ایشان روایت کرده‌اند که این آیه مبارکه در شأن آل عبا نازل شد پس باخبار متواتره خاصه و عامه ظاهر شد که این آیه مخصوص این پنج نفر است و زنان حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و خویشان آن حضرت داخل نیستند پس آیه دلالت میکند بر آنکه ایشان از کفر و نفاق و شک و شرک و هر گناهی معصومند حق الیقین، ص: ۶۵ زیرا که اراده را بچندین معنی اطلاق میکنند (اول) اراده‌ئی که بعد از آن مراد بلافاصله حاصل شود چنانکه حقتعالی فرموده إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ یعنی نیست امر خدا مگر آنکه هرگاه اراده کند چیزی را آنکه بگوید مر آن را باش پس آن میباید و بهم میرسد (دویم) اراده بمعنی عزم است و آن در حقتعالی محال است که نباشد و آیه سابقه نیز صریح است در آنکه اراده الهی تخلف از مراد او نمیکند (سیم) اراده بمعنی تکلیف است و این معنی در آیه احتمال ندارد بچند وجه (اول) آنکه کلمه انما باتفاق اهل عربیت دلالت بر حصر میکند و تکلیف ذهاب رجس خصوصیتی به اهل بیت ندارد بلکه جمیع مکلفین حتی کفار مکلفند باین امر و حقتعالی فرموده است که من نیافریده‌ام جن و انس را مگر برای آنکه مرا عبادت کنند (دویم) آنکه از سیاق اخبار متواتره معلوم است که نزول این آیه برای مدح و تشریف بود لهذا حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم ایشان را مخصوص گردانید و عبا بر روی ایشان پوشانید و فرمود که ایشان اهل بیت و مخصوصان منند پس آیه مؤکد بتأکیدات عظیمه نازل شد چنانچه فخر رازی بآن تعصب گفته است که لِيُذْهَبَ عَنْكُمُ الرِّجْسُ یعنی جمیع گناهان را از شما زایل گرداند و يُطَهَّرْكُمْ تَطْهِيرًا یعنی خلعتهای کرامت خود را بر شما پوشاند و اگر مراد تکلیف بترک گناهان باشد که کفار و فساق همه در آن شریکند و چه مدحی و چه تشریفی و چه کرامتی در آن خواهد بود (سیم) آنکه در اکثر روایات مذکور شد که این آیه بعد از دعاء و استدعاء آن حضرت نازل شد و آنچه حضرت استدعاء نمود اذهاب رجس بود نه اراده که متتابع حصول نباشد و اگر این معنی مراد باشد آیه متضمن بر رد دعای آن حضرت خواهد بود نه اجابت آن (چهارم) آنکه اگر این معنی مراد بود ام سلمه چرا این قدر مبالغه میکرد که خود را داخل عبا کند و حضرت چرا مضایقه میفرمود و در دخول او در این معنی که همه کس در آن داخلند و آنکه بعضی از مخالفان گفته‌اند که این آیه در میان آیاتی است که در آن آیات خطاب بزنان آن حضرت شده است پس در این آیه نیز ایشان باید مخاطب باشند باطلست بچند وجه: وجه اول آنکه تغییر ضمیر مؤنث به مذکر دلیل است بر آنکه خطاب بایشان نیست و کسی که تتبع آیات قرآنی مینماید میداند که در آیات از این قبیل بسیار است که در میان قصه قصه دیگر مذکور می‌شود و تغییر خطاب بسیار می‌شود چنانچه در این سوره نیز مثل این واقع شده که در میان خطاب با زوجات عدول بخطاب با مؤمنان شده است و باز بعد از آن امر بمخاطبه ایشان شده است با آنکه در اینجا مناسب تام تمام هست اگر کسی تدبر کند حق الیقین، ص: ۶۶ زیرا که در این تغییر کلام تغییری نسبت بزنان هست که شما و اهل بیت همه با آن حضرت محشورید بلکه معاشرت شما بیشتر است چرا شما مثل ایشان نمیباشید در طهارت و نزاهت و رعایت آداب معاشرت یا آنکه مبدا کسی توهم کند که زنان با این اختصاص هرگاه این قسم اعمال از ایشان صادر شود ممکن است که از اهل بیت هم مثل اینها العیاذ بالله صادر شود و از برای بیان طهارت ذیل عصمت ایشان این را در میان داخل کرده باشد و این دو وجه که بخاطر فقیر رسیده نسبت بوجوهی که مفسران در ربط و نظم می‌گویند واضح‌تر و آسان‌تر است (وجه دویم) آنکه اگر این سخن صورتی نداشته باشد وقتی حجت می‌شود که از مصحف چیزی ساقط نشده باشد

معلوم نیست زیرا که صاحب جامع الاصول از زید بن ثابت نقل کرده که بعد از آنکه قرآن را جمع کردیم آیه رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ را با خزیمه بن ثابت یافتیم و ملحق کردیم پس ممکن است آیات بسیار دیگر افتاده باشد در سابق و لاحق این آیه که ملحق نکرده باشند و از حضرت صادق (ع) منقولست که در سوره احزاب فضایل مردان و زنان قریش بسیار بود و بزرگتر از سوره بقره بود و ایشان کم کردند و تحریف دادند (وجه سیم) آنکه معلوم نیست نظم قرآن موافق نزول باشد زیرا که در بسیاری از سوره‌های مکیه تصریح کرده‌اند که بعضی از آیاتش مدنیست و بالعکس پس ممکن است که در وقت دیگر نازل شده باشد و در این موضع دانسته یا ندانسته الحاق کرده باشند (وجه چهارم) آنکه هرگاه باحادیث صحیحه متواتره عامه و خاصه معلوم شده باشد که این آیه مخصوص اهل بیت است اگر جهت ربط آیات بر ما معلوم نباشد ضرری ندارد و جواب اعتراضات دیگر ایشان را در کتب مبسوطه خود ایراد نموده‌ام و این رساله گنجایش ذکر آنها را ندارد و هرگاه حقتعالی رجس ایشان را زایل گردانیده باشد باید جمیع افرادش منتفی گردد خصوصاً هرگاه بعد از مبالغه که در تطهیر واقع شده باشد که قرینه واضحی بر عموم است پس باید از جمیع گناهان مطهر باشند پس ثابت شد که معصومند و اگر گویند که دلالت نمیکند بر عصمت آینده گوئیم همین که عصمت فی الجمله بهم رسید کافی است زیرا که کسی از امت قائل نیست که در بعضی اوقات معصوم بوده‌اند و در بعضی نبوده‌اند و این خرق اجماع مرکبست که ایشان جایز نمیدانند با آنکه هر جا که در قرآن مجید اراده باین صیغه وارد شده مراد از آن حصول بالفعل و دوام است مثل يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ و مثل این بسیار است و هرگاه عصمت ثابت شد امامت نیز ثابت میشود حق‌الیقین، ص: ۶۷ در رجال ایشان بدلائلی که در عصمت امامان مذکور شد زیرا که باتفاق امت غیر ایشان معصوم نیستند.

(هشتم) آیه مباحله است

فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَابْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ یعنی پس کسی که مجادله کند با تو در امر حضرت عیسی علیه السلام بعد از آنچه آمده است بسوی تو از علم پس بگو بیائید تا بخوانیم پسران ما را و پسران شما را و زنان ما را و زنان شما را و جان‌های ما را و جان‌های شما را پس مباحله کنیم و تضرع کنیم نزد خدا پس بگردانیم لعنت خدا را بر دروغ‌گویان؛ و احادیث متواتره از طریق خاصه و عامه وارد شده است که این آیه در شأن آل عبا نازل شده است چنانچه صاحب مشکاه و جامع الاصول و دیگران از صحیح مسلم روایت کرده‌اند از سعد بن ابی وقاص که چون آیه مباحله نازل شد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم علی علیه السلام و فاطمه (س) و حسن علیه السلام و حسین علیه السلام را طلبید و گفت اللهم هؤلاء اهل بیتی ایضا در مشکاه و صحیح مسلم و جامع الاصول از عایشه روایت کرده‌اند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بامدادی آمد و بر او عبای ملونی بود پس حسن علیه السلام آمد او را داخل عبا کرد پس حسین علیه السلام آمد و او را داخل عبا کرد پس فاطمه (ع) آمد او را داخل عبا کرد پس علی علیه السلام آمد او را داخل عبا کرد پس این آیه را خواند و حافظ ابو نعیم و دیگران از ابن عباس روایت کرده‌اند که چون اهل نجران آمدند و حقتعالی این آیه را فرستاد رسول خدا آمد با علی و فاطمه (ع) و حسن علیه السلام و حسین علیه السلام پس بایشان گفت هرگاه من دعا کنم شما آمین بگوئید پس اهل نجران ابا کردند از ملاعنه و صلح کردند بر جزیه؛ و صاحب کشاف روایت کرده است که چون حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نصاری را دعوت کرد بسوی مباحله گفتند مهلت ده ما را تا برگردیم و فکری بکنیم و فردا بیائیم چون با یک دیگر خلوت کردند گفتند بصاحب رأی خود ای عبدالمسیح چه مصلحت میبینی گفت بخدا سوگند که دانستید ای گروه نصاری که محمد صلی الله علیه و آله و سلم پیغمبر مرسلست و در باب عیسی علیه السلام حجه قاطعه برای شما آورد بخدا سوگند که مباحله نکردند هیچ گروهی با پیغمبر خود که بزرگ ایشان زنده بماند و کودک ایشان بزرگ شود و اگر

مباهله کنید همین ساعت همه هلاک میشوید و اگر البته الفت با دین خود دارید و میخواهید از آن جدا نشوید پس با او صلح کنید و به بلاد خود برگردید پس آمدند بنزد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و آن حضرت بیرون آمده بودند در بامداد و حضرت امام حسین علیه السلام را در بر داشت و دست حضرت امام حسن علیه السلام را گرفته بود و حضرت فاطمه (ع) در پشت سر او میرفت و امیر المؤمنین علیه السلام حق الیقین، ص: ۶۸ در پشت سر فاطمه (ع) میرفت و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم با ایشان میفرمود که هرگاه من دعا کنم شما آمین بگوئید پس اسقف نجرانی گفت ای گروه نصاری من می بینم روئی چند را که اگر خدا خواهد کوهی را از جای بکند باین روها میکند پس مباهله نکنید که هلاک میشوید و بر روی زمین یک نصرانی باقی نمی ماند تا روز قیامت پس ایشان گفتند ای ابو القاسم رأی ما بر آن قرار گرفته است که با تو مباهله نکنیم و تو را بر دین خود بگذاریم و ما هم بر دین خود ثابت باشیم حضرت فرمود که هرگاه ابا می کنید از مباهله کردن پس مسلمانان شوید که بوده باشد از برای شما آنچه از برای مسلمانان است و بر شما باشد آنچه بر مسلمانان است پس ابا کردند حضرت فرمود با شما جنگ میکنم گفتند ما را طاقت جنگ عرب نیست و لیکن صلح می کنیم با تو که با ما جنگ نکنی و ما را نترسانی و ما را از دین خود بر نگردانی بشرط آنکه در هر سال دو هزار حله بدهیم برای جزیه هزار حله در ماه صفر و هزار حله در ماه رجب و سی زره عادی فدیه بدهیم پس حضرت باین نحو با ایشان صلح کرد و فرمود بحق خداوندی که جانم در دست قدرت اوست هلاک شدن آویخته شده بود بر اهل نجران و اگر مباهله میکردند همگی مسخ میشدند بصورت بوزینه و خوک و این وادی برای ایشان آتش میشد و هرآینه خداوند عالم مستأصل میکرد نجران و اهل آن را حتی مرغان بر سر درختان و پیش از آنکه سال بگردد و تمام شود جمیع نصاری هلاک می شدند و ثعلبی در تفسیر نیز همین روایت را نقل کرده است بعینها پس صاحب کشف روایت عایشه را ذکر کرده است و در آخر گفته است که چون حضرت ایشان را داخل عبا کرد گفت إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ وَ مضمون قضیه مباهله متواتر است میان خاصه و عامه از مفسرین و محدثین و مورخین و غیر ایشان هر چند در بعضی از خصوصیات آن اختلافی کرده اند و خلافتی نیست در آنکه مباهله بآل عبا شد و غیر ایشان کسی داخل عبا نبود و علی ای حال دلالت میکند بر حقیقت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و امامت علی مرتضی علیه السلام و فضیلت مجموع آل عبا علیهم الف الف الصلاة و التحية و الثناء بوجوه شتی اول آنکه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم اگر وثوق تمام بر حقیقت خود نمی داشت بآن جرأت اقدام بر مباهله نمینمود و عزیزترین اهل خود را به دم شمشیر دعاء سریع التأثير گروهی که ظن حقیقت ایشان داشت یا احتمال حقیقت ایشان می داد بدر نمی آورد دویم آنکه خبر داد که اگر با من مباهله کنید عذاب حق تعالی بر شما نازل میشود و مبالغه مینمود در تحقق مباهله اگر جزم بحقیقت خود نمی داشت این مبالغه کردن متضمن سعی در اظهار کذب خود بود و هیچ عاقلی چنین کاری نمیکند با آنکه باتفاق جمیع ارباب ملل آن حضرت اعقل عقلاء هر زمان بود سیم آنکه نصاری امتناع از حق الیقین، ص: ۶۹ مباهله نمودند و اگر علم بحقیقت آن حضرت نداشتند بایست پروا از نفرین آن حضرت و معدودی چند از اهل بیت آن حضرت نکنند و حفظ رتبه خود را در میان قوم خود بکنند چنانچه برای این معنی اقدام بر حروب مهلکه مینمودند و زنان و فرزندان و اموال خود را در معرض اسر و قتل و نهب در می آوردند و بایست مذلت و خواری جزیه را قبول نکنند چهارم آنکه در اکثر اخبار مذکور است که نصاری یک دیگر را از مباهله منع مینمودند و مذکور میساختند که حقیقت او بر ما ظاهر گردید و معلوم شد بر ما که آن پیغمبر موعود اینست و باین سبب از مباهله امتناع نمودند پنجم از این قضیه شریفه ظاهر میشود که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام و فاطمه (ع) و حسن علیه السلام و حسین علیه السلام بعد از حضرت رسالت (ص) اشرف خلق خدا و عزیزترین مردم نزد آن حضرت بوده اند چنانچه جمیع مخالفان و متعصبان ایشان مانند زمخشری و بیضاوی و فخر رازی و غیر ایشان باین اعتراف نموده اند و زمخشری که از همه متعصب تر است در کشف گفته است که اگر گوئی دعوت کردن خصم بر مباهله برای آن بود که ظاهر بشود که او کاذبست یا خصم او و این امر مخصوص او و خصم او بود پس چه فایده داشت ضم کردن پسران و زنان در مباهله جواب گوئیم که ضم کردن

ایشان در مباحثه دلالتهای بر وثوق و اعتماد بر حقیقت او زیاده بود از آنکه خود بپنهانی مباحثه نماید زیرا که با ضم کردن ایشان جرأت نمود بر آنکه اعزه خود و پاره‌های جگر خود را و محبوب‌ترین مردم را نزد خود در معرض نفرین و هلاک در آورد و اکتفا ننمود بخود بپنهانی و دلالتهای بر آنکه اعتماد تمام بر دروغگو بودن خصم خود داشت که خواست خصم او با اعزه و احب‌اش هلاک شوند و مستأصل گردند اگر مباحثه واقع شود و مخصوص گردانید برای مباحثه پسران و زنان را زیرا که ایشان عزیزترین اهلند و بدل بیش از دیگران می‌چسبند و بسا باشد که آدمی خود را در معرض هلاک در می‌آورد برای آنکه آسیبی بایشان نرسد و باین سبب در جنگها زنان و فرزندان را با خود می‌بردند که نگرینند و باین جهت خدای تعالی در آیه مباحثه ایشان را بر نفس خود مقدم داشت تا اعلام نماید که ایشان بر جان مقدم‌اند پس بعد از این گفته است که این دلیلی است که از این قویتر دلیلی نمیباشد بر فضیلت اهل بیت و اصحاب عبا تمام شد کلام زمخشری پس گوئیم هرگاه معلوم شد که ایشان احب و اعز خلق بوده‌اند نزد آن حضرت پس باید بهترین خلق باشند در آن زمان و بعد از آن حضرت چه بر هر عاقل متدین ظاهر است که محبت آن حضرت از بابت دیگران از جهت روابط بشریت نبود بلکه هر که نزد خدا محبوبتر بود آن حضرت او را دوستتر میداشت و چون چنین نباشد و حال آنکه در آیات و اخبار بسیار مذمت حق الیقین، ص: ۷۰ محبت اولاد و آباء و عشایر بدون محبت دینی وارد شده است و ایضا از سیرت آن حضرت معلوم بود که خویشان نزدیک را از خود دور میکرد بسبب آنکه دوست خدا نبوده‌اند و دوران را رعایت میکرد بجهت آنکه دوست خدا بودند مانند سلمان و ابوذر و مقداد و اخوان ایشان چنانچه سید الساجدین در وصف آن حضرت فرموده است و والی فیک الابعدين و عادی فیک الاقربین و هرگاه ایشان محبوب‌ترین خلق باشند نزد خدا و بهترین امت باشند تقدیم دیگران بر ایشان در امامت عقلا قبیح خواهد بود ششم فخر رازی که از اعظم علمای اهل سنت است و بتعصب مشهور است گفته است که شیعه از این آیه استدلال میکند که علی ابن ابی طالب علیه السلام از جمیع پیغمبران بغیر از پیغمبر آخر الزمان افضل است و از جمیع صحابه افضل است زیرا حقتعالی فرموده است بخوانیم نفسهای خود را و نفسهای شما را مراد از نفسها نفس مقدس محمد صلی الله علیه و آله و سلم نیست زیرا که دعوت اقتضای ادعای مغایرت میکند و آدمی خود را نمی‌خواند پس باید دیگری مراد باشد و باتفاق مخالف و مؤالف غیر از زنان و پسران کسی که به انفسنا تعبیر کرده باشند بغیر علی بن ابی طالب علیه السلام نبود پس معلوم شد که حق تعالی نفس علی علیه السلام را نفس محمد صلی الله علیه و آله و سلم گفته است و اتحاد حقیقی میان دو نفس محالست پس باید که مجاز باشد و این مقرر است در اصول که حمل لفظ بر اقرب مجازات بحقیقت اولی است از حمل بر ابعد و اقرب مجازات استواء در جمیع امور و شرکت در جمیع کمالاتست مگر آنچه بدلیل بدررود و آنچه باجماع بیرون رفته پیغمبر است که علی با او شریک نیست پس باید در کمالات دیگر با هم شریک باشند و از جمله کمالات حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم آنست که او افضل است از سایر پیغمبران و از جمیع صحابه پس حضرت امیر علیه السلام نیز باید که افضل از آنها باشد و بعد از آنکه دلیل را بتفصیل تمام نقل کرده است جواب گفته است که چنانچه اجماع منعقد شده است که محمد صلی الله علیه و آله و سلم افضل از علی علیه السلام است اجماع منعقد است بر آنکه پیغمبران افضلند از غیر پیغمبران و در باب افضلیت بر صحابه جوابی نگفته است زیرا که در آنجا جوابی نداشته است و جوابی که در باب پیغمبران گفته‌اند نیز بطلانش ظاهر است زیرا که شیعه این اجماع را قبول ندارند و میگویند اگر گویند که جمیع امت اجماع کرده‌اند مسلم نیست بلکه بطلانش ظاهر است زیرا که اکثر علماء شیعی را اعتقاد آنست که حضرت امیر علیه السلام و سایر ائمه افضلند از پیغمبران سوای پیغمبر آخر زمان صلی الله علیه و آله و سلم و احادیث مستفیضه بلکه متواتره از ائمه خود در این باب روایت کرده‌اند و سایر مقدمات از بسکه وضوح داشته است این فاضل که امام المشککین میگویند او را تصرفی نتوانسته است کردن پس امامت حق الیقین، ص: ۷۱ حضرت امیر علیه السلام نیز باین دلیل ثابت شد زیرا که از جمله کمالات رسول صلی الله علیه و آله و سلم امامت و وجوب اطاعتست و آن غیر پیغمبر است پس باید آن حضرت امام باشد ایضا افضل بودن از سایر انبیاء لازم دارد اعلا مراتب امامت را قطع نظر از اینکه ترجیح

مرجوح قبیح است و اگر معاند متعصبی مناقشه کند و گوید که ممکن است دعوت نفس مراد باشد مجازا و مجازی از مجاز دیگر اولی نیست بچند وجه جواب میتوان گفت و ما در این رساله بدو جواب اکتفا مینمائیم اول آنکه مجاز در اطلاق نفس شایع تر از مجاز دیگر است و در میان عرب و عجم شایع است که می‌گویند که تو بمنزله جان منی و در خصوص حضرت امیر علیه السلام این معنی در روایات بسیار از طرق خاصه و عامه وارد شده است چنانچه در صحاح عامه منقولست که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم به حضرت امیر علیه السلام گفت انت منی و انا منک یعنی یا علی تو از منی و من از توام و در فردوس الاخبار روایت کرده است گفت که علی بمنزله سر من است از بدن من و بروایت دیگر بمنزله روح من است از بدن من و بگروهی از منافقان خطاب کرد که نماز کنید و زکاة بدهید یا آنکه میفرستم بسوی شما مردی را که بمنزله نفس من است یعنی علی علیه السلام و از این باب احادیث بسیار است و اینها همه قرینه آن مجاز است (دویم) آنکه این آیه کریمه بر هر احتمالی دلالت میکند بر فضیلت و امامت آن حضرت زیرا که ندع حقتعالی بصیغه متکلم مع الغیر فرموده است یا باعتبار دخول مخاطبان است یا از برای تعظیم است که در این مقامات شایع است یا از برای دخل بودن امتست و بنابر دو احتمال آخر تقدیر کلام این خواهد بود که «ندع ابنائنا و ندع ابنائکم» و شک نیست در آنکه احتمال اول اظهر احتمالاتست و این نیز دو احتمال دارد اول آنکه مراد آن باشد که بخوانیم هر یک از ما و شما فرزندان و زنان و انفس خود را دویم آنکه هر یک از ما و شما ابناء و نساء و انفس جانین را بخوانیم و اول اظهر است چنانچه بیضاوی و اکثر مفسران تصریح بآن نموده‌اند و اگر چه اکثر وجوه دخلی در ما نحن فیه ندارد اما از برای استیفای احتمالات مذکور شد و اما جمعیت ابناء و نساء و انفس محتمل است که از برای تعظیم باشد یا از برای دخول امت یا از برای مخاطبین که تقدیر کلام آن باشد که «ندع ابنائنا و ابنائکم» که اعاده ابناء از برای رعایت لفظی باشد چون عطف بر ضمیر مجرورند و نیز اعاده جار مرجوح است میان اهل عربیت یا اعتبار آن باشد که ابتدا نظر بظاهر حال محتمل بود که آنها صلاحیت دارند که در مباحله داخل باشند از هر صنف جماعتی و چون نیافتند کسی را که صلاحیت این امر داشته باشد به غیر ایشان این جماعت را آوردند و تعیین خصوص آن جماعت قبل از تحقق حق الیقین، ص: ۷۲ مباحله ضرور نبود و همچنین جمعیت ضمیر «ابناءنا و نساءنا و انفسنا» همه احتمالات را دارد به غیر احتمال سیم و آن در اول نیز در نهایت بعد است زیرا که معلوم است که دعوت هر یک مخصوص جماعت خود بود پس میگوئیم که اگر جمعیت برای تعظیم باشد و مراد نفس آن شخص باشد که متصدی مباحله شده است که معلوم است که متصدی مباحله از این جانب حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بود و باتفاق روایات و اقوال حضرت امیر علیه السلام داخل در میان مباحله بود پس دخول آن حضرت بی‌صورت خواهد بود و نصاری میتوانستند گفت که چرا او را آورده‌ای و حال آنکه در شرط ما داخل نبود مگر آنکه گویند که آن حضرت از برای شدت اختصاص و تناسب بمنزله نفس او بود و گویا هر دو بمنزله یک شخص بودند لهذا او را آورد و این وجه با آنکه در این مقام نهایت بعد دارد در مطلوب ما داخل خواهد بود و ضرر بایشان بیشتر خواهد داشت اما (وجه دویم) می‌گوئیم که اگر امت یا صحابه داخل در مباحله بودند چرا اقلا هر که حاضر بود از ایشان در مباحله حاضر نساخت مگر آنکه گوئیم حاضر کردن جمیع موجب غوغای عام و اختلاط اصوات می‌گردید و موهم آن بود که اعتقاد بر حقیقت خود ندارد که این گروه انبوه را با خود آورده است که ما را بکثرت ایشان و شوکت خود بترساند یا در این باب اعتمادی بدعای مردم کرده است چون خود حاضر شد که قائم مقام همه بود و اولی بنفس بود نسبت بهمه و امیر المؤمنین علیه السلام را آورد از برای آنکه امام و پیشوا و مقتدای ایشان باشد ایضا ابنای پیغمبر ابنای او بودند و فاطمه چنانچه دختر پیغمبر بود زوجه او بود پس باین اسباب آن حضرت را از میان سایر امت خود و صحابه اختصاص باین امر داد و هر دو از جانب خود و سایر امت بمباحله حاضر شدند چنانچه آن جماعت نیز سر کرده جمیع نصاری بودند و از جانب همه حاضر شده بودند پس این وجه نیز اصرح خواهد بود در مقصود ما و اقوی خواهد بود در اثبات مطلوب ما و همچنین وجه رابع نیز دلالت بر نهایت فضل آن حضرت میکند بسبب آنکه هرگاه در میان جمیع امت و صحابه کسی که اهلیت دخول در مباحله داشته باشد بغیر آن حضرت و

زوجه و اولای آن حضرت نبوده باشد همین دلیل خواهد بود بر آنکه غیر ایشان صلاحیت امامت ندارند بوجهی که مذکور شد پس منع ایشان معنی اول را فائده بایشان نمیرساند با آنکه آن معنی مؤید باخبار معتبره جانبین بوده باشد چنانچه دانستی و اگر گویند حمل بر اقرب مجازات وقتی معین میشود که معنی دیگر شایع نباشد و این معلوم است که این معنی را در مقام اظهار نهایت محبت و اختصاص بسیار استعمال مینمایند جواب گوئیم که هر چند آن احادیث که سابقا اشاره کردیم اکثر دلالت میکنند بر آنکه محض همین معنی مراد نیست حق الیقین، ص: ۷۳ اما ما را مناقشه در این ضرور نیست و از برای اثبات امامت و احق بودن بخلافت که مطلب اصلی ماست در این مقام حصول این معنی کافیت بتقریری که مکرر مذکور شد.

(نهم) وَ تَعِيَهَا أُنْ وَاعِيَهُ

یعنی و ضبط میکند و حفظ مینماید آیات قرآنی و حقایق ربانی را گوشه‌ای که حفظکننده و نگاه‌دارنده است خاصه و عامه بطرق مستفیضه روایت کرده‌اند که این آیه در شأن امیر المؤمنین علیه السلام نازل شده چنانچه ثعلبی در تفسیر و حافظ ابو نعیم در حلیه و واحدی در اسباب نزول و طبری در خصایص و راغب اصفهانی در محاضرات و ابن مغازلی در مناقب و ابن مردویه در مناقب و اکثر مفسران و محدثان خاصه و عامه از حضرت امیر المؤمنین و ابن عباس و بریده اسلمی و ضحاک و جماعت بسیار روایت کرده‌اند و بعضی باین لفظ است که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام گفت که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مرا در برگرفت و گفت امر کرده است مرا پروردگار من که تو را بخود نزدیک گردانم و علوم خود را بتو تعلیم نمایم و بر من لازم است که اطاعت پروردگار خود نمایم در حق تو و تو را سزاوار است که حفظ نمائی و فراموش نکنی پس این آیه نازل شد بروایت دیگر فرمود که چون این آیه نازل شد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که از خدا سؤال کردم که این را گوشهای تو گرداند و خدا مستجاب کرد دعای مرا پس حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرمود که بعد از آن آنچه از آن حضرت شنیدم هرگز فراموش نکردم چون تواند بود که فراموش کنم بعد از دعای آن حضرت زمخشری و فخر رازی با نهایت تعصب ایشان این روایت را نقل کرده‌اند و زمخشری در کشاف گفته است که مراد باذن واعیه گوشیش است که از شأن او آن باشد که هر چه را بشنود حفظ کند و ضایع نگرداند بترک عمل بآن پس این روایت اخیر را روایت کرده است که اگر گوئی چرا خدا اذن را بلفظ مفرد و نکره ادا کرده است جواب گوئیم که از برای اشعار بآنست که حفظکننده بسیار کم است و سرزندی است مردم را بر این امر و از برای دلالت بر آنست که یک گوش که حفظ کند بس است و نزد خدا بمنزله گروه بسیار است و پروائی نیست بجماعت دیگر هر چند تمام عالم را پر کند تمام شد کلام زمخشری و حق تعالی بر قلم او جاری کرده و اعتراف کرده است که فائده بعثت و نزول آیات در خصوص حضرت امیر المؤمنین (ع) بعمل آمده است و اوست حافظ علوم الهی چون تواند بود که او محکوم حکم جاهلی چند باشد که در همه احکام محتاج باو بودند و از او استفسار مینمودند و حقتعالی فرموده است هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ با سایر آیات و ادله که سابقا مذکور شد و مؤید آنکه آن حضرت اعلم ناس بود بلفظ و معنی قرآن آنکه ابن حجر ناصبی در صواعق محرقه از ابن سعد روایت کرده است که حضرت امیر (ع) فرمود بخدا سوگند که هیچ آیه نازل نشد مگر آنکه میدانم در چه امر نازل شده و در کجا حق الیقین، ص: ۷۴ نازل شده و بر کی نازل شده است بدرستی که عطا کرده است مرا پروردگار من دلی فهمنده و زبانی گویا ایضا گفته است که ابن سعد و دیگران روایت کرده‌اند از ابی الطفیل که علی علیه السلام فرمود که سؤال کنید مرا از کتاب خدا بدرستی که هیچ آیه نیست مگر آنکه میدانم در چه شب نازل شده است یا در روز یا در صحرا نازل شده یا در کوه و گفته است ابن ابی داود از محمد بن سیرین روایت کرده است که چون حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بعالم قدس ارتحال نمود علی علیه السلام به بیعت ابو بکر حاضر نشد و فرمود که سوگند یاد کرده‌ام که ردا بر دوش نیندازم مگر برای نماز تا قرآن را جمع کنم پس میگوید که جمیع قرآن را به ترتیبی که نازل شده بود جمع کرد ابن سیرین میگفت چه بود اگر آن

قرآن را می‌یافتیم که علم در آنجا هست و روایت کرده است طبری از ام سلیمه که گفت شنیدم از رسول خدا که علی باقر آنست و قرآن با علی است از هم جدا نمیشوند تا در حوض کوثر بر من وارد شوند ایضا روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در مرض موت خود فرمود آنها الناس نزدیکست که روح مرا بزودی قبض نمایند و مرا از میان شما ببرند و بیشتر با شما سخن نمیگویم و عذر خود را بر شما تمام می‌کنم بدرستی که در میان شما می‌گذارم کتاب پروردگار خود را و عترت خود را که اهل بیت منند پس دست علی علیه السلام را گرفت و بلند کرد و گفت این علی باقر آنست و قرآن با علی است از یک دیگر جدا نمیشوند تا در حوض کوثر بر من وارد شوند پس از ایشان سؤال کنم که چگونه رعایت من در حق آنها کرده‌اند مؤلف گوید که هرگاه چنین متعصبی که در اکثر احادیث متواتره قبح کرده است از نهایت تعصب نقل کرده است این احادیث را وارد نکرده است همین بس است از برای علم امامت و خلافت آن حضرت هرگاه در هنگام رحلت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرماید که من میروم و بعوض خود دو چیز در میان شما می‌گذارم پس دست حضرت امیر - المؤمنین علیه السلام را بگیرد و فرماید که این باقر آنست و از یکدیگر جدا نمی‌شوند صریح است در آنکه لفظ و معنی قرآن با اوست و مفسر قرآن اوست و قرآن شهادت بر حقیقت او می‌دهد و متابعت قرآن بدون متابعت او روا نیست و بعد از آن بر سیل تأکید فرماید که در قیامت از ایشان سؤال خواهم کرد که چگونه رعایت ایشان کرده‌اید هر عاقل که در این حدیث تأمل نماید و تعصب نورزد می‌داند که این نص صریح است بر خلافت قطع نظر از آن که اعلیت ثابت میشود و آن کافی است از برای اولویت به امامت.

(دهم) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا

یعنی آنان که ایمان آورده‌اند و عملهای شایسته کرده‌اند بزودی قرار می‌دهد از برای ایشان حق الیقین، ص: ۷۵ خداوند مهربان دوستی را و ثعلبی گفته است که یعنی ایشان را دوست می‌دارد و دوستی ایشان را در دل بندگان مؤمن می‌اندازد از اهل آسمان‌ها و زمینها پس بسند خود روایت کرده است از براء بن غارب که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خطاب کرد با علی علیه السلام که بگویند خداوند بگردان از برای من در نزد خود عهدی و بگردان از برای من در سینه‌های مؤمنان محبت و مودتی پس حقتعالی این آیه را فرستاد و حافظ ابو نعیم همین روایت را کرده است در کتاب ما نزل من القرآن فی علی بسندهای خود از براء بن غارب روایت کرده است ایضا بسند خود از ضحاک از ابن عباس روایت کرده است که این آیه در شأن حضرت امیر علیه السلام نازل شد یعنی محبت او را در دل‌های مؤمنان می‌افکند ایضا روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با علی علیه السلام گفت که سر بلند کن و از پروردگار خود سؤال کن تا عطا کند ترا آنچه سؤال کنی پس علی دستهای خود را بلند کرد و گفت خداوند بگردان از برای من نزد خود دوستی پس جبرئیل این آیه را آورد ایضا ابن جبیر از ابن عباس روایت کرده است در تفسیر این آیه که یعنی محبت علی علیه السلام در دل هر مؤمنی هست و از محمد بن حنفیه روایت کرده است که یعنی هیچ مؤمنی نیست مگر آنکه در دل او محبت علی هست ایضا از ابن عباس روایت کرده است که ما در مکه بودیم حضرت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دست علی را گرفت پس چهار رکعت نماز کرد در کوه بدر پس سر بسوی آسمان بلند کرد و علی را گفت که دستها را بسوی آسمان بلند کن و دعا کن و هر چه خواهی سؤال کن که بوی عطا بکند پس علی دستهای خود را بسوی آسمان بلند کرد و گفت خداوند بگردان از برای من نزد خود عهدی و بگردان از برای من نزد خود مودتی پس حقتعالی این آیه را فرستاد و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم آیه را بر اصحاب خود خواند ایشان از این واقعه بسیار تعجب کردند حضرت فرمود از چه چیز تعجب میکنید قرآن چهار ربع است ربعی در شأن ما اهل بیت بخصوص نازل شده است و ربعی مذمت دشمنان ما ربعی در باب حلال و حرام است و ربعی در باب فرایض و احکام است بدرستی که حقتعالی بهترین آیات قرآن را در شأن علی و مدح او فرستاده است و نزول این آیه را در شأن آن حضرت اکثر محدثین و مفسرین روایت کرده‌اند مانند نیشابوری در تفسیر مشهور خود و ابن

مردویه در مناقب و سجستانی در غرایب القرآن و طبری در خصایص و ابن حجر در صواعق و غیر ایشان در کتب خود روایت کرده‌اند قطع نظر از احادیث مستفیضه شیعه که در این باب وارد شده است و ما در این رساله آنها را ایراد نمی‌نمائیم و معلوم است که این مودتی که از دعای آن حضرت نازل شده باشد و مخصوص او بوده باشد غیر آن مودت است که سایر مؤمنان با یک دیگر حق الیقین، ص: ۷۶ دارند بلکه محبت است که جزء ایمانست و بترک آن کفر و نفاق حاصل میشود و آن از لوازم امامتست ایضا صالحات جمع معرف بلام است و افاده عموم میکند پس دلالت بر عصمت آن حضرت میکند و عصمت ملزم امامتست ایضا اگر العیاذ باللّه فسقی از او صادر میشد بغض او لازم بود از این جهت و آن منافی وجوب مودتست و مؤید آنکه مراد مودت عامه مؤمنان نیست و محبت است که از ارکان دین و ایمان است بلکه مراد آنست که او را منزلتی عطا کن تا بجهت آن محبت او بر همه مؤمنان واجب باشد و محبت او دلیل ایمان ایشان باشد آنست که در مشکاه از صحیح ترمذی و مسند احمد ابن حنبل روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که دوست نمی‌دارد علی را منافقی و دشمن نمیدارد او را مؤمنی ایضا از مسند روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود هر که علی را دشنام دهد مرا دشنام داده است و ابن عبد البر در استیعاب گفته است که طایفه‌ای از صحابه روایت کرده‌اند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم با حضرت امیر علیه السلام گفت دوست نمیدارد تو را مگر مؤمنی و دشمن نمیدارد تو را مگر منافقی و حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرمود که بخدا سوگند که عهد کرد پیغمبر امی بسوی من که دوست نمیدارد مرا مگر مؤمنی و دشمن ندارد مرا مگر منافقی و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود هر که دوست دارد علی را بتحقیق که مرا دوست داشته است و هر که علی را دشمن داشته است بتحقیق مرا دشمن داشته است و هر که علی را آزار کند بتحقیق مرا آزار کرده است و هر که مرا آزار کند بتحقیق خدا را آزار کرده است و از جابر روایت کرده است که ما نمیشناختیم منافقان را در زمان حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم مگر ببغض علی تا اینجا احادیث ابن عبد البر بود و در جامع الاصول از صحیح ترمذی روایت کرده است از حضرت امیر که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم دست حسن علیه السلام و حسین علیه السلام را گرفت و فرمود که هر که مرا دوست دارد این دو تا را دوست دارد و پدر ایشان و مادر ایشان را دوست دارد با من خواهد بود در درجه من در روز قیامت ایضا از صحیح ترمذی از ابی دجانه روایت کرده است که گفت ما گروه انصار می‌شناختیم منافقان را ببغض علی علیه السلام در حدیث صحیح ترمذی از ام سلمه روایت کرده است ایضا از صحیح مسلم و ترمذی و نسائی روایت کرده است که حضرت امیر (ع) گفت سوگند یاد میکنم بآن خداوندی که دانه را شکافته است و گیاه را رویانیده است و خلاق را آفریده است که عهد کرد نبی امی بسوی من که دوست نمیدارد مرا مگر مؤمنی و دشمن نمیدارد مرا مگر منافقی و ابن حجر در صواعق محرقه از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده است که چون عمرو اسلمی شکایت حضرت امیر (ع) را کرد حضرت فرمود که مرا آزار کردی عمرو گفت که پناه میبرم بخدا از آنکه تو را آزار کنم حضرت فرمود که هر که علی را آزار کند مرا حق الیقین، ص: ۷۷ آزار کرده است ایضا ابن حجر روایت کرده است که بریده با حضرت امیر (ع) به یمن رفته بود چون برگشت با صحابه خود گفت که حضرت امیر (ع) جاریه را از خمس تصرف کرد منافقان صحابه باو گفتند این مطلب را بحضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بگو شاید علی از چشم او بیفتد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم این سخنان را از پس در شنید پس غضبناک شد و بیرون آمد و فرمود که چه باعث شده است جمعی را که با علی (ع) دشمنی میکنند یا عیب جوئی او میکنند هر که علی را دشمن دارد بتحقیق که مرا دشمن داشته است و هر که از علی مفارقت کند از من مفارقت کرده است علی از من است و من از اویم و او از طینت من خلق شده است و من از طینت ابراهیم خلق شده‌ام و من بهتر از ابراهیم پس این آیه را خواند ذُرِّيَّةُ بَعْضٍهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ای بریده مگر نمیدانی که حق علی در خمس زیاده از آن جاریه است که او را برداشته است و این مضمون را در جامع الاصول از صحیح ترمذی و بخاری روایت کرده است ایضا ابن حجر و ابن اثیر و ترمذی و صاحب مشکاه و دیگران بطرق بسیار از حضرت رسول (ص) روایت کرده‌اند که فرمود

بدرستی که خدا مرا امر کرده است بمحبت چهار کس علی و سلمان و ابو ذر و مقداد (رض) و معلوم است که محبت آن سه نفر برای آن بود که در هیچ حال از حضرت امیر (ع) جدا نشدند ایضا ابن حجر بچندین سند از حضرت رسول (ص) روایت کرده است که هر که علی را آزار کند مرا آزار کرده است ایضا از آن حضرت روایت کرده است که هر که علی را سب کند مرا سب کرده است ایضا از ام سلمه روایت کرده است که حضرت رسول (ص) فرمود که هر که علی را دوست دارد مرا دوست داشته است و هر که مرا دوست دارد خدا را دوست داشته است و هر که علی را دشمن دارد مرا دشمن داشته است و هر که مرا دشمن دارد خدا را دشمن داشته است ایضا از انس روایت کرده است که حضرت رسول (ص) فرمود که عنوان صحیفه اعمال مؤمن محبت علی (ع) است ایضا از مناقب احمد بن حنبل روایت کرده است که حضرت علی (ع) فرمود که در باغی از باغهای مدینه در خواب بودم حضرت رسول (ص) مرا بیدار کرد و فرمود تو برادر منی و پدر فرزندان منی و بعد از من بر سنت من جنگ خواهی کرد هر که در عهد من بمیرد او در کنج بهشت است و هر که بر عهد تو بمیرد وفا بعهد خود کرده است و هر که بعد از مرگ تو بمحبت تو بمیرد حقتعالی ختم او را با من و ایمان بکند مادامی که آفتاب طلوع و غروب کند و احادیث بسیار وارد شده است که اگر مردم جمع می شدند بر محبت علی بن ابی طالب (ع) حق تعالی جهنم را خلق نمی کرد و در فردوس الاخبار دیلمی و کتب دیگر از مخالفین روایت کرده اند از ابن عمر از حضرت حق الیقین، ص: ۷۸ رسول صلی الله علیه و آله و سلم که محبت علی حسنه ایست که ضرر نمی رساند بآن سیئه ای و بغض علی سیئه ایست که نفع نمی بخشد بآن حسنه ای و ایضا از آن حضرت روایت کرده اند که محبت علی علیه السلام گناهان را می خورد چنانچه آتش هیمه را می خورد و هروی در غریبین روایت کرده است از عبادۀ بن الصامت که گفت ما امتحان می کردیم اولاد خود را بمحبت علی بن ابی طالب علیه السلام پس هر یک را که می دیدیم که آن حضرت را دوست نمی دارند می دانستیم که آن حلال زاده نیست و اخبار در این باب از طریق مخالف و موافق مافوق حد و احصا است و از سیاق این اخبار بر هر عاقل بصیر و هر عالم خبیر معلوم است که مراد باین اخبار یا امامت است یا مرتبه ای که فوق امامت باشد و لازم دارد امامت را زیرا که ممتاز بودن شخصی در میان جمیع امت با آنکه محبتش علامت ایمان و حلال زادگی است و سعادت ابدی و دخول بهشت جاودانی و محبت او محبت خدا و رسول باشد و دشمنی او نشانه نفاق و حرام زادگی و شقاوت ابدی و عذاب جاودانی و دشمنی خدا و رسول باشد نمیتواند بود مگر آنکه پیشوا و خلیفه خدا و جانشین رسول خدا باشد و ولایت او جزو ایمان و اسلام باشد و بلکه مستلزم حصول سایر ارکان اسلام و ایمان باشد و این معنی بدون مرتبه جلیله امامت که تالی مرتبه نبوت کبری است منصور نیست و سایر مؤمنان هر چند محبت ایشان از جهت ایمان مورث ثواب است و آن بمحبت ایمان بر می گردد اما چنان نیست که محبت ایشان فی نفسه واجب و مستلزم حصول ایمان باشد و بغض ایشان نه از جهت معصیت اگر چه بد است اما نهایتش آنست که اگر اظهار کنند گناه کبیره باشد اما موجب نفاق و خروج از ایمان و استحقاق عذاب ابدی نیست پس معلوم شد که ولایت آن حضرت تالی شهادتین است و هم چنانکه بانکار توحید و رسالت از ایمان و اسلام بدر می روند بانکار ولایت بلکه ترک محبت آن حضرت از ایمان بلکه از اسلام بدر می روند اگر کسی گوید بنا بر آنچه گفتی لازم آید که رتبه آن حضرت بالاتر از رتبه نبوت باشد زیرا اگر چه انکار نبوت مستلزم دخول نار می شود اما اقرار به آن مستلزم حصول ایمان و دخول بهشت نیست جواب گوئیم هر چند اقرار بنبوت افضل است و آن اصلست اما چون اقرار بامامت لازم دارد اقرار بنبوت را و اقرار بنبوت لازم ندارد اقرار به امامت را و اقرار به امامت از جمله اجزاء ایمانست از این جهت اقرار به امامت موجب نجات است و اقرار بنبوت بتنهائی موجب نجات نیست زیرا که تحقق خاص مستلزم تحقق عام است و تحقق عام مستلزم خاص نیست مثلاً هر جا که حیوان هست لازم نیست که انسان باشد و هر جا که انسان هست البته حیوان هست چنانچه اقرار بکلمه توحید اشرفست از اقرار بر رسالت اما لازم ندارد اقرار به رسالت را و اقرار بر رسالت حق الیقین، ص: ۷۹ لازم دارد اقرار بوجود صانع و توحید او را و اقرار بهر دو بتنهائی موجب نجات نیست تا اقرار به امامت بآنها ضم نشود و اقرار بامامت امیر المؤمنین علیه السلام و ولایت او و متابعت وی لازم دارد اقرار بشهادتین را و

اقرار بسایر ائمه و اقرار بمعاد و سایر ضروریات دین را زیرا که او مکمل ایمان عالمیان است و بنیان او همه اجزاء ایمان بر خلق ظاهر گردیده از این جهت ولایت آن حضرت موجب نجات و رفع درجات و خلاص از عقوباتست.

(یازدهم) لَئْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا النُّبُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأَتُوا النُّبُوتَ مِنْ أَوْبَابِهَا وَأَتُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَفْلَحُونَ

یعنی نیست نیکی به آنکه بروید خانه‌ها را و داخل آنها شوید از پشت آنها و لیکن نیکوکار کسیست که پرهیزکاری نماید و داخل شوید خانه‌ها را از درهای آنها و پرهیزید از خدا و عذاب او شاید درستکار گردید محققان و مفسران گفته‌اند که مراد آنست که امور دنیا و عقبی را از راهش باید طلب کرد و علم و حکمت را از معدنش باید اخذ نمود و راه علم و درگاه آن ائمه (ع) اند چنانچه از حضرت باقر علیه السلام منقولست که آل محمد ابواب علم خدایند و وسیله اویند و دعوت کنندگان و کشندگان بسوی بهشت و دلالت کنندگان بر راه بهشت تا روز قیامت و مؤید این معنی است آنکه در جامع الاصول ترمذی از صحیح مسلم روایت کرده که رسول خدا فرمود انا مدینه العلم و علی بابها و در مشکاه از ترمذی روایت کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود انا دار الحکمة و علی بابها و در استیعاب روایت کرده‌اند انا مدینه العلم و علی بابها من اراد العلم فلیأتها من بابہ در مناقب خوارزمی مثل این روایت کرده و مضمون همه آنست که منم شهر علم و حکمت و علی درگاه آنست پس هر که علم خواهد باید بسوی آن درگاه بیاید و این حدیث از متواتراتست و شک در این راهی بغیر تعصب و شقاوت ندارد و بمقتضای آیه کریمه باید برای طلب علم و آنچه موقوف بر علم است بسوی آن حضرت بیایند و عمده احتیاج به امام از جهت تحصیل علم و معرفت است به امری چند از قضایا و احکام که اجرای آنها موقوف بر علم است پس معلوم شد که با وجود بودن آن حضرت در میان قومی امامت دیگران عین خطا است و بدان که این حدیث یک دلیل است از دلایل اعلم بودن آن حضرت و اعلمیت آن سرور از آفتاب روشن تر است ابن عبد البر که از افخم علمای مخالفین است در کتاب استیعاب گفته است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در حق صحابه گفت اقضاهم علی بن ابی طالب علیه السلام یعنی داناترین صحابه بعلم قضا و حکم در میان مردم آن حضرت است و کسی تا در جمیع علوم ماهر نباشد مهارت در این امر نمییابد ایضا از ابن عباس روایت کرده است که عمر گفت اعلم ما بقضا علی علیه السلام است و گفته است که از حق الیقین، ص: ۸۰ عطا پرسیدند که آیا کسی در اصحاب محمد صلی الله علیه و آله و سلم از علی داناتر بود گفت نه و الله کسی را از او داناتر نمیدانم و عطا از اکابر علما و محدثین ایشانست ایضا از ابن عباس روایت کرده است که گفت بخدا سوگند که داده شده بود بعلی (ع) نه عشر علم که مخصوص او بود و بخدا سوگند که در یک عشر باقی با سایر مردم شریک بود و از سعید بن مسیب روایت کرده است که عمر پناه میبرد بخدا از مسئله مشکلی که او را ضرور شود و علی (ع) حاضر نباشد و مکرر میگفت اگر علی نمیبود عمر هلاک میشد و فخر رازی که امام مخالفانست در کتاب اربعین گفته است از جانب شیعه که علی (ع) اعلم صحابه است اما اجمالا برای آنکه هیچ کس را نزاعی نیست در آنکه در اصل خلقت در غایت ذکا و فطانت و استعداد علم و غایت حرص در طلب علم بود و رسول افضل فضلا و اعلم علما در نهایت حرص در تربیت و ارشاد او بود و علی در طفولیت در حجر تربیت او بود و در بزرگی داماد او بود و در همه اوقات پیش او میرفت و هرگز او را از خدمت او مانعی نبود و معلوم است چنین شاگردی در خدمت چنین استادی با چنین خصوصیات احوال بانهاء معارج فضل و کمال میرسد و اما أبو بکر در بزرگی بخدمت آن حضرت رسید و در آن وقت هم شبانه روزی یک مرتبه میرسید و آن هم اندک زمانی بیشتر در خدمت آن حضرت نمیبود و مشهور است که العلم فی الصغر کاللقش فی الحجر و العلم فی الکبر کاللقش فی المدر یعنی علم در کودکی مانند نقش بر سنگ است که بر طرف نمیشود و علم در بزرگی مانند نقش بر کلوخ است که باندک آسیبی زایل میگردد پس از این مجمل ثابت شد که علی علیه السلام افضلست و اعلمست مؤلف گوید که مؤید این مطلب که او از جانب شیعه تقریر کرده است آنست که در جامع الاصول از صحیح ترمذی روایت کرده است که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام گفت که بودم در

خدمت رسول صلی الله علیه و آله و سلم که هرگاه سؤال میکردم از حضرت رسول عطا میکرد یعنی جواب میفرمود و اگر ساکت میشدم ابتدا میفرمود ایضا از صحیح نسائی روایت کرده است که علی علیه السلام گفت مرا نسبت به حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم منزلتی بود که احدی از خلائق را آن منزلت نبود میرفتم در سحر بلند یعنی زود بدر خانه آن حضرت و میگفتم السلام علیک یا نبی الله اگر تهنیت میفرمود بر میگشتم و الا داخل میشدم و در مشکاء از صحیح ترمذی روایت کرده است از ام عطیه که گفت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم حضرت امیر را بجنگی فرستاد دیدم که دستهای مبارک را بسوی آسمان بلند کرده بود و دعا میکرد که خداوندا مرا از دنیا مبر تا علی علیه السلام را بمن نمائی و از این نوع احادیث که دلالت بر کثرت ملاقات آن حضرت و شدت اختصاص آن دو بزرگوار یکدیگر و شدت اهتمام حضرت رسول در تربیت حضرت حق الیقین، ص: ۸۱ امیر علیه السلام میکنند بسیار است پس فخر گفته است و اما تفصیل آن بچند دلیل میشود (اول) وَ تَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ که در شأن علی علیه السلام نازل شده است و هرگاه مخصوص باشد بزیادتی فهم مخصوص خواهد بود بزیادتی علم (دلیل دوم) آنکه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که افضاکم علی علیه السلام چه قضا محتاج است بجمع علوم پس هرگاه او در قضا بر همه کس راجح باشد در همه علوم بر همه فائق خواهد بود (سیم) آنکه عمر چندین مرتبه در حکم غلط نمود و آن حضرت او را هدایت فرمود و از این بابت چند قضیه ایراد نموده که ذکر آنها موجب تطویلست پس گفته است و امثال این قضایا و خطاها غیر علی را بسیار میبود و از آن حضرت هرگز مثل اینها اتفاق نیفتاد (چهارم) آنکه آن حضرت خود میفرمود بخدا سوگند اگر منصب خلافت برای من مهیا گردد و مسند خلافت برای من آماده گردد هرآینه حکم کنم برای اهل توریة بتوریة ایشان و میان اهل انجیل بانجیل ایشان و میان اهل زبور بزبور ایشان و میان اهل فرقان بفرقان ایشان و الله که هیچ آیه نازل نشده در صحرا و دریا و دشت و کوه و آسمان و زمین و در شب و روز مگر آنکه همه را میدانم که در شأن کی آمده و برای چه آمده (پنجم) آنکه افضل علوم علم اصول دین و معرفت خداست و خطب و کلمات آن حضرت مشتمل است بر اسرار توحید و عدل و نبوت و قضا و قدر و احوال معاد آن قدر که در کلام هیچ یک از صحابه شمه‌ای از آن یافت نمیشود ایضا همه فرق متکلمین منسوبند باو در این علم اما شیعه انتساب ایشان بآن حضرت ظاهر است و اما خوارج با کمال دوری که از او دارند همه پیرو اکابر خودند و ایشان شاگردان اویند پس ثابت شد که همه فرقه‌های متکلمین که افضل فرق اسلامند شاگردان اویند و اما علم تفسیر ابن عباس که رئیس مفسرانست شاگرد آن حضرت است و اما علم فقه در این علم بدرجه‌ای رسیده بود که پیغمبر در شأن او فرمود که افضاکم علی و از آن جمله علم فصاحت است و معلوم است که هیچ یک از فصحاء که بعد از او بودند باندکی از درجه او نرسیده‌اند و از آن جمله علم نحو است و معلوم است که أبو الأسود مدون این علم بارشاد او تدوین این علم نمود و از آن جمله علم تصفیه باطن است و معلوم است که نسبت این علم باو منتهی است پس ثابت شد که بعد از حضرت پیغمبر او استاد همه عالم است در همه صفات رضیه و مقامات شریفه و چون ثابت شد که او اعلم است از همه عالم پس واجب است که افضل باشد از همه عالم چنانچه حقتعالی فرموده است هَلْ يَشْتَوِي الَّذِينَ يَظُنُّونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ اَيُّهُمْ يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ مؤلف گوید پس از این دو آیه کریمه با سایر آیاتی که گذشت معلوم شد که مناط حق الیقین، ص: ۸۲ شرف و کمال و رفع درجات ایمان و عملست و زیادتی آن حضرت در این دو صفت معلوم شد و بعد از این نیز بوضوح خواهد پیوست.

(دوازدهم) فان تظاهرا عليه فان الله هو موليه و جبري و صالح المؤمنين

یعنی اگر عایشه و حفصه معاونت یکدیگر کنند در ایذاء و آزار رسول صلی الله علیه و آله و سلم پس خدا یاور اوست و جبرئیل و صالح مؤمنان یعنی شایسته ایشان خاصه و عامه بطرق بسیار روایت کرده‌اند که صالح مؤمنین امیر المؤمنین است در شواهد التنزیل از حضرت باقر روایت کرده است که چون این آیه نازل شد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم دست علی علیه السلام را

گرفت و گفت ایها الناس اینست صالح مؤمنین و حافظ ابو نعیم در کتاب ما نزل من القرآن فی علی و ثعلبی در تفسیر و ابن مردویه در مناقب از اسماء بنت عمیس و غیر او روایت کرده‌اند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که صالح مؤمنین و حافظ ابو نعیم در کتاب ما نزل من القرآن فی علی و ثعلبی در تفسیر و ابن مردویه در مناقب از اسماء بنت عمیس و غیر او روایت کرده‌اند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که صالح مؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام است و فخر رازی در اربعین گفته است که مفسران گفته‌اند که صالح مؤمنان علی بن ابی طالب است و مراد بمولا- اینجا یاور است زیرا که معنی که مشترک باشد میان خدا و جبرئیل و صالح المؤمنین بغیر از این نمیتواند بود پس این آیه دلالت میکند بر افضلیت آن حضرت بدو وجه (اول) آنکه لفظ هو دلالت بر حصر میکند پس معنی آن این خواهد بود که محمد صلی الله علیه و آله و سلم را یاوری نیست بغیر خدا و جبرئیل و صالح مؤمنین یعنی علی علیه السلام و معلوم است که نصرت محمد اعظم مراتب طاعتست (دوم) آنکه ابتدا کرد خدا بذکر خود و بعد از آن جبرئیل را ذکر کرد و بعد از آن علی علیه السلام را ذکر کرد و این منصبی است بسیار بلند تمام شد کلام رازی و گوئیم از جهت دیگر نیز دلالت بر فضل آن حضرت میکند زیرا که سیاق کلام دلالت میکند بر آنکه صالح مؤمنان در آن زمان منحصر بآن حضرت بود و این خود معلوم است که صلحاء دیگر در میان صحابه بودند پس مراد از صلاح یا عصمت خواهد بود یا صلاحیت امامت یا صلاحیت هر امری از امور خیر که از جمله آنها امامت است و این معنی نهایت وضوح دارد و اگر از جمیع این مراتب تنزل کنیم در اثبات فضل آن حضرت بر سایر صحابه شکی نیست.

(سیزدهم) أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَ عِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ جَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ

یعنی آیا می‌گردانید آب دادن حاجیان را از چاه زمزم و عمارت کردن مسجد الحرام را مثل اعمال کسی که ایمان آورده باشد بخدا و حق‌الیقین، ص: ۸۳ روز قیامت و جهاد کرده است در راه خدا مساوی نیستند ایشان در فضل و خدا هدایت نمیکند براه بهشت گروه ستمکاران را آنها که ایمان آورده‌اند و هجرت کرده‌اند بدار اسلام و جهاد کرده‌اند در راه خدا بمال‌های خود و جان‌های خود بزرگتر است درجه ایشان نزد خدا و ایشانند رستگاران و رسیده‌اند بمقصود خود- بدان که اتفاق کرده‌اند مفسران و محدثان خاصه و عامه که این آیات در شأن حضرت امیر علیه السلام نازل شده حتی صاحب کشاف و فخر رازی و بیضاوی با نهایت تعصب انکار نکرده‌اند و ثعلبی روایت کرده است از حسن بصری و شعبی و محمد بن کعب قرطی که این آیات نازل شد در باب علی علیه السلام و عباس و طلحه بن شیبیه در هنگامی که ایشان مفاخرت میکردند طلحه گفت من صاحب خانه کعبه ام و کلیدش در دست من است و اگر خواهم شب در میان کعبه میتوانم خوابید و عباس گفت زمزم و آب دادن حاجیان با منست اگر خواهم در مسجد میخوابم حضرت امیر علیه السلام گفت نمی‌دانم شما چه میگوئید من شش ماه پیش از همه کس رو بقبله نماز میکردم و در راه خدا جهاد میکردم پس این آیه نازل شد و در جامع الاصول همین روایت را از سنن نسائی روایت کرده است از محمد بن کعب قرطی و سیوطی در در منثور بسندهای بسیار روایت کرده است از محمد بن جریر و ابن مردویه و جماعت بسیار دیگر از شعبی و ابن عباس که میان علی علیه السلام و عباس منازعه شد عباس گفت من عم پیغمبرم و تو پسر عم اوئی سقایۃ الحاج و عمارۃ المسجد الحرام با من است پس حق تعالی این آیه را فرستاد و ایضا روایت کرده است از حافظ ابو نعیم در کتاب فضائل الصحابه و ابن عباس و ابن عساکر از انس بن مالک که عباس و شیبیه با یک دیگر مفاخرت میکردند عباس گفت من اشرفم از تو و من عم حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و ساقی حاجیانم شیبیه گفت من از تو اشرفم و امین خدایم بر خانه او و خزینه دار اویم چنانچه مرا امین کرده ترا امین نکرده است پس حضرت امیر علیه السلام حاضر شد و ایشان این سخنان را مذکور ساختند حضرت فرمود که من اشرفم از شما هر دو و اول کسی هستم که ایمان آورده و هجرت کرده و جهاد کرده پس هر سه رفتند نزد حضرت رسول صلی الله

علیه و آله و سلم و این سخنان را ذکر کردند حضرت جوابی نفرمود و برگشتند پس بعد از چند روز دیگر این آیه تاده آیه نازل شد و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بر ایشان خواند و حافظ ابو نعیم در کتاب «ما نزل من القرآن فی علی» بچندین طریق از ابن عباس و دیگران روایت کرده است که در مفاخرت علی و عباس و شیهه نازل شد و از شعبی روایت کرده‌اند که در مفاخرت علی و عباس و شیهه نازل شد تا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ و أبو القاسم حسکانی از بریده روایت کرده است که روزی حق یقین، ص: ۸۴ شیهه و عباس با یکدیگر تفاخر میکردند پس علی بر ایشان گذشت و فرمود بچه چیز فخر میکنید عباس گفت خدا افضلیتی بمن داده است که بدیگری نداده است و آن آب دادن حاجیان است شیهه گفت عماره مسجد الحرام بمن داده شده امیر المؤمنین علیه السلام گفت که خدا بمن داده در طفولیت آنچه بشما نداده است گفتند کدام است که بتو داده شده است فرمود شمشیر زدم بر بینی شما تا ایمان آوردید بخدا و رسول او پس عباس غضبناک شد و برخاست و دامن خود را بر زمین میکشید و بشکایت آمد بنزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و گفت نمیینی که علی بروی من چه سخن میگوید حضرت فرمود علی را بطلبید چون حاضر شد فرمود که باعث چه شد که چنین سخن بروی عم خود گفتی گفت یا رسول الله حرف حق را بدرستی گفتم هر که خواهد بغضب آید و هر که خواهد راضی شود پس جبرئیل نازل شد و گفت یا محمد پروردگارت سلام میرساند و میفرماید این آیات را بر ایشان بخوان چون بر ایشان خوانده شد عباس سه مرتبه گفت ما راضی شدیم و مؤید آنکه این آیات در شأن آن حضرت است آنست که حق تعالی در اینجا فرموده است ایشانند فائزون- و سمعانی از علماء عامه در کتاب فضائل الصحابه از حضرت امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که از ام سلمه زوجه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم پرسیدند از حال علی علیه السلام گفت شنیدم از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم که میگفت بدرستی که علی و شیعیان او ایشانند فائزون در روز قیامت نه غیر ایشان. مؤلف گوید که بنقل مؤلف و مخالف معلوم شد که این آیات در شأن حضرت امیر علیه السلام نازل شده است پس معلوم شد که او اولی و احق است بامامت زیرا که از این آیات بوضوح پیوست که مناط فخر و فضل و فوز سعادت دارین ایمان و هجرت و جهاد است و باتفاق کل آن حضرت در این صفات بر همه صحابه بحسب زمان و رتبه سبقت داشت چنانچه ابن عبد البر در استیعاب روایت کرده است از سلمان و ابو ذر و مقداد و حبابه و جابر و ابو سعید خدری و زید بن ارقم که علی علیه السلام اول کسی بود که اسلام آورد و همه این جماعت تفضیل می دهند او را بر سایر صحابه و از محمد بن اسحاق نقل کرده است که اول کسی که ایمان بخدا و رسول او آورد از مردان علی علیه السلام بود و ابن شهاب نیز چنین گفته است از مردان او بود و بعد از او خدیجه ایضا گفته است که روایت شده است بسند بسیار از سلمان که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم گفت که اول شما در وارد شدن بر من در حوض کوثر کسی است که پیش از همه بمن ایمان آورده است و او علی علیه السلام است و گفته است که این در روایات بسیار مذکور است و ایضا از ابن عباس روایت کرده است که علی علیه السلام را چهار خصلت بود که احدی را غیر او نبود او اول عرب و عجمی بود که حق یقین، ص: ۸۵ با رسول صلی الله علیه و آله و سلم نماز کرد و در هر جنگی علم حضرت با او بود و در روز احد هر که غیر او بود گریخت و او ثابت قدم ماند و او حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را غسل داده و او را داخل قبر کرد و أبو المظفر سمعانی در فضایل الصحابه و دیلمی در فردوس الاخبار و دیگران از ابو ذر و ابو ایوب انصاری روایت کرده‌اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که صلوات فرستادند ملائکه بر علی علیه السلام هفت سال زیرا که غیر او کسی با من نماز نمیکرد و بروایت دیگر پیش از آنکه بشری مسلمان شود و در فردوس روایت کرده است که اول کسی که با من نماز کرد علی علیه السلام بود و سبق ایمان آن حضرت متواتر است و عبد الله بن احمد بن حنبل در مسند خود بسندهای بسیار سبق ایمان آن حضرت را ذکر کرده و ذکر آنها موجب تطویلت و احادیث بعد از این نیز خواهد آمد و کمال ایمان آن حضرت بر هر که بهره‌ای از ایمان دارد ظاهر است چنانچه حافظ ابو نعیم در کتاب ما نزل من القرآن فی علی علیه السلام از ابن عباس روایت کرده است که خدا نفرستاده است سوره‌ای از قرآن را مگر آنکه علی علیه السلام امیر و شریف آن

سوره است و بتحقیق که حقتعالی عتاب کرده است اصحاب محمد صلی الله علیه و آله و سلم را در مواضع بسیار از قرآن و نگفته از برای علی علیه السلام مگر خیر و نیکی و ایضا روایت کرده است جمعی از مردم می گفتند که یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خطاب باصحاب محمد صلی الله علیه و آله و سلم است حدیفی گفته هر جا این خطاب در قرآن وارد شده است لب و لبابش برای علی (ع) است و ایضا از مجاهد از ابن عباس روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که نازل نشده یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا در هیچ آیه مگر آنکه علی سر کرده و امیر آنست و به روایت دیگر مگر آنکه علی سید و شریف و امیر آن آیه است و بروایت دیگر مگر آنکه علی رئیس و قائد آن آیه است و بروایت دیگر سید و شریف آن آیه است و این مضامین را حافظ و دیگران بسندهای بسیار از اعمش و مجاهد و ابن عباس و غیر ایشان روایت کرده‌اند و معلوم است که مراد آنست که کسی که ولایت او را ندارد داخل مؤمنان نیست و آنکه عمل به آن آیه پیش از همه کس کرده است و آنکه کمال ایمان و سبقت با سلام مخصوص او است چنانچه حافظ و دیگران از مجاهد روایت کرده‌اند که در هیچ موضع از قرآن یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا نیست مگر آنکه سابقه آن از برای علی است زیرا که او سبقت گرفته بسوی اسلام بر همه و مؤید اینست آنکه اکثر مفسرین و محدثین خاصه و عامه مانند ثعلبی و واقدی و ابن مردویه و حافظ ابو نعیم و غیر ایشان بسندهای بسیار روایت کرده‌اند که میانه علی و ولید بن عقبه برادر مادری عثمان نزاعی شد ولید بحضرت امیر المؤمنین (ع) گفت که ساکت شو بدرستی که تو کودکی و من و الله زبانم از تو گشاده‌تر و نیزه‌ام تندتر و در جنگ شجاع ترم حضرت فرمود ساکت شو ای فاسق پس حقتعالی تصدیق گفتار آن حضرت را فرستاد أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا حق الیقین، ص: ۸۶ كَمْ مَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ یعنی آیا پس کسی که مؤمن باشد مانند کسیست که فاسق باشد مساوی نیستند پس فرمود اما آنها که ایمان آورده‌اند و اعمال صالحه کردند پس از برای ایشانست بهشت‌هایی که مأوای دائمی مؤمنانست بسبب آنچه کردند از ایمان و اعمال صالحه و اما آنها که فاسق بودند پس مأوای ایشان جهنم است و بسندهای بسیار حافظ ابو نعیم و دیگران از ابن عباس و مجاهد و غیر ایشان روایت کرده‌اند که مؤمن علی بن ابی طالب است و فاسق ولید بن عقبه است و در دلالت این آیه بر کمال ایمان آن حضرت شکی نیست بلکه دلالت بر عصمت آن حضرت میکند چون در برابر فاسق واقع شد و جزم به دخول جنت او شده است و اگر در این سخنی رود دلالت بر فضل و ایمان آن حضرت ما را در این مقام کافیت

(دلیل چهاردهم) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ

یعنی آنها که ایمان آورده‌اند و عمل شایسته کرده‌اند ایشانند بهترین خلایق پس بعد از آن فرموده است جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عِدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ یعنی جزای ایشان نزد پروردگار ایشان باغستانهای با اقامت است که جاری میشود در زیر آنها نهرها که همیشه ابد الآباد در آنها خواهند بود خدا راضی است از ایشان و ایشان راضی‌اند از خدا این از برای کسیست که ترسد از پروردگار خود بدان که در احادیث معتبره بسیار از طرق خاصه و عامه وارد شده است که این آیات در شأن حضرت امیر علیه السلام و شیعیان او نازل شده چنانچه حافظ ابو نعیم بسند خود از ابن عباس و حضرت امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که چون این آیه نازل شد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بحضرت امیر المؤمنین علیه السلام گفت که مصداق این آیه توئی و شیعیان تو در روز قیامت خواهید آمد تو و شیعیان تو راضی و پسندیده و خدا از شما راضی و خواهند آمد دشمنان تو غضبناک و غل در گردن ایضا بسند خود از حارث اعور روایت کرده است که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرمود که ما اهل بیتیم که کسی را بما قیاس نمیتوان کرد مردی بنزد ابن عباس رفت و این سخن را بر سبیل استغراب باو نقل کرد ابن عباس گفت مگر علی مثل پیغمبر نیست در آنکه او را بدیگران قیاس نمیتوان کرد پس گفت این آیه در شأن علی نازل شده است که أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ و ابو القاسم حسکانی در شواهد التنزیل روایت کرده است از بریده بن شراحیل کاتب امیر المؤمنین علیه السلام که گفت شنیدم از آن حضرت که فرمود رسول خدا قبض روح شد در حالتی که

بسیه من تکیه کرده بود پس در آن حالت گفته بود یا علی شنیده‌ای قول خدا را که إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِّ پس فرمود حق الیقین، ص: ۸۷ که ایشان شیعیان تواند و موعد من و شما در نزد حوض کوثر است هرگاه جمع شوند امتها برای حساب خواهند دید شما را با رویهای سفید و نورانی ایضا از ابن عباس روایت کرده است که این آیه در شأن علی و اهل بیت او نازل شده است ابن مردویه و سایر محدثین عامه بطرق متعدده این مضمون را روایت کرده‌اند و مؤید این آنست که فخر رازی و غیر او از ابن مسعود روایت کرده‌اند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود «علی خیر البشر من ابی فقد کفر» یعنی علی بهترین بشر است و هر که ابا کند کافر است و ایضا فخر رازی و غیر او از مخالفان روایت کرده‌اند که رسول خدا در باب ذو الشدیه فرمود که میکشد او را بهترین خلق و بروایت دیگر میکشد او را بهترین امت و ابن مردویه از ابی البشر انصاری از پدرش روایت کرده که گفت رفتم بنزد عایشه پرسید کی کشت ایشان را یعنی خوارج را گفتم علی کشت ایشان را گفت مانع نمی‌شود مرا آن عداوتی که در نفس منست بر علی آنکه حق را بگویم شنیدم از رسول خدا که می‌فرمود میکشد ایشان را بهترین امت من بعد از من و شنیدم که می‌فرمود حق با علی است و علی با حقست و ایضا از مسروق روایت کرده است که گفت عایشه را سوگند دادم که آنچه شنیده‌ای در باب ایشان بگو گفت شنیدم که رسول خدا می‌فرمود که ایشان بدترین خلق و خلیقه‌اند و میکشد ایشان را بهترین خلق خدا و خلیقه و بزرگترین ایشان نزد خدا از جهة قرب و وسیله و ایضا بچندین سند دیگر از مسروق روایت کرده است و در بعضی روایت چنین است که میکشد ایشان را بهترین خلق و کسی که در قیامت وسیله او نزد خدا از همه نزدیکتر است و در بعضی روایات میکشد ایشان را بهترین امت و از مسند ابن حنبل نیز مثل روایت دویم روایت کرده است پس از این احادیث که متفق علیه خاصه و عامه است ظاهر شد که آن حضرت و شیعیانش بهترین خلائقند پس اولی و احق است بامامت و اما سبقت آن حضرت در جهاد احتیاج بیان ندارد و برق شمشیر آتشبار حیدر کرار تا قیامت روشنی‌بخش دلهای مؤمنان و لهب جانسوز منافقانت و بعد از این مجملی از آن بیان خواهد شد.

(پانزدهم) قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ

یعنی بگو ای محمد بس است میان من و شما خدا گواه و آنکه نزد او است علم کتاب یعنی قرآن یا علم لوح محفوظ و احادیث مستفیضه از طرق خاصه و عامه وارد شده است که مراد بآن کسی که نزد اوست علم کتاب امیر المؤمنین علیه السلام است و فرزندان اویند چنانچه عامه روایت کرده‌اند از شعبی که گفت هیچ کس اعلم نبود بکتاب خدا بعد از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از علی بن ابی طالب علیه السلام و عاصم از عبد الرحمن سلمی روایت کرده است از ابن مسعود که گفت ندیدم حق الیقین، ص: ۸۸ کسی را که قرائت کند قرآن را بهتر از علی بن ابی طالب علیه السلام و ایضا عبد الرحمن روایت کرده از ابن مسعود که گفت اگر کسی را بکتاب خدا دانایتر از خود میدانستم البته بنزد او میرفتم گفتم علی از تو اعلم تر نبود گفت بنزد او رفتم یعنی چون او اعلم بود بنزد او رفتم و ثعلبی بسند خود از عبد الله بن عطا روایت کرده است که گفت در خدمت امام محمد باقر علیه السلام در مسجد نشسته بودم پسر عبد الله بن سلام را دیدم که در ناحیه‌ای از مسجد نشسته بود پس بحضرت باقر علیه السلام گفتم سنیان گمان میکنند که آن کسی که علم کتاب نزد او بود عبد الله بن سلام است حضرت فرمود که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام بود که علم کتاب نزد او بود و ایضا ثعلبی و ابو نعیم بسندهای خود از محمد حنفیه روایت کرده‌اند که مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ علی بود و سیوطی روایت کرده است که از ابن جبیر پرسیدند که من عنده علم الکتاب آیا عبد الله بن سلام است گفت چگونه او باشد و حال آنکه این سوره در مکه نازل شد و ابن سلام در مدینه مسلمان شد پس معلوم شد که آن حضرت بعلم قرآن مجید اعلم است از دیگران و حقتعالی می‌فرماید هیچ تر و خشکی نیست مگر آنکه علم آن در قرآن است پس آن حضرت اعلم از جمیع امت بلکه انبیاء نیز خواهد بود. پس این آیه از سه جهت دلالت بر فضیلت و امامت آن حضرت میکند: اول اعلم بودن چنانکه مکرر مذکور

شد (دویم) آنکه آن حضرت را در شهادت بر حقیقت رسول صلی الله علیه و آله و سلم قرین خود گردانید و از این مرتبه بالا-تر نمیباشد (سیم) اکتفا بشهادت آن حضرت بتهنائی دلالت میکند بر عصمت آن حضرت زیرا که بشهادت یک گواه بغیر معصوم مدعا ثابت نمیشود و عصمت دلیل امامت است چنانچه گذشت

(شانزدهم) آیه نجوی است

که مفسران و محدثان خاصه و عامه روایت کرده‌اند که چون اصحاب از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم سؤال بسیار مینمودند و سبب ملال آن حضرت میگردد حقتعالی باین سبب از برای امتحان صحابه که ظاهر گردد که کدام یک در مقام اخلاص و بذل جان و مال ثابت‌قدمند این آیه را فرستاد یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَجَّيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَهُ یعنی ای مؤمنان هرگاه با رسول بسر سخن گوئید پس پیش از راز گفتن تصدقی بکنید پس کسی از صحابه تا ده روز که بیضاوی و سایر مفسران گفته‌اند راز نگفت و مطلبی عرض نکرد بغیر حضرت امیر علیه السلام باتفاق موافق و مخالف تا آنکه آیه منسوخ شد و حقتعالی فرمود أَسْهَفْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ یعنی آیا ترسیدید از آنکه پیش از حرف گفتن با رسول صدقه‌ها حق الیقین، ص: ۸۹ بدهید چون نکردید خدا شما را بخشید پس برپا دارید نماز را و بدهید زکاء را و اطاعت کنید خدا و رسول او را و خدا عالم است بآنچه شما میکنید پس معلوم شد که معاتبات این آیات متوجه همه صحابه شد بغیر آن حضرت که عمل باین امر نمود باتفاق مفسران و حافظ ابو نعیم و سایر مفسران از مجاهد روایت کرده‌اند که حضرت امیر علیه السلام فرمود که آیه‌ای در قرآن هست که عمل بآن نکرده است کسی پیش از من و عمل بآن نخواهد کرد احدی بعد از من و آن آیه نجوی است من یک دینار داشتم و بده درهم فروختم و هرگاه خواستم رازی بگویم یکدرهم تصدق نمودم تا آنکه آیه منسوخ شد و در روایت دیگر فرمود که ببرکت من خدا تخفیف داد این حکم را از این امت و سدی روایت کرده است از ابن عباس که مردم در خلوت با حضرت رسول (ص) راز میگفتند هرگاه حاجتی داشتند و این امر بر حضرت رسول دشوار شد پس حقتعالی واجب گردانید بر هر کس که خواهد در پنهان رازی بگوید آنکه تصدق کند بصدقه پس مردم دست از راز گفتن برداشتند و بر ایشان دشوار شد و حافظ ابو نعیم در کتاب ما نزل من القرآن فی علی بچندین سند از ابن عباس روایت کرده است که چون این آیه کریمه نازل شد کسی قدرت نداشت که با حضرت راز گوید تا آنکه پیشتر تصدقی بکنند پس اول کسی که تصدق کرد علی بود دیناری را بده درهم فروخت و ده راز با حضرت رسول (ص) گفت و در هر رازی یک درهم تصدق کرد و بروایت دیگر از ابن عباس روایت کرده است که چون این آیه نازل شد مردم ترک کردند راز گفتن با آن حضرت را و بخل ورزیدند از تصدق کردن و حضرت امیر (ع) تصدق کرد و راز گفت و کسی غیر او از مسلمانان تصدق نکرد پس منافقان گفتند علی این کار را نکرد مگر برای آنکه کار پسر عمش را رواج دهد بدان که اختصاص آن حضرت باین فضیلت منقبتی است عظیم از مناقب آن حضرت و از اینجا معلوم میشود که آنچه مخالفان وضع کرده‌اند از احادیث باطله که خلفای جور ایشان بذل اموال عظیمه در راه دین کرده‌اند محض افتراست و معلوم است که اگر اعتنائی بامر دین می‌داشتند در عرض ده روز عاجز نبودند از آنکه یکدرهم بلکه یکدانه خرما تصدق کنند تا مورد این معاتبات نگردند.

(هفدهم) آیه وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا

یعنی چنگ زنید در ریسمان خدا همگی و پراکنده مشوید حبل خدا کنایه است از چیزی که حقتعالی سبب نجات این امت گردانیده و در احادیث بسیار وارد شده است که مراد اهل بیت رسول (ص) اند چنانچه ثعلبی در تفسیر خود روایت کرده است از

ابان بن تغلب از امام جعفر صادق (ع) که فرمود مائیم حق الیقین، ص: ۹۰ جبل الله که حق تعالی در این آیه فرموده است و حافظ ابو نعیم نیز این مضمون را از ابو حفص صایغ از آن حضرت روایت کرده است و ایضا عامه از ابو سعید خدری روایت کرده‌اند که رسول خدا (ص) فرمود آیاها الناس من در میان شما دو جبل گذاشته‌ام که اگر متمسک شوید بآنها هرگز گمراه نمیشوید بعد از من یکی بزرگتر از دیگری کتاب خدا ریسمانی است کشیده از آسمان بسوی زمین و عترت من و اهل بیت من بدرستی که این دو تا از یکدیگر جدا نمی‌شوند تا در حوض کوثر بر من وارد شوند.

(هیجدهم) قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي

یعنی بگو یا محمد صلی الله علیه و آله و سلم اینست راه من میخوانم مردم را بسوی خدا بر بصیرت و بینائی من و کسی که متابعت من کرده است احادیث بسیار از اهل بیت منقولست که مراد آن کسی است که پیش از همه کس متابعت آن حضرت کرده است که او علی بن ابی طالبست و ابن مردویه از محدثان عامه از حضرت باقر نیز روایت کرده است و بروایت دیگر از امام محمد باقر علیه السلام منقولست که مراد آل محمد است و ایضا حقتعالی فرموده است هُوَ الَّذِي أَيْدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ یعنی خدا آن کسی است که تقویت کرده است تو را بیاری خود و مؤمنین در اخبار معتبره جانبین وارد شده است که مراد بمؤمنین علی است یا مراد بنصرت خدا نصرتیست که خدا بر دست امیر المؤمنین جاری کرده است و بنابر اول مراد آنست که عمده و سرکرده آنها علی است یا مراد بمؤمنان آنهاست که ایمان بعلی آورده‌اند چنانچه سیوطی در در منثور بسند خود از ابو هریره روایت کرده است که بر عرش نوشته شده است «لا اله الا انا و حدی لا شریک لی محمد عبدی و رسولی ایدته بعلی» و اینست آنچه حقتعالی فرموده است هُوَ الَّذِي أَيْدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ و حافظ ابو نعیم در حلیه و غیر آن از کلینی از ابو صالح از ابو هریره همین مضمون را روایت کرده و ثعلبی در تفسیر از ابن جبیر از ابو الحمراء خادم حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده است که از آن حضرت شنیدم که گفت در شب معراج دیدم که بر ساق راست عرش نوشته بود لا اله الا الله محمد رسول الله ایدته بعلی و نصرت به یعنی تقویت کردم محمد را بعلی و یاری کردم او را با و حافظ ابو نعیم بدو سند از امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که این آیه در شأن علی نازل شده است یا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَ مَنْ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ یعنی ای پیغمبر بزرگوار بس است تو را خدا و آنکه متابعت تو را کرده از مؤمنان و او علی است که پیش از همه کس او را متابعت کرده و عز محدث حنبلی گفته است او علی علیه السلام است که سر کرده مؤمنان است. حق الیقین، ص: ۹۱ مؤلف گوید که از این آیات و اخبار مقبولة الطرفین مبرهن گردیده که حضرت امیر (ع) مخصوص است بمتابعت حقیقی و یاری کامل واقعی حضرت علیه السلام و همین بس است از برای استحقاق تقدیم آن حضرت و ایضا ظاهر شد که دعوت برای خدا بعد از حضرت رسول (ص) مخصوص آن حضرت است پس امامت مخصوص او است.

(نوزدهم) وَ قَفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ

یعنی بازدارید کافران را که ایشان سؤال کرده میشوند حافظ ابو نعیم در حلیه و چند کتاب دیگر و أبو القاسم حسکانی در شواهد التنزیل و ابن شیرویه در فردوس الاخبار و ابن مردویه در مناقب و غیر ایشان بسندهای بسیار از ابن عباس و ابو سعید خدری روایت کرده‌اند که سؤال کرده میشوند ایشان از محبت علی علیه السلام و حافظ ابو نعیم در کتاب منقبه المطهرین بچند سند از بریده و غیر او روایت کرده است که روزی در خدمت رسول (ص) بودیم فرمود بحق خداوندی که جانم در قبضه قدرت اوست که از جای خود حرکت نمیکند دو پای بنده در روز قیامت تا آنکه سؤال میکنند از او چهار چیز از عمر او که در چه چیز فانی کرده است و از

بدنش که در چه عمل کهنه کرده است و از مالش که از کجا کسب کرده است و در چه مصرف صرف کرده است و از محبت ما اهل بیت پس عمر گفت یا رسول الله چیست علامت محبت شما بعد از تو پس دست خود را بر سر علی علیه السلام گذاشت و گفت علامت محبت ما اهل بیت محبت این است که هر که او را دوست دارد ما را دوست داشته است و هر که او را دشمن دارد ما را دشمن داشته است و وجه استدلال از این احادیث گذاشت.

(بیستم) قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ وَمَن يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا

موافق احادیث خاصه و عامه معنی آیه اینست که بگو یا محمد (ص) من سؤال نمیکنم از شما بر تبلیغ رسالت خود مزدی مگر مودت خویشان من و هر که اکتساب حسنه کند در مودت ما زیاد میگردانیم از برای او در آن نیکی و ثواب خود را و در جای دیگر فرموده است قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِّنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ یعنی بگو یا محمد آنچه سؤال می‌کنم از مزد آن پس از برای شما است و نفعش بشما عاید می‌گردد و در صحیح مسلم از ابن جبیر روایت کرده است که قریبی در این آیه قریاء آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم است و ابو حمزه ثمالی در تفسیر از ابن عباس روایت کرده است که چون حضرت رسول (ص) بمدینه طیه هجرت فرمود انصار بخدمت آن حضرت آمدند و عرض کردند که بر شما خرجها وارد می‌شود در اموال ما هر حکمی که می‌فرمائی رواست پس این آیه نازل شد و ایضا از ابو حمزه حق الیقین، ص: ۹۲ ثمالی از سدی و ثعلبی از ابن عباس روایت کرده‌اند که اقراراف حسنه مودت آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم است و بروایت خاصه و عامه از حضرت امام حسن مجتبی علیه السلام منقولست که در خطبه خود فرمود که ما آن اهل بیتیم که خدا مودت ایشان را بر هر مسلمانی واجب کرده است در این آیه که قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ و اقراراف حسنه مودت ما اهل بیتست و أبو القاسم حسکانی در شواهد التنزیل از ابن عباس روایت کرده است که چون این آیه نازل شد صحابه گفتند یا رسول الله کیستند آنها که مأمور شده‌ایم بمودت ایشان فرمود که علی و فاطمه و فرزندان ایشانند و بروایت ابو نعیم و دو پسران ایشان و ثعلبی نیز در تفسیر از ابن عباس این مضمون را روایت کرده است و ایضا در شواهد التنزیل از ابو امامه باهلی روایت کرده است که رسول خدا فرمود که حق تعالی پیغمبران را از درختهای متفرق خلق کرده است و من و علی از یک درخت خلق شده‌ایم من اصل آن درختم و علی فرع آنست و حسن علیه السلام و حسین علیه السلام میوه‌ها و شیعیان ما برگهای آنند هر که در یک شاخه از شاخه‌های آن چنگ زند نجات یابد و هر که از آن میل بجانب دیگر کند در جهنم افتد و اگر بنده‌ای عبادت کند خدا را در میان صفا و مروه هزار سال پس هزار سال تا آنکه مثل مشک پوسیده شود و محبت ما را در نیابد خدا او را برو در جهنم اندازد پس این آیه را خواند- حافظ ابو نعیم بسندهای بسیار از زید بن ارقم روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بسوی خانه فاطمه (ع) رفت و فاطمه و حسن و حسین (ع) در آن خانه بودند پس دو عضاده در را گرفت و گفت من جنگم با هر که با شما جنگ کند و صلحم با هر که با شما صلح کند و ایضا این مضمون را از ام سلمه و ابو سعید خدری روایت کرده است و ایضا ابو هریره روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نظر کرد بسوی علی و حسن و حسین (ع) و این سخن را گفت و از جابر روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در عرفات بود و علی (ع) در برابر او بود پس گفت یا علی به نزدیک من بیا پس دست او را بدست گرفت و گفت من و تو از یک درخت خلق شده‌ایم من اصل آن درختم و تو فرع آنی و حسن (ع) و حسین (ع) شاخه‌های آنند هر که بیک شاخه از آن بچسبد خدا او را داخل بهشت گرداند و ثعلبی در تفسیر و علمناه منطق الطیر روایت کرده است که قبره فریادی که میکنند میگوید خداوند لعنت کن بر دشمنان آل محمد و ثعلبی و صاحب کشاف و فخر رازی از جریر بن عبد الله روایت کرده‌اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود هر که بر محبت آل محمد بمیرد شهید مرده است و هر که بر محبت آل محمد بمیرد آمرزیده مرده است و هر که بر محبت آل محمد بمیرد توبه کرده مرده است و هر که بر محبت آل محمد بمیرد با ایمان کامل مرده است و هر که بر محبت آل محمد حق

الیقین، ص: ۹۳ بمیرد بشارت دهند او را ملک الموت و منکر و نکیر بهشت و هر که بر محبت آل محمد بمیرد او را بسوی بهشت برند مانند عروسی که بخانه داماد برند هر که بمحبت آل محمد بمیرد از قبرش بسوی بهشت دو در بگشایند هر که بر محبت آل محمد بمیرد حقتعالی ملائکه را با رحمت بزیارت قبر او بفرستد هر که بر محبت آل محمد بمیرد بر سنت و جماعت مرده است و هر که بر دشمنی آل محمد بمیرد چون روز قیامت حاضر شود در میان دو دیده‌اش نوشته باشد که ناامید است از رحمت خدا- هر که بر دشمنی آل محمد بمیرد کافر مرده است- هر که بر بغض آل محمد بمیرد بوی بهشت را نشنود و ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه از مسند ابن حنبل روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم خطبه خواند و فرمود أیها الناس وصیت میکنم شما را بمحبت برادرم و ابن عمم علی بن ابی طالب دوست او نیست مگر مؤمن و دشمن او نیست مگر کافر و منافق، دوست او دوست منست و دشمن او دشمن منست و هر که دشمن من باشد جزاء او عذاب جهنم است و در تفسیر ثعلبی روایت کرده است که در شب معراج ملکی از جانب حق تعالی آمد بحضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفت که از پیغمبران سؤال نما که شما بر چه امر مبعوث گشتید گفتند بر ولایت تو و ولایت علی بن ابی طالب و احادیث در این مطلب زیاده از آن است که احصا توان نمود و فخر رازی در تفسیرش گفته است که آل محمد آنهایند که امر ایشان بآن حضرت راجع میشود و هر که آیل شدن بآن حضرت بیشتر باشد ایشان آل آن حضرت اند و شک نیست که علی علیه السلام و فاطمه (ع) و حسن و حسین علیه السلام تعلق میان ایشان و آن حضرت اشد تعلقات بود و این مانند معلوم متواتر است پس واجب است که ایشان آل باشند و ایضا خلاف کرده‌اند در آل بعضی گفته‌اند اقارب آن حضرت و بعضی گفته‌اند امت و اگر حمل بر قرابت کنیم ایشان آلد و اگر حمل کنیم بر امتی که قبول دعوت آن حضرت کرده‌اند ایشان آلد پس ثابت شد که بر هر تقدیر ایشان آلد و اما دخول غیر ایشان مختلف فیه است پس از صاحب کشف روایت کرده‌اند که چون این آیه نازل شد گفتند یا رسول الله کیستند این قرابت تو که واجب است بر ما مودت ایشان فرمود علی و فاطمه و حسن و حسین علیه السلام دو پسر ایشان پس ثابت شد که این چهار نفر اقارب پیغمبرند پس واجب است که مخصوص باشند بمزید تعظیم- و دلیل بر این چند چیز است: (اول) نزول آیه در شأن ایشان (دویم) آنکه چون ثابت شده است که رسول خدا فاطمه را دوست میداشت و گفت فاطمه پاره تن من است ایذاء میکند مرا آنچه او را ایذاء میکند و ثابت شده است بنقل متواتر از محمد صلی الله علیه و آله و سلم که دوست میداشت علی و حسن و حسین علیه السلام را پس حق الیقین، ص: ۹۴ واجبت بر همه امت که ایشان را دوست دارند زیرا حقتعالی فرموده است که فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ فَلْيُخِذِرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ و این آیات همه دلالت میکنند بر وجوب تأسی و متابعت آن حضرت (سیم) آنکه دعا کردن از برای آل منصب عظیم است و از این جهت خاتمه تشهد گردانیده‌اند در نمازها و این تعظیم در حق غیر آل وارد نشده است پس اینها همه دلالت کرد بر آنکه محبت آل محمد واجب است و ایضا صاحب کشف از سدی روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بفاطمه گفت بیاور شوهرت را و دو پسر را چون ایشان را آورد عبائی بر روی ایشان انداخت پس دست را برداشت بر روی ایشان و گفت خداوند اینها آل محمداند پس بگردان صلوات و برکات خود را بر آل محمد بدرستی که تو حمید مجیدی ام سلمه گفت من عبا را برداشتم که داخل شوم بایشان از دست من کشید و گفت عاقبت تو بخیر است

(بِیست و یکم) الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحَسُنَ مَا رَبَّ

یعنی آنها که ایمان آورده‌اند و اعمال شایسته کرده‌اند طوبی از برای ایشانست و نیکی بازگشت ایشان بآخرت ثعلبی از ابن عباس روایت کرده است که طوبی درختی است که اصلش در خانه علی است در بهشت و در خانه هر مؤمن شاخه‌ای از آن درخت هست و ایضا از جابر روایت کرده است از حضرت امام محمد باقر علیه السلام که از حضرت رسول (ص) سؤال کردند از طوبی فرمود که

درختی است که اصلش در خانه منست و فرعش بر اهل بهشت مرتبه دیگر از آن حضرت پرسیدند فرمود درختی است در بهشت اصلش در خانه علی است و فرعش بر اهل بهشت مرتبه دیگر از آن حضرت پرسیدند که شما یک مرتبه فرمودید که اصلش در خانه من است و بار دیگر فرمودید اصلش در خانه علیست فرمود خانه من و علی در بهشت یکیست و در یک مکان است و بدان که آیاتی که از متکلمان روایت کرده‌اند در شأن حضرت امیر و سایر اهل بیت بسیار است و در کتاب حیوة القلوب ایراد نموده‌ام و در این رساله بهمین اکتفا مینمایم.

مقصد ششم در بیان احادیث متواتره است

اشاره

از جانبین که دلالت بر امامت و خلافت و فضیلت و جلالت آن حضرت میکند و معایب و مثالب اعدادی آن حضرت و در آن چند فصل است:

فصل اول در حدیث غدیر خم است

و نص صریح امامت که در آن روز حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بر حضرت امیر المؤمنین علیه السلام و امامت آن حضرت نمودند بدان که قصه غدیر از متواتراتست و کسی که انکار تواتر آن نماید انکار تواتر وجود مکه حق الیقین، ص: ۹۵ میتواند نمود زیرا که چنانچه وجود مکه و مدینه متواتر است و تا حال اثر آن مسجد باقیست و اهل آن محل و اطراف و نواحی آن همه این قصه را نقل میکنند از پدران خود و محل قیام حضرت رسول (ص) را نشان میدهند همچنانکه حجه الوداع و سایر غزوات حضرت رسول (ص) متواتر است نزول آن حضرت در غدیر از برای بیان منزله جلیله از منازل امیر المؤمنین علیه السلام و اصحاب خود را جمع کردن و خطبه خواندن متواتر است و کسی در این امور خلاف نکرده است و خلافتی که کرده‌اند در بعضی خصوصیات واقعه و خطبه و دلالات بر خلاف است و چون احادیث این مطلب زیاده از آنست که در این مختصر احصاء توان نمود مجملی از این قصه را با احادیثی که در صحاح مشهوره عامه مذکور است ایراد مینمایم سید بن طاوس در کتاب اقبال گفته است که نص حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بر حضرت امیر علیه السلام در روز غدیر بامامت از آن واضح تر است که احتیاج بیان داشته باشد و لیکن ذکر میکنم اسماء جماعتی را که در این باب تصانیف کرده‌اند و احادیث این مطلب را ایراد نموده‌اند از آن جمله مسعود بن ناصر سجستانی است که از ثقات علماء مخالفان است در کتاب ولایت که هفده جزو است حدیث غدیر را از صد و بیست نفر از صحابه روایت کرده است و محمد بن جریر طبری صاحب تاریخ در کتاب رد علی الخرقوصیه به هفتاد و پنج طریق روایت کرده است و أبو القاسم حسکانی بطرق بسیار روایت کرده است و ابن عقده حافظ در کتاب الولایه بصد و پنج طریق روایت کرده است پس تفصیل این قصه را از مؤلف کتاب النشر و الطی نقل کرده است و او از کتاب معتبره مخالفان روایت کرده است از حذیفه بن الیمان که گفت حقتعالی فرستاد بر پیغمبرش این آیه را النَّبِيُّ أَوْلىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ یعنی پیغمبر اولی است بمؤمنین از جانهای ایشان و زنهای او مادرهای ایشان است و خویشان رحمی بعضی از ایشان اولی‌اند ببعضی در کتاب خدا از مؤمنان و مهاجران پس صحابه گفتند چیست آن ولایتی که شما بآن احقید از ما بجانهای ما فرمود که شنیدن و اطاعت کردنست در آنچه خواهید و نخواهید ما گفتیم شنیدیم و اطاعت کردیم پس حقتعالی این آیه را فرستاد که وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا یعنی یاد کنید نعمت خدا را بر شما و پیمانی که محکم کردیم بر شما در وقتی که گفتید شنیدیم و اطاعت کردیم و اینها در مدینه

بود پس بیرون رفتیم بسوی مکه با حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم برای حجه الوداع پس جبرئیل نازل شد و گفت پروردگار سلام میرساند ترا که علی علیه السلام را نصب کن که هادی مردم و پیشوای ایشان باشد حضرت آن قدر گریست که ریش مبارکش تر شد حق الیقین، ص: ۹۶ و گفت یا جبرئیل قوم من عهد ایشان به جاهلیت و کفر نزدیک است و بضرب شمشیر خواهی نخواهی ایشان را بدین در آوردم تا اطاعت من کردند پس حال ایشان چگونه خواهد بود اگر دیگری را بر ایشان مسلط گردانم پس جبرئیل علیه السلام بالا رفت و پیش از حج وداع حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم حضرت امیر علیه السلام را بیمن فرستاده بود و در مکه بآن حضرت ملحق گردید روزی علی علیه السلام در نزدیک مکه نماز میکرد چون برکوع رفت سائلی سؤال کرد حضرت در رکوع انگشتر خود را باو داد پس آیه إِنَّمَا وَثَّيْتُكُمْ اللَّهُ نازل شد چنانچه در سیاق آیات در شأن او گذشت پس حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم الله اکبر گفت و آیه را بر ما خواند و گفت برخیزید تا ببینیم که این صفاتی که خدا فرموده در کی ظاهر گردیده است چون حضرت رسول (ص) داخل مسجد شد سائلی از مسجد بیرون رفت پرسید از کجا می آئی گفت از نزد این مردی که نماز میکند این انگشتر را در رکوع نماز بمن داد پس حضرت الله اکبر گفت و بجانب حضرت امیر روانه شد و گفت امروز چه کار خیر کرده ای علی علیه السلام تصدق انگشتر را ذکر کرد حضرت مرتبه سیم الله اکبر گفت پس منافقان بیکدیگر نظر کردند و گفتند دل ما تاب این نمی آورد که او بر ما مسلط باشد میرویم و سؤال میکنیم که او را بدیگری بدل کند چون این سخن را بحضرت رسول اظهار کردند حقتعالی این آیه را فرستاد قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي وَمَنْ يَتَّبِعِ الْآيَةَ يَكُنْ مِنَ الْمُسْلِمِينَ الَّذِينَ يَرْضَوْنَ ظُهُورَهُمْ لِلَّهِ وَمَا يُظِلُّونَ فِي الْأَشْيَاءِ الَّتِي يُبْذَرُونَ

بنابراین تفسیر آنست که چون بر ایشان خوانده شود آیات واضحات ما گویند آنها که اعتقاد بقیامت ندارند بیاور قرآنی غیر از این قرآن یا بدل کن ذکر علی را از آن بگو یا محمد صلی الله علیه و آله و سلم نمیتواند بود از برای من آنکه بدل کنم آن را از پیش خود متابعت نمیکنم مگر آنچه وحی کرده است بسوی من بدرستی که من میترسم اگر معصیت کنم پروردگار خود را از عذاب روز بزرگ پس جبرئیل آمد و گفت یا محمد تمام کن امر خلافت علی را و حضرت فرمود ای جبرئیل آیا شنیدی تدبیرهای منافقان را در این باب پس جبرئیل بالا رفت و بروایت غیر حذیفه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در منی بر منبر بر آمد و گفت ای گروه مردمان من بعد از خود در میان شما دو چیز میگذارم اگر متابعت آنها بکنید هرگز گمراه نمیشوید کتاب خدا و اهل بیت من بدرستی که خداوند لطیف خبیر خبر داد مرا که اینها از هم جدا نمیشوند تا در کوثر بر من وارد شوند مانند این دو انگشت من و دو سبابه خود را بیکدیگر چسبانید و هر که چنگ زند در آنها نجات می یابد و هر که مخالفت آنها کند هلاک میشود آنها الناس آیا من تبلیغ رسالت خدا کردم گفتند بلی یا رسول الله فرمود خداوند گواه باش آخر ایام تشریق شد که سیزدهم شهر ذی الحجه باشد الله تعالی سوره حق الیقین، ص: ۹۷ اذا جاء را فرستاد و حضرت فرمود که این خبر مرگ منست که بمن داده اند چون دلالت میکند بر آن که کار دین را تمام کردم باید متوجه عالم قدس شد پس در منی داخل مسجد خیف شد و فرمود ندا کنند مردم را که حاضر شوند چون حاضر شدند خطبه ای خواند و فرمود آنها الناس من در میان شما دو چیز بزرگ سنگین میگذارم یکی بزرگتر است که آن یکی کتاب خداست که یک طرف آن بدست خداست و طرف دیگر آن بدست شما است پس چنگ زنید در آن و کوچکتر آن عترت منست که اهل بیت منند و بتحقیق که خبر داد مرا خداوند صاحب لطف و دانائی که این دو تا از یکدیگر جدا نمیشوند تا در حوض کوثر بر من وارد شوند مانند این دو انگشت من و جمع کرد میان دو انگشت شهادت خود نمیگویم مانند این دو تا و جمع کرد میان انگشت میان و انگشت شهادت که یکی بر دیگری زیاده باشد پس گروهی از منافقان جمع شدند و گفتند که محمد صلی الله علیه و آله و سلم میخواهد امامت را در میان اهل بیت خود قرار دهد پس چهارده نفر ایشان از میان مردم بیرون رفتند و داخل کعبه شدند و نامه ای در میان خود نوشتند و با یکدیگر عهد کردند که اگر محمد صلی الله علیه و آله و سلم بمیرد یا کشته شود نگذارند که خلافت باهلیت او برسد پس حقتعالی این آیات را فرستاد أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلُنَا لَمْ يَذْهَبُوا

میکند که ما نمیشنویم سر ایشان را بلکه میشنویم و رسولان ما از ملائکه نزد ایشانند و می‌نویسند گفته‌ها و کرده‌های ایشان را حذیفه در حدیث خود گفت پس رخصت داد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مردم را که بار کنند و متوجه مدینه شوند چون بصحرا رسیدند حقتعالی امر کرد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را که امامت علی علیه السلام را علانیه بمردم بگوید پس در جحفه فرود آمد و چون در جاهای خود قرار گرفتند جبرئیل علیه السلام نازل شد و گفت امامت علی علیه السلام را ظاهر گردان حضرت گفت پروردگارا بدرستی که قوم من نو مسلمانند اگر این امر را ظاهر گردانم خواهند گفت رعایت پسر عمش کرد و مسعود بن ناصر سجستانی در کتاب ولایت روایت کرده است از ابن عباس که چون در جحفه جبرئیل نازل شد حضرت بمردم گفت که آیا من اولی نیستم بمؤمنان از جانهای ایشان گفتند بلی یا رسول الله حضرت فرمود که هر که من مولای اویم علی مولای اوست خداوندا دوست دار هر که او را دوست دارد و دشمن دار هر که او را دشمن دارد و یاری کن هر که او را یاری کند و اعانت کن هر که او را اعانت کند ابن عباس گفت بخدا سوگند اطاعت او در آن روز بر گردن مردم واجب شد پس در روایت اول گفت که چون مردم بار کردند جبرئیل نازل شد و این آیه را حق الیقین، ص: ۹۸ آورد که **يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِي مُرَّكَ مِنَ النَّاسِ** یعنی ای رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برسان بمردم آنچه فرستاده شده است بسوی تو از جانب پروردگار تو و اگر نکنی پس نرسانیده‌ای رسالت او را و خدا نگاه میدارد تو را از شر مردم حذیفه گفت وقتی این آیه نازل شد که بغدیر خم رسیده بودیم و هوا بمرته‌ای گرم بود که اگر گوشت را بر زمین می‌افکندند بریان میشد پس فرمود ندا کنند که مردم جمع شوند و مقداد و سلمان و ابو ذر و عمار را امر کرد که زیر درختان خار را برویند و سنگها بر روی یکدیگر بگذارند بشکل منبر بقدر قامت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم پس ساختند منبر را و جامه برویش افکندند و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بر منبر بالا رفت و خطبه‌ای طولانی در نهایت فصاحت و بلاغت ادا فرمود تا آنکه گفت اقرار میکنم از برای خدا بر نفس خود به بندگی و گواهی میدهم از برای او بخداوندی و ادا میکنم آنچه وحی کرده است خدا بسوی من از ترس آنکه اگر نکنم بلای عظیمی بر من نازل گردد وحی کرده است خدا بسوی من **يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ** تا آخر آیه پس گفت ای گروه مردم من تقصیر نکردم در رسانیدن آنچه خدا بسوی من فرستاده است و بیان میکنم از برای شما سبب نزول این آیه را بدرستی که جبرئیل مکرر بر من نازل شد و امر کرد مرا از جانب خداوند جلیل که بگویم در حضور مردم و اعلام کنم هر سفید و سیاه را که علی بن ابی طالب علیه السلام برادر منست و خلیفه منست و امام است بعد از من **أَيُّهَا النَّاسُ** علم من احاطه کرده است بر منافقانی که میگویند بزبانهای خود آنچه نیست در دلهای ایشان و این را سهل و آسان می‌انگارند و نزد خدا عظیم است و مرا آزار کردند در باب علی علیه السلام آزار بسیار یک مرتبه گفتند او گوش است یعنی هر چه میگوید او قبول می‌کند بسبب آنکه میدیدند که علی همیشه با من است و من پیوسته متوجه اویم تا آنکه حقتعالی فرستاد و **مِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ** یعنی از جمله منافقان جمعی هستند که آزار پیغمبر می‌کنند و میگویند که او بحرف مردم است بگو یا محمد او گوش نیکوست از برای شما ایمان می‌آورد از برای خدا و ایمان می‌آورد از برای مؤمنان پس آن جناب فرمود که اگر گویندگان را خواهیم نام ببرم میتوانم گفت و بدانید که حقتعالی نصب کرده است علی علیه السلام را از برای شما ولی و صاحب اختیار و امامی که واجب گردیده است اطاعت او بر مهاجر و انصار و تابعان و بر صحرا نشینان و شهریان و هر عجمی و عربی و بر آزاد و بنده و بزرگ و کوچک و بر سیاه و سفید و بر هر که اقرار بیگانگی خداوند دارد پس او حکمش بر همه رواست و گفتارش بر همه نافذ است و امرش جاری است ملعونست حق الیقین، ص: ۹۹ هر که مخالفت او کند و مرحوم است هر که تصدیق او کند ای گروه مردم تدبیر کنید در قرآن و بفهمید آیات محکمات آن را و عمل کنید بآنها و تتبع کنید متشابهات آن را پس بخدا سوگند که واضح نمیگرداند تفسیر قرآن را مگر علی علیه السلام ای گروه مردم بدرستی که علی علیه السلام و طیبین از ذریه من که از صلب او بهم میرسند ثقل کوچکتربند و قرآن ثقل بزرگتر است از هم جدا نمیشوند تا در حوض کوثر بنزد من آیند و حلال نیست امارت و

پادشاهی مؤمنان از برای احدی بعد از من بغیر او پس دست زد و بازوی علی را گرفت و بالا برد و یک درجه پائین تر از خود بازداشت مایل بدست راست خود پس دست او را بلند کرد و گفت أیها الناس کیست اولی بر شما بشما از جانهای شما صحابه گفتند خدا و رسول او پس گفت هر که من مولای اویم علی مولای اوست خداوندا دوستی کن با هر که با او دوستی کند و دشمنی کن با هر که با او دشمنی کند و یاری کن هر که او را یاری کند خداوندا واگذار هر که او را واگذار بدرستی که کامل کرد خدا از برای شما دین شما را بولایت و امامت او و هیچ آیه نازل نشده است که خطاب با مؤمنان کرده باشد مگر آنکه ابتدا باو کرده است و شهادت نداده است سوره هل اتی مگر از برای او نفرستاده است سوره هل اتی را مگر برای او و ذریه هر پیغمبری از صلب خودش هست و ذریه من از صلب علی است و دشمن نمیدارد علی را مگر شقی و بدبختی و دوست نمیدارد علی را مگر متقی و پرهیزکاری و سوره عصر در شأن علی نازل شده است و تفسیرش آنست که سوگند یاد میکنم بعصر قیامت که انسان یعنی دشمنان آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم در زیان کاری اند مگر آنها که ایمان آورده اند بولایت علی و اعمال صالحه کردند باعانت و رعایت برادران خود و وصیت کردند یکدیگر را بحفظ دین حق که ولایت علی و اولاد اویند و وصیت کردند یکدیگر را بصبر بر فتنه ها و شدتها در غیبت قائم آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم ای گروه مردم ایمان بیاورید بخدا و رسول او و نوری که خدا فرستاده است و در قرآن یاد کرده است آن نور امامت است که در علی است و در امامان فرزندان او تا مهدی (ع) که حق خدا را از مردم خواهد گرفت و حقهای ما همه اهل بیت را ای معاشر ناس منم رسول خدا بسوی شما و پیش از من پیغمبران گذشته اند و من بر سنت و طریقه ایشانم بدرستی که علی موصوف است بشکر و صبر و بعد از من امامان از صلب او بهم رسند ای معاشر ناس گمراه شدند پیش از شما اکثر گذشتگان منم صراط مستقیم و راه راست خدا که امر کرده است شما را در سوره حمد که سؤال کنید از خدا هدایت بسوی آن را بعد از من علی و بعد از علی پسران من از صلب او امامانند که هدایت میکنند مردم را بحق و راستی بدرستی که من بیان کردم از برای شما و فهمانیدم حق را بشما و علی بعد از من بشما می فهماند و من بعد حق الیقین، ص: ۱۰۰ از این خطبه دعوت میکنم شما را که مصافحه کنید با من بر بیعت علی علیه السلام و اقرار از برای او بامامت و بدانید که من بیعت میگیرم از برای خدا و علی بیعت میگیرد از برای من و من بیعت میگیرم از برای او از جانب خدا فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَ مَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا یعنی پس هر که بشکند این بیعت را پس بر خود شکسته است و ضررش باو عاید میگردد و هر که وفا کند بآنچه با خدا عهد کرده است بر آن پس بزودی خدا مزد بزرگ باو عطا میکند ای گروه مردم شما زیاده از آنید که همه با کف خود با من مصافحه کنید بتحقیق که خدا مرا امر کرده است که از زبانهای شما اقرار بگیرم که اعتقاد کرده اید بامارت علی (ع) و امامان که بعد از من می آیند از نسل من و نسل اویند چنانچه گفتم که ذریه من از صلب او بهم میرسند پس حاضران بغایان برسانید پس بگوئید که ما شنیدیم و اطاعت کردیم و راضی شدیم بآنچه رسانیدی بما از جانب خدا بیعت میکند با تو در این امر دل های ما و زبانها و دستهای ما بر این عقیده زندگانی میکنیم و بر این اعتقاد می میریم و بر این حال در قیامت مبعوث میشویم و تغییر و تبدیل نمیکنیم و شک و ربی نداریم دادیم بخدا و بتو و به علی علیه السلام و حسن علیه السلام و حسین علیه السلام و امامها که یاد کردی هر عهدی و پیمانی که گفتی از دلهای خود و بدل این پیمان و اعتقاد امر دیگر طلب نمیکنیم و آنچه فرمودی خواهیم رسانید به هر که می بینیم پس مردم از همه طرف صدا بلند کردند بلی بلی شنیدیم و اطاعت کردیم امر خدا و امر رسول او را و ایمان آوردیم بآن بدلهای خود پس هجوم آوردند بر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و حضرت امیر (ع) و دست گشودند به بیعت کردن تا آنکه حضرت نماز ظهر و عصر را در یک وقت بجا آورد و باقی روز مشغول بیعت شد تا آنکه نماز شام و خفتن را نیز در یک وقت بجا آوردند از کثرت شغل بیعت و تنگی وقت این خطبه مختصری است از آنچه علمای امامیه و مخالفان از حضرت امام محمد باقر (ع) و غیر او روایت کرده اند و در بحار الانوار ایراد نموده ام و آن خطبه مشتملست بر اکثر آیاتی که در شأن آن حضرت نازل شده است و در آن روایت مذکور است که چون حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم

جمع دین را بمردم رسانید بغیر حج و ولایت در سال نهم هجرت جبرئیل آمد بنزد آن حضرت و گفت خداوند عالم تو را سلام میرساند و میگوید که من هیچ پیغمبری و رسولی را از دنیا نبرده‌ام مگر بعد از آنکه دین او را تمام کرده‌ام و حجت او را بر خلق لازم کرده‌ام و از دین تو دو امر عظیم مانده است که بمردم نرسانیده‌ای یکی فریضه حج و دیگری فریضه ولایت و خلافت بعد از تو زیرا که هرگز زمین را از حجت خالی نگردانیده‌ام و بعد از اینهم خالی نخواهم گذاشت و خدا ترا امر میکند که حق الیقین، ص: ۱۰۱

جمع مردم را خبر کنی از اهل شهرها و اطراف و بادیه‌نشینان که با تو بحج بیایند و شرایع و فرائض حج را از تو فراگیرند و مقصود اصلی آن بود که از برای حج حاضر شوند از همه طرف و حجت و امامت و ولایت را همه بشنوند پس همه با آن حضرت متوجه حج شدند و عدد ایشان زیاده از هفتاد هزار کس بودند مثل عدد اصحاب موسی که بیعت هارون را از ایشان گرفت و هفتاد هزار کس اصحاب موسی بودند پس بیعت را شکستند و متابعت گوساله و سامری کردند و همچنین حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم از مثل این عدد بیعت خلافت حضرت امیر المؤمنین (ع) گرفت و ایشان بیعت را بعد از آن حضرت شکستند و برگشتند و متابعت ابی بکر گوساله و عمر سامری کردند پس متصل شد صدای تلبیه از ما بین مکه و مدینه و چون رسیدند بعرفات جبرئیل نازل شد و گفت یا محمد صلی الله علیه و آله و سلم خداوند عزیز جلیل تو را سلام میرساند و میگوید اجل تو نزدیک است و عمرت به آخر رسیده است و من تو را تکلیف مینمایم بامری که چاره‌ای از آن نیست و البته ضرور است مقدم دار وصیت خود را و آنچه نزد تو هست از علم الهی و میراث علوم پیغمبران پیش از تو سلاح و تابوت و جمیع آنچه نزد تست از علامات و معجزات پیغمبران همه را تسلیم کن بوصی خود و خلیفه بعد از خود که حجت کامله منست بر خلق من که او علی (ع) است پس او را برپا دار از برای خلق که نشانه راه هدایت باشد و تازه کن عهد و پیمان و بیعت او را و بیاد ایشان بیاور پیمانی را که در روز الست از ارواح خلائق گرفته بودیم که ولایت ولی من و مولای ایشان و مولای هر مرد مؤمن و زن مؤمنه است یعنی علی (ع) زیرا که هیچ پیغمبری را از دنیا نبرده‌ام مگر بعد از کامل کردن دین خود و تمام کردن نعمت خود بدوستی دوستان خود و دشمنی دشمنان خود و این کمال یگانه‌پرستی منست و تمام نعمت منست بر خلق من که متابعت کنند و اطاعت نمایند ولی مرا پس امروز کامل میگردانم از برای شما دین شما را و تمام میکنم بر شما نعمت خود را و پسندیدم از برای شما دین اسلام را بولی خود و مولای هر مؤمن و مؤمنه که او علی است بنده خالص من و وصی پیغمبر من و خلیفه من بعد از او حجت بالغه من بر خلق من مقرونست طاعت او بطاعت محمد صلی الله علیه و آله و سلم پیغمبر من و مقرونست طاعت هر دو بطاعت من هر که علی را اطاعت کند مرا اطاعت کرده و هر که معصیت کند او را مرا معصیت کرده است او را نشانه قرار داده‌ام میان من و میان خلق من هر که او را بامامت بشناسد مؤمنست و هر که امامت او را انکار کند کافر است و هر که در امامت دیگری را شریک گرداند مشرکست و هر که مرا ملاقات کند با ولایت او داخل بهشت شود و هر که با عداوت او مرا ملاقات کند داخل جهنم شود پس یا محمد صلی الله علیه و آله و سلم علی را بمردم بشناسان و عهد و پیمان حق الیقین، ص: ۱۰۲ مرا بر ایشان تازه گردان که تو را بزودی میبرم بسوی خود پس آن جناب ترسید از منافقان که کفر خود را ظاهر کنند و پراکنده شوند زیرا که کینه‌های ایشان را نسبت بامیر المؤمنین (ع) میدانست سؤال کرد از جبرئیل که خدا او را از شر دشمنان نگاهدارد پس تأخیر کرد اظهار امامت آن جناب را تا مسجد خیف باز جبرئیل آمد و تأکید کرد اما خبر نگاهداشتن از شر ایشان را نیامد چون در ما بین مکه و مدینه بکراع النعیم رسیدند باز جبرئیل آمد و مبالغه کرد آن جناب فرمود ای جبرئیل میترسم که تکذیب من کنند و سخن مرا در حق علی علیه السلام قبول نکنند چون بار کرد بغدیر خم رسید که یک فرسخ پیش از جحفه است جبرئیل نازل شد در هنگامی که پنج ساعت از روز گذشته بود با شدت و تندی و خطاب مقرون بعتاب و ضامن شدن عصمت او از شر منافقان اصحاب و گفت یا محمد خدا تو را سلام میرساند و میفرماید یا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ (فی علی) وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِي مُرْكَ مِنَ النَّاسِ و از احادیث خاصه و عامه ظاهر میشود که فی علی در آیه بوده است و در آن وقت اول قافله نزدیک به جحفه رسیده بود پس فرمود که پیش قافله را بر

گردانیدند و عقب قافله را نگاهداشتند و بجانب راست راه میل کرد و بر سر غدیر فرود آمد و خطبه طولانی که در سایر کتب مذکور است خواند پس مردم هجوم آوردند بر رسول خدا و علی ابن ابی طالب علیه السلام از برای بیعت و اول کسی که بیعت کرد ابو بکر و عمر و عثمان و طلحه و زبیر بود تا سه روز متوالی بیعت می کردند و اکثر مخالفان اجرای این قصه و خطبه را ذکر کرده اند و متعصبان ایشان چون دیده اند که انکار این قصه بالکلیه نهایت بی حیائی دارد مجملی از این واقعه را با چند کلمه از خطبه که باعتقاد باطل ایشان صریح در امامت نیست نقل کرده اند و هر عاقلی میداند که در قضیه ای که این قدر آیات و تأکیدات در آن نازل شده باشد و مردم را در چنین وقتی در چنین جائی فرود آورند اکتفا باین مطلب که ایشان فهمیده اند و باین دو سه کلمه نمیکند و اکنون قلیلی از آنچه در صحاح ایشان و کتب معتبره مشهوره ایشان در این باب مذکور شده ایراد مینمائیم زیرا که این رساله گنجایش ذکر همه را ندارد و در جامع الاصول از صحیح مسلم روایت کرده است از یزید بن حنان از زید بن ارقم که گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روزی در میان ما ایستاد و خطبه خواند بر سر آبی که آن را خم میگفتند در میان مکه و مدینه پس حمد و ثنای الهی کرد و موعظه کرد و خدا را بیاد ما آورد پس گفت ایها الناس من نیستم مگر بشری و نزدیکست که بیاید بسوی من رسول پروردگار من و مرا بخواند و من او را اجابت کنم و بروم بعالم قدس و من دو چیز بزرگ در میان شما میگذارم اول آنها کتاب خدا حق الیقین، ص: ۱۰۳ است که در آن هدایت و نور هست پس بگیرید کتاب خدا را و متمسک شوید بآن پس ترغیب و تحریص نمود در باب کتاب خدا پس گفت و اهل بیت من خدا را بیاد شما می آورم و دو مرتبه این را فرمود پس حصین بن سیره از زید پرسید که کیستند اهل بیت او ای زید آیا زنان او از اهل بیت او نیستند گفت زنان او از اهل خانه او هستند و لیکن اهل بیت در اینجا آنهایند که بعد از آن جناب تصدق بر ایشان حرام است مانند آل علی و آل عقیل و آل جعفر و آل عباس گفت بر اینها همه صدقه حرام است گفت بلی و در جامع الاصول گفته است که در روایت دیگر زیاد کرده است این را که کتاب خدا در آن هدایت و نور هست که هر که چنگ زند در آن و عمل کند بآن بر هدایت است و هر که از آن تجاوز کند گمراهست و در روایت دیگر گفته است که من در میان شما دو چیز بزرگ گذاشته ام کتاب خدا که آن ریسمان خداست هر که متابعت آن کند بر هدایتست و هر که ترک کند آن را بر ضلالت و اهل بیت من گفتند کیستند اهل بیت او زنان اویند نه بخدا قسم زن چند گاهی با شوهر می باشد و طلاقش می گویند و بخانه پدرش و قومش می رود و اهل بیت او خویشان و عصبه اویند که حرامست بر ایشان صدقه. مؤلف گوید که معنی اهل بیت را سابقا بیان کردیم که مخصوص آل عبا است و آنچه زید گفته است از پیش خود گفته است و اعتباری ندارد یا آنکه متضمن مطلب ما هست زیرا که خلفای ثلثه البته خارجند و خویشان آن جناب کسی است که در آن زمان دعوی امامت نکرد و همه اتفاق بر خلافت آن حضرت داشتند و اگر کسی دعوی کرده باشد قائلان بآن منقرض شده اند و باتفاق مذهب حق میباید در میان امت باشد تا روز قیامت ثعلبی در تفسیر و اعتصموا بحبل الله جمیعاً و لا تفرقوا روایت کرده است از ابو سعید خدری که گفت شنیدم از رسول خدا که گفت ایها الناس من میان شما دو ثقل میگذارم یعنی دو سنگین بزرگ که خلیفه منند اگر اخذ کنید بآنها گمراه نشوید بعد از من و هر یکی از آنها بزرگتر است از دیگری کتاب خداست و آن ریسمانیست کشیده از آسمان بسوی زمین و عترت من اهل بیت منند بدرستی که از یکدیگر جدا نمیشوند تا در حوض کوثر بنزد من آیند و ابن مغازلی و دیگران نیز این مضمون را بسندهای بسیار روایت کرده اند و در آخرش ذکر کرده اند که نظر کنید چگونه خلافت من در حق ایشان می کنید و همین مضمون را در صحیح ابی داود و سجستانی و صحیح ترمذی از زید بن ارقم روایت کرده اند و عبد الله بن احمد بن حنبل در مسند خود روایت کرده است از براء بن غارب که گفت با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بودیم در سفری پس در غدیر خم فرود آمدیم و ندا کردند در میان حق الیقین، ص: ۱۰۴ مردم الصلاة جامعة و میان دو درخت را برای آن جناب روفتند پس نماز ظهر را ادا کرد پس دست علی را گرفت و گفت آیا نمیدانید که من اولی ام بمؤمنان از جانهای ایشان گفتند بلی پس گفت آیا نمیدانید که من اولی ام بهر مؤمنی از نفس او گفتند بلی پس دست علی را گرفت و گفت هر که من

مولای اویم علی علیه السّلام مولای اوست پس گفت خداوندا دوستی کن با هر که با او دوستی کند و دشمنی کن با هر که با او دشمنی کند پس عمر گفت یا علی گوارا باد تو را ای پسر ابو طالب گردیدی مولای هر مؤمن و مؤمنه ایضا زید بن ارقم روایت کرده است که فرود آمدم با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در وادی که آن را وادی خم می‌گفتند پس نماز کرد و خطبه‌ای خواند از برای ما و جامه‌ای را بر روی درخت انداختند که آفتاب اذیت بآن حضرت نرساند پس فرمود که آیا گواهی نمیدهید که من اولی‌ام بهر مؤمنی از جان او گفتند بلی گفت من کنت مولاة فعلى مولاة اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و ایضا در مسند ابن حنبل و کتاب حافظ ابو نعیم روایت کرده‌اند از ابو الفضل که حضرت امیر علیه السّلام مردم را جمع کرد در رحبه کوفه و سوگند داد ایشان را بخدا که هر که در غدیر خم از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم شنیده باشد که در حق من چه گفت بگوید سی هزار نفر از صحابه در آن مجمع شهادت بر مضمون این حدیث تا عاد من عاداه دادند و در مسند از سندهای بسیار از جماعت کثیری از صحابه این مضمون را روایت کرده‌اند و ثعلبی و ابن مغزلی روایت کرده‌اند که در روز غدیر خم متفرق شدند مردم و دوری از آن حضرت اختیار کردند حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم امیر- المؤمنین علیه السّلام را امر کرد که ایشان را جمع کند چون جمع شدند ایستاد و تکیه داد بر دست علی علیه السّلام و گفت أیها الناس مکروه من کردید تخلفی که از من کردید تا آنکه گمان کردم که هیچ شجره‌ای را دشمن نمی‌دارید مانند خویشان من و لیکن خدا علی علیه السّلام را گردانیده است نسبت بمنزله‌ای که من نسبت بخدا دارم و خدا از او راضی است چنانچه من از او راضیم زیرا که او بر قرب من و محبت من هیچ چیز را اختیار نمیکند پس دستها را بلند کرد و گفت هر که من مولای اویم علی مولای اوست اللهم وال من والاه و عاد من عاداه پس مردم گریه و تضرع کردند و گفتند یا رسول الله ما از تو دور شدیم برای آنکه مبادا در خاطر تو گران باشیم و پناه میبریم بخدا از غضب رسول صلی الله علیه و آله و سلم پس حضرت از ایشان راضی شد و ابن عبد البر در کتاب استیعاب گفته که بریده و ابو هریره و جابر و براء بن غارب و زید بن ارقم همه از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم حدیث غدیر را روایت کرده‌اند و در مشکاة از صحیح ترمذی از براء بن غارب و زید بن ارقم روایت کرده است حدیث غدیر را بنحوی که سابقا گذشت پس حق الیقین، ص: ۱۰۵ گفته است بعد از آن عمر علی را ملاقات کرد و گفت گوارا باد بتو این منزلت صبح کردی و شام کردی مولای من و مولای هر مؤمن و مؤمنه و حافظ ابو نعیم در کتاب ما نزل من القرآن فی علی (ع) از اعمش از عطیه روایت کرده است که نازل شد بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در شأن علی علیه السّلام یا أیها الرّسول بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ تا آخر آیه و واقعی در کتاب اسباب نزول همین حدیث را از ابو سعید خدری روایت کرده است و ابو بکر شیرازی و مرزبانی از ابن عباس روایت کرده‌اند و ثعلبی نیز در تفسیر خود روایت کرده است و در مناقب خوارزمی از عبد الرحمن بن ابی لیلی روایت کرده است از پدرش که گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم علم را در روز خیبر بعلی علیه السّلام داد و بر دست او خدا فتح را روزی کرد و در روز غدیر او را بازداشت و اعلام کرد مردم را که او مولای هر مؤمن و مؤمنه است و باو گفت من از توام و تو از منی و باو گفت تو بر تأویل قرآن جنگ خواهی کرد چنانچه من بر تنزیل قرآن جنگ کردم و گفت باو که تو از من بمنزله هارونی از موسی و من صلحم با هر که با تو صلح است و جنگم با هر که با تو جنگ است و گفت باو که تو بیان میکنی از برای مردم آنچه مشتبّه میشود بر ایشان بعد از من و گفت توئی عروۃ الوثقی و گفت باو توئی امام هر مؤمن و مؤمنه و ولی هر مرد مؤمن و زن مؤمنه بعد از من و گفت باو توئی آنکه در شأن او نازل شده است و أَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولُهُ إِلَى النَّاسِ یَوْمَ الْحَجِّ الْأَکْبَرِ و تو این آیات را بر مردم خواندی و گفت باو که توئی که بسنت من اخذ خواهی کرد و دفع ضرر از ملت من خواهی کرد و گفت باو که من اول کسی‌ام که در قیامت محشور خواهم شد و تو با من خواهی بود و گفت باو که من نزد حوض کوثر حاضر خواهم بود و تو با من خواهی بود من اول کسی‌ام که داخل بهشت میشوم و تو با من خواهی بود و بعد از من حسن علیه السّلام و حسین علیه السّلام و فاطمه (س) داخل خواهند شد و گفت باو که خدا وحی فرستاد بسوی من که بایستم در میان مردم و فضل تو را بیان کنم و کردم و آنچه خدا در شأن

تو گفته بود که بیان کنم بیان کردم و فرمود که بترس و بپرهیز از کینه‌ها که در سینه جماعتی هست از تو و ظاهر نخواهند کرد مگر بعد از مرگ من لعنت میکنند آنها را خدا و لعنت میکنند آنها را لعنت کنندگان- پس حضرت گریست- گفتند چرا میگیری یا رسول الله گفت خبر داد مرا جبرئیل علیه السلام که اصحاب من بر او ظلم خواهند کرد و مانع حق او خواهند شد و با او جنگ خواهند کرد و فرزندان او را خواهند کشت و ستم بر ایشان خواهند کرد بعد از او و خبر داد مرا جبرئیل که ظلم از فرزندان ایشان وقتی زایل میشود که قائم ایشان ظاهر میگردد و کلمه ایشان بلند شود و امت بر محبت ایشان اتفاق کنند و حق الیقین، ص: ۱۰۶ دشمن ایشان کم باشد و کسی که ایشان را نخواهد ذلیل باشد و مدح کننده ایشان بسیار باشد این امور در وقتی ظاهر میشود پیش از آن شهرها متغیر شده باشد و بندگان خدا ضعیف شده باشند و از فرج ناامید شده باشند پس در آن وقت قائم ما ظاهر میشود در میان ایشان و حضرت رسول (ص) فرمود نام او نام منست و از فرزندان فاطمه دختر منست خدا حق را بایشان ظاهر خواهد گردانید و بشمشیرهای ایشان آتش باطل خاموش خواهد شد و مردم متابعت ایشان خواهند کرد و بعضی از روی رغبت و بعضی از ترس پس گریه حضرت ساکن شد و فرمود بشارت باد شما را بفرج زیرا که وعده خدا خلف نمیشود و قضای خدا رد نمیشود و اوست حکیم دانا بدرستی که فتح خدا نزدیکست پس گفت خداوند ایشان اهل منند زایل گردان از ایشان رجس و بدی را و پاک گردان ایشان را پاک گردانیدنی خداوند ایشان را محافظت کن و رعایت کن و یاری کن و عزیز گردان ایشان را و ذلیل مکن ایشان را و خلیفه من باش در میان ایشان بدرستی که تو بر آنچه خواهی قادری و در تفسیر ثعلبی از حضرت امام محمد باقر روایت کرده است که **يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ** یعنی در فضل علی علیه السلام و از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که آیه چنین نازل شده است **بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ** فی علی چون آیه نازل شد دست علی را گرفت و گفت من کنت مولاة فعلی مولاة و ایضا ثعلبی روایت کرده است که از سفیان بن عیینه پرسیدند از تفسیر قول خداوند عزیز جلیل که **سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ** یعنی سؤال کرد سؤال کننده‌ای از عذابی که واقع است برای کافران و آن را دفع کننده‌ای نیست از جانب خداوندی که صاحب معارج است این آیه در باب چه کس نازل شده است گفت از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام شنیدم که از پدرانش روایت کرد که چون حضرت رسول (ص) بغدیر خم وارد شد ندا کرد مردم را و چون جمع شدند دست علی را گرفت و گفت من کنت مولاة فعلی مولاة و این امر شایع شد و خبر بشهرها رسید حارث بن نعمان فهری آمد بنزد رسول (ص) در وقتی که آن حضرت در میان صحابه بود و از ناچه خود فرود آمد و ناچه را خوابانید و پایش را بست و بنزد حضرت آمد و گفت یا محمد امر کردی ما را از جانب خدا که شهادت دهیم بوحدانیت خدا و رسالت تو پس قبول کردیم آن را از تو و امر کردی که پنج نماز بکنیم پس قبول کردیم و امر کردی که روزه ماه رمضان بداریم قبول کردیم و امر کردی که حج خانه کعبه بکنیم قبول کردیم پس بآنها راضی نشدی تا دست پسر عم خود را گرفتی و بر ما زیادتی دادی او را و گفתי هر که من مولاى اویم پس علی مولاى حق الیقین، ص: ۱۰۷ اوست بگو این از جانب تست یا از جانب خدا حضرت فرمود سوگند یاد میکنم بحق آن خدائی که بجز او خدا نیست که تفضیل او بر شما از جانب خداست پس روانه شد حارث رو بر احله خود حارث گفت خداوند اگر آنچه میگوید حق است پس سنگی از آسمان بر ما بباران یا بیاور بسوی ما عذابی دردآورنده پس هنوز بر احله خود نرسیده بود که سنگی از آسمان بر سرش فرود آمد و از دبرش بیرون رفت و او را کشت پس حقتعالی این آیه را فرستاد و حسانى نیز که از مشاهیر علمای مخالفین است این حدیث را در کتاب خود از حذیفه بن الیمان روایت کرده است و در اکثر کتب مخالفین أبو القاسم حسانى و غیر او از ابو سعید خدری روایت کرده‌اند که از مجمع روز غدیر بر نگشته بودیم که این آیه نازل شد **الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضَيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا** یعنی امروز کامل کردم دین شما را از برای شما و تمام کردم بر شما نعمت خود را و راضی شدم و پسندیدم از برای شما اسلام را که دین شما باشد پس حضرت رسول ص فرمود که حمد میکنم خدا را بر کامل گردانیدن و تمام کردن نعمت و راضی شدن پروردگار برسالت من و ولایت علی علیه السلام و بروایت

دیگر فرموده الله اکبر الله اکبر بر کامل گردانیدن دین تا آخر آیه و این آیه نیز نازل شد الْيَوْمَ يَبْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ یعنی امروز ناامید شدند کافران از باطل کردن دین شما پس مترسید از ایشان و بترسید از من - و از حضرت صادق علیه السلام روایتست که کافران ناامید شدند و ظالمان یعنی منافقان بطمع افتادند و صاحب جامع الاصول از صحیح مسلم روایت کرده از طارق بن شهاب که جمعی از یهود بعمر گفتند اگر بر ما گروه یهود چنین آیه‌ای نازل میشد الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ تا آخر آیه و می‌دانستیم که در چه روز نازل شده است هر آینه آن روز را عید قرار می‌دادیم و سیوطی در کتاب در منثور از ابن مردویه و ابن عساکر روایت کرده از ابو سعید خدری که چون حضرت رسول ص علی را نصب کرد در روز غدیر خم و صدا بلند کرد از برای او بولایت جبرئیل بر آن حضرت نازل شد و این آیه را آورد الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ و ایضا روایت کرده است از ابن مردویه و خطیب و ابن عساکر بسندهای ایشان از ابو هریره که چون روز غدیر خم شد که هیجدهم ماه ذیحجه است رسول خدا گفت من کنت مولاة فعلی مولاة پس این آیه نازل شد و روایت کرده است از جریر بسند او از ابن عباس در آیه یا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ یعنی آنچه نازل شد بر رسول خدا در روز غدیر خم در ولایت علی علیه السلام و إِنَّ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ یعنی اگر کتمان کنی این آیه را و ایضا روایت کرده است از ابن مردویه باسناد او از حق الیقین، ص: ۱۰۸ ابن مسعود که گفت در عهد رسول خدا صَلَّى الله علیه و آله و سلم این آیه را چنین میخواندیم یا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ان عَلِيا مولى المؤمنين و ان تفعل فما بلغت رسالته و الله يعصمك من الناس تا آخر این آیه و ابن حجر در کتاب فتح الباری شرح صحیح بخاری گفته است من کنت مولاة فعلی مولاة را روایت کرده است ترمذی و نسائی و سندهای این حدیث بسیار است و همه ذکر کرده‌اند و ابن عقده حافظ در کتاب جدائی بسیاری از سندهای صحیح و حسن نقل کرده است و صاحب جمره که از کتب مشهوره لغت است گفته است خم اسم موضعی است که در آن موضع نص کرد رسول خدا صَلَّى الله علیه و آله و سلم بر علی علیه السلام و اکثر ارباب مناقب نقل کرده‌اند که ابن عقده در کتاب ولایت حدیث غدیر را بصد و بیست و پنج طریق روایت کرده است از صد و بیست و پنج نفر از صحابه و محمد بن جریر طبری از هفتاد و پنج طریق روایت کرده است و ابیات حسان بن ثابت که بامر رسول خدا (ص) در قصه غدیر گفته متواتر است و در جمیع کتب مذکور است و از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده‌اند که فرمود عجب دارم از آنچه رسید بعلی علیه السلام هر کس حق خود را بدو گواه میگیرد و از برای علی علیه السلام ده هزار گواه در مدینه حاضر بودند که همه در غدیر خم نص بر آن حضرت را شنیده بودند که فرمود و حق خود را نتوانست بگیرد و از ابو سعید سمان روایت کرده است که شیطان بصورت مرد پیری در روز غدیر بنزد حضرت رسول صَلَّى الله علیه و آله و سلم آمد و گفت چه بسیار کم است کسی که متابعت تو کند در آنچه گفتی در حق پسر عمت پس حق تعالی این آیه را فرستاد وَلَقَدْ صَدَقَ عَلَيْهِمْ إِيْلَيْسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ یعنی بتحقیق که راست کرد شیطان بر مردم گمان خود را پس متابعت کردند او را مگر گروهی از مؤمنان پس جمع شدند گروهی از منافقان که عهد آن حضرت را شکسته و گفتند دیروز محمد در مسجد خیف گفت آنچه گفت و در اینجا گفت هر چه گفت و اگر بمدینه برگردد تأکید این بیعت خواهد کرد و مصلحت در این است که او را هلاک کنیم پیش از آنکه داخل مدینه شود چون شب شد چهارده نفر از منافقان در عقبه در کمین آن حضرت نشستند که او را هلاک کنند و آن عقبه‌ای بود در میان جحفه و ابواء پس هفت نفر از جانب راست عقبه و هفت نفر از جانب چپ نشستند که چون حضرت بآنجا رسد ناقه را رم دهند چون شام شد و حضرت نماز کرد بار کرد و اصحاب حضرت پیش رفتند و حضرت بر ناقه تندروی سوار بود و چون بعقبه بالا رفت جبرئیل ندا کرد آن حضرت را که یا محمد (ص) این جماعت در کمین تو نشسته‌اند که تو را بی‌خبر هلاک کنند پس حضرت بعقب نگاه کرد و گفت کیست اینکه در عقب هست حذیفه گفت منم حذیفه گفت بمن فرمود شنیدی آنچه من شنیدم گفتم بلی یا رسول الله گفت حق الیقین، ص: ۱۰۹ پنهان کن چون بنزد ایشان رسید ندا کرد ایشان را بنامهای ایشان و نامهای پدران ایشان چون ندای آن حضرت را شنیدند بزیر رفتند و داخل قافله شدند و حضرت بستران ایشان رسید و شناخت که شتران

کدام جماعت است چون از عقبه بزیر آمد فرمود که چه جهت دارد که جماعتی در کعبه هم سوگند شده‌اند که اگر محمد بمیرد یا کشته شود نگذارند که امر خلافت باهلیت او برسد پس بعد از آن چنین قصدی نسبت بمن می‌کنند چون این را شنیدند بخدمت آن حضرت آمدند و سوگند یاد کردند که این اراده نکرده‌اند پس حقتعالی این آیه را فرستاد *يَخْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةً الْكُفْرَ وَكَفَرُوا بِعَدِ إِسْلَامِهِمْ وَهُمْ بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ* یعنی سوگند یاد میکنند بخدا که نگفته‌اند آنچه بایشان نسبت دادند و البته گفتند کلمه کفر را و کافر شدند بعد از اظهار اسلام خود و قصد کردند امری را که بآن نرسیده‌اند کلبی و مجاهد از مفسران عامه گفته‌اند که مراد آنست که قصد کردند که شتر آن حضرت را رم دهند و حضرت را هلاک کنند عیبی نتوانستند کرد دین اسلام را مگر آنکه غنی گردانند ایشان را خدا و رسول او از فضل خود پس اگر توبه کنند بهتر خواهد بود از برای ایشان و اگر پشت بگردانند بر حق عذاب خواهد کرد خدا ایشان را عذابی دردآورنده در دنیا و آخرت و نخواهد بود ایشان را در زمین دوستی و نه یاری و در حدیث طولانی حذیفه مذکور است که آن عقبه مسمی بود به هرش و حضرت مرا و عمار را طلبید و مرا امر کرد که مهار ناچه را بکشم و عمار را امر کرد که ناچه را از عقب براند چون بسر گردنگاه رسیدیم آن چهارده نفر منافق دبه‌ها را پر از ریگ کرده بودند از عقب ناچه آمده بودند و دبه‌ها را زیر پای ناچه انداختند و نزدیک بود که رم کند حضرت صدا زد باو که ساکن باش بر تو باکی نیست پس خدا ناچه را بسخن در آورد بزبان عربی ظاهرکننده فصیح و عرض کرد بخدا سوگند یا رسول الله که حرکت نمی‌دهم دست را از جای دست و پا را از جای پا تا تو بر پشت منی چون دیدند که ناچه رم نکرد نزدیک آمدند که ناچه را بیندازند پس من و عمار شمشیر بر کشیدیم و رو بایشان رفیم و شب تاری بود پس ایشان ناامید شدند از آنچه اراده کرده بودند پس برقی ساطع شد حذیفه همه را شناخت و حذیفه گفت نه نفر از قریش بودند أبو بکر و عمر و عثمان و طلحه و عبد الرحمن بن عوف و سعد ابن ابی وقاص و ابو عبیده جراح و معاویه بن ابی سفیان و عمرو بن حق الیقین، ص: ۱۱۰ عاص و پنج نفر دیگر ابو موسی اشعری و مغیره بن شعبه و اوس بن حدثان و ابو هریره و ابو طلحه انصاری مؤلف گوید که حدیث حذیفه اگر چه فواید بسیار دارد اما بسیار طولانی است و مناسب این رساله نیست و سایر احادیث نیز در این باب بسیار است و آنچه ایراد نمودیم از برای منصف کافی است و ابن کثیر شافعی در احوال طبری گفته است که من کتابی از او دیدم که احادیث غدیر را در آن جمع کرده بود و جلد بزرگی بود و کتاب دیگر که در آن طرق حدیث طبری را جمع کرده است و از ابو المعالی جوفی نقل کرده است که او تعجب میکرده و میگفته در بغداد در دکان صحاف کتابی دیدم که روایات حدیث غدیر را در آن جمع کرده بودند و بر پشتش نوشته بودند که جلد بیست و هشتم از طرق حدیث من کنت مولاة فعلی مولاة و بعد از این جلد بیست و نهم است و بسیاری از علمای مخالفین اقرار بتواتر این حدیث نموده‌اند و سید مرتضی در کتاب شافی گفته است که ما هیچ فرقه‌ای از فرق اسلام را ندیده‌ایم که انکار اصل حدیث غدیر کرده باشد بلکه اختلاف در دلالت بر خلافت کرده‌اند. پس اکنون بعون الله تعالی اثبات دلالت بر امامت مینمائیم بدو امر (اول) آنکه مولی بمعنی اولی بامر و اولی بتصرف که مطاع باشد در هر چه امر کند آمده است (دویم) آنکه در این مقام این معنی مراد است (اول) آنکه ما معنی الفاظ را باطلاق اکابر عربیت و بیان ایشان میدانیم و همه این معنی را در نظم و نثر خود بیان کرده‌اند و ابو عبیده که در لغت مدار بر سخن او است در تفسیر حقتعالی که *مَأْوَاكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمُ* گفته است که معنی مولیکم آن است که آتش جهنم اولی است بشما و بیضاوی و زمخشری و سایر مفسران در این آیه این معنی را گفته‌اند و اتفاق کرده‌اند مفسران در قول حقتعالی *وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ* مراد آنست که ایشان اولی و احقند بمیراث و قراء و سایر اهل عربیت تصریح کرده‌اند بآنکه مولی و اولی بیک معنی مستعمل میشود و اکابر بلغاء و شعراء در اشعار بسیار باین معنی استعمال کرده‌اند و ذکر آنها موجب تطویل کلام است و ابو القاسم انباری از برای مولی هشت معنی گفته است و از جمله آنها اولی بشیء است و ابن اثیر در نهاییه گفته است که اسم مولی در حدیث مکرر واقع شده است و آن اسمی است

که بر جماعت بسیار اطلاق میکنند و بر رب و مالک و منعم و آزادکننده و یار و دوست و تابع و پسر عم و هم سوگند و کسی که پیمانی با او بسته باشند و بنده و آزاد شده و کسی که انعامی بر او شده باشد و هر که متولی امری شود و قیام بآن نماید و مولی و ولی آن امر است و از جمله اینست حدیث من کنت مولاه فعلی حق الیقین، ص: ۱۱۱ مولا به بر اکثر این معانی محمول میشود و از جمله حدیث اینست که هر زنی نکاح کند بی‌رخصت مولای خود نکاح او باطل است و بروایت دیگر ولیها وارد شده است یعنی کسی که متولی امر اوست و صاحب کشف گفته است که در آیه اَنْتَ مَوْلَانَا یعنی تو آقای مائی و ما بندگان توایم یا یاور مائی یا متولی امور مائی (و اما دویم) که مراد از ولی در این مقام صاحب اختیار کل و اولی بتصرف و تدبیر امت است بچند وجه اثبات مینمائیم: اول آنکه گوئیم که آزاد شده و هم سوگند معلوم است که مراد نیست زیرا که این دو صفت در آن حضرت نبود اول ظاهر است و ثانی از برای آنکه آن حضرت هرگز هم سوگند احدی نمیشد که باو عزت بیابد و بعضی از معانی هست که معلوم است که مراد نیست زیرا که فی نفسه باطلست مانند آزادکننده و مالک و همسایه و داماد و پشت سر و پیش رو و بعضی هست که معلوم است که مراد نیست برای آنکه بی‌فایده است مانند پسر عم و قسم دیگر آنست که بدلیل معلوم میشود که مراد نیست مانند ولایت و محبت دینی و یاری در دین و ولای عتق زیرا که بر همه کس معلومست وجوب ولایت و نصرت مؤمنان و قرآن مجید ناطق است بآن پس برای چنین امر واضحی گنجایش نداشت که مردم را در چنین وقتی باین اهتمام جمع کند و همچنین اگر مراد ولای عتق بود تعلق آن به پسر عم امر معلومی بود در جاهلیت و در اسلام و احتیاج باین اهتمام نداشت و ایضا گفتن عمر اصبحت مولای و مولی کل مؤمن و مؤمنه منافی این احتمالست پس میباید که مراد اولی به تدبیر امور امت و امر و نهی ایشان باشد و این معنی امامت است این وجهی است که سید مرتضی ذکر کرده است و فقیر را چند تقریر دیگر بخاطر قاصر میرسد (اول) آنکه اکثر مخالفین مانند قوشجی و غیر او احتمالی که داده‌اند از روی اضطراب آنست که مراد ناصر و محب باشد و بر هیچ عاقل پوشیده نیست که بیان این معانی موقوف نبود بر جمع کردن مردم در چنین وقتی و در میان راه فرود آمدن و بسیاری از احکام از این ضرورتر بود که حضرت این اهتمام در بیان آنها نفرومودند و این حکم را بمردم گفتن ضرور نبود بلکه بایست حضرت امیر المؤمنین علیه السلام را وصیت کند که یاری کن هر که من او را یاری می‌کردم و دوست بدار هر که من او را دوست میداشتم و در خبر دادن مردم باین امر فایده معتد به نبود مگر آنکه مراد بآن نوعی از محبت و نصرت باشد که امرا را نسبت برعایا میباید یا مراد جلب محبت ایشان باشد نسبت بآن حضرت و واجب بودن متابعت ایشان را چون یاری میکند ایشان را در جمیع مواطن و دوست میدارد ایشان را بجهت ایمان پس باز مدعای ما ثابت است (دویم) آنکه بر تقدیری که محب و ناصر مراد باشد بقراین خصوصیات حق الیقین، ص: ۱۱۲ این واقعه هر عاقلی که باشد علم بهم میرساند که مقصود اصلی امامت و خلافت است چنانچه اگر فرض کنیم که یکی از پادشاهان نزدیک وفاتش جمیع لشکر خود را جمع کند و دست شخصی را بگیرد که اقرب اقارب و مخصوص‌ترین خلق باشد باو بگوید هر که من دوست و یاور او بودم این مرد دوست و یاور اوست بعد از آن دعا کند یاور او را و لعنت کند خاذل او را و این سخن را نسبت بدیگری نگوید و خلیفه دیگر از برای خود تعیین ننماید گمان ندارم احدی از رعایای او شک کند در آنکه مراد خلافت او است و تطمیع مردم در نصرت و محبت و ترغیب ایشان در اطاعت او (سیم) آنکه هرگاه پادشاه نافذ الحکمی در حق مرد ضعیف بی‌معاونی بگوید که هر که من یاور اویم فلان یاور اوست قبیح مینماید چه ظاهر است که از پادشاه یاری همه کس می‌آید و از آن مرد ضعیف اگر اعانتی بیاید اعانت جماعت قلیلی خواهد بود پس این سخن بحسب عرف و عادت دلالت میکند بر آنکه باید آن شخص که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم این سخن را در حق او گوید مرتبه‌اش بحسب دین و دنیا نزدیک بمرتبه آن حضرت باشد و اقلا ولایتی و نفاذ حکمی داشته باشد و در محبت نیز مثل این سخن را میتوان گفت پس بر هر تقدیر این عبارت دلالت بر امامت دارد. وجه دویم از جوهری که دلالت بر آنکه مراد بمولی اولی بتصرف و امام است آنست که در اکثر احادیث گذشته قرینه‌ای هست بر آنکه مراد امامتست زیرا که در اول کلام فرمود آیا نیستم اولی بشما از جانهای شما و بعد از آن فرمود پس

هر که من مولای اویم علی مولای اوست پس هر که عارف باسالیب کلام است میداند که آن سؤال اول قرینه واضح است بر آنکه مراد بمولی اولی است که پیش گذشته است و چون اولی در کلام سابق مقید بچیزی و بحالی از احوال نیست پس افاده عموم میکند زیرا که اهل عربیت گفته‌اند که حذف مطلق افاده عموم میکند که قرینه بر خصوص وقتی و حالی نبوده باشد و الا الغاز در کلام لازم می‌آید خصوصا که در اینجا من انفسکم مذکور شده و آدمی را هست که هر تصرف مشروع در نفس خود بکند و متولی هر امر مشروع که خواهد بشود پس هرگاه او اولی از نفس باشد پس رسد او را که هر امری که خواهد نسبت بایشان بکند و هر تدبیری که مصلحت داند در امور دین و دنیای ایشان بعمل آورد و ایشان را باو اختیاری نباشد و معنی امامت همین است و ایضا معلوم است که آنچه حضرت اول از ایشان سؤال نمود و طلب اقرار از ایشان فرمود آن معنی است که حقتعالی در قرآن مجید برای آن حضرت اثبات فرموده است که *النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ* و مفسران اجماع کرده‌اند بر آنکه مراد از آیه آنست که بیان کردیم چنانچه زمخشری حق الیقین، ص: ۱۱۳ در کشاف گفته است که اولی است نبی بمؤمنان در هر چیزی از امور دین و دنیا از نفس ایشان و لهذا مطلق فرمود و مقید بقیدی نکرد پس واجب است بر ایشان که آن حضرت احب باشد بسوی ایشان از جانهای ایشان و حکم او نافذتر باشد بر ایشان از حکم ایشان و حق او لازمتر باشد بر ایشان از حق جانهای ایشان و شفقت ایشان بر آن حضرت مقدم باشد بر شفقت ایشان بر نفسهای خود و آنکه جان خود را بذل کنند نزد او و فدای او گردانند هرگاه امر عظیمی رو دهد جان خود را وقایه او گردانند در جنگها و آنکه متابعت نکنند امری را که نفسهای ایشان دعوت میکند بسوی آن یا منع میکند از آن و متابعت کنند هر امری را که حضرت ایشان را بآن بخواند و ترک کنند آنچه ایشان را از آن منع فرماید و سایر مفسران نیز چنین گفته‌اند پس از سیاق کلام معلوم است که مراد اثبات آن اولویتست که حضرت رسول (ص) داشت از برای حضرت امیر و آنچه بعضی از متعصبان عامه مثل ملا علی قوشجی و غیر او گفته‌اند که اللهم وال من والاه قرینه این ستمکه مراد از مولی محب یا ناصر است باطل است بلکه قرینه معنی اولویت است بچندین وجه (وجه اول) آنکه چون از برای آن حضرت اثبات ریاست عامه و امامت کبری نمود تمشیت آن محتاج بود بعساکر و اعوان ناصر خیرخواه و اثبات چنین مرتبه‌ای از برای یک کس در میان جماعت بسیار موجب هیجان حسد و عداوت بود که مظنه ترک نصرت و اعانت است خصوصا با وجود آنچه میدانست از کینه‌های دیرینه که در سینه‌های منافقان حاضر بود تأکید آن نمود بدعا کردن از برای اعوان و لعن کردن بر کسی که تقصیر در شأن او نماید و ایضا معلوم است که این قسم دعاها مخصوص امر او اصحاب ولایتست و مناسب آحاد رعیت نیست. وجه دوم آنکه این دعا دلالت میکند بر عصمت که لازم امامتست زیرا که اگر معصیت از او صادر شود واجب خواهد بود بر کسی که علم بهم میرساند آنکه منعی کند و ترک موالات بلکه اظهار معادات او نماید پس چنین دعائی از آن حضرت برای کسی بدون قیدی دلالت میکند بر آنکه آن شخص هرگز بر حالی نخواهد بود که مستحق ترک موالات و نصرت گردد وجه سیم که اگر مراد بمولی اولی باشد چنانچه ما میگوئیم مقصود از این کلام طلب موالات و متابعت و نصرت خواهد بود از قوم و اگر مراد ناصر و محب باشد چنانچه آنها میگویند مقصود بیان آن خواهد بود که آن حضرت ناصر و محب ایشانست پس دعا از برای کسی که موالات و نصرت او کند باول انسب خواهد بود از ثانی چنانکه بر متأمل ظاهر است. وجه چهارم آنست که از اخبار عامه و خاصه ظاهر شد که آیه *الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ* حق الیقین، ص: ۱۱۴ دو روز غدیر نازل شد و سیوطی که از اکابر متأخرین مخالفین است در کتاب اتقان از ابو سعید خدری و ابو هریره روایت کرده است که این آیه در روز عید غدیر نازل شد و این دلیلست بر آنکه مراد بمولی معنی است که بامامت کبری بر میگردد زیرا که امری که سبب کمال دین و تمام شدن نعمت بر مسلمین باشد بلکه اعظم متمم آنها باشد آن امامتست که بآن تمام میشود نظام دنیا و دین و باعتقاد به آن قبول میشود اعمال مسلمین. وجه پنجم آنست که در اخبار مستفیضه عامه و خاصه وارد شده است که آیه *يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ* تا آخر در این واقعه نازل شد چنانچه بعضی گذشت و فخر راضی در تفسیر کبیر از جمله احتمالات نزول آیه کریمه گفته است که این آیه نازل شد در فضل علی علیه السلام و چون نازل شد دست

علی را گرفت و گفت من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله پس عمر او را ملاقات کرد و گفت گوارا باد ترا ای پسر ابو طالب صبح کردی مولای من و مولای هر مؤمن و مؤمنه پس گفته است این قول ابن عباس است و براء بن غارب و محمد بن علی و ثعلبی در تفسیر و حسکانی در شواهد التنزیل و جماعت بسیار روایت کرده‌اند که این آیه در امر غدیر نازل شد و این صریح است در آنکه مراد بمولی امام و خلیفه است زیرا که تهدید کردن یا آنکه اگر تبلیغ نکنند هیچ رسالت او را تبلیغ نکرده است و خوف حضرت از تبلیغ که مبدا موجب اثاره فتنه بشود با آنکه حقتعالی ضامن شد که او را از شر منافقان نگاهدارد اینها همه دلیل است بر آنکه آن امری که مأمور بتبلیغ آن گردیده بود باید امری باشد که ابلاغ آن موجب اصلاح امور دین و دنیای مردم گردد و بآن برای مردم تا روز قیامت حلال و حرام ظاهر گردد و شرایع دین بآن محفوظ ماند از ضیاع و تغیر و تبدیل و قبول آن بر طبع مردم دشوار باشد و احتمالاتی که ایشان در لفظ مولی گفته‌اند هیچ‌یک مظنه این قسم امور نیست مگر خلافت و امامت آن حضرت که بآن باقی میماند آنچه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم تبلیغ آن نموده بود از احکام دین و ایمان و بآن منتظم میگردد امور مسلمانان و از جهت کینه‌ها که از آن حضرت در سینه‌ها داشتند مظنه ثوران فتنه‌ها بود از منافقان لهذا حقتعالی ضامن شد نگاهداشتن آن حضرت را از شر ایشان. وجه ششم آنست که اخبار خاصه و عامه که مشتمل است بر نص صریح در این واقعه نزد کسی که اندک انصافی داشته باشد متواتر بالمعنی است و اگر از این قول تنزل کنم لا اقل قرینه می‌تواند شد بر اینکه مراد بمولی معنی است که متضمن امامت است خصوصاً هرگاه حق الیقین، ص: ۱۱۵ ضم شود با آن آنچه جاری شده است عادت پیغمبران و پادشاهان و امراء بر آنکه نزدیک وفات خود خلیفه تعیین میکردند و در اکثر اخبار مذکور است که نزدیک شده است که من از میان شما بروم بآن قراین دیگر که سابقاً مذکور شد. وجه هفتم آنست که از نظم و نثر آن جماعتی که در آن مجمع حاضر بودند ظاهر می‌شود که همه معنی خلافت را فهمیده‌اند از این کلام مانند حسان بن ثابت که در کتب سیر و غیر آن مذکور است که از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم مرخص شد و در این باب قصیده گفت و حضرت او را تحسین کرد و سایر شعراء و صحابه و تابعین مثل حارث بن نعمان فهری که این معنی را فهمیده بود و حضرت تصدیق او کرد چنانکه گذشت و امثال این بسیار است و این اقوی دلایل است بر آنکه مراد آن حضرت این بوده و عجب دارم از بی‌شرمی علماء مخالفین که در مقامات دیگر بنقل یک راوی یا دو راوی اکتفا می‌نمایند و باندک اشاره و ایماء در کلام پر مطالب عظیمه استدلال میکنند و چون بمسئله امامت میرسند قناع حیا را از سر میکشند و در حصار منع میگریزند عصمنا الله و ایاهم من العصیة و العناد و هدینا الی سبیل الرشاد.

فصل دوم در حدیث منزلت است

و آن از طرق عامه و خاصه متواتر است و ما به الاشتراک همه آنست که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در مواطن بسیار به حضرت امیر علیه السلام فرمود که انت منی بمنزله هارون من موسی و در اکثر روایات این تتمه را دارد الا انه لا نبی بعدی یعنی تو از من بمنزله هارونی از موسی مگر آنکه پیغمبری نیست بعد از من و ما در این مقام اکتفا مینمائیم بچند حدیث که در صحاح ایشان مذکور و موجود است چنانکه صاحب جامع الاصول از صحیح بخاری و صحیح ترمذی روایت کرده است از سعد بن ابی وقاص که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در غزوه تبوک علی علیه السلام را در مدینه گذاشت علی علیه السلام گفت یا رسول الله مرا در میان زنان و اطفال میگذاری حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود آیا راضی نیستی که از من بمنزله هارون باشی از موسی و در روایت ترمذی گفت غیر آنکه نیست پیغمبری بعد از من و در صحیح مسلم باز روایت کرده است مجموع این روایت را و از ابن مسیب روایت کرده است که روایت این حدیث از سعد بمن رسید خواستم که مشافهه این حدیث را از سعد بشنوم رفتم بنزد سعد و گفتم تو این حدیث را از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدی پس انگشتهای خود را در

گوش‌های خود گذاشت و گفت بلی اگر نشنیده باشم هر دو گوش من کر شود و ایضا در جامع الاصول از صحیح ترمذی روایت کرده است از جابر انصاری مجموع این حدیث را و ایضا از حدیث صحیح مسلم و حدیث ترمذی روایت کرده است که معاویه بن ابی سفیان سعد بن ابی - حق الیقین، ص: ۱۱۶ وقاص را امیر کرد و باو گفت چه مانع است تو را از آنکه سبب کنی و دشنام دهی ابو تراب را سعد گفت تا در خاطر من هست آن سه چیز که در حق علی علیه السّلام شنیده‌ام هرگز او را سب نخواهم کرد و اگر یکی از آنها از برای من میبود دوستتر می‌داشتم از آنکه شتران سرخ موی عالم از من باشد شنیدم از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم باو می‌گفت در وقتی که او را در بعضی از غزوات در مدینه گذاشت و علی علیه السّلام گفت مرا با زنان گذاشتی و ذکر کرد همان را که در حدیث سابق مذکور شد اما در اینجا گفت الا انه لا نبوه بعدی یعنی مگر آنکه نبوت و پیغمبری بعد از من نیست پس سعد گفت شنیدم که در روز خیبر میگفت البته خواهم داد علم را فردا بمردی که دوست میدارد خدا و رسول او را و دوست می‌دارد او خدا و رسول صلی الله علیه و آله و سلّم را همه ما گردن کشیدیم که شاید بما دهد پس گفت علی را بطلبید چون حاضر شد دیده‌اش رمد داشت و درد میکرد آب دهان مبارک خود را بر دیده او مالید و علم را باو داد پس خدا بر دست او فتح کرد چون آیه مباحله نازل شد و علی و فاطمه و حسن و حسین (ع) را طلبید و گفت خداوندا اینها اهل بیت منند و ابن عبد البر در کتاب استیعاب که معتبرترین کتب ایشانست گفته است که حضرت امیر علیه السّلام در هیچ غزوه از غزوات که حضرت رسول (ص) در آن حاضر بود تخلف نمی‌نمود تا بمدینه هجرت می‌کرد مگر در جنگ تبوک که حضرت رسول (ص) او را برای حراست مدینه و محافظت عیال خود در مدینه گذاشت و گفت انت منی بمنزله هارون من موسی الا انه لا نبی بعدی و گفته است این حدیث را جماعت بسیار از صحابه روایت کرده‌اند و از ثابت‌ترین روایات و صحیح‌ترین آنها است روایت کرده است این را از رسول خدا از سعد بن ابی وقاص و طریقه‌ها بسعد بسیار است و روایت کرده است این حدیث را از ابن عباس و ابو سعید خدری و ام سلمه و اسماء بنت عمیس و جابر بن عبد الله و جماعت بسیاری که ذکر آنها بتطویل می‌انجامد و فاطمه دختر امیر المؤمنین علیه السّلام روایت کرده است از اسماء بنت عمیس که گفت شنیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم با علی میگفت انت منی بمنزله هارون من موسی الا انه لیس بعدی نبی و بروایت ابن عباس بعد از آن گفت تو برادر منی و صاحب منی یعنی مصاحب منی و ابن عقیله حافظ که جمیع طوایف او را ثقة میدانند کتاب بزرگی تصنیف کرده است از برای خصوص سندهای این حدیث و ابن حنبل در مسند خود که بمنزله صحاح ایشانست این حدیث را بسندهای بسیار از جمع کثیری از صحابه روایت کرده است و ابن اثیر در تاریخ کامل از محمد بن اسحاق دیلمی در فردوس الاخبار از عمر بن الخطاب روایت کرده است که رسول خدا با علی گفت تو اول مسلمانی در اسلام و اول مؤمنانی در ایمان و تو از من بمنزله هارونی از موسی و قاضی حق الیقین، ص: ۱۱۷ علی بن محسن تنوخی که از علمای عامه است این حدیث را از علی علیه السّلام و عمر و سعد بن ابی وقاص و ابن مسعود و ابن عباس و جابر انصاری و ابو هریره و ابو سعید و جابر بن سمره و مالک بن الحویرث و براء بن غارب و زید بن ارقم و ابو رافع و عبد الله بن اوفی و برادرش زید و ابو شریحه و حذیفه ابن اسید و انس بن مالک و ابو بریده اسلمی و ابو ایوب انصاری و عقیل بن ابو طالب و جیش بن جناده و معاویه بن ابی سفیان و ام سلمه و اسماء بنت عمیس و سعد بن المسیب و امام محمد باقر علیه السّلام و حبیب بن ابی ثابت و فاطمه بنت علی علیه السّلام و شرحیل بن سعد روایت کرده است و گفته است همه از حضرت رسول روایت کرده‌اند و ابن حجر در کتاب فتح الباری شرح صحیح بخاری گفته است در شرح این حدیث که در روایت ابن مسیب این زیادتى هست که بعد از آنکه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلّم این سخن را با حضرت امیر علیه السّلام گفت حضرت امیر علیه السّلام دو مرتبه گفت راضی شدم و گفته است که در اول روایت براء بن غارب و زید بن ارقم این زیادتى هست که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلّم با علی گفت با من می‌باید در مدینه بمانم یا تو بمانی چون حضرت امیر علیه السّلام این را شنید در مدینه ماند پس شنید که جمعی از منافقان میگویند علی را در مدینه گذاشت که آن را آزرده بود حضرت امیر علیه السّلام از پی آن حضرت رفت و گفت

مردم چنین میگویند حضرت فرمود که آیا راضی نیستی که از من بمنزله هارون باشی از موسی مگر آنکه بعد از من پیغمبری نیست پس ابن حجر گفته است که اصل حدیث را غیر سعد از علی علیه السلام و عمر و ابو هریره و ابن عباس و جابر بن عبد الله و براء بن غارب و زید بن ارقم و ابر سعید خدری و انس بن مالک و جابر بن سمره و جیش بن جناده و معاویه و اسماء بنت عمیس و غیر ایشان روایت کرده‌اند و جمیع طرق آن را ابن عساکر در ترجمه علی ذکر کرده است تمام شد سخن ابن حجر و سید رضی رضی الله عنه در نهج البلاغه که مقبول الطرفین است روایت کرده است از حضرت امیر المؤمنین که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم باو گفت تو میشنوی آنچه من مشنوم و تو می بینی آنچه من میبینم مگر آنکه تو پیغمبر نیستی بلکه وزیر منی و امور تو بخیر راجعست و ابن ابی الحدید که از مشاهیر علماء و محدثین عامه است در شرح این سخن بعد از آنکه اخبار بسیار مؤید این کلام نقل کرده گفته است دلیل آنکه آن حضرت وزیر حضرت رسول بوده است از نص کتاب و سنت آنست که حق تعالی از حضرت موسی (ع) نقل کرده است که گفت وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي هَارُونَ أَخِي اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي وَأَشْرِكْهُ فِي أُمْرِي و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود در حدیثی که اجماع بروایت آن کرده‌اند جمیع فرقه‌های اسلام که تو از من بمنزله هارونی از موسی مگر آنکه بعد از من پیغمبری نیست پس ثابت گردانید از برای آن حضرت جمیع مراتب و منازل هارون را از موسی حق الیقین، ص: ۱۱۸ پس باید وزیر حضرت رسول باشد و محکم کننده پشت او باشد و تقویت کننده امر او باشد و اگر نه آن بود خاتم پیغمبران بود هر آینه شریک در پیغمبری او هم میبود و باز ابن ابی الحدید در موضع دیگر از شرح نهج البلاغه گفته است که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام در روز شوری گفت بآن پنج نفر که عمر با او شریک کرده بود آنها را در میان شما کسی هست بغیر من که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم باو گفته باشد که تو از من بمنزله هارونی از موسی مگر آنکه پیغمبری نیست بعد از من همه گفتند نه و صاحب صواعق محرقه بآن تعصب و عنادش که اعدی عدو حضرت امیر علیه السلام بوده است و از همه خوارج بدتر است تصحیح این کرده است اما منع تواترش کرده است و کدام متواتر از این واضح تر و قطعی تر میباشد که هر یک از محدثین ایشان از جماعتی بسیار از صحابه روایت کرده‌اند که ایشان قول هر یک از آنها را در هر امری از اصول و فروع دین حجت میدانند چنانچه از تتبع کتب ایشان ظاهر است و در کتب عقاید در بسیاری از اصول دین هر حدیثی که در یکی از صحاح ایشان مذکور است استدلال کرده‌اند قطع نظر از احادیث متواتره در طرق شیعه که هر یک از ائمه (ع) روایت کرده‌اند اما در وجه استدلال باین حدیث متواتر بر امامت آن حضرت بچند وجه تقریر آن میتوان کرد. اول آنکه ظاهر منزله عموم است بحسب عرف خصوصاً هرگاه بعضی از منازل آن را استثناء کند که در این صورت صریح میشود در عموم بقیه افراد مستثنی منه مثل آنکه اگر کسی گوید که فلان مرد بمنزله من است مگر آنکه بخیل است همه کس چنین میفهمد که در غیر جود در کمال صفات دیگر مثل اوست پس این کلام دلالت کرد بر اینکه جمیع نسبتها که در میان موسی و هارون بود باید که در آن حضرت باشد بغیر پیغمبری و این معلوم است که از جمله نسبتها خلافت بر امت بود چنانچه میگفت که اخلفنی فی قومی پس هرگاه موسی غایب میشد هارون خلیفه او بود پس باید این حالت نیز از برای حضرت امیر علیه السلام ثابت باشد و این غیر معنی پیغمبریت که استثناء شده است اگر گویند گاه باشد خلافت در حال حیوة مراد باشد جواب گوئیم که استثناء پیغمبری بعد از وفات صریح است در اینکه مراد اعم است و الا احتیاج باستثناء نبود با آنکه خلاف ظاهر لفظ است. وجه دوم آنکه از جمله منازل هارون آن بود که او افضل بود از جمیع امت موسی علیه السلام پس باید که حضرت امیر نیز افضل باشد از جمیع امت آن حضرت و تفضیل مفضول قبیح است عقلاً چنانچه دانستی. وجه سیم آنکه از احادیث متواتره معلوم است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم این سخن را حق الیقین، ص: ۱۱۹ در مقامات متعدده فرموده اگر مطلب منزله مخصوصی بود در وقایع متباینه نمیفرمود مثل آنکه در مسدود کردن درها از مسجد و مفتوح کردن در خانه آن حضرت را این را فرمود و در تسمیه حسن و حسین و محسن (ع) با اسماء اولاد هارون شب‌رو شبیر و مبشر این را نیز فرمود و در استخلاف مدینه نیز فرمود و در نصب غدیر نیز این را فرمود پس معلوم شد که همه منازل مراد است

خصوصاً منزله خلافت. وجه چهارم آنکه مشهور بلکه متواتر است که آنچه در بنی اسرائیل واقع شده است در این امت مثل آن واقع میشود چنانچه صاحب نهاییه و دیگران گفته‌اند که در احادیث بسیار واقع شده است لثربن سنن من قبلکم حذو النعل بالنعل و القذة بالقذة یعنی مرتکب خواهید شد طریقه آنها را که پیش از شما بودند مانند دوتای نعل که با هم موافقت و مانند پره‌های تیر که با هم برابرند و در بعضی از روایات وارد شده است که اگر داخل سوراخ سوسماری شده باشند شما هم خواهید شد و در میان بنی اسرائیل امری عظیم‌تر از قضیه عجل و سامری حادث نشد پس باید که در این امت مثل این نیز واقع شود و در این امت امری که شبیه بآن باشد بغیر آن نبود که دست از متابعت خلیفه او برداشتند و او را ضعیف گردانیدند و منافقان بر او غالب شدند و مؤیدش آنست که عامه و خاصه روایت کرده‌اند که چون امیر المؤمنین را برای بیعت أبو بکر بمسجد آوردند رو بقر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم کرد و آیه‌ای را خواند که مشتمل بود بر تظلم هارون نزد موسی و شکایت از قوم خود و گفت اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعُّوْهُنِیْ وَ کَادُوا یَقْتُلُوْنِیْ یعنی ای فرزند مادر من بدرستی که قوم مرا ضعیف گردانیدند و نزدیک بود مرا بکشند. وجه پنجم آنکه جماعتی از مخالفان نقل کرده‌اند که وصایت و خلافت موسی منتقل شد باولاد هارون پس از جمله منازل هارون از موسی آنست که اولاد او خلیفه و اوصیای او بودند پس بمقتضای منزلت باید حسن و حسین (ع) که باتفاق عامه و خاصه مسمی بنام‌های پسرهای هارون شدند خلیفه‌های حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم باشند پس پدر ایشان نیز باید خلیفه آن حضرت باشد بمقتضای اجماع مرکب و از جمله آنها که از علماء مخالفین این را ذکر کرده‌اند محمد شهرستانی است که در کتاب ملل و نحل در اثبات بیان احوال یهود گفته است که امر پیغمبری مشترک بود میان موسی و برادرش هارون چون موسی گفت اَشْرَکُهُ فِیْ اَمْرِی پس هارون وصی موسی بود و چون هارون در حیوة موسی فوت شد منتقل شد وصایت بیوشع بامانت که برساند بشیر و شیر اولاد هارون بر سیل استقرار زیرا که وصایت و امامت گاه مستقر حق الیقین، ص: ۱۲۰ میباشد و گاه مستودع وجه ششم آنکه در خصوص غزوه تبوک حضرت امیر را خلیفه کرد بر مدینه و عزلش معلوم نشد پس باید که بعد از وفات نیز خلیفه باشد و اگر از این منازل و مراتب همه تنزل کنیم در این شک نیست که دلالت بر نهایت قرب و محبت و اختصاص میکند بر صاحب منزلت هارونی و اخوت روحانی و اختصاص جسمانی و قرابت نسبی با مناقب جلیله که بر عالمیان ظاهر است کسی را که هیچ جهتی از جهات نداشته باشد بغیر از اسنیت در کفر که عین نقص است و شایبه کمال در او نیست مقدم داشتن عین خطا است و نزد هیچ عاقل روا نیست و الله الهادی الی سواء السبیل.

فصل سیم در بیان اختصاص آن حضرت است بمحبت خدا و رسول

و اظهار این معنی در موطن متعدده شده است. اول آنکه جامع الاصول از صحیح ترمذی روایت کرده است از انس بن مالک که نزد حضرت رسول مرغی آوردند حضرت فرمود اللهم ائنی باحب خلقک یا کل معی هذا الطیر یعنی خداوندا بیاور بسوی من محبوبترین خلق خود را بسوی تو که بخورد با من از این مرغ پس علی آمد و با آن حضرت خورد و بعد از آن گفته است که زرین گفت که در این حدیث قصه‌ای هست و در آخرش آنست که انس با علی گفت که طلب آمرزش کن از برای من و تو را نزد من بشارتی هست پس این حدیث را نقل کرد و در مسند ابن حنبل از ثقیفه مولای رسول صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده است که زنی از انصار دو مرغ بریان در میان دو گرده نان گذاشته برای حضرت رسول بهدیه آورد چون نزد آن حضرت گذاشتند فرمود خداوندا بیاور بسوی من دوست‌ترین خلق خود را بسوی تو و بسوی پیغمبر تو پس علی علیه السلام آمد و صدای خود را بلند کرد حضرت رسول پرسید کیست گفتم علی است فرمود در را بگشا چون گشودم داخل شد و آن مرغ را با یکدیگر تناول فرمودند و ابن مغازلی شافعی در کتاب مناقب بسی طریق این حدیث را روایت کرده است و از جمله آنها این است که انس بن مالک روایت کرده است که از برای حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم مرغ بریانی هدیه آوردند چون نزدیک آن حضرت گذاشتند فرمود خداوندا

بفرست بسوی من احب خلق خود را تا بخورد با من از این مرغ در خاطر خود گفتم خداوند او را مردی از انصار گردان پس علی آمد و در را آهسته کوبید گفتم کیست گفت منم علی گفتم حضرت رسول مشغول حاجتی است حضرت برگشت چون بخدمت حضرت رسول رفتم بار دیگر فرمود خداوندا بیاور بسوی من محبوبترین خلق خود را بسوی تو تا حق الیقین، ص: ۱۲۱ بخورد با من از این مرغ باز در خاطر گذرانیدم که خداوند بگردان او را مردی از انصار پس باز علی آمد و در را کوبید گفتم من نگفتم که حضرت مشغول امریست برگشت چون بنزد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم برگشتم این سخن را گفت پس علی علیه السلام آمد و در را سخت کوبید حضرت سه مرتبه فرمود در را بگشا چون در را گشودم و نظر حضرت بر او افتاد سه مرتبه فرمود بسوی من بیا پس نشست و آن مرغ را هر دو تا تناول نمودند و بروایت دیگر از او و ابن حنبل و دیگران چون حضرت امیر داخل شد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود چرا دیر کردی من سه مرتبه از خداوند طلبیدم که محبوبترین خلق خود را بسوی خود بسوی من بیاورد که این مرغ را با من بخورد و اگر نیامدی خدا را بنام تو میخواندم که تو را بیاورد حضرت امیر گفت یا رسول الله من سه مرتبه آمدم و هر مرتبه انس مرا برگردانید حضرت بانس گفت چرا چنین کردی گفت میخواستم شخصی از قوم من باشد حضرت فرمود هر کس قوم خود را دوست میدارد و به روایت دیگر فرمود مگر در میان انصار بهتر از علی علیه السلام و فاضل تر از او هست و خاصه و عامه بطرق مستفیضه روایت کرده‌اند که از جمله مناقبی که حضرت امیر علیه السلام بر اصحاب شوری احتجاج نمود این منقبت بود و همه اعتراف بحقیقت آن نمودند و حضرت امیر علیه السلام از انس گواهی طلبید گفت در خاطر من مانده است حضرت فرمود اگر دروغ گوئی مبتلا شوی ببرصی که نتوان پنهان کرد آن را از مردم بعمامه بستن و بعد از آنکه در او پیسی بهم رسید مکرر میگفت بنفرین علی است و ابن مردویه در مناقب از ابو رافع آزاد کرده عایشه روایت کرده است که چون مرغ را نزد آن حضرت گذاشتند حضرت فرمود کاشکی امیر مؤمنان و سید و آقای مسلمانان و امام و پیشوای متقیان نزد من بود و با من از این مرغ میخورد پس حضرت امیر المؤمنین آمد و با او از آن مرغ خورد و اخطب خوارزم نیز این حدیث را بنحو سابق از ابن عباس روایت کرده است و کسی که اندک انصافی داشته باشد و تتبع کتب مخالفان بکند میداند که فوق حد تواتر روایت کرده شده است زیرا که ترمذی در صحیح خود و حافظ ابو نعیم در حلیه - الاولیاء و بلادری در تاریخ و خرکوشی در شرف المصطفی و سمعانی در فضایل الصحابه و طبری در کتاب الولایه و ابن الیسع در صحیح و أبو یعلی در مسند و احمد بن حنبل در فضایل و قطزنی در اختصاص روایت کرده‌اند و روایت کرده است آن را از محدثان محمد بن اسحاق و محمد بن یحیی ازدی و مازنی و ابن شاهین و سدی و أبو بکر بیهقی و مالک و اسحاق بن عبد الله ابن ابی طلحه و عبد الملک بن عمیر و مسعود بن کدام و داود بن علی بن عبد الله بن عباس و ابو حاتم رازی بسندهای بسیار از انس و ابن عباس و ام ایمن و ابن بطه در ابانه بدو طریق روایت کرده حق الیقین، ص: ۱۲۲ است و خطیب و أبو بکر در تاریخ بغداد از هفت طریق و ابن عقده حافظ کتابی در طریق این حدیث به تنهایی تصنیف کرده است و سی و پنج نفر از صحابه این حدیث را از انس روایت کرده‌اند و ده نفر از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده‌اند با آن عداوتی که اکثر ایشان با امیر المؤمنین علیه السلام داشتند و سعی در اخفای فضائل او مینمودند و چون این حدیث ثابت شد دلیل است بر امامت آن حضرت زیرا که محبت خدا و رسول معنی ندارد بغیر آنکه او در استحقاق ثواب و وفور طاعت و اتصاف بصفات حسنه از همه در پیش است و ثابت شده است که حقتعالی منزّه است از آنکه محل حوادث باشد و تغییر و انفعال در ذات مقدس او نمیباشد و ایضا معلوم است که ثواب دادن حقتعالی و اکرام او بدون کمال عقاید و اتصاف بصفات حسنه و نیات صحیح و اعمال صالحه نمیباشد زیرا که تفضیل ناقص بر کامل و عاصی بر مطیع و جاهل بر عالم قبیح است و حقتعالی در بسیار جای از قرآن مجید بیان این معنی فرموده است مثل قوله تعالی قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ يُغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ خدا شما را دوست دارد و قوله تعالی إِنْ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقَاكُمْ بدرستی که گرامی‌ترین شما نزد خدا پرهیزکارترین شما است و

فرموده است که خدا تفضیل داده است آنها را که جهاد میکنند بمالهای خود و جانهای خود بر آنها که نشسته‌اند و جهاد نمیکنند درجه بزرگ و فرموده است که مساوی نیستند آنها که اتفاق کرده‌اند و قتال کرده‌اند پیش از فتح مکه با آنها که بعد از فتح مکه کرده‌اند و فرموده است *فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ* یعنی هر که عمل کند بقدر سنگینی ذره‌ای از خیر ثواب آن را میبیند و فرموده است *وَمَا يَشْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءُ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ* یعنی مساوی نیستند کور و بینا و آنها که ایمان آورده‌اند و عملهای شایسته کرده‌اند با بدکردار بسیار کم متذکر میشوند حق را و معلوم است که کوری و بینائی دل مراد است و اکثر قرآن مجید مشحونست باین مضمون و ایضا معلوم است که محبت حضرت رسول (ص) از قبیل محبت قرابت و بشریت نیست پس کسی که احب خلق باشد بسوی خدا و رسول (ص) افضل از همه خواهد بود و حضرت رسول از این حکم بیرونست باجماع و بقرینه آنکه حضرت خود قائل این قولست و با ثبوت افضلیت احق بودن بخلاف معلوم است چنانچه مکرر مذکور شد و متعصبان مخالفان دو اعتراض بر این دلیل کرده‌اند. (اول) آنکه گاه باشد مراد احب خلق الله باشد در خوردن مرغ و هر زبان فهمی که اندک ربطی بسخن داشته باشد میداند که این خلاف ظاهر و متبادر از لفظ است و حق الیقین، ص: ۱۲۳ میان اهل عربیت مقرر است که حذف متعلقات و اطلاق از قیود دلیل عموم است و اکل در کلام جواب امر است و قید احبیت نیست و در بسیاری از روایات قید اکل مطلقا مذکور نیست با آنکه احبیت در اکل یا باعتبار فضیلت و کرامتست باز مطلب ما ثابت میشود یا باعتبار فقر و استحقاق است و این باطلست زیرا که معلوم است که در میان صحابه پریشان‌تر از آن حضرت بسیار بوده و شیخ مفید از این اعتراض جواب متینی فرموده است که اگر این معنی مراد باشد متضمن فضیلتی نخواهد بود پس انس چرا این قدر سعی میکرد و حضرت را برمی‌گرداند و خود را مستحق سخط حضرت رسول (ص) میکرد که این فضیلت برای انصار حاصل شود و حضرت رسول (ص) تقریر او بر این فهم کرد و فرمود که هر کس نوم خود را دوست میدارد یا آنکه مگر در میان انصار از او بهتری هست و اگر آن مراد بود بایست حضرت بفرماید که چه فضیلتی در این سخن بود که تو میخواستی از برای انصار باشد و ایضا اگر این احتمال میبود چگونه حضرت امیر علیه السلام این حجت را بر افضلیت و احقیّت خلافت خود میکرد در شوری و آنها چرا قبول این را میکردند بایست در جواب بگویند که این دلالت بر فضیلتی نمیکند که موجب امامت و خلافت باشد تمام شد کلام مفید قدس سرّه و ایضا گوئیم که اگر این دلیل افضلیت نمیبود انس چرا از برای رعایت مخالفان کتمان شهادت میکرد تا مستحق نفرین حضرت امیر علیه السلام شود و سپس گردد (دویم) آنکه ممکن است حضرت در آن وقت احب و افضل خلق باشد و بعد از آن بعضی از صحابه افضل شده باشند و جواب همان است که این مخالف اطلاق و عموم لفظ است زیرا ظاهر لفظ آنست که او احب جمیع خلق است بغیر پیغمبر در جمیع احوال و ازمنه حتی بر سایر انبیاء و اوصیاء و دلیلی بر تخصیص نه در کلام است و نه در خارج کلام و جوابهای سابق اکثر در اینجا جاری است خصوصاً قصه شوری و بعضی از فضلا جواب گفته‌اند که این خرق اجماع مرکب است زیرا که مجموع امت مرددند میان دو قول (اول) تفضیل آن حضرت بر همه در جمیع احوال و اوقات (قول دویم) تفضیل دیگری بر او در جمیع احوال و اوقات و این احتمال که تو گفتی هیچ یک از امت بآن قائل نیستند و بدان که از بعضی احادیث شیعه ظاهر میشود که آن مرغ بریان را جبرئیل (ع) از بهشت آورده بود و قرینه بر آن آنست که حضرت با آن سخاوت و فتوت انس و غیر او را از حاضران شریک نکرد و حصه بایشان نداد باعتبار آنکه طعام بهشت در دنیا بغیر معصومین را روا نیست خوردن و بنابراین فضیلت آن حضرت در این واقعه مضاعف میگردد و دلیل بر عصمت و امامت هر دو میتواند شد. حق الیقین، ص: ۱۲۴ (دویم) منقبتی است که در غزوه خیبر ظاهر شد چنانکه صاحب جامع الاصول از صحیح مسلم روایت کرده است از ابو هریره که رسول خدا در روز خیبر گفت البته میدهم این علم را بمردی که دوست دارد خدا و رسول صلی الله علیه و آله و سلم را و خدا بر دست او فتح خواهد کرد عمر گفت من دوست نداشتم امارت را مگر در آن روز و خود را بنظر آن حضرت در آوردم بامید آنکه از برای این امر مرا بطلبید پس حضرت رسول (ص) علی را طلبید و علم را باو داد و گفت برو و رو بعقب مکن تا حق تعالی فتح

را بر دست تو جاری کند چون حضرت امیر (ع) اندک راهی رفت ایستاد و نظر بعقب نکرد و با آواز بلند با حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم خطاب کرد که بر چه چیز با مردم قتال کنم حضرت فرمود با ایشان قتال کن تا گواهی بدهند بوحدانیت خدا و رسالت من هر گاه این را بکنند خون و مال خود را از تو حفظ کرده‌اند که حق و حساب ایشان بر خداست و ایضا صاحب جامع الاصول از صحیح بخاری و مسلم هر دو روایت کرده است از سلمه بن اکوع که علی علیه السلام با حضرت رسول (ص) بجنگ خیر نرفت از برای آنکه دیده مبارکش رمد داشت و درد میکرد چون حضرت رسول (ص) با سایر لشکر روانه شدند حضرت امیر علیه السلام با خود گفت که حضرت رسول (ص) بجنگ برود و من با او نروم پس از مدینه بیرون آمد و بآن حضرت ملحق شد چون آن شبی شد که صاحبش فتح خیر شد حضرت رسول (ص) فرمود که فردا خواهم داد علم را یا خواهد گرفت علم را مردی که دوست میدارد او را خدا و رسول او یا گفت دوست میدارد خدا و رسول را و خدا بر دست او فتح خواهد کرد ناگاه دیدم که علی پیدا شد و امید نداشتم که او بیاید پس مردم گفتند که علی علیه السلام آمد پس علم را بدست او داد و خدا بر دست او فتح کرد ایضا در جامع الاصول از صحیح بخاری و مسلم هر دو از سهل بن سعد روایت کرده است که رسول خدا در روز خیر گفت البته میدهم فردا علم را بمردی که خدا فتح کند بر دستهای او و دوست دارد خدا و رسول او را و دوست دارد او خدا و رسول صلی الله علیه و آله و سلم را پس مردم در تمام شب در این اندیشه بودند که آیا بکی خواهد داد علم را چون صبح شد همه صحابه بامداد بخدمت آن حضرت آمدند و هر یک امید آن داشتند که باو بدهد پس حضرت فرمود کجاست علی بن ابی طالب همه صدا بلند کردند که یا رسول الله (ص) چشمهایش درد میکند پس علی علیه السلام را طلبید و در دیده‌های او رمدی بود پس آب دهان مبارک در دیده‌های او انداخت و دعا کرد در ساعت شفا یافت چنان که گویا هرگز دردی نداشته است و علم را بدست او داد پس علی علیه السلام گفت بایشان قتال کنم تا مثل ما شوند حضرت رسول فرمود بتأنی روانه شو تا نزول کنی بساحت ایشان پس بخوان ایشان را بسوی اسلام و خبر ده حق الیقین، ص: ۱۲۵ ایشان را بآنچه واجب است بر ایشان از حق خدا در اسلام پس بخدا سوگند که اگر هدایت کند خدا بسبب تو یک مرد را بهتر است از برای تو از جمیع شتران سرخ مو که در میان عرب بسیار معتبر است و روایت سعد بن ابی وقاص که مشتمل بر این منقبت بود در حدیث منزلت مذکور شد و تعلیمی در تفسیر قول حق تعالی وَ يَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم اهل خیر را محاصره نمود تا آنکه بر صحابه گرسنگی شدیدی مستولی شد پس علم را بعمر داد و با جمعی از صحابه او را بجنگ اهل خیر فرستاد چون مقابل آنها شدند عمر و اصحابش گریختند و بسوی حضرت برگشتند و او نسبت میداد اصحابش را بجبن و بددلی و اصحابش نسبت میدادند او را بترس و نامردی و حضرت را در آن روز درد شقیقه عارض شد و بیرون نیامد و ابو بکر علم را گرفت و رفت و با اصحابش گریخت پس باز عمر علم را برداشت و رفت و شکست یافت و برگشت چون این خبر بحضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم رسید فرمود بخدا سوگند که فردا علم را میدهم بمردی که دوست میدارد خدا و رسول را و دوست میدارند خدا و رسول او را و بقهر خواهد گرفت قلعه را و علی علیه السلام در آن وقت در میان لشکر نبود چون روز دیگر شد گردن کشیدند بسوی آن ابا بکر و عمر و مردانی چند از قریش و هر یک امیدوار بودند که شاید علم باو داده شود پس حضرت رسول سلمه بن اکوع را فرستاد و علی علیه السلام را طلبید و بزودی حاضر شد و بر شتری سوار بود و به نزدیک حضرت رسول رسید شتر را خوابانید و دیده‌های خود را از شدت وجع بقطعه از برد سرخ یمنی بسته بود سلمه گفت من دست علی علیه السلام را گرفته میکشیدم تا به نزدیک حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم آوردم حضرت فرمود چه میشود تو را گفت رمد در دیده‌هایم بهم رسیده فرمود نزدیک من بیا چون نزدیک آمد آب دهان مبارک را در دیده‌های او انداخت در ساعت شفا یافت و بعد از آن تا در حیوة بود درد چشم ندید پس علم را بدست او داد و روانه کرد و ابن مغازلی از ابو هریره روایت کرده است که چون علی علیه السلام علم را بدست معجز نما گرفت سرعت روانه شد و من از عقب او میرفتم و در هیچ موضع توقف نکرد تا علم را در پای قلعه خیر نصب کرد پس یکی از علمای یهود از بالای قلعه مشرف

شد و گفت تو کیستی گفت منم علی بن ابی طالب علیه السّلام پس روی باصحاب خود کرد و گفت بحق خدائی که توریّه را بر موسی فرستاده است که او بر شما غالب خواهد شد و بروایت ثعلبی و دیگران حضرت خلافت پناه علم نصرت شیم را گرفت و حله ارغوانی پوشیده بود چون پبای قلعه خیبر آمد مرحب بعاتت روزهای گذشته از قلعه بیرون آمد و خود مطالائی بر سر گذاشته بود و سنگ بزرگی را سوراخ کرده بر بالای خود بر سر گذاشته بود و رجزی میخواند حق الیقین، ص: ۱۲۶ و حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام شروع بر جز کرد و پیش رفت و دو ضربت در میان ایشان زد شد پس حضرت ضربتی بر سر او فرود آورد که سنگ و خود و سر آن مردود را بدونیم کرد و شمشیر بر دندانه‌های او نشست چون یهود این حالت را مشاهده کردند بقلعه گریختند و در قلعه را بستند و آن دروازه‌ای بود از یک قطعه سنگ و در میانش سوراخی بود حضرت دست معجزنما را در آن سوراخ کرد و در را بنحوی حرکت داد که تمام قلعه بلرزید و در را کند و مانند سپر آن را بر سر دست گرفت و تا صد گام رفت پس آن را از عقب انداخت که چهل گام دور افتاد و چهل نفر خواستند که او را حرکت دهند نتوانستند حرکت داد و آن در از عظمت و سنگینی بمرتبه‌ای بود که او را چهل نفر میبستند و چهل نفر میگشودند و غرایب معجزات آن ولی خدا در آن غزوه بسیار است که محدثان و مورخان خاصه و عامه بطرق متعدد روایت کرده‌اند و فقیر بعضی را در کتاب حیوة القلوب ایراد نموده‌ام و آنچه مشتمل است بر مقصود ما در این مقام اثبات محبت و محبوبیت خدا و رسولست بآن حضرت و آنکه جمعی که غاصب خلافت آن حضرت بودند در این جنگ گریختند و با آن منقصت از روی بیشتر می‌باز آرزومند این منزلت عظمی و منقبت کبری بودند و جمیع این مراتب را بخاری و مسلم و ترمذی بچند طریق و ابن مغازلی به دوازده طریق و احمد ابن حنبل در مسند بطرق بسیار و ثعلبی بچندین طریق و محمد بن یحیی ازدی و محمد بن جریر طبری و واقدی و محمد بن اسحاق بیهقی در دلائل النبوه و حافظ ابو نعیم در حلیه و اشهبی در کتاب اعتقاد و دیلمی در کتاب فردوس الاخبار بطرق متعدده روایت کرده‌اند از علی علیه السّلام و عمرو عبد الله ابن عمر و سهل بن سعد و سلمه بن اکوع و ابو سعید خدری و جابر انصاری و غیر ایشان از صحابه و اکثر ایشان ذکر کرده‌اند که سابقا علم را به ابو بکر و عمر داد و ایشان گریختند و بعضی عثمان را نیز گفته‌اند و اشعار حسان بن ثابت که در این واقعه بامر حضرت رسول در مدح آن حضرت گفت مشهور است و همچنانکه اصل غزوه خیبر متواتر است این خصوصیات نیز متواتر است. اما استدلال باین قصه بر امامت و خلافت آن حضرت پس بدو وجه مبین میتوان نمود که هیچ عاقل منصف انکار نتواند نمود. وجه اول- آنکه بر هر عاقلی معلوم است که اگر مراد اصل محبت باشد که ایشان همه مسلمانان را در آن شریک میدانند با آن حضرت هرآینه صحابه با آن جبنی که اکثر ایشان داشتند و جان خود را عزیز می‌داشتند آن قدر آرزو نمیکردند که علم باز بایشان داده شود و آن قدر حسد بر آن حضرت در این باب نمیدردند و شعراء در مدایح خود ذکر نمیکردند حق الیقین، ص: ۱۲۷ و حضرت امیر علیه السّلام در مفاخرت خود ذکر نمیکرد پس معلوم شد که مراد از محبت آن حضرت خدا و رسول را محبتی است که هرگز مخالفت ایشان را اختیار ننماید و جان و مال خود را بطیب خاطر در راه ایشان بذل نماید و مراد بمحبت خدا و رسول آن حضرت را آنست که در همه امور و جمیع احوال و از جمیع جهات محبوب ایشان باشد و این هر دو ملزوم مرتبه عصمت است و عصمت ملزوم امامت است چنانکه مکرر مذکور شد و اگر بوجه دیگر تقریر کنیم و گوئیم که یا مراد محبت من جمیع الجهات است یا محبت فی الجمله و محبت فی الجمله نسبت بهر مؤمنی من حیث الایمان هست و اختصاص بی‌وجه است و محبت من جمیع الجهات لازم دارد عصمت را زیرا که در هر صفت مرجوحی اتصاف بآن مستلزم آنست که از این جهت او را دوست ندارد و اگر از این مراتب هم تنزل کنیم در آن شکی نیست که البته متضمن فضیلت و منقبت عظیمی هست برای آن حضرت پس تقدیم غیر بر آن حضرت ترجیح مرجوح است و بر حکیم علیم محال است. وجه دوم آنکه بعد از اندک تأملی بر عاقل مخفی نمی‌ماند که هرگاه علم را اول به ابو بکر و بعد از آن بعمر داده باشد و ایشان گریخته باشند و از گریختن ایشان آزرده باشد بعد از آن بفرماید که فردا علم را بشخصی میدهم که صاحب این صفات باشد و بر دست او فتح بشود البته باید آن شخص مخصوص بهمه آن صفات باشد و آن صفات در آنها که

منهزم شدند نباشد پس اگر آن حضرت بجای این صفات میفرمود که فردا علم را بکسی میدهم که از اهل مکه باشد و قرشی باشد با آنکه این دو صفت در آنها که پیشتر علم را گرفته بودند بود خلاف قانون بلاغت بود پس از اینجا معلوم شد که أبو بکر و عمر دوست خدا نبودند و خدا و رسول ایشان را دوست نمیداشته و شک نیست در آنکه اینها منافی رتبه خلافت و امامت است بلکه منافی ایمانست و چون تواند بود که کسی مؤمن باشد و خدا و رسول را دوست ندارد و حال آنکه حق تعالی فرموده است وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ یعنی آنها که ایمان آورده‌اند محبت ایشان بخدا بیشتر است از محبت مشرکان ببتها و ایضا فرموده است که اگر خدا را دوست میدارید پس پیروی کنید مرا تا خدا شما را دوست دارد و ایضا لازم دارد که حق تعالی هیچ یک از طاعات ایشان را قبول نکرده باشد زیرا که حق تعالی فرموده است بدرستی که حق تعالی دوست میدارد آنها را که قتال میکنند در راه او و فرموده است که دوست میدارد توبه کنندگان را و دوست میدارد متطهران را پس مقبول نشده خواهد بود جهاد ایشان و توبه ایشان از شرک و تطهیر ایشان بهر معنی که باشد دیگر میباید که ایشان نه از صابران باشند و حق الیقین، ص: ۱۲۸ نه از پرهیزکاران و نه از توکل کنندگان و نه از محسنین و نه از مقسطنین زیرا که حق تعالی در بسیاری از آیات کریمه محبت خود را نسبت باین جماعت یاد کرده است اگر ایشان یکی از این جماعت میبودند بایست خدا ایشان را دوست دارد و باید که از جماعتی باشند که خدا عدم محبت خود را بایشان نسبت داده است مثل خائنین و ظالمین و کافرین و فرح کنندگان دنیا و مستکبرین و مسرفین و از حد تجاوز کنندگان و افساد کنندگان در زمین و کفار اثم و مختال فخور و امثال ایشان از جماعتی که حق تعالی سلب محبت خود را از ایشان نموده و کسی که باین مثابه باشد چگونه استحقاق خلافت رسول و امامت امت دارد و هرگاه آنها استحقاق خلافت نداشته باشند خلافت منحصر میشود در آن حضرت باجماع مرکب چنانچه مذکور شد و ممکن است که این دو دلیل را بیک دلیلی تمام برگردانیم بآنکه بگوئیم اگر مراد محبت کامله است در جمیع احوال و جمیع جهات پس دلالت می کند بر امامت آن حضرت چنانچه دانستی و اگر مراد مطلق محبت است پس دلالت میکند بر خط مرتبه معارضان آن حضرت از جهات شتی چنانکه معلوم شد و بدان که حق تعالی فرموده است يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَزِدْكُمْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِيَ اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ یعنی ای گروهی که ایمان آورده‌اید هر که مرتد شود و برگردد از شما از دین خود پس بعد از این بیاورد خدا گروهی را که دوستدار ایشان را و دوست دارند ایشان خدا را و ذلیل و متواضع باشند از برای مؤمنان و شدید و غالب باشند بر کافران جهادکننده باشند در راه خدا و نترسند از ملامت ملامت کنندگان این فضل خداست میدهد بهر که خواهد و خدا واسع العطاء و دانا است و از آن احادیث گذشته ظاهر میشود که این گروه که حق تعالی اوصاف ایشان را در این آیه مذکور ساخته حضرت امیر المؤمنین (ع) و اصحاب اویند که با طلحه و زبیر و معاویه و خوارج جنگ کردند زیرا که اوصافی که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم امیر المؤمنین (ع) را بآنها وصف کرده موافق است با اکثر اوصاف آیه خصوصاً يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ قطع نظر از آنکه معلوم است که این اوصاف در غیر آن حضرت مجتمع نبود و هر یک از اینها بمرتبه در آن حضرت کامل بود که کسی قدرت بر انکار آن نمیتوانست نمود و در طرق عامه از عمار و حذیفه و ابن عباس روایت کرده‌اند که این آیه در شأن آن حضرت نازل شد و مؤید اینست آنکه صاحب جامع الاصول از سنن ابی داود و صحیح ترمذی از حضرت امیر (ع) روایت کرده است که در جنگ حدیبیه بیرون آمدند بسوی حق الیقین، ص: ۱۲۹ ما جماعتی از رؤسا و سرکرده‌های مشرکان و گفتند بیرون آمدند بسوی شما جمعی از پسران ما و غلامان ما و از خدمت ما گریخته‌اند پس دهید آنها را بسوی ما پس حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم غضبناک شد و فرمود که ای گروه قریش البته ترک کنید مخالفت امر خدا را و اگر نه خدا خواهد فرستاد بسوی شما گروهی را که گردن شما را بزنند بشمشیرها و آن گروهی اند که امتحان کرده است خدا دل ایشان را برای پرهیزکاری بعضی از اصحاب گفتند یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم کیستند آن جماعت فرمود که از جمله ایشانست خاصف النعل یعنی پینه کننده نعل من و چون کارهائی که متعلق بجسد مبارک آن حضرت بود در

سفرها حضرت امیر علیه السلام متوجه آنها میشد و چون آن وقت حضرت نعل خود را داده بود که حضرت امیر علیه السلام پینه کند و حضرت امیر علیه السلام مشغول آن کار بود و عبد الله بن احمد حنبل در مسند بطرق بسیار این حدیث را روایت کرده است و در بعضی از روایات چنین است که ای گروه قریش ترک این سخنان بکنید و الا میفرستم بسوی شما مردی از شما را که خدا امتحان کرده باشد دل او را از برای ایمان که بزند گردنهای شما را از برای دین گفتند یا رسول الله ابو بکر است فرمود نه و لیکن آنست که در حجره نعل مرا پینه میکند و بروایت دیگر از ابو سعید خدری روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که در میان شما کسی هست که بر تأویل قرآن قتال خواهد کرد مثل آنکه من بر تنزیل قرآن قتال کردم ابو بکر گفت منم یا رسول الله فرمود نه عمر گفت منم فرمود نه و لیکن آنست که نعل مرا پینه میکند. سیم احادیث متفرقه است که در کتب معتبره عامه در این باب وارد شده است و در جامع الاصول روایت کرده است از صحیح ترمذی از براء بن غارب که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم دو لشکر فرستاد بسوی یمن و بر یکی علی را امیر کرد و بر دیگری خالد بن ولید را و فرمود که اگر بکار زار منتهی شود علی علیه السلام بر همه امیر باشد پس حضرت یک قلعه را فتح کرد و از غنایم آن قلعه جاریه‌ای را برای خود برداشت خالد شکایت علی و برداشتن جاریه را در نامه نوشت و بمن داد که از برای حضرت رسول آوردم چون حضرت نامه را خواند رنگش متغیر شد و فرمود چه میبینی در باب مردی که دوست میدارد خدا و رسول او را و دوست میدارد او خدا و رسول را من گفتم پناه میبرم بخدا از غضب خدا و رسول او من تقصیری ندارم بغیر آنکه نامه را آوردم و در صحیح بخاری نیز وارد شده است و در آنجا این زیادتى هست که حصه او از خمس زیاده از آنست که برداشته است و ابن ابی الحدید این قصه را روایت کرده و گفته است که خالد چهار نفر از صحابه را گفت بروید و مذمت علی را بکنید پس سه نفر از حق الیقین، ص: ۱۳۰ ایشان گفتند و حضرت رو از ایشان گردانید تا آنکه بریده اسلمی که چهارم ایشان بود شکایت علی علیه السلام را کرد و گفت جاریه‌ای از غنیمت برای خود برداشت پس حضرت رسول بحدی غضبناک شد که رنگ مبارکش سرخ شد و مکرر گفت علی را از برای من بگذارید که علی از منست و من از علی‌ام و او ولی هر مؤمنست بعد از من و حصه او از خمس زیاده از آنست که برداشته است. پس ابن ابی الحدید گفته است که این حدیث را احمد در مسند بچندین سند روایت کرده است و اکثر محدثین این حدیث را روایت کرده‌اند و ایضا در جامع الاصول از صحیح ترمذی روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که علی از منست و من از علی‌ام و نمیرساند از جانب من رسالت را مگر علی و این حدیث صریح است در خلافت نزد کسی که اندک بصیرتی داشته باشد و از کتاب معرفه ابراهیم بن سعید ثقفی از جابر انصاری روایت کرده است که چون حضرت امیر قلعه خیبر را فتح کرد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که اگر نه آن بود که خواهند گفت در حق تو آنچه نصاری در حق حضرت عیسی علیه السلام گفتند هرآینه امروز سخنی در حق تو میگفتم که به هیچ گروهی نگذری مگر آنکه خاک پای ترا بردارند و بقیه آب دست شستن تو را بگیرند و بآنها طلب شفا کنند و لیکن بس است تو را آنکه تو از منی و من از توام و تو وارث منی و من وارث توام و تو از من بمنزله هارونی از موسی مگر آنکه پیغمبری نیست بعد از من و تو بری میگردانی ذمه مرا و قتال خواهی کرد بر سنت من و تو در آخرت نزدیکترین خلق خدا خواهی بود بسوی من و تو پیش از همه کس در حوض کوثر بر من وارد خواهی شد و تو بر حوض کوثر جانشین من خواهی بود و اول کسی که حله بهشت میپوشد با من تو خواهی بود و اول کسی که داخل بهشت میشود از امت من تویی و شیعیان تو بر منبرهای نور خواهند بود با روه‌های سفید در دور من و شفاعت خواهم کرد از برای ایشان و در بهشت همسایگان من خواهند بود و هر که با تو در جنگ است با من جنگست و هر که با تو صلح است با من صلح است و راز تو راز منست و آشکار تو آشکار منست و فرزندان تو فرزندان منند و تو وعده‌های مرا بعمل خواهی آورد و حق با تو است و حق بر زبان تو و در دل تو و در میان دو دیده تست و ایمان مخلوط است با گوشت و خون تو چنانچه مخلوط است با گوشت و خون من و در حوض کوثر وارد نمیشود بر من دشمن تو و غایب نخواهد بود از حوض کوثر دوست تو و با تو در حوض

کوثر وارد خواهند شد پس حضرت امیر علیه السّلام سر بسجده گذاشت و گفت حمد میکنم خدائی را که منت گذاشت بر من بایمان و تعلیم کرد حق‌الیقین، ص: ۱۳۱ بمن قرآن را و مرا محبوب‌ترین خلائق نزد خاتم پیغمبران و سرور مرسلان گردانید بمحض احسان و فضل خود بر من پس حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفت یا علی اگر تو نمیبودی مؤمنان بعد از تو شناخته نمیشدند.

فصل چهارم در بیان اختصاص حضرت امیر علیه السلام بحضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در اخوت و هم‌راز بودن و سایر امور و در آن چند مطلب است:

مطلب اول اخوت است

در جامع‌الاصول از صحیح ترمذی روایت کرده است از انس که چون حضرت رسول (ص) برادری قرار داد در میان صحابه حضرت امیر علیه السّلام گریان بنزد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم آمد و گفت یا رسول الله برادری قرار دادی میان اصحاب خود و مرا با کسی برادر نکردی حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود تو برادر منی در دنیا و آخرت و ابن عبد البر در استیعاب از ابن عباس روایت کرده است که رسول خدا (ص) با علی علیه السّلام گفت که تو از من بمنزله هارونی از موسی برادر منی و مصاحب منی و از ابی الطفیل روایت کرده است که چون عمر محتضر شد خلافت را بشوری قرار داد در میان علی علیه السّلام و عثمان و طلحه و زبیر و عبد الرحمن و سعد پس حضرت امیر علیه السلام بایشان گفت شما را بخدا سوگند میدهم که آیا در میان شما کسی هست بغیر از من که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم برادری در میان او و خود قرار داده باشد در وقتی که مسلمانان را با یکدیگر برادر کرد گفتند نه پس ابن عبد البر گفته است که از وجوه بسیار روایت کرده‌اند که علی علیه السّلام میگفت که من بنده خدا و برادر رسول اویم و این سخن را بغیر من کسی نمیگوید مگر بسیار دروغگوئی و قصه‌مواخات از متواتراتست و ابن حنبل در مسند بشتش سند روایت کرده است از جمعی از صحابه و ابن مغزلی به هشت سند روایت کرده است و ابن صباغ مالکی در فصول مهمه از ابن عباس روایت کرده است و حاصل همه آنست که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم برادر گردانید هر یک از مهاجر و انصار را با کسی که در سعادت یا شقاوت نظیر او بود چنانکه أبو بکر را با عمر و عثمان را با عبد الرحمن بن عوف و طلحه را با زبیر و سلمان را با ابو ذر و همچنین سایر صحابه را برادر گردانید و حضرت امیر (ع) را با کسی برادر نکرد حضرت رسول (ص) فرمود من تو را از برای خود گذاشتم پس دست او را گرفت و بلند کرد و گفت علی از منست و من از اویم و او از من بمنزله هارونست از موسی و مضامین این اخبار صریحند در آنکه آن حضرت ممتاز بود از میان سایر صحابه و بغیر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نظیری و شبیهی که شایسته برادری او باشد نبود پس باید در امامت و ریاست نیز شبیه آن حضرت بوده باشد حق‌الیقین، ص: ۱۳۲ و در مسند احمد بچند سند از جابر انصاری روایت کرده است که حضرت رسول گفت دیدم که بر در بهشت نوشته بودند بدو هزار سال پیش از آنکه حق تعالی آسمانها را خلق کند محمد رسول خداست و علی برادر رسول خداست.

مطلب دوم آنکه آن حضرت صاحب اسرار خدا و رسول او بود

ابن شیرویه در فردوس روایت کرده است از ابن عباس که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم گفت صاحب سر من علی بن ابی طالب است و در صحیح ترمذی و مسند أبو یعلی و مناقب ابن مردویه و فضایل سمعانی و سایر کتب از جابر روایت کرده‌اند که در

روز فتح طایف حضرت رسول (ص) با علی علیه السّلام راز گفت و بسیار طول داد عمر به ابو بکر گفت چه بسیار طول داد راز خود را با پسر عم خود و بروایت ترمذی که صاحب جامع الاصول و صاحب مشکاة است روایت کرده‌اند مردم گفتند که رازش دور و دراز شد چون این سخن بحضرت رسول (ص) رسید گفت من با او راز نمیگفتم خدا با او راز میگفت و ابن اثیر در نهاییه نیز این حدیث را روایت کرده است و ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه روایت کرده است از مسند احمد و در مسند احمد بن حنبل و مناقب ابن مردویه و سایر کتب خاصه و عامه روایت کرده است حضرت رسول (ص) در حال احتضار فرمود بخوانید از برای من حبیب مرا و بروایت دیگر خلیل مرا ابو بکر را طلبیدند چون نظرش بر او افتاد رو از او پوشانید و باز گفت دوست مرا بطلبید عمر را طلبیدند رو را گردانید و باز گفت یار مرا بطلبید عایشه گفت علی را میطلبید چون علی علیه السّلام آمد او را در میان جامه داخل کرد و او را در برگرفت و با او راز میگفت تا بعالم اعلی ارتحال نمود.

مطلب سیم [به امر رسول خدا همه درها بسوی مسجد مسدود شد مگر در خانه علی علیه السلام]

آنکه عامه و خاصه بطرق متواتره روایت کرده‌اند که چون مهاجران بمدینه آمدند و در دور مسجد خانه‌ها بنا کردند درهای آن را بسوی مسجد گشودند و بعضی در مسجد میخواستند رسول خدا معاذ بن جبل را فرستاد و ندا کرد که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم امر میکند شما را که همه درها را مسدود کنید مگر در خانه علی پس در این باب مردم سخنان گفتند چون آن سخنان بحضرت رسید خطبه‌ای خواند و فرمود بخدا سوگند من این درها را نیستم و در خانه علی را نگشودم بلکه خدا مرا امر کرد که چنین کنم اطاعت کردم و این مضمون را احمد بن حنبل و ابو یعلی دو مسند و صاحب خصایص علویه و سمعانی در فضایل و ابو نعیم در حلیه و دیگران از سی نفر از اکابر صحابه روایت کرده‌اند و ابن ابی الحدید گفته است که احمد بن حنبل در مسند این مضمون را بسند بسیار روایت کرده است و ابن حجر نیز از احمد روایت کرده است و ابن اثیر نیز در نهاییه در لغت قلاع روایت کرده است که در حدیث روایت شده است که چون حق‌الیقین، ص: ۱۳۳ ندا کردند که بیرون روند همه کس از مسجد بغیر آل رسول و آل علی بیرون رفتیم از مسجد و رختهای خود را میکشیدیم و بیرون میردیم و در این زمان نیز علامت در خانه امیر المؤمنین که در مسجد مفتوح بوده است موجود است و صاحب جامع الاصول از صحیح ترمذی و صاحب مشکاة مسند از احمد روایت کرده‌اند از ابن عباس که حضرت رسول امر کرد که درها را از مسجد بستند مگر در خانه علی علیه السّلام و صاحب جامع الاصول از صحیح ترمذی روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم بحضرت امیر علیه السّلام گفت که حلال نیست احدی را که جنب شود در این مسجد بغیر از من و بغیر از تو و این افضلیت و اختصاص منقبتی است که فوق آن متصور نیست.

مطلب چهارم [شکستن بت‌های کعبه بر دوش رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم]

آنکه عامه و خاصه بطرق متواتره روایت کرده‌اند که چون حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلّم خواست که بت‌های قریش را از بام خانه کعبه سرنگون کند و بشکند حضرت امیر علیه السّلام را بر دوش خود برداشت تا آن بت‌ها را بزریر آورد چنانچه احمد در مسند و ابو علی موصلی و صاحب تاریخ بغداد و زعفرانی در فضایل و خطیب خوارزمی در اربعین و نظری در خصایص و جماعت بسیار دیگر از جابر روایت کرده‌اند که گفت با رسول خدا داخل مکه شدیم کفار قریش سیصد و شصت بت بر دور کعبه گذاشته بودند حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلّم امر کرد که همه را برو انداختند و بر بالای خانه بت بزرگی گذاشته بودند که آن را هبل میگفتند چون نظر حضرت رسول بر آن افتاد فرمود که یا علی یا میباید تو بر دوش من بالا روی یا من بر دوش تو بالا روم

که هبل را از بام کعبه بیندازم علی گفت یا رسول الله بلکه تو بر دوش من بالا رو و حضرت امیر علیه السلام گفت چون حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بر دوش من نشست از برای ثقل رسالت و جلالت نتوانستم آن حضرت را حرکت داد پس حضرت تبسم فرمود و بزیر آمد و مرا بر دوش خود سوار کرد چون برخاست بحق آن خدائی که دانه را شکافته و خلاق را آفریده است چنان بلند شدم که اگر میخواستم آسمان را میتوانستم گرفت پس هبل را گرفتم و بزیر افکندم و بعد از آن خود را از بام کعبه بزیر افکندم و المی بمن نرسید و این کرامت از همه عظیم تر است و تا کسی در جلالت هم دوش پیغمبر نباشد پا بر دوش او نمیتواند گذاشت (زهی نقش پائی که بر دوش احمد ز مهر نبوت مقدم نشیند) و در کتب مخالفان مذکور شده است که هرگاه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم اراده برخاستن میکرد دست علی را میگرفت و هرگاه مینشست تکیه بر آن حضرت میکرد و در خصایص نظری روایت کرده است که چون حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم عطسه میکرد حضرت امیر علیه السلام میگفت رفع الله ذکرک یعنی خدا ذکر تو را بلند گرداند پس حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در جواب میفرمود اعلی الله کعبک یعنی پای تو را بر سر دشمنان بلند حق الیقین، ص: ۱۳۴ گرداند و چون حضرت رسول (ص) غضبناک میشد بغیر علی علیه السلام کسی جرأت نمیکرد که با آن حضرت سخن بگوید و از عایشه روایت کرده‌اند که گفت دیدم حضرت رسول (ص) علی را در بر گرفت و بوسید و گفت دو مرتبه پدرم فدای تو باد ای یگانه شهید چون علی علیه السلام حاضر نبود میفرمود کجا است محبوب خدا و محبوب رسول او و ابن حجر جزء اول این حدیث را از عایشه روایت کرده است و بسندهای بسیار در صحاح عامه و سایر کتب ایشان روایت کرده‌اند که حضرت رسول (ص) فرمود که علی از من است و من از علی‌ام و ادا نمیکند از جانب من رسالت مرا مگر علی علیه السلام و ابن عبد البر در استیعاب گفته است که رسول خدا در سال دوم هجرت دختر خود فاطمه سیده زنان اهل جنت را نظیر مریم دختر عمران تزویج نمود بعلی علیه السلام و باو گفت تو را تزویج کردم بکسی که سید و بزرگ خلق است در دنیا و آخرت بدرستی که اسلام او پیش از همه صحابه بود و علمش از همه بیشتر است و حلمش از همه عظیم تر است اسماء بنت عمیس گفت دیدم وقتی که رسول خدا (ص) آن دو برگزیده خدا را بیکدیگر داد دعای بسیار از برای هر دو کرد و دیگری را از دعا با ایشان شریک نکرد و از برای علی علیه السلام دعا میکرد بنحوی که از برای فاطمه سلام الله علیها دعا میکرد و ایضا روایت کرده است از مطلب ابن عبد الله که رسول خدا (ص) خطاب کرد بگروه ثقیف در وقتی که بنزد آن حضرت آمدند و گفت یا مسلمان شوید یا میفرستم بسوی شما مردی را که از منست یا گفت مثل جان من است پس گردن شما را خواهد زد و فرزندان شما را سبی خواهد کرد و مالهای شما را خواهد گرفت عمر گفت بخدا سوگند که آرزوی امارت نکرد مگر در آن روز و سینه خود را پیش میکردم که شاید بگویند اینست پس رو بعلی کرد و دستش را گرفت و دو مرتبه گفت او اینست. مؤلف گوید که چون آن بی‌ایمان اعتقاد بخدا نداشته از قسم دروغ پروا نداشته است زیرا که این سخن را مؤکد بیمین در جنگ خیبر و مواطن دیگر گفته و البته یکی یا زیاده دروغ خواهد بود و چون شرم نداشته است پروا نداشته است که مردم از فحواي حال او دانند که او دروغ میگوید و او از همه کس حریص تر بود بخلاف و اگر گویند مرادش این بود که اهلیت این امر را در خود نمیدیده این راست است اما بایست در این مواطن نیز آرزو نکند و در جامع الاصول از صحیح نسائی و در مشکاة از صحیح ترمذی روایت کرده که ابو بکر و عمر فاطمه علیها سلام را از حضرت رسول (ص) خواستگاری نمودند و حضرت نداد و عذر فرمود که او کوچکست علی علیه السلام خواستگاری کرد باو گفت خدا بتو عطا فرموده و احادیث در باب اختصاص حضرت امیر علیه السلام بحضرت رسول زیاد از آنست که در این رساله احصا توان کرد حق الیقین، ص: ۱۳۵ و هر عاقلی که اندک بهره‌ای از انصاف داشته باشد میداند که هرگاه پادشاهی یا امیری یک شخص از اقارب خود را پیوسته مورد عنایت خود گرداند و در امور کلیه و جزئی باو توسل جوید و پیوسته او را محرم اسرار خود گرداند و در همه احوال در مجامع خلق مبالغه در مدح او کند البته او را برای خلافت خود مهیا کرده و این اولیست بر امارت و خلافت و نیابت او از آنکه صریح بگوید که او جانشین من است خصوصا هرگاه این امور از کسی صادر

شود که معلوم است که محبت او تابع محبت خداست و مبتنی بر امور دنیویه و روابط بشریت نیست پس اینها ادل دلائلند بر امامت و خلافت آن حضرت.

فصل پنجم [در بیان الحق مع علی و علی مع الحق]

در بیان آنکه بروایات مستفیضه و اخبار صحیحہ که عامه تلقی بقبول نموده‌اند ثابت شده است که حق همیشه با امیر المؤمنین (ع) است و او از حق جدا نمیشود و مناقب خوارزمی از ابو لیلی روایت کرده است که رسول خدا (ص) فرمود بعد از من فتنه‌ای خواهد بود چون آن فتنه ظاهر شود بر شما باد بملازمت علی (ع) که او جدا کننده حق و باطلست و از ابن عمر روایت کرده است که حضرت رسول (ص) فرمود که هر که از علی مفارقت کرده است از من مفارقت کرده و هر که از من مفارقت کرده از خدا مفارقت کرده است و از ابو ایوب انصاری روایت کرده است که حضرت رسول (ص) بعمار گفت که اگر بینی علی بوادی می‌رود و مردم بوادی دیگر می‌روند تو با علی برو و مردم را بگذار که او تو را در ضلالت داخل نمیکند و از هدایت بیرون نمیرد و ابو ذر روایت کرده است از ام سلمه که حضرت رسول (ص) فرمود علی با حق است و حق با اوست و از هم جدا نمیشوند تا در حوض کوثر بنزد من آیند و ایضا از عایشه روایت کرده است همین مضمون را و ابن ابی الحدید گفته است این حدیث بنزد من ثابت است که حضرت رسول فرمود که حق با علی است و علی با حق است و حق با او می‌گردد هر جا که او گردد و محمد شهرستانی در جواب علامه حلی که در کشف الحق استدلال باین حدیث کرده و گفته است که بودن آن حضرت با حق و جدا نشدن او از حق امریست که کسی را در آن شکی نیست که احتیاج باستدلال داشته باشد و ابن حجر ناصبی در صواعق محرقه روایت کرده است از طبرانی از ام سلمه که گفت شنیدم از رسول خدا (ص) که میگفت علی با قرآنست و قرآن با علی است از هم جدا نمیشوند تا در حوض کوثر بنزد من آیند و ابن مردویه نیز این مضمون را بطرق متعدده روایت کرده است از ام سلمه و عایشه و مؤلف کتاب فضایل الصحابه نیز از عایشه روایت کرده است و در فردوس الاخبار از حضرت رسول (ص) روایت کرده است که گفت خدا رحمت کند علی را خداوند حق را با او بگردان هر جا که او حق یقین، ص: ۱۳۶ بگردد و کسی از مخالفان قدرت بر انکار این مضمون ندارد و هرگاه مضامین این احادیث ثابت شد امامت آن حضرت ثابت میشود بچندین وجه و وجه اول آنکه دلالت بر عصمت آن حضرت میکند و دانستی که عصمت دلیل امامت است دویم آنکه دلالت بر افضلیت آن حضرت میکند و تفضیل مفضول قبیح است عقلاً سیم آنکه از احادیث متواتره و خطب مشهوره حضرت امیر علیه السلام که عامه و خاصه روایت کرده‌اند معلوم است که حضرت امیر علیه السلام تصدیق خلافت خلفای ثلثه را هرگز نکرد و همیشه ایشان را نسبت بجور و ظلم میداد و از ستم ایشان شکایت میکرد و هرگاه ایشان بر خلاف آن حضرت باشند مخالف حق خواهند بود و ظالم و جابر و کافر خواهند بود و شکایت آن حضرت از ایشان اگر احتیاج باثبات ندارد اما چند حدیث از صحاح ایشان ایراد مینمایم: صاحب جامع الاصول از صحیح بخاری و مسلم و ترمذی و نسائی و سنن ابی داود روایت کرده است از مالک بن اوس که علی علیه السلام و عباس آمدند بنزد عمر و طلب میراث رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم کردند پس عمر بایشان گفت که چون حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم از دنیا رفت أبو بکر گفت من ولی رسول خدایم پس آمدی تو و طلب میراث پسر برادرت میکردی و این طلب میراث زنش از پدرش میکرد پس أبو بکر گفت که رسول خدا گفت که ما گروه پیغمبران میراث نمیگذاریم آنچه از ما میماند صدقه است پس شما او را دروغگو و گناه کار و مکار و خائن دانستید و خدا میداند که او راستگو و نیکوکار و تابع حق بود پس چون أبو بکر مرد گفتم من ولی رسول خدا و ولی ابو بکرم پس شما مرا دروغگو و گناه کار و مکار و خائن دانستید و خدا میداند که من راستگو و نیکوکار و تابع حقم پس من خلافت را متصرف شده‌ام الحال هر دو متفق شده‌اید میگوئید بما بده میراث را پس از این حدیث که در پنج صحیح از صحاح ایشان وارد شده است باعتراف امام ایشان معلوم میشود که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام این دو منافق را

کذاب و غدار و مکار و گناهکار می‌دانسته پس چگونه راضی بامامت و بیعت ایشان شده باشد و ایضا شبهه‌ای که ایشان در باب خلافت أبو بکر در نظر مردم جلوه داده‌اند که آن اجماع بر امامت اوست هرگاه امیر المؤمنین (ع) و عباس در آن داخل نباشند کی اجماع متحقق شده است- و صاحب جامع الاصول روایت کرده است از صحیح مسلم و بخاری که عایشه گفت فاطمه (س) دختر رسول صلی الله علیه و آله و سلم و عباس آمدند بنزد أبو بکر و طلب میراث خود را از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم می‌کردند و طلب فدک می‌کردند و حصه خود را از خیر أبو بکر گفت من از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شنیدم که گفت از ما میراث نمی‌ماند آنچه می‌گذاریم صدقه است و آل محمد از حق یقین، ص: ۱۳۷ این مال نمی‌خورند و کاری که پیغمبر کرده است من غیر آن نمی‌کنم چون حاصل صدقه مدینه آمد عمر آن را بعلی و عباس داد و علی آن را متصرف شد و حاصل خیر و فدک را عمر ضبط کرد و بایشان نداد و گفته‌اند در روایت دیگر وارد شده است که فاطمه علیها السلام آزرده شد و هجرت کرد از أبو بکر و با او سخن نگفت تا از دنیا رفت و حضرت او را در شب دفن کرد و أبو بکر را برای نماز او خبر نکرد پس عایشه گفت علی روئی در میان مردم داشت تا فاطمه (ع) در حیات بود و چون فاطمه (ع) رحلت نمود روی مردم از او گردید و رعایت او نمی‌کردند و فاطمه بعد از حضرت رسول شش ماه زنده بود پس زهری از راوی پرسید که پس علی شش ماه با أبو بکر بیعت نکرد گفت نه و الله نه او و نه احدی از بنی هاشم تا شش ماه با أبو بکر بیعت نکردند تا علی بیعت کرد چون علی که روی مردم از او گردید بضرورت میل کرد بصلح با أبو بکر پس پیغام کرد أبو بکر را که بیا بسوی ما و کسی را با خود میاور از برای آنکه عمر را با خود نیاورد و از برای آنکه شدت عمر را میدانست پس عمر با أبو بکر گفت که تنها نزد ایشان مرو أبو بکر گفت بخدا سوگند که تنها می‌روم با من چه می‌تواند کرد پس آمد بخانه علی و جمیع بنی هاشم در آنجا مجتمع بودند پس حضرت امیر علیه السلام برخاست و خطبه خواند و فضایل خود را ذکر کرد و حقوق خود را بیان کرد تا آنکه أبو بکر سنگین دل بگریه افتاد و حضرت ساکت شد و أبو بکر برخاست و خطبه خواند و عذر ناموجه خود را در باب فدک ذکر کرد و بعد از نماز ظهر حضرت بضرورت بیعت کرد پس هر عاقلی که در این حدیث تأمل کند میدانند که باعتراف خود در مدت شش ماه اجتماعی بر خلافت أبو بکر نه طوعاً و نه جبراً منعقد نشد و تصرف ایشان در فروج و اموال و ادیان مسلمانان محض جبر و غصب بود و اگر در آخر مصالحه شده باشد بعد خراب البصره از محض خوف و قلت اعوان و کثرت اعدای بوده و اجماع و بیعت چینی در حق هر پادشاه جابر و ظالم و قاهری باشد متحقق می‌شود و تتمه این سخن ان شاء الله تعالی در مطاعن مذکور خواهد شد- و احمد بن اعثم کوفی که از معتبرترین مورخین و محدثین عامه است در تاریخ خود نقل کرده است که معاویه بعلی نامه‌ای نوشت که مضمونش اینست اما بعد حسد ده جزو است نه جزو آن در تست و یک جزو در سایر مردم زیرا که امور این امت برنگشت به احدی بعد از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مگر آنکه حسد بردی بر او تعدی کردی بر او و ما دانستیم این را از تو از نظر خشم آلود تو و سخنان ناهموار تو و آه‌های بلند تو و امتناع کردن از بیعت خلفاء ترا میکشیدند بسوی بیعت مانند شتری که مهارش را کشند تا آنکه بیعت کردی از روی کراهت تا آخر نامه می‌شومه او پس حضرت امیر در جواب نوشت که آمد بنزد من نامه تو در آنجا نوشته حق یقین، ص: ۱۳۸ بودی حسد مرا بر خلفاء و امتناع مرا از بیعت ایشان و انکار کردن من خلافت ایشان را من عذر نمی‌خواهم از این امور نه بسوی غیر تو زیرا که چون حضرت رسول از دنیا رفت و امت او اختلاف کردند قریش گفتند می‌باید امیر از ما باشد و انصار گفتند می‌باید امیر از ما باشد قریش گفتند محمد از ماست و ما سزاوارتریم بخلافت از شما پس انصار ولایت و سلطنت را بقریش گذاشتند بسبب قرابت با محمد صلی الله علیه و آله و سلم پس ما که اهل بیت آن حضرت بودیم احق بودیم باین امر از غیر و چون مردم با أبو بکر بیعت کردند پدر تو ابو سفیان بنزد من آمد و گفت تو احقی به این امر از غیر تو و من یاری می‌کنم تو را بر هر که مخالفت تو کند و اگر خواهی پر می‌کنم مدینه را از سواران و پیادگان بر سر پسر ابو قحافه و من قبول نکردم از ترس آنکه افتراق در میان اهل اسلام بهم رسد و ابن ابی الحدید از کلینی روایت کرده است که چون علی علیه السلام خواست بجانب بصره رود خطبه‌ای خواند و بعد از حمد و ثنا و

صلوات فرمود بدرستی که چون حقتعالی پیغمبر خود را بعالم بقا برد قریش امر خلافت را از ما گرفته متصرف شدند و ما را منع کردند از حقی که ما سزاوارتر بودیم بآن از همه مردم پس دانستیم که صبر کردن بر این ظلم بهتر است از آنکه کلمه مسلمانان را پراکنده کنیم و خونهای مسلمانان را بریزیم و مردم نو مسلمان بودند و دین در حرکت و اضطراب بود هنوز قرار نگرفته بود باندک ضعفی فاسد میشد و باندک تأملی متغیر میشد پس گروهی متولی امر خلافت شدند که نهایت اهتمام در استحکام امر خود کردند و بدار جزا رفتند و ایضا بطرق متعدده روایت کرده است که حضرت امیر علیه السلام گفت خداوند تو جزا ده قریش را که حق مرا از من منع کردند و غصب کردند امر مرا و به روایت دیگر فرمود که طلب یاری میکنم از تو بر قریش بدرستی که ایشان قطع کردند رحم مرا و غصب کردند حق مرا و اجماع کردند بر منازعه من امری را که من اولی بودم بآن از ایشان و هرگاه علی علیه السلام این شکایتها از ایشان کند معلوم است که ایشان را دوست نمیداشته و ایشان او را دوست نمی‌داشتند و از ایشان متأذی شده بود و صاحب مشکاه از صحاح ایشان نقل کرده که دوست نمیدارد آن حضرت را مگر مؤمنی و دشمن نمی‌دارد او را مگر منافقی و در صحیح ترمذی از ابو سلمه روایت کرده است که ما منافقان را نمیشناختیم مگر بیغض علی و در استیعاب نقل کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم گفت هر که علی را دوست دارد مرا دوست داشته و هر که مرا دوست دارد خدا را دوست داشته است و هر که علی را دشمن دارد مرا دشمن داشته و هر که علی را ایذا کند مرا ایذا کرده است و هر که مرا ایذا کند خدا را ایذا کرده است حقتعالی میفرماید الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا حَقَّ الْيَقِينِ، ص: ۱۳۹ مُهِنًا و کسی که خدا او را در دنیا و آخرت لعنت کرده باشد و در عذاب عظیم خدا باشد مستحق امامت و خلافت نیست.

فصل ششم در بیان افضلیت آن حضرت است بر سایر صحابه

زیاده بر آنکه سابقاً مذکور شد به اقرار مخالفان- ابن ابی الحدید که از اعظم علمای مخالفانست گفته است قول بتفضیل امیر المؤمنین علیه السلام قولیست قدیم بسیاری از اصحاب و تابعین قائل آن بوده‌اند از جمله صحابه عمار و مقداد و ابو ذر و سلمان و جابر بن عبد الله و ابی بن کعب و حذیفه و بریده و ابو ایوب و سهل بن حنیف و ابو الهشیم و ابن تیهان و خزیمه بن ثابت و ابو الطفیل و عباس بن عبد المطلب و بنی العباس و بنی هاشم و بنی عبد المطلب کافه و زبیر نیز اول قائل بود و بعد از آن برگشت و از بنی امیه جمعی قائل بوده‌اند از آن جمله خالد بن سعید بن العاص و عمر بن عبد العزیز و ثعلبی که از اعظم مفسران ایشانست نقل کرده است که این آیه در مصحف ابن مسعود که از صحابه کبار است چنین بود ان الله اصطفی آدم و نوحا و آل ابراهیم و آل عمران و آل محمد علی العالمین و ابن حجر ناصبی در صواعق محرقه از فخر رازی روایت کرده که اهل بیت رسول در پنج چیز با آن حضرت مساویند در سلام که خدا فرموده «السلام علیک ایها النبی» و فرموده سلام علی الیاسین و در صلوات بایشان در تشهد و در طهارت که فرموده طه یعنی یا طاهر و یطهرکم تطهیراً در تحریم صدقه و در محبت که فرموده فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ و فرموده قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى و ابن ابی الحدید گفته اما فضایل آن حضرت از کثرت و شهرت بجائی رسیده که با وجود آن متعرض ذکر و بیان آن شدن سماجت است و بعد از آن گفته چه گویم در شأن مردی که اعدایش اقرار و اذعان به فضلش کرده و خصمانش انکار و کتمان فضایلش نتوانستند کردن و معلوم است که بنی امیه با آنکه مالک شرق و غرب عالم شدند و نهایت سعی و حیل در اطفای نور او نمودند و احادیث بسیار در مثالب و معایب او وضع و اقارب او کردند و بر منابر سب و لعن او کردند و مادحان و شیعیانش را حبس و قتل و نهب نمودند و مردم را از روایت حدیثی که دلالت بر فضل و منقبت او کند منع بلیغ کردند تا حدی که بر مردم حرام کردند که نام او را بر زبان جاری گردانند و هر چند ایشان در این امر اهتمام و سعی تمام بیشتر کردند نام او بلندتر و قدرش رفیع‌تر شد مانند مشک که هر چند او را پنهان کنند بویش مخفی نماند و مثل آفتاب که بکف دست پوشیده نشود و بر مثال روز روشن که اگر یک چشم آن را نبیند چندین چشم دیگر میبینند و چه گویم در شأن کسی که همه

فضایل منسوب باو و سلسله جمیع کمالات باو منتهی می‌گردد و سر کرده حق الیقین، ص: ۱۴۰ همه فضیلتها و سرچشمه همه کرامتها و معدن جمیع فضایل او بوده و گوی سبقت از میدان همه مکارم او ر بوده و بعد از او هر کسی که نصیبی از فضیلت داشته از او داشته و هر که بهره‌ای از کمال یافته از او یافته پوشیده نیست که اشرف علوم معرفت الهی و علم خداشناسی است و هر که خدا را شناخته از او شناخته و لوای معرفت در ساحت هدایت از بیان او افراخته و راه خدا بشمع کلام او روشن گشته و دست تعلیم او نور علم در دل‌های علما سرشته معتزله که اهل توحید و عدل و ارباب نظر و عقل و در این فن استاد مردمند شاگردان اویند و اشاعره نیز غاشیه بر دوش این تک و پو و هوادار این سر کوبند زیرا که استاد ایشان ابو الحسن اشعری و او شاگرد ابو علی جبائست که یکی از مشایخ معتزله است و استاد معتزله و اصل بن عطا است و او شاگرد ابو هاشم عبد الله بن محمد الحنفیه است و او شاگرد پدرش امیر المؤمنین و اما امامیه و زیدیه انتسابشان بآن حضرت ظاهر است و از جمله علوم تفسیر قرآنست که بتمامی از او مأخوذ است و ابن عباس که استاد مفسرینست و اکثر این علم از او مأخوذ است شاگرد اوست و از او پرسیدند که علم تو با علم ابن عمت چونست گفت مثل قطره باران بدریای محیط و از جمله علم طریقت و حقیقت و احوال تصوف است و معلوم است که ارباب این فن در بلاد اسلام باو منتهی میشوند و شبلی و جنید و سری و ابو یزید بسطامی و معروف کرخی و غیر ایشان همه باین نسبت دروغ فخر می‌کرده‌اند و خرقة‌ای که شعار ایشانست بسند متصل باعتقاد خود بآن حضرت می‌رسانند و از جمله علوم علم نحو و علم صرف است و همه کس میدانند که اختراع این علم او کرده و ابو الاسود دؤلی استاد این علم بتعلیم او تدوین این علم کرده است و اصول و قواعد آن را او بیان فرموده از آن جمله آنست که اقسام کلام اسم و فعل و حرفست و کلمه منقسم میشود بمعرفه و نکره و اعراب منحصر است در رفع و نصب و جر و جزم و فاعل مرفوع است و مفعول منصوب است و مضاف الیه مجرور است و همین قوانین نزدیک است که معجزه باشد و اگر ملا حظّه فضایل نفسانی و خصایص انسانی نمائی میدانی که رایت جلالش در رفعت بکجا رسیده و مشارق همتش از کدام مشرق دمیده اما شجاعتش شجاعت گذشتگان را از یاد مردم برده و نام آیندگان را بر زبان‌ها فسرده مقاماتش در حروب مشهور و حروبش تا قیامت معروف و مذکور است اوست شجاعی که هرگز نگریخته و از هیچ لشکر نترسیده و هرگز خصمی برابرش نیامده که از او نجات یافته باشد و هرگز ضربتی نزده که احتیاج بضربت دیگر باشد شجاعی را که او میکشت قومش افتخار میکردند باینکه کشته اوست چنانکه بعد از آنکه آن حضرت عمرو بن عبدود را کشت خواهر عمرو در حق الیقین، ص: ۱۴۱ مرثیه او شعری چند گفته که مضمونش این است که اگر کشنده عمرو دیگری میبود تا زنده بودم بر او میگریستم اما چون قاتلش یگانه ایست در شجاعت ممتاز و بکرامت سرافراز کشتن او را عاری و کشته او را ننگی نیست و پدرش پادشاه مکه بود و شجاعی که لحظه‌ای در برابرش ایستاده همیشه بآن افتخار مینمود روزی معاویه بدبخت بر تخت خوابیده بود بیدار شد دید عبد الله پسر زبیر در برابرش ایستاده عبد الله از روی مزاح باو گفت ای امیر اگر میخواستم میتوانستم یعنی تو را کشت معاویه گفت دعوی شجاعت میکنی گفت مگر انکار شجاعت من میتوانی کرد من در صف قتال برابر علی ابن ابی طالب علیه السلام ایستاده‌ام معاویه گفت اگر راست میگفتی تو را و پدر تو را بدست چپ خود کشته بود دست راستش بیکار مانده طلب دیگری مینمود مجملاً- اینکه هر شجاعی که در مشرق و مغرب بوده او را مسلم میدانند و بنام او مثل میزنند و اما قوت و زورش ضرب المثلست در همه آفاق و هیچ کس بقوت او نبوده باتفاق در خیبر را به یک دست از جا کند و چندین کس نتوانستند که حرکتش دهند و سنگ عظیم را از سر چاهی بر گرفت که تمام لشکر از تحریکش عاجز بودند اما سخاوت و جودش از آن مشهورتر است که باید گفت روزها روزه می‌گرفت و شبها بگرسنگی می‌گذرانید و قوت خود را بدیگران میداد و سوره هل اتی باین سبب نازل شده و آیه کریمه الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً در شأن او آمد و مرویست که برای نخلستانی از یهود بدست خود آب میکشید آن قدر که دست حق پرستش مجروح میشد و اجرتش را تصدق میکرد و خود از گرسنگی سنگ بر شکم میبست و گفته‌اند که آن حضرت اسخای ناس بود و در سخاوت وجود بحدی بود که خدا خواسته و پسندیده و هرگز بسائل نه

نکفته حتی آنکه منافقی از خدمت آن حضرت رو گردان شده بود بنزد معاویه رفت که دشمن‌ترین مردم نسبت بآن حضرت بود و نهایت سعی در تهمت و عیب و منقصت او مینمود گفت از پیش بخیل‌ترین مردم آمده‌ام معاویه گفت وای بر تو او را بخیل میگوئی و حال آنکه اگر خانه‌ای از طلا و خانه‌ای از کاه داشته باشد طلا را پیشتر بتصدق میدهد تا هیچ از آن نماند اوست که خانه‌های اموال را تصدق میکند تا آنکه جاروب نموده و بر جایش نماز میگذارد اوست که بمالهای دنیا خطاب میکرد و میگفت دیگری را فریب دهید که من شما را طلاقی گفته‌ام که هرگز رجوع ندارد و با اینکه تمام دنیا در تصرفش بود چون از دنیا رفت هیچ میراث نگذاشت و اما حلم و عفو حلیم- ترین و عفوکننده‌ترین مردم بود از کسی که با او بدی مینمود و صحت این معلوم است از حق‌الیقین، ص: ۱۴۲ آنچه کرد باعدا عدو خود مروان بن الحکم و عبد الله بن الزبیر و سعید بن العاص که در جنگ جمل بر ایشان مسلط شد و بعد از آنکه همه اسیر او شدند همه را رها کرد و متعرضشان نشد و تلافی ننمود با آنکه عبد الله بن زبیر در میان مردم او را دشنام میداد و بلفظ لئیم و احمق نام میرد وقتی که او را اسیر کرد او را سر داد و گفت برو تا تو را نبینم و بیش از این نگفت و از آنچه عایشه باو کرد چون بر او ظفر یافت نهایت شفقت و مهربانی باو فرمود و اهل بصره شمشیر بر او و اولادش کشیدند و ناسزا و لعن کردند چون بر ایشان ظفر یافت شمشیر از ایشان برداشت و امان داد و اموال و اولادشان را نگذاشت غارت کنند آنچه در جنگ صفین با معاویه کرد که اول لشکر او سر آب را گرفته ملازمان آن حضرت را از آب منع کردند بعد از آن حضرت آب را از تصرف ایشان گرفت و ایشان را بصرای بی‌آبی راند اصحاب گفتند تو هم آب را از ایشان منع نما تا از تشنگی هلاک شوند و حاجت بجنگ نباشد فرمود نه و الله آنچه ایشان کردند من نمیکم و شمشیر تیز مغنی است از این و فرمود طرفی از آب را گشودند تا آنها آب بردارند و اما جهاد در راه خدا معلوم است دوست و دشمن را که او سید مجاهدینست بلکه جهاد مخصوص اوست و هیچ‌کس دیگر را بسوی او جهاد نیست و در این باب اطناب بی‌فایده است زیرا جهاد آن حضرت از امور ضروریه متواتر است و اما فصاحت او امام فصحا و سید بلغاء و استاد خطباست بلغاء کلام او را دون کلام الخالق و فوق کلام المخلوق گفته‌اند کسی از خدمت حضرت نزد معاویه رفت و گفت از پیش عاجزترین مردم در کلام آمده‌ام گفت وای بر تو او را عاجز میگوئی و الله که راه فصاحت و بلاغت را بر قریش کسی غیر او نگشوده و قانون سخنوری را سوای او کسی تعلیم ننموده و اما حسن خلق و شکفته روئی او ضرب المثل است تا حدی که اعدایش او را باین عیب کردند و عمرو بن عاص گفت او بسیار دعا به و خوش طبعی میکند و عمرو این را از قول عمر برداشته که او برای عذر اینکه خلافت را بآن حضرت نداد گفت بازی گر است و صعصعه بن صوحان و دیگر شیعیان در وصف او گفتند در میان ما که بود مثل یکی از ما بود بهر جانب که- می‌خواندیم می‌آمد و هر چه میگفتیم می‌شنید و هر جا که میگفتیم مینشست و با این حال از او می‌ترسیدیم مانند اسیر دست بسته که کسی با شمشیر برهنه بر سرش ایستاده باشد و خواهد گردنش را بزند روزی معاویه بقیس بن سعد میگفت خدا رحمت کند ابو الحسن را که بسیار خندان و شگفته و خوش طبع بود قیس گفت بلی چنین بود و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم هم باصحابه خندان و خوش طبع بود ای معاویه تو بظاهر چنین نمودی که مدح او میکنی اما قصد ذمش حق‌الیقین، ص: ۱۴۳ کردی و الله که او با آن شگفتگی و خندانی هیتش از همه کس بیشتر بود و آن هیبت تقوی بود که او داشت نه مثل هیتتی که اراذل و لثام شام از تو دارند و آن تا امروز از او در میان دوستان و اولیاء او مانده است و همچنین درشتی و ناخوشی و بدخوئی در میان مخالفان او مانده است و اما زهد در دنیا او سید زهاد بود و همه زهاد روی اخلاص باو دارند هرگز طعامی سیر نخورد و مأکول و ملبوس او از همه کس درشت‌تر بود نان‌ریزه‌های خشک را میخورد و سرانبان نان را مهر میکرد که مبادا فرزندان از روی مهربانی زیت یا روغن بآن بیالایند و جامه را پینه میکرد گاه پاره پوستی و گاه بلیف خرمائی و پیراهنش کرباس بسیار درشت بود و اگر آستینش دراز بود میبرد و نمیدوخت و رشته رشته بر سر دستش میریخت تا وقتی که تمام شود و کم بود که نان را با خورش ضم کند و اگر گاهی میکرد نمک یا سرکه بود و اگر ترقی میکرد سبزی بود و اگر از اینهم ترقی میکرد شیر شتر بود گوشت نمیخورد مگر گاهی و میگفت شکم خود را مقبره حیوانات

مکنید و با این حال قوت و زورش از همه بیشتر بود- از همه بلاد اسلام سوای شام که در دست معاویه بود اموال پیش او می آمد و همه را بر مردم قسمت میکرد و اما عبادت ابد ناس بود و نمازش از همه کس بیشتر بود و روزه اش از همه کس فزونتر مردم از آن حضرت نماز شب و اقامه نوافل را آموختند و شمع یقین در راه دین از مشعل او افروختند چه توان گفت در عبادت کسی که یک شمه از آن اینست که در لیلۃ الہریر در صفین بین الصفین نطعی برایش گسترانیده بودند و بر آن نماز میکرد و تیر از راست و چپ او میگذشت و در پیش او بزمین می آمد و هیچ پروا نمیکرد تا از ورد خود فارغ شد و پیشانی نورانش از طول سجود مانند پای شتر پینه کرده بود و اگر مناجات و دعوتش را تأمل کنی و از آن تعظیم و اجلال الہی که در آنها کرده و تواضع و تذلل و خضوع که نموده ملاحظه نمائی میتوانی دانست که چه مقدار اخلاص داشته و از کدام دل بیرون آمده و بر کدام زبان جاری گردیده- از علی بن الحسین علیہ السلام که عبادتش بنهایت رسیده بود پرسیدند که عبادت تو با عبادت جدت چونست گفت چنانکه عبادت جدم با عبادت حضرت رسالت بود و اما قرائت قرآن او در این باب مرجع همه بود و همه متفقند بر اینکه در زمان حضرت رسول صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم تمام قرآن را غیر او کسی نمیدانست و در حفظ نداشت و بعد از آن حضرت اول کسی که قرآن را جمع کرد و نوشت او بود و اگر رجوع بکتب قرائت کنی دانی که استادان قرائت همه شاگردان اویند و قرائت همه منتهی باو است و همه پناه باو میجویند و اما رأی و تدبیر رأیش حق الیقین، ص: ۱۴۴ از همه صوابتر و تدبیرش از همه صحیح تر بود و در همه امور هر یک از خلفاء و امراء رجوع باو مینمودند عمر را او از هلاک نگه داشت و عثمان را مخالفت امر او در این بلیه گذاشت اگر اطاعت رأی او میکرد جان خود را از این ورطه بدر میبرد و آنکه دشمنانش گفتند که او صاحب رأی نبود سببش آن بود که موافقت شریعت مینمود و خلاف حکم دین نمیفرمود چنانچه خود فرمود اگر نه رعایت تقوی بود من از همه زیرکتر بودمی و خلفای دیگر برای خود هر چه را صلاح میدانستند عمل میکردند خواه موافق شرع بود و خواه نبود و ظاهر است که کسی که در اکثر امور رعایت دین کند دنیایش بی نظام تر است از کسی که پروای دین نداشته باشد اما سیاست و حکومت در حکم الہی سیاستش بغایت بود و رعایت خویشان خود نمینمود تا بدیگران چه رسد و این معلومست از آنچه با برادر خود عقیل و امثال او کرد و آنچه بیان نمودیم خصایص بشریست و واضح شد که در همه آنها او بر همه مقدم بود و امام همه عالم است و چه توان گفت از وصف کسی که کفار و دشمنان با تکذیب نبوت و عناد ملت او را دوست میدارند و پادشاهان بلاد کفر صورتش را در معبد خود مینگارند و جمعی از ملوک ترک و دیلم و آل بویه برای تیمن و تبرک صورت آن حضرت را بر شمشیرهای خود از جهت ظفر و نصرت نگاشته و با خود میداشتند و چه گویم در شأن مردی که همه کس میخواهد که منسوب باو باشد حتی در مردانگی و جوانمردی که مردان عالم او را سید و بزرگ خود میدانند و خود را منسوب باو میگردانند تا حدی که در روز احد از آسمان در شأن او در حضور حضرت رسول صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم شنیدند که ملائکہ ملاء اعلی میگفتند لا فتی الا علی لا سیف الا ذو الفقار و چه گویم در شأن کسی که پدرش ابو طالب است و او را سید بطحا و شیخ قریش و رئیس مکه گفته اند کم است فقیری که با پریشانی بزرگ باشد و ابو طالب با کمال فقر بزرگ بود و او متکفل حفظ و تربیت حضرت رسول صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم بود از اوان صغر تا ایام کبر و آن حضرت را از کفار و مشرکان محافظت و حمایت مینمود تا او در حیات بود آن حضرت از وطن خود محتاج بهجرت و اختیار غربت نشد و بعد از رفتن او از دنیا حقتعالی امر فرمود که از مکه بیرون رو که دیگر تو را در اینجا ناصر و یاری نمانده و آن حضرت با پدری باین رفعت شأن پسر عمش خاتم النبیین و سید الاولین و آخرین و برادرش جعفر طیار با ملائکہ اخیار و زوجه اش سیدۃ النساء عالمیان و پسرانش سید شہادۃ اهل الجنان پدران رسول اللہ و مادرانش مادران خیر خلق اللہ گوشت و خونسش بگوشت و خون او مقرون و نور روحش بانوار او متصل و مضموم پیش از خلق آدم تا صلب عبد المطلب و بعد از عبد المطلب در حق الیقین، ص: ۱۴۵ صلب عبد اللہ و ابو طالب از هم جدا شدند و دو سید عالم بهم رسیدند اول منذر و ثانی و هادی و چه گویم در شأن کسی که بر همه مردم در هدایت سبقت نموده و بخدا ایمان آورده وقتی که همه کس مشغول عبادت احجار بودند و

هیچ کس بر او در توحید الهی سبقت نداشته مگر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که رایت سبقت در عالم افزاشته اکثر اهل حدیث بر آنند که او از همه کس پیشتر متابعت پیغمبر کرده و باو ایمان آورده و خلاف این نگفته مگر اندکی و شک در این نموده مگر دو کس یا یکی و آن حضرت خود فرموده است انا الصدیق الاکبر و انا الفاروق الاول اسلمت قبل اسلام الناس و صلیت قبل صلاتهم و هر کسی که تتبع احادیث نماید آنچه گفته شد یقین او میگردد و آنچه ما در این مقام ذکر نمودیم اندکی است از فضایل آن حضرت و اگر شرح مناقب او بتفصیل ذکر کنیم محتاج شویم بکتابی بزرگ غیر این کتاب تا باینجا ترجمه کلام مجملی از ابن ابی الحدید بود و اگر چه علمای ما اضعاف اینها را ذکر کرده‌اند ما از کلام او ایراد نمودیم که بر مخالفان حجت تواند شد و ثابت‌ترین مناقب آنست که دشمنان بآن شهادت دهند زیرا که این گمراه با این اهتمام که در ذکر مناقب آن ولی خدا مینماید باز آن منافق جاهلی چند را بر او در خلافت مقدم میدانند و عداوتی از این بالاتر نمیشد و از همه غریب‌تر آنست با آنکه خود اقرار میکند که او احق و اولی بود بخلافت میگوید خود متعرض خلافت نشد و مردم را در ضلالت و جهالت گذاشت و ترک دنیا کرد و با آنکه خود نقل کرده است شکایتها را که حضرت از ایشان میکرد و مکرر میفرمود که غضب حق من کردند و قطع رحم من کردند اگر خود بایشان گذاشته بود و خلافت ایشان بحق بود چرا چنین بزرگواری عاق بر ائمه خود میشد و این افتراها در حق ایشان میگفت و ایضا خلافت خدا و امامت کبری که تالی مرتبه نبوتست مگر منصب دنیویست یا حطام دنیای فانی است که کسی دست از آن بردارد و بدیگری که اهلیت آن ندارد واگذار پس بر هر عاقلی مانند آفتاب روشن و واضح است که هرگاه کسی با این جهات و مناقب و کمالات در میان امت باشد و دیگری بهره‌ای از این جهات نداشته باشد خلافت را متصرف شود اگر خدا و رسول او را خلیفه کرده‌اند نهایت قباحت دارد که خلافت را بچنین کسی تفویض نمایند و مرد با آن کمالات را رعیت او گردانند که باید اطاعت او بکند و اگر مردم کرده‌اند معلوم است که بنای کار را بر بیعت جاهلیت گذاشته‌اند و از روی تعصب و عناد دست از خلیفه حق برداشته‌اند و اعانت امام خود در اخذ حق خود نکرده‌اند تا مخالفان و منافقان بر او غالب شدند چنانکه قوم موسی علیه السلام هارون را ضعیف کردند و اطاعت عجل و سامری نمودند حق الیقین، ص: ۱۴۶ وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ.

فصل هفتم [نصوص صریح در امامت ایشان و تجاهل مخالفان]

در بیان قلیلی از اخبار که مخالفان در کتب معتبره ایراد نموده‌اند و اکثر نص صریح است در امامت و ایشان تغافل و تجاهل از آنها نموده‌اند و چون ذکر همه مناسب این رساله نیست از بسیار باندکی اکتفا مینمائیم. ثعلبی که از مشاهیر مفسران عامه است روایت کرده است از ابو العمرء خادم حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم که حضرت فرمود در شب معراج دیدم که بر ساق عرش نوشته بود: «لا اله الا الله محمد رسول الله ایدته بعلی و نصرته به» و ایضا از جابر روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بعلی علیه السلام گفت که مردم از درختهای مختلفند و من و تو از یک درختیم و صاحب مشکاه از احمد بن حنبل روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفت یا علی در تو مثلی و شباهتی از عیسی علیه السلام هست یهود او را دشمن داشتند بحدی که مادرش را بهتان زدند و نصاری او را دوست داشتند تا آنکه منزلتی برای او اثبات کردند که او راضی بآن نبود بآنکه او را خدا و پسر خدا خوانند پس حضرت امیر علیه السلام فرمود که دو مرد در حق من هلاک میشوند دوستیکه افراط میکند در دوستی من و دشمنی که بر من بهتان میزند و ایضا از مسند از ام سلمه روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که هر که علی را دشنام دهد مرا دشنام داده است و ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه گفته است اگر حضرت امیر علیه السلام در مقام مفاخرت بر آید و خواهد که فضایل و مناقب خود را بشمارد بآن مرتبه فصاحت که خدا باو عطا کرده است و او را مخصوص بآن گردانیده و جمیع فصیحای عرب او را مساعدت و معاونت کنند نتوانند رسید بعشری از آنچه رسول صادق الوعد در شأن او گفته است و مراد من اخبار مشهوره نیست که امامیه بر امامت او استدلال میکنند مانند خبر

غدير و منزلت و قصه برائت و خبر راز گفتن و قصه خيبر و خبر تبليغ رسالت در هنگامي كه عشيरे خود را در مكه جمع كرد و گفت هر كه اول بمن ايمان آورد وصي و خليفه منست و اول علي عليه السّلام ايمان آورد و امثال اينها از اخبار مشهوره بلكه مراد من اخبار خاصه چند است كه ائمه و پيشوايان حديث در شأن او روايت كرده‌اند و اندكي از بسيار و قليلي از آنها را در حق ديگري روايت نكرده‌اند و من اندكي از آنها را نقل ميكنم كه روايت كرده‌اند آنها را علمای حديث در حق آن حضرت كه متهم نيستند كه شيعه باشند و اكثر ايشان بعضي از صحابه را بر او تفضيل ميدهند زيرا كه روايتي كه ايشان نقل كنند نفس بآن مطمئن ميگردد و مثل روايت ديگران نيست پس بيست و چهار حديث روايت كرده‌اند و ما در اين رساله بعضي را ايراد مينمائيم: اول آنست كه حافظ ابو نعيم در حليه الاولياء و احمد بن حنبل در مسند روايت كرده‌اند حق اليقين، ص: ۱۴۷ كه حضرت رسول (ص) با علي گفت يا علي بدرستي كه خدا تو را مزين ساخته است بزینتی كه زينت نكرده است بندگان را بزینتی كه محبوب تر باشد بسوی او از آن و آن زينت ابرار و نيكوكاران است نزد خدا و آن زهد در دنيا است گردانیده است ترا كه چیزی از دنيا كم نميكنی و دنيا چیزی از تو كم نميکند و بخشیده است بتو محبت مساكين را پس گردانیده است تو را كه راضی هستی كه آنها اتباع تو باشند و آنها راضيند كه تو امام ايشان باشی و ابن حنبل اين را زياد كرده است پس خوشا حال کسی كه تو را دوست دارد و تصديق تو كند و وای بر کسی كه تو را دشمن دارد و تكذيب تو كند. دويم از مسند احمد حديث ثقيف را كه سابقا مذكور شد روايت كرده است كه حضرت رسول (ص) بگروه ثقيف گفت مسلمان ميشويد يا ميفرستم مردی را كه از منست يا گفت عدیل نفس منست و آرزوی عمر را نقل كرده است چنانكه گذشت و گفته است باز احمد در كتاب فضائل علي نقل كرده است كه مردی را می فرستم كه بمنزله جان منست ابو ذر گفت من در اين حالت در حجره خود بودم ديدم كه عمر آمد و دست بر پشت من گذاشت كه برودت كف او را يافتم و از من پرسيد كه كرا گمان داری كه اراده كرده گفتم تو را نميخواهد آن را ميخواهد كه نعل او را پينه ميکند يعنی علي عليه السّلام. سيم حافظ ابو نعيم در حليه از ابو هريره روايت كرده است كه حضرت رسول (ص) گفت بدرستي كه خدا عهد كرد در باب علي عليه السلام بسوی من عهدي من گفتم پروردگارا بيان كن اين را برای من گفت بشنويد بدرستي كه علي عليه السلام علامت راه هدايت است و امام اولياء منست و نور کسی است كه اطاعت من كند و اوست كلمه‌ای كه لازم گردانیده‌ام متقيان را اشاره است بآيه كريمه وَ أَلَزَمَهُمْ كَلِمَةً التَّقْوَى هر كه او را دوست دارد مرا دوست داشته و هر كه او را اطاعت كند مرا اطاعت كرده است پس بشارت ده او را باين پس گفتم پروردگارا من او را بشارت دادم گفت من بنده خدايم و در قبضه قدرت اويم اگر مرا عذاب كند بگناهان منست و هيچ ستم نكرده است بر من و اگر تمام كند آنچه مرا بآن وعده داده است پس او سزاوارتر است باينكه بكنند پس حضرت رسول (ص) گفت من دعا كردم از برای او و گفتم خداوندا جلا- بده دلش را و بهای او را ايمان بخود گردان خدا فرمود كردم اما او را مخصوص گردانیده‌ام ببليه و امتحانی كه احدی از دوستان خود را بآن امتحان نكرده‌ام گفتم پروردگارا او برادر من و مصاحب منست فرمود كه در علم من گذشته است كه او مبتلا- و ممتحن است و مردم را بآن امتحان خواهم كرد و ايضا حافظ ابو نعيم بسند ديگر از انس روايت كرده است كه حق اليقين، ص: ۱۴۸ حضرت رسول صَلَّى الله عليه و آله و سلم فرمود بدرستي كه پروردگار عالميان عهد كرده است بسوی من در حق علي كه او رايت و علامت هدايت است و منار ايمانست و پيشوای دوستان منست و نور جميع مطيعان منست علي امين منست در قيامت و علمدار منست و بدست علي خواهد بود كليدهای خزينه‌های رحمت پروردگار من. چهارم روايت كرده است احمد بن حنبل در مسند و احمد بيهقي در صحيح خود از رسول خدا (ص) كه هر كه خواهد نظر كند بسوی نوح ع در عزم او و بسوی ابراهيم عليه السلام در حلم او و بسوی موسی ع در زیرکی او و بسوی عيسى ع در زهد او پس نظر كند بسوی علي عليه السلام مؤلف گوید فخر رازی اين حديث را در اربعين از احمد بيهقي در فضائل الصحابه باین نحو روايت كرده است هر كه خواهد نظر كند بسوی آدم ع در علم او و بسوی نوح ع در تقوای او و بسوی ابراهيم ع در خلت او و بسوی موسی ع رد هيبت او و بسوی عيسى ع در عبادت او نظر كند بسوی علي بن أبي طالب عليه السلام پس از جانب شيعه گفته است كه ظاهر

حدیث دلالت میکند بر آنکه علی علیه السلام مساوی آن پیغمبر است در آن صفات و شک نیست که آنها افضل از ابو بکر بوده‌اند و از سایر صحابه و مساوی افضل افضل است پس علی باید افضل از ایشان باشد. پنجم حافظ ابو نعیم در حلیه و ابن حنبل در مسند از حضرت رسول روایت کرده‌اند که هر که دوست دارد که زندگی کند بروش زندگانی من و بمیرد بروش مردن من و چنگ زند در شاخی از یاقوت سرخ که خدا آن را بدست قدرت خود خلق کرده است بآنکه گفت باش آن هم بهم رسید پس باید که متمسک شود بولایت علی علیه السلام. ششم از مسند احمد روایت کرده است که حضرت رسول (ص) در پسین روز عرفه بیرون آمد و فرمود بدرستی که حق تعالی مباحثات کرد با ملائکه بهمه شما عموما و گناهان همه را آمرزید و مباحثات کرد بعلی بخصوص و گناهان او را آمرزید من سخنی میگویم و رعایت خویشی خود را نمیکنم بدرستی که سعادت مند و کل سعادت مند و حق سعادت مند کسی است که علی را دوست دارد در حیات او و بعد از موت او. هفتم حدیث احمد بن حنبل است که در کتاب فضائل و مسند روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفت که اول کسی را که در قیامت میطلبند منم پس می ایستم در جانب راست عرش در سایه الهی پس حله بمن میپوشانند پس پیغمبران را یکی بعد از دیگری میطلبند و از جانب راست عرش باز می‌دارند و حله‌ها بایشان میپوشانند پس علی بن ابی طالب را میطلبند حق الیقین، ص: ۱۴۹ برای قرابتی که با من دارد منزلی که نزد من دارد و میدهند بدست او علم مرا که آن لوای حمد است و هر که بعد از او است همه در زیر آن علمند بعد از آن با علی خطاب کرد که پس تو با علم می آئی تا می ایستی میان من و میان ابراهیم خلیل پس حله‌ای بر تو میپوشانند پس منادی از عرش ندا میکند که نیکو پدریست پدر تو ابراهیم و نیکو برادر یست برادر تو علی علیه السلام بشارت باد تو را که تو را میخوانند هرگاه مرا میخورانند و تو را خلعت میپوشانند هرگاه مرا خلعت میپوشانند و بتو عطا میکنند هرگاه بمن عطا میکنند. هشتم حافظ ابو نعیم در حلیه روایت کرده است از انس بن مالک که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم روزی بمن گفت آبی برای وضوی من حاضر کن پس چون حاضر کردم برخاست و وضو ساخت و دو رکعت نماز بجا آورد پس فرمود اول کسی که بر تو داخل میشود از این در امام متقیان و سرور مسلمانان و یعسوب مؤمنان یعنی پادشاه ایشان و خاتم اوصیا و کشاننده رو سفیدان و دست و پا سفیدانست بسوی بهشت انس گفت من گفتم خداوندا او را مردی از انصار گردان و دعای خود را پنهان کردم پس علی علیه السلام آمد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود کی آمد گفتم علی (ع) پس برخاست بسوی او شاد و خندان و دست در گردن او کرد و عرق رویش را پاک میکرد علی (ع) گفت یا رسول الله امروز میبینم که نسبت بمن کاری میکنی که پیشتر نمیکردی حضرت فرمود چرا نکنم و حال آنکه تو از جانب من رسالت مرا بخلق خواهی رسانید و صدای مرا بایشان خواهی شنواید و بیان خواهی کرد از برای ایشان آنچه در آن اختلاف کنند بعد از من. نهم ایضا حافظ روایت کرده است در حلیه از عایشه که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرموده بطلبید از برای من سید عرب را که او علی است من گفتم مگر تو سید عرب نیستی گفت من سید جمیع فرزندان آدم و علی سید عرب است چون علی علیه السلام آمد انصار را طلبید و گفت ای گروه انصار میخواهید دلالت کنم شما را بر چیزی که اگر متمسک شوید بآن هرگز گمراه نشوید گفتند بلی یا رسول الله گفت او علی است پس او را دوست دارید بدوستی من و گرامی دارید بکرامت من بدرستی که جبرئیل علیه السلام مرا امر کرد از جانب خدا به آنچه گفتم بشما. دهم ایضا حافظ در حلیه روایت کرده است که روزی علی علیه السلام آمد و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود مرحبا ای سید مؤمنان و امام متقیان گفتند بعلی علیه السلام چگونه است شکر بر این نعمت گفت حمد میکنم خدا را بر آنچه بمن داده است و سؤال میکنم از او که توفیق دهد مرا که شکر کنم او را بر آنچه بمن عطا کرده است و زیاد کند بر آنچه بمن انعام کرده است. حق الیقین، ص: ۱۵۰ یازدهم ایضا در حلیه روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که هر که خواهد زندگانی کند بروش زندگانی من و بمیرد بروش مردن من و ساکن شود در جنت عدن که پروردگار من او را کشته است پس باید موالات کند با علی بعد از من و دوستی کند با دوست او و پیروی کند امامان بعد از مرا بدرستی که ایشان عترت

منند و از طینت من خلق شده‌اند و فهم و علم مرا بایشان داده‌اند پس وای بر آنها که تکذیب ایشان کنند بعد از من از امت من و قطع کنند در حق ایشان صله مرا خدا شفاعت مرا بایشان نرساند. دوازدهم از احمد در مسند و کتاب فضایل و صاحب فردوس الاخبار روایت کرده است که حضرت رسول (ص) فرمود که بودیم من و علی نوری نزد حقتعالی پیش از آنکه آدم را خلق کند بچهارده هزار سال پس چون آدم را خلق کرد قسمت کرد آن نور را بدو جزء پس یک جزو من بودم و یک جزو علی بود و در فردوس الاخبار زیاد کرده است که پس ما منتقل شدیم در صلبها تا در صلب عبد المطلب رسیدیم پس از برای من نبوت شد و از برای علی وصایت. سیزدهم احمد در مسند روایت کرده است که حضرت رسول (ص) فرمود و خطاب کرد با علی که نظر کردن بر روی تو عبادتست تو سید و سروری در دنیا و آخرت هر که تو را دوست دارد مرا دوست داشته و دوست من دوست خداست و دشمن تو دشمن منست و دشمن من دشمن خداست وای بر کسی که تو را دشمن دارد. چهاردهم ایضا احمد در کتاب فضایل روایت کرده است که در شب بدر رسول خدا گفت کیست که آبی از برای ما بیاورد مردم همه امتناع کردند علی مشگی برداشت و شب بسیار تاریک بود و آمد بر سر چاه عمیقی و فرو رفت بقرچ چاه پس حقتعالی وحی کرد بسوی جبرئیل و میکائیل و اسرافیل که مهیا شوید برای نصرت و یاری محمد صلی الله علیه و آله و سلم و برادرش علی علیه السلام و لشکرش پس از آسمان بزیر آمدند با غلغله و صدائی که هر که میشنید میترسید چون بنزد چاه رسیدند همه آن ملائکه بر حضرت امیر علیه السلام سلام کردند برای اکرام و اجلال او و ایضا این حدیث را احمد بسند دیگر روایت کرده است از انس و در آخرش زیاد کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفت یا علی در روز قیامت ناقه از ناقه‌های بهشت را از برای تو خواهند آورد و بر آن سوار خواهی شد و زانوی تو با زانوی من و ران تو با ران من خواهد بود تا داخل بهشت شویم. پانزدهم باز احمد در کتاب فضایل روایت کرده است که رسول خدا خطبه خواند و در آن خطبه گفت ایها الناس وصیت میکنم شما را بمحبت خویش من و برادر من و پسر عم من حق الیقین، ص: ۱۵۱ علی علیه السلام بتحقیق که دوست نمیدارد او را مگر مؤمنی و دشمن نمیدارد او را مگر منافقی و هر که او را دوست دارد بتحقیق که مرا دوست داشته و هر که او را دشمن دارد بتحقیق که مرا دشمن داشته و هر که مرا دشمن دارد خدا عذاب کند او را بآتش شانزدهم باز از کتاب فضائل ابن حنبل روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که خدا در حق علی پنج چیز بمن عطا کرده است که محبوبتر است بسوی من از دنیا و هر چه در دنیاست اول آنکه او متکای منست در پیش خدا تا آنکه خدا فارغ شود از حساب خلایق دویم آنکه لوای حمد در دست او خواهد بود و آدم و جمیع فرزندان او در زیر آن علم خواهد بود سیم آنکه در کنار حوض من خواهد ایستاد و هر که را شناسد که از دوستان اوست آب خواهد داد از امت من چهارم آنکه او عورت مرا خواهد پوشانید و مرا دفن خواهد کرد پنجم آنکه بر او نمیترسم که کافر شود بعد از ایمان یا زانی شود بعد از احسان هفدهم از حلیه حافظ ابو نعیم روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفت یا علی من بر تو زیادتیی دارم به پیغمبری زیرا پیغمبری بعد از من نیست و تو بر سایر صحابه و مردم مخاصمه میکنی و بر ایشان زیادتیی داری به هفت چیز و احدی از قریش در آنها با تو منازعه نمیتواند کرد تو پیش از همه ایمان آورده بخدا و پیش از همه وفا کننده بعهد خدا و زیاده از همه قیام نماینده تری بامر خدا و قسمت کننده تری میان مردم بسویت و عدالت کننده تری از همه در میان رعیت و دانا تری از همه بقضا و حکم در میان خلق و مزیت و فضیلت تو نزد خدا از همه بیشتر است هیجدهم از مسند احمد روایت کرده است که حضرت فاطمه (س) گفت یا رسول خدا که تزویج کردی مرا بفقریری که مال ندارد حضرت فرمود ترا تزویج کردم بکسی که اسلامش از همه اقدام است و حملش از همه بزرگتر است و عملش از همه بیشتر است مگر نمیدانی که مطلع شد بر اهل زمین و از میان همه شوهر تو را برگزید. نوزدهم ابن ابی الحدید از تفسیر ثعلبی روایت کرده است و در تفسیر مذکور بالفعل موجود است که چون سوره اذا جاء نازل شد بعد از برگشتن از جنگ حنین بسیار مداومت می نمود حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بر گفتن سبحان الله و استغفر الله پس گفت یا علی آمد آنچه خدا مرا وعده داده بود فتح مکه شد و مردم در دین خدا فوج فوج داخل

شدند بدرستی که هیچ کس از تو سزاوارتر نیست بمقام من برای تقدیمی که در اسلام بر همه داری و قرابتی که با من داری و داماد منی و نزد تست بهترین زنان عالمیان و پیش از این بر من ثابت است نعمتهای حق الیقین، ص: ۱۵۲ ابو طالب و حقوق او در وقتی که قرآن نازل شد و من حریصم و بسیار میخواهیم که رعایت حقوق او در حق اولادش بکنم پس ابن ابی الحدید بعد از آنکه این احادیث را نقل کرده است گفته است من این اخبار را در این موضع از برای این نقل کردم که بسیاری از آن جماعت که منحرفند از آن حضرت چون میبینند که حضرت امیر علیه السلام از برای تحدّث بنعمتهای خدا بر خود در خطبه‌ها فضائل و کمالات خود را ذکر میکنند آن حضرت را نسبت به تکبر و فخر می‌دهند و بعضی از صحابه نیز بیشتر این را می‌گفته‌اند چنانچه بعمر می‌گفتند که امارت لشکر و جنگ را به علی علیه السلام بگذار گفت او تکبرش زیاده از آنست که این را قبول کند و زید بن ثابت می‌گفت ما متکبرتر از علی و اسامه ندیده‌ایم لهذا ما آن احادیث را ایراد کردیم تا بدانند که کسی که این منزلت نزد حضرت رسالت داشته باشد و آن حضرت در شأن او اینها را گفته باشد اگر بآسمان بالا رود و با ملائکه و انبیاء مفاخرت کند سزاوار است و ملامتش نباید کرد با آنکه آن حضرت هرگز در گفتار و کردارش اظهار تکبر نمود و لطف و کرم و خلق و تواضعش از همه بیشتر بود تا آنکه دشمنانش او را به دعا و مزاح مذمت میکردند و گاهی که این نوع سخنان از آن حضرت صادر میشد از باب جوشی بود که سینه پروردش از طلائع امواج هموم میزد بضرورت اظهار مینمود و آه سردی بود که از دل پرورد میکشید و شکایتی بود که از عدم مساعدت روزگار مینمود یا شکر نعمتهای الهی بود که باو عطا فرموده بود و تنبیهی بود غافلان را که اقرار بفضل او نداشتند و از باب امر بمعروف و نهی از منکر بر او واجب بود که قدری از فضائل خود را ظاهر گرداند که مردم اعتقاد باطل در حق او نکنند و دیگران را در فضیلت بر او تقدیم ندهند و حقتعالی نهی کرده است از این رو گفته است أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ تا اینجا ترجمه کلام ابن ابی الحدید بود. مؤلف گوید که حقتعالی چشم و گوش و دل مخالفان را میندود و حق را بر زبان ایشان جاری میکند تا حجت شیعه باشد بر ایشان و بسیار غریبست که این مرد با آن فضیلت این احادیث را نقل کند و تصدیق صحت آنها میکند و قبول میکند که از صد یک این فضائل در حق دیگران وارد نشده است و اقرار افضلیت آن حضرت از همه جهات میکند و اعتراف بمظلومیت آن حضرت میکند و بر آن حضرت واجب می‌داند که بر سیل نهی از منکر اظهار فضل خود و نقص آنها بکند و استشهاد میکند باین آیه که صریح است در آنکه با وجود اعلم امامت غیر اعلم جایز نیست و مع ذلک آنها را خلیفه میدانند و در بیست و پنج سال آن حضرت حق الیقین، ص: ۱۵۳ را رعایت آنها میدادند و آنها را نسبت باو امام واجب الاطاعه میدادند إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ و بدان که احادیثی که در این فصل و فصول سابقه ایراد نمودیم مخالفان نمیتوانند انکار صحت آنها کرد زیرا که آنچه از شش صحیح ایشان نقل کرده‌ایم متفق علیه است و انکار صحت آنها نمیتواند کرد و آنچه از سایر کتب ایشان نقل شده از کتب مشهوره اکابر علماء ایشان نقل کرده‌ایم مانند مسند احمد بن حنبل که مؤلف آن از ائمه اربعه ایشانست که یکی از چهار مذهب ایشان باو منتهی میشود و کتب حافظ ابو نعیم است که همه توثیق او کرده‌اند و کتب او را معتبر میدانند و تفسیر ثعلبی که از مفسرین مشهوره ایشانست و در همه تفاسیر از او نقل میکنند و سایر کتبی که از آنها نقل کرده‌ایم از کتب مشهوره ایشانست و اکثر فضل و اعتبار ایشان نزد عامه زیاده از مؤلفین صحاح ایشانست و چون آن شش نفر تعصب ایشان زیاده از دیگران است آنها را معتبر شمرده‌اند و احادیثی که ما بر ایشان حجت میکنیم همه متفق علیه است که علمای ما و ایشان همه روایت کرده‌اند و آنچه آنها در برابر می‌آورند حدیث موضوعی چند است که مطلقاً در کتب ما اثری از آن نیست و آثار وضع بر آنها ظاهر است و کسی که استشمام رایحه از انصاف کرده باشد میداند که اکثر احادیثی که در این مقام نقل کرده شده و اکابر علمای ایشان حکم بصحت آنها کرده‌اند صریح است در امامت زیرا که امامت در عرف حدیث و قرآن صریح است در خلافت و ریاست کبری و کسی که عدیل نفس رسول باشد رعیت غیر نمیشد و حدیث ابتلاء صریح است در امامت و غصب خلافت در چندین موضع و کسی که متصف بصفات مشهوره انبیاء باشد و همه در تحت لوای او باشند و درجه‌اش میان رسول خدا

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ و ابراهیم علیه السَّلام باشد رعیت هر شقی لئیم که چند منافق با او بیعت کرده باشند نمیباشد و حدیث وصیت نزد منصف عارف بلغت و مصطلحات اکثر فقرات آن دلالت بر امامت می کند خصوصا امام المتقین و سید المسلمین و یعسوب المؤمنین و خاتم الوصیین زیرا که معلوم است که مراد از وصایت نیابت پیغمبر است و ریاست امور امت و هدایت ایشان چنانکه وصیت انبیای دیگر این معنی داشته و الا آن حضرت طفلی نداشت که وصی برای او تعیین نماید و مالی نداشت که در آن وصیت کند خصوصا بنا بر طریق عامه که میگویند که آن حضرت میراث ندارد و احادیث وصایت آن حضرت متواتر است و ابن ابی الحدید از اکثر صحابه اشعار بسیار نقل کرده است که متضمن وصایت است و ایضا آخر حدیث صریح است در امامت زیرا که اداء رسالت از جانب رسول صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ صوت او را بایشان شنوایدن یعنی آنچه از او شنواید باعتبار عصمت یقین دانند که فرموده آن حضرتست و گویا صدای او را شنیده‌اند و ایضا چون بمنزله نفس او و جان او است پس حق یقین، ص: ۱۵۴ صدای او بمنزله صوت اوست و ایضا بیان حق در اختلاف امت همه کار امام است و ثمره امامتست- و در حدیث (نهم) سید و سرور جمیع عرب بودن و محبت او باعث هدایت ابدی گردیدن بالاتر از رتبه امامتست و (دهم) صریح است در امامت بجهاتی که مذکور شد (یازدهم) صریح است در امامت او و امامت اولاد امجاد او و (دوازدهم) باعتبار وصیت و نهایت اختصاص و کرامت ظاهر است در امامت و (هیجدهم) دلالت میکند که افضل است از سایر خلق بغیر از حضرت رسول صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ که حجت کامله است بر امامت بتقریری که مکرر مذکور شد و حدیث آخر صریحست در آنکه حضرت رسول صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ خلافت برای او تعیین کرده بود و آن حضرت بدون امر خدا کاری نمیکرد و حقتعالی ترک خواهش رسولش نمیکرد تا آن حضرت مکرر این امر را از خدا نشنیده بود بمردم اظهار نمینمود و سایر اخبار صریح است در جلالت و امتیاز آن حضرت و ترجیح غیر بر او تفصیل مفضولست و عقلا قبیح است و اگر متعصبی در هر یک از اینها مناقشه کند شک نیست که اجتماع اینها همه با هم مورث علم یقینیت باستحقاق آن حضرت امامت و خلافت را و کسی که تعصب و عناد دیده بصیرت او را کور گردانیده باشد و هدایت نیابد به هیچ حقی در دنیا اذعان نخواهد کرد وَ مَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُّورٍ

فصل هشتم در بیان مطاعن آن جماعتی که غصب حق آن حضرت کردند

اشاره

و آنکه آنها قابل خلافت نبودند پس حق منحصر در آن حضرت بود زیرا که باجماع حق منحصر بود در ایشان و آن حضرت و هرگاه خلافت آنها باطل شد خلافت آن حضرت ثابت میشود و در آن چند مطلب است

(مطلب اول) در مطاعن أبو بکر است

و آن بسیار است بقلیلی در این رساله اکتفا مینمائیم طعن اول آنکه حضرت رسول صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ امور عظیمه که رو میداد بعظماء صحابه تفویض مینمود و هیچ امری را به ابو بکر تفویض ننمود مگر خواندن آیات سوره براءه را بر اهل مکه و چون روانه شد جبرئیل نازل شد و گفت که حقتعالی میفرماید که ادا نمیکند رسالت تو را مگر تو یا کسی که از تو باشد پس حضرت امیر المؤمنین علیه السَّلام رفت و آیات را از ابو بکر گرفت و أبو بکر را برگردانید و آیات را در موسم باهل مکه خوانده و معلوم است که حضرت رسول امری را بدون وحی الهی نمیکرد پس آنکه حقتعالی امر کرد که به ابو بکر بدهد و بعد از آن از او بگیرد

حکمتی در آن ظاهر نیست بغیر آنکه معلوم شود که او اهل بیت امارت و خلافت ندارد و آنکه بعضی از متعصبان مخالفین نقل کرده‌اند که أبو بکر از امارت حاج معزول نشد و همراه بود در اکثر روایات معتبره ایشان نیست و خلافتش در روایات ایشان حق الیقین، ص: ۱۵۵ هست اگر چه فایده‌ای از برای ایشان ندارد و آنکه جمعی دیگر گفته‌اند که عادت عرب آن بود که بزرگ ایشان عهدی که میکرد میبایست آن عهد را بزرگان قبیله او نشکنند حرفی است بی‌اصل و در کتابی از کتب معتبره قدمای ایشان موجود نیست و ابن ابی الحدید نیز اعتراف کرده است که این از عادات عرب معروف نیست و این تأویلیست که متعصبان أبو بکر اختراع کرده‌اند و ایضا اگر عادت معروف مقرر بود بایست بر حضرت رسول مخفی نباشد و در اول أبو بکر را نفرستد و اگر بر آن حضرت مخفی بود بایست بر أبو بکر و عمر و سایر صحابه که عادات جاهلیت را میدانستند مخفی نباشد و ایشان آن حضرت را متنبه سازند که فرستادن أبو بکر مخالف قاعده است ایضا اگر سبب این بود بایست وقتی که أبو بکر خایب و محزون برگشت حضرت این عذر را بفرماید و در هیچ روایتی مذکور نیست که حضرت این عذر را فرموده باشد بلکه عذری که در روایات مذکور است اینست که فرمود جبرئیل علیه السلام نازل شد و گفت ادا نمیکند از جانب تو مگر کسی که از تو باشد و از همه غریبتر آنست که نیابت پیشنمازی را که ثابت نیست که بگفته رسول باشد بلکه خلافتش معلومست و باعتقاد ایشان هر فاجری امامت نماز میتواند کرد دلیل خلافت أبو بکر میکنند و عزل أبو بکر و دادن آیات را بامیر المؤمنین بامر خدا منشأ فضیلت او نمیدانند. طعن دوم آنکه حضرت رسول اسامه بن زید را سردار لشکر کرد و جمعی از صحابه را در تحت حکم او داخل کرد و تأکید کرد که متوجه جنگ روم شوند و أبو بکر و عمر از جمله مأمورین بودند و حضرت لعنت کرد بر کسی که تخلف نماید از لشکر اسامه و ایشان تخلف کردند برای غضب خلافت و مستحق لعن شدند و بقراین احوال معلوم بود که غرض آن حضرت از نفوذ جیش اسامه و تأکید در سرعت خروج ایشان آن بود که مدینه از منافقان خالی گردد و خلافت بر وصی خود او قرار گیرد و این مضامین بطرق متعدده در تواریخ و سیر و کتب معتبره ایشان مذکور است چنانچه ابن ابی الحدید از کتاب احمد بن عبد العزیز جوهری روایت کرده است از عبد الله بن عبد الرحمن که رسول خدا در مرض موت خود امیر کرد اسامه را بر لشکری که در آن اکثر مهاجرین و انصار داخل بودند و از جمله آنها أبو بکر و عمر و عیسه بن جراح و عبد الرحمن بن عوف و طلحه و زبیر بود امر کرد او را که غارت برد بر موته بهمان موضع که پدرش در آنجا شهید شده بود و جنگ کند در وادی فلسطین و تغافل مینمود اسامه و لشکرش و حضرت گاه مرضش شدید میشد و گاه سبک میشد و در همه حال تأکید میفرمود در روانه شدن لشکر تا آنکه اسامه گفت پدر و مادرم فدای تو باد رخصت حق الیقین، ص: ۱۵۶ میدهی که چند روز بمانم تا خدا شما را شفا بدهد فرمود که بیرون رو و برو با برکت خدا گفت یا رسول الله اگر بیرون روم و تو را باین حال بگذارم دلم از برای تو مجروح خواهد بود فرمود برو با نصرت و عافیت گفت یا رسول الله کراحت دارم از آنکه بروم و احوال تو را از مترددین بپرسم حضرت فرمود برو اطاعت من بکن پس مرض بر حضرت غالب شد پس اسامه برخاست که متوجه بیرون رفتن شود چون حضرت بهوش آمد خبر اسامه و لشکر او را پرسید گفتند تهیه رفتن می‌کند باز مکرر فرمود که لشکر اسامه را بیرون کنید خدا لعنت کند کسی را که از او تخلف کند و با او بیرون نرود و مکرر این را میفرمود پس اسامه علم را بر سر خود بلند کرد و روانه شد و صحابه در پیش او میرفتند تا آنکه در جرف که بیرون مدینه است فرود آمد و با او بودند أبو بکر و عمر و اکثر مهاجرین و رؤسا و سرکرده‌های انصار تا آنکه ام ایمن کسی را فرستاد بتزد اسامه که بیا بمدینه که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در کار رفتن است اسامه چون این خبر شنید همان ساعت برخاست و علم را برداشت و داخل مدینه شد و علم را بر در خانه حضرت نصب کرد و حضرت همان ساعت بعالم قدس ارتحال نمود- ابا بکر و عمر تا مردند پیوسته اسامه را بعنوان امیر خطاب میکردند. و واقدی و بلاذری و محمد بن اسحاق و زهری و هلال بن عامر و اکثر مورخین و محدثین عامه گفته‌اند که أبو بکر و عمر داخل لشکر اسامه بودند و نقل کرده‌اند که چون أبو بکر خبر خلافت خود را برای اسامه فرستاد اسامه گفت من و لشکری که با منند تو را ولی نکرده‌اند و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم مرا بر شما

امیر کرد و عزل نکرد و شما را بر من امیر نکرد تا از دنیا رفت و تو و مصاحبت عمر بی‌رخصت من برگشتند و امری بر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم مخفی نبود و مرا و شما را می‌شناخت مرا بر شما امیر کرد و شما را بر من امیر نکرد و أبو بکر خواست خود را خلع کند از خلافت عمر نگذاشت پس اسامه برگشت و بر در مسجد ایستاد و فریاد زد که عجب دارم از مردی که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم مرا بر او امیر کرد او مرا عزل کرده و دعوای امارت بر من میکند و محمد شهرستانی در کتاب ملل و نحل گفته است در بیان اختلاف‌ها که در میان صحابه شد در مرض آن حضرت آن بود که حضرت رسول (ص) فرمود که کارسازی کنید اسامه را خدا لعنت کند کسی را که پس ماند از لشکر اسامه پس گروهی گفتند واجب است بر ما که امثال امر آن حضرت بکنیم و اسامه بامر آن حضرت از مدینه بیرون رفته است و بعضی گفتند مرض آن حضرت صعب شده و دل ما تاب نمی‌آورد که آن حضرت را در این حال بگذاریم پس صبر میکنیم تا ببینیم که امر آن حضرت حق الیقین، ص: ۱۵۷ بکجا منتهی میشود و در هر یک از این ابواب احادیث بسیار از کتب مخالفان در بحار الانوار ایراد نموده‌ام پس این واقعه از سه جهت دلیلست بر بطلان خلافت آنسه غاصب خلافت اول آنکه حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله و سلم اسامه را بر ایشان امیر گردانید و معزول نگردانید و ایشان در تحت حکومت و امارت او بودند تا آن حضرت از دنیا رحلت نمودند پس هرگاه ایشان رعیت و مأمور باطاعت اسامه باشند و او باتفاق خلیفه نبود بلکه واجب بود که هر که خلیفه باشد او اطاعت او را بکند پس ایشان نیز خلیفه نباشند بلکه واجب بود که اطاعت خلیفه دیگر بکنند دوم آنکه از جیش اسامه تخلف نمودند و هر که از جیش اسامه تخلف نمود بقول پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم ملعونست و ملعون بودن با خلافت جمع نمیشود سیم آنکه ایشان تولی و اعتراض از امر آن حضرت کردند و هر که چنین کند مؤمن نیست بگفته حقتعالی وَ يَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالرَّسُولِ وَ أَطَعْنَا ثُمَّ يَقُولُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ مَنْ بَعْدَ ذَلِكَ وَ مَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ یعنی میگویند ایمان بخدا و رسول آوردیم و اطاعت ایشان کردیم و با وجود این فرقه از ایشان رو میگردانند و اطاعت نمیکنند بعد از این و این جماعت مؤمن نیستند. طعن سیم در بیان جوری که او با عمر و سایر منافقان بر اهل بیت عصمت و طهارت نمودند در غصب خلافت اول مختصری از روایات شیعه که از اهل بیت طهارت و رسالت و ثقات و متدینین صحابه منقولست نقل مینمایم و بعد از آن بر هر جزوی از اجزاء آن روایاتی که در کتب معتبره مخالفین مذکور و مشهور است بر طبق آن ایراد مینمایم تا معلوم شود که اجماع و بیعتی که مخالفان بآن متمسک شده‌اند در خلافت آن منافقین دلیل کفر ایشان است نه خلافت ایشان: شیخ طبرسی در احتجاج باسانید صحیح روایت کرده است موافق روایات متواتره‌ای که در سایر کتب شیعه مذکور است که چون مرض حضرت رسول شدید شد انصار را طلبید و تکیه کرد بر علی و عباس و از خانه بیرون آمد و تکیه داد بر ستونی از ستون‌های مسجد و خطبه‌ای خواند و وصیت در باب اهل بیت خود کرد و فرمود که هیچ پیغمبری از دنیا نرفته است مگر آنکه خلیفه در میان امت خود گذاشته است و من در میان شما دو امر بزرگ میگذارم کتاب خدا و اهل بیت من هر که ایشان را ضایع کند خدا او را ضایع کند پس در حق انصار وصیت نمود که رعایت ایشان بکنید و بعد از آن اسامه را طلبید و مبالغه نمود در باب بیرون بردن لشکر چنانچه سابقا مذکور شد پس حضرت داخل خانه شد و اسامه لشکر خود را بیرون برد و در یک فرسخی مدینه نزول کرد و اول کسی که مسارعت کرد در رفتن أبو بکر و عمر و ابو عبیده جراح بودند و در میان لشکر فرود آمدند حق الیقین، ص: ۱۵۸ و مرض حضرت رسول شدید شد و سعد بن عبادہ نیز بیمار شد و چون چاشت روز دوشنبه شد حضرت سید انبیاء بعالم بقا رحلت نمود و دو روز از بیرون رفتن لشکر نگذشته بود چون این خبر وحشت اثر بعسکر رسید اکثر بمدینه برگشتند و مدینه بهم بر آمد پس أبو بکر بر ناقه‌ای سوار بود و بر در مسجد آمد و فریاد کرد که أیها الناس چرا چنین مضطرب شده‌اید اگر محمد صلی الله علیه و آله و سلم مرد پروردگار محمد نمرده است پس این آیه را خواند وَ مَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ یعنی نیست محمد صلی الله علیه و آله و سلم مگر رسولی که گذشته‌اند پیش از او رسولان پس اگر او بمیرد یا کشته شود شما از دین بر خواهید گشت و کسی که از دین برگردد بخدا ضرری نمیرساند پس انصار جمعیت کردند بر سعد بن عبادہ و او را

بسقیفه بنی ساعده بردند که با او بیعت کنند چون این خبر بعمر رسید أبو بکر را خبر کرد و هر دو سرعت متوجه سقیفه شدند و ابو عبیده را که هم سوگند ایشان بود با خود برداشتند و در سقیفه جماعت بسیار از انصار جمع شده بودند و سعد بیمار در میان ایشان خوابیده بود و منازعه بسیار در میان این چند نفر و انصار شد تا آنکه أبو بکر بانصار گفت من شما را میخوانم به بیعت یکی از دو نفر یا ابو عبیده یا عمر هر دو را پسندیده‌ام برای خلافت عمر ابو عبیده به ابو بکر گفتند که سزاوار نیست که ما بر تو تقدم بنمائیم تو پیش از ما مسلمان شده‌ای و تو مصاحب غار بوده‌ای و تو احقّی باین امر از ما انصار گفتند میترسیم غالب شود بر این امر کسی که نه از ما باشد و نه از شما پس ما از برای خود امیری میگیریم و شما از برای خود امیری قرار دهید أبو بکر فضیلت مهاجران و انصار را هر دو ذکر کرد و گفت مهاجران امرا باشند و شما وزرا باشید حباب بن منذر انصاری برخاست و گفت ای گروه انصار دست نگاهدارید که مهاجران در خانه شما در زیر سایه شمایند و کسی جرأت بر مخالفت شما نمیکند اگر آنها بامارت شما راضی نباشند از ما امیری باشد و از ایشان امیری عمر گفت هیئات دو شمشیر در یک غلاف نمیتواند بود و عرب راضی نمیشود که شما امیر باشید و پیغمبر از غیر شما باشد و راضی اند بآنکه خلافت با جماعتی باشد که پیغمبر از ایشانست و کی میتواند منازعه کند با ما و حال آنکه ما خویشان و عشیره اوئیم مگر کسی که خواهد خود را بمهلکه اندازد و فتنه برپا کند باز حباب از آن قسم سخنان گفت و گفت بشمشیر شما اینها اطاعت کرده‌اند و هر که رد قول من می کند شمشیر بر بینی او میزنم پس ابو عبیده برخاست و سخن بسیار گفت بشیر بن سعد که از بزرگان انصار بود چون از قبیله اوس بود و ایشان خلافت را از برای سعد میخواستند و او از قبیله خزرج بود حسد او را بر این داشت که میل کند بجانب قریش و مردم را ترغیب حق الیقین، ص: ۱۵۹ کرد که راضی شوند به بیعت مهاجران باین سبب اختلاف بهم رسید در میان انصار و مهاجر مهاجران قوی شدند پس ابو بکر گفت اینک عمر و ابو عبیده دو شیخ قریشند با هر یک که خواهید بیعت کنید و عمر و ابو عبیده باعتبار توطئه‌ای که با هم کرده بودند گفتند ما با وجود تو اختیار خلافت نمیکنم دست خود را دراز کن تا ما با تو بیعت کنیم بشیر گفت من هم با شما شریکم چون قبیله اوس سخن بشیر را شنیدند شروع کردند به بیعت کردن با أبو بکر و هجوم آوردند و سعد نزدیک شد که در زیر پای مردم هلاک شود گفت مرا کشتید عمر گفت بکشید سعد را خدا او را بکشد قیس پسر سعد برجست و بریش عمر چسبید و گفت ای پسر صهاک حبشیه ترسان و گریزان در جنگها و شیر غران در محل ایمنی اگر یک مو از پدرم کم کنی یک دندان در دهانت نگذارم أبو بکر گفت آهسته باش ای عمر که رفق و مدارا بهتر و نافع تر است سعد گفت ای پسر صهاک و الله که اگر قوه برخاستن داشتم هر آینه میشنیدید در کوچه‌های مدینه صدائی که شما را و اصحاب شما را از مدینه بیرون کنند و ملحق شوید بگروهی که در میان ایشان ذلیل بودید و تابع دیگران بودید الحال بر من جرأت بهم رسانیده‌اید ای آل خزرج مرا از محل فتنه بیرون برید. او را برداشتند و بخانه بردند پس أبو بکر فرستاد که مردم بمن بیعت کردند تو هم بیا بیعت کن گفت نه و الله بیعت نکنم تا هر تیری که در کنار دارم بسوی شما بیندازم و سر نیزه خود را از خون شما رنگین کنم و شمشیر بکار برم تا دستم قوت گرفتن آن داشته باشد پس من با شما مقاتله میکنم با هر که مدد و متابعت من کند از اهل بیت و عشیره من و بخدا سوگند که اگر جن و انس جمع شوند من با شما دو عاصی بیعت نکنم تا بنزد پروردگار خودم روم چون این جواب را بایشان گفتند عمر گفت البته از او بیعت باید گرفت بشیر پسر سعد گفت او ابا کرده است از بیعت و بلجاعت افتاده است و بیعت نمیکند تا کشته شود و او کشته نمیشود تا اوس و خزرج کشته نشوند او را بگذارید و بیعت نکردن او بشما ضرری نمیرساند پس قبول کردند قول او را و دست از سعد برداشتند و او بنماز ایشان حاضر نمیشد و بحکم ایشان قائل نبود و اگر یآوری می یافت البته با ایشان جنگ میکرد و پیوسته بر این حال بود تا أبو بکر مرد و عمر خلافت را متصرف شد چون از ضرر عمر ایمن نبود رفت بشام و در آنجا مرد و با هیچ یک بیعت نکرد و سبب موتش آن بود که در شب تیری بر او زدند و او را کشتند و تهمت بر جن بستند که جن او را کشتند و بعضی گفته‌اند که جعالمه بن محمد بن سلمه انصاری قرار دادند و او سعد را کشت و از حضرت امیر علیه السلام روایت کرده‌اند که مغیره بن شعبه او را کشت و سایر انصار و جمعی که در مدینه

بودند بیعت کردند و حضرت امیر علیه السلام در این احوال مشغول بتجهیز حق الیقین، ص: ۱۶۰ و تغسیل و تکفین حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بود و سلیم بن قیس هلالی گفت از سلمان شنیدم که چون رسول (ص) بملاء اعلی رحلت نمود و مردم گفتند آنچه گفتند و کردند آنچه کردند ابو بکر و عمر و ابو عبیده آمدند و مخاصمه کردند با انصار و حجتی که علی بایست بگوید ایشان گفتند حجت ایشان این بود ای گروه انصار قریش احنند بامر خلافت از شما زیرا که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم از قریش است و مهاجران بهترند از شما زیرا که خدا در قرآن ایشان را پیش از انصار ذکر کرده است و ایشان را تفضیل داده است و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که امامان از قریشند. سلمان گفت من رفتم خدمت حضرت امیر المؤمنین و او مشغول غسل دادن حضرت رسول بود زیرا که آن حضرت وصیت کرده بود که کسی غیر او مرتکب غسل او نشود پس گفت یا رسول الله کی اعانت میکنید مرا بر غسل تو گفت جبرئیل پس هر عضوی که حضرت میخواست بشوید جبرئیل میگردانید و آن عضو را ظاهر میکرد چون از غسل و کفن و حنوط فارغ شد مرا طلبید ابو ذر و مقداد و فاطمه و حسن و حسین (ع) و ما در عقب او صف بستیم و بر او نماز کردیم و عایشه در آن حجره بود و جبرئیل چشم او را گرفت که نماز را ندید پس رخصت داد صحابه را که ده نفر ده نفر داخل میشدند و بر دور حضرت می ایستادند و علی علیه السلام آیه إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ تا آخر آیه را میخواند و ایشان صلوات میفرستادند و میرفتند و نماز حقیقی همان نماز بود که اول کرده شد و اگر ایشان خبر میشدند طمع میکردند که امامت نماز را ابو بکر بکند پس سلمان گفت من خبر دادم امیر المؤمنین را بآنچه آن منافقان کردند در وقتی که مشغول بغسل بود گفتم الحال ابو بکر بر منبر نشسته است و مردم راضی نمیشوند که بیک دست با او بیعت کنند و با هر دو دست با او بیعت میکنند حضرت فرمود که یا سلمان دانستی که اول کسی که با او بیعت کرد در وقتی که بر منبر حضرت رسول بالا رفت کی بود گفتم نه و لیکن در سقیفه اول کسی که با او بیعت کرد بشیر بن سعد بود پس ابو عبیده پس عمر پس سالم مولی حدیفه پس معاذ بن جبل حضرت فرمود که او را نمیگویم اول کسی را میگویم که در منبر با او بیعت کرد سلمان گفت نمی دانم اما دیدم مرد پیری را که تکیه بر عصای خود کرده بود و در میان دو چشمش علامت سجده بود و بسیار متعبد مینمود چون ابو بکر بر منبر نشست او اول بالا رفت و گریست و گفت الحمد لله نمردم تا تو را در این مکان دیدم دست را بگشا او دست دراز کرد و با او بیعت کرد پس گفت این روزیست مثل روز آدم پس از منبر فرود آمد و از مسجد بیرون رفت. حق الیقین، ص: ۱۶۱ حضرت فرمود یا سلمان دانستی کی بود گفتم نه و لیکن سخن او مرا بد آمد و چنین مینمود که شماتت میکرد بوفات حضرت رسول (ص) فرمود که او شیطان بود و خبر داد مرا رسول خدا (ص) که ابلیس و سرکرده‌های اصحابش حاضر شدند در روز غدیر که حضرت رسول ص مرا بخلافت نصب کرد بامر خدا و خبر داد مردم را که من اولایم بمردم از جانهای ایشان و امر کرد ایشان را که حاضران بغایبان برسانند پس اتباع آن لعین و متمردان اصحاب او باو گفتند که این امت مرحوم و معصومند و تو را و ما را بر ایشان دستی نخواهد بود ایشان پناه و امام خود را بعد از پیغمبر دانستند پس شیطان غمگین شد و برگشت و حضرت امیر علیه السلام فرمود که پس رسول خدا ص فرمود که چون من از دنیا بروم مردم در ظل بنی ساعده با ابو بکر بیعت خواهند کرد پس بمسجد خواهند آمد و اول کسی که بر منبر من با او بیعت کند شیطان خواهد بود بصورت مرد پیر متعبدی و چنین خواهد گفت پس بیرون خواهد رفت و شیاطین و اتباع خود را جمع خواهد کرد پس ایشان او را سجده خواهند کرد و خواهند گفت ای سید ما و ای بزرگ ما تویی که آدم را از بهشت بیرون کردی پس او در جواب خواهد گفت که کدام امتند که بعد از پیغمبر خود گمراه نشدند شما میگفتید که من بر ایشان راهی ندارم دیدید چگونه ایشان را بر مخالفت پیغمبر خود داشتم این ستم که حق تعالی فرموده است لَقَدْ صِدَقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ یعنی بتحقیق که راست کرد بر ایشان شیطان گمان خود را پس پیروی کردند او را مگر گروهی از مؤمنان. سلمان گفت چون شب شد علی علیه السلام فاطمه (ع) را بر درازگوشی سوار کرد و دست حسنین را گرفت و بخانه هر یک از اهل بدر از مهاجر و انصار رفت و حق امامت و خلافت خود را بیاد ایشان آورد و طلب یاری از ایشان کرد اجابت

او نکردند مگر چهل و چهار کس و بروایت دیگر بیست و چهار نفر پس فرمود که اگر راست میگوئید سرهای خود را بتراشید و اسلحه خود را بردارید و بامداد بیائید بنزد من که با من بیعت کنید بر موت یعنی تا کشته شوید دست از یاری من برندارید چون صبح شد بغیر چهار نفر هیچ یک نیامدند سلمان و ابو ذر و مقداد و عمار و بروایت دیگر بجای عمار زیر است سه شب حضرت چنین کرد و در روز بغیر این چهار نفر حاضر نشدند چون دانست که ایشان در مقام غدر و مکړند و یاری او نمی کنند رفت و در خانه نشست و مشغول جمع قرآن شد و از خانه بیرون نیامد تا همه را جمع کرد و قرآن متفرق بود در پوستها و چوبها و رقعها و استخوانها پس ابو بکر فرستاد که بیا و بیعت کن حضرت گفت من سوگند یاد کرده‌ام که ردا بر دوش نگیرم مگر برای نماز تا قرآن حق الیقین، ص: ۱۶۲ را جمع کنم پس چند روز صبر کردند و حضرت مجموع قرآن را جمع کرد و در میان جامه‌ئی گذاشت و سرش را مهر کرد پس آن را در مسجد آورد وقتی که ابو بکر و عمر و صحابه در مسجد بودند و ندا کرد به آواز بلند که ایها الناس چون حضرت رسول از دنیا رفت مشغول غسل و تجهیز و تکفین او گردیدم و بعد از آن مجموع قرآن را در این جامه جمع کرده‌ام و هیچ آیه‌ای نازل نشده است مگر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بر من خوانده است و تأویلش را بمن گفته است در قیامت نگوئید که ما از این غافل بودیم و نگوئید که من شما را بیاری خود نخواندم و حق خود را بیاد شما نیاوردم و شما را بکتاب خدا دعوت نکردم عمر گفت آنچه از قرآن با ما هست ما را بس است و احتیاج بقرآن تو نداریم حضرت فرمود که دیگر این قرآن را نخواهید دید تا مهدی از فرزندان من این را ظاهر گرداند و بخانه خود برگشت پس عمر به ابو بکر گفت علی را بطلب تا بیعت کند تا او بیعت نکند ایمن نیستیم ابو بکر فرستاد که اجابت کن خلیفه رسول الله را حضرت فرمود سبحان الله چه زود دروغ بر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بستید ابو بکر و جمعی که در دور اویند همه میدانند که خدا و رسول غیر من کسی را خلیفه نکردند بار دیگر فرستاد که اجابت کن امیر المؤمنین را ابو بکر بن ابی قحافه حضرت تعجب نمود گفت سبحان الله اندک وقتی است که پیغمبر از میان ایشان رفته است او خود میدانند که این نام از برای غیر من صلاحیت ندارد و او هفتم آن جماعتی بوده که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم ایشان را امر کرد که بر من سلام کنند و مرا امیر المؤمنین بنامند پس او و رفیقش عمر پرسیدند که خدا این را امر کرده است حضرت فرمودند که بلی بحق و راستی از جانب خدا و رسول صلی الله علیه و آله و سلم است و او امیر مؤمنانست و سید مسلمین است و صاحب علم غر محجلین است خدا او را در قیامت بر صراط خواهد نشانید که دوستان خود را بسوی بهشت فرستد و دشمنان خود را بسوی جهنم چون این خبر را بردند در آن روز ساکت شدند پس در آن شب باز حضرت امیر علیه السلام فاطمه (س) و حسنین را از برای اتمام حجت بخانه اصحاب رسول صلی الله علیه و آله و سلم برد و از ایشان یاری طلبید و بغیر آن چهار نفر اجابت نکردند پس عمر به ابو بکر گفت چرا نمی فرستی که علی و این چند نفر را از برای بیعت بیاورند همه بیعت کردند بغیر اینها ابو بکر گفت کی را بفرستم عمر گفت قنفذ را میفرستم که او مرد درشت غلیظ بی شرمیست از قبیله بنی عدی است پس او را با جمعی از اعوان فرستادند چون رفتند حضرت امیر علیه السلام رخصت نداد که داخل شوند اصحاب و قنفذ برگشتند و گفتند که رخصت نمیده که حق الیقین، ص: ۱۶۳ داخل شویم عمر گفت که بی رخصت داخل شوید چون رفتند و حضرت فاطمه ع سوگند داد ایشان را که بی رخصت من داخل خانه من نشوید قنفذ آنجا ماند و اصحابش برگشتند و خبر آوردند عمر در غضب شد و گفت ما را بگفته زنان چه کار است و امر کرد جمعی را که بر دور او بودند که هیزم برداشتند و خود نیز هیزم برداشت و بر در خانه اهل بیت گذاشتند و حضرت امیر المؤمنین و فاطمه و حسنین علیه السلام با سایر اهل بیت در آن خانه بودند و فریاد زد یا علی بیرون بیا و بیعت کن با خلیفه رسول الله و الا آتش در خانه‌ات می افکنم پس حضرت فاطمه ع برخاست و گفت چه میخواهی از ما ای عمر گفت در را بگشا و اگر نه خانه شما را با شما می سوزانم فاطمه گفت ای عمر از خدا نیترسی و بخانه من میخواهی در آئی آن بی حیا برنگشت و آتش طلبید و بدر خانه انداخت فاطمه ع فریاد یا اُبتاه یا رسول الله بلند کرد و عمر سر غلاف شمشیر را بر پهلوی آن حضرت زد و تازیانه را بلند کرد و بر ذراع شریف آن حضرت زد فاطمه

خطاب کرد پدر بزرگوار خود را که یا رسول الله بدخلافتی کردند عمر و أبو بکر در حق اهل بیت تو پس حضرت امیر علیه السلام بی تاب شد و برجست و گریبان آن ملعون را گرفت و بر زمین زد و بینی‌اش را شکست و گردنش را پیچید و خواست او را بکشد بخاطر آورد وصیت حضرت رسول را که او را امر کرد بصبر و نهی از مقاتله ایشان فرموده بود دست برداشت و گفت بحق آن خدائی که محمد را گرامی داشت به پیغمبری ای پسر صهاک اگر نه تقدیری میبود از حق تعالی که پیش گذشته و عهدی که حضرت رسول در این باب با من کرده هرآینه میدانستی که بی رخصت من داخل خانه من نمیتوانی شد پس عمر فرستاد و لشکر بمدد خواست و آن منافقان هجوم آوردند و داخل خانه شدند و حضرت امیر علیه السلام شمشیر خود را برداشت چون قنفذ دید که شیر خدا شمشیر برداشت ترسید که شمشیر را بکشد و بیرون آید و یکی را زنده نگذارد دوید بنزد ابا بکر و قصه را نقل کرد أبو بکر گفت اگر علی علیه السلام اراده بیرون آمدن کند بخانه‌اش بریزید و او را بگیرید اگر مانع شود آتش در خانه‌اش بزنید پس قنفذ ملعون و اصحابش بدون رخصت هجوم آوردند و شمشیر را از دست آن حضرت گرفتند و ریسمان در گلولی حق جوی آن مطیع امر الهی انداختند و کشیدند که از خانه بیرون آورند و بروایت ابن عباس خالد شمشیر خود را حواله آن حضرت کرد همان شمشیر را از دست او گرفت و خواست بر او زند او حضرت را قسم داد و حضرت شمشیر را انداخت عمر فرستاد بنزد قنفذ که اگر حضرت فاطمه مانع بیرون آوردن علی علیه السلام بشود پروا مکن و او را بزن و دور کن چون حضرت را بدر خانه رسانیدند حضرت فاطمه حق الیقین، ص: ۱۶۴ به نزدیک در آمد و مانع شد قنفذ در را بعقب گشود و بر پهلوی فاطمه زد که یک دنده از دنده‌های پهلوی مبارکش شکست و فرزندى که حضرت رسول او را در شکم صدیقه طاهره علیه السلام محسن نام کرده بود سقط شد و باز ممانعت میفرمود تازیانه بر بازوی مبارکش زد که استخوانش شکست و بهمین ضربت‌ها شهید شد چون او از دنیا رفت در بازویش گره بزرگی از آن ضربت مانده بود پس حضرت امیر علیه السلام را بآن حال بیرون کشیدند تا بنزد أبو بکر آوردند و عمر با شمشیر برهنه بالای سر آن حضرت ایستاد و خالد بن ولید و ابو عبیده و سالم و معاذ بن جبل و مغیره بن شعبه و اسید بن خضیر و بشیر بن سعد و سایر منافقان مکمل و مسلح بر دور أبو بکر ایستاده بودند. سلیم بن قیس گفت من بسلیمان گفتم آیا این جماعت بی رخصت داخل خانه حضرت فاطمه شدند گفت آری و الله مقنعه نیز بر سر نداشت و استغاثه میکرد یا اُبتاه یا رسول الله میگفت تو دیروز از میان ما رفتی و أبو بکر و عمر با اهل بیت تو چنین میکنند و من دیدم که أبو بکر و آنها که بر دور او بودند همه گریستند بغیر خالد و عمر و مغیره و عمر میگفت ما را کاری نیست بزنان و رایهای ایشان در هیچ امری چون علی را بنزد أبو بکر آوردند فرمود که بخدا سوگند که اگر شمشیر بدست من میبود شما بر من دست نمیافتید و الله که من ملامت خود نمیکنم در آنکه با شما جهاد نکردم اگر آن چهل نفر که با من بیعت کردند بیعت را نمیشکستند من جماعت شما را پراکنده می کردم و لیکن خدا لعنت کند آنها را که با من بیعت کردند و بیعت مرا شکستند و چون نظر أبو بکر بر آن حضرت افتاد فریاد زد که دست از او بردارید حضرت گفت ای أبو بکر چه زود برجستید بر مخالفت رسول خدا و اذیت اهل بیت او بکدام حق و بکدام منزلت مردم را بیعت خود میخوانی تو دیروز بامر خدا و رسول خدا با من بیعت نکردی؟ عمر گفت این سخنان را بگذار دست از تو بر نمیداریم تا بیعت نکنی فرمود اگر نکنم چه خواهید کرد گفت خواهیم کشت تو را بمذلت و خواری حضرت فرمود پس کشته خواهید بود بنده خالص خدا و برادر رسول او را أبو بکر گفت بلی و بروایت عباس عمر گفت که بنده خدا را قبول داریم اما برادر رسول خدا را قبول نداریم حضرت فرمود که انکار میکنید که رسول خدا مرا برادر خود گردانید گفتند بلی پس حضرت فرمود بصحابه که ای گروه مهاجران و انصار شما را بخدا قسم میدهم که نشنیده‌اید از رسول خدا در روز غدیر که در حق من چه گفت و در غزوه تبوک چه گفت پس آنچه حضرت رسول علانیه در حق او گفته بود همه را ذکر کرد ایشان همه گفتند که ما اینها را شنیدیم چون أبو بکر ترسید که مردم او را یاری کنند خود مبادرت حق الیقین، ص: ۱۶۵ کرد و گفت آنچه گفتمی حقست و ما همه اینها را شنیدیم بگوشهای خود و در خاطر داریم اما شنیدیم از رسول خدا که بعد از آنها گفت که ما اهل بیت را خدا برگزیده است و گرامی

داشته است و از برای ما اختیار کرده است آخرت را بر دنیا و خلافت و پیغمبری را هر دو در ما جمع نکرده است علی علیه السلام گفت آیا کسی هست که با تو این گواهی را بدهد عمر گفت راست گفت خلیفه رسول الله من نیز شنیدم پس ابو عبیده و سالم مولای حذیفه و معاذ بن جبل نیز شهادت دادند حضرت فرمود که وفا کردید شما پنج نفر بآن صحیفه‌ای که در میان خانه کعبه نوشتید که اگر محمد کشته شود یا بمیرد نگذاریم که خلافت باهل بیت او رسد و این حدیث را وضع کردید ابو بکر گفت تو از کجا دانستی که ما چنین کردیم حضرت فرمود ای زبیر و ای سلمان و ای ابو ذر و ای مقداد سؤال میکنم از شما بحق خدا و بحق اسلام که شما نشنیدید از حضرت رسول که این پنج نفر را نام برد و گفت چنین نامه‌ای نوشتند و چنین پیمانی با یکدیگر بسته‌اند همه گفتند بلی ما همه شنیدیم که حضرت رسول گفت که ایشان چنین نامه‌ای نوشته‌اند و عهد کرده‌اند خلافت را از اهل بیت بگردانند پس تو گفתי پدر و مادرم فدای تو یا رسول الله اگر چنین کنند من چکنم فرمود اگر یآوری بیابی با ایشان جهاد کن و قتال کن و اگر نیابی خود را حفظ کن و خود را بکشتن مده پس حضرت امیر علیه السلام فرمود که اگر آن چهل نفر که با من بیعت کردند وفا میکردند جهاد میکردم با ایشان از برای خدا و بخدا سوگند که این خلافت که ابا بکر و عمر از من غصب کردند باحدی از فرزندان ایشان نخواهد رسید تا روز قیامت و اما آنچه تکذیب قول شما می کند در افترائی که بر حضرت رسول بستید این آیه است اَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا يَعْنِي آيَا حَسَد میبرند مردم بر آنچه خدا عطا کرده است ایشان را از فضل خود پس بتحقیق که دادیم آل ابراهیم را کتاب و حکمت عطا کردیم بایشان ملک و پادشاهی عظیم آن حضرت فرمود کتاب پیغمبری است و حکمت سنت است و ملک عظیم خلافت است و مائیم آل ابراهیم پس مقداد برخاست و گفت یا علی چه می فرمائی بخدا سوگند که اگر مرا امر کنی بهمین شمشیر بزنم و اگر فرمائی دست بدار بازدارم حضرت فرمود که ای مقداد دست بازدار و عهد حضرت رسالت را و آنچه تو را بآن وصیت کرده است بیاد آور سلمان گفت پس من برخاستم و گفتم بحق آن خداوندی که جانم به دست قدرت او است که اگر دانم که دفع ظلمی توانم کرد و دین خدا را عزیز میتوانم داشت هر آینه شمشیر خود را میکشم و میزنم تا حق غالب شود آیا برادر رسول خدا و وصی و خلیفه او را در امتش و پدر دو فرزندانش را باین مذلت میکشید و حق الیقین، ص: ۱۶۶ می آورید پس بشارت باد شما را ببلائی خدا و ناامید باشید از نعمت و رجا پس ابو ذر برخاست و گفت ای امتی که بعد از پیغمبر خود حیران شده‌اید و بعضیان خود مخدول شده‌اید حقتعالی میفرماید إِنَّ اللَّهَ اضْطَفَى آدَمَ وَ نُوحًا وَ آلَ إِبْرَاهِيمَ وَ آلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ و آل محمد اسلاف نوحند و آل ابراهیم‌اند و برگزیده سلاله اسماعیلند و عترت پیغمبر آخر الزمانند و اهل بیت نبوت‌اند و موضع رسالتند و محل آمد و شد ملائکه‌اند و ایشان مانند آسمان بلند محل رحمت الهند و مانند کوههای زمین موجب استقرار زمین‌اند و مانند کعبه محترمه قبله عالمیانند و مانند چشمه صافیه محل علوم حقند و مانند ستاره‌های درخشنده هدایت کننده خلقتند و شجره مبارکه‌اند که خدا نور خود را بنور ایشان مثل زده است محمد صلی الله علیه و آله و سلم خاتم انبیاء و سید ولد آدم است و علی وصی سید اوصیاء و امام متقیان و قائد غر محجلین است و اوست صدیق اکبر و فاروق اعظم و وصی محمد صلی الله علیه و آله و سلم و وارث علم او و اولای ناس بمؤمنین از انفس ایشان چنانچه حق تعالی میفرماید النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَ أَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولَ الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ یعنی پیغمبر اولی است بمؤمنان از جانهای ایشان و زنان او مادران ایشانند و خویشان او بعضی اولی و احقند ببعضی در کتاب خدا پس ابو ذر گفت مقدم دارید هر که را خدا مقدم داشته است و مؤخر بدارید هر که را خدا مؤخر داشته است و ولایت و وزارت پیغمبر را بکسی بدهید که خدا باو داده است پس در این وقت عمر برخاست و گفت چه عبث بر بالای این منبر نشسته‌ای علی با تو در مقام محاربه است و در زیر منبر تو نشسته است و بر نمیخیزد که با تو بیعت کند یا از منبر بزیر آی یا بفرما تا گردنش را بزیم و حسنین (ع) بر بالای سر پدر بزرگوار خود ایستاده بودند چون حرف کشتن را شنیدند گریستند و صدا بلند کردند که یا جداه یا رسول الله حضرت امیر علیه السلام ایشان را بسینه خود چسبانید و فرمود گریه مکنید بخدا

قسم که ایشان قادر بر قتل پدر شما نیستند و از آن دلیل تر و بی‌مقدارترند که این جرأت توانند کرد پس ام ایمن مریه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمد و گفت ای ابو بکر چه زود ظاهر گردانیدی حسد و نفاق خود را عمر گفت ما را بسخن زنان چه کار است و گفت او را از مسجد بیرون کردند پس بریده اسلمی برخاست و گفت تو با برادر رسول خدا و پدر فرزندان چنین سلوک میکنی و تو را در میان قریش میشناسیم بآن صفاتی که همه کس میداند آیا رسول خدا ننگفت بتو و ابو بکر که بروید بسوی علی و سلام کنید بر او بامارت مؤمنان شما پرسیدید که بامر خدا و رسول است گفت بلی ابو بکر گفت چنین بود اما پیغمبر بعد از آن حق الیقین، ص: ۱۶۷ گفت از برای اهل بیت من پیغمبری و خلافت جمع نمیشود بریده گفت بخدا سوگند که این را رسول خدا نگفته است و الله که در آن شهری که تو امیر باشی من نیمانم عمر گفت او را زدند و از مدینه بیرون کردند پس عمر گفت ای پسر ابو طالب برخیز و بیعت کن حضرت گفت اگر نکنم چه خواهی کرد عمر گفت گردنت را میزنم حضرت سه مرتبه این سخن را گفت و این جواب را شنید تا حجت را بر ایشان تمام کرد پس عمر دست حضرت را گرفت و بی آنکه حضرت دست بگشاید ابو بکر دست خود را دراز کرد و بر روی دست حضرت گذاشت و بروایت ابن عباس چون عمر گفت گردنت را میزنم حضرت فرمود بخدا سوگند ای پسر صهاک تو قادر بر آن نیستی و تو لئیم تر و ضعیف تر از آنکه این کار را توانی کرد پس خالد برجست و شمشیر کشید و گفت و الله اگر بیعت نکنی میکشم تو را حضرت برخاست و گریبان خالد را گرفت و او را تکانی داد که بر پشت افتاد و شمشیر از دستش پرید سلمان گفت چون حضرت را بمسجد آوردند و ریسمان در گردنش بود میکشیدند رو بجانب قبر حضرت رسول کرد و گفت ابْنُ أُمِّ إِبْنِ الْقَوْمِ اسْتَظَّ عَفْوَی وَ کَادُوا یَقْتُلُونِ یعنی ای برادر قوم مرا ضعیف کردند و نزدیک شد که مرا بکشند و این خطابیست که هارون بموسی گفت از برای پرستیدن قوم او گوساله را پس زیر را گفتند بیعت کن او ابا کرد و عمر و خالد و مغیره شمشیر را از دست او گرفتند و شکستند و او را کشیدند تا بجبر بیعت کرد سلمان گفت پس مرا گرفتند و گردن مرا فشردند تا سلعه در گردن من بهم رسید و بجبر بیعت کردم پس ابو ذر و مقداد را بجبر و اکراه بیعت فرمودند و امیر المؤمنین و ما چهار نفر بجبر بیعت کردیم و شدت و امتناع زیر از ما همه بیشتر بود و چون بیعت کرد گفت ای پسر صهاک بخدا سوگند که اگر این طاغیان نبودند که تو را اعانت کردند تو نمیتوانستی مرا جبر کنی در وقتی که شمشیر در دست من باشد من جبن تو و نامردی تو را خوب میدانم و لیکن طاغی چند تو را اعانت کردند که بقوت ایشان حمله میکنی پس عمر در غضب شد و گفت تو صهاک را نام میری زیر گفت صهاک کسیست که من نام او را نتوانم برد صهاک کنیز حبشی بود از جدم عبد المطلب و او زناکار بود و زنا کرد با او جد تو نفیل پس خطاب پدر تو از او بهم رسید و بعد از آنکه آن ولد الزنا از او بهم رسید عبد المطلب صهاک را بجد تو بخشید و پدر تو غلام جد ما است پس ابو بکر میان ایشان اصلاح کرد و دست از یکدیگر برداشتند سلیم گفت من بسلمان گفتم تو با ابو بکر بیعت کردی و هیچ نگفتی سلمان گفت بعد از بیعت گفتم هلاک شدید و ملعون شدید تا قیامت آیا میدانید چه کردید با خود سنت کافران پیش از خود را اختیار کردید و افتراق و اختلاف در میان این امت انداختید و دست از حق الیقین، ص: ۱۶۸ سنت پیغمبر خود برداشتید تا آنکه خلافت را از معدنش بیرون کردید عمر گفت حالا که تو و امامت بیعت کردید هر چه خواهید بگوئید من گفتم شنیدم از رسول خدا که میگفت بر تو و صاحب ابو بکر که با او بیعت کردی مثل گناهان جمیع امت است تا روز قیامت و مثل عذاب جمیع امت است عمر گفت هر چه میخواهی بگو امامت بیعت کرد و دیده‌ات روشن نشد بآنکه خلافت باو برسد من گفتم گواهی میدهم که در بعضی از کتابهای خدا خوانده‌ام که یک در از درهای جهنم بنام تو و نسب تو و صفت تست گفت آنچه خواهی بگو خدا دور کرد خلافت را از اهل بیتی که شما ایشان را خدایان گرفته بودید بغیر از خدا من گفتم گواهی میدهم که از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم شنیدم در تفسیر این آیه فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابُهُ أَحَدًا وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ که این آیه در شأن تست یعنی عذاب و بند او از همه کفار شدیدتر است. پس عمر گفت ساکت شو خدا صدایت را بگیرد ای غلام فرزند زن گندیده پس حضرت امیر گفت قسم میدهم تو را ای سلمان که ساکت شوی گفت بخدا سوگند که اگر

حضرت امیر علیه السلام مرا امر بسکوت نمیکرد هر آیه که در شأن او نازل شده بود و هر حدیث که از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در حق او و ابو بکر شنیده بودم همه را میگفتم چون عمر دید که ساکت شدم از روی تهدید گفت که تو مطیع و منقاد اوئی پس چون ابو ذر و مقداد بیعت کردند و سخنی نگفتند عمر گفت ای سلمان چرا ساکت نمیشوی چنانکه دو مصاحبت بیعت کردند و هیچ نگفتند محبت تو نسبت باهلیت و تعظیم تو ایشان را زیاده از آنها نیست ابو ذر گفت ای عمر آیا سرزنش میکنی ما را بمحبت آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم و تعظیم ایشان خدا لعنت کند و کرده است کسی را که ایشان را دشمن دارد و افترا کند بر ایشان و حق ایشان را بظلم از ایشان بگیرد و مردم را بر ایشان مسلط گرداند و این امت را از پس پشت از دین برگرداند عمر گفت آمین خدا لعنت کند کسی را که ستم در حق ایشان کند ایشان را در خلافت حقی نبود و ایشان و سایر مردم در این امر مساوی بودند ابو ذر گفت پس چرا شما حجت کردید بر انصار بقرابت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم پس حضرت امیر فرمود که ای پسر صهاک ما را در آن حقی نیست و خلافت مخصوص تو و ابا بکر دنی زاده پسر زن خورنده مگس است عمر گفت الحال که بیعت کردی دست از این سخنان بردار عامه مردم بمصاحبت من راضی شدند و بتو راضی نشدند گناه من چیست حضرت فرمود و لیکن خدا و رسول صلی الله علیه و آله و سلم راضی نیستند مگر بمن پس بشارت باد تو را و مصاحبت را و آنها که متابعت و معاونت شما کردند بغضب خداوند و عذاب و خواری او وای بر تو پسر خطاب نمیدانی که چه کرده‌ای و چه عذاب از برای خود و مصاحب خود مهیا حق الیقین، ص: ۱۶۹ کرده‌ای ابو بکر گفت ای عمر الحال که او بیعت کرده است و ما از شر و فتنه او ایمن شدیم بگذار هر چه خواهد بگوید حضرت فرمود بغیر یک سخن نمیگویم خدا را بیاد شما می‌آورم ای چهار نفر یعنی سلمان و ابو ذر و مقداد و زبیر آیا شنیدید از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که گفت در جهنم تابوتی هست از آتش که در آن دوازده نفر هستند شش نفر از امم سابقه و شش نفر از این امت و آن تابوت در چاهی است در قعر جهنم و بر سر آن چاه سنگی هست که هر گاه حقتعالی خواهد که جهنم را مشتعل گرداند میفرماید آن سنگ را از آن چاه برمی‌دارند جمیع جهنم از شدت حرارت آن چاه مشتعل میگردد پس علی علیه السلام فرمود من در حضور شماها از حضرت رسول (ص) سؤال کردم که آنها کیستند فرمود اما پیشینیان پسر آدم که برادر خود را کشت و فرعون و نمرود و دو نفر از بنی اسرائیل که یکی یهود را گمراه کرد و دیگری نصاری را و ابلیس ششم ایشانست و از این امت دجال است و پنج نفر که اتفاق بر نوشتن آن صحیفه ملعونه کنند و با یکدیگر اتفاق کنند بر عداوت تو ای برادر من و معاونت یکدیگر کنند بر غضب حق تو تا آنکه پنج نفر را شمرد و نام برد یک یک را پس ما چهار نفر گواهی دادیم که ما در این واقعه حاضر بودیم و همه را شنیدیم در این وقت عثمان گفت که آیا نزد تو و اصحاب حدیثی هست که در حق من شنیده باشید علی گفت بلی شنیدم از رسول خدا که تو را لعنت کرد و بعد از آن لعنت نشنیدم که استغفار کرده باشد عثمان در غضب شد و گفت مرا با تو چه کار است در هیچ حال دست از من بر نمداری نه در حیات رسول خدا و نه بعد از وفات او زبیر گفت بلی خدا بینی تو را بر خاک بمالد عثمان گفت بخدا سوگند که من از رسول خدا (ص) شنیدم که میگفت زبیر کشته خواهد شد مرتد از اسلام سلمان گفت که در آن وقت حضرت امیر آهسته بمن گفت که راست میگوید زبیر بعد از قتل عثمان با من بیعت خواهد کرد و بیعت مرا خواهد شکست و مرتد کشته خواهد شد سلیم گفت پس سلمان گفت مردم همه مرتد شدند بعد از رسول خدا بغیر از چهار نفر و مردم بعد از رسول (ص) بمنزله هارون و اتباع او شدند و بمنزله گوساله و اتباع آن پس علی علیه السلام بمنزله هارون بود و ابو بکر بمنزله گوساله و عمر بمنزله سامری و شنیدم از رسول خدا (ص) که گفت گروهی از اصحاب من بیایند از آنها که در ظاهر نزد من قرب و منزلت داشته باشند که بر صراط بگذرند چون ایشان را ببینم و ایشان مرا ببینند و من ایشان را بشناسم و ایشان مرا بشناسند ایشان را از پیش من براینند پس من گویم پروردگارا اینها اصحاب منند گویند بمن نمیدانی که اینها بعد از تو چه کرده‌اند چون از ایشان مفارقت کردی مرتد شدند و از دین برگشتند پس من گویم دور برید ایشان را و شنیدم از رسول خدا حق الیقین، ص: ۱۷۰ که مرتکب خواهند شد سنت و طریقه بنی اسرائیل را

مانند موافقت دوتای نعل با یکدیگر شبر بشبر و ذراع بذراع و باع بباع زیرا که توریه و قرآن مجید بیک دست و یک قلم و یک صحیفه نوشته شده است و مثلها و سنتهای این دو امت مساویند و از حضرت صادق علیه السلام منقول است که چون حضرت امیر علیه السلام را از خانه بیرون آوردند از برای بیعت فاطمه (ع) بیرون آمد و جمیع زنان بنی هاشم با آن حضرت بیرون آمدند و چون فاطمه نزدیک قبر حضرت رسول (ص) رسید گفت دست از پسر عمم بردارید بحق خداوندی که محمد را بحق فرستاده است که اگر دست از او برندارید موی سر خود را پریشان کنم و پیرهن رسول خدا را بر سر گذارم و ناله بدرگاه خدا بلند کنم ناقه صالح نزد خدا گرامی‌تر از من نیست و بچه او گرامی‌تر از بچه من نیست سلمان گفت نزدیک آن حضرت بودم بخدا سوگند که دیدم دیوارهای مسجد از بن کنده شد و آن قدر بلند شد که اگر کسی میخواست از زیرش بیرون رود میتوانست پس نزدیک آن حضرت رفتم و گفتم ای سیده من و خاتون من ز خدا پدرت را رحمت عالمیان گردانیده بود تو سبب نزول عذاب بر ایشان مشو پس حضرت از مسجد بیرون رفت و دیوارهای مسجد بجای خود فرود آمد تا آنکه غبار از زیر آنها بلند گردید داخل بینهای ما شد و بروایت دیگر حضرت فاطمه (ع) دست حسنین علیه السلام را گرفت و متوجه مرقد حضرت رسول گردید که نفرین کند پس حضرت امیر بسلمان گفت برو دختر محمد (ص) را دریاب که میبینم پهلوهایی مدینه را که بحرکت آمده است و اگر او موی سر را پریشان کند و بگشاید و گریبان چاک کند و نزد قبر پدر بزرگوارش رود و فریاد بدرگاه خدا آورد این جماعت مهلتی نمیابند و مدینه بزمین فرو میرود با اهلش پس سلمان خود را بآن حضرت رسانید و گفت حضرت امیر علیه السلام میفرماید که برگرد و صبر کن و باعث عذاب این امت مشو فاطمه (ع) فرمود هرگاه او فرموده است بر میگردم و صبر میکنم. و باسانید معتبره روایت کرده‌اند از حضرت صادق علیه السلام که وقتی که گریبان حضرت امیر علیه السلام را میکشیدند و بنزد ابو بکر می‌آوردند چون به نزدیک مرقد مطهر حضرت رسالت رسید این آیه را خواند که اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعُّوْنِیْ وَ کَادُوْا یَقْتُلُوْنِیْ پس دستی از قبر بیرون آمد بجانب ابو بکر که همه شناختند که دست حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله و سلم است و صدائی ظاهر شد که شناختند صدای آن حضرت است که اُکفرت بالذی خلقک من تراب ثم من نطفة ثم سویک رجلا یعنی آیا کافر شدی بآن خدائی که ترا آفرید از خاکی پس از نطفه‌ئی پس درست کرد تو را مردی. و ایضا از طریق خاصه از حضرت صادق علیه السلام و از طریق عامه از زید بن وهب روایت کرده‌اند که دوازده نفر از اکابر مهاجر و انصار انکار کردند بر حق یقین، ص: ۱۷۱ ابو بکر خلافت او را و حجت‌های شافی بر او اتمام کردند از مهاجران خالد بن سعید بن العاص که از بنی امیه بود و سلمان و ابو ذر و مقداد و عمار و بریده اسلمی و از انصار ابو الهشیم بن - التیهان و سهل بن حنیف و عثمان بن حنیف و ذو الشهادتین و خزیمه بن ثابت و ابی بن کعب و ابو ایوب انصاری چون ابو بکر بر سر منبر رفت با یکدیگر مشورت کردند بعضی گفتند میرویم و او را از منبر بزیر می‌آوریم و بعضی دیگر گفتند اگر چنین کنید کشته خواهید شد و حقتعالی فرموده است خود را بدست خود بتهلکه میندازید پس رأی ایشان بر این قرار گرفت که بخدمت حضرت امیر روند و با او مصلحت کنند پس رفتند و گفتند یا امیر المؤمنین ترک کردی حقی را که تو اولی و احقی بآن از ابو بکر زیرا که ما شنیدیم از حضرت رسول (ص) که میفرمود علی با حق است و حق با علی است بهر سو که میرود حق با او میرود و ما می‌خواهیم برویم و او را از منبر بزیر آوریم و آمده‌ایم که رأی شما را در این باب بدانیم حضرت فرمود بخدا سوگند که اگر چنین کنید باید با ایشان محاربه کنید و شما نسبت بایشان از بابت نمکید در میان طعام و از بابت سرمه که در چشم کشند و خواهند آمد بسوی من با شمشیرهای برهنه مستعد قتال و ایشان بنزد من خواهند آمد که بیعت کن و الا تو را میکشم پس باید من با ایشان قتال کنم و دفع ضرر ایشان از خود بکنم و این خلاف فرموده رسول خداست زیرا که آن حضرت پیش از وفات خود بمن گفت که بزودی این امت با تو غدر و مکر خواهند کرد و عهد مرا در باب تو خواهند شکست و تو از من بمنزله هارونی از موسی و امت من بعد از من از بابت هارون و اتباع او و سامری و اتباع او خواهند بود من گفتم یا رسول الله هرگاه چنین شود چکنم فرمود اگر یاورانی بیابی مبادرت کن و جهاد کن و اگر یآوری نیابی دست بازدار و خون خود را حفظ کن تا مظلوم بنزد

من آئی و چون حضرت رسول (ص) بملاء اعلی ملحق شد و مشغول تغسیل و تکفین او شدم پس سوگند خوردم که ردا بر دوش نگیرم مگر برای نماز تا قرآن را جمع کنم و کردم پس دست حسنین را گرفتم و گردیدم بخانه‌های اهل بدر و آنها که در راه دین کارها کرده بودند و سوگند دادم ایشان را که رعایت حق من بکنند و خواندم ایشان را بیاوری خود و اجابت من نکردند از ایشان مگر چهار نفر سلمان و ابو ذر و مقداد و عمار پس از خدا بترسید و ساکت باشید از برای آنچه میدانید از کینه‌هایی که در سینه‌های این جماعت هست و بغض و عداوتی که ایشان دارند نسبت بخدا و رسول صلی الله علیه و آله و سلم و اهل بیت او اما همه با هم بروید بنزد این مرد و ظاهر کنید بر او آنچه از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم شنیده‌اید در حق من و ایشان تا حجت بر او تمام‌تر شود و او را عذری نماند و حال ایشان نزد حضرت رسالت (ص) در وقتی که او را حق الیقین، ص: ۱۷۲ ملاقات میکنند بدتر باشد پس در روز جمعه که آن شقی بر منبر نبی صلی الله علیه و آله و سلم بالا رفت همه بر دور منبر او جمع شدند و اول کسی که از مهاجران سخن گفت خالد بن سعید بود چون اعتماد بر اعانت بنی امیه داشت و گفت از خدا بترس ای ابو بکر میدانی که رسول خدا (ص) در روز بنی قریظه گفت ای گروه مهاجران و انصار من شما را وصیتی میکنم حفظ نمائید بدرستی که علی علیه السلام امیر المؤمنین است بعد از من و خلیفه منست در میان شما باین وصیت کرده است مرا پروردگار من و اگر حفظ نکنید در حق او وصیت مرا و معاونت و یاری او نمائید مختلف خواهید شد در احکام خود و مضطرب میشود بر شما امر دین شما و بدان شما والی شما خواهند شد بدرستی که اهل بیت من وارثان امر منند و عمل کنندگان بامر امت منند بعد از من خداوندان هر که اطاعت ایشان بکند از امت و حفظ کند در حق ایشان وصیت مرا پس ایشان را محشور گردان در زمره من و از برای ایشان بهره کاملی از موافقت من قرار ده که به آن دریابند فوز و رستگاری آخرت را و خداوندان هر که رد بر خلافت من کند در اهل بیت من پس محروم گردان او را از بهشتی که عرض آن مانند عرض آسمانها و زمین است. پس عمر با او معارض شد و خالد در حسب و نسب و قبایح اعمال او سخنان بسیار گفت و در آخر گفت مثل تو در این امر مثل شیطانست که حقتعالی در قرآن فرموده است که مثل او مانند شیطانست در وقتی که بانسان گفت کافر شو پس چون کافر شد گفت من بیزارم از تو پس عاقبت هر دو آن خواهد بود که در جهنم خواهند بود همیشه و اینست جزای ستمکاران پس سلمان گفت من برخاستم و اول بفارسی گفتم کردید نکردید ندانید چه کردید پس عبری گفتم ای ابو بکر هرگاه مسئله‌ای رو دهد که ندانی از که خواهی پرسید و هرگاه امر مشکلی را از تو سؤال کنند بکی پناه خواهی برد و چه عذر خواهی آورد در آنکه تقدم نمائی بر کسی که از تو داناتر است و از تو قرابتش بر رسول خدا بیشتر است و بتأویل کتاب خدا و سنت پیغمبر داناتر است و رسول خدا او را مقدم داشت در حیات خود و وصیت کرد نزد وفات خود پس گفته او را طرح کردید و وصیت او را فراموش کرده انگاشتید و وعده او را خلف کردید و عهد او را شکستید و عقد امارت اسامه را که رسول خدا او را بر شما امیر کرد که شما را از مدینه بیرون برد که این فتنه را نکنید و بر امت ظاهر شود که شما در هیچ امر متابعت او نکردید بر هم زدید و در این زودی عمرت بآخر خواهد رسید و با این وزر عظیم بقبر خواهی رفت تا زود است توبه کن و این وبال عظیم را بآخرت مبر بتحقیق آنچه مادر حق علی شنیدیم تو هم شنیدی و آنچه ما دیده‌ایم تو نیز دیده‌ای و اینها ترا مانع نشد از آنکه چنین امر عظیمی را بگردن حق الیقین، ص: ۱۷۳ گرفتی پس ابو ذر برخاست و گفت ای گروه قریش عجب قباحتی کردید و دست از قرابت رسول برداشتید و جماعت بسیاری از عرب باین سبب مرتد خواهند شد و در این دین شک خواهند کرد و اگر باهلیت پیغمبر خود می گذاشتید اختلاف در میان شما بهم نمیرسید اکنون که چنین کردید هر که زوری بهم رساند خلافت را متصرف خواهد شد و خونهای بسیار در طلب خلافت ریخته خواهد شد و همه نیکان شما میدانند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که خلافت بعد از من از علی علیه السلام است پس از برای دو پسر من حسن و حسین (ع) پس از برای طاهران از ذریه من پس طرح کردید گفته پیغمبر خود را و آخرت باقی را بدنای فانی فروختید و سنتهای امتهای گذشته را متابعت کردید که بعد از پیغمبران خود کافر شدند و بزودی وبال کار خود را خواهید چشید و جزای اعمال خود را خواهید دید و

خدا ستم کننده نیست بر بندگان خود پس مقدار برخاست و او را نصیحت بسیار کرد و گفت میدانی که بیعت علی در گردن تست و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم تو را و عمر را در زیر علم اسامه که آزاد کرده حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و امیر المؤمنین بود داخل کرد و او را بر شماها امیر کرد و این خیال بخاطر شماها نرسد و بار دیگر شماها در زیر علم معدن شقاق و نفاق عمرو بن العاص داخل کرد در غزوات ذات السلاسل و او منافقی بود که در شأن او إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَثَرُ نازل شد و چنین منافقی را بر شماها امیر کرد و سایر منافقان و عمرو شما را چاوش آن لشکر کرد از چاوشی بیکبار ترقی کردی بخلافت و بیقین میدانی که خلافت بعد از رسول حق علی بن ابی طالب است حق را باو تسلیم کن. پس بریده اسلمی برخاست و گفت إنا لله و إنا إليه راجعون چه محنت کشید حق از باطل ای أبو بکر آیا از خاطرت رفته است آنکه رسول خدا امر کرد ماها را که علی را امیر المؤمنین بگوئیم و سلام کنیم بر او بامارت مؤمنان و در بسیاری از مواطن گفت که این امیر مؤمنان و کشنده قاسطان است از خدا بترس و حق را بکسی که احق است باو برگردان پس عمار برخاست و گفت ای گروه قریش و ای گروه مسلمانان بدانید که اهل بیت پیغمبر شما اولی اند بخلافت و احقند بمیراث او و قیام بامور دین بیش از همه میتوانند نمود و حفظ ملت رسول الله بهتر میتوانند کرد و خیرخواه ترند نسبت بامت از همه کس پس بگوئید بصاحب خود که حق را رد کند باهلش پیش از آنکه امر شما سست شود و فتنه عظیم شود و دشمنان در شما طمع کنند و میدانید که علی ولی شما است بعهد خدا و رسول و میدانید که فرق گذاشت حضرت رسول میان شما و او در مواطن بسیار درها را از مسجد مسدود کرد بغیر از در او و کریمه خود فاطمه (س) را باو داد و بسایر طلب کاران نداد و گفت حق الیقین، ص: ۱۷۴ من شهرستان حکمت و علی درگاه آنست هر که حکمت خواهد از درگاهش بیاید و همه شماها در امور دین باو محتاج هستید و او در هیچ امری بشما محتاج نیست با آن سوابق عظیمه که او دارد و هیچ یک از شما ندارید پس چرا از او میل بدیگری میکنید و حق او را بغارت می برید بُشَسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا پس ابی ابن کعب برخاست و گفت ای أبو بکر انکار مکن حقی را که خدا برای دیگری قرار داده است و حق را باهلش رد کن و نصایح بسیار کرد او را پس خزیمه برخاست و گفت أیها الناس آیا نمیدانید که رسول خدا شهادت مرا بتهنائی قبول کرد گفتند بلی گفت پس من شهادت می دهم که شنیدم از رسول خدا که میگفت که اهل بیت من جدا می کنند حق را از باطل و ایشانند امامان که پیروی ایشان باید کرد و گفتم آنچه می دانستم و مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ پس ابو الهشیم برخاست و گفت شهادت می دهم بر پیغمبر ما که علی را بازداشت در روز غدیر خم پس انصار گفتند او را بازداشت مگر از برای خلافت و بعضی گفتند او را برای آن بازداشت که مردم بدانند که مولای هر کسی است که پیغمبر مولای او است ما جمعی را فرستادیم که از آن حضرت سؤال کردند حضرت فرمود بگوئید علی ولی مؤمنان است بعد از من و خیرخواه ترین مردم است برای امت من شهادت بآنچه می دانستم دادم پس هر که خواهد ایمان می آورد و هر که خواهد کافر میشود روز قیامت وعده گاه همه است پس سهل بن حنیف برخاست و بعد از حمد و صلاه گفت ای گروه قریش گواه باشید بر من که گواهی می دهم بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که دیدم او را در این مکان یعنی در ما بین قبر و منبر و او دست علی را گرفته و میگفت أیها الناس این علی امام شما است بعد از من و وصی من است در حیات من و بعد از وفات من و قضا کننده دین من است و وفاکننده بعهد و وعده من است و اول کسی است که با من مصافحه خواهد کرد بر حوض من پس خوشا حال کسی که متابعت و یاری او کند و وای بر کسی که تخلف نماید از او و یاری نکند او را پس برادرش عثمان با او ایستاد و گفت شنیدم از حضرت رسول که اهل بیت من ستاره های زمینند پس بر ایشان تقدم مینماید و ایشان را مقدم دارید که ایشانند والیان من بعد از من پس مردی برخاست و گفت یا رسول الله کدام اهل بیت تو فرمود علی و طاهران از فرزندان او پس مباحش ای أبو بکر اول کسی که کافر شود باین سخن و خیانت نماید بخدا و رسول او خیانت نمائید امانتهای خود را و حال آنکه دانید حق را پس ابو ایوب برخاست و گفت بترسید از خدا ای بندگان خدا در حق اهل بیت پیغمبر خود ورد نمائید حق ایشان را که خدا برای ایشان قرار داده است بتحقیق که شما شنیده اید مثل آنچه برادران ما شنیده اند که در مقامات متعدده حق الیقین، ص: ۱۷۵

میگفت که اهل بیت من امامان شمایند بعد از من و اشاره بعلی می‌کرد این امیر برره و نیکوکارانست و کشنده کافرانست هر که او را واگذارد خدا او را وامیگذارد و هر که او را یاری کند خدا او را یاری میکند پس توبه کنید بسوی خدا از ظلم خود بدرستی که خدا توابع رحیم است. حضرت صادق علیه السلام فرمود پس ابو بکر ساکت ماند بر منبر و نتوانست جواب بگوید پس گفت من والی شما شدم و بهتر از شما نیستم شما اقاله کنید بیعت مرا و دست از من بردارید پس عمر گفت بزیر بیا از منبر ای احمق هرگاه تو جواب حجت‌های قریش را نمی‌توانستی گفت چرا خود را در این مقام بازداشتی و الله که من میخواهم تو را خلع کنم و خلافت را بسالم مولای حذیفه بدهم پس ابو بکر از منبر بزیر آمد و دست عمر را گرفت و بخانه خود رفتند و تا سه روز داخل مسجد نشدند چون روز چهارم شد خالد بن ولید پلید با هزار کس آمد و گفت چه نشسته‌اید بخدا سوگند که بنی هاشم بطمع افتاده‌اند که خلافت را متصرف شوند و سالم با هزار کس آمد و معاذ بن جبل با هزار کس آمد و پیای بیامدند تا چهار هزار منافق جمع شدند و بیرون آمدند با شمشیرهای برهنه و عمر در پیش ایشان می‌آمد تا داخل مسجد حضرت رسول شدند پس عمر گفت بخدا سوگند ای اصحاب علی اگر یکی از شما سخن بگوئید مثل آنچه در روز گذشته گفتید سرش را از بدن جدا میکنم پس خالد بن سعید برخاست و گفت ای پسر صهاک حبشیه بشمشیرهای خود ما را می‌ترسانی یا باین جمعیت خود میخواهید ما را پراکنده کنید بخدا سوگند که شمشیرهای ما تیزتر است از شمشیرهای شما و با وجود قلت عدد از شما بیشترین زیرا که حجت خدا در میان ما است بخدا سوگند که اگر نه آن بود که امام ما را منع می‌کرد از قتال و اطاعت او بر ما واجب است هرآینه شمشیر می‌کشیدیم و جهاد می‌کردیم تا عذر خود را ظاهر کنیم پس حضرت علی علیه السلام فرمود بنشین ای خالد خدا دانست سعی تو را در راه دین و تو را جزای نیکو خواهد داد پس او نشست و سلمان برخاست و گفت الله اکبر الله اکبر شنیدم از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اگر نشنیده باشم گوشهای من کر شود که می‌گفت روزی خواهد بود که برادر من و پسر عم من در مسجد نشسته باشد بر چند نفر از اصحاب خود که ناگاه جماعتی از سگان اهل جهنم او را در میان خواهند گرفت و اراده کشتن او و اصحاب او خواهند نمود و من شک ندارم که شما آنهاست پس عمر برخاست که بر او حمله کند حضرت علی علیه السلام برجست و گریان او را گرفت و او را بر زمین زد و گفت ای فرزند صهاک حبشیه اگر نه نامه‌ای باشد که در پیش نوشته شده و عهدی که از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم پیشتر شده هرآینه بتو مینمودم که یاورش ضعیف‌تر است و عددش کمتر حق الیقین، ص: ۱۷۶ است پس با اصحاب خود خطاب نمود و فرمود برگردید خدا شما را رحمت کند پس بخدا سوگند که دیگر بعد از این داخل این مسجد نخواهم شد مگر بروشی که دو برادرم موسی و هارون داخل شدند در وقتی که اصحاب موسی باو گفتند برو تو و خدای تو جنگ کنید ما اینجا نشسته‌ایم و با شما بجنگ نمی‌آئیم و الله که داخل نخواهم شد مگر برای زیارت رسول خدا یا از برای قضیه‌ای که بر مردم مشتبّه شود و حکم بحق در آن می‌کنم زیرا که جایز نیست از برای حجتی که رسول خدا در میان مردم نصب کرده باشد آنکه مردم را در حیرت بگذارد. بدان که این مجملی و قلیلی است از آنکه از طریق معتبره شیعه در این قضیه هایلّه وارد شده است و اکثر این مضامین در کتب سیر و احادیث معتبره مخالفین متفرّق وارد شده و بعضی از آنها را در کتاب بحار الانوار ایراد نموده‌ام از آن جمله ابن ابی الحدید گفته که روایات در قضیه سقیفه مختلف است و آنچه شیعه می‌گوید و جمع کثیری از محدثین روایت کرده‌اند آنست که حضرت امیر علیه السلام امتناع نموده از بیعت تا آنکه او را باکراه آوردند و زیر امتناع نمود از بیعت و گفت من بیعت نمیکنم مگر با علی و هم چنین ابو سفیان و خالد بن سعید و عباس عم رسول صلی الله علیه و آله و سلم و پسرهای او و ابو سفیان بن الحارث و جمیع بنی هاشم و گفته‌اند که زیر شمشیر کشید چون عمر آمد و گروهی از انصار و غیر ایشان با او بودند گفت شمشیر زیر را بگیرد و بر سنگ زنید گرفتند و بر سنگ زدند و شکستند و همه را بجبر آوردند بنزد ابو بکر تا بیعت کردند و کسی بغیر از علی نماند و از برای رعایت فاطمه او را بیرون نیاوردند و بعضی گفته‌اند بیرون آوردند و با ابو بکر بیعت کرد و محمد بن جریر طبری بسیاری از اینها را روایت کرده است و گفته که چون انصار دیدند که خلافت بایشان نمیرسد گفتند همه ایشان یا

بعضی از ایشان که ما با غیر علی بیعت نمیکنیم و مثل این ذکر کرده است علی بن عبد الکرم معروف باین اثر موصلی در تاریخش و ایضا ابن ابی الحدید نقل کرده است که علی بعد از وفات حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم میگفت که اگر چهل نفر از صاحبان عزم می‌یافتم جهاد میکردم این را نصر بن مزاحم در کتاب صفین و بسیاری از اهل سیر نقل کرده‌اند و اما آنچه اکثر محدثین عامه و اعیان و معتبرین ایشان میگویند آنست که حضرت امیر امتناع نمود از بیعت ابو بکر تا شش ماه و ملازمت خانه خود را اختیار کرد و بیعت نکرد تا حضرت فاطمه از دار فنا و عنا بعالم راحت و بقا رحلت نمود و چون آن حضرت رحلت نمود بیعت کرد و در صحیح بخاری و مسلم مذکور است که تا حضرت فاطمه در حیات بود روی مردم بسوی آن حضرت بود چون فاطمه وفات یافت روی مردم از او برگردید حق الیقین، ص: ۱۷۷ و از خانه او بیرون رفتند پس بیعت کرد و مدت حیات فاطمه بعد از پدرش شش ماه بود مؤلف گوید که از جمله غرایب آنست که با اینکه این مرد فاضل از صحاح خود نقل کرده است و در اول گفته است که بعد از فاطمه طوعا بیعت کرد و حال آنکه عبارت صحیحین صریح است در آنکه تا اعوان می‌یافت و ممکن بود او را امتناع قبول بیعت نکرد و چون روی مردم از او گردید مضطر شد و بیعت کرد ایضا ابن ابی الحدید از کتاب سقیفه احمد بن عبد العزیز جوهری که پیوسته او را توثیق و مدح میکند نقل کرده است که چون با ابو بکر بیعت کردند زیور و مقداد با جمعی از صحابه بنزد علی تردد میکردند و او را در خانه فاطمه بود و مشورت میکردند و در امور خود بیک دیگر مصلحت میکردند پس عمر آمد و داخل خانه حضرت فاطمه شد و گفت ای دختر رسول خدا احدی از خلق نزد ما محبوب‌تر از پدر تو نیست و بعد از پدر تو نزد ما احدی محبوب‌تر از تو نیست بخدا سوگند که این مانع من نیست از آنکه اگر این جماعت در خانه تو جمعیت کنند آتش بزنم و خانه‌ات را بر ایشان بسوزانم پس چون عمر بیرون رفت و آنها آمدند فاطمه (ع) فرمود عمر چنین گفت و میدانم که این کار را خواهد کرد شما دیگر باین خانه می‌آید ایشان رفتند و با ابو بکر بیعت کردند و باز ابن ابی الحدید گفته است که از سخنان مشهور معاویه است که بعلی نوشت که دیروز بود که زنت را بر درازگوشی سوار کردی و دستهای دو پسر حسن و حسین علیه السلام را گرفتی در روزی که با ابو بکر بیعت کردند و نگذاشتی احدی از اهل بدر و اهل سوابق را مگر آنکه با زن و پسران بدر خانه ایشان رفتی و خواستی که ایشان را جمع کنی از برای قتال با مصاحبت رسول خدا و اجابت تو نکردند از ایشان مگر چهار نفر یا پنج نفر و اگر محق میبودی اجابت تو می‌کردند و اگر من همه چیز را فراموش کنم این را فراموش نمی‌کنم که با پدرم گفتم در وقتی که می‌خواست ترا از جا بدر آورد که اگر چهل نفر می‌یافتم که صاحب عزم بودند قتال میکردم با ابو بکر و ایضا از کتاب جوهری روایت کرده است که سلمان و ابو ذر و انصار می‌خواستند بعد از رسول صلی الله علیه و آله و سلم با علی بیعت کنند و سلمان گفت اختیار را درست کردید که بانصار ندادید اما خطا کردید که بمعندش که علی باشد ندادید و بروایت دیگر گفت که خطا کردید که باهلیت پیغمبر ندادید و اگر بایشان میدادید دو کس بر شما اختلاف نمیکردند و برفاهیت زندگانی میکردند و ایضا جوهری روایت کرده است از ابی الاسود که غضب کردند مردانی چند از مهاجران در بیعت ابو بکر و بغضب آمدند علی و زیور و داخل خانه فاطمه شدند با سلاح پس عمر آمد با گروهی که یکی از حق الیقین، ص: ۱۷۸ آنها اسید بن خضیر بود و سلمه بن سلامه پس حضرت فریاد زد و ایشان را بخدا سوگند داد فایده نکرد و هجوم آوردند و شمشیرهای علی و زیور را گرفتند و بر دیوار زدند و شکستند پس عمر ایشان را بعنف بیرون آورد و کشید تا بیعت کردند پس ابو بکر ایستاد و خطبه‌ای خواند و عذر خواست از مردم که بیعت من امری بود فلتنه واقع شد و بی تأمل و خدا مرا از شر آن نگاه داشت و ترسیدم که فتنه بشود بخدا سوگند که من هیچ روز حرص بر خلافت نداشتم و امری را بر گردن من انداختید که من طاقت آن را ندارم و از دست من بر نیاید و می‌خواستم که قوی‌ترین مردم بجای من میبود و از این مقوله عذرخواست و مهاجران قبول کردند و در روایت دیگر گفته است که ثابت بن قیس نیز با آنها بود که با عمر داخل خانه فاطمه شدند و بروایت دیگر عبد الرحمن بن عوف نیز با آنها بود که با عمر داخل خانه فاطمه شدند محمد بن سلمه نیز با آنها بود و او شمشیر زیور را شکست و باز از کتاب جوهری از سلمه بن عبد الرحمن روایت کرده

است که چون أبو بکر بر منبر نشست علی علیه السلام و زبیر با گروهی از بنی هاشم در خانه فاطمه بودند پس عمر آمد بسوی ایشان و گفت بحق آن خدائی که جانم در دست اوست بیرون بیایید بسوی بیعت یا خانه را با شما میسوزانم پس زبیر با شمشیر برهنه بیرون آمد مردی از انصار او را در برگرفت با زیاد بن لبید و شمشیر از دست زبیر افتاد و أبو بکر بر منبر صدا زد که شمشیر او را بر سنگ زنید و بشکنید بر سنگ زدند و شکستند پس أبو بکر گفت بگذارید خدا ایشان را می آورد و جوهری گفته است که در روایت دیگر آنست که سعد بن ابی وقاص با ایشان بود در خانه فاطمه و مقدار نیز بود و ایشان جمع شده بودند که با علی بیعت کنند و عمر آمد که آتش در خانه بزند پس زبیر با شمشیر بیرون آمد و حضرت فاطمه بیرون آمد و میگريست و فریاد می کرد باز جوهری روایت کرده است که از عبد الله موسی حسنی پرسیدند از حال أبو بکر و عمر گفت جواب می دهم شما را بجوابی که عبد الله بن الحسن گفت در وقتی که از حال این دو کس از او سؤال کردند گفت فاطمه صدیقه و معصومه بود و دختر پیغمبر مرسل بود و مرد و غضبناک بود بر جماعتی که این دو نفر از آنها بودند ما نیز غضبناکیم از برای غضب او ایضا جوهری از امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که ابن عباس گفت از عمر شنیدم که گفت صاحب تو اولای ناس بود بخلاف بعد از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مگر آنکه ترسیدم بر او از دو چیز گفتم کدام است آنها گفت ترسیدم از کمی سال او و محبت او باولاد عبد المطلب پس ابن ابی الحدید گفته است اما امتناع علی از بیعت أبو بکر تا آنکه او را بعنف بیرون آوردند بآن نحوی که مذکور شد محدثین و راویان سیر و تواریخ روایت حق الیقین، ص: ۱۷۹ کرده‌اند و شنیدی آنچه جوهری در این باب از رجال حدیث نقل کرده است و همه ثقاتند و مأموند و غیر او نیز آن قدر ذکر کرده‌اند که احصا نمیتوان نمود و ایضا روایت کرده جوهری از أبو بکر باهلی و اسماعیل بن مجاهد از شعبی که أبو بکر بعمر گفت کجا است خالد بن ولید گفت حاضر است أبو بکر گفت هر دو بروید و علی و زبیر را بیاورید تا بیعت کنند پس عمر داخل خانه شد و خالد بر در خانه ایستاد عمر بزبیر گفت این شمشیر چیست گفت این را مهیا کرده‌ام برای بیعت علی علیه السلام و در خانه جماعت بسیار بودند مانند مقدار و جمیع بنی هاشم پس عمر شمشیر زبیر را کشید و زد بر سنگی که در آن خانه بود و شمشیر را شکست و دست زبیر را گرفت و برخیزانید و بیرون آورد و بدست خالد داد و با خالد جماعت بسیار بودند که أبو بکر بمدد فرستاده بود پس عمر داخل شد با حضرت امیر علیه السلام گفت برخیز و بیعت کن حضرت امتناع نمود دست حضرت را گرفت و کشید و بدست خالد داد و سایر منافقان هجوم آوردند و می کشیدند آنها را بعنف شدید و مردم جمع شدند در شوارع مدینه و نظر میکردند و حضرت فاطمه با زنان بسیار از بنی هاشم و غیر ایشان بیرون آمدند و صدای ولوله و شیون بلند شد و حضرت فاطمه ندا کرد أبو بکر را گفت خوش زود غارت آوردید بر خانه اهل بیت رسول خدا بخدا قسم که با او حرف نخواهم زد تا خدا را ملاقات کنم چون علی و زبیر بیعت کردند و این فتنه فرو نشست أبو بکر آمد و شفاعت کرد از برای عمر و فاطمه از او راضی شد و ابن ابی الحدید بعد از آنکه این روایات را نقل کرده است گفته است که صحیح نزد من آنست که فاطمه از دنیا رفت و غضبناک بود بر أبو بکر و عمر و وصیت کرد که آنها نماز بر او نکنند و اینها نزد اصحاب ما از گناهان صغیره بود و آمرزیده شدند اولی آن بود که او را گرامی دارند و رعایت حرمت او بکنند و ایضا ابن ابی الحدید گفته است که من نزد ابو جعفر نقیب استاد خود می خواندم آن حدیث را که هبار ابن اسود نیزه حواله هودج زینب دختر رسول الله کرد او ترسید و فرزندى از شکمش سقط شد و بدین سبب حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در روز فتح مکه خون او را هدر کرد چون این حدیث را خواندم نقیب گفت هرگاه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خون هبار را مباح کرد از برای ترسانیدن زینب و سقط او ظاهر حال آنست که اگر در حیات میبود مباح میکرد خون کسیرا که فاطمه را ترسانید و فرزند او را هلاک کرد ابن ابی الحدید گفت به نقیب گفتم که من این را از تو روایت بکنم که فاطمه را ترسانید و فرزندش محسن نام از او ساقط شد او تقیه کرد و گفت صحت و بطلانش را هیچ یک از من روایت مکن که من در این باب توقف دارم و باز ابن ابی الحدید روایت بیعت سقیفه را بهمان نحو که سابقا حق الیقین، ص: ۱۸۰ ذکر کردیم از محمد بن جریر طبری که معتمدترین

مورخین ایشانست روایت کرده است و واقدی روایت کرده است که عمر آمد با اسید بن خضیر و سلمه بن اسلم و جماعتی به در خانه علی و گفت بیرون بیاید و الا خانه را بر شما میسوزانم و ابن خزانه در کتاب غرر از زید بن اسلم روایت کرده است که گفت من از آنها بودم که با عمر هیزم برداشتم و به در خانه فاطمه بردیم در وقتی که علی و اصحابش امتناع نمودند از بیعت و عمر بفاطمه گفت که بیرون کن هر که در این خانه است و الا- میسوزانم خانه را با هر که در اینجا است و در آن وقت علی و فاطمه و حسن و جماعتی از صحابه در آن خانه بودند فاطمه گفت آیا خانه را بر من و فرزندانم میسوزانی گفت بلی و الله تا بیرون آیند و بیعت کنند و ابن عبد ربّه که از مشاهیر ایشانست گفته است که علی و عباس در خانه فاطمه نشسته بودند ابو بکر بعمر گفت که اگر ابا کنند از آمدن با ایشان قتال کن پس عمر آتشی برداشت و آمد که خانه را بسوزاند فاطمه گفت ای پسر خطاب آمده‌ای خانه ما را بسوزانی گفت بلی؛ باز ابن ابی الحدید قضیه سقیفه را از کتاب جوهری مبسوط تر از آنچه سابقا مذکور شد بهمان نحو روایت کرده است تا آنجا که گفته است که بنو هاشم در خانه علی جمع شدند و زبیر با ایشان بود زیرا که خود را از بنی هاشم می‌شمرد و حضرت امیر علیه السلام فرمود که زبیر همیشه با ما اهل بیت بود تا آنکه پسرهایش بزرگ شدند و او را از ما برگردانیدند. پس عمر رفت با گروهی بسوی خانه حضرت فاطمه (ع) با اسید و سلمه و گفت بیائید و بیعت کنید و ایشان امتناع نمودند و زبیر شمشیر کشید و بیرون آمد عمر گفت این سگ را بگیرد سلمه بن اسلم شمشیر را گرفت و بر دیوار زد و او را و علی را کشیدند و بسوی ابو بکر بردند و بنو هاشم همراه بودند و علی علیه السلام میگفت بنده خدا و برادر رسول اویم چون آن حضرت را نزد ابو بکر بردند گفتند بیعت کن گفت من احکم باین امر از شما و با شما بیعت نمیکنم و شما اولانید باینکه با من بیعت کنید شما این امر را از انصار گرفتید بسبب قرابت رسول خدا و من نیز بهمان حجت با شما احتجاج میکنم پس انصاف دهید اگر از خدا می‌ترسید بحق ما اعتراف کنید چنانچه انصار بحق شما اعتراف کردند و الا- معترف شوید که دانسته بر من ستم میکنید عمر گفت دست از تو برنمی‌دارم تا بیعت کنی علی گفت نیک با هم ساخته‌اید امروز تو برای او میگیری که فردا او بتو برگرداند بخدا قسم که قبول نمیکنم سخن تو را و با او بیعت نمیکنم ابو بکر گفت اگر تو با من بیعت نکنی من تو را اکراه نمیکنم ابو عبیده گفت ای ابو الحسن تو کمسالی و ایشان پیران قوم تواند و تو تجربه ایشان را نداری و ابو بکر حق الیقین، ص: ۱۸۱ قوت بر این امر بیش از تو دارد و تاب برداشتن این امر بیش از تو دارد پس باو راضی شو و اگر زنده بمانی و عمر تو دراز شود تو باین امر سزاوار خواهی بود باعتبار فضیلت و قرابتی که تو داری و سوابق و جهادها که تو داری و کرده‌ای علی گفت ای گروه مهاجران از خدا بترسید و سلطنت محمد را از خانه او مبرید بسوی خانه‌های خود و دفع مکنید اهل او را از مقام او و حق او بخدا سوگند ای گروه مهاجران ما اهل بیت احقیم باین از شما تا در میان ما کسی باشد که کتاب خدا را خواند و داند و فقیه باشد در دین خدا و عالم باشد بسنت رسول خدا و امر رعیت را براه تواند برد بخدا سوگند که اینها همه در ما هست پس متابعت خواهش نفس خود مکنید که از حق دور میشوید پس بشیر بن سعد گفت یا علی اگر انصار این سخنان از تو پیش از بیعت با ابو بکر میشنیدند دو کس بر تو اختلاف نمیکردند و لیکن ایشان با ابو بکر بیعت کرده‌اند پس علی علیه السلام بخانه خود برگشت و ملازم خانه خود شد تا حضرت فاطمه (ع) از دنیا رحلت فرمود بعد از آن با ابو بکر بیعت کرد و باز از کتاب سقیفه نقل کرده است از امام محمد باقر علیه السلام که علی فاطمه را سوار کرد و شب بخانه‌های انصار رفت و از ایشان طلب یاری کرد و ایشان قبول نکردند و گفتند ای دختر رسول خدا ما با این مرد بیعت کرده‌ایم اگر پسر عم تو پیشتر این سخن را میگفت ما از او بدیگری عدول نمیکردیم علی گفت من رسول خدا را مرده در خانه می‌گذاشتم و پیش از تجهیز او بطلب خلافت بیرون می‌آمدم فاطمه (ع) فرمود آنچه علی گفت و کرد خوب کرد و آنها کاری کردند که خدا جزای ایشان را خواهد داد محمد بن مسلم ابن قتیبه که از اعظم علماء و مورخین عامه است قصه سقیفه را در تاریخ خود بنحوی که گذشت مبسوط تر از آن روایت کرده است تا آنکه گفته است چون به ابو بکر خبر رسید که جمعی تخلف از بیعت او کردند و در خانه علی جمع شده‌اند عمر را بسوی ایشان فرستاد و آنها را طلبید چون ابا کردند از آمدن عمر هیزم طلبید و گفت

بحق آن خدائی که جان عمر در دست اوست یا بیرون بیاورد یا خانه را با هر که در آن هست میسوزانم مردم گفتند فاطمه (ع) در این خانه است گفت هر چند که او باشد میسوزانم پس همه بیرون آمدند و بیعت کردند مگر علی که گفت بخدا سوگند یاد کرده‌ام که تا قرآن را جمع نکنم از خانه بیرون نیایم پس فاطمه (ع) بر در خانه ایستاد و گفت من قومی بی حیاتر و بدکردارتر از شما ندیده‌ام جنازه رسول خدا را در پیش ما گذاشتید و بدون مصلحت ما متوجه غارت خلافت شدید پس عمر بنزد ابو بکر آمد و گفت علی را که تخلف از بیعت کرده است چنین در خانه میگذاری ابو بکر قنفذ را گفت برو علی را بیاور قنفذ رفت و گفت خلیفه رسول الله تو را میطلبد حضرت فرمود چه زود حق الیقین، ص: ۱۸۲ دروغ بر رسول خدا بستید چون این خبر را آورد ابو بکر گریست و گفت برو بگو امیر المؤمنین تو را میطلبد چون این را گفت حضرت گفت سبحان الله امری را دعوی میکند که از او نیست چون قنفذ این رسالت را آورد باز ابو بکر گریست پس عمر برخاست و جمعی را با خود برداشت و بدر خانه فاطمه (ع) آمد و در را کوبید و چون حضرت فاطمه (ع) صدای ایشان را شنید گریان شد و صدا بلند کرد که یا رسول الله ما چه کشیدیم بعد از تو از پسر خطاب و پسر ابو قحافه چون مردم صدای گریه آن حضرت را شنیدند گریان برگشتند و نزدیک بود که دلهای ایشان شکافته و جگرهای ایشان پاره پاره شود و عمر با جمعی ماند تا علی را بدر آورد و بنزد ابو بکر رسانید پس باو گفتند بیعت کن گفت اگر نکنم چه خواهید کرد گفتند بخدا سوگند که گردنت را میزنیم علی گفت پس بنده خدا و برادر رسول خدا را خواهید کشت عمر گفت بنده خدا بلی و برادر رسول خدا نه و ابو بکر ساکت بود و سخن نمیگفت عمر گفت با ابو بکر که در باب او چه امر میکنی گفت من او را اکره نمیکنم بر امری تا فاطمه (ع) در پهلوی او است پس علی بنزد مرقد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم رفت و فریاد کرد که ابْنُ اُمِّ اِنْ الْقَوْمَ اسْتَضَعُّ عَفْوَی وَ کَاوُوا یَقْتُلُوْنِی پس عمر به ابو بکر گفت بیا برویم بخانه فاطمه (ع) که او را بغضب آوردیم چون آمدند و رخصت طلبیدند فاطمه ایشان را رخصت نداد پس بخدمت حضرت امیر علیه السلام آمدند و استدعا کردند که او رخصت بطلبد حضرت امیر علیه السلام از حضرت فاطمه التماس کرد که ایشان را رخصت بدهد و جامه بر روی حضرت انداختند و چون داخل شدند حضرت فاطمه رو از ایشان گردانید بجانب دیوار پس سلام کردند و فاطمه (ع) جواب نفرمود ابو بکر گفت ای حبیب رسول خدا من صله قرابت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را دوستتر میدارم از صله قرابت خود و من آرزو میکنم که کاشکی روزی که پدر بزرگوارت مرد من میمردم و بعد از وفات او نمیماندم آیا گمان داری که من تو را شناسم و حق تو را دانم و میراث تو را از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بتو ندهم من شنیدم از رسول خدا که ما گروه انبیاء میراث نداریم آنچه از ما میماند صدقه است فاطمه گفت اگر من حدیثی از رسول خدا نقل کنم آیا اقرار بآن میکنید گفتند بلی فرمود که قسم میدهم شما را بخدا که نشنیدید از آن حضرت که گفت رضای فاطمه از رضای منست و سخط فاطمه از سخط منست و هر که فاطمه دختر مرا دوست دارد پس بتحقیق که مرا دوست داشته و هر که راضی کند فاطمه را بتحقیق که مرا راضی گردانیده و هر که بخشم آورد فاطمه را پس بتحقیق که مرا بخشم آورده گفتند بلی این را شنیدیم از رسول خدا فاطمه گفت پس من خدا و ملائکه را گواه میگیرم که شما مرا بخشم آورید و مرا خشنود نگردانیدید و اگر رسول خدا حق الیقین، ص: ۱۸۳ را ملاقات کنم شکایت شما را خواهم کرد باو ابو بکر گفت پناه میبرم بخدا از سخط او و از سخط تو ای فاطمه پس ابو بکر آن قدر گریست بر خود که نزدیک بود هلاک شود فاطمه فرمود بخدا که نفرین خواهم کرد تو را در هر نمازی ابو بکر گفت دعا خواهم کرد از برای تو در هر نمازی پس گریان بیرون آمد ابو بکر با مردم گفت شما هر یک میروید با حلیله خود خوش حال میخوابید و مرا باین حال می گذارید مرا احتیاجی نیست به بیعت شما اقاله کنید بیعت مرا گفتند ای خلیفه رسول الله این امر مستقیم نمیشود بدون تو و اگر اقاله کنی دین خدا برپا نمیشود ابو بکر گفت اگر نه ترس این بود در اینکه میترسم که عروه الوثقی اسلام سست بشود هر آینه یک شب با بیعت شما نمیخوابیدم بعد از آنچه شنیدم و دیدم از فاطمه (ع) پس علی بیعت نکرد تا فاطمه (ع) وفات کرد و بعد از پدر خود هفتاد و پنج شب زنده بود و بلادری از محدثین و مورخین مشهور مخالفین که در نهایت تعصب است روایت کرده است که

چون علی علیه السلام را أبو بکر از برای بیعت طلبید و قبول نکرد عمر آمد و آتشی طلبید که خانه را بسوزاند حضرت فاطمه در در خانه او را ملاقات کرد و گفت ای پسر خطاب خانه مرا بر من میسوزانی گفت آری و این قویتر است در آنچه پدر تو آورده است پس علی آمد و بیعت کرد و ابراهیم بن سعد الثقفی که مقبول الطرفین است از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام بیعت با أبو بکر نکرد تا آنکه دید که دود از خانه‌اش بلند شد و ایضا بلادری از ابن عباس روایت کرده است که چون علی علیه السلام امتناع نمود از بیعت با أبو بکر عمر را فرستاد و گفت بیاور او را بنهایت عاف و شدت چون او را آورد گذشت میان ایشان سخنی پس علی بعمر گفت که بدوش شیری را که نصفش از تو باشد بخدا سوگند که تو را حریص نکرده است بر امارت او مگر آنکه تو را فردا بر دیگران اختیار کند و ابراهیم ثقفی از زهری روایت کرده است که بیعت نکرد علی مگر بعد از شش ماه و جرأت بهم نرسانیدند بر او مگر بعد از وفات حضرت فاطمه و ایضا ابراهیم روایت کرده است که قبیله اسلم ابا کردند از بیعت أبو بکر و گفتند تا بریده بیعت نکنند ما بیعت نمی‌کنیم زیرا که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم با بریده گفته است که علی ولی شما است بعد از من پس حضرت امیر علیه السلام فرمود که ایشان مرا مخیر کردند میان آنکه ظلم کنند بر من و حق مرا بگیرند و من با ایشان بیعت کنم یا کار بجنگ منتهی شود و مردم مرتد شوند و من اختیار این کردم که بر من ستم کنند و مردم از دین برنگردند و ایضا از عدی بن حاتم روایت کرده است که گفت بر هیچ کس آن قدر رحم نکردم که بر علی کردم در وقتی که گریانش را کشیدند و بنزد أبو بکر آوردند و أبو بکر باو گفت بیعت کن علی گفت اگر نکنم چه خواهی حق الیقین، ص: ۱۸۴ کرد گفت سرت بر میدارم پس علی سر بسوی آسمان بلند کرد و گفت خداوندا گواه باش پس دست راستش را نگشود و بلند نکرد و باین بیعت راضی شدند. مؤلف گوید که ای طالب حق و یقین بدان که دلیل عمده مخالفان بر خلافت أبو بکر آنست که جمیع صحابه اجماع کرده‌اند بر خلافت او و اجماع حجت است پس خلافت او حق باشد و خود تعریف کرده‌اند اجماع را که آنست که اجماع و اتفاق کنند جمیع مجتهدان آن عصر بر امری از امور در یک وقت و در این اجماع سخن بسیار است: اول آنکه در کتاب اصول خود چندین خلاف در این مسأله کرده‌اند (اول) آنکه تحقیق چنین امری ممکن است یا محال (دویم) و بر تقدیر امکان آیا متحقق شده در امری یا نه (سیم) آنکه بر تقدیر تحقق دلیل بر حقیقت میشود یا نه (چهارم) آنکه بر تقدیر حجت بودن آیا شرطست که بحد تواتر برسد یا نه و در هر یک از اینها تشاجر و منازعه بسیار کرده‌اند پس اثبات امامت أبو بکر باجماع موقوف بر اثبات جمیع این مراتب خواهد بود و آنها که باین امر قائل نیستند از علمای ایشان چگونه باین دلیل استدلال میتوانند کرد و باز خلاف کرده‌اند در آنکه آیا شرطست در حجیت اجماع آنها که اتفاق بر این رأی کردند بر این رأی باقی بمانند تا مردن یا نه و باز خلاف کرده‌اند در آنکه اجماع بتنهائی حجت است یا مستندی مییابد داشته باشد و این مستند حجت است و مستندی که ذکر کرده‌اند قیاس فقهی است که قیاس کرده‌اند ریاست دین و دنیا را بنماز و آن بوجه شتی باطلست: (وجه اول) آنکه علمای امامیه باحادیث بسیار از طرق عامه و خاصه اثبات کرده‌اند که نماز او بفرموده حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نبود بلکه بامر عایشه بود و چون حضرت مطلع شد با آن ضعف تکیه بر حضرت امیر المؤمنین یا عباس یا فضل بن عباس کرد و بمسجد آمد و او را از محراب دور کرد و خود نشسته با ایشان نماز کرد چنانچه در صحیح بخاری از عروه روایت کرده است که حضرت رسول در خود خفتی یافت پس بیرون آمد بسوی محراب پس أبو بکر نماز میکرد بنماز حضرت رسول (ص) و مردم نماز میکردند بنماز أبو بکر یعنی بتکبیر او (وجه دویم) آنکه حجت بودن قیاس ممنوع است و علماء اهل بیت و ظاهریه اهل سنت و جمهور معتزله قیاس را حجت نمیدانند و دلایل شافیه بر بطلان آن اقامه نموده‌اند. (وجه سیم) بر تقدیر حجیت در جائی حجتست که علتی در اصل بوده باشد و فرع مساوی حق الیقین، ص: ۱۸۵ اصل باشد در آن علّه و در آنجا این مفقود است بلکه این فرق ظاهر است که ایشان امامت نماز را بر هر نیکوکار و بدکرداری جایز میدانند و در خلافت عدالت و شجاعت و قرشی بودن و شرایط دیگر را شرط میدانند و ایضا امامت جماعت یک امر است و در آن علم بسیار در کار نیست و شجاعت و تدبیرات امور رعیت در آن معتبر نیست و چون

خلافت و سلطنت و ریاست در امور دین و دنیا است در آن علم بسیار و شرایط بیشمار معتبر است که هیچ‌یک در أبو بکر و عمر و عثمان نبود و در هر امری مانند خر در گل میماندند و استعانت از حضرت امیر المؤمنین و سایر صحابه مینمودند و آنکه بعضی از آن ملاعین گفتند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم او را برای دین ما اختیار کرده چرا ما او را برای امور دنیای خود اختیار نکنیم محض کذب و خطا بود و محققان ایشان مانند شارح تجرید و غیر او تعریف کرده‌اند امامت را بحکومت عامه در دین و دنیا و ایضا اگر این دلیل امامت بود چرا این دلیل را در برابر انصار نگفتند و دست بقرابت زدند. (وجه چهارم) آنکه اگر قیاس حجت باشد در مسائل فروع حجت است نه در مسائل اصول و بر تقدیر تسلیم جمیع امور معارضه میکنیم بخلیفه گردانیدن حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم حضرت امیر را در غزوه تبوک در مدینه و او را بعد از آن عزل نکرد و هرگاه بر مدینه خلیفه باشد خلیفه بر جمیع بلاد خواهد بود زیرا که کسی قائل بفضل نیست و این اقوی است از دلیل ایشان زیرا که خلافت مدینه خلافت دین و دنیا بود بخلاف خلافت نماز. (دویم) آنکه از اخبار سابقه معلوم شد که اجماع ایشان چگونه اجماعی بود که سعد بن عباد و اصحابش همه خارج بودند و مطلقا با أبو بکر بیعت نکردند و اهل بیت رسالت و سایر بنی هاشم تا شش ماه بیعت نکردند و آنها که ظاهرا بیعت کردند تا آتش در خانه اهل بیت رسالت نینداختند و شمشیرهای برهنه ندیدند بیعت نکردند پس هر ظالمی که تسلط بیابد و جمعی از فسقه بطمع مال و جاه با او موافقت کنند باید خلیفه خدا باشد و اطاعت او بر جمیع اهل علم و فضل و صلاح لازم باشد و معلوم نیست بیعت بخت النصر و شداد و نمرود و مسیلمه کذاب باین رسوائی شده باشد و اگر گویند اجماع در اول امر متحقق نشد اما بعد از شش ماه که امیر المؤمنین علیه السلام بیعت کرد اجماع متحقق شد جواب گوئیم که آن نیز ممنوع است بلکه معلوم است که سعد بن عباد و اولادش هرگز در این بیعت داخل نشدند چنانچه ابن عبد البر در استیعاب گفته است در ترجمه أبو بکر که بیعت بخلافت کردند با أبو بکر در روزی که رسول خدا از دنیا رفت در سقیفه بنی ساعده و روز دیگر که روز سه شنبه بود حق الیقین، ص: ۱۸۶ بیعت عامه نمودند و تخلف کرد از بیعت او سعد بن عباد و طایفه‌ای از قبیله خزرج و فرقه‌ای از قریش و ایضا ابن عبد البر در کتاب مذکور و ابن حجر عسقلانی در کتاب اصابه گفته‌اند که سعد با هیچ‌یک از ابا بکر و عمر بیعت نکرد و نتوانستند که او را جبر کنند بر بیعت چنانکه دیگران را جبر کردند برای آنکه اقوام او از قبیله خزرج بسیار بودند و احتراز کردند از فتنه او و چون خلافت بعمر رسید روزی نظر عمر بر او افتاد گفت یا در بیعت ما داخل شو یا از این شهر بیرون رو سعد گفت حرام است بر من بودن در شهری که تو امیرش باشی پس از مدینه بشام رفت و قبیله بسیاری در نواحی دمشق داشت هر هفته نزد جماعتی می‌بود روزی از قریه‌ای بقریه دیگر می‌رفت در یکی از باغستانها تیری بر او انداختند و او را کشتند و صاحب روضه الصفا گفته که سعد بیعت نکرد با أبو بکر و بیرون رفت بسوی شام و بعد از مدتی به تحریک یکی از عظمای کشته شد و معلوم است که مراد او کیست و بلاذری در تاریخش گفته است که عمر اشاره کرد بخالد بن ولید و محمد بن سلمه انصاری بکشتن سعد و هر یک تیری بر او انداختند پس او کشته شد پس بوهم مردم انداختند که جن او را کشته و این شعر مشهور را بزبان جن وضع کردند: نحن قتلنا سید الخزرج سعد بن عباد فرمینه بسهمین فلم نحظ فراه و تظلم امیر المؤمنین علیه السلام از ایشان تا آخر ایام حیاتش متواتر است و آنچه آن حضرت در جواب معاویه نوشت صریح است در آنکه باختیار خود بیعت نکرد. (سیم) آنکه بر تقدیر تسلیم تحقق بیعت بعد از شش ماه پس پیش از تحقق آن چرا در این مدت مدید بدون حجتی تصرف در نفوس و فروج و دماء و اموال مسلمانان میکردند و لشکرها باطراف و نواحی میفرستادند و ایضا دانستی که ایشان در تعریف اجماع اخذ کردند که اتفاق کنند اهل زمان بر یک امر زیرا که اگر در یک وقت نباشد ممکن است که متقدم پیش از موافقت متأخر از آن رأی برگردد پس اجماع تدریجی أبو بکر و عمر چه نفع می‌کند و از جمله غرایب آنست که اکثر متأخرین ایشان مانند ملا سعد الدین در مقاصد و صاحب مواقف و سید شریف و دیگران چون دیده‌اند که متمسک باجماع چنین شدن موجب فضیحت است دست از اجماع برداشته‌اند و گفته‌اند هرگاه ثابت شد حصول امامت باختیار و بیعت پس محتاج نیست باجماع جمیع اهل حل و عقد زیرا که دلیل بر آن قائم نشده است از عقل

و نقل بلکه بیعت یکی و دوتا از اهل حل و عقد کافی است در نبوت امامت و وجوب متابعت امام بر اهل اسلام زیرا که ما می‌دانیم که صحابه با صلابتی که در دین داشتند حق الیقین، ص: ۱۸۷ اکتفا کرده‌اند بهمین در امامت مثل عقد عمر از برای أبو بکر و عقد عبد الرحمن از برای عثمان و شرط نکردند در عقدش اجماع هر که در مدینه باشد چه جای اجماع امت از علمای شهرها و کسی بر ایشان انکاری نکرد و بر این امر اتفاق کرده‌اند اهل اعصار بعد از آن تا این زمان و ملا سعد الدین در شرح مقاصد گفته است که دلیل خلافت أبو بکر چند چیز است (اول) آنکه اجماع اهل حل و عقد هر چند از بعضی بعد از تردد توقفی بود چنانکه روایت کرده‌اند که انصار گفتند منا امیر و منکم امیر و ابو سفیان گفت ای فرزندان عبد مناف راضی شدید که قیم والی شما باشد پر می‌کنم مدینه را از سواره و پیاده و در صحیح بخاری و مسلم و غیر آن از کتب اصحاب مذکور است که بیعت علی بعد از توقف بسیار بود و در فرستادن أبو بکر عمر و ابو عبیده را بسوی علی علیه السلام رسالت لطیفی هست که ثقات بسندهای بسیار صحیح روایت کرده‌اند و مشتمل است بر سخنان بسیاری از جانبین و اندک غلطی از عمر روایت کرده‌اند که چون علی آمد و بیعت کرد چون برخاست گفت برکت ندهد خدا شما را در امری که مرا آزرده کرد و شما را شاد گردانید و آنچه روایت کرده‌اند که با أبو بکر بیعت کردند و علی و زبیر و مقداد و سلمان و ابو ذر تخلف کردند پس أبو بکر روز دیگر با اصحابش آمدند و بیعت کردند محل نظر است پس بعد از آن در باب بیعت مثل سخنان صاحب مواقف گفته است فخر رازی در نهائیه العقول گفته است که اجماع منعقد نشد بر خلافت أبو بکر در زمان خودش بلکه بعد از فوت او در زمان خلافت عمر که سعد بن عبادہ مرد اجماع منعقد شد- ای عاقل متدین نظر کن که شیطان ملعون چگونه فضیلتی ایشان را همه مسخر گردانید که از فضیلت اجماع گریخته‌اند و خود را ببلای بدتر گرفتار کرده‌اند بآن میماند که کسی از بالوعه بگریزد و خود را بکینف اندازد هرگاه اجماع متحقق نشد پس حجت بودن این بیعت که از اخبار سقیفه معلوم شد که بنایش بر تعصب و معانده قبیله اوس و خزرج بود و توطئه‌ای که میان عمر و أبو بکر شده بود که أبو بکر را او خلیفه کند و أبو بکر بعد از خود او را خلیفه کند از کجا معلوم شد هرگاه باعتبار عدم بیعت آن جماعت اجماع محقق نشود عدم انکار چون معلوم می‌شود و هرگاه ایشان بیعت یک شخص را کافی می‌دانستند در تحقق امامت چرا معارضه با أبو بکر می‌کردند با بیعت چندین هزار کس بلکه می‌توان گفت که اجماع بر خلاف امامت أبو بکر و بر عدم اکتفا به بیعت آحاد امت متحقق بود زیرا که در صحاح ایشان مذکور است که تا شش ماه احدی از بنی هاشم بیعت نکرد و اهل بیت همه در میان ایشان داخل بودند و اجماع اهل بیت حجت است باعتبار حدیث متواترانی تارک فیکم الثقلین حق الیقین، ص: ۱۸۸ و حدیث مشهور مثل اهل بیتی مثل سفینه نوح و صاحب کشاف با شدت تعصب روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که فاطمه روح دل من است و دو پسرش میوه دل منند و شوهرش نور دیده منست و امامان از فرزندان او امینان پروردگار منند و ریسمانیند کشیده شده میان او و میان خلق او و هر که چنگ زند در ایشان نجات یابد و هر که تخلف کند از ایشان هلاک شود و در جهنم فرو رود و عجباه از آنکه جمعی از فضلاء با دعوی علم و فطانت و انصاف و دیانت اکتفا نمایند در تحقق ریاست دین و دنیا وجوب اطاعت عامه خلق بآنکه یک کسی با شخصی بیعت کند هر چند عامه اهل فضل و علم و صلاح در طرف دیگر باشند و اگر یک شخصی شهادت دهد که درهمی زید از عمر و میطلبد شهادتش را قبول نمیکنند و در تحقق امامت به بیعت او اکتفا مینمایند و باین سبب یزید پلید و ولید عنید را که قرآن را تیر باران کردند خلیفه خدا و واجب الاطاعه خلق می‌دانند اگر می‌خواهی در قیامت بنابر مضمون یَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ با چنین امامی محشور شوی و در وزر و وبال او شریک او باشی اختیار داری. (چهارم) آنکه هرگاه باحدیث سابقه و اقرار مشاهیر علماء عامه معلوم شد که در مدت متمادی که اقلش شش ماه است نزاع بود میان حضرت امیر علیه السلام و أبو بکر و عمر در خلافت و آن حضرت قدح در ایشان و خلافت ایشان میکرد و ایشان را نسبت بجور و ستم می‌داد یا باید قائل شوند بآنکه بنای خلافت ایشان بر باطل و جور و ستم بود یا قائل شوند بآنکه آن حضرت در این مدت بر باطل بود و عاق امام خود بود و از روی تعصب انکار امامت امام بحق میکرد پس یکی از ایشان باید که

اهلیت خلافت نداشته باشند و اکثر اعظام علمای ایشان تصریح کرده‌اند بصحت این حدیث که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که حق با علی است و علی با حق است با او می‌گردد هر جا که بگردد و غزالی با آن تعصب در کتاب احیاء العلوم گفته است که هرگز صاحب بصیرتی علی را نسبت بخطا نداده است در هیچ امری و در جمیع صحاح و اصول خود روایت کرده‌اند که علی علیه السلام بعد از پیغمبر دیان این امت است یعنی قاضی و حاکم این امتست چنانچه زمخشری گفته است و ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه از یحیی بن سعید حنبلی روایت کرده که گفت من حاضر بودم نزد اسماعیل بن علی حنبلی که پیشوای حنابله بغداد بود و مردی از حنابله قدری از مردی از اهل کوفه طلب داشت او بنزد اسماعیل آمد اسماعیل از او پرسید که با غریم خود چه کردی طلب خود را از او گرفتی گفت بیزار شدم از طلب خود در روز غدیر رفتم بنزد قبر امیر المؤمنین علیه السلام که شاید طلب خود را از او بگیرم حالتی مشاهده کردم از فضیحتها و اقوال شنیعه و سب صحابه علانیه بی‌خوفی و بیمی که طلب خود را فراموش کردم حق الیقین، ص: ۱۸۹ اسماعیل گفت آنها چه گناه دارند و الله که این راه را نگشود و جرأت نداد ایشان را بر این فضیحتها مگر صاحب آن قبر آن مرد گفت صاحب آن قبر کیست گفت علی علیه السلام آن مرد از روی استبعاد گفت او ایشان را جرأت بر این امر داده است اسماعیل گفت بلی و الله آن مرد گفت اگر علی علیه السلام محق بود در این امر پس ما چرا اعتقاد بامامت ابو بکر و عمر داشته باشیم و اگر مبطل بود چرا او را امام دانیم راوی گفت چون اسماعیل این سخن را شنید برجست و کفش پوشید و گفت خدا لعنت کند اسماعیل ولد الزنا را اگر جواب این مسأله را داند و داخل خانه خود شد. (پنجم) آنکه هرگاه دانستی که اجماع عمده دلائل ایشانست بر خلاف خلفای خود ما بهمین احادیث که مستند اجماع ایشانست اثبات میکنیم عدم استحقاق امامت آنها را بلکه کفر و نفاق ایشان را زیرا که معلوم شد باخبار ما و ایشان که عمر قصد سوختن خانه اهل بیت رسالت نمود بامر ابو بکر یا برضای ابو بکر و آن خانه مهبط وحی و محل نزول ملائکه مقربین بود و حضرت امیر و فاطمه و حسنین در آن خانه بودند و او استخفاف و تهدید و ایذای ایشان نمود و ایشان را بخشم آورد بلکه از روایات مستفیضه محفوفه بقراین جلیه معلوم شد که حضرت فاطمه را ترسانیدند بلکه تازیانه در رو و سر و غلاف شمشیر باو زدند تا آنکه او را مجروح کردند و فرزند او سقط شد و از ایشان آزرده از دنیا رفت. و صاحب جامع الاصول از صحیح ترمذی روایت کرده است از انس که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود بس است ترا از زنان عالمیان مریم دختر عمران و خدیجه دختر خویلد و فاطمه دختر محمد و آسیه زن فرعون و باز از ترمذی از جمیل بن عمیر روایت کرده است که گفت با عمه‌ام بنزد عایشه رفتیم پس عمه‌ام از او پرسید که از زنان کی محبوبتر بود بسوی رسول خدا گفت فاطمه گفت از مردان کی محبوبتر بود بسوی آن حضرت گفت شوهرش و از بریده نیز این مضمون را روایت کرده است و از جمیع صحاح ایشان حذیفه بن شهاب روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که فاطمه پاره تن منست هر که آزرده کند او را مرا آزرده میکند و هر که بتعب اندازد او را مرا بتعب می‌اندازد و از ترمذی روایت کرده که فرمود فاطمه بهترین زنان اهل بیتست و بروایت عایشه بهترین زنان مؤمنانست یا زنان این امت و ایضا بروایت ترمذی از عایشه روایت کرده است و گفت من ندیدم کسی را که شبیه‌تر باشد برسول خدا از فاطمه بسیرت و رفتار و نشستن و برخاستن و چون بنزد آن حضرت می‌آمد آن حضرت برمیخاست و او را میبوسید و بجای خود مینشاند و ایضا از صحیح ترمذی از زید بن ارقم حق الیقین، ص: ۱۹۰ روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بعلی و فاطمه و حسنین علیهم السلام گفت من جنگم با هر که با شما جنگ است و صلحم با هر که شما با او صلحید و باز از ترمذی روایت کرده است از حذیفه که گفت بمادرم گفتم که مرا رخصت بده که بروم بخدمت رسول خدا و نماز مغرب را با آن حضرت بکنم و از او سؤال کنم که استغفار کند از برای من و از برای تو پس بخدمت آن حضرت رفتم و نماز مغرب و خفتن را با آن حضرت ادا کردم چون فارغ شدم از پی آن حضرت روانه شدم چون صدای مرا شنید گفت تو حذیفه‌ای گفتم بلی گفت چه حاجت داری خدا تو را و مادرت را بیامزد ملکی امشب بر من نازل شد که پیش از این بزمین نیامده بود و از پروردگار خود رخصت طلبیده بود که بیاید و بر من سلام کند و مرا

بشارت دهد که فاطمه سیده زنان اهل بهشت است و حسن و حسین علیهما السّلام بهترین جوانان اهل بهشتند و ایضا روایت کرده است که حضرت فرمود حدیثی که حذیفه برای شما نقل کند تصدیق او بکنید و ثعلبی از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده است که حسن و حسین دو گوشواره عرش الهی‌اند و در جامع الاصول از صحیح بخاری و مسلم و ترمذی روایت کرده است از براء که دیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم حسن ابن علی را بر دوش خود سوار کرده بود و میگفت خداوندا من این را دوست میدارم پس تو او را دوستدار و از جمیع صحاح روایت کرده است از براء که حضرت رسول حسن و حسین علیهما السّلام را دید گفت خداوندا من اینها را دوست میدارم پس تو اینها را دوست دار و از ترمذی روایت کرده است از انس که پرسیدند از حضرت رسول خدا که کدام یک از اهل بیت تو نزد تو محبوب‌تر است فرمود حسن و حسین علیهما السّلام و میگفت از برای فاطمه که بطلب دو پسر مرا از برای من پس ایشان را میبوسید و در برمی گرفت و ایضا از ترمذی از ابو هریره روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم دست در گردن امام حسن علیه السّلام کرد و گفت خداوندا من این را دوست میدارم پس دوست دار هر که او را دوستدارد و از صحیح بخاری و مسلم نیز این مضمون را روایت کرده است و ایضا ترمذی از اسامه روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم حسن و حسین علیهما السّلام را بر رانهای خود نشانیده بود و می گفت اینها دو پسر من و دو پسر دختر منند خداوندا من اینها را دوست می‌دارم تو ایشان را و دوستان ایشان را دوستدار و ایضا ترمذی از یعلی بن مره روایت کرده است که حضرت رسول فرمود که حسین علیه السّلام از منست و من از حسینم خداوندا دوست دار کسی را که حسین را دوست دارد حسین سبطی است از اسباط و ایضا ترمذی از ابو سعید خدری روایت کرده است از حضرت رسول که حسین دو سید و مهتر جوانان اهل بهشتند و بخاری و مسلم و ترمذی از ابن عمیر روایت کرده‌اند که رسول خدا فرمود که حسین دو حق الیقین، ص: ۱۹۱ ریحان منند از دنیا و احادیث فضایل ایشان زیاده از آنست که احصاء توان نمود و در این رساله جمع توان کرد و احادیث متواتره وارد شده است که ایذاء حضرت امیر علیه السّلام ایذاء حضرت رسولست و ایذاء رسول ایذاء خداست و خدای تعالی فرموده است آنها که ایذاء میکنند خدا و رسول او را لعنت کرده است خدا ایشان را در دنیا و آخرت و مهیا کرده است از برای ایشان عذابی خوارکننده پس معلوم شد که آنها که این اذیت‌ها را بایشان رسانیدند ملعونند در دنیا و آخرت و محارب خدا و رسولند و از اهل کفر و شقاق و نفاقند پس چگونه صلاحیت امامت داشته باشند. طعن چهارم مصیبت عظمی و داهیه کبری است که در غضب فدک از ابو بکر و عمر بر اهل بیت رسالت واقع شد و اول از طریق شیعه مجمل آن را روایت میکنم و بعد از آن از کتب معتبره مخالفان مؤید آن را ایراد مینمایم تا معلوم شود که فضایح این قضیه متفق علیه هر دو فرقه است و مجمل این قضیه هایلّه آنست که چون ابو بکر غضب خلافت حضرت امیر نمود و از مهاجران و انصار بجبر بیعت گرفت و کار خود را محکم کرد طمع کرد در فدک که مبادا بعضی از مردم بطمع مال بجانب ایشان میل کنند زیرا که هرگاه قرابت و فضیلت و نص خدا و رسول با ایشان باشد چیزی که ممکن است که باعث میل منافقان از ایشان بجانب آن ظالمان شود آن خواهد بود که دست ایشان از مال تهی باشد تا آنکه دنیاپرستان از ناحیه ایشان منحرف گردند و هرگاه قلیلی از مال نیز با ایشان باشد ممکن است که بعضی از مردم بسوی ایشان مایل گردند و خلافت باطل ایشان بر هم خورد باین سبب در اول حال وقتی که صحیفه ملعونه را می‌نوشتند این حدیث مفترای خبیث را وضع کردند که ما گروه انبیاء میراث نمیگذاریم هرچه از ما میماند صدقه است و فدک از جمله بلادی بود که بی‌جنگ بتصرف حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در آمده بود زیرا که چون فتح خیبر بر دست حضرت امیر جاری شد اهل فدک و سایر قرای نواحی آن دانستند که تاب مقاومت آن حضرت ندارند آنها را بدون جنگ تسلیم کردند و آیات کریمه نازل شد که چون بجنگ گرفته‌اند مال حضرت رسولست بعد از آن این آیه نازل شد وَ آتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ یعنی بده بخویش خود حق او را حضرت جبرئیل پرسید که ذی القربی کیست و حق او چیست گفت ذی القربی فاطمه و حق او فدک است پس حضرت فدک را بامر خدا بفاطمه داد که از او و ذریه او باشد و فرمود اینها بی‌جنگ گرفته شده و مخصوص منست و بامر خدا بتو دادم

بگیر اینها از تو و فرزندان تو است تا روز قیامت پس ابو بکر چون خلافت غصبی بر او قرار گرفت فرستاد و کلاء حضرت فاطمه را از فدک بیرون کرد ابن بابویه و شیخ حق الیقین، ص: ۱۹۲ طوسی و دیگران بسندهای بسیار معتبر از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده‌اند که چون ابو بکر کارهای خود را محکم کرد و بیعت از اکثر مهاجران و انصار گرفت کسی را فرستاد که وکیل حضرت فاطمه را از فدک بیرون کرد و حضرت فاطمه بسوی ابو بکر آمد و گفت بچه سبب منع می‌کنی میراث پدرم رسول خدا را از من و بچه جهت وکیل مرا از فدک بیرون کردی و حال آنکه رسول خدا بامر خدا او را بمن داده ابو بکر گفت بر آنچه میگوئی گواه بیاور حضرت فاطمه ام ایمن را آورد و ام ایمن گفت ای ابو بکر گواهی نمیدهم تا حجت بر تو تمام کنم و بآنچه حضرت رسول در حق من گفته است تو را بخدا قسم میدهم نمیدانی که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفت ام ایمن زنی است از اهل بهشت ابو بکر گفت بلی میدانم ام ایمن گفت پس من گواهی میدهم که حق تعالی وحی کرد به رسول خود که بده بذی القربی حق او را پس حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فدک را بطعمه حضرت فاطمه داد بامر خدا و حضرت امیر علیه السلام نیز آمد و گواهی داد و بهمین نحو به روایت دیگر حسنین نیز شهادت دادند پس ابو بکر نامه‌ای نوشت در باب فدک و بفاطمه داد پس عمر حاضر شد و گفت این چه نامه‌ایست ابو بکر گفت فاطمه دعوی فدک کرد و ام ایمن و علی علیه السلام برای او گواهی دادند من این نامه را نوشتم عمر نامه را از دست فاطمه گرفت و پاره کرد و فاطمه گریان شد و بیرون رفت روز دیگر حضرت امیر بنزد ابو بکر آمد در وقتی که مهاجران و انصار بر دور او مجتمع بودند و گفت ای ابو بکر چرا منع کردی فاطمه (ع) را از میراثی که از رسول خدا باو رسیده بود و حال آنکه در حیات حضرت رسول آن را مالک و متصرف بود ابو بکر گفت آن فیء همه مسلمانانست اگر اقامه شهود بکند بر آنکه او را رسول خدا باو داده و مخصوص او گردانیده است باو میدهم و الا او را در آن حقی نیست حضرت امیر گفت ای ابو بکر آیا در حق ما حکم می‌کنی بخلاف حکم خدا در همه مسلمانان ابو بکر گفت نه حضرت فرمود پس بگو اگر در دست مسلمانان چیزی باشد که مالک و متصرف باشند و بعد از آن من بیایم و دعوی کنم که از من است از کی گواه خواهی طلبید گفت از تو حضرت فرمود پس چرا در فدک از فاطمه گواه طلبیدی بر آنچه در دست او بود در حیات رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و بعد از آن مالک و متصرف بود و از مسلمانان گواه نطلبیدی چنانچه از من طلبیدی در آن فرضی که کردم ابو بکر ساکت شد عمر گفت این سخنان را بگذار ما قوت احتجاج با تو نداریم اگر گواهان عدول می‌آوری میدهم و الا تو را و فاطمه را در آن حقی نیست حضرت فرمود ای ابو بکر قرآن خوانده‌ای یا نه گفت بلی فرمود خبر ده مرا از قول حق تعالی إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً در حق ما نازل شده ست یا در حق غیر ما ابو بکر گفت بلکه در حق شما نازل شده است حضرت فرمود اگر گواهان حق الیقین، ص: ۱۹۳ نزد تو گواهی دهند که العیاذ بالله فاطمه زنا کرده است چه خواهی کرد ابو بکر گفت بر او اقامت حد میکنم چنانچه بر سایر مردم میکنم حضرت فرمود اگر چنین کنی نزد خدا از جمله کافران خواهی بود گفت چرا فرمود از برای آنکه رد کرده‌ای شهادت خدا را از برای او بطهارت و قبول کرده‌ای شهادت مردم را چنانچه رد کرده‌ای حکم خدا و حکم رسول را که فدک را بفاطمه دادند و در تصرف او بود و قبول کردی شهادت اعرابی را که بر پاشنه پای خود بول میکند که گواهی داد که از پیغمبر میراث نمیباشد و فدک را از او گرفتی که غنیمت مسلمانانست بتحقیق که رسول خدا فرمود گواه بر مدعی است و قسم بر مدعی علیه تو رد کردی قول رسول خدا را و بر عکس کردی چون سخن باینجا رسید مردم گریستند و صداها بلند شد و اکثر تصدیق سخن حضرت امیر علیه السلام کردند و حضرت بخانه برگشت و فاطمه بمسجد آمد و طواف کرد بقبر پدر بزرگوار خود و شعری چند خواند از شکایت روزگار و جفای منافقان غدار که در و دیوار را بگریه آورد پس ابو بکر و عمر بخانه برگشتند و ابو بکر عمر را طلبید و گفت دیدی علی امروز با ما چه کرد اگر یک مجلس دیگر چنین معارضه با ما کند کار ما را بر هم میزند در این چه تدبیر بخاطر تو میرسد عمر گفت رأی آنست که امر کنیم بر قتل او ابو بکر گفت این کار از کی می‌آید عمر گفت خالد بن ولید پس خالد را طلبیدند و گفتند می‌خواهیم تو را بر امر عظیمی

بداریم گفت بر هر چه می‌خواهید بدارید اگر چه بر قتل علی علیه السلام باشد گفتند ما نیز همین را می‌خواهیم خالد گفت در چه وقت او را بکشم أبو بکر گفت در وقت نماز در مسجد حاضر شو در پهلوی او بایست چون من سلام نماز را بگویم برخیز و گردش را بزَن گفت چنین باشد اسماء بنت عمیس که در آن وقت زن أبو بکر بود و سابقاً زن جعفر طیار و از شیعیان حیدر کرار بود این سخنان را شنید و نتوانست سخن را علانیه بحضرت برساند بجاریه خود گفت برو بخانه علی علیه السلام و فاطمه ع و سلام مرا بایشان برسان و در گذار این آیه را بخوان که مؤمن آل فرعون بموسی پیغام کرد إِنَّ الْمَلَأَیَآمُرُونَ بِكَ لِیَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ اِنِّی لَکَ مِنَ النَّاصِحِیْنَ یعنی اشراف قوم فرعون مشورت میکنند در باب تو که ترا بکشند پس بیرون رو بدرستی که من از برای تو از خیر خواهانم و اسماء گفت اگر متفطن نشوند پس مکرر بخوان پس جاریه آمد و سلام رسانید و برگشت و این آیه را خواند حضرت امیر فرمود که خاتونت را سلام برسان و بگو خدا نمی‌گذارد اراده ایشان بعمل آید و بروایتی دیگر فرمود که اگر ایشان مرا بکشند با ناکسان و قاسطان و مارقان که جنگ خواهد کرد؟ پس حضرت امیر علیه السلام برخاست و مهیای نماز شد و بمسجد آمد و پشت سر أبو بکر ایستاد حق الیقین، ص: ۱۹۴ از برای تقیه و نماز خود را بتهنائی بعمل آورد و خالد لعین شمشیر بسته و در پهلوی ایستاد چون أبو بکر به تشهد نشست از آن اراده پشیمان شد و از فتنه ترسید و شدت سطوت و شجاعت آن حضرت را می‌دانست و پیوسته فکر می‌کرد و تشهد را مکرر می‌خواند و از ترس سلام نمی‌گفت تا آنکه گمان کردند مردم که در نماز سهو کرده است پس ملتفت شد بسوی خالد و گفت ای خالد مکن آنچه تو را بآن امر کرده بودم و بروایتی سه مرتبه در این سخنان را گفت و بعد از آن سلام نماز را داد حضرت گفت ای خالد چه بود آنچه تو را امر به آن کرده بود گفت مرا امر کرده بود که گردن تو را بزنم حضرت فرمود آیا میکردی گفت آری بخدا سوگند که اگر پیش از تسلیم مرا نهی نمی‌کرد هر آینه تو را می‌کشتم پس حضرت او را گرفت و بلند کرد و بزمین زد عمر گفت بخدا قسم که میکشتمش پس مردم جمع شدند و او را بصاحب قبر قسم دادند حضرت دست از آن لعین برداشت او بگریبان عمر بد گهر چسبید و گفت ای پسر صهاک اگر نه وصیت رسول خدا و تقدیر الهی بود هر آینه میدانستی که کدام یک از ما و تو کم‌یاورتریم و کم‌عددتریم و داخل خانه خود شد و بروایت دیگر در نماز صبح بود و آن قدر تشهد را طول داد و فکر کرد که نزدیک بود آفتاب طالع شود و بروایت ابو ذر حضرت خالد را بانگشت سبابه و میانین گرفت و فشاری داد او نعره زد نزدیک بود جان پلیدش برآید و جامه‌اش را نجس کرد و دست و پا میزد و قدرت بر سخن گفتن نداشت پس أبو بکر با عمر گفت این از مشورت شوم تست من می‌دانستم این حالت را و خدا را شکر کن که متوجه ما نشد و هر که نزدیک میرفت که خالد را خلاص کند حضرت نگاه تندى باو می‌کرد که او از ترس برمی‌گشت پس أبو بکر عباس را طلبید که شفاعت کند عباس نزد آن حضرت رفت و قسم داد او را بقبر و صاحب قبر و حسنین و مادر ایشان حضرت از او دست برداشت عباس پیشانی نورانی آن حضرت را بوسید و در کتب معتبره مذکور است که بعد از غصب فدک حضرت امیر علیه السلام به ابو بکر نامه نوشت در نهایت شدت وحدت و تهدید و وعید بسیار در آن درج نمود چون أبو بکر نامه را خواند بسیار ترسید و خواست فدک و خلافت هر دو را رد کند عمر گفت من از برای تو آب زلال خلافت را صاف گردانیدم که بیاشامی و تو می‌خواهی تشنه باشی چنان چه همیشه بودی و گردن‌های گردن‌کشان عرب را برای تو ذلیل کرده‌ام و قدر آن را نمیدانی این علی بن ابی طالب است که بزرگان قریش را کشته است و سلسله‌ها را بر انداخته است و من به تدبیر او را رام میکنم و تو از تهدید او پروا مکن أبو بکر گفت ای عمر تو را بخدا سوگند می‌دهم که دست از این افسونها برداری بخدا سوگند که اگر او حق الیقین، ص: ۱۹۵ اراده کشتن من و تو کند بدست چپ هر دو را می‌کشد بی‌آنکه آنکه دست راست را حرکت دهد و ما را از او نجات نداده است مگر سه خصلت او اول آنکه تنها است و یاوری ندارد دویم آنکه رعایت وصیت حضرت رسول خدا میکند که او را امر کرده است که شمشیر نکشد سیم آنکه جمیع قبایل عرب از او کینه‌ها در دل دارند اگر اینها نبود الحال خلافت باو برگشته بود آیا فراموش کردی روز احد که همه ما گریختیم و او بتهنائی شمشیر کشید و علم داران و شجاعان ایشان را بخاک هلاک انداخت تو فریب خالد را

مخور و تا او متعرض ما نشود تو متعرض او مشو. مؤلف گوید اگر چه اکثر سنیان خواسته‌اند که امر عمر و أبو بکر را بقتل امیر المؤمنین اخفا کنند و صریحا در اکثر کتب خود روایت نکرده‌اند اما حرف زدن أبو بکر را در نماز پیش از سلام و خطاب بخالد را نقل کرده‌اند و آن قرینه واضحه است بر صدق روایات شیعه در این باب چنانچه ابن ابی الحدید نقل کرده است که از استاد خود ابو جعفر نقیب پرسیدم که آیا حق است قصه خالد و امر أبو بکر و عمر او را بقتل علی علیه السلام ابو جعفر گفت گروهی از سادات علوی این را روایت کرده‌اند ایضا روایت کرده‌اند که مردی آمد نزد زفر بن هذیل شاگرد ابو حنیفه و از او سؤال کرد از آنچه ابو حنیفه میگوید که جایز است بیرون آمدن از نماز بغیر سلام مانند سخن گفتن و فعل کثیر وحدت زفر گفت جایز است چنانکه أبو بکر در تشهد گفت آنچه گفت آن مرد گفت چه بود آنچه أبو بکر گفت زفر گفت بر تو نیست که آن سؤال کنی او مکرر پرسید زفر گفت بیرون کنی این مرد را که از اصحاب أبو الخطاب خواهد بود پس ابن ابی الحدید از نقیب پرسید که تو چه میگوئی او تقیه کرد و گفت من بعید می‌دانم اما امامیه روایت کرده‌اند و فضل بن شاذان در کتاب ایضاح این قصه را بنحوی که مذکور شد از سفیان بن عیینه و حسن بن صالح بن حی و أبو بکر بن عیاش و شریک بن عبد الله و جمع دیگر از فقهای عامه روایت کرده است و گفته از سفیان و ابن حی و وکیع پرسیدند که چه میگوئی در اینکه أبو بکر کرد همه گفتند بدی بود اما تمام نکرد و جمعی دیگر از اهل مدینه گفته‌اند قصوری ندارد اگر از برای اصلاح امت که متفرق نشوند مردی را بکشند چون علی مردم را از بیعت أبو بکر منع میکرد او هم امر بقتل نمود و بعضی هم از ترس شناعة علت این عمل را روایت نکرده‌اند اما اصل تمهید أبو بکر را با خالد که چون سلام دهم فلان کار را بکن و پشیمان شدن پیش از سلام گفتن یا خالد مکن آنچه را گفته بودم حکایت نموده‌اند و همین فعل او را دلیل جواز حرف زدن پیش از سلام کرده‌اند بعد از آن نقل کرده است که کسی از ابو یوسف حق الیقین، ص: ۱۹۶ قاضی بغداد شاگرد ابو حنیفه پرسید که چه بود آنچه أبو بکر بخالد گفته بود ابو یوسف جواب نگفت و گفت خاموش باش تو را با این چه کار است و الله که اگر علی بیعت أبو بکر و مطیع او بود و او و اصحابش همه شهادت می‌دهند که رسول خدا فرمود که علی از اهل جنت است پس جویری در روی زمین از این بیشتر نمی‌شود که با این حال امر بقتل او کنند و اگر علی بیعت او راضی نبود این عین مذهب شیعه است که أبو بکر بجبر بر علی تقدم کرد تا اینجا کلام فضل بود و از وجوه باطله که آن اشیاء برای او عذر گفته‌اند و از اخفای سایر جماعت علت سخن گفتن را علم قطعی بهم میرسد که سبب این چنین امر شنیعی بوده است که از خوف فضیحت اظهار آن نمیتوانستند کرد و کدام مسلمانی تجویز این میتواند کرد که کسی که امر بقتل چنین بزرگوار را نماید قابلیت امامت و خلافت دارد أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ. و اما احادیثی که از طرق عامه بر غضب فدک وارد شده است از آن جمله خطبه مشهوره حضرت فاطمه است که اصل خطبه شهادت بر حقیقت آن می‌دهد و این قسم سخن از غیر ائمه انام که منبع وحی الهی و الهام‌اند از دیگری صادر نمیتوان شد و ابن ابی الحدید که از اعظام علمای عامه است در شرح نهج البلاغه در شرح نامه‌ای که حضرت امیر بعثمان بن حنیف نوشت گفته است. فصل اول در آنچه وارد شده از اخبار و سیر که از دهانهای اهل حدیث و کتب ایشان نقل میکنم نه از کتب شیعه و راویان ایشان و جمیع آنچه را ایراد میکنم در این فصل از کتاب سقیفه أبو بکر احمد بن عبد الرحمن جوهریست و این أبو بکر جوهری مرد عالم محدث کثیر الآداب ثقه و صاحب ورعی است که ثنا کرده‌اند بر او محدثان و روایت کرده‌اند از او تصانیف او و غیر تصانیف او را پس بسه سند این خطبه را روایت کرده از زینب دختر امیر المؤمنین علیه السلام از امام محمد باقر و از عبد الله بن حسن و صاحب کشف الغمه نیز از کتاب جوهری روایت کرده است و مسعودی در کتاب مروج الذهب که معتبرترین تواریخ است اشاره باین خطبه کرده است و سید مرتضی در شافی بسندهای عامه از عایشه روایت کرده است و سید بن طاوس از طریق عامه روایت کرده است و سید احمد بن ابی طاهر در کتاب بلاغة النساء به چندین سند روایت کرده است و ابن اثیر در کتاب نهاییه اکثر الفاظش را روایت کرده است و خطبه باین شهرت را کسی انکار نمیتواند کرد و خطبه بسیار طولانی و قریب به دو جزو است و این رساله گنجایش ذکر همه ندارد و قدری از آن که متعلق باحتجاج فدکست ایراد مینمائی: روایت

کرده‌اند که چون أبو بکر عزم کرد بر آنکه منع کند فدک را از فاطمه و این خبر بحضرت فاطمه رسید مقنعه مطهره را بر حق الیقین، ص: ۱۹۷ سر بست و چادر عصمت را در بر کرد و روانه شد با گروهی از خدمتکاران و زنان خویشان خود و چادرش بر پایش میپچید از حیا و رفتارش را از رفتار حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم هیچ فرقی نمیتوانست کرد تا در مسجد بنزد أبو بکر آمد و او در میان گروهی از مهاجران و انصار نشسته بود پس پرده سفیدی در پیش روی مبارکش کشیدند و در پس پرده نشست و ناله جانسوزی کشید که خروش از مردم برخاست و صدای گریه و زاری بلند شد پس لحظه‌ای صبر فرمود که صداها فرو نشست و شروع کرد بخطبه غراء و حمد و ثنای الهی کرد بنحوی که همگی حیران شدند پس درود بر حضرت رسالت پناهی فرستاد و حقوق نعمتهای آن حضرت بر مردم شمرد تا آنکه گفت پس حقتعالی روح مقدس او را قبض کرد از روی رأفت و رحمت و رغبت که دار راحت و آخرت را از برای او پسندید و از تعب دنیا او را راحت بخشید و او را محفوف گردانید به ملائکه ابرار و خوشنودی پروردگار غفار و مجاورت خداوند جبار صلوات فرستد خدا بر پدرم که پیغمبر او و امین او است بر وحی او و برگزیده او است از جمیع خلق و سلام و رحمت و برکات الهی بر او باد پس خطاب نمود باهل مجلس و فرمود که شما ای بندگان خدا محل اوامر و نواهی خدائید و حاملان دین و وحی اوئید که بر شما خوانده شد و خدا شما را امین گردانیده است که خود بدین خدا عمل کنید و بدیگران برسانید و خود را چنین می‌دانید و خدا را عهدی در میان شما هست که قرآن مجید است و بقیه از پیغمبر خود در میان شما گذاشته است که اهل بیت اویند پس فضایل قرآن را به ابلغ وجوه ذکر کرد و علل اوامر و نواهی حقتعالی را بیان کرد پس از خدا بترسید و اطاعت کنید خدا را در آنچه شما را بآن امر کرده است یا نهی از آن کرده است پس بدرستی که نمی‌ترسند از خدا مگر علماء. پس گفت ایها الناس بدانید که منم فاطمه و پدرم محمد است آنچه می‌گویم غلط نمی‌گویم و آنچه می‌کنم در آن تجاوز از حد و عدول از حق نمی‌کنم پس این آیه را خواند لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ یعنی بتحقیق که رسولی مبعوث شد بر شما از قوم شما که دشوار بود بر او غوایت شما و حریص بود بر هدایت شما بمؤمنان مهربان و رحیم بود اگر نسب او را یاد آورید پدر منست نه پدر شما و من دختر اویم نه زنان شما و برادر او پسر عم منست نه مردان شما و چه نیکو بزرگوار است که این نسبتها را باو دادم پس رسالت خدا را بشما رسانید و نبوت خود را ظاهر گردانید و با مشرکان طریق معارضه مسلوک داشت و شمشیر در میان قبایل ایشان گذاشت و بتهای ایشان را درهم شکست و سرهای سرکرده‌های ایشان را بتیغ بی‌دریغ شکافت و راه حجت را بر ایشان بست بحکمت و موعظه نیکو و جمعیتهای ایشان را پریشان حق الیقین، ص: ۱۹۸ و شجاعان ایشان را گریزان گردانید تا صبح صادق دین از ظلمت شب کفر و ضلالت ساطع گردیده و چهره زیبای حق از پرده جهالت رخ نمود و اهل دین بر مسند هدایت نشستند و اعوان شیاطین و راه زنان دین لال گشتند و اراذل اهل نفاق هلاک شدند و عقده‌های کفر و طمع و شقاق گشوده شد و کلمه اخلاص تمام و دین اسلام عام گردید و شما بسبب کفر و شرک بر کنار گودال جهنم بودید و خوار و ذلیل اهل عالم بودید هر کس بر شما طلب استیلاء داشت و پای ترفع بر سر تکبر شما می‌گذاشت و هلاک و استیصال شما را آسانتر از آب خوردن و آتش ربودن می‌پنداشت آب متعفن ممزوج ببول و سرگین شتر را می‌خوردید و پوست بز یا برگ درخت را قوت میکردید و با نهایت مذلت و خواری بسر می‌بردید و می‌ترسیدید که دشمنان از دور شما را برابند پس حقتعالی شما را از این مهالک و مذلتها ببرکت محمد نجات داد بعد از آنکه آزارها کشید و بیلاهای کوچک و بزرگ مبتلا گردید و بعد از آنکه گرفتار از شجاعان و گرگان و دزدان اعراب و سرکشان اهل کتاب شد و هر بار که آتش حربی افروختند حقتعالی آتش ایشان را بآب لطف خود فرونشانید و هر مرتبه که شاخی از شیطان ظاهر شد یا فتنه عظیمی از مشرکان دهن گشود برادرش علی را در کام ایشان انداخت و از جنگ رونگردانید تا فرق جرأت ایشان را پامال قدم شجاعت خود گردانید و سرهای ایشان را در زیر پاهای خود دیده و آتش فتنه ایشان را بآب تیغ بی‌دریغ خود فرونشانید و خود را بتعب می‌افکند در اعلاء دین حقتعالی و اهتمام می‌نمود در امر خدا و نزدیک بود به رسول خدا از او جدا نمی‌شد در هیچ حال و سید اولیای خدا بود و دامن برزده بوده در طاعت خدا و خیرخواه خلق

بود و خود را بمشقت می‌افکند در تحصیل رضای خدا و در این حال شما در رفاهیت عیش ایمن بودید و در مهد ایمنی متنعم بودید و از برای ما منتظر بلاها و فتنه‌ها بودید و توقع اخبار موحشه می‌نمودید و چون جنگی رو می‌داد پهلوی تهی می‌کردید و در هنگام قتال پشت بدشمن داده می‌گریختید چون حقتعالی از برای پیغمبرش خانه پیغمبران خود را در آخرت اختیار کرد و او را به آرامگاه برگزید گانش برد ظاهر شد در سینه‌های شما خار کفر و شقاق و هویدا گردید در شما آثار عصبیت و نفاق و کهنه شد جامه دین و بسخن درآمدند گمراهان که از ترس شمشیر دهان بسته بودند و پیدا شدند گم نامی چند که از همه کس ذلیل‌تر بودند و شتر اهل بطلان بصدا آمد و بجولان درآمد در عرصه‌های شما و شیطان سر خود را از آنجا که فرو برده بود بلند کرد و شما را صدا زد دیدید که همه استعجابت او کردید و چشم بر عزت دنیا دوختید و گفت برخیزید سبکبار برخاستید حق الیقین، ص: ۱۹۹ و شما را بغضب آورد بر اهل حق دید که غضبناکید پس بر شتر دیگری داغ ملکیت گذاشتید یعنی خلافت که حق دیگری بود بنام خود کردید و حق دیگری را بخانه خود بردید و هنوز از عهد پیغمبر شما قدری نرفته بود و جراحت مصیبت او مندمل نشده بود و هنوز جسد مطهر او را بقبر نسپرده بودند و بهانه کردید که از فتنه ترسیدیم و در عین فتنه افتادید و جهنم محیط است بکافران هیئات چه دور است از شما تدبیر امور امت و چگونه بشما درست میشود امر ملت شیطان شما را بکدام جانب می‌برد و حال آنکه کتاب خدا در میان شما است و امور آن ظاهر است و احکام آن واضح است و نشانه‌های آن پیداست و اوامر و نواهی آن لایح و هویدا است انداختید آن را بر پشت سر خود آیا رغبت بقرآن ندارید یا حاکمی بغیر آن می‌خواهید بد بدلیست برای ظالمان حکمی که مخالف آن باشد و حقتعالی میفرماید که هر که طلب کند بغیر اسلام دینی را پس از او قبول کرده نمی‌شود هرگز و او در آخرت از زیانکاران است پس آن قدر صبر کردید که خلافت باطل خود را بزور محکم کردید آنگاه شروع کردید در افروختن آتش فتنه‌ها و پیدا کردن بدعتها و هر صدائی که از شیطان گمراه‌کننده در میان شما بلند شد اجابت کردید و انوار دین مبین جلی را فرو نشانید و سنتهای پیغمبر برگزیده را محو کردید و در پرده مکر و حيله می‌خواهید که آثار دین را محو کنید و آهسته آهسته می‌خواهید در لباس دین‌داری انوار شریعت را پنهان کنید و بدعت‌های جاهلیت را شایع گردانید و کینه‌های رسول خدا را در اهل بیت او تدارک کنید و ما صبر می‌کنیم بر ضررهای شما مانند کسی که با کارد و نیزه او را پاره پاره کنند و چاره نداشته باشد و از جمله آنها آنست که گمان می‌کنید که از پدر خود میراث نمی‌برم پس آیه‌ای را خواند که مضمونش اینست آیا حکم جاهلیت را طلب می‌کنید و کیست نیکوتر از خدا در حکم کردن از برای گروهی که صاحب یقین‌اند آیا نمی‌دانید حقیقت مرا بلکه دانسته پنهان می‌کنید و بر شما ظاهر است حق من مانند آفتاب تابان ای گروه مهاجران آیا بر من غلبه کنند در میراث پدر خود و شما معاونت کنید ای پسر ابو قحافه آیا در کتاب خدا است که تو از پدر خود میراث ببری و من از پدرم میراث نبرم لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا فَرِيًّا عجب افترائی بر خدا بسته‌اید آیا عمدا ترک می‌کنید عمل کردن بکتاب خدا را و پس پشت خود می‌اندازید زیرا که می‌فرماید وَوَرَّثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ يَعْنِي مِيرَاثَ بَرْدَ سلیمان از داود و در قصه یحیی بن زکریا گفته است فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا يَرْثُنِي وَيَرْثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ یعنی پروردگارا مرا ببخش ولیی که میراث ببرد از من و از آل یعقوب و فرموده است وَأُولُوا حَقَّ الْيَقِينِ، ص: ۲۰۰ الْأَرْحَامُ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ یعنی حق خویشان رحمی بعضی اولایند ببعضی در کتاب خدا پس حضرت آیات میراث را که حقتعالی از برای جمیع مسلمانان بیان فرموده خواند پس گفت می‌گوئید مرا بهره‌ای و میراثی نیست از پدرم و میان من و پدرم رحم و خویشی نیست آیا مخصوص کرده است خدا شما را بآیات میراث و من و پدرم را از آنها بیرون کرده است یا آنکه می‌گوئید که من و پدرم از اهل یک ملت نیستیم و باین سبب من از او میراث نمی‌برم یا شما داناترید بعام و خاص قرآن از پدرم و پسر عمم پس چون فاطمه دید که از منافقان صدائی برنیامد خطاب کرد به ابو بکر که بگیر امروز فدک را بی معارضی و منازعی تا روز حشر تو را ملاقات کنم و در مقام حساب از تو سؤال کنند پس نیکو حکم‌کننده‌ایست خدا و طلب‌کننده حق محمد است و وعده‌گاه قیامتست و در قیامت زیانکار خواهید شد و ندامت فایده نخواهد بخشید و هر چیزی را قرار گاهی هست و بعد از آن خواهید دانستن که کیست آنکه می‌آید

بسوی او عذاب خوارکننده و حلول می‌کند بر او عذاب ابدی پس خطاب بانصار نمود و گفت ای گروه شجاعان که خود را یاوران ملت می‌دانید این چه سستی است که در گرفتن حق من می‌کنید و این چه تغافلست در ستمی که در حق من می‌رود و مینمائید آیا پدر من که رسول خدا است نگفت که باید حرمت هر کس را در حق فرزندانش رعایت کنند خوش زود راضی ببدعتها شدید و دست از حمایت ملت پیغمبر خود برداشتید و حال آنکه طاقت آنچه من از شما طلب میکنم دارید و قوت بر یاری من در شما هست و اگر میگوئید که محمد فوت شد آن مصیبتی بود که اثر آن در آسمان و زمین و کوه و دشت و صحرا ظاهر شد و ستاره‌ها بسبب آن تیره گردید و حرمتها ضایع شد و از آن مصیبتی عظیمتر نمیباشد اما این سبب آن نمیشود که شما از دین برگردید حقتعالی میفرماید و نیست محمد مگر رسولی که گذشته است پیش از او رسولان آیا اگر او بمیرد یا کشته شود شما از دین برخواید گشت و هر که از دین برگردد بخدا هیچ ضرری نمیرساند و بزودی خواهد داد حقتعالی جزای شکر کنندگان را از فرزندان قبیله آیا بستم میراث پدرم را از من بگیرند و شما ببینید و شنوید و مجتمع باشید و عدد بسیار و اسلحه کارزار و قوت و شوکت داشته باشید و شما را بنصرت خود دعوت کنم اجابت نمائید و ناله مرا بشنوید و فریادرسی نکنید و حال آنکه شما موصوف بودید بشجاعت و مردانگی و معروف بودید بصلاح و فرزاندگی با قبایل عرب مقاتله‌ها کردید و در معرکه‌ها تعبها کشیدید هر امری که میکردیم اطاعت میکردید و قدم از قدم ما بر نمی‌داشتید تا آنکه بیرکت ما حقتعالی آسیای اسلام را بگردش آورد و خیرات انام جاری حق الیقین، ص: ۲۰۱ شد و آتش کفر فرو نشست و نظام دین محکم شد اکنون چرا حیران شده‌اید بعد از بیان و مشرک شده‌اید بعد از ایمان پس آیه‌ای را خواند که مضمونش این است که آیا مقاتله نمی‌کنید با گروهی که نکث عهد کردند و از دین برگشتند و خواستند که رسول را بیرون کنند و ایشان در اول حال ابتداء قتال با شما کردند آیا می‌ترسید از ایشان پس خدا سزاوارتر است بآنکه از او بترسید اگر ایمان دارید چون دید که این سخنان در آن منافقان اثری نکرد فرمود که می‌بینم که بجانب تنعم و راحت میل کردید و کسی را که احق است بخلافت دور کردید و از شدت برفاهیت مایل گردیده‌اید و آنچه از علم دین در گلولی شما کرده بودند از دهان بیرون افکندید پس اگر کافر شوید شما و هر که در زمین است خدا بی‌نیاز است از عالمیان و می‌دانستم که غدر و مکر خواهید نمود و مرا یاری نخواهید کرد و لیکن دردها و المها در سینه من جمع شده بود اظهار کرده و خواستم حجت بر شما تمام کنم که در قیامت عذری نداشته باشید پس بگیرید و ببرید حق مرا با عار ابدی و غضب خدا و عقاب روز جزا خدا می‌داند و می‌بیند آنچه میکنید و بزودی خواهند دانست آنها که ستم کردند که باز گشت ایشان بکجا خواهد بود و من دختر آن کسم که انداز مینمود شما را از عذاب شدید پس بکنید آنچه می‌خواهید ما می‌کنیم آنچه حق می‌دانیم شما منتظر باشید و ما انتظار می‌کشیم روزی را که حق و باطل ظاهر شود پس أبو بکر گفت ای دختر رسول خدا پدر تو نسبت بمؤمنان مشفق و کریم و مهربان و رحیم بود و بر کافران عذاب الیم و عقاب عظیم بود و او را که نسبت می‌دهیم پدر تو است نه زنان دیگر و برادر شوهر تست نه دوستان دیگر او را اختیار کرد بر هر خویشی و او یاری نمود در هر امر عظیمی دوست نمیدارد شما را مگر سعادت‌مندی و دشمن نمیدارد شما را مگر هر بدبختی پس شما عترت پاکیزه رسولید و نیکان و برگزیدگان و راهنمایان مائید بسوی خیر و سعادت و جنت و تویی برگزیده زنان و دختر بهترین پیغمبران راست گوئی در گفتار خود سبقت داری بر همه بسبب وفور عقل و کسی تو را از حق خود بر نمی‌گرداند بخدا قسم که من از رأی رسول خدا تجاوز نکرده‌ام و آنچه کرده‌ام باذن او کرده‌ام و خدا را گواه می‌گیرم که شنیدم از رسول خدا که گفت ما گروه انبیاء میراث نمی‌گذاریم نه طلا- و نه نقره و نه خانه و نه عقار و نیست میراث ما مگر کتابها و حکمت و علم پیغمبری و آنچه طعمه ما است ولی امر خلافت بعد از ما حکم میکند در آن بحکم خود و من چنان حکم کردم که آنچه تو از ما طلب میکنی صرف اسبان و اسلحه شود که مسلمانان با کفار قتال کنند و این را باتفاق مسلمانان کرده‌ام و در این امر منفرد و تنها نبوده‌ام و اموال و حق الیقین، ص: ۲۰۲ احوال خود را از تو مضایقه ندارم آنچه خواهی بگیر تو سیده امت پدر خودی و شجره طیبه از برای فرزندان خود انکار فضل تو کسی نمی‌تواند کرد و حکم تو نافذ است در مال من اما در اموال مسلمانان مخالفت

گفته پدر تو نمیتوانم کرد حضرت فاطمه فرمود سبحان الله هرگز پدر من مخالفت احکام کتاب خدا نمیکرد و پیوسته پیروی آیات و سور قرآنی مینمود آیا با مکرهائی که می‌کنید افترا بر پدر من می‌بندید و این حيله بعد از وفات او شبیه است بآن مکرها که در هلاک او کردید در ایام حیات او اینک کتاب خدا حاکم عادل است میان ما و شما میراث یحیی و سلیمان در قرآن مذکور است و قسمت موارث در میان ذکور و اناث در کتاب الهی صریح است بلکه نفسهای شما زینت داده است برای شما امری را پس صبر میکنم صبر نیکو و از خدا یاری میطلبم بر آنچه وصف میکنید. پس ابو بکر گفت خدا راست گفته و رسول خدا راست گفته و تو که دختر اوئی راست میگوئی تو معدن حکمتی و موطن هدایت و رحمتی و رکن دینی و عین حجتی بعید نمیدانم صدق گفتار تو را و انکار نمیکنم خطاب تو را و این مسلمانان در میان من و تو حاضرند ایشان بگردن من انداختند خلافت را و باتفاق ایشان گرفتم آنچه را گرفتم از برای خود نگرفته‌ام و ایشان گواه منند پس حضرت فاطمه بار دیگر بمردم خطاب کرد که ای گروه مردم که بسوی قول باطل بسرعت میروید و از کردار قبیح چشم می‌پوشید آیا تدبر نمیکنید در قرآن یا بر دلها قفلها زده شده است نه چنین نیست بلکه بدیهای اعمال شما راه حقرا از دلهای شما بسته است و گوشها و چشمهای شما را گرفته و بد تأویلی کرده‌اید و به بدترین امور راهنمایی نموده‌اید و ضلالت را بعوض هدایت اختیار نموده‌اید و بزودی بارش را گران و عاقبتش را قرین خسران خواهید یافت در وقتی که پرده از پیش دیده‌ها گشوده شود و عذابها که در مکن غیب است نزد شما ظاهر گردد و هویدا شود از برای شما از پروردگار آنچه گمان نداشته باشید در آن وقت زیانکار میشوید اهل بطالت و ضلالت پس رو بجانب مرقد منوره حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم گردانید و شعری چند از روی درد خواند مضمون آنها اینست که بعد از رفتن تو فتنه و آشوب بسیار رو نمود که اگر تو میبودی آنها روی نمی‌نمود ما بی‌تو گلستانیم بی‌باران سر و برگ همه پژمرده از سموم جفای بدکاران گواه حال ما باش و دل ما را بخار تغافل مخراش و اهل بیت هر پیغمبری را زود امت خود قرب و منزلتی بود بغیر از ما ظاهر کردند مردانی چند کینه‌های سینه‌های خود را چون رفتی و در خاک پنهان شدی روها ترش کردند بر ما گروهی و سبک شمردند حق ما را حق الیقین، ص: ۲۰۳ چون ترا ندیدند زمین را بر ما تنگ کردند و بودی ماه تابان و آفتاب درخشان که باو روشنی یافتیم بر تو و نازل میشد از جانب پروردگار عزت کتابها و جبرئیل به آیات قرآن مونس ما بود پس تو ناپیدا شدی و جمیع خیرات پنهان شد کاش پیش از تو ما را مرگ رو می‌یافت چون رفتی و جمال خود را از ما پوشیدی ما مبتلا شدیم ببلایی چند که هیچ اندوهناکی از خلائق بمثل آن مبتلا نشده بود نه از عجم و نه از عرب پس حضرت فاطمه بجانب خانه برگردید و حضرت امیر انتظار معاودت او میکشید چون بمنزل شریف قرار گرفت از روی مصلحت خطابه‌های شجاعانه درشت با سید اوصیاء نمود که مانند جنین در رحم پرده‌نشین شده و مثل خائنان در خانه گریخته‌ای و بعد از آنکه شجاعان دهر را بخاک هلاک افکندی مغلوب این نامردان گردیده‌ای اینک پسر ابو قحافه بظلم و جبر بخشیده پدر مرا و معیشت فرزندانم را از من میگیرد و باواز بلند با من لجاج و مخاصمه میکند و انصار مرا یاری نمیکنند و مهاجران خود را بکنار کشیده‌اند و سایر مردم دیده‌ها پوشیده‌اند نه دافعی دارم و نه مانعی و نه یاور و نه شافعی خشمناک بیرون رفتم و غمناک برگشتم خود را ذلیل کردی در روزی که دست از سطوات خود برداشتی گرگان می‌درند و می‌برند و تو از جای خود حرکت نمیکنی کاش پیش از این مذلت و خواری مرده بودم وای بر من در هر صبحی و شامی محل اعتماد من مرد و یاور من سست شد شکایت من بسوی پدر منست و مخاصمه من بسوی پروردگار منست خداوندا قوت تو از همه بیشتر است و عذاب و نکال تو از همه شدیدتر است پس حضرت امیر علیه السلام فرمود ویل و عذاب بر تو نیست بر دشمن تو است صبر کن و آتش حزن خود را فرو نشان ای دختر برگزیده عالمیان و ای باقیمانده ذریه پیغمبری من سستی در امر دین خود نکردم و آنچه از جانب خدا مأمور بودم بعمل آوردم و آنچه مقدور بود از طلب حق خود در آن تقصیر نکردم روزی تو و اولاد تو را خدا ضامنست و آنکه کفیل امر تو است مأمونست و آنچه حق تعالی مهیا کرده است در آخرت بهتر است از آنچه این اشیاء از تو قطع کرده‌اند پس اجر از خدا طلب نما و صبر کن حضرت فاطمه گفت خدا بس است مرا و نیکو و کیلیست از برای من

و ساکت شد. مؤلف گوید که در این مقام تحقیق بعضی از امور لازمست (اول) دفع شبهه چند که ممکن است در خاطرها خطور کند اگر کسی گوید که اعتراض حضرت فاطمه (س) با حضرت امیر علیه السلام چه صورت دارد باو جواب گوئیم که این معارضه محمول بر مصلحت است از برای آنکه مردم بدانند که حضرت امیر علیه السلام ترک خلاف برضای خود نکرده و بغصب فدک راضی حق الیقین، ص: ۲۰۴ بوده و در قرآن بسیاری از معانبات با حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم شده و غرض تهدید و تأدیب دیگران است و از این قبیل است آنچه از حضرت موسی علیه السلام صادر شد در وقتی که بسوی قوم برگشت و ایشان عبادت گوساله کرده بودند از انداختن الواح و سر و ریش هارون را گرفتن و پیش کشیدن با آنکه می‌دانست که هارون تقصیر ندارد تا آنکه بر قوم ظاهر شود شناعة عمل ایشان و مانند عتابی که حق تعالی با حضرت عیسی (ع) خواهد کرد که آیا تو گفتی بمردم که مر او مادرم را دو خدا بدانید با آنکه می‌دانید که او نگفته است و مثل این بسیار است و اگر گویند که این مبالغه حضرت فاطمه در دعوی فدک و در مجامع حاضر شدن و خطبه خواندن منافات با تقدس و تنزه و زهد دنیا و کمال معرفت آن حضرت دارد بدو وجه جواب میتوان گفت: وجه اول آنکه حق مخصوص آن حضرت نبود که از سر ایشان بگذرد و بایشان بگذارد بلکه ائمه اعلام و اولاد کرام آن حضرت تا روز قیامت در آن شریک بودند و مساهله در این امر موجب تضییع حقوق آنها میشد و بر آن حضرت واجب بود که بقدر قوه در عدم تضییع حقوق ایشان سعی نماید وجه دوم آنکه غرض آن حضرت محض استرداد فدک نبود بلکه عمده غرض اظهار کفر و نفاق اعدای دین مبین بود که مردم ایشان را بشناسند و بتسویلات ایشان فریب نخورند و بر حاضران حجت تمام شود و بر غایبان تا روز قیامت برای شیعیان حجت بوده باشد چنانچه حضرت در آخر خطبه اشعار بیان فرمود که با آنکه میدانستم که شما یاری نخواهید کرد گفتم آنچه برای آنکه حجت را تمام کنم و همچنین منازعه حضرت امیر المؤمنین ع با آن متقلبان در باب خلافت و در مدت عمر شریف خود تظلم و اظهار شکایت کردن چنانکه گذشت نه از جهت محبت دنیا و حب جاه و ریاست بود بلکه اظهار ظلم و ارتداد آن جماعت بود تا حجت بر عالمیان شود. دوم بیان کفر أبو بکر و عمر از اخباری که در این واقعه هایل و وارد شده است بچند وجه میتوان کرد (اول) آنکه از اخبار عامه و خاصه معلوم شد که حضرت فاطمه و حضرت امیر علیه السلام آن دو منافق را ظالم و غاصب و عاصی میدانسته‌اند در این واقعه و آنها نیز آن دو بزرگوار را کاذب و مدعی خلاف حق و عاق امام میدانسته‌اند و یکی از این دو فرقه باید محق باشند با آنکه مخالفان در صحاح خود روایت کرده‌اند بطرق بسیار که هر که از اطاعت امام بیرون رود و مفارقت از جماعت نماید و بمیرد بمرگ جاهلیت مرده است و ایضا روایت کرده‌اند که هر که بقدر شبری از طاعت سلطان بدرود بمرگ جاهلیت می‌میرد و هر که بمیرد و در حق الیقین، ص: ۲۰۵ گردنش بیعت امامی نباشد بمرگ جاهلیت مرده است و معلوم است که صدیقه طاهره از أبو بکر راضی نشد و او را بر بطلان و ضلالت میدانست تا از دنیا رفت پس هر که بامامت أبو بکر قائل باشد باید که قائل شود که سیده نساء عالمیان و کسی که خدا او را از هر رجسی پاک گردانیده بمرگ جاهلیت و کفر و ضلالت از دنیا رفته است و هیچ ملحدی و زندیقی باین قول قائل نمیتواند شد و در جامع الاصول از صحیح مسلم و صحیح ابی داود روایت کرده است که حضرت فاطمه سؤال کرد از أبو بکر که قسمت کند از برای او میراثش را از آنچه از رسول خدا مانده است و از آنچه خدا باو برگردانیده است از انفال پس أبو بکر گفت رسول خدا گفت ما میراث نمیگذاریم آنچه از ما می‌ماند صدقه است پس فاطمه (ع) در غضب شد و از او هجرت کرد و پیوسته چنین بود تا از دنیا رفت و بعد از رسول خدا ص شش ماه زندگانی کرد الا چند شب و فاطمه (ع) سؤال میکرد نصیب خود را از آنچه خدا بحضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم داده بود از خیر و فدک و از صدقه رسول صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه أبو بکر قبول نکرد و عمر نیز چنین کرد اما عمر صدقه مدینه را بعلی و عباس داد و خیر و فدک را نگاه داشت و نداد بایشان و در صحیح بخاری بعضی از این را روایت کرده‌اند و ابن ابی الحدید از کتاب سقیفه روایت کرده است که چون أبو بکر فدک را از فاطمه گرفت و او را مجاب ساخت فاطمه گفت بخدا قسم که هرگز با تو سخن نخواهم گفت أبو بکر گفت که و الله از تو هرگز دوری نخواهم کرد

فاطمه گفت و الله نزد خدا بر تو نفرین خواهم کرد ابو بکر گفت بخدا سوگند که از برای تو دعا خواهم کرد چون هنگام وفات حضرت فاطمه شد وصیت کرد که ابو بکر بر او نماز نکند و در شب او را دفن کردند و عباس بر او نماز کرد و میان وفات او و وفات پدرش هفتاد و دو شب بود و در صحاح ایشان مذکور است که حضرت امیر علیه السلام و احدی از بنی هاشم در حیات فاطمه با ابو بکر بیعت نکردند پس باید که یا خلافت ابو بکر باطل و در اخذ فدک غاصب و در روایت حدیث از حضرت رسول کاذب باشد یا حضرت امیر با وجود عصمت و طهارت و جدا نبودن از حق عاصی و ظالم و عاق امام خود باشد و ایضا عداوت امیر المؤمنین علیه السلام علامت کفر و نفاق است و کدام عداوت شدیدتر می باشد از آنچه در این واقعه و غیر آن نسبت بآن جناب کردند حتی آنکه ابن ابی الحدید از کتاب سقیفه جوهری روایت کرده است که چون ابو بکر خطبه فاطمه را شنید در باب فدک بر منبر رفت و گفت ایها الناس این چه گوش دادن است بهر سخنی این آرزوها چرا در عهد رسول خدا نبود این قصه از بابت ربوباهی است که گواهی دم او بود و او ملازم جمیع فتنه ها است می خواهد فتنه پیر شده را جوان کند استعانت میجوید از ضعیفان و یاری می خواهد از زنان مانند ام طحال که دوست حق الیقین، ص: ۲۰۶ ترین اهل او بسوی او زن زناکار بود و اگر خواهم میتوانم گفت و اگر بگویم ظاهر خواهم کرد تا مرا بحال خود میگذارند ساکتیم پس گفت ای گروه انصار بمن رسیده است سخنان سفیهان شما و من دست و زبان نمیگشایم تا کسی مستحق آن نشود چون حضرت فاطمه این سخنان را شنید بخانه برگشت ابن ابی الحدید گفته است که من به نقیب استاد خود گفتم که ابو بکر این کنایه ها را با کی داشت نقیب گفت کنایه نیست صریح است و مرادش علی بن ابی طالب است من تعجب کردم و گفتم این قسم سخنان را با او داشت گفت بلی پادشاه بود و هر چه میخواست میگفت و میکرد چون دید که انصار از جا درآمدند ترسید که ایشان اعانت حضرت امیر نمایند بتهدید ایشان را ساکن گردانید و نقیب گفت که ام طحال زن زناکاری بود در جاهلیت و بزنا ی او مثل میزدند. مؤلف گوید ای طالب حق تأمل کن در این خبر و انصاف بده که کسی که نسبت بسید اوصیاء و پسر عم و برادر رسول خدا و صاحب آن مناقب و فضائل که دوست و دشمن روایت کرده اند و نسبت بدختر رسول خدا و سیده زنان عالمیان این قسم سخنان گوید اهل بیت خلافت دارد یا از اسلام بهره ای میدارد. سیم آن که تکذیب حضرت فاطمه نمودن با ثبوت عصمت آن حضرت متضمن رد قول خدا و رسول است چنانچه در تحقیق آیه تطهیر دانستی و ایضا از طرق عامه و خاصه متواتر است که رسول خدا فرمود فاطمه پاره تن منست هر که او را بغضب آورد مرا بغضب آورده است و هر که او را آزار کند مرا آزار کرده است چنانچه گذشت و این دلیل عصمت آن حضرتست زیرا که اگر معصیت از او صادر تواند شد ایذای او بلکه اقامه حد و تعزیر بر او لازم خواهد بود و رضای او در آن معصیت موجب رضای خدا و رسول نخواهد بود و اگر گویند که مراد آنست که آزار کردن از روی ستم و ظلم ایذای حضرت رسولست و خوش حال کردن او در طاعت مستلزم خوش حالی حضرت رسول است جواب گوئیم که تخصیص خلاف اصل است و حدیث عام است و ایضا این مراد باشد فرقی میان آن حضرت و سایر مسلمانان نخواهد بود و در این کلام مدحی و تشریفی برای آن حضرت نخواهد بود و باتفاق این کلام در مقام مدح و اختصاص وارد شده است و ایضا تفریع آن بر پاره تن آن حضرت بودن بی فایده خواهد بود زیرا که دیگران نیز در این امر با او شریکند و ایضا احادیثی که در صحاح ایشان وارد شده است که من در میان شما دو چیز بزرگ میگذارم کتاب خدا و اهل بیت من اگر متابعت کنید آنها را گمراه نمیشوید و در مشکاه و غیر آن از ابو ذر روایت کرده اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود حق الیقین، ص: ۲۰۷ که مثل اهل بیت من مثل کشتی نوح است هر که در آن سوار شد نجات یافت و هر که تخلف نمود از آن هلاک شد و گذشت احادیث بسیار از صحاح ایشان که علی و فاطمه و حسنین از اهل بیت آن حضرتند و هرگاه متابعت ایشان موجب نجات و مخالفت ایشان سبب هلاک باشد پس باید گفتار ایشان حق و کردار ایشان متبع باشد و از جمیع گناهان قولا و فعلا معصوم بوده باشند و مخالف ایشان هلاک و ضال و گمراه و ملعون بوده باشد. چهارم آنچه ابو بکر دعوی کرد که پیغمبران را میراث نمیباشد محض کذب و افترا بود بچندین جهت (اول) آنکه مخالف آیات کریمه است در

میراث بردن حضرت یحیی از زکریا و اگر گویند مراد میراث علم و پیغمبری است جواب گوئیم که این باطل است بچندین وجه (وجه اول) آنکه بحسب لغت و عرف میراث مطلق که گویند منصرف می‌شود بمیراث مال خصوصا آنکه در آیه قراین هست که مراد میراث مال است زیرا که شرط کرده است که او راضی و پسندیده و صالح کردار باشد و معلوم است که پیغمبر چنین میباشد پس این شرط بی‌فایده است و ایضا خوف از موالی و خویشان با مال مناسبت دارد نه پیغمبری و علم و چرا زکریا ترسد و مضایقه داشته باشد از آنکه خدا از اقارب او پیغمبران و علماء مقرر دارد و در مال ممکن است که داند که مقوی فسق و فساد ایشان است از این جهت مضایقه داشته باشد و همچنین مخالف آیه میراث بردن سلیمان است از داود علیه السلام بوجهی که مذکور شد و ایضا مخالف آیات میراث است و چون تواند بود که نبوت موجب حرمان اقارب او گردد از میراث و در کتب مشهوره ایشان در کتاب فرائض این را ذکر کرده‌اند (وجه دوم) آنکه أبو بکر شهادتی که بروایت داده است متضمن جر نفع است و متهم است در این باب از چند جهت (اول) آنکه میخواست این اموال در تصرف او باشد که بهر که خواهد بدهد و از هر که خواهد منع کند چنانکه در جامع الاصول روایت کرده از أبو الطفیل که فاطمه آمد بسوی أبو بکر و طلب میراث پدر کرد و أبو بکر گفت شنیدم از پیغمبر که می‌گفت هرگاه خدا به پیغمبری طعمه‌ای بدهد آن از کسی است که قیام بامر خلافت نماید بعد از او (دیگر) آن که از قراین مظنون بلکه معلوم بود که میخواست اهل بیت را ضعیف گرداند که مردم میل بجانب ایشان نکنند و ایشان منازعه در خلافت با او نتوانند کرد و همین از برای تهمت کافیت و این اقوی است از جهتی که أبو بکر در شهادت امیر المؤمنین بسبب تهمت جر نفع نمود و چند نفر دیگر که میگویند تصدیق او کرده‌اند همه شریک در آن صدقه بوده‌اند و به عداوت اهل بیت معروف بوده‌اند و تهمت در ایشان نیز ظاهر بود (دوم) آنکه از حق الیقین، ص: ۲۰۸ اخبار مستفیضه معلوم است که امیر المؤمنین علیه السلام این خبر را موضوع و باطل می‌دانست چنانچه مسلم در صحیح خود از مالک بن اوس روایت کرده است که عمر بعلی و عباس گفت که أبو بکر گفت که رسول خدا فرمود که ما میراث نداریم هرچه از ما میماند صدقه است پس شما او را دروغگو و مکار و خائن و گناهکار دانستید و خدا می‌داند که او راستگو و نیکوکار و تابع حق بود پس أبو بکر مرد و من گفتم ولی رسول خدا و ابو بکر پس مرا دروغگو و مکار و خائن و گناه کار دانستید و خدا می‌داند که من راستگو و نیکوکار و تابع حقم و در صحیح بخاری نیز مثل این را روایت کرده است و ابن ابی الحدید نیز این مضمون را بچندین سند از کتاب سقیفه روایت کرده است و احادیث صحیحه مستفیضه گذشت که حق از علی جدا نمیشود با آیه تطهیر و اخبار ثقلین و سفینه و غیر اینها که در این زودی بگذشت و همچنین انکار کردن حضرت فاطمه حقیقت این روایت را حجت قاطعه است بر بطلان (سیم) آنکه اگر این حدیث حق بود بایست که حضرت رسول این حکم را بحضرت فاطمه تعلیم نماید تا دعوای ناحق نکند و بعلی که وصی و معدن علم او بود این حکم را بفهماند تا نگذارد که او دعوای ناحق بکند و هیچ عاقلی تجویز نمیکند که سیده نساء عالمیان این حکم را از پدر خود شنیده باشد و مع ذلک این قدر مبالغه و تظلم در این باب بکند و بمجمع مهاجر و انصار بیاید و این عتابها با امام مسلمانان بزعم فاسد شما بکند و نسبت ظلم و جور باو بدهد و مردم را تحریص و تحریک بر قتال بفرماید و این باعث آن شود که جمع کثیر از مسلمانان أبو بکر را ظالم و غاصب دانند و تا روز قیامت او را و اعوانش را لعنت کنند و اگر امیر المؤمنین میدانست که فاطمه حقی ندارد و حق با أبو بکر است کی تجویز این امر میفرمود و بعد از وفات حضرت فاطمه کی منازعه با عباس در میراث می‌کرد و جمع آنها متفرع بر عدم بیان این حکم خواهد بود برای اهل بیت آیا هیچ مسلمانی نسبت بحضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم تجویز این چنین مساهله و مسامحه در امور دین و تبلیغ احکام الهی خصوصا نسبت باهلیت خود و برادر خود و پاره تن خود می‌نماید پس این برهان قاطع است بر آنکه این حدیث محض افترا و کذب بود (چهارم) از شواهد که کذب این حدیث است آنست که عادت ناس جاری شده است بر آنکه امری که خلاف معهود و متعارف بین الناس باشد بسیار روایت کنند و این نیز معلومست که سنت میراث در جمیع اعصار از زمان آدم تا خاتم جاری بوده است و در هر عصری جمعی از انبیاء بوده‌اند و این نیز معلوم است که مردم اهتمام بسیار دارند بضبط احوال انبیاء و

سیر ایشان و احوال اولاد ایشان خصوصاً امری چند که مخصوص ایشانست پس حق الیقین، ص: ۲۰۹ چون شده است که چنین امر عظیم خلافی معتادی در هیچ کتابی از کتب انبیاء و تاریخی از تواریخ ایشان مذکور نشده و بغیر أبو بکر بتنهایی یا دو سه منافق دیگر بر این امر غریب مطلع نشده و یک بار در این امر در عصری از اعصار سابقه نزاعی نشده که بآن تقریب در تواریخ امم سابقه نقل کنند و یک کس نقل نکرده که عصای موسی یا خاتم سلیمان یا اسلحه فلان پیغمبر را بصدقه بفلان شخص دادند یا او فخر کند که ثیاب فلان پیغمبر بمن رسیده پس کسی که اندک شعوری دارد می‌داند که این حدیث را وضع کردند و بی‌تدبیرانه افترا کرده‌اند و فکر در عاقبتش نکرده‌اند و آنچه از صحاح ایشان ظاهر میشود و ابن ابی الحدید نیز اعتراف کرده است بآن آنست که غیر أبو بکر کسی این حدیث را نقل نکرده است و بعضی گفته‌اند که مالک بن اوس نیز تصدیق او کرد و این قول را نادر می‌دانند و در کتب اصول استدلال کرده‌اند بر آنکه بروایت یک صحابی عمل نمیتوان کرد با آنکه بروایت أبو بکر به تنهایی باین حدیث عمل کردند اما روایت کرده‌اند که در زمان عمر که علی و عباس مخاصمه کردند نزد او در میراث او شهادت طلبید از طلحه و زبیر و عبد الله بن عوف و سعد بن ابی وقاص و ایشان باتفاق از ترس شهادت دادند. طعن دیگر از جمله اموری که أبو بکر بر خلاف حکم خدا و رسول کرد در حق فاطمه (س) و اهل بیت آن بود که منع کرد ذوی القربی را از ایشان که بنص قرآن از ایشان بود چنانچه ابن ابی الحدید گفته است که مردم گمان می‌کنند که نزاع فاطمه (س) و أبو بکر در دو امر بود در میراث و در بخشش و در حدیث وارد شده است که در امر ثالثی نیز نزاع کرده بود و أبو بکر باو نداد و آن سهم ذوی القربی بود چنانچه در کتاب سقیفه از انس روایت کرده است که فاطمه (س) بنزد أبو بکر آمد و گفت می‌دانی که خدا بر ما اهل بیت حرام کرده است صدقات را و از برای ما در غنائم سهم ذوی القربی قرار داده است در آیه خمس أبو بکر گفت این آیه را خوانده‌ام اما نمی‌دانم که تمام این سهم از شما است فاطمه گفت آیا ملک تو و اقربای تو است گفت نه بلکه بعضی را بر شما انفاق می‌کنم و باقی را در مصالح مسلمانان صرف میکنم فاطمه گفت این حکم خدا نیست أبو بکر گفت این حکم خدا است اگر حضرت رسول در این باب عهدهی بتو کرده است بگو من تصدیق میکنم و بتو و اهل تو می‌گذارم فاطمه گفت در این باب بخصوص چیزی نگفته است اما شنیدم از آن حضرت در وقتی که این آیه نازل شد گفت بشارت باد شما را آل محمد که توانگری آمد بسوی شما أبو بکر گفت من از این آیه نمی‌فهمم که همه را بشما بدهم و لیکن آن قدر که شما را بس حق الیقین، ص: ۲۱۰ باشد می‌دهم و عمر نیز در این باب تصدیق او کرد و احادیث دیگر باین مضمون روایت کرده است و در جامع الاصول بچندین سند از ابن عباس و دیگران روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم سهم ذوی القربی را بخویشان خود قسمت می‌کرد أبو بکر و عمر کم کردند و همه را بایشان ندادند و از حضرت باقر و صادق (ع) منقولست که حقتعالی نصیبی از خمس از برای آل محمد فرض کرد و ابا کرد أبو بکر از آنکه نصیب ایشان را بدهد بسبب حسد و عداوت و حقتعالی فرموده است که هر که حکم نکند بآنچه فرستاده است خدا پس ایشانند فاسقان و احادیث از طرق اهل بیت (ع) در این باب بسیار است و ظاهر آیه کریمه آنست که همه اصناف مساوی باشند در حصه چنانچه فقهای خاصه و عامه می‌گویند در باب اقاویر و وصایا و حقتعالی در ذوی القربی فقر و مسکنت را شرط نکرده است پس آنچه أبو بکر کرد مخالف آیه کریمه است و هر که مخالف حکم قرآن حکم کند بنص قرآن کافر و فاسق و ظالم است طعن دیگر- از جمله طعنهایی که بر أبو بکر کرده‌اند در این واقعه آنست که زوجات رسول خدا را متمکن ساخت از تصرف در حجره‌های خود باتفاق و نگفت که آنها صدقه است و این نقیض آن حکمیست که در باب فدک و میراث رسول در حق فاطمه کرد زیرا که انتقال حجره‌ها بآنها یا از جهت میراث بود یا از جهت بخشش اول منافی حدیث موضوعی است که آن را روایت کرد و ثانی محتاج ثبوت بود و از ایشان گواهی نطلبید چنانچه از فاطمه طلبید پس معلوم شد که او در این امور غرضی بغیر از اضرار اهل بیت نداشت سخن ظریفی ابن ابی الحدید در این مقام نقل کرده است از علی قمی که مدرس مدرسه غریبه بغداد بود از او پرسیدیم که آیا فاطمه در دعوی فدک صادق بود گفت بلی گفتم پس چرا أبو بکر فدک را باو نداد تبسم کرد و گفت اگر آن

روز فدک را بمحض دعوی باو می‌داد فردا می‌آمد و ادعای خلافت را برای شوهرش می‌کرد و بعد از آن أبو بکر را ممکن نبود عذر گفتن و مدافعه کردن چون خودش پیش از این بی‌بینه و شهود حکم بصدق او کرده بود بعد از آن ابن ابی الحدید گفته است که اگر چه این کلام را بر سبیل شوخی و خوش طبعی گفت اما راست گفت و سخن در این مقام بسیار است اما این رساله گنجایش زیاده از این ندارد و در کتاب بحار- الانوار ایراد نموده‌ام و بسط تمام داده‌ام. طعن دیگر آنکه در جمیع کتب کلامی و احادیث عامه و کتب لغت ایشان روایت کرده‌اند که عمر در ایام خلافت خود بر منبر گفت کانت ببعه ابی بکر فلتة وقی الله المسلمین شرها فمن عاد الی مثلها فاقتلوه یعنی بیعت أبو بکر امری بود بی‌تدبیر حق‌الیقین، ص: ۲۱۱ و مشورت و رویت واقع شد خدا نگاه داشت مسلمانان را از شر آن پس هر که عود کند بمثل آن او را بکشید و کسی که اندک شعوری و انصافی داشته باشد میداند که کلامی واضح‌تر نمیتوان گفت در مذمت أبو بکر و بطلان خلافت او پس اگر راست گفته است پس أبو بکر این قدر دور است از اهلیت خلافت که متضمن شر مسلمین است تا حدی که موجب قتل است و اگر دروغ گفته است پس او قابل خلافت نیست و اگر گویند که خلافت عمر مبتنی بر خلافت أبو بکر بود چون تواند بود که قدح کند در آن با حيله و آن مکرری که او داشت جواب گوئیم که چون امر خلافت و سلطنت او مستقر شده بود و هیبت و رعب او در دلها جا گرفته بود میدانست که باین سخنان خلافت او بهم نمی‌خورد و کسی جرأت اعتراض بر او ندارد و می‌توسید که خلافت بعد از او بامیر المؤمنین علیه السلام برسد این سخن را گفت که این راه را ببندد و تدبیر شورای شوم او جاری شود چنانچه ابن ابی الحدید از حافظ روایت کرده است که چون عمر شنید که عمار میگفته است که اگر عمر بمیرد من با علی بیعت میکنم لهذا این سخن را گفت و بخاری و غیر او روایت کرده‌اند که عمر در خطبه‌اش گفت شنیدم که قائلی از شما گفته است که اگر امیر المؤمنین یعنی خودش بمیرد من بیعت خواهم کرد با فلان پس مغرور مشوید بآنکه بیعت أبو بکر فلتة و بی‌خبر شد و تمام شدن آن چنین بود و لیکن خدا شر آن را دفع کرد پس معلوم شد که عداوت امیر المؤمنین علیه السلام او را بی‌تاب کرد و این بر زبانش جاری شد و مطلبش تهیه قتل آن حضرت بود چنانچه در شوری نیز کرد. طعن ششم آنست که چون خلافت مغضوبه بابو بکر مستقر شد خالد بن ولید پلید را فرستاد بسوی قبیله بنی یربوع که زکاة اموال ایشان را بگیرد بسبب آنکه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم مالک بن نویره را فرستاده بود که زکاة ایشان را جمع کند و چون خبر وفات آن حضرت باو رسید دست از گرفتن زکاة کشید و گفت دست نگاه دارید تا معلوم شود که امر خلافت بر کی قرار خواهد گرفت و موافق روایات شیعه سببش آن بود که مالک از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم سؤال کرد از حقیقت ایمان حضرت در ضمن بیان اصول دین فرمود که این وصی منست و اشاره کرد بعلی چون حضرت از دنیا رفت مالک با قبیله بنی تمیم آمد بسوی مدینه و أبو بکر را بر منبر رسول خدا دید پیش آمد و گفت کی تو را بر این منبر بالا برد و حال آنکه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم علی علیه السلام را وصی خود گردانید و امر کرد بموالات او أبو بکر امر کرد که او را از مسجد بیرون کنند متقذ و خالد او را بیرون کردند پس أبو بکر خالد را فرستاد و گفت دانستی چه گفت من ایمن نیستم از آنکه در کار ما رخنه‌ای اندازد که اصلاح نتوان کرد او را حق‌الیقین، ص: ۲۱۲ بکش پس رفت خالد و مالک را کشت و در همان شب با زوجه‌اش جماع کرد و ارباب سیر عامه مانند ابن اثیر در کامل و غیر او روایت کرده‌اند که چون خالد وارد قبیله مالک شد ایشان اذان گفتند و نماز کردند و اظهار اطاعت و انقیاد کردند چون شب شد آثار غدر از خالد ظاهر شد ایشان احتیاط کردند و اسلحه با خود برداشتند اصحاب خالد گفتند ما مسلمانییم چرا اسلحه برداشتید ایشان گفتند ما نیز مسلمانییم چرا شما اسلحه برداشتید ایشان گفتند شما اسلحه بیندازید تا ما بیندازیم چون ایشان اسلحه را دور کردند لشکر خالد ایشان را اسیر کردند و دستهای ایشان را بستند و بنزد خالد آوردند ابو قتاده که با آن لشکر بود بخالد گفت که اینها اظهار اسلام کرده‌اند و شما ایشان را امان ندادید خالد التفاتی بگفته ایشان نکرد باعتبار عداوتی که در جاهلیت با ایشان داشت امر کرد بقتل مردان ایشان و زنان و اطفال ایشان را اسیر کرد و در میان لشکر خود قسمت کرد و زن مالک را بجهت خود برداشت و در همان شب با او جماع کرد ابو قتاده

سوگند یاد کرد که در لشکری که خالد امیر باشد هرگز نرود و بر اسب خود سوار شد و بسوی أبو بکر برگشت و قصه را باو نقل کرد عمر چون این واقعه را شنید انکار کرد انکار بلیغ و سخن بسیار گفت با أبو بکر و گفت قصاص بر خالد واجب شده است چون خالد برگشت و داخل مسجد شد با هیئت اهل حرب و تیرها بر عمامه‌اش بند کرده بود عمر تیرها را از سرش کشید و شکست و گفت ای دشمنک خدا مرد مسلمانی را کشته‌ای و با زنش زنا کرده‌ای و الله ترا سنگ باران خواهم کرد و خالد ساکت بود و هیچ نگفت و گمان داشت که أبو بکر نیز در حکم بخطای او با عمر شریکست چون خالد بنزد أبو بکر رفت و عذرهای ناموجه گفت و أبو بکر برای اغراض باطله قبول کرد خوش حال بیرون آمد و کنایه‌ای چند بعمر گفت و رفت و جمعی از عامه روایت کرده‌اند که لشکر خالد شهادت می‌دادند که آن قوم اذان می‌گفتند و نماز می‌کردند و برادر مالک عمر را شفیع کرد و نزد أبو بکر رفت و از خالد شکوه کرد و عمر گفت او را قصاص باید کرد أبو بکر گفت ما مصاحب خود را برای اعرابی نمیکشیم و بروایت دیگر که صاحب نهاییه روایت کرده است گفت خالد شمشیر خدا است من در غلاف نمیکم شمشیری را که خدا بر مشرکان کشیده است عمر سوگند یاد کرد که اگر من قدرت بهم رسانم خالد را بقصاص مالک بکشم و حصه‌ای که از غنایم برای او جدا کرده بودند تصرف نکرده و ضبط کرد تا وقتی که خلیفه شد پس حصه خود را و هر چه از زنان و دختران و پسران و اموال ایشان در پیش مردم باقی مانده بود همه را گرفت و بمردان و صاحبان ایشان داد و ایشان را حق الیقین، ص: ۲۱۳ مرخص نمود و اکثر زنان و دختران حامله بودند و چون خالد از وعده کشتن او ترسان و همیشه از او گریزان بود پیش عمر آمد و گفت بعوض کشتن مالک میروم و سعد بن عبادہ را میکشم و رفت و سعد را چنانکه گذشت کشت عمر از او راضی شد و پیش خود طلبد و پیشانی‌اش را بوسید و چون برادر مالک آمد و گفت بوعده وفا کن و خالد را بکش گفت من خلاف آنچه صاحب رسول الله کرده نمیکم و در روایات شیعه وارد شده است که چون اسیران را بنزد أبو بکر آوردند مادر محمد حنفیه در میان آنها بود چون چشمش بضریح منور حضرت رسول افتاد صدا بگریه و افغان بلند کرد و گفت السلام علیک یا رسول الله صلوات فرستد خدا بر تو و اهل بیت تو اینها امت تواند و ما را اسیر کردند مانند کافران بویه و دیلم و بخدا سوگند که گناهی نداشتیم بغیر آنکه تخم محبت اهل بیت تو را در سینه خود سرشتیم و اقرار بفضل ایشان نمودیم پس نیکی را بد انگاشتند و بدی را نیکی پنداشتند و انتقام ما را از ایشان بکش پس با مردم خطاب کرد و گفت ما را چرا اسیر کردید ما اقرار بوحدانیت خدا داریم و رسالت رسول او گفتند گناه شما آنست که زکاه را نداده‌اید گفت اگر راستگوئید مردان ما نداده‌اند گناه ما زنان و اطفال چیست پس طلحه و خالد برخاستند که او را بحصه خود بگیرند گفت نه و الله مرا مالک نمی‌تواند شد کسی و نیست شوهر من مگر کسی که خبر دهد مرا که در هنگام ولادت من چه بر من گذشته است در این وقت حضرت امیر علیه السلام حاضر شد و فرمود که من خبر می‌دهم چون مادرت را وضع حمل نزدیک شد گفت که خدایا وضع این حمل را بر من آسان گردان بعد از آن اگر خواهی نگاهدار و اگر خواهی بردار چون متولد شدی همان ساعت زبان گشودی و ادای شهادتین نمودی و بمادر خود گفتی که چرا بهلاکت من راضی بودی زود باشد که سید اولاد آدم مرا نکاح کند و سیدی از من بوجود آید چون مادرت این سخنان را شنید فرمود آنها را بر پاره مسی نقش کرده در آن زمین دفن کردند و در وقتی که ترا اسیر میکردند تمام اهتمام تو آن بود که آن نوشته را ضبط نمائی تا آنکه آن را برداشتی و بر بازوی خود بستی بعد از آن بمبالغه عثمان و دیگران آن لوح را گشودند بهمان عبارت که فرموده بود منقوش دیدند پس حضرت آن را گرفت و بخانه اسماء بنت عمیس فرستاد تا برادرش آمد و او را بآن حضرت تزویج نمود و از احادیث عامه ظاهر میشود که یکی از اسباب کشتن خالد مالک را آن بود که عاشق زن او شده بود چنانچه مؤلف روضه الاخبار نقل کرده است که چون مالک را آوردند بکشند زنش که ام تمیم دختر منهال بود و مقبول‌ترین اهل زمان خود بود آمد و خود را بروی مالک انداخت و گفت دور شو من کشته نشدم مگر بسبب تو و زمخشری حق الیقین، ص: ۲۱۴ در اساس البلاغه و ابن اثیر در نهاییه در لغت اقیله این مضمون را روایت کرده‌اند چون بعضی از اخبار مؤالف و مخالف را در این واقعه شنیدی بدان که أبو بکر در این واقعه چند جهت خطا کرده و

در بعضی عمر نیز با او شریک است (اول) آنکه بی‌گناه و تقصیر شرعی لشکر بر سر قبیله‌ای از مسلمین فرستاد و بقتل و غارت این عدد کثیر از مسلمانان رضا داد و عذری که برای این عمل شنیع می‌گوید آنست که بسبب منع زکاء مرتد شدند جوابش آنست که همه لشکر خالد شهادت دادند که ایشان اقامه شهادت نمودند و اذان گفتند و نماز کردند و حال آنکه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که هر که شهادتین بگوید و نماز کند مسلمانست و منع زکاء نکردند بلکه گفتند زکاء را به ابو بکر نمیدهیم بوصی پیغمبر می‌دهیم یا خود بفقرا می‌دهیم بلکه طبری در تاریخ روایت کرده است که مالک منع کرد قوم خود را از اجتماع بر منع زکاء و ایشان را متفرق کرد و نصیحت کرد ایشان را که با ولأه اسلام منازعه نباید کرد و چون پراکنده شدند خالد آمد و ایشان را گرفت بغدر و مکرری که مذکور شد با آنکه صاحب منهاج از خطائی نقل کرده است که مانعان زکاء هرگاه باصل دین قائل باشند کافر نیستند و بمعنی لغوی اطلاق کفار بر ایشان کرده‌اند پس حکم کفار بر ایشان و اولاد و نساء ایشان جاری نیست و ایضا شارح وجیز در بحث یاغیان گفته است که ابتداء بقتال ایشان نباید کرد تا ایشان ابتداء کنند و باید امام امین ناصحی را بفرستد که از ایشان سؤال کند علت بغی ایشان را اگر علت آن ظلمی باشد که بر ایشان واقع شده باشد ازاله آن از ایشان بکند و اگر شبهه‌ای داشته باشند دفع شبهه ایشان بکند و اگر هیچ یک از اینها نباشد ایشان را موعظه و نصیحت کند و اگر اصرار کنند اعلام کند ایشان را که ما با شما قتال خواهیم کرد و در هیچ روایتی وارد نشده است که خالد یکی از اینها را در باب ایشان بعمل آورده باشد و از آن جماعت بغیر اظهار انقیاد و اطاعت چیزی اظهار نشد و اگر نه محض عصیبت باشد چرا ابو بکر و دیگران که باخبر متواتره نقض عهود خدا و مخالفت نصوص انبیاء و غصب حق حضرت امیر علیه السلام و سیده نساء ورد شهادت الهی و گواهی حضرت رسالت پناهی بر طهارت و عصمت اهل بیت نبوت و بنای ظلم و جور بر ایشان کردند و عایشه و معاویه و اعوان ایشان که با حضرت امیر علیه السلام مقاتله و محاربه نمودند و آن قدر از اهل بیت طاهرین و ذریه طیین و سایر مسلمین را شهید کردند با احادیث متواتره که سلمک سلمی و حربک حربی و امثال این‌ها که بعضی گذشت مرتد نیستند بلکه خلفای خدا و رسول و ائمه مسلمینند و اطاعتشان فرض و مخالفتشان کفر است و مالک بن نویره بمحض اینکه گفته که ابو بکر خلیفه نیست یا چون رسول الله نگفته که زکاء باو بدهم نمی‌دهم مرتد و مستحق قتل است و خالد حق الیقین، ص: ۲۱۵ با آن اعمال قبیحه مستحق یک زجر و ملامتی نبود بلکه بایست او را مدح کنند و سیف الله بگویند و بعضی از ایشان که دیده‌اند که این عذر بی‌صورت است عذر دیگر از برای او پیدا کرده و گفتند در اثنای گفتگو خالد نام حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را برد مالک گفت صاحب شما چنین گفته خالد گفت حضرت صاحب ما است و صاحب شما نیست و باین سبب حکم به ارتداد ایشان کرد و او را کشت و بطلان این وجه از وجه اول ظاهرتر است زیرا که در هیچ روایتی این مذکور نیست و ایضا اگر واقع بود بایست خالد در برابر عمر این عذر را بیاورد و ابو بکر نیز در وقتی که عمر مبالغه در قصاص او میکرد بایست این را بگوید با آنکه بر تقدیر وقوع این عبارت صریح در ارتداد او نیست و برای دفع حدود شبهه کافیهست و بر تقدیری که مالک مرتد شده باشد سایر قبیله چه گناه داشتند و زنان و فرزندان و اطفال ایشان که هنوز بحد بلوغ نرسیده بودند و پدران ایشان کافر اصلی نبودند که اولادشان در حکم ایشان باشند چه تقصیر داشتند که همه را مثل کفار اسیر کردند و به بندگی بمردم دادند تا بدون تزویج و نکاح با زنان و دختران مباشرت کردند و اولاد از ایشان بهم رسیدند. مؤلف گوید بدان که حال از دو شق بیرون نیست یا این جماعت همه ایشان در واقع مرتد و مستوجب قتل و اسر و غارت نبودند پس ابو بکر که این جماعت کثیر از مسلمانان را بی‌گناه کشت و اسیر کرد و به بندگی مبتلا کرد و باعث این زناهای بسیار شد و هتک حرمت اهل اسلام و سبب وجود چندین اولاد زنا شد ظالم و فاسق بلکه کافر باشد که بخلاف حکم خدا حکم کرد و اگر این جماعت مرتد و مستحق این انواع عذابها و عقوبتها بودند پس عمر که این عدد کثیر از زنان و دختران و مردان و پسران که بنده مسلمین شده بودند و اولاد مسلمانان که از ایشان بهم رسیده بودند و اموال ایشان را پس گرفت و پس داد بر مسلمین ظالم نموده و مخالفت امام خود نموده و نسبت خطا باو داده فاسق و کافر خواهد بود پس این ظلم و کفر و فسق بر یکی از این دو امام

البته لازم آید و خلافتش باطل شود و چون خلافت یکی باطل شود خلافت هر سه باطل شود باجماع مرکب (دویم) آنکه أبو بکر چند حد از حدود الهی را تضييع نمود یکی آنکه خالد را بعوض مالک قصاص نکرد دیگر آنکه حد زنا که خالد با زن مالک کرد اقامه نمود و دیگر آنکه سایر مقتولین را خونشان را باطل کرد و قصاص و دینشان را معطل نمود و در این کارها همه عمر با او شریک بود و در تضييع قصاص خالد عمر شریک غالبست از دو جهت جهت (اول) آنکه قسم خورده بود که خالد را بکشد و خلف قسم کرد (دویم) آنکه بقتل سعد بن عبادہ بی گناه راضی شد و قتل او را بعوض قتل مالک قبول کرد و از این معلوم میشود که انکاری که عمر در این باب حق الیقین، ص: ۲۱۶ نموده از راه دین‌داری نبوده بلکه برای این بود که در جاهلیت با او آشنا و هم سوگند بود و الا باید عشر این تدین را در باب ظلم حضرت فاطمه و سایر اهل بیت بکار برد و از جمله غرایب آنست که ملا علی قوشجی در دفع تشنیع زنای خالد گفته است که زن مالک مطلقه بود و عده‌اش منقضی شده بود و این هرزه و افترا را بغیر از او کسی نگفته و در هیچ روایتی مذکور نیست اگر چنین بود بایست آن وقتی که عمر او را تهدید بسنگسار میکرد این عذر را بگوید. طعن هفتم آنست که در اخبار مستفیضه بلکه متواتره از طرق عامه وارد شده است که أبو بکر مکرر اقاله و استعفای از خلافت میکرد چنانچه طبری در تاریخ و بلادری در انساب و سمعانی در فضایل و ابو عبیده و غیر ایشان روایت کرده‌اند که أبو بکر بعد از آنکه با او بیعت کردند بر منبر مکرر میگفت اقیلونی فلست بخیرکم و علی فیکم یعنی دست از خلافت و بیعت من بردارید من بهترین شما نیستم و حال آنکه علی در میان شما است و حضرت امیر علیه السلام در خطبه شقشقیه که عامه و خاصه روایت کرده‌اند فرمود که چه بسیار عجب بود از أبو بکر که در حال حیوة طلب اقاله از بیعت میکرد و اظهار پشیمانی مینمود و در وقت مردن برای دیگری خلافت را عقد کرد و بروایت دیگر گفت من والی شما شدم و بهترین شما نیستم اگر راست بروم مرا متابعت کنید و اگر کج بروم مرا براه راست بدارید بدرستی که مرا شیطانی هست که عارض من میشود در هنگام غضب من در وقتی که مرا غضبناک بیاید از من اجتناب کنید تا تأثیر نکنم در موهای شما و پوستهای شما و اینها دلالت میکند بر آنکه خود را قابل امامت نمیدانسته و حضرت امیر علیه السلام را از خود فاضلتر میدانسته و امامت مفضول قبیح است و ایضا اتفاقیست که عقل و عدالت هر دو در امام شرطست اگر این شیطانی که عارض او میشد او را از عقل و تکلیف بیرون میبرد و مصروع میشد پس شرط اول که عقل است مفقود بوده و اگر بدر نمیرد و ضبط خود نمیتوانسته است کردن پس فاسق بود و شرط ثانی هم مفقود بوده و ایضا اقاله امام یا جایز است یا جایز نیست پس أبو بکر چرا کرد و اگر جایز است چرا عثمان با وجود اضطراب نکرد تا کشته شد و گفت نمیکنم پیراهنی را که خدا بر من پوشانیده و حال آنکه بی‌خلاف اظهار کلمه شرک و اکل میت و لحم خنزیر با ضرورت جایز است پس معلوم شد که برای عثمان از اینها همه بدتر بود پس قدح در یکی از این دو خلیفه البته لازم می‌آید و هر که اندک شعوری دارد میداند از شواهد احوال آن محیل مکار و رفیقش که اینها همه محض مکر و حیل و مواطئه با یکدیگر بود تا مردم را در این باطل محکم تر کنند چنانچه آن فقره خطبه شقشقیه شاهد حق است بر این. حق الیقین، ص: ۲۱۷ طعن هشتم آنست که جاهل بود باکثر احکام دین و تفاسیر الفاظ قرآن که اکثر صحابه میدانسته‌اند در بسیاری از مواضع پس این طعن مشتمل است بر چند طعن و ما در این رساله چند مواضع را ذکر میکنیم (اول) معنی کلاله را که اولاد اب و امند که برادران پدری و مادری یا پدری تنها یا مادری تنها باشد موافق روایات اهل بیت چنانچه از آیات سوره نساء نیز معلوم میشود و بعضی از مفسران گفته‌اند که ما عدای والد و ولد است از أبو بکر پرسیدند و ندانست چنانچه عامه و خاصه روایت کرده‌اند که از او پرسیدند و ندانست بعد از آن چنانکه صاحب کشف روایت کرده است گفت برای خود میگویم اگر صواب باشد از خداست و اگر خطا باشد از من و از شیطانست و خدا از آن بریست کلاله ما سوای والد و ولد است و بسیار خوب کرده که خود را قرین شیطان کرده چنانچه در جهنم قرین او خواهد بود و ممکن است که مرادش از شیطان عمر باشد و (خطای دیگر) آنکه بعد از اعتراف بجهل تفسیر قرآن برای خود کرد و بغوی در مصایح و غیر او از عامه بطرق بسیار روایت کرده‌اند که هر که در قرآن برای خود سخن گوید جای خود را در آتش مهیا داند و بروایت دیگر اگر

صواب گوید خطا کرده است و بروایت دیگر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم جمعی را دید که برای خود تفسیر قرآن میکردند فرمود که جمعی پیش از شما بودند بهمین هلاک شدند که کتاب خدا را بر هم زدند هرگاه برای خود گوئید در کتاب الهی اختلاف بهم میرسد که رأیها مختلف است و حکم خدا خلافی ندارد و همه با هم موافق است هرچه را دانید بگوئید و هرچه را نمیدانید بکسی که میداند واگذارید دوی ندانستن پرسیدن است این هم روایات ایشانست و فخر رازی گفته است که عمر میگفت کلاله ما سوای ولد است و روایت کرده است که چون او را خنجر زدند گفت من چنان میدانستم که کلاله کسی است که فرزند نداشته باشد و من شرم دارم از آنکه مخالفت ابو بکر کنم. مؤلف گوید عجب است از کسی که شرم از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نکند و سخن او را بهذیان نسبت دهد و از ابو بکر شرم کند و از برای رعایت او از رأی خود برگردد و اگر قول اول بی مستند بود وای بر او که بی مستندی تفسیر کلام خدا کند و اگر مستندی داشته باشد وای بر او که از برای رعایت ابو بکر در وقت مردن از آن برگردد و ایضا روایت کرده که در وقت مردن میگفت که سه چیز است که اگر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم از آن برگردد و ایضا روایت کرده بود بهتر بود نزد من از دنیا و هر چه در آنست کلاله و خلافت و ریاست پس معلوم شد که آنچه در باب کلاله میگفتند همه برای خود و خواهش نفس می گفته اند بی مستندی و هم حق الیقین، ص: ۲۱۸ چنین در باب خلافت ابو بکر شک داشته است و ظاهر میشود که بنای جمیع امور ایشان بر هواهای باطله و مصالح دنیویه بوده است مستند بدلیلی و حجتی نبوده اند و دلیل جهل ابو بکر همین بس است که با وجود اینکه او را اسبق اسلام میدانند و از جمله مخصوصان و صاحب غار آن حضرت میدانند در مدت بعثت آن حضرت زیاده از صد و چهل و دو حدیث روایت نکرده است با آنکه بسیاری از آنها معلوم است که موضوع است مثل حدیث میراث انبیاء و اشباه آن و ابو هریره در مدت قلیلی چندین هزار حدیث روایت کرده است (دویم) آنکه اب بمعنی گیاه و مرعای حیوانات است و هر خری میدانند او ندانست چنانکه صاحب کشف روایت کرده است که اب را از او پرسیدند گفت کدام زمین مرا بر میدارد و کدام آسمان بر من سایه می افکند اگر ندانسته در کتاب خدا سخن گویم (سیم) آن که دزدی را گفت بعبوض دست راست او دست چپش را بریدند و فخر رازی گفته است که بریدن دست چپ در مرتبه اول خلاف اجماع مسلمانانست (چهارم) زنی میراث خود را از فرزندزاده خود خواست گفت در کلام خدا و رسول از برای جده نصیبی نمیابم پس مغیره و محمد بن سلمه شهادت دادند که رسول خدا بجده سدس داد او بسدس حکم کرد (پنجم) آنکه فجاء سلمی که اطاعت نکرد باتش سوزانید با آنکه او توبه کرد و بعضی گفته اند در میان آتش شهادتین با آواز بلند میگفت تا سوخت و قبول توبه نکردن و به آتش عذاب کردن هر دو بدعت بود در دین خدا و صاحب مواقف نیز نقل کرده است که او دعوی اسلام کرد و عذری که بعضی گفته اند که او زندیق بود و بعضی از علماء گفته اند که توبه زندیق مقبول نیست بی وجه است زیرا که در روایت از او بغیر این نقل نکرده اند که او غارت کرد جماعتی از مسلمانان را و این باعث زندقه نمیشود و روایت نهی از تعذیب به آتش نزد عامه از روایات صحیحه است و در صحیح بخاری از ابو هریره و ابن عباس روایت کرده است و ابن ابی الحدید نیز روایت کرده است. طعن نهم آنکه چون آثار موت در خود مشاهده کرد و وبالی که در ایام خلافت تحصیل کرده بود از برای عذاب خود که توقع داشت ناقص دانست خواست و بال شنای اعمال عمر را بآن ضم کند و ایضا خواست وفا کند بآن عهدی که با عمر کرده بود و باز میدانست که بغیر عمر کسی مانع عود حق بامیر المؤمنین علیه السلام نمیتواند شد عزم کرد که بعد از خود عمر را برای خلافت تعیین کند ابن ابی الحدید روایت کرده است که در وقت جان کندن ابو بکر عثمان را طلبید و گفت وصیت مرا بنویس بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ این عهدیست که عبد الله بن عثمان بسوی مسلمانان میکند اما بعد این را گفت و بیهوش شد عثمان نوشت که بتحقیق که خلیفه کردم بر حق الیقین، ص: ۲۱۹ شما پسر خطاب را چون ابو بکر بهوش آمد گفت بخوان چون خواند ابو بکر گفت الله اکبر ترسیدی که اگر من در این غش بمیرم مردم اختلاف کنند در باب خلافت عثمان گفت بلی ابو بکر گفت خدا تو را جزای خیر دهد از اسلام و اهل اسلام پس عهد را تمام کرد و امر کرد او را که بر مردم بخواند پس وصیتها کرد عمر را پس طلحه داخل

شد و گفت از خدا بترس و عمر را بر مردم مسلط مگردان أبو بکر گفت مرا بخدا می‌ترسانی اگر خدا بپرسد خواهم گفت بهترین امت را بر ایشان خلیفه کردم و در این تعیین خلیفه چندین خطا کرده (اول) آنکه او را چه نسبت بود که امام و خلیفه از برای مردم تعیین کند بلکه مخالفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم کرد که باعتقاد ایشان خلیفه تعیین نکرده و تأسی بحضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بنص قرآن واجب است (دویم) آنکه گفت عمر بهترین امت است با آنکه علی در میان امت بوده و باحادیث متواتره او بهترین امت بود چنانچه گذشت و خود گفته است بخیر لکم و علی فیکم (سیم) آنکه عثمان را چه نسبت بود که بی‌رخصت خلیفه با حق تعیین چنین امر عظیمی برای چنین فظ غلیظ جاهل فتاک بیباکی بکند بلکه بایست او را منع و زجر کند که چرا چنین کردی چه جای آنکه او را تحسین کند و جزای خیر از جانب اسلام و اهل اسلام باو دهد رسول خدا در امور جزئی چندین روز انتظار وحی الهی میکشید و برای کامل خود سخن نمیگفت این جاهلان بی‌باک آیا از آن حضرت افضل و اکمل بودند که چنین امر عظیمی را برای خود تعیین من کردند و مستحق تحسین بودند و از اینجا لازم می‌آید که شفقت این دو منافق زیاده از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم باشد نسبت بامت که رحمه للعالمین بود و او تعیین خلیفه نکرد به رأی ایشان و ایشان کردند و هر عاقلی از اطوار متناقضه و اقوال متباینه می‌یابد که در همه احوال غرض ایشان اجرای صحیفه معهود و محروم گردانیدن اهل بیت رسالت از خلافت بود و اقوال و افعالی که عامه و خاصه نقل کرده‌اند که در این حال از او ظاهر شد دلالت بر ضلالت و بطلان خلافت او میکند بسیار است و این رساله گنجایش ذکر آنها را ندارد.

مطلب دویم در بیان قلیلی از بدع و قبایح اعمال و شایع افعال عمر است

که خلیفه دویم سنیانست بدان که مطاعن و مثالب این منبع فتن زیاده از آنست که در کتب مبسوطه احصاء توان کرد فکیف این رساله و او در جمیع مطاعن و مثالب أبو بکر شریک بود بلکه خلافت أبو بکر شعبه‌ای از فتنه‌های او بود لهذا از مطاعن مخصوصه او بقلیلی در این رساله ایراد مینمائیم: طعن اول در بیان حدیث دوات و قلم است و اشباه آن و این طعن مشتملست بر چندین حق الیقین، ص: ۲۲۰ طعن - غزالی و محمد شهرستانی و غیر ایشان از علمای عامه تصریح کرده‌اند که این اول فتنه و خلافتی بود که در اسلام بهم رسید و سببش عمر بود و شهرستانی در کتاب ملل و نحل گفته است که اول مخالفتی که در عالم شد مخالفت شیطان از امر الهی بسجود آدم بود و اول خلافتی که در اسلام شد منع عمر بود از کاغذ و قلم و این قصه از جمله متواترات است که خاصه و عامه روایت کرده‌اند و کسی انکار آن نکرده است و بخاری بآن تعصب در هفت موضع از صحیحش باندک تفاوتی و مسلم و سایر محدثان بطرق بسیار روایت کرده‌اند و مضمون مشترک همه آنست که ابن عباس گفت روز پنجشنبه و چه پنجشنبه و آن قدر گریست که آب دیده‌اش سنگریزه‌ها را تر کرد و بروایت دیگر مانند مروارید قطرات عبرات بر گونه‌های رویش جاری بود گفتند کدام است روز پنجشنبه گفت شدید شد و جع و آزار رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پس گفت کتفی بیاورید و بروایت دیگر گفت کتف و دواتی یا لوح و دواتی بیاورید که نامه‌ای برای شما بنویسم که هرگز بعد از من گمراه نشوید پس عمر گفت ان الرجل لیهجری یعنی این مرد هذیان میگوید و بروایت دیگر گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم هذیان میگوید و بروایت دیگر گفت چه میشود این مرد را آیا هذیان می‌گوید استفهام کنید چه میگوید و بروایت دیگر درد و بیماری بر او غالب شده است و نزد ما کتاب خدا هست پس است ما را ابن عباس گفت پس اختلاف کردند و نزاع کردند و حال آنکه سزاوار نیست نزد پیغمبری نزاع کردن و صداها بلند شد بعضی گفتند گفته گفته رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم است و حاضر کنید دوات و قلم را و بعضی گفتند گفته گفته عمر است نباید آورد دوات و قلم را و نزاع بسیار شد حضرت فرمود برخیزید از نزد من و بیرون روید سزاوار نیست نزد من نزاع کردن پس ابن عباس گفت مصیبت و تمام مصیبت در وقتی بود که حائل و مانع شدند میان رسول خدا و

نوشتن آن نامه که میخواست بنویسد برای اختلاف و صداها که بلند کردند و در جامع الاصول نیز این احادیث را بهمین نحو و زیاده از صحیح بخاری و مسلم روایت کرده است و قاضی عیاض که از فضیلت مشهور ایشانست در کتاب شفا از این مبسوط تر و شیع تر روایت کرده است و بر ناقد بصیر مخفی نیست که امری که حضرت خواهد در این مجال تنگ و وقت قلیل در کتفی بنویسد جمیع شرایع دین نخواهد پس باید امر مجملی باشد که مشتمل بر مصالح جمیع امت باشد تا روز قیامت و آن نیست مگر آنکه خلیفه و جانشین عالم عادل معصومی تعیین کند که عالم باشد بجمیع مصالح امت و جمیع مسائل دین و خطا بر او روا باشد و همه امت را بر یک طریقه بدارد و قرآن را چنانچه نازل شده لفظا و معنا بر ایشان بیان حق الیقین، ص: ۲۲۱ کند تا طریق ضلالت و جهالت بالکلیه از ایشان مسدود گردد چنانچه در حدیث ثقلین فرمود که کتاب خدا و اهل بیت خود را در میان شما می گذارم و هرگز از یکدیگر جدا نخواهند شد و در روز غدیر تعیین خلیفه نمود و چون حضرت میدانست که آنها را با وجود اتمام حجت نشنیده خواهند انگاشت خواست تأکید حجت را در این وقت بفرماید و نوشته صریحی در میان ایشان بگذارد که انکار نتوانند کرد و عمر این معنی را یافت و منافی آن تمهیدی بود که او با منافقان دیگر در این باب کرده بود این شبهه را در میان انداخت که مرض بر آن حضرت غالب شده و هذیان می گوید حضرت دید که آن بی حیا در حال حیوة آن حضرت انکار قول او میکند و منافقان با او موافقت میکنند دانست که اگر در این باب اهتمام بفرماید و چیزی نوشته شود آن ملعون خواهد گفت هذیان گفته و اعتبار ندارد و اکتفا بنصوص سابقه که اتمام حجت بر ایشان کرده بود نمود و ایشان را از حجره طاهره بیرون کرد و ایضا چون مشاجره آن منافقان را در حضور خود مشاهده نمود ترسید از آنکه مبدا بعد از نوشتن نامه منازعه شدیدتر شود و کار بکار زار منتهی شود و منافقان راهی بیابند و اسلام بالکلیه از میان برود چنانچه حضرت امیر علیه السلام را باین سبب نهی از مقاتله و امر بمساهله با عدم اعوان نمود و ایضا معلوم است که وصیت و عهده که مناسب آن وقت و آن حالتست تعیین وصی و وصیت باحوال بازماندگانست و جمیع امت بازماندگان آن حضرت بودند چون تواند بود که احوال ایشان را مهمل بگذارد و وصی از برای ایشان تعیین نکند و حال آنکه همه امت را امر بوصیت کرده باشد چنانچه در صحیح ترمذی و ابو داود از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده اند که گاه هست که زنی یا مردی شصت سال اطاعت خدا میکند و در وقت مرگ تقصیر در وصیت میکند آتش بر ایشان واجب میشود و در جمیع صحاح خود روایت کرده اند که آدمی نباید یک شب یا دو شب بر او بگذرد مگر آنکه وصیت او در زیر سرش باشد و مؤید آنچه مذکور شد آنست که ابن ابی الحدید از ابن عباس روایت کرده است که گفت من در راه شام با عمر بودم روزی دیدم که بر شتر سوار است و تنها میرود من از پی او رفتم گفت ای پسر عباس من شکایت میکنم بتو از پسر عمت یعنی علی سؤال کردم از او که با من بیاید قبول نکرد و همیشه او را با خود غضبناک می یابم تو چه گمان داری غضب و خشم او از چه جهت است گفتم تو هم سببش را میدانی گفت گمان دارم که غضب او برای فوت خلافت است از او گفتم سببش همین است او چنین میدانند که رسول خدا خلافت را از برای او میخواست گفت هرگاه خدا نخواست که باو برسد خواست پیغمبر چه فایده کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم امری را خواست و حق الیقین، ص: ۲۲۲ خدا غیر آن را خواست مگر هرچه پیغمبر میخواست میشد و رسول خدا خواست که عم او ابو طالب مسلمان شود چون خدا نخواست نشد پس ابن ابی الحدید گفته است که در روایت دیگر چنین است که عمر گفت رسول خدا خواست که در مرض موت خود از برای خلافت او را ذکر کند پس من مانع شدم او را از ترس فتنه و از برای آنکه امر اسلام پراکنده نشود پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دانست آنچه در نفس من بود و نگفت و خدا آنچه مقدر کرده بود شد و ایضا روایت کرده است از ابن عباس که گفت من داخل شدم بر عمر در ایام خلافتش و از برای او یک صاع خرما بر روی حصیری ریخته بودند و میخورد مرا تکلیف نمود یک دانه برداشتم و همه را خورد و سبوی آبی در پیش او گذاشته بودند برداشت و بیاشامید و تکیه کرد بر بالش و حمد خدا بجا آورد پس گفت از کجا می آئی ای عبد الله گفتم از مسجد گفت پسر عمت را در چه حال گذاشتی گمان کردم عبد الله جعفر را میگوید گفتم با هم سنان خود بازی

میکند گفت او را نمیگویم بزرگ شما اهل بیت را میگویم گفتم در نخلستان مشغول آب کشیدن بود و تلاوت قرآن مینمود گفت ای عبد الله تو را سوگند میدهم که خونهای اشتران بر تو لازم باشد اگر کتمان کنی که آیا در نفس او از ادعای خلافت چیزی مانده است گفتم بلی گفت آیا گمان میکند که رسول خدا نص بر خلافت او کرده است گفتم بلی و زیاده بر اینهم بگویم از پدرم پرسیدم از آنچه او دعوی میکند پدرم گفت راست میگوید عمر گفت از رسول خدا در حق او گاهی سخن چند گفته میشد که اثبات حجتی نمیکرد و قطع عذری مینمود یعنی صریح نبود و گاهی از جهت محبتی که با او داشت میخواست میل از حق بسوی باطل در باب او بکند و در مرض موت خواست تصریح باسم او بکند و من منع کردم او را از این از برای شفقت بر امت و محافظت اسلام و بحق خانه کعبه سوگند که قریش هرگز بر او اتفاق نخواهد کرد و اگر او خلافت را بگیرد قریش بر او در اطراف زمین شورش خواهند کرد پس رسول خدا دانست که من یافتم که او چه در خاطر دارد ساکت شد و تصریح باسم او نکرد پس خدا جاری کرد آنچه مقدر شده بود تا اینجا روایات ابن ابی الحدید بود ای طالب حق و یقین از این روایت معلوم شد که از اول تا آخر رسول خدا میخواست تعیین امیر المؤمنین علیه السلام را بکند و میفرموده و این منافق مانع و ساعی در ابطال آن بود و معلوم شد که او خود را از خدا و رسول اعلم میدانسته بمصالح امت و آنکه گفته است که عرب بر او خواهند شورید مریدان او این را از کرامات او حساب کرده‌اند و بشومی تدبیرات او بود که بعد از فوت حضرت رسالت او نگذاشت که حق به امیر المؤمنین علیه السلام برگردد که موافق طریق رسول خدا در میان امت حق الیقین، ص: ۲۲۳ سلوک نماید و عادت داد مردم را در عرض بیست و پنج سال بآن که رؤسا و سرکرده‌ها را اموال بسیار بدهند و ضعفا و زیردستان را ذلیل گردانند و هرچه مصلحت دنیا را در آن دانند بکنند و دست از حکم خدا بردارند و لهذا چون خلافت به حضرت امیر المؤمنین علیه السلام برگشت و خواست که موافق فرموده خدا و سنت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بعمل آورد و قسمت بالسویه نماید و با شریف و وضعیع بیک نحو سلوک نماید مردم تاب نیاوردند و طلحه و زبیر مرتد شدند و فتنه بصره برپا شد و معاویه را دانسته در شام تعیین کرد و با او تمهید کرد که اگر حق به امیر المؤمنین برگردد او اطاعت نکند و عمر میدانست که او کافر و منافق و دشمن اهل بیت است و فتنه صفین و خوارج و شهادت آن حضرت بر این مترتب شد و از غلط تدبیر خدا و رسول نبود خون شهدا تمام در گردن او است چون بر کیفیت این قضیه مطلع شدی و اخبار متفق علیه بین الفریقین را شنیدی اکنون بیان کنم که از این مقدمه کفر و نفاق و خطای او بچندین جهت لازم می‌آید: اول آنکه نسبت هجر و هذیان بحضرت رسول داده و حال آنکه باتفاق خاصه و عامه آن حضرت معصوم است از آنکه در کلامش مخالفتی و اضطرابی باشد و خلاف واقعی صادر شود نه بعمد نه بسهو و نه در صحت و نه در مرض و نه بعنوان جد و نه بمزاج و نه در حال رضا و نه در هنگام غضب چنانچه قاضی عیاض در کتاب شفا و کرمانی در شرح صحیح بخاری و نوری در شرح صحیح مسلم تصریح باین نموده‌اند و حق تعالی در قرآن میفرماید وَ مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ یعنی حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم سخن نمیگوید از روی خواهش نفس خود و نیست سخن او مگر وحی که از جانب خدا باو رسیده است. دوم آنکه سخن را باین نحو ادا کردن متضمن نهایت بی‌ادبی و بی‌حیائی است که دلیل کفر و نفاقست که این مرد هذیان میگوید یا واگذارید او را که هذیان میگوید یا چه شده است او را که هذیان میگوید هر کس اندک حیا و ادبی داشته باشد نسبت بادنی کسی چنین سخن نمیگوید چه جای جناب خاتم الانبیاء که حقتعالی در قرآن عزیز همه جا بالقباب شریف نام مبارک آن حضرت را برده مثل یا أَيُّهَا النَّبِيُّ و یا أَيُّهَا الرَّسُولُ ایضا فرموده است لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا یعنی مگردانید خواندن آن حضرت را در میان خود مثل خواندن و ندا کردن بعضی از شما بعضی را و در جای دیگر فرموده است که صدای خود را بلندتر از صدای آن حضرت نکنید و ایضا بر هر عاقلی ظاهر است که این نوع سخن دلالت بر نهایت بی‌پروائی و عدم محبت او نسبت بآن حضرت میکند که در چنین حالی محزون و متأثر نباشد و از برای اغراض باطله خود چنین نزاعی و فضیحتی در میان خانه حق الیقین، ص: ۲۲۴ آن حضرت که محل نزول ملائکه مقربین است برپا کند و بلکه دلالت بر شعیف و شادی و شماتت او میکند که در این حال

فرصت بدست او افتاده و آنچه می‌خواهد می‌گوید. سیم آنکه رد حکم الهی کرد که در چندین موضع فرموده أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ یعنی اطاعت کنید خدا را و اطاعت کنید رسول را و فرمود ما آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ مَا نَهَاكُمُ عَنْهُ فَأَنْتُمْهُوا یعنی آنچه بیاورد از برای شما رسول پس بگیرید آن را و قبول کنید و آنچه نهی کند شما را از آن ترک کنید و بایستید و فرمود وَ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لَا- مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ یعنی هیچ مرد مؤمن و زن مؤمنه را نمیرسد که هرگاه خدا و رسول او حکم کنند در امری آنکه بوده باشد ایشان را اختیاری در کار خود و هیچ جا نفرموده که فرق میان صحت و بیماری آن حضرت هست و یا آنکه در بیماری از رسالت معزولست و فرموده که در هنگام مرض اطاعت او مکنید و حرف او را مشنویید و در جای دیگر فرموده کسی که حکم نکند بآنچه خدا فرستاده است پس ایشان فاسقاند و ظالمانند و کافرانند. چهارم آنکه در روایت ابن ابی الحدید که گذشت عمر خود اعتراف کرد که حضرت رسول در آن وقت خواست تصریح باسم علی کند من مانع شدم و این عین مناقشه و معارضه با آن حضرتست الله تعالی میفرماید وَ مَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ تَأْخِرْهُ يَوْمَ يُنْفَخُ الْأَشْجَارُ عَنْ أُصُولِهَا وَ يَسْمَوْهَا فَيَكُونُ الْأَرْضُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ یعنی هر کسی که مناقشه و معارضه کند با رسول خدا بعد از آنکه حق بر او ظاهر شده باشد و متابعت کند غیر راه مؤمنان را که اطاعت رسولست او را بکردار خود واگذاریم و آخر بجهennem فرستیم و بد جائیست جهنم از برای ایشان. پنجم آنکه آن حضرت را آزار کرد و بغضب آورد بحدی که بآن وسعت خلق که خداوند او را بخلق عظیم وصف فرموده و او را رحمت عالمیان گفته روی از ایشان گردانید و اعراض فرموده و ایشان را از نزد خود دور گردانید و در آیات و اخبار بسیار وارد شده است که آزار و بغضب آوردن آن حضرت آزار خداست و خدا فرموده است وَ الَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ یعنی آنها که آزار میکنند رسول خدا را از برای ایشانست عذابی دردناک و باز فرموده است إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا یعنی بدرستی که آنها که اذیت میکنند خدا و رسول او را لعنت کرده است خدا ایشان را در دنیا و آخرت و مهیا کرده است از برای ایشان عذابی خوارکننده ششم آنکه در قول «و حسبنا كتاب الله» چندین خطا کرده (اول) آنکه اظهار جهل حق الیقین، ص: ۲۲۵ حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم یا خطای او کرد زیرا که اگر حضرت نمیدانست که کتاب خدا بس است پس اظهار جهل آن حضرت را کرده و اگر میدانست و بازخواست وصیت کند خطا و فعل لغوی کرده (دویم) آنکه آیاتی که استنباط احکام از آنها کرده‌اند پانصد آیه است تقریباً و معلوم است که اکثر احکام خلاق عالم جل جلاله از قرآن مستنبط نمیشود و آنچه مستنبط میشود در غایه اجمال و اشکال و تشابه است و اختلاف عظیم در فهم آیات و اخبار و احکام از آنها شده است و بعضی گفته‌اند محکم‌ترین آیات کریمه آیه وضو است و قریب به صد تشابه در آن هست و در قرآن مجید ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه و ظاهر و مؤول و عام و خاص و مطلق و مقید و غیر اینها هست پس چگونه کتاب خدا از برای رفع اختلاف کافی باشد و ایضا اگر کافی میبود چرا خود در مسائل حیران میشد و رجوع بدیگران میکرد و میگفت لو لا علی لهلك عمر و مکرر اقرار بجهل میکرد و میگفت همه کس از عمر اعلم است حتی زنها در حجله‌ها و در پس پرده‌ها (سیم) آنکه اگر کتاب خدا کافی بود حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم کتاب را باهلیت مقرون نمیکرد چنانکه گذشت در حدیث ثقلین و میفرمود که از یکدیگر جدا نمیشوند تا در حوض کوثر بر من وارد شوند پس کتاب با امامی که مفسر کتابست کافی است نه کتاب بتنهائی و لهذا امیر المؤمنین علیه السلام فرمود که منم کلام الله ناطق- قطب محیی الدین شیرازی که از علمای مشهور شافعیه است و اهل حال صوفیه است گفته است در مکاتیب خود که راه بی‌راهنما نمیتوان رفت و گفته که چون کتاب الله و سنت رسول الله در میان هست بمرشد چه حاجت است بآن ماند که مریض گوید که چون کتب طب هست که اطباء نوشته‌اند ما را به اطباء مراجعت نباید کرد چه این سخن خطا است برای اینکه نه هر کس را فهم کتب طب میسر است و استنباط از آن میتوان کرد مراجعت باهل استنباط باید کرد و لو ردوه الی الرسول و الی اولی الامر منهم لعلهم الذین یستنبطونه منهم کتاب حقیقی صدور اهل علم است بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ نه بطون دفاتر چنانکه حضرت امیر علیه السلام فرموده انا کلام الله الناطق و هذا کلام الله الصامت تا اینجا

کلام قطب بود که حق تعالی بر قلمش جاری کرده است و اقبیح ردی بر امام جاهل باطل خود کرده است (چهارم) آنکه خود مخالفت این سخن کرده است در چند موضع (اول) در روز سقیفه که پیش از آنکه از تجهیز و تغسیل و دفن و صلاه بر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فارغ شوند او و برادرش و چند منافق دیگر دویند بسوی سقیفه و مشغول غصب خلافت شدند و مریدان ایشان عذری که میگویند برای ایشانست که از حدوث فتنه ترسیدند اگر کتاب خدا از برای دفع اختلاف حق الیقین، ص: ۲۲۶ کافی بود فتنه نخواهد شد و چونست که وقتی که حضرت رسول میخواست که نصب خلافت کند او را نسبت بهذیان میدهند و چون خود تعیین خلیفه ناحق میکند صلاح امت است و ضرور است و ایضا وقتی که أبو بکر در سكرات موت بود و عثمان را طلبید که نص بر خلافت عمر کند و پیش از آنکه نام شوم او را ببرد غش کرد و بی شعور شد و عثمان از پیش خود نام عمر را نوشت و بعد از آنکه بشعور آمد او را دعا کرد چرا او را نسبت بهذیان نداد با آنکه هذیان از جهات شتی باو اقرب بود و چرا حسبنا کتاب الله را در آنجا نگفت و در وقتی که شوری قرار داد چرا این را نگفت پس عاقل خبر از این اقوال و احوال مختلفه علم بهم میرساند که از اول تا آخر ایشان را از این اقوال مختلفه متناقضه مطلبی بغیر از محروم کردن اهل بیت رسالت از خلافت نبود و این اول قاروره نبود که در اسلام شکست آن شقی و پیوسته در موطن متعدده معارضات میکرد و راضی بگفته و کرده آن حضرت نبود چنانکه بخاری و مسلم و ابن ابی الحدید و سایر مورخین و محدثین ایشان روایت کرده‌اند که چون در نامه صلح حدیبیه نوشته بودند که هر که از مسلمانان بسوی مشرکان برود پس ندهند و هر که از مشرکان بنزد مسلمانان بیایند بایشان پس دهند عمر در غضب شد و بنزد آن حضرت آمد و گفت تو رسول خدائی گفت بلی گفت ما مسلمانیم و آنها کافر حضرت گفت بلی گفت چرا این مذلت را در دین خود قرار دهیم حضرت فرمود آنچه خدا مرا بآن امر کرده است میکنم و خدا مرا ضایع نخواهد کرد و یاری خواهد نمود عمر گفت تو نگفتی که ما داخل مکه خواهیم شد و طواف خواهیم کرد چرا نشد حضرت فرمود که من نگفتم امسال خواهد شد بعد از این خواهد شد پس غضبناک برخاست و گفت اگر یآوری می‌یافتم با اینها جنگ میکردم و بنزد أبو بکر آمد و شکایت و مذمت آن حضرت کرد أبو بکر او را منع کرد چون روز فتح مکه شد و رسول خدا کلید کعبه را گرفت حضرت فرمود عمر را بطلبید چون آمد حضرت فرمود اینست آنچه خدا مرا وعده داده بود و دروغ نگفتم و در بعضی از روایات نقل کرده‌اند که عمر گفت از روزی که مسلمان شدم شک در پیغمبری او نکردم مگر در روز حدیبیه و این اخبار صریح است که عمر بگفته حضرت رسول راضی نشد و دلتنگ بود از گفته آن حضرت و حق تعالی میفرماید فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا یعنی پس نه بحق پروردگارت قسم که ایمان نمی‌آورند تا ترا حکم کنند در منازعه که در میان ایشان شود پس نیابند در نفسهای خود هیچ حرجی و شکی در آنچه تو حکم کرده‌ای و منقاد گردند انقیاد گردیدن کاملی پس معلوم شد که او مؤمن نبوده به حق الیقین، ص: ۲۲۷ آنکه شک در گفتار آن حضرت کرد و اعتراض کرد که چرا گفته تو بعمل نیامد و ظاهر میشود که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم از او دلتنگ شده بود و او را شک کننده میدانست و آن قدر خاطر خطیر آن جناب را رنجانیده بود که در خاطر داشت و مترصد اثبات صدق بر آن منافق بود که در روز فتح مکه او را طلبید و فرمود که آنچه می‌گفتم این بود و تو نسبت دروغ بمن دادی و از جمله آنها آنست که در صحیح مسلم روایت کرده است و ابن ابی الحدید نیز در شرح نهج البلاغه ایراد نموده است که ابو هریره گفت روزی من پی حضرت رسول (ص) رفتم تا آنکه در باغی از باغهای انصار آن حضرت را یافتم حضرت نعلین خود را بمن داد و گفت این دو نعل را ببر و هر که را در بیرون این باغ ببینی که شهادت دهد بلا اله الا الله و در دل خود یقین بآن داشته باشد پس بشارت ده او را به بهشت ابو هریره گفت اول کسی را که ملاقات کردم عمر بود و گفت این نعلها چیست ای ابو هریره گفتم نعلهای حضرت رسول الله است مرا با اینها فرستاده که هر که را بینم آن بشارت را باو بدهم پس دستی بر سینه من زد که به پشت بر زمین افتادم و گفت برگرد ای ابو هریره پس برگشتم بخدمت حضرت رسول (ص) و میگریختم و میگریستم و عمر از پی من می‌آمد پس رسول خدا صلی الله علیه و

آله و سلم گفت چه میشود ترا ای ابو هریره من قصه را نقل کردم حضرت به عمر گفت چرا چنین کردی عمر گفت پدر و مادرم فدای تو باد آیا تو نعلهای خود را به ابو هریره داده‌ای که آن بشارت را بدهد گفت بلی عمر گفت مکن این کار را که مردم اعتماد بر آن خواهند کرد بگذار مردم اعمال خیر بکنند- حضرت فرمود مخالف امر من کردی از برای مصلحت دین پس بگذار اعمال خیر بکنند- مؤلف گوید اگر چه آثار وضع تا آخر این حدیث ظاهر است چنانکه بر هر عاقلی مخفی نیست و لیکن از احادیث صحاح ایشانست و دلالت بر بیشمرمی و بی حیائی و بی ادبی عمر میکند و رد قول حضرت رسول کرد و آن عین شرکست و ابو هریره بی گناه را زد و خفت رسانید و آخر حدیث اگر راست باشد حضرت از برای مصلحتی در این وقت ترک اظهار این سخن فرمود و شاید مصلحت ترک معارضه و بی حیائی آن ملعون باشد و ایضا بخاری و مسلم هر دو در صحیح خود روایت کرده‌اند که چون عبد الله ابن ابی منافق مرد پسر او آمد بنزد رسول خدا و سؤال نمود که حضرت پیراهن خود را شفقت فرماید که پدر خود را در آن کفن کند حضرت باو عطا کرد باز التماس کرد که حضرت بر پدر او نماز کند حضرت برخاست که بر او نماز کند عمر برخاست و جامه حضرت گرفت و پس کشید و گفت نماز میکنی بر او و حال آنکه نهی کرده است پروردگار تو آنکه بر او نماز کنی پس رسول خدا گفت دور شو از من ای عمر چون بسیار مبالغه کرد حضرت فرمود خدا مرا مخیر کرد و فرمود **اَسْتَغْفِرُ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ حَقَّ الْيَقِينِ**، ص: ۲۲۸ و اگر دانم که اگر زیاده از هفتاد بار استغفار کنم خدا او را می‌آمرزد زیاده خواهم کرد باز عمر گفت او منافقت حضرت بر او نماز کرد بعد از آن آیه نهی از صلاۀ نازل شد پس عمر گفت من تعجب کردم از جرئتی که بر حضرت رسول کردم و بروایت ابن ابی الحدید مردم تعجب کردند از جرأت عمر بر رسول خدا و در روایات شیعه از حضرت صادق علیه السلام منقولست که حضرت رسول از برای تألیف قلب پسر عبد الله به جنازه او حاضر شد عمر گفت مگر خدا تو را نهی نکرده است از آنکه بر قبر او بایستی حضرت جواب نگفت عمر این سخن را بار دیگر اعاده کرد حضرت فرمود وای بر تو چه میدانی که چه گفتم من گفتم خداوندا پر کن شکمش را از آتش و پر کن قبرش را از آتش و او را بسوزان با آتش جهنم- حضرت صادق علیه السلام فرمود که آن ملعون مصلحت حضرت را بر هم زد و از حضرت ظاهر شد امری که نمیخواست ظاهر شود و دل پسر عبد الله را بشکند و بر هر تقدیر نهایت بی ادبی و بی حیائی از او بظهور آمد در این مقدمه و نسبت بادی کسی چنین حرکتی روا نیست که جامه‌اش را گیرند یا گریبانش را از عقب بگیرند و بکشند و شک نیست که این متضمن ایذا و اهانت و استخفاف بآن حضرت است که احترامش بر عالمیان واجب است و جزء اسلام است و ایضا انکار فعل آن حضرت کرد و حضرت را نسبت بغلط و خطا داد و ایضا در صحیح بخاری در دو موضع نقل کرده است که چون خطاب ابن ابی بلتعہ خبر رفتن حضرت رسول را بمکه بمشکان نوشت و جبرئیل خبر داد که او نامه بزنی داده و در فلان باغ است و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم حضرت امیر علیه السلام و زبیر و ابو مرثد را فرستاد و نامه را گرفتند و آوردند عمر گفت یا رسول الله این خیانت با خدا و رسول و مؤمنان کرده است بگذار من گردنش را بزنم حضرت بخاطب خطاب کرد که چرا چنین کردی گفت یا رسول الله من این را از جهت بی ایمانی نکردم چون عیال من در مکه بودند و کسی در آنجا نداشتند که حمایت ایشان بکند خواستم نعمتی برایشان اثبات کنم که رعایت عیال من بکنند حضرت فرمود راست میگوید مگوئید نسبت باو مگر خیر باز عمر گفت بگذار گردنش را بزنم او خیانت کرده است حضرت فرمود که او از اهل بدر است و شاید خدا خطاب کرده باشد اهل بدر را که هر چه خواهید بکنید من بهشت را بر شما واجب گردانیدم و اگر چه این حدیث مخالف روایات شیعه است اما الزام بر مخالفان میتوان کرد بعد از آنکه حضرت تصدیق خطاب کرده باشد و عذر او را قبول کرده باشد و گفته باشد مگوئید از برای او مگر خیر بار دیگر نسبت خیانت باو دادن و اراده زدن کردن او رد قول حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم است و مخالفت صریح آن حضرت است و ایضا ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه و ابن حجر حق الیقین، ص: ۲۲۹ در فتح الباری روایت کرده‌اند از مسند ابن حنبل و تصحیح سندش کرده‌اند از ابو سعید خدری که گفت أبو بکر آمد بنزد رسول خدا و گفت یا رسول الله من بفلان وادی گذشتم

مرد خوش هیئت با خشوعی دیدم که نماز میکرد حضرت فرمود که برو و او را بکش چون أبو بکر رفت او را در نماز دید نخواست او را بکشد برگشت پس حضرت بعمر گفت که برو و او را بکش او هم رفت چون او را در نماز دید نکشت و برگشت پس علی را گفت تو برو و او را بکش چون حضرت رفت او را ندید رفته بود پس حضرت رسول فرمود که این مرد و اصحابش قرآن میخوانند و از چنبره گردنشان نمیگذرد و از دین بیرون خواهند رفت مانند تیر که از نشانه بدر رود و بعد از آن هرگز بدین بر نخواهند گشت. و ابن حجر گفته است که شاهد حقیقت این حدیث است حدیث جابر و رجال آن همه ثقه‌اند و در روایت ابن ابی الحدید چنین است که بعد از آن حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که اگر این کشته میشد اول فتنه و آخر فتنه بود یعنی دیگر فتنه نمیشد پس فرمود که از نسل این گروهی بیرون خواهد آمد که از دین بدر روند مانند تیر که از نشانه بجهد و این مضمون را باز حافظ ابو نعیم در حلیه و موصلی در مسند و ابن عبد ربّه در عقده و دیگران بسندهای بسیار روایت کرده‌اند باین نحو که صحابه مدح کردند مردی را به بسیاری عبادت حضرت شمشیر خود را به ابو بکر داد و امر کرد بقتل او و بهمان روش روایت کرده‌اند و در آخرش حضرت فرمود که اگر او کشته میشد در میان امت من هرگز اختلاف بهم نمیرسید پس معلوم شد که نکشتن أبو بکر او را مخالفت صریحی بود برای امر رسول خدا و نماز کردن او عذر نبود زیرا که بعد از آنکه صحابه او را وصف بکثرت عبادت کرده بودند حضرت امر بقتل او کرد و در حدیث سابق بعد از آنکه أبو بکر او را وصف بصلوة با خشوع کرده بود امر بکشتن او فرمود و مخالفت عمر از آن رسواتر بود زیرا که بعد از آنکه أبو بکر عذر نماز را گفت حضرت نپسندید و باز امر بقتل او کرد و مخالفت کرد و همین عذر ناموجه را گفت و معلوم شد که مخالفت ایشان در این امر باعث حدوث فتنه‌ها شده تا روز قیامت هم چنانچه منع دوات و قلم باعث ضلالت امت شد تا روز قیامت و از این اخبار مختلفه و وقایع متعدده ظاهر شد که این قسم امور باعتبار نفاق باطنی از او مکرر ظاهر میشد و مخالفت خدا و رسول طریقه و عادت او بوده و از برای نفاق دلیلی از این ظاهرتر نمیباشد چنانکه گفته‌اند یک خطا یا دو خطا یا سه خطا ای مادر بخطا این قدر خطا. طعن دویم آنکه انکار کرد امری را که بر هیچ عاقلی وقوع آن مخفی نمیتواند بود حق الیقین، ص: ۲۳۰ چنانچه عامه و خاصه بطرق متواتره روایت کرده‌اند که چون وفات حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم معلوم شد أبو بکر حاضر نبود عمر ندا کرد در میان مردم که بخدا سوگند که رسول خدا نمرده است و برخواید گشت و دستها و پایهای مردانی چند را خواهد برید که نسبت مرگ باو داده‌اند تا آنکه أبو بکر حاضر شد و گفت آیا نشنیده‌ای این آیه را إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ و این آیه را وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ یعنی تو خواهی مرد و ایشان خواهند مرد و نیست محمد مگر رسولی که گذشته‌اند پیش از او رسولان آیا پس اگر او بمیرد یا کشته شود مرتد خواهید شد و از پس پشت برخواید گشت عمر چون این آیات را شنید گفت گویا این آیات را هرگز از کتاب خدا نشنیده بودم و این واقعه را ابن اثیر در نهاییه و صاحب کامل و زمخشری در اساس اللغة روایت کرده‌اند و کسی انکار این واقعه را نکرده است و این خالی از دو صورت نیست یا آنکه این قدر جاهل بود بآیات قرآنی و آثار نبوی که چنین امری که ضروریات دین بود و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم مکرر میفرمود که بعد از من چنین خواهد شد فرمود که علی ولی هر مؤمنست بعد از من فرمود که یا علی مقاتله خواهی کرد بعد از من با ناکثان و قاسطان و مارقان و در حجة الوداع مکرر میفرمود رفتن من نزدیک شده و در میان شما دو چیز بزرگ میگذارم و در وقتی که قلم و دوات طلبیده اشعار باین فرمود و ایضا از کجا بر او معلوم شد که دست و پایهای مردم را خواهد برید و شناعة این واقعه زیاده از آنست که بیان باید کرد یا غرضش مکر و حيله بود که مبادا تا آمدن أبو بکر مردم با حضرت امیر علیه السلام بیعت کنند و تمهید ایشان باطل شود این سخن در میان انداخت تا أبو بکر حاضر شود چنانچه ابن ابی الحدید اشاره باین کرد و جواب اعتراضات مخالفان را بتفصیل در بحار ایراد نموده‌ام. طعن سیم آنکه حرام کرد حج تمتع و متعه نساء را با آنکه حضرت رسول آنها را مقرر فرموده بود و تفصیلش آنست که خلافتی نیست در میان امت در آنکه اصل متعه در زمان حضرت رسول مقرر شد و خلافتی که کرده‌اند در آنست که آیا نسخ شده یا حکمش باقی است و اهل

بیت اجماع کرده‌اند بر آنکه حکمش باقی است و نسخ نشده است و در حکم متعه نازل شد این آیه فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً بنا بر اکثر واضح تفاسیر و فخر رازی در تفسیرش گفته که اتفاق کرده‌اند امت بر آنکه متعه مباح بود در صدر اسلام و گفته است که روایت کرده‌اند از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم که چون حضرت در عمره بمکه آمد زینت کردند زنان مکه پس شکایت کردند اصحاب حضرت رسول از طول عزوبت حق الیقین، ص: ۲۳۱ حضرت فرمود متعه کنید از این زنان و در صحیح بخاری و مسلم و صاحب جامع الاصول روایات بسیار از قیس و جابر و غیر ایشان روایت کرده‌اند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم رخصت متعه داد و در صحیح مسلم از قتاده از ابی بصیر روایت کرده است که ابن عباس امر میکرد مردم را بمتعه و عبد الله زبیر نهی می‌کرد از آن من این را بجابر نقل کردم گفت این حدیث بر دست من جاری شد ما متعه کردیم در زمان رسول خدا چون عمر خلیفه شد گفت بدرستی که خدا حلال میکرد از برای رسولش آنچه میخواست و بدرستی که قرآن در منازل خود نازل شده است پس تمام کنید حج و عمره را چنانچه خدا امر کرده است شما را و نکاح زنان را دائم قرار دهید و اگر بیاورند نزد من مردی را که زنی را تا اجلی نکاح کرده است البته او را سنگسار خواهم کرد و عامه بطرق متعدده از ابن عباس و حضرت امیر علیه السلام روایت کرده‌اند که اگر نه آن بود که پسر خطاب نهی کرد از متعه زنا نمیکرد مگر اندکی از مردم و فخر رازی نیز در تفسیر این را روایت کرده است و ایضا در تفسیر از عمران بن حصین روایت کرده است که متعه در کتاب خدا نازل شد و بعد از آن آیه‌ای نازل نشد که آن را نسخ کند و امر کرد ما را بآن رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و متعه کردیم و مردمان را از آن نهی نکرد بعد از آن گفت مردی برای خود آنچه خواست کرد و حج تمتع اجماعی مسلمانانست که مشروع است و حکمش باقیست و فقهای عامه خلافتی که کرده‌اند در اینست که آیا آن بهترین انواع حجست یا نه و آیه فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحِجِّ دَلِيل مشروعیت آنست و در صحیح بخاری و مسلم و ترمذی و نسائی و غیر اینها احادیث بسیار روایت کرده‌اند از جابر انصاری و ابن عباس و حضرت امام محمد باقر و دیگران روایت کرده‌اند که چون حضرت رسول متوجه حج وداع شد هدی با خود برد و در میان ایشان بغیر رسول خدا و طلحه دیگری شتر با خود نیاورده بود و حضرت امیر چون در یمن بود حضرت باو نوشت که از آن راه بحج بیاید و چون بمیقات رسید نیت کرد که احرام می‌بندم مانند احرام رسول خدا و حضرت رسول خدا صد شتر با خود آورده بود و حضرت امیر را شریک در هدی خود گردانید و این یکی از مناقب مختصه آن حضرت است که در مقامات متعدده بیان فرموده و چون حضرت مردم را تعلیم طواف و سعی نمود و از سعی فارغ شدند حضرت بر مروه ایستاد و فرمود که اگر بیشتر میدانستم که حقتعالی امر بعدول حج تمتع خواهد فرمود هدی با خود نیاوردم پس هر که با خود هدی نیاورده است باید که عدول نیت بعمره کند و محل شود پس سراقه بن مالک پرسید که یا رسول الله این مخصوص این سالست یا همیشه خواهد بود حضرت انگشتهای یک دست مبارک خود را در انگشتهای دست دیگر حق الیقین، ص: ۲۳۲ داخل کرد و فرمود عمره داخل شد در حج باین روش و همیشه چنین خواهد بود و چون حضرت امیر احرام خود را تابع احرام آن حضرت کرده بود فرمود تو نیز بر احرام خود باقی باش و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم شصت و سه شتر را بدست مبارک خود نحر کرد و حضرت امیر باقی را نحر کرد و بخاری و مسلم از مروان ابن الحکم روایت کرده که در عسفان نزاع شد میان علی و عثمان زیرا که عثمان منع میکرد مردم را از حج تمتع چون حضرت امیر این را شنید صدا بتلبیه بلند کرد از برای عمره تمتع و گفت لبیک بعمره و حجه عثمان گفت من مردم را منع میکنم از حج تمتع و تو تصریح بخلاف من میکنی حضرت فرمود که من دست از سنت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم برنمی‌دارم از برای گفته احدی و در صحیح مسلم از مطرف روایت کرده‌اند که عمران بن حصین بمن گفت که امروز بتو حدیثی نقل کنم شاید خدا تو را بآن منتفع گرداند بعد از امروز بدان که رسول خدا امر بعمره کرد طایفه‌ای از اهل خود را تا عشر ذیحجه و آیه نازل نشد که این حکم را نسخ کند و نهی از این نکرد تا از دنیا رفت بعد از آن مردی از برای خود آنچه خواست گفت و بر این مضامین روایات بسیار از صحیح مسلم روایت کرده و در جامع الاصول همه را ایراد نموده و در بحار الانوار همه را با

جواب شبهه‌های ایشان ذکر کرده‌ام و عامه و خاصه بطرق متعدده متواتره روایت کرده‌اند که عمر بر منبر با آواز بلند می‌گفت متعتان کانتا علی عهد رسول الله و انا احرمهما و اعاقب علیهما متعه النساء و متعه الحج دو متعه بودند در عهد رسول خدا و من حرام میکنم هر دو را و عقاب میکنم بر هر دو یکی متعه زنان و دیگری حج تمتع و هر که اندک بهره‌ای از شعور داشته باشد میدانند که این عبارت صریح است در مشاققه و معانده با خدا و رسول ورد حکم ایشان نمودن پس داخل است در تحت آیه و مَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ تا آخر که ترجمه‌اش گذشت و ایضا حکم نکرده است به آنچه خدا فرستاده است و خدا فرمود هر که حکم نکند بآنچه خدا فرستاده است پس ایشانند کافران و فاسقان و ظالمان و بعضی از عامه نقل کرده‌اند که متعه کرد مردی از او پرسیدند که حلال بودن متعه را از کجا دانستی و از که فرا گرفتی گفت از عمر گفتند که عمر نهی کرد از آن و عقاب میکرد بر آن گفت از برای آنکه خود بر منبر میگفت که دو متعه در عهد رسول صلی الله علیه و آله و سلم حلال بود و من حرام کردم و من این روایت را از او قبول کردم که گفت در عهد آن حضرت بوده و قبول نکردم رأی او را که از پیش خود اختیار کرده. طعن چهارم آنکه مغیره بن شعبه از جمله رؤسای منافقان و دشمنان حضرت امیر بود چنانچه در روایات متعدده وارد شده است که پنج نفر بودند که اتفاق کردند بر نوشتن حق الیقین، ص: ۲۳۳ صحیفه ملعونه و آنکه باید با هم متفق باشند که نگذارند خلافت باهل بیت رسالت برگردد و یکی از آنها مغیره بن شعبه بود که سالها بر منبر سب آن حضرت میکرد چنانچه ابن ابی الحدید گفته که اصحاب ما بغدادیون گفته‌اند کسی که اصل اسلامش این باشد که در کتب مذکور است که از ترس و بر سبیل مصلحت بود خاتمه امرش آن بود که در اخبار متواتره وارد شده است که پیوسته بر منبرها لعن بر علی میکرد تا بجهنم واصل شد و میان عمرش عمل زنا و شرب خمر بود و از خواهش فرج و شکم نمیگذشت و معاونت فاسقان میکرد و پیوسته عمرش را در غیر طاعت خدا صرف میکرد چنین کسی را ما چرا دوست داریم و چرا فسق او را بر مردم طاهر نکنیم و بعد از آن اخبار بسیار روایت کرده است که آن لعین سب امیر المؤمنین علیه السلام را بر منبرها میکرد و مردم را باین امر مینمود و هم چنین اعتراف کرده است ابن ابی الحدید که مغیره که در اسلام و جاهلیت مشهور بزنا بود پس دوست داشتن عمر چنین مردی را معلومست که از برای چه غرض بوده است و اصل این قصه طولی دارد و مجملی از آن را در اینجا ذکر میکنم و آن چنانست که چون عمر مغیره را با آن فضایل والی بصره کرد در بصره زنی بود از قبیله بنی هلال که او را ام جمیل میگفتند و مغیره پنهان بخانه او تردد میکرد و اهل بصره بر آن مطلع شدند و بسیار عظیم شمردند این را. و طبری روایت کرده است که خانه أبو بکره و خانه مغیره نزدیک یکدیگر بود و همین شارع در میان فاصله بود و مسکنشان در دو غرفه مقابل یکدیگر بود و هر یک از غرفه‌ها روزنه داشت که بسوی یکدیگر مفتوح میشد روزی أبو بکره در غرفه خود نشسته بود و با جمعی صحبت میداشت ناگاه بادی وزید و در روزنه را گشود أبو بکره برخاست که در را ببندد نظرش بر غرفه مغیره افتاد دید که باد آن را نیز مفتوح نموده و او در میان پای زنی نشسته است پس أبو بکره بآن جماعت گفت برخیزید و نظر کنید ببینید چون نظر کردند گفت گواه باشید گفتند این زن کیست گفت ام جمیل دختر افقم ایشان گفتند ما زنی را دیدیم اما روی او را ندیدیم پس ایشان صبر کردند و مشاهده حرکات آنها مینمودند تا فارغ شدند چون برخاستند شناختند که ام جمیل است و در آن وقت مغیره متوجه شد که باتفاق منافقان مثل خودش نماز جماعت بکند و أبو بکره آمد و مانع نماز او شد و این واقعه را بعمر نوشتند و مغیره نیز دروغی چند در این باب بعمر نوشت چون نوشته‌ها بعمر رسید ابو موسی اشعری را که دشمن امیر المؤمنین علیه السلام بود والی بصره کرد و فرستاد و مغیره را با گواهان بمدینه حق الیقین، ص: ۲۳۴ طلبید و ابن ابی الحدید از کتاب اغانی أبو الفرج اصفهانی که معتبرترین کتابهای مخالفین است روایت کرده از عمر بن شیبه که عمر نشست و مغیره را با گواهان طلبید پس اول أبو بکره را طلبید و گفت آیا دیدی مغیره را در میان رانهای ام جمیل گفت بلی و الله گویا میبینم که اثر آبله در رانهای او بود مغیره گفت نظر لطیف دقیقی کرده‌ای أبو بکره گفت تقصیر نمیکنم در امری که خدا خوار کند تو را بسبب آن و عمر گفت نه و الله تا شهادت ندهی که مانند میل در سرمه‌دان دیده‌ای که داخل میکرد و بیرون میکشید قبول نمیکنم أبو بکره گفت بلی و الله چنین شهادت میدهم و در این

وقت رنگ عمر متغیر شد و امیر المؤمنین علیه السلام فرمود ای مغیره ربع تو رفت و بعضی گفته‌اند عمر این را گفت پس عمر نافع را طلبید و از او پرسید و گفت گواهی میدهم بمثل گواهی أبو بکره و عمر گفت و الله تا گواهی ندهی که مانند میل در سرمه‌دان دیده‌ای فایده ندارد نافع گفت چنین گواهی میدهم که دیدم تا پروسوفار نشست تأثیر عظیمی در عمر ظاهر شد امیر المؤمنین علیه السلام بعمر فرمود که نصف عمر مغیره رفت پس شبیل بن معبد را طلبید که گواه سیم بود و او هم چنین شهادت داد و امیر المؤمنین با عمر فرمود که سه ربع عمر مغیره رفت و رنگ عمر چنان متغیر شد که گویا خاکستر بر رویش ریختند و زیاد گواه چهارم بود هنوز داخل مدینه نشده بود و مغیره میگریست و نزد مهاجرین و انصار میرفت و استغاثه میکرد که ایشان در باب او شفاعت کنند و نزد زوجات حضرت رسول میرفت و میگریست پس عمر حکم کرد که شهود را منع کنند که با احدی از اهل مدینه سخن نگویند تا زیاد حاضر نشود و چون زیاد حاضر شد عمر نشست و ایشان را طلبید و رؤساء و مهاجران و انصار حاضر شدند چون زیاد پیدا شد گفت من مردی را میبینم که هرگز خدا خوار نخواهد کرد بر زبان او مردی از مهاجران را باین عبارت تعلیم او کرد که نباید شهادت را تمام گفت چون نزدیک رسید دید جوان مغرور است و دستها را حرکت میدهد و می‌آید بخاطر نحسش رسید که او را تهدیدی هم باید کرد مهابه عمر با وجود نامردی میان عرب و عجم معروفست بصدای بلند درشتی گفت چه گواهی نزد تست ای کهلوله عقاب و گویا مدح و ذم هر دو در این عبارت هست و عبد لکریم راوی حدیث گفت که چون أبو عثمان نقل روایت عمر میکرد خواست صدای خود را شبیه بصدای ناهموار عمر کند چنان نعره زد که نزدیک بود من غش کنم پس از فحای این اخبار معلوم میشود که اعتبار جنسیتی که میان عمر و آن فاسق بود سعی بسیار کرد که بر مغیره زنا ثابت نشود و آن سه نفر بی‌گناه را حد فحش بزند و تعطیل حدود الهی کردن و سعی کردن در آن مطلقا بد است و اگر متضمن حد زدن چندین بی‌گناه باشد قبیح‌تر و شنیع‌تر است و از حق الیقین، ص: ۲۳۵ سیاق اکثر اخبار ظاهر است که ایشان بیشتر شهادت خود را بیک نحو نوشته بودند و این اختلاف بحیله و تهدید عمر بهم رسید و أبو الفرج اصفهانی گفته است که بسیاری از روات روایت کرده‌اند که زیاد گفت دیدم مغیره را که پای ام جمیل را برداشته بود و خصیه‌های او را دیدم که تردد میکرد در میان رانهای او و صدای بلندی و نفس تندی میشنیدم أبو الفرج گفته است که عمر را گفته زیاد و تغیر شهادت دادن و رفع حد از مغیره بسیار خوش آمد و گفته است بعد از آنکه أبو بکره را حد زدند گفت گواهی میدهم که مغیره زنا کرد عمر اراده کرد بار دیگر حد بزند او را حضرت امیر علیه السلام او را نهی کرد از آن و فرمود که اگر او را حد میزنی من مغیره را سنگسار میکنم و از اینجا معلوم میشود که نزد حضرت ثابت شده بود زنای مغیره و از روی تقیه او را حد نزد و بعضی از سنیان توجیه دیگر کرده‌اند این سخن را و أبو الفرج گفته است که عمر أبو بکره را امر بتوبه کرد أبو بکره گفت مرا توبه میدهی که گواهی مرا قبول کنی من عهد کردم که گواه نشوم میان دو کس تا تو در دنیا باشی یا تا من در دنیا باشم و گفته است که چون گواهان را حد زدند مغیره گفت الحمد لله که خدا شما را خوار کرد عمر گفت ساکت شو خدا جانت را بگیرد و بروایت دیگر نفس گیر شو خدا خوار کند آن مکانی را که اینها تو را در آن مکان دیده‌اند و أبو الفرج گفته است که عمر بعد از این بحج رفت و ام جمیل و مغیره هر دو بحج آمده بودند عمر بمغیره گفت وای بر تو آیا تجاهل میکنی بر من بخدا سوگند که گمان ندارم که أبو بکره بر تو دروغ گفته باشد و هیچ وقتی ترا نمی‌بینم مگر آنکه میترسم که از آسمان مرا سنگ باران کنند بسبب تو و حضرت امیر علیه السلام میفرمود که اگر بر مغیره ظفر یابم او را سنگباران خواهم کرد و هر که تأمل کند در این اخبار او را شک نمی‌ماند در آنکه زنای مغیره نزد عمر ثابت بود و عمر دانسته از برای رعایت مغیره تعطیل حد الهی در حق او و اقامت حد بظلم و جور بر بی‌گناهی چند کرد. طعن پنجم آنست که فخر رازی و ابن ابی الحدید و سایر محدثان عامه و خاصه روایت کرده‌اند که روزی عمر در خطبه خود گفت اگر بشنوم زنی در صداق خود زیاده از مهر زنان پیغمبر گرفته است پس خواهم گرفت و بروایت دیگر در بیت المال مسلمانان خواهم گذاشت پس زنی برخاست و گفت خدا تو را رخصت نداده است که این کار را بکنی میفرماید که اگر قنطاری بیکی از زنان خود داده باشید از ایشان هیچ چیز را مگیرید عمر گفت همه

مردم داناتر و فقیه‌تراند از عمر حتی زنان پرده‌نشین در خانه‌ها و بروایت ابن ابی الحدید عمر گفت تعجب نمیکنید از امامی که خطا کرد و زنی که حق را یافت و با امام شما معارضه کرد و بر او حق الیقین، ص: ۲۳۶ غالب آمد و بروایت فخر رازی آن زن گفت ای پسر خطاب خدا چیزی را بما عطا کرده و تو از ما منع میکنی پس عمر با خود خطاب کرد که همه مردم داناتر و فقیه‌ترند از تو ای عمر و از گفته خود برگشت و از این روایات نهایت جهل او بکتاب و سنت ظاهر می‌شود و چنین کسی که باعتراف خودش زنان مخدره از او افقه باشند قابلیت ریاست عامه مسلمانان را ندارد خصوصاً وقتی که عالم بجمیع علوم در میان امت باشد. طعن ششم که اعظم از جمیع طعن‌هاست و صریح است در معانده خدا و رسول خدا و اکثر علمای امامیه نیز متفطن نشده‌اند و از جمله مطاعن او ذکر نکرده‌اند و آن انکار حکم تیمم است چنانچه در صحیح مسلم و بخاری و ابی داود و نسائی روایت کرده‌اند و صاحب جامع الاصول نیز روایت کرده است و همه از شفیق روایت کرده‌اند که گفت من نشسته بودم با عبد الله ابن مسعود و ابو موسی اشعری پس ابو موسی گفت اگر مردی جنب شود و یک ماه آب نیابد که تیمم کند تیمم نخواهد کرد که نماز کند پس چه می‌کند با آیه سوره مائده فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا پس ابن مسعود گفت اگر رخصت دهند ایشان را هر وقت که آب بر ایشان سرد خواهد بود تیمم بخاک خواهند کرد گفتم از برای همین معنی کراحت دارید از تیمم گفت بلی پس ابو موسی گفت آیا نشنیدی سخن عمار را که بعمر گفت که رسول خدا مرا برای حاجتی فرستاد پس من جنب شدم و هیچ آب نیافتم در میان خاک غلطیدم چنانکه دابه می‌غلطد پس چون بحضرت عرض کردم حضرت فرمود که بس بود تو را که چنین کنی پس دستهای خود را بر زمین زد و بر هم مالید و دستها و روها را مسح کرد عبد الله گفت مگر ندیدی که عمر قانع نشد بقول عمار و بخاری بروایت دیگر این مضمون را روایت کرده است و ایضا بسند دیگر روایت کرده است از شفیق ابن سلمه که گفت من نزد ابن مسعود و ابو موسی بودم ابو موسی گفت که اگر کسی جنب شود و آب نیابد چه کند ابن مسعود گفت نماز نکند تا آب بیابد ابو موسی گفت که چه میکنی قول عمار را ابن مسعود گفت ندیدی که عمر باین قانع نشد ابو موسی گفت قول عمار را بگذار آیه را چه می‌کنی عبد الله نتوانست جواب گفت آن عذر ناموجه سابق را گفت و ایضا بخاری از سعد بن عبد الرحمن از پدرش روایت کرده است که مردی بنزد عمر آمد و گفت من جنب شدم و آب نیافتم عمر گفت نماز مکن عمار بن یاسر بعمر گفت بخاطر نداری که من و تو در سفری بودیم و جنب شدیم و تو نماز نکردی و من در خاک غلطیدم و نماز کردم پس از برای حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم واقعه را ذکر کردیم حضرت فرمود تو را کافی بود که چنین کنی و دستها را بر زمین زد و پف کرد و رو و دستها را مسح کرد و بروایت حق الیقین، ص: ۲۳۷ مسلم چون عمار این را گفت عمر گفت از خدا بترس ای عمار پس عمار گفت اگر میخواهی من این حدیث را نقل نکنم و بروایت دیگر عمار گفت اگر میخواهی بسبب حقی که با من داری من این حدیث را باحدی نقل نکنم و صاحب جامع الاصول بعد از آنکه روایت بخاری و مسلم را روایت کرده و گفته است که در روایت ابی داود چنین است که عبد الرحمن گفت من نزد عمر بودم مردی آمد و گفت ما در مکانی یک ماه یا دو ماه می‌باشیم و آب نمی‌یابیم عمر گفت اگر من باشم نماز نمیکنم تا آب بیابم عمار گفت آیا بخاطر نداری که من و تو در میان شتران بودیم و جنب شدیم و من در خاک غلطیدم پس آمدم بخدمت حضرت رسول و عرض کردم و کیفیت تیمم را حضرت تعلیم من نمود پس عمر گفت ای عمار از خدا بترس عمار گفت اگر خواهی و الله این حدیث را ذکر نخواهم کرد عمر گفت ما تو را بگفته خودت وامی‌گذاریم. مؤلف گوید که این احادیث از صحاح سنیان نقل شده و ایشان انکار صحت اینها نمیتوانند نمود پس میگوئیم خالی از دو صورت نیست یا آنکه عمر در وقتی که امر کرد سائل را در هنگام نیافتن آب ترک نماز بکند و اذعان قول عمار نکرد و گفت اگر من باشم نماز نمیکنم تا آب بهم رسد عالم بود به آنکه خدا تیمم را بر فاقد آب واجب گردانیده و متذکر آیه بود که حقتعالی بر رد او در دو آیه تصریح بآن نموده و در خاطر داشت امر حضرت رسول را به تیمم و بیان کیفیت آن کردن یا جاهل بود و نمیدانست فرموده خدا و رسول را اگر شق اول باشد چنانچه ظاهر اکثر احادیث است انکار او حکم تیمم را رد صریح خواهد بود بر خدا و رسول بگمان اینکه این حکم

مستلزم مفسده است و نسبت جهل و امر بقیح بخدا و رسول خواهد بود و کفری از این قبیح‌تر و ظاهرتر نمیباشد اگر چه از او غریب نبود و مدار او بر این بود چنانکه حی علی خیر العمل را از اذان انداخت و منع دوات و قلم نمود و سایر اموری که از او متواتر است و بعضی گذشت و بعضی خواهد آمد و اگر شق دوم باشد که جاهل باین حکم بوده و بر آیه و حدیث مطلع نشده باشد پس دلیل خواهد بود بر نهایت جهالت و حماقت و بی‌دینی او که در مدت زیاده از بیست سال که در خدمت آن حضرت بوده چنین امر عام البلوائی را که متعلق است باعظم اعمال دینیه که نماز باشد و اکثر عوام دانند و احتیاج به آن بسیار واقع شود و او نداند پس چنین کسی چگونه صلاحیت ریاست عامه دین و دنیای جمیع مسلمانان داشته باشد و از غرایب آنست که در وقت مرگش گفتند چرا عبد الله پسر خود را خلیفه نمیکنی چون میدانست که او معارضه با حضرت امیر علیه السلام نمیتواند کرد و امامت زود به حضرت بر خواهد گشت قبول نکرد و عذری که گفت این بود که کسی که حق الیقین، ص: ۲۳۸ نداند چگونه طلاق زن خود را بگوید قابل امامت نیست و اتباعش جهل به چنین حکمی را که میان آن و طلاق از جهات شتی فرق هست مانع امامت او نگردانیده‌اند با آنکه پسرش بعد از تنبیه متذکر شده و برگشت و عمر مصر بر انکار ماند و نکرد که بعد از قول عمار رجوع بسایر صحابه بکند و اگر جاهل باشد این حکم را معلوم کند و از اینجا معلوم میشود که آنچه عامه در اکثر مواضع بآن متمسک میشوند که چون کسی انکار نکرد فعل خلفای خود را باید که حق باشد باطل است زیرا که چنین امر واضح بینی را که خلاف کتاب و سنت و اجماع امت بود حکم کرد و نقل نکرده‌اند که احدی از صحابه با او معارضه کرده باشند مگر عمار که بعد از اظهار حق باز ترسید و گفت اگر میگوئی من این حدیث را دیگر روایت نکنم هرگاه در این امور جزئیة که چندان غرض دنیوی بآن متعلق نیست ایشان قدرت بر انکار آن نداشته باشند در امور خلافت و سلطنت کی می‌توانستند انکار کردن. طعن هفتم آنست که در وقایع بسیار حکم‌های خطا میکرد و سایر صحابه او را تنبیه میکردند و برمی‌گشت چنانکه حکم کرد که زن حامله را سنگسار کنند معاذ گفت تو را بر زن حکم هست بر فرزندی که در شکم او است حکمی نیست او از حکم خود برگشت و در مناقب خوارزمی روایت کرده است که در ایام خلافت عمر زن حامله‌ای را آوردند عمر از او سؤال کرد و اعتراف کرد بزنا پس عمر امر کرد که او را سنگسار کنند در راه حضرت امیرع ایشان را ملاقات کرد و از واقعه سؤال نمود چون مطلع شد گفت برگردانید او را و آمد بنزد عمر فرمود که امر کرده‌ای که این را سنگسار کنند گفت بلی اعتراف کرد نزد من به زنا حضرت فرمود تو بر او سلطنت داری بر آنچه در شکم او است سلطنت نداری پس حضرت فرمود شاید او را تهدید کرده باشی و ترسانیده باشی پیش از اقرار گفت بلی چنین بود حضرت فرمود مگر نشنیدی که رسول خدا فرمود که حد نمیباشد بر کسی که اعتراف کند بعد از حبس کردن یا قید کردن یا تهدید کردن پس عمر گفت آن زن را رها کردند و گفت عاجزند زنان از آنکه مثل علی علیه السلام از ایشان متولد شود اگر علی نبود عمر هلاک میشد و ایضا از مناقب خوارزمی و مسند احمد بن حنبل روایت کرده‌اند که زن دیوانه‌ای را آوردند بسوی عمر که زنا کرده است عمر خواست که او را سنگسار کند حضرت امیر علیه السلام فرمود مگر نشنیدی که رسول خدا فرمود که قلم تکلیف برداشته شده از سه کس از دیوانه تا عاقل شود و از طفل تا بالغ شود و از کسی که در خواب باشد تا بیدار شود پس عمر دست از او برداشت حق الیقین، ص: ۲۳۹ و این قضیه را قاضی القضاة و ابن ابی الحدید تلقی بقبول کرده‌اند و از این باب اخبار و احادیث بسیار است که این رساله گنجایش ذکر آنها ندارد. طعن هشتم بدعت‌هایی است که او در دین خدا کرد برای خود بی‌مستندی بایراد قلیلی در اینجا اکتفا مینمائیم: (اول) نماز تراویح که در شب‌های ماه مبارک رمضان نوافل بسیار بجماعت بجا آوردند و دلیل بر بدعت بودن آن آنست که خود اعتراف بآن کرده چنانچه صاحب نهاییه و اکثر محدثین ایشان روایت کرده‌اند که چون بمسجد آمد در شب ماه رمضان و دید که باغواي شیطان مسجد پر شده است گفت نعمه البدعة خوب بدعتی بود که ما کردیم و در صحیح بخاری و صحیح مسلم و جامع الاصول روایت کرده‌اند که ابو سلمه از عایشه سؤال کرد که نماز رسول خدا در ماه رمضان چگونه بود عایشه گفت در ماه رمضان و غیر آن زیاده بر یازده رکعت نمی‌کرد اول چهار رکعت میکرد مپرس که چه مقدار نیکو و طولانی

میکرد پس چهار رکعت دیگر میکرد در نهایت نیکوئی و طول پس سه رکعت دیگر میکرد من گفتم یا رسول الله پیش از وتر بخواب میروی حضرت فرمود ای عایشه دیده‌های من بخواب می‌رود و دلم بخواب نمی‌رود و بروایت دیگر مسلم روایت کرده است که عایشه گفته است که نماز آن حضرت در ماه رمضان و غیر آن سیزده رکعت بود که نافله صبح داخل در آن‌ها بود و در جامع الاصول از صحیح بخاری و مسلم و ابی داود روایت کرده است که رسول خدا حجره‌ای در مسجد از حصیر در ماه رمضان ساخت و بیرون آمد که در آن حجره نماز کند بعضی از مردم آمدند بآن حضرت اقتداء کنند حضرت برگشت و بخانه رفت و شب دیگر بیرون نیامد ایشان گمان کردند که حضرت را خواب برده است بعضی تنحیح میکردند و بعضی سنگریزه بر در میزدند حضرت غضبناک بیرون آمد و فرمود پیوسته در این امور مبالغه میکنید تا آنکه میترسم بر شما واجب شود و از عهده بیرون نیائید ایها الناس در خانه‌های خود نماز کنید بدرستی که بهترین نماز آنست که آدمی در خانه خود بکند مگر نماز واجب که بجماعت کردن بهتر است و ایضا از انس روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نماز میکرد در ماه رمضان من آمدم و در پهلوی آن حضرت ایستادم و دیگری هم آمد تا آنکه جماعتی شدید چون یافت که ما در عقب و پهلوی او ایستاده‌ایم نماز را سبک کرد و داخل خانه شد و مشغول نماز شد و بعد از آن فرمود که چون شما اقتداء کردید من ترک نماز در مسجد کردم و از این باب احادیث بسیار از آن حضرت در صحاح خود روایت کرده‌اند و از این اخبار بسیار ظاهر میشود که حضرت رسول (ص) حق الیقین، ص: ۲۴۰ در ماه رمضان مطلقاً نافله‌ای اضافه نمیکردند و اگر میکردند راضی نبوده‌اند که بجماعت واقع بشود پس این عدد مخصوص را در شریعت مقرر کردن و بجماعت مستحب گردانیدن و سنت مؤکد قرار دادن معلوم است که بدعت است و در حدیث متواتره از طرق عامه و خاصه وارد شده است که هر بدعتی ضلالتست و هر ضلالتی راهش بسوی جهنم است و در صحیح مسلم از جابر روایت کرده است که حضرت رسول در خطبه خود میفرمود که بهترین سخنها کتاب خداست و بهترین هدایتها هدایت محمد است و بدترین امور آنها است که تازه بهم میرسد و هر بدعتی ضلالتست و بخاری و مسلم روایت کرده‌اند که حضرت فرمود که هر که سنت مرا نخواهد از من نیست و فرمود چه سبب دارد که جماعتی کراحت دارند از کاری که من می‌کنم - بخدا سوگند که من داناتر از همه بخدا و خوف و خشیت من از خدا از همه بیشتر است و در جامع الاصول از صحیح ترمذی و ابو داود روایت کرده است که زینهار احتراز کنید از اموری که تازه بهم میرسد زیرا که هر تازه‌ای بدعت و هر بدعتی ضلالتست و آنچه جمعی از عامه از برای اصلاح کار عمر گفته‌اند که بدعت به پنج قسم منقسم میشود مخالف حدیث عامه و خاصه است و از نصوص صریحه مستفاد میشود که هر امری را که در دین احداث کنند که در شریعت خصوصاً یا عموماً وارد نشده باشد بدعت است و حرام است و هر فعلی را که بر وجه عبادت واقع سازند و از دلیل شرعی عامی یا خاصی مستفاد نشده باشد بدعت و تشریعت خواه فعل مستقلی باشد با صفت عبادتی باشد که اصلش از شارع متلقى شده باشد مثل آنکه واجب را به قصد سنت کنند یا سنت را به نیت واجب بعمل آورند یا وصف خاصی را در عبادتی اختراع کنند مثل آنکه طواف را به جماعت بکنند یا عدد خاصی از عبادت را در وقتی مخصوص سنت قرار دهند مثل نماز چاشت که بدعت دیگر است از عمر همه حرام است و اگر کسی بدعت را اصلاح کند و به پنج قسم منقسم گرداند شک نیست که داخل بدعتهای عمر است و حرام است. (دویم) آنکه عسسی را بدعت کرد که شبها گردد و تجسس احوال مردم کند با آنکه حقتعالی نهی فرموده و گفته است وَلَا تَجَسَّسُوا ابن ابی الحدید و دیگران روایت کرده‌اند که عمر شبی از برای عسسی میگشت از خانه‌ای صدائی شنید از دیوار بالا رفت مردی را با زنی دید که شیشه شرابی پیش خود گذاشته است گفت ای دشمن خدا گمان میکنی که خدا بر تو خواهد پوشید و تو مشغول معصیت اوئی آن مرد گفت تعجیل مکن اگر من یک خطا کرده‌ام تو سه خطا کرده‌ای خدا فرموده است که تجسس مکنید تو تجسس کردی و حق الیقین، ص: ۲۴۱ فرموده است وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا یعنی داخل خانه‌ها از درها بشوید تو از دیوار بالا آمده‌ای و فرموده است فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا یعنی هرگاه داخل خانه شوید پس سلام کنید و تو سلام نکردی عمر گفت اگر از تو عفو کنم اختیار امر خیر

خواهی کرد گفت بلی و الله دیگر این کار را نخواهم کرد عمر گفت برو از تو عفو کردم. (سیم) آنکه طلاق متوالی را بدون رجوعی یک حساب میکردند در زمان حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و ابو بکر بعد از آنکه سه سال از خلافت او گذشت بسه طلاق حساب کرد چنانچه صاحب جامع الاصول از صحیح ابی داود و نسائی روایت کرده است از ابن عباس بچندین طریق و عذری که گفته است آنست که مردم بر طلاق جرأت نکنند اگر این علت اجرای سه طلاق میشد بایست که خدا علمش بهمه چیز احاطه کرده است بکند و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در جمیع امور منتظر وحی الهی میشد و بعقل کامل خود حکم نمیکرد عمر را چه نسبت است که احکام الهی را بعقل شوم خود تغییر دهد (چهارم) آنکه از ائمه اهل بیت بطرق معتبره منقولست که مقام ابراهیم در زمان ابراهیم و بعد از او متصل بدیوار خانه کعبه بود تا آنکه کفار قریش در جاهلیت از آنجا برداشتند و در موضعی که الحال در آنجا است گذاشتند چون آن حضرت مکه را فتح کرد مقام را برگردانید بجائی که در زمان حضرت ابراهیم در آنجا بود و پیوسته در آنجا بود تا عمر غضب خلافت کرد و رفت پرسید که کیست بداند که مقام در زمان جاهلیت در کجا بوده است منافق دیگر گفت من اندازه آن را بتسمه برداشته‌ام و نگاه داشته‌ام عمر آن را طلبید و مقام جاهلیت را معلوم کرد و مقام را برداشت و در همان موضع گذاشت که در جاهلیت بود و تا حال در آن موضع است و حضرت صاحب الامر بمکان اول بر خواهد گردانید و این قصه از جمله مشهورات بلکه متواتراتست و الحال جای مقام را که در زمان حضرت ابراهیم علیه السلام در آنجا بود گودتر گذاشته‌اند و مقام جبرئیل میگویند و صاحب کشف نیز اشاره بتحویل مقام نموده است و گفته است عمر از مطلب ابن ابی وراعه پوسید که میدانی موضع مقام در جاهلیت در کجا بود گفت بلی و نشان او داد همین موضع را. و ابن ابی الحدید گفته است که مورخان گفته‌اند که عمر اول کسی بود که اقرار کرد که نافله رمضان بجماعت بکنند و شهرها نوشتکه چنین کنند و خانه رویشد ثقفی را سوزانید که نبیذ میفروخت و اول کسی بود که عسسی و شب گردی را اختیار کرد و اول کسی بود که تازیانه برای تأدیب مردم مقرر کرد و میگفتند تازیانه عمر مهابتش بیشتر از شمشیر حجاج بود و اول حق الیقین، ص: ۲۴۲ کسی بود که عمال خود را جریمه کرد و نصف اموال ایشان را گرفت و او مسجد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را خراب و زیاد کرد و از جمله آنچه داخل کرد خانه عباس بود و او مقام را نقل کرد بموضعی که الحال در آنجا هست و بیشتر متصل بخانه کعبه بود و معانده با حضرت رسالت از این واضح تر و صریح تر نمیباشد که سنت آن حضرت را دانسته برطرف کند و بدعت جاهلیت و کفر را احیاء کند. (پنجم) آنکه چون از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و حضرت امیر علیه السلام شنیده بود که موالی و انصار ما از عجم خواهند بود با عجم عداوت میکرد و احکام مسلمانان را بر ایشان جاری نمیکرد و مقرر کرد که قریش دختر از عرب و عجم بخواهند و عرب از عجم دختر بگیرد و قریش دختر بسایر عرب ندهند و عرب دختر بعجم ندهند پس عرب را نسبت بقریش و عجم را نسبت بعرب بمنزله یهود و نصاری قرار داد و حال آنکه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود مسلمانان کفو یکدیگرند و در جامع الاصول از موطای مالک روایت کرده است که عمر منع کرد از آنکه میراث عرب را بعجم بدهند مگر عجمی که در میان عرب متولد شده باشد و این متضاده صریحیست با احکام میراث که حق تعالی در قرآن مجید نازل ساخته. (ششم) آنکه در میراث عول و تعصب را قرار داد و آن مخالف کتاب و سنت است و بیانش طولی دارد که مناسب این رساله نیست. (هفتم) آنکه الصلاة خیر من النوم را در اذان نماز صبح زیاد کرد چنانکه در جامع الاصول از موطای مالک روایت کرده است. طعن نهم آنست که بیت المال و غنائم و فیه را در زمان حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و در زمان ابو بکر بالسویه قسمت میکردند و عمر آن را برهم زد و زوجات حضرت رسول را زیاده داد و عایشه را سالی دوازده هزار درهم میداد و سایر زوجات را ده هزار درهم میداد و قسمت اهل بدر را از مهاجران پنج هزار درهم و از انصار چهار هزار درهم قرار داد و همچنین سایر مردم را بتفاوت میداد و بخاری و مسلم و دیگران روایت کرده‌اند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم با انصار گفت در مقام تسلی که بعد از من دیگران را بر شما زیادتی خواهند داد پس صبر کنید تا در کوثر بنزد من آئید و ابن ابی الحدید و دیگران اعتراف کرده‌اند که

اول کسی که این بدعت را جاری کرد و قسمت بالسویه را تغییر داد عمر بود و این معلومست که متضمن جور بر جماعتی است که حق ایشان را کم کرد و اکثر فتنه‌های زمان حضرت امیر علیه السّلام متفرع بر این بدعت شد زیرا که حضرت امیر خواست که سنت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را در میان ایشان جاری کند اکابر حق الیقین، ص: ۲۴۳ اصحاب آن حضرت بآن حضرت راضی نشدند مانند طلحه و زبیر و فتنه بصره برپا شد و فتنه‌های دیگر بر آن متفرع گردید و اگر جایز بود تفضیل در قسمت البته حضرت امیر علیه السّلام نایره آن فتنه‌های عظیم را بآن منتفی می‌ساخت که آن قدر وهن در ارکان خلافتش بهم نرسد و باعث قوت معاویه و دیگران نشود. ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه گفته است که اگر گوئی ابو بکر نیز قسمت بالسویه کرد چنانچه حضرت امیر علیه السّلام کرد و کسی انکار بر او نکرد چنانچه انکار بر حضرت امیر علیه السّلام کردند جواب گوئیم که زمان ابو بکر متصل بزمان حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بود و بسیرت او عمل کرد و کسی بر او اعتراض نتوانست کرد چون عمر خلیفه شد بنای کار را بر تفضیل گذاشت و مردم بآن الفت گرفتند و قسمت اول را فراموش کردند و ایام عمر بطول انجامید و در دل ایشان محبت مال و کثرت عطا قرار گرفت و آنها که مظلوم شدند عادت بآن کردند و قناعت نمودند و چون عثمان خلیفه شد او هم بطریقه عمر سلوک کرد و عادت مردم بآن طریقه محکم‌تر شد و چون خلافت بحضرت امیر علیه السّلام رسید خواست برگرداند مردم را بعادت زمان حضرت رسول (ص) بعد از آنکه بیست و دو سال بامر دیگر عادت کرده بودند و آن سنت را فراموش کرده بودند لهذا قبول آن بر ایشان گران بود بحدی که بیعت لازمه را شکستند و بآن حضرت خروج کردند و جمع دیگر را که عمر ایشان را تفضیل میداد گمراه کردند و با خود شریک کردند و سیرت آن حضرت را مذمت میکردند و بدعت عمر را مدح میکردند تا آنکه اکثر دلها را از آن حضرت منحرف گردانیدند. مؤلف گوید که اگر نیک تأمل کنی میدانی که فتنه‌هایی که در اسلام بهم‌رسید و ظلم‌هایی که بر اهل بیت رسالت واقع شد همه از بدعتها و فتنه‌ها و تدبیرهای این منافق بود که اصل شجره فتنه را در روز سقیفه غرس نمود و بتفضیل در عطا آن را تربیت کرد و بتدبیر شوری آن را بیار آورد و تا ظهور قائم آل محمد هر ظلمی و جوری که بر اهل بیت و شیعیان ایشان واقع میشود از ثمرات آن شجره ملعونه است فلعنهُ الله علی من غرسها و سقیها و اثمرها و رباها طعن دهم در قضیه شوری که از اعظم قبایح و اشنع قضایا است و مجمل آن قصه باطله هایلّه چنانچه ابن ابی الحدید و ابن اثیر و اکثر مخالفان ایراد نموده‌اند آنست که چون ابو لؤلؤ عمر را زخم زد و جزم کرد که بجهنم واصل خواهد شد قانع نشد بآنچه در باب حرمان اهل بیت از خلافت و نقص مرتبه ایشان در حال حیات خود کرده بود شروع کرد بتدابیری چند که مثمر آن باشد که بعد از او نیز هرگز امر خلافت بر ایشان مستقر نگردد و در نزد عوام محمود بوده باشد و کسی گمان حق الیقین، ص: ۲۴۴ حیلّه نبرد باو و او را بی‌غرض بشناسد اول مشورت کرد با اصحاب در این باب کسی برای خوش آمد گفت عبد الله پسر خود را خلیفه کن از برای آنکه او را صاحب غرض ندانند و ایضا میدانست که اگر او بشود براه نمیتواند برد و حق زود بصاحبش بر میگردد قبول نکرد و گفت نه و الله از اولاد خطاب دو کس مرتکب این امر نمیتواند شد بس است عمر را آنچه کرد خلافت را برای اولاد خود ذخیره نمیکنم و در حیات و ممات هر دو متحمل این امر نمیشوم بعد از آن گفت بتحقیق که رسول خدا چون از دنیا رفت از شش نفر راضی بود علی و عثمان و طلحه و زبیر و سعد بن ابی وقاص و عبد الرحمن بن عوف بخاطر میرسد که خلافت را میان ایشان بشوری قرار دهم تا برای خود هر یک را که خواهند اختیار کنند بعد از آن ایشان را طلبید چون حاضر شدند نگاه کرد بسوی ایشان و گفت هر یک از ایشان بامید خلافت آمده‌اند و بروایت ابن ابی الحدید گفت آیا همه شماها طمع در خلافت دارید بعد از من چون دو مرتبه اعاده این سخن کرد زبیر گفت چه مانع است ما را از طمع خلافت تو خلافت کردی ما در میان قریش کمتر از تو نیستیم نه در فضل و نه در قرابت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم بعد از آن عمر گفت می‌خواهید بگویم شما چگونه مردمانی هستید گفتند بگو اگر بگوئیم مگو دست از ما بر نخواهی داشت گفت اما تو ای زبیر بدخوی و مفسدی اگر راضی باشی مؤمنی و اگر راضی نباشی کافری گاهی انسانی و گاهی شیطان گمان هست که اگر خلافت بتو رسد همان روز برای یک چهار

یک جو خود را بدریا زنی نمودم اگر خلیفه شوی روزی که شیطان باشی امام مردم کی خواهد بود و با این که تو بر این صفت باشی بکار امت نمایی و اما تو ای طلحه بتحقیق که رسول خدا از تو آزرده از دنیا رفت بسبب کلمه‌ای که در روز نزول آیه حجاب گفتی ابن ابی الحدید گفته که شیخ ما ابو عثمان جاحظ گفته است که آن کلمه آن بود که چون آیه حجاب نازل شد طلحه در حضور جماعتی گفت چه فایده دارد پیغمبر امروز چادر بر سر زنان خود میکند بزودی خواهد مرد و ما زنان را نکاح خواهیم کرد بعد از آن برای تو نازل شد و ما کان لکم ان تؤذوا رسول الله ولا ان تنکحوا أزواجه من بعده أیداً یعنی شما را نمیرسد و جایز نیست که رسول خدا را برنجانید و نه آنکه زنان او را بعد از او نکاح کنید هرگز و اما تو ای سعد متعصب و منکری و بکار خلافت نمایی و اگر ریاست دهی با تو باشد از عهده آن بر نمیایی و چه نسبت است میان بنی زهره و خلافت و اما تو ای عبد الرحمن ضعیف و عاجزی و قوم خود را دوست میداری و بنی زهره را باین کار نسبتی نیست و اما تو ای عثمان و الله که سرگینی بهتر از تو است و اگر خلیفه شوی خویشان خود را بر مردم مسلط گردانی و همه اموال بیت المال را بایشان دهی میبینم که حق الیقین، ص: ۲۴۵ قریش تو را امام کنند و تو قوم خود را بر مردم سوار کنی و ایشان را بقیه مسلمانان اختصاص دهی بعد از آن گرگانی از عرب بر تو بشورند و تو را بکشند و بعد از آن رو بعلی کرد و گفت اگر تو مزاح و شوخی نمیداشتی برای این کار خوب بودی و الله که اگر ایمان تو را با ایمان اهل زمین بسنجند بر همه زیادتی کند بعد آن حضرت برخاست و بیرون رفت عمر گفت و الله قدر این مرد را میدانم و مرتبه‌اش را میشناسم اگر کار خود را باو واگذاری شما را بر حق واضح و راه روشن بدارد پرسیدند که کیست آن گفت اینکه از میان شما برخاست و میرود اگر او را صاحب اختیار کنید شما را براه خدا میرد گفتند چه مانع است که باو نمیدهی گفت نمیخواهم که بار دیگر این کار در زندگی و مردگی بر دوش من باشد و بروایت دیگر در روز غیر شوری گفت نبوت و خلافت را برای بنی هاشم جمع نمیکنم و بروایت دیگر گفت کم سن است بعد از آن گفت عمر آه اگر ابو عبیده جراح یا سالم مولای حذیفه زنده میبودند هیچ تشویش و ترددی نبود و ایشان برای این کار مناسب و بی عیب بودند بعد از آن عمر ابو طلحه انصاری را طلبید و گفت پنجاه کس از انصار را بردار و این شش نفر را در خانه جمع کن و شما همه با شمشیرهای برهنه بر در آن بایستید و تعجیل کن و بیش از سه روز مهلت مده تا ایشان با هم مشورت کنند و یکی از این جمله خود را برای این کار اختیار کنند و اگر پنج کس متفق شوند و یکی مخالفت نماید گردن او را بزن و اگر چهار کس اتفاق نمایند و دو کس مخالفت ورزند هر دو را گردن بزن و اگر سه کس اتفاق کنند که عبد الرحمن در میان ایشان باشد بقول او عمل کنید و اگر آنسه کس دیگر بر مخالفت مصر باشند گردن ایشان را بزن و اگر سه روز بگذرد و اتفاق بر امری نکنند گردن همه را بزن و مسلمانان را بگذار تا هر که را خواهند برای خود اختیار کنند چون عمر را دفن کردند ابو طلحه با پنجاه کس همه با شمشیرهای برهنه بر در خانه ایستادند و حضرت امیر بروایات مستفیضه مخالف و مؤالف قریب بصد منقبت از مناقب غیر متناهی خود را بر ایشان شمرد و همه تصدیق کردند و با یکدیگر مشورت کردند و گفتند اگر خلافت باو داده شود هیچ کس را بر یکدیگر زیادتی نخواهد بود و همه مسلمانان را مساوی خواهد کرد و باین سبب بخلافت او راضی نشدند و چون طلحه از خلافت خود مأیوس شد و دانست که خلافت از علی و عثمان بیرون نمیروید و با بنی هاشم عداوت داشت و گفت من حصه خود را بخشیدم بعثمان زیر چون عمه‌زاده حضرت امیر بود برای حمت قرابت گفت من حصه خود را بعلی بخشیدم بعد از آن سعد بن ابی وقاص نیز چون دانست که خلافت باو نمیرسد گفت من حصه خود را باین عم خود عبد الرحمن دادم چون هر دو از حق الیقین، ص: ۲۴۶ بنی زهره بودند بعد از آن عبد الرحمن گفت منحصراً از حصه خود گذشتم و میان علی علیه السلام و عثمان گذشتم و بعلی گفت با تو بیعت میکنم بکتاب خدا و سنت رسول خدا و طریقه شیخین ابا بکر و عمر حضرت فرمود من قبول میکنم بر کتاب خدا و سنت رسول خدا و آنچه خود دانم و رأیم بآن تعلق گیرد بعد از آن بهمان نحو بعثمان گفت عثمان گفت بهمین شرط قبول کردم بار دیگر بعلی و بعثمان گفت بهمان شرط تا سه مرتبه و هر مرتبه عثمان قبول میکرد و علی قبول نمیکرد چون دید که علی طریقه شیخین را قبول نمیکند دست بدست عثمان داد و

گفت السلام علیک یا امیر المؤمنین پس علی فرمود و الله که تو با او بیعت نکردی مگر بهمان امید که عمر با ابو بکر بیعت کرد خدا میان شما جدائی اندازد و چنانکه اکثر نقل کرده‌اند دعای آن حضرت مستجاب شد و میان ایشان فساد و عناد بمرتبه‌ای بهم رسید که هیچ یک با دیگری با هم سخن نمیگفتند تا آنکه مرگ در میان ایشان جدائی افکند این بود کیفیت این قضیه بنحوی که محدثین و مورخین عامه روایت کرده‌اند و در مقام احتجاج مسلم داشته‌اند و بر هیچ عاقلی مخفی نتواند بود اشتغال این قضیه از جهات شتی بر طعن و کفر و ضلالت و خطای ابو بکر و عمر و عثمان و رفقا و اعوان ایشان: اول آنکه گفت بس است عمر را آنچه کرد در حیات و ممات متحمل این کار نمی‌شوم اگر این کار حق و موافق امر الهی و حضرت رسالت پناهی و رضا و طاعت ایشان بود چرا از آن احتراز و استنکاف می‌کرد و از تحمل آن میگریخت و اگر خطا و باطل و خلاف رضا و اطاعت ایشان بود چرا در حیات خود متحمل میشد و بکدام حجت خدا و رسول او متمسک شده حق را از صاحب حق گرفت اول برای ابو بکر و بعد از او برای خود. دوم آنکه اول گفت که رسول خدا از همه این شش نفر راضی بود از این جهت همه لایق خلافتند بعد از آن برای هر کس عیبی گفت که باعتقاد خود منافی آنست و اکثر آنها اگر کفر نباشد بی شک معصیت هستند پس باین عیوب چون تجویز خلافت ایشان کرد چگونه آن حضرت از ایشان راضی بود و ابن ابی الحدید از جاحظ روایت کرده است که اگر کسی بعمر میگفت که تو اول گفتی که رسول خدا از این شش نفر راضی بود پس چون حالا- بطلحه میگوئی که از تو آزرده از دنیا رفت و اینها نقیض یکدیگرند اما کی جرأت میکرد که کمتر از این سخن را بگوید باو چه جای این. سیم آنکه عیب کرده امیر المؤمنین علیه السلام را بمزاح که از جمله صفات حمیده و اخلاق حسنه انبیاء و اولیاء است و حق تعالی رسول خود را باین مدح کرده و خلافتش را مذمت کرده حق الیقین، ص: ۲۴۷ و گفته است فَمَا رَحِمَهُ مِنَ اللَّهِ لَئِنَّ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَمَأْنَفُضُوا مِنْ حَوْلِكَ و اگر مراد او بدعابه و مزاح امری باشد که منافی تمدین و وقار و نفاذ حکم و متضمن لهو و لعب باشد بر همه عالم ظاهر است که آن حضرت بخلاف این اوصاف موصوف بود و رعیش در دل‌های کافران و منافقان بمقتضای اَذِلَّةً عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اَعْرَءُ عَلَى الْكَافِرِينَ بمرتبه متمکن بود که نامش را که میشنیدند بدنشان میلرزید و باین سبب قبول خلافت او نمیکردند و عمر خود او را نسبت بفخر و تکبر میداد و از ابن عباس روایت کرده‌اند که چون آن حضرت ساکت بود ما جرأت نمیکردیم که ابتداء بسخن نماییم و ابن ابی الحدید از زبیر بن بکار روایت کرده است که عمر باین عباس گفت اگر صاحب شما علی متولی خلافت بشود میترسم که عجبی که او دارد او را از راه بدارد و باز ابن الانباری روایت کرده است که علی آمد بمسجد و نزد عمر نشست و نزد او جماعتی بودند چون برخاست یکی از حاضران او را نسبت بتکبر و عجب داد عمر گفت سزاوار است مثل او را که تکبر کند که اگر شمشیر او نبود ستون اسلام راست نمیشد و او در قضا از همه عالم اعلم است و از او است سوابق و شرف این امت پس کسی گفت هرگاه چنین است چرا او را خلیفه نمیکند گفت ما از خلافت او کراهت داریم بجهت آنکه کم سن است و فرزندان عبد المطلب را دوست می‌دارد. و ایضا روایت کرده است که عمر باین عباس گفت که شما اهل بیت رسول خدا و پسران عم اوئید چرا قوم شما خلافت را بشما وانگذاشتند ابن عباس گفت نمیدانم هرگز بغیر از نیکی چیزی در خاطر نداشتیم از برای ایشان عمر گفت نخواستند قوم شما از برای شما پیغمبری و خلافت جمع شود پس شما بآسمان بالا روید از نخوت و تکبر و شاید شما گوئید که اول کسی که شما را دور کرد از خلافت ابو بکر بود او مطلبش این نبود و لیکن امری رو داد که علاجی بغیر آن نداشت و اگر نه رأی ابو بکر بود در حق من هر آینه از برای شما از خلافت نصیبی قرار میداد و اگر میکرد بر شما گوارا نمیشد زیرا که قوم شما نظر میکنند بسوی شما مانند نظری که گاو میکند بقصابی که آن را میکشد و باز ابن ابی الحدید از عبد الله بن عمر روایت کرده است که روزی پدرش با عبد الله بن عباس گفت که میدانی که چه امر مانع شد مرا از آنکه خلافت را بشما بدهند گفت نه عمر گفت و لیکن من میدانم گفت آن چیست عمر گفت کراهت داشتند قریش از آنکه جمع شود از برای شما پیغمبری و خلافت و یکباره مردم را پامال کنید پس قریش از برای خود تدبیر کردند و اختیار نمودند و توفیق یافتند و رأی درستی اختیار کردند ابن عباس گفت آیا خلیفه

غضب خود را از من دور میگرداند که جواب حق الیقین، ص: ۲۴۸ این سخن را بشنود عمر گفت بگو آنچه خواهی ابن عباس گفت اما آنچه گفتمی که قریش از برای او برأی خود اختیار کردند حقتعالی میفرماید وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ یعنی پروردگار تو خلق میکند هر چه را میخواهد و اختیار میکند از برای ایشان آنچه خیر ایشان در آنست و تو میدانی که خدا اختیار کرد از خلقش برای خلافت آن را که کرد اگر قریش از برای خود اختیار کرده خدا را اختیار کرده‌اند حق است و الا باطل است و آنچه گفتمی که نخواستند که برای ما جمع شود پیغمبری و خلافت پس حقتعالی حال آن جماعتی را ذکر کرده است و گفته است ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أُنْزِلَ اللَّهُ فَاحْبَطُوا أَعْمَالَهُمْ یعنی این بسبب آنست که ایشان نخواستند آنچه را فرستاده است خدا پس خدا حبط کرده است عملهای ایشان را و ثواب آنها را برطرف کرده است اما آنچه گفتمی که اگر چنین میشد ما مردم را پامال میکردیم اگر ما بخلافت بر مردم تعدی میکردیم بقرابت و خویشی نیز میتوانستیم کرد و لیکن خلقهای ما مشتق است از خلق رسول خدا صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ که خدا در حق او فرموده است که بدرستی که تو بر خلق عظیمی و ایضا باو خطاب کرده است که بگشا و پست کن بال مرحمت خود را برای آنها که متابعت تو کرده‌اند از مؤمنان عمر گفت هموار باش ای پسر عباس دل‌های شما پر از غش و مکر است در امر قریش غشی که هرگز زایل نمیگردد و کینه‌ای که هرگز متغیر نمیشود ابن عباس گفت بتأنی براه رو ای پادشاه مؤمنان و دل‌های بنی هاشم را نسبت بغش و فریب مده بدرستی که دل‌های ایشان از دل رسول خدا است که خدا پاک کرده و پاکیزه گردانیده است آن را از همه عیبه و بدیها و ایشان خانه‌زاده‌ای‌اند که حقتعالی آیه تطهیر را در شأن ایشان فرستاده است و اما آنکه گفتمی که عداوت و کینه شما در دل ما هست چگونه کینه نداشته باشد کسی که حقش را غضب کرده باشند و در دست دیگران بیند پس عمر گفت اما تو ای عبد الله از تو سخنی بمن رسیده است که نمیخواهم بتو بگویم و منزلت تو نزد من زایل شود ابن عباس گفت کدام است مرا خبر ده اگر باطل باشد خلافتش را ظاهر سازم و اگر حق باشد نباید از حق برنجی عمر گفت میشنوم که مکرر میگوئی که این خلافت را از روی ظلم و حسد از ما گرفتند ابن عباس گفت اما حسد پس شیطان حسد برد بر آدم و او را از بهشت بیرون کرد و ما فرزندان آدمیم و حسد بر ما بسیار میبرند و تو میدانی که صاحب این حق کیست پس گفت ای خلیفه آیا حجت نمیگیرد عرب بر عجم که رسول خدا صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ از ما است و ما بهتریم از شما و قریش دعوی فضیلت میکنند بر سایر عرب که رسول خدا صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ از ما است پس ما نیز بر سایر قریش این حجت را داریم عمر گفت الحال برخیز و بخانه خود برو چون برخاست و روانه شد عمر از عقب او صدا زد که ای آنکه میروی بدرستی که من با هر چه از حق الیقین، ص: ۲۴۹ تو صادر شود دست از رعایت حق تو بر نمیدارم ابن عباس رو بعقب گردانید و گفت مرا بر تو و بر همه مسلمانان حقی عظیم هست بسبب حضرت رسول صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ هر که آن حق را رعایت کند بهره خود را حفظ کرده و اگر آن را ضایع کند بهره‌اش را باطل کرده است این را گفت و رفت پس عمر با حاضران گفت مرحبا ببن عباس هرگز ندیده‌ام او را که با کسی مباحثه و معارضه کند مگر آنکه بر او غالب آید. مؤلف گوید که از این اخبار متناقضه بر عاقل خبیر مخفی نمیماند که آن منافق میدانسته است که خلافت حق امیر المؤمنین است و با وسائل و حیل سعی در ابطال حق او میکرده است و هر یک از این گفته‌ها دلیل واضحی است بر کفر و نفاق او مثلاً آنکه گفت نمی‌خواهم در حیات و ممات متحمل این امر شوم هرگاه میدانی که حضرت امیر علیه السلام صاحب این حق است و اگر خلیفه شود مردم را براه حق میبرد و همیشه میگفتی لو لا- علی لهلک عمر پس چرا بعد از موت باو نمیدهی شاید کفار بعضی از گناهان تو بشود و اگر نمیخواستی در اصل متحمل شوی چرا با قبح وجوه متحمل شدی و تدبیرات کردی که از کسی که باعتراف تو احق و اولی است منصرف گردد و بکسی منتقل شود که باعتراف تو و بحسب واقع سرگینی از او بهتر است و از غایت فضیحت کشته میشود و آنکه گفت نبوت و خلافت را برای بنی هاشم جمع نمیکنم ابن عباس جواب شافی در این باب گفته است و حقتعالی میفرماید الْأَمْرُ كُلُّهُ لِلَّهِ یعنی بدرستی که امر همه از خداست و فرموده است لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ آیات و اخبار بسیار در این باب گذشت و بنی هاشم چه تقصیر دارند که قابل امامت و خلافت

نیستند سوای آنکه معدن نبوت و ابواب علم و حکمت و اعلام هدی و منار تقوی و راه نمایان راه خدایند و چرا در سایر انبیاء مانند نوح و ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و داود و غیر ایشان پیغمبری ایشان مانع خلافت اهل بیت ایشان نشد و در پیغمبر آخر الزمان که اشرف پیغمبرانست مانع شد و آنکه گفت اگر نبوت و خلافت هر دو با شما باشد برای ما هیچ نمیماند محض عداوت و حسد و حب جاه و ریاستست هرگاه خدا برای ایشان خلافت را پسندیده و شما را قابل آن ندانسته باشد کسی را تقصیری نخواهد بود چهارم و اما عذر کم سالی هرگاه کم سنی مانع پیغمبری نباشد در حضرت یوسف و یحیی و عیسی و سلیمان و امثال ایشان مانع خلافت چرا باشد در حق آن حضرت و از برای نبوت و رسالت خاتم الانبیاء بودن هرگاه چهل سال کافی باشد زیاده از چهل سال در خلافت آن حضرت چرا کافی نباشد و چرا سن آن حضرت برای حمل سوره براءه و در غزوه تبوک برای منزلت هارونی و خلافت که چند سال حق الیقین، ص: ۲۵۰ پیش از این بود کم نبود و بعد از وفات رسول که چند سال بعد از آن بود کم بود و عذر دیگر که بخویشان محبت دارد هرگاه محبت خویشان از برای خدا باشد و مزد رسالت رسول خدا باشد چرا بد باشد. پس معلوم شد که این خطا مشتمل است بر خطاهای بسیار اول آنکه خود روایت کرده‌اند در روز سقیفه که ائمه میباید از قریش باشند و انصار بهمین روایت مطیع و منقاد شدند و در روز شوری گفت اگر سالم مولای حذیفه میبود من در خلافت او شک نمیکردم و حال آنکه او بی شک از قریش نبود و این مناقضه صریح است با مخالفت نص و اتفاق اما مقدمه اولی پس سابقا مذکور شد و ابن اثیر در کامل از عمرو بن میمون روایت کرده است که چون عمر را زخم زدند باو گفتند که اگر کسی را خلیفه میکردی رفع نزاع میشد گفت اگر ابو عبیده زنده میبود او را خلیفه میکردم و اگر خدا از من سؤال میکرد میگفتم از پیغمبرت شنیدم که می گفت او امین امتست و اگر سالم زنده بود او را خلیفه میکردم اگر خدا از من سؤال میکرد میگفتم از پیغمبرت شنیدم که می گفت سالم محبتش بخدا شدید است و سید مرتضی از بلاذری روایت کرده که بعمر گفتند کسی را تعیین کن گفت از اصحاب خود حرص بدی بر خلاف می بینم و من باین شش نفر میگذارم رسول خدا که از دنیا رفت از ایشان راضی بود و بعد از آن گفت که اگر یکی از این دو نفر را می یافتم سالم یا ابو عبیده خلافت را باو می گذاشتم و اعتماد بر او میکردم و قاضی القضاة نیز این روایت را نقل کرده است و طعنی در آن نکرده است و اما مقدمه دوم در جامع الاصول از صحیح بخاری و مسلم روایت کرده است از ابو هریره که رسول خدا گفت که مردم تابع قریشند و در این امر مسلمان ایشان تابع مسلمان ایشانند و کافر ایشان تابع کفر ایشانند و ایضا هر دو از ابن عمر روایت کرده‌اند که حضرت رسول (ص) فرمود که پیوسته این امر در قریش است مادامی که دو نفر از ایشان باقی باشد و بخاری از معاویه روایت کرده است که رسول خدا (ص) فرمود که این امر در قریش است و دشمنی نمیکنند با ایشان احدی مگر آنکه خدا او را برو بجهنم می افکند مادام که دین را برپا دارند و ترمذی از عمرو بن العاص روایت کرده است که حضرت رسول گفت که قریش والیان مردم اند در خیر و شر تا روز قیامت و قاضی القضاة در معنی این روایت نقل کرده است که در روز سقیفه این روایت را کسی رد نکرد و همه شهادت بر حقیقت آن دادند و بعد استفاضه رسیده پس معلوم شد که در این تمنی و حکم باستحقاق سالم از برای خلافت هم نقیض گفته خود کرده و هم مخالفت نصوص قاطعه نموده و ایضا عذری که از برای خلافت سالم پیدا کرده با آن حق الیقین، ص: ۲۵۱ که مجعولست معلول هم هست زیرا که شدت حب امری نیست که مستلزم اجماع جمیع شرایط امامت باشد و قدرت بر تحمل بار گران خلافت باشد و اگر این حدیث در باب سالم موجب قطع عذر باشد چرا وصف حضرت امیر در حدیث طیر متواتر با آنکه او احب خلق بسوی خدا است حجت تامه امت او نباشد با آنکه محبوب خدا بودن بالاتر از محب خدا بودن و شدت محبت مستلزم فضیلت بر جمیع خلق نیست و محبوب بودن هست پس چرا تعیین آن حضرت نکرد و قطع نظر از آیات متکثره و نصوص متواتره دیگر کرد و بعضی از اکابر گفته‌اند که این قرینه واضحه است بر آنکه شیعه روایت کرده‌اند که عهده کرده بودند ابو بکر و عمر و ابو عبیده و سالم بر آنکه امامت را نگذارند که به بنی هاشم برسد و اگر این نبود چه معنی داشت آرزوی وجود این دو نفر کردن که به هیچ فضلی موصوف و معروف نبودند با وجود اکابر صحابه که بانواع فضایل و

سوابق ممتاز و معروف بودند. پنجم آنکه اول قسم خورد که بعد از فوت من متحمل نمی‌شوم و بعد از آن متحمل شد و رجوع بشوری کرد و چه دلیل بود بر حجیت شوری که مبنای بر خلافت کبری تواند شد نهایتش آنست که مبتنی بر مشروعیت اجتهاد باشد بر تقدیر تسلیم ترجیح اجتهاد بعضی بر بعضی از چه راه بود و ایضا چرا خود که خود را خلیفه میدانست اجتهاد نکرد که یکی را تعیین کند و رجوع باجتهاد دیگران کرد که محتاج بامر بقتل و آن همه تقسیم و تهدید و توعید شود و اگر باجتهاد و امر خود اکتفا مینمود چنانکه ابو بکر در خلافت او کرد البته از فتنه و آشوب اسلم بود و فی الحقیقه منشأ مقاتله جمل و صفین و نهروان به هیچ امر بغیر شوری نبود چنانکه ابن ابی الحدید از معاویه نقل کرده است که امر مسلمانان را هیچ چیز پراکنده نکرد و خواهش‌های ایشان را متفرق نگردانید مگر شوری که عمر در میان شش نفر قرار داد زیرا که آن باعث این شد که هر یک از آنها داعیه خلافت بهم رسانیدند و قوم ایشان نیز این خواهش بهم رسانیدند و اگر عمر یک کس را خلیفه میکرد چنانکه ابو بکر کرد این اختلافها بهم نمیرسید و تمام کرد برانگیختن این فتنه‌ها را بآنکه بطمع انداخت معاویه و عمرو بن العاص را در خلافت زیرا که او معاویه را والی شام کرده بود و عمرو بن العاص را والی مصر کرده بود برای آنکه عداوت ایشان را نسبت بامیر المؤمنین علیه السلام میدانست پس بایشان داد برای آنکه اگر روزی خلافت به آن حضرت برگردد شاید آنها اطاعت نکنند و چون مجروح شد و از حیات مأیوس گردید گفت ای اصحاب محمد خیر خواه یکدیگر باشید اگر نکنید در خلافت غالب میشوند بر شما عمر و معاویه چون این سخن بایشان رسید داعیه خلافت بهم حق الیقین، ص: ۲۵۲ رسانیدند و در زمان حضرت امیر سر برآوردند. و ایضا ابن ابی الحدید از جعفر بن مکی حاجب روایت کرده است که محمد بن سلیمان حاجب الحجاب مرد عاقل طریف ادیبی بود و تتبع علوم فلسفه نیز کرده بود و تعصب مذهب مخصوصی نمی‌کشید من از او سؤال کردم از احوال علی و عثمان گفت این عداوت قدیم بود میان بنی هاشم و بنی عبد الشمس و بعد از سخن بسیار در این باب گفت سبب دویم در اختلاف در امر خلافت آن بود که عمر خلافت را بشوری قرار داد و نص بر یک شخص نکرد پس در نفس هر یک از ایشان قرار گرفت که اهلیت خلافت و پادشاهی دارند و پیوسته این امر در خاطرهای ایشان مرکوز بود و چشم بر این دوخته بودند و انتظار این امر میکشیدند تا آنکه نزاع میان علی و عثمان قوی شد و کار منتهی شد بقتل او و اعظم اسباب قتل او طلحه بود و شک و شبهه‌ای نداشت که خلافت بعد از عثمان باو خواهد رسید باعتبار سابقه او و آنکه پسر عم ابو بکر بود و ابو بکر در نفوس اهل آن عصر منزلت عظیمی داشت و سماحت وجود هم داشت و با عمر در حیات ابو بکر نیز در خلافت منازعه کرد و پیوسته باین سبب سعی میکرد در تضييع عثمان و شورانیدن مردم بر او و دل‌های اهل مدینه و اعراب و اهل شهرها را از او منحرف کرد و زیر نیز در این باب معاونت او میکرد و خلافت را از برای خود میخواست و امید این دو نفر در خلافت کمتر از امید علی علیه السلام نبود بلکه طمع ایشان قویتر بود زیرا که علی را ضایع کرده بودند و عمر و ابو بکر او را در نظر مردم بی‌قدر کرده بودند بلکه او را فراموش کرده بودند از خاطرها و آن جماعتی که خصایص و فضایل و بزرگیهای او را در زمان حضرت رسول دیده و شنیده بودند اکثر آنها مرده بودند و جماعت دیگر بعرضه وجود آمده بودند که او را نمیشناختند و او را مانند سایر مسلمانان میدانستند و از فضایل او چیزی در میان مردم ظاهر نبود مگر آنکه پسر عم رسول و زوج بتول و پدر سبطین است و سایر مناقب و فضایل او را فراموش کرده بودند و از برای آن حضرت اتفاق افتاده بود از بغض قریش و انحراف ایشان از آن حضرت آن قدر که از برای هیچ یک از دیگران اتفاق نیفتاده بود و قریش طلحه و زبیر را دوست می‌داشتند زیرا که اسباب بغض علی در ایشان نبود و در اواخر عمر عثمان تألیف قلب قریش میکردند و ایشان را وعده عطا و افضال میدادند و هر دو خود را در میان مردم خلیفه بالقوه بلکه بالفعل میدانستند زیرا که عمر نص بر ایشان کرده بود و از برای خلافت پسندیده بود و عمر در حال حیات خود و بعد از وفات نافذ الحکم بود و مردم اقوال و افعال او را می‌پسندیدند و چون عثمان کشته شد طلحه اراده اخذ خلافت کرد و بسیار حریص بود بر آن و اگر اشتریان و شجاعان عرب که با او بودند خلافت را در علی قرار نمیدادند بآن حضرت حق الیقین، ص: ۲۵۳ نمیرسد و چون خلافت از دست طلحه و زبیر بدر رفت آن رخنه عظیم در خلافت آن حضرت کردند

و عایشه را بعراق بردند و فتنه جنگ جمل برپا شد و جنگ جمل مقدمه و تمهیدی بود از برای جنگ صفین زیرا که اگر جنگ بصره نبود معاویه جرأت بر مخالفت نمیکرد و بوهم اهل شام انداخت که علی علیه السّلام فاسق شد بمحاربه عایشه و مسلمانان را و آنکه طلحه و زبیر را کشت و ایشان اهل بهشت بودند و هر که مؤمنی از اهل بهشت را بکشد او از اهل جهنم است پس معلوم شد که فساد صفین از فساد جمل متولد شد و فرع آن بود و از فساد صفین و گمراه شدن معاویه ناشی شد هر فساد و قبیحی که جاری شد در ایام بنی امیه و فتنه عبد الله بن زبیر نیز فرعی از فروع قتل عثمان لعین بود زیرا که عبد الله دعوی کرد که چون عثمان یقین بقتل خود بهم رسانید نص خلافت از برای من کرد و مروان الحکم و جمع دیگر بر این گواهند پس نمی‌بینی که سلسله این امور چگونه بهم پیوسته است و هر فرعی متفرع بر اصلی است و هر شاخی بدرختی پیوسته است و از هر آتشی شعله‌ای افروخته است و همه منتهی میشود بشجره خبیثه شوری که عمر در زمین فتنه و ضلالت غرس نمود و گفت عجیب‌تر از این آن بود که بعمر گفتند که سعید بن عاص و معاویه و اکثر منافقین که داخل مؤلفه قلوبهم بودند و اسیر شده‌های جنگ و فرزندان ایشان که بجزر ایمان را اظهار میکردند حاکم و والی کردی و علی علیه السّلام و عباس و زبیر و طلحه را ولایتی و حکومتی ندادی در جواب گفت اما علی تکبرش زیاده از آن است که از جانب من قبول حکومت بکند و اما این جماعت دیگر از قریش میترسم که منتشر شوند در شهرها و فساد بسیار بکنند پس کسی که از حکومت ایشان خائف باشد که فساد کنند و هر یک دعوی خلافت از برای خود کنند چگونه نترسید در وقتی که شش نفر را در مرتبه خلافت مساوی قرار داد از آن که فساد بکنند پس معلوم شد که جمیع فتنه‌های اسلام متفرع بر شوری و سقیفه و سایر بدعت‌های ابو بکر و عمر شد. ششم آنکه مثل سلمان و ابو ذر و مقداد و عمار را که باخبر و اتفاق ثابته صحیحه متفق علیهما از جمله اهل بیت و نیکوترین اهل زمین و ملازم حق و بامر الهی محبوب حضرت رسالت پناهی صلی الله علیه و آله و سلم و شیعیان حضرت امیر علیه السّلام بودند و عباس عم حضرت را در شوری داخل نکرد و جمعی را که باقرار خودش معیوب بهمه عیوب بودند و معدن نفاق و شقاق بودند صاحب اختیار و مرجع این کار کرد. هفتم آنکه در قضیه فدک که امر جزئی بود متعلق بدیهی دعوی و شهادت چهار معصوم را که جناب احدیت و حضرت رسالت شهادت بعصمت و طهارت و صدق و حقیقت ایشان داده‌اند حق الیقین، ص: ۲۵۴ بتهمت جر نفع رد کرد و در باب امامت که ریاست تمام امت در جمیع امور و احکام دین و دنیا و آخرتست رجوع بجمعی نمود که همه را شریک در آن امر کرده بود و تهمت جر نفع اصلا مانع نشد. هشتم آنکه اگر بحسب ظاهر حضرت امیر علیه السّلام را داخل شوری کرد اما تقسیم آن را بوجهی نمود و حیل کرد که البته خلافت از جانب آن حضرت بگردد و بغض او ظاهر شود که دلیل واضح است بر کفر او چه در نهایت ظهور بود که طلحه با وجود آن بغض نسبت بحضرت رسالت باعتراف عمر و عداوت حضرت امیر علیه السّلام باعتبار ربط او با ابو بکر و معارضه حضرت با او در خلافت و همچنین عبد الرحمن با خویشی عثمان و سایر نسبتها میان ایشان جانب عثمان را نمیکذاشت و همچنین سعد که از جمله بنی زهره و بنی امیه بود جانب عبد الرحمن و عثمان را نمیکذاشت و ایشان با وجود او بخلاف حضرت راضی نمیشدند و زبیر که باقرار عمر گاهی انسان و گاهی شیطان بود اگر با ایشان می‌بود آن حضرت تنها میماند و اگر در خدمت آن حضرت اقامت مینمود دو کس میبودند و بر تقدیری که سعد هم با ایشان موافقت میکرد سه نفر میشدند عبد الرحمن و طلحه البته موافقت نمیکردند پس در هیچ‌یک از این سه صورت خلافت بآن حضرت نمیرسید و ابن ابی الحدید گفته که شعبی در کتاب شوری و جوهری در کتاب سقیفه روایت کرده‌اند از سهل بن سعد انصاری که گفت چون حضرت امیر علیه السّلام و عباس از مجلس عمر برخاستند در روزی که بنای شوری گذاشت من از عقب ایشان میرفتم شنیدم که آن حضرت به عباس گفت که باین تدبیر عمر خلافت از دست ما بدر رفت عباس گفت چگونه دانستی حضرت فرمود شنیدی که می‌گفت در جانبی باشید که عبد الرحمن در آنجانب است و سعد مخالفت عبد الرحمن نمیکند زیرا که پسر عم اوست و عبد الرحمن نظیر عثمان و داماد او است و هرگاه اینها در یک طرف جمع شوند اگر آن دو نفر دیگر با من باشند فایده نخواهد کرد چه جای آنکه من امید بهر دو بلکه بیکی از آنها نیز ندارم و با این مراتب

مطلب عمر این بود که بفهماند بمردم که عبد الرحمن افضل است از ما و بخدا سوگند که اول ایشان که ابو بکر بود بر ما فضیلت نداشت چه جای عبد الرحمن و بخدا سوگند که اگر عمر در این مرض نمیرد من خاطر نشان او خواهم کرد بدی عاقبت آنچه را از اول تا آخر با ما کرد و اگر بمیرد و البته خواهد مرد ایشان اتفاق خواهند کرد که خلافت را از ما بگردانند و اگر بکنند جزای خود را از من خواهند یافت و الله که من رغبت بپادشاهی ندارم و دنیا را نمیخواهم و لیکن میخواهم عدالت را در میان مردم ظاهر گردانم و قیام نمایم باحکام خدا و سنت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم حق الیقین، ص: ۲۵۵ اگر کسی گوید که هرگاه حضرت میدانست که خلافت باو نمیرسد چرا داخل شوری میشد جوابش آنست که چون ابو بکر و عمر در روز اول آن حدیث را وضع کردند که نبوت و خلافت در یک سلسله جمع نمیشود و عمر نیز مکرر این را میگفت و در خاطرهای مردم مرکوز شده بود اگر حضرت داخل شوری نمیشد هرگز احتمال خلافت بنی هاشم نمیدادند و حق باو بر نمیگشت چون حضرت بامر او داخل شوری شد دانستند که آن روایت موضوع و آن حرف بی اصل بوده است چنانچه ابن بابویه از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که چون عمر نامه شوری را نوشت در اول صحیفه نام عثمان را نوشت و علی را در آخر همه نوشت عباس بحضرت گفت که تو را بعد از همه نوشته است و ترا بیرون خواهند کرد از من بشنو و داخل شوری مشو حضرت جواب باو نگفت چون با عثمان بیعت کردند عباس گفت نگفتم چنین خواهند کرد حضرت فرمود که ای عم داخل شدن من سببی داشت که بر تو مخفی بود نشیدی که عمر بر منبر گفت که خدا بر اهل بیت نبوت و خلافت را جمع نخواهد کرد من خواستم که او بزبان خود تکذیب خود بکند و مردم بدانند که آنچه پیشتر میگفت باطل و دروغ بود و ما صلاحیت خلافت داریم پس عباس ساکت شد و ایضا در امور و افعال ایشان مصالح بسیار است که عقول ناقصه ما بآنها نمیرسد و این نیز معلوم بود که اگر آن حضرت داخل در شوری نمیشد جبر میکردند او را بر بیعت یکی از آنها و ممکن بود که مردم توهم کنند که حضرت به رضا و رغبت ترک خلافت کرده و با آنها بیعت کرده است بخلاف آنکه داخل در شوری شود و طلب حق خود بکند و حجتها بر ایشان تمام کند که توهم رضا و اختیار برطرف شود چنانکه طبری در این قصه روایت کرده است که عبد الرحمن بآن حضرت گفت که یا علی بر جان خود راهی مگشا که کشته شوی من نظر کردم و با مردم مشورت کردم ایشان کسی را معادل عثمان نمیدانند پس علی علیه السلام بیرون آمد و فرمود که آنچه مقدر شده است خواهد شد و در روایت دیگر طبری چنین است که چون مردم با عثمان بیعت کردند علی علیه السلام مضایقه کرد در بیعت عثمان عثمان این آیه را خواند که در شأن خودش و امثال او که بیعت رسول را شکستند نازل شده فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ تا آخر آیه چون حضرت این تهدید را شنید برگشت و بیعت کرد و میفرمود که مکر کردند و عجب مکاری کردند و سید مرتضی از بلادری که از معتبرترین مورخین عامه است روایت کرده است که چون عبد الرحمن با عثمان بیعت کرد حضرت امیر ایستاده بود نشست عبد الرحمن گفت بیعت کن و اگر نکنی گردنت را میزنم و در آن روز بغیر از او کسی شمشیر نداشت پس علی غضبناک بیرون حق الیقین، ص: ۲۵۶ رفت اصحاب شوری از پی او رفتند و گفتند بیعت کن و الا جهاد میکنیم پس برگردانیدند حضرت را تا بیعت کرد پس با این احوال و خصوصیات بر همه ظاهر شد که بیعت از روی رضا نبود و اجماعی متحقق نشد و چگونه شائبه اختیار می باشد با تهدید بقتل و جهاد و سید مرتضی (رض) گفته است که اول مکاری که عبد الرحمن کرد آن بود که اول خود را از میان بدر کرد که مردم او را بی غرض بدانند و هر چه بگویند قبول کنند و مکر دیگر آنکه بر حضرت امیر علیه السلام عرض کرد خلافت را اما بشرطی که علم داشت که حضرت با آن شرط قبول نمیکند با آنکه گفت بشرط آنکه بسیرت ابو بکر و عمر عمل کنی و میدانست که حضرت سیرت ایشان را بدعت و باطل میداند و قبول این شرط نخواهد کرد و نمیتوانست حضرت اظهار این کرد که سیرت ایشان باطل بود زیرا که همین را سبب قرح در او میکردند و ایضا محال بود عمل بسیرت هر دو کردن زیرا که سیرت آنها نیز با هم موافق نبود و باین مکر واضح چنین امر باطلی را از پیش بردند. نهم آنکه در چهار صورت امر بقتل این جماعت نمود مخالفت با عبد الرحمن یا سایر اولیای عثمان یا بر چیزی قرار نگرفتن رأی ایشان و اینها چه نحو

معصیتی بودند که باینها مستحق قتل شوند و امر او و رأی عبد الرحمن و دیگران بچه دلیل حجت بود و کدام امر خدا و رسول دلالت بر وجوب اطاعت ایشان نمود که مخالفت ایشان موجب قتل جمعی از مسلمین که بنص قرآن قتلشان حرام و از اکبر کبایر است شود. دهم آنکه در میان ایشان امر بقتل حضرت امیر علیه السلام نمود بلکه امر بقتل نبود مگر برای آن حضرت و اتباع او چنانچه از حيله تقسیم ظاهر شد با آنکه بسندهای صحیح از طرق مخالف و مؤالف ثابت شده که حب او ایمان و بغض او کفر است و حرب او حرب رسول خدا و سلم او سلم آن حضرت است. یازدهم آنکه بر تقدیر وجوب اطاعت رأی این جماعت و ایجاب مخالفت ایشان قتل مسلمین را خصوصا آن معصوم بزرگوار را کدام دلیل دلالت بر خصوص تعیین این مدت کرد که اگر از سه روز بگذرد واجب القتل میشوند. دوازدهم آنکه حضرت امیر علیه السلام را با آن مناقب و مفاخر که به روایات صحاح ایشان ثابت شد و اکثر گذشت که از حق و از قرآن جدا نمیشود و باب مدینه علم و حکمت است و امام حق و حجت بر جمیع خلق است با سایر مناقب که مذکور شد امر کرد که اطاعت عبد الرحمن بکند که از همه مناقب عاری بود و میدانست که جانب عثمان که عم- حق الیقین، ص: ۲۵۷ زاده و دامادش بود نمی گذارد و باعتراف خودش ضعیف الرأی و محب قوم خود بود و به این علت قابل خلافت نیست و رأی او را بر رأی آن حضرت ترجیح داد و اطاعتش را بر او واجب نمود تا حدی که اگر خلاف رأی او کند او را بکشند عناد و کفر و نفاق و ضلالت از این بالاتر نمیباشد. سیزدهم هرگاه باتفاق مؤالف و مخالف حضرت امیر علیه السلام قرین کتاب الهی است و هرگز از حق جدا نیست و سقیه نجات و اعلم امت است و بطریقه شیخین راضی نشد و به همین سبب از خلافت که حق مخصوص او بود گذشت از این واضح تر دلیلی نمیباشد بر ضلالت ایشان و بطلان طریقه ایشان زیرا که طریقه ایشان موافق کتاب خدا و سنت رسول (ص) بود چرا حضرت آن را قبول کرد و این را قبول نکرد و چرا با آنکه او را قبول کرده بود عبد الرحمن بسبب قبول نکردن این بخلاف آن حضرت راضی نشد و اگر مخالف آن بود مخالفت خدا و رسول عین کفر است. چهاردهم آنکه عثمان چون باین شرط راضی شد بطلان خلافت و ضلالت او هم مثل ایشان ظاهر شد و ایضا بر تقدیر صحت اجتهاد علی علیه السلام و عثمان اگر مجتهد نبودند پس بمذهب سنیان قابل خلافت نبودند زیرا که شرط اعظم خلافت نزد ایشان اجتهاد است پس چرا عمر ایشان را داخل شورای خلافت و عبد الرحمن تکلیف بیعت کرد و اگر مجتهد بودند چرا عبد الرحمن شرط میکرد که باجتهاد خود عمل نکنند و از اجتهاد ابو بکر و عمر تجاوز نمایند و چرا عثمان قبول این شرط میکرد و اگر این شرط جایز است پس فایده شرط اجتهاد در خلافت چیست و ایضا هرگاه باجتهاد مخالفت حضرت رسول (ص) که واجبست متابعت او بنصوص قرآنی جایز باشد چنانکه سنیان تجویز میکنند و خطاهای ابو بکر و عمر را بآن توجیه می کنند چرا مخالفت آن دو جاهل باطل جایز نباشد و وجوه دیگر از خطا در این قضیه هست که استیفای آن موجب تطویل کلام است و آنچه مذکور شد برای عاقل متدبر کافی است. طعن یازدهم آنکه ابو بکر را در خانه حضرت رسول دفن کردند و وصیت کرد که او را در آن خانه مقدسه دفن کردند و آن جایز نبود بر چندین وجه وجه اول آنکه تصرف در ملک غیر به غیر جهت شرعی جایز نیست وجه دوم آنکه نهی کرد حق تعالی از داخل شدن در خانه آن حضرت بغیر اذن وجه سیم آنکه کلنگها در نزد قبر شریف آن حضرت بر زمین زدند و حق تعالی نهی کرده از آنکه صدا نزد آن حضرت بلند کنند و حرمت مؤمن حق الیقین، ص: ۲۵۸ خصوصا آن حضرت در حیوة و موت یکی است و در هر دو حال رعایت آن واجب و تفصیل سخن در این باب آنست که موضع قبر رسول صلی الله علیه و آله و سلم از آن نیست که یا تا وقت وفات بر ملکیت آن حضرت باقی بود یا در حال حیات از آن حضرت بعایشه منتقل شده بود چنانچه بعضی از سنیان ادعا کرده اند و بنا بر اول خالی از آن نیست که بمیراث بدیگران رسید یا صدقه بود اگر میراث بود پس جایز نبود ابو بکر و عمر را که امر کنند بدفن ایشان در آنجا مگر بعد از طلب رضا از ورثه و در هیچ روایتی و خبری نقل نشده است که از ورثه رخصتی طلبیده باشند یا بخردن و امثال آن از ایشان گرفته باشند و اگر صدقه بود بایست که از مسلمانان خریده باشند یا رضائی تحصیل کرده باشند و اگر انتقال در حال حیات بود بایست در این باب حجتی یا شاهدی از عایشه بطلبند چنانچه از حضرت فاطمه طلبیدند و از

برای آنکه در نظر عوام تسویلی کند فرستاد بنزد عایشه و از او رخصت طلبید و بر هر تقدیر بر عاقل خبیر ظاهر است که رخصت عایشه فایده نداشت زیرا که اگر صدقه بود همه مستحقان در آن شریک بودند و رخصت عایشه فایده نداشت و اگر میراث بود تصرف در آن پیش از قسمت بدون رخصت سایر ورثه حرام بود و اذن عایشه بتهنائی فایده نداشت و روایت کرده‌اند که فضال بن حسن روزی گذشت بر مجلسی که ابو حنیفه با جماعت بسیار از شاگردان نشسته بود و مشغول افاده بود با رفیق خود گفت و الله تا ابو حنیفه را خجل و ملزم نکنم از این موضع نروم پس به نزدیک رفت و بر ایشان سلام کرد و گفت ای ابو حنیفه من برادری دارم میگوید بهترین مردم بعد از حضرت رسالت علی است و من میگویم که بهترین مردم بعد از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم ابو بکر است و بعد از او عمر دلیلی برای من بگو که بر او حجت کنم ابو حنیفه ساعتی سر بزیر انداخت پس سر برداشت و گفت بس است از برای کرامت ایشان و فخر ایشان آنکه ایشان هم‌خوابه آن حضرت‌اند در قبر او کدام حجت از این واضح‌تر می‌باشد فضال گفت من گفتم این را با برادرم او گفت اگر آن موضع از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بود پس ایشان ظلم کردند بدفن کردن در موضعی که حق در آن نداشتند و اگر از ایشان بود و بحضرت بخشیده بودند بد کردند رجوع در بخشیده خود کردند و عهد را شکستند ساعتی سر بزیر انداخت پس گفت ایشان بازای مهر دخترهای خود در آن خانه مدفونند گفت من گفتم برادرم گفت تا حضرت مهر زنان را نمیداد بر او حلال نمیشد چنانچه حقتعالی فرموده **إِنَّا أَخْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتُ أَجُوزَهُنَّ** ابو حنیفه گفت بگو بمیراث دخترهای خود در آنجا مدفونند فضال گفت من گفتم برادرم گفت که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم که از دنیا رفت حق الیقین، ص: ۲۵۹ نه زن داشت و بمجموع آنها هشت یک آن خانه میرسید پس بهر زنی حصه‌ای از نه حصه از هشت یک میرسید و آن بقدر شبری نمیشد چگونه جنازه بآن بزرگی را دفن کردند و ایضا ایشان فاطمه علیها سلام را میراث ندادند و گفتند آن حضرت را میراث نمی‌باشد چون شد که عایشه و حفصه میراث بردند چون سخن باینجا رسید ابو حنیفه گفت بیرون کنید این را که خود رافضی است و برادری ندارد و آنچه در کتب مبسوطه از دنائت نسب و حسب عمر و ولد الزنا بودن او مذکور است این رساله گنجایش ذکر آنها ندارد و الله العالم بحقائق الامور

مطلب سیم در بیان قبلی از مطاعن عثمانست

و قبایح اعمال او مشهورتر از آنست که احتیاج بذکر داشته باشد و اندکی از آنها را در این رساله بیان می‌نمایم. طعن اول آنست که اقارب کافر منافق فاسق چند را که اهلیت هیچ امری نداشتند حاکم و والی مسلمانان کرد و بر نفوس و فروج و اموال ایشان مسلط گردانید چنانچه ولید برادر مادری خود را والی و حاکم کوفه گردانید و انواع فسوق و معاصی از آن پلید صادر شد و مدارش بر شرب خمر بود و ابن عبد البر در کتاب استیعاب و اکثر محدثان و مورخان روایت کرده‌اند که روزی مست بمسجد آمد و نماز صبح را با مردم چهار رکعت کرد. پس در اثنای نماز بایشان گفت دماغی دارم اگر میخواهید زیاده از چهار رکعت هم می‌کنم و صاحب استیعاب بعد از آن گفته که این قصه از مشهوراتست و ثقات ایشان روایت کرده‌اند از اهل حدیث و اهل اخبار و پس گفته‌اند که خلافتی نیست میان اهل علم بتأویل آیه کریمه **إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنِیَّاءٍ فَبُیِّنُوا** در شأن ولید نازل شده است و حقتعالی او را فاسق نامیده است و صاحب مروج الذهب و دیگران روایت کرده‌اند که فسق او بحدی شایع شد که بر منبر او را سنگباران کردند و او را بمدینه آوردند حضرت امیر علیه السلام او را حد شرب خمر زد اگر چه عثمان راضی نبود و مروان الحکم منافق را در خلافت خود دخیل کرد که هر جور و عدوان که خواست کرد و عبد الله بن ابی سرج را امیر مصر کرد و چون مصریان از او شکوه کردند و بفریاد آمدند محمد بن ابی بکر را امیر کرده فرستاد و پنهان بعبد الله نوشت که چون این جماعت بیایند سر و ریش بعضی از ایشان را بتراش و حبس کن و بعضی را بر دار بکش اهل مصر نامه را در راه گرفتند و بمدینه برگشتند و باین اسباب کشته شد. طعن دوم

آنکه حکم بن ابی العاص را که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم او را از مدینه بیرون کرد بسبب کفر و نفاق او و ایدای بسیاری که از او بآن حضرت میرسید و تا حضرت در حیات بود او را رخصت دخول مدینه نداد و چون حضرت از دنیا رحلت کرد باعتبار قرابتی که با عثمان داشت و اتفاقی که در نفاق یکدیگر داشتند عثمان بنزد ابو بکر آمد و او را شفاعت کرد که حق الیقین، ص: ۲۶۰ او را رخصت دخول مدینه بدهد و ابو بکر راضی نشد و چون عمر خلیفه شد باز استدعا کرد عمر راضی نشد و چون خود خلیفه شد او را و امثال او را باعزاز و اکرام بمدینه آورد و هر چند حضرت امیر علیه السلام و زبیر و طلحه و سعد و عبد الرحمن و عمار و سایر صحابه در این باب سخن باو گفتند و این عمل را بر او انکار کردند فایده نکرد و این عمل هم مخالفت امر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بود و هم مخالفت سنت شیخین که شرط کرده بود که بطریقه ایشان عمل کند و این امور را واقدی و ابن عبد البر و دیگران بطرق بسیار روایت کرده‌اند. طعن سیم آنکه ابو ذر که احدی از خاصه و عامه در فضیلت و سبق اسلام و بزرگواری او شک ندارند و در صحاح خود احادیث بسیار در فضیلت او روایت کرده‌اند چون مکرر عثمان را بسبب ظلمها و بدعتها که میکرد مذمت و طعن میکرد و در کوچه‌های مدینه میگشت و میگفت بشر الکافرین بعذاب الیم عثمان لعین او را از مدینه بیرون کرد و در شام فرستاد و در آنجا نیز از معاویه چون بدعتها و ستمها می‌دید و بر او انکار میکرد و فضائل و مناقب حضرت امیر علیه السلام را زیاد میکرد و معاویه هر چه میخواست او را بمال راضی کند قبول نمیکرد و نزدیک شد که اهل شام را بر او بشوراند معاویه بعثمان نوشت که اگر تو را احتیاج بشام هست ابو ذر را از اینجا بیرون کن عثمان باو نوشت که او را نزد من بفرست بر مرکبی در نهایت درشتی و ناهمواری پس معاویه آن بزرگوار را بر شتری درشت روی برهنه سوار کرد و مرد غلیظ عینفی را بر او موکل کرد که شب و روز براند و نگذارد که خواب کند و آرام بگیرد و چون آن مرد عینف آن پیر ضعیف را بآن عنف آورد تا رسیدن بمدینه رانهایش مجروح شد و گوشتهایش ریخت و چون او را بنزد عثمان آوردند دست از نهی منکر برنداشت و احادیث که در مذمت و لعن او و خویشان او از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم شنیده بود نقل کرد عثمان تکذیب او کرد و حضرت امیر فرمود ابو ذر دروغ نمیگوید زیرا که من از رسول خدا شنیدم که گفت آسمان سبز سایه نیفکنده و زمین گردآلوده برنداشته سخن گوئی را که راستگوتر از ابو ذر باشد پس صحابه که حاضر بودند همه شهادت دادند که ما از حضرت رسول این را شنیدیم که در شأن ابو ذر بود عثمان گفت با صحابه که من چکنم با این شیخ دروغگو بزنم او را یا حبس کنم یا بکشم یا او را از بلاد بیرون کنم میخواهد جماعت مسلمانان را پراکنده کند حضرت امیر علیه السلام فرمود من میگویم در حق او آنچه مؤمن آل فرعون در حق موسی گفت پس آن آیه کریمه را خواند که مضمونش اینست که اگر دروغ میگوید گناه دروغش بر او است و اگر راست میگوید خواهد رسید بشما بعضی از آنها که شما را وعده میدهد بدرستی که خدا هدایت نمیکند کسی را که حق الیقین، ص: ۲۶۱ عاصی و دروغ‌گو باشد پس عثمان لعین به ابو ذر گفت خاک در دهانت باد حضرت امیر فرمود بلکه در دهان تو خواهد بود خاک و نقل کرده‌اند که باعجاز آن حضرت چون آن ملعون را کشتند دهانش را پر از خاک یافتند پس عثمان تأکید کرد که کسی با ابو ذر نه نشیند و سخن نگوید بعد از چند روز باز او را طلبید و گفت از بلاد ما بیرون رو گفت مرا بشام فرست که با کافران جهاد کنم گفت ترا از شام طلبیدم که آن ناحیه را فاسد کردی گفت پس بعراق بفرست گفت بنزد جماعتی میخواهی بروی که اهل شبهه‌اند و طعن بر امامان میکنند گفت مرا بمصر بفرست بآن هم راضی نشد پس او را برنده فرستاد که دشمن‌ترین جاها بود نزد او و مردم را نهی کرد از مصاحبت او در آن غربت با محنت و مشقت بعبادت حقتعالی مشغول بود تا برحمت الهی واصل شد همه این ظلمها که بر ابو ذر واقع شد حضرت رسول (ص) او را خبر داده بود و فرمود که تنها زندگانی خواهی کرد و تنها خواهی مرد و تنها محشور خواهی شد و تنها داخل بهشت خواهی شد و گروهی از اهل عراق متولی غسل و نماز تو خواهند شد و چون هنگام وفات او شد کسی بغیر دخترش بر سر او نبود دختر گفت ای پدر من چگونه تنها بامر تو قیام نمایم ابو ذر گفت ای دختر حبیب من رسول خدا مرا خبر داده که جمعی از حاج عراق تجهیز من خواهند نمود چون من فوت شوم جامه بر

روی من بیوش و برو بر سر راه حاج و چون ایشان بیابند خبر فوت مرا بایشان برسان چون دختر بر سر راه آمد قافله عراق رسیدند و عبد الله بن مسعود و مالک اشتر و جمعی همراه بودند چون دختر خبر فوت ابو ذر را بایشان گفت همه محزون و گریان شدند و متوجه غسل و کفن و نماز و دفن او شدند و بعد از دفن همه گریستند و لعنت کردند بر کسی که بر او ظلم کرده و او را از مدینه بیرون کرده و این یک سبب ضرب و اهانت ابن مسعود بود چنانکه بعد از این مذکور خواهد شد و در وقت بیرون کردن ابو ذر اهانت بسیار از عثمان و اصحاب او نسبت بحضرت امیر واقع شد که بمشایعت او رفت و کسی را که با مثل ابو ذر کسی از کبار صحابه و اهل سوابق که ترمذی و غیر او در شأن او روایت کرده که در زیر آسمان و بر روی زمین از او راستگوتری نیست و او در زهد شبیه عیسی بن مریم است با فضایل بسیار دیگر که در صحاح خود روایت کرده‌اند چنین ستمها روا دارد و نسبت بزبدۀ اهل بیت رسالت آن اهانت‌ها بعمل آورد از اهل اسلام نمیتوان شمرد او را چه جای آنکه مستحق خلافت باشد. طعن چهارم آنکه عبد الله بن مسعود را که از اکابر صحابه میدانند و زیاده از عثمان احادیث در فضایل او نقل شده است وظیفه‌اش را قطع کرد و دو مرتبه او را زد یکی برای آنکه بر ابو ذر نماز کرد و چهل تازیانه بر او زدند و دیگری برای آنکه مصحفش را طلبید که با مصحف خود که تحریفات و کم و زیاد کرده بود موافق گرداند و او نداد آن قدر زد که دو استخوان حق‌الیقین، ص: ۲۶۲ پهلویش را شکست و سه روز بعد از آن رحلت کرد و ابن ابی الحدید روایت کرده است که در وقت رحلت او عثمان بعیادتش رفت و از او پرسید که از چه شکوه داری گفت از گناهان خود گفت چه می‌خواهی گفت رحمت خدا گفت طیب برایت بیاورم گفت طیب بیمارم کرده است گفت می‌خواهی وظیفه‌ات را که قطع کرده‌ام باز برایت مقرر کنم گفت تا محتاج بودم قطع کردی اکنون که مستغنی شدم میدهی گفت برای فرزندان باشد گفت ایشان را خدا روزی میدهد گفت از برای من از خدا طلب مغفرت کن گفت از خدا میخواهم که حق مرا از تو بگیرد و وصیت کرد که عثمان بر او نماز نکند و اصل زدن عثمان ابن مسعود را شهرستانی در کتاب ملل و نحل و صاحب روضه الاحباب و صاحب کتاب لطایف المعارف روایت کرده‌اند و شارح مقاصد و دیگران نیز تصدیق و تسلیم نموده‌اند. طعن پنجم زدن عمار است که از صحابه کبار است و کتب حدیث خاصه و عامه مشحونست بذکر فضایل و مناقب او چنانچه ابن عبد البر در کتاب استیعاب روایت کرده است که عایشه گفت احدی از اصحاب حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نیست مگر آنکه خواهیم در حق او سخنی میتوانم گفت مگر عمار یاسر که از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم شنیدم که گفت مملو است عمار از ایمان حتی کف پاهای او بروایت دیگر پر است از کف پاهای او تا نرمة‌های گوش او از ایمان و از خالد بن ولید روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود هر که عمار را دشمن دارد خدا او را دشمن دارد خالد گفت که از روزی که این را از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم شنیدم او را پیوسته دوست میداشتم و از انس روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که مشتاقست بهشت بسوی علی علیه السلام و عمار و سلمان و بلال و در صحیح ترمذی از انس روایت کرده است که آن حضرت فرمود که بهشت مشتاقست بسه نفر علی علیه السلام و عمار و سلمان و از عایشه روایت کرده‌اند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که هرگز مخیر نشد عمار میان دو امر مگر آنکه اختیار کرد آنچه دشوارتر بود بدنش و در مشکاة از مسند احمد بن حنبل از خالد بن ولید روایت کرده است که گفت میان من و عمار نزاعی بود من سخن درشت بر روی او گفتم عمار بخدمت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم رفت و از من شکایت کرد و من نیز بخدمت آن حضرت رفتم و شکایت او کردم و با او غلظت و درشتی کردم و حضرت ساکت بود و عمار گریان شد حضرت سر برداشت و فرمود هر که با عمار عداوت کند خدا با او عداوت کند و هر که با او دوستی کند خدا با او دوستی کند خالد گفت پس بیرون آمدم و سعی بسیار نمودم در خوشنودی عمار و او را از خود راضی کردم و در جامع الاصول از صحیح بخاری روایت کرده حق‌الیقین، ص: ۲۶۳ است از ابی سعید خدری که چون مسجد حضرت رسول را بنا میکردند ما یک خشت یک خشت برمی‌داشتیم و عمار دو خشت دو خشت برمی‌داشت حضرت رسول او را بر آن حال مشاهده کرد بدست مبارک

خود خاک را از او میریخت و میگفت بیچاره عمار خواهد خواند ایشان را بسوی بهشت و خواهند خواند او را بسوی جهنم و عمار میگفت پناه میبرم بخدا از فتنه‌ها و اما کیفیت قصه عمار چنانچه اعثم کوفی در تاریخ و در کتاب فتوح و صاحب روضه الاحباب و غیر ایشان روایت کرده‌اند آنست که جمعی از صحابه حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم اتفاق نمودند و فسوق و ظلمهای عثمان را نوشتند و تهدیدش کردند که اگر ترک این افعال نکند بر او شورش نمایند و بعمار دادند که باو برساند چون باو داد یک سطر خواند و انداخت عمار گفت ای امیر نامه اصحاب رسول خدا است مینداز و بخوان و تأمل کن و یقین بدان که من خیر ترا میگویم پس غلامان را گفت که دستها و پاها را بر زمین کشیدند و آن قدر زدند او را که از حرکت انداختند پس خود پیش آمد و لگد چند با کفش بر شکم و اسافل اعضای او زد آن قدر که علت فتق بهم رسانید و بیهوش شد و تا نصف شب بیهوش بود و نماز ظهر و عصر و شام و خفتن از او فوت شد و چون بعد از نصف شب بیهوش آمد وضو ساخته و نمازها را قضا کرد و ایضا اعثم کوفی در تاریخ روایت کرده است که چون خبر فوت ابوذر بعثمان رسید گفت خدا رحمت کند ابوذر را عمار حاضر بود گفت خدا رحمت کند ابوذر را و ما از دل میگوئیم عثمان گفت تو را گمان اینست که من از اخراج ابوذر پشیمان شده‌ام گفت نه و الله این گمان ندارم عثمان از این سخن آزرده شد گفت بر گردنش بزنی و از مدینه اخراجش کنی به همانجا که ابوذر بود و تا من زنده‌ام بمدینه نیاید عمار گفت بخدا سوگند که همسایگی سگان و گرگان مرا خوشتر است از همسایگی تو و برخاسته بیرون رفت و عثمان عزم اخراج او کرد بنی مخزوم که اقارب عمار بودند اتفاق نموده بخدمت حضرت امیر علیه السلام رفته و گفتند عثمان عمار را زد و آزار کرد و ما تحمل کردیم اکنون امر باخراج او نموده اگر این کار را بکنی میترسیم که از ما کاری سرزند که او و ما هر دو پشیمان شویم حضرت ایشان را تسلی داد و فرمود که شما صبر کنید تا من بروم و اصلاح کنم پس بنزد عثمان رفت و گفت در بعضی از کارها بی‌تابی میکنی و سخن خیرخواهان را نمیشنوی پیش از این ابوذر را که از صلحاء مسلمانان و اختیار مهاجران بود از مدینه اخراج بریده نمودی تا در غربت مرد و این معنی را مسلمانان نپسندیدند و حالا میشنوم که اراده اخراج عمار داری از خدا بترس و دست از عمار و دیگران بردار عثمان از این سخن در غضب شد گفت اول ترا باید بیرون کرد که همه را تو ضایع میکنی حضرت فرمود ترا حد آن نیست حق الیقین، ص: ۲۶۴ که با من این سخن گوئی و این کار توانی کرد و اگر خواهی و الله که نتوانی و اگر شک داری امتحان کن تا بدانی و بخدا سوگند که فساد عمار و غیر او همه از تست و ایشان گناهی ندارند کارهای بد میکنی که تاب نمی‌آورند و بزبان می‌آورند و ترا خوش نمی‌آید پس برخاست و بیرون رفت و کسی که در این روایات تأمل کند میداند کسی که اذیت و اهانت و ستم و ضرب واقع سازد نسبت بکسی که حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم در حق او آنها را گفته باشد و دشمن او را دشمن خدا شمرده باشد و نسبت بجناب مرتضوی صلوات الله علیه که حب او ایمان و بغض او کفر و نفاق است آن سخنان گوید از ایمان و اسلام بهره ندارند و آنچه از اخبار معتبره خاصه و عامه ظاهر میشود آنست که عمده اسباب عداوت عثمان با عمار ولایت حضرت امیر علیه السلام بود چنانکه ابن ابی الحدید روایت کرده است از ابن عباس که عثمان بمن گفت که پسر عم تو و پسر خال من بمن چه کار دارد و از من چه میخواهد گفتم کی را میگوئی عم‌زاده من و خالوزاده تو بسیارند گفتم علی را میگویم گفتم و الله من از او بغیر خوبی و خیر چیزی نمیدانم گفت و الله که از تو پنهان میدارد آنچه را بدیگران میگوید در این اثناء عمار رسید پرسید که چه میگفتید که بعضی را شنیدم گفت همانست که شنیدی عمار گفت بسا مظلومی که خبر ندارد و ظالمی که خود را بنادانی میگذارد عثمان گفت تو از دشمنان ما و دوستان و اتباع ایشانی بعظمت خدا قسم که اگر رعایت بعضی از امور نباشد ترا ادبی کنم که تلافی گذشته و مانع آینده باشد عمار گفت اما دوستی علی من از آن عذر نمیخواهم و اما ادب کردن بر من حجتی نداری بلکه من بر تو حجت دارم و من تابع سنتم و تو تابع بدعت عثمان گفت و الله که تو از اعوان و انصار شر و مانعان خیر هستی عمار گفت من خلاف این را از حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم شنیدم روزی که از نماز جمعه مراجعت کرده بود و تو آمدی و دیگری نبود من سینه و جبین مبین آن حضرت را بوسیدم فرمود بتحقیق که تو ما

را دوست میداری و ما ترا دوست میداریم و بدرستی که تو از اعوان خیر و مانعان شری عثمان گفت چنین بودی اما بعد از آن تغییر کردی عمار دست بدعا برداشت و گفت باین عباس آمین بگو و سه مرتبه گفت خدا تغییر ده هر که آن را تغییر داد و این حکایات از چندین جهت دلیل است بر کفر و فسق و ظلم عثمان اول ایدای عمار چند بار و نفرین عمار بر او سه بار و نسبت شر بافعال حضرت امیر علیه السلام دادن و اهل شر گفتن آن حضرت را و بغض و عداوت آن حضرت که خود دعوی کرد که اگر دروغ گفت فسق بلکه کفر و اگر راست گفت بیقین کفر است زیرا که معلوم است که آن حضرت با مؤمن و مسلم البته بغض و عداوت نمیدارد و بغض او بآن حضرت که از کلام خودش مستفاد است عین کفر و نفاق است حق الیقین، ص: ۲۶۵ طعن ششم آنکه خمس که مخصوص اهل بیت است و اموال بیت المال و سایر اموال مسلمانان را باولاد و اقارب خود زیاده از اندازه داد و از آن جمله بچهار کس که چهار دختر خود را بایشان داده بود چهار صد هزار دینار داد که تقریباً بحساب این زمان شصت هزار تومان است و از مال افریقیه بمروان لعین صد هزار دینار داد و بروایت کلبی و شهرستانی دویست هزار دینار که سی هزار تومان باشد و بروایت واقدی همه آن مال را باو داد و گفت که ابو بکر و عمر از این مال بخویشان خود میدادند من هم بخویشان خود میدهم و ایضا او روایت نموده که مال عظیمی از بصره آوردند همه را جمع کرده بکاسه میان اهل و اولاد خود قسمت کرد و هم او روایت کرده است که شتر بسیار از زکاء آوردند همه را بحارث بن الحکم داد و حکم بن ابی العاص را والی زکاء بنی قضاعه کرد و سیصد هزار دینار رسید همه را باو داد و صد هزار دینار بسعید بن ابی العاص داد و مردم طعن و ملامتش نمودند و روایت کرده‌اند که سعد بن ابی وقاص کلیدهای بیت المال را در مسجد انداخت و گفت من دیگر خازن بیت المال نخواهم بود با این سلوک که بطرید رسول الله صد هزار دینار میدهد و ابو مخنف روایت کرده است که عثمان نوشت بعبد الله بن ارقم خازن بیت المال که بعبد الله بن خالد که از خویشان عثمان بود سیصد هزار دینار و بهر یک از جمعی که رفیق او بودند صد هزار دینار بدهد او نوشته را رد کرد و آن مبلغها را نداد عثمان گفت تو خازن مائی هر چه میگویم بکن عبد الله گفت من خود را خازن مسلمانان میدانستم خازن تو غلام تست کلیدهای خزینه را آورد و بر منبر آویخت و بروایت دیگر پیش او انداخت و قسم یاد کرد که هرگز متوجه این امر نشود و عثمان کلیدها را بنایل غلام خود داد و واقدی روایت کرده است که بعد از این واقعه زید بن ثابت را فرمود که سیصد هزار درهم از بیت المال از برای عبد الله بن ارقم برد و گفت امیر فرستاده که صرف عیال و اقربای خود کنی عبد الله گفت مرا باین مال حاجتی نیست و من برای آنکه عثمان مزد بمن بدهد خدمت بیت المال نکردم و بخدا سوگند اگر این از مال مسلمانانست کار من این قدر نیست که مزدش سیصد هزار درهم باشد و اگر مال عثمانست نمیخواهم که ضرر باو برسانم که او بیت المال را بهر که خواهد بغیر حق بدهد و ابن ابی الحدید روایت کرده است از زهری که جوهری از خزینه پادشاه عجم نزد عمر آوردند که چون آفتاب بر او میتابید مثل منقل آتش شعاعش بلند میشد بخازن بیت المال گفت این جوهر را میان مسلمانان قسمت کن گمان دارم بر سر این بلا و فتنه عظیمی میان مسلمانان حادث شود خازن گفت این یک جوهر را بهمه قسمت نمیتوان کرد و کسی حق الیقین، ص: ۲۶۶ نیست که تواند از عهده قیمتش برآید که این را بخرد و شاید سال دیگر حقتعالی فتحی مسلمانان را روزی کند که کسی را این قدر قدرت بهم‌رسد که تواند این را خرید گفت پس در بیت المال ضبط کن و آن گوهر بود تا عمر کشته شد عثمان آن را بدختران خود داد و ایضا ابن ابی الحدید روایت کرده است که مردی بخدمت حضرت امیر علیه السلام آمد که از عثمان برای او چیزی بگیرد فرمود که او حمال خطایا است نه و الله هرگز نزد او بشفاعت نروم و صاحب استیعاب و دیگران روایت کرده‌اند که بعد از کشتن عثمان سه زن از او ماند و بعضی چهار زن گفته‌اند که از ثمن ترکه او بهر یک هشتاد و سه هزار دینار رسید که مجموع ترکه دویست و چهل و نه هزار دینار یا سیصد و سی و دو هزار دینار باشد که مبلغ اخیر تقریباً نزدیک به پنجاه هزار تومان باشد و در این باب روایات و اخبار بسیار است که این رساله گنجایش ذکر آنها را ندارد و کسی که در اموال مسلمانان خصوصاً خمس ذوی القربی این قدر از برای خود و اقارب خود تقرب نماید که صرف فسق و فجور و اسراف و تبذیر و زینت کند و فقراء و مساکین در

مشقت و عسرت بوده باشند کی اهل بیت خلافت عامه مسلمانان را دارد با آنکه خلاف شرطیست که در اول بر او اقرار کردند که بطریقه ابو بکر و عمر عمل کند و عمر اگر چه تفضیل در عطا را او بدعت کرد اما بنحوی میکرد که در نظر عوام مشتبه میشد و جهات واقعیه را فی الجمله رعایت میکرد و خود کم تصرف مینمود و عثمان رسوائی را بحدی رسانید که خیانت و شقاوت او بر عالمیان ظاهر شد تا آنکه بقتل او منتهی شد. طعن هفتم آنکه جمع کرد مردم را بر قرائت زید بن ثابت و بس برای آنکه دوست عثمان و دشمن امیر المؤمنین علیه السلام بود و چون خواست مناقب اهل بیت و مثالب اعدای ایشان را از قرآن بیندازد او را برای جمع قرآن اختیار کرد و باین سبب قرآنی که حضرت امیر علیه السلام بعد از وفات حضرت رسول جمع کرد با آنکه اعلم خلق بود بکتاب و سنت رسول قبول نکردند و چون عمر خلیفه شد از حضرت امیر علیه السلام آن قرآن را طلبید که آنچه را او نخواهد باطل کند حضرت نداد و فرمود مس نمیکند آن مصحف را مگر مطهرن از فرزندان من و ظاهر نمی شود آن تا قائم از اهل بیت من ظاهر شود و مردم را بر خواندن و عمل نمودن بآن بدارد و عثمان چون خواست که قرآن را جمع کند زید بن ثابت را امر کرد بجمع کردن او و مصحفهای دیگر را که عبد الله بن مسعود و دیگران داشتند بجبر گرفت و سوزانید و بعضی گفته اند جوشانید در دیگ و بعد از آن سوخت تا کسی را بر آنها اطلاع بهم نرسد و یک سبب زدن ابن مسعود و اهانت او این بود که راضی نمیشد که مصحف خود را بایشان بدهد بآن خفت و اهانت از حق الیقین، ص: ۲۶۷ او گرفتند و سوزاندند و مصحفی که الحال در میان است و مشهور بصحف عثمانست آن نسخه ایست که از آن برداشته اند و چون این خبر بعایشه رسید گفت اقتلوا حراق المصاحف یعنی بکشید بسیار سوزاننده مصحفها را و این عمل از چندین جهت متضمن طعن و استحقاق لعن او است (اول) آنکه رد کلام حق تعالی کرد و آن کفر است چنانکه فرموده است أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَ تَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ یعنی آیا ببعضی از کتاب ایمان می آورید و ببعضی کافر میشوید پس نیست جزای کسی از شما که این کار کند مگر خواری عظیم در دنیا و در روز قیامت بر میگردند بسوی بدترین عذاب و این مصداق حال آن بد مآل است که در دنیا به خواری کشته شد و بعذاب عظیم آخرت رسید و ایضا کراحت داشت از نزول بعضی از آیات که محو کرد و این موجب حبط اعمالست چنانچه حق تعالی فرموده است ذَلِكُمْ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أُنْزِلَ اللَّهُ فَاحْطَطُوا أَعْمَالَهُمْ یعنی این بسبب آنست که نخواستند آنچه را خدا فرستاده است پس حبط کرد خدا عملهای ایشان را و اما دویم آنکه نهایت استخفاف بکلام الهی و مصاحف بسیار نمود و استخفاف بمصحف عین کفر است و استخفافی عظیم تر از جوشانیدن و سوزانیدن نیست سیم آنکه ترجیح قرائت زید بن ثابت از جمله قراء قرآن ترجیح مرجوح و متضمن رد قول حضرت رسول است زیرا که احادیث بسیار در صحاح خود روایت کرده اند که قرآن بر هفت حرف نازل شد و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم منع نمیکرد مردم را از قرائت مختلفه چنانچه بخاری از ابن عباس روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که جبرئیل قرآن را بر یک حرف خواند و من پیوسته از او طلب زیادتی میکردم و او زیاد میکرد تا به هفت حرف رسید و در جامع الاصول از صحیح بخاری و مسلم و مالک و ابو داود و نسائی بسندهای ایشان از عمر ابن الخطاب روایت کرده است که گفت شنیدم از هشام بن الحکم در حیات حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم که او سوره قرآن را میخواند پس گوش دادم قرائت او را حروف بسیار خواند که من از حضرت رسول (ص) شنیده بودم نزدیک شد که در اثنای نماز با او معارضه کنم پس صبر کردم تا سلام گفت پس ردای او را در گردن او پیچیدم و گفتم این قرائت را که خواندی از کی شنیدی گفت از رسول خدا گفتم دروغ میگوئی من از رسول خدا ص بنحو دیگر شنیدم پس او را کشیدم و بخدمت آن حضرت بردم و گفتم من سوره قرآن را از این شنیدم که میخواند بغیر آن نحوی که از تو شنیده بودم حضرت فرمود رها کن او را پس گفت یا هشام بخوان هشام بخواند بنحوی که من از او شنیده بودم حضرت فرمود که چنین نازل شده است پس گفت بخوان ای عمر من خواندم بنحوی که حق الیقین، ص: ۲۶۸ میدانستم فرمود که چنین نازل شده است بدرستی که این قرآن بر هفت حرف نازل شده است و بخوانید آنچه میسر باشد از آن ترمذی گفته است این حدیث صحیح

است و ایضا در جامع الاصول از مجموع صحاح خمسہ مذکورہ از ابی بن کعب مثل این حدیث را روایت کرده است و احادیث بسیار دیگر موافق این مضامین روایت کرده‌اند که ذکر آنها موجب تطویل کلام است پس جمع کردن همه بر یک قرآن و یک قرائت و منع از قرائت دیگر مخالف حکم رسول است باعتقاد ایشان و بدعت در دین است و اگر گویند مراد قرائت سبعه مشهوره است آن باطل است زیرا که باتفاق قراء این اختلافات در خواندن مصحف عثمان بود که هفت مصحف نوشت و یکی را در مدینه گذاشت و شش مصحف دیگر را باطراف بلاد فرستاد و چون برسم الخط نوشته بود و کلماتی که مشتمل بر الف بود الف را انداخته بود باین جهات اختلاف قرائت در مصحف عثمان بهم رسید و اختلافی که در روایات ایشان وارد شده است تنزیل بر این نمیتوان نمود و صاحب کتاب نشر که امام قراء و قدوه ایشانست تصریح نموده است باینکه این سبعه آن سبعه احرف نیست که در روایات وارد شده است و از اشتراک لفظ سبعه بعضی از جهال این توهم کرده‌اند بدان که این را ما بر ایشان الزام مینمائیم باعتبار احادیثی که در صحاح ایشان وارد شده است و رد نمیتوانند کرد و از احادیث ائمه ما علیه السلام ظاهر میشود که قرآن حرف واحد است و از خداوند واحد نازل شده است و آن مصحفی است که حضرت امیر علیه السلام آورد و ایشان قبول نکردند و احادیث ایشان یا موضوع است و آنها را وضع کرده‌اند از برای آنکه نباید قرآن آن حضرت را قبول کنند و اختیار زیاده و نقصان داشته باشند یا آنکه مراد از آنها آنست که چون قرآن جمع نشده بود و متفرق بود تجویز فرموده باشند که آنچه میدانند از آیات و سور در نماز و غیر آن بخوانند و اما ترجیح مرجوح زیرا که احادیث صحاح ایشان دلالت میکند بر آنکه ابن مسعود و متابعت قرائت او راجح است از زید بلکه دلالت میکند بر آنکه متابعت قرائت او واجبست و ترک قرائت او جایز نیست چنانچه صاحب استیعاب روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که قرآن را از چهار کس بیاموزید و ابتداء باین مسعود کرد و بعد از آن معاذ بن جبل و ابی بن کعب و سالم مولای حذیفه و فرمود که هر که خواهد قرآن را نیکو و تازه بخواند بروشی که نازل شده است بقرائت ابن ام عبد بخواند یعنی ابن مسعود. و از ابو وایل روایت کرده است که گفت شنیدم از ابن مسعود که میگفت من داناترین این امتم بکتاب خدا و بهترین ایشان نیستم و در کتاب خدا هیچ سوره‌ای و آیه‌ای نیست مگر آنکه میدانم در چه چیز نازل شده است و کی نازل شده است و ابو وایل گفت شنیدم کسی این حق الیقین، ص: ۲۶۹ سخن را بر او انکار کند و از ابو ظبیان روایت شده است که گفت ابن عباس از من پرسید که بکدامیک از دو قرائت قرآن میخوانی گفتم بقرائت اول که قرائت ابن مسعود است گفت بلکه آن قرائت آخر است جبرئیل هر سال یک مرتبه قرآن را بر رسول صلی الله علیه و آله و سلم عرض میکرد و در سالی که از دنیا مفارقت میکرد دو مرتبه بر او عرض کرد و در آن وقت ابن مسعود حاضر بود پس دانست آنچه تغییر یافت و آنچه نسخ شد از قرآن و ایضا از علی علیه السلام سؤال کردند از حال ابن مسعود فرمود قرآن را خواند و سنت را دانست و همین بس است از برای او و از شقیق روایت کرده است از ابو وایل که چون امر کرد عثمان در مصاحف آنچه امر کرد عبد الله بن مسعود برخاست و خطبه‌ای خواند و گفت امر میکند مرا که قرآن را بقرائت زید بن ثابت بخوانم بحق خدائی که جانم بدست اوست که من از دهان حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم هفتاد سوره را یاد گرفتم و زید در آن وقت کاکلی بر سر داشت و با کودکان بازی می‌کرد و بخدا سوگند که از قرآن نازل نشد چیزی مگر آنکه میدانم در چه چیز نازل شده است و هیچ کس داناتر نیست از من بکتاب خدا و اگر میدانستم کسی را که از من داناتر باشد بکتاب خدا و شتر مرا بنزد او میتواند رسانید البته بنزد او میرفتم پس شرم کرد از گفتار خود و گفت من بهترین شما نیستم شقیق گفت من در حلقه‌هایی که اصحاب رسول در میان آنها بودند شدم و شنیدم کسی رد این قول بر او بکند و در جامع الاصول اکثر این احادیث را از صحاح ایشان روایت کرده است پس مصحف ابن مسعود را که این روایات صحیح ایشان در فضل او و امر باخذ قرآن از او وارد شده است ترک کردن و سوزاندن و جمع کردن مردم بر قرائت زید که عشر این فضایل را در حق او روایت نکرده‌اند و مذمت او را روایت کرده‌اند تفضیل مفضول و رد قول رسول است و چون در کتاب استیعاب گفته است که زید عثمانی بود و در هیچ‌یک از جنگهای حضرت امیر علیه السلام با

انصار حاضر نشد معلوم میشود که باعث بر ترجیح مصحف او عداوت آن حضرت بوده است تا مناقب اهل بیت (ع) و مثالب اعدای ایشان را توانند بیرون کرد و از جمله مصحف‌ها که اعتبار نکردند و سوزانیدند مصحف ابی بن کعب و معاذ بن جبل بود با آنکه در صحاح ایشان امر باخذ قرآن از ایشان وارد شده است بطرق متعدده چنانکه بعضی گذشت. طعن هشتم که از اعظم طعن‌ها است آنکه کبار صحابه که باجماع و اتفاق جمیع مخالفان عدول بودند و اقوال و افعالشان را حجت میدانند تفسیق و تکفیر عثمان کردند و شهادت بر کفر و ظلمش دادند مثل عمار که بطرق بسیار روایت کرده‌اند که مکرر میگفت حق‌الیقین، ص: ۲۷۰ که سه آیه در قرآن گواهی بر کفر عثمان می‌دهد و من چهارم آنهایم و آیات اینها: وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ یعنی هر که حکم نکند بآنچه خدا فرستاده است پس ایشانند کافران و در آیه دیگر فرموده است که ایشان فاسقانند و در جای دیگر فرموده که ایشان ظالمانند و من گواهی میدهم که او حکم کرد بغیر آنچه خدا فرستاده است و ابو وایل روایت کرده است که عمار میگفت که عثمان نامی در میان مردم نداشت سوای کافر تا آنکه معاویه والی شد و اعثم در فتوح روایت کرده است که عمرو بن العاص از عمار پرسید که عثمان را که کشت گفت خدا و ابن ابی الحدید روایت کرده است که عمرو بن العاص از عمار پرسید که عثمان را علی کشت گفت خدای علی کشت و علی با او بود گفت تو با قاتلان او بودی گفت بوم و امروز هم با ایشان قتال میکنم گفت چرا او را کشتید گفت خواست دین ما را تغییر دهد او را کشتیم و مثل ابو ذر و ابن مسعود چنانکه گذشت و حذیفه گفت بحمد الله که در کفر در عثمان شکی ندارم اما شکی که دارم این ستکه قاتل او کافری بود که کافری را کشت یا مؤمنی بود ایمانش از همه مؤمنان افضل که به نیت خالص مرتکب قتل او گشت و ایضا حذیفه میگفت هر که اعتقاد دارد که عثمان مظلوم کشته شد در روز قیامت گناهایش بیشتر است از گناه جمعی که گوساله پرستیدند و از زید بن ارقم پرسیدند که شما چرا عثمان را کافر میدانید گفت بسه وجه: مال خدا را اسباب زینت و دولت اغنیاء کرد و مهاجران اصحاب رسول خدا را مثل محارب خدا و رسول کرد و بغیر کتاب خدا عمل کرد و عایشه پیراهن حضرت رسالت را بدست گرفت و گفت هنوز این پیراهن کهنه نشده و تو دین آن حضرت را کهنه کردی و ایضا جمیع صحابه که در مدینه با سکینه بودند از مهاجران و انصار و سایر مردم بلاد که بمدینه آمده بودند اجماع کردند بر قتل او بعضی مرتکب آن شدند و بعضی اعانت کردند و بعضی راضی بودند و انکار نمودند و یاری او نمودند مگر چند نفر قلیلی که در آن ظلمها و بدعتها با او شریک بودند پس سنیان که خلافت ابو بکر را باجماع اثبات میکنند باید قائل شوند بوجوب قتل عثمان که کاشف است از کفر او یا فسقی و کبیره‌ای که موجب قتل باشد و معلوم است که هر دو منافی استحقاق خلافتند و خلیفه واجب القتل معنی ندارد یا اعتراف نمایند ببطلان اجماع خلافت ابو بکر زیرا که اکثر آن جماعت در این اجماع داخل بودند و کثرت اینها علی اختلاف الاقوال ده هزار یا پانزده هزار یا بیست و پنج هزار کس بودند که بر هر قولی اضعاف آنها بودند بلکه تمام اهل اسلام زیرا که همه ایشان از دو حال خالی نبودند یا اتفاق بر قتلش نمودند یا ترک اعانت و نصرتش کردند حتی عایشه و معاویه چنانکه در تاریخ اعثم و حق‌الیقین، ص: ۲۷۱ سایر کتب ایشان مسطور است که با اینکه بسبب بغض و عداوت با حضرت امیر علیه السلام خون عثمان را بهانه کرده عالم را بر هم زدند وقتی که اهل اسلام عزم قتل عثمان کردند عایشه اراده حج کرد و هر چند مروان التماس کرد که حج را تأخیر کن و مردم را از این کار بازدار قبول نکرد و گفت دوست میدارم که عثمان در میان جوالی باشد و او را در دریا افکنند تا هلاک شود و او را نعل میگفت بر سبیل مذمت یعنی ریش دراز احمق یا پیر کفتار یا تشبیه میکردند او را بمرده یهودی و صاحب نهاییه و سایر مورخان و لغویان روایت کرده‌اند که عایشه مکرر میگفت اقتلوا نعثلا قتل الله نعثلا یعنی بکشید این پیر احمق را یا مرده یهودی مانند را خدا او را بکشد و ابن ابی الحدید از استاد خود ابو یعقوب معتزلی نقل کرده است که گفت حریص‌ترین مردم بر قتل عثمان که ایشان را تحریص و ترغیب مینمود عایشه بود و چون معاویه را بمدد طلبید گفت تا او اطاعت خدای نمود خدا هم رعایت او میفرمود و بعد از آنکه او تغییر داد و حرمت دین خدا را نگاه نداشت خدا هم او را واگذاشت و کسی را که خدای تعالی رعایت نکند من اعانت نمیکنم و اینجا مورد همان مثل است که ویل لمن کفره نمرود و

مثل ابو ذر و عمار و سایر صحابه کبار در این اجماع بودند که آنجا مخالفت نمودند حتی حضرت امیر علیه السلام چنانچه سابقا دانستی آنجا بیعت نکرد مگر بعد از شش ماه و آن هم بجبر و اکراه و اینجا بقول بسیاری از سنیان فتوی بقتل او داد و بقول دیگران کراهت از آن نداشت بلکه راضی بود و گفت قتله الله و انا معه یعنی خدا او را کشت و من با او بودم یعنی با خدا و ایضا جمعی که اتفاق بر قتل عثمان نمودند و مباشر قتل او بودند همان جماعت بعینه بعد از فراغ از آن اجماع بر خلافت حضرت امیر علیه السلام نمودند و با او بیعت نمودند و سنیان آن حضرت را باجماع خلیفه و واجب الاطاعه میدانند چرا اجماعشان در اینجا باید معتبر باشد و در آنجا باید معتبر نبوده باشد و ابن طعن مشتملست بر چندین طعن از برای اختصار با یکدیگر ضم کردیم. طعن نهم شهادت حضرت امیر علیه السلام که ملازم حق و قرین قرآن و باب مدینه علم است و متفق علیه بین الفریقین است بظلم و فسق او چنانچه خطبه ششقیه و سایر خطب و کلمات آن حضرت که اکثر متواتر و مسلم است دلالت بر آن دارد و ذکر آنها موجب تطویل کلام است و ایضا شهادت آن حضرت به اباحه قتلش و مضایقه نداشتن از کشتنش برای کفر و شقاوتش کافی است و احتیاج بادعای اجماع نیست چنانکه ابن ابی الحدید روایت کرده است که بعد از کشتن عثمان حضرت فرمود خوشم نیامد و بدم نیامد و ایضا پرسیدند که راضی بقتل او بودی فرمود نه گفتند آزرده شدی گفت نه و ابن ابی الحدید بعد از نقل حق الیقین، ص: ۲۷۲ بسیاری از این اخبار گفته است که از اینها ظاهر میشود که آن حضرت امر بقتل او و نهی از آن هیچ یک ننمود پس خونس در پیش او مباح بود و مباح بودن خون او نزد آن حضرت دلیلست بر کفر او یا ظلمی و فسق عظیمی که موجب قتل او باشد و راضی نبودن بقتلش دلالت بر اسلام و خوبی او ندارد بلکه از آن جهت بود که حضرت میدانست که قتل او سبب حدوث فتنه‌های بسیار و سبب ارتداد و کفر و ضلالت و کشته شدن چندین هزار کس خواهد شد در جمل و صفین و نهروان و ظاهر است که هرگاه قتل یک کافر مستلزم این همه فتنه و کفر و قتل چندین هزار مسلمانان باشد راضی بآن نتوان بود پس با وجود این مضایقه نداشتن آن حضرت از قتل او برهان قاطع است بر اینکه ظلم و کفر و عدوان او بمرتبه‌ای از کثرت و شدت طغیان رسیده بود که با اینهمه فتنه و آشوب برابری مینمود بلکه زیاده از مضایقه نداشتن اظهار سرور از قتل او مینمود و انتظار آن داشت چنانچه عامه روایت کرده‌اند که آن حضرت بعد از قتل عثمان و استقرار بر سریر خلافت موروثی خود خطبه‌ای خواند که مشتمل بر این فقرات بود قد طلع طالع و لمع لامع و لاح لایح و اعتدل مایل و استبدل الله بقوم قوما و بیوم یوما و انتظرنا الغیر انتظار المجذب المطر و انما الائمه قوام الله علی خلقه و عرفاؤه علی عباده و لا یدخل الجنة الا من عرفهم و عرفوه و لا یدخل النار الا من انکرهم و انکروه یعنی آفتاب خلافت از افق ولایت طالع گردید و قمر امامت از برج حق ساطع شد و کوکب امارت در فلک وصایت درخشید و اموری که از منهاج حق میل بیاطل کرده بود معتدل و راست گردید و حقتعالی قومی را بقومی تبدیل نمود و روز حق را بدل روزگار باطل آورد و ما منتظر تغییر دولتهای باطل بودیم چنانچه مردم در سالهای قحط منتظر باران رحمت میباشند و ائمه و پیشوایان دین از اهل بیت رسالت قیام نمایند گانندگان از جانب خدا بامور خلق او و شناسندگان موکل بر بندگان او داخل بهشت نمیشود مگر کسی که ایشان را شناسد بامامت و ایشان او را شناسند بایمان و داخل جهنم نمیشود مگر کسی که منکر ایشان باشد و ایشان منکر او باشند و ابن ابی الحدید در شرح این خطبه گفته است که مراد از سه فقره اول انتقال خلافتست بآن حضرت و از فقره چهارم اعوجاج اموری که در اواخر زمان عثمان بود و فقره پنجم اشاره است بتبذیل جناب سبحانی عثمان و شیعه او را بعلی و شیعه او بعد از آن گفته است که اگر گویند با وجود آنکه آن حضرت دنیا را طلاق گفته بود این قدر سرور و خوش حالی از خلافت چه بود جواب گوئیم که طلاق از جهت جاه و اعتبارات دنیوی بود و سرور از جهت امامت دین و خلافت حق و احیای شریعت و ملت بود بعد از آن گفته است آیا جایز است حق الیقین، ص: ۲۷۳ بمذهب معتزله که علی علیه السلام منتظر قتل عثمان باشد مانند انتظار باران در سال قحط و این عین مذهب شیعه است جواب گوئیم که انتظار تغییر گفت نه انتظار قتل پس تواند بود که منتظر عزل و خلعهش باشد بسبب اختراعاتی که کرده بود و این موافق مذهب اصحاب ما است پس از این کلمات شریفه حضرت امیر علیه السلام موافق آنچه ابن ابی الحدید نیز اعتراف نموده

ظاهر شد که آن حضرت شاد و خوش حال بودند از قتل او همین بس است از برای شقاوت او نقل کرده‌اند که در زمان امیر تیمور گورکانی علماء ما وراء النهر اتفاق نموده محضری نوشتند که بر همه کس واجب است بغض علی بن ابی طالب اگر چه بقدر جوی داشته باشد بسبب آنکه فتوی بقتل عثمان داد و امیر را بر این داشتند که باین حکم کند و در ممالک خود رواج دهد امیر فرمود که محضر را نزد شیخ زین الدین ابو بکر بردند تا رأی او در این باب معلوم شود شیخ در پشت آن محضر نوشت که وای بر عثمانی که علی مرتضی فتوی بخون او دهد امیر را نوشته او خوش آمد و محضر را باطل و ابتر کرد. طعن دهم آنکه طغیان و عصیان عثمان بحدی رسیده بود که اهل مدینه بعد از قتل او تجویز غسل و دفن و نماز بر او نکردند چنانکه مدائنی در مقتل عثمان و واقدی و اعثم کوفی و طبری و ابن عبد البر و سایر علمای ایشان در تواریخ و کتب خود ذکر کرده‌اند که بعد از کشتن او سه روز اهل مدینه و اکابر صحابه او را در مزبله انداخته بودند و مردم را از نماز بر او و غسل و دفن او منع میکردند حتی آنکه مروان و سه نفر دیگر از ملازمانش او را میبردند که دفن کنند مردم مطلع شدند و نعشش را سنگباران کردند و بعد از سه روز حضرت امیر مردم را از ممانعت دفن او منع کردند پس او را شب برداشتند و بر مقبره یهودان دفن کردند و اکثر گفته‌اند که او را بی غسل و کفن دفن کردند و حضرت امیر و احدی از صحابه کبار و مسلمانان در نماز او حاضر نشدند مگر چند نفر از موالیان او و بعد از آنکه معاویه والی شد فرمود دیواری که در میان آن مقبره و مقبره مسلمانان بود برداشتند و بامر او مسلمانان اموات خود را در حوالی قبر او دفن کردند تا متصل بمقابر مسلمانان شد و در تاریخ اعثم که در این زمان موجود است مذکور است که حضرت امیر فرمود که عثمان را دفن کردند و حال آنکه سه روز بود که او را در مزابل انداخته بودند و سگان یک پای او را بریده بودند پس او را برداشته بر روی تخته دری کوچک گذاشتند که پایش از آن گذشته بود و سرش بر روی او میجنبید و بروایت دیگر بر آن تخته میخورد و طق طق میکرد و حکیم بن حزام یا جبیر بن مطعم بر او نماز گذارد و معلوم است که اگر حضرت امیر و سایر صحابه او را داخل مسلمانان میدانستند از نماز او تخلف حق الیقین، ص: ۲۷۴ نمیکردند و سه روز جسد او را مانند کلاب در مزبله نمیگذاشتند که سگ و گربه او را بخورند و هر که اندک انصافی دارد میداند که جمع نمیتوان کرد میان اعتقاد بخلافت حضرت امیر (ع) و خلافت عثمان و این واقعه البته متضمن قدح در یکی از ایشان هست و خلافت و جلالت حضرت امیر متفق علیه است پس اعتقاد بخلافت عثمان و خلافت آنها که خلافت عثمان متفرع بر خلافت آنها است روا نیست و چرا حضرت امیر علیه السّلام در ایذای عمار و اخراج او آن قدر معارضه و انکار و اصرار می فرمود و در قتل عثمان و ترک نماز و دفن او که باعتقاد ایشان آن حضرت رعیت او بود مدهانه و مساهله مینمودند و در کتاب صراط المستقیم نقل کرده است که ابن جوزی که از اکابر علمای عامه است روزی بتقلید حضرت امیر گفت سلونی قبل ان تفقدونی یعنی پرسید از من هر چه میخواهید پیش از آنکه مرا نیابید پس زنی برخاست و سؤال کرد که میگویند سلمان در مداین فوت شد و علی علیه السّلام از مدینه که یک ماه راهست در یک شب آمد و او را تجهیز فرمود و بازگشت گفت چنین روایت کرده‌اند گفت عثمان در مدینه کشته شد و سه روز در مزابل افتاده بود و علی در مدینه حاضر بود و بر او نماز نکرد گفت راست است زن گفت پس بر یکی از ایشان خطا لازم می آید ابن جوزی گفت اگر بی‌اذن شوهرت از خانه بیرون آمده‌ای لعنت بر تو باد و اگر باذن او بیرون آمده‌ای لعنت بر او باد زن گفت عایشه باذن حضرت رسول بجنگ علی از خانه بیرون رفت یا بی‌اذن آن حضرت ابن جوزی ملزم و ساکت شد بدان که بدعتها و قبایح اعمال و اقوال عثمان زیاده از آنست که این رساله گنجایش ذکر آنها داشته باشد و در کتب مبسوط مذکورند و اکثر آنها را در کتاب بحار الانوار ایراد نموده‌ام و آنچه ایراد شد از برای منصف کافی است و ابن ابی الحدید بعد از آنکه مطاعن عثمان را ذکر کرده است جواب اجمالی از همه گفته است که ما انکار نمیکنیم که عثمان بدعتها بسیار کرد و بسیاری از مسلمانان بر او انکار کردند و لیکن ما ادعا میکنیم که اینها بمرتبه فسق نرسید و باعث حبط اعمال او نشد و از جمله گناهان صغیره مکفره بودند زیرا که ما میدانیم که او آمرزیده و از اهل بهشت است بسه وجه. وجه اول آنکه او از اهل بدر است و رسول خدا (ص) فرمود که خدا مطلع شد بر اهل بدر پس گفت هر چه خواهید

بکنید گناهان شما را آمرزیدم و عثمان اگر چه در بدر حاضر نبود اما از برای بیماری رقیه دختر حضرت رسول در مدینه ماند و رسول خدا (ص) ضامن حصه غنیمت او و اجر او شد. حق الیقین، ص: ۲۷۵ وجه دوم آنکه او از اهل بیعت رضوان بود که خدا از ایشان راضی بود زیرا که فرمود لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ و او اگر چه در آن بیعت حاضر نبود و لیکن حضرت رسول او را به رسالت بسوی کفار مکه فرستاده بود و این بیعت از برای آن بود که ارجوفه مذکور شده بود که او را کشته‌اند پس آن حضرت در زیر درخت نشست و از مردم بیعت بر مرگ گرفت پس حضرت فرمود که اگر عثمان زنده است من از جانب او بیعت میکنم پس دست چپ خود را بر دست راست خود گذاشت و فرمود که دست چپ من بهتر از دست راست عثمانست. وجه سیم آنکه او از جمله آن ده نفر است که در اخبار وارد شده است که ایشان از اهل بهشتند پس این وجوه دلالت میکنند بر آنکه او آمرزیده است و خدا از او راضی است و از اهل بهشت است پس اینها دلالت میکنند بر آنکه او کافر و فاسق و صاحب کبیره نیست اینها سخنان واهی ابن ابی الحدید است و ما جواب میگوئیم از همه این وجوه بعون الله اجمالا و تفصیلا بآنکه بنای این وجوه همه بر اخباری چند است که وضع کرده‌اند و خود متفردند بروایت آنها و مکرر مذکور شد که احتجاج بروایتی چند باید کرد که نزد هر دو جانب مسلم باشد و هر دو روایت کرده باشند چنانکه ما کردیم نه بروایتی که مخصوص ایشان باشد و ما قبول نداشته باشیم وعده روات ایشان که بخاری روایت کرده است ناصبی چند از عبد الله بن عمر روایت کرده‌اند و ابن عمر آنست که با امیر المؤمنین علیه السلام بیعت نکرد و یاری او نمود و دشمن آن حضرت بود و با پای حجاج کافر فاسق بیعت کرد و حدیث عشره مبشره را امیر المؤمنین ع در روز جمل رد و تکذیب نمود چنانچه شیخ طبرسی در کتاب احتجاج روایت کرده است که چون حضرت امیر ع با اهل بصره ملاقات کرد در جنگ جمل زبیر را طلبید او با طلحه در برابر حضرت آمدند حضرت فرمود بخدا سوگند که شما هر دو با جمیع اهل علم از اصحاب محمد (ص) و عایشه میدانید که اصحاب جمل را لعن کرد رسول خدا (ص) و خایب و نومید است کسی که افترا کند بر آن حضرت زبیر گفت چگونه ما ملعونیم و حال آنکه ما از اهل بهشتیم حضرت فرمود اگر شما را از اهل بهشت میدانستم قتال شما را حلال نمیدانستم زبیر گفت مگر نشنیده‌ای حدیث سعید بن عمرو بن نفیل را که روایت کرد از رسول خدا (ص) که ده نفر از قریش در بهشتند حضرت فرمود که از او شنیدم این حدیث را که بعثمان نقل کرد در ایام خلافت او زبیر گفت گمانداری که این حدیث را دروغ بر حضرت رسول (ص) بست حضرت فرمود که من جواب تو را نمیگویم تا بگوئی که این ده نفر کیستند زبیر گفت ابو بکر و عمر و عثمان و طلحه و زبیر و عبد الرحمن بن عوف و حق الیقین، ص: ۲۷۶ سعد بن ابی وقاص و ابو عبیده بن جراح و سعید بن عمرو بن نفیل حضرت فرمود نه تا را شمردی دهم کیست گفت توئی حضرت فرمود که اقرار کردی از برای من بهشت را و آنچه از برای خود و یاران خود دعوی میکنی من نمیگویم و قبول ندارم زبیر گفت آیا گمان داری که دروغ بر حضرت رسول بسته است حضرت فرمود که گمان ندارم و الله که یقین میدانم که افترا کرده است بر آن حضرت و بخدا سوگند که بعضی از آنها را که نام بردی در تابوتی‌اند در دره‌ای در چاهی در اسفل درک جهنم و بر سر آن چاه سنگی هست که هرگاه خدا خواهد که جهنم را برافروزد و مشتعل گرداند سنگ را از سر آن چاه بر میدارد شنیدم این را از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و اگر نشنیده باشم خدا تو را بر من ظفر بدهد و خون مرا بر دست تو بریزد و اگر شنیده باشم خدا مرا ظفر دهد بتو و بر اصحاب تو و ارواح شما را بزودی بسوی جهنم ببرد پس زبیر بر گشت بسوی اصحاب خود و می‌گریست و ایضا ایشان در صحاح خود از سعید بن عمر و عبد الرحمن بن عوف روایت کرده‌اند و هر دو داخل عشره‌اند و در این روایت متهم‌اند با آنکه اکثر متکلمین امامیه ببراهین عقلیه اثبات نموده‌اند که جایز نیست عقلا که حق تعالی غیر معصوم را خبر دهد که عاقبت او البته در بهشت است زیرا که موجب اغرای اوست بر قبیح و خلافی نیست در اینکه اکثر عشره معصوم نبودند و باتفاق از بعضی از ایشان کبایر صادر شد و ایضا اگر این خبر واقع بود چرا ابو بکر در روز سقیفه و غیر آن در مناقب خود آن را نشمرد و همچنین عمر در هیچ مقام این را ذکر نکرد و عثمان در وقتی که او را محصور گردانیدند و اراده قتل او را داشتند و مناقب خود را

بر مردم می‌شمرد چرا متمسک باین خبر نشد و اگر این اصل می‌داشت از برای او انفع بود از چیزهای دیگر که مذکور ساخت و ایضا این خبر اگر واقع بود چه احتمال داشت که اکابر مهاجرین جرأت بر قتل او کنند و چون ایشان خصوصا حضرت سید اوصیاء راضی میشدند که مردی را که یقین دانند که از اهل بهشت است بآن مذلت در مزبله بیندازند و بر او نماز نکنند و چرا اعوان و انصار او این را بر ایشان حجت نمی‌کردند و ایضا اگر چنین باشد لازم می‌آید کفر طلحه که باتفاق حلال می‌دانست قتل او را و ایضا لازم می‌آید که عسکر طرفین در روز جمل کافر باشند زیرا که بعضی از عشره در این طرف و بعضی در آن طرف و هر یک قتل دیگری را حلال می‌دانستند و ایضا اگر این خبر ثابت بود بایست عمر بداند که منافق نیست پس چرا از حذیفه می‌پرسید که آیا رسول خدا مرا از منافقان شمرد یا نه و ایضا می‌گوئیم که خبر اهل بدر یا محمول است بر ظاهرش چنانچه ابن ابی الحدید فهمیده است که رخصت عام بایشان داده‌اند و مغفرت شامل گناهان گذشته و آینده همه هست یا تجویز و تخصیصی در آن می‌رود و بنا بر اول لازم می‌آید که تکلیف از اهل بدر ساقط باشد و رخصت داده باشند ایشان حق الیقین، ص: ۲۷۷ را در ارتکاب جمیع محرمات از صغیره و کبیره هر چند آن فعل مؤدی بکفر هم باشد مانند استخفاف بمصحف مجید و این مخالف اجماع و ضرورت دین است و کسی دعوای عصمت در اهل بدر نکرده است مگر در حضرت امیر علیه السلام و شکی نیست که غیر آن حضرت مرتکب گناهان میشدند پس اعلام ایشان نمودن چنین مغفرت عامی را اغراء بر قبیح است و صدورش از حقتعالی محالست و بنا بر ثانی که تجویز و تخصیصی در آن رود یا تخصیص می‌کنند رخصت را بصغایر و تعمیم می‌کنند مغفرت را در گناهان گذشته و آینده و این با آنکه مخالف اجماع است فایده بایشان نمی‌بخشد و دلالت نمی‌کند بر آنکه آنچه از ایشان صادر شده است از صغایر مکفوره بوده است یا تخصیص مینماید مغفرت را بگناهان گذشته و مراد به اعمال ما شتمن مبالغه در حسن عمل ایشانست در بدر و اظهار رضاء از ایشان بسبب آن عمل شایسته پس فایده‌ای از برای ایشان نمی‌کند و این‌ها همه بر تقدیر نیست که تسلیم کنیم که عثمان در این عمل با اهل بدر شریکست و آن مبنی بروایت ضعیف ابن عمر است که حالش سابقا مذکور شد و اما تمسک به بیعت رضوان بر تقدیر تسلیم صحت روایت بیعت حضرت رسول از جانب او استدلال بآن مدخول است از چند وجه: اول آنکه حقتعالی معلق گردانیده رضا را در آیه بر ایمان و بیعت هر دو نه بر بیعت تنها و ایمان عثمان و احزاب او ممنوع است و احادیث بسیار دلالت بر نفاق خلفای ثلثه می‌کند. دوم آنکه قبول نداریم که الف و لام المؤمنین برای استغراقست خصوصا آنکه در این آیه بعد از این وصفی چند مذکور شده است که دلالت بر اختصاص بجماعت خاصی می‌کند زیرا فرموده است بعد از این که پس خدا دانست و آنچه در دل‌های ایشانست پس سکینه و اطمینان بر ایشان نازل گردانید و ثواب داد ایشان را بفتح نزدیک و فتحی که بلافاصله بعد از بیعت رضوان بود فتح خیبر بود و رسول خدا ابو بکر و عمر را در آن جنگ فرستاد و گریختند و بغضب آمد رسول خدا و حضرت علی را فرستاد و فتح نمود چنانچه گذشت پس از آن حضرت مخصوصست بحکم آیه و آنها که با او بودند و بودن عثمان با آن حضرت معلوم نیست پس داخل بودنش در حکم آیه معلوم نیست این جواب را بعضی از محققان متکلمین شیعه گفته‌اند. سیم آنکه بر تقدیر تسلیم عموم آیه و شمول آن عثمان و احزاب او را مفادش آنست که بتحقیق راضی شد خدا از مؤمنان در وقتی که بیعت می‌کردند با تو در زیر درخت و این کی دلالت می‌کند بر آنکه رضای او از ایشان مستمر خواهد بود تا وقت موت ایشان و از ایشان حق الیقین، ص: ۲۷۸ فعلی که موجب عدم رضا باشد صادر نخواهد شد و مرتکب کبیره نخواهند شد و ایشان موافق مشهور هزار و پانصد یا هزار و سیصد نفر بودند و معلوم آنست که بسیاری از ایشان مرتکب محرمات و کبائر شده‌اند و اگر آقائی غلامی داشته باشد و یک روز کار خوبی بکند و آقا باو بگوید که من از تو راضی شدم در وقتی که فلان کار کردی یا بسبب آنکه فلان کار کردی و در روز دیگر نافرمانی عظیمی بکند و از او در غضب شود او را تعذیب و تأدیب بکند هیچ کس او را ملامت نمی‌کند و او را نسبت بتناقض نمیدهد خصوصا آنکه آیه‌ای که در همین سوره قبل از این آیه باندرک فاصله واقع شده است صریحست در آنکه قبول این بیعت مشروط بموافقات است و ممکنست که این بیعت را بر هم زنند زیرا که فرموده است الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ

أَيُّدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا یعنی بدرستی که آنها که بیعت میکنند با تو بیعت نمی‌کنند مگر با خدا دست خدا بالای دستهای ایشانست پس هر که بشکند این بیعت را پس نشکسته است مگر بر نفس خود یعنی ضرر آن بر نفس خودش عاید میشود و هر که وفا کند بآنچه عهد کرده است با خدا بر آن پس بزودی خدا عطا خواهد کرد او را مزدی بزرگ پس معلوم شد که فایده این بیعت وقتی بایشان میرسد و رضای خدا شامل حال ایشان میشود که امری که مخالف آن باشد از ایشان صادر نگردد و اول در جنگ خیر گریختند و بعد از آن معادات با اهل بیت پیغمبر او کردند و دین خود را باطل کردند و شرایع او را بر هم زدند و وصی و خلیفه او را معزول کردند و پاره تن او را شهید کردند و با این اعمال قبیحه حکم بیعت و خوشنودی خدا کی با ایشان ماند و ما این مطالب را اندک بسطی دادیم برای آنکه بعضی از مخالفان این آیه و اخبار را بر عوام شیعه شبهه میکنند و گاه هست که ایشان از جواب عاجز می‌شوند و اما مطاعن عثمان پس آنها زیاده از آنست که در این رساله احصاء توان نمود لهذا در این رساله بهمین قلیل اکتفا نمودیم و هر که خواهد بر جمیع آنها مطلع گردد رجوع نماید بکتاب بحار الانوار و همچنین مطاعن معاویه و طلحه و زبیر و عایشه و حفصه و خلفای بنی امیه و بنی عباس و سایر اشقیاء و ارباب بدع را حواله بآن کتاب و سایر کتب اصحاب نمودیم.

مقصد هفتم در بیان امامت سایر ائمه است صلوات الله علیهم

اشاره

بدان که لفظ شیعه را بر کسی اطلاق میکنند که حضرت امیر المؤمنین ع را بعد از حضرت رسالت خلیفه داند و امامیه و اثنا عشریه را بر کسی اطلاق میکنند که همه دوازده امام را تا قائم حضرت مهدی حق الیقین، ص: ۲۷۹ امام و خلیفه خدا و رسول داند و ایشان عصمت را در امام شرط میدانند و بعد از رسول خدا علی را و بعد از او امام حسن را و بعد از او امام حسین را و بعد از او امام زین العابدین را و بعد از او امام محمد باقر را و بعد از او امام جعفر صادق را و بعد از او امام موسی بن جعفر کاظم را و بعد از او علی بن موسی الرضا را و بعد از او محمد بن علی تقی را و بعد از او علی بن محمد نقی را و بعد از او حسن بن علی عسکری را و بعد از او حجه بن الحسن مهدی را امام میدانند و حضرت مهدی را زنده و غایب از اکثر خلق میدانند و البته ظاهر خواهد شد و رفع جمیع بدعتها خواهد کرد و عالم را پر از عدالت خواهد کرد و مذهب حق در میان مذاهب فرق شیعه این است پس اکثر زیدیه و اسماعیلیه و افطحیه و واقفیه و کیسانیه داخل شیعه هستند اما داخل امامیه و اثنا عشریه نیستند و شیعه باین معنی فرقه‌های بسیار دارند چنانچه فخر رازی و محمد شهرستانی و صاحب مواقف و دیگران نقل کرده‌اند و از هفتاد بلکه هشتاد متجاوزند مثل کیسانیه که بعد از حضرت امام حسین (ع) محمد بن حنفیه پسر حضرت امیر را خلیفه میدانند و بعضی گفته‌اند او نمرده است مهدی او است و غایب شده است و ظاهر خواهد شد و بعد از او امامی نیست بعضی گفته‌اند که مرد و امامت باولاد او رسید و مذهب باطله میان ایشان بسیار بوده و بحمد الله که منقرض شده‌اند و مثل زیدیه که بعد از حضرت امام حسین (ع) یا امام زین العابدین علیه السلام قائل بامامت زید پسر امام زین العابدین علیه السلام شده‌اند و بعضی از ایشان حضرت امیر را بی‌فاصله خلیفه میدانند و بعضی بآن سه خلیفه باطل نیز قائل شده‌اند و مانند اسماعیلیه که اسماعیل پسر حضرت امام جعفر صادق را امام میدانند و اسماعیل در زمان حضرت صادق فوت کرد و علانیه جنازه او را برداشتند و بر او نماز کردند و ایشان چند فرقه‌اند و بعضی گفته‌اند که اسماعیل فوت نشد و حضرت صادق از برای تقیه از منصور دوانیقی او را پنهان کرد و اظهار موت او کرد و بعد از حضرت ایام قلیلی زنده بود و امامت باولاد او رسید و بعضی گفته‌اند که او در حیات حضرت فوت شد و نص امامت بعد از فوت برطرف نشد و بعد از حضرت باولاد اسماعیل منتقل شد و اکثر این فرقه‌ها بعد از مرور ایام ملحد شدند و همه عبادات را برطرف کردند و جمیع معاصی را مباح کردند و

از این فرقه‌قلیلی در این ایام پنهان هستند و مثل ناووسیه که میگفتند حضرت صادق علیه السلام نمرده است و پنهان شده است و او ظاهر خواهد شد و او مهدی است و مثل افطحیه که بعد از حضرت صادق علیه السلام عبد الله افطح پسر بزرگ آن حضرت را که در ظاهر و باطن هر دو معیوب بود و باین سبب امامت باو منتقل نشد امام میدانسته‌اند و بعد از او امام موسی علیه السلام را امام میدانستند و عبد الله چند روزی بعد از حضرت حق‌الیقین، ص: ۲۸۰ صادق علیه السلام زنده بود و فوت شد و مثل واقفیه که میگفته‌اند که حضرت امام موسی علیه السلام زنده است و پنهان شده است و او مهدی است و بعد از او امامان دیگر را قائل نبوده‌اند و چند فرقه نادره نیز نقل کرده‌اند و از جمله این فرقه‌ها تا حال که سال هزار و صد و نه از هجرتست بیش از سه فرقه نمانده است امامیه و اسماعیلیه و زیدیه و سایر فرق همه منقرض و مستأصل گشته‌اند و از ایشان بغیر نامی نمانده است مانند قائلان بامامت محمد پسر حضرت صادق علیه السلام و قائلان بامامت موسی مبرق و بجعفر کذاب و امثال ایشان اما باطل بودن مذهب آنها که منقرض شده‌اند احتیاج بیان ندارد زیرا که مدعی امامتی از ایشان ظاهر نیست و باجماع امت معلوم است که تکلیف ساقط نشده است و تکلیف بدون آنکه کسی باشد که بیان تکلیف الهی از برای ایشان بکند و بتعلیم بعلم ایشان بوده باشد ما لا یطاق است و آن عقلا قبیح است و ایضا جمیع امت اتفاق دارند مکلف بر آنکه مذهب حق در میان امت میباید باشد تا روز قیامت و ایضا باجماع مرکب جمیع امت متفقند بر نفی ماعدای مذهب موجوده و اما اثبات امامت ائمه اثنا عشر علیه السلام و ابطال سایر مذاهب خواه موجود باشند و خواه منقرض شده باشند به پنج طریق می‌توان کرد.

طریق اول طریق نص است

و آن دو نحو است یکی مجمل و دیگری مفصل اما مجمل چند قسم است: قسم اول آنکه صاحب جامع الاصول از صحیح بخاری و مسلم از جابر بن سمره روایت کرده است که گفت شنیدم از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که گفت بعد از من دوازده امیر خواهند بود پس کلمه‌ای گفت که نشنیدم آن را پس از پدرم پرسیدم که چه گفت گفت فرمود که همه از قریشند و بروایت دیگر فرمود که پیوسته امر مردم ماضی و جاری است مادام که دوازده امام والی ایشان باشند و مسلم بسند دیگر روایت کرده است از جابر که گفت با پدرم رفتم بخدمت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم شنیدم که میگفت که پیوسته این دین عزیز و غالب و منیع و بلند مرتبه است تا دوازده خلیفه و پدرم گفت که فرمود همه از قریشند و باز بسند دیگر همین مضمون را روایت کرده است و بجای دین اسلام گفته است و باز در جامع الاصول همین مضامین را از صحیح ترمذی و نسائی روایت کرده است و در بعضی از روایات آنست که از آن حضرت پرسیدند که پس بعد از آن چه خواهد بود فرمود هرج و مرج و در بعضی از روایات چنین است که پیوسته این دین قائم و برپا است تا والی ایشان باشند دوازده امیر و ایضا در صحیح مسلم از عامر بن سعید بن ابی وقاص روایت کرده است که نوشتم بسوی جابر بن سمره که خبر ده مرا حق‌الیقین، ص: ۲۸۱ بچیزی که شنیده‌ای از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پس بمن نوشت که شنیدم از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز جمعه در پسینی که اسلمی را سنگسار کردند گفت پیوسته این دین برپا است تا روز قیامت برپا شود و بر ایشان دوازده خلیفه خواهند بود از قریش و روایت دیگر تتمه این حدیث آنست که پس بیرون می‌آیند دروغگوئی چند نزدیک قیامت و در کتب معتبره ایشان بچندین سند از شعبی از مسروق روایت کرده‌اند که گفت ما نزد ابن مسعود بودیم و قرآن بر ما میخواند پس مردی برخاست و پرسید که آیا از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پرسیدند که چند خلیفه بعد از او خواهد بود عبد الله گفت تا من بعراق آمده‌ام کسی این را از من نپرسید بلی سؤال کردیم حضرت فرمود دوازده نفر خواهند بود عدد نقبای بنی اسرائیل و همه از قریش خواهند بود و از ابو جحیفه روایت کرده‌اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که پیوسته امر امت من شایسته است تا بگذرد دوازده خلیفه که همه از قریشند و از انس روایت کرده است که حضرت رسول فرمود که پیوسته این دین برپا است تا دوازده خلیفه از قریش پس هرگاه

ایشان بروند زمین بموج خواهد آمد با اهلش و ایضا از عبد الله بن عمر روایت کرده‌اند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که بعد از من دوازده نفر خلیفه خواهد بود. و ایضا روایت کرده‌اند که ابن عمر گفت بابی الطفیل که دوازده خلیفه بشمار و بعد از آن هرج و مرج و قتل و قتال خواهد بود و ایضا مرویست که از عایشه پرسیدند که چند خلیفه خواهند بود از برای حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفت حضرت مرا خبر داد که دوازده خلیفه خواهند بود گفتند کیستند گفت نامهای ایشان نزد من نوشته هست باملائی رسول خدا گفتند بگو ابا کرد و نگفت و بر این مضامین بالفاظ بسیار دیگر روایت کرده‌اند و در صحیح بخاری و مسلم از عبد الله بن عمر روایت شده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که پیوسته این امر در قریش خواهد بود مادام که دو کس از مردم باقی باشند و از اسحاق بن سلیمان عباسی روایت کرده‌اند که گفت هارون الرشید مرا خبر داد از پدرانش از عباس که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود ای عم از فرزندان من دوازده خلیفه خواهند بود پس امور کریهه و شدت عظیمه روی خواهد داد پس مهدی از فرزندان من بیرون خواهد آمد و خدا امر او را در یک شب باصلاح خواهد آورد پس زمین را پر از عدل خواهد کرد بعد از آنکه پر از جور شده باشد و در زمین خواهد ماند آن قدر که خدا خواهد پس دجال بیرون خواهد آمد و وجه دلالت این احادیث بر خلافت ائمه اثنی عشر آنست که از جمیع فرق اسلام هیچ فرقه‌ای قائل بوجود این عدد از خلفاء و دوازده امام خصوصا که همه از قریش باشند و بوجوب استمرار خلافت تا خلق باقی باشند نیستند مگر حق الیقین، ص: ۲۸۲ فرقه اثنی عشریه از فرق شیعه پس بهمین احادیث که در جمیع صحاح ایشان مکرر وارد شده است مذهب ما ثابت شد و همه مذاهب دیگر باطل شد و از غرایب تعصبات مخالفان آنست که بعضی از ایشان خواسته‌اند که این احادیث را موافق مذهب خود گردانیده گفته‌اند که خلفای اثنا عشر سه خلیفه اول و امیر المؤمنین و امام حسن و هفت دیگر از بنی امیه‌اند و بعضی گفته‌اند که مراد صلحاء خلفایند و ایشان بعد از آن حسین بن عبد الله بن زبیر و عمر بن عبد العزیز و پنج دیگر از بنی عباسند و این دو توجیه در نهایت سخافت است زیرا که همه خلفای بنی امیه و بنی عباس در شقاوت و ضلالت و جهالت شبیه یکدیگر بودند مگر عمر بن عبد العزیز که بعضی از اطوار حسنه داشت پس در میان اینها بعضی را انتخاب کردن و بعضی را رد کردن بی‌وجه است و ایضا ظاهر همه احادیث اتصال و استمرار خلافت ایشان است و بعضی صریح است که تا روز قیامت مستمر خواهند بود و در بعضی مذکور است فاذا مضوا ماجت الارض باهلها یعنی چون این امامان بروند زمین با اهلش بموج می‌آید و نظام عالم برطرف می‌شود و بعضی صریح است که خلافت قریش تا روز قیامت باقی است پس معلوم شد که این تأویلهای فایده برای ایشان نمیکند و این احادیث در اثبات مدعای ما وافی و کافی‌اند. دویم احادیث ثقلین است و مثل آنها که دلالت میکند بر آنکه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم امر بمتابعت قرآن و اهل بیت نموده و فرموده که اینها از یکدیگر جدا نمیشوند تا روز قیامت و مخالفان خلفای ایشان منقرض شده‌اند و بخلاف احدی از اهل بیت قائل نیستند و ائمه اسماعیلیه اگر باشند فاسق ملحدی چندند که در ظاهر تابع سلاطین‌اند و بفسق و فجور و انواع معاصی معروفند و هیچ عاقلی تجویز امامت ایشان نمیکند و زیدیه نیز در اصول دین خود متمسک بحجتی نیستند و باعتقاد ایشان هر فاطمی نسبی که خروج بسیف کند امام است و ائمه که الحال ایشان دعوی امامت آنها میکنند اگر نسب ایشان ثابت باشد باید که عارف باحکام الهی و معانی قرآن مجید بوده باشند تا آنکه صادق باشد مقارنت ایشان با کتاب و حال آنکه اکثر ایشان جاهلند بکتاب و سنت و در فروع دین خود در اکثر مسائل مقلد ابو حنیفه‌اند و بر خصوص امامت خود حجتی و برهانی ندارند و نه نصی بر امامت خود دارند و نه برهانی و نه اجماعی منعقد شده است بر آن بلکه مانند سایر سلاطین جور بغلبه و استیلاء پادشاه میشوند و این را امامت نام کرده‌اند و افاضل اهل بیت مانند حضرت باقر و صادق را سب میکنند و ناسزا میگویند با آنکه جمیع امت بغیر ایشان و خوارج اقرار بفضل و جلالت و عدالت ایشان دارند و از این جهت ایشان مانند خوارجند و لهذا در احادیث اهل بیت وارد حق الیقین، ص: ۲۸۳ شده است که زیدیه بدترند از مخالفان زیرا که مخالفان با شیعیان ما عداوت دارند و با ما عداوت نمیکند و زیدیه با ما عداوت میکنند. سیم ابن ابی الحدید از صاحب حلیه الاولیاء روایت کرده

است و در فضائل احمد بن حنبل و خصایص نظری نیز مذکور است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که هر که خواهد زندگانی او مثل زندگانی من و مردن او مثل مردن من باشد و در جنت عدن که خدا بدست قدرت خود آن را غرس نموده و منزل من است ساکن شود باید که بعد از من ولایت علی علیه السلام را اختیار کند و پیروی کند امامان و اوصیاء از فرزندان او را بدرستی که ایشان عترت منند و از طینت من خلق شده‌اند و فهم من و علم مرا حقتعالی نصیب و روزی ایشان کرده است پس وای بر جمعی از امت من که تکذیب ایشان کنند و میان من و ایشان قطع کنند و رعایت من در حق ایشان نکنند خدا شفاعت مرا بایشان نرساند. چهارم زمخشری روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که فاطمه بهجت و سرور دل من است و دو پسرش میوه دل منند و شوهرش نور دیده من است و امامان از اولادش امینان پروردگار منند و ریسمانی‌اند کشیده میان او و میان خلق او و هر که چنگ زند در متابعت ایشان نجات یابد و هر که از ایشان تخلف نماید و جدا شود بدرک اسفل واصل گردد و از این باب احادیث در کتب معتبره ایشان بسیار است و چون در صحاح ایشان نبود ایراد نمودیم (اما نص مفصل) چون خلافت حضرت امیر علیه السلام ثابت شد نص آن حضرت بر امام حسن و نص امام حسن بر امام حسین علیه السلام و همچنین نص هر یک بر دیگری تا حضرت مهدی علیه السلام در میان فرق علماء و محدثان امامیه که در هر عصر چندین نفر از ایشان در هر بلد و ناحیه‌ای بوده‌اند متواتر است و در تصانیف و کتب خود ثبت کرده‌اند و معلوم است که ایشان را داعی بر این بغیر دیانت و حقانیت نبوده زیرا که همیشه ملک و پادشاهی با مخالفان بوده و ایشان قاهر و غالب بوده‌اند و با نهایت خوف از ایشان ضبط این اخبار و آثار مینمودند اگر غرض ایشان دنیا بود بایست بخلفای جور و مخالفان متوسل شوند و از بیم و خوف نجات یابند و عزیز و مکرم باشند با آنکه میدانیم اکثر ایشان از اهل صلاح و سداد بوده‌اند و نهایت احتراز از کذب مینموده‌اند و هر که با این قراین و جهات ملاحظه این روایات نماید البته او را علم حاصل میشود بحقیقت آنها و در طرق معتبره شیعه احادیث دوازده امام و نامهای مقدس ایشان از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و از هر یک از حضرات ائمه معصومین متواتر است و همه مقرون به اعجاز است زیرا که اسماء و صفات آباء و امهات هر یک را قبل از وجود ایشان خبر داده‌اند تا غیبت امام دوازدهم و احوال او و حق الیقین، ص: ۲۸۴ خلفای میلاد او و کتبی که مشتمل است بر این احادیث از زمان حضرت امام زین العابدین تا زمان حضرت قائم علیه السلام میان شیعه و سنی معروف و متداول و مضبوط بوده پس در این احادیث راه شک و شبهه‌ای نیست.

[طریق] دویم افضلیت است

و شک نیست در آنکه هر یک از ائمه ما علیه السلام افضل بوده‌اند از جمیع اهل عصر خود خصوصاً خلفائی که غصب حق ایشان کرده بودند در علم و صلاح و زهد و ورع و فضایل و مناقب و مخالف و مؤالف همه در این باب اتفاق دارند و در مشکلات مسائل و دقائق و وقایع همه علماء و فقهاء بایشان رجوع مینموده‌اند و سخن ایشان را حجت و متبع میدانسته‌اند و مرجع کافه امراء و رعایا بوده‌اند و همه خلفای بنی امیه و بنی عباس ایشان را مستحق مقام خلافت میدانسته‌اند و از ایشان در حساب بوده‌اند و کتب تواریخ و احادیث عامه و خاصه مشحونست باین مراتب و فضایل و مناقب خصوص حسنین (ع) زیاده از آنست که احصاء توان نمود و در جامع الاصول از صحیح بخاری و مسلم و ترمذی از براء بن غارب روایت کرده است که گفت دیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم حضرت امام حسن علیه السلام را بر دوش خود سوار کرده بود و میگفت من این را دوست میدارم پس خداوندا تو او را دوست دار و ایضا همه از براء روایت کرده‌اند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم روزی حسنین را دید پس گفت خداوندا من اینها را دوست دارم پس تو ایشان را دوست دار و ایضا در جامع الاصول از صحیح ترمذی از ابن عباس روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم امام حسن علیه السلام را بر دوش خود سوار کرده بود پس مردی بامام حسن علیه السلام گفت بر نیکو مرکبی سوار شده‌ای ای کودک حضرت فرمود او نیز نیکو سواره‌ای است و ایضا از صحیح ترمذی از انس

روایت کرده‌اند که از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم پرسیدند که کدامیک از اهل بیت تو نزد تو محبوب‌ترند فرمود حسنین و میگفت فاطمه که بطلب از برای من دو پسران مرا و چون می‌آمدند میبوسید ایشان را و در برمی‌گرفت و بخود میچسباند و ایضا از صحیح مذکور از ابو هریره روایت کرده است که با رسول خدا بودم بسیاری از روز با من سخن نگفت و من با آن حضرت سخن نگفتم تا رفت بیازار بنی قینقاع پس برگشت تا آمد بمنزل فاطمه علیه السلام و گفت آیا کودک من اینجا است یعنی امام حسن پس دیدم که بیرون آمد و بسوی آن حضرت دوید و دست در گردن یکدیگر در آوردند پس حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود خداوندا من این را دوست میدارم پس دوست دار تو او را و دوست دار هر که دوست دارد او را و از صحیح بخاری و صحیح مسلم نیز این مضمون را از ابو هریره روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم آمد بخانه فاطمه و سه مرتبه حسن را طلبید پس آمد و در گردن مبارکش تعویذی بسته بودند حق الیقین، ص: ۲۸۵ چون حضرت او را دید دستها را گشود و او را در بر گرفت و گفت خداوندا من او را دوست میدارم پس تو او را دوستدار و هر که او را دوست دارد دوست دار پس ابو هریره گفت بعد از آنکه من این سخن را شنیدم هیچ کس نزد من دوست‌تر نبود از حسن بن علی علیه السلام و ایضا از صحیح ترمذی از اسامه روایت کرده است که شبی برای حاجتی بخدمت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم رفتم دیدم که حضرت چیزی بر روی رانهای خود گذاشته است و جامه‌ای بر روی آن پوشانیده است چون از حاجت خود فارغ شدم پرسیدم که چیست آنچه در بر گرفته‌ای پس جامه را برداشت دیدم حسن و حسین علیه السلام بر روی رانهای او خوابیده‌اند پس گفت اینها دو پسر منند و دو پسر دختر منند خداوندا من اینها را دوست میدارم تو اینها را دوست دار و دوست دار هر که را که اینها را دوستدارد و ایضا از صحیح ترمذی از یعلی بن مروه روایت کرده است که حضرت رسول فرمود که حسین از من است و من از حسینم خدایا دوست دار هر که حسین را دوست دارد حسین سبطی است از اسباط و ابن اثیر در جامع الاصول در شرح این حدیث گفته است که سبط فرزند فرزند است یعنی از جمله اسباطی است که فرزندان یعقوب بوده‌اند گویا که یکی از پیغمبرانست و در نهایت اللغه باز همین حدیث را نقل کرده است و در تفسیرش گفته است یعنی امتی است از امتها در خیر و خوبی و گفته است که در حدیث دیگر وارد شده است که حسین دو سبط رسول الله‌اند پس گفته است یعنی دو طایفه و دو قطعه‌اند از آن حضرت و ایضا از صحیح ترمذی روایت کرده است از ابو سعید خدری که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم گفت حسنین بهترین جوانان اهل بهشت‌اند و ایضا از صحاح بخاری و مسلم و ترمذی روایت کرده است که مردی از عبد الله ابن عمر پرسید از خون پشه و کشتن آن در حال احرام ابن عمر گفت از مردم کجائی گفت از مردم عراق ابن عمر گفت نظر کنید باین مرد که سؤال میکند از من از خون پشه و ایشان فرزند پیغمبر را کشتند و شنیدم از رسول خدا که گفت در حق او و برادر او که ایشان دو گل بوستان منند در دنیا و گفت که ایشان دو سید و بهتر و مهتر جوانان اهل بهشتند و ایضا از صحیح نسائی روایت کرده است از عبد الله بن سداد از پدرش که گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بیرون آمد از برای نماز شام یا خفتن و حسن یا حسین را بر دوش داشت پس پیش ایستاد و او را بر زمین گذاشت و تکبیر نماز گفت و در اثنای نماز یک سجده را بسیار طول داد من سر برداشتم دیدم که آن کودک بر پشت آن حضرت سوار شده است و حضرت در سجود است پس باز برگشتم بسجود چون حضرت از نماز فارغ شد مردم گفتند یا رسول الله یک سجده را بسیار طول دادید تا آنکه ما گمان کردیم که امری حادث شد یا وحی بر تو نازل شد فرمود اینها نبود و لیکن پسر من بر پشت حق الیقین، ص: ۲۸۶ من سوار شده بود و نخواستم تعجیل کنم او را تا بحاجت خود برسد و لذت خود را بیابد و از بخاری و سنن ابی داود و ترمذی و نسائی از حسن بصری روایت کرده است که ابو بکر گفت من دیدم حضرت رسول (ص) را بر منبر و حضرت امام حسن علیه السلام در پهلویش بود و گاهی نگاه میکرد بر مردم و گاهی بر او و میگفت این فرزند سید و بزرگوار است و شاید خدا بسبب او اصلاح کند میان دو گروه عظیم از امت من و از صحیح بخاری و ترمذی از انس روایت کرده است که احدی شبیه‌تر نبود بر رسول خدا از حسن و حسین. و احادیث در فضایل ایشان زیاده از حد و احصاء است و آنچه

گذشت از نزول آیه تطهیر و مباحله و غیر آنها در فضیلت ایشان کافی است و اکثر آنها صریح است در امامت ایشان خصوصا احادیث محبوب خدا و رسول خدا بودن چه معلوم است که محبت رسول تابع محبت خدا است و محبت آن حضرت از راه قرابت بشریت نبود چنانکه مکرر بیان شد هرگاه ایشان محبوب خدا و احب اهل بیت بسوی آن حضرت بوده باشند پس باید که در قرب نزد حق تعالی و در کمالات از همه امت زیاده باشند مگر امیر المؤمنین که بدلائل خارجه افضلیت او معلوم شده و در تتمه این احادیث در بسیاری از روایات مذکور است که و ابوهما خیر منهما یعنی پدر ایشان بهتر است از ایشان پس احق خواهد بود بخلاف امت از جمیع خلق خصوصا از آن منافقان که در زمان ایشان بجبر متصدی خلافت شدند و حضرت ایشان را در موطن متعدده لعنت کرده بود و ایضا کسی که دوستی او مستلزم محبت خدا باشد باید که محبت و معرفت او از ارکان دین باشد و هرگز آلوده بگناهی نگردیده باشد و الا عداوت او از جهت آن معصیت واجب خواهد بود و ایضا کسی که آن اختصاص بحضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم داشته باشد که فرماید که او از من است و من از اویم و تشبیه کرده باشد او را باسباط بنی اسرائیل که انبیاء و اوصیای انبیاء بوده‌اند احق است بامامت از دیگران و همچنین بهترین جوانان اهل بهشت بودن دلیل است بر فضل ایشان بر همه عالمیان الا ما اخرجه الدلیل زیرا که باتفاق اهل بهشت همه جوانانند و پیر در بهشت نمیباشد و اگر مراد جمعی باشند که جوان از دنیا رفته باشند آن خطا است زیرا که ایشان در سن کهولت و شیخوخت شهید شده‌اند با آنکه باز مدعای ما ثابت میشود زیرا که بسیاری از پیغمبران مانند حضرت یحیی علیه السلام جوان از دنیا رفته است هرگاه افضل باشند از ایشان البته معصوم و مقتدا و پیشوای خلق خواهند بود و اگر گویند چون ایشان در سن جوانی بودند فرمود که ایشان بهترند از جمعی از اهل بهشت که در سن جوانی باشند این نیز بی‌وجه است زیرا که ایشان در آن وقت در سن طفولیت بودند نه در سن شباب و بر تقدیر تسلیم باز مطلب ما ثابت است زیرا که هرگاه ایشان در سن شباب بهتر حق الیقین، ص: ۲۸۷ باشند از همه اهل بهشت در وقت شباب باز افضلیت ایشان بر وجه اتم ثابت میشود و از غرائب آن است که عامه خواسته‌اند در برابر این حدیث فضیلتی از برای ابو بکر و عمر اثبات کنند حدیثی وضع کرده‌اند که ابو بکر و عمر سید پیران اهل بهشتند غافل از اینکه پیر در بهشت نمیباشد و آن احتمالات دیگر باطل است چنانکه دانستی با اینکه این حدیث ضعیف که خود متفردند بنقل آن و از پسر عمر نقل کرده‌اند متهم است در این باب بجر نفع و عداوت حضرت امیر علیه السلام معلوم است منافات دارد با حدیث سیدا شباب اهل الجنه که عامه و خاصه بطرق متواتره روایت کرده‌اند و ایضا منافات دارد با روایاتی که در کتب معتبره خود روایت کرده‌اند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که فرزندان عبد المطلب سادات و مهتران و بزرگواران اهل بهشتند من و علی و جعفر دو پسر ابو طالب و حمزه و حسین علیه السلام تا مهدی علیه السلام و اگر گویند مراد آنست که ایشان بهترند از جماعتی از اهل بهشت که در آن وقت در سن کهولت بوده‌اند با آنکه بسیار بعید است نفعی بایشان نمی‌بخشد زیرا که دلالت نمیکند بر تفصیل ایشان بر جمعی که در آن وقت در سن شباب یا طفولیت بوده‌اند مانند حضرت امیر علیه السلام و حسنین و مثل این است آن حدیث که در برابر انا مدینه العلم و علی بابها وضع کرده‌اند و الحاق کرده‌اند که عمر سقفا غافلند از اینکه شهر را سقف نمیباشد ایضا حدیث طول دادن سجود برای آن بزرگوار دلالت بر نهایت قرب و منزلت او میکند نزد پروردگار که آن حضرت ترک آداب و سنن جماعت که در آن تخفیف مطلوبست نماید از برای آنکه خواهش او بعمل آید که مبادا خاطر مبارکش برنجند و اگر هر یک از اینها برای اثبات امامت کافی نباشد شک نیست که از مجموع اینها معلوم میشود مرتبه افضلیت که مخصوص ایشان بوده و اهل عصر ایشان با ایشان در آن شریک نبوده پس احق و اولی خواهند بود بامامت زیرا که ترجیح مرجوح و تفضیل مفضول عقلا قبیح است.

(طریق سیم) عصمت است

و بیانش آنست که بپراهمین عقلیه و نقلیه وجوب عصمت امام ع را ثابت کردیم و هیچ فرقه‌ای سوای اثنا عشریه قائل بوجوب عصمت

ائمه که خود دعوی میکنند نیستند پس همه آن مذاهب باطل و مذهب اثنا عشریه حقست.

(طریق چهارم) معجزه است

و از هر یک از ائمه معجزات بی حد و احصا صادر شده و در میان شیعه ایشان متواتر گردیده بلکه در میان عامه نیز متواتر است چنانچه ابن طلحه شافعی در مطالب السؤل و ابن صباغ مکی مالکی در فصول مهمه و ملا جامی در شواهد النبوه و دیگران از علمای عامه در کتب خود ایراد نموده‌اند و آنها را بکرات نام کرده‌اند حق الیقین، ص: ۲۸۸ حتی بر دست نواب و سفرای حضرت صاحب الامر (ع) معجزات عظیمه جاری میشد که بآن سفارت و نیابت ایشان را میدانستند.

(طریق پنجم) اجماعت

و بیانش آنست که همه امت متفقند در آنکه مذهب حق بیرون نیست از مذاهبی که در میان است و آن مذاهب دیگر را ما باطل کردیم بدلیل عدم نص و عدم عصمت و عدم معجزه و عدم افضلیت باتفاق زیرا که اکثر این طوایف باین امور مذکوره در همه ائمه خود که دعوی امامت ایشان میکنند نیستند و طوائفی که قائل باین امور هستند مثل ناووسیه و واقفیه در اصل امامت با اثنا عشریه شریکند پس امامت شان باجماع همه ثابت است و دعوی وقف و غیبت و حیات که مخصوص ایشانست بنصوص متواتره ثابت و در وجوب عدد اثنا عشر در خصوص ایشان و ثبوت موت ایشان باطل است و طرق دیگر از برای اثبات امامت ایشان هست که اگر کسی اندک انصافی داشته باشد و خود را از تعصب خالی کند و طالب حق باشد و در آنها تأمل کند البته هدایت می‌یابد. (اول) علمی که از ایشان در میان جمیع فرق عالم منتشر گردیده و علمی که هر یک از مشاهیر علماء بیک علم از آنها ممتازند جمیع آنها در ائمه ما جمع شده است چنانچه سابقا مذکور شد که جمیع علماء همه رعیت حضرت امیرند و همه از آن حضرت اخذ کرده‌اند و خود را منسوب باو میگردانند در جمیع علوم از اصول دین و احکام شریعت و تفسیر قرآن و علم عربیت و طب و حکم و وصایا و آداب و علم اخلاق و معاشرت و سیاست و نجوم و غیر آنها و همه از آن حضرت نقل کرده‌اند و کلام او را متبع دانسته‌اند و راه اعتراضی بر آنها نگشوده‌اند با آن عداوتی که اکثر فرق از برای اغراض باطله با او داشتند و همچنین جمیع این علوم را از ائمه ذریه او اخذ کرده‌اند و کسی از اهل علم در فضل و جلالت و علو درجه ایشان شک نکرده است و در زمان حضرت امام زین العابدین علیه السلام چون ملاعین بنی امیه مستولی شده بودند و کفر عالم را فرا گرفته بود و تقیه شدید بود و مردم را بخود راه نمیداد اگر سایر علوم کمتر از آن حضرت منقول گردیده ادعیه که از آن حضرت منقول شده مانند صحیفه کامله که بکتب سماویه شبیه است و معلوم است که بالهام الهی بر زبان معجز بیان او جاری گردیده و باین سبب او را بانجیل اهل بیت و زبور آل محمد ملقب ساخته‌اند و سایر ادعیه که این شکسته چندین برابر صحیفه از ادعیه آن حضرت جمع کرده‌ام و حقا که اگر آنها نمیبود مردم طریق مناجات با قاضی الحاجات را نمیدانستند و آداب حسنه و کلمات جلیله و اطوار پسندیده آن حضرت که کتب خاصه و عامه بآنها زینت یافته برای ارباب حال و اصحاب زهد و ریاضت و کمال سرمشقی است که بآنها حق الیقین، ص: ۲۸۹ اکتفا میتوانند نمود و چون در زمان حضرت امام محمد باقر علیه السلام و امام جعفر صادق علیه السلام که اواخر زمان بنی امیه و اوایل دولت بنی عباس بود از آن دو بزرگوار آن قدر از مسائل حلال و حرام و علم تفسیر و کلام و قصص انبیاء و سیر و تواریخ ملوک عرب و عجم و غیر اینها از غرائب علوم منتشر گردید که عالم را فرو گرفت و محدثان شیعه در اطراف عالم منتشر گردیدند و پیوسته از مناظرات و مباحثات بر علمای جمیع فرق غالب بودند و چهار هزار کس از علمای مشهور از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده‌اند و اکثر ایشان صاحب تصانیف بودند و چهار صد اصل در میان شیعه بهم رسید که اصحاب باقر و صادق و کاظم روایت کرده بودند و

ایشان را در هیچ حکم احتیاج بر جوع بعلماء مخالفان نبود بلکه همه محتاج بایشان بودند و ابو حنیفه و سایر علماء و قضات ایشان هرگاه در مسئله‌ای عاجز و حیران میشدند رجوع به محمد بن مسلم و امثال او از اصحاب آن حضرت می نمودند و محمد بن نعمان که یکی از اصحاب آن حضرت بود و در طاق المحامل کوفه دکانی داشت آن قدر علمای ایشان را در مناظرات و مباحثات عاجز میکرد که آن ملاعین او را شیطان الطاق میگفتند و شیعیان او را مؤمن الطاق مینامیدند و هشام بن الحکم و هشام بن سالم و محمد بن مسلم و زراره و امثال ایشان در فنون علوم و خصوص هشامین در علم کلام چندان ماهر گردیده بودند که در مجالس خلفاء و امراء با علمای مشهور مخالفان مباحثات میکردند و بر همه غالب بودند و حضرت امام موسی علیه السلام نیز در نشر علوم در این مرتبه بود تا آنکه هارون ملعون او را حبس کرد و حضرت امام رضا علیه السلام در مدت قلیلی که در خراسان بود آن قدر علوم و آثار از آن حضرت منتشر گردید که کتابهای مفرد در این باب جمع کرده‌اند و مأمون علمای جمیع ملل را جمع کرد تا با آن حضرت مناظره کنند شاید عجز آن حضرت ظاهر شود و بر همه غالب آمد و همه اقرار بامامت آن حضرت کردند و بدین حق در آمدند و حضرت امام محمد تقی علیه السلام بسن نه سالگی امام شد و در سال اول امامتش بحج رفت و اکثر شیعیان از اطراف بحج آمدند که بخدمت آن حضرت برسند و اکثر ایشان فضیلتی مشهور بودند در سه روز ایام منی سه هزار مسأله کلامی و غیر آن را بر نهج حق جواب فرمود که همه حیران شدند و در مجلس مأمون با یحیی بن اکثم و سایر علمای مشهور ایشان مناظره کرد و همه ملزم شدند و اقرار بفضل و امامت آن حضرت نمودند و حضرت امام علی نقی و امام حسن عسکری سلام الله علیهما بسبب محبوس بودن ایشان در سر من رأی اگر چه مردم کم بخدمت ایشان می رسیدند و احادیث از ایشان کمتر روایت شده است اما هر سال عرایض بسیار از شیعیان بایشان می رسید و جواب آنها را می نوشتند و مسائلی که بر خلفاء مشتبه می شد بر ایشان حق الیقین، ص: ۲۹۰ عرض میکردند و قول ایشان را بر اقوال سایر فقهاء ترجیح می دادند و کسی دعوی نمی تواند کرد که ایشان این علوم را از علمای مخالفین یا راویان ایشان اخذ کرده‌اند زیرا که هرگز کسی احدی از ایشان را ندیده بود که نزد احدی از علماء تردد کرده باشند و ایضا علوم ایشان مباین علوم دیگران و مخصوص ایشان است و همه علماء محتاج بایشان بوده‌اند در علم و ایشان محتاج باحدی نبودند پس معلوم می شود که این علم لدنی است که از جانب خدا و رسول به ایشان رسیده و حق تعالی ایشان را مخصوص بآن گردانیده تا مفزع و پناه امت باشند و این را معجز ایشان گردانیده چنانچه معجز جد ایشان حضرت رسالت این بود که علوم اولین و آخرین و قصص انبیاء و مرسلین را بدون آنکه در کتابی بخواند یا از احدی بشنود آورد. دوم آنکه جمیع امت اجماع کرده‌اند بر طهارت و عدالت ایشان و هیچ کس قدرت نکرده که قدحی در احدی از ایشان بکند یا فسقی و عیبی بایشان نسبت دهد با آن سعی که دشمنان ایشان از خلفاء و امراء و حاسدان ایشان در حط مرتبه ایشان مینمودند و هر که اظهار عداوت ایشان میکرد مقرب خود میگردانیدند و کسی را که گمان ولایت و محبت ایشان باو میبردند دور میکردند و محروم میگردانیدند بلکه در مقام قتل و استیصال او بر می آمدند زیرا که میدیدند که اکثر خلق اعتقاد بامامتی که تالی رتبه نبوتست نسبت بایشان دارند و شیعیان ایشان در اطراف بلاد منتشر گردیده‌اند و دعوی صدور معجزات و عصمت از معاصی و زلات از برای ایشان میکنند حتی آنکه غالیان باعتبار غرایب احوال و محاسن صفات و اخبار از مغیبات و سایر معجزات که از ایشان میدیدند بعضی اعتقاد پیغمبری و بعضی اعتقاد خدائی در حق ایشان کردند و باین مراتب با وفور اعداء و حساد نتوانستند افترائی در حق ایشان بکنند یا نسبت معصیتی و خطائی بایشان بدهند با آنکه میبینیم که عادت چنین جاری شده است که کسی که اندک منزلتی و رتبه‌ای در میان مردم بهم رساند در علم یا صلاح از زبان دشمنان سالم نماند و البته عیبی چند از برای او اثبات میکنند و امری چند در حق او افتراء میکنند که قدر او را پست کنند و او را از مرتبه خود بیندازند پس این از جمله معجزات ایشان است که حق تعالی دست و زبان دشمنان را بسته است و رتبه ایشان را در میان دوست و دشمن بمرتبه‌ای ظاهر گردانیده است که کسی یارای تهمتی و افترائی در حق ایشان ندارد. سیم آنکه در جمیع فرق اسلام خواه آنها که ایشان را امام میدانند و خواه آنها که امام نمیدانند همه اتفاق نموده‌اند بر

فضیلت و عدالت و علو قدر و طهارت ایشان مگر قلبی از حق الیقین، ص: ۲۹۱ خوارج و اشباه ایشان که از فرق اسلام خارجند و همه قول ایشان را حجت میدانند و روایات از ایشان نقل میکنند و در کتب خود ایشان را با نهایت تعظیم و تکریم نقل میکنند و در آن نیز شکی نیست که جمعی کثیر از فضلاء اصحاب باقر و صادق علیهما السلام و سایر ائمه بوده‌اند از اهل عراق و حجاز و خراسان و فارس و غیر ذلک مانند زراره و محمد بن مسلم و ابو بریده و ابو بصیر و هشامین و حرمان و بکیر و مؤمن الطاق و ابان بن تغلب و معاویه بن عمار و جماعت بسیار که احصاء نمیتوان نمود و در کتب رجال و فهرستهای علماء شیعه مسطورند و ایشان رؤساء شیعه بودند در فقه و حدیث و کلام کتابها تصنیف کرده مسائل را جمع نموده‌اند و هر یک از ایشان اتباع و شاگردان بسیار داشته‌اند و پیوسته بخدمت ائمه می‌آمدند و احادیث می‌شنیده‌اند و بعراق و سایر بلاد پر می‌گشته‌اند و در کتب خود ثبت می‌کرده‌اند و از ایشان روایت مینموده و معجزات از ایشان منتشر می‌گردانیده‌اند و اختصاص ایشان بائمه معلوم است چنانچه اختصاص ابو یوسف و سایر شاگردان ابو حنیفه باو و اختصاص شاگردان شافعی باو بر همه کس معلوم است و شک نیست که ائمه بر اقوال و احوال ایشان مطلع بوده‌اند پس خالی از دو شق نیست یا این جماعت در آنچه نسبت بآن حضرت میدهند از مذاهب شیعه راست می‌گویند و محققند یا دروغ می‌گویند و مبطلند اگر صادقند در آنچه نسبت بائمه خود میدهند از دعوی امامت و نص بر ایشان و صدور معجزات از ایشان کفر و فسق مخالفان ایشان پس همه این مراتب حق و ثابت است و اگر دروغ می‌گویند چرا ائمه ایشان با علم باحوال و اقوال ایشان تبری از ایشان نفرمودند و کذب و بطلان ایشان را ظاهر نکردند همچنانکه تبری از مذاهب باطله ابو الخطاب و مغیره بن شعبه و سایر غلات و اهل ضلال نمودند و اگر دانسته اغماض کرده‌اند و تصویب اقوال و افعال مذاهب باطله ایشان نموده‌اند پس العیاذ باللّٰه خود نیز از اهل ضلال خواهند بود که راضی بآنها بودند و اخماس ایشان را قبول مینمودند و هیچ مسلمانی این امر را بایشان نسبت نمیدهد و ایشان را چنین نمیدانند. چهارم آنکه حقتعالی دوست و دشمن را همه مجبور و مجبول بر تعظیم و تبجیل ایشان ساخته حتی خلفای جور و امرای ایشان که نهایت عداوت با ایشان داشتند تفخیم و توقیر ایشان مینمودند و انکار جلالت و فضل ایشان مینمودند چنانکه خلفای ثلثه که غصب حق امیر المؤمنین علیه السلام نموده بودند در ایام امامت خود ظاهراً در اعزاز و اکرام آن حضرت و حسنین نهایت مبالغه مینمودند و همچنین آنها که نکث بیعت آن حضرت کردند با آنکه در مقام مقاتله و مجادله در آمدند باز انکار فضیلت آن حضرت نمیکردند و هم چنین معاویه با آنکه بنای همه حق الیقین، ص: ۲۹۲ کارش بر فساد و عناد بود باز انکار فضیلت و مناقب آن حضرت مینمودند و بغیر شرکت در قتل عثمان فسقی بآن حضرت نسبت میداد و بهمین قانع بود که حضرت امارت او را برای او باقی بدارد و اقرار کند بخلافت آن حضرت و بیعت کند و مکرر مناقب و فضائل آن حضرت را در حضور او مذکور میساختند و انکار نمیکرد و یزید با آن قبایح اعمال باز انکار فضل حضرت سید الشهداء علیه السلام نمیکرد و حضرت امام زین العابدین علیه السلام را تعظیم مینمود در واقعه حره مسلم بن عقبه را سفارش کرد که حرمت آن حضرت و اهل بیت او را مرعی دارد و بنی مروان نیز آن حضرت را نهایت اکرام و اعظام مینمودند و همچنین سایر خلفای بنی امیه و بنی عباس هر یک از ائمه را که در زمان ایشان بودند زیاده از همه کس بظاهر رعایت میکردند حتی آنکه متوکل با آن عداوت و عناد و عصبیت حضرت امام علی النقی علیه السلام را نهایت تعظیم مینمود با آن که همه ائمه محبوس ایشان و زیر دست ایشان بودند و نهایت عداوت داشتند حقتعالی چنین تسخیر قلب ایشان کرده بود که در هنگام ملاقات نهایت تعظیم و تبجیل مینمودند و قدرت بر تحقیر و اهانت نداشتند و مؤید این است آنچه حقتعالی تسخیر کرده است دل‌های طوایف مختلفه خلق را بزیارت قبور مقدسه و تعظیم مشاهده مشرفه ایشان حتی آنکه از بلاد بعیده با وجود اخطار شدید متوجه زیارت ایشان میشوند و حوائج عظیمه نزد ضرایح مطهره ایشان طلب مینمایند و امید اجابت میدارند و برآورده میشود و در ششاید خطیره پناه بروضات مقدسه ایشان می‌برند و امان می‌یابند و مخالفان این اعمال را نزد قبور خلفاء و ائمه که اعتقاد دارند بعمل نمی‌آورند و پناه باین ضرایح می‌آورند و ایضا خلفای بنی امیه و بنی عباس با آنکه اکثر عالم از ایشان بود و اکثر پادشاهان مغرب و مشرق مطیع ایشان بودند و اتباع ایشان اضعاف شیعیان ائمه ما

بودند قبور ایشان مندرس و متروک شد و اکثر ایشان معلوم نیست که در کجا مدفونند و نادری که معلوم است کسی رغبت زیارت ایشان نمیکند و بعضی از سادات که نسبت ایشان بحضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در مرتبه ایشان یا نزدیکتر و ظاهرا نیز علم و زهد و ورع و عبادت بسیار داشته‌اند و در حیات و موت ایشان عشری از اعشار تعظیم ایشان و قبور ایشان از برای آنها نمیکردند و اگر قبور بعضی از ایشان را فی الجمله تعظیمی و رعایتی کنند باعتبار انتساب بایشانست مثل حضرت معصومه و عبد العظیم پس از این از جمله معجزات ایشانست که حقتعالی تسخیر قلوب اصناف عباد بر تعظیم ایشان در حال حیات و بعد از وفات نموده با آنکه دواعی و جهات دنیویه با ایشان نبوده و مردم از خلفای جور بسبب احترام و اکرام ایشان متضرر میشدند باز ترک تعظیم و اکرام ایشان نمینمودند و خلفای جور حق الیقین، ص: ۲۹۳ سعیها کردند که مردم ترک زیارت ایشان بکنند خصوصا حضرت امام حسین علیه السلام را که متوکل خواست که جای قبور آن حضرت و سایر شهداء را شخم و زراعت کند که موضع قبر مقدس منظمس شود نتوانست و گاوها که بشخم بسته بودند چون بحایر میرسیدند داخل نمیشدند و گاو بسیاری را کشتند و داخل نشدند پس جمعی را فرستادند که به بیل و کلنگ اثر آن قبر را خراب کنند جمعی از نزدیک قبر ظاهر شدند که نمیشناختند ایشان را مانع شدند سر کرده ایشان گفت که ایشان را تیر باران کنید هر که تیری بآن جانب انداخت برگشت و صاحبش را کشت پس گفت که آب بر آن صحرا رها کنند چون آب بحایر رسید از چهار طرف بلند نشد و داخل حایر نشد و بعضی گفته‌اند سبب تسمیه حایر این است پس جمعی را مقرر کرد که سر راهها را نگاه دارند و هر که زیارت رود او را بکشند و خانه‌اش را غارت کنند و باز مردم ترک زیارت نکردند و با این مخاوف زیارت میرفتند و این بغیر از این نیست که حقتعالی خواسته است که قدر ایشان را عظیم گرداند و رفعت درجه ایشان را ظاهر سازد قطع نظر از معجزات که در مشاهد مطهره ایشان ظاهر میگردد در اکثر سنوات خصوصا نزد ضریح سید الشهداء از کور روشن شدن و از بلاهای مزمن شفا یافتن که مخالف و مؤالف همه اقرار بآن‌ها دارند و فقیر در بحار الانوار و حیات القلوب و جلاء العیون بعضی از آنها را ذکر کرده‌ام و بطریق معتبره بسیار منقول است که قتاده بصری که از مفسرین مشهور عامه است بخدمت حضرت امام محمد باقر علیه السلام آمد حضرت فرمود که توئی فقیه اهل بصره گفت بلی حضرت فرمود وای بر تو ای قتاده حقتعالی خلقی آفریده است که ایشان را حجت‌های خود گردانیده است بر خلق خود پس ایشان میخهای زمین‌اند و خازنان علم الهی‌اند برگزید ایشان را پیش از آنکه خلائق را بیافریند نوری چند بودند از جانب راست عرش او پس قتاده مدتی ساکت ماند که یارای سخن گفتن نداشت پس گفت بخدا سوگند که در پیش خلفاء و فقهاء و ابن عباس و پادشاهان نشسته‌ام و دل من نزد ایشان مضطرب نشد چنانچه نزد تو مضطرب شده است حضرت فرمود میدانی در کجائی در پیش خانه آباده نشسته‌ای که حقتعالی در شأن ایشان فرموده است **فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ** تا آخر آیه یعنی مشکاة نور الهی که خدا نور خود را بآن مثل زده است در خانه‌ای چند افروخته شده که خدا رخصت داده و مقرر فرموده که پیوسته رفیع و بلند آوازه باشند و مذکور شود در آنها نام خدا و تسبیح و تنزیه کنند خدا را در آن خانه‌ها در بامداد و پسین مردانی چند که غافل نمیگرداند ایشان را تجارتی و نه فروختی از یاد خدا و از برپا داشتن نماز و دادن زکاة پس حضرت فرمود که تو اکنون نزد آن خانه‌ها نشسته‌ای و حق الیقین، ص: ۲۹۴ مائیم آن خانه آباده قتاده گفت راست گفתי و الله خدا مرا فدای تو گرداند بخدا سوگند که آن خانه‌ها سنگ و گل نیست بلکه خانه نبوت و امامت و علم و حکمت است و ایضا در روایت معتبره دیگر وارد شده است که در سالی که هشام بن عبد الملک بحج رفته بود در مسجد الحرام دید که مردم نزد حضرت امام محمد باقر علیه السلام هجوم آورده‌اند و از امور دین خود سؤال میکنند عکرمه شاگرد ابن عباس از هشام پرسید که کیست آن که نور علم از جبین او ساطع است میروم که او را خجل کنم چون به نزدیک حضرت آمد و ایستاد لرزه بر اندام او افتاد و مضطرب شد و گفت یا بن رسول الله من در مجالس بسیار نزد عباس و دیگران نشسته‌ام و این حالت مرا عارض نشده است حضرت همان جواب را فرمود پس معلوم شد که از معجزات امام و شواهد امامت آنست که حقتعالی محبت ایشان را در دل دوستان و مهابت ایشان را در دل‌های دشمنان می‌افکند که طوعا و کرها در حیات

برگزید شوهر ترا و وحی کرد بسوی من که تو را باو نکاح کنم ای فاطمه خدا بمن عطا کرده است هفت خصلت را که باحدی پیش از ما نداده است و بعد از ما نخواهد داد منم خاتم پیغمبران و گرامی‌ترین ایشان بر خدا و محبوب‌ترین خلق بسوی خدا و من پدر توام و وصی من بهترین اوصیاء است و محبوب‌ترین خلق است بسوی خدا و او شوهر تست و حق الیقین، ص: ۲۹۶ شهید ما بهترین شهیدان است و محبوب‌ترین ایشانست بسوی خدا و او حمزه عم پدر و شوهر تست و از ما است آنکه دو بال خدا باو داده است که پرواز میکنند در بهشت با ملائکه هر جا که خواهد و او پسر عم پدر تو و برادر شوهر تو است و از ما است دو سبط این امت و آنها دو پسر تواند حسنین و ایشان بهترین جوانان بهشتند و پدر ایشان بحق آن خدائی که مرا بحق فرستاده است بهتر است از ایشان ای فاطمه بحق آن خداوندی که مرا بحق فرستاده است که از حسن و حسین (ع) بهم خواهد رسید مهدی این امت و ظاهر خواهد شد در وقتی که دنیا هرج و مرج شود و فتنه‌ها ظاهر گردد و راهها بسته شود و غارت آورند مردم بعضی بر بعضی نه پیری رحم کند بر کودکی و نه کودکی تعظیم کند پیری را پس خدا برانگیزد در آن وقت از فرزندان ایشان کسی را که فتح کند قلعه‌های ضلالت را و دل‌هائی را که غافل از حق باشد و قیام نماید بدین خدا در آخر الزمان چنانچه من قیام نمودم و پر کند زمین را از عدالت چنانچه پر از جور شده باشد ای فاطمه اندوهناک مباش و گریه مکن که خدای عز و جل رحیم‌تر و مهربان‌تر است بر تو از من بسبب منزلتی که نزد من داری و محبتی که از تو در دل من است و خدا تو را تزویج کرده است بکسی که حبشش از همه بزرگتر است و منصبش از همه گرامی‌تر است و رحیم‌ترین مردم است بر رعیت و عادل‌ترین مردم است در قسمت بالسویه و بیناترین مردم است باحکام الهی و من از خدا سؤال کردم که تو اول کسی باشی از اهل بیت من که بمن ملحق شوند و علی علیه السلام فرمود که فاطمه نماند بعد از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم مگر هفتاد و پنج روز که به پدر خود ملحق گردید. مؤلف گوید که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم حضرت مهدی را بحسینین علیهما السلام هر دو نسبت داد برای آنکه از جهت مادر از نسل حضرت امام حسن علیه السلام است زیرا که مادر حضرت امام محمد باقر علیه السلام دختر امام حسن علیه السلام بود و چند حدیث دیگر روایت کرده است که از نسل حضرت امام حسین علیه السلام است و دارقطنی که از محدثین مشهور عامه است همین حدیث را طبق آن از ابو سعید خدری روایت کرده است و در آخرش گفته است که حضرت فرمود که از ما است مهدی این امت که عیسی علیه السلام در عقب او نماز خواهد کرد پس دست زد بر دوش حسین علیه السلام و فرمود که از این بهم خواهد رسید مهدی این امت و ایضا ابو نعیم از حذیفه و ابو تمامه باهلی روایت کرده است که مهدی رویش مانند ستاره درخشانست و بر جانب راست روی مبارکش خال سیاهی هست و بروایت عبد الرحمن بن عوف دندانهایش گشاده است و بروایت عبد الله بن عمر بر سرش ابری سایه خواهد کرد و بر بالای سرش ملکی ندا خواهد کرد که این مهدی است و خلیفه خدا است پس او را متابعت کنید و بروایت جابر بن عبد الله و ابو سعید عیسی پشت سر مهدی حق الیقین، ص: ۲۹۷ نماز خواهد کرد و صاحب کفایه الطالب محمد بن یوسف شافعی که از علمای عامه است کتابی نوشته است در باب ظهور مهدی و صفات و علامات او مشتمل بر بیست و پنج باب و گفته است که من همه را از غیر طریق شیعه روایت کرده‌ام و کتاب شرح السنه حسین بن سعید بغوی که از کتب مشهوره معتبره عامه است نسخه قدیمی از آن نزد فقیر هست که اجازات علمای ایشان بر آن نوشته است و در آن پنج حدیث در اوصاف مهدی از صحاح ایشان روایت کرده است و حسین بن مسعود فرا در مصابیح که الحال در میان عامه متداول است پنج حدیث در خروج مهدی روایت کرده است و بعضی از علمای شیعه (رض) از کتب معتبره عامه صد و پنجاه و شش حدیث در این باب نقل کرده است و در ولادت حضرت مهدی علیه السلام و غیبت او و آنکه امام دوازدهم است و نسل امام حسن عسکری علیه السلام است و اکثر این حدیث مقرونست باعجاز زیرا که خبر داده‌اند بترتیب ائمه (ع) تا امام دوازدهم و خلفای ولادت آن حضرت و آنکه آن حضرت را دو غیبت خواهد بود ثانی درازتر از اول و آنکه آن حضرت مخفی متولد خواهد شد با سایر خصوصیات و جمیع این مراتب واقع شد و کتبی که مشتملند بر این اخبار معلوم است که سالها پیش از ظهور این مراتب مصنف شده است پس این اخبار قطع نظر از تواتر از چندین

جهت دیگر افاده علم مینمایند و ایضا ولادت آن حضرت و اطلاع جمع کثیر بر آن ولادت با سعادت و دیدن جماعت بسیار آن حضرت را از ثقات اصحاب از وقت ولادت شریف تا غیبت کبری و بعد از آن نیز معلوم است در کتب معتبره خاصه و عامه مذکور است چنانچه بعد از این مذکور خواهد شد ان شاء الله و صاحب کتاب فصول مهمه و مطالب السئول و شواهد النبوة و ابن خلکان و بسیاری از مخالفان در کتب خود ولادت آن حضرت را با سایر خصوصیات که شیعه روایت کرده‌اند نقل کرده‌اند پس چنانکه ولادت آباء اطهار آن حضرت معلوم است ولادت آن حضرت نیز معلوم است و استبعادی که مخالفان میکنند از طول غیبت و خفای ولادت و طول عمر شریف آن حضرت فایده نمیکند و اموری که بپراهن قاطعه ثابت شده باشد بمحض استبعاد نفی آنها نمیتوان نمود چنانکه کفار قریش انکار معاد مینمودند بمحض استبعاد که استخوانهای پوسیده و خاک شده چگونه زنده میتواند شد با آنکه امثال آن در امام سابقه بسیار واقع شده و در احادیث عامه و خاصه وارد شده است که آنچه در امام سابقه واقع شده مثل آن در این امت واقع میشود و از آن جمله حضرت ابراهیم علیه السلام چون منجمان نمرود را خبر داده بودند که در این زمان شخصی بهم خواهد رسید که دین و ملک شما را بر هم زند و نمرود امر کرده بود که مردان و زنان را از هم دیگر جدا کنند و پدر حضرت ابراهیم در نهران با مادر او حق الیقین، ص: ۲۹۸ مقاربت کرد حضرت مخفی در غاری متولد شد و مدتی پنهان بود و موسی نیز چون منجمان خبر داده بودند که از بنی اسرائیل کسی بهم خواهد رسید که سبب هلاک فرعون باشد فرعون حکم کرد بکشتن پسران بنی اسرائیل و حمل و ولادت موسی مخفی واقع شد چنانچه مشهور است و بعد از آنکه از فرعون گریخت سالها در حوالی مصر بود و فرعون با آن سلطنت و استیلاء بر مکان او مطلع نشد و میان حضرت یعقوب و یوسف نه روز فاصله بود یوسف پادشاه بود و یعقوب پیغمبر و چون حقتعالی میخواست ثواب او را عظیم کند سالها بر وجود فرزند خود و احوال او مطلع نشد پس چه استبعاد دارد که چون خلفای جور شنیده بودند که حضرت رسول و ائمه خبر داده بودند که امام دوازدهم ظاهر خواهد شد و عالم را پر از عدالت خواهد کرد و خلفای جور و سلاطین ظلمه را بر طرف خواهد کرد و شیعه پیوسته انتظار وجود ظهور او را میکشیدند و ایشان سعی در اطفاء این نور میکردند و لهذا امام علی النقی و امام حسن عسکری علیهما السلام را در سر من رأی محبوس گردانیده بودند و پیوسته از حمل و ولادت آن سرور خبر میگرفتند و در مقام تضييع آن گوهر بودند حقتعالی اظهار قدرت کامله خود نموده حمل مادر آن حضرت را مستور گردانیده و ولادت با سعادت او را از ظلمه و خلفای جور مخفی گردانیده او را بحفظ و حمایت خود از شر ظالمان دور کرده باشد چنانچه ولادت آن بزرگوار را مستور ساخته بود و بر شیعیان و موالیان و مخالفان بآثار و اخبار کالشمس فی رابعه النهار ظاهر و هویدا کرده باشد تا حجت بر عالمیان تمام شود و جمعی کثیر که اسماء ایشان معروف است بر ولادت با سعادت آن حضرت مطلع شدند مانند حکیمه خواتون و قابله‌ای که در سر من رأی همسایه ایشان بود و بعد از ولادت تا وفات حضرت امام حسن عسکری علیه السلام جماعت بسیار بخدمت آن حضرت رسیدند و معجزاتی که در وقت ولادت آن حضرت و در نرجس خواتون مادر آن حضرت ظاهر شد زیاده از حد عد و احصاء است و در کتاب بحار الانوار و جلاء العیون و رسائل دیگر ایراد نموده‌ام و اشهر در تاریخ ولادت شریف آن حضرت آنست که در سال دویست و پنجاه و پنجم هجرت واقع شده و جمعی دویست و پنجاه و شش گفته‌اند و بعضی دویست و پنجاه و هشت نیز گفته‌اند و بنا بر مشهور میان خاصه و عامه وفات حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در سال دویست و شصت بوده پس سن شریف آن حضرت در وقت امامت بنا بر قول اول تقریباً پنج سال بوده و بنا بر قول دوم چهار سال و بنا بر قول سیم دو سال و مع ذلک آن معجزات و غرائب حالات از آن حضرت بظهور می‌آمد و آن حضرت را دو غیبت بود یکی صغری و دیگری کبری و در غیبت آن حضرت جمعی از سفرا و نواب داشت که مردم عرایض بایشان میدادند و مسائل میپرسیدند و حق الیقین، ص: ۲۹۹ جواب بخط شریف آن حضرت بیرون می‌آمد و خمس و نذرها که ایشان میبردند میگرفتند و بخدمت حضرت عرض میکردند و حضرت میفرمود که بسادات و فقرای شیعیان برسانید و جمع کثیر هر ساله موظف بودند و بر دست و زبان سفراء معجزات عظیمه ظاهر میشد که مردم یقین میدانستند که ایشان از جانب آن حضرت

منصوبند چنانچه مقدار مال را میگفتند و نام کسی که مال را فرستاده بود میبردند و آنچه بر ایشان در راه گذشته بود خبر میدادند و موت و بیماری و سایر احوال آینده ایشان را میفرمودند و بهمان نحو واقع میشد و انواع معجزات از ایشان بظهور می‌آمد و در این غیبت صغری جماعت بسیار از غیر سفراء بخدمت آن حضرت رسیدند و مدت این غیبت تقریباً هفتاد و چهار سال بود و سفراء بسیار بودند اما سفرای معروف که همیشه شیعیان ایشان را می‌شناختند و بایشان رجوع میکردند چهار نفر بودند اول ایشان عثمان بن سعید اسدی بود که حضرت امام علی النقی و حضرت امام حسن عسکری (ع) نص بر عدالت و امانت او فرموده بودند و بشیعیان گفته بودند که آنچه او میگوید حق است و از جانب ما میگوید و بعد از آنکه او برحمت خدا رفت ابو جعفر محمد بن عثمان قائم مقام او گردید بنص امام حسن عسکری و بنص پدرش از جانب حضرت صاحب و حضرت صاحب علیه السلام بعد از وفات عثمان بمحمد نامه‌ای نوشت که **إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ** تسلیم میکنیم امر خدا را و راضی شده‌ایم بقضای او و پدر تو با سعادت زندگانی کرد و مرد حمیده و پسندیده پس خدا رحمت کند او را و ملحق گرداند او را باولیاء و موالی او زیرا که پیوسته اهتمام کننده بود در امر ایشان و سعی کننده بود در آنچه موجب قرب او بود بسوی خدا و بسوی ائمه هدی حقتعالی روی او را منور گرداند و لغزشهای او را بیامزد و حقتعالی ثواب تو را عظیم گرداند و صبر نیکو ترا کرامت فرماید و مصیبت او بتو و بما هر دو رسیده است و مفارقت او تو را و ما را نیز بوحشت افکنده است پس خدا او را شاد گرداند در بازگشت او بآخرت و از جمله کمال سعادت او آنست که حقتعالی او را فرزندی مثل تو روزی کرده است که جانشین او باشد بعد از او و قائم مقام او باشد بامر او و ترحم کند بر او میگویم که الحمد لله که نفوس راضی‌اند بمکان تو و آنچه خدا در تو و نزد تو مقرر گردانیده است و خدا تو را یاری کند و تقویت کند و اعانت نماید و توفیق دهد و حافظ و ناصر و معین تو باشد و چندین توفیق و قیام از ناحیه مقدسه مشتمل بر سفارت او برای شیعیان بیرون آمد و اجماع شیعه بر عدالت و نیابت او منعقد شد و پیوسته در امور باو رجوع میکردند و معجزات از او ظاهر میشد و کتابها در فقه تصنیف کرد مشتمل بر آنچه از حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و از پدر خود شنیده بود و ابن بابویه از او روایت کرده است که حق الیقین، ص: ۳۰۰ گفت بخدا سوگند که حضرت صاحب الامر هر سال در موسم حج در کعبه و مشاعر حاضر میشود و مردم را مبیند و می‌شناسد و مردم او را می‌بینند و نمیشناسند و از او پرسیدند که تو صاحب این امر را دیده‌ای گفت بلی در این نزدیکی دیدم که به پرده‌های کعبه چسبیده بود در مستجار و می‌گفت خداوندا بمن انتقام بکش از دشمنان خود و ابن بابویه و شیخ طوسی و دیگران روایت کرده‌اند از علی بن احمد دلال قمی که گفت روزی بخدمت محمد بن عثمان رفتم که بر او سلام کنم دیدم تخته‌ای در پیش خود گذاشته و نقاشی را نشانیده که آیات قرآنی بر آن نقش میکند و اسماء ائمه را بر حواشی آن نقش مینماید گفتم ای سید من این تخته چیست گفت این را برای قبر خود می‌سازم که بر روی آن مرا دفن کنند یا بر پشت من در قبر بگذارند که مرا بآن تکیه بدهند و قبر خود را کنده‌ام و هر روز داخل قبر خود میشوم و یک جزو قرآن در آن میخوانم و بیرون می‌آیم چون فلان روز از فلان ماه از فلان سال بشود من از دنیا رحلت خواهم کرد و با این تخته در آن قبر مدفون خواهم شد و چون از خدمت او بیرون آمدم آن روز مخصوص را نوشتم و پیوسته منتظر آن بود تا آنکه در همان روز از همان ماه و سالی که گفته بود برحمت خدا واصل شد و در همان قبر مدفون شد و این خبر را ام کلثوم دختر او و دیگران نیز بهمین طریق روایت کرده‌اند و روایت کرده‌اند که در سال سیصد و پنج برحمت ایزدی واصل شد و چون نزدیک وفات او شد حضرت صاحب الامر علیه السلام او را امر کرد که ابو القاسم حسین بن روح را قائم مقام خود کند و جعفر بن محمد بن مثیل نهایت اختصاص بمحمد بن عثمان داشت و اکثر کارهای حضرت را باو میفرمود و اکثر مردم را گمان آن بود که او را نایب خود خواهد کرد جعفر گفت من در وقت احتضار محمد ابن عثمان بر بالین او نشسته بودم و با او سخن می‌گفتم و سؤالها میکردم و حسین بن روح نزد پاهای او نشسته بود پس محمد متوجه من شد و گفت حضرت بمن فرموده است که حسین را وصی خود کنم و او را نایب گردانم پس من برخاستم و دست حسین بن روح را گرفتم و او را بر جای خود نشانیدم و خود رفتم و نزدیک پاهای او نشستم و بعد از آن جعفر در خدمت

حسین میبود و به خدمات او قیام مینمود و جماعت بسیار از محدثین شیعه روایت کرده‌اند که چون نزدیک وفات محمد بن عثمان شد اکابر شیعه را طلبید و بهمه گفت که اگر مرگ مرا دریابد امر نیابت و سفارت با ابو القاسم حسین بن روح نوبلی است و از جانب حضرت صاحب مأمور شده‌ام که او را نایب کنم بعد از من در امور خود باو رجوع کنید پس جمیع شیعه باو رجوع میکردند و زیاده از بیست و یک سال او مشغول سفارت بود و مرجع جمیع شیعه بود و بنحوی تقیه میکرد که سنیان اکثر او را از خود میدانستند و نهایت محبت باو داشتند تا آنکه در ماه شعبان سال سیصد و حق الیقین، ص: ۳۰۱ بیست و شش بریاض بهشت ارتحال نمود و بامر حضرت صاحب شیخ جلیل علی بن محمد سمری را وصی و قائم مقام خود گردانید و سفارت و نیابت باو تعلق گرفت و سه سال امر نیابت با او بود و در نیمه ماه شعبان سال سیصد و بیست و نه برحمت حق واصل شد و این سه سال بتأثیر نجوم بود که اکثر علماء و محدثین شیعه در این سال بعالم بقاء ارتحال نمودند و ابتداء غیبت کبری شد و آثار امامت ظاهرا منقطع گردید و ثقة الاسلام محمد بن یعقوب کلینی و رئیس محدثین علی ابن بابویه در این سال بعالم بقاء ارتحال نمودند و احمد بن ابراهیم گفته است ما با مشایخ شیعه رفتیم بخدمت علی بن محمد سمری چون حاضر شدیم او ابتدا گفت خدا رحمت کند علی بن الحسین بن بابویه قمی را که در این ساعت برحمت الهی واصل شد پس مشایخ تاریخ آن روز را نوشتند بعد از آن به هفده روز یا هیجده روز خبر رسید که علی در همان روز و در همان ساعت برحمت خدا رفته بود و حسین پسر علی بن بابویه این خبر را بهمان نحو روایت کرده است و ابن بابویه و شیخ طوسی و دیگران روایت کرده‌اند از حسن بن احمد مکتب که گفت ما در بغداد بودیم در سالی که سمری برحمت الهی واصل شد چند روز قبل از فوتش بخدمت او رفتیم پس فرمانی از حضرت صاحب علیه السلام بیرون آورد که مضمونش این بود بسم الله الرحمن الرحیم ای علی بن محمد سمری خدا عظیم گرداند اجر برادران تو را در مصیبت تو تا شش روز دیگر تو از دنیا مفارقت خواهی کرد پس جمع کن کارهای خود را و کسی را وصی و قائم مقام خود مگردان بعد از وفات خود که غیبت تامه واقع شد و بعد از این ظاهر نمیشوم از برای احدی مگر بعد از اذن حق تعالی و این ظاهر شدن بعد از آن خواهد بود که مدت غیبت بطول انجامد و دلها سنگین شود و زمین مملو شود از ستم و جور و بعد از این بعضی از شیعیان دعوای مشاهده خواهند کرد هر که دعوی کند که مرا دیده است پیش از خروج سفیانی و صدای آسمانی او دروغ گو و افتراکننده است و لا حول و لا قوة الا بالله العلی العظیم حسن گفت که ما همه نسخه این فرمان را نوشتیم و از نزد او بیرون آمدیم چون روز ششم شد بخدمت او رفتیم او را در حال احتضار یافتیم کسی باو گفت که وصی تو بعد از تو کی خواهد بود گفت خدا را امری و حکمتی هست که آن بعمل خواهد آمد یعنی غیبت کبری این را گفت و بعالم اعلی ارتحال نمود. مؤلف گوید که جماعت بسیار از ثقات روایت کرده‌اند که در غیبت کبری آن حضرت را دیده‌اند و در آن وقت نشناخته‌اند پس ممکن است که در این حدیث مراد آن باشد که اگر دعوی کنند که در آن وقت دیده‌اند و شناخته‌اند دروغ میگویند و اگر با دعوای مشاهده دعوای نیابت و سفارت کنند دروغ میگویند و اما معجزاتی که بر دست و زبان سفرا جاری شده زیاده حق الیقین، ص: ۳۰۲ از آنست که این رساله گنجایش ذکر آنها داشته باشد و شیخ ابن بابویه گفته است که خبر داد مرا ابو علی بغدادی که من در بخارا بودم ابن جاورشیر ده شمش طلا بمن داد که در بغداد بحسین ابن روح بدهم در راه یک شمش گم شد من یک شمش بوزن آن خریدم و با آنها ضم کردم و بنزد حسین بردم چون آنها را گشودم از میان آنها اشاره کرد بآن شمش که خریده بودم و گفت بردار آن شمش را که عوض گم شده خریده‌ای زیرا که گم شده بما رسید و دست دراز کرد و شمش گمشده را بمن نمود و شناختم. و ابو علی گفت من زنی را در بغداد دیدم که میپرسید وکیل حضرت صاحب الامر کیست یکی از شیعیان او حسین بن روح را نشان داد آن زن آمد بنزد حسین و گفت بگو من چه چیز آورده‌ام تا تسلیم کنم حسین گفت آنچه آورده‌ای بینداز بمیان دجله تا بگویم که چه آورده‌ای پس آن زن رفت و آنچه آورده بود در دجله انداخت و برگشت بنزد حسین چون داخل شد حسین بخادم گفت حقه را بیاور چون خادم حقه را آورد حسین گفت این حقه‌ایست که آورده بودی و در این دجله انداختی و در این حقه یک جفت دست‌برنجن طلا-است و حلقه بزرگی که در آن دو

دانه منصوبست و در آنست حلقه کوچک که دانه‌ای دارد و دو انگشتر که یکی نگینش عقیق است و دیگری فیروزج پس حقه را گشود و آنچه گفته بود در آن حقه بود چون زن آن حالت را مشاهده کرد بیهوش شد و جمع دیگر از سفراء بودند غیر این چهار نفر که بعضی از شیعیان بایشان رجوع میکردند مانند حکیمه خواتون عمه حضرت که سابقا مذکور شد و محمد بن جعفر اسدی و حاجزوشا و محمد بن ابراهیم بن مهزیار و قاسم بن العلاء که مدتها نایب بوده و هفت روز پیش از وفاتش باعجاز حضرت صاحب علیه السلام بینا شد و حضرت خبر وفات او را باو نوشت و گفت از برای او فرستاد در آذربایجان و جمع دیگر بودند که بعضی خود نادرا بخدمت آن حضرت میرسیدند و بعضی بتوسط سفرای اربعه نایب بودند و کلینی و شیخ طوسی و شیخ طبرسی روایت کرده‌اند از زهری که گفت حضرت صاحب را طلب بسیار کردم و مال جزیلی صرف کردم و باین سعادت فایز نگردیدم تا آنکه بخدمت محمد بن عثمان عمروی که از نواب آن حضرت بود رفتم و مدتی خدمت او کردم تا آن که روزی التماس کردم که مرا بخدمت آن حضرت برسان ابا کرد چون تضرع بسیار کردم گفت فردا اول روز بیا چون بنزد او رفتم دیدم که او می‌آید و جوان خوش‌رو و خوشبوئی همراه او است بهیئت تجار و متاعی در آستین خود دارد پس عمروی اشاره کرد بان جوان که این است آن که میخواهی من بخدمت او رفتم و آنچه خواستم سؤال کردم و جواب فرمود بدر خانه‌ای رسید که معروف نبود و اعتنایی بآن حق الیقین، ص: ۳۰۳ نداشتم خواست داخل خانه شود عمروی گفت اگر سؤالی داری بکن که دیگر او را نخواهی دید چون رفتم سؤال کنم گوش نداد و داخل خانه شد و فرمود ملعونست ملعونست کسی که تأخیر کند نماز مغرب را تا آنکه ستاره در آسمان بسیار شود و ملعونست ملعون است کسی که نماز بامداد را تأخیر کند تا ستاره‌ها برطرف شوند یعنی از برای طلب فضیلت تأخیر کند و قطب راوندی و کلینی و دیگران روایت کرده‌اند از مردی از اهل مداین که گفت با رفیقی بحج رفتم در موقف عرفات نشسته بودیم جوانی نزدیک ما نشسته بود و ازاری و ردائی پوشیده بود که قیمت کردیم آنها را بصد و پنجاه دینار می‌ارزید و نعل زردی در پا داشت و اثر سفر بر او ظاهر نبود پس سائلی از ما سؤال کرد و او را رد کردیم نزدیک آن جوان رفت و از او سؤال کرد جوان از زمین چیزی برداشت و باو داد سائل او را دعای بسیار کرد جوان برخاست و از ما غایب شد نزد سائل رفتیم و از او پرسیدیم که آن جوان چه چیز بتو داد که این قدر او را دعا کردی بما نمود سنگریزه طلائی بود که مانند ریگ دندانها داشت چون وزن کردیم بیست مثقال بود و برفیق خود گفتم که امام ما و مولای ما نزد ما بود و ما نمیدانستیم زیرا که باعجاز او سنگریزه طلا شد پس رفتیم و در جمیع عرفات گردیدیم و او را نیافتیم پرسیدم از جماعتی که در دور او بودند از اهل مکه و مدینه که این مرد کی بود گفتند جوانی است علوی هر سال پیاده بحج می‌آید و قطب راوندی در ضرایح از حسن مسترق روایت کرده است که گفت روزی در مجلس حسن بن عبد الله بن احمد ناصر الدوله بودم و در آنجا سخن ناحیه حضرت صاحب علیه السلام و غیبت آن حضرت مذکور شد و من استهزاء میکردم باین سخنان در حال عمومی من حسین داخل مجلس شد و من باز همان سخنان را میگفتم گفت ای فرزند من نیز اعتقاد ترا داشتم در این باب تا اینکه حکومت قم را بمن دادند در وقتی که اهل قم بر خلیفه عاصی شده بودند و هر حاکمی که میرفت او را میکشتند و اطاعت نمیکردند پس لشکری بمن دادند و بسوی قم فرستادند چون بناحیه طرز رسیدم بشکار رفتم شکاری از پیش من بدر رفت از پی بی‌آن رفتم و بسیار دور رفتم تا بنهری رسیدم در میان نهر روان شدم و هر چند میرفتم وسعت نهر بیشتر میشد در این حال سواری پیدا شد و بر اسب اشهبی سوار و عمامه خز سبزی بر سر داشت و بغیر چشمهایش در زیر آن نمینمود و دو موزه سرخ در پا داشت بمن گفت ای حسین و مرا امیر نگفت و بکنیت نیز یاد نکرد بلکه از روی تحقیر نام مرا برد و گفت چرا عیب میکنی و سبک میشماری ناحیه ما را و چرا خمس مالت را باصحاب و نواب ما نمیدهی و من مرد صاحب وقار شجاعی بودم که از چیزی نمیترسیدم از سخن او بلرزیدم و ترسیدم و گفتم میکنم ای سید من آنچه فرمودی گفت هرگاه برسی بآن موضعی که متوجه آن گردیده‌ای و بآسانی بدون مشقت قتال و جدال داخل حق الیقین، ص: ۳۰۴ شهر شوی و کسب کنی آنچه کسب کنی خمس آن را بمستحق برسان گفتم شنیدم و اطاعت می‌کنم پس گفت برو با رشد و صلاح و عنان اسب خود را گردانید

و روانه شد و از نظر من غایب گردید و ندانستم بکجا رفت و از جانب راست و چپ او را بسیار طلب کردم و نیافتم ترس و رعب من زیاد شد و برگشتم بسوی عسکر خود و این حکایت را نقل نکردم و فراموش کردم از خاطر خود و چون بشهر قم رسیدم و گمان داشتم که با ایشان محاربه خواهم کرد اهل قم بسوی من بیرون آمدند و گفتند هر که مخالف ما بود در مذهب و بسوی ما می‌آمد ما با او محاربه می‌کردیم و چون تو از مائی و بسوی ما آمده‌ای میان ما و تو مخالفتی نیست داخل شهر شو و تدبیر شهر بهر نحو که خواهی بکن مدتی در قم ماندم و اموال زایده از آنچه توقع داشتم جمع کردم پس امرای خلیفه بر من و کثرت اموال من حسد بردند و مذمت من نزد خلیفه کردند تا آنکه مرا عزل کرد و برگشتم بسوی بغداد و اول بخانه خلیفه رفتم و بر او سلام کردم و بخانه خود برگشتم و مردم بدیدن من می‌آمدند در این حال محمد بن عثمان عمروی آمد و از همه مروم گذشت و بر روی مسند من نشست و بر پشتی من تکیه کرد من از این حرکت او بسیار بخشم آمدم می‌آمدند و میرفتند او نشسته بود و حرکت نمی‌کرد و ساعت بساعت خشم من بر او زیاد می‌شد چون مجلس منقضی شد به نزدیک من آمد و گفت میان من و تو سری هست بشنو گفتم بگو گفت صاحب اسب اشهب و نهر می‌گوید که ما وفا بوعده خود کردیم پس آن قصه بیادم آمد و لرزیدم و گفتم میشنوم و اطاعت میکنم و بجان منت میدارم پس برخاستم و دستش را گرفتم و باندرون بردم و در خزینه‌های خود را گشودم و خمس همه را تسلیم کردم و بعضی از اموال را که من فراموش کرده بودم او بیاد من آورد و خممش را گرفت و بعد از آن من در امر حضرت صاحب علیه السلام شک نکردم پس حسن ناصر الدوله گفت من نیز تا این قصه را از عم خود شنیدم شک از دل من زایل شد و یقین کردم امر آن حضرت را و شیخ طوسی و دیگران روایت کرده‌اند که علی بن بابویه عریضه بخدمت حضرت صاحب علیه السلام نوشت و بحسین بن روح داد و سؤال کرده بود در آن عریضه که دعا کند از برای او که خدا فرزندی باو عطا کند حضرت در جواب نوشت که دعا کردیم از برای تو و خدا تو را در این زودی دو فرزند ذکور نیکوکار کرامت خواهد کرد پس در آن زودی از کنیزی حقتعالی او را دو فرزند داد یکی محمد و دیگری حسین و از محمد تصانیف بسیار ماند که از جمله آنها کتاب من لا یحضره الفقیه است و از حسین نسل بسیار از محدثین و فضلاء بهم رسید و محمد فخر میکرد که من بدعای حضرت قائم علیه السلام بهم‌رسیده‌ام و استادان او را تحسین میکردند و میگفتند سزاوار است کسی که بدعای حق الیقین، ص: ۳۰۵ حضرت صاحب بهم‌رسیده باشد چنین باشد و شیخ صدوق محمد بن بابویه بسند صحیح از احمد بن اسحاق روایت کرده است که گفت رفتم بخدمت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام و می‌خواستم از آن حضرت سؤال کنم که امام بعد از او کی خواهد بود حضرت پیش از آنکه سؤال کنم فرمود که ای احمد خدای عز و جل از روزی که آدم را خلق کرده است تا حال زمین را خالی از حجت نگردانیده و تا روز قیامت خالی نخواهد گذاشت از کسی که حجت خدا باشد بر خلق و بیرکت او دفع کند بلاها را از اهل زمین و بسبب او باران از آسمان بفرستد و بر کتهای زمین را برویاند گفتم یا بن رسول الله پس کی امام و خلیفه خواهد بود بعد از تو حضرت برخاست و داخل خانه شد و بیرون آمد و کودکی بر دوشش بود مانند ماه شب چهارده و سه چهارساله مینمود و گفت ای احمد این است امام بعد از من و اگر نه این بود که تو گرامی هستی نزد خدا و حجت‌های او این را بتو نمینمودم این فرزند نام و کنیت او موافق نام و کنیت حضرت رسول است و زمین را پر از عدالت خواهد کرد بعد از آنکه پر از جور و ستم شده باشد ای احمد مثل او در این امت مثل خضر و مثل ذو القرنین است بخدا سوگند که غایب خواهد شد غایب شدنی که نجات نیابد از غیبت او از هلاک شدن و گمراه گردیدن مگر کسی که خدا او را ثابت بدارد بر قول بامامت او و توفیق دهد خدا او را که دعا کند برای تعجیل فرج او گفتم آیا معجزه و علامتی ظاهر میتواند شد که خاطر من مطمئن گردد پس آن کودک بسخن آمد و بلغت فصیح عربی گفت منم بقیه خدا در زمین و انتقام‌کشنده از دشمنان او و بعد از دیدن دیگر طلب خبر مکن احمد گفت که شاد و خوش حال از خدمت آن حضرت بیرون آمدم و روز دیگر بخدمت آن حضرت رفتم و گفتم یا بن رسول الله عظیم شد سرور من بآنچه انعام کردی بر من بیان کن که سنت خضر و ذو القرنین که در آن حجت خواهد بود چیست حضرت فرمود که آن سنت طول

غیبت است ای احمد گفتم یا بن رسول الله غیبت او بطول خواهد انجامید فرمود بلی بحق پروردگار من آن قدر بطول خواهد انجامید که برگردند از دین اکثر آنها که قائل بامامت او باشند و باقی نماند بر دین حق مگر کسی که حق تعالی عهد و ولایت ما را در روز میثاق از او گرفته باشد و در دل او بقلم صنع ایمان را نوشته باشد و او را مؤید بروح ایمان گردانیده باشد ای احمد این از امور غریبه خداست و رازی است از رازهای پنهان او و غیبی است از غیبهای او پس بگیر آنچه بتو عطا کردم و پنهان دار و از جمله شکرکنندگان باش تا روز قیامت در علین رفیق ما باشی و ایضا از یعقوب منقوس روایت کرده است که گفت روزی بخدمت حضرت عسکری علیه السلام رفتم بر روی تختگاهی نشسته بودند و از جانب راست آن حجره‌ای بود که پرده‌ای بر درگاه آن آویخته بود گفتم ای سید من کیست حق الیقین، ص: ۳۰۶ صاحب امر امامت بعد از تو فرمود پرده را بردار چون برداشتم کودکی بیرون آمد که قامتش پنج شبر بود و تقریباً میبایست هشت ساله باشد با جبین گشاده- و دیده‌های درخشان و روی سفید و دستهای قوی و زانوهای پیچیده و بر خدر است رویش خالی بود و کاکلی بر سر داشت آمد و بر ران پدر بزرگوار خود نشست حضرت فرمود این است امام شما پس آن کودک برخاست حضرت فرمود ای فرزند گرامی برو تا وقت معلوم که برای ظهور تو مقرر شده است پس باو نظر میکردم تا داخل حجره شد پس حضرت فرمود ای یعقوب نظر کن کی در این حجره است داخل شدم و گردیدم هیچ کس را در حجره ندیدم. و ایضا بسند صحیح از محمد بن معاویه و محمد بن ایوب و محمد بن عثمان عمر وی روایت کرده است که همه گفتند که حضرت عسکری علیه السلام پسر خود حضرت صاحب را بما نمود و ما در منزل آن حضرت بودیم و چهل نفر بودیم و گفت اینست امام شما بعد از من و خلیفه من بر شما اطاعت او بکنید و پراکنده مشوید بعد از من که هلاک خواهید شد در دین خود و بعد از این روز او را نخواهید دید پس از خدمت آن حضرت بیرون آمدیم و بعد از اندک روزی حضرت عسکری ع از دنیا مفارقت نمود و ایضا روایت کرده است از محمد بن صالح قبری که چون جعفر کذاب منازعه کرد در باب میراث برادر خود امام حسن علیه السلام حضرت صاحب علیه السلام از کنار خانه ظاهر شد و گفت ای جعفر چرا متعرض حقوق من میشوی جعفر متحیر و ساکت شد پس حضرت غایب گردید بعد از آن جعفر تجسس بسیار کرد اثری نیافت تا آنکه جده مادر امام حسن برحمت خدا واصل شد و وصیت کرده بود که او را در آن خانه دفن کنند جعفر آمد و مانع شد و گفت خانه من است در اینجا دفن مکنید حضرت ظاهر شد و فرمود ای جعفر این خانه تو نیست و غایب شد و دیگر او را ندیدند و شیخ طوسی از اسماعیل بن علی نوبختی روایت کرده است که ولادت حضرت صاحب در سامره واقع شد در سال دویست و پنجاه و شش و کنیت او ابو القاسم بود و وصیت کرد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم که اسم او اسم من است و کنیت او کنیت من است و لقب او مهدی است و او است حجت و منتظر و صاحب الزمان اسماعیل گفت من رفتم بخدمت حضرت امام حسن عسکری در مرضی که از آن مرض بعالم قدس ارتحال نمود و نزد او نشستم و در آن حال عقید خادم را گفت که آب مصطکی از برای من بجوشان پس مادر حضرت صاحب (ع) قدح را آورد و بدست آن حضرت داد چون خواست بیاشامد دست مبارکش لرزید و قدح بدنندانهایش خورد پس قدح را از دست گذاشت و عقید را گفت داخل این خانه شو و کودکی که در سجده است بنزد من بیاور عقید گفت چون داخل خانه شدم دیدم که کودکی در سجده حق الیقین، ص: ۳۰۷ است و انگشتهای سبابه را بسوی آسمان بلند کرده چون سلام کردم نماز را سبک کرد و سلام گفت و از نماز فارغ شد گفتم سید من شما را امر میکند که بنزد او بیایید پس مادر حضرت آمد و دستش را گرفت و بسوی حضرت آورد چون داخل شد بر پدر خود سلام کرد آن طفل بزرگوار رنگش درخشان بود و موهایش پیچیده بود و دندانهایش گشاده بود و چون نظر حضرت بر او افتاد گریست و گفت ای سید اهل بیت خود آب را بمن ده که من بسوی پروردگار خود میروم آن طفل قدح آب مصطکی را برداشت و لبهای خود را بدعائی حرکت داد و آب را به پدر بزرگوار خود داد و چون آب را بیاشامید فرمود که مرا برای نماز مهیا گردانید پس دستمالی در دامن حضرت انداخت و حضرت صاحب آن حضرت را وضو داد و سر و پای آن حضرت را مسح کرد پس بحضرت صاحب گفت ای فرزند گرامی توئی صاحب الزمان و توئی مهدی و تو

حجت خدائی در زمین و تو فرزند منی و وصی منی و از من متولد شده‌ای و توئی م ح م د و پسر حسن و تو فرزند حضرت رسولی و توئی خاتم امامان طاهره و پاکیزه و رسول خدا بشارت داد بتو امت را و نام و کنیت تو را بیان کرد و این عهده‌ی است از پدر و پدران من که بمن رسیده است و در آن ساعت آن حضرت بریاض جنت انتقال نمود و محمد بن عثمان عمروی روایت کرده است که چون آقای ما حضرت صاحب متولد شد حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام پدرم را طلبید و گفت که ده هزار رطل که قریب به هزار من باشد نان و ده هزار رطل گوشت تصدق کنند بر بنی هاشم و غیر ایشان و گوسفند بسیاری برای عقیقه بکشند و نسیم و ماریه کنیزان حضرت عسکری (ع) روایت کرده‌اند که چون حضرت قائم متولد شد بدو زانو نشست و انگشتان شهادت بسوی آسمان بلند کرد و عطسه کرد و گفت الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد و آله پس گفت گمان کردند ظالمان که حجت خدا برطرف خواهد شد اگر مرا رخصت سخن گفتن بدهد خدا شکی نخواهد بود و ایضا نسیم روایت کرده است که یک شب بعد از ولادت آن حضرت بخدمت آن حضرت رفتم و عطسه کردم فرمود که یرحمک الله من بسیار خوش حال شدم پس فرمود میخواهی بشارت دهم ترا در عطسه گفتم بلی فرمود امان است از مرگ تا سه روز ابو علی خیزرانی از جاریه عسکری روایت کرده است که چون حضرت قائم متولد شد نوری دیدم که از آن حضرت ساطع گردید و اطراف آسمان را روشن کرد و مرغان سفید دیدم که از آسمان بزمی می‌آمدند و بالهای خود را بر سر و رو و سایر بدن مبارک آن حضرت میمالیدند و پرواز میکردند بسوی آسمان چون این واقعه را بحضرت عسکری نقل کردیم حضرت خندید فرمود اینها ملائکه آسمانند فرود آمده‌اند که تبرک بجویند بآن حضرت و اینها یاوران او خواهند حق‌الیقین، ص: ۳۰۸ بود در وقتی که خروج کند. و دو شیخ بزرگوار و شیخ محمد بن بابویه قمی و شیخ طوسی در کتابهای غیبت بسند معتبر روایت کرده‌اند از بشیر بن سلیمان برده‌فروش که از فرزندان ابو ایوب انصاری بود و از شیعیان خاص امام علی النقی علیه السّلام و همسایه ایشان بود در شهر سر من رأی گفت روزی کافور خادم حضرت امام علی النقی علیه السّلام بنزد من آمد و مرا طلب نمود چون بخدمت آن حضرت رفتم و نشستم فرمود تو از فرزندان انصاری و ولایت و محبت ما اهل بیت همیشه در میان شما بوده است از زمان حضرت رسول تا حال و پیوسته محل اعتماد ما بوده‌اید و من اختیار میکنم ترا و مشرف میگردانم بفضیلتی که بسبب آن بر شیعیان سبقت گیری بر ولایت ما ترا بر رازی پنهان مطلع میگردانم و بخردن کنیزی میفرستم پس نامه‌ای پاکیزه نوشتند بخط فرنگی و لغت فرنگی و مهر شریف خود را بر آن زدند و کیسه زری آوردند که در آن دویست و بیست اشرفی بود فرمودند که بگیری این نامه وزیر را و متوجه بغداد شو و در چاشت فلان روز بر سر جسر حاضر شو پس چون کشتی‌های اسیران بساحل رسند جمعی از کنیزان را در آن کشتیها خواهی دید و بعضی از مشتریان از وکیلان امرای بنی عباس و قلیلی از جوانان عرب خواهی دید که بر سر اسیران جمع خواهند شد پس از دور نظر کن برده‌فروشی که عمرو بن یزید نام دارد در تمام روز تا هنگامی که از برای مشتریان ظاهر سازد کنیزکی را که فلان و فلان صفت دارد و تمام اوصاف او را بیان فرمود و جامه حریر کنده‌ای پوشیده است و ابا و امتناع خواهد نمود آن کنیز از نظر کردن مشتریان و دست گذاشتن ایشان بر او و خواهی شنید که از پس پرده صدای رومی از او ظاهر میشود پس بدان که بزبان رومی میگوید و ای پرده عفتم دریده شد پس یکی از مشتریان خواهد گفت که من سیصد اشرفی میدهم بقیمت این کنیز و صفت او مرا در خریدن راغب‌تر گردانید پس آن کنیز بلغت عربی بآن شخص خواهد گفت که اگر بزی سلیمان بن داود ظاهر شوی و پادشاهی او را بیابی من بتو رغبت نخواهم کرد مال خود را ضایع مکن و بقیمت من مده پس آن برده‌فروش گوید من برای تو چه چاره کنم که به هیچ مشتری راضی نمیشوی و بغیر از فروختن تو چاره نیست پس آن کنیزک گوید چه تعجیل میکنی و باید البته مشتری بهم‌رسد که دل من باو میل کند و اعتماد بر وفا و دیانت او داشته باشم پس در این وقت تو برو بنزد صاحب کنیز و بگو که نامه‌ای با من هست که یکی از اشراف و بزرگان از روی ملاطفت نوشته است بلغت فرنگی و خط فرنگی و در آن نامه کرم و سخاوت و وفاداری و بزرگی خود را وصف کرده است این نامه را بآن کنیز بده که بخواند اگر بصاحب این نامه راضی شود من وکیلم از جانب آن بزرگوار که این

کنیز حق الیقین، ص: ۳۰۹ را از برای او خریداری نمایم بشیر بن سلیمان گوید آنچه حضرت خبر داده بود همه واقع شد و آنچه فرموده بود بعمل آوردم پس چون کنیز در نامه نظر کرد بسیار گریست و گفت بعمر و بن یزید که مرا بصاحب این نامه بفروش و سوگندهای عظیم یاد کرد که اگر مرا باین نفروشی خود را هلاک میکنم پس با او در باب قیمت گفتگوی بسیار کردم تا آنکه بهمان قیمت راضی شد که حضرت امام علی نقی (ع) بمن داده بود پس زر را دادم و کنیز را گرفتم و کنیز خندان و شادان شد و با من آمد بحجره‌ای که در بغداد گرفته بودم و تا بحجره رسید نامه امام را بیرون آورد و میوسید و بر دیده‌ها میچسباند و بر روی میگذاشت و بر بدن میمالید پس من از روی تعجب گفتم که میوسی نامه‌ای را که صاحبش را نمیشناسی کنیز گفت ای عاجز کم معرفت بزرگی فرزندان و اوصیای پیغمبران گوش خود را بمن بسیار و دل برای شنیدن سخن من فارغ بدار تا احوال خود را برای تو شرح دهم من ملیکه دختر یشوعای فرزند قیصر پادشاه روم و مادرم از فرزندان شمعون بن حمون الصفا وصی حضرت عیسی است ترا خبر دهم بامری عجیب بدان که جدم قیصر خواست که مرا بعقد فرزند برادر خود در آورد در هنگامی که من سیزده ساله بودم پس جمع کرد در قصر خود از نسل حواریان عیسی از علمای نصاری و عباد ایشان سیصد نفر و از صاحبان قدر و منزلت هفتصد کس و از امراء لشکر و سرداران عسکر و بزرگان سپاه و سرکرده‌های قبایل چهار هزار نفر و تختی فرمود حاضر ساختند که در ایام پادشاهی خود بانواع جواهر مرصع گردانیده بود و آن تخت را بر روی چهل پایه تعبیه کردند و بتها و چلیپاهای خود را بر بلندیا قرار دادند و پسر برادر خود را بر بالای تخت فرستاد پس چون کشیشان انجیلها را بر دست گرفتند که بخوانند بتها و چلیپاها همگی سرنگون بر زمین افتادند و پاهای تخت خراب شد و تخت بر زمین افتاد و پسر برادر ملک در افتاده بیهوش شد پس در آن حال رنگهای کشیشان متغیر شد و اعضای ایشان بلرزید پس بزرگ ایشان بجدم گفت که ای پادشاه ما را معاف دار از چنین امری که بسبب آن نحوستها روی نمود که دلالت میکند دین مسیح بزودی زایل گردد پس جدم این امر را بفال بد دانست و گفت بعلماء و کشیشان که این تخت را بار دیگر برپا کنید و چلیپاها را بجای خود قرار دهید و حاضر گردانید برادر این برگشته روزگار بدبخت را که این دختر را باو تزویج نمایم تا سعادت آن برادر دفع نحوست این برادر بکند پس چون چنین کردند و آن برادر دیگر را بر بالای تخت بردند و شروع بخواندن انجیل کردند همان حالت اول روی نمود و نحوست این برادر و آن برادر برابر بود و سرّ این کار را ندانستند که این از سعادت سروری است نه از نحوست دو برادر پس مردم متفرق شدند و جدم حق الیقین، ص: ۳۱۰ غضبناک بحرمسرا بازگشت و پرده‌های خجالت در آویخت پس چون شب شد بخواب رفتم در خواب دیدم که حضرت مسیح و شمعون و جمعی از حواریان در قصر جدم جمع شدند و منبری از نور نصب کردند که از رفعت بر آسمان سر بلندی مینمود و در همان موضع تعبیه کردند که جدم تخت را گذاشته بود پس حضرت رسول با وصی و دامادش علی (ع) و جمعی از امامان فرزندان بزرگوار ایشان قصر را بنور قدوم خویش منور ساختند پس حضرت مسیح بقدم ادب از روی تعظیم و اجلال باستقبال حضرت خاتم الانبیاء شتافت و دست در گردن مبارک آن حضرت در آورد پس حضرت رسالت پناه فرمود که یا روح الله آمده‌ام که ملیکه فرزند وصی تو شمعون را برای این فرزند سعادتمند خود خواستگاری نمایم و اشاره فرمود بماء برج امامت و خلافت امام حسن عسکری علیه السلام فرزند آن کسی که تو نامه‌اش را بمن دادی پس حضرت عیسی نظر افکند بسوی حضرت شمعون و گفت که شرف دو جهانی بتو روی آورده پیوند کن رحم خود را برحم آل محمد شمعون گفت کردم پس همگی بر آن منبر برآمدند و حضرت رسول خطبه انشاء فرمود با حضرت مسیح مرا به امام حسن (ع) عقد بستند و فرزندان حضرت رسالت با حواریان گواه شدند پس چون از آن خواب سعادت مآب بیدار شدم از بیم کشتن آن خواب را برای پدر و جد خود نقل نکردم و این گنج رایگان را در سینه پنهان داشتم و آتش محبت آن خورشید فلک امامت روز بروز در کانون سینه‌ام مشتعل میشد و سرمایه صبر و قرار مرا بباد فنا میداد تا بحدی که خوردن و آشامیدن بر من حرام شد و هر روز چهره کاهی میشد و بدن میکاهید و آثار عشق نهانی در بیرون ظاهر می‌گردید پس در شهر ما طیبی نماند مگر آنکه جدم برای معالجه من حاضر کرد و از دوی درد من از او

سؤال نمود و هیچ سود نمیداد پس چون از علاج درد من مأیوس گردید روزی بمن گفت ای نور چشم آیا در خاطرت هیچ آرزویی در دنیا هست که برای تو بعمل آورم. گفتم ای جد من درهای فرج را بر روی خود بسته می‌بینم اگر شکنجه و آزار را از اسیران مسلمانان که در زندان تواند دفع نمائی و زنجیرها را از ایشان بگشائی و ایشان را آزاد کنی امیدوارم که حضرت مسیح و مادرش بمن عافیتی بخشد پس چون چنین کرد اندک صحتی از خود ظاهر ساختم و اندک طعامی تناول نمودم پس خوش حال و شاد شد و دیگر اسیران مسلمانان را عزیز و گرامی داشت پس بعد از چهارده شب در خواب دیدم که بهترین زنان عالمیان فاطمه (ع) بدیدن من آمده و حضرت مریم با هزار کنیز از حوریان بهشت با آن حضرت میباشند پس مریم بمن گفت که این خاتون بهترین زنان و مادر شوهر تست امام حق الیقین، ص: ۳۱۱ حسن عسکری علیه السلام پس من بدامن مبارکش درآویختم و گریستم و شکایت کردم که حضرت امام حسن علیه السلام بمن جفا میکند و از دیدن من ابا مینماید پس آن حضرت فرمود فرزند من چگونه بدیدن تو بیاید و حال آنکه بخدا شرک می‌آوری و بر مذهب ترسایانی و اینک خواهرم مریم دختر عمران بیزاری میجوید بسوی خدا از دین تو اگر میل داری که خدا و مریم و مسیح از تو خوشنود گردند و حضرت امام حسن عسکری علیه السلام بدیدن تو بیاید بگو اشهد ان لا اله الا الله و ان محمدا رسول الله پس چون باین دو کلمه طیبه تلفظ نمودم حضرت سیده النساء مرا بسینه خود چسبانید و دلداری فرمود و گفت اکنون منتظر فرزندم باش که من او را بسوی تو میفرستم پس بیدار شدم و آن دو کلمه طیبه را بزبان میراندم و انتظار ملاقات گرامی آن حضرت میبردم چون شب آینده درآمد و بخواب رفتم خورشید جمال آن حضرت طالع گردید گفتم ای دوست من بعد از آنکه دلم را اسیر محبت خود گردانیدی چرا از مفارقت جمال خود مرا چنین جفا دادی فرمود که دیر آمدن من بنزد تو نبود مگر برای آنکه مشرک بودی و اکنون که مسلمان شدی هر شب بنزد تو خواهم بود تا آن زمان که حقتعالی ما و تو را بظاهر بیکدیگر برساند و این هجران را بوصال مبدل گرداند پس از آن شب تا حال یک شب نگذشته است که درد هجران مرا بشربت وصال دوا نفرماید بشیر بن سلیمان گفت که چگونه در میان اسیران افتادی گفت مرا خبر داد امام حسن عسکری (ع) در شبی از شبها که در فلان روز جدت لشکری بجنگ مسلمانان خواهد فرستاد پس خود از عقب ایشان خواهد رفت تو خود را در میان کنیزان و خدمتکاران بینداز بهیئتی که ترا نشناسند و از پی جد خود روان شو و از فلان راه برو چنان کردم طلیعه لشکر مسلمانان بما برخوردند و ما را اسیر کردند و آخر کار من آن بود که دیدی و تا حال بغیر از تو ندانسته است که من دختر پادشاه روم و مرد پیری که در غنیمت من بحصه او افتادم از نام من سؤال کرد گفتم نرجس نام دارم گفت این نام کنیزانست بشیر گفت این عجیب است که تو از اهل فرنگی و زبان عربی را نیک میدانی گفت که بلی از بسیاری محبتی که جدم نسبت بمن داشت و میخواست که مرا بیاد گرفتن آداب حسنه بدارد زن مترجمی را که زبان عربی بمن می‌آموخت اجیر نمود تا آنکه زبانم باین لغت جاری شد بشیر گوید که چون او را بسر من رأی بردم و بخدمت حضرت امام علی النقی رسانیدم حضرت بکنیزک خطاب فرمود که چگونه حق سبحانه و تعالی بتو نمود عزت دین اسلام را و مذلت دین نصاری و شرف و بزرگواری محمد و اهل بیت او را او گفت چگونه وصف کنم برای تو ای فرزند رسول خدا چیزی را که تو میدانی از من پس حضرت فرمود که می‌خواهی ترا گرامی دارم کدام یک بهتر است نزد تو حق الیقین، ص: ۳۱۲ اینکه ده هزار اشرفی بتو بدهم یا ترا بشارتی دهم بشرف ابدی گفت بلکه بشارت بشرف ابدی را می‌خواهم و مال نمی‌خواهم حضرت فرمود که بشارت باد ترا بفرزندگی که پادشاه مشرق و مغرب عالم شود و زمین را پر از عدل و داد کند بعد از آنکه پر از ظلم و جور شده باشد گفت این فرزند از کی بعمل خواهد آمد فرمود از آن کسی که حضرت رسالت پناه تو را برای او خواستگاری کرد پس از او پرسید که حضرت مسیح و وصی او ترا بعقد کی درآوردند گفت بعقد فرزند تو امام حسن علیه السلام حضرت فرمود که آیا او را میشناسی گفت که مگر از آن شبی که بدست بهترین زنان مسلمان شده‌ام شبی گذشته است که او بدیدن من نیاید پس حضرت کافور خادم را طلبید و فرمود که برو خواهرم حکیمه خاتون را طلب کن چون حکیمه داخل شد حضرت فرمود که این کنیز است که می‌گفتم حکیمه خاتون او را در برگرفت و بسیار نوازش کرد و

شاد شد پس حضرت فرمود که ای دختر رسول خدا بیر او را بخانه خود و واجبات و سنت‌ها را باو بیاموز که او زن امام حسن عسکری و مادر حضرت صاحب الزمان است و مشایخ عظام ذوی الاحترام محمد بن یعقوب کلینی و محمد بن بابویه قمی و شیخ ابو جعفر طوسی و سید مرتضی و غیر ایشان از محدثین عالی‌شان بسندهای معتبر روایت کرده‌اند از حکیمه خاتون که روزی حضرت امام حسن عسکری بخانه من تشریف آوردند و نگاه تندی بنرجس خاتون کردند پس عرض کردم که اگر شما را خواهش او هست بخدمت شما بفرستم فرمود ای عمه این نگاه از روی تعجب بود زیرا که در این زودی خدا از او فرزند بزرگواری بیرون می‌آورد که عالم را پر از عدالت کند بعد از آنکه پر از جور و ستم شده باشد گفتم که پس بفرستم بنزد شما فرمود که از پدر بزرگوام رخصت بطلب در این باب حکیمه خاتون گوید که جامه‌های خود را پوشیدم و بخانه برادرم امام علی نقی رفتم و چون سلام کردم و نشستم بی‌آنکه من سخنی بگویم حضرت از باب اعجاز ابتدا فرمود و گفت ای حکیمه نرجس را بفرست برای فرزندم گفتم ای سید من از برای همین مطلب بخدمت تو آمده بودم که در این امر رخصت بگیرم فرمود که ای بزرگوام صاحب برکت خدا میخواست که تو را در چنین ثوابی شریک گرداند و بهره عظیمی از خیر و سعادت بتو کرامت فرماید که ترا واسطه چنین امری گردانید حکیمه خاتون گفت بزودی بخانه خود برگشتم و زفاف آن معدن فتوت و عفاف را در خانه خود واقع ساختم و بعد از چند روز آن سعد اکبر را با آن زهره منظر بخانه خورشید انور یعنی والد مطهر او بردم و بعد از چند روز آن آفتاب مطلع امامت در مغرب عالم بقاء غروب نمود و ماه برج خلافت امام حسن عسکری در امامت جانشین او گردید و من پیوسته بعبادت مقرر زمان پدر بخدمت آن امام حق الیقین، ص: ۳۱۳ البشر می‌رسیدم پس روزی نرجس خاتون آمد و گفت ای خاتون من پا دراز کن تا کفش از پایت بیرون کنم گفتم توئی خاتون و صاحب من و هرگز نگذارم که تو کفش از پای من بکشی و مرا خدمت کنی بلکه من ترا خدمت میکنم و منت بر دیده خود می‌نهم چون حضرت امام علیه السلام این سخن را از من شنید گفت خدا تو را جزای نیکو دهد ای عمه پس در خدمت آن حضرت نشستم تا وقت غروب آفتاب پس صدا زدم بکنیز خود که بیاور جامه‌های مرا تا بروم حضرت فرمود ای عمه امشب نزد ما باش که در این شب متولد میشود فرزند گرامی نزد خدا که حقتعالی باو زنده میگرداند زمین را به علم و ایمان و هدایت بعد از آنکه مرده باشد بشیوع کفر و ضلالت گفتم از کی بهم میرسد ای سید من آن فرزند و من در نرجس هیچ اثر حمل نمیابم فرمود که از نرجس بهم میرسد نه از دیگری پس جستم و شکم و پشت نرجس را ملاحظه کردم هیچ گونه اثری نیافتم پس برگشتم و عرض کردم حضرت تبسم کرده فرمود چون صبح میشود اثر حمل بر او ظاهر خواهد شد و مثل او مثل مادر موسی است که تا هنگام ولادت هیچ تغییری بر او ظاهر نشد و احدی بر حال او مطلع نگردید زیرا که فرعون شکم زنان حامله را میشکافت برای طلب حضرت موسی علیه السلام و حال این فرزند نیز شبیه است بحال موسی و در روایت دیگر این است که حضرت فرمود که حمل ما اوصیای پیغمبران در شکم نمیباشد در پهلوی میباشد و از رحم بیرون نمیآیم بلکه از ران مادران فرود می‌آیم زیرا که ما نورهای حق تعالی‌ایم و چرک و کثافت و نجاست را از ما دور گردانیده است حکیمه گفت که بنزد نرجس رفتم و این احوال را باو گفتم گفت ای خاتون هیچ اثری در خود نمی‌بینم پس شب در آنجا ماندم و افطار کردم و نزدیک نرجس خوابیدم و در هر ساعت خبر از او میگرفتم او بحال خود خوابیده بود و هر ساعت حیرتم زیاد میشد و در این شب پیش از شبهای دیگر بنماز تهجد برخاستم و نماز شب را ادا کردم و چون بنماز وتر رسیدم نرجس از خواب جست و وضو ساخت و نماز شب بجا آورد و چون نظر کردم صبح کاذب طلوع کرده بود پس نزدیک شد که در دلم شکی پدید آید از وعده‌ای که فرموده بود ناگاه حضرت امام حسن از حجره خود صدا زدند که شک مکن که وقتش رسیده است پس در این حال در نرجس اضطرابی مشاهده کردم پس او را در بر گرفتم و نام الهی بر او خواندم حضرت آواز دادند که سوره *إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ* را بر او بخوان پس از او پرسیدم چه حال داری گفت ظاهر شد اثر آنچه مولایم فرموده پس چون من شروع کردم بخواندن سوره انا انزلناه شنیدم که آن طفل در شکم با من همراهی میکرد بر خواندن و بر من سلام کرد من ترسیدم پس حضرت صدا زدند که تعجب مکن از قدرت

الهی که خوردان حق الیقین، ص: ۳۱۴ ما را بحکمت گویا میگرداند و ما را در بزرگی حجت خود ساخته است در زمین پس چون سخن امام علیه السّلام تمام شد نرجس از دیده من غایب شد گویا پرده‌ای میان من و او حایل گردید پس دویدم بسوی حضرت امام حسن علیه السّلام فریاد کنان حضرت فرمود که ای عمه بر گرد او را در جای خود خواهی دید چون برگشتم پرده گشوده شد و در نرجس نوری مشاهده کردم که دیده‌ام را خیره کرد و حضرت صاحب الامر را دیدم که رو بقبله افتاده بسجده بزانه‌ها و انگشتان سبابه را بسوی آسمان بلند کرده و میگوید اشهد ان لا اله الا الله و ان جدی رسول الله و ان ابی امیر المؤمنین ولی الله پس یک یک امامان را شمرد تا بخودش رسید و فرمود اللهم انجز لی وعدی و اتمم لی امری و ثبت وطأتی و املاء الارض عدلاً و قسطاً یعنی خداوندا وعده نصرت که بمن فرموده‌ای وفا کن و امر خلافت و امامت مرا تمام کن و استیلاء و انتقام مرا از دشمنان ثابت گردان و پر کن زمین را بسبب من از عدل و داد پس حضرت امام حسن علیه السّلام مرا آواز داد که ای عمه فرزند مرا در برگیر و بسوی من بیاور چون در بر گرفتم او را ختنه کرده و ناف بریده و پاکیزه یافتم و بر زراع راستش نوشته بود که جاء الحق و زهق الباطل ان الباطل كان زهوقاً یعنی حق آمد و باطل مضمحل شد و محو گردید بدرستی که باطل مضمحل شدنی است و ثبات و بقاء ندارد پس حکیمه گفت که چون آن فرزند سعادتمند را بنزد پدر بزرگوارش بردم نظرش بر پدر افتاد سلام کرد پس حضرت او را در بر گرفت و زبان مبارک بر هر دو دیده‌اش مالید و بر دهان و هر دو گوشش زبان گردانید و بر کف دست چپ او را نشانید و دست مطهر را بر سر آن سرور مالید و گفت ای فرزند سخن بگو بقدرت الهی پس حضرت صاحب الامر علیه السّلام استعاذه فرمود و گفت بسم الله الرحمن الرحيم وَ تَرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَ نَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَ نَمُكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَ نَرِي فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ جُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ و این آیه کریمه موافق احادیث معتبره در شأن آن حضرت و آباء بزرگوار او نازل شده است و ترجمه ظاهر لفظش اینست که می‌خواهیم منت گذاریم بر جماعتی که ایشان را ستمکاران در زمین ضعیف گردانیده‌اند و بگردانیم ایشان را پیشوایان دین و بگردانیم ایشان را وارثان زمین و تمکین و استیلاء بخشیم ایشان را در زمین و بنمائیم بفرعون و هامان یعنی ابو بکر و عمر و لشکرهای ایشان از آن امامان آنچه را حذر میکردند. برگشتیم بترجمه حدیث پس حضرت صاحب صلوات بر حضرت رسالت پناه و حضرت امیر و جمیع امامان فرستاد تا پیدر بزرگوار خودش پس در این حال مرغان بسیار نزدیک سر حق الیقین، ص: ۳۱۵ آن حضرت پیدا شدند و یکی از آن مرغان را صدا زد که این طفل را بردار و نیکو محافظت نما و هر چهل روز یک مرتبه بنزد ما بیاور مرغ آن حضرت را گرفت و بسوی آسمان پرواز کرد و سایر مرغان نیز از عقب او پرواز کردند امام حسن علیه السّلام فرمود که سپردم تو را بآن کسی که مادر موسی باو سپرد موسی را پس نرجس خاتون گریان شد حضرت فرمود که ساکت شو که شیر از غیر پستان تو نخواهد خورد و بزودی او را بسوی تو بر میگردانند مانند حضرت موسی که بمادرش بر گردانیدند چنانچه حقتعالی فرموده است که پس بر گردانیم موسی را بمادرش تا دیده مادرش باو روشن گردد پس حکیمه پرسید که این چه مرغ بود که صاحب را باو سپردید حضرت گفت که این روح القدس است که موکل است بایمّه ایشان را موفق میگرداند از جانب خدا و از خطا نگاه میدارد و ایشان را بعلم زینت میدهد حکیمه گفت که چون چهل روز گذشت بخدمت آن حضرت رفتم چون داخل خانه شدم دیدم که طفلی در میان راه می‌رود گفتم ای سید من این طفل دوساله است حضرت تبسم نمود و فرمود که اولاد پیغمبران و اوصیای ایشان هرگاه امام باشند بر خلاف اطفال دیگر نشو و نما میکنند و یک ماهه ایشان مانند یک ساله دیگرانست و ایشان در شکم مادر سخن میگویند و قرآن میخوانند و عبادت پروردگار میکنند و در هنگام شیر خوردن ملائکه فرمان ایشان میبرند و هر صبح و شام بر ایشان نازل میشوند پس حکیمه فرمود که چهل روز یک مرتبه بخدمت او میرسیدم در زمان حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام تا آنکه چند روزی قبل از وفات آن حضرت او را ملاقات کردم بصورت مردی کامل و او را نشناختم بفرزند برادر خود گفتم که این مرد کیست که مرا میفرمائی که نزد او بنشینم فرمود که این فرزند نرجس است و خلیفه من است بعد از من و عن قریب من از میان شما می‌روم باید که سخن او را قبول کنی و امر او را اطاعت نمائی پس بعد

از چند روز حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام بعالم قدس ارتحال نمود و اکنون من حضرت صاحب الامر علیه السّلام را هر صبح و شام ملازمت مینمایم و از هر چه سؤال نمایم مرا خبر میدهد و گاه هست که میخواهم سؤالی بکنم هنوز سؤال نکرده جواب می‌فرماید و محمد بن عبد الله مطهری روایت کرده است که بعد از وفات حضرت عسکری علیه السّلام رفتم بخدمت حکیمه خاتون و سؤال کردم از حجت و امام زمان و خبر دادم او را از حیرتی که مردم را عارض شده است گفت بنشین چون نشستم گفت ای محمد خدا زمین را خالی نمیگذارد از حجتی که یا ناطق است و علانیه دعوی امامت میکند یا خاموش است و تقیه میکند و بعد از امام حسن و امام حسین علیه السّلام امامت در دو برادر نمیشد و این فضیلتی است که حق تعالی حسنین را بر سایر ائمه داده است و خدا فرزندان حسین حق الیقین، ص: ۳۱۶ را زیادتى داد بر فرزندان حسن و ایشان را مخصوص گردانید بامامت چنانچه فرزندان هارون را زیادتى داد بر فرزندان موسی و مخصوص گردانید ایشان را به امامت و پیغمبری و وصایت هر چند موسی بهتر بود از هارون و حجت بود بر او و فرزندان هارون همیشه فضیلت دارند بر فرزندان موسی تا روز قیامت و ناچار است این امت را از حیرتی که بشک افتند اهل بطلان و خالص گردند شیعیان کامل تا آنکه مردم را بر خدا حجتی نماند بعد از فرستادن پیغمبران و این حیرت بعد از وفات عسکری علیه السّلام خواهد بود گفتم ای خاتون من آیا از امام حسن عسکری علیه السّلام فرزندی مانده تبسم کرد و گفت هرگاه فرزند نمانده باشد پس کی حجت خدا خواهد بود بعد از او من گفتم ای سیده من مرا خبر ده که ولادت آن حضرت و غیبت او چگونه خواهد بود حکیمه خاتون قصه ولادت را بنحوی که در حدیث گذشته مذکور شد بیان فرمود و در روایات دیگر چنین وارد شده است که حکیمه خاتون گفت که بعد از سه روز از ولادت حضرت صاحب علیه السّلام مشتاق لقای آن حضرت شدم و رفتم بخدمت حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام و پرسیدم که مولای من کجاست فرمود که سپردم او را بآن کس که از ما و تو باو احق و اولی بود چون روز هفتم شود بیا بنزد ما چون روز هفتم شد رفتم گهواره‌ای دیدم بر سر گهواره دویدم مولای خود را دیدم چون ماه شب چهارده بود بر روی من میخندید و تبسم میفرمود پس حضرت آواز دادند که فرزند مرا بیاور چون بخدمت آن حضرت بردم زبان در دهانش گردانید و فرمود که سخن بگو ای فرزند حضرت صاحب علیه السّلام شهادتین فرمود و صلوات بر حضرت رسالت پناه و سایر ائمه علیهم السّلام فرستاد و بسم الله گفت و آیه‌ای که گذشت تلاوت نمود پس حضرت امام حسن علیه السّلام فرمود که بخوان ای فرزند از آنچه حق تعالی بر پیغمبران فرستاده است پس ابتدا کرد و صحف آدم را به زبان سریانی خواند و کتاب ادريس و کتاب نوح و کتاب هود و کتاب صالح و صحف ابراهيم و توريه موسی و زبور داود و انجيل عیسی و قرآن جدم محمد صلی الله علیه و آله و سلم همه را خواند پس قصه‌های پیغمبران را یاد کرد پس حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام فرمود که چون حق تعالی مهدی این امت را بمن عطا فرمود دو ملک فرستاد که او را بسرا پرده‌های عرش رحمانی بردند پس حق تعالی باو خطاب نمود که مرحبا بتو ای بنده من که ترا خلق کرده‌ام برای یاری دین خود و اظهار امر شریعت خود و توثی هدایت یافته بندگان من قسم بذات مقدس خود میخورم که باطاعت تو ثواب میدهم و بنافرمانی تو عقاب میکنم مردم را و بسبب شفاعت و هدایت تو بندگان را می‌آمزم و بمخالفت تو ایشان را عذاب میکنم ای دو ملک برگردانید او را بسوی پدرش و از جانب من او را سلام برسانید و بگوئید حق الیقین، ص: ۳۱۷ که او در پناه و حفظ و حمایت و هدایت من است و او را از شر دشمنان محافظت و حراست مینمائیم تا هنگامی که او را ظاهر گردانم و حق را باو برپا دارم و باطل را باو سرنگون سازد و دین حق برای من خالص باشد. و بسیاری از شیعیان در حال حیات حضرت عسکری علیه السّلام و بعد از وفات آن حضرت آن حضرت را دیده‌اند و معجزات از او مشاهده نموده‌اند از آن جمله شیخ جلیل محمد بن بابویه قمی روایت کرده است از ابو الادیان که گفت من خدمت حضرت امام حسن عسکری را میکردم و نامه‌های آن حضرت را بشهرها میبردیم پس روزی در بیماری که در آن مرض بعالم بقاء ارتحال فرمودند مرا طلبیدند و نامه‌ای چند بمادین نوشتند و فرمودند که بعد از پانزده روز باز داخل سامره خواهی شد و صدای شیون از خانه من خواهی شنید و مرا در آن وقت غسل دهند ابو الادیان گفت که ای سید هرگاه این واقعه هایلّه روی دهد امر

امامت باکی است فرمود که هر که جواب نامه‌های مرا از تو طلب کند او امام است بعد از من گفتم دیگر علامتی بفرما فرمود که هر که بر من نماز کند او جانشین من است گفتم دیگر بفرما فرمود که هر که بگوید که در میان همین چه چیز است او امام شما است مهابت حضرت مانع شد مرا که پرسم که کدام همین پس بیرون آمدم و نامه‌ها را باهل مداین رسانیدم و جوابها گرفته برگشتم و چنانچه فرموده بود در روز پانزدهم داخل سامره شدم و صدای نوحه و شیون از منزل آن امام مطهر بلند شده بود چون بدر خانه آمدم جعفر کذاب را دیدم که بر در خانه نشسته است و شیعیان بر گرد او درآمده‌اند و او را تعزیت بوفات برادر و تهنیت بامامت خود میگویند پس من در خاطر خود گفتم که اگر این امام است پس امامت نوع دیگر شده است این فاسق کی اهلیت امامت دارد زیرا که پیشتر او را میشناختم که شراب میخورد و قمار می‌باخت و طنبور می‌نواخت پس پیش رفتم و تعزیت و تهنیت گفتم و هیچ سؤال از من نکرد در این حال عقید خادم بیرون آمد و بجعفر خطاب کرد که ای سید برادر تو را کفن کرده‌اند بیا و بر او نماز کن جعفر برخاست و شیعیان با او همراه شدند چون بصره رسیدیم دیدیم که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام را کفن کرده بر روی نعش گذاشته‌اند پس جعفر پیش ایستاد که بر برادر اطهر خود نماز کند و چون خواست تکبیر بگوید طفلی گندم‌گون پیچیده موی گشاده دندان مانند پاره ماه بیرون آمد و ردای جعفر را کشید و گفت ای عمو پس بایست که من سزاوارترم بنماز بر پدر خود از تو پس جعفر عقب ایستاد و رنگش متغیر شد و آن طفل پیش ایستاد و بر پدر بزرگوار خود نماز کرد و آن حضرت را در پهلوی حضرت امام علی نقی علیه السلام دفن کرد و متوجه من گردید و فرمود حق الیقین، ص: ۳۱۸ که ای بصری بده جواب نامه‌ها را که با تست پس تسلیم کردم و در خاطر خود گفتم که دو نشان از آنها که حضرت امام حسن عسکری علیه السلام فرموده بود ظاهر شد و یک علامت مانده است و بیرون آمدم پس حاجز و شاء بجعفر گفت برای آنکه بر او حجت تمام کند که او امام نیست که کی بود این طفل جعفر گفت و الله هرگز او را ندیده بودم و نمیشناختم پس در این حال جماعتی از اهل قم آمدند و سؤال کردند از احوال حضرت امام حسن و چون دانستند که وفات یافته است پرسیدند که امامت با کی است مردم اشاره کردند بسوی جعفر پس نزدیک رفتند و تعزیت دادند و گفتند با ما نامه‌ای و مالی هست بگو که نامه‌ها از چه جماعت است و مالها چه مقدار است تا تسلیم نمایم جعفر برخاست و گفت مردم از ما علم غیب میخواهند در آن حال خادم بیرون آمد از جانب حضرت صاحب علیه السلام و گفت با شما نامه فلان شخص و فلان و فلان هست و همیانی هست که در آن هزار اشرفی است و در آن میان ده اشرفی هست که طلا را روکش کرده‌اند آن جماعت آن نامه‌ها و مالها را تسلیم خادم کردند و گفتند هر که ترا فرستاده است این نامه‌ها و مالها را بگیری او امام زمان است و مراد حضرت امام حسن علیه السلام همین همین بود پس جعفر کذاب رفت بنزد معتمد که خلیفه بنا حق آن زمان بود این وقایع را نقل کرد و او خدمت کاران خود را فرستاد که صیقل کنیز حضرت امام حسن را گرفتند که آن طفل را بما نشان ده و او انکار کرد و از برای دفع مظنه ایشان گفت من حملی دارم از آن حضرت باین سبب او را باین ابی الشوارب قاضی سپردند که چون فرزند متولد شود او را بکشند بناگاه عبد الله بن یحیی وزیر خلیفه مرد و صاحب الزنج در بصره خروج کرد و ایشان بحال خود در ماندند کنیزک از خانه قاضی بخانه خود بازگشت و شیخ طوسی بروایت دیگر از رشیق روایت کرده است که معتمد خلیفه فرستاد و مرا با دو نفر دیگر طلب نمود امر کرد که هر یک دو اسب برداریم و یکی را سوار شویم و دیگری را بجنبیت بکشیم و سبکبار بتعجیل برویم بسامره و خانه حضرت امام حسن علیه السلام را بما نشان داد و گفت بدر خانه میرسید غلام سیاهی بر آن در نشسته است پس داخل خانه شوید و هر که را در آن خانه بیابید سرش را برای من بیاورید چون بخانه حضرت رسیدیم در دهلیز خانه غلام سیاهی نشسته بود و بند زیر جامه در دست داشت و میبافت پرسیدم که کی در این خانه هست گفت صاحبش و هیچ گونه ملتفت نشد بجانب ما و از ما پروا نکرد چون داخل خانه شدیم خانه بسیار پاکیزه دیدیم و در مقابل پرده مشاهده کردیم که هرگز از آن بهتر ندیده بودیم که گویا الحال از دست کارگر بدر آمده است و در خانه هیچ کس نبود چون پرده را برداشتیم حجره بزرگی بنظر آمد که گویا دریای آبی در میان آن حجره حق الیقین، ص: ۳۱۹ ایستاده و در منتهای

حجره حصیری بر روی آب گسترده است و بر بالای آن حصیر مردی ایستاده است نیکوترین مردم بحسب هیئت و مشغول نماز است و هیچ گونه بجانب ما التفات ننمود احمد بن عبد الله پا در حجره گذاشت که داخل شود در میان آب غرق شد و اضطراب بسیار کرد تا من دست دراز کردم و او را بیرون آوردم و بیهوش شد و بعد از ساعتی بهوش آمد پس رفیق دیگر اراده کرد که داخل شود و حال او بدین منوال گذشت پس من متحیر ماندم و زبان بعذر خواهی گشودم و گفتم معذرت میطلبم از خدا و از تو ای مقرب درگاه خدا که ندانستم که نزد کی می‌آیم و از حقیقت حال مطلع نبودم و اکنون توبه میکنم بسوی خدا از این کردار پس به هیچ وجه متوجه گفتار من نشد و مشغول نماز بود ما را هیتی عظیم در دل بهم رسید و برگشتیم و معتضد انتظار ما می‌کشید و بدربانان سفارش کرده بود که هر وقت برگردیم ما را بنزد او برند پس در میان شب رسیدیم و داخل شدیم و تمام قصه را بر او نقل کردیم پرسید که پیش از من با دیگری ملاقات کردید و با کسی حرفی گفتید گفتیم نه پس سوگندهای عظیم یاد نمود که اگر بشنوم یک کلمه از این واقعه را بدیگری نقل کرده‌اید هرآینه همه را گردن بزنم و ما این حکایت را نتوانستیم نقل بکنیم مگر بعد از مردن او. و محمد بن یعقوب کلینی روایت کرده است از یکی از لشکریان خلیفه عباسی که گفت من همراه بودم که سیماء غلام خلیفه بسر من رأی آمد و در خانه امام حسن عسکری را شکست بعد از فوت آن حضرت پس حضرت صاحب الامر از خانه بیرون آمد و تبریزی در دست داشت و سیماء گفت که چه میکنی در خانه من سیماء بر خود بلرزید و گفت که جعفر کذاب میگفت که از پدرت فرزندی نمانده است اگر خانه از تست ما برمی‌گردیم پس از خانه بیرون آمدیم علی بن قیس راوی حدیث میگوید که یکی از خادمان خانه حضرت بیرون آمد من از او پرسیدم از حکایتی که آن شخص نقل کرد آیا راست است گفت کی تو را خبر داد گفتم یکی از لشکریان خلیفه گفت هیچ خبر در عالم مخفی نمی‌ماند و شیخ ابن بابویه و دیگران روایت کرده‌اند که احمد بن اسحاق که از وکلای حضرت امام حسن عسکری علیه السلام بود سعد بن عبد الله را که از ثقات اصحاب است با خود برد بخدمت آن حضرت که از او مسئله‌ای چند میخواست که سؤال کند سعد بن عبد الله گفت که چون بدر دولت‌سرای آن حضرت رسیدیم احمد رخصت دخول از برای خود و من طلبید و داخل شدیم احمد با خود همیانی داشت که در میان عبا پنهان کرده بود و در آن همیان صد و شصت کیسه از طلا و نقره بود که هر یک را یکی از شیعیان مهر زده بخدمت حضرت فرستاده بودند چون بسعادت ملازمت رسیدیم در دامن آن حضرت طفلی نشسته بود مانند مشتری حق الیقین، ص: ۳۲۰ در کمال حسن و جمال و در سرش دو کاکل بود و نزد آن حضرت گوئی از طلا بود بشکل انار که بنگینهای زیبا و جواهر گرانها مرصع کرده بودند و یکی از اکابر بصره بهدیه برای آن حضرت فرستاده بود و بر دست آن حضرت نامه‌ای بود و کتابت میفرمود و چون آن طفل مانع می‌شد آن گوی را می‌انداخت که آن طفل از پی بی آن میرفت و خود کتابت میفرمود چون احمد همیان را گشود و نزد آن حضرت گذاشت حضرت بآن طفل گفت که اینها هدایا و تحفه‌های شیعیان تست بگشا و متصرف شو آن طفل یعنی حضرت صاحب علیه السلام گفت ای مولای من آیا جایز است که من دست طاهر خود را دراز کنم بسوی مالهای حرام پس حضرت عسکری فرمود که ای پسر اسحاق بیرون آور آنچه در همیانست تا حضرت صاحب حلال و حرام را از یکدیگر جدا کند پس احمد یک کیسه را بیرون آورد حضرت فرمود این از فلانست که در فلان محله قم نشسته است و شصت و دو اشرفی در این کیسه هست چهل و پنج اشرفی از قیمت ملکی است که از پدر میراث باو رسیده بود و فروخته است و چهارده اشرفی قیمت هفت جامه است که فروخته است و از کرایه دکان سه دینار است حضرت امام حسن (ع) فرمود که راست گفتی ای فرزند بگو چه چیز در میان اینها حرام است تا بیرون کند فرمود که در این میان یک اشرفی هست به سکه ری که بتاریخ فلان زده‌اند و تاریخش فلان نقش است و نصف نقشش محو شده است و یک دینار مقراض شده ناقصی هست که یک دانک و نیم است و حرام در این کیسه همین دو دینار است و وجه حرمتش این است که صاحبش در فلان سال در فلان ماه او را نزد جولائی که از همسایگانش بود مقدار یکمن و نیم ریسمان بود و مدتی بر این گذشت و دزد آن را ربود و آن مرد چون گفت که آن را دزد برد تصدیقش نکرد و تاوان از او گرفت ریسمانی باریکتر از آنکه دزد برده

بود بهمان وزن داد که او را بافتند و فروخت و این دو دینار از قیمت آن جامه است و حرام است چو کیسه را احمد گشود و دو دینار بهمان علامت‌ها که حضرت صاحب الامر فرموده بود پیدا شد برداشت و باقی را تسلیم نمود پس صره دیگر بیرون آورد حضرت صاحب فرمود که این مال فلان است که در فلان محله قم مییابد و پنجاه اشرفی در این صره است و ما دست بر این دراز نمی‌کنیم پرسید که چرا فرمود این اشرفیها قیمت گندمی است که میان او و برزگران مشترک بوده و حصه خود را زیاده کیل کرد و گرفت و مال آنها در این میان است حضرت امام حسن عسکری علیه السلام فرمود که راست گفتی ای فرزند پس به احمد گفت که این کیسه‌ها را بردار و وصیت کن که بصاحبانش برسانند که ما نمیخواهیم و اینها حرام است تا آنکه همه را باین نحو تمیز فرمود و چون سعد بن عبد الله خواست که مسائل خود را بپرسد حق الیقین، ص: ۳۲۱ حضرت عسکری فرمود که از نور چشمم بپرس آنچه میخواهی و اشاره بحضرت صاحب کرد پس جمیع مسائل مشکله را پرسید و جواب‌های شافی شنید و بعضی از سؤالهایی که از خاطرش محو شده بود حضرت از باب اعجاز بیادش آورد و جواب فرمود و حدیث طولانی است و در سایر کتب ایراد نموده‌ام. و کلینی و ابن بابویه و دیگران روایت نموده‌اند بسندهای معتبر از غانم هندی که گفت من با جماعتی از اصحاب خود در شهر کشمیر بودیم از بلاد هند چهل نفر بودیم و در دست راست پادشاه آن ملک بر کرسیها می‌نشستیم و همه توریه و انجیل و زبور داود و صحف ابراهیم را خوانده بودیم و حکم میکردیم میان مردم و ایشان را دانا میگردانیدیم در دین خود و فتوی میدادیم ایشان را بحلال و حرام ایشان و همه مردم رجوع بما می‌کردند پادشاه و غیر او روزی نام حضرت رسول را مذکور ساختیم و گفتیم آن پیغمبری که در کتاب‌ها نام او مذکور است امر او بر ما مخفی است و واجب است بر ما که تفحص کنیم احوال او را و از پی آثار او برویم پس رأی همه بر این قرار گرفت که بیرون آییم و از برای ایشان احوال آن حضرت را تجسس نمایم پس بیرون آمدم و مال بسیار با خود برداشتم پس دوازده ماه گردیدم تا به نزدیک کابل رسیدم جماعتی از ترکان برخوردند و زخم بسیار بر من زدند و اموال مرا گرفتند حاکم کابل چون از احوال من مطلع شد مرا بشهر بلخ فرستاد و در آن وقت داود بن عباس والی بلخ بود و چون خبر من باو رسید که از برای طلب دین حق از هند بیرون آمده‌ام و لغت فارسی آموخته‌ام و مناظره و مباحثه با فقهاء و متکلمین کرده‌ام مرا بمجلس طلبید و فقهاء و علماء را جمع کرد که با من گفتگو کنند گفتم من از شهر خود بیرون آمده‌ام که طلب نمایم و تجسس کنم پیغمبری را که نام او و صفات او را در کتب خود خوانده‌ام گفتند نام او چیست گفتم محمد گفتند آن پیغمبر ماست که تو او را طلب مینمائی من شرایع دین آن حضرت را از ایشان پرسیدم بیان کردند به ایشان گفتم میدانم که محمد پیغمبر است اما نمیدانم که آنکه شما میگوئید اینست که من او را طلب میکنم یا نه بگوئید او در کجا مییابد تا بروم بنزد او و سؤال کنم از او از علامتها و دلالتها که نزد من هست و در کتب خوانده‌ام اگر آن باشد که من طلب میکنم ایمان بیاورم باو گفتند از دنیا رفته است گفتم وصی و خلیفه او کیست گفتند ابو بکر گفتم نامش را بگوئید این کنیت اوست گفتند عبد الله پسر عثمانست و نسب او را بقریش ذکر کردند گفتم نسب پیغمبر خود را بیان کنید گفتند او هم قرشی است گفتم این آن پیغمبری نیست که من او را طلب میکنم آنکه من طلب او میکنم خلیفه او برادر اوست در دین و پسر عم او است در نسب و شوهر دختر او است و پدر فرزندان حق الیقین، ص: ۳۲۲ اوست و آن پیغمبر را فرزندی نیست بر روی زمین بغیر از فرزندان این مردی که خلیفه او است چون فقهای ایشان این سخنان را شنیدند برجستند و گفتند ای امیر این مرد از شرک بدر آمده است و داخل کفر شده است و خودش حلال است من گفتم ای قوم من دینی دارم و بدین خود متمسکم و از دین خود مفارقت نمیکنم من تا دینی قوی‌تر از آنکه دارم بیابم من صفات آن پیغمبر را خوانده‌ام در کتابهایی که خدا بر پیغمبرانش فرستاده است و من از بلاد هند بیرون آمده‌ام و دست برداشته‌ام از عزتی که در آنجا داشتم از برای طلب او چون تجسس کردم امر پیغمبر شما را از آنچه شما بیان کردید موافق نبود با آنچه من در کتب الهی خوانده‌ام دست از من بردارید پس والی بلخ فرستاد و حسین بن السکیت را که از اصحاب حضرت امام حسن عسکری علیه السلام بود طلبید و گفت با این مرد هندی مباحثه کن حسین گفت اصلحک الله نزد تو از علماء و فقهاء هستند و ایشان ابصر و

اعلمند بمنظره او والی گفت چنانچه من میگویم با او مناظره کن و او را بخلوت ببر و با او مدارا کن و خوب خاطر نشان او کن پس حسین مرا بخلوت برد و بعد از آنکه احوال خود را باو گفتم و بر مطلب من مطلع گردید گفت آن پیغمبری که طلب میکنی همانست که ایشان گفته‌اند اما خلیفه او را غلط گفته‌اند آن پیغمبر محمد صلی الله علیه و آله و سلم پسر عبد الله پسر عبد المطلب است و وصی او علی پسر ابو طالب پسر عبد المطلب است و او شوهر فاطمه دختر محمد است و پدر حسن و حسین است که دخترزاده محمد صلی الله علیه و آله و سلم‌اند غانم گفت من گفتم همین است آنکه من میخواستم و طلب میکردم پس رفتم بخانه داود والی بلخ و گفتم ای امیر یافتم آنچه طلب میکردم و انا اشهد ان لا اله الا الله و ان محمدا رسول الله پس والی نیکی و احسان بمن بسیار نمود و حسن گفت که تفقد احوال او بکن و از او باخبر باش پس من رفتم بخانه او و با او انس گرفتم و مسائلی را که بآن محتاج بودم موافق مذهب شیعه از نماز و روزه و سایر فرایض از او اخذ کردم و من بحسین گفتم ما در کتب خوانده‌ایم که محمد خاتم پیغمبرانست و پیغمبری بعد از او نیست و امر امامت بعد از او با وصی و وارث و خلیفه اوست و پیوسته امر خلافت خدا جاری است در اعقاب و اولاد ایشان تا منقضی شود دنیا پس کیست وصی وصی محمد صلی الله علیه و آله و سلم گفت امام حسن و بعد از او امام حسین دو پسر محمد و همه را شمرد تا حضرت صاحب الامر (ع) و بیان کرد آنچه حادث شد از غایب شدن آن حضرت پس همت من مقصور شد بر آنکه طلب ناحیه مقدسه آن حضرت بکنم شاید بخدمت او توانم رسید راوی گفت پس غانم آمد بقم و با اصحاب ما صحبت داشت در سال دویست و شصت و چهار و با اصحاب ما رفت بسوی بغداد و با او رفیقی بود از اهل سند که با او رفیق شده بود در تحقیق مذهب حق غانم گفت خوشم حق الیقین، ص: ۳۲۳ نیامد از بعضی از اخلاق آن رفیق از او جدا شدم و از بغداد بیرون رفتم تا داخل سامره شدم و رفتم بمسجد بنی عباس تا وارد قریه عباسیه شدم و نماز کردم و متفکر بودم در امری که در طلب آن سعی می‌کنم ناگاه مردی بنزد من آمد و گفت تو فلانی و مرا بنامی خواند که در هند داشتم و کسی بر آن مطلع نبود گفتم بلی گفت اجابت کن مولای خود را که ترا میطلبد من با او روانه شدم و مرا از راههای غیر مأنوس برد تا داخل خانه و بستانی شدم دیدم مولای من نشسته است و بلغت هندی گفت خوش آمدی ای فلان چه حال داری و چگونه گذاشتی فلان و فلان را تا آن که مجموع آن چهل نفر که رفیقان من بودند نام برد و احوال هر یک را پرسید و آنچه بر من گذشته بود همه را خبر داد و جمیع این سخنان را بکلام هندی میفرمود و گفت میخواهی به حج بروی با اهل قم گفتم بلی ای سید من فرمود در این سال مرو با ایشان برگرد و در سال آینده برو پس به سوی من انداخت صره زردی که نزد او گذاشته بود و فرمود این را خرجی خود کن و در بغداد بخانه فلان شخص برو و او را بر هیچ امر مطلع مگردان. راوی گفت بعد از آن غانم برگشت و بحج رفت بعد از آن قاصدها آمدند و خبر آوردند که حاجیان در آن سال از عقبه برگشتند و معلوم شد که حضرت او را برای این منع فرمودند از رفتن بسوی حج در این سال پس بجانب خراسان رفت و سال دیگر بحج رفت و بخراسان برگشت و هدیه‌ای برای ما از خراسان فرستاد و مدتی در خراسان ماند تا آنکه برحمت خدا واصل گردید و قطب راوندی از جعفر بن محمد بن قولویه استاد شیخ مفید روایت کرده است که چون قرامطه یعنی اسماعیلیه ملاحده کعبه را خراب کردند و حجر الاسود را بکوفه آورده در مسجد کوفه نصب کرده بودند در سال سیصد و سی و هفت که اوایل غیبت کبری بود بود خواستند که حجر را بکعبه برگردانند و در جای خود نصب کنند من بامید ملاقات حضرت صاحب الامر علیه السلام در آن سال اراده حج کردم زیرا که در احادیث صحیحه وارد شده است که حجر را کسی بغیر معصوم و امام زمان نصب نمیکند چنانچه قبل از بعثت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم که سیلاب کعبه را خراب کرد و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم آن را نصب کرد و در زمان حجاج که کعبه را بر سر عبد الله بن زبیر خراب کرد چون خواستند بسازند هر که حجر را گذاشت لرزید و قرار نگرفت تا آنکه حضرت امام زین العابدین علیه السلام آن را بجای خود گذاشت و قرار گرفت لهذا در آن سال متوجه حج شدم چون ببغداد رسیدم علت صعبی مرا عارض شد که بر جان خود ترسیدم و نتوانستم بحج رفت پس نایب خود گردانیدم مردی از شیعه را که او را حق الیقین، ص: ۳۲۴ ابن هشام میگفتند و

عریضه بخدمت حضرت نوشتم و سرش را مهر کردم و در آن عریضه سؤال کرده بودم که مدت عمر من چند سال خواهد بود و از این مرض عافیت خواهم یافت یا نه و ابن هشام را گفتم مقصود من آنست که این رقعہ را بدہی بدست کسی کہ حجر را بجای خود میگذارد و جوابش را بگیری و ترا از برای همین کار میفرستم ابن هشام گفت کہ چون داخل مکہ مشرفہ شدم مبلغی بخدمہ کعبہ دادم کہ در وقت گذاشتن حجر مرا حمایت کنند کہ در دست توانم دید کہ کی حجر را بجای خود میگذارد و ازدحام مردم مانع دیدن من نشود چون خواستند کہ حجر را بجای خود بگذارند خدمہ مرا در میان گرفتند و حمایت مینمودند و من نظر میکردم ہر کہ حجر را میگذاشت حرکت میکرد و قرار نمیگرفت تا آنکہ جوان خوش روی خوش بوی خوش موی گندم گونی پیدا شد و حجر را از دست ایشان گرفت و بجای خود نصب کرد درست ایستاد و حرکت نکرد پس فروش از مردم برآمد و صدا بلند کردند و روانہ شد و از مسجد بیرون رفت و من از عقب او بسرعت روانہ شدم و مردم را میشکافتم و از جانب راست و چپ دور میکردم میدویدم و مردم گمان کردند کہ دیوانہ شدہ‌ام و چشم را از او برنمی‌داشتم کہ مبادا از نظر من غایب شود تا آنکہ از میان مردم بیرون رفت و در نہایت آہستگی و اطمینان میرفت و من ہر چہ میدویدم باو نمیرسیدم و چون بجائی رسیدم کہ بغیر از من و او کسی نبود ایستاد و بسوی من ملتفت شد و فرمود بمن دہ آنچه با خودداری رقعہ را بدستش دادم نگشود و فرمود باو بگو بر تو خوفی نیست در این علت و عافیت می‌یابی و اجل محتوم تو بعد از سی سال دیگر خواہد بود چون این حالت را مشاہدہ کردم و کلام معجز نظامش را شنیدم خوف عظیمی بر من مستولی شد بحدی کہ حرکت نتوانستم کرد چون این خبر بہ این قولویہ رسید یقین او زیادہ شد و در حیات بود تا سال سیصد و شصت و ہفت از ہجرت در آن سال اندک آزاری بہم رسانید وصیت کرد و تہیہ کفن و حنوط و ضروریات سفر آخرت را گرفت و اہتمام تمام در این امور میکرد و مردم باو گفتند آزار بسیار نداری این قدر تعجیل و اضطراب چرا میکنی گفت این همان سالست کہ مولای من مرا وعدہ دادہ است پس در همان مرض بمنازل رفیعہ بہشت انتقال نمود الحقہ اللہ بموالیہ الاطہار فی دار القرار. و سید علی بن طاوس رضی اللہ عنہ نقل کردہ است کہ من در سامرہ بودم در سحر شب سیزدہم ماہ ذی القعدۃ الحرام سال ششصد و سی و ہفت صدای حضرت را شنیدم کہ از برای شیعیان زندہ و مردہ دعا میکرد و از آن جملہ میفرمود کہ زندہ گردان یا باقی بدار ایشان را در عزت ما و پادشاهی ما و ملک ما و دولت ما و شیخ ابن بابویہ روایت کردہ است از احمد بن فارس کہ گفت من وارد حق‌الیقین، ص: ۳۲۵ شہر ہمدان شدم و ہمہ را سنی یافتیم بغیر یک محلہ کہ ایشان را بنی راشد میگفتند و ہمہ شیعہ امامی مذهب بودند از سبب تشیع ایشان سؤال کردم مرد پیری از ایشان کہ آثار صلاح و دیانت از او ظاہر بود گفت سبب تشیع ما آنست کہ جد اعلای ما کہ ہمہ ما باو منسوبیم بحج رفتہ بود گفت در وقت مراجعت پیادہ می‌آمدم چند منزل کہ آمدم در بادیہ روزی در اول قافلہ خوابیدم کہ چون آخر قافلہ برسد بیدار شوم چون بخواب رفتم بیدار نشدم تا آنکہ گرمی آفتاب مرا بیدار کرد و قافلہ گذشتہ بود و جادہ پیدا نبود بتوکل روانہ شدم اندک راہی کہ رفتم رسیدم بصحرای سبز خرم پر گل و لالہ کہ ہرگز چنین مکانی ندیدہ بودم چون داخل آن بستان شدم قصر عالی بنظر من آمد بجانب قصر روانہ شدم چون بدر قصر رسیدم دو خادم سفید دیدم نشستہ‌اند سلام کردم جواب نیکو گفتند و گفتند بنشین کہ خدا خیر عظیمی نسبت بتو خواستہ است کہ ترا باین موضع آوردہ پس یکی از آن خادمہا داخل آن قصر شد و بعد از اندک زمانی بیرون آمد و گفت برخیز و داخل شو چون داخل شدم قصری دیدم کہ ہرگز بآن خوبی ندیدہ بودم خادم پیش رفت و پردہ‌ای بر در خانہ آویختہ بود پردہ را برداشت و گفت داخل شو چون داخل گردیدم جوانی را دیدم کہ در میان خانہ نشستہ است و شمشیر درازی محاذی سر او از سقف آویختہ است کہ نزدیکست کہ سر شمشیر مماس سر او شود آن جوان مانند ماہی بود کہ در تاریکی درخشان باشد پس سلام کردم با نہایت ملاطفت و خوش‌زبانی جواب فرمود و گفت میدانی من کیستم گفتم نہ و اللہ گفت منم قائم آل محمد و منم آنکہ در آخر زمان باین شمشیر خروج خواہم کرد و اشارہ بآن شمشیر کرد و زمین را پر از راستی و عدل و داد خواہم کرد بعد از آنکہ پر از ظلم و جور شدہ باشد پس برو در افتادم و رو را بر زمین مالیدم گفت چنین مکن و سر بردار تو

فلاں مردی از اهل مدینه و از بلاد جبل که او را همدان میگویند گفتم بلی راست گفستی ای آقای من و مولای من پس گفت میخواهی بردن بسوی اهل خود گفتم بلی ای سید من میخواهم بسوی اهل خود بروم و بشارت دهم ایشان را باین سعادت که مرا روزی شده پس اشاره فرمود بسوی خادم و او دست مرا گرفت و کیسه زری بمن داد و مرا از بستان بیرون آورد و با من روانه شد و اندک راهی که آمدم عمارتها و درختها و مناره مسجدی پیدا شد گفت میدانی و میشناسی این شیر را گفتم نزدیک شهر ما شهری هست که آن را اسدآباد میگویند گفت همانست برو بار شد و صلاح این را گفت و ناپیدا شد من داخل اسدآباد شدم و در کیسه چهل یا پنجاه اشرفی بود پس وارد همدان شدم و اهل و خویشان خود را جمع کردم و بشارت دادم ایشان را بآن سعادت که حقتعالی برای من میسر کرد و ما همیشه در خیر و حق‌الیقین، ص: ۳۲۶ نعمتیم تا آن اشرفی‌ها در میان ما هست. و شیخ طوسی و طبرسی و دیگران بسندهای صحیح از محمد بن ابراهیم بن مهزیار و بعضی از علی بن ابراهیم بن مهزیار روایت کرده‌اند که گفت بیست حج کردم بقصد آنکه شاید بخدمت صاحب الامر علیه السلام برسم و میسر نشد شبی در میان رختخواب خود خوابیده بودم صدائی شنیدم که کسی گفت ای فرزند مهزیار امسال بیا بحج که بخدمت امام زمان خود خواهی رسید پس بیدار شدم فرحناک و خوش حال و پیوسته مشغول عبادت بودم تا صبح طالع شد نماز صبح کردم و از برای طلب رفیق بیرون آمدم و رفیق چند بهم رسانیدم و متوجه راه شدم چون داخل کوفه شدم تجسس بسیار نمودم و اثری و خبری از آن حضرت نیافتم پس با ایشان روانه شدم و چون داخل مدینه طیه شدم تجسس بسیاری نمودم و خبری بمن نرسید باز متوجه مکه معظمه شدم و جستجوی بسیار نمودم و پیوسته میان امیدواری و ناامیدی متردد و متفکر بودم تا آنکه شبی از شبها در مسجد الحرام انتظار میکشیدم که دور مکه معظمه خلوت شود و مشغول طواف شوم و بتضرع و ابتهال از بخشنده بی‌زوال سؤال کنم که مرا بکعبه مقصود خویش راهنمایی کند چون خلوت شد مشغول طواف شدم ناگاه جوان با ملاححت خوش روئی و خوش بوئی را در طواف دیدم که دو برد یمنی پوشیده بود یکی را بر کمر بسته و دیگری را بر دوش افکنده و طرف ردا را بر دوش دیگر برگردانیده چون نزدیک او رسیدم بجانب من التفات نمود و فرمود از کدام شهری گفتم از اهواز گفت ابن‌الخضیب را میشناسی گفتم او برحمت الهی واصل شد گفت خدا او را رحمت کند در روزها روزه میداشت و شبها بعبادت می‌ایستاد و تلاوت قرآن بسیار مینمود و از شیعیان و موالیان ما بود گفت علی بن مهزیار را میشناسی گفتم من آنم گفت خوش آمدی ای ابو الحسن و گفت چه کردی آن علامتی را که در میان تو و حضرت امام حسن عسکری علیه السلام بود گفتم با منست گفت بیرون آور بسوی من پس بیرون آوردم انگشتر نیکوئی را که بر آن محمد و علی نقش کرده بودند و بروایت دیگر یا الله یا محمد یا علی نقش آن بود چون نظرش بر آن افتاد آن قدر گریست که جامه‌هایش تر شد گفت خدا رحمت کند تو را ای ابو محمد بتحقیق که تو امام عادل بودی و فرزند امامان بودی و پدر امام بودی حقتعالی ترا در فردوس اعلا با پدران خود ساکن گرداند پس گفت بعد از حج چه اراده داری گفتم فرزند امام حسن عسکری ع را طلب میکنم گفت بمطلب خود رسیده‌ای او مرا بسوی تو فرستاده است برو بسوی منزل خود و مهیای سفر شود و مخفی دار و چون ثلث شب بگذرد بیا به سوی شعب بنی عامر که بمطلب خود میرسی ابن مهزیار گفت بخانه خود برگشتم و در این اندیشه بودم تا ثلث حق‌الیقین، ص: ۳۲۷ شب گذشت پس سوار شدم و بسوی شعب روانه شدم چون شعب رسیدم آن جوان را در آنجا دیدم چون مرا دید گفت خوش آمدی و خوشا حال تو که تو را رخصت ملازمت دادند پس همراه او روانه شدم تا از منی و عرفات گذشت چون بیائین عقبه طایف رسیدیم گفت ای ابو الحسن پیاده شو و تهیه نماز بگیر پس با او نافله شب را بجا آوردم و صبح طالع شد پس نماز صبح را مختصر اداء کرده و سلام گفت و بعد از نماز بسجده رفت و رو بخاک مالید و سوار شد و من سوار شدم تا بالای عقبه رفتیم گفت نظر کن بالای تل ریگ چیزی میبینی چون نظر کردم خیمه از مو دیدم نور آن تمام آسمان و آن وادی را روشن کرده بود گفت منتهای آرزوها در آنجا است دیده‌ات روشن باد چون از عقبه بیرون رفتیم گفت از مرکب بزیر آی که در اینجا هر صعبی دلیل میشود چون از مرکب بزیر آمدم گفت دست از مهار شتر بردار و آن را رها کن گفتم ناقه را بکی بگذارم گفت این حرمی

است که داخل آن نمیشود مگر ولی خدا و بیرون نمیرود از آن مگر ولی خدا پس در خدمت او رفتم تا به نزدیک خیمه مطهره منوره رسیدم گفت اینجا باش تا برای تو رخصت بگیرم بعد از اندک زمانی بیرون آمد و گفت خوشا حال تو ترا رخصت دادند چون داخل خیمه شدم دیدم آن حضرت روی نمدی نشسته و نطع سرخی بروی نمد افکنده و بر بالشی از پوست تکیه داده است سلام کردم بهتر از سلام من جواب فرمودند روئی مشاهده کردم مانند ماه شب چهارده از طیش و سفاهت مبرانه بسیار بلند و نه کوتاه اندکی بطول مایل گشاده پیشانی با ابروهای باریک کشیده بیکدیگر پیوسته و چشمهای سیاه گشاده و بینی کشیده و گونه‌های رو هموار و برنیامده در نهایت حسن و جمال و بر گونه راستش خالی بود مانند فتات مشکی که بر صفحه نقره افتاده باشد و موی عنبربوی سیاهی بر سرش بود نزدیک بنرمه گوش آویخته و از پیشانی نورانش نور ساطع بود مانند ستاره درخشان با نهایت سکینه و وقار و حیا و حسن لقاء پس احوال شیعیان را یک یک از من پرسیدند عرض کردم که ایشان در دولت بنی العباس در نهایت مشقت و مذلت و خواری زندگانی میکنند فرمود روزی خواهد بود که شما مالک ایشان باشید و ایشان در دست شما ذلیل باشند پس فرمود پدرم از من عهد گرفته است که ساکن نشوم از زمین مگر در جایی که پنهان‌تر و دورترین جاها باشد تا آنکه بر کنار باشم از مکاید اهل ضلال و متمردان جهال تا هنگامی که حقتعالی رخصت فرماید که ظاهر شوم و پدرم با من گفت ای فرزند حق تعالی اهل بلاد و طبقات عباد را خالی نمیگذارد از حجتی و امامی که مردم پیروی او نمایند و حجت حقتعالی باو بر خلق تمام باشد ای فرزند گرامی تو آنی که خدا مهیا کرده است ترا برای نشر حق و حق الیقین، ص: ۳۲۸ بر انداختن باطل و اعدای دین و اطفای نایره مضلین پس ملازم جاهای پنهان باش از زمین و دور باش از بلاد ظالمین و وحشت نخواهد بود ترا از تنهائی و بدان که دلهای اهل طاعت و اخلاص مایل خواهد بود بسوی تو مانند مرغان که بسوی آشیان خود پرواز کنند و ایشان گروهی چندند که بظاهر در دست مخالفان ذلیل‌اند و نزد حقتعالی گرامی و عزیزند و اهل قناعت‌اند و چنگ در دامان متابعت اهل بیت زده‌اند و استنباط دین از آثار ایشان مینمایند و مجاهده بحجت با اعدای دین میکنند و خدا ایشان را مخصوص گردانیده است بآن که صبر نمایند بر مذلتها که از مخالفان دین میکشند تا آنکه در دار قرار بعزت ابدی فایز گردند ای فرزند صبر کن بر مصادر و موارد امور خود تا آنکه حقتعالی اسباب دولت ترا میسر گرداند و علمهای زرد و رایات سفید در ما بین حطیم و زمزم بر سر تو بجولان درآید و فوج فوج از اهل اخلاص و مضافات نزدیک حجر الاسود بسوی تو بیایند و با تو بیعت کنند در حوالی حجر الاسود و ایشان جمعی باشند که طینت ایشان پاک باشد از آلودگی نفاق و دلهای ایشان پاکیزه باشد از نجاست شقاق و طبایع ایشان نرم باشد از برای قبول دین و مسلط باشد در دفع فتنه‌های مضلین و در آن وقت حدائق ملت و دین ببار آید و صبح حق درخشان گردد و حقتعالی بتو ظلم و طغیان را از زمین براندازد و بهجت امن و امان در اطراف جهان ظاهر شود و مرغان رمیده شرایع دین مبین بآشیانهای خود برگرداند و امطار فتح و ظفر بساتین ملت را سر سبز و شاداب گرداند پس حضرت فرمود که باید آنچه در این مجلس گذشت پنهان داری و اظهار نمائی مگر بجمعی که از اهل صدق و وفا و امانت باشند ابن مهزیار گفت چند روز در خدمت آن حضرت مانده و مسائل مشکله خود را از آن جناب سؤال نمودم آنگاه مرا مرخص نمود که باهل خود معاودت نمایم و در روز وداع زیاده از پنجاه هزار درهم با خود داشتم بهدیه بخدمت آن حضرت بردم و التماس بسیار کردم که قبول فرماید تبسم فرمود و فرمود استعانت بجو در این مال در برگشتن بسوی وطن خود که راه درازی در پیش داری و دعای بسیار در حق من فرمود و برگشتم و حکایت و اخبار در این باب بسیار است و این رساله گنجایش ذکر آنها ندارد. و ابن بابویه از محمد بن أبی عبد الله کوفی روایت کرده است که او احصاء نموده است عدد آن جماعتی را که بخدمت آن حضرت رسیده‌اند و معجزات بر ایشان ظاهر گردیده است از وکلاء و غیر وکلاء و ایشان این جماعتند عثمان بن سعید عمروی پسرش محمد و حاجز بلالی و عطار و از کوفه عاصمی و از اهواز محمد بن ابراهیم بن مهزیار و از اهل قم احمد بن اسحاق و از اهل همدان محمد بن صالح و از اهل ری بسامی و محمد بن أبی عبد الله اسدی و از اهل آذربایجان قاسم حق الیقین، ص: ۳۲۹ ابن علاء و از نیشابور محمد بن شاذان اینها همه وکلاء بوده‌اند و از غیر وکلاء ابو

القاسم بن ابی حابس و ابو عبد الله کندی و ابو عبد الله جنیدی و هارون قراز و نیلی و ابو القاسم بن دیس و ابو عبد الله بن فروخ و مسرور طبخ آزاد کرده امام علی نقی علیه السّلام و احمد بن حسن و برادرش محمد و اسحاق کاتب از بنی نوبخت و صاحب پوستینها و صاحب سره سر بمهر و از همدان محمد کشمرد و جعفر بن حمدان و محمد بن حمدان و محمد بن هارون بن عمران و از دینور حسن بن هارون و احمد پسر برادر او و ابو الحسن و از اصفهان ابن بادشاله و از صیمره زیدان و از قم حسن بن نصر و محمد بن محمد و علی بن محمد بن اسحاق و پدرش و حسن بن یعقوب و از اهل ری قاسم بن موسی و پسر او و ابو محمد بن ابن هارون و صاحب سنگریزه و علی بن محمد و محمد بن محمد کلینی و ابو جعفر رفوگر و از قزوین مرداس و علی بن احمد و از قایس دو مرد و از شهر زور پسر خالویه و از فارس مجروح و از مرو صاحب هزار دینار و صاحب مال و رقعہ سفید و ابو ثابت و از نیشابور محمد بن شعیب بن صالح و از یمن فضل بن یزید و حسن پسر او و جعفری و ابن الاعجمی و شمشاطی و از مصر صاحب مولودین و صاحب مال بمکه و ابو رجا و از نصیبین محمد بن و خبا و از اهواز حنینی و آنچه در کتب معجزات مذکوراند زیاده از هفتاد نفر میشوند و خبری را که در این عدد از جماعت مختلف نقل می‌کنند البته متواتر بالمعنی میشود و شیخ ابن بابویه بسند معتبر از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که قائم ما را غیبتی خواهد بود که غیبت او بطول خواهد انجامید گفتم چرا یا بن رسول الله فرمود حقتعالی البته سنتهای پیغمبران را در غیبتهای ایشان در این امت جاری خواهد کرد و ناچار است که حضرت استیفاء کند جمیع مدتهای غیبتهای همه را حقتعالی میفرماید لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ یعنی مرتکب خواهید شد سنت‌های پیشینیان را مطابق آنچه واقع شده است و ایضا از عبد الله بن الفضل روایت کرده است که حضرت امام جعفر صادق علیه السّلام فرمود که البته صاحب این امر را غیبتی خواهد بود که هر سست ایمانی شک کند گفتم چرا حضرت فرمود که ما را رخصت نداده‌اند که علتش را بیان کنیم گفتم چه حکمت در غیبت آن حضرت خواهد بود فرمود همان حکمت که در غیبت پیغمبران سابق و اوصیای ایشان بوده و است و آن حکمت معلوم نمیشود مگر بعد از ظهور آن حضرت چنانچه حضرت خضر بیان نکرد حکمت سوراخ کردن کشتی و کشتن پسر و برپا داشتن دیوار را مگر وقت جدا شدن از یکدیگر ای پسر فضل این امریست از امور غریبه خدا و سری است از اسرار خدا و غیبی است از غیوب خدا و چون دانستیم که خداوند عالمیان حکیم است باید تصدیق کنیم بآنکه افعال او همه منوط بحکمت است هر چند وجهش بر ما معلوم نباشد و کلینی روایت کرده است که اسحاق بن یعقوب عریضه‌ای نوشت بخدمت حضرت صاحب حق یقین، ص: ۳۳۰ و بمحمد بن عثمان داد و بخدمت آن حضرت فرستاد و سؤال کرد از علت غیبت و از آنکه مردم چه نفع میبرند از او در حال غیبت حضرت نوشت اما علت غیبت حقتعالی میفرماید يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدِّلْ لَكُمْ تَسْأَلُكُمْ یعنی ای گروهی که ایمان آورده‌اید سؤال مکنید از چیزی که اگر ظاهر شود بر شما آزرده شوید بدرستی که نبود احدی از پدران من مگر آنکه در گردن او بیعتی واقع شد از برای خلیفه ظالمی که در زمان او بود و من در وقتی بیرون خواهم آمد که بیعت احدی از ظالمان و غاصبان خلافت در گردن من نباشد و اما آنچه سؤال کرده بودی از وجه انتفاع مردم از من در غیبت من مانند آفتاب است در وقتی که غایب کرده باشد آن را ابر از دیده‌ها و بدرستی که من امان اهل زمینم از عذاب الهی چنانچه ستاره‌ها امان اهل آسمانند پس ببندید درهای سؤال را از چیزهایی که نفعی بشما ندارد و تکلیف مکنید در امری که شما را تکلیف دانستن آن نکرده‌اند و دعا کنید که حقتعالی ما را بزودی فرج کرامت فرماید که فرج شما در آنست و سلام خدا بر تو باد و بر هر کس که متابعت هدایت کند ابن بابویه بسند معتبر از جابر انصاری روایت کرده است که او سؤال کرد از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که آیا شیعه منتفع خواهد شد بحضرت قائم در زمان غیبت او فرمود بلی بحق خداوندی که مرا بیغمبری فرستاده است که منتفع میشوند باو و روشنی می‌یابند بنور ولایت او در غیبت او مانند انتفاع مردم بآفتاب هر چند ابر او را پوشیده باشد. مؤلف گوید که تشبیه بآفتاب زیر ابر اشاره است بچند چیز (اول) آنکه بمدلول اخبار معتبره نور وجود و علم و هدایت و سایر فیوض و کمالات و خیرات ببرکت ایشان بخلق میرسد و ببرکت ایشان و شفاعت ایشان و توسل بایشان حقایق و معارف شیعیان ظاهر میگردد

و بلاها و فتنه‌ها از ایشان رفع میشود چنانچه حقتعالی فرموده است وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ و خاصه روایت کرده‌اند از رسول خدا صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ و آلِهِ و سَلَّمَ که اهل بیت من امان اهل زمینند چنانچه ستاره‌ها امان اهل آسمانند و هر که دیده دلش اندکی بنور ایمان منور شده باشد میدانند که هرگاه ابواب فرج بر کسی مسدود گردد و چاره کار خود را نداند یا مطلب دقیقی و مسئله مشکلی بر او مشتبه گردد همین که متوسل بارواح مقدسه ایشان شود بقدر توسل البته ابواب رحمت و هدایت بر او مفتوح میگردد (دویم) آنکه همچنانکه آفتاب که بابر پوشیده باشد با وجود انتفاع خلق بضوء او آنا فآنا منتظر رفع سحاب و کشف حجاب هستند همچنین شیعیان مخلص پیوسته در ایام غیبت منتظر فرج هستند و مایوس نمیگردند و ثوابهای عظیم میبرند (سیم) آنکه منکر وجود آن حضرت با وجود سطوح انوار و ظهور آثار آن جناب مانند حق الیقین، ص: ۳۳۱ منکر آفتاب است هرگاه پوشیده بسحاب باشد (چهارم) آنکه چنانچه مستور بودن آفتاب بسحاب گاه هست که از برای عباد اصلح است همچنین گاه باشد غیبت آن حضرت از برای شیعیان با وجود انتفاع ایشان بآثار ایشان اصلح باشد از ظهور آن حضرت بوجوه شتی که ذکر آنها موجب تطویل است (پنجم) آنکه نظر بقرص آفتاب اکثر دیده‌ها را ممکن نیست و بسا باشد که باعث کوری چشم نظرکننده شود همچنین دیدن شمس جمال آن حضرت را بسا باشد که باعث کوری بصیرت ایشان گردد چنانچه بسیاری از مردم پیش از بعثت انبیاء ایمان بایشان می‌آورده‌اند و بعد از بعثت بسبب اغراض فاسده انکار میکردند مانند یهود مدینه و دور نیست که اکثر ایشان از شیعیان در این زمان غیبت نیز چنین باشند (ششم) آنکه در روز ابر بعضی از مردم آفتاب را از فرجه‌ها میبینند که بعضی نمی‌بینند همچنین در ایام غیبت ممکن است که بعضی از شیعیان به خدمت آن حضرت رسند و بعضی نرسند چنانچه حضرت صادق علیه السلام فرمود که حضرت قائم علیه السلام را دو غیبت خواهد بود یکی کوتاه و یکی دراز و در غیبت او نخواهند دانست جای او را مگر خواص شیعیان او و در غیبت دویم نخواهند دانست مکان او را مگر مخصوصان و موالیان او و در روایت دیگر وارد شده است که سی نفر از مخصوصان آن حضرت همیشه در خدمت او خواهند بود یعنی هر یک که بمیرند دیگری بجای او خواهد آمد (هفتم) آنکه آن حضرت و آباء اطهار او علیهم السلام مانند آفتابند در عموم نفع و کسی بغیر کور بی‌بهره از نفع ایشان نیست چنانچه حقتعالی در حق آن کورباطنان فرموده مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا و وجوه دیگر بسیار است که این رساله گنجایش ذکر آنها ندارد. و بعد از آنکه دلایل قاطعه و احادیث متواتره بر وجود حضرت قائم علیه السلام قائم شده باشد انکار آن حضرت کردن بمحض استبعاد از طول حیات آن حضرت بی‌صورت است با آنکه مثل آن را همه عامه در وجود حضرت خضر علیه السلام قائل شده‌اند و قائلند در عمر نوح علیه السلام بزیاده از هزار سال و موافق روایات معتبره دو هزار و پانصد سال بوده است و عمر لقمان بن عاد را سه هزار سال قائل شده‌اند و عمر دجال بن صاید را از زمان حضرت رسول صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ و آلِهِ و سَلَّمَ تا نزول عیسی علیه السلام از آسمان قائل شده‌اند و عمر حضرت عیسی علیه السلام را تا زمان ظهور حضرت مهدی علیه السلام قائلند پس چه استبعاد دارد که حقتعالی حضرت مهدی را در مدت مدید باقی بدارد تا وقتی که مصلحت در خروج او داند و او را امر بخروج فرماید و آنچه که میگویند که در وجود امام غایب چه فایده است این سؤال بی‌وجه است زیرا که هرگاه غیبت‌های طولانی از پیغمبران سابق بروایت مسلمه بین الفریقین واقع شده باشد و رسول حق الیقین، ص: ۳۳۲ خدا صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ و آلِهِ و سَلَّمَ مدت‌ها در شعب اُبی طالب و در طایف و در غار تا ظاهر شدن در مدینه از اکثر خلق پنهان شده باشد هر فایده‌ای که در وجود و غیبت آنها بود در وجود و غیبت آن حضرت میتواند بود و اگر فایده بغیر آن نباشد که شیعیان را در اعتقاد بامامت و وجود آن حضرت و انتظار ظهور آن حضرت بردن ثوابی غیر متناهی حاصل میشود کافی است چنانچه منقول است که از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام پرسیدند که کدام عمل محبوبتر است نزد خدا حضرت فرمود که انتظار فرج و از حضرت امام زین العابدین علیه السلام منقولست که فرمود که غیبت امام دوازدهم ممتد خواهد شد و اهل زمان غیبت او که قائل باشند بامامت او و انتظار ظهور آن حضرت کشند بهترین اهل هر زمان خواهند بود زیرا که حق تعالی از عقل و فهم و معرفت آن قدر بایشان عطا فرموده است که

غیبت نزد ایشان بمنزله مشاهده گردیده است و خدای عز و جل ایشان را در آن زمان بمنزله جماعتی گردانیده که جهاد کنند در پیش روی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بشمشیر ایشانند مخلصان بحق و شیعیان مایند براستی و دعوت کنند گانند خلق را بسوی دین خدا در پنهان و آشکار و فرمود که انتظار فرج کشیدن از بزرگترین فرجها است و ایضا از آن حضرت منقولست که هر که ثابت بماند بر ولایت ما در غیبت قائم ما عطا کند باو حق تعالی ثواب هزار شهید از شهیدان بدر و احد و بسندهای معتبر از آن حضرت صادق علیه السلام منقولست که هر که انتظار ظهور قائم کشد و بمیرد بمنزله کسی است که در زیر خیمه حضرت قائم با آن حضرت باشد بلکه مثل کسی است که در پیش روی او شمشیر زند و جهاد کند بلکه بمنزله کسی است که در خدمت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم شهید شده باشد و از حضرت صادق علیه السلام منقولست که بر مردم زمانی خواهد آمد که غایب شود از ایشان امام ایشان پس خوشا حال آنها که ثابت بمانند بامر ما در آن زمان و کمتر ثوابی که برای آنها خواهد بود آنست که ندا کند حق تعالی ایشان را که ای بندگان من ایمان آوردید بسر من و تصدیق نمودید بغیبت من پس بشارت باد شما را بثواب نیکو از جانب من بدرستی که شما نیکو بندگان و کنیزان من از شما قبول میکنم عبادت را و بس و از شما عفو میکنم گناهان را نه از غیر شما و شما را می‌آمزم و بس و ببرکت شما باران میفرستم از برای بندگان خود و بسبب شما دفع میکنم بلا را از ایشان اگر شما نمیبودید عذاب خود را بر ایشان میفرستادم راوی گفت یا بن رسول الله چه چیز است بهتر کاری که مردم در آن زمان کنند فرمود زبان را نگاهداشتن و ملازم خانه‌ها بودن و احادیث در این باب زیاده از حد و احصاء است با آنکه از کجا معلوم است که منافع آن حضرت ظاهرا بمردم نمیرسد بر وجهی که او را نشانند چنانچه وارد شده است که آن حضرت هر سال بحج می‌آید و مردم را میشناسد حق الیقین، ص: ۳۳۳ و مردم او را نمیشناسند و چون آن حضرت ظاهر شود گویند که ما او را میدیدیم و نمیشناختیم و از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام منقولست که صاحب این امر شبیه است بحضرت یوسف این سنیان اشباه بخوک چرا انکار میکنند این را برادران یوسف عقلاء و دانایان و اسباط پیغمبران بودند و رفتند بنزد او و با او سخن گفتند و سودا کردند و برادران او بودند و او را نشناختند تا آنکه خود را بایشان شناسانید پس چه انکاری میکنند این امت حیران که حق تعالی در وقتی از اوقات خواهد که حجت خود را پنهان کند از ایشان و در میان ایشان تردد کند و در بازارهای ایشان راه رود و پا بر روی فرشهای ایشان گذارد و ایشان او را نشانند تا آنکه خدا او را رخصت دهد که خود را بایشان شناساند چنانچه یوسف را رخصت داد که خود را برادران خود شناساند و متکلمان میگویند که بر خدا واجبست که حجت خود را نصب کند زیرا که لطف بر او واجبست و اگر مردم او را خائف گردانند و او غایب گردد تقصیر از مردم خواهد بود و جمعی که در این باب تقصیری نداشته باشند بثوابهای عظیم فایز خواهند گردید خصوصا در وقتی که از برکات ائمه آثار ایشان منتشر گردیده باشد و مسائل دین را برای شیعیان بیان فرموده باشند و فقها و راویان اخبار خود را هادی دین مردم گردانیده باشند و مردم را امر بر جوع بایشان در مسائل دین فرموده باشند پس در غیبت ایشان چندان حیرتی برای شیعیان نخواهد بود چنانچه حضرت امام جعفر صادق علیه السلام فرمود که حق تعالی در هر عصری عادلی چند از راویان احادیث اهل بیت علیهم السلام را مقرر گردانیده است که نفی میکنند از این دین تحریف کردن غالیان را و بر خود بستن مذاهب باطله مبتدعان را و تأویل کردن جاهلان را و فرمانها و توقعیات از حضرت صاحب علیه السلام بشیعیان رسید که در ایام غیبت ما رجوع کنید بر اوایان احادیث ما که ایشان حجت مند بر شما و من حجت خدایم بر همه یا بر ایشان و آن دلائل و نصوصی که ما بر امامت آن حضرت اقامه نمودیم احتیاج باین سخنان ندارد و الله یهدی من یشاء إلی صراطٍ مُسْتَقِیمٍ تمام شد جلد اول از کتاب حق الیقین.

[تتمه باب پنجم در امامت]

مقصد نهم در اثبات رجعت

اشاره

بدان که از جمله اجماعات شیعه بلکه ضروریات مذهب فریقه محقه حقیقت رجعت است یعنی پیش از قیامت در زمان حضرت قائم (ع) جمعی از نیکان بسیار نیک و بدان بسیار بد دنیا برمی گردند نیکان برای آنکه بدیدن دولت ائمه خود علیهم السلام دیده‌های ایشان روشن گردد و بعضی از جزای نیکیه‌های ایشان در دنیا بایشان برسد و بدان از برای عقوبت و عذاب دنیا و مشاهده اضعاف آن دولتی که نمیخواستند باهل بیت رسالت برسد و انتقام کشیدن شیعیان از ایشان و سایر مردم در قبرها میمانند تا در قیامت محشور شوند چنانچه در احادیث بسیار وارد شده است که رجوع نمیکند در رجعت مگر کسی که محض ایمان داشته باشد یا محض کفر اما سایر مردم پس ایشان را بحال خود می گذارند و اکثر علمای امامیه دعوی اجماع بر حقیقت رجعت کرده‌اند مانند محمد بن بابویه در رساله اعتقادات شیخ مفید و سید مرتضی و شیخ طبرسی و سید بن طاوس و غیر ایشان از اکابر علمای امامیه و پیوسته در اعصار ماضیه میان علمای امامیه و مخالفین در این مسأله نزاع بوده است و بسیاری از علماء و محدثین شیعه رسائل مفرده در این مسأله تألیف نموده‌اند چنانچه ارباب رجال ذکر نموده‌اند و شیخ ابن بابویه در کتاب من لا یحضره الفقیه روایت حق الیقین، ص: ۳۳۶ کرده است از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام که از ما نیست کسی که ایمان برجعت ما نداشته باشد و متعه را حلال نداند و این حقیر در کتاب بحار الانوار زیاده از دویست حدیث از زیاده از چهل نفر از مصنفین علمای امامیه که در پنجاه اصل معتبر ایراد نموده‌اند بیرون نوشته‌ام هر که را شکی باشد بآن کتاب رجوع کند و آیاتی که تفسیر آنها برجعت شده است بسیار است.

اول حق تعالی فرموده است یَوْمَ نَخْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يَكْذِبُ بآيَاتِنَا

یعنی روزی که مبعوث گردانیدیم از هر امتی فوجی از آنها که تکذیب میکنند بآیات ما و در احادیث بسیار از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام منقول است که این آیه در رجعت است که حق تعالی از هر امتی فوجی را زنده میکند و آیه قیامت آنست که فرموده است وَ حَشَرْنَاَهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا یعنی محشور گردانیم ایشان را پس ترک نکنیم احدی از ایشان را که زنده نکنیم و فرمود که مراد بآیات امیر المؤمنین و ائمه علیه السلام‌اند.

دویم حق تعالی فرموده است وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ

یعنی چون واقع شود عذاب خدا بر ایشان با آنکه وقتی که نازل شود عذاب بر ایشان نزدیک قیامت بیرون آوریم از برای ایشان دابه از زمین که سخن گوید با ایشان بدرستی که مردم بودند که بآیات ما یقین نداشتند و در احادیث بسیار وارد شده است که مراد از این دابه علی علیه السلام است که نزدیک قیامت ظاهر خواهد شد و عصای موسی و انگشتر سلیمان علیه السلام با او خواهد بود و عصا را بر میان دو دیده مؤمن خواهد زد و نقش خواهد بست حقا که مؤمنست و انگشتر را بر میان دو دیده کافر خواهد زد و نقش خواهد گرفت که او کافر است حقا. و عامه نیز مثل این اخبار را در کتب خود از عمار و ابن عباس و غیر ایشان روایت کرده‌اند و صاحب کشف روایت کرده است که دابه از صفا بیرون خواهد آمد و با عصای موسی و انگشتر سلیمان خواهد بود پس عصا را بر محل سجود مؤمن خواهد زد یا در میان دو دیده‌اش پس نقطه سفیدی بهم خواهد رسید که تمام روی او را روشن خواهد کرد مانند ستاره درخشان یا آنکه در میان دو چشمش نوشته می شود مؤمن و انگشتر را بر بینی کافر می زند و سیاه میشود و جمیع رویش را

تیره میکند یا در میان دو دیده‌اش نوشته می‌شود کافر و گفته‌اند بعضی از قراء تکلمهم بی تشدید خوانده‌اند یعنی جراحات میکند ایشان را و در احادیث عامه و خاصه متواتر است که حضرت امیر علیه السّلام مکرر در خطبه‌ها میفرمود که منم صاحب عصا حق الیقین، ص: ۳۳۷ و میسم یعنی چیزی که داغ کنند- و عامه از ابو هریره و ابن عباس و اصبع بن نباته و غیر ایشان روایت کرده‌اند که دابة الارض امیر المؤمنین (ع) است و ابن ماهیار در کتاب ما نزل من القرآن فی الاثمه روایت کرده است از اصبع بن نباته که گفت معاویه مرا خطاب کرد و گفت شما گروه شیعیان گمان میکنید دابة الارض علی است من گفتم ما نمیگوئیم به تنهایی یهود نیز چنین میگویند معاویه فرستاد و اعلم علمای یهود را طلبید و پرسید که شما دابة الارض را در کتب خود می‌یابید گفت بلی معاویه گفت چه چیز است گفت مردی است معاویه گفت میدانی چه نام دارد گفت الیا معاویه گفت الیا چه نزدیک است بعلی

سیم قول حق تعالی إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ

یعنی بدرستی که آنکه بر تو واجب گردانیده قرآن را هرآینه تو را برمی گرداند بسوی معاد یعنی محل عود و احادیث بسیار وارد شده است که مراد رجعت حضرت رسول است بسوی دنیا.

چهارم موافق قول خدا وَ لَنَنْفُتَنَّ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتَمِّمٌ ... لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ

یعنی البته اگر کشته شوید در راه خدا یا بمیرید هرآینه بسوی خدا محشور میشوید منقول است به طرق بسیار که این آیه در رجعت است و سَبِيلِ اللَّهِ راه ولایت علی علیه السّلام و ذریه او است هر که ایمان باین آیه داشته باشد او را کشته شدنی و مرگی هست که اگر در حیات دنیا کشته شود در راه ایشان در رجعت ایشان برمی گردد تا بمیرد و اگر بمیرد در رجعت برمی گردد تا در راه ایشان کشته شود و ایضا فرموده است در تفسیر قول حق تعالی كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ هر که کشته شود مرگ را نچشیده است و البته در رجعت بدنیا برمی گردد تا مرگ را بچشد.

پنجم قول حق تعالی وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْنَكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَضْتُمْ وَ أَخَذْتُمُ عَلَىٰ ذَلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرُ

یعنی بیاد آور وقتی را که گرفت خدا پیمان پیغمبران را که هرآینه آنچه داده‌ام بشما از کتاب و حکمت پس بیاید به سوی شما پیغمبری که تصدیق کننده شما باشد البته ایمان بیاورید بآن پیغمبر و یاری کنید او را گفت آیا اقرار کردید و قبول کردید عهد و پیمان مرا گفتند اقرار کردیم گواشید بر یکدیگر و من بر شما از گواهانم و در احادیث معتبره بسیار وارد شده است که این نصرت در رجعت خواهد بود چنانچه سعد بن عبد الله در کتاب بصائر الدرجات از حضرت امام جعفر صادق علیه السّلام روایت کرده است که فرمود یعنی ایمان بر رسول خدا خواهند آورد و حضرت امیر علیه السّلام را در رجعت یاری خواهند کرد پس فرمود بخدا سوگند که هر پیغمبری که خدا مبعوث حق الیقین، ص: ۳۳۸ گردانیده است از آدم علیه السّلام و هر که بعد از او است جمیع ایشان را برمی گرداند بدنیا تا قتال و جدال کنند در پیش روی حضرت امیر علیه السّلام و شیخ حسن بن سلیمان در کتاب منتخب البصائر از کتاب واحده از حضرت باقر علیه السّلام روایت کرده است که حضرت امیر علیه السّلام فرمود بدرستی که خداوند عالمیان واحد و یگانه و بی مثل و نظیر است و منفرد بود در یگانگی و کسی با او نبود پس تکلم نمود بکلمه‌ای پس آن کلمه را نوری گردانید و از آن نور محمد را آفرید و مرا و ذریه مرا نیز از آن نور خلق کرده است پس تکلم بکلمه دیگری نمود از آن روحی بهم رسید و آن روح را در آن نور ساکن گردانید و آن نور را در بدنهای ما ساکن گردانید پس مائیم روح برگزیده خدا و کلمات خدا که در قرآن ذکر کرده است و بما حجت خود را بر خلق تمام کرده است و ما پیش از خلق اشیاء در زیر سقفی بودیم از

نور سبز در وقتی که نه آفتاب بود و نه ماه و نه شب بود و نه روز بود و نه دیده‌ای که بر ما نظر کند عبادت میکردیم خدا را و تنزیه و تقدیس و تسبیح او میکردیم و اینها پیش از آن بود که خلائق را بیافریند و چون ارواح پیغمبران را خلق کرد عهد و پیمان از ایشان گرفت که بما ایمان آورند و ما را یاری کنند پس حضرت این آیه را خواند و گفت یعنی ایمان بیاورید بمحمد صلی الله علیه و آله و سلم و یاری کنید وصی او را و همه پیغمبران یاری او خواهند کرد بدرستی که حقتعالی گرفت پیمان مرا و پیمان محمد را که یاری یکدیگر بکنیم و بتحقیق که من یاری کردم محمد را و جهاد کردم در پیش روی او و وفات کردم از برای خدا بآنچه گرفته است از من از پیمان و میثاق در نصرت و یاری محمد صلی الله علیه و آله و سلم و هنوز یاری من نکرده‌اند حدی از پیغمبران و رسولان خدا و بعد از این در رجعت یاری من خواهند نمود و ما بین مشرق مغرب زمین همه از من خواهد بود و البته خدا همه را مبعوث خواهد کرد از آدم تا خاتم هر پیغمبری و رسولی که بوده باشد و در پیش روی من شمشیر خواهند زد بر سر زنده‌ها و مرده‌ها که زنده شده باشند از جن و انس و چه بسیار عجیب است و چگونه تعجب نکنم ز مرده‌هایی که خدا ایشان را زنده کند و گروه گروه از قبرها بیرون آیند لبیک گویان صدا بلند کنند که لبیک لبیک یا داعی الله و در میان بازارهای کوفه روند و شمشیرهای برهنه بر سر دوش خود گذاشته باشند و بر سرهای کافران و جباران و اتباع ایشان زنند از جباران اولین و آخرین تا آنکه حقتعالی وفا کند بوعده‌ای که ایشان را داده است در قرآن که وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ تا آخر آیه یعنی خدا وعده داده است ایشان را که ایمان آورده‌اند شما و عملهای شایسته کرده‌اند که البته ایشان را خلیفه گرداند در زمین چنانچه خلیفه گردانیده‌اند بود آنها را که پیش از آنها بوده‌اند و البته متمکن گرداند از برای ایشان دین ایشان را که حق یقین، ص: ۳۳۹ پسندیده است از برای ایشان و بدل کند از برای ایشان بعد از خوف ایشان ایمنی که عبادت کنند مرا و هیچ چیز را شریک من نگردانند حضرت فرمود که یعنی عبادت کنند مرا در حالی که ایمن باشند و ترسند از احدی از بندگان من و محتاج نباشند بتقیه کردن از کسی و بدرستی که مرا برگشتنی بعد از برگشتن و رجعتی بعد از رجعت خواهد بود و منم صاحب رجعت‌ها و برگشتنها و صاحب حکمها و انتقام کشیدن و دولتهای عجب و منم مانند شاخی از آهن و منم بنده خدا و برادر رسول خدا و منم امین خدا و خازن علم خدا و صندوق سر خدا و حجاب خدا و وجه خدا که از جهت من متوجه خدا باید شد و صراط خدا و میزان خدا و منم جمع کننده مردم بسوی خدا و مائیم اسمای حسناى خدا و امثال علیای او و آیات کبرای او و منم قسمت کننده بهشت و دوزخ ساکن میگردانم اهل بهشت و اهل جهنم را در جهنم و با من است تزویج اهل بهشت و باختیار من است عذاب اهل جهنم و بازگشت خلق بسوی من است و حساب خلق با من است و منم اذان گوینده در اعراف و منم که در نزد قرص آفتاب ظاهر خواهم شد و منم دابة الارض و منم صاحب اعراف که مؤمن و کافر را از یکدیگر جدا میکنم و منم امیر مؤمنان و پادشاه متقیان و آیه سابقان و زبان سخن گویان و آخر اوصیای پیغمبران و وارث انبیاء و خلیفه خدا و صراط مستقیم پروردگار و ترازوی عدالت در روز جزا و حجت خدا بر اهل آسمانها و زمینها و هر که ما بین آسمانهاست و منم آنکه خدا بر او حجت تمام کرده است بر شما در ابتدای خلق شما و منم گواه خلاق در روز جزا و منم آنکه در نزد من است علم مرگها و بلاها و حکم در میان خلق خدا و جدا کننده حق از باطل و میدانم نسبهای مردم را و بمن سپرده‌اند آیات و معجزات و کتابهای پیغمبران را و منم صاحب عصا و میسم و منم آنکه خدا مسخر من گردانیده است ابرها و رعدها و برق و تاریکی و روشنایی و بادها و کوهها و دریاها و ستاره‌ها و آفتاب و ماه را و منم قارون این امت و منم هادی این امت و منم آنکه عدد هر چیز را میدانم بآن علمی که خدا بمن سپرده است و بآن رازها که مخفی به پیغمبرش وحی فرستاده است و آن رازهای پنهان را پیغمبرش بمن گفته است و منم آنکه خدا نام خود را بمن بخشیده است و کلمه خود را و حکمت خود را و علم خود را بمن عطا کرده است ای گروه مردم از من سؤال کنید پیش از آنکه مرا نیابید خداوندان من ترا گواه میگیرم و طلب میکنم که مرا یاری دهی بر ایشان و لا حول و لا قوة الا بالله العلی العظیم

یعنی البته می‌چشانیم ایشان را از عذاب نزدیک‌تر یا پست‌تر پیش از عذاب بزرگتر شاید ایشان حق‌الیقین، ص: ۳۴۰ برگردند حضرت امام جعفر صادق علیه السلام فرمود که عذاب بزرگتر عذاب رجعت است که به شمشیر ایشان را عذاب خواهند کرد و عذاب بزرگتر قیامت است و مراد از برگشتن و زنده شدن در رجعت است.

هفتم - رَبَّنَا أَمَّا آتِنِینَ وَ أَحْیِنَا آتِنِینَ

یعنی ای پروردگار ما میرانیدی ما را دو بار و زنده گردانیدی ما را دو بار در احادیث وارد شده است که یک زنده گردانیدن در رجعت است و دیگری در قیامت و یک میرانیدن در دنیا است و دیگری در رجعت.

هشتم - إِنْ أَنْصُرْ رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ

یعنی بدرستی که ما البته یاری می‌کنیم رسولان خود را و آنها را که ایمان آورده‌اند در زندگانی دنیا و در روزی که می‌ایستند گواهان برای گواهی دادن بر مردمان یعنی در دنیا و آخرت هر دو یاری می‌کنیم ایشان را - علی بن ابراهیم و سعد بن عبد الله روایت کرده‌اند که حضرت امام جعفر صادق علیه السلام فرمود که یاری دنیا در رجعت است مگر نمیدانی که بسیاری از پیغمبران یاری کرده نشده‌اند در دنیا تا کشته شدند بلکه این یاری در رجعت خواهد بود و آیاتی که تأویل برجعت فرموده‌اند بسیار است در این رساله بهمین اکتفا نمودیم و بعضی در ضمن اخبار مذکور خواهد شد ان شاء الله تعالی. و سعد بن عبد الله در بصائر از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که شیطان لعنه الله از خدا سؤال کرد که او را مهلت دهد تا روز قیامت که مردم زنده میشوند حقتعالی ابا کرد و فرمود که تو را مهلت دادم تا یوم وقت معلوم چون آن روز شود ظاهر شود شیطان با جمیع اتباعش از روزی که خدا آدم را خلق فرموده است تا آن روز و حضرت امیر المؤمنین علیه السلام برگردد و این آخر برگشتهای آن حضرت است راوی گفت مگر رجعت‌های بسیار خواهد کرد فرمود بلی و هر امامی که در قرنی بوده باشد نیکوکاران و بدکاران زمان او برمی‌گردند تا حقتعالی مؤمنان را بر کافران غالب گرداند و مؤمنان از ایشان انتقام بکشند پس چون آن روز ظاهر شود حضرت امیر المؤمنین علیه السلام برگردد با اصحابش و شیعیان بیاید با اصحابش و ملاقات ایشان در کنار فرات واقع شود نزدیک بکوفه پس قتالی واقع شود که هرگز مثل آن واقع نشده باشد گویا میبینم اصحاب حضرت امیر را که صد قدم از پس پشت برگردند و پای بعضی در میان آب فرات داخل شود پس ابری بزیر آید از آسمان که پر شده باشد از ملائکه و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم حربه‌ای از نور در دست داشته باشد و در پیش آن ابر آید چون نظر شیطان بر آن حضرت افتد از عقب برگردد و اصحابش باو گویند که اکنون که ظفر یافتی بکجا میروی او حق‌الیقین، ص: ۳۴۱ میگوید من میبینم آنچه شما نمی‌بینید من می‌ترسم از پروردگار عالمیان پس حضرت رسول ص باو برسد و حربه را در میان دو کتفش بزند که او و اصحابش همه هلاک شوند پس بعد از آن همه مردم خدا را به یگانگی پرستند و هیچ چیز را با خدا شریک نگردانند و حضرت امیر المؤمنین چهل و چهار هزار فرزند از صلب او متولد شود همه پسر هر سال یک فرزند پس در آن وقت دو باغ سبز که حقتعالی در سورة الرحمن فرموده در دو طرف مسجد کوفه بهم رسد و ایضا از آن حضرت روایت کرده است که حساب خلائق با حضرت امام حسین خواهد بود در رجعت پیش از قیامت و بچندین سند از حضرت امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که اول کسی که در رجعت برخواید گشت حضرت امام حسین علیه السلام خواهد بود و آن مقدار پادشاهی خواهد کرد که از پیری موهای ابروهای او بر روی دیده‌اش آویخته شود و از حضرت امام موسی علیه السلام روایت کرده است که برگردند در رجعت ارواح مؤمنان با ارواح دشمنان ایشان بسوی بدن‌ها تا حق خود را از ایشان استیفاء کنند هر که ایشان را عذاب و شکنجه کرده باشد انتقام از او بکشند و اگر ایشان را بخشم آورده باشند او را بخشم

آوردند اگر کشته باشند بعوض بکشند پس سی ماه بعد از کشتن دشمنان خود زندگانی کنند و بعد از آن همه در یک شب بمیرند و ایشان بنعیم بهشت برگردند و دشمنان بدترین عذابهای جهنم برگردند و ایضا روایت کرده است که از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام پرسیدند از تفسیر قول حق تعالی إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَ جَعَلَكُمْ مُلُوكًا یعنی و گردانید شما را پیغمبران و گردانید شما را پادشاهان فرمود که پیغمبران حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و ابراهیم و اسماعیل و ذریه اویند و پادشاهان ائمه‌اند راوی گفت چه پادشاهی بشما داده‌اند فرمود پادشاهی بهشت و پادشاهی رجعت امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام و علی بن ابراهیم در تفسیرش روایت کرده است از شهر بن خوشب که گفت حجاج با من گفت در قرآن آیه‌ای هست که تفسیرش مرا عاجز کرده است و نمی‌فهمم آن آیه اینست وَ إِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ یعنی نیست احدی از اهل کتاب مگر آنکه البته ایمان می‌آورند بحضرت عیسی علیه السلام پیش از مردن او و بخدا سوگند که من امر میکنم که گردن یهود و نصرانی را بزنند و نظر میکنم که لب او حرکت نمیکند تا بمیرد من گفتم ای امیر این مراد نیست که شما فهمیده‌اید گفت پس چه معنی دارد گفتم حضرت عیسی علیه السلام پیش از قیامت از آسمان بزمین خواهد آمد پس نمی‌ماند هیچ یهودی و غیر او مگر آنکه ایمان بحضرت عیسی علیه السلام می‌آورند پیش از مردن حضرت عیسی علیه السلام و نماز خواهد کرد در عقب حضرت مهدی علیه السلام - حجاج حق‌الیقین، ص: ۳۴۲ گفت وای بر تو این را از کجا آورده‌ای و از کی شنیده‌ای گفتم از حضرت امام محمد باقر علیه السلام شنیده‌ام گفت بخدا سوگند که از چشمه صافی برداشته‌ای و ایضا روایت کرده است او و دیگران در تأویل قول حق تعالی بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَكِنَّا يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ یعنی بلکه تکذیب میکنند بآنچه احاطه نکرده‌اند بعلم آن و هنوز تأویل آن بایشان نرسیده است حضرت فرموده است که این آیه در باب رجعت و امثال آنست که هنوز وقت آن نیامده و ایشان تکذیب آنها مینمایند و میگویند نخواهد بود و بسند معتبر دیگر روایت کرده‌اند که دشمنان اهل بیت در رجعت خوراک ایشان عذره انسان خواهد بود چنانچه حق تعالی فرموده است فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا و ایضا علی بن ابراهیم از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام و امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که هر قومی را که حق تعالی بعذاب هلاک کرده است در رجعت برنخواهند گشت چنانچه خدا فرموده است وَ حَرَامٌ عَلَى قَرْبِهِ أَهْلُكُنَّاهَا أَنْهُمْ لَا يَزِجُوعُونَ و در اخبار معتبره وارد شده است در تأویل این آیه وَ نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَ نَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَ نَمُكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَ نُرِيَ فَزَعِیُونَ وَ هَامَانَ وَ جُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ که این مثلی است که خدا زده است برای اهل بیت رسالت که موجب تسلی آن حضرت گردد زیرا که فرعون و هامان و قارون ستم کردند بر بنی اسرائیل و ایشان و اولاد ایشان را میکشتند و نظیر ایشان در این امت ابو بکر و عمر و عثمان و اتباع ایشان بودند که سعی میکردند در قتل و قمع اهل بیت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم حق تعالی وعده داده است پیغمبرش را که همچنانکه ولادت موسی را مخفی کردم و او را از فرعون غایب گردانیدم و بعد از آن او را ظاهر ساختم و بر فرعون و اتباعش غالب گردانیدم و بعد از آن همه را بر دست او هلاک کردم همچنین حضرت قائم علیه السلام و ولادتش را پنهان خواهم کرد و از فراغه زمان خود او را مستور خواهم گردانید و در رجعت ایشان را بر دشمنان ایشان غالب خواهم کرد که انتقام خود را از ایشان بکشند پس تأویل آیات چنین است و میخواهیم که منت گذاریم بر آنها که ایشان را ضعیف گردانیده‌اند در زمین که اهل بیت رسالت‌اند و بگردانیم ایشان را امامان و بگردانیم ایشان را وارثان روی زمین و پادشاهی روی زمین برای ایشان مسلم گردد و تمکن و اقتدار بدهیم ایشان را در زمین که باطل را براندازند و حق را ظاهر گردانند و بنمائیم بفرعون و هامان یعنی ابا بکر و عمر و لشکریهای ایشان و اینها باینکه غصب حق آل محمد کردند مِنْهُمْ یعنی از آل محمد آنچه حذر میکردند از کشتن و عذاب و همچنین حضرت امام حسین علیه السلام و اصحاب او را زنده کنند و کشتندگان ایشان را نیز زنده کنند تا انتقام از ایشان بکشند چنانچه حق‌الیقین، ص: ۳۴۳ قطب راوندی و دیگران از جابر از امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که حضرت امام حسین علیه السلام در صحرای کربلاء پیش از شهادت فرمودند که جدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بمن گفت که ای

فرزند تو را بسوی عراق خواهند برد در زمینی که پیغمبران و اوصیای ایشان در آنجا ملاقات یکدیگر کرده‌اند یا خواهند کرد و آن زمین را عمورا میگویند و در آنجا شهید خواهی شد و با تو جماعتی از اصحاب تو شهید خواهند شد که درد و الم بریدن آهن بایشان نخواهد رسید چنانچه آتش را حقتعالی بر حضرت ابراهیم علیه السّلام سرد و سلام گردانید و همچنین آتش جنگ بر تو و اصحاب تو برد و سلام خواهد بود پس بشارت باد شما را و شاد باشید که ما بتزد پیغمبر خود میرویم پس میمانیم در آن عالم آن قدر که خدا خواهد پس اول کسی که زمین شکافته میشود و از زمین بیرون می‌آید من خواهم بود و بیرون آمدن من موافق می‌افتد با بیرون آمدن امیر المؤمنین علیه السّلام و قیام قائم ما علیه السّلام پس نازل میشوند بر من گروهی از آسمان از جانب حق تعالی که هرگز بر روی زمین فرود نیامده باشند با جبرئیل و میکائیل و اسرافیل و لشکرها از ملائکه و فرود می‌آید محمد و علی علیه السّلام و من و برادرم و جمیع آنها که خدا بر ایشان منت گذاشته است از انبیاء و اوصیاء سوار شده بر اسبان خدائی ابلق از نور که هیچ مخلوقی پیش از آنها بر آنها سوار نشده است پس حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم علم خود را بدست میگیرد و حرکت میدهد و شمشیر خود را بدست قائم ما میدهد پس بعد از آن آنچه خدا خواهد مینمائیم پس حقتعالی بیرون می‌آورد از مسجد کوفه چشمه‌ای از روغن و چشمه‌ای از آب و چشمه از شیر پس آنگاه حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام شمشیر حضرت رسول را بمن دهد و مرا بجانب مشرق و مغرب بفرستد پس هر که دشمن خدا باشد خورش را بریزم و هر بتی را که بیابم بسوزانم تا آنکه بزمین هند برسم و جمیع بلاد هند را فتح کنم و حضرت دانیال و یوشع زنده شوند و بیایند بسوی حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام و گویند راست گفتند خدا و رسول او در وعده‌ها که دادند پس هفتاد نفر با ایشان بفرستد بسوی بصره که هر که در مقام مقاتله در آید او را بکشند و لشکری بسوی بلاد روم بفرستد که آنها را فتح کنند پس هر حیوان حرام گوشت که باشد بکشم تا آنکه بغیر طیب و نیکو در روی زمین نباشد و جزیه را برطرف کنم و یهود و نصاری و سایر ملل را مخیر گردانم میان اسلام و شمشیر پس هر که مسلمان شود منت گذارم بر او و هر که اسلام را نخواهد خورش را بریزم و هیچ مردی از شیعیان ما نماند مگر آنکه خدا ملکی بسوی او بفرستد که خاک را از روی او پاک کند و زنان و منزل او را در بهشت باو بنماید و هر کور و زمین گیر و مبتلایی که باشد خدا ببرکت ما اهل بیت آن بلاها را از او دفع نماید و حق حق یقین، ص: ۳۴۴ تعالی برکت را از آسمان بزمین فرو فرستد بمرتبه‌ای که شاخه‌های درختان میوه دار از بسیاری میوه بشکند و میوه تابستان در زمستان و میوه زمستان در تابستان بعمل آید و این است معنی قول حقتعالی که اگر اهل شهرها ایمان بیاورند و پرهیزکار گردند هر آینه بگشائیم بر ایشان برکتها از آسمان و زمین و لیکن تکذیب کردند پیغمبران ما را پس گرفتیم ایشان را بآنچه کسب کردند و ببخشید خدا بشیعیان ما کرامتی که مخفی نماند بر ایشان هیچ چیز در زمین و آنچه در زمین است حتی آنکه کسی که خواهد احوال خانه خود را بداند خدا او را الهام کند بآنچه ایشان میکنند و ابن بابویه بسند معتبر از حسن بن جهم روایت کرده است که مأمون از حضرت امام رضا علیه السّلام پرسید که چه میگوئی در رجعت فرمود حق است و در امم سابقه بوده است و قرآن مجید بآن ناطق است و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرموده که میباشد در این امت آنچه در امم سابقه بوده مانند دوتای نعل که با هم موافقت و مانند پره‌های تیر که با یکدیگر مساویند و حضرت فرمود که چون مهدی از فرزندان من بیرون آید عیسی علیه السّلام از آسمان بزیار آید و در عقب او نماز کند و عیاشی از حضرت امام جعفر صادق علیه السّلام روایت کرده است که فرمود خلفای جور بر خود نامی گذاشته‌اند و خود را امیر المؤمنین میگویند که این نام مخصوص علی بن ابی طالب است و هنوز معنی این نام و تأویل او بر مردم ظاهر نشده است راوی گفت تأویل آن کی خواهد بود فرمود آن وقتی خواهد بود که حقتعالی جمع کند در پیش روی او پیغمبران و مؤمنان را تا یاری کنند او را چنانچه حقتعالی فرموده است وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ تَا آخِرِ آيَةٍ كَمَا كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ پس در آن روز میدهد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم علم را بعلی بن ابی طالب پس او امیر جمع خلائق خواهد بود و خلائق همه در زیر علم آن حضرت خواهند بود و او امیر و پادشاه همه خواهد بود این است تأویل امیر المؤمنین و معنی آن و در کتاب سلیم بن قیس هلالی روایت کرده است که ابان بن

ابی عباس گفت رفتم بخانه ابی الطفیل و او حدیث رجعت را از من روایت کرد از جماعتی از اهل بدر و از سلمان و مقداد و ابی بن کعب- ابو الطفیل گفت من عرض کردم آنچه از ایشان شنیده بودم بر علی بن ابی طالب علیه السّلام در کوفه پس گفت این علم خاصی است که باید این امت بدانند و رد کنند علم خصوصیات آن را بخدا پس آنچه از ایشان شنیده بودم بآن حضرت عرض کردم همه را تصدیق نمود و آیات بسیار را از قرآن تفسیر کرد برجعت تفسیر واضح شافی تا آنکه چنان شدم که یقین من بقیامت زیاده نیست از یقین برجعت پرسیدم که حوض رسول خدا در دنیا خواهد بود یا در آخرت فرمود بلکه در دنیا خواهد بود پرسیدم کی مردم را از حوض دور خواهد کرد فرمود که من بدست خود دور خواهم کرد و دوستان خود را حق یقین، ص: ۳۴۵ بر سر حوض خواهم آورد و دشمنان خود را تشنه خواهم برگردانید پس از آن حضرت از دابة الارض پرسیدم حضرت مضایقه فرمود چون الحاح و مبالغه کردم فرمود که آن دابه‌ایست که طعام میخورد و در بازارها راه میرود و با زنان مباشرت میکند گفتم یا امیر المؤمنین بگو کیست فرمود که او صاحب زمین است که زمین باو ساکن می‌گردد گفتم یا امیر المؤمنین بگو کیست فرمود که صدیق و فاروق این امت است و عالم ربانی و ذو القرنین این امت است باز گفتم بیان فرما که کیست فرمود آنست که خدا در شأن او وَ يَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ گفته و گفته است الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ و گفته است وَ الَّذِي جَاءَ بِالْصِّدْقِ وَ صَدَّقَ بِهِ و تصدیق کرده او پیغمبر را در وقتی که همه کافر بودند گفتم یا امیر المؤمنین نامش را بگو فرمود که گفتم ای ابی الطفیل بخدا سوگند که اگر عامه شیعیان مرا بنزد من بیاوری که اقرار بطاعت من میکنند و مرا امیر المؤمنین مینامند و جهاد مخالفان مرا حلال میدانند پس حدیث کنم بعضی از آنچه میدانم از تأویل آیاتی که خدا در قرآن فرستاده است بر محمد صلی الله علیه و آله و سلم هر آینه همه متفرق و پراکنده شود مگر طایفه قلیلی از اهل حق بدرستی که امر ما صعب است و اذعان باحدیث ما دشوار است و نمیشناسد آنها را و اقرار بآنها نمیکند مگر ملک مقربی یا پیغمبر مرسلی یا بنده مؤمنی بحیثیتی که خدا امتحان کرده باشد دل او را برای ایمان ای ابی الطفیل چون رسول خدا از دنیا رفت مردم همه متفرق و مرتد و پراکنده و گمراه شدند مگر آنها که خدا ایشان را ببرکت ما اهل بیت نگاهداشت. و در منتخب البصائر از سعد بن عبد الله روایت کرده است از جابر جعفی از حضرت امام جعفر صادق (ع) که علی را در زمین رجعتی خواهد بود با فرزندش حسین با علم خود خواهد آمد تا انتقام بکشد از بنی امیه و معاویه و آل معاویه و هر که با آن حضرت جنگ کرده باشد پس خدا یاوران او را از اهل کوفه زنده کند و هفتاد هزار کس از سایر مردم پس با ایشان ملاقات می‌کند در صفین مثل مرتبه اول تا همه را بکشد و کسی از ایشان نماند که خبر بیرون برد پس خدا ایشان را ببرد بسوی بدترین عذابها با فرعون و آل فرعون پس بار دیگر امیر المؤمنین ع رجوع کند با رسول خدا و او خلیفه باشد بر زمین و سائر ائمه عاملان او باشند در اطراف زمین تا عبادت حقتعالی آشکار کرده شود چنانچه پیشتر پنهان عبادت کرده بودند و اضعاف آن عبادت خواهد شد و حقتعالی بی‌پیغمبرش خواهد داد بقدر پادشاهی جمیع اهل دنیا از روزی که خدا خلق کرده است دنیا را تا روزی که دولتهای دیگران برطرف شود تا آنکه حقتعالی وفا کند بوعده‌ای که او را داده که غالب گرداند خدا او را بر همه دینها هر چند نخواهند مشرکان و عیاشی از حضرت امام جعفر صادق (ع) روایت کرده است که اول کسی که به دنیا برمی‌گردد حق یقین، ص: ۳۴۶ حضرت امام حسین (ع) است و اصحاب او و یزید و اصحاب او خواهند بود پس همه ایشان را بکشد مثل آنکه ایشان کشته‌اند چنانچه حقتعالی فرموده است ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكُرَّةَ عَلَيْهِمْ وَ آمَدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ بَنِينَ وَ جَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا یعنی پس گردانیدیم از برای شما غلبه بر ایشان را و اعانت کردیم شما را بمالها و پسرها و گردانیدیم لشکرها را شما را زیاده از لشکرها آنها و شیخ کشی و شیخ مفید در ارشاد و در مجالس بسندهای بسیار معتبر از عبایه اسدی و اصبع بن نباته و غیر ایشان روایت کرده‌اند از حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام که گفت منم سید و مهتر پیران و در من سنتی از ایوب هست بخدا قسم که حقتعالی از برای من اهل مرا بسوی من جمع خواهد کرد چنانچه از برای ایوب اولاد او را زنده کرد و جمع کرد و ایضا شیخ کشی از حضرت امام جعفر صادق علیه السّلام روایت کرده است که فرمود که من سؤال کردم از خدا که اسماعیل فرزند مرا بعد از من باقی بدارد ابا کرد و لکن در باب او

منزلت دیگر حق تعالی بمن عطا کرد که او اول کسی باشد که در رجعت بیرون آید با ده نفر از اصحاب خود که یکی از آنها عبد الله بن شریک عامری باشد و او علمدارش خواهد بود و از حضرت امام محمد باقر علیه السّلام روایت کرده است که گویا میبینم عبد الله بن شریک را که عمامه سیاهی بر دارد و علامت در میان دو کتفش آویخته و از دامن کوه بالا میرود در پیش روی قائم ما با چهار هزار کس که در رجعت زنده شده‌اند و صدا بتکبیر بلند کرده‌اند و ایضا شیخ کشی روایت کرده است که از داود رقی که گفت بخدتم امام جعفر صادق علیه السّلام عرض کردم که من پیر شده‌ام و استخوانهایم باریک شده است و میخواهم ختم اعمال من بآن باشد که در راه شما کشته شوم حضرت فرمود که چاره‌ای از این نیست که اگر در این وقت نشود در رجعت خواهد شد و شیخ حسن بن سلیمان از کتاب خطب امیر المؤمنین علیه السّلام خطبه طولانی از آن حضرت روایت کرده است و در عرض آن خطبه فرمود که ضبط نمیکند احادیث ما را مگر قلعه‌های حصین یا سینه‌های امین یا عقلهای متین رزین پس فرمود العجب و کل عجب از آنچه واقع خواهد شد در میان ماه جمادی و رجب پس مردی از شرطه الخمیس پرسید که این چه تعجب است که میفرمائید حضرت فرمود تعجب نکنم از آن که مرده‌ای چند زنده خواهند شد و شمشیر بر سر زنده‌ها خواهند زد و بحق خداوندی که حبه را شکافته و گیاه را بیرون آورده و خلایق را خلق فرموده گویا می‌بینم ایشان را که در میان بازارهای کوفه راه می‌روند و شمشیرهای برهنه بر دوش گذاشته باشند و بزنند بر دشمنان خدا و رسول و مؤمنان و این است معنی آنچه خدا فرموده است یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَسْأَوْنَ مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَسْأَلُ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ حق الیقین، ص: ۳۴۷ یعنی ای گروه مؤمنان دوستی مکنید با قومی که غضب کرده است خدا بر ایشان بتحقیق که ناامید گردیده‌اند از آخرت چنانچه ناامید گردیده‌اند کافران از اصحاب قبرها و ابن بابویه در علل الشرایع روایت کرده است از حضرت امام محمد باقر علیه السّلام که چون قائم ما ظاهر شود عایشه را زنده کند تا بر او حد بزند و انتقام فاطمه را از او بکشد و شیخ مفید در ارشاد از حضرت امام جعفر صادق (ع) روایت کرده است که چون وقت قیام قائم آل محمد صلی الله علیه و آله و سلّم بشود در جمادی الآخر و ده روز از ماه رجب بارانی ببارد که خلایق مثل آن را ندیده باشند پس برویاند خدا بآن باران گوشتهای مؤمنان و بدنهای ایشان را در قبرهای ایشان و گویا نظر میکنم بسوی ایشان که آیند از جانب قبیله جهنیه و خاک قبر را از سرهای خود افشانند و ایضا از آن حضرت روایت کرده است که بیرون می‌آید با قائم از پشت کوفه یعنی نجف بیست و هفت نفر با پانزده نفر از قوم موسی از آنها که حقتعالی فرموده است که هدایت میکردند بحق و بحق عدالت میکردند و هفت نفر از اصحاب کهف و یوشع بن نون و سلمان و ابو ذر و جابر انصاری و مقداد و مالک اشتر پس در پیش روی آن حضرت خواهند بود و یاوران و حاکمان او خواهند بود و عیاشی نیز این حدیث را ذکر کرده است و نعمانی روایت کرده است از حضرت امام محمد باقر علیه السّلام که چون قائم آل محمد صلی الله علیه و آله و سلّم بیرون آید خدا او را یاری کند بملائکه و اول کسی که با او بیعت کند محمد باشد و بعد از آن علی و شیخ طوسی و نعمانی از حضرت امام رضا علیه السّلام روایت کرده است که از علامات ظهور حضرت قائم آنست که بدن برهنه‌ای در پیش قرص آفتاب ظاهر خواهد شد و منادی ندا خواهد کرد که این امیر المؤمنین است برگشته است که ظالمان را هلاک کند و ایضا شیخ روایت کرده است از حضرت ابی عبد الله که چون قائم ما خروج کند نزد قبر هر مؤمنی ملکی بیاید و او را ندا کند که ای فلان صاحب تو و امام تو ظاهر شده است اگر میخواهی ملحق شوی باو ملحق شو و اگر میخواهی در نعمت و کرامت خدا باشی هم آنجا باش پس بعضی بیرون آیند و بعضی در نعیم الهی بمانند و در زیارت جامعه مشهوره و اکثر زیارات منقوله خصوصاً زیارت حضرت امام حسین علیه السّلام ذکر رجعت و اظهار اعتقاد بآن مذکور است و در متعجد و مصباح الزائر و سایر کتب از حضرت امام جعفر صادق (ع) منقولست که هر که دعای عهدنامه را چهل صباح بخواند از انصار حضرت قائم باشد و اگر پیش از ظهور آن حضرت بمیرد حقتعالی او را از قبر بیرون آورد در وقت خروج آن حضرت و در عهد نامه مزبور مذکور است که خداوندا اگر حایل شود میان من و آن حضرت مرگی که بر بندگان خود حتم و لازم گردانیده‌ای پس بیرون آور مرا از قبر من حق الیقین،

ص: ۳۴۸ در حالتی که کفن خود را بر کمر بسته باشم و شمشیر و نیزه خود را برهنه کرده باشم و لیبیک گویم دعوت کسی را که جمیع خلق را بسوی یاری او دعوت مینماید و شیخ در مصباح از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام زیارت بعید حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه علیه السلام را روایت کرده است و در آن روایت مذکور است که من قائلم بفضل شما و اقرار دارم برجعت شما و انکار نمیکنم قدرت خدا را بر هیچ چیز و قائل نمیشوم مگر بآنچه خدا خواسته است و صاحب کامل الزیارة از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام زیارتی از برای حضرت امام حسین علیه السلام روایت کرده است و در آن زیارت مذکور است که یاری من از برای شما مهیا است تا حکم کند خدا و مبعوث گرداند شما را پس با شما خواهم بود نه با دشمنان شما پس من از آنهایم که ایمان دارم برجعت شما و انکار نمیکنم هیچ قدرت خدا را و تکذیب نمیکنم هیچ مشیت او را و نمیگویم هیچ چیزی را که خدا خواهد نمیتواند بود و بسند صحیح در زیارت دیگر همین مضمون را روایت کرده‌اند و ایضا بسند معتبر زیارت دیگر از برای حضرت امام حسین علیه السلام و جمیع ائمه روایت کرده است و در آن زیارت مذکور است که خداوند مبعوث گردان او را در زمان پسندیده که انتقام بکشی باو از برای دین خود و بکشی باو دشمن خود را بدرستی که تو او را وعده کرده‌ای و توئی پروردگاری که خلف وعده نمیکنی - و کلینی در وصف قبض روح مؤمن از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده است در حدیث طولانی که فرمود پس روح مؤمن زیارت میکند آل محمد را در بهشت‌های رضوی و میخورد با ایشان از طعام ایشان و می‌آشامد با ایشان از شرابشان و با ایشان سخن میگوید در مجالس ایشان تا خروج کند قائم آل محمد پس خدا زنده میگرداند ایشان را پس با او می‌آیند تلبیه‌گویان فوج فوج پس در آن وقت بشک می‌افتند اهل بطلان و مضمحل میشوند مخالفان و از این جهت بود که حضرت رسول بحضرت امیر گفت که وعده گاه ما و تو وادی السلام است یعنی نجف اشرف و در دعائی که در سرداب غیبت حضرت صاحب باید خواند مذکور است که پروردگارا توفیق ده مرا که باطاعت قائم قیام نمایم و در خدمت او باشم و از معصیت او اجتناب نمایم و اگر مرا پیشتر از دنیا ببری پس بگردان مرا ای پروردگار من از آن جماعتی که برمی‌گردند در رجعت او و پادشاهی میکنند در دولت او و متمکن میگردند در ایام او و در زیر علم سعادت شیم او میباشند و محشور میشوند در زمره او و روشن میشود دیده ایشان برؤیت او در کتاب اقبال و مصباح روایت کرده است که توقیعی از حضرت صاحب بیرون آمد بسوی ابو القاسم بن العلا که روز سیم ماه شعبان که روز ولادت حضرت امام حسین علیه السلام است که این دعا را باید بخوانند و دعا را فرمود تا آنجا که ترجمه‌اش اینست که در مدح حضرت حق یقین، ص: ۳۴۹ امام حسین میفرماید که سید قبیله است و اعانت کرده شده است بنصرت در روز رجعت و بعوض شهادت باو داده‌اند که امامان از نسل او باشند و شفا در تربت او باشد و رستگار گردند مردم باو در برگشتن او و برگشتن اوصیاء از عترت او و بعد از قائم و غیبت او تا طلب خون خود و اصحاب خود بکنند و خداوند جبار را راضی گردانند و در آخر دعا فرمود که ما پناه بغیر او می‌آوریم و انتظار برگشتن او میکشیم و کلینی و عیاشی و شیخ مفید و سید بن طاوس بسندهای خود روایت کرده‌اند از ابو بصیر که گفت سؤال کردم از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام از تفسیر قول حقتعالی وَ أَقْسِمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ یعنی و قسم میخورند بخدا بمبالغه تمام که خدا زنده نمیگرداند آنها را که مرده‌اند بلکه زنده میگرداند و وعده لازمست بر خدا و لیکن اکثر آنها نمیدانند حضرت پرسید سنیان چه میگویند با تو و تو چه میگوئی در این آیه گفتم مشرکان میگویند و سوگند یاد میکنند که خدا مرده‌ها را در قیامت زنده نمی‌کند حضرت فرمود که هلاک و زیانکار باد کسی که این سخن را میگوید پیرس از ایشان که مشرکان سوگند ایشان بخدا بود یا بلات و عزری ابو بصیر گفت فدای تو شوم بفرما معنی آیه را حضرت فرمود که چون قائم ما ظاهر شود خدا جماعتی از شیعیان ما را زنده گرداند برای او که شمشیرها بر دوش گذاشته مهیای جنگ بیاری آن حضرت بیاینده چون این خبر بجمعی از شیعیان ما برسد که نمرده باشند گویند که ای گروه شیعه چه بسیار دروغ میگوئید شما این زمان دولت شما است و هر دروغی که می‌خواهید می‌گوئید و الله که زنده نشده‌اند آنها و تا قیامت زنده نخواهند شد و حقتعالی در این آیه حکایت قول ایشان را فرموده است. و

ایضا کلینی از حضرت امام جعفر صادق علیه السّلام روایت کرده است در تأویل قول حق تعالی وَ قَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ یعنی وحی کردیم بسوی بنی اسرائیل در کتاب که افساد خواهید کرد در زمین دو مرتبه و حضرت فرمود که اشاره است بقتل حضرت امیر المؤمنین علیه السلام و خنجر زدن بر ران حضرت امام حسن علیه السلام وَ لَتَعْلُنَّ عُلُوقًا كَبِيرًا و طغیان خواهید کرد طغیان بزرگی حضرت فرمود که اشاره است بقتل حضرت امام حسن علیه السلام فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا پس هرگاه بیاید وعده انتقال اول ایشان فرمود که هرگاه بیاید وعده انتقام خون حسین علیه السلام بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولَى بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ یعنی فرستادیم بر شما بندگان را از ما که صاحب بَأْس و قدرت عظیم بودند در جنگ پس گردند در میان خانه‌ها برای کشتن و اسیر کردن شما حضرت فرمود که اشاره است بجماعتی که خدا ایشان را مبعوث گردانید پیش از بیرون آمدن حضرت قائم پس حق الیقین، ص: ۳۵۰ نخواهند گذاشت کسی را که احدی از آل محمد را کشته باشد مگر آنکه او را خواهند کشت وَ كَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا و بود وعده کرده شده فرمود که اشاره است بقیام قائم ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ اشاره است بخروج امام حسین (ع) با هفتاد نفر از اصحابش که خودهای مطلا بر سر داشته باشند که هر خود دو رو داشته باشد و بمردم گویند که این حسین است که بیرون آمده است تا مؤمنان شک در او نکنند و بدانند که دجال و شیطان نیست و حضرت قائم در آن وقت در میان ایشان باشد پس چون معرفت حضرت امام حسین (ع) در دلهای مؤمنان قرار گیرد حضرت قائم (ع) از دنیا برود و حضرت امام حسین (ع) او را غسل دهد و کفن و حنوط کند و بر او نماز کند و او را در لحد بگذارد زیرا که امور وصی را بغیر از وصی کسی مرتکب نمیشود. مؤلف گوید که اگر کسی گوید که حضرت امام حسین (ع) را کی غسل خواهد داد جواب گوئیم که چون آن حضرت در این نشأه شهید در معرکه بود احتیاج بغسل ندارد یا ائمه بعد از آن حضرت که دنیا بر گردند آن حضرت را غسل دهند و نماز کنند بر او تا بنفخ صور منتهی شود و این آیات اگر چه بحسب ظاهر در شأن بنی اسرائیل واقع شده است اما چون آنچه در امم سابقه واقع شده است شبیه و نظیر آن در این امت واقع میشود حق تعالی آن قصص را برای تنبیه این امت ذکر کرده است پس اشاره است باین وقایع که در این امت واقع خواهد شد و شیخ مفید و شیخ طوسی بسندهای معتبر از جابر از امام محمد باقر (ع) روایت کرده‌اند که بخدا سوگند که مردی از ما اهل بیت پادشاهی خواهد کرد بعد از وفاتش سیصد و نه سال گفتم این چه وقت خواهد بود فرمود بعد از آنکه قائم از دنیا برود گفتم قائم (ع) چند سال پادشاهی می‌کند فرمود نوزده سال و بعد از وفات آن حضرت هرج و مرج و فتنه بسیار خواهد بود تا پنجاه سال پس منتصر یعنی انتقام‌کشنده دنیا خواهد آمد که امام حسین (ع) است و طلب خون خود و اصحاب خود را خواهد کرد و آن قدر بکشد و اسیر کند که مردم بگویند که اگر این ذریه پیغمبران بود این قدر آدم نمی‌کشت پس بعد از آن سفاح بیرون آید یعنی جناب امیر المؤمنین (ع) و کلینی و صفار بسندهای بسیار از حضرت امام محمد باقر (ع) روایت کرده‌اند که حضرت امیر المؤمنین (ع) فرمود که خدا شش چیز بمن داده است دانستن مرگها و بلاها و حکم بحق در میان خلائق و منم صاحب رجعتها و منم صاحب دولتها و منم صاحب عصا و میسم و منم دابه که با مردم سخن خواهد گفت و در تهذیب و در کافی روایت کرده‌اند از حضرت امام جعفر صادق (ع) که روزها و شبها نخواهد رفت تا خدا مرده‌ها را زنده کند حق الیقین، ص: ۳۵۱ کلینی و علی بن ابراهیم روایت کرده‌اند از حضرت امام جعفر صادق علیه السّلام که حق تعالی خبر داد رسول خود را و بشارت داد او را بامام حسین پیش از آنکه فاطمه باو حامله شود بآن که امامت در فرزندان او خواهد بود تا روز قیامت پس خبر داد آن حضرت را بآنچه بامام حسین خواهد رسید از کشته شدن و مصیبتها که بخودش و بفرزندانش میرسد پس عوض داد او را از شهادت بآنکه امامت در عقب او باشد و اعلام کرد آن حضرت را که او کشته خواهد شد پس خدا او را دنیا بر خواهد گردانید و یاری او خواهد کرد تا دشمنان خود را بکشد و او را پادشاه روی زمین گرداند چنانچه در قرآن مجید فرموده است که می‌خواهیم منت گذاریم بر آنها که ایشان را ضعیف گردانیده‌اند در زمین و بگردانیم ایشان را امامان و وارثان روی زمین و فرموده است که بتحقیق که نوشته‌ایم در زبور بعد از ذکر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم که زمین را بمیراث خواهند برد بندگان

شایسته ما پس خدا بشارت داد پیغمبرش را که اهل بیت تو مالک زمین خواهند شد و بسوی زمین خواهند گشت و دشمنان خود را خواهند کشت و سید علی بن عبد الحمید در کتاب انوار مضيئه روایت کرده است که از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام سؤال کردم از رجعت که آیا حق است فرمود بلی پرسیدم که اول کسی که رجعت خواهد کرد کی خواهد بود فرمود که حضرت امام حسین علیه السلام خواهد بود که بعد از حضرت قائم علیه السلام بیرون خواهد آمد با اصحابش که با او شهید شدند و هفتاد پیغمبر با او خواهند بود چنانچه با حضرت موسی (ع) مبعوث شدند پس حضرت قائم علیه السلام انگشت خود را باو خواهد داد و از دنیا خواهد رفت و حضرت امام حسین علیه السلام او را غسل و کفن و حنوط خواهد کرد و او را در قبر مدفون خواهد کرد و ایضا از کتاب فضل بن شاذان روایت کرده است از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام که چون قائم علیه السلام ظاهر شود و داخل کوفه شود حق تعالی از پشت کوفه هفتاد هزار صدیق را مبعوث خواهد گردانید که در میان اصحاب او و از یاران او باشند و ابن قولویه در کامل الزیارة بسند معتبر از برید عجلای روایت کرده است که گفت از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام پرسیدم از اسماعیل که خدا او را در قرآن صادق الوعد گفته است آیا اسماعیل پسر ابراهیم است حضرت فرمود نه بلکه اسماعیل پسر حزقیل است که پیغمبر بود و خدا او را مبعوث گردانید بر قومش پس تکذیب او کردند و پوست سر و روی او را کردند و حق تعالی غضب کرد بر ایشان و سوطائیل ملک عذاب را بسوی او فرستاد و گفت پروردگار عزت مرا بسوی تو فرستاده است که قوم تو را عذاب کنم بسخت ترین عذاب‌ها اگر خواهی اسماعیل گفت مرا احتیاجی نیست حق تعالی باو وحی کرد که پس حاجت تو چیست ای اسماعیل گفت حق الیقین، ص: ۳۵۲ پروردگارا تو عهد و پیمان گرفتی از برای خود پروردگاری و از برای محمد صلی الله علیه و آله و سلم پیغمبری و از برای اوصیاء او بامامت و خبر دادی خلق خود را بآنچه امت او نسبت بحسین خواهند کرد بعد از پیغمبر ایشان و وعده دادی حسین را که او را بدنیا بر گردانی تا انتقام بکشی از آنها که این ستم را نسبت باو کردند پس حاجت من بسوی تو آنست ای پروردگار من که مرا بر گردانی بسوی دنیا تا انتقام خود را بکشم از آنها که نسبت بمن این کار کرده‌اند چنانچه حسین را بر خواهی گردانید پس حق تعالی اسماعیل بن حزقیل را وعده داد که چنین کند لهذا با حضرت امام حسین بدنیا بر خواهد گشت. و ایضا از جریر روایت کرده است که گفت بحضرت امام جعفر صادق علیه السلام عرض کردم که فدایت شوم چه بسیار کم است بقای شما اهل بیت در دنیا و چه بسیار نزدیکست اجلهای شما بیکدیگر با احتیاج عظیمی که خلق بشما دارند حضرت فرمود که هر یک از ما صحیفه‌ای داریم که در آن نوشته است آنچه باید بآن عمل کنیم در مدت حیوة خود چون اینها منقضی شود میدانیم که وقت اجل ما رسیده است و مدت حیوة ما منقضی شده است و در آن وقت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم می‌آید و خبر وفات ما را بما میدهد و ثوابهای عظیم حق تعالی را بما بشارت میدهد و حضرت امام حسین ع چون بصحیفه خود نگاه کرد نوشته بود آنچه در حال حیوة خود کند و آنچه باقی ماند بعد از این خواهد کرد پس رفت بقتال بامر خداوند ذو الجلال و شهید شد و از جمله اموری که باقی مانده بود که گروهی از ملائکه از حق تعالی رخصت طلبیدند که بیاری او بیایند و چون بیاری او آمدند حضرت شهید شده بود حق تعالی وحی کرد بسوی ایشان که ملازم قبه او باشید تا از قبر بیرون آید در رجعت و یاری او بکنید پس گریه کنید بر او و بر آنچه از شما فوت شده است از یاری او و شما مخصوص گردیده‌اید بیاری او و گریستن بر او پس آن ملائکه بر او می‌گریند و چون او بیرون آید از یاوران او خواهند بود و در تفسیر محمد بن العباس ماهیار و فرات بن ابراهیم و مناقب شاذان بن جبرئیل از حضرت امام جعفر صادق (ع) روایت کرده‌اند در تأویل قول حق تعالی یَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ تَتَّبِعُهَا الرَّادِفَةُ یعنی روزی که می‌لرزند حرکت کننده‌ها و متحرک گردند آنها که ساکن بودند و از پی آنها می‌آید هر چه در ردیف آنست فرمود که راجفه حسین ابن علی است و رادفه علی بن ابی طالب است و اول کسی که از قبر بیرون آید حسین بن علی است با هفتاد و پنج کس و آنست تأویل قول حق تعالی إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا چنانچه گذشت و حسن ابن سلیمان از کتاب تنزیل روایت کرده است از جناب امام جعفر صادق (ع) که کَلَّا سَيُوفَ تَعْلَمُونَ حق الیقین، ص: ۳۵۳ یعنی در رجعت تُم کَلَّا سَيُوفَ تَعْلَمُونَ یعنی در قیامت و محمد بن العباس

بسند معتبر از حضرت امام محمد باقر روایت کرده است در تفسیر قول حق تعالی *إِنْ نَشَأْ نُنْزِلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ* یعنی اگر خواهیم میفرستیم بر ایشان از آسمان آیتی پس میگردد گردنهای ایشان از برای این آیت ذلیل حضرت فرمود گردنهای بنی امیه برای آن آیت ذلیل و خاضع میگردد و آیت آنست که علی بن ابی طالب علیه السلام در هنگام زوال شمس ظاهر میگردد نزد قرص آفتاب از برای مردم تا بشناسند او را بحسب و نسبش پس بنی امیه را بکشد حتی آنکه از بنی امیه مردی خود را در پهلوی درختی پنهان کند درخت بسخن آید و فریاد کند که این مردی است از بنی امیه اینجا پنهان شده است او را بکشید و شیخ حسن بن سلیمان از کتاب ابن ماهیار که از اکابر محدثین شیعه است روایت کرده است از ابو مروان که گفت از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام سؤال کردم از تفسیر قول حق تعالی *إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَيَّ* معاد فرمود که دنیا آخر نمیشود تا جمع شوند رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و امیر المؤمنین علیه السلام در ثوبه که موضعی است از کوفه در آنجا مسجدی بنا کنند که دوازده هزار در داشته باشد و ایضا از کتاب بشارت سید علی بن طاوس روایت کرده است از عمران که مجموع عمر دنیا صد هزار سال است بیست هزار سال دولت سایر مردم است و هشتاد هزار سال ایام دولت محمد و آل محمد است و سید بن طاوس گفته است که در کتاب ظهیر بن عبد الله این روایت را از این مبسوطر دیده‌ام و در کامل الزیارة از مفضل از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود گویا میبینم که کرسی از نور بگذارند و بر آن نصب کنند قبه‌ای از یاقوت سرخ مکرر بسایر جواهر و حضرت امام حسین علیه السلام بر آن کرسی نشیند و بر دور آن کرسی نور هزار قبه سبز بوده باشد و مؤمنان آیند و آن حضرت را زیارت کنند و بر او سلام کنند پس حق تعالی خطاب کند ایشان را که ای دوستان من آنچه خواهید از من سؤال کنید بسیار آزار کشیدید و ذلیل و مظلوم شدید امروز هر حاجت از حاجتهای دنیا و آخرت که از من سؤال کنید بر می‌آورم از برای شما پس خوردن و آشامیدن ایشان از بهشت باشد اینست و الله کرامت و بزرگواری عظیم مؤلف گوید که حاجتهای دنیا که در این حدیث مذکور است دلالت میکند که این حدیث در رجعت خواهد بود و در کتاب احتجاج روایت کرده است که از ناحیه مقدسه زیارتی بیرون آمد بسوی محمد بن جعفر بن حمیری و در آن مذکور است که شهادت میدهم که تو حجت خدائی و شمائید اول و آخر و آنکه رجعت شما حقست و در آن شکی نیست در روزی که حق الیقین، ص: ۳۵۴ نفع نمیدهد نفسی را ایمان او که ایمان نیآورده باشد پیشتر یا کسب کند در ایمانش خیری را و ابن بابویه در کتاب صفات الشیعه روایت کرده است از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام که هر که اقرار کند به هفت چیز مؤمن است و از جمله آنها ایمان بر رجعت را ذکر کرده است که هر که اقرار کند بیگانگی خدا و اقرار کند بر رجعت و بمتعّه زنان و بحج تمتع و ایمان بیاورد بمعراج و بسؤال قبر و حوض کوثر و شفاعت و خلق بهشت و دوزخ و صراط و میزان و بعث و نشور و جزا و حساب پس او مؤمن است بحق و راستی و او از شیعیان ما اهل بیت است و احادیث دیگر در این باب بسیار است که اکثر را در کتاب بحار الانوار ایراد نموده‌ام و شک نیست در آنکه اصل رجعت فی الجمله متواتر است بالمعنی و کسی که شک کند در آن ظاهر آنست که حشر قیامت را نیز منکر باشد و امری که بنصوص متواتره ثابت شده باشد بمحض استبعادات و هم انکار کردن آن محض بی‌دینی است و از خصوصیات که در بعضی از روایات شاذه وارد شده جزم نمیتوان کرد و انکار نیز نمیتوان کرد و اختلاف در خصوصیات آن باعث نمیشود که اصلش را انکار کنند چنانچه در بسیاری از خصوصیات حشر و بهشت و جهنم و صراط و میزان و غیر آنها اختلاف در اخبار واقع شده است و این باعث آن نمیشود که اصلش را که ضروری دین است کسی انکار کند و خلاصه‌اش آنست که رجعت بعضی از مؤمنان و بعضی از کافران و نواصب و مخالفان متواتر است و انکارش موجب خروج از دین تشیع است نه خروج از دین اسلام و رجعت حضرت امیر المؤمنین علیه السلام و حضرت امام حسن علیه السلام نیز متواتر است بلکه از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نیز متواتر است یا قریب بتواتر و در سایر ائمه نیز احادیث صحیح و معتبره بسیار وارد شده است و اگر متواتر نباشد بمرتبه‌ای رسیده است که اذعان باید کرد و انکار نباید کرد اما خصوصیت‌های این رجعتها معلوم نیست که آیا با ظهور آن حضرت در یک زمان

خواهد بود یا بعد خواهد بود و از بعضی احادیث ظاهر میشود که بترتیب زمان امامت رجعت خواهند کرد و شیخ حسن بن سلیمان قائل شده است بآنکه هر امامی زمان امامتی دارد و زمان مهدی علیه السّلام بودنی دارد و حضرت صاحب الامر اول که ظاهر میشود زمان امامت اوست و بعد از رجعت آباء کرام خود باز آن حضرت رجعت خواهد کرد و باین وجه تأویل کرده است آن حدیث را که از ما دوازده امام دوازده مهدی هست و این قول اگر چه بعید از صواب نیست اما مجمل اقرار کردن و تفصیلش را بعلم ایشان رد کردن احوط است و ابن بابویه در رساله اعتقادات گفته است که اعتقاد ما در رجعت آنست که آن حق است و حقتعالی فرموده است أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ ایشان هفتاد هزار خانه بودند و حق یقین، ص: ۳۵۵ در میان ایشان هر سال طاعون واقع میشد و اغنیاء چون قوت داشتند بیرون می‌رفتند و فقرا چون ضعیف بودند در محل خود میماندند و طاعون در اغنیاء کمتر از فقراء واقع میشد پس یک سال همه اتفاق کردند که از دیار خود بیرون روند چون وقت طاعون شد همه بیرون رفتند و در کنار دریا فرود آمدند چون بارهای خود را بر زمین گذاشتند ندائی از جانب حقتعالی بایشان رسید که بمیرید پس همه مردند مردم استخوانهای ایشان را در موضعی جمع کردند و سالها بر این حال ماندند پس پیغمبری از پیغمبران بنی اسرائیل بر ایشان گذشت که او را ارمیا میگفتند و دعا کرد که پروردگارا اگر خواهی ایشان را زنده میتوانی کرد که شهرهای ترا آباد کنند و بندگان تو از ایشان بهم رسند و ترا عبادت کنند در میان سایر عبادت کنندگان تو پس حقتعالی باو وحی کرد که میخواهی من ایشان را زنده کنم از برای تو گفت بلی پس همه ایشان را خدا زنده کرد بدعای آن پیغمبر و با او رفتند پس این جماعت مردند و بدنیا برگشتند پس باجلهای خود مردند و ایضا در قرآن مجید قصه حضرت عزیر وارد شده است که حق تعالی او را میراند و بعد از صد سال زنده گردانید و بعد از آنکه سالها زنده ماند باجل مقدر خود مرد و حقتعالی ذکر کرده است قصه هفتاد نفر را که حضرت موسی از قوم خود اختیار کرد و با خود بطور برد چون کلام خدا را شنیدند گفتند ما تصدیق نمیکنیم تا خدا را علانیه ببینیم پس بسبب ظلم ایشان و گفتار بد ایشان صاعقه‌ای بایشان رسید و همه مردند پس موسی علیه السّلام گفت پروردگارا چه گویم با بنی اسرائیل چون برگردم و ایشان را با خود نبرم پس خدا ایشان را زنده کرد و بدنیا برگشتند و خوردند و آشامیدند و مقاربت کردند و فرزندان بهم رسانیدند پس باجلهای خود مردند و حقتعالی بحضرت عیسی علیه السّلام خطاب کرد که بیاد آور وقتی را که زنده میکردی مردگان را باذن من و جمیع مرده‌ها را که زنده کرد باذن خدا برگشتند بدنیا و مدتها ماندند و بعد از آن مردند باجلهای خود و اصحاب کهف سی صد و نه سال مردند و خدا ایشان را زنده کرد و بدنیا برگشتند و مثل اینها بسیار است که دلالت میکند بر آنکه رجعت در امم سابقه واقع شده است و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که میباشد در این امت مثل آنچه در امم سابقه واقع شده است مانند دوتای نعل و پره‌ای تیر با یکدیگر پس باید که در این امت نیز رجعت واقع شود و مخالفان ما نقل کرده‌اند که چون حضرت قائم بیرون آید عیسی علیه السّلام از آسمان فرود آید و در عقب او نماز کند و نزول او بزمین زنده شدن بعد از مرگست زیرا که حق تعالی فرموده است که إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَ رَافِعُكَ إِلَيَّ و بعد از آن بعضی آیات سابقه را که دلالت بر رجعت میکند ایراد نموده و آنچه در باب موت حضرت عیسی و اصحاب کهف فرموده حق یقین، ص: ۳۵۶ نزد فقیر محل تأمل است و در حیوة القلوب و بحار الانوار مذکور است تحقیق آنها و ختم مینمائیم این مبحث را بایراد حدیث مشهور مفضل - شیخ حسن بن سلیمان در کتاب منتخب البصائر روایت کرده است بسند معتبر از مفضل بن عمر که گفت سؤال کردم از حضرت امام جعفر صادق علیه السّلام که آیا آن امامی که مردم انتظار ظهور او می‌کشند و امیدوار فرج او هستند یعنی مهدی صاحب الزمان وقت معلوم معینی برای خروج آن حضرت هست فرمود که حقتعالی ابا نموده از اینکه از برای ظهور او وقتی تعیین فرماید که شیعیان بدانند پس فرمود که آیاتی که حق سبحانه و تعالی در امر قیام ساعت در قرآن مجید فرموده است همگی در باب قیام آن حضرت نازل شده است و هر کس برای ظهور مهدی ما وقتی معین قرار دهد خود را با خدا در علم غیب شریک گردانیده و دعوای اطلاع بر اسرار غیب الهی کرده است مفضل گفت که ای مولای من چگونه خواهد بود ابتدای ظهور آن حضرت

فرمود که بی خبر ظاهر خواهد گردید و نامش بلند شود و امرش هویدا گردد و از آسمان منادی باسم و کنیت و نسبش ندا کند تا آنکه حجت شناخت او بر خلق تمام شود با آن حجتی که ما بر خلق لازم ساخته‌ایم و قصه‌ها و احوالش را بیان کرده‌ایم و نام و نسب و کنیتش را برای مردم ظاهر کرده‌ایم که نام و کنیتش مثل نام و کنیت جد او است تا آنکه مردم نگویند که ما نام و نسب او را نمیدانستیم پس خدا او را بهمه دینها غالب گرداند چنانچه حقتعالی پیغمبرش را وعده داده است که لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ یعنی حقتعالی فرستاد پیغمبرش را با هدایت و دین حق تا او را غالب گرداند بر همه دینها و هر چند کراهت داشته باشند آنها که بخدا شرک می‌آورند و در آیه دیگر فرموده است که وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ يَعْنِي قِتَالُ كُنُودِ الْكَافِرِينَ تا آنکه در زمین فتنه و کفر نباشد و بوده باشد دینها همه از برای خدا پس فرمود که و اللَّهُ اِي مَفْضَلُ بَرْدَارِدِ اَزْ جَمِيعِ مِلْتَهَا وَ دِينَهَا اِخْتِلَافِ رَا وَ هَمَّه دِينِ بَدِينِ حَقِّ بَرْگَرْدَدِ وَ اَزْ هِيْجْ كَسْ بَغِيْرِ دِيْنِ قَبُوْلِ نَكُنْدِ چنانچه حقتعالی فرموده است وَ مَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَ هُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ یعنی هر که طلب نماید اسلام را پس هرگز از او قبول نکنند و او در آخرت از زیانکاران باشد مفضل پرسید که در ایام غیبت آن حضرت با کی مخاطبه خواهد فرمود و کی با او سخن خواهد گفت فرمود که ملائکه و مؤمنان از جن و امر و نهیش بیرون خواهد آمد بسوی معتمدان و نایبان آن حضرت که بشیعیانش برسانند و الله ای مفضل گویا می‌بینم عصای آن حضرت را که داخل شود و برد حضرت رسول ص در بر و عمامه زردی بر سر داشته باشد و در پاهایش نعلین حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و در دستش حق یقین، ص: ۳۵۷ عصای آن حضرت بوده باشد و بزنی چند در پیش افکنده باشد تا کسی او را نشناسد و باین هیئت بیاید بنزد خانه کعبه تنها و بی رفیق پس چون شب در آید و دیده‌ها بخواب رود جبرئیل و میکائیل وصف صف از ملائکه بر او نازل شوند پس جبرئیل گوید ای آقای من سخن تو مقبولست و امر تو جاری است پس حضرت صاحب علیه السلام دست بر روی مبارک خود کشد و گوید حمد و سپاس خداوندی را سزااست که وعده ما را راست گردانید و زمین بهشت را بر ما میراث داد که هر جا که خواهیم قرار بگیریم پس نیکو مزدی است مزد کارکنان برای خدا پس بایستد میان رکن حجر الاسود و مقام ابراهیم و بصدای بلند ندا کند که ای گروه بزرگواران و مخصوصان من و آنها که حقتعالی ایشان را برای یاری من ذخیره کرده است پیش از ظاهر شدن من بر روی زمین بیائید بسوی من حقتعالی صدای آن حضرت را برساند بایشان در هر جای عالم که باشند از مشرق و مغرب عالم و بر هر حالتی که بوده باشند پس بشنوند همه بیک آواز و همگی متوجه آن حضرت شوند و بیک چشم بر هم زدن همه حاضر شوند نزد آن حضرت در ما بین رکن و مقام پس عمودی از نور بلند شود از زمین بسوی آسمان که هر مؤمنی که بر روی زمین باشد از آن روشنی یابد و آن نور در میان خانه‌های مؤمنان در آید و جانهای ایشان بآن فرح یابد اما ندانند که قائم آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم ظاهر شده است پس چون صبح شود سیصد و سیزده تن که به طی الارض از اطراف عالم بخدمت آن حضرت حاضر شده‌اند همه در خدمتش ایستاده باشند پس پشت بکعبه دهد و دست خود را بگشاید و مانند دست موسی از نور عالم را روشن کند پس گوید که هر که با این دست بیعت کند چنانست که با خدا بیعت کرده است پس اول کسی که دستش را ببوسد جبرئیل باشد پس سایر ملائکه با او بیعت نمایند پس نجیبان جن بشرف بیعت برسند پس سیصد و سیزده نفر نقباء به بیعت او سرافراز گردند آنگاه مردم مکه فریاد بر آورند که کیست این شخص که در جانب کعبه ظاهر گردیده و چه جماعت‌اند اینها که با اویند پس بعضی گویند که صاحب همان بزهاست که داخل مکه شد پس بعضی گویند که هیچ‌یک از اصحابش را میشناسید گویند که نمیشناسیم هیچ‌یک را مگر چهار نفر از اهل مکه و چهار نفر از اهل مدینه که اینها را بنام و نسب میشناسیم و این بیعت در اول طلوع آفتاب باشد پس چون آفتاب بلند شود از پیش قرص آفتاب منادی ندا کند با آواز بلند که اهل آسمانها و زمینها بشنوند که ای گروه خلائق این مهدی آل محمد است و بنام و کنیت جدش او را یاد کند و نسبت دهد او را بامام حسن پدرش امام یازدهم و دیگر پدرانش را بشمارد تا حسین بن علی با او بیعت کنید تا هدایت بیابید و مخالفت او ننمائید که گمراه میشوید پس اول حق یقین، ص: ۳۵۸ کسی که آن ندا را لبیک میگوید و

اجابت میکند ملائکه پس مؤمنان جن پس سیصد و سیزده نفر که نقبای آن حضرتند میگویند شنیدیم و اطاعت کردیم و هیچ صاحب گوشی از خلایق نمیماند مگر آنکه آن صدا را میشنوند و متوجه میشوند خلایق از شهرها و صحراها و دریاها و بیابانها پس چون نزدیک بغروب آفتاب شود شیطان ندا کند که پروردگار شما در وادی یابس ظاهر شده است و او عثمان بن عنبسه است از فرزندان یزید بن معاویه با او بیعت کنید تا هدایت بیابید و مخالفت نکنید که گمراه میشوید پس ملائکه و جن و نقباء همه او را تکذیب کنند و دانند که او شیطانست و گویند که شنیدیم اما باور نمیکنیم پس هر صاحب شکی و منافقی و کافری که باشد بندای آخر از راه برود و در تمام آن روز حضرت صاحب پشت بکعبه داده گوید که هر که خواهد نظر کند بآدم و شیث و نوح و سام و ابراهیم و اسماعیل و موسی و یوشع و عیسی و شمعون پس نظر کند بمن که علم و کمال همه با من است و هر که خواهد نظر کند بمحمد و علی و حسن و حسین علیه السلام و ائمه از ذریه حسین علیه السلام پس نظر کند بمن و آنچه خواهد از من سؤال کند که علم همه نزد من است آنچه آنها مصلحت ندانستند و خبر ندادند من خبر میدهم و هر که کتب آسمانی و صحف پیغمبر را میخواهد بیاید و از من بشنود پس ابتداء کند و صحف آدم و شیث را بخواند امت آدم و شیث گویند که اینست و الله صحف آدم و شیث که هیچ تغییر نیافته است و خواند بر ما از آن صحف آنچه نمیدانستم پس بخواند صحف نوح و صحف ابراهیم و توریة موسی و انجیل عیسی و زبور داود را پس علمهای آن ملتها همه شهادت دهند که این است آن کتابها بنحوی که از آسمان نازل شده بود و تغییر نیافته است و آنچه از ما فوت شده بود و بما نرسیده بود همه را بر ما خواند پس بخواند قرآن را بنحوی که حق تعالی بر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نازل ساخته بی آنکه تغییر یافته باشد و تبدیل یافته باشد چنانچه در قرآنهای دیگر شد پس در این حال شخصی بیاید بخدمت آن حضرت که رویش بجانب پشت گشته باشد و بگوید که ای سید من منم بشیر و امر کرد مرا ملکی از ملائکه که بخدمت تو بیایم و تو را بشارت دهم بهلاک شدن لشکر سفیانی پس حضرت فرماید که قصه خود را و برادرت را برای مردم نقل کن بشیر گوید من و برادرم در میان لشکر بودیم و خراب کردیم دنیا را از دمشق تا بغداد و کوفه را خراب کردیم و مدینه را خراب کردیم و منبر را در هم شکستیم و استرهای ما در میان مسجد مدینه سرگین انداختند پس بیرون آمدیم و مجموع لشکرها را ما سیصد هزار کس بودند و متوجه شدیم که کعبه را حق یقین، ص: ۳۵۹ خراب کنیم و اهلش را بقتل رسانیم پس بصرای پیدا رسیدیم که در حوالی مدینه طیه است آخر شب فرود آمدیم پس صدائی از آسمان آمد که ای پیدا هلاک گردان این گروه ستمکاران را پس زمین شکافته شد و تمام لشکرها را با چهارپایان و اموال و اسباب فرو برد و کسی و چیزی نماند بغیر از من و برادرم در روی زمین ناگاه ملکی بتزد ما آمد و روهای ما را پیشت گردانید چنانچه میبینی پس با برادرم گفت ای محمد نذیر برو بنزد سفیانی ملعون در دمشق و او را برترسان بظاهر شدن مهدی آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم و خبر ده او را که لشکرش را حق تعالی به پیدا هلاک گردانید و با من گفت که ای بشیر ملحق شو بحضرت مهدی علیه السلام در مکه و او را بشارت ده در هلاک شدن ظالمان و توبه کن بر دست آن حضرت که توبه ترا قبول میفرماید پس حضرت دست مبارک را بر روی بشیر بمالد و بجانب اولی برگردد و با آن حضرت بیعت کند و در لشکر آن حضرت بماند مفضل پرسید که ای سید من ملائکه و جن در آن زمان بر مردم ظاهر خواهند شد فرمود که بلی و الله ای مفضل و با ایشان گفتگو خواهند کرد چنانچه مردی با اهل و یاران خود صحبت دارد مفضل گفت که ملائکه و جن با او خواهند بود فرمود بلی و الله ای مفضل و آن حضرت با آن گروه فرود خواهند آمد در زمین هجرت ما بین نجف و کوفه و عدد اصحابش در آن وقت چهل و شش هزار از ملائکه خواهند بود و شش هزار از جن و بروایت دیگر چهل و شش هزار از جن و خدا با این لشکر او را بر عالم ظفر خواهد داد مفضل پرسید که آن حضرت با اهل مکه چه خواهد کرد فرمود که اول ایشان را بحکمت و موعظه بحق دعوت خواهد کرد پس چون اطاعتش کنند شخصی از اهل بیت خود را خلیفه گرداند بر ایشان و بیرون آید و متوجه مدینه طیه شود مفضل پرسید که خانه کعبه را چه خواهد کرد فرمود که خراب خواهد کرد و از بنائی که حضرت ابراهیم و حضرت اسماعیل گذاشته بودند بنا میکند و میسازد و بناهای

ظالمان را در مکه و مدینه و عراق و سایر اقالیم خراب میکند و از اساس اولش بنا میکند و میسازد و مسجد کوفه را نیز خراب میکند و از اساس اولش بنا میکند و قصر کوفه را نیز خراب میکند که هر که او را بنا نهاده ملعون است مفضل پرسید که در مکه معظمه اقامت خواهد نمود فرمود نه ای مفضل بلکه شخصی از اهل بیت خود را در آنجا جانشین خواهد کرد و چون از مکه بیرون آید اهل مکه خلیفه آن حضرت را بقتل رسانند پس حضرت باز بسوی مکه معاودت نماید پس بیایند بخدمت آن حضرت سر در زیر افکنده و گریان و تضرع کنند و گویند ای مهدی آل محمد توبه میکنیم توبه ما را قبول فرما پس ایشان را پند دهد و از عقوبات دنیا و آخرت بترساند و از اهل مکه شخصی را بر ایشان والی کند و بیرون آید و باز آن والی را بکشند آنگاه حق الیقین، ص: ۳۶۰ یاوران خود را از جن و نقباء بسوی ایشان برگرداند که بایشان بگویند که برگردند بحق پس هر که ایمان بیاورد او را ببخشد و هر که ایمان نیاورد او را بقتل رسانید پس چون عسکر فیروزی اثر بسوی مکه بازگردند از صد کس یک کس ایمان نیاورد بلکه از هزار کس یک کس ایمان نیاورد. مفضل پرسید که ای مولای من خانه حضرت مهدی و محل اجماع مؤمنان کجا خواهد بود فرمود که پایتخت آن حضرت شهر کوفه خواهد بود و مجلس دیوان و حکمش مسجد کوفه خواهد بود و محل جمع بیت المال و قسمت غنیمتها مسجد سهله و موضع خلوتش نجف اشرف خواهد بود مفضل پرسید که جمیع مؤمنان در کوفه خواهند بود فرمود که بلی و الله هیچ مؤمنی نباشد مگر آنکه در کوفه باشد یا در حوالی کوفه باشد یا دلش مایل بکوفه باشد و در آن زمان قیمت جای خوابیدن یک گوسفند در کوفه دو هزار درهم باشد و در آن زمان شهر کوفه وسعتش بقدر پنجاه و چهار میل یعنی هیجده فرسخ باشد و قصرهای کوفه بکربلای معلا متصل گردد و حق تعالی کربلا را پناهی و جایگاه گرداند که پیوسته محل آمد و شد ملائکه و مؤمنان باشد حقتعالی آن زمین مقدس را بسیار بلند مرتبه گرداند و چندان از برکات و رحمتها در آن قرار دهد که اگر مؤمنی در آنجا بایستد و بخواند خدا را هر آینه بیک دعا مثل هزار مرتبه ملک دنیا باو کرامت فرماید پس حضرت امام جعفر صادق علیه السلام آهی کشیدند و فرمودند ای مفضل بدرستی که بقعه‌های زمین با یکدیگر مفاخرت کردند پس کعبه معظمه بر کربلای معلا فخر کرد حق تعالی وحی کرد بکعبه که ساکت شو و فخر مکن بر کربلا بدرستی که آن بقعه مبارکه‌ای است که در آنجا ندای اِنِّی اَنَا الله از شجره مبارکه بموسی رسید و آن همان مکان بلند است که مریم و عیسی را در آنجا جای دادم و در موضعی که سر مبارک حضرت امام حسین علیه السلام را بعد از شهادت شستند و در همان موضع حضرت مریم عیسی روح الله را در وقت ولادت غسل داد و خود در آنجا غسل کرد و آن بهترین بقعه‌ایست که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم از آنجا عروج نمود و خیر و رحمت بی‌پایان برای شیعیان ما در آنجا مهیا است تا ظاهر شدن حضرت قائم علیه السلام مفضل گفت ای سید من پس حضرت صاحب الامر دیگر بکجا متوجه خواهد شد فرمود که بسوی مدینه جدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و چون وارد مدینه شود امری عجیب از او بظهور خواهد آمد که موجب شادی مؤمنان و خواری کافران گردد مفضل پرسید که آن چه امری است فرمود که چون بنزد قبر جد بزرگوار خود رسد گوید که ای گروه خلائق این قبر جد من رسول خدا است گویند بلی ای مهدی آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم گوید که کیستند اینها که با او دفن حق الیقین، ص: ۳۶۱ کرده‌اند گویند دو مصاحب و همخوابه او ابو بکر و عمر پس حضرت صاحب در حضور خلق از روی مصلحت پرسد که کیست ابو بکر و کیست عمر و بچه سبب ایشان را از میان جمیع خلائق با جدم دفن کرده‌اند و گاه باشد که دیگری باشد که در اینجا مدفون شده باشد پس مردم گویند ای مهدی آل محمد غیر ایشان کسی در اینجا مدفون نیست ایشان را برای همین در اینجا دفن کرده‌اند که خلیفه رسول خدا و پدر زنان آن حضرت بودند پس فرماید آیا کسی هست که اگر ببیند ایشان را بشناسد گویند بلی ما بصفت میشناسیم باز فرماید که آیا کسی هست که شک داشته باشد در اینکه ایشان اینجا مدفونند گویند نه پس بعد از سه روز امر فرماید که دیوار را بشکافند و هر دو را از قبر بیرون آورند پس هر دو را با بدن تازه بدر آورد بهمان صورت که داشته‌اند پس بفرماید که کفنهای را از ایشان بدر آورند و بکشایند و ایشان را بحلق کشند بر درخت خشکی پس برای امتحان خلق در حال آن درخت سبز شود و برگ بر آورد و

شاخه‌هایش بلند شود پس جمعی که ولایت ایشان داشته‌اند گویند که اینست و الله شرف و بزرگی و ما رستگار شدیم بمحبت ایشان و چون این خبر منتشر شود هر که در دل بقدر حبه‌ای از محبت ایشان داشته باشد حاضر شود پس منادی از جانب قائم علیه السلام ندا کند که هر که این دو مصاحب و دو هم‌خوابه رسول خدا را دوست میدارد از میان مردم جدا شود و بیک طرف بایستد پس خلق دو طایفه شوند یکی دوستدار ایشان و یکی لعنت‌کننده بر ایشان پس حضرت فرماید بر دوستان ایشان که بیزاری جوئید از ایشان و اگر نه بعذاب الهی گرفتار میشوید ایشان جواب گویند ای مهدی آل رسول صلی الله علیه و آله و سلم ما پیش از آنکه بدانیم که ایشان را نزد خدا قرب و منزلتی هست از ایشان بیزاری نکردیم چگونه امروز بیزار شویم از ایشان و حال آنکه کرامت بسیار از ایشان بر ما ظاهر شد و دانستیم که مقربان درگاه حقند بلکه از تو بیزاریم و از هر که بتو ایمان آورده است و از هر که ایمان بایشان نیاورده است و از هر که ایشان را باین خواری بدر آورده و بر دار کشیده است پس حضرت مهدی امر فرماید باد سیاهی را که بایشان وزد و ایشان را بهلاکت رساند پس فرماید که آن دو ملعون را بزیار آورند و ایشان را بقدرت الهی زنده گردانند و امر فرماید خلائق را که جمع شوند پس هر ظلمی و کفری که از اول عالم تا آخر شده گناهش را بر ایشان لازم آورد و زدن سلمان فارسی را و آتش افروختن بدر خانه امیر المؤمنین علیه السلام و فاطمه و حسن و حسین (ع) برای سوختن ایشان و زهر دادن امام حسن و کشتن امام حسین و اطفال ایشان و پسر عمان ایشان و یاران او و اسیر کردن ذریه رسول و ریختن خون آل محمد در هر زمانی و هر خونی که بناحق ریخته شده و هر فرجی که بحرام جماع شده و هر سودی و حرامی که خورده شده و حق الیقین، ص: ۳۶۲ هر گناهی و ظلمی و جوری که واقع شده تا قیام قائم آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم همه را بایشان بشمارند که از شما شده و ایشان اعتراف کنند زیرا که اگر در روز اول غضب حق خلیفه به حق نمیکردند اینها نمیشد پس امر فرماید که از برای هر مظالم هر که حاضر باشد از ایشان قصاص نماید پس ایشان را بفرماید که از درخت برکشند و آتشی را فرماید که از زمین بیرون آید و ایشان را بسوزاند با درخت و بادی را امر فرماید که خاکستر آنها را بدریاها پاشد. مفضل گفت ای سید من این آخر عذاب ایشان خواهد بود فرمود که هیئات ای مفضل و الله که سید اکبر محمد رسول الله (ص) و صدیق اکبر امیر المؤمنین علیه السلام و فاطمه زهراء و حسن مجتبی علیه السلام و حسین شهید بکربلاء و جمیع ائمه هدی همگی زنده خواهند شد و هر که ایمان محض خالص داشته و هر که کافر محض بوده همگی زنده خواهند شد و از برای جمیع ائمه و مؤمنان ایشان را عذاب خواهند کرد حتی آنکه در شبانه روز هزار مرتبه ایشان را بکشند و زنده کنند پس خدا بهر جا که خواهد آنها را ببرد و معذب گرداند پس از آنجا حضرت مهدی متوجه کوفه شود و در میان کوفه و نجف فرود آید با چهل و شش هزار ملک و چهل و شش هزار جن و سیصد و سیزده تن از نقباء مفضل پرسید که زورا که بغداد باشد در آن وقت چگونه خواهد بود فرمود که محل لعنت و غضب الهی خواهد بود و وای بر کسی که در آنجا ساکن باشد از علمهای زرد و از علمهای مغرب و از علمهایی که از نزدیک و دور متوجه آن میگردد و الله که بر آن شهر نازل شود اصناف عذابها که بر امتهای گذشته واقع شده است و عذابی چند بر آن نازل شود که چشمها ندیده و گوشها نشنیده باشد و طوفانی که بر اهلش نازل خواهد شد طوفان شمشیر خواهد بود و الله که یک وقتی چنان آباد شود بغداد که گویند در دنیا همین است و گویند قصرها و خانه‌های بهشت است و دخترانش حور العین‌اند و پسرانش ولدان بهشت‌اند و گمان کنند که خدا روزی بندگان را قسمت نکرده است مگر در آن شهر و ظاهر شود در آن شهر از افتراء بخدا و رسول و حکم بناحق و گواهی بناحق و شراب خوردن و زنا کردن و مال حرام خوردن و خون ناحق ریختن آن قدر که در تمام دنیا آن قدر نباشد پس خدا خراب کند آن را به این فتنه‌ها و لشکرها بمرتبه‌ای که اگر کسی گذرد و نشان دهد که اینجا زمین آن شهر است کسی قبول نکند پس خروج کند جوان خوش روی حسنی بجانب دیلم و قزوین و باآواز فصیح ندا کند که بفریاد رسید ای آل محمد (ص) مضطر بیچاره را که از شما یاری میطلبد پس اجابت نماید او را گنجهای خدا در طالقان چه گنجها نه از نقره و نه از طلا بلکه مردی چند حق الیقین، ص: ۳۶۳ مانند پاره‌های آهن در شجاعت و عزم و صلابت بر یابوهای اشهب سوار همه مکمل و مسلح و

پیوسته بکشند ظالمان را تا بکوفه در آید در وقتی که اکثر زمین را از کافران پاک کرده باشد پس در کوفه ساکن میشوند و باو خبر میرسد که مهدی و اصحابش به نزدیک کوفه رسیده‌اند پس باصحاب خود میگویند که بیائید برویم و ببینیم که این مرد کیست و چه میخواهد و الله که خود میداند که مهدی آل محمد است اما مطلب او آنست که بر اصحاب خود ظاهر سازد حقیقت آن حضرت را پس حسنی در برابر حضرت مهدی علیه السلام می‌ایستد و میگوید که اگر راست میگوئی که توئی مهدی آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم کجا است عصای جدت رسول خدا و انگشتر او و برد و زره او که فاضل مینامیدند آن را و عمامه‌اش که سحاب می‌گفتند و اسبش که یربوع می‌گفتند و ناقه‌اش که غضبا می‌گفتند و حمارش که یعفور مینامیدند و براق و کو مصحف امیر المؤمنین که بی‌تغییر و تبدیل جمع کرد پس همه را حضرت مهدی (ع) حاضر سازد حتی عصای آدم و نوح و ترکه هود و صالح و مجموعه ابراهیم و صاع یوسف و کیل و ترازوی شعیب و عصای موسی و تابوت موسی و زره و انگشتر سلیمان و تاج او و اسباب عیسی و میراث جمیع پیغمبران پس حضرت مهدی (ع) عصای حضرت رسول را بر سنگ صلیبی نصب کند و در ساعت درخت بزرگی شود که جمیع لشکر در زیر سایه آن باشند پس حسنی گویند الله اکبر دست خود را دراز کن که با تو بیعت کنم ای فرزند رسول خدا پس حضرت دست دراز کند که سید حسنی و جمیع لشکرش بیعت کنند بغیر از چهل هزار نفر از زیدیه که با لشکر او باشند و مصحفها در گردن حمایل کرده باشند آنها گویند که اینها سحر بزرگی بود پس حضرت مهدی (ع) هر چند ایشان را پند دهد و معجزات نماید سودی نبخشد تا سه روز پس فرماید تا همه را بقتل رسانند مفضل پرسید که دیگر چه خواهد کرد فرمود که لشکرها بر سر سفیانی خواهد فرستاد تا آنکه او را بگیرند در دمشق و بر روی صخره بیت المقدس ذبح نمایند پس حضرت امام حسین (ع) ظاهر شود با دوازده هزار صدیق و هفتاد و دو نفر که با آن حضرت شهید شدند در کربلا و هیچ رجعتی از این رجعت خوشتر نیست پس بیرون آید صدیق اکبر امیر المؤمنین علی بن ابی طالب ع و برای او قبه‌ای در نجف اشرف نصب کنند که یک رکش در نجف اشرف باشد و یکی در بحرین و یکی در صنعای یمن و چهارم در مدینه طیبه و گویا میبینم قنديلها و چراغهایش را که آسمان و زمین را روشنی میدهد زیاده از آفتاب و ماه پس بیرون می‌آید سید اکبر محمد رسول الله (ص) با هر که ایمان آورده باشد بآن حضرت از مهاجر و انصار و غیر ایشان و هر که در جنگهای ایشان شهید شده باشد پس زنده میکند جمعی را که تکذیب آن حضرت کرده بودند و شک میکردند در حقیقت حق یقین، ص: ۳۶۴ او یا رد گفته او مینمودند میگفتند کاهن است و ساحر است و دیوانه است و بخواهش خود سخن میگوید و هر که با او جنگ کرده باشد همه را بجزای خود میرساند و همچنین برمی گرداند یک‌یک از ائمه را تا صاحب الامر (ع) و هر که یاری ایشان کرده تا خوش حال شوند و هر که از ایشان دوری کرده تا آنکه پیش از آخرت بعداب و خواری دنیا مبتلا گردند و در آن وقت ظاهر میشود تأویل آیه کریمه که ترجمه‌اش گذشت وَ نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ تا آخر آیه. مفضل پرسید که مراد از فرعون و هامان در این آیه چیست حضرت فرمود که مراد ابو بکر و عمر است مفضل پرسید که حضرت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و امیر المؤمنین با حضرت صاحب الامر (ع) خواهند بود فرمود که بلی ناچار است که ایشان جمیع زمین را بگردند حتی پشت کوه قاف و آنچه در ظلماتست و جمیع دریاها را تا آنکه هیچ موضعی از زمین نماند مگر آنکه ایشان طی نمایند و دین خدا را در آنجا برپا دارند پس فرمود که گویا میبینم ای مفضل آن روز را که ما گروه امامان نزد جد خود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم ایستاده باشیم و بآن حضرت شکایت کنیم از آنچه بر ما واقع شد از امت جفا کار بعد از وفات آن حضرت و آنچه بما رسانیدند از تکذیب و رد گفته‌های ما و دشنام دادن و لعن کردن ما و ترسانیدن ما بکشتن و بدر بردن خلفای جور ما را از حرم خدا و رسول به شهرهای ملک خود و شهید کردن ما بزه و محبوس گردانیدن ما پس حضرت رسالت پناه گریان شود و بفرماید که ای فرزندان من نازل نشده است بشما مگر آنچه بجد شما پیش از شما واقع شده بود پس ابتداء کند حضرت فاطمه (ع) و شکایت کند از ابو بکر و عمر که فدک را از من گرفتند و چندان که حجتها بر ایشان اقامه کردم سود نداد و نامه‌ای که تو برای من نوشته بودی برای فدک عمر گرفت در حضور مهاجر و انصار و آب دهن

نجس خود را بر آن انداخت و پاره کرد و من بسوی قبر تو آمدم ای پدر و شکایت کردم و ابو بکر و عمر بسوی سقیفه بنی ساعده رفتند و با منافقان اتفاق کردند و خلافت را از شوهر من امیر المؤمنین علیه السلام غصب کردند پس چون که آمدند او را به بیعت ببرند و او ابا کرد هیزم بر در خانه ما جمع کردند که اهل بیت رسالت را بسوزانند پس من صدا در دادم که ای عمر این چه جرأت است که بر خدا و رسول مینمائی که نسل پیغمبر را از زمین براندازی عمر گفت بس کن ای فاطمه که محمد حاضر نیست که ملائکه بیایند و امر و نهی از آسمان بیاورند علی را بگو بیاید و بیعت کند و اگر نه آتش می‌اندازم در خانه و همه را میسوزانم پس من گفتم خداوند من بتو شکایت میکنم اینکه پیغمبر تو از میان رفته و امتش همه کافر شده‌اند و حق ما حق یقین، ص: ۳۶۵ را غصب میکنند پس عمر صدا زد که حرفهای احمقانه زنان را بگذار که خدا پیغمبری و امامت را هر دو بشما نداده است پس عمر تازیانه‌ای زد و دست مرا شکست و در بر شکم من زد و فرزند محسن نام شش ماهه از من سقط شد و من فریاد میکردم که وا ابناء و رسول الله دختر تو فاطمه را دروغگو می‌نامند و تازیانه بر او میزنند و فرزندش را شهید می‌کنند و خواستم که گیسو بگشایم امیر المؤمنین دوید و مرا بسینه خود چسبانید و گفت ای دختر رسول خدا پدرت رحمت عالمیان بود بخدا سوگند میدهم تو را که مقنعه از سر نگشائی و سر با آسمان بلند نکنی و الله که اگر بکنی یک جنبه در زمین و یک پرده در هوا نمیاندازد پس برگشتم و از آن درد و آزار شهید شدم پس حضرت امیر المؤمنین علیه السلام شکایت کند که چندین شب با حسنین بخانه مهاجر و انصار رفتم از آنهایی که تو مکرر بیعت خلافت مرا از ایشان گرفته بودی و از ایشان طلب یاری کردم و همه وعده یاری کردند و چون صبح شد هیچ کس بیاری من نیامد و بسی محتتها از ایشان کشیدم و قصه من مثل قصه هارون بود در میان بنی اسرائیل که با موسی گفت که ای فرزند مادر من بدرستی که قوم تو مرا ضعیف گردانیدند و نزدیک بود که مرا بکشند پس صبر کردم از برای خدا و آزار چند کشیدم که هیچ وصی پیغمبری از امت او مثل آن نکشیده تا آنکه مرا شهید کردند بضربت عبد الرحمن بن ملجم پس حضرت امام حسن علیه السلام برخیزد و گوید که ای جد چون خبر شهادت پدرم بمعایه رسید زیاد ولد الزنا را با صد و پنجاه هزار کس بجانب کوفه فرستاد که من و برادرم حسین و سایر برادران و اهالی مرا بگیرند تا بیعت کنیم با معاویه و هر که قبول نکند گردنش را بزند و سرش را برای معاویه بفرستد پس من بمسجد رفتم و خطبه خواندم و مردم را نصیحت کردم و ایشان را بجنگ معاویه خواندم بغیر از بیست کس کسی جواب مرا نگفت پس رو با آسمان کردم و گفتم خداوند تو گواه باش که ایشان را دعوت کردم و از عذاب تو ترسانیدم و امر و نهی کردم و ایشان مرا یاری نکردند و در فرمانبرداری تو و من مقصر شدند خداوند تو بفرست بر ایشان بلا و عذاب خود را پس از منبر بزیر آمدم و ایشان را وا گذاشتم و بجانب مدینه روان شدم پس آمدند بنزد من و گفتند اینک معاویه لشکرها بانبار و کوفه فرستاده است و مسلمانان را غارت کرده‌اند و زنان و اطفال بی گناه را کشته‌اند بیا تا با ایشان جهاد کنیم پس گفتم بایشان که شما را وفائی نیست و جمعی با ایشان فرستادم و گفتم که بنزد معاویه خواهید رفت و بیعت مرا خواهید شکست و مرا مضطر خواهید کرد که با معاویه صلح کنم آخر نشد مگر آنچه من ایشان را خبر داده بودم پس برخیزد امام شهید حسین بن علی ع حق یقین، ص: ۳۶۶ با خون خود خضاب کرده با جمیع شهدائی که با او شهید شدند پس چون حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نظرش بر او افتد گریه کند و جمیع اهل آسمانها بگریه آن حضرت گریه کنند و حضرت نعره‌ای بزند که زمین بلرزد و حضرت امیر المؤمنین و امام حسن علیه السلام از جانب راست حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بایستند و حضرت فاطمه (ع) از جانب چپ آن حضرت پس امام حسین شهید نزدیک آید حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم او را بسینه خود چسباند و بگوید فدای تو شوم ای حسین دیده تو روشن با دو دیده من دربار تو روشن باد و از جانب راست حضرت امام حسین علیه السلام حمزه سید الشهداء باشد و از جانب چپ او جعفر طیار و محسن را حضرت خدیجه و فاطمه بنت اسد مادر امیر المؤمنین برداشته بیاورند فریاد کنان و حضرت فاطمه آیه‌ای تلاوت فرماید که اینست ترجمه ظاهر لفظش اینست آن روز که بشما وعده میدادند امروز می‌یابد هر نفسی آنچه کرده است از کار خیر حاضر گردانیده شده و آنچه کرده است از کار بد آرزو میکند که

کاش میان او و آن کار زشت او فاصله دوری باشد پس حضرت امام جعفر صادق علیه السلام بسیار گریست و فرمود که روشن مباد دیده‌ای که نزد ذکر این قصه گریان نگردد پس مفضل گریست و گفت ای مولای من چه ثواب دارد گریستن بر ایشان فرمود که غیر متناهی اگر شیعه باشد مفضل پرسید که دیگر چه خواهد شد پس فرمود که حضرت فاطمه برخیزد و گوید خداوندا وفا کن بوعده‌ای که با من کرده‌ای در باب آنها که بر من ظلم کرده‌اند و حق مرا غصب کردند و مرا زدند و بجزع آوردند بستم‌هایی که بر جمیع فرزندان من کردند پس بگریند بر او ملائکه آسمانهای هفتگانه و حاملان عرش الهی و هر که در دنیا است و هر که در تحت الثری است همگی خروش برآورند پس نماند احدی از کشندگان ما و ستمکاران بر ما و آنها که راضی بودند بستمهای ما مگر هزار مرتبه در آن روز کشته شوند مفضل گوید که عرض کردم که ای مولای من جمعی از شیعیان شما هستند که قائل نیستند که شما و دوستان شما و دشمنان شما در آن روز زنده خواهید شد فرمود که مگر نشنیده‌اند سخن جد ما رسول الله را و سخن ما اهل بیت را که مکرر خبر داده‌ایم از رجعت مگر نشنیده‌اند این آیه را که وَلَنَذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَذْنَى دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ فرمود که عذاب پستتر عذاب رجعت است و عذاب بزرگتر عذاب قیامت است پس حضرت فرمود که پس جمعی از شیعیان که در شناخت ما تقصیر کرده‌اند میگویند که معنی رجعت آنست که پادشاهی بما برگردد و مهدی ما پادشاهی کند وای بر ایشان کی پادشاهی دین و دنیا را از ما گرفته است تا بما برگردد و پادشاهی نبوت و امامت و وصایت همیشه با ما است ای مفضل اگر تدبر نمایند شیعیان ما حق الیقین، ص: ۳۶۷ در قرآن هر آینه در فضیلت ما شک نکنند مگر نشنیده‌اند این آیه را که وَ نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ الخ که ترجمه‌اش گذشت و الله که تنزیل این آیه در بنی اسرائیل است و تأویلش در رجعت ما اهل بیت است و فرعون و هامان ابو بکر و عمرند پس فرمود بعد از آن برخیزد جدم علی بن الحسین علیه السلام و پدرم امام محمد باقر علیه السلام پس شکایت کنند بجد خود رسول خدا آنچه از ستمکاران بایشان واقع شده است پس برخیزم من و شکایت کنم آنچه از منصور دوانیقی بمن رسیده است پس برخیزد فرزندم امام موسی و شکایت کند بجدش از هارون الرشید پس برخیزد علی بن موسی الرضا و شکایت کند از مأمون پس برخیزد امام محمد تقی و شکایت کند از مأمون ملعون و غیر او پس برخیزد امام علی النقی و شکایت کند از متوکل پس برخیزد امام حسن عسکری و شکایت کند از معتز پس برخیزد مهدی آخر الزمان همانم جدش حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم با جامه خون آلود محمد صلی الله علیه و آله و سلم در روزی که پیشانی نورانش را در جنگ احد مجروح کردند و دندان مبارکش را شکستند و بخون آلوده شد و ملائکه بر دور او باشند تا بایستد پیش جد امجدش و بگوید مرا وصف کردی برای مردم دلالت فرمودی و نام و نسب و کنیت مرا از برای ایشان بیان کردی پس امت تو انکار حق من کردند و اطاعت من نکردند و گفتند متولد نشده است و نیست و نخواهد بود یا گفتند مرده است و اگر میبود این قدر غایب نمی ماند پس صبر کردم از برای خدا تا الحال که حقتعالی مرا رخصت فرمود که ظاهر شوم پس حضرت فرماید الحمد لله الذی صدقنا وعده و اورثنا الارض نتبوا من الجنة حيث نشاء فنعم اجر العالمين و گوید که آمد یاری و فتح الهی ظاهر شد گفته حقتعالی هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَ دِينَ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ پس بخواند إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ وَ يَتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ يَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا وَ يَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا مفضل پرسید که چه گناه داشت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم که حقتعالی میفرماید که تا بیا مرزد از برای تو حقتعالی آنچه گذشته است از گناهان تو و آنچه مانده است و بعد از این خواهد شد حضرت امام جعفر صادق (ع) فرمود ای مفضل رسول خدا دعا کرد که خداوندا شیعیان برادر من علی بن ابی طالب و شیعیان فرزندان من که اوصیاء منند گناهان گذشته و آینده ایشان را تا روز قیامت بر من بار کن و مرا در میان پیغمبران بسبب گناهان شیعیان رسوا مکن پس حقتعالی گناهان شیعیان را بر آن حضرت بار کرد و همه را برای آن حضرت آمرزید پس مفضل بسیار گریست و گفت ای سید من اینها فضل خدا است بر ما ببرکت شما امامان ما حضرت فرمود حق الیقین، ص: ۳۶۸ که ای مفضل این مخصوص تو و امثال تست از شیعیان خالص و این حدیث را نقل نکن برای جماعتی که در معصیت

خدا رخصت میطلبند و بهانه میجویند پس اعتماد بر این فضیلت میکنند و ترک عبادت میکنند و ما هیچ فایده بحال ایشان نمیتوانیم رسانید زیرا که حقتعالی میفرماید که شفاعت نمیکند مگر از برای کسی که پسندیده باشد و شفیعان از خشیت الهی ترسانند مفضل پرسید که این آیه که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم خواند که لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ مگر آن حضرت بر همه دینها هنوز غالب نشده‌اند فرمود ای مفضل اگر بر همه غالب شده بود مذهب یهود و نصاری و مجوس و صابئان و غیر ایشان از دینهای باطل در زمین نمیماند بلکه این در زمان مهدی و رجعت حضرت رسول خواهد بود و این آیه نیز در آن زمان بعمل خواهد آمد وَ قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ پس حضرت امام جعفر صادق (ع) فرمود که برگردد حضرت مهدی بسوی کوفه و حق سبحانه و تعالی از آسمان بشکل ملخ از طلا بر ایشان بیاراند چنانچه بر حضرت ایوب بارید و قسمت نماید باصحابش گنجهای زمین را از طلا و نقره و جواهر مفضل پرسید که اگر یکی از شیعیان شما بمیرد و قرضی از برادران مؤمن در ذمه او باشد چگونه خواهد بود حضرت فرمود که اول مرتبه حضرت مهدی (ع) ندا فرماید در تمام عالم که هر که قرضی بر یکی از شیعیان ما داشته بیاید و بگوید پس همه را بدو ادا فرماید حتی یک‌دانه سیر و یک‌دانه خردل و این حدیث از این طولانی‌تر است و ما باین قدر که مناسب این مقام بود اکتفا کردیم.

باب [ششم] در اثبات معاد است

اشاره

و بیان مقدمات آن و توابع آن از وقت مرگ تا انقضای امر عالم و در آن چند فصل است

فصل اول در اثبات معاد جسمانی است

و در آن تمهید مقدمه‌ای ضرور است بدان که آنچه در قرآن مجید و احادیث معتبره وارد شده است در وصف قیامت و مقدمات آن و خصوصیات و اوصاف آن و آنچه بعد از آن احوال خلق بآن منتهی میشود باید همه را اذعان کرد و راه تأویل در آنها نباید گشود زیرا که اعظم اسباب الحاد و تضلیل فتح باب ایراد و تأویلیست حق الیقین، ص: ۳۶۹ و عمده اسباب ایمان و یقین انقیاد و تسلیم است چنانچه در بسیاری احادیث از ائمه اطهار منقول است که هر چه از ما بشما برسد اذعان و تسلیم نمائید و اگر عقل شما بر آن نرسد بظاهرش اقرار نمائید و در او انکار نمائید شاید ما گفته باشیم و تکذیب و رد قول ما تکذیب و رد بر خداوند عرش اعلی است و ابتداء باثبات معاد نمودیم زیرا که آن اصل و عمده است و بسیاری از احوالات موت و قبر موقوف بآنست. بدان که معاد در لغت بسه معنی آمده است (اول) عود و رجوع به جائی یا بحالی که از آن منتقل شده باشد (دویم) مکان عود (سیم) زمان عود و مراد در اینجا عود روح است بحیات برای یافتن جزای اعمال که در مدت حیات دنیا کرده است از خیر و شر یا مکان یا زمان عود و هر سه بیک چیز برمی گردد و آن روحانی و جسمانی میباشد و روحانی آن است که روح باقی ماند بعد از مفارقت بدن اگر از سعدا باشد بعلم و کمالاتی که در دنیا اکتساب نموده مبتهج گردد و مسرور باشد و اگر از اشقیاء باشد بجهل مرکب و بسیط و صفات ذمیمه که در این نشأه کسب کرده است معذب و مغموم باشد و فلاسفه بهمین معاد قائلند و بهشت و دوزخ و ثواب و عقاب را تأویل باین دو حالت میکنند و معاد جسمانی آنست که این بدنها در قیامت عود کنند و بار دیگر ارواح بایشان متعلق میگردد و اگر از اهل ایمان و سعادتند داخل بهشت جسمانی شوند و اگر از اهل کفر و شقاوتند داخل جهنم شوند و باتش جسمانی معذب گردند و این از ضروریات دین اسلام است بلکه اتفاقی جمیع اهل ملل است و یهود و نصاری نیز باین قائلند و اکثر کتابهای الهی باین معنی ناطق است خصوصاً قرآن مجید که اکثر آیات آن در این صریحست و قابل تأویل نیست چنانچه عامه و خاصه نقل کرده‌اند که ابی بن

خلف استخوان پوسیده را آورد بنزد حضرت رسول و دست مالید و ریزه کرد و گفت تو میگوئی که خدا این استخوانهای پوسیده را زنده میکند در قیامت حضرت گفت که بلی تو را زنده میکند و داخل جهنم میکند پس این آیه کریمه نازل شد وَ صَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَ نَسِيَ خَلْقَهُ چنانچه تفسیرش ان شاء الله تعالی بعد از این مذکور میشود و شک نیست در آنکه انکار معاد جسمانی کفر است و مستلزم انکار قرآن مجید و انکار حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه هدی علیهم السلام همه هست چنانچه فخر رازی گفته است که انصاف آن است که ممکن نیست جمع کردن میان ایمان بما جاء به النبی (ص) صومیان انکار حشر جسمانی و فلاسفه حکماء انکار این معاد نموده‌اند باعتبار آنکه اعاده معدوم را محال میدانند و متمسک بشبهه چند شده‌اند که هر که اندک شعوری داشته باشد و در آنها تأمل کند میدانند که محض شبهه و تلیس ابلیس است و لهذا بعضی از ایشان که از اثبات این مدعی عاجز شده‌اند در چنین مسئله غامض که محل انظار و افکار جمیع عقلاء است دعوای بداهت کرده‌اند و کسی که باعتبار حق الیقین، ص: ۳۷۰ چنین شبهه‌ای دست از دلایل قاطعه کتاب و سنت و گفته خدا و جمیع انبیاء و ائمه هدی بردارد معلوم است که چه قدر بهره از اسلام و ایمان و یقین دارد با آنکه قول بحشر جسمانی توقفی بر تجویز اعاده معدوم ندارد چنانچه بعد از این بیان خواهد شد ان شاء الله تعالی و جمع کثیر از متکلمین خاصه و عامه بهر دو قائل شده‌اند یعنی روح بعد از مفارقت بدن باقی است و لذات و آلام روحانی و جسمانی هر دو را دارند و در قیامت که ارواح با بدن برمی گردند بیهشت یا دوزخ میروند سعادا در بهشت لذات روحانی و جسمانی هر دو را دارند و اشقیاء در جهنم آلام روحانی و جسمانی هر دو را دارند و محقق دوانی در شرح قواعد گفته است که بدن که معاد جسمانی از جمله اموری است که واجب است اعتقاد بآن و منکر آن کافر است اما معاد روحانی اعنی التذاذ نفس بعد از مفارقت بدن و تألم او بلذات و المهای عقلی تکلیف تعلق نگرفته است باعتقاد بآن و منکر آن کافر است اما منعی نیست شرعا و عقلا از اثبات آن و فخر رازی در بعضی از تصانیفش گفته است اما قائلون بمعاد جسمانی و روحانی هر دو خواسته‌اند جمع کنند میان حکمت و شریعت گفته‌اند عقل دلالت کرده است بر آنکه سعادت ارواح بمعرفت خدا و محبت او است و سعادت اجساد در ادراک محسوسات است و جمع میان این دو سعادت در این زندگانی دنیا ممکن نیست زیرا که آدمی با مستغرق بودن در تجلی انوار عالم قدس ممکن نیست او را که ملتفت شود بسوی چیزی از لذات جسمانی و با استغراق او در استیفای این لذات جسمانی ممکن نیست او را که ملتفت شود بسوی لذات روحانی زیرا که ارواح بشری در این عالم ضعیف‌اند و در وقتی که مفارقت کردند از بدنهای بمرگ و استمداد قوت از عالم قدس و طهارت کردند قوتی ایشان را بهم میرسد که جمع ما بین این دو امر میتوانند کرد و شبهه‌ای نیست در اینکه این حالت اعلای درجات کمالات و اقصای منازل سعادات است و دوانی گفته است که قول بهر دو نه محض جمع بین الرأیین است بلکه بر هر دو برهان قائم شده است که چنانچه شیخ ابو علی در شفا و نجات گفته است هر چند در کتاب معاد نفی حشر جسمانی کرده است. مؤلف گوید که این مذهب اقوای مذاهب است و منافاتی میان لذات جسمانی و روحانی نیست و احادیث نیز دلالت بر این دارد چنانچه عیاشی و غیر آن از حضرت امام زین العابدین علیه السلام روایت کرده‌اند که چون اهل بهشت در بهشت در آیند و داخل شوند دوستان خدا در مساکن و منازل خود و هر مؤمنی از ایشان بر تخت خود تکیه کند و خدمتکاران بر دور او بایستند و میوه‌ها آویخته باشد بر سر او و چشمه‌ها بر دور او بجوشد و از زیر قصر او نهرها جاری شود و مسندها برای او بگسترانند و متکاهای متعدد برای او بگذارند و هر چه خواهش حق الیقین، ص: ۳۷۱ کند خدمتکاران برای او حاضر گردانند پیش از آنکه از ایشان بطلبد و حوریان سیاه چشم از باغستانها بسوی ایشان بخرامند و در این نعمتها بمانند آنچه خدا خواهد و بعد از آن خداوند جبار ایشان را ندا کند که ای دوستان من و اهل طاعت من و ساکنان بهشت من در جوار من می‌خواهید خبر دهم شما را بچیزی که بهتر است از آنچه در آن هستید گویند ای پروردگار ما چه چیز بهتر است از این نعمتها که ما داریم آنچه نفس ما خواهش میکند و دیده ما لذت میبرد از نعمتها داریم و در جوار رحمت پروردگار خود هستیم چون بار دیگر ندا بایشان برسد گویند بلی ای پروردگار ما بده آنچه بهتر است از آنچه ما در آن هستیم حق تعالی فرماید که رضا و خوشنودی من از

شما و محبت من نسبت بشما بهتر و عظیم‌تر است از آنچه در او هستید پس گویند بلی ای پروردگار ما رضای و از ما و دوست داشتن تو ما را بهتر است از برای ما و خاطر ما بآن شادتر است پس حضرت این آیه را خواند که مضمونش اینست که خداوند وعده داده است مردان مؤمن و زنان مؤمنه را باغستان‌ها و بهشت‌ها که جاری است در زیر آن‌ها نهرها و همیشه در آن‌ها خواهند بود و مسکنها و منزلهای خوشبو و نیکو در جنات عدن و رضا و خوشنودی از جانب خدا بزرگتر است از اینها اینست فوز عظیم و سعادت بزرگ- و کلینی از امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده است که حقتعالی میفرماید که ای بندگان صدیق من تنعم کنید بعبادت من در دنیا بدرستی که بآن تنعم خواهید کرد در آخرت و ظاهرش آنست که باصل عبادت تنعم خواهند کرد نه بر وجه تکلیف بلکه بسبب آنکه اعظم لذات ایشان در عبادت حقتعالی و مناجات او و تحصیل قرب او است و ابن بابویه در امالی از حضرت امیر المؤمنین ع روایت کرده است که هر که شبی بعبادت حقتعالی احیا کند حقتعالی او را در جنت الفردوس صد هزار شهر عطا میکند که در هر شهری برای او باشد آنچه نفس بر او خواهش کند و دیده از آن لذت ببرد و آنچه در خاطری خطور نکرده باشد سوای آنچه مهیا گردانیده است از برای او از کرامت و مزید قرب و در مجمع البیان احادیث بسیار از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده است که بهترین نعمتهای اهل بهشت آن است که حوریان برای ایشان خوانندگی میکنند بحسن صوتی که جن و انس نشنیده باشند اما نه بروش مضمار شیطان بلکه بتسبیح و تحمید و تقدیس حقتعالی و بروایت دیگر فرمود که در بهشت درختی هست که حق تعالی بآن درخت وحی میکند که بشنوان بندگان من که در دنیا بذکر من و عبادت من مشغول شدند و ترک کردند شنیدن صدای بربط و نای را پس صدائی بلند شود از آن درخت بتسبیح و تنزیه پروردگار که هرگز خلاق مثل آن صدا را نشنیده باشند و ابن بابویه در رساله عقاید حق الیقین، ص: ۳۷۲ گفته است که اهل بهشت چند نوع اند بعضی از ایشان تنعم میکنند بانواع خوردن و آشامیدن و میوه‌ها و تحفه‌ها و حوریان و خدمت فرمودن پسران و نشستن بر مسندها و پوشیدن سندس و حریر و استبرق بهشت و هر کس لذت میرد بآنچه میخواهد و همتش بآن متعلق است و باو داده میشود آنچه خدا را برای آن عبادت کرده است و حضرت امام جعفر صادق علیه السلام فرمود بدرستی که مردم که حق تعالی را عبادت میکنند بر سه صنفند صنفی از ایشان عبادت میکنند خدا را بامید ثواب پس این عبادت خدمتکاران است و صنفی از ایشان عبادت میکنند خدا را از ترس آتش پس این عبادت غلامان است و صنفی از ایشان عبادت میکنند خدا را از برای محبت او و این عبادت بزرگواران و کریمانست و شیخ مفید در شرح این کلام گفته است که ثواب اهل بهشت التذاذ بمآکل و مشارب و مناظر و مناكح است و آنچه ادراک میکنند حواس ایشان از چیزهائی که مطبوعند بر میل بسوی آنها و ادراک میکنند مراد خود را بظفر یافتن بآنها و نیست در بهشت از بشر کسی که بیابد بغیر از اینها و قول کسی که در بهشت از بشری هست که لذت می‌یابد بتسبیح و تقدیس و خوردن قولیست که شاذ است از دین اسلام و آن مأخوذ است از نصاری که میگویند آنها که در دنیا اطاعت حقتعالی کرده‌اند در بهشت ملائکه می‌شوند نمیخورند و نمی‌آشامند و جماع نمیکنند و حقتعالی تکذیب قول ایشان کرده است بآنکه ترغیب نموده است عاملان را بر عمل بوعده اکل و شرب و جماع پس چگونه تجویز این قول میکنند و حال آنکه کتاب خدا شهادت بضد آن میدهد و اجماع بر خلاف آن منعقد است مگر آنکه در این باب تقلید کسی کرده باشد که تقلید او جایز نیست یا عمل بحديث موضوعی کرده باشد. مؤلف گوید که کلام مفید متین است و در احادیث معتبره این مضمون بنظر نرسیده است که جمعی از اهل بهشت باشند که مطلقاً از لذت جسمانی ملتذذ نشوند و مانند ملائکه باشند و حدیثی که شاهد آورده است دلالت بر مدعای او نمیکند زیرا که جمعی را که در وقت عبادت بهشت و دوزخ منظور نباشد لازم نمی‌آید که از نعیم بهشت ملتذذ نشوند هم چنانکه در عبادت نعمتهای دنیا منظور ایشان نمیشد و مع هذا از نعمتهای آن لذت می‌یابند بلی ممکن است که لذت جسمانی و روحانی هر دو از برای جمعی حاصل باشد چنانچه تحقیق کردیم و یا آنکه تلذذ بلذات جسمانی مراتب و درجاتی دارد بحسب اختلاف احوال اهل بهشت بعضی مانند بهائم در باغهای بهشت میچرند و مثل حیوانات نعمتهای آن را صرف میکنند چنانچه در دنیا لذت می‌یافتند بی آنکه از قرب و

وصال و محبت و کمال بهره‌ای داشته باشند و بعضی هستند که حق الیقین، ص: ۳۷۳ بهشت را از این جهت می‌خواهند که دار کرامت خدا و محل دوستان خدا است و لذت از نعمت‌های بهشت از این جهت می‌یابند که علامات کرامت الهی است و محبوب ایشان را برای ایشان مهیا گردانیده است پس از هر گل و ریحان بوی لطف خداوند رحمن استشمام مینمایند و از هر فاکهه و طعمی طعم رحمت بی‌غایت او را می‌یابند و همچنین سایر نعمتها بلکه در دنیا نیز کام و مشام ایشان همین لذت را می‌یابد پس بهشت دو بهشت است روحانی و جسمانی قالب بهشت روحانی است هم چنانکه صورت عبادات در دنیا قالب محبت و معرفت و اخلاص و سایر مکملات عبادات است پس کسی که در دنیا بجسد بی‌روحی از عبادت قناعت کرده در بهشت جسمانی بغیر لذات جسمانی لذات دیگر نمی‌یابد و کسی که در دنیا روح عبادت را فهمیده است و لذت عبادت را چشیده است و عاشق عبادت گردیده است و اسرار بندگی را دریافته است و با اخلاص و خضوع و خشوع و سایر آداب ظاهره و باطنه بعمل آورده است در بهشت جسمانی بجز لذت روحانی نمی‌یابد و قدری از بسط و توضیح این سخن در کتاب بحار ایراد نموده‌ام و ذلک مما افاض الله علی بلطفه و هو ولی التوفیق و در اثبات معاد جسمانی اکتفا بتفسیر یک آیه می‌نماید که باعتقاد متکلمین صریح‌ترین آیاتست قال الله وَ ضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَ نَسِیَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحِی الْعِظَامَ وَ هِیَ رَمِیمٌ سبب نزول این آیه سابقا مذکور شد و فخر رازی گفته است در این آیه غریب بسیار هست بقدر امکان ذکر میکنیم پس میگوئیم که آنان که منکر حشرند بعضی مطلقاً متمسک بدلیلی بلکه بشبهه نیز نشده‌اند و اکتفاء بمحض استبعاد و ادعای ضرورت نموده‌اند و اگر چنین است و بسیاری از آیات بر این دلالت دارد مثل این آیه قَالَ مَنْ يُحِی الْعِظَامَ وَ هِیَ رَمِیمٌ یعنی گفت کی زنده میکند استخوانها را در حالتی که رمیم و پوسیده است این انکار بمحض استبعاد بود و حقتعالی ابتدا کرد بابطال استبعاد ایشان فرمود وَ نَسِیَ خَلْقَهُ یعنی آیا فراموش کرده است که ما خلق کردیم او را از خاک و از نطفه متشابهه الاجزاء از سر تا قدم اعضای مختلفه از جهت صورت و قوام از برای ایشان مقرر کردیم و اکتفاء باین نکردیم بلکه در این اعضا حالتی چند قرار دادیم که از قبیل این اجسام نیست از نطق و عقل یعنی ادراک امور کلیه که بسبب اینها مستحق اکرام شده و از سایر حیوانات ممتاز شده اگر بمحض استبعاد اکتفاء میکنند چرا استبعاد از برگشتن نطق و عقل بمحل خود نمیکند که غریب‌تر است و تخصیص ایشان استخوان را بذکر از برای آن بود که از حیات دورتر است و وصف کرده‌اند آن را پوسیده شدن و ریزه شدن باعتبار آنکه کهنه شدن و متفرق گردیدن اجزاء موجب زیادتی استبعاد است و حق تعالی رفع استبعاد ایشان کرد بکمال علم حق الیقین، ص: ۳۷۴ و قدرت آن خداوندی که اینها را برمی‌گرداند پس فرمود که از برای ما مثل میزند به استخوان پوسیده یعنی قدرت ما را مثل قدرت خود گمان کرده و فراموش کرده است خلقت عجیب و آفریدن غریب خود را در اول خلق او پس بگو که زنده میکند آنها را آن خدائی که از کتم عدم بوجود آورد در اول بار و او بهترین خلق کنندگان و علیم دانا است و هیچ امری بر او مخفی نیست و بعضی از منکران معاد شبهه‌ای ذکر کرده‌اند اگر چه آخرش باز باستبعاد برمی‌گردد و آن بر دو وجه است: اول آنکه بعد از عدم چیزی باقی نمی‌ماند پس چگونه صحیح است بعد از عدم حکم بوجود بر آن کردن و حق تعالی اشاره بجواب این شبهه کرده است بآنکه در اول خلق نیز هیچ چیز نبود و معدوم مطلق بود و او را آفرید همچنین او را برمی‌گرداند هر چند معدوم شده باشند. و شبهه دوم آنست که میگویند کسی که اجزای او در مشرق و مغرب عالم پراکنده شده باشد و بعضی از آنها در بدن درندگان داخل شده باشد و بعضی جزو آجرها و کوزه‌ها و مثل آنها شده باشد چگونه میشود و از این بعیدتر آنکه اگر آدمی آدم دیگر را بخورد و اجزاء مأكول جزو بدن آکل بشود اگر در حشر برگردند اگر آن اجزاء در بدن آکل داخل بشود بدن مأكول از چه چیز خلق خواهد شد و اگر در بدن مأكول داخل شود بدن آکل از چه چیز خلق خواهد شد پس حقتعالی برای ابطال این شبهه فرموده وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِیمٌ و وجهش آنست که در آکل اجزای اصلیه هست که از منی بهم رسیده و اجزای فضلیه هست که از غذا بهم میرسد و در مأكول نیز هر دو قسم است پس اگر انسانی را بخورد اجزاء اصلی مأكول اجزای فضلی آکل خواهد شد و اجزاء اصلی آکل آنهاست که پیش از خوردن انسان جزو بدن انسان بوده است و حقتعالی بهمه عالم است میداند که اجزاء اصلی و فضلی

هر یک کدام است پس جمع میکند اجزای اصلی آکل را و روح را در آن میدمد و جمع میکند اجزای اصلی مأکول را و نفخ روح در آن میکند و همچنین اجزائی که در بقاع و اصقاع متفرق شده است بحکمت شامله و قدرت کامله خود جمع میکند پس حق تعالی رفع استبعاد ایشان بوجه دیگر فرموده و گفته الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقَدُونَ یعنی آن خداوندی که از درخت تر که مابین آتش و میرانده آنست آتش سوزاننده بیرون می آورد اشاره است بآنکه دو درخت در بادیه می باشد که یکی را مرغ گویند و دیگری را عقار چون می خواهند که آتش بگیرند شاخ یکی از این دو درخت را به همدیگر میسایند از آنها آتش حق الیقین، ص: ۳۷۵ ظاهر میشود و از درختان دیگر نیز حاصل میشود مگر درخت عناب و اما از این دو درخت بهتر بعمل می آید فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقَدُونَ پس ناگاه شما آتش از آن می افروزد اَوْ لَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ یعنی آیا نیست آن کسی که آفریده است آسمانها و زمین را قادر بر اینکه خلق کند مثل ایشان را بلی قادر است و او است بسیار خلق کننده و بسیار دانا و اما رازی گفته است که وجه ذکر درخت سبز آنست که آدمی مرکب است از بدنی که دیده میشود و حیاتی که در اعضای او ساری شده و آن لازم حرارت غریزی است که در جمیع بدن جاری است و اگر استبعاد میکنید بهم رسیدن حرارت و حیات را در او پس استبعاد میکنید زیرا که بودن آتش در درختی سبز که آب از آن میچکد عجیب تر و غریب تر است و اگر استبعاد میکنید خلق جسمش را پس خلق آسمانها و زمین بزرگتر است از خلق بدنهای شما وَهُوَ الْخَلَّاقُ اشاره است بآنکه قدرت او کامل است الْعَلِيمُ اشاره است بآنکه علم او شامل است. مؤلف گوید که از جمله آیاتی که مشتمل است بر برهان عقلی بر اثبات معاد اعم از جسمانی و روحانی این آیه شریفه است أَفَحَسِبْتُمْ أَنْمَّا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنْكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ یعنی آیا گمان میکنید شما بدرستی که ما خلق کردیم شما را عبث و شما بسوی ما باز گشت نمیکنید و نخواهید کرد این آیه قطع نظر از آنکه کلام الهیست و راه شک در آن نیست برهان قاطعی است بر اثبات معاد زیرا که براهین قاطعه و اجماع جمیع ارباب عقول ثابت شده است که جناب مقدس ایزدی حکیم است و عبث از او صادر نمیشود و کارهای او منوط بحکمت و مصلحت است پس خلق کردن آسمان و زمین و حیوانات و سایر مکلفین باید برای حکمتی باشد تا عبث نباشد و حکمت معلوم است که نفی نیست که بجناب مقدس او عاید گردد زیرا که او غنی بالذات و کامل من جمیع الجهات است و احتیاج بغیر از لوازم امکانست پس باید غرض منفعتی باشد که بایشان عاید گردد و اگر نشأه دیگر نباشد و منحصر باشد در این نشئه فانیه منافع این نشأه که مخلوط است باضعاف آن از کدورات جسمانی و روحانی و مصائب و امراض و محن و فتن و تلف و غصب اموال و بیماری و موت اولاد و احباء و سایر کدورات و قابل این نیست که مردم را از برای این خلق کند و این شبیه است بآنکه کریمی شخصی را ضیافت کند بخانه‌ای که مملو باشد از انواع درندگان و موزیان از شیر و ببر و پلنگ و مار و عقرب و زنبور و غیر اینها و چون وارد شود طعامی بنزد او حاضر سازند که هر لقمه‌ای که بردارد چندین زنبور بر دستش و زبانش بزنند و شمشیرداران در برابرش ایستاده باشند و در هر ساعتی بر او حمله کنند حق الیقین، ص: ۳۷۶ و پیش از آنکه آنچه متوقع او است بعمل آید او را گردن بزنند هیچ عاقل ضیافت چنین را نمی‌پسندد و مدح نمیکند بخلاف آنکه خدمات شاقه باو بفرماید و او را وعده کند که چون این آزارها را بکشی تو را بمناصب عظیمه سرافراز میکنم و انعامات جزیه بتو میدهم چند روزی آزار میکشی و بعد از آن مدت‌های بسیار در رفاهیت و حکومت خواهی بود همه عقلا او را ستایش میکنند چه جای آنکه مدت مشقت متناهی و قلیل باشد و مدت راحت و نعمت غیر متناهی.

فصل دویم در دفع شبهه‌های معاد جسمانی

و آن موقوفست بر دانستن حقیقت روح و بدن انسان: بدان که در حقیقت روح انسان خلاف بسیار است و فقیر در کتاب بحار الانوار زیاده از بیست قول نقل کرده‌ام و بعضی گفته‌اند که چهل قول در این باب هست و آنچه اکثر محققین قائل شده‌اند آنست

که انسان مرکب است از روح و بدن و این دو جوهر دو حقیقتند که میان ایشان با غایت آشنائی نهایت بیگانگی است که خلقت یکی از طینت ملائکه و عالم علوی است و خلق دیگری از خاک که محض ظلمت و مرکز عالم سفلی است و هر کدام را اثری و عملی است که آن دیگری را نیست آثار و افعال بدن دیدن و شنیدن و پوشیدن و گفتن و خوابیدن و لمس کردن و امثال اینها است باین اعضاء و قوای ظاهره و لذت و المّش در حصول و عدم اینها است و صفات و ملکات و فهم و علم و اعتقادات کار روح است بدن را نتوان گفت که جواد و شجاع و عالم و مؤمن است بلکه افعال جزئی حسی که از بدن و اعضای او صادر میشود مثل دیدن و شنیدن همه کار روح است و بدن و اعضاء برای آنها آلتی چندند چنانکه گوئی من دیدم بچشم و من شنیدم بگوش و گفتم بزبان پس من عبارت است از روح و ذات تو همانست و این افعال فعل او است و این اعضاء و قوی همه آلات اویند مثل کتابت که قلم می‌نویسد و در حقیقت نویسنده دیگری است و بعضی گفته‌اند که از جمله آثار و احکام روح گفتن و شنیدن و خوردن و آشامیدن است بهمه اعضاء ظاهری چنانچه از احوال خوب ظاهر است که بدن و قوای آن همه بی‌خبرند و بدن در جای خود در خوابست و روح برای خود می‌آید و میرود و شهر بشهر می‌گردد و می‌گوید و میشوند و همه کار میکند اما در این کلام سخنی هست پس معلوم شد که انسان در حقیقت روح است و بدن بمنزله آلت او است و بعضی گفتند روح در بدن مانند چراغ است در فانوس و نور و روشنی همه از چراغ است و فانوس پرده ظلمت است اگر چراغ را بی‌پرده مشاهده نمائی ضیاء جمالش را توانی دانست و اگر روح بی‌بدن را ملاحظه نمائی قدر کمالش را توانی شناخت و آن وقت میدانی که فانوس نقص و عیب چراغ است نه زینت جمالش چراغ تا گرفتار ضعف و ناتوانی است از هبوب ریاح محتاج بفانوس و مثال است و بیمار تا نحیف و رنجور است لحاف و پوشش او را ضرور است و مشعل حق الیقین، ص: ۳۷۷ آنها بر دور عرش و امثال اینها که دلالت بر جسمیت میکند مگر آنکه تأویل کند آنها را بتأویلات بعیده که بدون ضرورت از طریقه ارباب دیانت بعید است پس نفی و اثبات هر دو مشکل است و بعضی حدیث من عرف نفسه فقد عرف ربه را باین معنی فهمیده‌اند که هم چنانکه خدا را نمیتوان شناخت نفس را نیز نمیتوان شناخت و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود ساکت شوید از آنچه خدا از آن ساکت شده است و حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرمود که تکلم مکنید دانستن چیزی را که تکلیف علم آنها بشما نکرده‌اند که بسا باشد که بر خلاف حق قائل شوید و معذور نباشید نزد خدا اکثر چنانچه گفته‌اند که قول ببقاء روح بعد از مفارقت بدن و معاد روحانی موقوف بر قول تجرد است بی‌وجه است و ممکن است بر وجهی باشد که صاحب صحایف الهیه و جماعت دیگر از محققین گفته‌اند که نفس عبارتست از جسم نورانی از عالم سماوات و از حظایر قدس و مجامع انس و در این بدن مانند چراغ است در غرفه اثر ضوء نورش میرسد بجمع اجزاء بدن و موتش بیرون آمدن آنست از بدن و مفارقت او از آن و جسم او مانند جسم ملائکه و سایر اجسام سمواتیه با نهایت لطافت و شفافیت بقدرت الهی محفوظ میماند چنانچه شیخ ابو طالب طبرسی روایت کرده است که زندیقی از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام سؤالاتی کرد و بعد از مجاب شدن مسلمان شد از جمله آنها پرسید که مرا خبر ده از چراغ که خاموش میشود روشنی آن چه میشود حضرت فرمود که میرود و برنمی‌گردد گفت پس چه میشود که آدمی نیز چنین باشد در وقت مردن که روح مفارقت کند و برنگردد حضرت فرمود که قیاس را درست نکردی زیرا که آتش در اجسام پنهان است و اجسام باعینها قائمند مانند سنگ و آهن پس هرگاه یکی از آنها را بر دیگری زنند آتش در میان آنها ساطع میشود و از آن آتش میگیرند و چراغ می‌افروزند پس آتش در آن اجسام ثابت است و ضوء معدوم میشود و میرود و روح جسم رقیقی است که بر آن قالب کثیفی پوشانیده‌اند و از بابت چراغ نیست که تو گفستی بدرستی که آن خداوندی که خلق کرده است جنین را در رحم از آب صافی و مرکب گردانیده است در آن انواع مختلفه از عروق و اعصاب و دندان و مو و استخوانها و غیر آنها و بعد از موت زنده میکند و بعد از فنای آن برمی‌گرداند گفت پس روح در کجا است فرمود در زمین در جائی که بدن در آنجا است تا وقتی که مبعوث شود گفت کسی را که بر دار کشند روح او در کجا است فرمود که در دست ملکی است که آن را قبض کرده است تا او را بزمین بسپارند گفت آیا روح بعد از آنکه از قالب

در آید پراکنده میشود یا باقی میماند فرمود بلکه روح باقی است تا وقتی که صور بدمد پس در آن وقت همه اشیاء باطل و فانی میشوند پس نه جسمی میماند و نه حق الیقین، ص: ۳۷۸ و آفتاب را در کار نیست و صحیح محتاج پرهیز از نسیم بهار نیست و در کتاب بصائر الدرجات از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده است که روح مؤمن در بدنش مثل جوهری است در صندوق جوهر را که برداشتند صندوق را می‌اندازند و اعتنا بشأن او نمیکنند و در کتاب معارج الیقین روایت کرده است که کسی از آن حضرت پرسید که سبب این چیست که شخصی در شهری میخوابد و خود را در شهر دیگری می‌یابد در خواب فرمود روح مثل آفتاب است که مرکز در آسمان است و شعاعش در جهان پهن است و ایضا در بصائر از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده است که روح ممزوج است ببدن و داخل بدن نمیشود بلکه مثل سرپوشی است بر بدن که محیط است بآن و حاصل خلاف در روح باین برمی‌گردد که آیا روح جسم است یا جسمانی یا نه جسم و نه جسمانی بلکه مجرد است. و عمده آنها که جسم میدانند از متکلمان بدو قول قائل شده‌اند (یکی) آنکه عبارت است از این هیكل محسوس (دویم) آنکه در بدن اجزای اصلیه‌ای هست که باقی است از اول عمر تا آخر عمر و اجزای فضلیه میباشد که زیاده و کم و متغیر و متبدل میشود و انسان که مشار الیه است بمن و انا آن اجزای اصلیه است و مدار حشر و ثواب و عقاب بر آنست و بعضی از متکلمین امامیه باین قول قائل شده‌اند و بر این قول بعضی از اخبار دلالت میکنند نه باین معنی که روح آنست بلکه آنچه از بدن انسان در حال حیات و در قبر باقی می‌ماند و در قیامت محشور میشود آن اجزاء است چنانچه بعد از این ان شاء الله مذکور خواهد شد و آنها که جسم نمیدانند و عرض جسمانی میدانند اقوال سخیفه دارند که قابل نقل نیست و آنها که مجرد میدانند اکثر فلاسفه حکمایند و بعضی از قدمای فلاسفه و معتزله و غزالی و راغب اصفهانی و شیخ مفید از علمای امامیه اگر چه بعضی گفته‌اند که در آخر عمر از این مذهب برگشت و توبه کرد. و شیخ بهاء الدین و بعضی از متأخرین گفته‌اند که از بسیاری از اخبار این معنی مستفاد میشود و فقیر حدیث صریحی در این باب ندیده‌ام و اگر بعضی از اخبار نادره اشعاری یا ابهامی باین معنی داشته باشد بمحض آنها جزم باین قول نمیتوان کرد و دلایلی که بر نفی مجرد گفته‌اند اگر چه تمام نیست اما اخبار بسیار که در باب تنزیه حقتعالی وارد شده ظاهراً دلالت میکنند بر آنکه مجرد از صفات مختصه خداست و اکثر احادیث قبض روح و همراه بودن روح با میت و آمدن بنزد اهل خود و منتقل شدن بوادی السلام و امثال آنها دلالت بر تجسم میکند مگر آنکه تأویل کنند آنها را بجسد مثالی و همچنین احادیث خلق ارواح پیش از اجساد و بودن حق الیقین، ص: ۳۷۹ محسوسی پس برمی‌گرداند اشیاء را مدبر آنها چنانچه اول خلق کرده بود و آن در مقدار چهار صد سال است که خلق در آن معدومند و آن در ما بین نفخ اول است تا نفخ دویم. و تجسم اکثر ملائکه بلکه جمیع ایشان ضروری دین اسلام است و آیات متکثره و احادیث متواتره دلالت بر تجسم ایشان میکند پس ممکن است که روح نیز از این قبیل باشد و اگر در آسمان باشد چنانچه از بعضی از روایات مستفاد میشود ممکن است که تعلق گیرد بروح حیوانی که در بدن ساری است و از قلب منبعث و بخروج روح حیوان تعلق او از بدن برطرف میشود و بعود بدن باز بامر الهی تعلق بهم‌رساند و چون احادیث بسیار دلالت بر جسد مثالی میکنند ممکن است که چون روح محتاج بآلتی هست در اعمال بعد از مفارقت این بدن تعلق باین جسد گیرد و ثواب و عقاب عالم برزخ و آمدن و رفتن در آن بدن باشد بلکه بعضی را اعتقاد آنست که جسد مثالی در حال حیات نیز هست و آن باندازه این بدن و در میان آن یا خارج از آنست و چون نفوس ضعیفه قدرت تصرف تام در هر دو ندارند و در حال حیات و در بیداری تعلقش بآن بدن بیشتر است و در حال خواب تعلقش ببدن مثالی بیشتر میشود و بآن بدن عروج بسماوات میکند و بر ارواح سمویه مطلع میگردد و بمشرق و مغرب عالم سیر میکند و نفوس مقدسه با ملائکه علویه محشور می‌شوند و الهامات ایشان باو میرسد و اگر از نفوس شریره است با شیاطین محشور می‌شوند و بمقتضای و إِنَّ الشَّيَاطِينَ لِيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ وَحِيَاةٍ شَيْطَانِي بایشان میرسد و بعد از مرگ تعلقش ببدن مثالی بیشتر میشود و اکثر ثوابش و عقابش به آنست بلکه محتمل است که نفوس قویه مثل نفوس انبیاء و اوصیاء تصرف در اجساد مثالی بسیار کنند و اگر چندین هزار کس در یک وقت بمیرند نزد همه حاضر توانند شد و

باین نحو جمع میان اخبار میتواند شد و بنا بر قول بتجرد روح قول بجسد مثالی ضرور است و بدون آن فهمیدن آیات و اخبار و جمع میان آنها در غایت اشکال است و آنکه جمعی توهم کرده‌اند که قول باین مستلزم قول بتناسخ است بی‌وجه است زیرا که تناسخیه باین اعتبار کافرند که انکار حشر و ثواب و عقاب میکنند و میگویند که روح در این اجساد عنصریه می‌گردد و از بدن زید بدن عمرو منتقل می‌شود یا به بدن حیوانی تعلق می‌گیرد در این نشأ و نشئه دیگر نیست و ثواب و عقاب ایشان همین است و روح را قدیم میدانند و بصانع عالم قائل نیستند و ایمان به پیغمبران ندارند و تکالیف را ساقط میدانند و بسبب این عقاید باطله کافرند نه بسبب تناسخ بحث و بسند معتبر از حیه غربی منقولست که شبی در خدمت حضرت امیر المؤمنین بصحرای نجف رفتم که آن را وادی السلام میگویند حضرت در آنجا ایستادند چنانچه گویا با جماعتی حق‌الیقین، ص: ۳۸۰ صحبت میدارند من نیز ایستادم آن قدر که مانده شدم پس نشستم آن قدر که دلتنگ شدم و برخاستم و مکرر چنین کردم پس ردای خود را جمع کردم و گفتم یا امیر المؤمنین علیه السلام میترسم که از بسیاری ایستادن آزار بکشی اندک استراحت بفرما فرمود که با مؤمنان صحبت میدارم و با ایشان انس میگیرم گفتم یا امیر المؤمنین ایشان بعد از مرگ چنین هستند که با ایشان صحبت توان داشت فرمود بلی و اگر برای تو ظاهر شوند خواهی دید ایشان را که حلقه حلقه نشسته‌اند و با یکدیگر سخن میگویند گفتم بدن‌های ایشان در اینجا حاضر است یا روح ایشان فرمود که روچه‌های ایشان و هیچ مؤمنی نیست که بمیرد در بقعه‌ای از بقعه‌های روی زمین مگر آنکه میگویند بروحش که ملحق شو بادی السلام و این وادی بقعه‌ایست از جنت عدن. و بسند معتبر از ابو ولاد منقولست که گفت بخدمت حضرت امام جعفر صادق علیه السلام عرض کردم که چنین روایت میکنند که ارواح مؤمنان در حوصله مرغان سبزند که در دور عرش باشند فرمود نه مؤمن از آن عزیزتر و گرامی‌تر است نزد خدا که روحش را در حوصله مرغ کند و لیکن روح ایشان در بدنی است مثل این بدن که داشتند و ایضا ابو بصیر از آن حضرت روایت کرده است که ارواح مثل اجساد بر درختی نشسته‌اند یکدیگر را می‌شناسند و از یکدیگر احوال میپرسند و ایضا از آن حضرت روایت کرده است که از ارواح مؤمنان سؤال نمودند گفت که در بهشت میباشند بصورت ابدان‌شان که اگر بینی می‌شناسی و میگوئی فلانست که در دنیا دیده‌ام و در بعضی از اخبار وارد شده است که روح بعد از موت در قالبی مثل قالب دنیا و در بعضی بدنی مثل بدن دنیا میباشد. اینها احوال روح بود که مذکور شد و اما احوال بدن بدان که مردم را در تفرق و اتصال جسم مذاهب مختلفه هست بعضی جسم را مرکب میدانند از هیولی و صورت نوعی و صورت جسمی و این قول اکثر فلاسفه است و چون جسم متفرق شود میگویند صورت جسمی و صورت نوعی هر دو معدوم می‌شوند و هیولی باقی میماند و دو صورت جسمی و نوعی دیگر بر هیولی فایض می‌گردد و محقق طوسی و خواجه نصیر و بعضی از حکما بهیولی قائل نیستند و میگویند جسم بغیر صورت جسمی نیست و آن در حال اتصال و انفصال هر دو باقی است و چیزی از جسم بتفرق و اتصال معدوم نمیشود بلکه عرضی از آن که اتصال باشد برطرف میشود و انفصال عارض آن میشود و بر عکس و این قول بسیار متین است اما دفع شبهه استحاله اعاده معدوم بمحض این مشکل است و اکثر متکلمین خاصه و عامه از برای دفع این شبهه و غیر آن بجزء لا یتجزی قائل شده‌اند و جمیع اجسام را متفق الحقیقه میدانند و در تفرق اجزاء چیزی از جسم باعتقاد ایشان معدوم نمی‌شود و هرگاه بر این اقوال مطلع شدی حق‌الیقین، ص: ۳۸۱ و دانستی که شبهات منکران حشر جسمانی اکثر محض استبعاد است و جواب آنها معلوم شد و عمده شبهه ایشان که حکماء متشبهت بآن شده‌اند امتناع اعاده معدوم است و بنا بر قول اول در حقیقت جسم اشکال قویتر است زیرا که بنا بر این مذهب ایشان صورت جسمی و صورت نوعی البته باید معدوم شود و اعاده بعینه که بجمیع اجزاء عود کند بدون اعاده معدوم نمیشود و اصحاب قول دوم و سیم گمان کرده‌اند که باختیار این دو قول نقضی از این اشکال نموده‌اند و این محل نظر است زیرا که ظاهر است که هرگاه جسد شخصی را بسوزانند و خاکسترش را بباد دهند تشخص زید باقی نمیماند و هر چند صورت و اجزاء باقی بماند در عود شخصی بعینه ناچار است از عود تشخص او بعد از انعدام آن تشخص مگر بنا بر قول بعضی از متکلمین که میگویند تشخص هر شخصی قائم است باجزای اصلیه او که مخلوق است از منی و آن اجزاء باقی است در

مدت حیات شخص و بعد از مرگ او و تفرق اجزاء او پس تشخص معدوم نمیشود و بنابراین اگر بعضی از عوارض غیر مشخصه معدوم شود و غیر آنها بجای آنها برگردد قدح نمیکند در آنکه آن شخص بعینه زنده باقی باشد چنانچه عامه از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده‌اند که همه چیز فرزند آدم میپوسد و کهنه میشود مگر استخوان منتهای صلب او که متصل بمقعد است و کلینی بسند موثق از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده است که پرسیدند از آن حضرت که میت جسدش میپوسد فرمود که بلی و باقی نمیماند گوشتی و نه استخوانی مگر طینتی که از آن مخلوق شده است آن نمیپوسد و باقی میماند در قبر مستدیر تا مخلوق شود از آن چنانچه اول مرتبه مخلوق شده است. بعد از تمهید این مقدمات بدان که بر تقدیر عدم قول بامتناع اعاده معدوم بنا بر آنکه دانستی دلیلی بر آن قائم نشده است و دعوی بداهت ممنوع است در اثبات معاد جسمانی اشکالی نیست خصوصاً بنا بر قول بانعدام جمیع اشیاء که از قول بعدم امتناع چاره‌ای نیست چنانچه مذکور خواهد شد ان شاء الله و اگر کسی قائل بامتناع باشد نیز ممکن است قول بحشر جسمانی بآنکه گوئیم که در اعاده اشخاص که در شرع وارد شده است همین بس است که از آن ماده بعینها یا از آن اجزاء بعینها مخلوق شود خصوصاً در وقتی که شبیه باشد بآن شخص در صفات عوارض بحیثیتی که اگر او را بینی بگوئی این فلانست زیرا که مدرک لذات و آلام روح است اگر چه بتوسط آلات باشد و لهذا میگویند که آدمی را از وقتی که روح در او دمیده میشود تا هنگام پیری همان شخص است هر چند متبدل شود صورت او و هیئت او و اجزای او بتحلیل رود و بدل آنها بیاید بلکه اگر بسیاری از اعضای او را قطع کنند باز میگویند شرعاً و عرفاً که همان شخص است و اگر حدی یا قصاصی در جوانی از حق الیقین، ص: ۳۸۲ او صادر شود در پیری از او استیفاء میکنند و اگر غلامی در جوانی گناهی کرده باشد آقا در پیری دست بر او بیابد و او را تأدیب کند نمیگویند بر او ستم کرده است و اینها یا باعتبار اجزاء اصلیه است یا باعتبار اینست که کار با روح است و همین که شخص بحسب عرف همان شخص است عقل تجویز تعذیب او میکند و ظلم نمیشمارد و هم چنین تعذیب بعد از موت زیرا که روح بنا بر مشهور بعینه باقی است و نصوص دلالت نمیکند مگر بر آنکه آن شخص بر میگردد بنحوی که حکم کنند بحسب عرف بر آنکه آن شخص است هم چنانکه حکم میکنند بر یک آب هرگاه بر دو ظرف بریزند که این همین آب است که در یک ظرف بود بحسب شرع و عرف هر چند قائل بهیولی باشد و اطلاعات شرعی و عرفی و لغوی مبتنی بر امثال این دقایق حکمی و فلسفی نیست و الا بایست بر قول بهیولی حکم کنند بطهارت آب نجسی که یک قطره از آن بردارند و در بعضی از اخبار و آیات اشعار باین هست چنانچه حقتعالی فرموده است أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ یعنی آیا نیست آن کسی که آسمانها و زمین را خلق کرده است قادر بر آنکه خلق کند مثل ایشان را و باز فرموده است در وصف عذاب اهل جهنم كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ یعنی هر چند بریان میشود پوستهای ایشان بدل میکنیم از برای ایشان پوستهای غیر آن از برای آنکه بجشند عذاب را و در احادیث عامه و خاصه وارد شده است که محشور میشوند متکبران مانند موران و عامه نقل کرده‌اند که دندان کافر مانند کوه احد خواهد بود و اهل بهشت بی‌موی بدن ساده و سرمه کشیده خواهند بود و از احادیث خاصه و عامه در احتجاج شیخ ابو طالب طبرسی و در مجالس شیخ طبرسی روایت کرده‌اند که ابن ابی العوجاء ملحد از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام سؤال کرد از آیه بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا و گفت گناه این پوست چیست که آن را عذاب میکنند حضرت فرمود وای بر تو این همان پوست است و غیر آن است ابن ابی العوجاء گفت مثل آن را از امور دنیا بفرما فرمود که مثل آنست که خشتی را بشکنند و گل کنند و بار دیگر در همان قالب بریزند میتوان گفت همانست و میتوان گفت غیر آنست گفت بلی خدا متمتع گرداند مردم را بوجود تو و با این مراتب احوط و اولی آنست که تصدیق نمایند آنچه را در نصوص متکثره متواتره وارد شده است و بضرورت ادیان و ملل ثابت شده است از ثبوت حشر جسمانی و آنچه وارد شده است از خصوصیات آن و خوض نکنند و تفکر نمایند در امثال این امور مکلف نشده‌اند بتفکر و نظر حق الیقین، ص: ۳۸۳ کردن در آنها که مبدا اذعان کنند امری را که مطابق واقع نباشد و در آن معذور نباشند چنانچه سابقاً مذکور شد.

فصل سیم در اقرار بحقیقت مرگ و توابع آنست و در آن دو مطلب است

مطلب اول آنکه اقرار باید کرد که هر زنده‌ای بغیر حق تعالی البته او را مرگ می‌باشد چنانچه حق تعالی فرموده است كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ و هیچ ممکن را حیات ابدی نمی‌باشد و کلینی بسند صحیح روایت کرده است از یعقوب احمر که گفت رفتیم بخدمت حضرت امام جعفر صادق علیه السلام که آن حضرت را تعزیت بگوئیم به اسماعیل فرزند او پس ترحم کرد بر او و بعد از آن فرمود که حق تعالی خبر فوت پیغمبرش را باو داد و فرمود که إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ یعنی تو خواهی مرد و آنها خواهند مرد و فرمود كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ پس حضرت فرمود که اهل زمین خواهند مرد و آنکه احدی باقی نخواهد ماند پس اهل آسمان می‌میرند تا آنکه احدی باقی نخواهد ماند مگر ملک الموت و حاملان عرش و جبرئیل و میکائیل پس ملک الموت می‌آید و نزد حق تعالی می‌ایستد پس خدا از او می‌پرسد و حال آنکه خود بهتر میداند که کی باقی مانده است میگوید پروردگارا باقی نمانده است مگر ملک الموت و حاملان عرش و جبرئیل و میکائیل پس میگوید باو بگو به جبرئیل و میکائیل که بمیرند پس ملائکه گویند پروردگارا ایشان دو رسول و دو امین تواند فرماید که من مقدر و مقرر کرده‌ام بر هر نفسی که در آن روح بوده باشد مرگ را پس ملک الموت بیاید و نزد حق تعالی بایستد و خدا از او سؤال کند که کی مانده است گوید پروردگارا نمانده است مگر ملک الموت و حاملان عرش پس فرماید که بگو حاملان عرش را که بمیرند پس بیاید غمگین و مغموم و از ترس نگاه بجانب بالا نکند پس از او پرسد که کی مانده است گوید پروردگارا بغیر ملک موت کسی نمانده است پس گوید بمیر ای ملک موت پس او نیز بمیرد آنگاه زمین و آسمانها را بدست قدرت خود بگیرد و ندا کند که کجایند آنها که با من شریک قرار دادند کجایند آنها که با من خداوند دیگر قرار میدادند- و بملک موت اقرار باید کرد که حق تعالی عزرائیل را موکل بقبض ارواح گردانیده است و او را اعوان هست از ملائکه که بامر او قبض ارواح میکنند و باو می‌سپارند و در این باب ظواهر آیات با یکدیگر اندک منافات دارد زیرا که در بعضی از آیات قبض ارواح را بخود نسبت داده است و در بعضی نسبت داده بملک موت و در بعضی نسبت بملائکه داده که اکثر میان اینها باین نحو نسبت کرده‌اند که بعضی را ملک موت قبض میکند و بعضی را اعوان او و ایشان باو میدهند و او همه را بحق تعالی عرض می‌نماید و از حضرت امیر علیه السلام منقول است که جناب اقدس حق الیقین، ص: ۳۸۴ الهی از آن عظیم تر است که این امور را خود متوجه شود و آنچه رسولان و ملائکه او بامر او میکنند فعل او است زیرا که بامر او میکنند پس برگزیده است از ملائکه رسولان و سفرا میان خود و میان خلق خود چنانچه فرموده است که خدا بر میگزیند از ملائکه رسولان و از مردمان رسولان پس هر که از اهل طاعت است قبض روح او را ملائکه رحمت میکنند و هر که از اهل معصیت است قبض روح او را ملائکه عذاب میکنند و ملک موت را اعوانی چند از ملائکه رحمت و غضب هست که بامر او عمل کنند و فعل ایشان فعل او است و هر چه ایشان بعمل می‌آورند منسوب باو است پس صادق است که خدا قبض میکند و ملک موت قبض میکند و ملائکه اعوان او قبض میکنند و در روایت دیگر فرموده که خدا تدبیر امور میکند بهر نحو که می‌خواهد و از خلق خود موکل میکند هر که را می‌خواهد بهر امر که می‌خواهد و ملک موت را موکل میگرداند بمخصوصان خلق خود و سایر ملائکه را بهر که می‌خواهد و چنین نیست که صاحب علم هر علم را برای همه مردم تفسیر تواند کرد زیرا که در میان مردم ضعیف و قوی هستند و بعضی از علم را مردم طاقت فهم آن را ندارند و بعضی دارند مگر کسی که خدا سهل و آسان کند از برای او حمل آن را و اعانت کند او را بر فهم آن از خاصان اولیای او و تو را همین بس است که بدانی که خدای عالم کننده و میراننده است و قبض ارواح میکند بر دستهای هر که می‌خواهد از ملائکه خود و غیر ایشان مؤلف گوید که در این حدیث شریف اشعاری هست بآنکه آن حضرت با سایر ائمه (ع) نیز قبض بعضی از ارواح مینمایند یا مدخلیتی در همه دارند بامر الهی و از برای تقیه از منافقان و ضعفاء العقول تصریح بآن ننموده هم چنانکه در بعضی از خطبه غیر مشهوره فرموده است که منم محیی و منم ممیت باذن خدا و ایضا دلالت دارد بر آنکه در این قسم امور ایمان اجمالی

کافی است و تجسس از تفصیل آنها ضرور نیست و از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام منقولست در جمع میان این آیات که ملک الموت را اعوان هست از ملائکه مانند حاکمی که یساولان داشته باشد و بهر جا و پی هر کاری که خواهد فرستد پس ملائکه اعوان او قبض ارواح میکنند و او از ایشان قبض میکند و حقتعالی آن ارواح را با آنچه ملک موت خود قبض نموده از او قبض مینماید و در احادیث معراج بطرق بسیار وارد شده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم ملک موت را در آسمان اول دید و از او پرسید که چگونه قبض میکنی همه ارواح را در یک ساعت و حال آنکه بعضی در مشرقند و بعضی در مغرب گفت میخوانم ایشان را و اجابت من میکنند و بروایت دیگر فرمود که جمیع دنیا نزد من از بابت کاسه ایست که در پیش یکی از شما گذاشته باشد و از هر طرف آن که خواهد دست دراز کند و لقمه‌ای بردارد و دنیا نزد من از بابت درهمی است حق الیقین، ص: ۳۸۵ که در دست یکی از شما باشد و بهر طرف که خواهد بگرداند و چون معلوم شد که ایمان اجمالی کافی است تجسس این تفصیل ضرور نیست اما نفی ملک موت نمودن و تأویل کردن آن بقوای بدنی یا نفوس فلکی یا عقل فعال چنانچه حکماء میکنند کفر است و بدان که خلاف است که آیا ارواح حیوانات را ملک موت قبض میکند یا ملک دیگر و چون نص صریح در این باب بنظر نرسیده تفکر در آن ضرور نیست و مجمل باید دانست که حیات و موت همه حیوانات بقدرت حقتعالی است و از محیی و ممیت همه است و میتواند بود که ملک موت قبض کند یا ملائکه دیگر و خدا را کارکنان بسیار است و ظاهر آیات و اخبار حشر و نشر و حوش آنست که ارواح آنها نیز محفوظ بماند تا روز حشر چنانچه بعد از این معلوم خواهد شد ان شاء الله تعالی. مطلب دوم آنکه باید اقرار نمود بآنچه در اخبار صحیح و معتبره وارد شده است از سکرات موت و شداید آن و کیفیات آن و حاضر شدن رسول خدا ص و ائمه هدی در وقت قبض روح هر شخصی از مؤمنان را از برای بشارت دادن و آسان کردن مرگ بر ایشان و کافران و منافقان و مخالفان را برای زیادتى شدت و صعوبت مرگ بر ایشان و اخبار ایشان بعد از نکال ابدی و تفکر در کیفیت آن نباید کرد که حضور ایشان نزد هر میت چگونه است و دیدن میت ایشان را بچه نحو است حضور ایشان در جسد اصلی یا در جسد مثالی است چنانچه سابقا اشعاری بآن شد زیرا که تفکر در آنها موجب استیلاى شیطان و وسوس او میگردد و احادیث در این باب متواتر است و شعر حضرت امیر المؤمنین ع که بحارث همدانی خطاب کرده است نزدیک بتواتر است یا حار همدان من یمت یرنی - من مؤمن او منافق قبلا یعنی ای حارث همدانی هر که میمیرد مرا معاینه مبیند خواه مؤمن باشد و خواه منافق و در بسیاری از احادیث معتبره از حضرت امام جعفر صادق ع منقولست که چون هنگام وفات مؤمن میشود حقتعالی دو بار از برای او میفرستد یکی منسیه و یکی مسخیه پس منسیه اهل و مال را از نظر او میکند و مسخیه او را جوانمرد و راضی میگرداند بجان دادن و چون ملک موت می‌آید که قبض روح او بکند او را بگوید که ای دوست خدا جزع مکن بحق آن خداوندی که محمد را بحق فرستاده است که من مهربان‌تر و مشفق‌ترم نسبت بتو از پدر مهربان بگشا دیده‌های خود را و نظر کن پس متمثل میشود از برای او رسول خدا ص و امیر المؤمنین ع و فاطمه ع و حسن و حسین علیهما السلام و امامان از ذریه ایشان پس باو میگویند اینها یند رسول خدا ص و امامان که تو رفیق ایشان خواهی بود پس چشم میگشاید و ایشان را مبیند و منادی ندا میکند او را از جانب رب العزه که یا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي حق الیقین، ص: ۳۸۶ حضرت فرمود که یعنی ای نفسی که مطمئن گردیده‌ای بسوی محمد (ص) و اهل بیت او برگرد بسوی پروردگار خود در حالتی که راضی باشی بولایت ائمه خود و مرضی و پسندیده باشی بسبب ثواب خدا پس داخل شو در میان بندگان من یعنی محمد و اهل بیت او و داخل شو در بهشت من پس در آن وقت هیچ چیز محبوب‌تر نیست بسوی او از آنکه روحش کشیده شود و ملحق شود بمنادی و در احادیث معتبره دیگر فرمود هیچ نفسی نمیمیرد هرگز تا رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و امیر المؤمنین علیه السلام را نه بیند راوی پرسید که چون ایشان را دید بدنیا بر میگردد فرمود نه چون ایشان را دید می‌رود بسوی آخرت و هر دو می‌آیند و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم می‌آید نزدیک سر او مینشیند و علی علیه السلام نزدیک پای او مینشیند پس حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم سر را

نزدیک گوش او میرد و میگوید بشارت باد ترا منم رسول خدا و منم که بهترم از برای تو از آنچه گذاشته در دنیا پس حضرت امیر المؤمنین علیه السلام برمی‌خیزد و سر را نزدیک او میرد و میگوید ای ولی خدا شاد باش منم علی بن ابی طالب علیه السلام که او را دوست میداشتی و در این وقت نفع من بتو میرسد پس فرمود که این در کتاب خداست الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ یعنی آنها که ایمان آورده‌اند و پرهیزکار بوده‌اند از برای ایشان است بشارت در زندگانی دنیا و در آخرت و آنست فوز عظیم و در روایت معتبره دیگر فرمود که چون زبان محتضر بند میشود رسول خدا صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ و امیر المؤمنین علیه السلام حاضر میشوند و رسول خدا در دست راست او مینشیند و حضرت امیر علیه السّلام در دست چپ او و حضرت رسول صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ باو میفرماید که آنچه امید داشتی در پیش روی تست و آنچه میترسیدی از آن ایمن گردیدی پس در بهشت را برای او میکشایند و میگویند این منزل تست در بهشت اگر میخواهی تو را برگردانیم بدنیا و آنچه خواهی از طلا- و نقره بتو میدهیم گوید مرا بدنیا حاجتی نیست پس در آن وقت رنگش سفید میشود و جبینش عرق میکند و لبهایش بهم کشیده میشود و بینی او دراز میشود و آب از دیده‌اش روان میگردد و چون جان از بدنش بیرون رفت باز دنیا را بر او عرض میکنند و او اختیار آخرت میکند پس روح با او است و او را غسل میدهند با آنها که غسل میدهند و میگردانند بدن خود را با آنها که میگردانند و چون او را کفن کردند و در جنازه گذاشتند و جنازه را برداشتند روح در پیش روی آن جماعت می‌رود و ارواح مؤمنان باستقبال او می‌آیند و بر او سلام می‌کنند و بشارت میدهند او را بآنچه حق تعالی از برای او مهیا کرده است از نعیم بهشت و چون او را در قبر گذاشتند روح را باو برگردانند از سر او تا کمر او و از او سؤال میکنند از آنچه میداند از اعتقادات حق چون جواب گفت در بهشت را بر روی او میکشایند حق الیقین، ص: ۳۸۷ پس داخل میشود بر او و بر قبر او از نور بهشت و خنکی و بوی خوش آن و ایضا بسند معتبر از آن حضرت روایت کرده‌اند که خطاب بشیعیان نمود و فرمود بخدا قسم که خدا اعمال شما را از شما قبول میکند و شما را می‌آمرزد و بس و چون جان مؤمن بحلق او میرسد شاد و خوش حال می‌شود و می‌بیند آنچه موجب روشنی چشم او است و چون محتضر میشود و حاضر میگردد رسول خدا صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ و امیر المؤمنین علیه السلام و جبرئیل و ملک موت پس حضرت امیر علیه السلام می‌آید نزدیک و میگوید یا رسول الله این شخص دوست ما اهل بیت است او را دوست بدار و رسول خدا (ص) بجبرئیل میگوید که این خدا و رسول صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ و اهل بیت او را دوست میداشت پس او را دوست بدار و جبرئیل بملک موت می‌گوید که این دوست میداشت خدا و رسول و اهل بیت او را پس او را دوست دار و با او رفق و مدارا کن. پس ملک موت نزدیک او می‌آید و می‌گوید ای بنده خدا آیا گرفتی چیزی را که با آن گردن خود را از عذاب خدا آزاد کنی و امان یافتی و بیزار شدی از آتش جهنم و چنگ زدی در عصمت کبرای خدا در زندگی دنیا گوید بلی پرسد که آن کدام است مؤمن گوید ولایت علی بن ابی طالب ملک موت گوید که راست گفתי آنچه از آن میترسیدی خدا ترا بآن امان داد و آنچه امید داشتی یافتی پس بشارت باد ترا برفاقت سلف صالح رسول خدا و علی و فاطمه و حسن و حسین (ع) و ائمه از ذریه ایشان پس جان او را قبض کند برفق و مدارا و آسانی پس کفن و حنوط او را از بهشت می‌آورند و حنوط او از مشک خوشبو تر خواهد بود و حله زردی باو بپوشانند از حله‌های بهشت و چون او را در قبر گذارند دری از درهای بهشت برای او بکشایند که از شمیم و گل‌های بهشت بر او داخل شود و از پیش رویش و از دست راست و چپش بقدر یک ماهه راه بکشایند و باو بگویند بخواب مانند خوابیدن داماد در حجله خود پس باو گویند بشارت باد تو را بروح و ریحان و جنت نعیم پروردگاری که بر تو غضب ناک نیست پس زیارت میکند آل محمد را در باغستانهای بهشت و با ایشان می‌خورد از طعام‌های ایشان و می‌آشامد از شرابشان و با ایشان سخن می‌گوید در مجالس ایشان تا وقتی که قائم آل محمد ظاهر شود و چون آن حضرت ظاهر شود حق تعالی او را مبعوث گرداند تلبیه‌گویان با ایشان و چون کافر را مرگ در رسد باز رسول خدا و امیر المؤمنین علیه السلام و جبرئیل و ملک موت حاضر شوند نزد او پس علی علیه السلام نزدیک او آید و گوید یا رسول الله این دشمن ما اهل بیت بود او را

دشمن دار و رسول خدا باز بجبرئیل گوید که این دشمن خدا و دشمن رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و اهل بیت بود او را دشمن دار و جبرئیل بملک الموت گوید این دشمن خدا و دشمن اهل بیت بود او را دشمن دار و جانش را بعنف و دشواری بگیر پس ملک موت به نزدیک او آید حق الیقین، ص: ۳۸۸ و گوید ای بنده خدا آیا در زندگانی دنیا گرفتی چیزی را که خود را از گرو عذاب خدا بدر آوری و از من گرفته‌ای برات بیزاری که خود را از عذاب الهی بدر آوری و گرفته‌ای برات بیزاری خود را از آتش جهنم و متمسک شده‌ای بعصمت کبری گوید نه ملک موت گوید بشارت باد ترا ای دشمن خدا بغضب خدا و عذاب او در آتش جهنم آنچه از او می‌رسیدی بآن رسیدی پس جان او را به عنف و دشواری از بدن او میکشد و موکل میگرداند بروح او سیصد شیطان را که همه آب دهان بر روی او می‌اندازند و از روح او متأذی‌اند و چون او را در قبر گذارند دری از درهای جهنم بر قبر او می‌گشایند که داخل میشود بر او زبانه و بوی بد جهنم و احادیث در این باب بسیار است باید مجعلاً بهمه اینها اقرار نمایند و در مقام تجسس و تفصیل آنها نباشند.

فصل چهارم در احوال عالم برزخ است

اشاره

باید تصدیق کرد بعالم برزخ و ثواب و عقاب آن و باقی بودن روح بعد از مفارقت بدن چنانچه سابقاً مذکور شد و بسؤال قبر و منکر و نکیر. بدان که برزخ ما بین موت را میگویند تا قیامت و چون میت را در قبر گذارند دو ملک می‌آیند از برای سؤال و حقتعالی روح را باو بر میگرداند از سر تا کمر و او را مینشانند و از او سؤال می‌کنند جمعی را که از ایشان سؤال میکنند بعضی از ایشان بعد از سؤال در راحت و نعمت‌اند و بعضی در عذاب و شدت و سؤال و ضغطه و فشار قبر در این بدن است و سایر امور برزخ با روح است و تفصیل این مطالب در ضمن چند فایده بیان میشود:

فایده اول در بیان بقای روح است در برزخ -

بدان که شکی نیست در باقی بودن روح بعد از مفارقت از بدن و در آیات و اخبار متواتره مذکور است حق تعالی میفرماید که گمان مکن آنها که کشته شده‌اند در راه خدا مردگانند بلکه زندگانند نزد پروردگار خود در حالتی که روزی داده میشوند و شادند بآنچه خدا بایشان عطا کرده است از فضل خود و شاد میباشند از برای مؤمنان که ملحق نشده‌اند بایشان و در عقب ایشانند باینکه خوفی بر ایشان نیست و اندوهناک نخواهند بود و در باب کفار یا منع کننده زکاة فرموده است تا وقتی که بیاید احدی از ایشان را مرگ گوید پروردگارا برگردان مرا بدنیا شاید عمل شایسته بکنم در آنچه گذاشته‌ام در عقب خود از مال دنیا پس فرمود کلاً نمیتواند شد این بدرستی که این کلمه‌ایست که او میگوید و فایده ندارد در عقب ایشان برزخی هست تا روزی که در قیامت مبعوث شوند و در احادیث بسیار از طرق خاصه و عامه مذکور است که بعد از مفارقت روح از بدن دنیا تعلق میگیرد ببدن لطیفی مثل بدن دنیا که در لطافت مثل اجسام ملائکه و جن است و بآن بدن حق الیقین، ص: ۳۸۹ حرکت میکند و پرواز میکند چنانچه مذکور شد و شیخ مفید بسند معتبر از یوسف بن ظبیان روایت کرده است که گفت در خدمت حضرت امام جعفر صادق علیه السلام بودم فرمود که مردم چه میگویند در ارواح مؤمنان بعد از مرگ ایشان گفتم میگویند در حوصله مرغان سبز میباشند گفت سبحان الله مؤمنان گرامی‌ترند نزد خدا از این چون وقت مرگ او میشود می‌آید بنزد او رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و علی و فاطمه و حسن و حسین و با ایشان ملائکه مقربان خدا هستند اگر گویا کرد خدا زبان او را بشهادت و از برای خدا بتوحید و از برای رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نبوت و از برای اهل بیت بولایت گواهی میدهد بر این رسول خدا صلی الله علیه و

آله و سلّم و علی و فاطمه و حسن و حسین ع و ملائکه مقربان با ایشان و اگر زبانش بند شد حق تعالی مخصوص میگرداند پیغمبرش را بعلم آنچه در دل او است از این عقاید پس آن حضرت شهادت میدهد به شهادت رسول خدا ص علی و فاطمه و حسن و حسین (ع) و هر که با ایشانست از ملائکه و چون حقتعالی روح او را نمود میرد این روح را بسوی بهشت در صورتی مثل این صورت که در دنیا داشته است - می خورد و می آشامد پس مرده ای که تازه بنزد ایشان میرود می شناسد ایشان را بآن صورتی که در دنیا داشته اند و ابن بابویه در امالی از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم روایت کرده است که آن حضرت در شب معراج بر مرد پیری گذشت که در زیر درختی نشسته بود و کودک بسیاری بر دور او بودند حضرت از جبرئیل پرسید که این مرد پیر کیست گفت این پدر تو ابراهیم علیه السّلام است فرمود که این اطفال که بر دور او جمع اند کیستند گفت اینها اطفال مؤمنانند ایشان را غذا میدهد و علی بن ابراهیم از حضرت امام جعفر صادق علیه السّلام روایت کرده است که اطفال شیعیان ما را از مؤمنان تربیت میکنند حضرت فاطمه (ع). مؤلف گوید این سه حدیث احتمال تجسم روح و جسد مثالی هر دو دارد و احادیث بسیار که در باب ظهور انبیاء و اوصیاء بعد از وفات ایشان وارد شده است مانند احادیث نمودن حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم را به ابو بکر در مسجد قبا و نمودن حضرت امام حسن علیه السّلام حضرت امیر را باصحاب خود و دیدن حضرت امیر علیه السّلام یوشع (ع) را و سخن گفتن با او و ملاقات کردن حضرت امام جعفر صادق علیه السّلام حضرت امام محمد باقر علیه السّلام را و امثال اینها که در کتاب بصائر الدرجات و غیر آن بطرق متعدده روایت شده است با این دو احتمال احتمال جسد اصلی نیز دارند چنانکه شیخ مفید و جمعی از متکلمین و محدثین امامیه قائلند که بعد از سه روز یا بیشتر ارواح مقدسه انبیاء و اوصیاء بجسدهای اصلی معاودت می نمایند و ایشان را به آسمان می برند و دیدن حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلّم انبیاء را در شب معراج بر این حمل کرده اند و احادیث حق یقین، ص: ۳۹۰ مسخ شدن بنی امیه بصورت وزغ هر سه احتمال دارد اما در بعضی از آنها در جسد اصلی ظاهرتر است و در صحایف الابرار از فضل بن شاذان روایت کرده است که حضرت امیر علیه السّلام در صحرای نجف بر روی سنگریزه خوابید قبر گفت من جامه خود را در زیر تو بیندازم حضرت فرمود نه نیست مگر تربت مؤمنی یا مزاحمت نمودن در مجلس مؤمنی و با او همنشینی کردن اصیغ بن نباته گفت تربت مؤمن را دانستم که بود و خواهد بود و مزاحمت نمودن در مجلس او چه معنی دارد حضرت فرمود ای پسر نباته در این صحرا روح هر مؤمن و مؤمنه هست در قالبها از نور بر منبرها از نور و حسن بن سلیمان نیز در کتاب محتضر قائم فضل بن شاذان این حدیث را روایت کرده است و در آخرش زیاد کرده است که ای پسر نباته اگر پرده برداشته شود هرآینه خواهی دید ارواح مؤمنان را که حلقهها نشسته اند و بدیدن یکدیگر میروند و با یکدیگر صحبت میدارند و روح هر مؤمن در این وادی است و روح هر کافر در برهوت یمن است و ایضا در کتاب شفا و جلا روایت کرده است از حضرت امام زین العابدین علیه السّلام که میگویند روح مؤمن را در وقت غسل دادن که آیا میخواهی ترا برگردانیم بسوی جسدی که در آن بودی گوید چه میکنم بلاء و زیان کاری و غم را و کلینی از حضرت امام علی النقی علیه السّلام روایت کرده است که خواب دیدن در اول خلق بنی آدم نبود و بعد از آن حادث شد راوی پرسید که سبب حدوث آن چه بود حضرت فرمود که خدای عز ذکره رسولی فرستاد بسوی اهل زمان خود ایشان را خواند بسوی عبادت الهی و اطاعت او گفتند اگر این را بکنیم از برای ما چه خواهد بود مالت از ما بیشتر نیست و عشیرهات از ما عزیزتر نیست گفت اگر اطاعت کنید مرا خدا شما را داخل بهشت میکند و اگر معصیت من میکنید خدا شما را داخل جهنم میکند گفتند جنت و نار چیست پیغمبر از برای ایشان وصف کرد گفتند ما کی بآنجا میرویم گفت بعد از مردن گفتند ما می بینیم مرده های خود را استخوان شده اند و پوسیده اند پس تکذیب ایشان به آن حضرت زیاده شد پس حقتعالی خواب دیدن را احداث کرد پس آمدند بنزد آن حضرت و خبر دادند به آنچه دیده بودند و تعجبی در این باب داشتند پیغمبر گفت خدا خواست حجت را بر شما تمام کند این حالت را بر شما وارد کرد بعد از مردن ارواح شما چنین خواهد بود تا وقتی که بدنهای شما پوسیده باشد روحهای شما باین نحو معذب خواهد بود تا وقتی که بدنهای شما مبعوث گردد و

در محاسن بسند صحیح از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده است که گفت بابو بصیر که هر که از شما بر اعتقاد ولایت ما بمیرد شهید است هر چند در میان رختخواب خود بمیرد و زنده است نزد خدا و روزی میخورد و در احادیث بسیار وارد حق الیقین، ص: ۳۹۱ شده است که چون زیارت قبور خویشان و برادران میروید مطلع میشوند و انس میگیرند بشما و چون بر میگردید وحشت بهم می‌رسانند و کلینی بسند کالصحیح از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده است که مؤمن زیارت اهل خود می‌آید و میبند آنچه را نمیخواهد و میپوشانند از او آنچه را میخواهد و بعضی در هر جمعه می‌آیند و بعضی کمتر و بعضی بیشتر بقدر عمل ایشان و در روایت معتبر دیگر فرمود که هیچ مؤمن و کافری نیست مگر در وقت زوال شمس زیارت اهل خود می‌آید اگر مؤمن میبند که اهل او عمل صالح میکنند خدا را حمد میکند بر اینکه بر این حالت هستند و اگر کافر می‌بند که ایشان اعمال صالحه میکنند موجب حسرت میگردد و بسند کالموثق از اسحاق بن عمار منقولست که گفت بحضرت امام موسی (ع) عرض کردم که آیا میت زیارت اهل خود می‌آید فرمود بلی گفتم در چند مدت فرمود در هفته‌ای یا در ماهی یا سالی یک بار بقدر منزلت خود گفتم بچه صورت می‌آید فرمود بصورت مرغ لطیفی بر دیوار ایشان نشیند و بر ایشان مشرف میشود اگر ایشان را بخیر و خوبی ببیند شاد میشود و اگر بشر و پریشانی ببیند محزون و غمگین میگردد و بروایت دیگر فرمود که می‌آیند بقدر فضایل خود و بعضی هر روز و بعضی هر دو روز و بعضی هر سه روز و کمتر ایشان در هر هفته در وقت زوال شمس یا مثل آن بصورت گنجشک یا کوچکتر و با او ملکی می‌آید و باو مینماید آنچه باعث سرور اوست و از او دور می‌نماید آنچه باعث اندوه او است و بر می‌گردد با شادی و خوش حالی. و ایضا از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده است که از پروردگار خود مرخص میشود حقتعالی دو ملک را با او میفرستد و بصورت بعضی از مرغان می‌آید و بر خانه خود مینشیند و نظر میکند بسوی اهل خود و سخن ایشان را میشوند و جمع میان این احادیث را در کتاب مرآت العقول ذکر کرده‌ام و سایر اخبار در بحار مذکور است و در حدیث معتبر منقول است که ابو بصیر از حضرت صادق علیه السلام سؤال کرد از ارواح مؤمنان فرمود که در حجره‌چندند در بهشت که میخورند از طعام آن و می‌آشامند از شراب آن و میگویند پروردگارا قیامت را از برای ما برپا کن و آنچه ما را وعده کرده‌ای عطا کن و ملحق کن آخر ما را باول ما و ارواح مشرکان در آتش معذبند و می‌گویند برپا مدار از برای ما قیامت را و آنچه وعده داده‌ای بما بعمل میاور و ملحق مگردان آخر ما را باول ما پس از این احادیث متواتر معلوم شد که روح بعد از بدن باقی است و معاقب و مثاب میباشد فی الجمله.

فایده ثانیه در بیان سؤال و ضغطه و ثواب و عقاب قبر است -

بدان که اجماعی مسلمانانست که در قبر سؤال میباشد و روح را از برای سؤال بدن بر میگردانند بلکه از ضروریات دین اسلام است و منکرش کافر است و ابن بابویه از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است کسی که سه چیز را انکار بکند شیعه ما نیست معراج و سؤال قبر و شفاعت و همچنین آمدن دو ملک از برای سؤال متواتر و ضروری است و در اکثر اخبار وارد است که یکی منکر است و دیگری نکیر و در بعضی از روایات وارد شده است که نسبت بمؤمنان مبشر و بشیر است نسبت بمخالفان منکر و نکیر است زیرا که از برای مؤمنان بصورتهای خوب می‌آیند و بشارت میدهند ایشان را بثوابها و نعیم بی‌انتها و برای کافران و مخالفان بصورت مهیب می‌آیند و ایشان را وعید بعذاب میکنند و مشهور میان متکلمین امامیه آنست که سؤال قبر عام نیست بلکه مخصوص مؤمن کامل و کافر بحت است و مستضعفین و مجانین را سؤالی نیست و همچنین کسی را که بعد از گذاشتن میت در قبر تلقین کنند از او سؤال نمیکند چنانچه در روایت وارد شده است که چون او را در قبر تلقین کنند دو ملک بیکدیگر میگویند بیا برویم تلقین حجت او کردند و شیخ شهید گفته است سؤال قبر حقت اجماعا مگر کسی که او را تلقین کرده باشند و بعضی از عامه در

کتب خود نقل کرده‌اند از ابو تمامه باهلی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که چون بمیرد احدی از شما و خاک بر او بریزند پس یکی از شما نزد قبر او بایستد و بگوید ای فلان پسر فلانه و نام او و مادر او را بگوید او را میشوند و جواب نمیگوید پس بار دیگر بگوید او درست مینشیند و میگوید ارشاد کن ما را خدا ترا رحمت کند پس بگوید بیاد آور آن اعتقادی را که به آن از دنیا رفتی و شهادت بوحدانیت خدا و برسالت محمد صلی الله علیه و آله و سلم و بآنکه پسندیدی خدا را از برای پروردگاری و اسلام را از برای دین خود و محمد را پیغمبر خود و قرآن را کتاب خود و علی و سایر ائمه را امام خود پس منکر و نکیر میروند و میگویند ما چرا اینجا نشسته‌ایم تلقین حجت او کردند و فرمود که اگر نام مادرش را نداند او را بحوا نسبت دهد و خلاف کرده‌اند که آیا انبیاء و اوصیاء را سؤال قبر مییاشد یا نه تفکر در این مسأله ضرور نیست اگر چه عدم سؤال اظهر است و در سؤال اطفال نیز عامه خلاف کرده‌اند و اظهر عدم سؤال است. و شیخ مفید در شرح عقاید صدوق گفته است که ارواح بعد از موت اجساد بر دو نوعند بعضی منتقل بثواب و عقاب میشوند و بعضی باطل میشوند و ثواب و عقابی نمییابند و از حضرت صادق علیه السلام پرسیدند از کسی که میرود از دار دنیا روح او در کجا مییاشد حضرت فرمود که هر که بمیرد و او ماحض ایمان باشد محضا یا ماحض کفر باشد محضا منتقل می شود روح او حق الیقین، ص: ۳۹۳ از هیکلی که دارد بمثل آن در صورت و جزا داده میشود باعمال خود تا قیامت و چون حقتعالی اراده نماید که ایشان را محشور گرداند در قیامت انشاء میکند جسم و بدن او را و بر میگرداند روح او را بدن اصلی او و محشور میگرداند او را که جزای اعمال او را وافی و کامل بدهد پس مؤمن بعد از موت منتقل میشود از جسد خود بجسدی که مثل آن جسد باشد در صورت پس او را در جنتی از جنتهای دنیا میبرند و متعم مییاشد در آنجا تا روز قیامت و کافر منتقل میشود روح او از جسد او بجسدی مثل آن بعینه و میبرند او را بسوی آتش که معذب باشد تا روز قیامت و شاهد این در مؤمن آنست که حقتعالی فرموده است در باب مؤمن آل یس باو گفته شد که داخل شود در بهشت گفت ای کاشکی قوم من علم بهم می‌رسانید به آمرزیدن پروردگار من و به آنکه او گردانید مرا از آنها که گرامی داشته است و دلیل بر حال کافر آنکه در باب فرعون و اصحاب او فرموده است که آتش را بر ایشان عرض میکنند در بامداد و پسین در روز قیامت میگویند داخل کنید آل فرعون را در شدیدترین عذابها و نوع دیگر آنست که سؤال و عذاب و ثواب ایشان را نمییاشد و در احادیث از حضرت صادق علیه السلام وارد شده است که سؤال قبر و رجعت از برای کسی است که محض ایمان داشته باشد یا محض کفر و باقی خلق را سؤال و رجعت نمییاشد و در احادیث وارد شده است که انبیاء و ائمه ع ارواح ایشان با بدنهای ایشان از زمین به آسمان میروند و تنعم ایشان در بدنهای اصلی است که در دنیا داشته‌اند و این مخصوص ایشان است و در غیر ایشان نمییاشد و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم منقولست که هر که صلوات بر من فرستد نزد قبر من می‌شنوم او را و هر که صلوات فرستد از دور بر من میرسد و فرمود که هر که صلوات بر من فرستد یک مرتبه صلوات فرستم بر او ده مرتبه و هر که صلوات فرستد بر من ده مرتبه صلوات فرستم بر او صد مرتبه پس هر که خواهد صلوات را بسیار بفرستد و هر که خواهد کم بفرستد پس بیان کرد آن حضرت که بعد از بیرون رفتن از دنیا صلوات بر او را میشوند و این نمیشود مگر آنکه نزد حقتعالی زنده باشد و هم چنین ائمه هدی سلام کننده بر ایشان را از نزدیک میشوند و از دور بایشان میرسد و آثار صحیحه از ایشان بر این مضمون وارد شده است و حقتعالی فرموده است که شهیدان نزد خدا زنده‌اند و روزی بایشان میرسد و روایت کرده‌اند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم ایستاد بر سر چاه بدر و خطاب کرد مشرکانی را که در آن روز کشته بودند و در چاه افکنده بودند و فرمود بتحقیق که شما همسایه بدی بودید از برای رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم او را از خانه خود بیرون کردید و از دیار خود را ندید پس اجتماع کردید بر عداوت او و با او جنگ کردید من وعده پروردگار خود را حق یافتم پس عمر بآن حضرت گفت حق الیقین، ص: ۳۹۴ یا رسول الله خطاب تو چیست با مرده‌هائی که جان ایشان رفته است حضرت فرمود بس کن ای پسر خطاب بخدا که تو شنواتر نیستی از آنها و نیست میان ایشان و میان آنکه ملائکه بگیرند ایشان را بگزرهای آهنی مگر آنکه من روی از ایشان بگردانم و منقول است که حضرت امیر (ع)

سوار شد بعد از انقضای حرب در بصره و در میان صفهای کشتگان میگشت تا رسید بکعب بن سور قاضی بصره که عمر او را نصب کرده بود و در فتنه بصره مصحفی بگردن انداخته بود و با اهل و فرزندان بجنگ آن حضرت آمده بود و همه کشته شدند چون آن حضرت او را در میان کشتگان دید فرمود که او را بنشانید چون او را نشانیدند فرمود که ای کعب من وعده خدای خود را یافتم که حق بود آیا تو وعده خدای خود را یافتی که حق بود پس فرمود بخوابانید او را و چون بطلحه رسید با او نیز چنین کرد پس مردی از اصحاب بآن حضرت گفت که چه فایده دارد سخن تو با دو کشته شده که سخن تو را نمیشنوند فرمود ای مرد بخدا سوگند که هر دو سخن مرا شنیدند چنانچه اهل قلیب بدر سخن حضرت رسول را شنیدند و اینها از جمله اخباری است که دلالت میکند بر آنکه بعضی از مرده‌ها برمی‌گردد بسوی او روح او از برای تنعم ایشان یا عذاب ایشان و این عام نیست در هر که بمیرد بلکه بآن تفصیلی است که گفتیم تمام شد کلام مفید رحمه الله علیه و کلینی احادیث بسیار از حضرت صادق (ع) روایت کرده است که سؤال کرده نمیشود در قبر مگر کسی که خالص کرده باشد ایمان را خالص کردنی و خالص کرده باشد کفر را خالص کردنی و اما جماعت دیگر از ایشان غافلند یعنی متعرض ایشان نمیشوند و بسند صحیح دیگر از آن حضرت روایت کرده است که سؤال از کسی میشود که ضغطه بر او واقع میشود و ایضا بسند معتبر از آن حضرت روایت کرده است که دو ملک می‌آیند که مسمایند بمنکر و نکیر بسوی میت در وقتی که مدفون شد صدای ایشان مانند رعد قاصف است و دیده‌های ایشان مانند برق خاطف زمین را میشکافند به نیشهای خود و مویهای ایشان آویخته که در میان آنها راه میروند و سؤال میکنند که کیست پروردگار تو و چیست دین تو اگر مؤمنست میگوید که خدا پروردگار من است و دین من اسلام است پس از او میپرسند که چه میگوئی در حق این مردی که از میان شما بیرون آمد گوید که آن محمد رسول خدا را از من میپرسید گویند شهادت میدهی که او رسول خداست گوید که گواهی میدهم که او رسول خداست پس باو بگویند بخواب خوابی که در آن خواب پریشانی نباشد و قبر او را نه زرع گشاده میگردانند و از برای او دری بسوی بهشت میکشایند و جای خود را در بهشت میبندند و اگر میت کافر باشد آن دو ملک بآن هیئت بر او داخل میشوند و شیطانی را در پیش او باز می‌دارند که دیده‌های او از حق الیقین، ص: ۳۹۵ مس سرخ است چون آن سؤالها از او میکنند میگوید نمیدانم پس شیطان را باو میگذارند و مسلط میگردانند بر او در قبرش نود و نه اژدها که اگر یکی از آنها بر زمین بدمد هرگز گیاه از زمین نروید و دری از برای او بسوی جهنم میکشایند و جای خود را در آنجا می‌بندند و ایضا از ابو بکر خضرمی روایت کرده است که گفتم به حضرت صادق (ع) که کیستند آنها که در قبر از آنها سؤال میکنند فرمود کسی که ایمان را خالص کرده باشد و کسی که کفر را خالص کرده باشد پس گفتم باقی این خلق چه میشوند گفت بخدا سوگند که ایشان را وامیگذارند و اعتناء بشأن ایشان نمیکند گفتم از چه چیز سؤال میکنند گفت از حجت و امامی که در میان شما است پس از مؤمن میپرسند که چه میگوئی در حق فلان پسر فلان یعنی امام زمان میگوید که او امام من است چون این را گفت میگویند بخواب خدا در دیده‌ات خواب استراحت بگذارد و دری از بهشت برای او بکشایند و پیوسته نسیم بهشت بتحفه باو میرسد تا روز قیامت و از کافر سؤال میکنند که چه میگوئی در حق فلان پسر فلان یعنی امام زمان گوید شنیده‌ام او را و نمیدانم کیست پس میگویند که هرگز ندانی و دری از جهنم بروی او میکشایند و پیوسته حرارت جهنم تا روز قیامت باو میرسد و بسند معتبر از حضرت کاظم (ع) روایت کرده است که سؤال میکنند در قبر از مؤمن که کیست پروردگار تو میگوید خدا و میگویند چیست دین تو میگوید اسلام میگویند کیست پیغمبر تو میگوید محمد صلی الله علیه و آله و سلم میگویند کیست امام تو می گوید فلان گویند چگونه دانستی این را میگوید امری بود که خدا هدایت کرد مرا بآن و مرا به آن ثابت داشت باو گویند بخواب خوابی که خیالات پریشان در آن نباشد مانند خواب نو داماد پس دری از بهشت بروی او بکشایند که از شمیم بهشت و گل‌های آن باو میرسد پس میگوید پروردگار را زود قیامت را برپا کن و قائم گردان شاید باهل و مال خود برگردم و از کافر میپرسند که کیست پروردگار تو گوید خدا میگویند پیغمبر تو کیست گوید محمد (ص) میگویند دین تو چیست میگوید اسلام میگویند از کجا دانستی میگوید از

مردم شنیدم که میگفتند من گفتم پس گریزی بر او زنند که اگر جن و انس همه جمع شوند تاب او را نداشته باشند پس میگذازد چنانچه قلعی میگذازد پس روح را برمی گردانند و دل او را در میان دو لوح از آتش میگذارند پس میگویند پروردگارا قیامت را دور گردان مؤلف گوید این حدیث دلالت میکند بر اینکه ایمان سنیان بخدا و رسول باعتبار عدم ایمان بائمه حق و توسل بایشان ظنی و تقلیدی و بی ثبات است چنانچه در کتاب حسین بن سعید بسند معتبر از سلیمان خالد منقولست که گفت از حضرت صادق علیه السلام پرسیدم از آنچه حق الیقین، ص: ۳۹۶ ملاقات میکند او را صاحب قبر فرمود دو ملک هستند که ایشان را منکر و نکیر میگویند می آیند بنزد صاحب قبر و از او سؤال میکنند از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که آیا حق بود اگر از اهل شک است میگوید نمیدانم میشنیدم که مردم میگفتند که رسول خدا هست نمیدانم که حق بود یا دروغ پس بر او ضربتی میزنند که اهل سماوات و زمین بشنوند مگر مکلفان و اگر صاحب یقین است نمیترسد و میگوید شهادت میدهم که او رسول خدا بود آمد با هدایت و دین حق پس جای خود را در بهشت میبیند و قبر او را فراخ میگردانند و می گویند بخواب رو در نهایت استراحت و نیکوئی و ابن بابویه از حضرت امام رضا علیه السلام روایت کرده است که چون مؤمن بمیرد مشایعت میکنند جنازه او را هفتاد هزار ملک تا قبر او و چون او را داخل قبر کنند منکر و نکیر می آیند و او را می نشانند و میگویند کیست پروردگار تو و چیست دین تو و کیست پیغمبر تو میگوید پروردگار من خداست و محمد صلی الله علیه و آله و سلم پیغمبر من است و دین اسلام دین من است پس میکشایند قبر او را بقدر آنچه دیده او کار کند و طعام از برای او از بهشت می آورند و داخل میگردانند بر او نسیم و گل بهشت را و این است معنی قول حق تعالی فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ یَعْنِی در قبر و جَنَّةُ نَعِیمٍ یعنی در آخرت و چون کافر بمیرد مشایعت میکنند او را هفتاد هزار ملک از زبانی جهنم تا قبر او سوگند میدهد حاملان جنازه خود را که او را برگردانند بصدائی که همه چیز میشنوند بغیر جن و انس که مکلفند و میگویند که کاش مرا بازگشتی بود بدنیا پس از مؤمنان میشدم و می گوید مرا برگردانید بسوی دنیا شاید عمل شایسته بکنم در آنچه گذاشته‌ام پس زبانی جواب او را میگوید کلا این سخنی است که تو میگوئی و ملکی ایشان را ندا میکند که دروغ میگوید اگر بر گردد عود خواهد کرد بآنچه او را نهی کرده‌اند از او و چون او را داخل قبر کنند و مردم از او مفارقت کنند منکر و نکیر بیایند بسوی او در بدترین صورتهای او را بنشانند و سؤال کنند از او از دین او و از رب او و کتاب او پس زبانش مضطرب شود و نتواند جواب بگوید پس ضربتی از عذاب الهی بر او زنند که همه چیز از او بترسند پس باز از او سؤال کنند گوید من نمیدانم گویند هرگز ندانی و هدایت نیابی و رستگار نشوی پس دری از برای او بسوی جهنم میکشایند و بعوض نزال که از برای مهمان مهیا میکنند حمیم جهنم از برای او می آورند و اینست مراد از قول حق تعالی وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ یعنی در قبر و تَصْلِيَةٌ جَحِیمٍ یعنی در آخرت و اما آنچه در قبر از او سؤال میکنند معلوم است که سؤال از عقاید ایمان میکنند خصوصاً امامت ائمه علیهم السلام و احادیث از طرق خاصه و عامه متواتر است که در قبر از ولایت علی بن ابی طالب علیه السلام سؤال میکنند چنانچه حق الیقین، ص: ۳۹۷ شیخ کشی بسند معتبر از یونس بن عبد الرحمن روایت کرده است که من بخدمت حضرت رضا علیه السلام رفتم فرمود که علی بن ابو حمزه مرد گفتم بلی فرمود که داخل آتش شد پرسیدند از او امام بعد از پدرم گفت بعد از او امامی نمیدانم پس ضربتی بر او زدند که قبرش پر از آتش شد و به روایت دیگر فرمود که او را نشانیدند در قبرش پس سؤال کردند از ائمه نام همه را گفت تا آنکه بنام من رسید توقف کرد پس از پرسیدن از او پس بر سرش ضربتی زدند که قبرش مملو از آتش شد و در بصائر الدرجات از رز بن جیش روایت کرده است که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرمود که چون بنده را داخل قبر کنند دو ملک بنزد او می آیند که اسم ایشان منکر و نکیر است پس اول چیزی که از او سؤال میکنند از پروردگار او است پس از پیغمبر او پس از ولی و امام او اگر جواب گفت نجات یافت و اگر عاجز ماند عذاب میکنند او را پس مردی گفت که اگر کسی پروردگار خود و پیغمبر خود را شناخت و ولی خود را شناخت چونست حال او فرمودند مذبذب است نه از اینها است و نه از آنها و هر که را خدا گمراه کرد نمی یابی هرگز از برای او راهی بسوی نجات و گفتند

به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم یا نبی الله کیست ولی گفت ولی شما در این زمان علی است و بعد از او وصی او و از برای هر زمانی عالمی می باشد که خدا باو حجت تمام میکند بر خلق تا آنکه نگویند چنانکه گمراهان پیش از ایشان گفتند در وقتی که انبیاء ایشان رفتند گفتند پروردگارا چرا نفرستادی بسوی ما رسولی تا متابعت کنیم آیات ترا پیش از آنکه مذلت و خواری بما برسد و ضلالت ایشان آن بود که آیات را که اوصیاء بودند ندانستند پس حقتعالی در جواب ایشان فرمود بگو همه انتظار میکشیم پس شما نیز منتظر باشید پس بزودی خواهید دانست که کیست اصحاب صراط سوی یعنی راه راست و کیست آنکه هدایت یافته است و تربص و انتظار ایشان آن بود که میگفتند که در کار نیست ما را طلب شناختن اوصیاء تا آنکه امامی را بشناسیم پس خدا تعبیر و سرزنش کرد ایشان را باین و اصحاب صراط اوصیاء اند که بر صراط می ایستند و داخل بهشت نمیشوند مگر کسی که ایشان را شناسد و ایشان او را شناسند و داخل جهنم نمیشود مگر کسی که ایشان او را شیعه خود ندانند و او ایشان را بامامت شناسند زیرا که ایشان عرفهای الهی اند که مردم را بایشان شناسانید و گواه گرفت بر ایشان در وقتی که پیمان ها از ارواح گرفت در روز میثاق و وصف کرده است ایشان را در کتاب خود در آنجا که فرموده است *كَه عَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ* یعنی در اعراف ما بین بهشت و دوزخ مردانی چند هستند که میشناسند همه را بسیمای ایشان و ایشانند گواهان بر موالیان و دوستان خود و رسول خدا گواه است بر ایشان و از برای ایشان از بندگان عهد و پیمان گرفته است که اطاعت حق الیقین، ص: ۳۹۸ ایشان بکنند چنانچه حقتعالی فرموده است *فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ* تا آخر آیه یعنی پس چگونه خواهد بود حال مردم در وقتی که بیاوریم از هر امتی گواهی را و بیاوریم تو را گواه بر گواهان در آن روز خواهند خواست و آرزو خواهند کرد آنها که ایمان نیاورده و کافر شده اند و نافرمانی رسول کرده اند در اطاعت اوصیاء و در سایر امور که کاش با زمین یکسان و هموار میشدند و کتمان نکنند در آن روز سخنی را از خدا یا کتمان نمیکردند سخنی از خدا در دنیا و شاذان بن جبرئیل در فضایل و غیر آن روایت کرده اند که چون فاطمه بنت اسد مادر حضرت امیر المؤمنین علیه السلام بعالم اعلی ارتحال نمود حضرت امیر علیه السلام گریان بخدمت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم آمد حضرت فرمود چرا می گریی خدا هرگز دیده های تو را گریان نگرداند گفت والد هام فوت شده است حضرت گفت بلکه والد ه من فوت شده است و اولاد خود را گرسنه میداشت و مرا سیر میکرد و اولاد خود را زولیده مو می گذاشت و مرا روغن میمالید و الله که در خانه ابو طالب یک درخت خرما بود سبقت میکرد در بامداد و از برای من میچید و از پسر عمان من پنهان میکرد از برای من پس حضرت برخاست و متوجه تجهیز او شد و پیراهن مبارک خود را داد که او را کفن کنند و در حالت تشییع جنازه او قدم را آهسته می گذاشت و بتأنی میرفت پا برهنه و در نماز او هفتاد تکبیر گفت و در قبر او خوابید و بعد از آن بدست کریم خود او را در لحد خوابانید و شهادت تلقین او کرد چون قبرش را پر کردند و مردم خواستند که برگردند سه مرتبه فرمود پسر تو نه جعفر و نه عقیل پسر تو علی بن ابی طالب علیه السلام چون برگشتند مردم گفتند یا رسول الله در این جنازه کاری چند کردی که در جنازه های دیگر نکردی فرمود بتأنی رفتن من از برای کثرت و ازدحام ملائکه بود و هفتاد تکبیر گفتن از برای آن بود که هفتاد صف از ملائکه بر او نماز کردند و اما آنکه بر لحدش خوابیدم از برای آن بود که در حال حیات او ضغظه قبر را ذکر کردم گفت و اضعفا پس در لحدش خوابیدم که زمین او را نفشارد و اما آنکه کفن کردم او را به پیراهن خود از برای آن بود که روزی در حال حیات او قیامت را ذکر کردم و گفتم مردم عریان محشور خواهند شد گفت و اسواتاه او را به پیراهن خود کفن کردم که او پوشیده محشور گردد و اما آنکه گفتم باو ابنک ابنک برای آن بود که دو ملک آمدند و از او سؤال کردند از پروردگار گفت خدا پروردگار من است و گفتند کیست پیغمبر تو گفت محمد صلی الله علیه و آله و سلم پیغمبر من است گفتند کیست امام تو و ولی تو شرم کرد آنکه بگوید علی علیه السلام فرزند من پس باو گفتم بگو فرزند تو علی بن ابی طالب علیه السلام پس خدا دیده او را باین روشن کرد. مؤلف گوید که این حدیث دلالت میکند بر آنکه از امامت امام پیش از زمان حق الیقین، ص: ۳۹۹ امامتش نیز سؤال میکنند و باید مخصوص کسی باشد که علم بامامت او بهم رسانیده باشد و محتملست که

مخصوص حضرت فاطمه باشد از برای جلالت او چنانچه آخر حدیث اشعار بآن دارد و کلینی بسند معتبر از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که میت مؤمن را چون از خانه‌اش بیرون می‌آورند مشایعت میکنند او را ملائکه تا قبر او و ازدحام میکنند برای او تا قبرش میرسانند چون بقبرش رسید زمین باو می‌گوید مرحبا خوش آمدی و بسوی اهل خود آمدی بخدا سوگند که دوست میداشتم که مثل تو کسی بر روی من راه رود خواهی دید که با تو چه خواهم کرد پس قبر او را می‌گشایند بقدر آنکه چشم او کار کند و داخل می‌شوند بر او دو ملک در قبر او منکر و نکیر و سؤال میکنند از او کیست پروردگار تو می‌گوید خدا می‌گویند چیست دین تو می‌گوید اسلام می‌گویند کیست پیغمبر تو می‌گوید محمد صلی الله علیه و آله و سلم می‌گویند کیست امام تو می‌گوید فلان پس منادی از آسمان ندا میکند که راست گفت بنده من از فرشهای بهشت در قبرش بگسترانید و دری از بهشت بسوی قبرش بگشائید و از جامه‌های بهشت بر او بپوشانید تا بیاید بنزد ما و آنچه نزد ما است از برای او بهتر است پس باو گویند بخواب مانند خواب نو داماد و بخواب خوابیدنی که در آن خواب پریشانی نباشد و اگر کافر باشد ملائکه مشایعت او کنند تا قبر او و زمین باو گوید لا مرحبا بجای بدی آمدی و الله که من دشمن میداشتم که مثل تو کسی بر روی من راه رود البته خواهی دید که با تو چه خواهم کرد پس بر او تنگ می‌گیرد و میفشارد او را تا استخوانهای پهلوهایش به یکدیگر میچسبند پس منکر و نکیر بر او داخل میشوند بغیر آن صورت که بر مؤمن داخل میشوند و او را مینشانند و روح او را تا کمر او باز می‌گردانند و می‌گویند پروردگار تو کیست پس او مضطرب میشود می‌گوید می‌شنیدم که مردم می‌گفتند خدا می‌گویند هرگز ندانی و همچنین از پیغمبر و امام می‌پرسند همین جواب را گوید پس از آسمان ندا رسد که دروغ گفت بنده من فرش کنید قبرش را از آتش و بپوشانید او را جامه‌های آتش و بگشائید از برای او دری بسوی آتش تا بیاید بسوی ما و آنچه نزد ما است بدتر است از برای او از این حالت پس سه مرتبه گرز آتش بر او میزنند که در هر مرتبه آتش از قبرش پرواز میکند که اگر آن ضربتها را بر کوههای تهامه بزنند همه ریزه ریزه میشود و مسلط می‌گرداند خدا بر او در قبرش مارها که او را سخت می‌گزند و میدرنند و شیطان او را بغم و اندوه میدارد و صدای عذاب او را میشوند هر که خدا خلق کرده است مگر جن و انس بدرستی که می‌شنوند صدای کفشهای مشایعت کنندگان خود را و صدای بر هم زدن دستهای ایشان را و اینست معنی قول حق تعالی **يُنَبِّئُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ** تا آخر آیه حق الیقین، ص: ۴۰۰ که تفسیر ظاهرش آنست که ثابت میدارد خدا آنها را که ایمان آورده‌اند بقول و اعتقاد ثابت زندگی در دنیا و آخرت و گمراه نمیکند و بخود و امی گذارد ظالمان را و میکند خدا آنچه میخواهد. و ایضا بسند معتبر از حضرت صادق علیه السلام منقول است که هیچ محل قبری نیست مگر آنکه هر روز سه مرتبه میگوید منم خانه خاک منم خانه بلا- منم خانه کرم و بروایت دیگر میگوید منم خانه غربت منم خانه وحشت منم خانه کرم منم خانه فقر منم باغی از باغهای بهشت یا گودالی از گودالهای جهنم پس در حدیث اول فرمود که چون داخل آن می‌شود بنده مؤمن میگوید خوش آمدی و نزد اهل خود آمدی تا آخر آنچه در حدیث سابق گذشت تا آنکه فرمود از برای او دری می‌گشایند که جای خود را در بهشت می‌بیند پس از آن در مردی بیرون آید که دیده‌های او از آن نیکوتر چیزی ندیده باشد پس مؤمن گوید ای بنده خدا هرگز از تو نیکوتر چیزی ندیده بودم گوید من اعتقاد نیکم که تو داشتی و اعمال صالحم که تو میکردی پس بگیرند روحش را و در آنجائی که در بهشت باو نموده بودند بگذارند و بگویند بخواب با دیده روشن پس پیوسته از بهشت نسیمی بجسد او میرسد که لذت و خوشبویی او را بیابد تا مبعوث گردد در قیامت و چون کافر داخل قبر شود گوید لا مرحبا پس او را فشاری بدهد که استخوانهای او را ریمیم کند و باز بحال اول بر گردد و دری از برای او بسوی آتش بگشایند و از در مردی بیرون آید که هرگز بآن بد صورتی و قباحث منظر ندیده باشد پس گوید من عمل بدم که میکردی و آن اعتقاد خبیثم که داشتی پس روح او را همانجا که باو نموده بودند در آتش بگذارند و پیوسته نفخه از آتش ببدن او میرسد و الم و حرارت آن را در جسد خود یابد تا روزی که مبعوث شود در قیامت و چون کافر داخل قبر شود گوید لا مرحبا پس او را فشاری بدهد که استخوانهای او را ریمیم کند و باز بحال اول بر گردد و دری از برای او بسوی آتش بگشایند و از

در مردی بیرون آید که هرگز بآن بد صورتی و قباحث منظر ندیده باشد پس گوید من عمل بدم که میکردی و آن اعتقاد خبیثم که داشتی پس روح او را همانجا که باو نموده بودند در آتش بگذارند و پیوسته نفخه از آتش بدن او میرسد و الم و حرارت آن را در جسد خود یابد تا روزی که مبعوث شود و مسلط گرداند بر روح او شصت و نه مار عظیم که او را گزند و گوشتش را درند که اگر یکی از آن مارها بر زمین بدمد هرگز گیاه از آن نروید و بعضی از عامه از ابو هریره روایت کرده‌اند در تفسیر قول حقتعالی یُبْتُّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ که قول ثابت شهادتین است وَفِي الْآخِرَةِ در قبر است دو ملک داخل میشوند و سؤال میکنند از رب و از نبی و از قبله و از امام و امام علی علیه السّلام است وَ يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ یعنی در قبر گمراه میکند ظالمان را از ولایت علی علیه السّلام که جواب نمیگویند در وقتی که از امام سؤال میکنند و ایضا از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلّم منقول است که خدا را دو ملک هست که ایشان را نا کر و نکیر میگویند نازل میشوند بر میت و سؤال می‌کنند از پروردگار و پیغمبر و دین و امام و اگر بحق جواب گفت او را بملائکه نعیم تسلیم میکنند و اگر عاجز شد بملائکه عذاب چنانچه حق الیقین، ص: ۴۰۱ کلینی از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که سؤال کرده میشود میت در قبر او از پنج چیز از نمازش و زکاتش و حش و روزه‌اش و از ولایت ما اهل بیت پس میگوید ولایت از کنار قبر مؤمن بآن چهار دیگر که هر نقصی که بر شماها باشد بر من است که تمام کنم و ایضا از آن حضرت منقول است که چون میت مؤمن داخل قبر میشود نماز از جانب راست می‌آید و زکاة از جانب چپ و بر پدر و مادر بر او مشرف میشود و صبر بکنار می‌رود و چون دو ملک داخل میشوند که سؤال کنند صبر گوید بنماز و زکاة که دریابید صاحب خود را اگر شما عاجز شوید من او را در می‌یابم و در تفسیر امام حسن عسکری علیه السّلام مذکور است که امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود هر که تقویت کند شیعه ضعیفی را که حجت بر نواصب نتواند کرد و حجت او را بر نواصبی تمام کند حق تعالی در روزی که او را داخل در قبر میکنند تلقین میکند که بگوید خدا پروردگار منست و محمد صلی الله علیه و آله و سلّم پیغمبر منست و علی ولی و امام منست و کعبه قبله منست و قرآن سرور و شادی و ذخیره آخرت منست و مردان و زنان مؤمنه برادران و خواهران منند پس حقتعالی میفرماید که حجت خود را القا کردی و واجب شد از برای تو عالی درجات بهشت پس در آن وقت قبرش بهترین باغهای بهشت میگردد و در مجالس بسند صحیح از آن حضرت منقولست که چون مؤمن میمیرد با او داخل میشود در قبرش شش صورت که یکی از آنها خوش صورت و خوش هیئت تر و خوشبو تر و پاکیزه تر است از باقی صورتهای پس یکی در جانب راست می‌ایستد و یکی در جانب چپ و یکی در پیش روی و یکی در پائین پای و یکی در عقب سر آنکه خوش صورت تر است از بالای سر پس سؤال یا عذاب از هر جهت که می‌آید آنکه در آن جهت ایستاده است مانع می‌شود پس آنکه از همه خوش صورت تر است بسایر صورتهای میگوید شما کیستید خدا شما را جزای خیر دهد از جانب من صاحب جانب راست میگوید من نمازم صاحب جانب چپ میگوید من زکاتم آنکه در پیش رو است میگوید من روزهام آنکه در عقب است گوید من حجم و عمره‌ام و آنکه در پائین پا است گوید من بر و احسان پیدران مؤمنم پس آنها گویند که تو کیستی که از همه خوشبو تر و خوش روی تری گوید من ولایت آل محمدم- و ابن بابویه بسند معتبر از علی بن الحسین علیه السّلام روایت کرده است که آن حضرت در هر جمعه در مسجد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلّم مردم را موعظه میکرد و از جمله آن موعظه این بود که ای فرزند آدم اجل تو سریع‌ترین چیزها است بسوی تو و نزدیکست که تو را دریابد و ملک روح تو را قبض کند و بر وی بسوی منزلی تنها پس برگردانند بسوی تو روح تو را و بیایند بسوی تو منکر و نکیر از برای سؤال تو و امتحان شدید تو و بدرستی که اول چیزی که از تو سؤال میکنند از دین حق الیقین، ص: ۴۰۲ تست که به آن اعتقاد داشته‌ای و از کتاب تست که آن را تلاوت میکرده‌ای و از امامی است که ولایت آن را اختیار کرده بودی پس میپرسند از عمر تو که در چه چیز فانی کرده‌ای و از مال خود که از کجا کسب کرده‌ای و در چه چیز تلف کرده‌ای پس عذر خود را بگیر و مهیا شو جواب را پیش از امتحان و سؤال اگر مؤمن و پرهیزکاری و عارفی بدین خود و متابعت ائمه صادقین کرده‌ای و موالات باولیا و دوستان خدا کرده‌ای خدا حجت تو را تلقین تو

میکند و زبانت را گویا میگرداند بثواب پس جواب را نیکو میگوئی و بشارت میدهند ترا به بهشت و خوشنودی خدا و زنان نیکوی خوش خوی و استقبال میکنند تو را ملائکه بروح و ریحان و اگر چنین نباشی زبانت مضطرب میشود و حجت تو باطل میشود و کور میشوی از جواب و بشارت میدهند تو را به آتش و استقبال میکنند تو را ملائکه بنزل حمیم و سوختن جحیم. و اما ضغظه قبر و ثواب و عقاب آن فی الجمله اجماعی جمیع مسلمانان است چنانچه سابقا مذکور شد و از احادیث معتبره ظاهر می شود که ضغظه قبر در بدن اصلی است و عام نیست و تابع سؤال قبر است و کسی را که سؤال نکنند او را ضغظه نمیباشد و علی بن ابراهیم گفته است در تفسیر آیه وَ مِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ برزخ امر بین الامرین و آن ثواب و عقاب بین دنیا و آخرت است و این رد میکند قول کسیرا که انکار عذاب قبر و ثواب و عقاب پیش از قیامت میکند و حضرت صادق علیه السلام فرمود که بخدا سوگند که نمیتسم بر شما مگر برزخ را اما در وقتی که در قیامت با ما باشید ما اولائیم بشفاعت شما و ابن بابویه و دیگران از حضرت صادق ع روایت کرده اند که چون سعد بن معاذ انصاری برحمت الهی واصل شد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم امر فرمود که او را غسل دادند و حنوط کردند و چون جنازه اش را برداشتند حضرت بی کفش و ردا با جنازه او روان شد گاه جانب راست جنازه را میگرفت و گاه جانب چپ را و چون بقبر رسید حضرت خود داخل قبر او شد و بدست مبارک خود او را در لحد گذاشت و خشت بر او درست چید و فرجه ها را بگل و سنگ محکم میکرد و چون فارغ شد فرمود که میدانم او در قبر میپوسد و لیکن خدا دوست میدارد کسی که کار کند محکم کند پس مادر سعد گفت که ای سعد گوارا باد تو را بهشت حضرت فرمود ای مادر سعد جزم مکن بر پروردگار خود بدرستی که در قبر فشاری بسعد رسید پس صحابه گفتند یا رسول الله از برای سعد کاری کردی که از برای دیگری نکردی گفت چون ملائکه بی کفش و ردا در جنازه او میرفتند من تأسی بایشان کردم و دستم در دست جبرئیل علیه السلام بود هر جا را که او میگرفت من میگرفتم و گفتند به آنچه نسبت باو بعمل آوردی و فرمودی که ضغظه باو رسید فرمود بلی با اهلش کج خلقی میکرد و حق الیقین، ص: ۴۰۳ بروایت دیگر فرمود در زبانش غلظتی بود با اهلش و در کتاب حسن بن سعید از حضرت صادق ع روایت کرده است که چون سعد را دفن کردند حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم خطابی با او کرد و دستی بر قبرش مالید و پشت مبارکش لرزید و گفت با سعد چنین میکنند چون از این حالت سؤال کردند فرمود هیچ مؤمنی نیست مگر آنکه در قبر او را فشاری هست کلینی بسند موثق از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده است که چون رقیه دختر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بزجر عثمان و ضرب او بعالم بقا رحلت نمود حضرت بر سر قبر او حاضر شد و حضرت فاطمه در کنار قبر ایستاده بود و آب دیده مبارکش در قبر میریخت و حضرت آب دیده اش را بجامه خود میگرفت و دعا میکرد پس فرمود که من ضعف او را میدانستم از خدا سؤال کردم که او را از ضغظه قبر امان دهد. و ایضا بسند صحیح منقولست که یونس از حضرت امام رضا علیه السلام سؤال کرد از کسی که او را بر دار کشیده باشند آیا عذاب قبر باو میرسد حضرت فرمود بلی خدا هوا را امر نماید که او را بفشارد و در روایت دیگر از حضرت صادق علیه السلام منقولست که حضرت فرمود که پروردگار زمین و پروردگار هوا یکی است وحی میکند خدا بهوا پس میفشارد او را بدتر از ضغظه در قبر و ابن بابویه از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که حضرت رسول فرمود که عیسی ع بقبری گذشت که صاحبش را عذاب میکردند پس سال دیگر بهمان قبر گذشت و او را عذاب نمیکردند از حقه تعالی سؤال از سبب این کرد وحی کرد باو که ای روح الله فرزندی از او بالغ شد و راهی را اصلاح کرد و یتیمی را جای داد و رعایت کرد من او را آمرزیدم بکرده فرزند او و ایضا از آن حضرت منقولست که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که ضغظه قبر از برای مؤمن کفاره ایست که از برای آنچه از او صادر شده است از ضایع کردن نعمتهای خدا و ایضا از آن حضرت منقولست هر که بمیرد ما بین زوال روز پنجشنبه تا زوال شمس روز جمعه از مؤمنان خدا او را پناه دهد از فشار قبر و در روایت دیگر فرمود که هر که در شب جمعه و روز جمعه بمیرد فشار قبر و عذاب قبر از او دور گردد. و علی بن ابراهیم بسند کالصحیح روایت کرده است از حضرت صادق علیه السلام که چون از کافر سؤال کنند در قبر و گوید نمیدانم ضربتی بر او

بزنند که هر که خدا خلق کرده است بشنود بغیر از انسان و مسلط گردانند بر او شیطان را و دیده‌های او مانند مس گذاخته سرخ باشد و گوید باو که من برادر توام و مسلط گردانند بر او مارها و عقربها و قبرش تاریک شود و او را فشاری بدهند که دنده‌های هر دو طرف در دنده‌های طرف دیگر داخل شود حق الیقین، ص: ۴۰۴ و در روایت دیگر فرمود که اگر دشمن خدا باشد و جواب صواب نگوید بر او ضربتی بزنند که هر دابه که خدا خلق کرده است از آن بترسد بغیر جن و انس پس دری بسوی او از جهنم بکشایند و باو گویند بخواب بدترین احوال پس جای او چنان تنگ شود مانند تنگی سر نیزه در میان آهن حتی آنکه مغز سرش از ناخن‌های پایش بدر رود و خدا مسلط گردانند بر او مارها و عقربهای زمین را تا آنکه او را بدرند تا خدا او را مبعوث کند و از بدی حالش آرزوی قیامت کند و کلینی از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که هیچ پیغمبری نبوده است مگر آنکه پیش از پیغمبری گوسفند میچرانید و من نیز گوسفند میچرانیدم قبل از نبوت و نظر میکردم بسوی شتران و گوسفندان که در چراگاه خود در غایت امنیت میچریدند و در اطراف ایشان چیزی نبود که آنها را از جا بدر آورد ناگاه همه میترسیدند و سر از چرا بر میداشتند و من تعجب میکردم از حال ایشان تا آنکه جبرئیل مرا خبر داد که در قبر کافری را ضربتی میزنند که جمیع مخلوقات صدای او را می‌شنوند و میترسند پس در آن وقت دانستم که سبب فرع و خوف آنها آن بوده است پس پناه برید بخدا از عذاب قبر و راوندی از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده است که هر که رکوع خود را تمام بعمل می‌آورد وحشت قبر بر او داخل نمی‌شود و از ابن عباس منقول است که عذاب قبر سه حصه است ثلثی از برای غیبت است و ثلثی از برای نیمه است و نیمه سخن چینی است و ثلثی از برای عدم احتراز از بول است و در محاسن بسند موثق از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که عمده عذاب قبر در بول است و در علل الشرایع بسند صحیح از آن حضرت منقول است که مردی از نیکان را یا از علمای بنی اسرائیل را در قبر نشانند و گفتند ما صد تازیانه از عذاب الهی بر تو میزنیم گفت طاقت آن ندارم و پیوسته کم میکردند و او میگفت طاقت ندارم تا بیک تازیانه رسید باز گفت طاقت ندارم گفتند از این چاره نیست گفت بچه سبب این را بر من میزنید گفتند برای اینکه یک روز نماز بی‌وضو کردی و بر ضعیفی و مظلومی گذشتی و او را یاری نکردی پس یک تازیانه بر او زدند که قبرش مملو از آتش شد- و کلینی بسند معتبر از ابو بصیر روایت کرده است که گفت از حضرت صادق علیه السلام سؤال کردم که آیا از ضغظه قبر کسی نجات می‌یابد فرمود پناه میبرم بخدا از آنچه بسیار کم است کسی که از آن رهایی یابد بدرستی که رقیه را چون عثمان ملعون شهید کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بر قبر او ایستاد و سر بسوی آسمان بلند کرد و آب از دیده‌های حق‌بینش ریخت و بمردم گفت بیادم آمد آنچه از آن ملعون بر او حق الیقین، ص: ۴۰۵ واقع شد و رقت کردم از برای او و از خداوند رحیم سؤال کردم که او را بمن ببخشد و فشار قبر باو نرسد پس گفت خداوندا رقیه را بمن ببخش از ضغظه پس خدا آن مظلومه شهیده را بآن حضرت بخشید و فرمود که رسول خدا (ص) در جنازه سعد بیرون آمد و هفتاد هزار ملک تشییع جنازه او کردند پس حضرت سر بسوی آسمان برداشت و فرمود که مثل سعد کسی ضغظه بر او واقع میشود ابو بصیر گفت فدای تو شوم شنیده‌ام که ضغظه او برای آن بود که استخفاف بیول میکرد و احتراز از آن کم میکرد حضرت فرمود معاذ الله چنین نبود بلکه نبود مگر آنکه با اهلش بخلق بدی سلوک میکرد پس حضرت فرمود که مادر سعد گفت باو که بهشت تو را گوارا باد ای سعد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود ای مادر سعد حتم مکن بر خدا که البته او از عذاب قبر نجات یافته است و ایضا بسند صحیح از حضرت صادق علیه السلام منقولست که عمر بن یزید بخدمت آن حضرت عرض کرد که من از شما شنیدم که میفرمودید که همه شیعیان ما در بهشتند هر چند گناه کرده باشند حضرت فرمود که راست گفتم بتو و الله که همه در بهشتند گفتم فدای تو شوم بسیاری را گناه کبیره هست حضرت فرمود اما در قیامت پس همه شماها داخل بهشت خواهید شد بشفاعت پیغمبر مطاع و وصی واجب‌الاتباع او و لیکن و الله میترسم بر شما در برزخ گفت برزخ چیست فرمود قبر از روزی که میمیرید تا روز قیامت مؤلف گوید که از بسیاری اخبار معتبره ظاهر میشود که مؤمن را ضغظه نمیباشد چنانچه کلینی از ابو بصیر روایت کرده است

که چون مؤمن را در قبر میگذارند روح او را باعالی بدن او برمی گردانند و سؤال میکنند از آنچه میداند از عقاید حقه چون جواب گفت دری از بهشت بسوی قبر او میکشایند که داخل میشود بر او نور و خنکی و بوی خوش بهشت گفتم فدای تو شوم پس کجا است ضغظه قبر فرمود هیئات بر مؤمنان از ضغظه چیزی نیست بخدا سوگند که زمینی که مؤمن بر روی آن راه میرود فخر میکند بر زمین دیگر که بر پشت من راه رفت و بر پشت تو راه نرفت و چون داخل قبر میشود زمین او را خطاب میکند که من تو را دوست میداشتم در وقتی که بر پشت من راه میرفتی اکنون که کار تو با من است میدانم که با تو چه کنم پس گشاده میشود از برای او بقدر آنکه دیده کار کند و جمع میان اخبار در غایت اشکال است و مؤمن را اگر حمل بر مؤمن کنیم کاملتر از فاطمه بنت اسد و رقیه و سعد بن معاذ کم بهم میرسد مگر آنکه فاطمه و رقیه را حمل کنیم بر آنکه از باب احتیاط و اطمینان و خوابیدن و دعا بعمل آمده باشد و گوئیم که مراد از مؤمن معصوم است و کسی که تالی مرتبه عصمت باشد مانند سلمان و ابو ذر حق الیقین، ص: ۴۰۶ و امثال ایشان و ممکن است که احادیث عدم ضغظه مؤمن محمول باشد بر عدم ضغظه شدید و منافات با ضغظه خفیفه معاذ نداشته باشد و در اخبار ضغظه معاذ اشعار به حقیقت آن هست یا آنکه حمل کنیم بر عدم ضغظه که بر وجه غضب باشد و ضغظه مؤمن بر وجه لطف باشد از برای آنکه قابل دخول بهشت گردد چنانچه ابتلای او ببلاهای دنیا از این جهت است یا آنکه گوئیم در صدر اسلام چنین بود که از برای غیر معصومین بر وجه عموم بود و بعد از آن بشفاعت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه معصومین از مؤمنین رفع شد و این وجه غریب است اگر چه در بعضی از اخبار بعدی دارد و در حدیث حسن کالصحیح از زرارہ منقول است که گفت از حضرت باقر علیه السلام پرسیدم که جریده را چرا با میت میگذارند فرمود از برای آنکه عذاب و حساب از میت دور میشود مادام که تراست و همه عذاب در یک روز و یک ساعت میباشد قدر آنکه میت را داخل قبر میکنند و قوم برمی گردند و دو جریده را از برای این قرار داده‌اند که در آن ساعت عذاب نکنند و هرگاه در آن وقت نشد ان شاء الله بعد از خشک شدن هم نمیشود. مؤلف گوید که در توجیه این حدیث دو احتمال هست اول آنکه عذاب جسد اصلی در ساعت اول میباشد دویم آنکه ابتداء عذاب در ساعت اول میباشد هرگاه حقتعالی در آن وقت تفضل کرد و عذاب نکرد بعد از خشک شدن ان شاء الله عذاب نمیکند و این ظاهرتر است.

فائده ثالثه در بیان محل روح است و جسد مثالی در عالم برزخ

و کلینی از حیه عربی روایت کرده است که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرمود که هر مؤمنی که بمیرد در بقعه‌ای از بقعه‌ها میگویند روح او را که ملحق شو بوادی السلام که صحرای نجف اشرف است و بدرستی که آن بقعه‌ایست از جنت عدن و ایضا منقولست که شخصی بخدمت حضرت صادق علیه السلام عرض کرد که برادر من در بغداد است و میترسم در آنجا بمیرد حضرت فرمود که چه پروا داری هر جا خواهد بمیرد هیچ مؤمن در مشرق و مغرب زمین نمیماند مگر آنکه خدا حشر میکند روح او را بوادی السلام راوی گفت کجا است وادی السلام فرمود بیرون کوفه است گویا میبینم ایشان را که حلقه حلقه نشسته‌اند و با یکدیگر سخن میگویند و در اخبار بسیار وارد شده است که ارواح مؤمنان بر درختی میباشند در بهشت بر صفت بدنهای یکدیگر را می‌شناسند و از یکدیگر سؤال میکنند و از طعام و شراب بهشت میخورند و می‌آشامند و میگویند ای پروردگار ما قیامت را از برای ما برپا کن و آنچه وعده داده‌ای عطا کن و آخر ما را باول ما ملحق گردان و هرگاه روحی از ارواح بر ایشان وارد میشود جمع میشوند نزد او که سؤال کنند پس بعضی حق الیقین، ص: ۴۰۷ میگویند که بگذارید الحال او را که از هول عظیمی رها شده و چون اطمینانی بهم میرسانند از هر یک از یاران و اصحاب خود از او سؤال میکنند اگر میگوید زنده است امیدوار میشوند که شاید از سعدا باشد و بعد از مردن بایشان ملحق شوند و اگر گفت مرده است میگویند رفت بیائین و بسوی جهنم و ارواح کفار در آتش معذبند و بروایت دیگر عرض می‌کنند ایشان را بر آتش جهنم و میگویند پروردگار قیامت را از برای ما برپا مکن و وعید ما را بعمل میاور و آخر ما

را باول ما ملحق مگردان و در این باب احادیث گذشت و کلینی بسند صحیح از ضریس کناسی روایت کرده است که گفت از حضرت امام محمد باقر علیه السّلام سؤال کردم که مردم میگویند فرات ما از بهشت بیرون می‌آید و این چگونه است و حال آنکه آب فرات از جانب مغرب بیرون می‌آید و چشمه‌ها و رودها در آن میریزد حضرت فرمود که خدا را بهشتی هست که آن را بیرون کرده است در مغرب و آب فرات شما از آنجا بیرون می‌آید و بسوی آن بهشت میروند ارواح مؤمنان از قبرهای خود در هر وقت شام و از میوه‌های آن میخورند و متنعم میشوند و با یکدیگر ملاقات میکنند و یکدیگر را میشناسند و چون صبح طالع شد از بهشت بیرون می‌آیند و در هوا ما بین آسمان و زمین پرواز میکنند و می‌آیند و میروند و چون آفتاب طالع شد رجوع بقبرهای خود میکنند و خبر از آن میگیرند و در هوا با یکدیگر ملاقات میکنند و با هم آشنائی پیدا میکنند و یکدیگر را میشناسند و فرمود که خدا را آتشی هست که در مشرق خلق کرده است آن را برای آنکه ارواح کافران در آن ساکن شوند و میخورند از طعام زقوم آن و می‌آشامند از حمیم آن در هر شب و چون صبح طالع میشود از آنجا میروند بوادی که در یمن است و آن را برهوت مینامند و از جمیع آتشیهای دنیا گرم‌تر است و در آنجا میباشند و با یکدیگر ملاقات میکنند و یکدیگر را میشناسند و چون شام میشود باز بآتش برمی‌گردانند ایشان را و حال ایشان چنانست تا روز قیامت راوی پرسید که چگونه خواهد بود حال جمعی که بوحدانیت خدا و رسالت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم قائلند از مسلمانان گناهکاری چند که میمیرند و اعتقاد بامامی ندارند و ولایت و امامت شما را نمیدانند حضرت فرمود که آنها در قبرهای خود هستند و بیرون نمی‌آیند و هر که از ایشان عمل شایسته داشته باشد و از او عداوتی ظاهر نشده باشد از قبر آنها راهی می‌کشاید بسوی بهشتی که خدا در مغرب خلق کرده است و نسیمی بر او داخل میشود تا روز قیامت پس خدا سیئات و حسنات او را حساب میکند یا به بهشت میبرد ایشان را یا بجهنم پس ایشان موقوف میمانند بامر خدا و همین معامله میکند با مستضعفین و ابلهان و اطفال و اولاد مسلمانان که بحد بلوغ نرسیده‌اند و اما ناصبیان از اهل قبله که در مذاهب باطله خود حق یقین، ص: ۴۰۸ تعصب دارند نقبی می‌کشاید از قبرهای ایشان بسوی آتشی که خدا در مشرق خلق کرده است و از زبانه و شرر و دود و فور از حمیم آتش بر ایشان داخل میشود تا روز قیامت پس باز گشت ایشان بسوی حمیم جهنم است در آتش میسوزند پس بایشان میگویند کجا است آنکه میخواندید بغیر از خدا یعنی کجا است امام شما که او را امام قرار داده بودید بغیر از امامی که گردانیده است خدا او را امام از برای مردم. و ایضا روایت کرده است که از حضرت صادق علیه السّلام پرسیدم از جنت آدم حضرت فرمود که باغی بود از باغستان‌های بهشت دنیا که آفتاب و ماه طلوع میکرد و غروب میکرد و اگر از جنات آخرت میبود هرگز از آن بیرون نمی‌آمد و علی بن ابراهیم روایت کرده است در تفسیر قول حق تعالی وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا یعنی از برای ایشان هست روزی ایشان در بامداد و پسین فرمود که این در بهشت‌های دنیا است پیش از قیامت که ارواح مؤمنان را به آنجا میبرند زیرا که در جنات خلد آفتاب و ماه و بامداد و پسین نمیشد و ایضا منقولست در تفسیر قول حق تعالی فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُّوا فِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ یعنی پس اما آنها که شقی و بد عاقبت‌اند پس در آتش‌اند و ایشان را در آن ناله و فریاد و فغانی هست و همیشه در آن خواهند بود مادام که بوده باشند آسمان‌ها و زمین فرمود که این در آتش دنیا است پیش از قیامت و باز فرموده است و اما آنها که سعادت‌مندند در بهشتند همیشه در آن خواهند بود مادام که باشند آسمانها و زمین فرمود در بهشت‌های دنیا است که ارواح مؤمنان را بآنجا میبرند و عطاء غَيْرَ مَجْدُودٍ یعنی عطائی است که مقطوع نیست از نعم آخرت و بآن متصل خواهد بود و دلیل بر این آنست که در آخرت آسمانها و زمین متبدل و برطرف می‌شود پس باید که در بهشت دنیا و آتش دنیا باشد و باز روایت کرده است که مردی از اصحاب از حضرت صادق علیه السّلام پرسید از تفسیر این آیه که خدا در حق فرعون و اصحاب او میفرماید که آتش عرض کرده می‌شود بر او در بامداد و پسین حضرت فرمود سنیان چه میگویند در این باب راوی گفت می‌گویند که این در آتش خلد است و بعد از مردن تا قیامت ایشان را عذابی نمی‌باشد حضرت فرمود که پس ایشان از سعادت‌مندان خواهند بود گفت فدای تو شوم پس چگونه است این فرمود که این در دنیا است که

بامداد و پسین در او می‌باشد و قرینه دیگر بر این آنکه بعد از این می‌فرماید که در روزی که قیامت قائم می‌شود می‌گویند که داخل کنید آل فرعون را در سخت‌ترین عذابها و ایضا از امام حسن مجتبی علیه السلام منقولست که ارواح مؤمنان در شبهای جمعه مجتمع می‌شوند نزد صخره بیت المقدس و در قیامت نیز حشر خلائق حق الیقین، ص: ۴۰۹ در آنجا خواهد بود و ارواح کفار بعد از مردن جمع می‌شوند در حضرموت یمن و کلینی بچندین سند روایت کرده است از حضرت صادق علیه السلام که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و حضرت امیر المؤمنین (ع) فرمودند که بدترین آنها در روی زمین برهوتست و آن وادئست در حضرموت که ارواح کفار را در آنجا عذاب میکنند ایضا از حضرت صادق (ع) منقول است که در عقب یمن وادی ایست که آن را وادی برهوت می‌گویند و در آن وادی نمی‌باشد مگر مارها و عقربهای سیاه و از جمله مرغها مگر بوم و در آن وادی چاهی هست که آن را بلهوت می‌گویند و در هر بامداد و پسین ارواح مشرکان را بآنجا می‌برند و از آب صدید در حلق ایشان میکنند و ایضا بسند موثق منقولست که اعرابی بخدمت حضرت امام محمد باقر (ع) آمد حضرت فرمود از کجا می‌آئی ای اعرابی گفت از احقاف قوم عاد و در آنجا وادئی دیدم تاریک که قعرش را نمی‌توان دید و در آنجا بوم و هام و جغد بسیار هست حضرت فرمود میدانی آن وادی چیست گفت نه و الله نمیدانم فرمود برهوت است که روح هر کافری در آنجا است و علی بن ابراهیم بسند معتبر از آن حضرت روایت کرده است که گفت مردی آمد بخدمت حضرت رسول و گفت یا رسول الله من امری عظیم دیدم فرمود چه دیدی گفت بیماری داشتم و از برای او وصف کردند آبی از چاه احقاف که مردم از برای شفا برمی‌دارند در برهوت پس مهیا شدم و با خود مشکی و قدحی برداشتم که از آن قدح آب در آن مشک بریزم ناگاه دیدم که از میان هوا چیزی مانند زنجیر بزیر آمد و گفت ای مرد مرا آب بده که در همین ساعت میمیرم چون سر بلند کردم که قدح آب را باو بدهم دیدم که مردی است و زنجیر در گردن اوست چون خواستم قدح را باو بدهم او را کشیدند نزدیک قرص آفتاب پس چون رفتم آب بردارم بار دیگر آمد و میگفت العطش العطش مرا آب بده که در این ساعت میمیرم چون قدح را بلند کردم باز کشیده شد تا بقرص آفتاب سه مرتبه چنین شد و سر مشک را بستم و باو آب ندادم حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که آن قایل پسر آدم علیه السلام است که برادر خود را کشت و این عذاب اوست تا روز قیامت و در بصائر الدرجات از عبد الله بن سنان منقولست که گفت از حضرت صادق علیه السلام سؤال کردم از حوض کوثر فرمود که وسعت آن از ما بین بصرای شامست تا صنعای یمن می‌خواهی آن را ببینی گفتم بلی فدای تو شوم پس حضرت دست مرا گرفت و از مدینه بیرون برد پس پا را بر زمین زد نهی پیدا شد که دو طرف آن را نمیتوانست دید مگر موضعی که من و آن حضرت در آنجا ایستاده بودیم که مانند جزیره‌ای بود و نهی در نظر من آمد که از یک طرف آن آبی بود میرفت از برف سفیدتر و از یک طرف دیگر شیری میرفت از برف سفیدتر و از میان اینها شرابی میرفت مانند یاقوت در حق الیقین، ص: ۴۱۰ سرخی و لطافت که هرگز ندیده بودم چیزی نیکوتر و خوش‌نماتر از آن شراب در میان شیر و آب گفتم فدای تو شوم این نهر از کجا بیرون می‌آید و مجرای آن از کجاست حضرت فرمود که اینها چشمه‌هایی است که خدا در قرآن فرموده است که در بهشت می‌باشد چشمه‌ای از شیر و چشمه‌ای از آب و چشمه‌ای از شراب در این نهر جاری میشود و در کنار این نهر دیدم درختان بود و در میان هر درختی حوری‌ای بود و موها بر سر آنها آویخته بود که هرگز بآن خوبی موئی ندیده بودم و در دست هر یک آنی‌ای بود که هرگز بآن خوبی ظرفی ندیده بودم و از ظرفهای دنیا نبود پس حضرت نزدیک یکی از آن حوریان رفت و اشاره نمود که آب بده دیدم که آن حوریه خم شد که از نهرها بردارد درخت نیز با او خم شد و ظرف را از آن نهر پر کرد بدست حضرت داد و بیاشامید و باز آنی را باو داد و اشاره فرمود که باز پر کند او با درخت خم شد و بار دیگر پر کرد و بحضرت داد و حضرت بمن شفقت فرمود و بیاشامیدم که هرگز شرابی بآن نرمی و لطافت و لذت نچشیده بودم و رایحه آن بوی مشک بود و چون در کاسه نظر کردم هر سه لون شراب در آن ظرف بود گفتم فدای تو شوم مثل آنچه امروز دیدم هرگز ندیده بودم و تا کنون گمان نمی‌کردم که چنین چیزی می‌تواند بود حضرت فرمود که این کمتر چیزی است که حقتعالی برای شیعیان ما مهیا گردانیده است

مؤمن چون از دنیا می‌رود روحش را بسوی این نهرها می‌آورند و در باغستانهای آن می‌چرد و از شرابه‌های آن می‌آشامد و دشمن ما چون وفات می‌یابد روحش را می‌برند بوادی برهوت و در عذاب همیشه می‌باشد و از زقوم آن باو می‌خورانند و از حمیم در حلقش میکنند پس پناه برید بخدا از آن وادی و ابن قولویه در کامل الزیارة از عبد الله بکر روایت کرده است که با حضرت صادق علیه السلام رفیق بودم از مدینه تا مکه پس در منزلی فرود آمدیم که آن را عسفان می‌گفتند پس گذشتیم بکوه سیاه موحشی از چپ راه گفتم یا بن رسول الله چه بسیار وحشت دارد این کوه در این راه کوه موحشی مثل این ندیده‌ام حضرت فرمود ای پسر بکر میدانی که این چه کوهیست گفتم نه فرمود این کوهی است که آن را کمد می‌گویند و آن در وادی از وادیهای جهنم واقع است و در این کوه می‌باشد کشتندگان پدرم حسین علیه السلام خدا ایشان را در اینجا سپرده است و از زیر ایشان جاری می‌شود جمیع نهرهای جهنم از غسلین و صدید و حمیم و آنچه بیرون می‌آید از جب حزن و از فلق و از ااثم و از طینت خبال و از جهنم و از لظی و از حطمه و از سقر و از جحیم و از هاویه و از سعیر و در هیچ‌وقت از این کوه نگذشتم مگر آنکه عمر و ابو بکر را میبینم که استغاثه میکنند بسوی من و نظر میکنم بسوی قاتلان پدرم پس به ابو بکر و عمر می‌گویم که ایشان آنچه کردند بسبب اسبابی حق الیقین، ص: ۴۱۱ بود که شما گذاشتید چون حاکم شدید بر ما رحم نکردید و ما را کشتید و از حق خود محروم کردید و حق ما را غصب کردید و جمیع امور ما را متصرف شدید خدا رحم نکند کسی را که بر شما رحم کند بچشید و بال آنچه را پیش فرستاده‌اید و خدا ظلم کننده نیست بر بندگان گفتم فدای تو شوم این کوه بکجا منتهی میشود فرمود بزمین ششم و جهنم در آنجا است و حافظان هستند بر جهنم زیاده از ستاره‌های آسمان و قطره‌های باران و قطرات دریاها و ذره‌های خاک و هر ملکی موکل است بامری که از آن مفارقت نمیکند و زید نرسی در کتاب خود روایت کرده است که حضرت صادق علیه السلام فرمود که چون روز جمعه و روزهای عید میشود حقتعالی امر میکند رضوان خازن بهشت را که ندا کند در میان ارواح مؤمنان و ایشان در غرفه‌های بهشتها ساکنند که خداوند عالم رخصت داده است که زیارت اهالی و یاران و برادران خود بروید از اهل دنیا پس خداوند منان امر میکند رضوان را که از برای هر روحی ناقه‌ای از ناقه‌های بهشت بیاورد که بر آن ناقه قبه‌ای از زبرجد سبز بسته باشند که پرده آن از یاقوت زردتر باشد و بر ناقه‌ها حله‌ها و برقعها از سندس و استبرق بهشت پوشیده باشند پس سوار میشوند بر آن ناقه‌ها با زینت تمام و حله‌های بهشت و تاجها از مرواریدتر بر سر که آن تاجها در سر ایشان نور بخشد و درخشد مانند ستاره‌ها که در آسمان از نزدیک و دور میدرخشند پس ارواح مؤمنان در عرصه بهشت جمع شوند پس خداوند جلیل امر میفرماید جبرئیل را که ملائکه آسمانها را باستقبال ایشان فرستد پس ملائکه هر آسمان استقبال کنند و تا آسمان پائین ایشان را مشایعت کنند تا فرود آیند به وادی السلام و آن صحرائی است در پشت کوفه یعنی صحرای نجف اشرف پس متفرق شوند در شهرها و قریه‌ها تا زیارت کنند اهالی خود را که در دنیا با ایشان بوده‌اند و با ایشان ملکی چند باشند که بگردانند روهای ایشان را از آنچه نمی‌خواهند بسوی آنچه می‌خواهند یعنی امور بدی که موجب اندوه ایشان میگردد دیدن آنها را از ایشان پنهان میگردانند و اموری که موجب سرور ایشانست بایشان مینمایند و زیارت قبرها که بدنهای اصلی ایشان در آنها است میروند و چون مردم از نماز جمعه و عید فارغ میشوند ندا میکند جبرئیل در میان ایشان که برگردید بسوی غرفه‌های بهشت پس برمی‌گردند چون حضرت این را فرمود مردی از اهل مجلس گریست و گفت فدای تو شوم این از برای مؤمن است حال کافر چون خواهد بود فرمود بدنهای ملعونی چندند در زیر خاک و روحهای خبیثی چندند که ساکن گردانیده‌اند ایشان را در وادی برهوت در چاه کبریت در آنجا معذبند بفزعها و هولهای آنها میرسد بدنهای ملعون خبیث ایشان که حق الیقین، ص: ۴۱۲ در زیر خاکند به منزله کسی که در خواب باشد و خوابهای هولناک ببیند و پیوسته آن بدنهای خائف و ترسانند و روحها معذبند بانواع عذابها و پیوسته در زندان سخط الهی محبوسند و روحی و راحتی نمی‌یابند تا آنکه قائم ما ظاهر شود پس آن روحهای خبیث را بسوی بدنهای پلید ایشان بر میگردانند و حضرت قائم علیه السلام گردن ایشان را میزند و میروند بسوی آتش و در قیامت بجهنم میروند و ابد الآباد در آنجا معذب خواهند بود. مؤلف گوید که از این حدیث ظاهر میشود که ارواح

مؤمنان در عالم برزخ در بهشت خلدند که در آسمانست و از احادیث سابقه ظاهر میشود که در بهشت زمین میباشند و آن احادیث پیش معتبرتر است و ممکن است که این مخصوص بعضی از مقربان بوده باشد و مجمل قول در این ابواب و آنچه مذکور شد البته اعتقاد باید کرد و از احادیث مستفیضه و براهین قاطعه آنچه معلوم میشود آنست که نفس بعد از موت باقی است اگر محض ایمان دارد متنعم است و اگر محض کفر دارد معذب است و اگر مستضعف است که قدرت بر تمیز حق از باطل ندارد یا حجت کما ینبغی بر او تمام نشده است مانند جمعی که در اقصای بلاد کفر یا بلاد تسنن میباشند و اطلاعی بر اختلاف مذاهب ندارند یا اگر اطلاعی دارند نمیتوانند بیلادی آمد که تجسس دین حق بکنند بلکه بعضی از مخالفین که محبت اهل بیت داشته باشند و با شیعه عداوتی نداشته باشند و حیران باشند و امام را بخصوص شناسند و اطفال و مجانین و امثال ایشان اینها را در برزخ سؤال و عذابی و ثوابی نخواهد بود و امر ایشان موقوف است تا قیامت که حقتعالی بعدل خود یا بفضل خود با ایشان سلوک کند و سایر مردم ارواح بایشان برمی گردد در قبر بجمیع بدن یا ببعضی از بدن که قدرت بر فهم خطاب و سؤال و جواب داشته باشند و از ایشان سؤال میکنند از بعضی عقاید و بعضی از اعمال و بمقتضای آن ثواب و عقاب میدهند و ضغطه و فشار قبر فی الجمله حقت و سؤال از بعضی ساقط میشود مانند آن کسی که تلقین او کرده باشند و ضغطه نیز از بعضی از مؤمنان ساقط میشود چنانچه گذشت و آنها همه در بدن اصلی واقع میشود بعد از آن روح تعلق میگیرد بدن مثالی لطیفی مانند اجسام جن و ملائکه شبیه باجساد اصلیه در صورت و تنعم و عذاب در آن بدن میباشند و ممکن است که ارواح را المی حاصل شود بسبب بعضی از امور که نسبت ببدن اصلی واقع میشود باعتبار تعلقی که سابق بآن داشته است و میداند بآن عود خواهد کرد چنانکه از اخبار ظاهر میشود و باین وجه اکثر اخبار که در باب ثواب و عقاب قبر و گشادگی و تنگی آن و حرکت روح و طیران او در هوا و آمدن او زیارت اهل خود و دیدن ائمه بشکلهای ایشان و مشاهده اعدای ایشان با حق الیقین، ص: ۴۱۳ عذاب و سایر آنچه در این باب وارد شده است بر همه مذاهب بدون تکلف ساخته میشود پس مراد بقبر در اکثر اخبار آن مکانی است که روح در آن میباشند در عالم برزخ و اگر چه ممکن است تصحیح بعضی از اخبار با قول بتجسم روح بدون اجساد مثالیه اما چون اجساد مثالیه در احادیث معتبره بسیار وارد شده است و مانعی شرعا و عقلا از اقوال بآن نیست البته قائل باید شد و توهمی که کرده اند که تناسخ لازم می آید باطل است چنانچه دانستی و عمدۀ در نفی تناسخ ضرورت دین و اجماع مسلمین است بر بطلان آن و معلومست که این داخل نیست در آنچه اجماع و ضرورت بر نفی آن واقع شده است و چگونه داخل در آن باشد و حال آنکه قائل بآن شده اند بسیاری از مسلمانان مانند شیخ مفید و غیر او از متکلمین و محدثین و شیخ مفید در جواب مسائل ضروریۀ گفته است که از ائمه هدی وارد شده است که معذب نمیشود در قبر هر میتی بلکه معذب میشود هر که محض کفر داشته باشد و متنعم نمیشود هر میتی بلکه متنعم میشود کسی که محض ایمان داشته باشد و بغیر این دو صنف را بحال خود میگذارند و همچنین منقولست که سؤال قبر نیز مخصوص این دو صنف است چنانکه در اخبار وارد شده است و اما عذاب کافر در قبر و نعیم مؤمن در آن پس در خبر وارد شده است که حقتعالی میگرداند روح هر مؤمن را در قالبی مثل قالب او در دنیا در بهشتی از بهشتهای او و متنعم میدارد او را تا روز قیامت پس چون در صور بدمند انشاء میکند جسد او را که پوسیده است در خاک و متفرق گردیده است پس میگرداند روح او را بهمان بدن و حشر میکند او را بموقف و امر میکند او را که بجنّت خلد میرند و ابد الآباد در آن متنعم میباشند اما آن جسدی که بآن برمی گردد بر ترکیب جسد دنیا نیست بلکه تعدیل طباع آن مینماید و صورت او را نیکو میگرداند که هرگز پیر نمیشود بآن تعدیل طباع و تعب و واماندگی و سستی او را در بهشت نمی باشد و روح کافر را در قالبی قرار میدهد مثل قالب او در دنیا در محل عذابی که معاقب میشود به آن و آتشی که معذب میگردد به آن تا قیامت پس خدا انشاء میکند جسدی را که مفارقت کرده است از آن در قبر برمی گرداند روح را به آن و به آن بدن معذب میگردد همیشه در آخرت و جسدش را بنحوی ترکیب میکند که فانی نمیشود.

اول خروج یا جوج است که قرآن مجید به آن ناطق است و در قصه ذو القرنین فرموده است که چون سد را ساخت که مانع بیرون آمدن یا جوج و مأجوج باشد گفت پس حق یقین، ص: ۴۱۴ هرگاه بیاید وعده پروردگار من سد را با زمین هموار میکند و وعده پروردگار من حق است و در جای دیگر فرموده که تا وقتی که گشوده شوند یا جوج و مأجوج یعنی سد ایشان و ایشان از هر بلندی سرعت بزیز آیند و نزدیک شود وعده حق قیامت و مفسران از حدیقه روایت کرده‌اند که رسول خدا فرمود که یا جوج امتی است و مأجوج امتی است و هر یک چهار صد طایفه‌اند و مردی از ایشان نمی‌میرد تا هزار فرزند از صلب خود می‌بیند و ایشان سه صنف‌اند صنفی از ایشان مانند درختان بلندند و صنفی از ایشان طول و عرضشان مساوی است و این صنف‌اند که هیچ کوه و آهنی در پیش ایشان نمی‌ایستد و صنفی دیگر یک گوش خود را فراش میکند و دیگری را لحاف خود و نمی‌گذرند بفیلی و شتری و خوکی و سایر حیوانات مگر آنکه آنها را می‌خورند و هر که از ایشان می‌میرد او را می‌خورند مقدمه ایشان در شام خواهد بود و ساقه ایشان در خراسان و نهرهای مشرق و دریاچه مازندران را آخر میکنند و چون خصوصیات ایشان در احادیث معتبره وارد نشده است بهمین اکتفا کردیم و مجملًا-ایمان بوجود ایشان و خروج ایشان نزدیک قیامت و سد ذو القرنین چنانچه در نص قرآن مجید وارد شده است باید آورد و گوش بسخن ملاحده و شبهه‌های ایشان نباید کرد و تجسس خصوصیات آنها ضرور نیست. دویم دابة الارض که سابقا در رجعت مذکور شد. سیم بیرون آمدن آفتاب است از جانب مغرب چنانچه حق تعالی فرموده است که روزی که بیاید بعضی از آیات پروردگار تو نفعی نمی‌بخشد نفسی را ایمان او که پیشتر ایمان نیاورده باشد یا کسب کند در ایمان او خیری و طاعتی و عامه از رسول خدا روایت کرده‌اند که آیات طلوع آفتاب است از مغرب و دابة الارض است و دجال و دخان و مرگ و قیامت و عیاشی از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که آیات پروردگار طلوع شمس است از مغرب و خروج دابة الارض و دخان و کلینی و شیخ طوسی بسند معتبر از آن حضرت روایت کرده‌اند که چون آفتاب از مغرب طلوع کند همه کس ایمان می‌آورد و ایمان بایشان نفعی نمی‌بخشد و علی بن ابراهیم نیز بسند صحیح روایت کرده است که چون آفتاب از مغرب طلوع کند هر که ایمان آورد ایمان نفعی باو نمی‌بخشد. چهارم دخانست که در احادیث سابقه مذکور شد و آن اشاره است بآنکه حق تعالی فرموده است **يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ** یعنی روزی که بیاورد آسمان دود هویدائی که فراگیرد مردم را گویند این عذابی است دردآورنده پروردگار حق یقین، ص: ۴۱۵ عذاب را از ما دور کن بدرستی که ما ایمان می‌آوریم بعد از آن فرموده است که ما اندکی عذاب را از شما دور میکنیم بدرستی که شما باز عود خواهید کرد بکفر و تکذیب و اکثر مفسران گفته‌اند که دخان آیتی است از اشراط قیامت که مردم را فراگیرد و داخل شود در گوشهای کفار و منافقان پیش از قیامت و سرهای ایشان مانند کله بریان شود و بهر مؤمنی از آن مثل زکامی برسد و زمین مانند خانه شود که در آن آتش افروخته باشند و چهل روز بماند و بعد از آن برطرف شود و این را از ابن عباس و حسن بصری و دیگران روایت کرده‌اند و در احادیث اهل بیت مجملًا وارد شده است و این تفصیل در آنها بنظر نرسیده است بهمین نحو ایمان باید آورد و آنچه بعضی گفته‌اند که دخان اشاره است بقحطی که در زمان حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم شد مخالف احادیث معتبره است از عامه و خاصه و در بعضی از روایات وارد شده است که این دخان در رجعت ظاهر خواهد شد

فصل ششم در بیان نفخ صور است و فناء اشیاء:

بدان که آیات بسیار دلالت میکند بر نفخ صور و احادیث بسیار از طرق عامه و خاصه وارد شده است که حق تعالی اسرافیل را خلق کرد و با او صور عظیمی آفرید یعنی بوقی که یک طرف آن در مشرق است و طرف دیگر در مغرب و از روزی که او خلق شده است آن بوق را در دهان دارد و منتظر امر الهی است هرگاه فرمان الهی برسد در صور بدمد چنانچه حضرت سید الساجدین علیه

السلام در صحیفه کامله فرموده است اسرافیل صاحب صور که دیده‌ها گشوده و انتظار میکشد از جانب تو رخصت دمیدن در صور را و حلول امر قیامت را پس آگاه میسازد و زنده می‌گرداند بدمیدن در صور مرده‌ها را که در قبرها در گرو اعمال خودند و حقتعالی در سوره کهف فرموده است و نفخ کرده شود در صور پس جمع کنیم ایشان را جمع کردنی و در طه فرموده است در روزی که بدمند در صور و حشر کنیم مجرمان را با دیده‌های کبود و در سوره مؤمنین فرموده است پس هرگاه بدمند در صور پس نسبتها در میان ایشان نخواهد بود در آن روز و در سوره نمل فرموده است و روزی که بدمند در صور پس بفرع آیند هر که در آسمانها و زمین است و گفته‌اند که از شدت خوف میمیرند مگر کسی که خداوند خواهد نمیرد و گفته‌اند که جبرئیل و اسرافیل میکائیل و عزرائیل اند که در نفخ صور نمی‌میرند و در سوره یس فرموده است که انتظار نمی‌کشند مگر یک صدای عظیم را که ایشان را بگیرد در حالتی که در عین مخاصمه و منازعه و معامله باشند و مراد نفخه اولی است که بآن می‌میرند و مفسران روایت کرده‌اند که قیامت برپا شود در وقتی که دو مرد جامه‌ها گشوده باشند که خرید و فروش کنند و هنوز جامه‌ها را نه پیچیده باشند که قیامت برپا شود حق الیقین، ص: ۴۱۶ و مردی لقمه برداشته باشد هنوز بدهانش نرسیده باشد که بمیرد پس فرموده است که استطاعت ندارند که وصیتی بکنند و نه بسوی اهل خود و خانه‌های خود برگردند علی بن ابراهیم روایت کرده است که این در آخر الزمان است صیحه‌ای در میان ایشان بلند شود در وقتی که در بازارهای خود در مخاصمه باشند پس همه بمیرند در حالتی که خود و احدی از ایشان بمنزل خود بر نمی‌گردند و وصیتی نمی‌کنند پس حقتعالی نفخه دویم را فرمود و نفخ کرده شود و در صور پس ایشان از قبرها بسوی پروردگار خود یعنی بسوی عرش او و محل حکم او بسرعت روند گویند ای وای بر ما کی ما را برانگیخت و محشور گردانید از جای خوابگاه ما اینست آنچه وعده داد خداوند رحمن و راست گفتند پیغمبران نبود مگر صدائی پس ناگاه همه در یک موضع نزد ما حاضر شده‌اند و در سوره ص فرموده است انتظار نمی‌کشند مگر یک صیحه را و دیگر بر نمی‌گردند در دنیا و در زمر فرموده است و نفخ کرده میشود در صور پس بیهوش میشود هر که در آسمانها و زمین است یعنی می‌میرند پس بار دیگر در صور میدمند پس ناگاه ایشان ایستاده‌اند و نظر میکنند و انتظار میکشند که با ایشان چه کار خواهند کرد. و در سوره دیگر فرموده است که دمیده میشود در صور آن روزی است که وعیدهای الهی بعمل می‌آید و فرموده است که گوش بده و بشنو روزی که ندا میکند نداکننده از مکان نزدیک روزی که میشوند صیحه را بحق و راستی آن روزی است که بیرون می‌آیند مردم از قبرها بدرستی که مائیم که زنده میکنیم و می‌میرانیم و بسوی ما است باز گشت همه روزی که شکافته می‌شود زمین و بیرون می‌آیند مردم بسرعت این حشری است که بر ما آسانست و در مدثر فرموده است که پس هرگاه بدمند در ناقور یعنی در بوق پس آن روزی است که دشوار است بر کافران و آسان نیست پس از آیات کریمه معلوم شد که دو نفخ البته در صور می‌باشد که یکی دمیدن اول که بآن جمیع اهل زمین و اکثر اهل آسمانها می‌میرند بیک دفعه و دیگری در وقت مبعوث شدن که به آن دمیدن همه خلائق بیک دفعه زنده میشوند و بعضی از مفسران گفته‌اند که سه مرتبه میدمد اول نفخه فزع است که می‌ترسند دویم نفخه صعق است که می‌میرند و سیم نفخه قیام است که زنده می‌شوند و از قبرها بیرون می‌آیند و این قول نادر است و در احادیث معتبره بغیر از دو نفخه نیست و تأویلی که بعضی کرده‌اند که صور جمع صورتست و مراد دمیدن ارواح است در بدن‌ها در قیامت بی‌وجه است و منافی ظواهر آیات بلکه صریح آنها است و مخالف اخبار معتبره است چنانچه علی بن ابراهیم بسند معتبر از سویر بن ابی فاخته روایت کرده است از حضرت امام زین العابدین علیه السلام سؤال کردند که حق الیقین، ص: ۴۱۷ فاصله میان نفخه اول و دوم چند گاه خواهد بود حضرت فرمود آنچه خدا خواهد پرسیدند که یا بن رسول الله چگونه می‌دمد در صور فرمود اما نفخه اولی پس بدرستی که امر میکند خدا اسرافیل را که فرود آید بدنیا پس فرود می‌آید با صور و صور یکسر دارد و دو طرف و میان طرفین هر یک بقدر ما بین آسمان و زمین است چون ملائکه اسرافیل را می‌بینند که با صور بزمین می‌آید می‌گویند که خدا رخصت داده است در مردن اهل زمین و اهل آسمان پس اسرافیل فرود می‌آید بحظیره بیت المقدس و رو بکعبه می‌کند چون اهل زمین اسرافیل را می‌بینند می‌گویند

خدا رخصت داده است در مرگ اهل زمین پس در آن صور می‌دمد و صدا بیرون می‌آید از طرفی که در جانب اهل زمین است پس در زمین صاحب روحی نمی‌ماند مگر آنکه میمیرد و بیرون می‌آید از طرفی که جانب آسمانست پس در آسمانها صاحب روحی نمی‌ماند مگر آنکه میمیرد مگر اسرافیل پس حقتعالی میفرماید به اسرافیل که ای اسرافیل بمیر او نیز می‌میرد و بر این حالت میماند آن قدر که خدا خواهد پس امر میکند خدا آسمانها را که بحرکت و موج می‌آیند و امر میکند کوهها را که روان میشوند حضرت فرمود یعنی هموار میشوند و پهن میشوند و بدل می‌شود زمین بزمین دیگر یعنی بزمینی که بر روی آن گناه نکرده باشند و بارز و نمودار باشد و کوهی و بنائی و درختی و گیاهی بر روی زمین نباشد چنانچه اول بار زمین را پهن کرد و عرش خود را بر روی آب خواهد گذاشت چنانچه اول مرتبه گذاشته بود و استقلال او بعظمت و قدرت ظاهر خواهد شد پس در آن وقت ندا کند خداوند جبار جل جلاله بصدای بسیار بلندی که باطراف آسمان برسد و گوید از برای کیست پادشاهی امروز و چون کسی نباشد که بگوید خود جواب میفرماید میگوید از برای خداوند یگانه قهار است و من خلق کردم همه خلایق را و میراندم ایشان را منم خداوندی که جز من خداوندی نیست و شریکی ندارم و نه وزیری و من آفریدم خلق را بدست قدرت خود من میمیرانم ایشان را و زنده میکنم پس خداوند جبار بقدرت خود بدمد در صور و بیرون رود صدا از طرفی که به جانب آسمانها است پس در آسمانها احدی نماند مگر آنکه زنده شود و برخیزد چنانچه بود و حاملان عرش برگردند و بهشت و دوزخ حاضر شوند و محشور شوند خلایق از برای حساب پس حضرت بسیار گریست در این وقت و در تفسیر علی بن ابراهیم در کتاب زید نرسی از عبید بن زراره روایت کرده‌اند که از حضرت صادق علیه السلام شنیدم که می‌گفت که چون بمیراند حقتعالی اهل زمین را تأخیر میکند مثل آنکه خلق کرده است خلایق را و مثل آنکه میرانده است ایشان را و اضعاف آن زمانها پس میمیراند اهل آسمان اول را و بر این حالت میگذارد حق الیقین، ص: ۴۱۸ مثل آنچه خلق کرده است خلق را و مثل آنچه میرانده است اهل زمین را و اهل آسمان اول را و اضعاف آن را پس میمیراند اهل آسمان دویم را و همچنین اضعاف جمیع این مدت‌ها تأخیر میفرماید پس میمیراند اهل آسمان سیم را و همچنین میراندن اهل هر آسمانی را بقدر جمیع زمانهای گذشته تأخیر مینماید تا آنکه آسمان هفتم را فرمود پس فرمود که تأخیر مینماید بقدر زمانهای گذشته و اضعاف آنها پس میمیراند میکائیل را و باز اضعاف جمیع زمانهای گذشته تأخیر مینماید پس میمیراند جبرئیل را باز بقدر اضعاف زمانهای گذشته مکث میفرماید پس میمیراند اسرافیل را پس باز مثل اضعاف جمیع زمانها تأخیر میفرماید پس میمیراند ملک الموت را پس باز مثل اضعاف زمانهای گذشته مکث میفرماید پس می‌گوید از کیست پادشاهی امروز پس خود در جواب میفرماید از خداوند یگانه قهار است کو جباران کجایند آنها که ادعای خدائی میکردند کجایند متکبران پس خلایق را برمی‌گرداند و خلق میکند عبید گفت من عرض کردم که چنین چیزی میباشد پس بسیار طولانی شمردم این زمانها را حضرت فرمود زمانهای پیش از آفریدن خلایق درازتر است آیا بر آنها مطلع شدی که بر اینها مطلع نخواهی شد. مؤلف گوید که این حدیث بحسب ظاهر منافی ظواهر آیات و اخبار سابقه است که دلالت میکردند بر آنکه اکثر اهل آسمانها بیک دفعه بدمیدن صور اول هلاک می‌شوند و این خبر چون راوی آن جهالتی دارد معارض آن آیات و اخبار نمیتواند بود و ظاهرش آنست که ارواح و اجساد خلایق معدوم مطلق گردند چنانچه بعد از این ان شاء الله مذکور خواهد شد و استبعادی که بعضی میکنند که همه خلایق معدوم باشند خطاب لمن الملک بی‌فایده است صورتی ندارد زیرا که از حکیم علیم آنچه صادر میگردد البته متضمن حکمتی هست هر چند که بر ما مخفی باشد و ممکن است که در او لطفی باشد نسبت بمکلفین که چون مخبر صادق این خبر را بعد از وقوع بایشان بگوید موجب آن گردد که در نظر ایشان بی‌اعتبار شود و مغرور بعزتها و دولت‌های آن نگردد و علم بقدرت حقتعالی و تفرد او در تدبیر عالم بیشتر شود و اما فنای اشیاء قبل از قیامت در آن شکی نیست که جمیع زنده‌ها بغیر حقتعالی میمیرند و بعد از مردن در قیامت زنده می‌شوند و اما خلاف است در آنکه آیا ارواح و اجساد و هر چه غیر جناب مقدس الهی است معدوم بالمره میشوند یا ارواح باقی‌اند و جمیع اجسام غیر آنها از آسمانها و زمین و جمیع اجساد معدوم میشوند و باز حقتعالی ایشان را

برمی گردانند یا هیچ‌یک از آنها معدوم بالمره نمی‌شود و روح به آنها برمی گردد و متکلمان عامه را در این باب اقوال بسیار حق الیقین، ص: ۴۱۹ هست که در ذکر آنها فایده‌ای نیست و هر یک بر مذهب خود از آیات و اخبار استدلال کرده‌اند و قائلان بقاء ایضا استدلال کرده‌اند از قول حق تعالی هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ، كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ، كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ، كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ، وَ يَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ و قائلان بعدم فنا استدلال کرده‌اند بظواهر آیاتی که دلالت میکند بر آنکه حشر بجمع اجزاء متفرقه است مانند قصه ابراهیم علیه السلام و عزیز و حق آنست که آیات از هیچ طرف صریح نیست و دلایل عقلیه از جانبین مدخول است و جزم باحد طرفین مشکل است و اعتقاد اکثر متکلمین عامه در ارواح آنست که معدوم نمی‌شوند و اکثر متکلمین امامیه را اعتقاد آنست که ارواح و اجساد مکلفین معدوم نمی‌شوند چنانچه خواجه نصیر در تجرید گفته است دلیل سمعی دلالت بر فنای اجسام کرده است و تأویل می‌کنند در مکلف بتفریق اجزاء چنانچه در قصه ابراهیم علیه السلام وارد شده است اما بعضی از احادیث معتبره صریح است در فناء و انعدام اشیاء بالکلیه چنانکه گذشت که حضرت صادق علیه السلام در جواب زندیق فرمود که روح باقی است تا وقتی که در صور بدمند پس در آن وقت باطل میشوند اشیاء و فانی می‌شوند پس نه جسمی میماند و نه محسوسی پس برمی گردانند اشیاء را چنانچه ابتدا کرده است مدبر آنها و آنها چهار صد سال است که خلق قطع میشوند در آن و این در میان دو نفخ صور است و در بعضی از خطبه‌های نهج البلاغه که اکثر آنها را متواتر میدانند مذکور است که او است فانی کننده جمیع اشیاء بعد از وجود آنها تا آنکه موجود آنها برمی گردد مثل مفقود آنها و نیست فانی کردن اشیاء بعد از آفریدن عجیب‌تر از بوجود آوردن آنها از عدم و چگونه چنین نباشد و حال آنکه اگر جمع شوند جمیع حیوانات دنیا از مرغان و چهار پایان و جمیع اصناف آنها را و احمقان و بزرگان جمیع امت‌ها بر آنکه احداث کنند پشه‌ای را قادر بر آن نباشند و راهی بسوی آن نیابند و هرآینه حیران گردد عقل‌های ایشان در علم آن و حیران و عاجز گردد قوت‌های ایشان و برگردند وامانده و اعتراف کننده بآنکه مقهورند و اقرار کننده بعجز از انشاء و اذعان بضعف کنند از فانی کردن آن و بدرستی که حق تعالی برمی گردانند بعد از فنای دنیا تنها که هیچ چیز با او نیست چنانچه پیش از آفریدن چنین بود و بعد از فناء دنیا نه وقتی خواهد بود و نه مکانی و نه زمانی و نه حسی معدوم میگردد در آن وقت اجلها و وقتها و زایل میگردد سالها و ساعتها پس هیچ نخواهد بود مگر خداوند یگانه قهار که بازگشت جمیع امور باو است در وقتی که آنها را ایجاد کرد قدرتی نداشتند و در هنگامی که فانی خواهد کرد امتناعی نتوانستند کرد و اگر قدرت بر امتناع داشتند هرآینه دائم میبود بقای آنها و در وقتی که ایجاد آنها کرد از برای تقویت پادشاهی خود نکرد حق الیقین، ص: ۴۲۰ و از برای خوف از زوال و نقصان یا از برای یاری بر دشمنان یا از برای وحشت و تنهایی که با ایشان انس بگیرد نیافرید و بعد از آفریدن که آنها را فانی میگرداند از برای ملالی نیست که از تصرف و تدبیر بهم رسانیده باشد یا بر او سنگین و دشوار بوده باشد بقای آنها و باز میگرداند آنها را بعد از فانی کردن بدون آنکه احتیاجی بآنها داشته باشد یا استعانت و یاری بآنها بجوید و این خطبه صریح است در فنای جمیع چیزها و بنابراین چاره‌ای نیست از قول بجواز اعاده معدوم و وجوهی که از برای تصحیح معاد با قول بامتناع اعاده معدوم گفته‌اند فائده نمی‌بخشد و اظهر جواز اعاده معدوم است عقلاً و شرعاً هرگاه چیزها از کتم عدم بوجود تواند آورد چرا بعد از عدمش ایجاد نتواند کرد و حال آنکه از حد مکان بدر نرفته است و اگر کسی بر جوازش دعوی بدهد رواست اما اخبار فنای مطلق بحدی نرسیده است که افاده قطع کند پس رد اخبار نباید کرد در مرتبه احتمال بلکه ظن باید گذاشت

فصل هفتم در بیان سایر احوالیست که حق تعالی خبر داده است که پیش از قیامت واقع خواهد شد

باید بهمه آنچه حق تعالی در آیات کریمه خبر داده است از مقدمات حشر ایمان آورد و بسبب استبعادات ملاحظه و شبهه‌های فلاسفه راه تأویل در آنها نباید داد چنانچه فرموده است روزی که بیچیم آسمانها را مانند پیچیدن نامه‌ها و فرموده است هرگاه شق شود آسمانها و برنگهای مختلف نماید و باز فرموده است که منشق شود آسمان پس آن روز است باشد و فرموده است که وقتی که

آسمان را از جای خود دور کند و باز فرموده است که آسمان شکافته شود و در کواکب در مواضع متعدده فرموده است که نورشان برطرف شود و از آسمان فرو بریزند و نور آفتاب و ماه برطرف شود و ماه و آفتاب با یکدیگر جمع شوند و کوهها مانند پشم حلاجی کرده بحرکت آیند و از یکدیگر بریزند و مانند ذرها بهوا روند تا زمین هموار شود و زلزله عظیمی در زمین بهم رسد که جمع بناها و بلندیها از زمین برطرف شود و هموار شود که هیچ بلندی در آن نماند و مسطح شود و فرموده است که سؤال میکند از تو یا محمد از کوهها پس بگو که میکند آنها را پروردگار من کندن پس میگرداند زمین را بیابانی مستوی که نبینی در آن نه پستی و نه بلندی و علی بن ابراهیم در تفسیر بسند معتبر از حضرت امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که چون خداوند عالمیان خواهد که مردم را جمع و محشور کند امر میکند که منادی ندا کند پس همه جن و انس را بیک چشم بهم زدن در یک مکان جمع کند پس آسمان اول را بزیر آورد و در عقب مردم بدارد پس آسمان دوم را بزیر آورد که در برابر آسمان اول است و باین ترتیب جمیع آسمانها را بزیر آورد و حق الیقین، ص: ۴۲۱ محیط گرداند بمردم پس ابری بزیر آید با گروهی از ملائکه و منادی ندا کند باین آیه یا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنَّ اسْمَ تَطْعُمُ أَنْ تَنْفَعُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفَعُوا لَا تَنْفَعُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ یعنی ای گروه جن و انس اگر توانید که نفوذ کنید و بگریزید از اقطار آسمانها و زمین پس نفوذ کنید و نتوانید که نفوذ کرد مگر بقدرت خدا و حکم او پس حضرت گریست راوی پرسید که در این وقت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و امیر المؤمنین علیه السلام و شیعیان او در کجایند فرمود ایشان بر روی تلی چندانند از مشک خوشبو تر و بر منبرها از نور و مردم محزون میباشند و ایشان محزون نیستند و مردم میترسند و ایشان نمیترسند پس آیه‌ای خواند که مضمونش اینست که هر که بیاورد حسنه‌ای پس از برای او است بهتر از آن و ایشان از فزع آن روز ایمن‌اند پس فرمود بخدا سوگند که حسنه در این آیه ولایت امیر المؤمنین علیه السلام است و علی بن ابراهیم از آن حضرت روایت کرده است که چون روز قیامت شود جمع کند حق تعالی همه بندگان را در یک بقعه زمین و وحی مینماید بآسمان اول که فرود بیا با هر که در تست پس فرود می‌آید آسمان اول با دو برابر هر که در زمین است و آسمان دوم فرود می‌آید با دو برابر جمیع آنچه در زمین است و اهل آسمان اول و هم چنین اهل هر آسمانی بریز می‌آیند با دو برابر سابق پس جن و انس در هفت سرپرده‌اند از ملائکه پس منادی ایشان را ندا میکند به آن آیه که گذشت پس نظر میکنند که از هر طرف ملائکه بایشان احاطه کرده است و از هیچ طرف بدر نمیتوانند رفت.

فصل هشتم در بیان حشر و وحوش است

حق تعالی فرموده است که وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ یعنی هرگاه وحشیان محشور شوند و فرموده است مَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ یعنی نیست هیچ حیوانی که راه رود بر روی زمین و نه مرغی که بدو بال خود پرواز کند مگر متی چندند امثال شماها در آنکه حق تعالی ایشان را خلق کرده است و حفظ میکند و روزی میدهد و تقصیر نکرده‌ایم و ترک ننموده‌ایم در قرآن مجید یا در لوح محفوظ هیچ چیزی را که ذکر نکرده باشیم پس بسوی پروردگار خود محشور میشوند و مشهور میان مفسران آنست که مراد از حشر در این دو آیه محشور شدن در قیامت است و بعضی گفته‌اند مراد مردن ایشانست در دنیا و مشهور میان متکلمین خاصه و عامه آنست که ایشان محشور میشوند قتاده از مفسران عامه گفته است که همه چیز محشور میشود حتی مگس تا آنکه تقاص و تدارک مظالم ایشان بکنند و معتزله گفته‌اند که حق تعالی حشر میکند جمیع حیوانات را در روز قیامت تا عوض المهای حق الیقین، ص: ۴۲۲ که بایشان رسیده است در دنیا بمردن و کشته شدن و غیر آن بیابند و چون عوض آن المها بایشان رسید اگر خواهد بعضی را در بهشت باقی بدارد و اگر خواهد فانی کند ایشان را چنانچه در حدیث وارد شده است و اشاعره گفته‌اند که بر خدا واجب نیست اما حشر میکند وحوش را پس قصاص میکند حیوان شاخ دار را از برای ستمی و ظلمی که بر حیوان بی‌شاخ کرده است در دنیا آنگاه بایشان میگوید بمیرید پس همه میمیرند و در

مجمع البیان در تفسیر آیه اولی گفته‌اند که حقتعالی حشر میکند وحوش را که بایشان برساند آنچه مستحقند ایشان او را از عوضها بر المهای که بایشان رسیده است در دنیا و انتقام بکشد از برای بعضی از بعضی پس چون رسید بایشان آنچه مستحق آن بودند از عوضها پس آنها که می‌گویند که عوض دائم است و آنها که می‌گویند عوض منقطع است بعضی می‌گویند که خدا عوض را دائم میدارد از برای ایشان تفضلا و عامه روایت کرده‌اند از ابو هریره که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که حشر میکند حقتعالی جمیع خلائق را در قیامت از بهائم و دواب و پرندگان و هر چیز که باشد عدالت خدا بمرتبه‌ای میرسد در آن روز که حق بی‌شاخ را از شاخ دار میگیرند پس میگوید خاک شوید همه خاک میشوند و از این جهت است که کافر میگوید لَئِنِّي كُنْتُ تُرَابًا و آرزو میکند که او خاک شود و معذب نگردد و از ابو ذر روایت کرده‌اند که گفت روزی در خدمت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم بودم دو بز بر یکدیگر شاخ زدند حضرت فرمود میدانید که بچه سبب اینها بر یکدیگر شاخ زدند صحابه گفتند نمیدانیم حضرت فرمود لیکن خدا میداند در میان ایشان در قیامت حکم خواهد کرد و کلینی و برقی در محاسن روایت کرده‌اند که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام در خطبه‌ای فرمود یا ایها الناس گناهان سه گناه است گناهی که آمرزیده میشود و گناهی که آمرزیده نمیشود و گناهی که برای صاحبش امید آمرزش داریم و بر او میترسیم (اول) گناه بنده‌ایست که حقتعالی او را در دنیا برای آن گناه عقاب کرده باشد پس خدا از آن حکیم‌تر و کریم‌تر است که بنده را دوباره عقاب کند (دویم) ظلم بند گناست بعضی بر بعضی چون حقتعالی متوجه حساب خلائق شود قسم یاد کند و فرماید که بعزت و جلال خود سوگند که از من نمیگذرد ستم ستم‌کننده اگر چه دستی بر دستی بزند یا مسح بر کف دستی بکند و اگر چه شاخ زدن حیوان شاخ دار حیوان بی‌شاخی را باشد پس اقتصاص میکند و حقوق بعضی را از بعضی میگیرد تا آنکه احدی را مظلومه نماند پس ایشان را میرد بسوی حساب سیم گناهی است که خدا او را پوشانیده باشد بر بنده خود و روزی او کرده باشد توبه را پس او خاشع و گریان است برای گناه خود و امیدوار است رحمت پروردگار خود را و بس ما نیز برای او چنانیم که او از حق یقین، ص: ۴۲۳ برای خود و امیدواریم از برای او رحمت را و میترسیم بر او عقاب را. مؤلف گوید گوید که گویا این سه قسم در گناه مؤمنان است زیرا که کافران را در دنیا و آخرت هر دو عقاب مینمایند و خوف سیم بر او باعتبار احتمال اخلاص بشرایط توبه است و الا- بر حقتعالی واجب است قبول توبه بسبب وعده‌ای که فرموده است و در احادیث معتبره بسیار از طرق عامه و خاصه منقولست که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که در قیامت چهار کس سوار خواهند بود من بر براق و برادر صالح بر ناقه خدا که قوم او آن را پی کردند و دختر فاطمه علیها سلام بر ناقه غضبای من و علی بن ابی طالب علیه السلام بر ناقه‌های بهشت و در بعضی از روایات بجای فاطمه عم من حمزه سید الشهداء بر ناقه غضبا و در اخبار مانع الزکاء وارد شده است که هر که زکاء انعام را ندهد و بمیرد حقتعالی او را در صحرائی محشور گرداند که هر صاحب نیسی به نیش خود او را بگزد و هر صاحب سمی بر روی او راه رود و ابن بابویه بسند معتبر روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم ناقه‌ای دید که پایش را بسته‌اند و بار بر پشت آنست فرمود کجا است صاحب این ناقه بگوئید مهیا باشد که این ناقه در قیامت با او خصومت خواهد کرد و از حضرت صادق علیه السلام منقول است که هر شتری که سه حج و بروایت دیگر هفت حج بر آن بکنید آن را از چهار پایان بهشت میگردانند و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم منقولست که نیکو گردانید قربانیهای خود را که مرکب خود شما خواهد بود در صراط و ایضا مروی است که اسبان غازیان در دنیا اسبان ایشانست در بهشت و از حضرت صادق علیه السلام منقول است که از بهائم در بهشت نمیشد مگر حمار بلعم باعور و ناقه صالح و گرگ یوسف علیه السلام و کلب اصحاب کهف و از این باب اخبار بسیار است پس از ظواهر اخبار و آیات مستفاد میشود که وحوش محشور میشوند و تدارک ظلمها که بر ایشان واقع شده است میکنند و بعضی از حیوانات دیگر از برای بعضی از مصالح زنده میشوند و بعضی مانند ناقه صالح و آنها که مذکور شد داخل بهشت میشوند و آنها بثواب مکلفان برمی‌گردد و محشور شدن جمیع حیوانات و عاقبت آنها که محشور میشوند و ملائکه داخل بهشت میشوند و شیاطین داخل جهنم میشوند مگر نادری از ایشان

که ایمان آورده باشند چنانچه از بعضی روایات شاذه ظاهر میشود و عاصیان داخل جهنم میشوند و مؤمنان مثابند بایمان و اعمال صالحه اما خلاف است که ایشان داخل بهشت میشوند یا در اعراف میباشند اکثر را اعتقاد آنست که داخل بهشت میشوند و درجات ایشان پست تر است از درجات بنی آدم و بعضی گفته‌اند ثواب ایشان در اعراف خواهد بود و علی بن ابراهیم گفته است که از عالمی پرسیدند از مؤمنان جن که آیا داخل بهشت میشوند فرمود نه و لیکن حظیره‌های بسیار هست حق الیقین، ص: ۴۲۴ در میان بهشت و جهنم که مؤمنان جن و فاسقان شیعه در آنجا خواهند بود و بمحض این روایت این مدعی ثابت نمیشود و مجمل باید دانست که حقتعالی بمقتضای وعده خود ثواب عاملان را البته عطا میفرماید و ظاهر آیات آنست که ثواب ایشان نیز در بهشت باشد خصوصا آیات سوره رحمن که امتنان بنعیم بهشت بر انس و جن کرده است و این روایت دلالت میکند بر خلاف آن و بعضی از مفسران گفته‌اند در تفسیر قول حقتعالی لَمْ يَطْمِئِنَّهُمْ إِنْسُ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ یعنی جماع نکرده است حوریان ایشان را پیش از ایشان نه انسانی و نه جنی که دلالت میکند بر آنکه ایشان را ثوابی هست و زنان از حوریان دارند و بعضی گفته‌اند معنی آیه آنست که حوریان که خدا بانس میدهد انسی با او مقاربت نکرده است و آنچه بجن میدهند جنی با او مقاربت نکرده و این استدلال ضعیف است و توقف در این باب اولی است.

فصل نهم در بیان احوال اطفال و مجانین و اشباه ایشانست

بدان که خلاقی نیست میان اصحاب ما در آنکه اطفال مؤمنان با پدران خود در بهشت میروند چنانچه حقتعالی فرموده است وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ یعنی آنها که ایمان آوردند و از پی ایشان رفتند ذریه ایشان بسبب ایمان ایشان ملحق ساختیم بایشان ذریه ایشان را و کم نکردیم از ثواب اعمال پدران باین سبب چیزی را و احادیث بسیار وارد شده است که این آیه در باب اطفال مؤمنان نازل شده است که ایشان را با پدران خود به بهشت میبرند و بعضی گفته‌اند مراد بالغانند که عمل ایشان قاصر است از آنکه بدرجه پدران برسند حقتعالی ایشان را به درجه پدران ملحق میگرداند بسبب ایمان پدران ایشان و این را از ابن عباس روایت کرده‌اند و بعضی گفته‌اند هر دو در آیه داخلند و اول اظهر و اشهر است. و عامه روایت کرده‌اند از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام که رسول خدا فرمود که مؤمنان و اولاد ایشان در بهشتند پس این آیه را خواند و علی بن ابراهیم از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که اطفال شیعیان ما را حضرت فاطمه علیها سلام تربیت میکند و بهدیه میدهد پدران ایشان در قیامت و کلینی از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که قاصر بودند فرزندان از عمل پدران ملحق میگرداند پسران را پدران تا دیده‌های ایشان روشن گردد و در نوادر راوندی از حضرت امام رضا علیه السلام روایت کرده است که تزویج مکنید زن خوش‌روئی را که فرزند نیابد بدرستی که من مباحات میکنم بشما بامتها در روز قیامت مگر نمیدانی که فرزندان در زیر عرش رحمن میباشند و استغفار میکنند از برای پدران و محافظت میکند ایشان حق الیقین، ص: ۴۲۵ را ابراهیم و تربیت میکند ایشان را ساره در کوهی از مشک و عنبر و زعفران و ابن بابویه در فقیه بسند صحیح از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که چون طفلی از اطفال مؤمنان بمیرد منادی ندا میکند در ملکوت سماوات که فلان پسر فلان مرد اگر یکی از پدر یا مادر و یا خویشان مؤمن ایشان مرده است باو میدهند که او را غذا دهد و الا بحضرت فاطمه میدهند که او را غذا بدهد تا یکی از پدر و مادر و اهل بیت مؤمن او بمیرد پس حضرت فاطمه علیها سلام بایشان میدهد و ایضا بسند صحیح از آن حضرت منقولست که حقتعالی اطفال مؤمنان را بحضرت ابراهیم و ساره میدهد که غذا میدهند ایشان را بدرختی در بهشت که پستانها دارد مانند پستانهای گاو در قصری از مروارید چون روز قیامت شود ایشان را جامه‌های خوب بپوشانند و خوشبو کنند و بهدیه پدران ایشان دهند پس ایشان پادشاهان باشند با پدران خود در بهشت و این است معنی قول حقتعالی پس آن آیه را خواند که گذشت و ایضا در بعضی از کتب معتبره از حضرت باقر منقولست که چون حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در شب

معراج با آسمان هفتم رسید و پیغمبران را در آنجا ملاقات کرد گفت کجا است پدرم ابراهیم علیه السّلام گفتند او با اطفال شیعیان علی است و چون داخل بهشت شد دید که حضرت ابراهیم علیه السّلام در زیر درختی است که پستانها دارد مانند پستانهای گاو و اطفال چند از آن پستانها می‌کنند و چون پستانی از دهان طفلی بیرون می‌آید حضرت ابراهیم علیه السّلام برمی‌خیزد و پستانها را بدهان ایشان می‌گذارد پس سلام کرد بر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و از احوال حضرت علی بن ابی طالب علیه السّلام سؤال کرد فرمود او را در میان امت خود گذاشتم گفت نیکو خلیفه گذاشته‌ای حق تعالی اطاعت او را بر ملائکه واجب گردانیده است و اینها اطفال شیعیان اویند از خدا سؤال کردم که ایشان را بمن سپارد که تربیت ایشان بکنم و هر جرعه‌ای که ایشان می‌کنند طعم جمیع میوه‌ها و نهرهای بهشت را می‌یابند از او. مؤلف گوید که ممکن است که بعضی را بحضرت فاطمه علیها سلام دهند و بعضی را بابراهیم و ساره یا اول بحضرت فاطمه دهند و آن حضرت بایشان دهد و در اطفال کفار خلافت است بعضی گفته‌اند تابع پدرانند در کفر و با ایشان بجهنم می‌روند و بعضی گفته‌اند ایشان به بهشت می‌روند و بعضی گفته‌اند حق تعالی در قیامت بعلم خود با ایشان عمل می‌کند و اگر میدانند که اگر ایشان میمانند از اهل سعادت بودند ایشان را به بهشت میبرد و اگر میدانند که اگر میمانند از اهل شقاوت می‌بودند ایشان را بجهنم میبرد و بعضی گفته‌اند داخل بهشت میشوند و خدمتکاران اهل بهشت خواهند بود و بعضی مطلق گفته‌اند و اکثر گفته‌اند از اهل اعراف خواهند بود و کلینی و ابن بابویه و اکثر محدثین شیعه را اعتقاد آنست که حق تعالی در قیامت ایشان را تکلیف دیگر حق الیقین، ص: ۴۲۶ خواهد کرد بحسب آن تکلیف ایشان را مثاب و معاقب خواهد گردانید موافق احادیث بسیار که در این باب وارد شده است چنانکه ابن بابویه در خصال بسند صحیح علی المشهور روایت کرده است از زرارۀ از حضرت امام محمد باقر علیه السّلام که چون روز قیامت شود خدا حجت تمام می‌کند بر پنج کس بر طفل و بر کسی که در میان دو پیغمبر باشد یعنی از بعثت پیغمبر سابق مدتها گذشته باشد و اهل ضلالت غالب شده باشند و حق مخفی شده باشد و پیغمبر دیگر مبعوث نشده باشد مانند زمان جاهلیت بسیاری از مردم که حجت بر ایشان تمام نشده باشند معذور خواهند بود و کسی که ابتدای بعثت نفهمد و هنوز حجت قائم نشده باشد و ابله که تمیز میان حق و باطل نتواند کرد که مستضعف باشد و دیوانه که هیچ چیز نفهمد و مکلف نباشد و کر و گنگ مادر زاد پس بر هر یک از ایشان خدا حجت تمام می‌کند و پیغمبری بر ایشان مبعوث می‌گرداند و آتشی از برای ایشان می‌افروزد و پیغمبر می‌گوید بایشان که پروردگار شما امر کرده است شما را که داخل آتش بشوید و هر که داخل شد بر او بر دو سلام خواهد شد و هر که فرمان نبرد داخل آتش خواهد شد و ایضا در کافی و معانی الاخبار بسند صحیح دیگر از زرارۀ منقولست که چون روز قیامت شود اطفال را و مرد خرفی را که سن او را دریافته باشد و چیزی نفهمد و کسی که در فترت در میان دو پیغمبر مرده باشد و دیوانه و ابلهی که تمیز میان حق و باطل نکنند ایشان بر خدا حجت می‌گیرند که بر ما حجت تمام نشده بود و حق تعالی بر ایشان حجت تمام می‌کند به آنکه ملکی را بسوی ایشان می‌فرستد تا آخر آنچه در حدیث سابق گذشت و کلینی بسند حسن کالصحیح از هشام روایت کرده است که از حضرت صادق علیه السلام سؤال کردند از کسی که در فترت مرده باشد و کسی که بحد بلوغ نرسیده باشد و دیوانه باشد حضرت فرمود که خدا حجت بر ایشان تمام می‌کند آتشی می‌افروزد و می‌گوید داخل شوید پس هر که داخل شود بر او بر دو سلام خواهد بود و هر که داخل نشود حق تعالی می‌فرماید من شما را تکلیف کردم و نافرمانی گردید و ایضا باین سند مثل آن را روایت کرده است در باب گنگ و کر و طفل و کسی که در فترت بمیرد و ایضا کلینی بسند دیگر در باب اطفال روایت کرده است که در روز قیامت خدا ایشان را جمع می‌کند و آتشی می‌افروزد و امر می‌کند ایشان را که خود را در آن آتش بیندازد پس هر که خدا دادند که از اهل سعادت است خود را در آتش می‌اندازد و بر او بر دو سلامت خواهد بود و هر که خدا داند که او شقی و بد عاقبت است امتناع می‌کند و داخل نمیشود پس خدا امر می‌کند که ایشان را به آتش ببرند ایشان می‌گویند که هنوز قلم بر ما جاری نشده است خداوند جبار گوید که من مشافهۀ شما را امر کردم و اطاعت من نکردید حق الیقین، ص: ۴۲۷ پس چگونه اطاعت من میکردید هرگاه پیغمبری بسوی شما می‌فرستادم که

غائبانه شما را امر می‌کند و ابن بابویه در توحید روایت کرده است از طرق عامه از عبد الله بن سلام که گفت سؤال کردم از رسول خدا صَلَّی الله علیه و آله و سلّم که آیا خدا عذاب میکند خلق را بی‌حجتی حضرت فرمود معاذ الله عبد الله گفت پس اولاد مشرکین در بهشتند یا در جهنم فرمود که خدا اولی است بایشان چون روز قیامت شود خدا امر میکند آتشی را که آن را فلق می‌نامند و بدترین آتشیهای جهنم است در عذاب پس بیرون می‌آید از جای خود سیاه و تاریک و تیره با زنجیرها و غلها پس خدا آن را امر میفرماید که بدمد بر روی خلایق دمی‌دنی پس از شدت دمیدن آسمان پاره پاره میشود و نور ستاره‌ها برطرف میشود و دریاها خشک میشوند و کوهها برطرف میشوند و دیده‌ها تار میشود و زنان حامله فرزند می‌افکنند و اطفال پیر میشوند از هول آن در روز قیامت پس حق تعالی امر می‌کند اطفال مشرکین را که خود را در آتش بیندازند پس هر که در علم خدا گذشته است که او سعادت‌مند است خود را در آن می‌اندازد و بر او برد و سلام میشود چنانکه بر ابراهیم شد و هر که در علم خدا گذشته است که او شقی خواهد شد ابا میکند و خود را در آتش نمی‌افکند پس حق تعالی امر میکند آتش را که او را بر باید از برای آنکه ترک امر خدا کرد و امتناع نمود از دخول آتش پس تابع پدران خواهند بود در جهنم و احادیث بسیار است در این باب و از عقل بعید نیست و ابن بابویه گفته است که جماعتی از اصحاب کلام انکار این کرده‌اند و میگویند که در دار جزا تکلیف نمیباشد و جواب گفته است که دار جزای مؤمنان بهشت است و دار جزای کافران جهنم است و این تکلیف در غیر دار جزا خواهد بود مؤلف گوید که چه استبعاد دارد که قیامت از برای بعضی دار جزا باشد و از برای بعضی دار تکلیف و جزا هر دو باشد و شیخ طوسی در کتاب غیبت روایت کرده است از زراره که حضرت صادق علیه السّلام فرمود که سزاوار و لازم است بر خدا که بعضی از گمراهان اهل خلاف را داخل بهشت کند زراره گفت فدای تو شوم این چگونه میشود فرمود که امام ناطق میمیرد و امام بعد از او از روی تقیه صامت است و بظاهر دعوی امامت نمیکند پس هر که در این زمان بمیرد داخل بهشت میشود و صاحب تأویل آیات باهره از حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام روایت کرده است در تأویل قول حق تعالی در وصف اهل بهشت میفرماید یُطَوَّفُ عَلَيْهِمْ وَلَهُمْ مُخَلَّدُونَ یعنی میگردند بر دور ایشان پسران گوشواره در گوش یا همیشه ساده و مقبول که حضرت فرمود که پسران اهل دنیا اند که حسنات نداشته‌اند که ثواب دهند و گناه نکرده‌اند که ایشان را عقاب کنند ایشان را خدمتکاران اهل بهشت گردانیدند و از حضرت رسول صَلَّی الله علیه و آله و سلّم پرسیدند از اطفال مشرکین حضرت حق الیقین، ص: ۴۲۸ فرمود خدمتکاران اهل بهشتند بر صورت پسران آفریده میشوند از برای خدمت اهل بهشت و شیخ طبرسی نیز این دو حدیث را در تأویل این آیه روایت کرده است و از کلینی بسند صحیح از زراره منقولست که گفت از حضرت صادق علیه السّلام سؤال کردم که چه میفرمائی در اطفالی که پیش از بلوغ بمیرند فرمودند سؤال کردند از رسول خدا (ص) از احوال ایشان فرمود خدا دانایتر است بآنچه ایشان خواهند کرد حضرت فرمود که یعنی دست از ایشان بردارید و در باب ایشان سخنی مگوئید و علم ایشان را بخدا واگذارید. مؤلف گوید که اصل در این باب آنست که مجمل باید دانست که دلایل عقلیه و نقلیه وارد شده است از آیات و اخبار که حق تعالی عادل است و جور و ظلم نمیکند و در باب اطفال و مجانین و جماعتی که معذور باشند و حجت بر ایشان تمام نشده باشد یا عقل ایشان ناقص باشد و تمیز میان حق و باطل نتوانند نمود ایشان را بدون حجت دیگر که بر ایشان تمام شود عذاب نخواهد کرد پس یا تکلیف دیگر ایشان را خواهد کرد و ثواب و عقاب ایشان بر آن مترتب خواهد شد چنانکه در اخبار معتبره بسیار وارد شده است و بعضی از آنها را ذکر کردیم و محیی الدین اعرابی از صوفیه اهل سنت باین قائل شده است چنانچه بخاطر می‌آید که در کتاب فتوحات دیده‌ام یا ایشان را در اعراف جا میدهد یا ببهشت میرد و درجه پستی در بهشت خواهند داشت یا بعضی خدمتکار اهل بهشت خواهند بود یا بعضی در بهشت و بعضی در اعراف خواهند بود پس چنانچه در این حدیث صحیح وارد شده است علم ایشان را بخدا باید گذاشت و باید دانست که آنچه مقتضی عدالت است حق تعالی بایشان سلوک میکند و ظلم و جور نسبت بایشان نمیکند و بدون اتمام حجت ایشان را عذاب نمیکند و اگر خدمت اهل بهشت کنند بنحوی نخواهد بود که دشوار باشد بر ایشان بلکه متلذذ خواهند بود از آن چنانکه ملائکه

لذت می‌یابند از خدمات مرجوعه بایشان و الله يعلم.

فصل دهم در بیان میزانست و حساب و سؤال و رد مظالم

اشاره

بدان که خلافتی نیست در میان مسلمانان در حقیقت میزان و در قرآن مجید در مواضع متعدده وارد شده است- در سوره اعراف میفرماید وَ الْوُزْنُ يُوْمِنِدِ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلُمُونَ یعنی وزن و سنجیدن اعمال در روز قیامت حق است پس هر کس سنگین باشد ترازوهای او پس ایشانند رستگاران و هر کس سبک باشد ترازوهای او پس ایشانند آنها که زیان کرده‌اند جانهای خود را بسبب آنچه بودند که بآیات ما ستم میکردند و در سوره مؤمنان نیز نزدیک حق الیقین، ص: ۴۲۹ باین مضمون فرموده است و در باب کافران فرموده است در سوره کهف پس برپا نمیداریم از برای ایشان وزنی را و در سوره انبیا فرموده است و میگذاریم ترازوهای عدالت را از برای روز قیامت پس ظلم کرده نمیشود نفسی به هیچ ظلم و اگر از اعمال او بقدر حبه سنگینی داشته باشد از خردل آن را می‌آوریم در میزان عمل او و ما کافی هستیم از برای حساب کردن و در سوره قارعه نیز خفت و ثقل موازین را فرموده است. پس در اصل میزان شکی نیست و انکار بالکلیه کفر است اما در معنی آن خلاف است اکثر مفسرین و متکلمان عامه و خاصه بر ظاهرش حمل کرده‌اند و میگویند حق جل و علا- در قیامت ترازویی نصب مینماید که زبانه‌ای دارد و دو کفه عظیم و اعمال عباد را در آن میسبند و حسنات را در یک کفه میگذارند و سیئات را در یک کفه دیگر و این جماعت نیز خلاف کرده‌اند در کیفیت وزن زیرا که اعمال عرضی چندند و وزنی نمیدارند و قائم بنفس نمیشوند پس بعضی گفته‌اند صحایف اعمال را میکشند و عامه از ابن عمر روایت کرده‌اند که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم سؤال کردند از آن چه وزن میکنند در روز قیامت فرمود صحیفه‌ها را وزن میکنند بنابراین باید حقتعالی صحیفه‌ها را در خور وزن قرار دهد و بعضی گفته‌اند اعمال حسنه مصور میشوند بصورت‌های نورانی نیکو و اعمال سیئه مصور میشوند بصورت‌های تاریک و سیاه و آنها را با یکدیگر وزن میکنند و بعضی بتجسم اعمال قائلند و میگویند باعتبار اختلاف نشئات انقلاب حقایق جایز است چنانچه علم و معرفت در عالم رؤیا بآب و شیر مصور میشود و این سخن از طریق عقل بسیار دور است و با معادی که اهل اسلام قائلند موافقت ندارد زیرا که ایشان بعود همین بدن قائلند و باختلاف نشئات قائل نیستند و با این حال قول بانقلاب حقایق سفسطه است و اقرب بعقل آنست که حقتعالی مناسب آن اقوال و افعال و اخلاق از جواهر چیزی چند خلق کند از صور حسنه و قبیحه که حسن و قبح آنها مصور و معاین گردد بلی با مذهب کسی موافقت که معاد را در عالم خیال و مثال و اجساد مثالیه قائل باشد و ایضا خلاف است بر تقدیر حمل میزان بر حقیقت آن که آیا از برای همه کس یک ترازو است یا آنکه ترازوی هر کس جداست و بر تقدیر جدا بودن هر کس را یک ترازو است یا باعتبار عقاید و اعمال او و اخلاق و انواع افعال او ترازوهای متعدده هست و چون خصوص این شقوق معلوم نیست ایمان اجمالی در این ابواب کافی است و جمعی از متکلمین خاصه و عامه قائل شده‌اند بآنکه میزان کنایه از عدل است و موازنه میان مقادیر ثواب و عقاب اعمال بر وجه عدالت و میگویند اگر آن شخص اقرار بعدالت حقتعالی دارد چه احتیاج بکشیدن و ترازو است و اگر اعتقاد ندارد باین حق الیقین، ص: ۴۳۰ کشیدن کی باور میکند و میتواند گفت که خود جسمی چند را آوردی و سنجیدی و این رجحان را ظاهر کردی من چه دانم که بر وجه عدالتست پس فایده در این کشیدن نیست و مؤید در اینست آنچه در احتجاج از هشام بن الحکم منقولست که زندیقی سؤال کرد از حضرت صادق علیه السلام از میزان حضرت فرمود که اعمال اجسام نیستند که سبکی و سنگینی داشته باشند و کسی محتاج است بوزن کردن چیزی که عدد اشیاء را نداند و ثقل و خفت آنها را نداند و خدا هیچ چیز مخفی از او نیست پرسید که پس چه معنی دارد

میزان فرمود که مراد عدل است پرسید چه معنی دارد آنکه میفرماید که هر که سنگین شود موازین او فرمود هر که راجح شود عمل خیر او کلینی و ابن بابویه بسند معتبر از هشام بن سالم روایت کرده است که از حضرت صادق علیه السلام پرسیدند از معنی قول حق تعالی وَ نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فرمود که موازین انبیاء و اوصیاء و اوصیاء و شیخ مفید گفته است که میزان تعدیل میان اعمالست و جزای آنها و هر جزائی را در موضع خود قرار دادن و هر حقی را بصاحبش رسانیدن و آن معنی ندارد که حشویه فهمیده‌اند که در قیامت ترازوها است مانند ترازوهای دنیا که هر میزانی دو کفه داشته باشد و اعمال را در آنجا بگذارند زیرا که اعمال عرضی چندند و اعراض را وزن نمیتوان کرد و موصوف بخفت و ثقل میشوند بر سبیل مجاز و مراد آنست که هر چه ثقیل باشد از اعمال یعنی بسیار باشد و استحقاق ثواب عظیم داشته باشد و آنچه خفیف و سبک باشد یعنی قدرش کم باشد و صاحبش استحقاق ثواب جزیل داشته باشد و حدیثی که وارد شده است که حضرت امیر المؤمنین و ائمه از ذریه او موازین‌اند مراد آنست که ایشان تعدیل میان اعمال و حکم میکنند در آن باب بعدل و ثواب و در محاورات میگویند فلان نزد من در میزان فلان است و مراد آنست که نظیر اوست و آنچه حق تعالی در حساب و خوف از آن فرموده است مراد آنست که او را بر اعمالش بازدارند و هر که را چنین کنند از تبعات آنها خلاص نمیشود و هر که را خدا عفو کند از او فایز میشود بنجات و کسی که سنگین باشد موازین او که استحقاق ثوابش زیاد باشد ایشان رستگارانند و هر که سبک باشد موازینش بآنکه طاعتش کم باشد و مستحق ثواب نباشد پس ایشان زیانکار جانهای خودند و در جهنم مخلد خواهند بود و قرآن مجید بلغت عرب نازل شده است و حقیقت و مجازی که شایع است در لغت ایشان مؤلف گوید که باین وجوه عقلیه و استبعادات و همیه دست از ظواهر آیات برداشتن مشکل است اما چون روایات در این باب متعارض باید باصل میزان اعتقاد کرد و معنی آن را بعلم ایشان گذاشت و جزم باحد طرفین مشکل است.

(و اما حساب و سؤال و حکم در مظالم عباد)

آیات و اخبار در آنها بسیار است و ایمان بآنها مجعلا واجب است و در روایات بسیار وارد شده است که خدا سریع الحساب و اسرع الحاسبین است و بعضی را فرموده است که از برای ایشانست سوء حساب و شدت حساب و فرموده است که بسوی ما است بازگشت ایشان و بر ما است حساب ایشان و فرموده است که سؤال میکنیم از آنها که رسولان بسوی ایشان فرستاده شده است و از مرسلین سؤال میکنیم و در روایات وارد شده است که حق تعالی حساب میکند خلائق را بقدر یک چشم بهم‌زدن و در روایات دیگر بقدر دوشیدن شیر گوسفندی و از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام منقولست که خدا را مشغول نمیگرداند حساب احدی از حساب دیگری چنانکه مشغول نمیگرداند او را روزی دادن دیگری و ابن بابویه در رساله عقاید گفته است که اعتقاد ما در حساب و میزان آنست که آنها حقند یعنی بعضی را خود متوجه می‌شود و بعضی را بحجت‌های خود میگذارد پس حساب انبیاء و ائمه را خود میکند و هر پیغمبری حساب اوصیای خود را میکند و اولیاء متولی حساب آنها میشوند و حق تعالی گواه است بر انبیاء و رسل و ایشان گواهانند بر اوصیاء و ائمه گواهانند بر مردم چنانچه حق تعالی فرموده است تا بوده باشد رسول گواه بر شما و بوده باشید شما گواهان بر مردم و باز فرموده است پس چگونه خواهد بود حال ایشان در وقتی که بیاوریم از هر امتی گواهی و بیاوریم تو را گواه بر آنها و فرموده است وَ يَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ شَاهد حضرت امیر المؤمنین علیه السلام است و حضرت صادق علیه السلام فرمود که موازین انبیاء و اوصیاء و بعضی از خلق بی حساب ببهشت میروند و سؤال بهمه خلق وارد میشود زیرا که فرموده است فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَ لَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ یعنی از دین سؤال میکنند و اما غیر دین پس سؤال نمیکنند مگر از کسی که او را حساب کنند زیرا که حق تعالی میفرماید فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ یعنی پس در آن روز سؤال کرده نمیشود از گناه او نه انسی و نه جنی از شیعه بنی آدم و ائمه نه غیر ایشان هم چنانکه در تفسیر اهل بیت وارد شده است و هر که را حساب میکنند او معذب است اگر چه بطول بازداشتن در موقف قیامت باشد و نجات نمیابد از جهنم و و داخل بهشت نمیشود مگر برحمت خدا و حق تعالی خطاب میفرماید

بندگان را از اولین و آخرین بحساب اعمال ایشان بیک خطا و یک دفعه که هر یک حساب عمل خود را می‌شنوند و از دیگری را نمی‌شنوند و گمان می‌کند که او مخاطب است و بس نه دیگری و مشغول - نمی‌گرداند مخاطبه و فارغ می‌شود از حساب اولین و آخرین در مقدار یک ساعت از ساعات دنیا حق الیقین، ص: ۴۳۲ و بیرون می‌آورد از برای هر کس نامه‌ای که آن را ملاقات می‌کند گشوده شده که جمیع اعمالش در آن نوشته شده است و هیچ صغیره و کبیره نیست مگر آنکه در آن نامه داخل است پس او را حساب کننده نفس خود می‌گرداند و حاکم بر خود می‌گرداند و باو می‌گوید بخوان نامه خود را نفس تو بس است امروز برای حساب تو و جماعتی را خدا مهر بر دهان می‌گذارد - و گواهی می‌دهند دست‌ها و پاها و جمیع جوارح ایشان و کرده‌های ایشان و خواهند گفت پوست‌های خود که چرا گواهی دادید بر ما گویند بسخن آوردمان آن خداوندی که هر چیزی را بسخن آورده است و خلق کرده است شما را اول مرتبه و بسوی اوست بازگشت شما تمام شد کلام صدوق و جمع میان اخبار باین نحو کرده است و کلینی از حضرت علی بن الحسین علیه السلام روایت کرده است که از برای اهل شرک نصب ترازوها نمی‌شود و دیوانها گشاده نمی‌شود ایشان را فوج فوج بی حساب بجهنم می‌برند و نصب موازین و نشر دواوین از برای اهل اسلام می‌باشد و علی بن ابراهیم و ابن بابویه و شیخ طوسی بسندهای معتبر از حضرت باقر روایت کرده‌اند که دو قدم بنده از پیش حقتعالی از جای خود حرکت نمی‌کند تا سؤال کند از او از چهار خصلت از عمر او که در چه چیز فانی کرده است و از جسد او یا از جوانی او که در چه چیز کهنه کرده است و از مال که از کجا کسب کرده و در چه چیز خرج کرده است و از محبت ما اهل بیت و ابن بابویه بسند معتبر از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که چون روز قیامت شود دو بنده مؤمن را از برای حساب بازدارند که هر دو از اهل بهشت باشند یکی فقیر و دیگری غنی در دنیا پس فقیر گوید که خداوند از برای چه مرا بازمی‌داری بعزت تو قسم که میدانی که ولایت و حکومتی بمن نداده بودی که عدالت کنم در آن یا جور کنم و مال زیادی بمن نداده بودی که حق تو بر آن واجب شده باشد و داده باشم یا نداده باشم و روزی مرا بقدر کفاف میدادی بقدر آنچه میدانستی که مرا کافی است و مقدر کرده بودی پس خداوند جلیل فرماید که راست می‌گوید بنده من بگذارید تا داخل بهشت شود و آن غنی می‌ماند تا آنکه آن قدر عرق از او جاری شود که اگر چهل شتر بیاشامد کافی باشد ایشان را پس داخل بهشت شود و آن فقیر باو گوید که چه چیز تو را حبس کرد گوید طول حساب پیوسته چیزی بعد از چیزی از تقصیرات ظاهر میشد و خدا مرا می‌بخشید تا آنکه مرا برحمت خود فرو گرفت و ملحق نمود به توبه کاران تو کیستی گوید من آن فقیرم که با تو بودم در محشر گوید نعیم بهشت تو را تغییر داده است که من تو را نشناختم و در کتاب زهد حسین بن سعید روایت کرده است که مردی بخدمت حضرت باقر علیه السلام آمد و گفت یا بن رسول الله من گناهی کرده‌ام که میان من حق الیقین، ص: ۴۳۳ و خداست و بر آن احدی از مخلوقین مطلع نشده است و بر من گرانست و تو را از آن جلیل تر میدانم که آن را بتو عرض کنم حضرت فرمود که چون روز قیامت شود و خدا محاسبه بنده مؤمن خود بکند او را بر یک یک از گناهان او مطلع گرداند و بپایمزد و بر آنها مطلع نگرداند نه ملک مقربی و نه پیغمبر مرسل را و بعضی از گناهان را از او مستور دارد که موجب زیادتای خجلت او نگردد پس گوید بسیئات او که حسنات شویید اینست معنی قول حق تعالی فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا یعنی بدل می‌کند خدا گناهان ایشان را بحسنات و خدا آمرزنده رحیم است و بروایت دیگر شیخ طوسی فرمود که مؤمن گناهکار را می‌آورند در روز قیامت و در مقام حساب بازمی‌دارند و حقتعالی خود متوجه حساب او می‌گردد و مطلع نمی‌گرداند بر حساب او احدی از مردم را و گناهانش را بر او می‌خواند و چون اقرار بگناهان خود کرد حقتعالی کاتبان اعمال او را امر می‌کند که بدل کنید گناهان او را بحسنات و ظاهر گردانید آنها را برای مردم چون بینند مردم می‌گویند که این بنده یک گناه نداشته پس امر می‌کند او را به بهشت ببرند و این است تأویل این آیه و این در گناه کاران شیعیان ما است و بس و در عیون اخبار الرضا علیه السلام منقول است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که حقتعالی حساب می‌کند همه خلق را مگر کسی که با خدا شریک قرار داده باشد و او را بی حساب بجهنم می‌فرستد و ایضا بسندهای بسیار معتبر منقول است که اول چیزی که

از بنده سؤال میکنند محبت ما اهل بیت است و شیخ طوسی در امالی و دیگران روایت کرده‌اند که در نامه‌ای که حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام با محمد بن ابی بکر باهل مصر نوشت فرمود که هر که عمل کند خالص از برای خدا اجر او را حق تعالی در دنیا و آخرت باو عطا فرماید و مهمات او را در هر دو کفایت فرماید و حق تعالی میفرماید که ای بندگان من که ایمان آورده‌اید پرهیزید از عذاب پروردگار خود از برای آنها که اعمال نیکو کرده‌اند در این دنیا نعمت حسنه است و زمین خدا واسع است و داده میشود بصبر کنندگان مزد ایشان بی حساب پس آنچه خدا بمؤمنان داده است در دنیا حساب نمیکند ایشان را بآن در آخرت حق تعالی میفرماید لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَ زِيَادَةٌ یعنی برای آنها که نیکی کرده‌اند جزای نیکو هست و زیادتی بر آن جزای حسنی بهشت است و زیاده در دنیا است و از حضرت صادق علیه السّلام منقول است که هیچ بنده نیست مگر آنکه خدا را بر او حجتی هست یا در گناهی که او را کسب کرده است یا در نعمتی که تقصیر کرده است در شکر آن و از حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام منقول است که باز میدارند بنده را در قیامت نزد حق حق یقین، ص: ۴۳۴ تعالی پس میفرماید که مقایسه کنید میان نعمتهای من و عمل او پس نعمتهای خدا فرو میگیرد اعمال او را و حق تعالی میفرماید که نعمتهای مرا باو ببخشید و مقایسه کنید میان خیر و شر او اگر مساوی باشند عملهای او حق تعالی شر را بخیر برطرف میکند و او را داخل بهشت میگرداند و اگر خیرش زیادتی کند حق تعالی به آن زیادتی او را ثواب وافی میدهد و اگر اعمال شرش زیادتی میکند و پرهیزکاری از شرک کرده است یعنی شیعه است و عقایدش درست است خدا او را می‌آمرد برحمت خود اگر خواهد و تفضل میکند بعفو خود بر او و شیخ طوسی از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که چون روز قیامت شود خدا ما را موکل گرداند به حساب شیعیان ما پس آنچه از خداست از خدا سؤال میکنیم که از برای ما ببخشد پس آن از ایشانست و آنچه حق ما است بایشان میبخشیم پس حضرت این آیه را خواند إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ و در بصائر از حضرت صادق علیه السّلام منقولست که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که من اول کسی‌ام که نزد خدا می‌آیم در قیامت پس می‌آید نزد من کتاب خدا پس اهل بیت من پس امت من پس خدا سؤال میکند از امت من که چه کردید در کتاب من و اهل بیت پیغمبر خود و عیاشی روایت کرده است که حضرت صادق علیه السّلام در تفسیر این آیه إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصِيرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا فرمود یعنی گوش را سؤال میکنند از آنچه شنیده است و چشم را از آنچه دیده است و دل را از آنچه اعتقاد کرده است و کلینی و برقی بسندهای صحیح از آن حضرت روایت کرده‌اند که سه چیز است که بنده مؤمن را بر آن حساب نمیکند طعامی که بخورد و جامه‌ای که بپوشد و زوجه صالحه که او را معاونت نماید و فرج خود را باو حفظ کند از حرام و در عیون اخبار الرضا (ع) منقول است که آن حضرت فرمود که در دنیا نعیم حقیقی نیست بعضی از فقهاء عامه که حاضر بودند گفتند که حق تعالی میفرماید ثُمَّ لَنَسْأَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ یعنی سؤال کرده میشوید در روز قیامت از نعیم و آب سرد مراد است و آن از نعمت دنیا است حضرت بصدای بلند فرمود که شما چنین تفسیر کرده‌اید و خلاف‌ها کرده‌اید بعضی گفته‌اند آب سرد است و بعضی گفته‌اند طعام خوشبوی نیکو است و بعضی گفته‌اند خواب لذیذ است و خبر داد مرا پدرم که این اقوال نزد جدم حضرت صادق علیه السّلام مذکور شد حضرت در غضب شد و فرمود که خدا سؤال نمیکند بندگان را از چیزی که بر ایشان تفضل کرده باشد و منت نمیگذارد بر ایشان به آن و منت گذاشتن بانعام از مخلوقین قبیح است پس چگونه بخالق عز و جل توان نسبت داد چیزی را که از برای مخلوقین نپسندیده است و ایشان را نهی از آن کرده است و لیکن نعیم محبت ما اهل بیت است و موالات و اعتقاد بامامت حق یقین، ص: ۴۳۵ ما است که خدا بعد از توحید و نبوت از آن سؤال میکند و آن را نعیم گفته است زیرا که بنده هرگاه وفا بآن بکند آن را میرساند به نعیم ابدی بهشت که زوال ندارد و بتحقیق که خبر داد مرا پدرم از پدران بزرگواران خود از حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بعلی علیه السّلام گفت یا علی بدرستی که اول چیزی که سؤال کرده میشود بنده از آن بعد از مرگش شهادت بوحدانیت خداست و آنکه محمد رسول او است و آنکه تو ولی و صاحب اختیار مؤمنانی بسبب آنچه از برای تو قرار داده است از امامت و من از برای تو قرار داده‌ام از وصایت پس

هر که اعتقاد کند اینها را می‌رود بسوی نعمتی که زوال ندارد. و کلینی بسند معتبر از حضرت علی بن الحسین علیه السلام روایت کرده است که حضرت امیر-المؤمنین علیه السلام فرمود که چون روز قیامت شود حق تعالی مردم را محشور گرداند از قبرها عریان و پا برهنه و بی‌ریش و بی‌عیب بروشی که در روز اول خلق شده بودند در یک صحرا برانند ایشان را تا آنکه بایستند در عقبه محشر و ازدحام بیاورند و بر یکدیگر سوار شوند و نگذارند که از این عقبه بگذرند پس نفسهای ایشان بگیرد و عرقهای ایشان بسیار شود و ناله و گریه ایشان بلند شود و این اول هولی است از احوال قیامت پس ملکی از ملائکه از جانب خداوند جبار ندا کند که همه بشنوند پس صداهای ایشان پست شود و دیده‌های ایشان خاشع گردد و بدنهای ایشان بلرزد و دل‌های ایشان ترسان شود و سرها بلند کنند بسوی آسمان پس خداوند حاکم عادل ندا کند ایشان را که منم خداوندی که جز من خداوندی نیست و حاکم عادل و ظلم نمیکنم و امروز میان شما بعدالت حکم میکنم و حق ضعیف را از قوی میگیرم و ظلمهای مردم را بحسنات مبدل میکنم و بر بخشنده‌های مظلومه‌ها ثواب میدهم و نمیگذرد از این عقبه امروز ظالمی که نزد او مظلومه بوده باشد مگر مظلومه که صاحبش ببخشد و من او را ثواب بدهم پس بچسبید بر یکدیگر و مظلومه‌های خود را طلب کنید از هر که ستمی بر شما کرده باشد در دنیا و من گواهم از برای شما بر ایشان و بس است گواهی من پس مظلومان میگردند ظالمان را پیدا میکنند و طلب مظلومه‌های خود را از ایشان میکنند و مدتها بر این حال میماند پس حال ایشان شدیدتر میشود و عرق ایشان بیشتر میشود و بروایت دیگر عرق ایشان تا رانهای ایشان می‌آید و فریاد و فغان ایشان بیشتر میشود و بروایت دیگر اکثر ایشان آرزو میکنند که از سر مظالم خود بگذرند و از این عقبه نجات یابند پس منادی ندا کند ایشان را که خاموش شوید و ندای پروردگار خود را بشنوید چون خاموش شوند ندا رسد که حق تعالی میفرماید که اگر میخواهید مظلومه‌ها را بیکدیگر به بخشید و از این عقبه بگذرید و حق یقین، ص: ۴۳۶ اگر نمی‌بخشید مظلومه‌های شما را میگیریم پس اکثر ایشان شاد میشوند مظلومه‌ها را میبخشند بامید آنکه از این شدت نجات یابند و بعضی از ایشان میگویند پروردگارا مظلومه‌های ما بزرگتر است از آنکه ببخشیم پس ندا میرسد برضوان خازن بهشت که قصری از نقره از قصرهای بهشت و جنت الفردوس را بیاراید بانواع نعمتها و ظرفهای طلا و نقره و حوریان و غلمان و در نظر ایشان جلوه دهند پس منادی ندا کند از جانب حق تعالی که ای گروه خلائق سر بلند کنید و این قصر را مشاهده کنید چون نظر کنند هر یک آرزو کنند که آن قصر از او باشد پس منادی ندا کند که این قصر از کسی است که عفو کند مظلومه مؤمنی را پس اکثر آنها عفو کنند و خلاص شوند و قلبی بمانند که عفو نکنند پس حق تعالی فرماید که داخل بهشت من نمیشود کسی که مظلومه احدی از مسلمانان در ذمه او باشد تا آنکه آن مظلومه را در وقت حساب از او بگیرند ای گروه خلائق مستعد شوید پس راه ایشان را میکشایند که بعرصه حساب درآیند نزد عرش الهی و دیوانها گشاده گردد و میزانه‌ها برپا شود و پیغمبران و ائمه که شهداء و گواهان بر خلقند و هر امامی گواهی میدهد بر اهل عالم خود که در میان ایشان قیام بامر الهی نموده است و ایشان را بسوی خدای خود خوانده است پس مردی از قریش گفت یا بن رسول الله هرگاه از برای مرد مؤمنی نزد کافری مظلومه باشد چه چیز از کافر خواهد گرفت و حال آنکه او از اهل جهنم است حضرت فرمود که می‌اندازند از گناهان مسلمان بقدر آنچه از او بر کافر است پس کافر را عذاب میکنند بسبب آن مظلومه با عذابی که بسبب کفر دارد بقدر آنچه از مظلومه مسلمانان نزد او هست پس آن مرد پرسید که اگر مظلومه‌ای از مسلمانی نزد مسلمانی باشد چگونه مظلومه را از مسلمانان میگیرند فرمود از حسنات ظالم بقدر حق مظلوم میگیرند و می‌افزایند بر حسنات مظلوم پرسید که اگر ظالم حسنات نداشته باشد چه میکنند فرمود از گناه مظلوم بقدر آن میگیرند و بر گناهان ظالم می‌افزایند و در علل الشرایع منقول است که در روز قیامت صاحب قرض می‌آید و شکایت میکند اگر آن قرض دار حسنات دارد از برای صاحب قرض میگیرند و اگر حسنه ندارد گناهان صاحب قرض را بر او گذارند. مؤلف گوید که از اخبار و آیات معلوم میشود که حقیقت اصل حساب و سؤال در قیامت معلوم است و خصوصیات آنها که از کی حساب و سؤال میکنند و کی را بی حساب بیهشت یا جهنم میرند معلوم نیست و ایضا معلوم نیست که از چه چیز سؤال میکنند و حساب مینمایند جمعی را اعتقاد آنست که از جمیع اموال و

نعمتهای دنیا سؤال میکنند چنانچه در احادیث عامه و خاصه وارد شده است که از برای حلال دنیا حسابست و از برای حرامش عقابست و در احادیث حق الیقین، ص: ۴۳۷ سابقه گذشت که مؤمن را بر نعمتهای دنیا حساب نیست. و در بعضی احادیث گذشت که در مأکول و ملبوس و منکوح حساب نمیباشد و در ثواب بسیاری از اعمال وارد شده است که میشود عامل آن بی حساب داخل بهشت شود و آنچه در باب بی حساب بیهشت رفتن جمعی وارد شده است مخصص عمومات خواهد بود و حساب نسبت بغیر ایشان بعمل خواهد آمد و جمع میان احادیث دیگر بدو وجه میتوان کرد: اول آنکه حساب نکردن نعمتهای دنیا نسبت بمؤمنان باشد و حساب کردن نسبت بغیر ایشان. دوم آنکه حساب نکردن در امور ضروریه باشد مانند آنسه چیز که مذکور شد و حساب کردن در غیر امور ضروریه باشد مانند اسراف و تبذیر و صرف در محرمات و کسب کردن از وجوه غیر مشروع یا زیاده از قدر ضرورت جمع کردن و عمر را در تحصیل آن ضایع کردن و بدان که احادیث مختلف است در باب عریان محشور شدن و پوشیده مبعوث شدن و در بعضی وارد شده است که عریان محشور میشوند چنانچه حدیث فاطمه بنت اسد بر آن دلالت داشت و در احادیث معتبره منقولست که نیکو کنید کفنه‌های مرده‌های خود را که بآنها محشور خواهند شد و ممکنست که اول در باب غیر مؤمنان مطلق یا غیر مؤمنان کامل باشد و ثانی در باب مؤمنان یا کامل ایشان باشد و در باب فاطمه بنت اسد خوابیدن حضرت از برای مزید اطمینان باشد.

فصل یازدهم در بیان سؤال از رسل و شهادت شهداء و دادن نامه‌ها بدست راست و چپ و بعضی از احوال و احوال روز قیامت است:

حق تعالی میفرماید روزی که جمع کند خدا رسولان را و فرماید که چه بود آنچه اجابت شما کردند امتهای شما گویند علمی نیست ما را توئی بسیار داننده غیبه‌ها و فرموده است که پس ما البته سؤال خواهیم کرد آنها را که پیغمبران بسوی ایشان فرستاده شده است و البته سؤال خواهیم کرد از فرستاده شدگان و خبر خواهیم داد ایشان را بعلم و ما غائب نبودیم از کرده‌های ایشان و فرموده است که چگونه خواهد بود حال امتها در وقتی که بیاوریم از هر امتی گواهی از نفس ایشان و تو را بیاوریم بر ایشان گواه و فرموده است که روزی که برانگیزیم از هر امتی گواهی بر ایشان از نفس ایشان و بیاوریم ترا گواه بر ایشان و فرموده است که تا بوده باشد رسول گواه بر شما و بوده باشید شما گواهان بر مردم و فرموده است که از برای ایشانست عذاب عظیمی روزی که گواهی دهند بر ایشان زبانهای ایشان و دستهای ایشان و پاهای ایشان بآنچه میکردند و حق الیقین، ص: ۴۳۸ دادن نامه سعءاء بدست راست و اشقیاء بدست چپ در آیات بسیار وارد شده است و باسانید صحیح منقولست در تفسیر قول حق تعالی ما ذا أُجِبْتُمْ یعنی از رسولان میپرسند که چگونه اجابت شما کردند امتهای شما در حق اوصیاء شما ایشان در جواب میگویند لا عِلْمَ لَنَا یعنی نمیدانیم که بعد از ما چه کردند باوصیاء ما و علی بن ابراهیم بسند کالصحیح از حضرت امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است در تفسیر قول حق تعالی هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ یعنی این روزی است که نفع میدهد راستگویان را راستگوئی ایشان حضرت فرمود که چون روز قیامت شود محشور شوند مردم از برای حساب میگذرند بر احوال روز قیامت و بعرضه حساب نمیرسند مگر بعد از آنکه مشقت بسیار بکشند پس ایشان را نزد عرش الهی بازدارند و حق تعالی بایشان خطاب کند پس اول کسی را که بطلبند بندائی که جمیع خلائق بشنوند محمد بن عبد الله سید قرشی عربی را بطلبند و او را از جانب عرش بازدارند پس صاحب و امام شما علی بن ابی طالب را بطلبند پس بیاید و از جانب چپ رسول خدا بایستد پس ائمه و ذریه آن حضرت را با سایر امت بطلبند و از جانب چپ حضرت امیر المؤمنین علیه السلام بازدارند پس هر پیغمبری را با امت او از اول پیغمبران تا آخر ایشان با امتهای ایشان بطلبند و از جانب چپ عرش الهی نایستند در صورت آدمیان پس حق تعالی از او سؤال کند که نوشتی در لوح آنچه تو را الهام و امر بآن نموده بودم از وحیه‌های من قلم گوید ای پروردگار من تو میدانی که من نوشتم آنچه مرا امر و الهام بنوشتن آن کرده بودی از وحی خود حق تعالی فرماید کی گواه میدهد از برای تو باین گوید پروردگارا آیا بر سر تو احدی از خلق بغیر تو مطلع میتواند شد حق تعالی

فرماید که حجت خود را تمام کردی پس لوح را بطلبد او بیاید بصورت آدمیان تا با قلم بایستد پس حقتعالی باو بفرماید که آیا قلم بر تو رقم کرد و حیها را که من او را الهام کرده بودم و امر بآن نموده بودم لوح گوید بلی پروردگارا و آن را رسانیدم باسرافیل پس اسرافیل را بطلبند و بیاید بصورت آدمیان و با لوح و قلم بایستد پس حقتعالی فرماید که آیا رسانیدتو لوح آنچه در آن نوشته بود از وحی گوید بلی پروردگارا و رسانیدم او را بجبرئیل پس جبرئیل را بطلبند و بیاید در پهلوی اسرافیل بایستد پس خداوند جلیل فرماید که آیا اسرافیل بتو رسانیده آنچه باو رسانیده بود گوید بلی پروردگار من و رسانیدم آن را بجمع پیغمبران و انفاذ کردم بسوی ایشان آنچه بمن رسیده بود از امر تو و اداء رسالت تو بهر پیغمبری و رسولی نمودم و جمیع وحیها و حکمتها و کتابهای ترا بایشان رسانیدم و آخر کسی که رسالت و وحی و حکمت و علم و کتاب و کلام ترا باو رسانیدم محمد بن عبد الله عربی حق الیقین، ص: ۴۳۹ قرشی حرمی بود که حبیب تو است - حضرت باقر علیه السلام فرمود که پس اول کسی را که میخوانند از فرزندان آدم از برای سؤال کردن محمد بن عبد الله است خدا او را نزدیک عرش خود جا میدهد و هیچ کس را در آن روز قرب و منزلت او نزد خدا مثل او نخواهد پس پروردگار عزت او را خطاب میکند که آیا جبرئیل بتو رسانید آنچه وحی کرده بسوی تو و او را برای آن بسوی تو فرستاده بودم از کتاب و حکمت و علم من و آیا اینها را وحی کرد بسوی تو پس رسول خدا گوید ای پروردگار من بمن رسانید جبرئیل آنچه وحی کرده بودی بسوی او و فرستاده بودی او را بآن از کتاب تو و علم و حکمت تو و وحیها را آورد بسوی من پس حقتعالی فرماید بمحمد صلی الله علیه و آله و سلم که آیا رسانیدی بامت خود آنچه بتو رسانیده بود جبرئیل از کتاب و حکمت و علم من حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم گوید بلی ای پروردگار من رسانیدم بامت خود آنچه را وحی کرده بودی بسوی من از کتاب و حکمت و علم تو و جهاد کردم در راه تو پس حقتعالی گوید بمحمد که کی شهادت میدهد از برای تو باین آن حضرت گوید پروردگارا تو شاهی از برای من بتبلیغ رسالت و ملائکه تو و نیکان از امت من و شهادت تو کافی است از برای من پس ملائکه را بطلبند و ایشان گواهی دهند از برای آن حضرت که تبلیغ رسالت نمود پس امت محمد را بطلبند و سؤال کنند از ایشان که آیا رسانید محمد صلی الله علیه و آله و سلم بشما رسالت و کتاب و حکمت و علم مرا و تعلیم شما نمود اینها را پس شهادت دهند از برای آن حضرت که تبلیغ رسالت و حکمت و علم نمود پس خداوند جلیل فرماید که آیا بعد از خود در میان امت خود کسی را خلیفه و جانشین خود گردانیدی که در میان ایشان بحکمت و علم من قیام نماید و تفسیر کند از برای ایشان کتاب مرا و بیان کند اموری را که در آنها اختلاف نکنند بعد از تو و حجت و خلیفه من باشد در زمین پس محمد گوید بلی ای پروردگار من خلیفه کردم در میان ایشان علی بن ابی طالب علیه السلام را که برادر من و وصی من و وزیر من بود و بهترین امت من بود و نصب کردم او را از برای ایشان در حیات خود که نشانه راه هدایت باشد و ایشان را دعوت کردم باطاعت او و او را خلیفه گردانیدم در امت خود که امام و پیشوای ایشان باشد و پیروی او بکنند امت تا روز قیامت پس علی بن ابی طالب را بطلبند و از او پرسند که آیا محمد وصیت کرد بسوی تو و ترا خلیفه نمود در امت خود و تو را نصب کرد در حیات خود که ایشان را نشانه راه هدایت باشی و آیا بعد از او قائم مقام او گردیدی حضرت گوید بلی ای پروردگار من محمد وصیت نمود بسوی من و مرا خلیفه گردانید در امت خود و چون محمد را بسوی خود بردی انکار من کردند امت او و مکر کردند با من و مرا ضعیف گردانیدند و نزدیک شد که مرا بکشند و مقدم داشتند بر من حق الیقین، ص: ۴۴۰ کسی را که مؤخر گردانیده بودی و مؤخر گردانیدند کسی را که مقدم گردانیده بودی و سخن مرا نشنیدند و اطاعت من نکردند پس قتال کردم با ایشان بفرموده تو تا آنکه مرا کشتند پس با علی گوید که آیا بعد از خود در امت محمد حجتی و خلیفه‌ای در زمین گذاشتی که دعوت کند بندگان مرا بسوی دین من و راه رضای من علی گوید ای پروردگار من در میان ایشان گذاشتم حسن پسر خود را و پسر دختر پیغمبر تو را پس حضرت امام حسن علیه السلام را بطلبند و همان سؤال که از علی بن ابی طالب علیه السلام کردند از او بکنند و همچنین هر امامی بعد از امامی را بطلبند و حجت او را بر اهل زمان خود تمام کند پس حقتعالی عذر ایشان را قبول نماید و اجازه حجت ایشان بکند در این وقت

حقتعالی فرماید که این روزی است که نفع میبخشد راستگویان را راستی ایشان. و کلینی بسند معتبر از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که چون روز قیامت شود خداوند عالم همه خلائق را جمع کند اول کسی را که بطلبند حضرت نوح باشد پس از او بپرسند که آیا تبلیغ رسالت کردی گوید بلی گویند کی گواهی میدهد از برای تو گوید محمد بن عبد الله پس نوح بیرون آید و پا بر سر مردم گذارد تا بیاید بنزد محمد و او بر روی تلی باشد از مشک و علی با او باشد و این است معنی قول حقتعالی فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سَيِّئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا یعنی چون ببینند او را صاحب قرب و منزلت نزد حقتعالی بد و متغیر گردد روهای کافران پس نوح گوید یا محمد حقتعالی از من گواه طلبید بر تبلیغ رسالت حضرت گوید ای جعفر و ای حمزه بروید و گواهی بدهید از برای نوح که او تبلیغ رسالت کرد حضرت صادق علیه السلام فرمود که پس جعفر طیار و حمزه عم رسول گواه پیغمبران خواهند بود بر تبلیغ رسالت ایشان راوی گفت فدای تو شوم علی علیه السلام در آن وقت در کجا است حضرت فرمود شأن و منزلت علی از آن بزرگتر است که او را برای گواهی بفرستند. مؤلف گوید که شاید اول بودن نوح علیه السلام نسبت بسایر پیغمبران باشد بعد از طلبیدن حضرت رسول و اوصیاء او و از عیاشی منقولست از حضرت امام زین العابدین که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرمود که چون روز قیامت شود نصب کنند ترازوها را و حاضر گردانند پیغمبران و شهداء را و شهداء ائمه‌اند شهادت میدهند هر امامی بر اهل عالم خود که قیام نموده است در میان ایشان بامر خدا و دعوت نموده است ایشان را بسوی راه خدا و کلینی روایت کرده است از حضرت صادق در تفسیر قول خدای عزیز جلیل فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ حضرت فرمود که این آیه در امت محمد نازل شده است و بس و در هر قرنی از این امت امامی از ما هست که گواه است بر ایشان و محمد صلی الله علیه و آله و سلم شاهد است بر ما و بر این مضمون احادیث حق الیقین، ص: ۴۴۱ بسیار است که امام هر زمانی را با اهل زمانش می‌آورند و هر که امام زمان شهادت بر ایمان او بدهد نجات می‌یابد و منکران و مخالفان او را بجهنم میرند و شیخ طوسی در مجالس بسند صحیح روایت کرده است که از حضرت صادق علیه السلام سؤال کردند از تفسیر قول حقتعالی قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ یعنی بگو خدا را حجت کامله بالغه بر خلق است حضرت فرمود که حق تعالی به بنده خود میگوید در روز قیامت که آیا عالم بودی اگر گوید بلی گوید پس چرا عمل نکردی و اگر گوید جاهل بودم گوید چرا یاد نگرفتی تا عمل کنی پس حجت بر او تمام میشود اینست حجت بالغه خدا بر خلق. و کلینی بسند معتبر روایت کرده است که حضرت صادق علیه السلام فرمود که مردی از شما یعنی از صلحا یا علمای شیعه در محله مییابد خدا حجت میکند او را بر همسایگان او پس بایشان میگوید که آیا فلان مرد در میان شما نبود آیا سخن او را نمی‌شنیدید آیا صدای گریه او را در شب نمی‌شنیدید پس او حجت خداست بر ایشان و حقتعالی میفرماید در اوصاف قیامت وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ یعنی وقتی که صحیفه‌ها منتشر و پهن شود علی بن ابراهیم گفته است که مراد صحیفه‌های اعمال مردم است و عیاشی از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که چون روز قیامت شود بهر کس نامه او را بدستش دهند و گویند بخوان پس حق تعالی بخاطر او می‌آورد جمیع کرده‌های او را از نگاه کردن و سخن گفتن و قدم برداشتن و غیر اینها را بنحوی که گویا الحال کرده است پس میگوید ای وای بر ما چه می‌شود این نامه را که ترک نکرده است نه صغیره و نه کبیره را مگر آنکه احصا کرده است آن را و علی بن ابراهیم روایت کرده است در تفسیر قول حقتعالی حَتَّى إِذَا مَا جَاءُوهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ یعنی تا آنکه هر گاه بیایند ایشان در قیامت گواهی دهند بر ایشان گوشهای ایشان و دیده‌های ایشان و پوستهای ایشان بآنچه ایشان میکردند علی بن ابراهیم روایت کرده است از حضرت صادق علیه السلام که مراد از پوستها فرجهای ایشانست و این آیه نازل شده است در حق جماعتی که عرض میکنند بر ایشان اعمال ایشان را پس ایشان انکار میکنند و میگویند ما هیچ‌یک از این کارها را نکرده‌ایم پس گواهی دهند بر ایشان ملائکه که نوشته‌اند بر ایشان اعمال ایشان را حضرت فرمود پس کافران میگویند پروردگارا اینها فرشتگان تواند و شهادت میدهند از برای تو بخدا سوگند یاد میکنند که ما این کار را نکرده‌ایم چنانچه حقتعالی میفرماید روزی که خدا مبعوث میگرداند همه ایشان را پس سوگند یاد میکنند از برای او چنانچه امروز سوگند یاد میکنند از برای شما و اینها

جماعتی‌اند که غضب حق حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام کردند پس حق‌الیقین، ص: ۴۴۲ در این وقت حقتعالی مهر میزند بر زبانهای ایشان و اعضاء و جوارح ایشان بسخن می‌آیند پس گواهی میدهد گوش بآنچه شنیده است از چیزهائی که خدا حرام کرده است و دیده شهادت میدهد بآنچه نظر کرده است او بسوی چیزهائی که خدا حرام کرده است و دستها گواهی میدهند بآنچه گرفته‌اند و پاها شهادت میدهند بآنچه سعی کرده‌اند بسوی حرام و فرج گواهی میدهند بآنچه مرتکب شده است از حرام پس حقتعالی زبان ایشان را گویا میکند و میگویند به جوارح خود که چرا گواهی دادید بر ما آنها در جواب میگویند که گویا کرد ما را آن خداوندی که هر چیزی را گویا گردانیده و او خلق کرده است شما را اول مرتبه و بسوی او برمی‌گردید و نمیتوانستید که پنهان کنید از خدا اینکه گواهی دهد بر شما گوش شما و نه دیده‌های شما و نه فرجهای شما و لیکن گمان کردید که خدا نمیداند بسیاری از آن چیزها که میکنید- و کلینی بسند معتبر از حضرت باقر علیه السّلام روایت کرده است که جوارح بر مؤمن گواهی نمیدهد بلکه شهادت بر کسی میدهند که وعید عذاب بر او لازم شده باشد و عیاشی روایت کرده است که مردی بخدمت حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام آمد و دعوای تناقض در آیات قرآن مجید میکرد از آن جمله گفت که در یک موضع فرموده است که سخن نمیگوید مگر کسی که رخصت دهد او را خداوند رحمن و سخن حقی بگوید و در جای دیگر میفرماید که مشرکان میگویند که بخدا سوگند که ما مشرک نبودیم و ایضا میفرماید که تکفیر میکنند بعضی از ایشان بعضی را و لعن میکنند بعضی از ایشان بعضی را و در جای دیگر مخاصمه اهل جهنم را میفرماید و در جای دیگر میفرماید مهر بر دهنهای ایشان میگذاریم و دستها و پاهای ایشان گواهی میدهند اینها همه نقیض یکدیگرند حضرت فرمود که اینها در یک موطن نیست که نقیض یکدیگر باشند بلکه در مواطن متعدده روز قیامت است که مقدارش پنجاه هزار سال است پس حقتعالی جمع میکند ایشان را در یک موطن که یکدیگر را میشناسند و استغفار میکند بعضی از ایشان از برای بعضی و اینها گروهی‌اند که ظاهر شده است از ایشان اطاعت از رسولان و اتباع ایشان و معاونت کرده‌اند بر نیکی و تقوی در دنیا و لعنت میکنند اهل معاصی یکدیگر را و آنها جماعتی‌اند که ظاهر شده است از ایشان معصیتها در دار دنیا و معاونت کرده‌اند بر ظلم و عدوان و ظالمان و متکبران لعنت میکنند بعضی از ایشان را و تکفیر یکدیگر میکنند و در موطن دیگر بعضی از بعضی میگزینند چنانچه فرموده است که روزی که آدمی از برادر خود و پدر خود و زن خود و پسران خود بگریزد اگر معاونت بر ظلم و عدوان در دنیا کرده باشد پس جمع میشوند در موطن دیگر و در آنجا میگویند اگر آن صداها ظاهر گردد از برای اهل حق‌الیقین، ص: ۴۴۳ دنیا هرآینه عاقل گرداند جمیع خلائق را از معاش خود و کوهها را بشکافد مگر آنچه خدا خواهد پس پیوسته گریه کنند تا آنکه خون بگریند پس جمع میشوند در موطن دیگر و در آنجا میگریند و در آن موطن ایشان را بسخن در می‌آورند پس میگویند بخدا قسم ای پروردگار ما ما مشرک نبودیم و اقرار نمیکنند بکرده‌های خود پس مهر میزند بر دهنهای ایشان و بسخن در می‌آورند دستها و پاها و پوستهای ایشان را و شهادت میدهند بر معصیتهائی که از ایشان ظاهر شده است پس مهر را از زبانهای ایشان بر میدارند پس میگویند بیوستها و دستها و پاها که چرا گواهی دادید بر ما گویند که گویا گردانید ما را آن کسی که هر چیزی را گویا گردانیده است پس جمع میشوند در موطنی که به سخن در می‌آورند در آن جمیع خلائق را پس سخن نمیگویند در آنجا احدی مگر کسی که رخصت دهد او را خداوند رحمن و سخن حقی بگوید پس رسولان را بازمی‌دارند و از ایشان سؤال میکنند چنانچه فرموده است فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَ جِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيداً و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم گواه خواهد بود بر شهداء و شهداء پیغمبرانند و جمع میشوند در موطن دیگر و در آنجا مخاصمه با یکدیگر میکنند و حقتعالی حق مظلوم را از ظالم میگیرد و این دیوان عدالت حقتعالی است و اینها همه پیش از حساب است پس چون شروع کند در حساب مشغول شود هر کس بحال خود و بدیگری نپردازد و سؤال میکنم از خدا برکت آن روز را و در علل الشرایع روایت کرده است که از حضرت صادق علیه السلام پرسیدند که آدمی نوافل خود را در یک موضع بکند بهتر است یا در مواضع متفرقه حضرت فرمود که در مواضع متفرقه زیرا که این مکانها شهادت میدهند برای او در قیامت. و کلینی بسند صحیح

از آن حضرت روایت کرده است که چون بنده‌ای توبه نصوح بکند حقتعالی او را دوست دارد پس مستور میگرداند گناهان او را در دنیا و آخرت راوی پرسید که چگونه مستور میگرداند فرمود که فراموش میگرداند از خاطرش و نامه دو ملک که بر او موکلند آنچه را بر او نوشته‌اند از گناهان و وحی میکند بسوی جوارح او که بپوشانند بر او گناهان او را و وحی می‌نماید بسوی بقعه‌های زمین که کتمان کنید بر او آنچه کرده است بر روی شما از گناهان پس چون بمقام حساب در آید هیچ چیز نباشد که بر او گواهی دهد بگناهی و احادیث بسیار هست که قرآن مجید در روز قیامت شهادت می‌دهد و شفاعت میکند از برای کسی که آن را تلاوت کرده و عمل بآن نموده تا آنکه او را باعلا- درجات بهشت میرساند و ابن بابویه از آن حضرت روایت کرده است که مائیم گواهان بر شیعیان و شیعیان ما گواهانند حق الیقین، ص: ۴۴۴ بر مردم و بشهادت شیعیان ما ایشان را جزا میدهند و عقاب میکنند و در احادیث بسیار وارد شده است که هر روز که می‌آید ندا میکند آدمی را که ای فرزند آدم منم روزی تازه و بر تو گواهم پس در من سخن خیر بگو و کار خیر بکن تا گواهی بدهم از برای تو در قیامت که بعد از این مرا نخواهی دید و شب نیز این ندا را میکند و ایضا از آن حضرت منقولست که مؤمن را در روز قیامت نامه گشوده میدهند که در آن نوشته است که این کتاب خداوند عزیز حکیم است فلان را داخل بهشت گردانید و در تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام مذکور است که حضرت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که چنانچه خدای عز و جل امر کرده است شما را که احتیاط کنید از برای جانهای خود و دینهای خود و مالهای خود که گواهان عدول بر خود بگیرند همچنین احتیاط کرده است بر بندگان و از برای ایشان بآنکه گواهان از برای ایشان گرفته است و ملائکه چند بر ایشان گواه و موکل گردانیده است که حفظ و ضبط میکنند آنچه از او صادر میشود از اعمال و اقوال و نگاه کردنهای او و هم چنین بقعه‌های زمین که بر روی آنها طاعت و معصیت می‌کنند گواهانند از برای او و بر او شبها و روزها و ماهها گواهانند و سایر بندگان مؤمن خدا گواهانند از برای او و کاتبان اعمال او گواهانند بر او و چه بسیار کسی در قیامت سعادتمند شود بگواهی این‌ها از برای او و چه بسیار کسی در قیامت شقی و معذب گردد بگواهی اینها بر او بدرستی که حق تعالی در روز قیامت مبعوث میگرداند همه بندگان خود را و کنیزان خود را در یک عرصه که دیده در همه نفوذ میکند و صدای داعی را همه میشنوند و حشر میکند شبها و روزها و ماهها و سالها و ساعتها و بقعه‌های زمین را پس کسی که عمل صالح کرده باشد شهادت میدهند از برای او اعضاء و جوارح او و بقعه‌های زمین و ماهها و سالها و ساعتها و شبها و روزها و شبهای جمعه و ساعتها آن پس نصیب او میگردد سعادت ابدی پس کسی که عمل بدی کرده باشد اینها همه گواهی میدهند بر او و شقی میشود بشقاوت ابدی پس عمل کنید از برای روز قیامت و مهیا کنید توشه از برای آن روز بعد از آن حضرت فضیلت ماههای رجب و شعبان و رمضان و فضیلت روزه این‌ها و اعمال در اینها و گواهی دادن اینها را از برای او بیان فرمود و حسن بن سعید در کتاب زهد از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که چون حقتعالی خواهد که مؤمن را حساب کند نامه او را بدست راست او دهد و میان خود و میان او حساب او را کند که دیگری مطلع نشود و گوید ای بنده من فلان کار و فلان کار کردی گوید بلی ای پروردگار من کرده‌ام پس خداوند کریم فرماید که آمرزیدم آنها را از برای تو و بدل کردم آنها را از برای تو بحسنات پس مردم گویند سبحان الله این بنده یک گناه نداشته است و حق الیقین، ص: ۴۴۵ این است معنی قول حقتعالی که پس هر که نامه او بدست راست داده شود پس بعد از آن حساب خواهند کرد او را حساب آسانی و بر میگردد بسوی اهل خود مسرور و خوش حال راوی پرسید کدام اهل فرمود اهلی که در دنیا داشته اهل اویند در بهشت اگر مؤمن باشد پس فرمود اگر نسبت به بنده اراده بدی داشته باشد حساب میکند او را علانیه در حضور خلایق و حجت بر او تمام کند و نامه‌اش را بدست چپ او میدهند چنانچه حقتعالی فرموده است و اما آنکه نامه او را از پشت سر او میدهند پس وا ثبوره خواهد گفت و آتش افروز جهنم خواهد گردید بدرستی که در اهل خود ممتاز بود یعنی گمان میکرد در دنیا که بآخرت برنخواهد گشت و این اشاره است باینکه دستهای کافران و منافقان را در گردن غل میکنند و نامه ایشان را از پشت سر بدست چپ ایشان میدهند و باین دو حالت اشاره شده است در دعاها و وضوء در هنگام شستن دستها که خداوند

بده نامه مرا بدست راست من و نامه مخلد بودن مرا در بهشت بدست چپ من و حساب کن مرا حساب آسان و خداوند امد مده نامه مرا بدست چپ من و نه از پشت سر من و مگردان دست مرا غل کرده در گردن من. و بدان که خلاف کرده‌اند در گواهی دادن اعضای آدمی که چه معنی دارد و بعضی گفته‌اند حقتعالی در حق آنها احداث صورتی میکند و بعضی گفته‌اند ایشان را حالت شعور و آلت نطق میدهد و بعضی گفته‌اند صفتی در آنها احداث مینماید که دلالت میکند بر صدور گناه از آنها و سخن گفتن مجاز است و هم چنین در گواهی دادن زمانها و بقعه‌های زمین و درهای آسمان که اعمال مؤمنان از آنها بالا می‌رود خلاف کرده‌اند بعضی گفته‌اند مراد گواهی دادن ملائکه است که بآنها موکلند و در آنها ساکنند و بعضی گفته‌اند این جمادات را شعور ضعیفی هست و بعضی گفته‌اند که حقتعالی ایشان را در قیامت عقل و شعور و آلت نطق میدهد و بعضی گفته‌اند مثالی از برای ایشان خلق میکند و اولی و احوط آنست که باینها همه مجملا ایمان بیاورند و تفکر در حقیقت و کیفیت اینها ننمایند زیرا که اگر ضرور میبود بیان میفرمودند و بعقل ناقص نمیگذاشتند و **اللّٰهُ يَقُولُ الْحَقُّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ**.

فصل دوازدهم در بیان وسیله و لوا و حوض و شفاعت و سایر منازل حضرت رسالت و اهل بیت او است در قیامت:

بدان که احادیث عامه و خاصه در هر یک از اینها متواتر است بلکه از ضروریات دین‌اند و ایمان بآنها واجب است خصوصا حوض کوثر و شفاعت اکبر و قلیلی از اخبار را در این رساله ایراد مینمایم و اکثر آنها در حیات القلوب ایراد شده است و کلینی و ابن بابویه و علی بن ابراهیم و سایر محدثین بسندهای بسیار صحیح معتبر از حضرت صادق علیه السلام حق یقین، ص: ۴۴۶ روایت کرده‌اند که حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که هرگاه از خدا سؤال کنید از برای من وسیله را سؤال کنید پرسیدند که وسیله چیست فرمود آن درجه من است در بهشت و هزار پایه دارد و از پایه‌ای تا پایه دیگر یک ماه راهست بدویدن اسب عربی نجیب و پایه‌های بعضی از زبرجد است و بعضی از مروارید است و بعضی از سایر جواهر و بعضی از طلا و بعضی از نقره و بعضی از عود و بعضی از عنبر و بعضی از نور پس بیاورند آن را روز قیامت و نصب کنند با درجه سایر پیغمبران و آن در میان آنها ممتاز باشد مانند ماه در میان سایر ستارگان پس نماند در آن روز پیغمبری و نه شهادتی و نه صدیقی مگر آنکه گوید خوشا حال کسی که این درجه او است پس منادی ندا میکند که جمیع پیغمبران و صدیقان و شهداء و مؤمنان بشنوند که این درجه محمد است پس حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که من در آن روز بیایم و جامه‌ای از نور پوشیده باشم و تاج پادشاهی و اکیل کرامت بر سر داشته باشم و علی بن ابی طالب علیه السلام در پیش روی من رود و لو او علم در دست او باشد و آن لوای حمد است و بر آن لوا نوشته باشد که لا اله الا الله محمد رسول الله المفلحون هم الفائزون بالله پس چون بگذریم به پیغمبران گویند که اینها دو پیغمبر مرسلند تا من بر منبر بالا روم و علی علیه السلام از پی من آید چون باعلا درجات منبر در آیم علی علیه السلام یک پایه از من پستتر بایستد و علم من در دست او باشد پس جمیع پیغمبران و مؤمنان سرها بلند کنند و بسوی ما نظر کنند و گویند خوشا حال این دو بنده چه بسیار گرامی و مکرم‌اند نزد خداوند عالمیان پس منادی ندا کند از جانب حقتعالی که پیغمبران و جمیع خلائق بشنوند که این حبیب من است محمد صلی الله علیه و آله و سلم و این ولی منست علی بن ابی طالب علیه السلام خوشا حال کسی که او را دوست دارد و وای بر کسی که او را دشمن دارد و دروغ باو ببندد پس حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که نماند در آن روز در مشهد قیامت احدی که تو را دوست دارد مگر آنکه راحت یابد از این ندا و رویش سفید و دلش شاد گردد و نماند احدی از آنها که با تو دشمنی کرده باشند یا در مقام محاربه تو بر آمده باشند یا انکار حق امامت تو کرده باشند مگر آنکه رویش سیاه شود و پاهایش بلرزد پس در این حالت دو ملک بیایند از جانب خدا بسوی من یکی رضوان خازن بهشت و دیگری مالک خازن جهنم پس رضوان نزدیک من آید و سلام کند بر من و بگوید السلام علیک یا رسول الله من جواب سلام او بگویم و گویم ای ملک خوشبوی خوش روی گرامی نزد پروردگار تو کیستی گوید من رضوان خازن بهشتم امر کرده است مرا پروردگار

من که کلیدهای بهشت را از برای تو بیاورم پس بگیر یا محمد صلی الله علیه و آله و سلم من گویم قبول کردم اینها را از نزد پروردگار خود و حمد میکنم او را بآنچه انعام کرده است حق الیقین، ص: ۴۴۷ بر من بده آنها را ببردارم علی بن ابی طالب علیه السلام پس رضوان کلیدها را بعلی علیه السلام میدهد و برمی گردد پس مالک خازن جهنم به نزدیک من می آید و میگوید السلام علیک یا حبیب الله من گویم و علیک السلام ای ملک چه بسیار منکر است دیدن تو و قبیح است روی تو کیستی تو گوید منم مالک خازن جهنم امر کرده است مرا پروردگار من که کلیدهای جهنم را بسوی تو بیاورم پس گویم که قبول کردم از پروردگار خود و او راست حمد و ستایش بر آنچه بر آن انعام کرده است بر من و تفضیل داده است مرا به آن بر دیگران بده آن را ببردارم علی بن ابی طالب علیه السلام پس مالک کلیدها را بعلی علیه السلام دهد و برگردد پس علی علیه السلام آید با کلیدهای بهشت و جهنم تا بنشیند بر آخر جهنم و مهارش بدست بگیرد در وقتی که صدای زبانه اش بلند شده باشد و حرارتش به نهایت رسیده باشد و شرارهایش بسیار گردیده باشد پس ندا کند جهنم که یا علی علیه السلام از من بگذر که نور تو زبانه مرا فرونشاند علی علیه السلام گوید که قرار گیر که امروز تو را اطاعت من میباید کرد پس فوج فوج مردم آیند و آن حضرت گوید این را بگذار که دوست منست و این را بگیر که دشمن من است پس بدرستی که جهنم در آن روز اطاعتش از برای علی علیه السلام بهتر است از اطاعت غلام یکی از شما نسبت بصاحبش اگر خواهد آن را بجانب راست ببرد و اگر خواهد بجانب چپ زیرا که او قسمت کننده بهشت و دوزخ است در آن روز ایضا علی بن ابراهیم از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که چون روز قیامت شود محمد صلی الله علیه و آله و سلم را بطلبند و حله گلرنگی باو بپوشانند و او را از جانب راست عرش الهی بازدارند پس حضرت ابراهیم علیه السلام را بطلبند و حله سفیدی بر او بپوشانند و از جانب چپ عرش بازدارند پس حضرت امیر المؤمنین (ع) را بطلبند و حله گلرنگی بر او بپوشانند و از جانب راست حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بازدارند پس حضرت اسماعیل را بطلبند و حله سفیدی بر او بپوشانند و در جانب چپ حضرت ابراهیم علیه السلام بازدارند پس حضرت امام حسن علیه السلام را بطلبند و حله گلرنگی بپوشانند و از جانب راست حضرت امیر المؤمنین (ع) بازدارند پس حضرت امام حسین (ع) را بطلبند و حله گلرنگی بپوشانند و از جانب راست حضرت امام حسن (ع) بازدارند و همچنین سایر ائمه را بطلبند و حله های گلرنگ بپوشانند و هر یک را از جانب راست دیگری بازدارند پس شیعیان ایشان را بطلبند و در برابر ایشان بازدارند پس حضرت فاطمه علیها سلام و زنان از فرزندان او و شیعیان او پس همه داخل بهشت شوند بی حساب پس منادی ندا کند از جانب عرش از جانب رب العزه و افق اعلی که خوب پدری است پدر تو یا محمد صلی الله علیه و آله و سلم و او ابراهیم (ع) است و خوب برادری است برادر تو و او علی (ع) است و نیکو دو سبطند دو سبط تو حسن و حسین (ع) و نیکو جینی است جنین تو که در شکم فاطمه (ع) شهید شده است و او محسن است و نیکو حق الیقین، ص: ۴۴۸ امامان هدایت کنند گانند ذریه تو که فلان و فلانند و جمیع ائمه را تا حضرت قائم (ع) نام ببرد و خوب شیعه اند شیعیان تو و امامان بعد از تو بدرستی که محمد و وصی او و دو سبط او و امامان از ذریه او ایشانند فایزان و رستگارانند پس امر کند که همه را به بهشت ببرند چنانچه حقتعالی فرموده است که هر که دور کرده شود از آتش جهنم و داخل کرده شود در بهشت پس فایز گردیده است بسعادات ابدی- و در بصائر الدرجات از حضرت صادق (ع) مروی است که چون روز قیامت شود منبری بگذارند که جمیع خلایق آن را بینند و حضرت امیر المؤمنین بر آن منبر بالا رود و از جانب راست او ملکی باشد و ندا کند که ای گروه خلایق این علی بن ابی طالب است داخل بهشت میکند و هر که را که میخواهد و از جانب چپ او ملکی باشد و ندا کند که ای گروه خلایق این علی بن ابی طالب است داخل جهنم میکند هر که را که میخواهد- و از عیاشی مروی است که چون روز قیامت شود از جانب راست عرش منبری نصب کنند که بیست و چهار پایه داشته باشد و علی (ع) بیاید و لوای حمد بر دست او باشد و بر آن منبر بالا- رود و خلایق را بر او عرض کنند هر که را بشناسد که شیعه او است داخل بهشت کند و هر که را شیعه خود نداند داخل جهنم کند و تفسیر این در کتاب خدا هست میفرماید بگو عمل کنید پس زود باشد که ببیند خدا عمل شما را و رسول او و

مؤمنان علی (ع) است و امامان از ذریه او و احادیث بسیار از طرق عامه و خاصه مرویست که در تفسیر قول حق تعالی اَلْقِیَا فِی جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِیدٍ خطاب با محمد صلی الله علیه و آله و سلم و علی (ع) است یعنی بیندازید در جهنم هر بسیار کفران کننده معاند را و از اعمش و حسن بن صالح و دیگران روایت کرده‌اند که آیه چنین نازل شده است که یا محمد (ص) یا علی (ع) القیا فی جهنم کل کفار عنید و در تفسیر فرات بن ابراهیم از حضرت صادق (ع) روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که حق تعالی مرا مقام محمود وعده داده است و فرموده است عَسَى أَنْ یَبْعَثَکَ رَبُّکَ مَقَاماً مَحْمُوداً یعنی شاید مبعوث گرداند تو را پروردگار تو در مقامی که هر کس آن را ستایش کند و وفا خواهد کرد از برای من بآن وعده چون روز قیامت شود از برای من منبری نصب کند که هزار درجه داشته باشد و من بر آن منبر بالا- روم پس جبرئیل لوای حمد را بیاورد و بدست من بدهد و بگوید این مقام محمودی است که خدا تو را وعده کرده است پس علی را ببالای منبر بطلبم و یک درجه از من پست تر بایستد و لوای حمد را بدست او بدهم پس رضوان کلیدهای بهشت را بیاورد و بدست من دهد و گوید این مقام محمودی است که خدا تو را وعده داده است پس کلیدها را بدامن علی (ع) بگذارم پس مالک خازن جهنم بیاید و کلیدهای دوزخ را بیاورد و بگوید که این آن مقام حق الیقین، ص: ۴۴۹ محمودی است که خدا تو را وعده داده بود و داخل کن دشمنان خود را و دشمنان ذریه خود را و دشمنان امت خود را در جهنم پس آنها را نیز در دامن علی علیه السلام میگذارم پس اطاعت بهشت و جهنم نسبت بمن و علی علیه السلام زیاده از اطاعت زن باشد شوهرش را اینست معنی قول حق تعالی اَلْقِیَا فِی جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِیدٍ یعنی بیندازید ای محمد صلی الله علیه و آله و سلم و ای علی علیه السلام دشمنان خود را در جهنم پس من برخیزم و ثنا کنم بر خدا ثنائی که پیش از من احدی نکرده باشد پس ثنا کنم بر ملائکه مقربین پس ثنا کنم بر انبیاء و مرسلین پس ثنا کنم بر امتهای صالحین پس بنشینم و حق تعالی ثنا کند بر من و ثنا کند بر من ملائکه او و ثنا کند بر من پیغمبران او و رسولان و ثنا کنند بر من امتهای شایسته پس ندا کند منادی از میان عرش که ای گروه خلائق بپوشانید دیده‌های خود را تا فاطمه دختر حبیب خدا بخرامد بسوی قصر خود پس فاطمه دختر من بگذرد و دو حله سبز پوشیده باشد و هفتاد هزار حوریه بر دور او روند و چون بدر قصر خود رسد حضرت امام حسن علیه السلام ایستاده باشد و حضرت امام حسین او بیسر ایستاده باشد پس بحضرت امام حسن علیه السلام گوید که این کیست گوید که این برادر من است که امت پدر تو او را کشتند و سرش را جدا کردند پس ندا از جانب حق تعالی باو رسد که ای دختر حبیب خدا از برای این بتو نمودم آنچه امت پدر تو نسبت بجگر گوشه تو کردند زیرا که ذخیره کرده‌ام نزد خود از برای مصیبت تو که نظر نکنم در محاسبه بندگان تا داخل بهشت شوید تو و فرزندان تو و شیعیان تو و هر که احسانی نسبت بشما کرده باشد از غیر شیعیان تو پس حق تعالی همه ایشان را داخل بهشت کند پیش از آنکه مشغول محاسبه عباد شود این است معنی قول حق تعالی که در حق ایشان فرموده است لا یَحْزَنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَکْبَرُ وَ هُمْ فِی مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ یعنی ایشان را باندوه نمی‌آورد ترس بزرگتر روز قیامت و ایشان در آنچه خواهش دارد نفس ایشان همیشه خواهند بود. و ابن بابویه در عیون اخبار الرضا از آن حضرت از آباء طاهرین او روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود یا علی تو اول کسی خواهی بود که داخل بهشت شود و علم من در دست تو خواهد بود و آن لوای حمد است و آن هفتاد شقه است که هر شقه از آن بزرگتر است از آفتاب و ماه و در علل مرویست از حضرت امام زین العابدین از آباء طاهرین او که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بعلی (ع) گفت که تو اول کسی خواهی بود که داخل بهشت شود حضرت امیر (ع) گفت یا رسول الله من پیش از تو داخل بهشت می‌شوم فرمود بلی از برای آنکه تو علمدار منی در آخرت چنانچه علمدار منی در دنیا و علمدار مقدم می‌باشد بس گفت یا علی گویا می‌بینم که داخل حق الیقین، ص: ۴۵۰ بهشت شوی و علم من در دست تو باشد و آن لوای حمد است و آدم و هر که بعد از او است از پیغمبران و اوصیاء در زیر آن علم باشند و در امالی و خصال بچندین سند از ابن عباس منقولست که رسول خدا فرمود که جبرئیل بنزد من آمد شاد و خوش حال گفت یا محمد خداوند علی اعلی تو را و علی را سلام می‌رساند و میگوید محمد پیغمبر رحمت من است و علی برپا دارنده حجت

من است عذاب نمیکنم کسی را که با علی موالات و دوستی کند هر چند معصیت من کرده باشد و رحم نمیکنم کسی را که با او دشمنی کرده باشد هر چند اطاعت من کند پس حضرت رسول فرمود که جبرئیل در روز قیامت بنزد من خواهد آمد با لوی حمد و آن هفتاد شقه دارد که هر یک وسیع تر از ماه و آفتاب است و من بر کرسی از کرسیهای رضوان و خوشنودی خدا نشسته باشم بر بالای منبری از منبرهای قدس پس بگیرم آن علم را و بدهم بعلی پس عمر برجست و گفت یا رسول الله چگونه علی (ع) طاقت برداشتن آن علم را دارد که هفتاد شقه دارد و هر شقه بزرگتر است از آفتاب و ماه حضرت در غضب شد و فرمود که چون روز قیامت شود حقتعالی علی را چنان قوتی کرامت فرماید مثل قوت جبرئیل و از نور مثل نور آدم و از حلم مثل حلم رضوان و از جمال مثل جمال یوسف و از صدا نزدیک بصدای داود و اگر نه آن بود که داود خطیب اهل بهشت است هر آینه علی را مثل آن صوت میداد و علی اول کسی است که از چشمه سلسیل و زنجیل می آشامد و علی و شیعیان او را نزد خدا منزلی است که آرزو میکنند او را پیشینیان و آیندگان و برقی و عیاشی و کلینی و دیگران بسندهای بسیار روایت کرده اند در تفسیر قول حقتعالی یَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ یعنی روزی که بخوانیم هر جماعتی را با امام ایشان یا بنام ایشان یعنی رسول خدا را با اصحابش و امیر المؤمنین را با اصحابش و امام حسن و امام حسین را با اصحابشان و هر امامی را با اهل زمانش بطلبند پس هر که از ایشان امام خود را شناسد و متابعت امام خود کرده باشد نامه او را بدست راست او دهند و بسوی بهشت برند هر که امام خود را نشناسد او را بجهنم برند پس در آن وقت آنها که اتباع ائمه ضلالت بوده اند از پیشوایان خود بیزاری جویند و پیشوایان از ایشان بیزاری جویند و یکدیگر را لعنت کنند و سید بن طاوس و دیگران بطرق متعدده از ابو ذر روایت کرده اند که رسول خدا فرمود که امت من در حوض کوثر بر من وارد میشوند بر پنج رایت (اول) آنکه رایت عجل است یعنی ابو بکر پس برخیزم و دست او را بگیرم چون دستم بدست او برسد رنگش سیاه شود و پاهایش بلرزد و احشایش مضطرب گردد و هر کس با او شریک باشد حالشان چنین گردد پس گویم چگونه خلافت من کردی در دو چیز بزرگ که در میان شما گذاشتم گویند آنکه بزرگتر بود حق یقین، ص: ۴۵۱ یعنی قرآن مجید تکذیب آن کردیم و پاره کردیم و با کوچکتر که اهل بیت بودند ظلم کردیم گویم بایشان که بروید بجانب چپ پس ایشان را میبرند تشنه لب و بد حال بجانب شمال که محل اهل عذاب و نکال است با روهای سیاه و یک قطره از کوثر نچشند پس وارد شود بر من رایت فرعون امت یعنی عمر و اکثر امت من با این رایت باشند و ایشانند مبهتر چون ابو ذر شنید گفت راه را گم کرده اند فرمود بلکه دین را فاسد کرده اند و حق را روکش باطل کرده اند و ایشان گروهی اند که غضب میکنند از برای دنیا و راضی میشوند از برای دنیا و سخط و عداوت ایشان از برای محض دنیا است چون دست صاحب ایشان را بگیرم باز رنگش سیاه شود و قدمهایش بلرزد و دلش بطپیدن آید و اصحابش نیز مثل او شوند پس از ایشان بپرسم که چه کردید با ثقلین گویند بزرگ را نسبت به دروغ دادیم و پاره کردیم و با کوچک جنگ کردیم و ایشان را کشتیم پس گویم شما نیز بجانب شمال از پی یاران خود بروید پس ایشان تشنه و آب بر نداشته با روهای سیاه بر گردند و یک قطره آب نچشند پس رایت فلان بیاید یعنی عثمان و او امام پنجاه هزار کس از امت من باشد و سؤال و جواب بهمان نحو باشد که گذشت پس رایت مجحد بیاید یعنی سر کرده خوارج و او پیشوای هفتاد هزار کس باشد از امت من و حال او نیز چنین شود پس وارد شود بر من امیر مؤمنان و قائد رو سفیدان و دست و پا سفیدان و چون برخیزم و دست او را بگیرم روی او و اصحابش سفید و نورانی شود پس از ایشان بپرسم که با ثقلین بعد از من چه کردید گویند بزرگتر را تصدیق کردیم و متابعت نمودیم کوچکتر را معاونت کردیم و با دشمنان او قتال کردیم پس گویم بیائید و بیاشامید پس شربتی از آن آب بخورند که هرگز تشنه نشوند و امام ایشان مانند آفتاب تابان باشد و روهای بعضی از ایشان مانند ماه بدر چهارده باشد و بعضی مانند ستاره درخشان چون ابو ذر این حدیث را نقل کرد حضرت امیر و مقداد گواهی دادند که رسول خدا صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ و آلِهِ و سَلَّمَ چنین فرمود و حق تعالی فرموده است إِنَّ اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ یعنی بدرستی که ما عطا کردیم بتو حوض کوثر را و مفسران اختلاف کرده اند در معنی کوثر بعضی گفته اند پیغمبری و کتابست و بعضی گفته اند خیر کثیر و بعضی

گفته‌اند کثرت اصحاب و اشیاع امت است و بعضی گفته‌اند بسیاری فرزندان از نسل فاطمه و بعضی گفته‌اند شفاعت است و مشهور میان مفسران آنست که مراد حوض کوثر است و احادیث متواتره از طرق عامه و خاصه بر این مضمون وارد شده است و عامه از عایشه و ابن عمر روایت کرده‌اند که کوثر نهري است در بهشت و از ابن عباس مرویست که چون این سوره نازل شد رسول خدا بر منبر بر آمد و بر مردم خواند که چون از منبر بزیر آمد گفتند یا رسول الله کوثر حق الیقین، ص: ۴۵۲ که خدا عطا کرده است بتو چیست فرمود که نهري است در بهشت از شیر سفیدتر و از تیر راست‌تر و در کنارش قبه‌ها است از مروارید و یاقوت زرد وارد شوند بر آن نهر مرغان سبزی چند که گردنها داشته باشند مانند گردنهای شتران خراسانی گفتند یا رسول الله چه بسیار نیکست آن مرغان فرمود می‌خواهید خبر دهم شما را به نیکوتر از آنها گفتند بلی یا رسول الله فرمود که هر که از آن مرغ بخورد و از آن آب بیاشامد فایز گردد بخشنودی حق تعالی و از حضرت صادق علیه السلام مرویست که آن نهري است در بهشت که حقتعالی پیغمبر خود داد بعوض پسرش ابراهیم و از انس مرویست که حضرت رسول فرمود آن نهري است در بهشت که وعده کرد پروردگار من مرا بآن نهر خیر بسیار و آن حوض منست وارد میشوند بر آن نهر امت من در روز قیامت و ظرفهای آن بعدد ستاره‌های آسمانست پس جماعتی از ایشان را از پیش من برابند پس من گویم پروردگارا ایشان از امت من‌اند گوید تو نمیدانی که اینها بعد از تو چه بدعت‌ها کردند این حدیث را مسلم در صحیح خود روایت کرده است و در مجالس شیخ مفید و تفسیر علی بن ابراهیم و بشاره المصطفی از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده‌اند که چون روز قیامت شود حقتعالی جمع کند مردم را از اولین و آخرین در یک زمین عریان و پا برهنه پس بازدارند ایشان را در راه محشر تا عرق شدید بکنند و نفسهای ایشان تنگ شود مدت‌ها بر این حال بمانند چنانچه حقتعالی فرموده است و خاشع شود صداها از برای خداوند رحمن پس نشنوی مگر صدای بسیار آهسته پس منادی ندا کند از پیش عرش که کجا است پیغمبر امی پس مردم گویند نامش را بگو پس ندا کنند که کجا است پیغمبر رحمت محمد بن عبد الله (ص) پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برخیزد و در پیش پیش همه مردم روان شود تا منتهی شود بحوضی که طولش بقدر ما بین ایله بصره و صنعای یمن باشد پس حضرت امیر را بطلبند و در پهلوی آن حضرت بایستد پس مردم را رخصت دهند که بگذرند بعضی را گذارند که آب بیاشامند و بعضی را منع کنند چون حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بیند که بعضی از دوستان ما اهل بیت را بسبب گناهان ایشان دور میکنند بگرید و مکرر گوید پروردگارا اینها از شیعیان علی‌اند پس حقتعالی ملکی را بفرستد و سؤال کند که یا محمد (ص) سبب گریه تو چیست حضرت گوید چگونه گریه نکنم از برای جمعی از شیعیان برادرم علی علیه السلام که می‌بینم ایشان را بجانب اهل جهنم می‌برند و منع میکنند ایشان را که بر حوض من وارد شوند پس حقتعالی فرماید که ایشان را بتو بخشیدم و از گناهان ایشان در گذشتم و ملحق کردم ایشان را بموالیان ذریه تو و ایشان را در زمره تو قرار دادم و بر حوض تو ایشان را وارد گردانیدم و قبول کردم شفاعت ترا در ایشان و گرامی داشتم تو را باین حق الیقین، ص: ۴۵۳ پس حضرت امام محمد باقر فرمود که چه بسیار مردی و زنی که آن روز گریان شوند و ندای یا محمد بلند کنند پس در آن روز هر که اعتقاد بامامت ما داشته باشد و از دوستان ما باشد در حزب ما داخل شود و با ما بر حوض وارد گردد و جمیع این مشایخ بسندهای خود از ابن عباس روایت کرده‌اند که حضرت امیر المؤمنین از حضرت رسول سؤال کرد از حوض کوثر فرمود که نهري است که جاری میشود از زیر عرش آتش سفیدتر است از شیر و شیرین‌تر است از عسل و نرم‌تر است از مسکه سنگریزه‌اش زبرجد است و یاقوت و مرجان و گیاهش زعفران است و خاکش از مشک خوشبوتر است و پایهای آن در زیر عرش الهی است پس حضرت دست بپهلوی حضرت امیر زد و گفت یا علی آن نهر از من است و از تو و دوستان تو بعد از من و از ابن عباس مرویست که رسول خدا فرمود که حقتعالی نهري از برای من در آسمان خلق فرموده که مجرای آن در زیر عرش است و بر آن هزار هزار قصر است خشتی از طلا و خشتی از نقره گیاهش از زعفران است و سنگریزه‌اش مروارید و یاقوت است و زمینش از مشک خوشبوتر است و این بهتر است از برای من و امت من از همه چیز و اشاره باین است قول حقتعالی إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ و ابن بابویه

در امالی و عیون از حضرت امام رضا (ع) روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که هر که ایمان بحوض من نیاورد خدا او را بر حوض من وارد نگرداند و هر که ایمان بشفاعت من ندارد خدا شفاعت مرا باو نرساند و ایضا فرمود که یا علی تو برادر منی و وزیر من و علمدار منی در دنیا و آخرت و صاحب حوض منی هر که تو را دوست دارد مرا دوست داشته است و هر که ترا دشمن دارد مرا دشمن داشته است. و ایضا از حضرت صادق علیه السلام منقول است که رسول خدا فرمود که هر که خواهد خلاص شود از احوال روز قیامت پس موالات کند با ولی من و متابعت کند وصی و خلیفه مرا بعد از من علی بن ابی طالب علیه السلام بدرستی که او ساقی حوض من است دور میکند از آن دشمنان خود را و آب میدهد دوستان خود را هر که را آب ندهد همیشه تشنه خواهد بود و هرگز سیراب نخواهد شد و هر که را یک شربت از آن بدهد هرگز تشنه نخواهد شد و تعب نخواهد کشید و بسند معتبر از حضرت صادق علیه السلام منقول است که حضرت امیر المؤمنین علیه السلام فرمود که من در قیامت با حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم خواهم بود و با من خواهند بود عترت من در حوض کوثر پس کسی که اراده داشته باشد که با ما باشد باید که اخذ کند بقول ما و عمل کند بعمل ما بدرستی که ما را در قیامت شفاعتی باشد از برای اهل مودت پس سعی کنید و سبقت نمائید بر یکدیگر در ملاقات ما نزد حوض بدرستی که ما دور میکنیم از آن دشمنان خود را و آب حق یقین، ص: ۴۵۴ می‌دهم از آن دوستان خود را و هر که یک شربت از آن آب بیاشامد بعد از آن هرگز تشنه نخواهد شد و حوض ما مملو است و در آن دو نهر میریزد از بهشت یکی از چشمه تسنیم و یکی از چشمه معین و بر کنارهایش زعفران روئیده است و سنگریزه‌اش مروارید و یاقوتست و آن حوض کوثر است و در مجالس شیخ مفید از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام روایت کرده است که فرمود بهمین دو دست کوتاه خود دور میکنم از حوض رسول صلی الله علیه و آله و سلم دشمنان خود را و وارد خواهند شد بر آن دوستان ما و بسند دیگر از طرق عامه از ابو ایوب انصاری روایت کرده است که وارد نمیشود بر حوض من احدی از امت من مگر آنها که پاک باشد دل‌های ایشان از عقاید باطله و صفات ذمیمه و صحیح باشد نیت‌های ایشان و انقیاد کنندگان باشند وصی مرا بعد از من که علی بن ابی طالب علیه السلام است آنها که آنچه بایدشان داد بآسانی میدهند و آنچه بایدشان گرفت بدشواری نمیگیرند و علی علیه السلام دور میکند از حوض کسی را که از شیعیان او نیست چنانچه عرب شتر صاحب جرب را از میان شترهای خود دور میکند و ابن بابویه از ابن عباس روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که من مهتر و سید انبیاء و مرسلینم و بهتر از ملائکه مقربین‌ام و اوصیاء من بهترین اوصیاء پیغمبران و مرسلانند و اصحاب من که بر طریقه من رفته باشند بهترین اصحاب انبیاء و مرسلین‌اند و دختر من فاطمه سیده زنان عالمیانست و طاهرات از زنان من مادرهای مؤمنانند و امت من بهترین امت‌هایند و من از همه پیغمبران اتباعم بیشتر است در روز قیامت و مرا حوضی هست که عرض آن ما بین صنعای یمن و بصرای شام است و در آن ابریق‌ها هست بعدد ستاره‌های آسمان و خلیفه من بر حوض من در آن روز خلیفه من است در دنیا گفتند او کیست یا رسول الله گفت امام مسلمین و امیر المؤمنین و مولای مؤمنان بعد از من علی علیه السلام دوستان خود را از آن حوض آب میدهد و دشمنان خود را از آن میراند چنانچه شما شتر غریب را از آب میرانید پس فرمود هر که علی علیه السلام را دوست دارد و اطاعت او کند در دار دنیا بر حوض من وارد میشود فردا و با من خواهد بود در درجه من در بهشت و هر که دشمن دارد علی را در دار دنیا و نافرمانی او کند در قیامت من او را نینم و او مرا نیند و او را از پیش من برابند و از جانب چپ بسوی جهنم برند و حافظ ابو نعیم که از مشاهیر محدثین مخالفین است از انس بن مالک روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که خدا کوثر را بمن داده و آن نهری است در بهشت که عرض و طول آن از ما بین مشرق و مغرب است و هر که از آن بیاشامد هرگز تشنه نشود و هر که از آن رو بشوید هرگز ژولیده‌مو نمی‌شود و نمی‌آشامد از آن کسی که پیمان مرا بشکند و نه کسی که اهل بیت مرا بکشد و از حضرت حق یقین، ص: ۴۵۵ رسول صلی الله علیه و آله و سلم مروی است که علی علیه السلام هر که از شیعیان او نیست از آن دور کند و احمد بن حنبل در فضایل نیز نزدیک باین مضمون را روایت کرده است و ابن قولویه

بسند معتبر در کامل الزیارة از مسمع کردین روایت کرده است که حضرت صادق علیه السلام فرمود که کسی که دل او بدرد آید از مصیبت ما فرحناک میشود در وقت مردن خود فرحی که هرگز از دل او بیرون نمی‌رود تا در حوض کوثر بر ما وارد میشود و کوثر فرح میکند بدوست ما چون بر او وارد شود حتی آنکه باو می‌چشانند از لذت انواع خوردنیها که نمی‌خواهد از آنجا بجای دیگر رود ای مسمع هر که از آن آب بیاشامد یک شربت هرگز تشنه نشود و بعد از آن تعب نکشد هرگز و آن به سردی کافور است و بوی مشک و طعم زنجبیل و از غسل شیرین تر است و از مسکه نرم تر است و از آب دیده صاف تر است و از عنبر خوشبو تر است و از چشمه تسنیم بهشت بیرون می‌آید و بر نه‌های بهشت همه می‌گذرد بر روی سنگریزه مروارید و یاقوت جاری می‌شود و در دور آن قدح‌ها زیاده از ستاره‌های آسمان هست و بوی خوش آن از هزار ساله راه احساس کرده میشود و قدح‌های آن از طلا و نقره و الوان جواهر است و کسی که از آن می‌آشامد بر روی او هر بوی خوشی می‌گشاید تا آنکه می‌گوید چه بودی اگر مرا در همین موضع می‌گذاشتند من بدل این چیز دیگر نمی‌خواهم ای کردین تو از آنها خواهی بود که از آن حوض سیراب میشوند و هر دیده‌ای که در مصیبت ما بگرید البته شاد و خوش حال گردد بنظر کردن بکوثر و آب میدهند از آن همه دوستان ما را اما بقدر محبت و متابعت ما از آن لذت می‌برند و هر که محبتش بیشتر است لذتش بیشتر خواهد بود و بر کوثر حضرت امیر علیه السلام موکل است و در دست او عصائی خواهد بود از چوب درخت عوسج و بروایت دیگر از درخت طوبی و درهم می‌شکند دشمنان ما را بآن عصا پس یکی از ایشان گوید که من اقرار داشتم بشهادتین حضرت فرماید برو بسوی امامت ابو بکر یا عمر یا عثمان و از آنها سؤال کن از برای تو شفاعت کنند گوید امامی که از من بیزاری نمود حضرت فرماید برگرد و برو نزد آن کسی که او را امام میدانستی و او را بر همه خلق ترجیح میدادی از او سؤال کن که تو را شفاعت کند چون بهترین خلق بود نزد تو و بهترین خلق شفاعتش رد نمیشود گوید هلاک شدم از تشنگی فرماید خدا تشنگی تو را زیاد کند مسمع گفت فدای تو شوم چگونه قدرت دارد که نزدیک آید و حال آنکه دیگران نزدیک حوض نمیتوانند آمد فرمود از برای آنکه او ورع مینموده است از بسیاری از اعمال قبیحه و چون ما اهل بیت نزد او مذکور میشدیم ناسزا نمی‌گفت و ترک مینمود چیزی چند را که غیر او بر آنها جرأت مینمودند از گستاخی نسبت بما اینها از برای محبت ما نبوده و نه از برای خواهشی که نسبت بما داشته حق الیقین، ص: ۴۵۶ باشد بلکه از برای بسیاری سعی در عبادت باطل خود و دین‌داری خود و از برای آنچه مشغول کرده است نفس خود را بآن از یاد کردن مردم دلش منافق است و دینش مستلزم نصب عداوت اهل بیت است و متابعت دشمنان ایشان و مقدم داشتن ابو بکر و عمر و عثمان بر همه کس پس باین اسباب نزد حوض می‌آید و محروم بر میگردد و در این باب احادیث بسیار است و باین قدر اکتفا کردیم و اما شفاعت پس بدان که خلافتی نیست میان مسلمانان و ضروری دین اسلام است که رسول خدا در قیامت شفاعت از برای امت خود بلکه از برای جمیع امت‌ها خواهد بود و خلافتی که هست در آنست که آیا شفاعت از برای طلب زیادتی منافع است از برای مؤمنانی که مستحق ثواب باشند و بس یا از برای اسقاط عقاب از گناهکاران امت نیز خواهد بود و اکثر عامه را اعتقاد آنست که شفاعت در هر دو میباشد و خوارج و عبیدیه معتزله را اعتقاد آن است که شفاعت مخصوص قسم اول است یعنی در زیادتی ثواب و در اسقاط عذاب نمیشد و می‌گویند همچنانکه بر خدا واجب است که وفا کند وعده ثواب را واجب است که وفا کند بوعید عقاب و شفاعت از برای اسقاط آن فایده نمیکند و خلافتی نیست میان علمای امامیه که شفاعت از برای دفع عقاب فساق شیعه میباشد هر چند از اصحاب کبایر باشند و شفاعت مخصوص حضرت رسالت نیست بلکه فاطمه زهرا (ع) و ائمه هدی برخصت آن حضرت شفاعت شیعیان خود خواهند کرد و از احادیث بسیار ظاهر میشود که علماء و صلحاء شیعه نیز شفاعت خواهند کرد و عامه و خاصه روایت کرده‌اند از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که حضرت فرمود که ذخیره کرده‌ام شفاعت خود را از برای اهل کبایر از امت خود و در خصال بطرق عامه از انس روایت کرده است از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که فرمود هر پیغمبری دعائی کرد و مستجاب شد و پنهان کردم دعای خود را که شفاعت کنم امت خود را روز قیامت و ایضا از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است رسول خدا

صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که سه کس اند که شفاعت میکنند نزد خدا و شفاعت ایشان قبول میشود پیغمبران پس علماء پس شهداء و از حضرت امام زین العابدین و امام رضا علیهما السلام منقولست که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که هر که ایمان بشفاعت من نیابد خدا شفاعت مرا باو نرساند پس فرمود که نیست شفاعت من مگر از برای اهل کبائر امت من و اما نیکوکاران بر ایشان راهی نیست که محتاج بشفاعت باشند راوی گفت بحضرت امام رضا علیه السلام گفتم پس چه معنی دارد قول حق تعالی و لَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى فرمود یعنی شفاعت نمی کنند مگر از برای کسی که خدا دین او را پسندیده باشد و در مجمع البیان گفته است شفاعت نزد ما ثابت است از برای رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و اصحاب بر گزیده او که بر طریقه او باشند و از برای حق الیقین، ص: ۴۵۷ ائمه از اهل بیت طاهرین او و از برای صالحان و مؤمنان و نجات میدهد خدا بشفاعت ایشان بسیاری از گناهکاران را و مؤید آنست آنچه در روایات اصحاب ما از حضرت رسول (ص) روایت کرده اند که حضرت فرمود من شفاعت خواهم کرد در روز قیامت و قبول شفاعت من خواهند کرد و علی ع شفاعت خواهد کرد و مقبول خواهد شد و کسی از مؤمنان که کمتر شفاعت کند از برای چهل نفر از برادران خود شفاعت خواهد کرد که همه مستوجب آتش شده باشند و آیاتی که دلالت بر عدم شفاعت میکند مخصوص کفار است و بتهای ایشان و مخالفان و خلفای ایشان و در سوره مریم حق تعالی فرموده است که مالک شفاعت نیست مگر کسی که نزد خدا عهدی گرفته باشد و اکثر مفسرین گفته اند که مراد از عهد ایمانست و بعضی گفته اند که یعنی شفاعت نمیکند مگر کسی که خدا او را رخصت شفاعت داده باشد و ایشان انبیاء اند و اوصیاء و صلحاء و شهداء و علماء و مؤمنان چنانچه در اخبار وارد شده است و در حدیث صحیح وارد شده است که مراد وصیتی است که در وقت مردن بعقاید حقه خود بکند بنحوی که در حلیه المتقین ذکر کرده ام و در آیات متعدده وارد شده است که کسی شفاعت نمیکند مگر بر رخصت خدا بر رد قول بت پرستان که میگفتند که ما عبادت بتها میکنیم برای آنکه ایشان شفیعان ما باشند نزد خدا و ابن بابویه از حضرت امیر المؤمنین (ع) روایت کرده است که حضرت فاطمه (ع) گفت به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که ای پدر بزرگوار من در کجا ملاقات کنم شما را در روز موقف اعظم و روز فرع اکبر گفت ای فاطمه نزد در بهشت در وقتی که لوای حمد با من باشد و شفاعت کنم از برای امت خود گفت ای پدر بزرگوار اگر ترا در آنجا نبینم در کجا بجویم فرمود در نزد حوض کوثر در وقتی که امت خود را آب دهم گفت ای پدر بزرگوار اگر در آنجا نیابم فرمود در نزد صراط که من ایستاده باشم و گویم پرورد گارا بسلامت بگذران امت مرا گفت اگر در آنجا ملاقات نکنم ترا فرمود که نزد میزان که دعا کنم از برای امت خود گفت اگر تو را در آنجا نیابم فرمود که در کنار جهنم مرا طلب کن در وقتی که منع کنم شراره و زبانه او را از امت خود پس فاطمه (ع) شاد شد. و علی بن ابراهیم بسند معتبر روایت کرده است از سماعه که گفت سؤال کردم از حضرت صادق علیه السلام از شفاعت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در روز قیامت حضرت فرمود که در روز قیامت لجام کند مردم را عرق یعنی عرق بدنهای ایشان بدهان ایشان برسد و عارض شود ایشان را اضطراب و قلق پس گویند بیائید برویم بنزد حضرت آدم علیه السلام که او ما را شفاعت کند پس بیایند بنزد حضرت آدم علیه السلام و بگویند شفاعت کن از برای ما نزد پرورد گار خود گوید مرا گناهی و خطیئه ای هست و روی شفاعت ندارم بروید بنزد حضرت نوح علیه السلام چون بنزد نوح آیند حق الیقین، ص: ۴۵۸ ایشان را بنزد پیغمبر بعد از خود فرستد و همچنین هر پیغمبری حواله به پیغمبر بعد از خود کند تا بحضرت عیسی علیه السلام رسد او گوید که با من بیایید و ببرد ایشان را بنزد محمد صلی الله علیه و آله و سلم چون بنزد آن حضرت روند گوید بیایید با من تا ببرد ایشان را بسوی دروازه بهشت و رو بدر گاه رحمت بسجده در آید و بسیار در سجده بماند تا آنکه ندا از جانب حق تعالی باو برسد که سر بردار و شفاعت کن تا شفاعت ترا قبول کنم و آنچه خواهی بطلب تا عطا کنم اینست معنی آنچه خدا فرموده است عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّخْمُودًا و در امالی و بشاره المصطفی از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که چون روز قیامت شود حق تعالی جمع کند اولین و آخرین را در یک زمین پس تاریکی و ظلمت شدیدی ایشان را فراگیرد که همه بناله و فغان آیند و گویند پرورد گارا

بگشا از برای ما این ظلمت را پس رو بمحشر آورند گروهی که روی نورانشان زمین قیامت را روشن کند پس اهل محشر گویند که اینها همه پیغمبران خدایند ندا از جانب حق تعالی آید که ایشان پیغمبران نیستند باز پرسند که ایشان ملائکه مقربین حضرت جل و علا- میباشند پس ندا از مصدر جلال حضرت الهی آید که ملائکه مقربین نیستند باز سؤال نمایند که ایشان شهیدان راه خدای تبارک و تعالی میباشند و ایضا ندا از جانب حضرت رب العزّه رسد که شهیدان نیستند گویند که پس کیستند ندا رسد بایشان که ای اهل محشر از ایشان پرسید که کیستید شما چون پرسند گویند مائیم ذریه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم مائیم اولاد علی علیه السلام ولی الله مائیم مخصوص بکرامت خدا مائیم ایمان و مطمئنان پس ندا از جانب حق عز و جل بایشان رسد که شفاعت کنید در محبان خود و اهل مودت پس ایشان شفاعت کنند و شفاعت ایشان روا گردد و در علل الشرایع از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که شیعیان ما از نور خدا خلق شده‌اند و بسوی او برمی گردند بخدا قسم که شما بما ملحق میگردید در روز قیامت و ما شفاعت میکنیم و قبول میشود و بخدا سوگند که شما شفاعت خواهید کرد قبول خواهد شد و هیچ یک از شما نیست مگر آنکه از برای او ظاهر خواهد شد آتشی از جانب چپ او و بهشتی از جانب راست او پس دوستان خود را داخل بهشت میکند و دشمنان خود را داخل جهنم و در خصال از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که هر که انکار سه چیز کند از شیعیان ما نیست معراج را و سؤال قبر را و شفاعت را. و علی بن ابراهیم بسند صحیح از آن حضرت و پدر بزرگوارش روایت کرده است که بخدا سوگند که ما بسیار شفاعت خواهیم کرد و قبول خواهد شد تا آنکه چون دشمنان ما این حالت را مشاهده کنند گویند آنچه حق تعالی فرموده است که مضمونش اینست پس نیست ما را شفاعت حق یقین، ص: ۴۵۹ کنندگان و نه دوست مهربان پس کاش ما را بازگشتی بدنیا میبود پس میبودیم از مؤمنان و ایضا بسند معتبر روایت کرده است از ابوایمن که بخدمت حضرت امام محمد باقر علیه السلام آمد و گفت ای ابو جعفر مردم را فریب میدهد و مغرور میگردانید و میگوئی شفاعت محمد شفاعت محمد صلی الله علیه و آله و سلم حضرت بمرتبه غضبناک شد که رنگ مبارکش متغیر شد و فرمود وای بر تو ای ابوایمن آیا تو را مغرور کرده است اینکه شکم و فرج خود را از حرام بازداشته‌ای و اگر بینی فزعه‌ای قیامت را محتاج خواهی شد بشفاعت محمد صلی الله علیه و آله و سلم وای بر تو آیا شفاعت مییابد از برای کسی که مستوجب جهنم شده باشد بعد از این فرمود که احدی از اولین و آخرین نخواهد بود مگر آنکه محتاج خواهد بود بشفاعت محمد صلی الله علیه و آله و سلم پس فرمود که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را شفاعتی خواهد بود در امت خود و ما را شفاعتی خواهد بود در شیعیان خود و شیعیان ما را شفاعتی خواهد بود در اهالی خود و مؤمنی مییابد که شفاعت کند در مثل ربیع و مضر که اعظم قبایل عربند و مؤمن شفاعت میکند حتی از برای خادم خود و میگوید پروردگارا او حق خدمت دارد بر من و مرا از سرما و گرما نگاه داشته است و ابن بابویه از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که بهشت هشت در دارد از یکدر آن پیغمبران و صدیقان داخل میشوند و از یک در شهدا و صالحان داخل میشوند و از پنج در شیعیان و محبان ما داخل میشوند و پیوسته من در کنار صراط ایستاده باشم و دعا کنم و گویم پروردگارا سالم بدار و بسلام بگذران شیعیان و دوستان و یاوران ما را و هر که ولایت و محبت ما را داشته باشد پس ناگاه از میان عرش ندا رسد که دعای تو را مستجاب کردم و شفاعت تو را در شیعیان قبول کردم و شفاعت کند هر مرد از شیعیان من و کسی که محبت من داشته باشد و یاری من کرده باشد و با دشمنان من جنگ کرده باشد بکردار یا گفتار در هفتاد هزار کس از همسایگان و خویشان خود و یکدر دیگر سایر مسلمانان از آن داخل شوند از آنها که شهادت بوحدانیت و رسالت دهند و در دل ایشان بقدر ذره‌ای از بعضی ما اهل بیت نباشد. و در ثواب الاعمال روایت کرده است که مؤمنی از شما مردی را ببند که با او آشنائی داشته است در دنیا و امر کرده‌اند که او را بجهنم برند چون بر او بگذرد گوید ای فلان من در دنیا بتو نیکی میکردم و حاجت تو را برمی آوردم آیا امروز جزائی برای من نزد تو هست پس مؤمن بملکی گوید که بر او موکل گردیده است که دست از او بردار پس خدا امر کند ملک را که امان آن مؤمن را اجازت کند و او را رها کند و ایضا بسند معتبر از آن حضرت روایت کرده است که مؤمن شفاعت

میکند برای دوست خود و خویش خود مگر آنکه ناصبی باشد و اگر جمیع ملائکه حق‌الیقین، ص: ۴۶۰ مقربین و پیغمبران مرسلین شفاعت کنند از برای ناصبی شفاعت ایشان مقبول نگردد و در علل الشرایع از آن حضرت روایت کرده است که چون روز قیامت شود عالمی و عابدی را بیاورند چون ایشان را نزد حقتعالی بازدارند بعابد گویند برو بسوی بهشت و بعالم گویند بایست و شفاعت کن مردم را بتأدیب نیکی که ایشان را کرده‌ای و بروایت دیگر عابد را میگویند که نیک مردی بودی تو اما همت تو مقصور خودت بود برو بسوی بهشت و عالم را گویند که تو همت بر هدایت بندگان خدا گماشتی بایست و هر که از علم تو منتفع شده او را شفاعت کن و ببر بسوی بهشت و فرات بن ابراهیم از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که جابر پیدرم حضرت باقر (ع) گفت فدای تو شوم حدیثی از برای من روایت کن در فضیلت جدۀ خود فاطمه (ع) که هرگاه بشیعیان نقل کنیم شاد شوند حضرت فرمود که خبر داد مرا پدرم از جدم که حضرت رسول (ص) فرمود که چون روز قیامت شود نصب کنند از برای انبیاء و رسل منبرها از نور و منبر من بلندتر از همه منبرها باشد در روز قیامت پس حقتعالی فرماید که خطبه‌ای بخوان پس خطبه‌ای بخوانم که احدی از انبیاء و رسل مثل آن نشنیده باشند پس از برای اوصیاء منبرها نصب کنند از نور و از برای وصی من علی بن ابی طالب علیه السلام منبری از نور بگذارند و منبر آن حضرت بلندتر از همه منبرهای آنها باشد پس حقتعالی آن حضرت را امر کند که خطبه‌ای بخوان پس خطبه‌ای بخواند که هیچ یک از اوصیاء مثل آن را نشنیده باشند پس نصب کنند از برای اولاد انبیاء و مرسلین منبرها از نور پس نصب کنند از برای دو پسر و فرزندزاده‌ام و دو گل بوستان من در ایام حیات من منبری از نور و بایشان بگویند خطبه بخوانید پس دو خطبه بخوانند که احدی از انبیاء و مرسلین مثل آنها نشنیده باشند پس جبرئیل ندا کند که کجا است فاطمه (ع) دختر محمد صلی الله علیه و آله و سلم کجا است خدیجه دختر خویلد کجا است مریم دختر عمران کجا است آسیه دختر مزاحم کجا است ام کلثوم مادر یحیی همه برخیزند پس حقتعالی فرماید که ای اهل محشر امروز بزرگواری از کیست پس محمد صلی الله علیه و آله و سلم و علی علیه السلام و فاطمه (ع) و حسن علیه السلام و حسین علیه السلام گویند کرم و بزرگواری از خداوند یگانه قهار است پس حقتعالی گوید ای اهل محشر من بزرگواری را از برای محمد صلی الله علیه و آله و سلم و علی علیه السلام و فاطمه (ع) و حسن علیه السلام و حسین علیه السلام قرار داده‌ام ای اهل محشر سرها بزیربیندازید و دیده‌ها را بپوشانید که فاطمه بسوی بهشت میخرامد پس جبرئیل ناچه بیاورد از ناچه‌های بهشت که دیبا بر او پوشانیده باشند و مهارش از مروارید تر باشد و جهازش از مرجان باشد پس او را بخواباند در پیش روی آن حضرت و بر آن سوار شود و حقتعالی صد هزار ملک را بفرستد که از جانب راست او بروند و صد هزار ملک که از جانب چپ او روند و صد حق‌الیقین، ص: ۴۶۱ هزار ملک او را بر بالهای خود بردارند تا او را به بهشت برسانند چون بدر بهشت برسد التفاتی بعقب بفرماید حقتعالی فرماید ای دختر حبیب من سبب التفات چیست گوید پروردگارا میخوام قدر من در این روز دانسته شود حقتعالی فرماید که ای دختر حبیب من برگرد و نظر کن بسوی محشر هر کس در دل او محبت تو یا محبت ذریه تو باشد دست او را بگیر و داخل بهشت کن پس حضرت باقر علیه السلام فرمود بخدا سوگند ای جابر که حضرت فاطمه در آن روز برچیند از محشر شیعیان و دوستان خود را چنانچه مرغ دانه خوب را از دانه بد جدا کند پس چون شیعیان آن حضرت بدر بهشت رسند حقتعالی بدل ایشان افکند که رو بعقب گردانند حق عز و علا فرماید که ای دوستان من سبب التفات شما چیست و حال آنکه فاطمه (س) دختر حبیب خود را شفیع گردانیدم در باب شما گویند پروردگارا میخوام قدر ما نیز در مثل این روز ظاهر شود پس ندا رسد که ای دوستان من برگردید و نظر کنید و هر که شما را دوست دارد از برای محبت حضرت فاطمه (ع) یا آب داده باشد شما را بگیرید و داخل بهشت گردانید پس حضرت فرمود و الله باقی نماند در محشر مگر شک‌کننده یا کافری یا منافقی پس چون بمیان طبقات جهنم درآیند ندا کنند چنانچه خدا فرموده است *فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ* پس میگویند کاش بدنیا برمی‌گشتیم پس میبودیم از مؤمنان حضرت فرمود هیئات آنچه طلب کردند هرگز نخواهد شد و دروغ میگویند و اگر بدنیا برگردند عود خواهند کرد بآن اعمالی که ایشان را از آن منع کرده‌اند و کلینی بسند معتبر از عبد الحمید وابشی روایت کرده

است که گفت من عرض کردم بخدمت امام محمد باقر (ع) که من همسایه‌ای دارم که همه محرمات را بعمل می‌آورد و حتی نماز را ترک میکند زیاده از کارهای دیگر حضرت فرمود که سبحان الله و بسیار عظیم شمرد این را پس فرمود که میخواهی خبر دهم تو را بکسی که از این بدتر است گفتم بلی فرمود کسی که نصب عداوت از برای ما کند از این بدتر است و هر بنده‌ای که نزد او مذکور شوند اهل بیت رسول او و رقت کند از برای ذکر ایشان ملائکه دست بر پشت او بمالند و همه گناهانش آمرزیده شود مگر آنکه گناهی از او صادر شود که او را از ایمان بدر برد و شفاعت مقبولست برای او و برای ناصبی مقبول نمیشود و مؤمن شفاعت میکند از برای همسایه‌اش که هیچ حسنه ندارد میگوید پروردگارا همسایه من آزار خود را از من باز میداشت و شفاعت میکند از برای او پس حقتعالی میفرماید که پروردگار توام و سزاوار است که مکافات دهم از جانب تو پس خدا آن همسایه را داخل بهشت میکند و حال آنکه هیچ حق الیقین، ص: ۴۶۲ حسنه ندارد و کمتر مؤمنی از جهت شفاعت سه نفر را شفاعت میکند و احادیث شفاعت زیاده از آنست که این رساله گنجایش ذکر عشری از اعشار آنها داشته باشد.

فصل سیزدهم در بیان صراط است

بدان که از جمله ضروریات دین که ایمان بآن باید آورد صراطست و آن جبری است که بر روی جهنم میکشند و تا کسی از آن نگذرد داخل بهشت نمی‌شود و در احادیث معتبره خاصه و عامه وارد شده است که از مو باریکتر است و از شمشیر برنده‌تر و از آتش گرم‌تر است و مؤمنان خالص در نهایت آسانی از آن میگذرند مانند برق جهنده و بعضی بدشواری میگذرند اما نجات می‌یابند و بعضی از عقبات آن به جهنم می‌افتند و آن در آخرت نمونه صراط مستقیم دنیا است که دین حق و راه ولایت و متابعت حضرت امیر المؤمنین علیه السلام و حضرت ائمه معصومین از ذریه او است و هر که از این صراط عدول و میل بباطل کرده است در گفتار یا کردار از همان عقبه از صراط آخرت میلغزد و صراط مستقیم سوره حمد اشاره بهر دو است و ابن بابویه در اعتقادات گفته است که اعتقاد ما در صراط مستقیم آنست که آن حق است و آن جسر جهنم است و بر آن مرور جمیع خلائق واقع میشود چنانچه حقتعالی فرموده است **وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا** یعنی احدی از شما نیست مگر آنکه وارد جهنم است بر پروردگار تو حتم و لازم است و قضا شده است و صراط در وجه دیگر حجت‌های خدایند پس هر که ایشان را در دنیا شناخت و اطاعت ایشان کرد خدا او را از صراطی که جسر جهنم است میگذراند در روز قیامت و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بعلی علیه السلام گفت یا علی چون روز قیامت شود بنشینم من و تو و جبرئیل بر صراط و نگذرد بر صراط مگر کسی که بدانی بولایت تو با او باشد و شیخ مفید گفته است که صراط بمعنی طریق است و باین سبب ولایت امیر المؤمنین علیه السلام و ائمه از ذریه او را صراط میگویند که راه نجات است و در خبر وارد شده است که طریق بسوی بهشت در روز قیامت بمنزله جبری است که مردم بر آن میگذرند و آن است صراطی که رسول خدا از جانب راست آن می‌ایستد و امیر المؤمنین از جانب چپ آن و ندا از جانب خدا بهر دو می‌آید که بیندازید در جهنم هر کافری و معاندی را و در امالی بسند معتبر از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که میگذرند مردم بر صراط چندین طریقه یعنی چندین قسم و صراط باریک‌تر است از مو و از دم شمشیر تندتر و بعضی میگذرند مثل برق و بعضی مثل دویدن اسب و بعضی راه میروند و بعضی بدست و پا میروند و بعضی چسبیده‌اند بر صراط و بعضی را بدن ایشان را آتش میگیرد و بعضی را نمیگیرد و علی بن ابراهیم و ابن بابویه بسندهای خود از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده‌اند که چون این حق الیقین، ص: ۴۶۳ آیه نازل شد **وَ جِئَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ** یعنی بیاورند در آن روز جهنم را از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم پرسیدند معنی این آیه را فرمود که روح الامین مرا خبر داد که چون حقتعالی خلق اولین و آخرین را در قیامت جمع کند بیاورند جهنم را با هزار مهار که کشند او را صد هزار ملک در نهایت شدت و غلظت و جهنم را صدای در هم شکستن و خروش و غضب عظیم بوده باشد پس نفسی بکشد و صدائی از آن ظاهر شود که اگر نه آن باشد که حقتعالی مردم را

تأخیر کرده است از برای حساب هر آینه همه را هلاک کند پس کردنی و زبانه از آن بیرون آید و احاطه کند به نیکو کار و بدکار پس نماند هیچ بنده‌ای از بندگان خدا و نه ملکی و نه پیغمبری مگر آنکه فریاد کند که رب نفسی نفسی یعنی پروردگارا نفس مرا و جان مرا نجات ده و تو ای پیغمبر خدا ندا کنی که امتی امتی و از برای امت خود دعا کنی پس صراط بر روی آن بگذارند از مو باریکتر و از شمشیر برنده‌تر و آن سه قطره داشته باشد بر یک قطره امانت باشد و صله رحم و بر دویم نماز باشد و بر سیم عدالت پروردگار عالمیان یعنی حکم بر مظلومه‌های بندگان پس مردم را تکلیف میکنند که بر صراط بگذرند پس در عقبه اول که صله رحم و امانت است ایشان را نگاه میدارند اگر قطع رحم و خیانت در اموال مردم کرده باشند از این عقبه نمی‌گذرند تا از عهده آن بدر آیند یا بجهنم افتند و از این عقبه اگر نجات یافتند نماز ایشان را نگاه میدارد و اگر از این عقبه نجات یافتند عدالت الهی برای مظلالم عباد ایشان را نگاه میدارد و اشاره باینست آنچه حقتعالی فرموده است إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ یعنی بدرستی که پروردگار تو بر سر راه است یا در کمین گاهست و مردم بر صراط میروند بعضی بدست چسبیده‌اند و بعضی یک پایش لغزیده بپای دیگر خود را نگاه میدارد و ملائکه بر دور ایشان ایستاده و دعا و ندا میکنند که ای خداوند حلیم بردبار بیامرز و عفو کن بفضل خود و سلام بدار و بسلامت بگذران ایشان را و مردم میریزند در آتش مانند شب‌پره پس کسی که برحمت خدا نجات یافت و گذشت میگوید الحمد لله و بنعمت خدا تمام میشود اعمال صالحات و نمو میکند حساب و حمد میکنم خداوند غفوری را که نجات داد مرا از تو بعد از آنکه ناامید شده بودم بمنّت و فضل خود بدرستی که پروردگار ما آمرزنده و شکرکننده است عملهای بندگان خود را مؤلف گوید که میتواند بود که امانت در اموال باشد و عدل الهی در ظلمهای دیگر یا اول در حق الله باشد و ثانی در حق الناس و دور نیست که مراد از صله رحم رعایت رحم آل محمد (ص) و از امانت عدم خیانت در عهد و بیعت ایشان باشد که مقدم بر نماز واقع شده است و عقبه ولایت که اعظم عقبات است در اینجا مذکور نشده است مگر آنکه گوئیم که اینها نسبت بمؤمنین است و کفار و مشرکان و مخالفان در اول حق یقین، ص: ۴۶۴ یا پیش از ورود صراط بجهنم میروند و در معانی الاخبار منقولست که از حضرت صادق علیه السلام پرسیدند از صراط حضرت فرمودند که آن راه بسوی معرفت خداست و دو صراط میباشد صراط دنیا و صراط آخرت صراط دنیا امامی است که اطاعت او فرض و واجب است هر که او را شناخت در دنیا و پیروی او کرد میگذرد بر صراط آخرت که جسر جهنم است و هر که او را شناخت در دنیا قدمش از صراط آخرت میلغزد و بجهنم می‌افتد و در تفسیر حضرت امام حسن عسکری علیه السلام در تفسیر صراط مستقیم وارد شده است که صراط مستقیم دنیا آنست که غلو نکند در حق ائمه و تقصیر نکند در حق امامت ایشان و مستقیم باشد در دین حق و میل بباطل نکند و در آخرت راه مؤمنان است بسوی بهشت که عدول نمیکند بسوی جهنم و غیر آن و ایضا در معانی الاخبار از آن حضرت در تفسیر مرصاد روایت کرده است که آن قطره‌ایست بر صراط که احدی از آن با مظلومه احدی نمیگذرد و در مناقب از طرق عامه از انس روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود در تفسیر قول حقتعالی فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ که بر بالای صراط عقبه هست بسیار صعب که طولش سه هزار سال است که هزار سال بزیروند و هزار سال با خار و خسک و مارها و عقرب‌ها راه میروند و هزار سال بالا میروند و من اول کسی خواهم بود که آن عقبه را قطع کند و دویم علی بن ابی طالب علیه السلام خواهد بود و هیچ کس آن عقبه را بی مشقت قطع نمیکند مگر محمد (ص) و علی بن ابی طالب علیه السلام و اهل بیت او و ایضا در تفسیر مقاتل از ابن عباس روایت کرده است در تفسیر این آیه یَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ گفته است یعنی عذاب نمیکند محمد را و الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ یعنی عذاب نمیکند آنها را که باو ایمان آورده‌اند یعنی علی و فاطمه و حسن و حسین (ع) و حمزه و جعفر نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ یعنی روشنی دهد بر صراط از برای علی و فاطمه مثل دنیا هفتاد مرتبه پس نور ایشان رود از پیش روی ایشان و از جانب راست ایشان و ایشان از عقب آن شتابند پس اهل بیت محمد و آل محمد یک دسته و گروه بر صراط گذرند مانند برق جهنده پس گروه دیگر مانند باد گذرند و گروه دیگر مانند دودین اسب و گروه دیگر مانند رفتار پیاده و گروه دیگر بچهار دست و پا و گروه دیگر مانند اطفال خود را بر زمین کشند و خدا صراط را از

برای مؤمنان عریض میگرداند و از برای گناه کاران باریک میگرداند يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا یعنی میگویند ای پروردگار ما تمام گردان از برای ما نور ما را تا بگذریم بر صراط پس حضرت امیر المؤمنین علیه السلام میگذرد در میان هودجی از زمرد سبز فاطمه (ع) با او باشد بر شتری از یاقوت سرخ سوار و در دور او هفتاد هزار حوریه روند مانند برق تند و شیخ در مجالس از طرق عامه از انس روایت کرده است که رسول خدا صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم فرمود که چون روز قیامت شود و صراط را بر جهنم نصب کنند نگذرد بر آن مگر حق الیقین، ص: ۴۶۵ کسی که نامه رخصتی داشته باشد که در آن ولایت علی بن ابی طالب علیه السلام بوده باشد و اشاره با این است قول حق تعالی وَقَفُوْهُمْ اِنَّهُمْ مَسْئُوْلُوْنَ یعنی و بازدارید ایشان را بدرستی که ایشان سؤال کرده شده اند یعنی از ولایت علی بن ابی طالب علیه السلام و در تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام از رسول خدا روایت کرده است که چون حق تعالی جمیع خلائق را مبعوث گرداند منادی پروردگار ما از زیر عرش خدا ندا کند که ای گروه خلائق بپوشید دیده های خود را تا فاطمه (ع) دختر محمد صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم که سیده زنان عالمیانست از صراط بگذرد پس همه خلائق دیده های خود را بر هم گذارند بغیر محمد صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّم و علی علیه السلام و حسن و حسین و طاهران از اولاد ایشان که محرم آن حضرتند و چون داخل بهشت شود جامه آن حضرت کشیده باشد بر روی صراط یک طرفش در دست آن حضرت باشد در بهشت و یک طرفش در عرصات قیامت باشد پس منادی از جانب پروردگار ما ندا کند که ای دوستان فاطمه هر یک چنگ زنید در ریشه ای از ریشه های جامه سیده زنان عالمیان پس نماند کسی از دوستان فاطمه مگر آنکه بچسبد به تازی از تارهای آن تا آنکه زیاده از سه هزار فنام چنگ زنند در آن جامه که هر فنامی هزار هزار نفر باشد و همه نجات یابند ببرکت آن حضرت از آتش جهنم و کلینی بسند معتبر روایت کرده است که حضرت صادق علیه السلام فرمود که حساب کنید نفسهای خود را پیش از آنکه شما را حساب کنند بدرستی که در قیامت پنجاه موقف است در هر موقعی مثل هزار سال از سالهای دنیا میماند چنانچه حق تعالی فرموده است که در روزی که مقدار آن پنجاه هزار سال است و ابن بابویه در کتاب عقاید گفته است که اعتقاد ما در عقباتی که بر راه محشر است آنست که در هر عقبه ای اسم واجبی و فرضی است از اوامر و نواهی الهی پس بهر عقبه که برسند که مسمی باسم واجب است اگر تقصیر در آن واجب کرده است او را در آن عقبه هزار سال باز می دارند و طلب حق خدا در آن واجب از او میکنند اگر بیرون آمد از عهده آن بعمل صالح او که پیش فرستاده باشد یا رحمتی از حق تعالی که او را دریابد نجات می یابد از آن و میرسد بعقبه دیگر و پیوسته او را از عقبه ای بعقبه دیگر میبرند و نزد هر عقبه سؤال میکنند از آنچه او در صاحب اسم آن عقبه تقصیر کرده است پس اگر از همه سلامت بیرون رفت منتهی میشود بدار بقا پس حیاتی می یابد که هرگز مرگ در آن نمیباشد و سعادت می یابد که هرگز شقاوت و تعب با او نمی باشد و ساکن میشود در جوار خدا با پیغمبران و اوصیاء و صدیقان و شهداء و صالحان از بندگان خدا و اگر او را در عقبه ای حبس کنند و طلب کنند از او حقی را که در آن تقصیر کرده است پس نجات ندهد او را عمل صالحی که پیش فرستاده و در نیابد او را رحمتی از جانب حق تعالی قدمش میلغزد از آن عقبه و فرو میرود در جهنم پناه میبریم از آن حق الیقین، ص: ۴۶۶ بخدا و این عقبات همه بر صراط است و اسم یک عقبه از آنها ولایت است همه خلائق را نزد آن عقبه نگاه میدارند و سؤال میکنند از ولایت حضرت امیر المؤمنین علیه السلام و ائمه بعد از او اگر اتیان بآن کرده است نجات می یابد و می گذرد و اگر نکرده است فرو میرود بسوی جهنم چنانکه فرموده است وَقَفُوْهُمْ اِنَّهُمْ مَسْئُوْلُوْنَ و اهم عقبات مرصاد است اِنَّ رَبَّكَ لَبَلَمُرْصَادٍ حق تعالی میفرماید بعزت و جلال خود سوگند یاد میکنم که از من نمیگذرد ظلم ظالمی و اسم یک عقبه رحم است و اسم دیگری امانت است و اسم دیگری نماز است و باسم هر فرضی یا امری یا نهی عیبی هست که بنده را نزد آن عقبه باز می دارند و از آن فرض سؤال میکنند.

فصل چهاردهم در حقیقت و حقیقت بهشت و دوزخ است-

بدان که وجوب ایمان به بهشت و دوزخ جسمانی بنحوی که در صریح آیات و اخبار متواتره وارد شده است از ضروریات دین

اسلام است و کسی که مطلقاً بهشت و دوزخ را انکار کند مانند ملاحده یا تأویل کند آنها را مانند فلاسفه بی‌شک کافر است و فلاسفه در این باب دو طایفه‌اند: اول اشراقیانند که قائلند بعالم مثال و ایشان ظاهراً قائلند بهشت و دوزخ و آنچه در شرع وارد شده از تفصیل آنها اما نه در این بدن جسمانی و نه آنکه آن بهشت و دوزخ جسمی چندند از قبیل اجسام این دنیا بلکه عالمی است متوسط میان عالم جسمانیات و عالم مجردات مانند عالم خواب و صوری که در آب و آینه دیده میشود پس ثواب و عقاب مانند خوابهای خوب و خواب پریشان خواهد بود و این مخالف صریح آیات و اخبار بیشمار است و تلاعب بدین مبین است و اگر گویند که بسیاری از مسلمانان در عالم برزخ بمثال قائل شده‌اند جواب گوئیم که دو فرق است (اول) آنکه آنچه ایشان قائل شده‌اند مستلزم انکار عود بدن‌ها نیست در محشر و مستلزم رد آیات و اخبار صریحه حشر جسمانی نیست (دویم) آنکه عالم مثالی که ایشان قائلند غیر این مثالست و میگویند بدن مثالی جسم لطیفی است مانند اجسام ملائکه و جن و روح در عالم برزخ بآن جسم تعلق میگیرد و تأویل بعالم خواب و خیال نمی‌کنند. دویم مشائیانند که اکثر فلاسفه ایشانند و جمیع آنچه در شرع وارد شده است از نعیم بهشت و حور و قصور تأویل میکنند بلذاتی که روح را میباشد بعد از مفارقت بدن به کمالات و معلومات خود که در این نشأه تحصیل کرده‌اند و سعادت و ثواب و بهشت او همین است و آنهایی که جاهلند و این علوم و کمالات را تحصیل نکرده‌اند در الم و حسرتند از فقد این حق یقین، ص: ۴۶۷ علوم و شقاوت و عقاب و جهنم ایشان همین است و در این عالم چون مستغرق در تدبیر بدن بود و در کدورات عالم طبیعت فرو رفته بود ادراک آن لذت و این الم نمیکرد کما ینبغی و بعد از مفارقت بدن اینها همه بر او ظاهر میگردد و چون اکثر امم عوام بودند و خبری از لذات و آلام روحانی نداشتند در کتب الهیه و حکم نبویه این لذات جسمانی و آلام بدنیه را ذکر کرده‌اند از برای ترغیب ایشان بطاعات و خیرات و ترهیب ایشان از شرور و معاصی و سیئات بر سبیل استعاره و مجاز تعبیر از آن لذات روحانیه بحور و قصور و ثمار و انهار و از آلام روحانیه بزقوم و ضریع و حمیم و نار و اشباه آنها نموده‌اند چنانچه شیخ ابو علی در رساله مبدء و معاد تصریح باین مراتب نموده و در شفا از ترس علماء اسلام معاد جسمانی را حواله بصاحب شریعت نموده و کسی که اندک شعوری و تدینی داشته باشد چون رجوع بعقاید باطله و کلمات واهی ایشان میکند میداند که اکثر آنها با ایمان بشرایع انبیاء جمع نمیشود و جمعی که اعتقاد باصول ایشان دارند و بضرورت بمعاشرت مسلمانان گرفتار شده‌اند از ترس قتل و تکفیر لفظی چند از ضروریات دین بر زبان جاری میکنند و در دل خلاف آنها را قائلند یَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ و گاهی بر سبیل استهزاء اظهار بعضی از اصول دین میکنند و چون با شاگردان و خواص خود خلوت میکنند میگویند إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُونَ و بایمان ظاهری قناعت کرده‌اند یُضَوِّنُكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَ تَأْبَى قُلُوبُهُمْ وَ أَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ و ایشان باین عقاید باطله که بتقلید فلاسفه و شبهات شیطنیه قائل شده‌اند در این باب معذورند زیرا که کسی که قائل باشد که واحد صادر نمیشود از او مگر واحد گوید هر حادثی مسبوق است بماده و گوید آنچه قدمش ثابت شد عدمش محال است و عقول و افلاک و هیولای عناصر را قدیم داند و انواع متوالده را قدیم داند و اعاده معدوم را محال داند و افلاک را متصل بیکدیگر داند و فاصله در میان آنها قائل نباشد و خرق و التیام در فلکیات محال داند و عنصریات را در افلاک محال داند و امثال این عقاید باطله را قائل باشد چگونه اذعان میتواند کرد بآنکه خدا فاعل مختار است و آنچه خواهد میتواند کرد و عالم و آدم حادثند و بحشر جسمانی و آنکه بهشت در آسمانست و مشتمل است بر حور و قصور و ابنیه و مساکن و اشجار و انهار و آنکه آسمانها شق میشوند و پیچیده میشوند و کواکب بی‌نور میشوند و فرو میریزند بلکه همه فانی میشوند و آنکه ملائکه اجسامند و بالها دارند و آسمانها مملوند از ایشان و بزمین می‌آیند و بالا- می‌روند و آنکه حضرت رسول صلی الله علیه و آله بمعراج رفت و عیسی علیه السلام و ادریس باسما رفتند و همچنین بسیاری از معجزات انبیاء و اوصیاء از شق قمر و احیای اموات حق یقین، ص: ۴۶۸ و رد شمس و طلوع آن از مغرب و خسوف و کسوف در غیر وقت مقرر و جاری شدن نهرهای عظیم از سنگهای کوچک و فرو بردن عصای موسی خروارهای چوب و ریسمان را و امثال اینها پس معلوم شد که اعتقاد باصول حکماء با اعتقاد باکثر ضروریات دین جمع نمیشود پس یا منکر نبوت انبیاء

باید بشوند و یا ایشان را العیاذ باللّٰه از بابت ارباب حیل و معمیات دانند که در تمام عمر مدارشان بر این بوده که مردم را بضاللت و جهل مرکب اندازند و باصل را در لباس حق بمردم نمایند و هدایت ایشان را باین فرقه ضاله حواله کرده باشند و از همه غریب‌تر آنست که جمعی که خود را از اهل شرع می‌شمارند و اهتمام عظیم در باب اتیان بآداب و مستحبات مینمایند این کتب ضلال را از روی اعتقاد درس می‌گویند و کسی از ایشان نشنیده که در مقام رد و انکار و دفع شبهات ایشان در آیند و کسی که رد و انکار این عقاید نماید از جهات دیگر شبهات بر عوام القاء میکنند که شاید ترویج عقاید باطله خود نمایند یا توانند نمود و طعن می‌کنند بر کسی که بر ارباب این عقاید لعن کند و فخر می‌کنند که ما از جمله لاعنین نیستیم یُریدُونَ لِیُطْفِئُوا نَوْرَ اللَّهِ بِأَفْوَهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ پس در اصل بهشت و دوزخ جسمانی شکی نیست و کسی که انکار کند کافر است. اما متکلمان عامه خلاف کرده‌اند در آنکه بهشت و دوزخ آیا بالفعل موجودند یا در قیامت موجود خواهند شد اکثر متکلمین را اعتقاد آنست که موجودند بالفعل و در ابتدای خلق عالم آنها را خلق کرده‌اند و خیلی از معتزله قائل شده‌اند که بعد از این مخلوق خواهند شد در قیامت و معلوم نیست که احدی از امامیه باین مذهب سخیف قائل شده باشند و این قول را نسبت بسید رضی داده‌اند و از او بسیار بعید است و آیات بسیار دلالت بوجود آنها در حال نزول قرآن مثل أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ، أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا، أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ، عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى و اکثر احادیث معراج مشتمل است بر این که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم داخل بهشت شد و جهنم را بآن حضرت نمودند و اکثر مفسرین و متکلمین بهشت حضرت آدم علیه السلام را بهشت خلد میدانند و ابن بابویه بسند معتبر از ابو الصلت هروی روایت کرده است که گفت از حضرت امام رضا علیه السلام پرسیدم که یا بن رسول الله مرا خبر ده از بهشت و آتش جهنم که آیا امروز مخلوق شده‌اند حضرت فرمود بلی و رسول خدا داخل بهشت شد و جهنم را دید در شبی که آن حضرت را بآسمان بردند عرض کردم که جماعتی می‌گویند که امروز مقدر شده‌اند اما هنوز مخلوق نشده‌اند حضرت فرمود ایشان از ما نیستند و ما از ایشان نیستیم هر که انکار کند خلق بهشت و دوزخ را تکذیب حضرت رسول صلی الله علیه و آله کرده است و حق الیقین، ص: ۴۶۹ تکذیب ما کرده است و از ولایت ما خبر ندارد و مخلد در جهنم خواهد بود حق تعالی فرموده است هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ يَطُوفُونَ فِيهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آن یعنی اینست آن جهنمی که تکذیب مینمایند بآن مجرمون می‌گردند میان آتش و میان حمیم که در حرارت بنهایت رسیده است گاه بآتش می‌سوزند و گاه حمیم در حلق ایشان میکنند و رسول خدا فرمود که چون مرا بآسمان بردند جبرئیل دست مرا گرفت و داخل بهشت کرد و از رطب بهشت بمن داد و خوردم پس آن نطفه شد در صلب من چون بزمین آمدم با خدیجه موافقه کردم حامله شد بفاطمه (ع) در حسن و نیکی صفات و اخلاق حوریه است و بظاهر انسیه است هرگاه مشتاق بوی بهشت میشوم دخترم فاطمه را می‌بویم و علی بن ابراهیم روایت کرده است که دلیل بر اینکه بهشت و دوزخ مخلوق شده‌اند آنست که حق تعالی می‌فرماید عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى یعنی نزد سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى جنتی است که مأوای مؤمنان است و سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى در آسمان هفتم است پس بهشت نیز در آنها است و دلیل بر آنکه بهشت‌ها در آسمان است آنست که در حق کفار فرموده است که گشوده نمیشود از برای ایشان درهای آسمان و داخل بهشت نمیشوند و دلیل بر آنکه آتش جهنم در زمین است آنست که فرموده است بحق پروردگار تو البته حشر میکنم ایشان را و شیاطین را پس حاضر میکنم ایشان را بدور جهنم بدو زانو در آمده و معنی حول جهنم دریائی است که محیط است بدنیا همه آتش خواهد شد چنانچه فرموده است وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ و فرموده است وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًّا یعنی در زمین می‌گذاریم ایشان را در وقتی که آتش شود. و در خصال از ابن عباس روایت کرده است که دو یهودی آمدند از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام سؤال کردند از جمله آنها این بود که پرسیدند که بهشت در کجا است و جهنم در کجا است فرمود بهشت در آسمان است و جهنم در زمین است پرسیدند که سبعة چیست فرمود که هفت در جهنم است که موافق یکدیگرند پرسیدند که ثمانیه کدام است فرمود که هشت در بهشت است و در رجال کشی بسند معتبر از محمد بن عیسی قمی روایت کرده است که بحضرت امام رضا علیه السلام عرش کردم که یونس میگوید که بهشت هنوز مخلوق نشده است فرمود

دروغ میگوید پس کجا بود بهشت آدم باز همین مضمون را بسند دیگر از آن حضرت روایت کرده است و ابن بابویه در کتاب صفات الشیعه از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که شیعه ما نیست کسی که چهار چیز را انکار کند معراج رسول الله و سؤال قبر و خلق بهشت و دوزخ و شفاعت و از حضرت امام رضا علیه السلام روایت کرده است که کسی که اقرار کند بر جعت و متعه و حج تمتع حق یقین، ص: ۴۷۰ و ایمان بیاورد بمعراج و سؤال قبر و حوض و شفاعت و خلق بهشت و جهنم و صراط و میزان و بعث و نشور و جزا و حساب او مؤمن است حقا و از شیعه ما اهل بیت است و ابن بابویه گفته است که اعتقاد ما در بهشت و آتش آنست که مخلوق شده‌اند و رسول خدا داخل بهشت شد و جهنم را دید در شب معراج و اعتقاد ما آنست که بیرون نمی‌رود احدی از دنیا تا مکان خود را در بهشت یا جهنم ببیند و مؤمن از دنیا نمی‌رود تا آنکه دنیا را در نظر او جلوه دهند بهتر از آنکه دیده بوده است و مکان او را در آخرت باو بنمایند پس او را مخیر میکنند و او اختیار آخرت میکند پس در آن وقت قبض روح او را میکنند و اما جنت آدم پس آن باغی است از باغهای دنیا که آفتاب در آن طلوع و غروب میکند و جنت خلد نبود و اگر جنت خلد بود هرگز از آن بیرون نمی‌آمد و مکان بهشت باید دانست که در جهت آسمانست و مشهور آنست که در بالای آسمان هفتم است و در آیه کریمه وارد شده است که عرض بهشت مثل عرض آسمان است و زمین و خلافت در معنی آن بعضی گفته‌اند که یعنی اگر آسمانها و زمین را پهلوی یکدیگر بگذارند وسعت بهشت مثل وسعت همه آنها است و بعضی گفته‌اند که آسمانها و زمینها را طبقه طبقه بکنند که هر یک از این طبقه‌ها سطحی باشد مؤلف از اجزاء لا یتجزی و بعضی را بعضی وصل کنند که یک سطح شود هر آینه مثل عرض بهشت خواهد بود و بعضی گفته‌اند از برای هر شخصی این قدر خواهد بود و بر هر تقدیر اعتراض کرده‌اند که هرگاه عرضش مثل عرض آسمان و زمین باشد چگونه در آسمان میگنجد و جواب گفته‌اند که ما میگوئیم که بالای آسمان هفتگانه است پس میتواند بود که بزرگتر از آسمان باشد چنانچه در احادیث وارد شده است در وصف بهشت که سقف آن عرش رحمان است و روایت کرده‌اند که رسول هرقل پادشاه روم از حضرت رسول پرسید که تو دعوت میکنی بسوی بهشتی که عرضش آسمانها و زمین است پس جهنم در کجا است حضرت فرمود سبحان الله روز که آمد شب در کجاست پس در معنی این حدیث گفته‌اند که همچنانکه شب و روز مقابل یکدیگرند و چون روز در جهت اعلی باشد شب در جهت اسفل است همچنین بهشت در فوق سماواتست و دوزخ تحت ارضین است و عامه روایت کرده‌اند که از انس بن مالک پرسیدند که بهشت در زمین است یا در آسمان گفت کدام آسمان و زمین گنجایش بهشت دارد گفتند پس کجا است گفت بالای آسمان هفت گانه است در زیر عرش و اگر گویند که هرگاه بهشت در بالای آسمانها باشد و جهنم در زیر هفت طبقه زمین چگونه صراط را بر جهنم میگذارند و از آن عبور میکنند بسوی بهشت جواب گوئیم که تفکر در اینها ضرور نیست بلکه مجوز نیست بلکه ایمان اجمالی بآنچه انبیاء حق یقین، ص: ۴۷۱ خبر داده‌اند باید آورد و تفکر در تفصیل اینها که موجب تطرق شبهات شیطانی است نباید نمود و کسی که دست از اصول فاسده حکماء بردارد و بآیات و اخبار اذعان نماید همه با یکدیگر منطبق میتواند شد زیرا که هرگاه کواکب فرو ریزد و آسمانها در هم پیچیده شود و عرش بزیر آید بهشت نیز بزیر خواهد آمد و عرش سقف آن خواهد بود و میتواند بود که أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ اشاره باین باشد و جهنم را بلند میگردانند و ظاهر میسازند چنانچه فرموده است وَ بَرَزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ چنانچه علی بن ابراهیم روایت کرده است که دریاهاى زمین همه آتش میشوند و اضافه جهنم میشوند و صراط را بر روی آن نصب میکنند و راهی میشود مستقیم بسوی بهشت و چون از اینها گذشتند منتهی میشود به بهشت و عرش الهی که سقف آنست و جزوی از عرش متصل بمحشر خواهد بود که محل حضور انبیاء و مؤمنان خواهد بود و منابر انبیاء و اوصیاء را در آنجا خواهند گذاشت و عرش را بروشی که حکماء گفته‌اند فلکی قرار نباید داد بلکه جسمی است اعظم از همه اجسام و مربع است و قوائم دارد و اینکه طول صراط چندین هزار سال راه است با اینها موافق است و مکان امری است موهوم و تابع متمکن است و چنانچه پیش از خلق مکانی نبود و بعد از خلق اجسام بهم رسید همچنین بعد از حرکت عرش و بهشت مکان آنها بهم رسید و آن مکانها برطرف میشود و حکم فوق

اجسام بهم می‌رساند و استحاله این نوع از خلا معلوم نیست و بر تقدیری که محال باشد ممکنست که حقتعالی جسم دیگر در آنجا خلق کند و بالجمله کسی که دست از قواعد و اصول فاسده حکماء که مبتنی بر شبهات واهی است بردارد همه اینها با یکدیگر موافق میشود با آنکه تفکر در آنها چنانچه گفتیم ضرور نیست و اذعان اجمالی کافی است و الله الموفق للخیر و الصواب و الیه المرجع و المآب.

فصل پانزدهم در بیان صفتی چند است که در آیات و اخبار از برای بهشت وارد شده است و اعتقاد بآنها لازم است.

باید دانست که بهشت در بقا و سلامت است و در آن مرگ نمیباشد باجماع امت و الا- (موتنا الاولی) اگر نقل کلام اهل جهنم نباشد استثنای منقطع خواهد بود و مراد مرگ دنیا خواهد بود نه مرگ در بهشت چنانچه بعضی توهم کرده بودند در عصر سابق و جمعی تکفیر ایشان به این سبب می کردند و هم چنین در آیه دیگر که فرموده است که نمی‌چشند در آن مرگ را مگر مرگ اول مراد مرگ دنیا است و ایضا در بهشت پیری و کوری و کری و درد و بیماری و آفت و مرض و هم و غم و الم نمیباشد و ایضا در آن فقر و احتیاج و واماندگی نیست و هر چه نفس خواهش کند و دیده از آن لذت بر دارد حق یقین، ص: ۴۷۲ برای آدمی حاصل است و دار خلود است هرگز از آن بیرون نمیروند و منزل پاکان و نیکان است و در آن بغض و حسد و عداوت و نزاع و جدال نمیباشد و هر کس بآنچه حقتعالی عطا کرده است راضی است و آرزوی مرتبه دیگر نمیکند و بعضی گفته‌اند اهل مرتبه اعلی بدیدن اهل مرتبه ادنی می‌آیند و ایشان بمرتبه اعلی نمیروند که مبدا مرتبه آنها در نظر ایشان پست شود و عیش ایشان منقص گردد و این ضرور نیست زیرا که ممکن است که خدا ایشان را بمرتبه خود راضی کرده باشد که آرزو و خواهش مرتبه دیگری نکنند و ایضا چنانچه در دنیا بعضی از مردم مطعومات دنیه را بر مأكولات لذیذه ترجیح میدهند و درجات خسیسه و اشغال باطله را بر مراتب عالیهِ اختیار میکنند ممکن است در آن نشأه نیز هر یک مرتبه خود را بهتر از مراتب دیگران دانند و بآن راضی و مشعوف باشند و لهذا فرموده است وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ پس آنچه نفس هر کس خواهش کند باو میدهند و خواهشهای نفس مختلف میباشد اما در روایات معتبره وارد شده است که اهل درجه سافله بدرجه عالیهِ نمیروند دیگر آنکه ایشان را بول و غایط و کثافت نمی‌باشد و بعنوان عرق خوشبو از ایشان دفع میشود و زنان ایشان را نیز از حوریان و آدمیان حیض و نفاس و استحاضه و ولادت و بول و غایط و رشک و حسد و عداوت و بدی اخلاق که عادت زنانست نمیباشد و ازواج مطهره را باین تفسیر کرده‌اند و روشنی بهشت از آفتاب و ماه و انجم نیست و پیوسته مانند هوای ما بین طلوع صبح تا طلوع آفتاب است و ظل ممدود را باین تفسیر کرده‌اند و شراب دنیا مستی و بول و قی و تهوع میدارد و لغو و فحش و دشنام با او میباشد و شراب بهشت هیچ‌یک از اینها را ندارد و لذت شراب را باضعاف غیر متنهای دارد و چون در وقت شراب میوه و کباب و ملاقات احباب لذیذتر میباشد و از دست غلامان خوش لقا و مصاحبت حوری طلعتان زیبا خوش تر مینماید و در وصف مجلس بهشت آئین ایشان فرموده است که بر کرسیهای بافته از مفتول طلا- و مزین بمروارید و جواهر نشسته باشند تکیه بآنها داده روبروی یکدیگر کرده و بر گرد ایشان غلامان و مردان گوشواره در گوش با قدح‌ها و ابريقها از طلا و نقره و انواع جواهر و کاسه‌ها از شراب معین که از نوش کردن آنها صداع بهم نمیرسد و عقلشان زایل نگردد و میوه‌ها از برای مزه هر میوه را که اختیار کنند و گوشت کباب از هر مرغی که خواهش کنند و مصاحبت حوریان سیم‌اندaman سیاه چشمان مانند مروارید ناسفته تازه از صدف بیرون آمده و نشنوند در آن شراب خوردن نه سخن لغوی و نه چیزی که متضمن فحشی یا گناهی باشد مگر سلام و تحیتی که یکدیگر را بآن نوازش کنند پس نظر کن لطف و کرم حق یقین، ص: ۴۷۳ خداوند کبیر را که با این ذره‌های حقیر و بنده‌های سراپا تقصیر بچه مهربانی سلوک کرده و از برای رغبت ایشان بطاعت و بندگی مجلس عیش ایشان را بچه شایانی و آیاتی بیان فرموده و بعوض عمل ناقصی که بلطف و توفیق و اسباب و آلات و ادوات آفریده او در ایام قلیله فانیه دنیا از بندگان ضعیف او بعمل آمده چه بزم‌های جسمانی و روحانی در بهشت جاودانی از برای این

غلامان سرکش و جانی فانی مرتب داشته لَه الْمُلْکَ وَلَه الْحَمْدُ وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ و ایضا باید دانست که منازل بهشت اکثر غرفه‌ها است زیرا که التذاذ از سیر نهرها و گلها و سبزیها در غرفه بیشتر میباشد و عیب غرفه در دنیا احتیاج بنزول است و دشواری آن و اهل بهشت را احتیاج بنزول نیست و اگر خواهند بآسانی فرود میتوانند آمد و مروی است که نهرهای بهشت بی‌رخنه که در زمین بکنند بلند میشوند بقدر آنچه میخواهند در میان منازل و زیر غرفه‌ها و درختان ایشان جاری میشود و ابن بابویه در فقه و امالی از عبد الله بن علی روایت کرده است که گفت در مصر بخدمت بلال مؤذن رسول خدا صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ و آلِهِ و سلم رسیدم و از او وصف بنای بهشت را پرسیدم گفت شنیدم از رسول خدا صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ و آلِهِ و سلم که حصار بهشت یک خشت از طلا و یک خشت از نقره و یک خشت یاقوت و بجای گل مشک ناب بکار برده‌اند و کنگره‌های آن از یاقوت سرخ و سبز و زرد است پرسیدم درهای آن از چه چیز است گفت درهای آن مختلف است باب الرحمة از یاقوت سرخ است گفتم حلقه‌اش از چیست گفت باب الصبر در کوچکی است و یک لنگه است و از یاقوت سرخ است و حلقه ندارد و باب الشکر از یاقوت سفید است و دو مصراعست و مابین این دو مصراع پانصد سال راه است و آن را خروشی و ناله‌ای هست و میگوید خداوند اهل مرا بسوی من بیاور گفتم آیا در سخن میگوید گفت بلی خداوند صاحب جلال و اکرام او را بسخن می‌آورد و اما باب بلا از یاقوت زرد است و یک مصراع است و چه بسیار کم است کسی که از این در داخل شود و اما در بزرگتر پس داخل میشوند از آن بندگان شایسته خدا که اهل زهد و ورعند و رغبت کنند گانند بسوی خدا و سبقت گیرند گانند باو چون داخل بهشت شوند در کشتی‌ها می‌نشینند و سیر میکنند در دو نهر از آب صاف و کشتی‌ها از یاقوتست و آنچه کشتی را به آن حرکت دهند از مروارید است و در آن کشتی‌ها ملائکه از نور هستند که جامه‌های سبز بسیار پوشیده‌اند گفتم آیا از نور سبز میباشد گفت جامه‌های سبزند و در آنها نوری هست از پروردگار عالمیان و ایشان بر دو طرف آن سیر میکنند گفتم اسم آن نهر چیست گفت جنت المأوی است گفتم آیا در وسط آن بهشت بهشت دیگر هست گفت بلی جنت عدن و آن وسط بهشت‌ها است و حصارش از یاقوت سرخ است و سنگریزه‌اش از حق الیقین، ص: ۴۷۴ مروارید است گفتم در میان آن بهشت دیگر هست فرمود بلی جنت الفردوس و آن حصارش از نور است و غرفه‌هایش از نور پروردگار عالمیانست و حقتعالی میفرماید در بهشت خیرات حسان هستند یعنی خوش خلق‌ها و خوش روها گفته‌اند ایشان زنان دنیاند و بهترند از حوریان و روایت کرده‌اند که زنان اهل بهشت دست یکدیگر را میگیرند غنا و خوانندگی میکنند بصدای چند که خلاق مثل آن را نشنیده باشند و گویند مائیم راضیات که بخشم نیائیم مائیم اقامت کنندگان که هرگز حرکت نمی‌کنیم مائیم خیرات حسان و دوستان شوهران کرام چون حوریان این سخنان میگویند زنان دنیا در جواب ایشان میگویند مائیم نماز گذارندگان و شما نماز نکردید مائیم روزه دارندگان و شما روزه نداشتید و مائیم که وضو ساخته‌ایم و شما وضو نساخته‌اید و مائیم که تصدیق کرده‌ایم و شما نکرده‌اید پس بر ایشان غالب میشوند و تفوق کنند. و عیاشی روایت کرده است که از حضرت صادق علیه السلام پرسیدند که هرگاه مرد مؤمنی زن مؤمنه‌ای داشته باشد و هر دو بمیرند و داخل بهشت شوند آیا در بهشت زن و شوهر یکدیگر خواهند بود حضرت فرمود که خدا حاکم عادل است اگر مرد افضل است از زن مرد را مخیر میکنند اگر اختیار او کرد از زنان او خواهد بود و اگر نخواست زوجه او نخواهد بود و اگر زن از مرد بهتر باشد زن را مخیر میکنند اگر زن شوهر را اختیار کرد شوهر او خواهد بود و اگر نخواست شوهر او نخواهد بود و حضرت فرمود که میگویند بهشت یک بهشت است حقتعالی میفرماید در پائین‌تر یا نزدیکتر از آن بهشت دو بهشت دیگر هست و میگویند بهشت یک درجه است بلکه درجه‌هاست بعضی بالای بعضی و زیادتی مردم در درجات باعمال میباشد راوی گفت دو مؤمن داخل بهشت می‌شوند یکی مکانش بلندتر است از دیگری پس میخواهد ملاقات کند دیگری را آیا میتواند فرمود که آنکه بالاتر است پائین میتواند آمد که پست‌تر را ببیند و آنکه پست‌تر است بدرجه بالا نمی‌تواند رفت زیرا که آن بالاتر از مرتبه او است و لیکن اگر خواستند یکدیگر را ملاقات کنند بر روی کرسی‌هایی که نشسته‌اند در مرتبه‌های خود یکدیگر را ملاقات میکنند و ایضا روایت کرده است که علاء بن سبابه به آن حضرت عرض کرد که مردم تعجب

میکنند از ما هرگاه که می‌گوئیم که جمعی از جهنم بیرون می‌آیند و داخل بهشت می‌شوند میگویند چون می‌شود که ایشان با دوستان خدا در بهشت باشند حضرت فرمود که خدا میفرماید وَ مِنْ دُونِهِمَا جَنَّاتٌ و اللّٰه که ایشان با دوستان خدا در یک بهشت نخواهد بود راوی گفت که ایشان کافر بودند فرمود و اللّٰه اگر کافر بودند داخل بهشت حق الیقین، ص: ۴۷۵ نمی‌شدند گفت مؤمن بودند فرمود نه و اللّٰه اگر مؤمن میبودند داخل جهنم نمی‌شدند و لیکن واسطه‌اند میان مؤمن و کافر و ابن بابویه بسند مخالفین از ابن عباس روایت کرده است که حلقه دروازه بهشت از یاقوت سرخ است و بر صفحه‌های طلا آویخته است چون آن حلقه بر صفحه می‌خورد صدا میکند که یا علی و علی بن ابراهیم روایت کرده است که نصرانی شام از حضرت امام محمد باقر علیه السّلام سؤال کرد از اهل بهشت که طعام میخورند و فضله ندارند نظیر ایشان در دنیا چیست فرمود نظیر ایشان چنین است که در شکم مادر میخورد از آنچه مادرش میخورد و غایب ندارد و ایضا بسند صحیح از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله و سلم در شب معراج داخل بهشت شد دید ملکی چند عمارتی میسازند که یک خشت آن از طلا است و یک خشت آن از نقره و گاهی دست بازمی‌دارند پرسید که چه سبب دارد که گاهی میسازید و گاهی دست بازمی‌دارید گفتند انتظار خرجی میکشیم پرسید که خرجی شما چیست گفتند گفتن مؤمن است «سبحان اللّٰه و الحمد للّٰه و لا اله الا اللّٰه و اللّٰه اکبر» هرگاه میگویند ما میسازیم و هرگاه دست برمی‌دارند ما دست برمی‌داریم و عیاشی و ابن بابویه و دیگران بسندهای معتبر از حضرت امیر المؤمنین ع روایت کرده‌اند که طوبی درختی است در بهشت که اصل آن در خانه حضرت رسول است و هیچ مؤمنی نیست مگر آنکه شاخی از آن درخت در خانه او هست و خواهش چیزی در خاطر او خطوط نمیکند مگر آنکه آن شاخ آن را از برای او حاضر میکند و اگر سوار تندروی صد سال بتازد از سایه آن بیرون نرود و اگر کلاغی از پائین آن پرواز کند تا از پیری تمام آن سفید شود ببالای آن درخت نرسد و ابن بابویه از آن حضرت روایت کرده است که در بهشت درختی هست که از بالای آن حله‌ها بیرون می‌آید و از زیر آن اسبان با زین و لجام و بال‌دار بیرون می‌آید که سرگین و بول ندارند و دوستان خدا بر آن سوار میشوند و پرواز میکنند در بهشت با ایشان هر جا که خواهند پس جمعی که از ایشان پست‌ترند میگویند ای پروردگار ما چه عمل باعث این شده است که این بندگان تو باین مرتبه رسیده‌اند خداوند جلیل میفرماید ایشان در شبها عبادت می‌ایستادند و خواب نمی‌کردند و در روزها روزه میداشتند و هیچ چیز نمی‌خوردند و با دشمنان من جهاد میکردند و نمی‌ترسیدند و تصدیق میکردند و بخل نمی‌ورزیدند و ایضا از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله و سلم فرمود که در بهشت غرفه چند هست که از بیرون آنها اندرون آنها و از اندرون آنها بیرون آنها دیده میشود و از امت من کسی در آنها ساکن میشود که سخن او نیک باشد و طعام بمردم بخوراند و بهر که رسد سلام کند و نماز کند در شب در هنگامی که مردم در خواب حق الیقین، ص: ۴۷۶ باشند و ایضا از حضرت امام موسی کاظم علیه السّلام روایت کرده است که ام سلمه از حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله پرسید که زنی دو شوهر کرده است و همه داخل بهشت میشوند آن زن از کدام یک از آن دو شوهر خواهد بود حضرت فرمود که ای ام سلمه او را بآن شوهری میدهند که خوش‌خلق‌تر باشد و سلوکش با اهلش بهتر باشد ای ام سلمه حسن خلق خوبی دنیا و آخرت را برده است و علی بن ابراهیم از حضرت صادق علیه السّلام بسند کالصحیح روایت کرده است که طوبی درختی است در بهشت که اصلش در خانه امیر المؤمنین علیه السّلام است و در خانه هر شیعه شاخی از شاخهای آن هست و هر برگی از آن امتی را سایه میکند و فرمود که حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله فاطمه را میبوسید عایشه را بد آمد و گفت زن شوهرداری را چرا این قدر میبوسی حضرت فرمود ای عایشه در شب معراج داخل بهشت شدم و جبرئیل مرا بنزد طوبی برد و از میوه آن بمن داد که تناول نمودم پس خدا آن را آبی کرد در پشت من چون بزمین آمدم با خدیجه نزدیکی کردم و حامله شد فاطمه پس هرگاه که فاطمه را میبوسم بوی درخت طوبی از او استشمام میکنم و ایضا بسند کالصحیح از ابو بصیر روایت کرده است که گفت بخدمت حضرت صادق علیه السّلام عرض کردم فدای تو شوم ای فرزند رسول خدا مرا مشتاق گردان بسوی بهشت حضرت

فرمود که بوی خوش بهشت از هزارساله راه از مسافتهای دنیا احساس میشود و پست‌ترین اهل بهشت بحسب منزل چنانست که اگر جمیع جن و انس مهمان او شوند هرآینه از طعام و شراب آن مقدار نزد او باشد که همه را کافی باشد و از نعمتهای خدا که نزد اوست چیزی کم نمیشود و کمترین اهل بهشت بحسب رتبه و منزلت چون داخل بهشت شود سه حدیقه در نظر او در آید چون داخل حدیقه پست‌تر شود آن مقدار از زنان و خدمتکاران و میوه‌ها و نهرها در نظر او در آید و جلوه نماید که دیده‌اش روشن و دلش شاد گردد و حمد و شکر منعم حقیقی بجای می‌آورد پس گویند سربلند کن و بجانب بالا نظر کن و چون حدیقه دوم را نظر نماید در آن نعمتی چند به بیند که در حدیقه اول ندیده بود گوید پروردگارا این را نیز بمن عطا کن ندا باو رسد که شاید این را که بدهم باز دیگری را خواهش نمائی گوید همین بس است مرا و دیگر آرزویی نمیکنم چون داخل آن حدیقه شود مسرت و شادی او مضاعف گردد و شکر حق تعالی را بکند پس در آن حال دری از جنّه الخلد بر روی او بکشایند و اضعاف آنچه بیشتر در آنجا دیده بود مشاهده نماید و گوید تو راست حمد ای پروردگار من که سرانجام دادی از عذاب نیران و منت گذاشتی بر من بنعمت‌های بی‌پایان جنان ابو بصیر گریست و گفت فدای تو شوم شوق مرا زیاد گردان آن حضرت فرمود در بهشت نهری هست که در کنارهای آن دخترها حق‌الیقین، ص: ۴۷۷ روئیده است هرگاه مؤمن بیکی از آنها بگذرد و او را خوش آید آن را بگیرد و حقتعالی بجای او دیگری را برویاند گفت فدای تو شوم باز زیاده کن فرمود بهر مؤمن هفت هزار دختر باکره چهار هزار زن ثیبه بدهند و هفت زن از حور العین گفت فدای تو شوم هفت هزار باکره فرمود بلی هر وقت که بنزد ایشان برود باکره باشند گفت فدای تو شوم از چه چیز خلق شده‌اند حور العین فرمود که از تربت نورانی بهشت که شعاع بدن آن از پس هفتاد حله نمایان باشد و درخشان و بروایت دیگر مغز استخوانهای ساقهای او از زیر هفتاد حله نمایان باشد جگر او آئینه مؤمن باشد و جگر مؤمن آئینه او باشد گفت فدای تو شوم آیا حوریان را سخنی هست که بآن تکلم نمایند فرمود بلی سخنی که با نهایت حلاوت و غنج و دلال خوانندگی کنند بصدای دلربائی که خلاق مثل آن را نشنیده باشند گویند مائیم خالداً که هرگز نمییریم مائیم نرم و ناعم که هرگز آزرده نشویم مائیم اقامت کنندگان که هرگز از بهشت بدر نرویم مائیم خوشنودان که هرگز بخشم نیائیم خوشا حال کسی که از برای ما خلق شده باشد و خوشا حال کسی که ما از برای او خلق شده‌ایم مائیم آنها که اگر گیسوی یکی از ما در میان آسمان بیاویزد نور آن دیده‌ها را خیره کند و بروایت دیگر اگر یکی از ما را در میان زمین و آسمان بازدارند هرآینه مستغنی گرداند ایشان را از نور آفتاب و ماه- و در ثواب اعمال روایت کرده است از حضرت صادق علیه السّلام که حق تعالی هیچ خلقی نیافریده مگر آنکه از برای او خانه در بهشت و خانه در جهنم مقرر کرده است چون اهل بهشت در بهشت و اهل جهنم در جهنم ساکن شوند منادی ندا کند که ای اهل بهشت مشرف شوید پس مشرف شوند بر اهل جهنم پس منازلی که از برای ایشان در جهنم مقرر کرده‌اند بلند کنند و بایشان بنمایند و بگویند که اینها منازل شما است که اگر معصیت خدا میکردید داخل این منازل میشدید پس اگر کسی از شادی و فرح بمیرد باید اهل بهشت در آن روز از شادی هلاک شوند که آن عذاب از ایشان دفع شده است پس ندا کنند که ای اهل جهنم سر بالا کنید و نظر کنید بسوی منازل خود در بهشت پس چون نظر کنند بایشان بنمایند منازل ایشان را و نعمتهائی را که در آنجا از برای ایشان مقرر کرده‌اند و گویند اینها منازل شما است که اگر اطاعت خدا میکردید داخل این منازل میشدید پس اگر کسی از حزن و اندوه بمیرد بایست در آن روز اهل جهنم از حزن و اندوه بمیرند پس منازل اهل جهنم را به اهل بهشت بمیراث میدهند و منازل اهل بهشت را در جهنم باهل جهنم بمیراث میدهند و اینست معنی قول حقتعالی **أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ** یعنی ایشانند وارثون که میراث میبرند فردوس را و ایشان همیشه در آنجا حق‌الیقین، ص: ۴۷۸ خواهند بود. و علی بن ابراهیم بسند کالصحیح از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که هیچ حسنه‌ای نیست مگر آنکه خدا ثوابی از برای آن بیان کرده است بغیر نماز شب که از بس که ثواب آن عظیم است بیان نفرموده است و گفته است که پس نمیداند نفسی آنچه پنهان کرده‌اند از برای ایشان از چیزهائی که موجب روشنی چشم ایشانست از برای جزای آنچه میکردند

پس حضرت فرمودند بدرستی که خدا را کرامتی هست در بندگان مؤمن خود در هر روز جمعه چون روز جمعه شود حقتعالی بفرستد بسوی مؤمن ملکی را با خلعت حله‌ای چون ملک بدروازه بهشت رسد بگوید از برای من رخصت بطلبید که داخل بهشت شوم بر فلاخن مؤمن پس دربانان بنزد مؤمن روند و بگویند رسول پروردگار تو در دروازه رخصت میطلبد که داخل شود مؤمن با زنان خود مصلحت میکند ایشان میگویند ای آقای ما بحق آن خداوندی که بهشت را از برای تو مباح گردانیده است چیزی از برای تو نیکوتر از این نمیدانم که پروردگار تو خلعت از برای تو فرستاده است پس یکی از آن حله‌ها را بر کمر بندد و دیگری را بر دوش افکند و بر هر چه گذرد از آن نور آن حله‌ها روشن شود تا به وعده گاه لقای الهی برسد چون در آنجا جمع شوند نوری از انوار حق بر ایشان جلوه کند و بسجده بیفتند حقتعالی فرماید که ای بندگان من سر بردارید این روز سجده و عبادت نیست جمیع مشقتها را از شما برداشته‌ام ایشان گویند چه چیز بهتر میتواند بود از آنچه بما عطا کرده‌ای پس از جانب حقتعالی ندا بایشان رسد که مضاعف گردانیدم آنچه را بشما عطا کرده بودم هفتاد برابر پس در هر روز جمعه نعمتهای ایشان هفتاد برابر سابق مضاعف میگردد و اینست معنی قول حقتعالی وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ و بدرستی که شب جمعه شبی است نورانی و روشن و روزش روزی است روشن پس در آن روز و شب بسیار بگوئید تسبیح و تکبیر و تهلیل و ثنای خدا را و صلوات بر محمد و آل محمد بسیار بفرستید پس چون مؤمن بر گردد به هر چیزی که بگذرد از نور او روشن شود تا بنزد زنان خود برسد پس گویند بحق خداوندی که مباح گردانیده است برای ما بهشت را که هرگز تو را به نیکوئی این ساعت ندیده‌ام گوید این بسبب آنست که نظر کرده‌ام بنور پروردگار خود پس فرمود که زنان او غیرت بر یکدیگر نمیرند و حیاض نمیشوند تکبر و خود ستائی نمیکنند راوی گفت فدای تو شوم میخواهم سؤال کنم از شما چیزی که شرم میکنم از آن فرمود سؤال کن گفت آیا در بهشت غنا و سرود میباشد فرمود بدرستی که در بهشت درختی هست امر میکند حقتعالی بادهای بهشت را که بوزند پس از آن درخت صدای حق الیقین، ص: ۴۷۹ چند ظاهر میشود که هرگز خلاق بآن خوشی سازی و نغمه‌ای نشنیده باشند پس حضرت فرمود این عوضی است از برای کسی که در دنیا از ترس خدا ترک شنیدن غنا کرده باشد راوی گفت گفتم زیاده بفرما فرمود حقتعالی بهشتی بدست خود خلق کرده است که دیده‌ای آن را مشاهده ننموده است و مخلوقی بر آن مطلع نگردیده است می‌گشاید آن را پروردگار در هر صبح و می‌فرماید زیاده کن نسیم را زیاده کن شمیم را آنست که حقتعالی می‌فرماید فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ و کلینی بسند معتبر از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده است که از حضرت رسول صلی الله علیه و آله سؤال کردند از تفسیر قول حقتعالی يَوْمَ نَخْشِرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا یعنی روزی که محشور گردانیم متقیان را و پرهیزکاران را بسوی خداوند رحمن گروهی حضرت فرمود یا علی این گروه نیستند مگر سواران و ایشان مردانی چندند که از معاصی خدا پرهیزکاری کردند پس خدا دوست داشت ایشان را و مخصوص گردانید و اعمال ایشان را پسندید و ایشان را متقیان نام کرد پس فرمود یا علی بحق آن خداوندی که دانه را شکافته و گیاه بیرون آورده و خلائق را خلق کرده ایشان از قبرها بیرون می‌آیند و ملائکه ایشان را استقبال میکنند بناقه‌ای چند از ناقه‌های عزت که بر آنها جهازهای طلا بسته باشند مکمل به مروارید و یاقوت و حله‌های آنها از استبرق و سندس بهشت باشد از بافته ارغوانی و پرواز کنند آن ناقه‌ها با ایشان بسوی محشر با هر مردی از ایشان هزار ملک روند از پیش رو و از جانب راست و از جانب چپ و ایشان را بسرعت تمام برند تا در بزرگ بهشت و بر در بهشت درختی هست که هر یکی از آن هزار کس را سایه کند و در جانب راست درخت چشمه‌ای هست پاک‌کننده و پاکیزه‌کننده هر یک از ایشان یک شربت از آن بیاشامند پس پاک کند حقتعالی بآن دل‌های ایشان را از حسد و بریزد بآن موهای زیاد را از بدنهای ایشان و اینست معنی قول حقتعالی وَ سَيَقَاهُمُ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا یعنی بیاشامند بایشان شرابی پاک‌کننده از آن چشمه پاک‌کننده پس می‌روند بسوی چشمه دیگری از جانب چپ آن درخت پس غسل میکنند در آن و آن را عین الحیوة میگویند یعنی چشمه زندگانی پس نیمیرند هرگز پس ایشان را باز می‌دارند در پیش روی عرش و حال آنکه سالم گردیده از آنها و بیماریها و دردها و از سرما و گرما که هرگز باینها مبتلا نشوند پس خداوند جبار خطاب کند بملائکه

که با ایشانند که حشر کنید دوستان مرا بسوی بهشت و ایشان را با خلائق بازمدارید که سبقت گرفته است رضای من از ایشان و واجب گردیده است رحمت من از برای ایشان و چگونه خواهم ایشان را با اصحاب حسنات و سیئات بازدارم پس میبند ایشان را ملائکه حق یقین، ص: ۴۸۰ بسوی بهشت چون بدروازه بهشت رسند ملائکه حلقه را بر در زند از آن صدای عظیمی ظاهر شود که جمیع حوریان که کریم منان برای دوستان خود در قصرهای جنان مهیا گردانیده آن صدا را بشنوند و شادی کنند و بشارت دهند یکدیگر را بآمدن ایشان و گویند آمدند بسوی ما دوستان خدا پس در بهشت را برای ایشان بگشایند و داخل بهشت شوند و مشرف شوند بر ایشان زنان از حوریان و آدمیان و گویند مرحبا بشما و خوش آمدید چه بسیار شدید بود شوق ما بملاقات شما و دوستان نیز بایشان چنین گویند پس علی علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله سؤال کرد از تفسیر قول حقتعالی لَهُمْ عُرْفٌ مِنْ فَوْقِهَا عُرْفٌ مَبْنِيَّةٌ یعنی ایشان را غرفه‌ها است و از بالای آن غرفه‌ها هست پرسید که از برای چه بنا کرده‌اند این غرفه‌ها را یا رسول الله حضرت فرمود که یا علی خدا این غرفه‌ها را بنا کرده از برای دوستان خود از مروارید و یاقوت و زبرجد و سقفهای آنها از طلا است و منقش کرده‌اند بنقره و هر غرفه هزار در دارد از طلا و بر هر دری ملکی موکل است و در آن غرفه‌ها فرشها بلند گردانیده باشند بعضی را بر بالای بعضی افکنده از حریر و دیبا برنگهای مختلف و میان آنها را پر کرده باشند از مشک و عنبر و کافور و این است معنی قول حق تعالی وَفُزَّشٍ مَرْفُوعَةٍ و چون داخل شود مؤمن بسوی منازل خود در بهشت بر سر او تاج پادشاهی و کرامت بگذارند و بپوشانند بر او حله‌های طلا و نقره و در اکیلی زیر تاج یاقوت و مروارید بافته باشند و بپوشانند او را هفتاد حله برنگهای گوناگون و نوعهای مختلف بافته بطلا و نقره و مروارید و یاقوت سرخ چنانکه حقتعالی فرموده است که زیور میکنند ایشان را بدست رنجه از طلا و مروارید و پوشش ایشان در بهشت حریر است و چون مؤمن بر تخت خود بنشیند تخت او بحرکت آید از شاد حق یقین، ص: ۴۸۱ نیست برنخیز من از توام و تو از منی پس مقدار پانصد سال از سالهای دنیا معانقه کنند که هیچ یک ایشان ملول نشوند پس مؤمن نظر کند بگردن حوریه در آن قلاده از یاقوت سرخ ببیند و در میانش لوحی باشد که بر آن نوشته باشند تو ای ولی خدا حبیب منی و منم حوراء حبیبه تو شوق من بسوی تو بنهایت رسیده است و شوق تو بمن بنهایت رسیده است پس خداوند کریم هزار ملک بفرستد برای تهنیت مؤمن و تزویج کردن حوریه با او چون باول دری از درهای بهشت‌های آن برسند گویند بملکی که موکل است بر آن در که رخصت بطلب از برای ما بر ولی خداوند رحیم ما را بمبارکباد و تهنیت او فرستاده است ملک گوید باشید تا من به حاجب بگویم تا ولی خدا را اعلام کند و میان ملک و حاجب سه باغ عظیم فاصله باشد پس اعلام کند که هزار ملک را پروردگار عالمیان فرستاده است برای تهنیت ولی خدا از او رخصت دخول میطلبند حاجب گوید بر من دشوار است که بر ولی خدا رخصت بطلبم و او با زوجه خود خلوت کرده است و میان حاجب و ولی خدا دو باغ فاصله است پس حاجب رود بسوی قیم و او را اعلام کند و قیم رود بسوی خدمتکاران مخصوص و ایشان را اعلام کند که رسولان خداوند جبار بر در عرصه ایستاده‌اند و ایشان هزار ملکند که برای تهنیت ولی خدا آمده‌اند او را اعلام کنید که ایشان بر در ایستاده‌اند و انتظار رخصت می‌کشند چون خدمتکاران بولی خدا عرض کنند و رخصت دهد ایشان داخل شوند و غرفه هزار در داشته باشد و بر هر دری ملکی موکل باشد پس دربانان درها بگشایند و از هر دری ملکی از رسولان خدا داخل شوند و هر یک رسالت خداوند جبار را برسانند و این است معنی قول حق تعالی وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ یعنی ملائکه داخل میشوند از هر دری از درهای غرفه و میگویند سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ یعنی سلام خدا بر شما باد سلامتی از جمیع بلاها از برای شما است بسبب آنچه صبر کردید در دنیا پس نیکو آخر خانه‌ایست این خانه شما حضرت فرمود که اشاره باین است قول حقتعالی وَإِذَا رَأَيْتَ ثُمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا یعنی اگر بینی آنجا خواهی دید نعمت فراوان و پادشاهی بزرگ فرمود که این آیه اشاره است بآنچه ولی خدا در آن از کرامت و نعیم و پادشاهی عظیم که ملائکه رسولان خدا رخصت می‌طلبند از او و بی‌رخصت داخل نمی‌شوند در بهشت و غرفه او و فرمود که نهرها جاری می‌شود از زیر قصرهای ایشان و میوه‌ها نزدیک است بایشان حق تعالی فرموده است وَدَائِيَّةٌ عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلَّتْ قُطُوفُهَا

تَدْلِيلًا یعنی نزدیک باشد بایشان سایه درختان آن بهشت‌ها و آسان کرده باشد چیدن میوه آن درخت‌ها را آسان کردنی چنانکه گفته‌اند حق‌الیقین، ص: ۴۸۲ که اگر برخیزد درخت‌ها بلند شوند بقدر قامت او و اگر بنشیند شاخها سر بزیار آورند تا دستش بآنها برسد و اگر بخواهد فروتر آید. حضرت فرمود که چنان آسان میشود چیدن میوه‌ها بر ایشان که از بسکه آسان و نزدیک باشد بایشان مؤمن هر نوع از میوه‌ها که خواهش کند بدهان خود بچیند در وقتی که تکیه کرده باشد و انواع میوه‌ها باو خطاب کنند که ای ولی خدا مرا بخور پیش از آنکه او را بخوری و فرمود که هیچ مؤمنی نیست مگر آنکه او را جنت‌های بسیار است بعضی داربست کرده و بعضی داربست نکرده و نه‌رها دارد از شراب و نه‌رها از آب و نه‌رها از شیر و نه‌رها از عسل و چون ولی خدا طعام چاشت طلبد آنچه نفس او در آن وقت خواهش میکند برای او حاضر میسازند بدون آنکه خواهش خود را ذکر کند پس خلوت میکند با برادران خود بدیدن یکدیگر میروند و تنعم میکنند وَ ظِلٌّ مَمْدُودٌ یعنی در هوایی مانند طلوع آفتاب و از آن نیکوتر و بهتر و اقلاً هر مؤمنی هفتاد زوجه از حوریان دارد و چهار زن از آدمیان و مؤمن یک ساعت با حوریه مییابد و یک ساعت با آدمیه و یک ساعت با خود خلوت میکند بر تخت‌های خود تکیه کرده و نظر میکند بر یکدیگر و گاهی تکیه بر تخت خود کرده باشد شعاعی از نور او را فروگیرد گوید بخدمتکاران خود که این چه شعاع بود که مرا گرفت شاید جناب مقدس الهی متوجه من گردیده است و این شعاع از انوار جلال او باشد خدمتکاران باو گویند که جناب حق تعالی از آن مقدس‌تر است که این انوار شبیه بانوار او باشد بلکه این نور از حوریه ایست از زنان تو که هنوز بنزد تو نیامده است مشرف شد بر تو از خیمه خود از روی اشتیاق بتو و محبت ملاقات تو بر او غالب شده است چون تو را دید که بر تخت خود تکیه کرده‌ای تبسمی کرد بسوی تو از شوق تو و آن شعاعی که تو دیدی و نوری که بتو احاطه کرده است از سفیدی و لقاء و ضیاء دندان‌های او بود پس ولی خدا فرمود که رخصت دهید او را که فرود آید بسوی من پس مبادرت کند بسوی او هزار غلام و هزار کنیز برای آنکه او را بشارت دهند که ولی خدا تو را خواسته پس از خیمه خود بزیار آید و هفتاد حله پوشیده باشد برنگ‌های مختلف بافته بطلا- و نقره و مکمل بمروارید و یاقوت زبرجد و معطر گردانیده بمشک و مغز ساق پای او از زیر هفتاد حله نمایان باشد و طول قامتش هفتاد ذراع باشد و عرض ما بین دوشهای او ده ذرع و چون نزدیک شود بولی خدا استقبال نمایند خدمتکاران او را با طبق‌های طلا و نقره مملو از مروارید و یاقوت و زبرجد و بر او نثار کنند پس سال‌ها با یکدیگر معانقه کنند که هیچ‌یک را ملال حاصل نشود پس حضرت امام محمد باقر علیه السّلام فرمود که حق‌الیقین، ص: ۴۸۳ بهشت‌ها که در قرآن مذکور است جنت عدن است و جنت الفردوس و جنت نعیم و جنت المأوی و خدا را بهشت‌های دیگر هست که محفوظ‌اند باین بهشت‌ها از بهشت‌ها آنچه دوست دارد و خواهش نماید و تنعم کند در آنها بهر نحو که خواهد و هرگاه اراده کند مؤمن چیزی را طلبش آنست که بگوید سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ چون این را بگوید مبادرت کنند بسوی او آنچه خواهد بی آنکه طلب کند از ایشان یا امر بآن کند و اشاره باینست آنچه حق تعالی فرموده است دَعَاؤُهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ یعنی تحیت خدمتکاران نسبت بایشان سلام است که بر ایشان میکنند وَ آخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ فرمود که یعنی هرگاه از لذت خود فارغ میشوند از جماع کردن و خوردن و آشامیدن و شکر میکنند خدا را و میگویند الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ اما قول حق تعالی أُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ یعنی خدمتکاران میدانند آنچه ایشان میخواهند و می‌آورند از برای دوستان خدا پیش از آنکه ایشان سؤال کنند فَوَاكِهَ وَ هُمْ مُكْرَمُونَ یعنی هیچ چیز در بهشت خواهش نمیکنند مگر آنکه ایشان را اکرام میکنند به آن و ابن بابویه در خصال بطریق مخالفین از جابر روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که بر در بهشت نوشته است پیش از آنکه خدا خلق کند آسمان‌ها و زمین را بدو هزار سال لا اله الا الله محمد رسول الله علی اخو رسول الله و ایضا از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود که چون حق تعالی بهشت را خلق کرد خشتی از آن را از طلا- و خشتی از آن را از نقره قرار داد و دیوارهایش را از یاقوت گردانید و سقفش را از زبرجد و سنگ ریزه‌اش از مروارید و خاکش زعفران و مشک ناب پس باو گفت سخن بگو گفت خداوندی بجز تو

نیست و زنده که هرگز تو را مرگ نیست و قیومی که همه چیز بتو قائم است و تو بجیزی قائم نیستی سعادت‌مند کسی است که داخل من شود پس پروردگار عزت و جلال فرمود که سوگند یاد میکنم بعزت و عظمت و جلال و ارتفاع منزلت خود که داخل تو نمیشود کسی که مداومت بشراب نماید و پیوسته مست باشد و از هر مسکر از غیر شراب باشد و نه سخن چین و نه دویت و نه یساول ظالمان و نه مخنث و نه کفن دزد و نه قطع کننده رحم و نه کسی که انکار قضا و قدر حق تعالی کند یا کسی که بجبر قائل باشد و افعال بنده را از خدا داند و ایضا از امام محمد باقر علیه السّلام روایت کرده است که فرمود بخدا سوگند که خالی نبوده است بهشت از ارواح مؤمنان از روزی که حق تعالی خلق کرده است آن را و خالی نبوده است جهنم از ارواح کافران و عاصیان از روزی که آفریده است آن را. مؤلف گوید که این حدیث منافات ندارد با آنکه ارواح مؤمنان در مدت برزخ در حق الیقین، ص: ۴۸۴ بهشت دنیا میباشند و ارواح کافران در آتش دنیا زیرا که مراد بمؤمنین و کافرین در این حدیث اعم از بنی آدم و غیر بنی آدم است از خلقی که پیش از خلق آدم در زمین بوده‌اند چنانچه بعد از این خواهد آمد و ایضا ممکن است که جنت و نار دنیا مراد باشد و حق تعالی میفرماید که روزی که بگوئیم جهنم را که آیا پر شدی و گوید که آیا زیادتی هست و علی بن ابراهیم و حسین بن سعید روایت کرده‌اند که حق تعالی جهنم را وعده داده بود که او را پر کند چون در قیامت از کافران و عاصیان پر شود حق تعالی بر سبیل تقریر فرماید که آیا پر شدی او بر سبیل اذعان گوید که آیا جای زیادتی هست یعنی پر شدم پس بهشت گوید پروردگارا وعده کردی جهنم را پر کنی و مرا نیز وعده کردی که پر کنی و او را پر کردی چرا مرا پر نمیکنی پس حق تعالی در آن روز خلقی می‌آفریند که پر کند بایشان بهشت را پس حضرت صادق علیه السّلام فرمود خوشا حال ایشان که غمها و کدورت‌های دنیا را ندیدند و ایضا علی بن ابراهیم روایت کرده است که حضرت امام زین العابدین علیه السّلام فرمود که بر تو باد بقرآن زیرا که حق تعالی خلق کرد بهشت را بید قدرت خود خشتی از طلا- و خشتی از نقره و بجای گل میان خشتها پر از مشک کرد و خاکش زعفران است و ریگش مروارید است و درجات آن را بعدد آیات قرآن گردانید پس کسی که قرآن بخواند باو گویند بخوان و بالا رو پس درجه او از همه کس بلندتر خواهد بود بغیر از پیغمبران و صدیقان و در احتجاج از هشام ابن الحکیم روایت کرده است که زندیقی که ببرکت حضرت صادق علیه السّلام مسلمان شد از آن حضرت پرسید که میگویند اهل بهشت اگر شخصی از ایشان میوه از درخت جدا کند و تناول نماید همان میوه بعینه در درخت برمی‌گردد حضرت فرمود چنین است و مثال آن در دنیا چراغ است که اگر صد هزار چراغ از آن روشن کنند از آن چیزی کم نمیشود گفت شما میگوئید که ایشان میخورند و می‌آشامند و محتاج بقضاء حاجت نمیشوند فرمود بلی از برای آنکه غذای ایشان رقیق و لطیف است و ثقل ندارد بلکه از بدن ایشان بعرق خوشبو دفع میشود گفت چون میشود که حوری هر چند شوهر او بنزد او میرود او را باکره می‌یابد فرمود زیرا که از او طینت طیبی خلق شده است و عاهتی عارض او نمیشود و آفتی با جسمش مخلوط میشود و در سوراخش چیزی بغیر از آلت شوهر داخل نمیشود و بحیض و امثال نجاسات آلوده نمیشود پس رحم بهم پیوسته و چسبیده است زیرا که غیر احلیل شوهر داخل نمیشود در آن و بیرون نمیرود گفت میگویند که او هفتاد حله میپوشد و شوهر او مغز ساقش را از عقب آن حله و پوست و گوشت و استخوان می‌بیند فرمود بلی چنانکه احدی از شما درهمی را در ته آبی صاف می‌بیند هر چند عمق آن یک نیزه باشد گفت چگونه تنعم میکنند اهل بهشت بنعم آن و حال آنکه هیچ‌یک از حق الیقین، ص: ۴۸۵ ایشان نیست که فرزند یا پدر یا یکی از اقارب یا دوستان خود را در بهشت نه بیند و چون او را در بهشت نه بیند شک نخواهد کرد که البته در جهنم است پس چگونه گوارا میشود نعیم بهشت بر کسی که دوست یا دوستان او در جهنم معذب است حضرت فرمود بعضی از اهل علم گفته‌اند که خدا چنین میکند که ایشان فراموش میکنند آنها را و بعضی گفته‌اند انتظار قدوم ایشان میکشند و امید دارند که آنها در اعراف باشند. مؤلف گوید که تردد حضرت در جواب شاید باعتبار قصور فهم سائل باشد و قطع نظر از روایت میتواند بود که در آن نشأه که اغراض فاسده دنیوی برطرف شود و محبت ایشان از برای محبوب حقیقی خالص گردد از دشمنان خدا تبری کنند و با ایشان عداوت بهم رسانند و از عذاب آنها متلذذ شوند

همچنانکه در دنیا نیز دوستان خدا قطع محبت از دشمنان خدا کرده بودند و با ایشان مقاتله و محاربه میکردند و بدست خود ایشان را میکشند و لذت از آن میبردند و حقتعالی فرموده است نمیبای قومی را که ایمان آورده‌اند بخدا و روز قیامت دوستی کنند با کسی که دشمنی کند با خدا و رسول او هر چند بوده باشند پدران ایشان یا فرزندان ایشان یا برادران ایشان یا خویشان ایشان بآیه کریمه **يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ فِي الْجُمْلَةِ شَهَادَتُ بَرِّ** این مدعا می‌دهد و میتواند بود که وجه اصل این باشد و حضرت از برای قصور فهم سائل ذکر نفرموده و آن دو وجه را که موافق فهم او بوده از دیگران نقل فرموده باشند و الله يعلم- و علی بن ابراهیم روایت کرده است از حضرت رسول صلی الله علیه و آله که فرمود چون داخل بهشت شدم شجره طوبی را دیدم که آن در خانه علی علیه السلام بود و در بهشت قصری و منزلی نیست مگر آنکه در آنجا شاخی از شاخهای او هست و اعلایش سبدها است که مملو از حلای بهشت است از سندس و استبرق از برای هر بنده مؤمنی هزار هزار سبد است و در هر سبدي صد هزار حله که هیچ حله شبیه بدیگری نباشد برنگهای مختلف و اینها جامه‌های اهل بهشت است و وسط آن درخت سایه‌ایست کشیده شده در عرض بهشت که بقدر عرض جمع آسمانها و زمین است مهیا شده است از برای آنها که ایمان آورده‌اند بخدا و رسولان او و سواره تندرو که در سایه آن صد سال به تازد آن را قطع نمیکند اینست که حقتعالی فرموده است **وَزِلٌّ مَمْدُودٌ** و پائینش میوه‌های اهل بهشت است و طعام ایشان که در خانه‌های ایشان آویخته است در هر ترکه صد رنگ و صد نوع از میوه باشد از آنچه دیده‌اند در دنیا و از آنچه ندیده‌اند و آنچه شنیده‌اند و از آنچه نشنیده‌اند و هر میوه را که بچینند بجای آن مثل آن بروید چنانچه فرموده است **لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ** و جاری شود نهی در زیر آن درخت که منفجر حق یقین، ص: ۴۸۶ شود از آن نهرهای چهارگانه نهرها از آب که متغیر نشده باشند و نهرها از شیر که طعم آن متغیر نشده باشد و نهرها از شراب **لَذَّةٌ لِلشَّارِبِينَ** و نهرها از عسل صاف کرده شده از موم و در روایات بسیار وارد شده است که در زفاف حضرت فاطمه (ع) جبرئیل و میکائیل با چندین هزار ملک حاضر شدند در بهشت و حقتعالی امر کرد درخت طوبی را که نثار کرد بر ایشان از حله‌ها و سندس و استبرق و زمرد و مروارید و یاقوت و عطر بهشت و حقتعالی عطا کرد طوبی را در مهر حضرت فاطمه و آن را در خانه علی علیه السلام قرار داد. و عیاشی بسند معتبر از ابو ولاد روایت کرده است که گفت بخدمت امام جعفر صادق علیه السلام عرض کردم فدای تو شوم مردی هست از اصحاب ما صاحب ورع و پرهیزکاری است و منقاد اهل بیت است و نماز بسیار میکند و با این حال مبتلا شده است بمحبت لهُو و لعب و باطل و غنا و خوانندگی حضرت فرمود که آیا این حالت او را مانع میشود از آنکه نمازها را در اوقات فضیلت بجای آورد و از روزه داشتن و از عیادت بیماران و حضور جنازه‌های مؤمنان و زیارت برادران مؤمن گفت نه مانع نمیشود آن حالت او را از چیزی از خیر و نیکی حضرت فرمود که این وسوسه‌های شیطان است و ان شاء الله آمرزیده میشود از برای او پس فرمود که طایفه‌ای از ملائکه عیب کردند فرزندان آدم را در متابعت لذات و شهوات نفسانی در حلال و هم در حرام پس حقتعالی را خوش نیامد سرزنش کردن ملائکه فرزندان آدم را و در طبع این صنف از ملائکه لذات و شهوات بنی آدم را قرار داد که عیب نکنند بر مؤمنان چون این حالت را در خود مشاهده کردند فریاد بدرگاه پروردگار بر آوردند و گفتند ای پروردگار ما عفو کن از ما و در گذر از تقصیر ما و برگردان ما را بآن حالتی که ما را از برای آن خلق کرده‌ای و ما را مجبور بر آن ساخته‌ای که میترسیم ببلاهای عظیم گرفتار شویم پس حقتعالی این حالت را از ایشان برداشت پس چون در روز قیامت شود اهل بهشت داخل بهشت شوند آن ملائکه رخصت بطلبند از اهل بهشت که بمنازل ایشان داخل شوند و چون رخصت بیابند داخل شوند بر ایشان و سلام کنند و گویند **سَلامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ** یعنی سلام باد بر شما بسبب آنکه صبر کردید در دنیا بر ترک لذات و شهوات حلال و سید بن طاوس بسند موثق از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که چون روز قیامت شود نظر کند رضوان خزینه‌دار بهشت بسوی جمعی که داخل بهشت شده‌اند و بر او نگذاشته‌اند گوید کیستید شما و از کجا داخل شدید آنها گویند بما کاری مدار ما گروهی بودیم که خدا را بنهان عبادت کرده بودیم که کسی بر آن مطلع نشده بود حقتعالی ما را پنهان داخل بهشت کرد و کلینی

از حضرت امام موسی علیه السلام روایت کرده است که پدرم گفت در بهشت نه‌ری هست که آن را حق‌الیقین، ص: ۴۸۷ جعفر میگویند و در کنارش در جانب راست در سفیدی هست که در آن هزار قصر است و در هر قصری هزار قصر است از برای محمد و آل محمد و در جانب چپش در زردی هست که در آن هزار قصر است و در هر قصری هزار قصر است از برای ابراهیم و آل ابراهیم و ایضا بسند کالصحیح روایت کرده است از جلی که گفت پرسیدم از حضرت صادق علیه السلام از تفسیر قول حق تعالی فیهنَّ خَیْرَاتٌ حَسَنٌ فرمود که اینها زنان شیعه صالحه‌اند گفتم خُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِی الْخِیَامِ فرمود حوریان مخدّره مستوره‌اند که در خیمه‌های درّ و یاقوت و مرجان میباشند و هر خیمه چهار در دارد و در هر دری هفتاد دختر نو رسیده ایستاده‌اند که دربانان ایشانند و بهر روزی کرامتی از خدای عزّ ذکره بایشان میرسد تا بشارت دهد خدا بایشان مؤمنان را و ایضا بسندی روایت کرده‌اند که از آن حضرت پرسیدند که چه معنی دارد آنکه مردم بیکدیگر میگویند که خدا جزا دهد ترا جزای خیر حضرت فرمود خیر اسم نه‌ری است در بهشت که از کوثر جدا میشود و کوثر از ساق عرش بیرون می‌آید و بر آن نه‌ری است منزلهای اوصیاء و شیعیان ایشان و در دور و کنار آن نه‌ری دختران هست از زمین روئیده‌اند که هر یک را بکنند دیگری بجای آن می‌رود و آن دختران با اسم آن نه‌ری مسمی شده‌اند و خیرات حسان ایشانند پس هر گاه شخصی بدیگری بگوید «جزاک الله خیرا» مراد آن منزلها است که خدا مهیا کرده است آنها را از برای برگزیده‌های خلق خود و فرات بن ابراهیم از سلمان فارسی روایت کرده است که حضرت امیر المؤمنین از رسول خدا سؤال کردند از صفت قصرهای خدا که بشهدا کرامت می‌فرماید حضرت فرمود که یا علی بنای این قصرها خشتی از نقره است و خشتی از طلا- و در میان خشت‌ها مشک و عنبر است و ریگشان از مروارید و در و یاقوت است و خاکشان زعفرانست و پله‌های آن از کافور است و در صحن هر قصری از این قصرها که خدا بشهدا کرامت فرماید چهار نه‌ری است نه‌ری از عسل و نه‌ری از شراب و نه‌ری از شیر و نه‌ری از آب و نه‌رها محفوظند بدرخت‌ها از مرجان و بر دو طرف هر نه‌ری از نه‌رها خیمه‌ها هست از یک قطعه درّ سفیدی که در آن درزی و فصلی نیست حق تعالی گفته است باشید بهم رسیده‌اند و از اندرونشان بیرون و از بیرونشان اندرون مینماید و در هر خیمه کرسی باشد که دانه نشان کرده باشند بیاقوت و پایه‌هایش زبرجد سبز باشد و بر کرسی یکی از حور العین نشسته باشد و بر هر حوری هفتاد حله سبز و هفتاد حله زرد بوده باشد و مغز ساقهایش از زیر استخوان و پوست و زیر جامه‌ها چنان نماید که شراب صافی در شیشه سفید و هر حوری هفتاد گیسو داشته باشد هر گیسویی بدست کنیزی و در دست دیگر مجمره داشته باشد که آن گیسو را بآن بخور کند حق‌الیقین، ص: ۴۸۸ و از آن مجمره بخار خوشبو ساطع شود بی‌نار و لیکن بقدرت خداوند جبار و ابن بابویه در ثواب تهلیلات دهه ذیحجه روایت کرده است که هر که هر روز ده مرتبه این تهلیلات را بخواند حقتعالی عطا کند او را بهر تهلیلی درجه در بهشت از مروارید و یاقوت که ما بین هر دو درجه بقدر سیصد سال راه باشد برفتار سوار تندرو و در هر درجه شهری و در آن شهر قصوری باشد از یک جوهر که در آن فصلی نباشد و در هر شهری از آن شهرها از خانه‌ها و قصرها و غرفه‌ها و حجره‌ها و فرشها و زنان و کرسیها و تختها و حوریان و متکاها و مسندها و خانه‌ها و خدمتکاران و انهار و اشجار و زیورها و حله‌ها آن قدر باشد که مخلوقی وصف آنها نتواند کرد و چون از قبر بیرون آید از هر موی او نوری ساطع باشد و مبادرت کنند او را هفتاد هزار ملک که روند از پیش او و از جانب راست و از جانب چپ او تا منتهی شود بدر بهشت چون داخل بهشت شود ملائکه از عقب او روند و او در پیش ایشان رود تا بشهری رسند که بیرونش یاقوت سرخ باشد و اندرونش زبرجد سبز و در آن آنچه از اصناف خدا خلق کرده است در بهشت بوده باشد و چون منتهی شود بسوی آن شهر گویند ای ولی خدا میدانی این چیست گوید نه شما کیستید گویند که ما ملکی چندیم که در نزد تو حاضر بودیم در دنیا در روزی که آن تهلیلات را میخواندی و این شهر و آنچه در آن هست ثواب تست بر آن تهلیلات. و شیخ در تهذیب و سید در اقبال بسند معتبر از ابن ابی نصر روایت کرده‌اند که گفت روزی در خدمت حضرت امام رضا علیه السلام بودیم در فضیلت روز غدیر مذکور شد بعضی از حاضران انکار کردند حضرت فرمود خبر داد مرا پدرم از پدرش که روز غدیر در آسمان مشهورتر است از زمین و بدرستی که خدا را در فردوس

اعلی قصری هست که یک خشت آن از طلا و یک خشت آن از نقره و در آن صد هزار قبه است از یاقوت سرخ و صد هزار خیمه از یاقوت سبز و خاکشان از مشک و عنبر است و در آن چهار نهر است نهری از شراب و نهری از آب و نهری از شیر و نهری از عسل و بر دور آن قصر درختان هست از انواع میوه‌ها و بر آن قصر یا درختان مرغها هستند که بدنهای آنها از مروارید است و بالهای آنها از یاقوت و خوانندگی میکنند بانواع صداهای خوش و چون روز غدیر شود وارد شوند بسوی آن قصر اهل آسمانها و تسبیح و تقدیس و تنزیه و تهلیل حقتعالی کنند و آن مرغان پرواز کنند و در آن آب فرو روند و در آن مشک و عنبر بغلطند پس چون ملائکه جمع شوند پرواز کنند و آن عطرها را بر ایشان بپاشانند و در آن روز نثار حضرت فاطمه را که درخت طوبی بر ایشان افشاند بیکدیگر هدیه فرستند و چون آخر آن روز شود ندا از جانب حق تعالی بایشان رسد که برگردید بسوی مرتبه‌های خود بتحقیق حق الیقین، ص: ۴۸۹ که ایمن گردیدید از خطا و لغزش تا سال آینده و در مثل این روز از برای کرامت محمد صلی الله علیه و آله و سلم و علی علیه السلام و کلینی از حضرت رسول روایت کرده است که هر که لا اله الا الله بگوید غرس مینماید از برای او درختی در بهشت از یاقوت سرخ که منبت آن در مشک سفید باشد شیرین تر از عسل و سفیدتر از برف و خوشبوتر از مشک و در آن درخت میوه‌ها باشد مانند پستان دختران باکره و هر یک از آنها که شکافته شود هفتاد حله از میانش بیرون آید و در امالی از ابو سعید خدری روایت کرده است که رسول خدا فرمود که جبرئیل در شب معراج دست مرا گرفت و داخل بهشت کرد و بر تختی از تخت‌های بهشت نشانید و بهی دست من داد و آن به بدونیم شد و از میان آن به حوریه‌ای بیرون آمد که مژه‌های دیده‌های او در سیاهی مانند سینه کرکس بود پس گفت «السلام علیک یا رسول الله السلام علیک یا احمد السلام علیک یا محمد» من گفتم تو کیستی خدا تو را رحمت کند گفت منم راضیه مرضیه خداوند جبار مرا از سه نوع خلق کرده است اسفل من از مشک است و اعلای من از کافور است و میان من از عنبر است و مرا خمیر کرده‌اند بآب زندگانی پس خداوند جبار گفت باش بهم رسیدم آفریده شدم از برای پسر عم تو و وصی تو و وزیر تو علی بن ابی طالب (ع) و در کتاب اختصاص از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده است که خدا میفرماید داخل بهشت شوید برحمت من و نجات یابید از آتش بعفو من و قسمت کنید بهشت را در میان خود باعمال خود بعزت خودم سوگند که نازل میگردانم شما را در خانه خلود و دار کرامت و چون داخل بهشت شوید بر طول حضرت آدم خواهید بود شصت ذراع و بر جوانی حضرت عیسی علیه السلام سی و سه سال و بر زبان محمد با لغت عربی و بصورت حضرت یوسف در حسن و جمال و نور از صورتهای شما ساطع باشد و بر دل حضرت ایوب در سلامتی از کینه و حسد صلوات الله علیهم اجمعین و ایضا از آن حضرت روایت کرده است که بهشتها چهار است زیرا که کریم منان فرموده است وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ یعنی از برای کسی که بترسد از قیامت خدا بمحاسبه و مجازات بندگان دو بهشت است او را حضرت فرمود که مراد کسی است که او را عارض شود شهوتی از شهوات دنیا که حرام باشد و بخاطر آورد مقام خدای خود را بحساب و ثواب و عقاب و ترک کند آن را از ترس خدا پس آیه در شأن او است پس اینها دو بهشتند از برای مؤمنین و سابقین پس فرموده است وَ مِنْ دُونِهِمَا جَنَّاتٍ حضرت فرمود که یعنی پست‌تر از این دو بهشت دیگر هست که پست‌ترند از آنها در فضیلت نه بحسب نزدیکی مکان و اینها از برای اصحاب یمین‌اند یکی جنت النعیم است و دیگری جنت المأوی و در این چهار بهشت نعمتهاست در بسیاری مانند برگ درختان و ستاره‌های آسمان و بر آن حق الیقین، ص: ۴۹۰ چهار بهشت حصاری هست که احاطه کرده است بهمه که طولش پانصد سال راهست و خشتی از آن از طلا و خشتی از نقره و خشتی از مروارید و در میان خشتها مشک و زعفران است و کنگره‌های آن از نوری است که میدرخشند و از غایت صفا و جلاء آدمی روی خود را در دیوار آن می‌بیند و در آن حصار هشت در هست و هر دری دو مصراع دارد که عرض آنها یک ساله راهست بدویدن اسب نجیب. و ایضا فرمود که در زمین بهشت بجای سنگریزه نقره است و بجای خاک رس زعفران و آنچه جاروب کنند مشک است و سنگریزه‌اش در و یاقوت و کرسیهای آن از مروارید و یاقوتست و آنچه حقتعالی فرموده است که عَلَى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ یعنی بر کرسیهای بافته نشسته باشند

حضرت فرمود که یعنی میان کرسیها را بجای نی که میبافند از مروارید و یاقوت بافته باشند و حجله‌ها را بر روی آن کرسی زده باشند و حجله‌ها از مروارید و یاقوت باشند اما از پر سبکتر و از حریر نرم‌تر و بر آن کرسیها از فرش بقدر شصت غرفه از غرفه‌های دنیا باشد بعضی بالای بعضی و اینست معنی قول حق تعالی وَفُشِّ مَرْفُوعُهُ وَآنکه فرموده است عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ حضرت فرمود که مراد بارائیک کرسیهای بافته است که حجله‌ها بر آن نصب کرده‌اند و فرمود که رسول خدا فرمود که نه‌های بهشت بدون آنکه رخنه در زمین بهم رسد بر روی زمین جاری میشود و از برف سفیدتر است و از عسل شیرین‌تر و از مسکه نرم‌تر و گل نهر بهشت بسیار خوشبو است و ریگش از در و یاقوت و جاری میشود در چشمه‌ها و نه‌ها هر جا و بهر سمت که دوست خدا خواهد در بهشت‌های خود و اگر ضیافت کند جمیع آنها را که در دنیا بوده‌اند از جن و انس هرآینه فراگیرد همه را در خوردنی و آشامیدنی و در زیورها و حله‌ها و هیچ کم نشود از نعمت‌های او و ایضا از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده است که نخلهای بهشت ساقهایش از طلای سرخ است و کنگره‌هایش از زبرجد سبز است و خوشه‌هایش از مروارید سفید است و برگهایش از حله‌های سبز و رطش سفیدتر از نقره و شیرین‌تر از عسل و نرم‌تر از مسکه و در میانش دانه نباشد و درازی هر خوشه دوازده ذراع بوده باشد و از بالای ترکه‌ها تا پائین خرماها متصل بهم دیگر بافته باشد و آنچه از آن بگیرند در ساعت عوضش بروید چنانچه بود و اشاره باین است قول حق تعالی لَا مَقْطُوعِيهِ وَلَا مَمْنُوعِيهِ و هر رطبی در بزرگی مانند سبوه‌های بزرگ باشد و مویز و انارش بقدر دلوهای بزرگ و شاخه‌های آنها از طلا باشد و مجمرهای ایشان از در و مروارید و ایضا از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده است که اهل بهشت امرد و ساده‌اند و مو در بدن ایشان نیست و مخلوق میشوند سرمه کشیده و تاج و اکلیل بر سر حق الیقین، ص: ۴۹۱ و طوقی در گردن و دست بر نجن و انگشتر در دست و نرم و ناعم و لطیف و فربه و مکرم و بر هر یک از ایشان قوت صد مرد بدهند در خوردن و آشامیدن و جماع کردن و لذت طعام چاشت و شام چهل سال در کام او بماند و خداوند غفور قدیر بر روهای ایشان نور و بدن‌های ایشان حریر بپوشاند سفید رنگ و زر و زیور و سبز جامه بوده باشند زنده باشند که هرگز نمیرند و بیداری باشند که هرگز نخوابند و بی‌نیازی باشند که هرگز فقیر نشوند و فرحناک باشند که هرگز محزون نگردند و خندان باشند که هرگز نگریند و پیوسته گرمی باشند که هرگز خوار نگردند و نیکو طبیعت باشند که هرگز رو ترش نکنند و پیوسته منعم و شاد باشند و بلذت خورند و هرگز گرسنه نگردند و سیراب گردند و هرگز تشنه نگردند و جامه پوشیده باشند که هرگز عریان نباشند و سوار شوند بزیارت یکدیگر روند و سلام کنند بر ایشان پسران که پیوسته در نهایت حسن و جمال باشند و ابرقهای نقره و ظرف‌های طلا پیوسته در دست ایشان باشد و در خدمت ایستاده باشند و بر کرسی‌ها تکیه داده نظر کنند بسوی آنها و تحیت و سلام پیوسته از جانب ملک علام بایشان رسد. بدان که آیات و اخبار در خصوصیات و صفات بهشت و نعم آن از حیز تقریر و تحریر بیرون است و آنچه در این رساله ایراد نمودیم از برای اهل سعادت و ایمان کافی است و اکثر در کتاب بحار الانوار مذکور است و بعضی را در کتاب عین الحیوة و در رساله جنت و نار ایراد نموده‌ام رزقنا الله و سایر المؤمنین الوصول الیها و الی الیقین بها بمحمد و آله الطاهرین.

فصل شانزدهم در بیان بعضی از صفات و خصوصیات جهنم و عقوبات آنست

اعاذنا الله و سایر المؤمنین منها بمحمد و آله شفعاء یوم الدین حق تعالی فرموده است بترسید و پرهیزید از آتشی که آتش افروز آن مردمانست و سنگ و اکثر مفسران گفته‌اند که مراد سنگ کبریت است و بعضی گفته‌اند مراد بتها است که با عابدان آنها بجهنم میرند و آیات در باب مخلد بودن کفار در جهنم بسیار است و فرموده است بدرستی که آنها که کافر باشند و بمیرند در حالت کفر بر ایشان است لعنت خدا و ملائکه و جمیع مردم و مخلد در جهنم متبوعان کفار از یکدیگر بیزاری میجویند و فرموده است که هر که مرتد شود از شما از دین و بمیرد و او کافر باشد پس ایشان حبط کرده میشود اعمالشان در دنیا و آخرت ایشان اصحاب آتشند و

در آن همیشه خواهند بود و فرموده است آنها که مال‌های یتیمان را می‌خورند بظلم نمی‌خورند در شکم خود مگر آتش را و بزودی خواهند افروخت آتشی و از حضرت باقر علیه السّلام منقول است که حق الیقین، ص: ۴۹۲ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود که مبعوث میشوند گروهی از قبرهای خود در روز قیامت که آتش از دهان ایشان مشتعل باشد پس عرض کردند که یا رسول الله کیستند آنها حضرت این آیه را خواند که یعنی خورندگان مال‌های یتیمان و فرموده است که هر که بکشد مؤمنی را عمدا پس جزای او جهنم است در حالتی که همیشه در آن خواهد بود و فرموده است بدرستی که منافقان در درک پائین‌تر از آتش‌اند مفسران گفته‌اند جهنم را طبقات و درکات است چنان که بهشت را درجات است و منافق در پست‌ترین طبقات جهنم است و فرموده است که آنها که کافر شده‌اند اگر از ایشان باشد جمیع آنچه در زمین است و مثل آن را نیز با آن داشته باشند و بفدای خود بدهند از برای دفع عذاب روز قیامت قبول نشود از ایشان و از برای ایشانست عذاب دردآورنده می‌خواهند که بیرون روند از آتش و بیرون نخواهند رفت از آن و از برای ایشانست عذابی مقیم و دائم و فرموده است که از برای ایشانست شرابی از آب جوشیده و عذابی دردآورنده بسبب کفر ایشان و فرموده است بتحقیق که ما خلق کردیم از برای جهنم بسیاری از جن و انس را و فرموده است بدرستی که از برای کافرانست عذاب آتش و فرموده است که آنها که گنج می‌گذارند طلا و نقره را و انفاق نمیکنند در راه خدا پس بشارت ده ایشان را بعذاب الیم در روزی که سرخ میکنند آن را در آتش جهنم پس داغ میکنند باین‌ها پیشانیهای ایشان را و پهلوهای ایشان را و پشت‌های ایشان را و بایشان میگویند اینست آنچه گنج گذاشتید از برای نفس‌های خود پس بچشید مزه آنچه را گنج می‌گذاشتید و فرموده است و وعده داده است خدا مردان و زنان منافق را و کافران را آتش جهنم مخلد خواهند بود در آن و این بس است ایشان را و لعنت کرده است ایشان را خدا و از برای ایشانست عذاب مقیم و فرموده است بگوئید آنها را که ستم کرده‌اند بچشید عذاب دائمی را آیا جزا داده میشوید مگر آنکه کسب کرده‌اید و فرموده است که خائب و ناامید است هر جبار و معاندی و از عقب او است جهنم و باو می‌آشامانند از آب صدید یعنی چرک و ریم جرعه جرعه می‌آشامد بجبر و نمیتواند فرو برد و اسباب مرگ از هر مکان و هر جهت بسوی او می‌آید و نمیمیرد که از این شدت‌ها خلاص شود و از عقب او عذابی غلیظ بدتر از این هست حضرت صادق علیه السّلام فرمود که صدید خون و چرکی است که از فرج‌های زناکاران در جهنم جاری میشود که رنگش رنگ آب است و مزه‌اش مزه صدید و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده‌اند که آن را نزدیک آدمی آورند او کراحت دارد چون پیش روی او آورند رویش بریان شود و پوست سر و رویش در آن بیفتد و چون بیاشامد جمیع امعاء او را پاره کند تا از دبرش بدر رود و حضرت صادق علیه السّلام فرمود که مانند رودی حق الیقین، ص: ۴۹۳ از چرک و ریم از هر یک بیرون آید و آن قدر بگریند که جدول‌ها و نهرها در روی ایشان پیدا شود پس آب دیده‌ها برطرف شود و خون جاری گردد و آن مقدار بگریند که کشتیها در آب دیده ایشان جاری توان کرد و فرموده است جهنم وعده‌گاه ایشانست و آن را هفت در است و از برای هر دری از ایشان جزوی قسمت شده است و از حضرت امیر علیه السّلام روایت کرده‌اند که جهنم را هفت در است یعنی هفت طبقه بر بالای بعضی و یکی از دستها را بر بالای دیگری گذاشت و فرمود همچنین و گفت بهشتها را بر عرض گذاشته است و آتشها را بعضی بر بالای بعضی و پائین‌تر از همه جهنم است و بر بالای آن لظی و بر بالای آن حطمه و بالای آن سقر و بالای آن جحیم و بالای آن سعیر و بالای آن هاویه و بعضی گفته‌اند پائین‌تر از همه هاویه است و بالای همه جهنم است و از ابن عباس روایت کرده‌اند که هفت در که (اول) جهنم (دویم) سعیر (سیم) سقر (چهارم) جحیم (پنجم) لظی (ششم) حطمه (هفتم) هاویه است و بعضی گفته‌اند آتش هفت در دارد و آن در که ایست بعضی بر بالای بعضی (در که بالای آن) جای اهل توحید است که معذب میشوند در آن بقدر اعمال خود در دنیا پس بیرون می‌آورند ایشان را و (دویم) محل یهود است و (سیم) محل نصاری و (چهارم) صائبون و (پنجم) مجوس و (ششم) مشرکان عرب و (هفتم) که درک الاسفل است محل منافقین است و فرموده است که آن جماعتی که کافر شدند و منع کردند مردم را از راه خدا زیاد کردیم ایشان را عذابی بر بالای عذاب

بسبب آنکه افساد میکردند و بعضی گفته‌اند افعیها و عقربها را زیاده میکند بر آتش که نیشها دارند مانند نخل بلند و از ابن عباس روایت کرده‌اند که مراد نه‌ری چند است از مس گداخته که ایشان را بآن عذاب میکنند و بعضی گفته‌اند زیاد میکنند از برای ایشان مارها مانند فیله‌ها و شتران و عقربها مانند استرهای سیاه و فرموده است پس بحق پروردگار تو محشور میگردانیم ایشان را و شیاطین را پس حاضر میگردانیم ایشان را در دور جهنم بدو زانو درآمده پس جدا میکنیم از هر طایفه هر یک که بر خداوند رحمن طغیان ایشان بیشتر بوده است پس ما داناتریم بآنها که سزاوارترند بسوختن آن در جهنم و هیچ‌یک از شما نیست مگر وارد جهنم میشود و بر پروردگار تو حتم و لازم است پس نجات میدهم آنها را که پرهیزکار بوده‌اند و میگذاریم ظالمان را بدو زانو درآمده در جهنم و خلاف کرده‌اند مفسران در معنی وارد شدن ایشان در جهنم بعضی گفته‌اند مراد از ورود و وصول بسوی جهنم مشرف شدن بر جهنم است نه داخل شدن در آن همچنانکه در جای دیگر فرموده است که پس حاضر میکنیم ایشان را دور جهنم بدو زانو درآمده و بعضی گفته‌اند مراد داخل شدن جهنم است و جمیع خلق داخل جهنم میشوند و بر حق الیقین، ص: ۴۹۴ مؤمنان برد و سلام چنانچه بر ابراهیم علیه السلام شد و از برای کافران عذاب لازم است. و این مضمون را از ابن عباس و جابر روایت کرده‌اند و فرموده است هر چند اشتعال جهنم کم میشود ما فروختن آن را زیاده میگردانیم و فرموده است که ما مهیا کرده‌ایم از برای ظالمان آتشی را که احاطه کرده است بایشان سراقق آن یعنی سرآورده‌های آن بعضی گفته‌اند سراقق دیواری است از آتش که احاطه کرده است بایشان یا دود و زبانه آتش است که پیش از دخول در جهنم بایشان میرسد یا کنایه است از احاطه آتش از همه جانب بایشان و اگر استغاثه کنند از بسیاری تشنگی و حرارت فریادرسی ایشان میکنند به آبی که مانند مهل است یعنی مس گداخته یا مانند دود زیت یا چرک و ریم و خون که روهای ایشان را بریان میکند بد شرابی است مهل از برای ایشان و بد متکائی است جهنم از برای ایشان و فرموده است که پس آنها که کافر شدند بریده شده است از برای ایشان جامه‌ها از آتش گفته‌اند از برای ایشان جامه‌ها از مس گداخته سرخ شده مانند آتش میسازند و میریزند از بالای سر ایشان آب جوشان که گداخته میشود بآن آنچه در شکمهای ایشانست و پوستهای ایشان و از برای ایشان گرزها است از آهن و هرگاه خواهند بیرون آیند از آتش بجهت غم و گرفتگی نفس برگردانند ایشان را در آتش و گویند بایشان که بچشید عذاب آتش سوزنده را روایت کرده‌اند از رسول خدا صلی الله علیه و آله که گریزی چند بر ایشان زنند که اگر یکی از آنها را بر روی زمین بیاورند جن و انس خواهند که آن را از زمین بردارند نتوانند برداشت و ایضا روایت کرده‌اند که آتش بزبانه خود ایشان را بیالا افکند چون ببالات طبقات جهنم رسند گرزها بر سر ایشان زنند که هفتادساله راه فرو روند و یک ساعت ایشان قرار نداشته باشند و در روایت دیگر از حضرت صادق علیه السلام منقول است که این آیات در شأن بنی امیه است که آتش ایشان را فروگیرد چنانچه جامه آدمی را فرو میگیرد پس لب پائین ایشان چنان بیاویزد که بناف ایشان برسد و لب بالایی ایشان بمیان سر ایشان برسد و چون خواهند بیرون آیند عمودهای آهن بر سر ایشان بکوبند که بقعر جهنم برگردند و فرموده است آنها که سبکتر است ترازوی اعمال ایشان پس ایشانند که زیانکار جان خود شده‌اند و در جهنم مخلد خواهند بود و زبانه آتش بر روی ایشان می‌وزد و روهای ایشان قبیح گردیده و گفته‌اند که مانند کله بریان کرده باشند لبهای ایشان از بالا و پائین در هم کشیده شده باشد و دندانهای ایشان گشوده شده باشد بایشان گویند که آیا آیات ما بر شما خوانده نمیشد پس شما بآنها تکذیب میکردید گویند پروردگارا بر ما غالب شد شقاوت ما و بودیم ما گروهی گمراهان ای پروردگار ما را از این آتش بیرون آور حق الیقین، ص: ۴۹۵ پس اگر ما عود کنیم بکفر و ضلالت پس ما ستمکاران خواهیم بود بر نفس خود پس حقتعالی فرماید دور شوید و با من سخن نگوئید و فرموده است که مهیا کرده‌ایم از برای کسی که تکذیب کند بقیامت آتشی افروخته که هرگاه بیند ایشان را از مکان دوری شنوند از برای او صدای خشم آن را و ناله اهلش را یا خروش آن را و هرگاه بیندازند ایشان را در مکان تنگی دستها در گردن بسته یا با شیاطین در زنجیر کشیده در آنجا فریاد کنند و ثوراه و ویلاه ملائکه بایشان گویند این ندای شما یکی نخواهد بود فریاد بسیار خواهید کرد و کسی بفریاد شما نخواهد رسید از حضرت صادق علیه

السّلام منقولست که یک ساله راه خروج جهنم را خواهند شنید و گفته‌اند تنگی جای ایشان مانند میخ در دیوار خواهد بود و فرموده است که و لیکن لازم شده است قول از جانب من که البته پر کنم در جهنم از جنیان و مردمان هر دو و فرموده است آنها که کافر شده‌اند از برای ایشانست آتش جهنم مرگ بایشان نمیرسد که بمیرند و از عذاب خلاص شوند و تخفیف داده نمیشود از ایشان چیزی از عذاب جهنم و فرموده است که ایشان فریاد و ناله و استغاثه کنند که پروردگارا بیرون آور ما را از جهنم تا عمل شایسته بکنیم غیر آنچه می‌کردیم گویند بایشان که آیا عمر ندادیم شما را آن قدر که متذکر شوید و تفکر کنید در راه عاقبت خود کسی که خواهد متذکر شود حضرت صادق علیه السّلام فرمود که این سرزنش از هیجده ساله است چه جای بیشتر و آمد بسوی شما پیغمبر ترساننده پس بچشید عذاب را که ظالمان را یآوری نیست و فرموده است بعد از آنکه نعمتهای بهشت را برای مؤمنان ذکر کرده است آیا این بهتر است از برای مهمانی شما یا درخت زقوم گردانیدیم امتحانی از برای ستمکاران آن درختی است که بیرون می‌آید در اصل جهنم و بیخ آن شکوفه‌اش مانند سرهای شیاطین است و بدرستی که کافران می‌خورند از آن پس پر میکنند شکمهای خود را از آن پس از برای ایشان بر روی آن شرابی از حمیم گرم جهنم است که بر روی آن می‌آشامند پس باز گشت ایشان بعد از این طعام و شراب بسوی جهنم است که مأوای ایشانست - مفسران گفته‌اند زقوم درختی است در آتش میوه آن در نهایت تلخی و خشونت و بدبوئی و چون أبو جهل و سایر کفار قریش استهزاء میکردند که درخت در میان آتش چون می‌روید حق تعالی فرمود که آن را امتحان گردانیده‌ایم از برای ستمکاران و رءوس شیاطین بعضی گفته‌اند میوه تلخ بد بوئی است در بادیه و بعضی گفته‌اند شیاطین جنسی از مار است میوه را تشبیه بسر مار کرده‌اند و بعضی گفته‌اند در میان عرب مشهور است که چیزهای قبیح منکر را تشبیه بسر شیطان میکنند و روایت کرده‌اند که گرسنگی بر اهل جهنم بمرتبه غالب می‌شود که عذاب آتش را فراموش حق الیقین، ص: ۴۹۶ میکنند و استغاثه بمالک میکنند پس ایشان را بسوی آن درخت می‌برند و ابو جهل در میان ایشانست پس می‌خورند از آن میوه تا شکم ایشان پر میشود بجوش می‌آید در شکم ایشان مانند دیگی که در جوش باشد پس آب می‌طلبند مالک از حمیمی که از حرارت بنهایت رسیده و سالها در دیگهای جهنم جوشیده از برای ایشان می‌آورد و چون نزدیک ایشان میرسد روهای ایشان بریان میشود و چون بشکم ایشان داخل میشود هر چه در شکم ایشانست می‌گذرد و فرموده است که شراب ایشان حمیم است و غساق بعضی گفته‌اند که غساق آب بسیار سردی است که از سردی ایشان را می‌سوزاند و بعضی گفته‌اند چشمه‌ایست در جهنم که زهر هر صاحب نیشی در آن جاری میشود و بعضی گفته‌اند آب و چرک و ریم بدن ایشانست که در حلقشان میکنند و بعضی گفته‌اند که عذابی است که بغیر از خدا کسی نمیداند و فرموده است که قسم دیگر از عذاب هست که شبیه باینها است و فرموده است که از برای ایشان سقفها از آتش هست از بالای ایشان و از زیر ایشان و فرموده است گویند آنها که در آتشند بخازنان جهنم که بخوانید پروردگار خود را که تخفیف دهد از ما روزی از عذاب را خازنان گویند که آیا نیامدند رسولان شما بسوی شما با معجزات و دلائل و براهین اصحاب آتش گویند بلی آمدند گویند پس هر چه خواهد دعا کنید و استغاثه کنید فائده نمی‌بخشد شما را و نیست دعای کافران مگر بی‌فائده و فرموده است تخفیف نمیدهند از ایشان عذاب را و در آتش خواهند بود ناامید از نجات و فرموده است که ندا کنند که ای مالک میمیراند ما را پروردگار تو گوید در جواب ایشان که همیشه در عذاب خواهید بود و هرگز شما را مرگ نخواهد بود ابن عباس گفته است که بعد از هزار سال که ایشان استغاثه کنند این جواب را خواهند شنید و فرموده است که شجره زقوم طعام آن گناهکارانست که ابو جهل باشد از بابت مس گذاخته غلیان کند در شکمهای ایشان از بابت جوشیدن آب که در دیگ جوشد گویند بزبانه جهنم که بگیرد او را و بر رو بکشید بمیان جهنم پس بریزند بر بالای سرش از عذاب حمیم و گویند باو بجش بدرستی که گمان می‌کردی که عزیز و کریمی در قوم خود و تو را عذاب نخواهند کرد و فرموده است که گوید باو قرین او یعنی ملکی که موکل بوده است باعمال او که این است آنچه نزد من است از نامه اعمال تو و حاضر است اَلْقِیَا فِی جَهَنَّمَ کُلَّ کَفَّارٍ عَنِید در احادیث عامه و خاصه وارد شده است که خطاب تشبیه به رسول خدا صلی الله علیه و آله و

سَلَم و امیر المؤمنین علیه السّلام است که بیندازید در جهنم هر بسیار کفران کننده معاندی را یعنی دشمنان خود را داخل جهنم کنید و دوستان خود را داخل بهشت کنید و بعضی گفته‌اند که خطاب با دو ملک است که موکلند بکافران و فرموده است که شناخته حق الیقین، ص: ۴۹۷ میشوند مجرمان و کافران بروهای سیاه ایشان پس زبانه پیشانی ایشان را با پاهای ایشان غل میکنند و در جهنم می‌افکنند و گویند ملائکه با ایشان این است جهنمی که باور نمی‌کردند کافران گاه بآتش ایشان را عذاب میکنند و گاه بآب جوشیده و فرموده است هر گاه ایشان را بیندازند در جهنم صدای عظیمی از جهنم ظاهر شود و در جوش و خروش باشد و نزدیک باشد که از هم بپاشد از شدت خشم بر کافران هر فوجی را که بیندازند در جهنم خازنان جهنم از ایشان پرسند که آیا کسی نیامد شما را از این عذاب بترساند گوید آمد نداکننده و ما تکذیب کردیم و گفتیم خدا چیزی نفرستاده است و گفتند اگر ما میشنیدیم و می‌فهمیدیم و قبول میکردیم داخل جهنم نمیشدیم و فرموده است که نزد ما زنجیرها و غل‌های گران هست و طعام خارداری که در گلوبند شود نه فرو رود نه بیرون آید یعنی زقوم و فرموده است که بزودی او را داخل سقر کنیم و چه میدانی که سقر چیست باقی نمیگذارد آن چیزی از گوشت و پوست و استخوان ایشان را و هیچ نوعی از عذاب را نمیگذارد که بایشان نرساند و تغییر دهنده است پوستهای ایشان را موکلند بر او نوزده ملک که خازنان جهنم‌اند و گفته‌اند که دیده‌های ایشان مانند برق رباینده است و نیشهای ایشان مانند شاخهای گاو و زبانه‌های آتش از دهانهای ایشان بیرون می‌آید مابین دو دوش هر یک هزار سال راه است و در هر کف دست ایشان مانند ربیعه و مضر که اعظم قبایل عربند توانند گنجید و رحم از دل ایشان برداشته شده است و هر یک از ایشان هفتاد هزار کس را برمی‌دارد و بهر جای جهنم که خواهد می‌افکند و بعضی گفته‌اند که بر خصوص سقر نوزده ملک موکلند و از برای درکات دیگر خزانه‌داران دیگر هستند و روایت کرده‌اند که چون این آیه نازل شد أبو جهل با قریش گفت محمد میگوید که خازنان جهنم نوزده نفرند و شما همه شجاعانید آیا نمیتوانید هر یک از شما یکی از خازنان را بگیرید یکی از ایشان گفت من هفده نفر را کفایت میکنم شما دو تا را کفایت کنید در این وقت این آیه نازل شد که ما نگراندانیدیم اصحاب جهنم را مگر ملکی چند و از بنی آدم نیستند که شما از عهده ایشان برآئید و نگراندانیدیم عدد ایشان را مگر امتحانی از برای کافران و فرموده است که خازنان جهنم بکافران گویند که بروید بسوی آتشی که انکار میکردند آن را در دنیا بروید بسوی آتش سیاهی که تیره است و سه شعبه دارد و یا دودی که از جهنم بیرون می‌آید و بکافر احاطه میکند از بالای سر و از جانب راست و از جانب چپ که نفسهای ایشان را میگیرد و بعضی گفته‌اند که زبانه‌ای از آتش بیرون می‌آید و احاطه میکند مانند سراپرده سه شعبه میشود و در آن هست تا از حساب فارغ شود و بعضی گفته‌اند که سایه دود جهنم است چون داخل آن حق الیقین، ص: ۴۹۸ میشوند فایده بایشان نمی‌بخشد و از ضرر زبانه آتش مانع ایشان نمیشود و شراره چند بیرون می‌افکند آتش مانند قصر در بزرگی و در نظر مانند شتران زرد یا سیاه مینمایند و فرموده است جهنم بر سر راه عاصیان است و طاغیان و کافران را مآب و مرجع است مکث خواهند کرد در آن حقب بسیار حقبی بعد از حقبی و نهایت نخواهد داشت و بعضی گفته‌اند چهل و سه حقبه است هر حقبی هفتاد خریف است و خریفش هفتصد سال است و هر سالی سیصد و شصت روز است و هر روزی هزار سال از سالهایی که شما میشمارید. و از حضرت امام محمد باقر علیه السّلام منقول است بچندین سند معتبر که این آیه در شأن جماعتی است از مسلمانان که از جهنم بیرون می‌آیند و در معانی الاخبار از حضرت صادق علیه السّلام منقول است که هشت حقب است و هر حقبی هشتاد سال است و هر سالی سیصد و شصت روز است و هر روزی بقدر هزار سال است از سالهایی که میشمارید و عامه از ابن عمر روایت کرده‌اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سَلَم فرمود که بیرون نمی‌آید کسی که داخل جهنم شود تا احقاب بسیار در آن بماند و هر حقبی زیاده از شصت سال است و هر سالی سیصد و شصت روز است و هر روز مقدار هزار سال است از سالهای شما پس کسی اعتماد نکند بر آن که آخر از جهنم بیرون خواهیم آمد و نه می‌چشند در آن بردی و شرابی - ابن عباس گفته برد خوابست و بعضی گفته‌اند نه هوای خنکی و نه آبی مگر حمیم و غساق و فرموده است مال کافر باو نفع نمیدهد و البته می‌اندازد او را در حطمه و چه میدانی که چیست حطمه

آتش خدا است که افروخته شده است و مشرف میشود بر دلها و درهای آن را بر روی ایشان می‌بندند در عمودهای کشیده شده پس محکم میکنند آن را بمیخهای آهنی از آتش تا امید بیرون آمدن از ایشان قطع شود و نسیمی بر ایشان داخل نشود و عیاشی از حضرت امام محمد باقر علیه السّلام روایت کرده است که کفار و مشرکان سرزنش خواهند کرد اهل توحید و مسلمانان را که توحید شما فائده بشما نبخشد و ما و شما مساوی شدیم در داخل شدن در جهنم پس پروردگار عالمیان حمیت کند از برای مسلمانان و ملائکه را فرماید که شفاعت کنید ایشان را پس شفاعت کنند آن قدر که خدا خواهد پس فرماید پیغمبران را که شفاعت کنید پس شفاعت کنند آن قدر که خدا خواهد پس حقتعالی فرماید مؤمنان را که شفاعت کنید از برای هر که خدا خواهد پس حقتعالی فرماید که من از همه رحم کنندگان رحیم‌ترم بیرون آئید برحمت من پس بیرون آیند از میان آتش مانند پروانه و جانوران که نزد آتش جمع میشوند پس حضرت فرمود که بعد از این عمودها را میکشند و درها را بر ایشان می‌بندند و بخدا سوگند که آنها باقی مانده‌اند همیشه مخلد خواهند بود. حق الیقین، ص: ۴۹۹ و علی بن ابراهیم بسند کالصحیح از ابو بصیر روایت کرده است که گفت بحضرت صادق علیه السّلام عرض کردم که یا بن رسول الله مرا بترسان که دلم سنگین شده است فرمود مهیا شو از برای زندگی دراز بدرستی که جبرئیل آمد بنزد رسول خدا و رو ترش کرده بود پیشتر که می‌آمد متبسم بود حضرت از سبب این حال سؤال نمود جبرئیل گفت امروز دمهائی را که بر آتش جهنم میدمیدند از دست گذاشتند فرمودند که دمهائی آتش جهنم چیست ای جبرئیل گفت ای محمد حقتعالی فرمود که هزار سال بر آتش جهنم دمیدند تا سفید شد پس هزار سال دیگر دمیدند تا سرخ شد پس هزار سال دیگر دمیدند تا سیاه شد و اکنون سیاه است و تاریک و اگر قطره‌ای از ضریع که عرق اهل جهنم و ریم فرجهای زناکاران است که در دیگهای جهنم جوشیده و بعوض آب باهل جهنم میخورانند در آبهای اهل دنیا بریزند هرآینه جمیع اهل دنیا از گندش بمیرند و اگر یک حلقه از زنجیری که هفتاد زرع است که بگردن اهل جهنم می‌گذارند بر دنیا بگذارند از گرمی آن تمام دنیا بگدازد و اگر پیراهنی از پیراهن‌های اهل آتش را در میان آسمان و زمین بیاویزند اهل دنیا از بوی بد آن هلاک شوند چون جبرئیل اینها را بیان فرمود حضرت رسول و جبرئیل هر دو بگریه در آمدند پس حقتعالی ملکی را فرستاد بسوی ایشان که پروردگار شما را سلام میرساند و میفرماید که شما را ایمن میگردانم از آنکه گناهی بکنید که مستوجب عذاب من شوید پس بعد از آن هرگاه که جبرئیل بخدمت آن حضرت می‌آمد متبسم بود پس حضرت صادق علیه السّلام فرمود که در آن روز اهل آتش عظمت جهنم و عذاب الهی را میدانند و اهل بهشت عظمت بهشت و نعیم آن را میدانند و چون اهل جهنم داخل جهنم میشوند هفتاد سال سعی میکنند تا خود را ببالای جهنم میرسانند پس چون بکنار جهنم رسیدند ملائکه گرزهای آهن بر کله ایشان میکوبند تا بقعر جهنم برمی‌گردند پس پوستهای ایشان را تغییر میدهند و پوست تازه بر بدن ایشان میپوشانند که عذاب بیشتر تأثیر بکند پس حضرت بابو بصیر گفت که آنچه گفتم ترا کافیت گفت بس است مرا و کافیت مرا و بسند معتبر از عمر بن ثابت منقولست که حضرت امام محمد باقر علیه السّلام فرمود که اهل جهنم در آتش فریاد میکنند مانند سگان و گرگان از شدت آنچه بایشان میرسد از الم عذاب الهی چه گمان داری ای عمر بگروهی که ایشان را مرگ نمیباشد که از عذاب نجات یابند و عذاب ایشان هرگز سبک نمیشود و در میان آتش تشنه و گرسنه میباشند و کران و گنگان و کوران باشند و روهای ایشان سیاه شده باشد و محروم و نادم و پشیمان و غضب کرده پروردگار خود رحم بر ایشان نکنند عذاب ایشان را تخفیف ندهند و آتش بر ایشان افروزند و از حمیم گرم جهنم بعوض آب آشامند و از حق الیقین، ص: ۵۰۰ زقوم جهنم بعوض طعام خورند و بقلابهای آتش بدنهای ایشان را درند و گرزهای آهن بر سر ایشان کوبند و ملائکه بسیار غلیظ بسیار شدید ایشان را در شکنجه دارند و بر ایشان رحم نمیکنند و بروی ایشان را در آتش میکشند و با شیاطین ایشان را در زنجیر میکشند و در غلها و بندها ایشان را مقید میسازند اگر دعا کنند دعای ایشان مستجاب نمیشود و اگر حاجتی طلبند برآورده نمیشود و این است حال جمعی که بجهنم میروند و از حضرت امام جعفر صادق علیه السّلام منقولست که جهنم را هفت در است از یک در فرعون و هامان و قارون که کنایه از ابو بکر و عمر و عثمان است

داخل میشوند و از یک در دیگر بنی امیه داخل میشوند که مخصوص ایشانست و کسی با ایشان در این باب شریک نیست و یکدر دیگر باب لظی است و یکدر دیگر باب سقر و یکدر دیگر باب هاویه است که هر که از آن در داخل شود هفتاد سال در جهنم فرو میرود پس جهنم جوشی میزید ایشان را بطبقه بالای جهنم می‌افکند پس هفتاد سال دیگر فرو میروند و ابد الآباد حال ایشان چنین است در جهنم و یک در دری است که از آن دشمنان ما و هر که با ما جنگ کرده و هر که یاری ما نکرده داخل جهنم میشوند و این در بزرگترین درها است و گرمی و شدتش از همه بیشتر است. و بسند معتبر منقولست که از حضرت صادق علیه السلام پرسیدند از فلق فرمود که دره‌ایست در جهنم که در آن هفتاد هزار خانه است و در هر خانه هفتاد هزار حجره است و در هر حجره هفتاد هزار مار سیاه است و در شکم هر ماری هفتاد هزار سیوی زهر است و جمیع اهل جهنم را بر این دره گذار می‌افتد و در حدیث دیگر فرمود که این آتش شما که در دنیا هست یک جزو است از هفتاد جزو از آتش جهنم که هفتاد مرتبه آن را بآب خاموش کرده‌اند و باز افروخته است و اگر چنین نمیکردند هیچ کس طاقت نزدیکی آن نداشت بدرستی که جهنم را در روز قیامت بصحرای محشر خواهند آورد که صراط را بر روی آن بگذارند پس جهنم فریادی در محشر بر آورد که جمیع ملائکه مقربین و انبیاء مرسلین از بیم آن بزناوی استغاثه آیند و در حدیث دیگر منقولست که غساق وادئست در جهنم که در آن سیصد و سی قصر است و در هر قصری سیصد خانه است و در هر خانه چهل زاویه است و در هر زاویه ماری است و در شکم هر ماری سیصد و سی عقربست و در نیش هر عقربی سیصد و سی سیوی زهر است و اگر یکی از آن عقربها زهر خود را بر جمیع اهل جهنم بریزد از برای هلاک همه کافی است و در حدیث دیگر منقولست که در کات جهنم هفت مرتبه است (اول) جحیم است که اهل آن مرتبه را بر سنگهای تافته میدارند که دماغ ایشان مانند دیگ میجوشد (و مرتبه دوم) لظی است که حقتعالی در وصف آن میفرماید که بسیار کشنده حق الیقین، ص: ۵۰۱ است پای و دست مشرکان را یا پوست سر ایشان را و بجانب خود میکشد کسی که پشت کرده بحق و رو گردانیده از معبود مطلق و جمع کرده است مال‌های دنیا را و حفظ کرده و حقوق الهی را از آن ادا نکرده (مرتبه سیم) سقر است که حقتعالی در وصف آن میفرماید که سقر آتشی است که باقی نمی‌گذارد پوست و گوشت و عروق و اعصاب و عظام را بلکه همه را میسوزاند و باز خدا آن اجزاء را باز می‌گرداند و آتش دست بر نمیدارد و باز میسوزاند و آتشی است بسیار سیاه‌کننده پوست کافران را تا ظاهر و هویدا سازد برای ایشان و بر آن موکلند نوزده ملک یا نوزده نوع از ملائکه (و مرتبه چهارم) حطمه است که از آن شراره‌ها جدا میشود مانند کوشک عظیم که گویا شتران زردند که بر هوا میروند و هر که را در آن افکنند او را در هم میشکند و میکوبد مانند سرمه و روح از او مفارقت نمیکند و چون مانند سرمه ریزه شده‌اند حق تعالی ایشان را بحالت اول برمی‌گرداند (طبقه پنجم) هاویه است که در آنجا گروهی هستند که فریاد میکنند که ای مالک بفریاد ما برس چون مالک بفریاد ایشان رسد ظرفی از آتش بر میگردد که مملو است از چرک و خون و عرقی که از بدنهای ایشان جاری شده مانند مس گداخته و بایشان میخورانند پس چون به نزدیک روی ایشان می‌آورند پوست و گوشت روی ایشان در آن میریزد از شدت حرارت آن چنانچه حقتعالی می‌فرماید که برای ستمکاران آماده کرده‌ایم آتشی را که احاطه کند بایشان سراپرده‌های آن و اگر استغاثه نمایند از تشنگی بفریاد ایشان می‌رسند به آبی که مانند مس گداخته باشد که چون پیش دهان ایشان برند بریان کند روی ایشان را بد شرابی است مهل از برای ایشان و بد تکیه‌گاهی است آتش از برای ایشان و هر که را در هاویه اندازند هفتاد سال در آتش فرو رود و هر چند که پوستش بسوزد حق تعالی بدل آن پوست دیگر بر بدنش برویاند (و طبقه ششم) سعیر است که در آن سیصد سراپرده از آتش است و در هر سراپرده سیصد قصر از آتش و در هر قصری سیصد خانه از آتش است و در هر خانه سیصد نوع از عذاب مقرر است و در آنجا مارها و عقرب‌ها از آتش است و کندها و زنجیرها از آتش برای اهل آن طبقه مهیا کرده‌اند چنانچه حق سبحانه و تعالی می‌فرماید که ما مهیا کرده‌ایم برای کافران غل‌ها و زنجیرها از آتش افروخته (و طبقه هفتم) جهنم است که فلق در آنجا است و آن چاهی است در جهنم که چون در آن را می‌گشایند جهنم مشتعل میشود و این طبقه بدترین طبقه‌ها است در جهنم و صعود کوهی است از مس میان

جهنم و اثم رودخانه‌ایست از مس گداخته که بر دور آن کوه جاری است و این موضع بدترین جایهای این طبقه است. حق الیقین، ص: ۵۰۲ و از حضرت امام موسی کاظم علیه السلام منقول است که در جهنم وادی هست که آن را سقر مینامند که از آن روز که خدا آن را خلق کرده است نفس نکشیده است و اگر خدا آن را رخصت دهد که بقدر سوراخ سوزنی نفس بکشد هرآینه جمیع آنچه در روی زمین است بسوزاند و اهل جهنم بخدا پناه میرند از حرارت و گند و بو و کثافت آن وادی و آنچه خدا در آنها از برای اهلش مهیا فرموده است از عذاب خود و در آن وادی کوهی است که جمیع اهل آن وادی پناه میگیرند بخدا از گرمی و تعفن و کثافت آن کوه و عقابها که خدا برای اهلش در آنجا مقرر فرموده است و در آن کوه دره‌ایست که اهل آن کوه بخدا استعاذه مینمایند از گرمی و کثافت آن دره و عذابهای آن و در آن دره چاهی است که اهل آن دره از گرمی و تعفن و قذارت و عذاب شدید آن چاه بخدا پناه میرند و در آن چاه ماری است که جمیع اهل آن چاه از خباثت و تعفن و کثافت آن مار و آنچه خدا در نیشهای آن قرار داده است بخدا استعاذه مینمایند و در شکم آن مار هفت صندوق است که جای پنج کس است از امتهای گذشته و دو کس از این امت و آن پنج کس قابیل است که برادر خود هابیل را کشت و دیگر نمرود است که با ابراهیم منازعه کرد که گفت من میمیرانم و زنده میگردانم و فرعونست که دعوی خدائی کرد و یهودا است که یهود را گمراه کرد و کسی است که نصاری را گمراه کرد و از این امت دو اعرابیند که ایمان بخدا نیاوردند یعنی أبو بکر و عمر و از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام منقولست که فرمود برای اهل معصیت نقب‌ها در میان آتش زده‌اند و پاهای ایشان را زنجیر کرده‌اند و دستهای ایشان را در گردن غل کرده‌اند و بر بدنهای ایشان پیراهن‌ها از مس گداخته پوشانیده‌اند و جبه‌ها از آتش برای ایشان بریده‌اند و بر ایشان بسته‌اند و در میان عذابی گرفتارند که گرمیش بنهایت رسیده و درهای جهنم را بر روی ایشان بسته‌اند پس هرگز آن درها را نمی‌گشایند و هرگز نسیمی بر ایشان داخل نمی‌شود و هرگز غمی از ایشان بر طرف نمی‌شود و عذاب ایشان پیوسته شدید است و عقاب ایشان همیشه تازه است نه خانه ایشان فانی می‌شود و نه عمر ایشان بسر می‌آید بملک استغاثه کنند که از پروردگار خود بطلب که ما را بمیراند جواب گوید که همیشه در این عذاب خواهید بود و بسند معتبر از حضرت صادق علیه السلام منقولست که در جهنم چاهی است که اهل جهنم از آن استعاذه مینمایند و آن جای هر متکبر جبار معاند است و هر شیطان متمرّد و هر متکبری که ایمان بروز قیامت نداشته باشد و هر که عداوت محمد و آل محمد علیهم السلام را داشته باشد و فرمود که در جهنم کسی که عذابش از دیگران سبکتر باشد کمتر کسی است که در دریای آتش باشد و دو نعل از آتش در پای او باشد و بند نعلینش از حق الیقین، ص: ۵۰۳ آتش باشد که از شدت حرارت مغز دماغش مانند دیگ در جوش باشد و گمان کند که از جمیع اهل جهنم عذابش سخت‌تر است و حال آنکه عذاب او از همه سهلتر باشد و در حدیث دیگر وارد شده که فلق چاهی است در جهنم که اهل جهنم از شدت حرارت آن استعاذه مینمایند از خدا طلب نمود که نفس بکشد چون نفس کشید جهنم را سوزانید و در آن چاه صندوقی است از آتش که اهل آن چاه از گرمی و حرارت آن صندوق استعاذه مینمایند و آن تابوتی است که در آن شش کس از پیشینیان جا دارند و شش کس از این امت اما شش نفر (اول) پسر آدم است که برادر خود را کشت و (نمرود) که ابراهیم را در آتش انداخت و (فرعون) و (سامری) که گوساله‌پرستی را دین خود کرد و (آن کسی که یهود را بعد از پیغمبرشان گمراه کرد) و اما شش کس آخر (أبو بکر) و (عمر) و (عثمان) و (معاویه) و (سرکرده خوارج نهروان) و (ابن ملجم) است و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم منقول است که فرمود اگر در این مسجد صد هزار نفر یا زیاده باشند و یکی از اهل جهنم نفس بکشد و اثر آن بایشان برسد هرآینه مسجد و هر که در آنست بسوزاند و فرمود که در جهنم ماری هست بگندگی گردن شتران که یکی از آنها که میگذرد کسی را چهل قرن یا چهل سال در آن میماند و عقربها هست بدرشتی استر که از گزیدن آنها نیز این قدر از مدت میماند و از عبد الله بن عباس منقول است که جهنم را هفت در است و بر هر دری هفتاد هزار کوه است و در هر کوهی هفتاد هزار دره است و در هر دره هفتاد هزار وادی است و در هر وادی هفتاد هزار شکافست و در هر شکافی هفتاد هزار خانه است و در هر خانه هفتاد

هزار مار است که طول هر ماری سه روز راهست و نیش‌های آن مارها بمثابه نخل‌های طولانی است که می‌آید به نزدیک فرزند آدم و می‌گزد پلک چشمها و لبهای او را و جمیع پوست و گوشت را از استخوانهای او میکشد پس چون می‌گزد از آن مار در نهري از نهريهای جهنم می‌افتد که چهل سال یا چهل قرن در آن نهر فرو میرود و از حضرت صادق علیه السّلام منقول است که چون اهل بهشت داخل بهشت شوند و اهل جهنم بجهنم در آیند منادی از جانب خدا ندا کند که ای اهل بهشت و ای اهل جهنم اگر مرگ بصورتی از صورتها در آید آیا خواهید شناخت او را گویند نه پس بیاورند مرگ را بصورت گوسفند سیاه و سفیدی و در میان بهشت و دوزخ بدارند و گویند که ببینید این مرگست پس حق تعالی امر فرماید که آن را ذبح نمایند و فرماید ای اهل بهشت همیشه در بهشت خواهید بود و شما را مرگ نیست و ای اهل جهنم همیشه در جهنم خواهید بود و شما را مرگ نخواهد بود این روزی است که خداوند عالمیان فرموده است یا محمد صلی الله علیه و آله و سلّم بترسان ایشان را از روز حسرت و ندامت که حق الیقین، ص: ۵۰۴ کار هر کسی منقضی شود پایان رسیده باشد و حال آنکه ایشان از آن روز غافلند و امام فرمود مراد این روز است که خدا اهل بهشت و اهل دوزخ را فرمان دهد که همیشه در جای خود خواهید بود و مرگ شما را نباشد و در آن روز اهل جهنم حسرت برند و سودی ندهد و امیدشان منقطع گردد و در ثواب الاعمال از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده که رسول خدا ص فرمود چهار کس اند که اهل جهنم بآن آزاری که دارند که حمیم در حلق ایشان می‌کنند و در میان جحیم و ویلاه و ثوراه می‌گویند از عذاب آن چهار نفر متأذی میشوند و با یکدیگر می‌گویند این چه حالتست که اینها دارند که با این آزاری که ما داریم از اینها در آزاریم (اول) مردی است که آویخته است در تابوتی از آتش (دوم) کسی است که امعای خود را می‌کشد (سوم) کسی است که چرک و خون از دهانش جاری است و (دیگری) گوشت بدن خود را میخورد پس سؤال کنند از برای صاحب تابوت که چیست این بدبخت را که عذاب او ما را آزار میکند گویند او مردی است که در گردنش مال مردم بوده و چیزی نداشت که ادای قرض او کند و آنکه امعای خود را میکشد پروا نمیکرد از بول بهر جای بدنش که میرسید و آنکه چرک و خون از دهانش جاری است تتبع عیبهای مردم میکرد و نقل میکرد و آنکه گوشت بدن خود را میخورد غیبت مسلمانان میکرد. و علی بن ابراهیم از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود که در شب معراج صدائی شنیدم که مرا بفرع و خوف آورد از جبرئیل پرسیدم گفت این صدای سنگی است که هفتاد سالست که از کنار جهنم انداخته‌اند و این ساعت در ته جهنم قرار گرفت پس حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلّم نخندید تا از دنیا رفت پس فرمود که جبرئیل بالا رفت و من با او رفتم تا داخل آسمان هفتم شدم و هر ملکی که مرا میدید سلام میکرد و میخندید و مرحبا میگفت تا آنکه ملاقات کردم ملکی را که از او عظیم‌تر ملکی ندیده بودم در نهایت خشم و غضب او نیز بر من سلام کرد و مرحبا گفت و نخندید و بشاشت و شادی که از سایر ملائکه دیدم از او ندیدم گفتم ای جبرئیل کیست این ملک که من از او ترسیدم جبرئیل گفت سزاوار است که از او بررسی و همه ما از او میترسیم این مالک خازن جهنم است و هرگز نخندیده است و از روزی که خدا او را والی جهنم گردانیده است پیوسته خشم او بر دشمنان خدا و اهل معصیت در تزیاید است و خدا باو انتقام خواهد کشید از آنها و اگر پیش از تو خندیده بود هرآینه بروی تو میخندید پس سلام کردم بر او و جواب سلام من گفت و بشارت داد مرا به بهشت پس گفتم بجبرئیل بسبب منزلتی که در آسمانها داری و همه اطاعت تو می‌کنند حق الیقین، ص: ۵۰۵ چنانکه خدا فرموده است مُطَاعٌ ثُمَّ أَمِينٌ آیا امر نمیکنی او را که جهنم را بمن بنماید جبرئیل گفت ای مالک بنما بمحمد صلی الله علیه و آله جهنم را مالک یک پرده را گشود و یک در از درهای جهنم را باز کرد از آن زبانه‌ای بسوی آسمان ساطع شد و بجوش آمد و بلند شد بمرتبه‌ای که گمان کردم که مرا میگیرد گفتم ای جبرئیل بگو که مالک پرده را برگرداند پس جبرئیل بمالک گفت پرده را برگردان پس خطاب کرد مالک بآتش که برگرد برگردید و ابن بابویه نیز مضمون اخیر را بسند موثق کالصحيح از حضرت امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است و در آخرش فرموده که بعد از آن تا از دنیا بیرون تشریف بردند لب آن حضرت بخنده گشوده نشد و ابن بابویه علیه الرحمه از حضرت

امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند که آتش جهنم در روز قیامت با سه کس سخن میگوید با امیر و قاری کلام الله و صاحب مال با امیر گوید که ای آن کسی که حق سبحانه و تعالی بتو سلطنت و امارت کرامت کرده بود و عدالت نکردی پس او را میرباید چنانکه مرغ دانه کنجد را میرباید و فرو میرد و بقاری میگوید ای آن کسی که قرآن را زینت خود کردی در میان مردم و معصیت خدا کردی در حضور او پس او را فرو میرد و میگوید بمالدار که ای آن کسی که خدا دنیای بسیار گشاده فراوان بتو داده بود و اندک چیزی بقرض از تو طلبید که در آخرت اضعاف آن را بتو عوض بدهد و بخل ورزیدی پس او را بر باید و فرو برد و از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام منقول است که آتش جهنم بر کافران عذابست و بر خازنان جهنم رحمت است یعنی از آن لذت می‌یابند و ایشان را نمیسوزاند و حضرت امیر المؤمنین علیه السلام در نامه اهل مصر در وصف جهنم فرموده است که قعرش بعید است و حرارتش شدید است و شرابش صدید است و عذابش تازه و جدید است و مقام و گرزهایش از حدید است و عذابش سست نمیشود و ساکنش را مرگ نمیباشد و خانه‌ایست که در آن رحمت نمیباشد و دعای اهل آن شنیده نمیشود و حقتعالی فرموده که اصحاب بهشت در روز قیامت بهتر است قرارگاه ایشان و نیکوتر است محل قیلوله و استراحت ایشان امام محمد باقر علیه السلام فرمود که چون کشند اهل جهنم را بسوی جهنم پیش از آنکه داخل شوند در جهنم دودی از جهنم باستقبال ایشان آید بایشان میگویند ملائکه که داخل شوید در این سایه که سه شعبه دارد گمان کنند که آن بهشت است چون داخل آن شوند بجهنم منتهی میشود و فوج فوج را داخل جهنم کنند و این در میان روز قیامت خواهد بود که در دنیا وقت قیلوله است و از برای اهل بهشت در آن وقت تحفه‌ها از بهشت بیاورند و ایشان را داخل منازل خود کنند در وسط روز این است معنی قول الهی که محل قیلوله ایشان نیکوتر است و فرمود حق یقین، ص: ۵۰۶ در قول حقتعالی مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ یعنی ایشان را بر یکدیگر بسته باشند بزنجیرها سِرَابِيلُهُمْ مِنْ قِطْرَانٍ فرمود یعنی پیراهن‌های ایشان از ارزیز گداخته است چون آن‌ها را بر ایشان بپوشانند فرو گیرد روی ایشان را آتش و فرموده است در باب زناکار و مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا حضرت امام محمد باقر علیه السلام فرمودند که اثم رودی است از ارزیز گداخته در پیش آن رود سنگستانی از آتش و آن‌ها جای کسی است که غیر خدا را پرستیده باشد یا کسی را بناحق کشته باشد و زناکاران نیز در آنجا خواهند بود و از حضرت امام زین العابدین علیه السلام منقول است که در جهنم وادئی هست که آن را سعیر مینامند چون آتش جهنم کم میشود آن را میگشایند که جهنم بآن افروخته میشود و این است معنی قول حقتعالی كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا علی بن ابراهیم روایت کرده است که چون داخل جهنم شوند هفتاد سال بزیر میروند چون پائین جهنم برسند جهنم نفسی بکشد و ایشان را ببالا اندازد پس گرزهای آتش بر ایشان زنند تا بزیر روند و پیوسته حال ایشان چنین باشد و کلینی و ابن بابویه بسند موثق کالصحيح روایت کرده‌اند از حضرت صادق علیه السلام که در جهنم وادی هست از برای متکبران که آن را سقر گویند شکایت کرد بسوی خدا از شدت حرارت خود و سؤال کرد که نفسی بکشد چون رخصت یافت و نفسی کشید جمیع جهنم سوخت و در احتجاج روایت کرده است که زندیقی از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام سؤال کرد که آیا آتش بس نبود که حقتعالی بآن عذاب کند خلق را که مارها و عقرب‌ها نیز در جهنم آفرید حضرت فرمود که خداوند جبار بآن عقرب و مار گروهی را عذاب میکند که میگفتند آن‌ها را خدا خلق نکرده است و شریکی در خلق برای خدا قائل شده‌اند تا اینکه بچشانند بایشان عذاب آن چیزی را که آفریده خدا نمیدانستند و ابن بابویه از حضرت امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که در جهنم کوهی است که آن را سعد میگویند و در سعد وادئی هست که آن را سقر میگویند و در سقر چاهی هست که آن را هب مینامند هرگاه پرده از روی آن چاه برمی‌گیرند اهل جهنم از گرمی آن بفریاد می‌آیند و این چاه منزل جباران و خلفای جور است و ایضا بسند حسن از حضرت امام موسی علیه السلام مروی است که در بنی اسرائیل مرد مؤمنی بود و همسایه کافری داشت که در دنیا مهربانی و احسان نسبت بآن مؤمن میکرد چون آن کافر مرد حقتعالی خانه‌ای از گل در میان آتش بنا کرد که از حرارت جهنم او را نگاه دارد و روزی او را از جای دیگر می‌رساند و میگویند باو این‌ها همه بسبب مدارا

و نیکی است که نسبت به فلان مؤمن همسایه خود میکردی و کلینی بسند معتبر از حضرت امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که مؤمنی در مملکت حق الیقین، ص: ۵۰۷ پادشاه جباری بود و در مقام آزار آن مؤمن بود آن مؤمن از او گریخت و بیلاذ مشرکین رفت مردی از اهل شرک او را جای داد و رفق و مدارا باو نموده و او را ضیافت میکرد چون وقت مرگ آن مشرک رسید حقتعالی وحی نمود باو که بعزت و جلال خودم سوگند که اگر تو را در بهشت من مسکنی بود ترا در آن ساکن میگردانیدم و لیکن بهشت حرام است بر کسی که با شرک بمیرد و لیکن ای آتش او را از جا بدر آور و بترسان اما آزاری باو نرسان و روزی او را از دو طرف روز از برای او بیاورند راوی پرسید که از بهشت حضرت فرمود که از هر جا که خدا خواهد. مؤلف گوید که این دو حدیث منافات ندارند با آیاتی که گذشت که دلالت میکردند بر آنکه کافران همه معذبند و عذاب ایشان هرگز تخفیف نمییابد زیرا که بودن در جهنم عذاب ایشانست هر چند آزار بایشان نرساند و در حدیث دوم تخفیف و از عاج آتش ظاهر است که عذاب ایشان است و اینها از ایشان تخفیف نمییابد و ممکن است که این احادیث مخصص از آیات بوده باشند و از محمد بن الحنفیه و ابن عباس روایت کرده‌اند که چون حقتعالی امر کند مردم را که بر صراط بگذرند مؤمنان بآسانی بگذرند و منافقان در جهنم بیفتند پس حقتعالی گوید که ای مالک استهزاء کن بمنافقان در جهنم پس مالک دری در جهنم بسوی بهشت بگشاید و ندا کند ایشان را که ای گروه منافقان باینجا بیایید و بالا- آئید از جهنم بسوی بهشت پس شما کنند منافقان در آتش جهنم هفتاد سال تا آنکه بآن درگاه برسند چون خواهند بیرون روند در را بر روی ایشان ببندند و از موضع دیگری دری را بگشایند و گویند از این در بدر روید بسوی بهشت و باز هفتاد سال سعی کنند و در دریاها آتش شنا کنند و چون بآن در برسند باز بر روی ایشان بندند و همیشه با ایشان چنین کنند چنانکه ایشان در دنیا پیوسته استهزاء بمؤمنان میکردند و میگفتند إِنَّمَا نَحْنُ مُشْرِكُونَ و اینست معنی قول خدا اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَ يَمْدُهُمْ فِي طُعَانِهِمْ يَعْمَهُونَ یعنی حقتعالی در آخرت استهزاء خواهد کرد بایشان و امام حسن عسکری در تفسیر این آیه فرمود که اما استهزاء خدا بایشان در آخرت آنست که چون داخل گردانند منافقان و معاندان علی را در جهنم که دار لعنت و مذلتست و عذاب کند ایشان را بانواع عذاب عجیبه تعذیب و عقوبت و قرار دهد مؤمنان را که منافقان بایشان استهزاء میکردند در دنیا در روضات جنان بحضور محمد برگزیده ملک دیان ایشان را مشرف گردانند بر آنها که استهزاء میکردند با ایشان در دنیا تا مشاهده نمایند بآنچه آن منافقان گرفتارند در آنها از عجائب نعمتها و بدایع عقوبتها پس لذت و شادی ایشان بشماتتی که بر حق الیقین، ص: ۵۰۸ منافقان میکنند مانند لذت و سرور ایشانست بتنعم ایشان در بهشت‌های پروردگار ایشان پس مؤمنان آن کافران را بنامهای ایشان و صفات ایشان میشناسند و ایشان بر چند صنفند بعضی در میان نیشهای افعیهای جهنم‌اند که میخایند ایشان را و بعضی در میان چنگال درندگانند که بازی میکنند با ایشان و از هم میدرنند و بعضی در زیر تازیانه زبانی‌اند و عمود و گرزهای ایشان که بر ایشان میکوبند و عذاب و نکال ایشان را شدید میگردانند و بعضی در دریاها جهنم غرق شده‌اند و بر رو میکشند ایشان را در میان آنها و بعضی را بزبانه زجر میکنند و غسلین و غساق را در گلوی ایشان میریزند و بعضی در سایر اصناف عذابند و کافران و منافقان نظر میکنند و می‌بینند مؤمنان را که در دنیا بایشان سخریه و استهزاء میکردند بسبب آنکه ایشان بموالات محمد صلی الله علیه و آله و سلم و علی ع و آل ایشان اعتقاد کرده بودند که بعضی در فرشهای نرم و نیکو تکیه کرده‌اند و بعضی از انواع میوه‌های بهشت تنعم مینمایند و بعضی در غرفه‌ها و بساتین و متزهات آن سیر میکنند و حوریان و غلامان و کنیزان و پسران و دختران در خدمت ایشان ایستاده‌اند و بر دور ایشان میگردند و بانواع خدمات ایشان قیام مینمایند و ملائکه خداوند جلیل می‌آید بسوی ایشان از جانب پروردگار ایشان بانواع عطاها و کرامتها و تحف و هدایا و میگوید سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ پس میگویند آن مؤمنان که مشرف گردیده‌اند بر کافران و منافقان که ای أبو بکر و ای عمر و ای عثمان تا آنکه همه را بنامهای ایشان ندا میکنند چرا در مواقف خزی و خواری خود مانده‌اید بیایید بسوی ما تا درهای بهشت را برای شما بگشائیم تا خلاص شوید از عذاب خود و ملحق شوید بما در نعیم بهشت منافقان گویند و ای بر ما کی ما را این نعمت میسر میشود مؤمنان گویند نظر کنید

بسوی این درها چون نظر کنند و درهای بهشت را گشاده بینند گمان کنند که آن درها بسوی جهنم گشوده است و میتوانند بآن درها رسید پس شروع کنند بشنا کردن در دریای حمیم جهنم و از پیش روی زبانه روند و گریزند و آنها از پی ایشان روند و بایشان رسند و عمودها و گرزها و تازیانه‌ها بر ایشان زنند و پیوسته باین نحو روند و انواع این عقوبات را کشند تا وقتی که گمان کنند که بآن درها رسیده‌اند بینند که درها بر روی ایشان بسته است و زبانه عمودهایی بر ایشان زنند و سرنگون میان جهنم افکنند و مؤمنان بر فرشها و مجالس خود بر ایشان خندند و استهزاء و سخریه ایشان کنند و اشاره باین است اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ و ایضا فرموده است فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ عَلَى الْأَرَائِكِ يُنْظَرُونَ یعنی پس در آن روز آنها که ایمان آورده‌اند از احوال کافران می‌خندند و بر کرسیها نشسته بسوی ایشان نظر میکنند و حقتعالی فرموده است وَإِذَا حَقَّ الْيَقِينُ، ص: ۵۰۹ النَّفُوسُ زُوِّجَتْ حضرت باقر علیه السّلام فرموده است و اما اهل بهشت پس ایشان را جفت میکنند با خیرات حسان و اما اهل جهنم را هر یک از ایشان را جفت میکنند با شیطانی که او را گمراه کرده است و حقتعالی فرموده است فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَطَّى لَا يُفْصِلُهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَبَ وَ تَوَلَّى یعنی پس ترسانیدم شما را از آتشی که پیوسته افروخته است و زبانه میکشد ملازم آن آتش نیست مگر شقی‌ترین مردم آن کس که تکذیب کرد پیغمبران را و پشت گردانید بر حق- و از علی بن ابراهیم از حضرت صادق علیه السّلام مروی است در تفسیر این آیات که در جهنم وادی هست و در آن وادی آتشی هست که نمیسوزد بآن آتش و ملازم آن نمیباشد مگر شقی‌ترین مردم که عمر است که تکذیب کرد رسول خدا را در ولایت علی علیه السّلام و پشت گردانید از ولایت او و قبول نکرد بعد از آن فرمود که آتشها بعضی از بعضی پست‌تر است و آتش این وادی مخصوص ناصبیان و دشمنان اهل بیت است و مؤید این است آنکه شیخ مفید در کتاب اختصاص از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود که روزی بیرون رفتم به پشت کوفه و قبر در پیش روی من راه میرفت ناگاه ابلیس پیدا شد گفتم من باو که عجب پیر گمراه شقی هستی تو گفت چرا این را میگوئی یا امیر المؤمنین علیه السّلام بخدا سوگند ترا حدیثی نقل کنم از خودم و از خداوند عز و جل و در ما بین ما ثالثی نبود بدرستی که چون مرا بزمین فرستاد خدا بسبب آن خطائی که کردم چون بآسمان چهارم رسیدم ندا کردم که الهی و سیدی گمان ندارم که از من شقی‌تر خلقی آفریده باشی حقتعالی وحی فرمود بسوی من که بلکه آفریده‌ام خلقی را که از تو شقی‌تر است برو بسوی خازن جهنم تا صورت او را و جای او را بتو بنماید رفتم بسوی مالک و گفتم خداوند تو را سلام میرساند و میفرماید که بمن بنمای کسی را که از من شقی‌تر است مالک مرا برد بسوی جهنم و سرپوش بالای جهنم را برداشت آتشی سیاه بیرون آمد که گمان کردم که مرا و مالک را خواهد خورد مالک بآن گفت که ساکن شو ساکن شد پس مرا برد بطبقه دوم آتشی بیرون آمد از آن سیاه‌تر و گرم‌تر پس گفت ساکن شو ساکن شد و همچنین بهر مرتبه‌ای که میرد از مرتبه سابق تیره‌تر و گرم‌تر بود تا بطبقه هفتم برد آتشی از آن بیرون آمد که گمان کردم که مرا و مالک را و جمیع آنچه خدا آفریده است خواهد سوخت پس دست بر دیده‌های خود گذاشتم و گفتم ای مالک امر کن او را که سرد و ساکن شود و الا- میمیرم مالک گفت تو نه خواهی مرد تا وقت معلوم پس صورت دو مرد را دیدم که در گردن ایشان زنجیرهای آتش بود و ایشان را بجانب بالا- آویخته بودند و بر سر آنها گروهی ایستاده بودند و گرزهای آتش در دست داشتند و بر سر ایشان میزدند گفتم مالک اینها کیستند گفت مگر نه حق الیقین، ص: ۵۱۰ خواندی آنچه در ساق عرش نوشته بود و من دیده بودم که خدا بر ساق عرش دو هزار سال پیش از آنکه دنیا را یا آدم را خلق کند نوشته بود لا اله الا الله محمد رسول الله ایدته و نصرته بعلى اینها دو دشمن ایشان و دو ستم‌کننده بر ایشانند یعنی ابو بکر و عمر- و کلینی در حدیث معتبر طولانی از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که کفر در کتاب خدا بر پنج وجه است از جمله آنها کفر جحود است و آن آنست که انکار کنند پروردگاری خدا را و گویند که پروردگاری نیست و بهشتی نیست و آتشی و این قول دو طایفه از زنداقه است که ایشان را دهریه میگویند. و سید بن طاوس از کتاب زهد النبی روایت کرده است از حضرت امیر علیه السّلام که حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود بحق آن خداوندی که جان محمد در دست

قدرت اوست که اگر قطره‌ای از زقوم را بر کوههای زمین بریزند هرآینه فرو روند تا طبقه هفتم زمین و طاقت آن را نیاورند پس چگونه خواهد بود حال کسی که آن طعامش باشد و بحق آن خداوندی که جانم در قبضه قدرت اوست که اگر یک قطره از غسلین را بر کوههای زمین بریزند هرآینه فرو رود تا زیر هفتم طبقه زمین و طاقت آن را نیاورند پس چگونه خواهد بود حال کسی که آتش آن باشد و بحق آن خداوندی که جانم در دست قدرت اوست که اگر یکی از مقامی که خداوند فرموده است بر کوههای زمین بگذارند هرآینه فرو رود تا پائین طبقه هفتم زمین و طاقت آن نداشته باشد پس چگونه خواهد بود حال کسی که آنها را بر او بکوبند در جهنم و ایضا از کتاب مذکور مروی است که چون این آیه نازل شد بدرستی که جهنم وعده گاه جمیع ایشانست و از برای آن هفت در است و از برای هر دری از آنها حصه مقرری از برای کافران و عاصیان هست حضرت رسول صلی الله علیه و آله گریست گریه شدید و اصحاب آن حضرت از برای گریه او گریستند و ندانستند که جبرئیل چه خبر آورده است و نتوانستند از آن حضرت سؤال کرد و آن حضرت چون فاطمه را میدید شاد میشد یکی از صحابه رفت بخانه حضرت فاطمه که او را بیاورد دید که او آرد جوی در پیش گذاشته است و خمیر میکند و میگوید وَ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقَى پس سلام کرد بر آن حضرت و حال حضرت رسول و گریستن او را نقل نمود حضرت فاطمه برخاست و چادر کهنه بر خود پیچید که دوازده موضع آن را بسعف خرما پینه کرده بود چون نظر سلمان بر آن چادر افتاد گریست و گفت وا حزنا قیصر پادشاه روم و کسری پادشاه عجم سندس و حریر میپوشند و فاطمه دختر محمد صلی الله علیه و آله و سلم که بهترین خلق است چنین جامه میپوشد چون فاطمه علیه السلام بخدمت پدر بزرگوار خود آمد گفت یا رسول الله سلمان تعجب میکند حق الیقین، ص: ۵۱۱ از لباس من بحق آن خداوندی که تو را براستی بخلق فرستاده است که نیست من و علی را مگر پوست گوسفندی که شتر ما در روز بر روی آن علف میخورد و چون شب میشود آن را در زیر خود می‌اندازیم و بالش زیر سر ما از پوست است که لیف خرما در میانش پر کرده‌ایم پس حضرت رسول فرمود که ای سلمان دختر من در میان گروهی خواهد بود که پیش از همه کس به بهشت می‌رود پس فاطمه گفت ای پدر بزرگوار چه چیز باعث گریه تو شد حضرت فرمود که جبرئیل آمد و این دو آیه را آورد حضرت فاطمه آن دو آیه را شنید بر روی در افتاد پس گفت وای پس وای بر کسی که داخل جهنم شد پس سلمان گفت کاش من گوسفندی بودم و مرا میکشتمند و گوشت مرا میخوردند و ذکر جهنم را نمی‌شنیدم ابو ذر گفت چه بودی اگر مادر مرا نمیزانید و نام جهنم را نمی‌شنیدم عمار گفت دریغا که مرغی بودم و در بیابانها پرواز میکردم و بر من حسابی و عقابی نبود و نام جهنم را نمی‌شنیدم و حضرت امیر فرمود کاش سباع گوشت مرا میدردند و مادر مرا نمیزانید و نام جهنم را نمی‌شنیدم و حضرت امیر المؤمنین علیه السلام دست بر سر گذاشت و میگريست و میگفت وای از سفر دراز و کمی توشه در سفر قیامت در میان آتش میگردند و بقلایهای آتش گوشت ایشان را میدردند بیماری چندند که کسی بعبادت ایشان نمی‌رود و مجروحی چندند که کسی مداوای جراحت ایشان نمیکند و اسیری چندند که کسی سعی در رهائی ایشان نمیکند از آتش میخورند و از آتش می‌آشامند و در میان طبقات جهنم میگردند و بعد از پوشیدن پنبه و کتان جامه‌های آتش میپوشند و بعد از معانقه زنان با شیاطین مقرون میگردند- آیات و احادیث اوصاف جهنم و شداید و عقوبات آن بسیار است بهمین قدر در این رساله اکتفا نمودیم و اکثر را در بحار الانوار ایراد نموده‌ام حقتعالی جمیع مؤمنان را از خواب غفلت بیدار و از بی‌هوشی ضلالت هشیار گرداند بمحمد و آله الطاهرين.

فصل هفدهم در بیان اعراف است

حقتعالی فرموده است و ندا کنند اهل بهشت اصحاب آتش را که ما یافتیم آنچه ما را وعده داده بود از ثوابها پروردگار ما که حق بود پس آیا یافتید شما آنچه وعده داده بود شما را پروردگار شما از عقوبتها که حق بود گویند بلی پس اذان بگویند مؤذنی یعنی ندا کننده‌ای در میان ایشان که هر دو گروه بشنوند که لعنت خدا بر ظالمان است که منع میکردند مردم را از راه خدا و راه خدا را

کج مینمودند بمردم و ایشان بآخرت و قیامت کافر بودند در احادیث متواتره از طرق عامه و خاصه وارد شده است که مؤذنی که در قیامت این ندا را خواهد کرد حضرت امیر علیه السلام خواهد بود و از این حق الیقین، ص: ۵۱۲ عباس مروی است که علی را در کتاب خدا نامها هست که مردم نمیدانند یکی مؤذن است که در این آیه وارد شده است و او ندا خواهد کرد که لعنت خدا بر ستم کارانی است که تکذیب کردند به ولایت و امامت من و استخفاف کردند بحق من پس فرموده است که میان بهشت و دوزخ حجابی خواهد بود گفته‌اند که آن اعراف است که حصاری است میان بهشت و جهنم گفته‌اند بر اعراف مردانی چند هستند که میشناسند هر یک را بسیمای ایشان و ندا کنند اصحاب بهشت را که سلام بر شما باد و داخل بهشت نشده‌اند هنوز و ایشان طمع دارند که داخل شوند و چون دیده ایشان گردیده شود بسوی اصحاب آتش گویند ای پروردگار ما مگردان ما را با گروه ظالمان و ندا کنند اصحاب اعراف مردانی چند را که می‌شناسند ایشان را بسیمای ایشان و گویند فائده نبخشید بشما جمع کردن شما اموال و اسباب دنیا را و از تکبری که در قبول حق و بر اهل حق میکردید آیا اینها بودند که شما قسم می‌خوردید که رحمت خدا به آنها نخواهد رسید پس بآنها گویند داخل شوید در بهشت خوفی نیست بر شما و اندوهناک نخواهید شد این است ترجمه ظاهر لفظ آیات و مفسران خلاف کرده‌اند در معنی اعراف و رجالی که در آن هستند و مشهور است که اعراف حصاری است در میان بهشت و جهنم چنانچه در جای دیگر فرموده که در میان بهشت و جهنم سوری و حصاری میزنند که دری دارد و ظاهر آن در رحمت است که جانب بهشت باشد و باطنش از قبل آن عذاب است که طرف جهنم باشد و بعضی گفته‌اند اعراف کنگره‌ها و بالای آن حصار است و بعضی گفته‌اند صراط است و اول شهر و اظهر است و ایضا خلاف است در مردانی که در اعراف میباشند بعضی گفته‌اند که حسنات و سیئات ایشان برابر است و حسنات ایشان مانع است از آنکه بجهنم روند و گناهان ایشان مانع است میان ایشان و بهشت پس ایشان را در این موضع گذاشته‌اند تا حکم کند خدا میان ایشان بآنچه خواهد پس ایشان را داخل بهشت میکنند و بعضی گفته‌اند ملائکه‌اند بصورت مردان که اهل بهشت و جهنم را میشناسند و خازنان بهشت و جهنم هر دو هستند یا حافظان اعمالند که گواهند در آخرت بر مردم و بعضی گفته‌اند نیکان و بهترین مؤمنانند و ثعلبی از ابن عباس روایت کرده است که اعراف موضع بلندی است بر صراط که علی و جعفر و حمزه و عباس در آنجا میباشند و دوستان خود را میشناسند بسفیدی رو و دشمنان خود را بسیاهی رو و احادیث بسیار از ائمه وارد شده است که مائیم اصحاب اعراف که میشناسیم هر کسی را بسیمای او و هر که ما را میشناسد و ما او را میشناسیم او را داخل در بهشت میکنیم و هر که شیعه ما نیست و ما او را نمی‌شناسیم او را داخل در جهنم میکنیم و در روایات دیگر وارد شده است که در اعراف جمعی از مستضعفین عامه و مرجون لامر الله و فساق شیعه که حسنات و سیئات ایشان برابر حق الیقین، ص: ۵۱۳ باشد خواهند بود و مقتضای جمع بین الاخبار آنست که اصحاب اعراف که حاکم در اعرافند رسول خدا صلی الله علیه و آله و ائمه هدی خواهند بود که مؤمنان حقیقی را اول مرتبه روانه بهشت میگردانند و از صراط میگذرانند و دشمنان خود و کفار و مخالفان متعصب را بجهنم میفرستند و جمعی از فساق شیعه و مستضعفان عامه که بعد از این مذکور خواهد شد ان شاء الله اهل اعرافند که ایشان موقوف میمانند در اعراف و آخر جمیع ایشان بشفاعت حضرت رسالت و اهل بیت او داخل بهشت میشوند و یا بعضی از ایشان که قابل شفاعت هستند داخل بهشت می‌شوند و بعضی همیشه در اعراف میمانند و هر دو محتمل است چنانچه ابن بابویه در رساله عقاید گفته است که اعتقاد ما در اعراف آنست که حصاری است در میان بهشت و جهنم و بر آن مردان چند هستند که هر کس را می‌شناسد بسیمای ایشان و آن مردان رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و اوصیاء اویند که داخل بهشت نمیشود مگر کسی که ایشان را شناسد و ایشان او را شناسند و داخل جهنم نمی‌شود مگر کسی که ایشان را شناسد و ایشان او را نشناسند و مرجون لامر الله نیز در اعراف خواهند بود یا عذاب خواهد کرد خدا ایشان را یا توبه خواهد کرد بر ایشان یعنی گناه ایشان را خواهد آمرزید و داخل بهشت خواهد کرد و شیخ مفید گفته است اعراف کوهی است در میان بهشت و جهنم و بعضی گفته‌اند حصاری است در میان اینها و مجمل سخن در این باب آنست که مکانی است نه از بهشت و

نه از جهنم و احادیث در این باب وارد شده است و چون روز قیامت شود در اعراف خواهند بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و حضرت امیر علیه السلام و امامان از ذریه او و ایشانند آنها که خدا فرموده وَ عَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ وَ حَقَّتْ عَلَیْهِمْ شِئْطَانُهُمْ یعنی اصحاب بهشت و اصحاب جهنم را بعلامتی چند که در سیمای ایشان ظاهر میگرداند چنانکه فرموده است یَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ یعنی در قیامت شناخته می‌شوند مجرمان و کافران بسیمای ایشان و فرموده است إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ پس خبر داده است که در میان خلق او طایفه‌ای هستند که توسم میکنند خلق را و علامات ایشان را ملاحظه مینمایند و بسیمای آنها ایشان را می‌شناسند و حضرت امیر علیه السلام فرمود منم صاحب عصا و میسم مراد علم آن حضرت است نسبت باحوال مردم بفرست و از حضرت باقر علیه السلام منقول است که مائیم متوسمین که خدا فرموده است و در احادیث وارد شده که حقتعالی ساکن میگرداند در اعراف طایفه‌ای از خلق را که مستحق نشده‌اند باعمال حسنه خود ثوابی را و مستحق خلود در جهنم نیز نشده‌اند ایشانند مرجون لامر الله که خدا فرموده از برای ایشان شفاعت میباشد و پیوسته در اعراف هستند تا رخصت دهند ایشان را که داخل بهشت شوند بشفاعت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و حضرت امیر علیه السلام و ائمه و بعضی حق یقین، ص: ۵۱۴ گفته‌اند که اعراف مسکن طایفه چند نیز هست که در زمین مکلف نبوده‌اند که باعمال خود مستحق بهشت یا جهنم گردند پس خدا ایشان را در این مکان ساکن میگرداند و عوض میدهد ایشان را بر المها که در دنیا بر ایشان رسیده است بنعمتی چند که پست‌تر است از منازل اهل ثواب که باعمال خود مستحق شده‌اند و در بهشت بآنها میرسند و باینها که ذکر کردیم عقل ابا ندارد و اخبار در این باب وارد شده است و حقتعالی حقیقت حال را بهتر میداند و آنچه متیقن است آنست که اعراف مکانی است میان بهشت و جهنم و می‌ایستند در آنجا حجت‌های خدا بر خلق که مذکور شدند و در قیامت جماعتی از مرجون لامر الله در آنجا خواهند بود و بعد از آن خدا بهتر میداند که حال ایشان چگونه خواهد بود تا اینجا کلام شیخ مفید بود و شیخ طبرسی روایت کرده است از حضرت صادق علیه السلام که اعراف تلی چند است میان جنت و نار و در آنجا باز می‌دارند هر پیغمبری و هر خلیفه پیغمبری را با گناهکاران اهل زمان خود هم چنانچه می‌ایستد سر کرده لشکر با ضعیفان لشکر خود که ایشان را محافظت نماید و نیکوکاران بیشتر به بهشت رفته‌اند پس خلیفه خدا در هر زمان میگوید گناهکاران که با او ایستاده‌اند که نظر کنید بسوی برادران خود که نیکوکار بودند و پیشتر از تو بهشت رفته‌اند پس سلام میکنند گناهکاران بر ایشان چنانکه حقتعالی فرموده است وَ نَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ پس خبر داده است خدا که ایشان داخل بهشت نشده‌اند و لیکن طمع دارند که داخل شوند و فرموده است وَ هُمْ يَطْمَعُونَ یعنی آنها داخل بهشت نشده‌اند و طمع دارند و امید دارند که خداوند رحیم ایشان را داخل بهشت کند بشفاعت پیغمبر و ائمه علیه السلام و نظر میکنند این گناهکاران بسوی اهل جهنم و میگویند پروردگارا مگردان ما را با گروه ستمکاران پس ندا میکنند اصحاب اعراف که پیغمبران و خلفای ایشانند بامری که از جانب خدا بایشان میشود داخل شوید در بهشت خوفی بر شما نیست و اندوهناک نخواهید شد و ایضا شیخ طبرسی و صفار و دیگران روایت کرده‌اند از اصبع بن نباته که گفت روزی در خدمت حضرت امیر علیه السلام بودم عبد الله بن کوا آمد و از آن حضرت تفسیر این آیه را سؤال کرد حضرت فرمود وای بر تو ای پسر کوا ما را در روز قیامت باز می‌دارند در میان جنت و نار و هر که بما ایمان آورده و یاری ما کرده است می‌شناسیم او را بسیمای او و او را داخل بهشت میکنیم و هر که دشمن ما است می‌شناسیم او را بسیمای او و او را داخل جهنم میکنیم یَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ یعنی آن مردانی که بر اعراف موکل‌اند که ما اهل بیتیم می‌شناسند جمیع خلائق را بسیمای ایشان اهل بهشت را بسیمای مطیعان و اهل جهنم را بسیمای عاصیان- و علی بن ابراهیم بسند کالصحیح از حضرت امام حق یقین، ص: ۵۱۵ جعفر صادق ع روایت کرده است که اعراف موضع بلند چند است میان جنت و نار و رجال ائمه‌اند که می‌ایستند بر اعراف با بعضی از شیعیان خود در وقتی که مؤمنان کامل بی حساب به بهشت رفته‌اند پس میگویند باین شیعیان خود که گناهکارانند که نظر کنید بسوی برادران مؤمن خود که بی حساب داخل بهشت شده‌اند پس سلام میکنند بر ایشان و امیدوارند که بشفاعت ائمه بایشان ملحق گردند پس ائمه بایشان بگویند که نظر کنید بسوی دشمنان

خود در جهنم چون نظر کنند استغاثه کنند که پروردگارا ما را بایشان ملحق مگردان پس ندا کنند ائمه آن جماعتی را که ایشان را بسیمای ایشان می‌شناسند از دشمنان خود که در جهنمند و گویند که فایده نبخشید بشما آنچه جمع کردید در دنیا از اموال ما و آنچه تکبر کردید بر ما و غصب حق ما کردید پس گویند که اینها شیعیان و برادران منند که شما سوگند یاد میکردید در دنیا که رحمت خدا شامل حال ایشان نخواهد شد پس گویند ائمه بشیعیان خود که داخل شوید در بهشت و بر شما خوفی و اندوهی نیست پس حقتعالی فرموده است و ندا کنند اصحاب آتش اصحاب بهشت را که بریزید بر ما از آب یا از آنچه حقتعالی روزی کرده است شما را از اهل بهشت گویند بدرستی که خدا حرام کرده است اینها را بر کافران که دین خود را لهو و لعب و بازیچه گرفته‌اند و مغرور کرد ایشان را زندگانی دنیا پس امروز ترک میکنیم ایشان را چنانچه ایشان فراموش کردند ملاقات این روز را و آیات ما را انکار میکردند.

فصل هیجدهم در بیان جماعتی است که داخل جهنم می‌شوند و جمعی که در آن مخلد می‌باشند و جمعی که در آن مخلد نمی‌باشند

بدان که خلافتی نیست در آنکه اهل بهشت مخلد در بهشت خواهند بود و هر که داخل بهشت شود خواه بدون عذاب و خواه بعد از عذاب دیگر بیرون نخواهد آمد و خلافتی نیست میان مسلمانان در آنکه کفار و منافقان که حجت بر ایشان تمام شده باشد مخلدند در عذاب جهنم و عذاب ایشان هرگز سبک نخواهد شد و آیات بسیار در این باب گذشت و اطفال و مجانین کفار البته داخل بهشت نمی‌شوند و گذشت که آیا داخل جهنم می‌شوند یا در اعراف خواهند بود یا تکلیف دیگر نسبت بایشان خواهد شد و جمعی از ضعفاء العقول که تمیز میان حق و باطل نتوانند کرد یا جمعی که دور از بلاد اسلام باشند و تفحص دین نتوانند کرد یا در زمان جاهلیت و فترت باشند و حجت بر ایشان تمام نشده باشد داخل مرجون لامر الله‌اند و احتمال نجات در باب ایشان هست و خلافتی نیست در آنکه کسی که منکر یکی از ضروریات دین اسلام باشد در حکم کفار است و مخلد در نار است و ضروری دین اسلام آنست که بدیهی شده باشد در دین اسلام و هر که صاحب حق الیقین، ص: ۵۱۶ این دین باشد آن را داند مگر نادری مثل کسی که تازه مسلمان شده باشد و هنوز نزد او ضروری نشده باشد مانند نماز و روزه ماه مبارک رمضان و حج و زکاء و امثال اینها کسی که ترک اینها کند کافر نیست و کسی که ترک اینها را حلال داند کافر است و مستحق قتل است و همچنین اگر فعلی از او صادر شود که متضمن استخفاف بدین یا محرمات الهی باشد عمداً مثل آنکه عمداً مصحف مجید را بسوزاند یا در قازورات اندازد یا لگد بر آن بزند یا حقتعالی یا ملائکه یا یکی از انبیاء را دشنام دهد یا سخنی بگوید که متضمن استخفاف باشد خواه در نظم و خواه در نثر یا کعبه معظمه را خراب کند بیجهت یا عمداً در آن بول کند یا غائط و همچنین نسبت بروضات مقدسه حضرت رسول الله و ائمه استخفافی کند بقول یا بفعل یا تربت شریف حسین علیه السلام را استخفافی کند قولاً یا فعلاً مثل آنکه العیاذ بالله بآن استنجاء نماید یا نسبت بکتاب حدیث شیعیه استخفاف کند و بعضی کتب فقه شیعیه را نیز چنین میدانند یا بیکی از عبادات که ضروری دین است استهزاء و استخفاف نمایند یا بت یا غیر بت را معبود خود قرار دهد و آن را بقصد عبادت سجده کند یا شعار کفار را که متضمن اظهار کفر باشد ظاهر گرداند مثل آنکه زنا را بیند باین قصد و یا پیشانی خود را بروش هنود زرد کند بقصد اظهار شعار ایشان و بعضی دیگر در ضمن ضروریات دین مذکور خواهد شد ان شاء الله و اما غیر شیعیه امامیه از زیدیه و سنیان و فطحیه و واقفیه و کیسانیه و ناووسیه و سایر فرق مخالفین اگر انکار یکی از ضروریات دین اسلام کنند آنها نیز کافر و نجس و مخلد در جهنم‌اند مانند خوارج که بر امام زمان خروج کرده‌اند و ناسزا نسبت بائمه میگویند مانند خارجیان عمان یا غلات که ائمه را خدا دانند یا بهتر از پیغمبر دانند یا گویند خدا در ایشان حلول کرده است یا ایشان را خالق عالم دانند بنا بر بعضی از احادیث و نواصب که عداوت با همه ائمه یا بعضی از ایشان داشته باشند زیرا که وجوب محبت ایشان ضروری دین اسلام است و از حضرت صادق علیه السلام منقولست که غسل مکن در جائی که در آن جمع میشود غسله حمام زیرا که در آن غسله ولد زنا میباشد و غسله ناصبی میباشد و

آن بدتر است از ولد زنا بدرستی که حق تعالی خلقی بدتر از سگ نیافریده است و ناصبی نزد خدا خوارتر است از سگ و مجسمه که خدا را جسم میدانند از بلور یا بصورت پسر ساده میدانند ایشان نیز کافر و مخلد در آتشند و در غیر اینها از فرق مخالفان دو قسمند (اول) متعصبی چندند که حجت بر ایشان تمام شده است و علم ببطلان مذهب خود نیز دارند و از برای تعصب و اغراض دنیویه انکار حق مینمایند یا باعتبار متابعت آباء و اسلاف بدین باطل قائل شده‌اند و قوت تمیز میان حق و باطل ندارند و خود را از اغراض باطله خالی نمی‌کنند که حق بر ایشان حق یقین، ص: ۵۱۷ ظاهر شود و تفحص دین حق نمیکند با آنکه قدرت بر آن دارند و (دویم) جماعتی چندند که ضعیف العقلند و باعتبار ضعف عقل تمیز میان حق و باطل نمیتوانند کرد یا در بلاد مخالفین اند و قدرت بر هجرت و تفحص دین حق ندارند یا در زمان فترت و یا جاهلیت‌اند و اهل باطل غالبند و اهل حق از خوف پنهانند و حق بر ایشان ظاهر نشده است و امثال ایشان چنانکه اشاره به آنها شد اما جماعت دویم مشهور میان علماء آنست که ایشان داخل مرجون لامر الله‌اند نه حکم بکفر ایشان می‌توان کردن و نه حکم بایمان ایشان در آخرت حال ایشان معلوم میشود چنانکه حقتعالی فرموده است که مستضعفان از زنان و مردان و پسران که استطاعت حيله و چاره ندارند و هدایت نمیابند راهی را پس این جماعت شاید خدا عفو کند ایشان را و خدا عفوکننده و آمرزنده است و احادیث بسیار در تفسیر این آیه کریمه وارد شده که مراد جماعتی چندند که حيله بسوی کفر نمیابند که دانسته کافر شوند و راهی بسوی ایمان نمی‌یابند و ایشان اطفالند و آنها از مردان و زنان که عقول ایشان مثل عقول کودکانست و بعضی گفته‌اند که مستضعف کسی است که ولایت اهل بیت و محبت ایشان دارد و بیزاری از دشمنان ایشان نمی‌کند و در بعضی از روایات وارد شده است که هر که اختلاف مذاهب را دانست و فهمید او مستضعف نیست و باز حقتعالی فرموده است که جماعتی دیگر هستند که تأخیر کرده‌اند حکم ایشان را تا امر خدا در باب ایشان معلوم شود یا عذاب میکند ایشان را یا توبه ایشان را قبول میکند و ایشان را مرجون لامر الله میگویند و در احادیث وارد شده است که مراد گروهی چندند که از شرک و بت پرستی در آمده‌اند و ایمان را بدل خود نشناختند که داخل بهشت شوند و انکار نیز نکردند که داخل جهنم شوند. و در محاسن از زراره بسند صحیح روایت کرده است که از حضرت صادق علیه السلام پرسیدند از قول حقتعالی که هر که حسنه‌ای بیاورد از برای او است ده برابر آن آیا در باب کسی هست که شیعه نباشد فرمود که نه مخصوص مؤمنان است گفتم کسی که نماز کند و روزه بدارد و اجتناب محرمات بکند و ورع نیکو داشته باشد و نه عارف باشد و نه ناصبی فرمود که خدا ایشان را داخل بهشت میکند برحمت خود و شیخ طوسی در کتاب غیبت روایت کرده است از کامل ابن ابراهیم که گفت بخدمت حضرت امام حسن عسکری علیه السلام رفتم و در خواطر داشتم که سؤال کنم آیا داخل بهشت میشود کسی که امامان خود را مثل آنکه من میشناسم بشناسد و شیعه نباشد چون داخل شدم و سلام کردم نشستم نزدیک در گاهی که پرده در آن آویخته بود بادی آمد و گوشه پرده را برداشت جوانی بنظر من آمد مانند پاره ماهی و نزدیک بچهار سال حق یقین، ص: ۵۱۸ میبایست داشته باشد مرا ندا کرد که ای کامل بن ابراهیم بر خود لرزیدم و ملهم شدم گفتم لیک ای سید من گفت آمده‌ای بسوی ولی خدا و حجت او و باب او که سؤال کنی که داخل بهشت نمیشود مگر کسی که مثل تو عارف و شیعه باشد گفتم بلی و الله از برای همین آمده‌ام فرمود که اگر چنین باشد کم کسی داخل بهشت خواهد شد بخدا سوگند که گروهی داخل بهشت میشوند که ایشان را حقیه میگویند گفتم ای سید من کیستند آنها فرمود گروهی‌اند که بسبب محبتی که با علی دارند قسم بحق او یاد میکنند و نمیدانند چیست حق او و فضل او و اما جماعت اول که متعصبان مخالفانند در باب ایشان خلافت بعضی گفته‌اند که ایشان در دنیا و آخرت هر دو حکم کافر دارند و نجس‌اند و در آخرت مخلد در جهنم‌اند سید مرتضی و جمعی باین قائلند و اکثر علمای امامیه را اعتقاد آنست که در دنیا حکم اسلام بر ایشان جاری است و در آخرت مخلد در جهنم‌اند و بعضی گفته‌اند بعد از دخول جهنم از جهنم بدر می‌آیند اما داخل بهشت نمیشوند و در اعراف خواهند بود و نادری قائل شده‌اند که بعد از عذاب طویل داخل بهشت میشوند و این قول نادر و ضعیف است. و علامه حلی در شرح یاقوت گفته است اما آنها که میگویند که نص خلافت بر حضرت امیر نشده

است اکثر اصحاب ما قائلند که ایشان کافرند و بعضی گفته‌اند که ایشان فاسقند و آنها که قائلند که ایشان فاسقند خلاف کرده‌اند در حکم ایشان در آخرت اکثر گفته‌اند که ایشان مخلدنند در جهنم و بعضی گفته‌اند که ایشان خلاص می‌شوند از عذاب و داخل بهشت می‌شوند و این قول نادر است نزد منصف و او قائل شده است که از عذاب خلاص می‌شوند اما داخل بهشت نمیشوند و روایاتی که دلالت بر کفر مخالفین میکند و آنکه ایشان مخلص در نارند و اعمال ایشان مقبول نیست از طرق عامه و خاصه متواتر است و قول باینکه ایشان مخلص در جهنم نیستند یا داخل بهشت می‌شوند قولی است در نهایت ندرت و قائل بآن معلوم نیست و آن در میان متأخرین متکلمین بهم رسیده است که خبری از اخبار و آثار و اقوال قدماى اخبار ندارند ابن بابویه در رساله عقاید گفته است که هر که دعوی امامت کند و امام نباشد ظالم و ملعونست و هر که امامت را بغیر اهلش قائل شود ظالم و ملعونست و حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرموده است که هر که انکار کند امامت علی را بعد از من انکار پیغمبری من کرده است و هر که انکار پیغمبری من کند انکار پروردگاری خدا کرده است و گفته است اعتقاد ما در حق کسی که انکار امامت امیر المؤمنین و امامان بعد از او کند بمنزله کسی است که انکار پیغمبری پیغمبران کرده است و اعتقاد ما در باب کسی که اقرار کند بامامت امیر المؤمنین حق الیقین، ص: ۵۱۹ و انکار کند یکی از امامان بعد از او را بمنزله کسی است که ایمان بیاورد بجمع پیغمبران و انکار کند پیغمبری محمد را و حضرت صادق علیه السلام فرمود که منکر آخر ما مثل منکر اول ما است و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که امامان بعد از من دوازده نفرند اول ایشان حضرت امیر است و آخر ایشان حضرت قائم است اطاعت ایشان اطاعت من است هر که انکار کند یکی از ایشان را انکار من کرده است و حضرت صادق علیه السلام فرمود که هر که شک کند در کفر دشمنان ما و ستم کنندگان بر ما کافر است و اعتقاد ما در آنها که با علی جنگ کرده‌اند مثل فرموده پیغمبر است هر که با علی قتال کند با من قتال کرده است و هر که با علی جنگ کند با من جنگ کرده است و هر که با من جنگ کند با خدا جنگ کرده است و سخن آن حضرت در حق علی و فاطمه و حسنین که من جنگم با هر که با ایشان جنگ کند و صلحم با هر که با ایشان صلح کند و اعتقاد ما در برائت آنست که بیزاری جویند از بت‌های چهارگانه یعنی أبو بکر و عمر و عثمان و معاویه و زنان چهارگانه یعنی عایشه و حفصه و هند و ام‌الحکم و از جمیع اشیاع و اتباع ایشان و آنکه ایشان بدترین خلق خداوند و آنکه تمام نمیشود اقرار بخدا و رسول و ائمه مگر به بیزاری از دشمنان ایشان. و شیخ مفید در کتاب المسائل گفته است که اتفاق کرده‌اند امامیه بر آنکه هر که انکار کند امامت احدی از ائمه را و انکار کند چیزی را که خدا بر او واجب گردانیده است از فرض اطاعت ایشان پس او کافر و گمراهست و مستحق خلود در جهنم است و در موضع دیگر فرموده است که اتفاق کرده‌اند امامیه بر آنکه اصحاب بدعتها همه کافرند و بر امام لازم است که ایشان را توبه بفرماید در وقتی که متمکن باشند بعد از آنکه ایشان را بدین حق بخواند و حجتها را بر ایشان تمام کند اگر توبه کنند از بدعتهاى خود و براه راست بیایند قبول کند و الا ایشان را بکشد از برای آنکه مرتدند از ایمان و هر که از ایشان بمیرد بر آن مذهب او از اهل جهنم است و سید مرتضی در شافی و شیخ طوسی در تلخیص گفته‌اند که نزد ما امامیه ثابت است که هر که جنگ کند با حضرت امیر او کافر است و دلیل بر این اجماع فرقه محقه امامیه است بر این و اجماع ایشان حجت است و ایضا میدانیم هر که با آن حضرت جنگ کند منکر امامت او خواهد بود و انکار امامت او کفر است همچنانکه انکار نبوت کفر است زیرا که مدخلیت هر دو در این باب بیک نحو است پس استدلال کرده‌اند باحادیث بسیار در این باب و شیخ زین الدین در رساله حقایق الایمان نیز سخن بسیار در این باب گفته است و معلوم میشود که کفر واقعی ایشان را اجماعی میداند و آنچه از اخبار در این باب ظاهر میشود آنست که غیر مستضعفین از مخالفان در احکام آخرت حق الیقین، ص: ۵۲۰ حکم کفار دارند و از جهنم بیرون نمی‌آیند و در دنیا نیز حکم کفار دارند اما چون خدا میدانست که دولت باطل بر دولت حق پیش از ظهور قائم غالب خواهد آمد و شیعیان را معاشرت و مواصلت و معامله با مخالفان ضرور خواهد شد در این دولتهای باطل اکثر احکام اسلام را بر ایشان جاری گردانید که جان و مال ایشان محفوظ بوده باشد و حکم بطهارت ایشان بکنند و ذبیحه ایشان را حلال دانند و دختران

از ایشان بخواهند و میراث بایشان بدهند و از ایشان بگیرند و سایر احکام اسلام را برایشان جاری کنند تا بر شیعیان کار تنگ نشود در دولت ایشان و چون حضرت صاحب ظاهر شود حکم بت پرستان را برایشان جاری کند و در همه احکام مثل کفار باشند چنانچه شیخ مفید و شیخ شهید ثانی باین نحو تصریح کرده‌اند و باین وجه جمع میان همه احادیث میشود و ایضا ممکن است بگوئیم که چون در این زمان شبهه‌ای برایشان هست فی الجمله حکم اسلام برایشان در دنیا جاری میشود و در زمان حضرت قائم چون حق ظاهر صریح را که بمعجزات باهرات ظاهر شده است انکار میکنند حکم سایر کفار دارند و از جمله احادیثی که دلالت بر کفر ایشان میکند حدیث متواتره‌ای است که عامه و خاصه روایت کرده‌اند از رسول خدا صلی الله علیه و آله که هر که بمیرد و امام زمان خود را نشناسد مرده خواهد بود بمرگ جاهلیت و از حضرت صادق علیه السلام پرسیدند از معنی این حدیث فرمود که یعنی بر کفر و نفاق و گمراهی مرده است. و کلینی بسند معتبر از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که سه کسند که حقتعالی نظر رحمت نمیکند برایشان در قیامت و عمل ایشان را قبول نمیکند و عذاب الیم از برای ایشان خواهد بود کسی که دعوی امامت کند و از جانب خدا منصوب نباشد و کسی که انکار کند امامی را که از جانب خدا منصوب شده است و کسی که گمان کند که این دو کس در اسلام بهره دارند و در احادیث بسیار تأویل آیتی که در عذاب ابدی کفار و مشرکان وارد شده است باهل سنت و مخالفان کرده‌اند و ایضا در اخبار بی‌شمار وارد شده است که هر ناصبی هر چند سعی بسیار کند در عبادت داخل این آیه است *عَالِمُهُ نَاصِبَةٌ تَصِلِي نَارًا حَامِيَةً* یعنی عمل کننده و تعب کشنده است یا ناصبی است و ملازم آتشی خواهد بود گرم و سوزنده و در احادیث معتبره در علل و ثواب الاعمال وارد شده است که ناصبی آن نیست که دشمنی ما اهل بیت داشته باشد و هیچ کس نیست که بگوید که من دشمن محمد و آل محمد و لکن ناصبی کسی است که با شما شیعیان دشمنی کند و داند که شما شیعه مائید و ولایت ما دارید و تبری از دشمنان ما میکنید و ابن ادریس در کتاب سرائر از کتاب مسائل محمد بن علی بن عیسی روایت کرده است که نوشتند حق الیقین، ص: ۵۲۱ بخدمت امام علی النقی علیه السلام و سؤال کردند که آیا محتاج هستیم در دانستن ناصبی بر زیاده از این که أبو بکر و عمر را تقدیم کند بر امیر المؤمنین علیه السلام و اعتقاد بر امامت آنها داشته باشد حضرت در جواب نوشت هر که این اعتقاد را داشته باشد او ناصبی است و ابن بابویه از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که رسول خدا فرمود که در شب معراج چون مرا بآسمان بردند حقتعالی بمن وحی کرد در باب محمد صلی الله علیه و آله و سلم و علی و فاطمه و حسنین علیه السلام و گفت ای محمد اگر بنده مرا عبادت کند بقدر آنکه مانند مشک پوسیده بشود و بیاید بنزد من و انکار وجوب ولایت و امامت ایشان بکند ایشان را در بهشت خود ساکن نگردانم و در زیر عرش خود جای ندهم و در تفسیر امام حسن عسکری فرموده است در تفسیر این آیه *بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ* یعنی بلی هر که کسب کند گناهی را و احاطه کند باو خطای او پس ایشان اصحاب جهنم‌اند و همیشه در آن خواهند بود حضرت فرمود که گناهی که احاطه باو کند آنست که او را بیرون کند از دین خدا و نزع کند او را از ولایت و دوستی ما و ایمن گرداند او را از غضب خدا و آن شرک بخداست و کفر بنبوت و کفر بولایت علی و خلفای او و هر یک از این‌ها سیئه‌ایست که باو احاطه کرده است یعنی احاطه باعمال او کرده است و همه را باطل و محو کرده است و عمل کنندگان باین سیئه احاطه کننده اصحاب نارند و همیشه در جهنم خواهند بود و کلینی بسند معتبر از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده است در تفسیر این آیه کریمه هر که انکار کند امامت امیر المؤمنین را از اصحاب آتش است و همیشه در جهنم خواهد بود و عیاشی از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که دشمنان علی در جهنم خواهند بود ابد الابد و هرگز بیرون نخواهد آمد و در تفسیر فرات بن ابراهیم از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده است که حضرت امیر فرمود که چون روز قیامت شود منادی ندا کند از آسمان که کجا است علی برخیزم بمن گویند توئی علی گویم منم پسر عم پیغمبر و وصی او و وارث او پس بمن گویند راست گفتی داخل بهشت شو آمرزید خدا تو را و شیعه تو را و امان بخشید تو را و ایشان را از فرع اکبر قیامت داخل بهشت شوید ایمنان ترسی بر شما نیست امروز اندوهناک نخواهید شد

هرگز و در علل از حضرت امام موسی علیه السّلام روایت کرده است که در وقت هر نماز که این خلق میکنند خدا ایشان را لعنتی میکند گفتند چرا فرمود برای آنکه انکار حق ما و تکذیب ما میکنند در امامت و در معانی الاخبار بسند معتبر منقولست که حضرت صادق علیه السّلام بحمران گفت که ریسمان دین حق و ولایت اهل بیت را حق الیقین، ص: ۵۲۲ بکش میان خود و میان اهل عالم هر که مخالف تو باشد در ولایت و امامت اهل بیت زندیق است هر چند از نسل محمد صلی الله علیه و آله و سلّم و علی و فاطمه علیهما السّلام باشد و بسند حسن کالصحیح دیگر فرمود که هر که مخالفت شما کند و از ریسمان ولایت بدر رود از او بیزاری بجوئید هر چند از نسل علی و فاطمه علیهما السّلام باشد و در عقاب الاعمال از آن حضرت روایت کرده است که حقتعالی علی علیه السّلام را نشانه میان خود و خلقتش قرار داده است و بغیر او نشانی نیست هر که متابعت او کند مؤمنست و هر که انکار او کند کافر است و هر که شک در او کند مشرکست و ایضا از آن حضرت منقولست اگر انکار حضرت امیر علیه السّلام کنند جمیع هر که در زمین است خدا همه را عذاب کند و داخل جهنم کند و ایضا در اکمال الدین از حضرت کاظم علیه السّلام مروی است که هر که شک کند در معرفت امام هر زمان بشخص او و نعمت او کافر شده است بجمیع آنچه خدا فرستاده است و در کتاب اختصاص از حضرت صادق علیه السّلام منقولست که ائمه بعد از پیغمبر ما دوازده نجیبند که ملک با ایشان سخن میگوید هر که یکی از ایشان را کم کند یا زیاد کند از دین خدا بدر میرود و بهره‌ای از ولایت ما ندارد و در تقریب المعارف روایت کرده که آزاد کرده حضرت علی بن الحسین علیه السّلام از آن حضرت پرسید که مرا بر تو حق خدمتی هست مرا خبر ده از حال أبو بکر و عمر حضرت فرمود هر دو کافر بودند و هر که ایشان را دوست دارد کافر است. و ایضا روایت کرده است که ابو حمزه ثمالی از آن حضرت از حال أبو بکر و عمر سؤال کرد فرمود که کافرند و هر که ولایت ایشان را داشته باشد کافر است و در این باب احادیث بسیار است و در کتب متفرق است و اکثر در بحار الانوار مذکور است و اما اصحاب کبائر از شیعه امامیه که گناهان کبیره کرده باشند و بی‌توبه مرده باشد خلافتی نیست میان علمای امامیه که ایشان مخلد در جهنم نخواهند بود و شفاعت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم و ائمه البته باکثر ایشان ملحق خواهد شد چنانکه گذشت و اما آنکه آیا بعضی از ایشان ممکن است داخل جهنم شوند و شفاعت بایشان ملحق نگردد یا آنکه بفضل خدا هیچ‌یک داخل جهنم نمیشوند و عقاب ایشان یا در دنیا است یا در وقت مردن یا در قبر یا در محشر و احادیث در این باب اختلاف و ایهام بسیار دارد و گویا سبب اختلاف و ایهام آنست که شیعه جرأت بر ارتکاب کبایر و معاصی نمایند و معتزله اهل سنت را اعتقاد آنست که اصحاب کبایر در جهنم خواهند بود و احادیث و اخبار در نفی این قول بسیار است چنانکه ابن بابویه بسند حسن کالصحیح از حضرت کاظم علیه السّلام روایت کرده است که مخلد در جهنم نخواهد بود احدی مگر اهل کفر و انکار و اهل ضلال و اضلال و شرک و کسی که اجتناب از گناهان کبیره کرده باشد از مؤمنان او را از گناهان صغیره سؤال نمیکند حق حق الیقین، ص: ۵۲۳ تعالی میفرماید اگر اجتناب کنید از کبایر آنچه نهی کرده‌اند شما را از آن تکفیر میکنیم و می‌آموزیم از آن گناهان شما را و داخل میکنیم شما را در مدخل و منزل نیکوئی گرامی راوی گفت یا بن رسول الله پس شفاعت از برای کی لازم و واجب میشود از مؤمنان فرمود که خبر داد مرا پدرم از پدرش علی علیه السّلام که گفت شنیدم از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم که نیست شفاعت من مگر از برای اهل کبایر از امت من و اما نیکوکاران پس بایشان راه اعتراضی نیست و احتیاج بشفاعت ندارند راوی گفت چگونه شفاعت از برای اهل کبایر میباشد و حال آنکه حقتعالی میفرماید **وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ** **ارْتَضَى** یعنی شفاعت نمیکند شفاعت کنندگان مگر از برای کسی که پسندیده باشد و کسی که مرتکب کبایر میشود پسندیده نیست حضرت فرمود هیچ مؤمنی نیست که ارتکاب گناهی بکند مگر آنکه بد می‌آید او را این فعل و پشیمان میشود از آن و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود که بس است پشیمانی از برای توبه فرمود که هر که شاد کند او را حسنه او و آزرده کند او را گناه او پس او مؤمن است پس کسی که پشیمان نشود از گناهی که مرتکب او میگردد پس او مؤمن نیست و از برای او شفاعت واجب نیست و ظالم بر نفس خود خواهد بود و حقتعالی میفرماید که نیست در قیامت ظالمان را دوستی و نه شفیع

که سخن او را شنوند و اطاعت او کنند راوی گفت یا رسول الله بچه جهت مؤمن نیست کسی که پشیمان نشود بر گناهی که مرتکب آن گردد حضرت فرمود زیرا که هر که مرتکب شود کبیره‌ای از گناهان را داند بعلم یقین که او را وعید عقاب کرده‌اند البته پشیمان میشود بر آنچه کرده است و هرگاه پشیمان شود تائب خواهد بود و مستحق شفاعت خواهد گردید و هرگاه نادم بر آن نباشد مصر خواهد بود و مصر آمرزیده نمیشود برای آنکه مؤمن نیست و باور نکرده است عقوبت گناهی را که مرتکب شده است و اگر ایمان بعقوبت می‌داشت البته پشیمان میشد و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرموده که کبیره نیست با استغفار و صغیره نیست با اصرار و اما آنکه خدا فرموده است وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى یعنی شفاعت نمیکند مگر آن کسی را که خدا دین او را پسندیده باشد و دین اقرار بخداست بر حسنات و سیئات یعنی در دین داخل است و کسی که خدا دین او را پسندیده باشد البته پشیمان می‌شود بر آنچه مرتکب شده است بر گناهان خود چون میدانند عاقبت آن را در قبر و قیامت و در تفسیر عسکری علیه السلام مذکور است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که ولایت علی علیه السلام حسنه‌ایست که بآن ضرر نمیکند چیزی از سیئات هر چند بزرگ باشد مگر آنکه باهلهش میرسد از تطهیر گناهان بمحتتهای دنیا و بعضی از عذاب در آخرت تا آنکه نجات یابد از آن بشفاعت موالی طیبین و محبت علی علیه السلام و مخالفت آن حضرت سیئه حق الیقین، ص: ۵۲۴ ایست که نفع نمیکند بآن هیچ چیز مگر آنکه منتفع میشوند در دنیا بسبب طاعتهای خود بنعمت و صحت و فراخی روزی و چون وارد آخرت میشوند بغیر عذاب چیزی از برای ایشان نخواهد بود پس فرمود کسی که انکار ولایت و امامت علی علیه السلام کند بچشم خود هرگز بهشت را نخواهد دید مگر در وقتی که از برای زیادتی حسرت او منزل او را در بهشت باو بنمایند که اگر مؤمن میبودی و موالات علی علیه السلام میداشتی جای تو اینجا بودی و کسی که ولایت علی علیه السلام و اقرار بامامت او داشته باشد و بیزاری جوید از دشمنان او و انقیاد نمایند دوستان او را آتش را بچشم خود نخواهد دید مگر در وقتی که جای او را در جهنم باو مینمایند و میگویند اگر شیعه و موالی علی علیه السلام نبودی جای تو اینجا بودی مگر آنکه اگر گناه بسیار داشته باشد او را در جهنم عذاب کنند آن قدر که از کثافت گناه پاک شود مثل آنکه آدم چرکین بدن خود را در حمام از چرک پاک کند پس بشفاعت موالی و امامان خود از جهنم بیرون می‌آید و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که از خدا بترسید ای گروه شیعه و بدانید که بهشت از شما فوت نمیشود هر چند بسبب قبایح اعمال شما دیر بدست شما آید پس سعی کنید بطاعات و عبادات در زیادتی و رفعت درجات بهشت گفتند آیا داخل جهنم میشود احدی از محبان تو و محبان علی علیه السلام فرمود کسی که چرکین کرده باشد نفس خود را بمخالفت محمد صلی الله علیه و آله و سلم و علی علیه السلام و مرتکب محرمات شده باشد و ستم بر مردان مؤمن و زنان مؤمنه کرده باشد و مخالفت کرده باشد شریعی را که برای او مقرر کرده باشند بیاید در روز قیامت کثیف و چرک آلوده و نجس پس گویند باو محمد و علی علیه السلام که تو چرکین و نجسی و صلاحیت رفاقت نیکان و معانقه حوریان و مصاحبت ملائکه مقربان نداری مگر آنکه تو را پاک کنند از این کثافات پس او را داخل میکنند در طبقات بالای جهنم و بعضی از گناهان او را عذاب میکنند و بعضی از ایشان هستند که در صحرای محشر بعضی از شداید بایشان میرسد به سبب بعضی از گناهان ایشان پس ائمه علیه السلام بعضی از برگزیدگان شیعیان خود را میفرستد که برمی‌چینند و میربایند ایشان را از میان مردم چنانچه مرغ دانه را برمی‌چیند و داخل بهشت میگردانند و بعضی گناهان ایشان کمتر است پس پاک میکنند ایشان را بشداید و نوایب که از پادشاهان بایشان میرسد و بافتها که در دنیا به بدنهای ایشان میشود تا آنکه او را در قبر گذارند طاهر و مطهر و بعضی هستند که نزدیک مرگ ایشان میشود و گناهی بر ایشان مانده است جان کندن را بر ایشان سخت می‌کنند تا کفاره ایشان شود و اگر گناهی بماند بمذلتی که بعد از مرگ بایشان برسد کفاره میشود و اگر بازماند بشدائد عرصات قیامت و اگر بیشتر و عظیم‌تر باشد در طبقه اعلاّی جهنم عذاب حق الیقین، ص: ۵۲۵ میکنند و ایشان از سایر محبان ما عذابشان شدیدتر است و گناهشان عظیم‌تر است و این جماعت را شیعه ما مینامند و دوست دوستان ما و دشمن دشمنان ما میگویند و نیست شیعه ما مگر کسی که پیروی و متابعت ما کند

و اقتدا کند بما در اعمال ما و ابن بابویه و غیر او از حضرت امام رضا علیه السّلام روایت کرده‌اند که فرمود بخدا قسم که دوتای شما را در جهنم نخواهند دید بخدا قسم که یکی را نخواهند دید راوی پرسید که این در کجای قرآن است فرمود در سوره رحمن که میفرماید لا یُشِئُلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ یعنی سؤال کرده نمیشود از گناه او از شما شیعیان نه آدمی و نه جنی راوی گفت «منکم» در مصحف ما نیست حضرت فرمود بخدا سوگند که بود و عثمان انداخت و اگر نباشد باید عقاب خدا از همه خلق برطرف شود و کلینی بسند موثق از میسر روایت کرده است که گفت بخدمت حضرت صادق علیه السّلام رفتم فرمود اصحاب تو چه حال دارند گفتم ما نزد سنیان بدتریم از یهود و نصاری و مجوس و بت پرستان حضرت تکیه فرموده بود چون این را گفتم درست نشست و فرمود چه گفستی من اعاده کردم فرمود بخدا سوگند دو نفر شما داخل جهنم نمیشوند و الله یکی نیز داخل نمیشود و الله که شمائید اهل این آیه که مضمونش این است چه میشود ما را چرا نمی‌بینیم مردانی چند را که ایشان را از اشرار و بدترین مردم میشمردیم پس فرمود که سنیان شما را در جهنم طلب میکنند و یکی از شما را در جهنم نمیابند و این مضمون را کلینی و دیگران بسندهای بسیار روایت کرده‌اند فرات بن ابراهیم روایت کرده است از حضرت صادق علیه السّلام که رسول خدا ص فرمود یا علی ع در روز قیامت تو بنور من متوسل میشوی و من بنور خدا و فرزندان تو بنور تو و شیعیان تو بنور ذریه تو پس بکجا خواهند برد شما را بغیر از بهشت پس چون داخل بهشت شوید و با زنان و حوریان خود در منازل خود قرار گیرید حقتعالی وحی کند بسوی مالک که بگشا درهای جهنم را تا نظر کنند دوستان من بسوی آنچه تفضیل داده‌ام ایشان را بر دشمنان ایشان بگشایند درهای جهنم را و شما مشرف شوید بر ایشان چون اهل جهنم شمیم بهشت را بیابند گویند ای مالک آیا طمع داری برای ما که خدا تخفیف دهد عذاب را از برای ما ما نسیمی می‌یابیم مالک گوید خدا وحی کرد بسوی من که درهای جهنم را بگشایم تا نظر کنند اهل بهشت بسوی شما پس سر بالا کنند و ایشان را بشناسند یکی از اهل جهنم یکی از اهل بهشت را ندا کند که آیا تو گرسنه نبودی و من تو را سیر کردم و دیگری بدیگری گوید که آیا تو عریان نبودی و من ترا جامه دادم و باز دیگری دیگری را خطاب کند که آیا تو نمی‌ترسیدی و من تو را پناه دادم و دیگری بدیگری گوید که آیا سر تو را پنهان نداشتم و همچنین هر که از ایشان حقی بر یکی از اهل بهشت داشته باشد یاد کند و او تصدیق نماید حق الیقین، ص: ۵۲۶ پس همه گویند به آنها که پس ما را از خدا بطلید که شما ببخشید پس آنها دعا کنند و خدا آنها را ببخشد و داخل بهشت شوند پس ایشان را در بهشت ملامت کنند و ایشان را جهنمیان گویند پس آنها گویند بآنها که شفاعت ایشان کردند که شما دعا کردید و خدا ما را از عذاب خود نجات داد پس دعا کنید که این نام را از ما بردارد و در بهشت جائی بما بدهد ایشان را دعا کنند حقتعالی بادی را امر کند که بر دهان اهل بهشت بوزد و آن نام را فراموش کنند و مأوائی در بهشت از برای ایشان قرار کند و حسین بن سعید در کتاب زهد بسند صحیح از محمد بن مسلم روایت کرده است که گفت سؤال کردم از حضرت صادق علیه السّلام از جهنمین فرمود که پدرم میگفت که از جهنم بیرون می‌آیند پس ایشان را می‌آورند بسوی چشمه‌ای نزد دروازه بهشت که آن را عین الحیوة میگویند پس از آب آن چشمه برایشان میریزند بروشی که گیاه میروید گوشت و پوست و موی ایشان میروید و بسند صحیح دیگر روایت کرده است از عمر بن ابان که گفت از حضرت صادق علیه السّلام سؤال کردم از حال کسی که داخل جهنم می‌شود پس او را بیرون می‌آورند و داخل بهشت میکنند فرمود اگر خواهی ترا خبر دهم بآنچه پدرم در این باب می‌گفت میفرمود که مردی چند را بیرون می‌آورند از جهنم بعد از آنکه ذغال سوخته شده باشند پس میرند ایشان را بسوی نهی که نزد دروازه بهشت است و آن را حیوان میگویند و از آن آب بر سر ایشان میریزند پس گوشت‌ها و موها و خون‌های ایشان میروید و ایضا بسند موثق از حضرت باقر علیه السّلام مروی است که جماعتی را میسوزند در آتش تا وقتی که مانند ذغال می‌شوند پس شفاعت ایشان را در می‌یابد پس میرند ایشان را بسوی نهی که از عرق اهل بهشت بیرون می‌آید پس غسل میکنند در آن پس میروید گوشت‌های ایشان و خون‌های ایشان و برطرف می‌شود کثافت و اثر سوختگی آتش و داخل بهشت می‌شوند پس ایشان را در بهشت جهنمیان میگویند پس همه صدا بلند میکنند که خدایا از ما بردار این نام را

پس از ایشان برداشته می‌شود پس حضرت فرمود که دشمنان علی همیشه در جهنم خواهند بود و ایشان را شفاعت در نخواهد یافت و بسند معتبر دیگر از عمران منقول است که گفت بخدمت حضرت صادق علیه السّلام عرض کردم که سنیان میگویند تعجب نمیکنید از جماعتی که دعوی میکنند که خدا جماعتی را از آتش بدر خواهد آورد و ایشان را با دوستان خدا از اصحاب بهشت خواهد گردانید حضرت فرمود که آیا نمیخوانند قول حق تعالی را وَ مِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ در بهشت جنتی پست تر از جنتی میباشد و در جهنم آتشی پست تر از آتشی میباشد آنها با دوستان خدا در یک مسکن حق یقین، ص: ۵۲۷ نخواهند بود و بخدا سوگند که میان بهشت و دوزخ نیز منزلی میباشد و من نمیتوانم از ترس مخالفان سخن بگویم وقتی که قائم علیه السّلام ظاهر می‌شود پیش از کفار ابتدا به سنیان خواهد کرد با علمای ایشان و ایشان را خواهد کشت و در مجمع البیان نیز مضمون این حدیث را از آن حضرت روایت کرده است و ایضا در کتاب زهد بسند صحیح از ابن ابان روایت کرده است که امام علیه السّلام در باب جهنمیان گفت که داخل جهنم می‌شوند بگناهان خود بیرون می‌آیند بعفو خدا و بسند صحیح از حضرت امام باقر علیه السّلام منقولست که آخر کسی که از جهنم بیرون می‌آید مردی است که او را همام می‌گویند و در جهنم عمری ندا خواهد کرد خدا را که یا حنان یا منان مؤلف گوید که این جماعت که در این احادیث معتبر وارد شده است که از جهنم بیرون می‌آیند و داخل بهشت می‌شوند محتمل است که فساق شیعه در این‌ها داخل بوده باشند و ممکن است که مخصوص مستضعفین بوده باشد و ابن بابویه روایت کرده است که در آنچه حضرت امام رضا علیه السّلام از برای مأمون نوشته است از محض اسلام مذکور است که خدا داخل جهنم نمیکند مؤمنی را و حال آنکه او را وعده بهشت کرده است و بیرون نمیکند از جهنم کافری را و حال آنکه او را وعید آتش فرموده است و مخلد بودن در آن و گناهکاران اهل توحید داخل آتش می‌شوند و بیرون می‌آیند از آن و شفاعت از برای ایشان جایز است و در خصال در حدیث اعمش از حضرت صادق علیه السّلام نیز این را روایت کرده است و ایضا در کتاب فضایل الشیعه از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که با شیعیان خود فرمود که خانه‌های شما از برای شما بهشت است و قبرهای شما از برای شما بهشت است و از برای بهشت خلق شده‌اید و باز گشت شما بسوی بهشت خواهد بود و بسند معتبر دیگر از آن حضرت منقول است که فرمود که مردی شما را دوست میدارد و نمیداند که چه میگوید و اعتقاد شما را نمیداند خدا او را داخل بهشت میکند و مردی شما را دشمن میداند و نمیداند که چه میگوید و اعتقاد شما را نمیداند خدا او را داخل جهنم می‌کند و کلینی و عیاشی از ابن ابی یعقوب روایت کرده‌اند که گفت بحضرت صادق علیه السّلام عرض کردم که من اختلاط میکنم با مردم و بسیار می‌شود تعجب من از گروهی چند که ولایت شما ندارند و ولایت ابو بکر و عمر دارند و ایشان را امانت و راستگوئی و وفا هست و از گروهی چند که ولایت شما دارند و امانت و راستگوئی و وفا ندارند پس درست نشست و رو بمن آورد غضبناک و فرمود که دینی نیست برای کسی که عبادت کند خدا را با ولایت امام جائری که از جانب خدا نباشد امامت او و عتابی و غضبی نیست برای کسی که عبادت کند خدا را با ولایت امام عادل که از جانب خدا منصوب باشد امامت او گفتم آنها را دینی نیست و بر این‌ها عتابی نیست فرمود بلی مگر حق یقین، ص: ۵۲۸ نشنیدی قول حق تعالی رَا اللّٰهُ وَلِیُّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا یُخْرِجُهُمْ مِّنَ الظُّلُمٰتِ اِلَی النَّوْرِ فرمود یعنی خدا دوست و یاور آنها است که ایمان آورده‌اند بیرون می‌آورد ایشان را از تاریکیهای گناهان بسوی نور توبه و آمرزش از برای آنکه اختیار کردند ولایت هر امام عادل را که از جانب خدا منصوب باشد و فرموده است وَ الَّذِیْنَ كَفَرُوْا اُولَیْٓاؤُهُمُ الطَّاغُوْتُ یُخْرِجُوْنَهُمْ مِّنَ النَّوْرِ اِلَی الظُّلُمٰتِ یعنی آنها که کافر شدند و دوستان و یاوران ایشان پیشوایان باطلند بیرون میرند ایشان را از نور بسوی ظلمت‌ها حضرت فرمود یعنی ایشان بر نور اسلام بودند چون اختیار کردند ولایت هر امام ظالمی را که از جانب خدا نیست بیرون رفتند بسبب ولایت ایشان از نور اسلام بسوی ظلمت‌های کفر پس خدا واجب گردانید از برای ایشان آتش جهنم را با کافران پس ایشان اصحاب نارند و همیشه در جهنم خواهند بود و ایضا کلینی بسند صحیح از حضرت باقر علیه السّلام روایت کرده است که حق تعالی فرموده است که البته عذاب میکنم هر رعیتی را در اسلام که اعتقاد کند بولایت هر امام جائری که از جانب خدا نیست هر

چند آن رعیت در اعمال خود نیکوکار و پرهیزکار باشد و البته عفو میکنم از هر رعیتی در اسلام که اعتقاد کند بولایت هر امام عادلّی که از جانب خدا باشد هر چند آن رعیت در نفس خود ستمکار و بد کردار باشد و ایضا بسند معتبر از حضرت صادق علیه السّلام منقولست که بدرستی که خدا شرم نمی‌کند از آنکه عذاب کند امتی را که اعتقاد کند بامامی که از جانب خدا نباشد هر چند در اعمال خود نیکوکار و پرهیزکار باشند بدرستی که خدا البته شرم میکند از آنکه عذاب کند امتی را که اعتقاد کنند بامامی که از جانب خدا باشد هر چند در اعمال خود ستمکار و بد کردار باشند و در عیون اخبار الرضا علیه السّلام بسند معتبر از آن حضرت روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود چون روز قیامت شود ما متولی حساب شیعیان خود خواهیم بود هر کس مظلّمه او میان او و خدا باشد حکم میکنیم در آن و خدا از جانب ما میکند و هر کس مظلّمه او میان او و میان مردم باشد طلب بخشش میکنیم از آنها و می‌بخشند بما و هر که مظلّمه او میان او و ما باشد ما سزاوارتریم بآنکه عفو کنیم و در گذریم و ایضا از آن حضرت منقولست که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلّم بعلی علیه السّلام گفت بشارت ده شیعیان خود را که منم شفیع ایشان در روز قیامت در وقتی که نفع نکند در آن وقت مگر شفاعت من و در مجالس شیخ مفید و شیخ طوسی روایت کرده‌اند از حضرت سید الشهداء علیه السّلام که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود دست از مودت ما اهل بیت بر مدارید که هر که در روز قیامت خدا را ملاقات کند و ما را دوست دارد داخل بهشت شود بشفاعت ما بحق آن خداوندی که جانم حق الیقین، ص: ۵۲۹ بدست قدرت او است که نفع نمی‌بخشد بنده را اعمال او مگر به شناختن حق ما و شیخ طوسی در مجالس روایت کرده است از حضرت امام علی النقی علیه السّلام که رسول خدا صلی الله علیه و آله گفت یا علی علیه السّلام جناب اقدس الهی آمرزیده تو را و شیعیان تو را و دوستان دوستان شیعیان تو را و ایضا از حضرت امام رضا علیه السّلام روایت کرده است که گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود که حق تعالی میفرماید که هر که ایمان آورد بمن و پیغمبر من و بولی من او را داخل بهشت کنم با هر عملی که داشته باشد و در مجالس بسند معتبر از حضرت باقر علیه السّلام روایت کرده است که نمیخورد آتش کسی را که اعتماد بدین حق داشته باشد و ایضا از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که وصف نمیکند بنده‌ای این امر را یعنی امامت ائمه را که طعمه آتش گردد راوی گفت در میان آتش کسی هست که گناهان بسیار میکند حضرت فرمود هر گاه چنین باشد خدا مبتلا میکند او را در بدنش و اگر این کفار گناهانش نشد روزی او را تنگ میکند و اگر این کفار گناهانش نشد جان کشدن را بر او سخت میکند تا آنکه چون بقیامت آید گناهی نباشد او را و داخل بهشت شود. و کلینی بسندهای معتبر از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که مؤمن دو مؤمن است (اول) مؤمنی است که وفا کرده است از برای خدا بشرطها که بر او شرط کرده است و اعمال ایمان را همه بجا آورده است چنانکه فرموده است رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ باو نمیرسد احوال دنیا و احوال آخرت پس در آخرت با پیغمبران و صدیقان و شهداء و صالحان خواهد بود و نیکو رفیقانند ایشان از برای او و او در آخرت شفاعت میکند دیگران را و احتیاج بشفاعت دیگری ندارد (دویم) مؤمنی میباشد که پای او میلغزد و مرتکب گناهان میشود پس او مانند گیاه ضعیفی است که از زمین روید گاهی کج شود و گاهی راست ایستد و هر طرف که باد او را بگرداند بگردد و آن آنست که احوال دنیا و آخرت باو میرسد و محتاج بشفاعت است و عاقبت او بخیر است. و عیاشی از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که فرمود چه مانع است شما را از آنکه گواهی دهید برای کسی که بر دین تشیع بمیرد که او از اهل بهشت است بدرستی که حق تعالی میفرماید بر من لازم است که نجات دهم مؤمنان را و شیخ مفید در مجالس از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که روزی حضرت رسول صلی الله علیه و آله در سفر سواره بود ناگاه فرود آمد و پنج سجده کرد چون سوار شد بعضی از صحابه از سبب آن سؤال کردند فرمودند که جبرئیل نازل شد و مرا بشارت داد که علی علیه السّلام در بهشت خواهد بود سجده کردم برای حق تعالی شکر او را چون سر برداشتم گفت فاطمه علیه السّلام در بهشت خواهد بود باز سجده کردم از برای شکر الهی حق الیقین، ص: ۵۳۰ چون سر برداشتم گفت حسنین بهترین جوانان بهشتند باز سجده کردم چون سر برداشتم گفت هر که

ایشان را دوست دارد در بهشت خواهد بود باز سجده کردم چون سر برداشتم گفت هر که دوست دارد کسی را که ایشان را دوست دارد در بهشت خواهد بود باز سجده کردم و در بشاره المصطفی روایت کرده است از حذیفه بن منصور که گفت در خدمت حضرت صادق علیه السلام بودم که مردی داخل شد و گفت فدای تو شوم من برادری دارم که تقصیر نمی کند در محبت شما و تعظیم شما مگر آنکه شراب میخورد حضرت فرمود که عظیم است اینکه دوست ما بر این حال باشد و لیکن تو را خبر دهم بکسی که بدتر از این مرد است و آن کسی است که نصب عداوت ما کند و پست ترین مؤمنان و حال آنکه در میان ایشان پستی نمیباشد شفاعت او را قبول می کند در دویت کس و اگر اهل آسمانهای هفتگانه و اهل زمین های هفتگانه و دریا های هفتگانه شفاعت کنند در حق ناصبی شفاعت ایشان مقبول نخواهد گردید و آن برادری که گفتی از دنیا بیرون نمی رود تا توبه کند یا مبتلا کند او را خدا ببلائی در بدنش که باعث حبط خطاهای او شود تا آنکه چون خدا را ملاقات کند گناهی بر او نباشد بدرستی که شیعیان ما بر راه راستند و در خیرند پدرم بسیار میگفت که دوست دارد دوست آل محمد صلی الله علیه و آله را هر چند بد کردار باشد و دشمن دار دشمن آل محمد صلی الله علیه و آله را هر چند روزها روزه بدارد و شبها بعبادت بایستد و ایضا از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده است که حق تعالی مبعوث خواهد کرد شیعیان ما را در روز قیامت از قبرهای ایشان با هر گناه و عیبی که داشته باشند و روهای ایشان درخشان باشد مانند ماه شب چهارده و خوفهای ایشان ساکن گردیده باشد و عیبهای ایشان پوشیده باشد و امن و امان بایشان داده باشند مردم بترسند و ایشان نترسند و مردم اندوهناک باشند و ایشان اندوهناک نباشند محشور شوند سواره بر ناقه هائی که بالهای آنها از طلای درخشان باشد و نرم باشند بی آنکه تعلیم کرده باشند و گردنهای آنها از یاقوت سرخ باشد از حریر نرم تر از برای کرامتی که نزد حق تعالی دارند و بروایت دیگر جامه های سفید پوشیده باشند مانند شیر و نعلهای از طلا در پا داشته باشند که بند آنها از مروارید باشد که درخشد و آن ناقه ها از نور باشد و جهاز آنها از طلا باشد مکمل بدر و یاقوت و تاج پادشاهی و اکیل کرامت بر سر داشته باشند و گویند «لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله». و شیخ کشی در رجال روایت کرده است از عبید بن زراره که گفت رفتم بخدمت حضرت صادق علیه السلام و گفتم فدای تو شوم شخصی دوست میدارد بنی امیه را آیا با ایشان محشور خواهد شد فرمود بلی گفتم مردی شما را دوست میدارد آیا با شما محشور خواهد بود فرمود بلی حق الیقین، ص: ۵۳۱ گفتم هر چند زنا کند و هر چند دزدی کند بسر اشاره نمود که بلی و ایضا روایت کرده است از عمرو بن الیاس که گفت داخل شدم بر ابو بکر حضرمی در وقت جان کندن گفت این وقت وقتی نیست که کسی دروغ بگوید گواهی میدهم بر جعفر بن محمد که من از او شنیدم که فرمود که مس نمیکند آتش جهنم کسی را که در وقت مردن اعتقاد بولایت ما داشته باشد و بروایت دیگر گفت از آن حضرت شنیدم که گفت داخل جهنم نمیشود احدی از شما و از این باب احادیث بسیار هست اما احادیث بسیار دیگر هست معارض این احادیث که دلالت میکند بر وقوع عذاب بر مؤمنان فی الجمله چنانکه بعضی گذشت و ابن بابویه و شیخ طوسی بسندهای صحیح و معتبر از جابر روایت کرده اند که حضرت باقر فرمود ای جابر آیا اکتفا میکند کسی که دعوی تشیع میکند بهمین که قائل باشد بمحبت ما اهل بیت و الله که نیست شیعه ما مگر کسی که پرهیزد از معاصی و بسیاری یاد خدا و کثرت روزه و نماز و نیکی با پدر و مادر و تعهد نمودن احوال همسایگان از فقرا و مسکینان و قرض داران و یتیمان و راستگوئی حدیث و تلاوت قرآن و زبان نگاه داشتن از سخن مردم مگر بنیکی و امینان خویشان و قبیله خود باشند در همه چیز پس جابر گفت یا بن رسول الله من احدی از شیعه شما را باین صفات نمی بینم حضرت فرمود ای جابر براههای باطل مرو بس است مرد را که بگوید دوست میدارم علی را و او را امام میدانم اگر بگویم من دوست میدارم حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را و حال آنکه حضرت رسول بهتر است از علی و عمل رسول را بجا نیاورد و متابعت سنت او نکند آن محبت باو فائده نخواهد بخشید پس از خدا بترسید و عمل کنید از برای تحصیل ثوابها که نزد خداست میان خدا و میان احدی از خلق او خویشی نیست محبوبترین بندگان بسوی خدا و گرامی ترین ایشان بر خدا کسی است که پرهیز کارتر باشد از برای خدا و عمل کننده تر باشد بطاعت خدا بخدا سوگند که تقرب

نمی‌توان جست بسوی خدا مگر بطاعت او با ما برات بیزاری از آتش جهنم نیست و ما را بر خدا حجتی نیست هر که مطیع خدا است او ولی ما است و هر که عاصی خداست دشمن ما است بولایت ما نمی‌توان رسید مگر پرهیزکاری و عمل در خصال از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که نیست شیعه مگر کسی که عقیف باشد شکم و فرج او از حرام و شدید باشد اجتهاد و سعی او در عمل و اطاعت را خالص گرداند از برای خالق خود و امید ثواب او و خوف از عقاب او داشته باشد اگر چنین جماعتی را ببینی اینها شیعه جعفرند و شیخ مفید در ارشاد و شیخ طوسی در مجالس روایت کرده‌اند که حضرت امیر در شب ماهی از مسجد بیرون آمد و متوجه قبرستان حق‌الیقین، ص: ۵۳۲ شد جماعتی باو ملحق شدند ایستاد و از ایشان پرسید که شما کیستید گفتند ما شیعیان توایم یا امیر المؤمنین پس از روی تفرس نظر کرد در روهای ایشان و گفت چرا نمی‌بینم من بر شما سیمای شیعه را گفتند سیمای شیعه چیست فرمود زرد رویانند از بیداری شب کور شده چشمهای ایشان از بسیاری گریه خم شده پشتهای ایشان از بسیاری ایستادن در عبادت شکمهای ایشان فرو رفته است از بسیاری روزه و لبهای ایشان خشکیده از بسیاری دعا غبار خاشعان بر روی ایشان نشسته و از حضرت باقر علیه السلام منقولست که شیعه ما نیست مگر کسی که اطاعت خدا کند و ابن‌ادریس در سرائر از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که نیست از شیعه ما کسی که بزبان دعوای تشیع کند و مخالفت کند ما را در اعمال ما و آثار ما و لیکن شیعه ما کسی است که موافقت کند با ما بزبان و دل و متابعت کند آثار ما را و عمل کند باعمال ما اینها پند شیعیان ما و در کافی بسند صحیح از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است در تفسیر قول حق تعالی وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا یعنی هر که حکمت باو داده شود پس باو داده شده است خیر بسیاری حضرت فرمود حکمت شناختن امام است و اجتناب کبایری که وعید آتش جهنم بر آنها کرده است و ایضا بسند حسن از محمد بن حکیم روایت کرده است که از حضرت کاظم علیه السلام پرسیدم که گناهان کبیره آیا آدمی را از ایمان بدر میبرد حضرت فرمود بلی گناهان کمتر از کبیره نیز از ایمان بدر میبرد حضرت رسول فرمود که زناکننده در وقتی که زنا میکند مؤمن نیست و دزد در وقتی که دزدی میکند مؤمن نیست و ایضا بسند صحیح از عبد الله بن سنان روایت کرده است که از حضرت صادق علیه السلام پرسیدم کسی که مرتکب کبیره‌ای از کبایر میشود و میمیرد آیا او را از اسلام بدر میبرد و اگر او را عذاب کنند عذابش مثل عذاب مشرکان و بت پرستان ابدی خواهد بود یا عذابش را مدتی و انقطاعی خواهد بود حضرت فرمود که هر که مرتکب شود کبیره‌ای از کبایر را و آن را حلال داند بیرون میبرد او را از دین اسلام و عذاب میکنند او را شدیدترین عذابها و اگر معترف باشد بآنکه آن گناهست که کرده است و بر آن حال بمیرد او را از ایمان بیرون میبرد و از اسلام بیرون نمیرد و عذابش سبکتر از عذاب مرد اول خواهد بود و ایضا بسند معتبر از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که سه خصلت است که در هر که باشد آن منافق است هر چند نماز و روزه کند و دعوی اسلام کند کسی که چون او را برای امری امین کنند خیانت کند و چون سخن گوید دروغ گوید و چون وعده کند خلف وعده کند. بدان که احادیث در باب صفات شیعه و صفات مؤمن بسیار است و همچنین در باب حق‌الیقین، ص: ۵۳۳ معاصی که آدمی را از اسلام بیرون میبرد اخبار بسیار است و در این اختلافات و ایهامات مصالح بسیار است و از جمله آنها آنست که ارباب شهوات مغرور نگردند بآیات و احادیث رجاء و پیوسته متردد میان خوف و رجاء بوده باشند که اعظم صفات اهل ایمان این است و رجاء غالب منتهی میشود باغترار و ایمن بودن از عذاب الهی و این از جمله گناهان کبیره است و خوف غالب نیز خوب نیست و منتهی بنا امید شدن از رحمت خداوند کریم است و آن نیز از گناهان کبیره است پس پیشوایان دین که طیب نفوس و قلوب جمیع خلقند دوی هر دردی را بدست تو داده‌اند اگر بمرض اغترار مبتلا شوی باید دوا کنی مرض خود را بآیات خوف و به آنکه پروردگار تو فرموده است مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ یعنی چه چیز غافل گردانید و مغرور ساخت تو را پروردگار کریم تو که ترا خلق کرده و تقدیر امور تو کرده و به بهترین صورتها مصور گردانیده است و در هیچ حال از نعمت او خالی نبوده‌ای و تفکر کنی در آیات و اخباری که متضمن تهدید و وعید و عقوبتهای شدید است و اگر اعتماد بر شفاعت رسول خدا و ائمه هدی که شفعا

روز جزا ایند می‌کنی تفکر کنی که اگر باعث ایمنی می‌گردد چرا آن شفعاء خود در شبها و روزها از خوف حقتعالی میلرزیده‌اند و پیوسته آه جهان‌سوز از سینه حقیقت دینه برمی‌کشیده‌اند و نهرها از آب دیده‌های حق بین بر رخسار مبارک جاری می‌کرده‌اند و ایضا شفاعت فرع ایمانست و ایمان نوع یقینی است و یقین از کبریت احمر نایاب‌تر است و ایضا چه میدانی که ایمان ناقص بوساوس شیطانی برطرف نخواهد شد و طاعات و عبادات الهی حصارهایند که برای حفظ ایمان از وساوس شیطانی مقرر کرده‌اند و جواهر عقاید ایمان را در صندوق سینه و حقه دل تو گذاشته‌اند و فرایض و ترک کبایر چفتها و قفلهای آن صندوق و آن حقه‌اند و فعل نوافل و کسب اخلاق حسنه و ترک مکروهات و ازاله اخلاق سیئه پاسبانان آن صندوقند و دزد ایمان که شیطانست در کمین تو نشسته است که اگر رخنه‌ای بیابد خود را بدرون سینه رساند و آنچه تواند از جواهر حقایق ایمانی برباید یا بآتش شک و دود شبهه همه را باطل گرداند و تو یک یک از پاسبانان را بدر می‌کنی که این‌ها ضرور نیست و قفلها و دربندها را می‌گشائی که شفاعت شفیعان مرا کافی است و بخواب غفلت رفته‌ای و مست شهوات و لذات فانیه گردیده‌ای و وساوس خناس را در سینه خود جای داده و ملائکه رحمت را که خازن دینند از خود رمانده‌ای و دزدان ایمان و یقین مشغول ربودن ایمان و فروختن خس و خاشاک شبهات شیطاند و وقت جان کندن شیاطین عدیله نیز یاور ایشان می‌گردند وقتی خبر میشوی و از خواب غفلت و مستی و جهالت بیدار و هوشیار می‌گرددی که تمام مایه ایمان و اعمال صالحه را باخته باشی و راه حق یقین، ص: ۵۳۴ توبه مسدود شده باشد و ملائکه غلاظ و شداد بر سرت ایستاده باشند و هر چند رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحاً گوئی فائده نکند و شفعاء تو همه خصماء تو باشند و آرزوهای باطل تو همه برطرف شده باشد و از غرور باطل بغیر خسران ابدی ثمری نداشته باشی «نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ ذٰلِكَ وَ هُوَ الْخَسِرَانِ الْمَبِین» پس چه میدانی که این ایمان ناقص بعد از ارتکاب انواع معاصی از برای تو خواهد ماند حضرت صادق علیه السلام فرموده است که حقتعالی از جمعی از صالحین و اکابر دین نقل کرده است که ایشان استغاثه می‌کرده‌اند در درگاه حقتعالی که رَبَّنَا لَا تُرِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا یعنی پروردگار ما میل مده دل‌های ما را بسوی باطل بعد از آنکه ما را هدایت کرده‌ای حضرت فرمود این را برای این می‌گفتند که میدانستند که بعضی از دل‌ها بعد از هدایت میل بیاطل می‌کند و ایضا آیات و اخباری که دلالت می‌کند بر آنکه مؤمن یا شیعه بجهنم نمی‌روند چگونه بآنها مغرور میشوند و حال آنکه مؤمن و شیعه و محب منعی بسیار دارد چنانکه بعد از این انشاء الله مذکور خواهد شد چه میدانی که در آن احادیث بچه معنی وارد شده است و آن معانی در تو حاصل هست یا نیست و ایضا مگر حسرت و زیانکاری آخرت منحصر در عذاب و عقوبت است و حرمان از الطاف خاصه الهی و درجات عالیه غیر متناهی و مهجوری از قرب و رضای جناب سبحانی بس است از برای حسرت ابدی و مانند حیوانات در مراتع بهشت چریدن بس نیست از برای اهتمام در طاعات و ترک منهیات و اگر خوف بر تو غالب باشد اگر خوفی است که تو را باعث بر عمل میشود و ز اجر از مناهی می‌گردد آن بهترین احوال است و اگر خوفی است که مورد سوء ظن بحق تعالی و کرم او گردد و آدمی را در دعاء و در عمل سست گرداند از جمله گناهان کبیره است و اگر تو را چنین حالتی عارض گردد در آیات رحمت و احادیث رجاء تفکر نمائی و در وقت احتضار و نزدیک بآن غلبه رجاء بر خوف بهتر است.

فصل نوزدهم در بیان معانی ایمان و اسلام و کفر و ارتداد است و احکام آنها

بدان که خلاف است در معنی ایمان و اجرای آن و مشهور میان متکلمین آنست که ایمان در لغت بمعنی تصدیق و باور داشتن است و در حقیقت شرعی آن خلاف کرده‌اند و خلاصه سخن در این باب آنست که ایمان یا از افعال قلوب است و بس یا از افعال جوارح است و بس یا از هر دو است اول که اقرار بقلب تنها باشد مذهب اشاعره است و جمع کثیری از شیعه امامیه و خواجه نصیر در فصول بآن قائل شده است لیکن در معنی تصدیق اختلاف کرده‌اند اصحاب ما گفته‌اند که علم است و اشاعره گفته‌اند بستن قلب است بر آنچه معلوم شود از خبر دادن مخبر و آن امر کسی است که ثابت میشود باختیار تصدیق‌کننده و لهذا ثواب بر آن مترتب

میشود بخلاف علم و حق الیقین، ص: ۵۳۵ معرفت که گاه هست که بی اختیار و کسب حاصل میشود مانند بدیهیات و بعضی در توضیح این سخن گفته‌اند که تصدیق آنست که باختیار خود نسبت دهی صدق را بخبر دهنده پس اگر آن علم در دل تو بیفتد بی اختیار تصدیق نخواهد بود هر چند معرفت باشد و بطلان این سخن ظاهر است و بر اصحاب این مذهب لازم می‌آید که اکثر کفار که علم بحقیقت محمد صلی الله علیه و آله داشتند و انکار میکردند بحسب ظاهر مؤمن باشند و این مخالف اجماع و آیات بسیار است چنانکه در وصف کفار گفته است پس چون آمد بسوی ایشان آیات ما بیناکننده انکار کردند و گفتند این جادوئیست هویدا پس فرموده است وَ جَحَدُوا بِهَا وَ اسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ یعنی انکار کردند آنها را و حال آنکه یقین کرده بود بآنها نفسهای ایشان و ایضا فرموده است پس چون آمد بسوی ایشان آنچه را که میدانستند کافر شدند بآن پس باید تصدیق قلبی مشروط باشد بعدم انکار بدون تقیه و ضرورت چنانچه مشروط است بآنکه فعلی از او صادر نگردد که موجب کفر او باشد مانند انداختن مصحف در قاذورات و امثال آن چنانکه دانستی با آنکه گوئیم مراد از تصدیق آنست که باور دارد و دین خود قرار دهد و عازم بر اظهار آن باشد در غیر حالت ضرورت و اگر دویم باشد که فعل جوارح تنها باشد یا تلفظ بشهادتین تنها و آن مذهب کرامیه است از سنیان که می‌گویند هر که شهادتین را بگوید مؤمن است هر چند در دل انکار کند دلالت بر بطلان این مذهب میکند اجماع امامیه و قول حق تعالی که گفتند اعراب که ما ایمان آورده‌ایم بگو یا محمد صلی الله علیه و آله و سلم که ایمان نیاورده‌اید و لیکن بگوئید مسلمان شده‌ایم و هنوز داخل نشده است ایمان در دلها یا مراد جمیع افعال جوارح است از طاعات واجبه و مستحبه همه و این مذهب خوارج است و قاضی عبد الجبار و بعضی از معتزله نیز قائل شده‌اند یا عبارتست از جمیع افعال جوارح از واجبات و ترک محرمات و آن مذهب ابو علی جبائی و ابی هاشم و اکثر معتزله بصره است و اگر سیم باشد که افعال قلوب و جوارح هر دو باشد پس یا عبارتست از اعتقادات و جمیع طاعات جوارح و این قول محدثانست و جمعی از عامه و بسیاری از احادیث عامه و خاصه بر این دلالت میکند و از بعضی از آیات که در صفات مؤمنان وارد شده است نیز مستفاد میشود و ایشان می‌گویند ایمان تصدیق بدل است و اقرار بزبان و عمل بارکان و اعضاء و جوارح و بر خصوص این مضمون احادیث بسیار وارد شده است و شیخ مفید باین قائل شده است بآنکه عبارت است از اعتقاد بدل و اقرار بزبان و این مذهب خواجه نصیر است در تجرید پس در این باب هفت مذهب است و سه مذهب است که حق الیقین، ص: ۵۳۶ علمای امامیه بآن قائل شده‌اند و بعضی از آیات و اخبار دلالت بر اول میکنند و بعضی بر ششم و بعضی بر هفتم و بعضی دلالت بر بعضی از مذاهب دیگر نیز می‌کند و جمع میان آنها یکی از چند وجه میتوان کرد: وجه اول آنکه قائل شویم بآنکه ایمان را در لسان شرع بر چند معنی اطلاق میکنند (اول) عقاید حقه است یا ترک کبایر و فعل فرایض که ترک آنها داخل گناهان کبیره است مانند نماز و زکاة و روزه و حج و جهاد و امثال اینها و این معنی از بسیاری از اخبار صحیح و معتبره ظاهر میشود (دویم) عقاید حقه با فعل جمیع واجبات و ترک جمیع محرمات و این نیز از بعضی از اخبار ظاهر میشود (سیم) یقین بعقاید حقه بر وجه کمال با فعل واجبات و سنن نبویه و ترک محرمات و مکروهات (چهارم) محض عقاید ضروریه با عدم انکار آنها یا اقرار بآنها با عدم تقیه چنانچه سابقا مذکور شد و اکثر احادیث دلالت بر معنی اول میکند چنانچه از حضرت امام رضا علیه السلام منقولست که اصحاب کبایر نه مؤمنند و نه کافر بلکه محل شفاعتند و مسلمانند و در احادیث بسیار وارد شده است که تارک الصلاة کافر است و مانع الزکاة و تارک حج کافرند و زانی در وقت زنا مؤمن نیست و شارب الخمر در وقت شراب خوردن مؤمن نیست و دزد در وقت دزدی مؤمن نیست و آنکه روح ایمان در وقت زنا از او مفارقت میکند و چون فارغ میشود یا توبه میکند باز عود میکند و ثمره‌ای که بر این ایمان مترتب میشود عدم استحقاق مذلت و اهانت و عقوبت و عذابست در دنیا و آخرت زیرا که کسی که اجتناب کند از کبیره گناهان صغیره او مکفر است و مغفور است بنص قرآن (دویم) عقاید حقه است با فعل جمیع واجبات و ترک جمیع محرمات چنانچه در بسیاری از احادیث سلب ایمان شده است از جمعی که مرتکب غیر کبیره باشند از گناهان یا تارک غیر فریضه باشند از واجبات و ثمره این ایمان ملحق شدن بمقربانست و حشر با صدیقان یا تضاعف ثوابات و رفع درجات

(سیم) عقاید حقه است با یقین بر وجه کمال و فعل واجبات و مستحبات و ترک جمیع محرمات و مکروهات و اتصاف بصفات حسنه و تهذیب نفس از اخلاق ذمیمه چنانکه در صفات مؤمن و صفات شیعیان آیات سوره مؤمنان و غیر آن وارد شده است و این ایمان مخصوص انبیاء و اوصیاء است چنانکه در اخبار بسیار تفسیر مؤمن و مؤمنین به امیر المؤمنین علیه السلام و ائمه طاهرین شده است و در تفسیر قول حق تعالی و مَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ یعنی ایمان نمی‌آوردند اکثر ایشان بخدا مگر آنکه ایشان مشرکند احادیث بسیار وارد شده است که جمیع معاصی خدا بلکه اعتماد بر غیر جناب اقدس الهی داخل است در این شرک حتی اعتماد کردن در حفظ عدد رکعات نماز حق الیقین، ص: ۵۳۷ بر گردانیدن انگشت از انگشت بانگشت و ثمره ایمان آنها است که از برای انبیاء و اوصیاء وارد شده است از درجات کمال و قرب نزد خدا و شفاعت کبری و الهامات حقتعالی و مراتبی که عقل از ادراک آنها قاصر است (چهارم) محض عقاید حقه است بدون اعمال مطلقاً و ثمره‌ای که بر آن مترتب میشود در دنیا امان یافتن است در جان و مال و عرض از کشته شدن و اخذ اموال و اسیر شدن و اهانت و مذلت مگر آنکه فعلی از او صادر شود که مستحق کشته شدن یا سنگسار کردن یا تعزیر گردد و در آخرت آنکه اعمالش صحیح است فی الجمله گو بدرجه قبول نرسد و او را از عذاب نجات دهد گو مستحق ثواب نباشد یا باشد فی الجمله اما مستحق درجات عالیّه نباشد و مخلد در جهنم نباشد و بنا بر یک قول مطلقاً داخل جهنم نشود گو در برزخ و قیامت عقوبت‌ها بر او وارد شود بنا بر خلاف قولین اما البته مخلد در جهنم نباشد و مستحق عفو و شفاعت باشد در قیامت و اکثر متکلمین امامیه ایمان را بر این معنی اطلاق کرده‌اند یا باقرار ظاهری یا بشرط عدم انکار از روی عناد چنانچه دانستی در ضمن نقل اقوال و بر هر تقدیر مشروط است بآنکه فعلی که موجب ارتداد او باشد از او صادر نشود چنانکه مذکور شد و در کفری که مقابل این ایمانست داخلند جمیع فرق ارباب مذاهب باطله از کفار و منافقین و مشرکین و سنیان و سایر فرق شیعه از زیدیه و فطحیه و واقفیه و کیسانیه و ناووسیه و هر که غیر شیعه اثنا عشریه است زیرا که ایشان مخلد در جهنم‌اند چنانچه سابقاً مذکور شد (پنجم) آنست که تکلم بشهادتین بکند و انکار امری که ضروری دین اسلام است ظاهراً نکند و فعلی که مستلزم استخفاف بدین اسلام باشد از او صادر نشود و اگر چه در دل اعتقاد باینها نداشته باشد و هر چند اعتقاد بهمه ائمه نداشته باشد و اظهار آن هم نکند و ثمره این ایمان بنا بر مشهور آنست که جان و مالش محفوظ باشد و او را نکاح توان کرد و مستحق میراث مسلمانان باشد و سایر احکام ظاهره مسلمانان جاری باشد بنا بر مشهور اما در آخرت هیچ بهره‌ای ندارد و هیچ عمل از اعمال او مقبول نیست و مثل سایر کفار است بلکه از بعضی از آنها بدتر است و منافقان نیز در این ایمان داخلند و باین وجه جمع میان جمیع آیات و اخبار میتواند شد و در هر مقام مناسب آن مقام بر یکی از آن معانی محمول خواهد شد. وجه دوم آنست که ایمان عبارت از اصل عقاید حقه باشد اما مشروط باشد باعمال و باین وجه جمع میان بعضی از آیات و اخبار میتواند شد اما بدون انضمام با وجه اول چندان فائده نمی‌بخشد. وجه سیم آنست که ایمان محض عقاید حقه باشد و آنچه در اخبار وارد شده است که حق الیقین، ص: ۵۳۸ دلالت بر دخول اعمال باشرط اعمال و ترک مناهی و اخلاق میکند محمول بر کمال ایمان باشد و مراتب کمال ایمان بسیار است و آیات و اخبار مختلفه محمول بر این مراتب است و اکثر علمای امامیه بر این وجه میان آیات و اخبار جمع کرده‌اند و این وجه اگر چه نزدیک است بوجه ثانی اما حمل بر وجه اول انسب و الیق است. وجه چهارم آنست که گوئیم ایمان اصل اعتقاد است و اعتقاد و ایمان در تزیید می‌باشد و باعمال و طاعات کامل میگردد تا بمرتبّه یقین میرسد و یقین نیز مراتب بسیار دارد و هر مرتبه‌ای از مراتب ایمان و یقین لازمی چند و شواهد بسیار از اعمال و عبادات دارد مثل آنکه شخصی در خانه‌ای نشسته باشد طفلی بیاید و بگوید شیری متوجه است و باین خانه می‌آید البته اندک خوفی در نفس او بهم میرسد اما چندان اعتناء نمی‌کند و اگر دیگری بیاید و همین سخن را بگوید اعتقادش بیشتر میشود و حذر بیشتر میکند و هر چند خبر باو بیشتر میرسد و قراین بیشتر بر او ظاهر میگردد خوف و هراس او بیشتر ظاهر میشود و بتدبیر دفع او بیشتر بر می‌آید تا آنکه بحدی میرسد که شیر را از دور می‌بیند در این وقت بی‌تابانه بر می‌جهد و می‌گریزد بلکه از بامهای بلند خود را بزیر می‌افکند و همچنین در مراتب ایمان بثواب و

عقاب هر چند ایمانش کاملتر میشود شوقش باموری که موجب ثواب است و حذرش از اموری که موجب عقاب است زیاده می‌گردد پس معلوم شد که اعمال شواهد آثار و ایمانند چنان که از حضرت صادق علیه السلام منقولست که حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمود که ایمان بآراستن خود و آرزوها درست نمیشود ایمان آنست که صاف و خالص باشد در دل و اعمال آن تصدیق آن کنند و گواهی بر حصول آن در دل بدهند. بدان که حیات بدنی آدمی چنانچه بقلب است حیات روحانی و ایمان نیز بقلب است چنانچه بینائی و شنوائی ظاهری بگوش و چشم سراسر است بینائی و شنوائی روحانی آدمی به چشم و گوش دل است و کسی که حیات ایمان ندارد مرده است و از مرده بدتر است چنانکه حقتعالی در حق کافران فرموده است که ایشان مرده‌اند و زنده نیستند و فرموده است در حق ایشان که دیده‌های سر ایشان کور نیست و لیکن دیده‌های دل‌هائی که در سینه‌های ایشانست کور است و این بسبب آنست که حیات عبارت از امری است که منشأ علم و قدرت باشد و آثار بر آن مرتب شود و حیات ظاهری منشأ علوم محسوسه میشود که در دو روزه دنیای فانی بکار او آید و حیاتی که بعلم و معرفت حاصل میشود ابد الابد باقی است و آثارش معنوی است و موجب معرفت و قرب الهی است و چشم و گوش دل را می‌گشاید و الهامات ربانی بگوش جانش حق الیقین، ص: ۵۳۹ میرسد و اشیاء را بنور خدائی میبیند که «المؤمن ينظر بنور الله إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ» و پیوسته با ملائکه ربانی همراه است و در میان مقربان حقتعالی ممتاز است و این بمنزله خانه‌ای است که روزنها دارد از قوی و مشاعر چون چراغ ایمان در دل افروخته شود نورش از جمیع روزنها ساطع میشود هر چند آن چراغ افروخته‌تر و پر نورتر میشود انوار و آثارش از روزنها و درها بیشتر ظاهر می‌گردد. و بدان که قلب را بر هر دو معنی اطلاق میکنند یکی بر شکل صنوبری که در پهلوی چیست و دیگری بر نفس ناطقه انسانی و بدان که حیات بدن آدمی بروح حیوانی است و روح حیوانی بخار لطفی است که حاملش خون است و منبعش قلب است و از قلب بدماغ متصاعد میشود و از آنجا بواسطه عروق بجمیع اعضاء و جوارح سرایت میکند و نفس ناطقه چون کمالات و استعدادات و ترقیات آن موقوف است بر بدن و آلات آن و باین جهت با آنکه از عالم قدس است تعلقی باین بدن کثیف بهم میرساند اولاً بجیزی که باعث حیات بدن است و منشأ ادراکات جزئی است که روح حیوانی است تعلق می‌گیرد و چون منبع آن قلب است بقلب زیاده از اعضای دیگر تعلق می‌گیرد لهذا تعبیر از نفس در اکثر آیات و اخبار بقلب واقع شده است و مدار صلاح و فساد بدن بر قلب باین معنی است و هر صفتی که در نفس حاصل میشود از علوم و سایر کمالات باین بدن و جمیع اعضاء و جوارح سرایت میکند و چندان که آن صفت در نفس کاملتر میشود اثرش در بدن بیشتر ظاهر میشود چنانچه روح بدنی هر چند ماده‌اش در قلب صنوبری بیشتر بهم میرسد قوت اعضاء و جوارح بیشتر ظاهر میشود مانند چشمه‌ای که نه‌رها از آن جدا کرده باشند هر چند آب در چشمه بیشتر بهم میرسد نه‌رها معمورتر می‌باشد و نه‌رهای بسیار از دل صنوبری بجمیع بدن جاری می‌گردد و جداول بیشمار از دل روحانی بر قوی و مشاعر بدنی روان می‌شود و قسام حقیقی و بخشنده روزیهای جسمانی و روحانی در خور قابلیت و احتیاج هر یک از آنها قسمت می‌فرماید و این هر دو چشمه از دریای نامتناهی پیوسته جاری است اما بنده را ضرور است که بتوفیق الهی موانع جریان را از این نه‌رها زایل گرداند و خس و خاشاک مواد جسمانی را که از اختلاط بدنی بهم میرسد و گل‌ولای شبهات شیطانی و شهوات نفسانی را از سر راه آنها زایل گرداند تا آنها را عین الحیوة جسمانی و روحانی بر وفق مدعا بتأیید حقتعالی جاری گرداند چنانکه از رسول خدا صلی الله علیه و آله منقولست که در آدمی پاره گوشتی هست که هرگاه آن سالم و صحیح باشد سایر بدن صحیح است و هرگاه آن بیمار و فاسد باشد سایر بدن بیمار و فاسد است و آن دل آدمی است و بروایت دیگر حق الیقین، ص: ۵۴۰ فرمود که هرگاه دل پاکیزه است جمیع بدن پاکیزه است و هرگاه خبیث است تمام بدن خبیث است. و از حضرت باقر علیه السلام منقولست که دلها بر سه قسمند (یکدل) سرنگون است و هیچ خیر در آنجا نمی‌کند و آن دل کافر است و (یکدل) آنست که خیر و شر هر دو در آن می‌آید هر یک قوی‌تر است بر دل غالب می‌گردد و (یکدلیست) که گشاده است و در آن چراغی از نور الهی روشن است که پیوسته نور از آن ساطع است و هرگز نورش بر طرف نمیشود و آن دل مؤمن است. و از حضرت امام جعفر صادق

علیه السّلام منقولست که منزله قلب از بدن آدمی بمنزله امام است بسایر خلق نمی‌بینی که جمیع اعضاء و جوارح بدن لشکری‌های دلند و همه از جانب او متحرکند و مردم را خبر میدهند از احوال آن و هر چه دل اراده کند فرمان او را قبول میکنند همچنین امام بمنزله جان عالم است و باین نحو میباید او را اطاعت کنند و تابع او باشند و حضرت امام زین العابدین علیه السّلام فرمود که بنده را چهار چشم میباید دو چشم در سر او است که امور دنیای خود را بآنها می‌بیند و دو چشم در دل او است که امور آخرت خود را بآنها می‌بیند پس بنده که خدا خیر او را خواهد دو چشم دل او را بینا میگرداند که امور غائبه را بآنها می‌بیند و عیبهای خود را بآنها می‌بیند و اگر کسی شقی و بد عاقبت باشد چشم دلش کور میشود و حضرت صادق علیه السّلام فرمود که دل را دو گوش است روح ایمان در یک گوشش خیرات و طاعات را میدمد و شیطان در گوش دیگرش بدیها و شبهها و شرور را تلقین مینماید پس هر یک که بر دیگری غالب شده میل به آن میکند و حضرت صادق علیه السّلام فرمود که پدرم میفرمود هیچ چیز دل را فاسد نمی‌گرداند مانند گناه بدرستی که دل مرتکب گناه نمیشود تا وقتی که گناه بر آن غالب میشود و آن را سرنگون میکند که چیزی در آن قرار نمیگیرد و ایضا از آن حضرت منقولست که حقتعالی بحضرت موسی علیه السّلام وحی فرمود که مرا در هیچ حال فراموش مکن که ترک یاد من موجب قساوت و سنگین دلی است و از حضرت امیر علیه السّلام منقولست که آب دیده خشک نمیشود مگر بسبب قساوت قلب و قساوت نمیباشد مگر به بسیاری گناهان و در این باب احادیث بسیار است و این رساله گنجایش زیاده از این ندارد پس باین تحقیق معلوم شد که اصل ایمان امری است قلبی و از اعمال دلست و مراتب مختلفه دارد و بهر مرتبه قدری از اعمال و اخلاق حسنه مترتب میشود و اینها آثار آن ایمان و شواهد حصول آنند و باین وجه جمع میان آیات و اخبار متواتره میتوان کرد حق الیقین، ص: ۵۴۱ و در این مقام بیان چند معنی ضرور است اول آنکه خلاف است که ایمان قابل زیادتی و نقصان هست یا نه و اکثر متکلمین گفته‌اند ایمان عبارت از یقین بعقاید ایمانیست و آن قابل زیادتی و نقصان نیست و بعضی این خلاف را فرع خلاف در معنی ایمان قرار داده‌اند و گفته‌اند آنها که اعمال را جزء ایمان میدانند معلوم است که بنا بر مذهب ایشان بزیادتی اعمال زیاد و بکمی اعمال کم میشود و آنها که ایمان را عقاید بحث میدانند میگویند که قابل زیادتی و نقصان نیست و آیات و اخباری که دلالت بزیادتی و نقصان میکنند تأویل میکنند که مراد بزیادتی کمال ایمان و بنقصان کمال آنست و بنا بر تحقیقی که سابقا مذکور شد میتواند بود که در اصل یقین و ایمان زیادتی و نقصان بهم رسد چنانچه حقتعالی در قصه ابراهیم علیه السّلام گفته است که سؤال کرد از حقتعالی که پروردگارا بمن بنما که چگونه زنده میکنی مرده‌ها را حق تعالی فرمود که آیا ایمان نداری گفت بلکه دارم و لیکن میخواهم دل من مطمئن گردد و ایضا در وصف مؤمنان فرموده است که هرگاه خوانده شود بر ایشان آیات ما زیاد میگردد ایمان ایشان و باز فرموده است زیاد شد ایشان را ایمان با ایمان ایشان و از این باب دلایل در آیات و اخبار بسیار است و ایضا معلوم است که ایمان و یقین امثال ما مثل یقین رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه (ع) نیست و حضرت امیر علیه السّلام فرمود که اگر پرده گشوده شود یقین من زیاده نخواهد شد و معلوم است که این معنی مخصوص آن حضرت است و امثال او و از حضرت صادق علیه السّلام منقول است که روزی جناب رسول خدا صلی الله علیه و آله در مسجد نماز صبح گذارد پس نظر کرد بسوی جوانی که او را حارثه بن مالک میگفتند دید که سرش از بسیاری بی‌خوابی بزیبر می‌آید و رنگش زرد شده است و بدنش نحیف گشته است و چشمهایش در سرش فرو رفته است از او پرسید که بر چه حال صبح کرده‌ای و چه حال داری گفت صبح کرده‌ام با یقین حضرت فرمود که بر هر چیز که دعوی کنند حقیقتی و علامتی هست حقیقت یقین تو چیست گفت حقیقت یقین من آنست که مرا پیوسته محزون و غمگین و شبها مرا بیدار میدارد و در روزهای گرم مرا بروزه میدارد و دل من از دنیا رو گردانیده و آنچه در دنیا است مکروه دل من گردیده و یقین من بمرتبه‌ای رسیده است که گویا میبینم عرش خداوند کریم را که برای حساب نصب کرده‌اند و خلائق همه محشور شده‌اند و گویا من در میان ایشانم و گویا می‌بینم اهل بهشت را که تنعم مینمایند ایشان در بهشت و بر کرسیها نشسته تکیه کرده‌اند و با یکدیگر مصاحبت میکنند و گویا می‌بینم اهل جهنم را که

در میان جهنم معذبند و استغاثه حق الیقین، ص: ۵۴۲ و فریاد میکنند و گویا زفیر و آواز جهنم در گوش من است پس حضرت باصحاب خود خطاب فرمود که این بنده‌ایست که خدا دل او را بنور ایمان منور گردانیده پس بحارثه خطاب فرمود که بر این حال که داری ثابت باش گفت دعا کن که خدا شهادت را روزی من گرداند حضرت دعا نمود بعد از چند روز دیگر حضرت او را بجهاد فرستاد بجانب مؤته و بعد از نه نفر او شهید شد و آیات و اخباری که دلالت میکند بر این مطلب بسیار است. (دویم) در بیان اجزاء ایمان قلبی است خواجه نصیر در قواعد العقائد گفته است که اصول ایمان نزد شیعه سه چیز است تصدیق بوحدانیت خدا در ذات او و تصدیق بعدل در افعال او و تصدیق پیغمبری پیغمبران و تصدیق بامامت ائمه علیهم السّلام بعد از پیغمبران و از این کلام ظاهر میشود که تصدیق بضروریات دین اسلام در ایمان معتبر نیست و حال آنکه اجماعی ایشانست که انکار ضروری دین موجب کفر است مگر آنکه آن را داخل تصدیق نبوت دانند زیرا که انکار آن مستلزم انکار نبوت است همچنانکه استخفاف بکعبه و قرآن مجید و امثال اینها را از این جهت کفر میدانند و حق این است که آنچه از ضروریات دین اسلام باشد ایمان بآن واجب است و انکار بآن کفر است مگر آنکه کسی باشد که تازه مسلمان شده باشد و هنوز اطلاع بر ضروریات دین اسلام بهم نرسانیده باشد و شهید ثانی قدس سرّه فرموده است که معارفی که بآنها ایمان حاصل میشود پنج اصل است: (اصل اول) معرفت حق جل و علا است و مراد بآن تصدیق جازم ثابت است به آنکه خداوند عالمیان موجود است و ازلی و ابدی است و واجب الوجود بالذاتست یعنی وجود او مقتضای ذات قدیم او است بی آنکه محتاج بعلتی بوده باشد و آنکه تصدیق نماید بصفات کمالیه ثبوتیه او و منزه داند او را از آنچه لایق عظمت و جلال او نباشد از صفات مخلوقات و ممکنات و در عدد صفات کمالیه الهی اختلاف کرده‌اند خواجه نصیر در تجرید گفته است هشت صفت است علم و قدرت و حیات و اراده و ادراک و کلام و صدق و سرمدی بودن و بعضی ادراک و صدق را انداخته‌اند و بجای آنها سمیع و بصیر بودن را اضافه کرده‌اند و بجای سرمدیه بقاء گفته‌اند علامه در بسیاری از کتب کلامیه‌اش گفته است قدرت است و علم و حیات و اراده و کرامت و ادراک و ازلی بودن و ابدی بودن و کلام و صدق. (دویم) تصدیق بعدل و حکمت خدا است و عدل آنست که ظلم نمی‌کند و امری که عقلا قبیح است از او صادر نمیشود و اخلاص نمی‌کند بوعده خود در اموری که بخود واجب گردانیده است و حکمت آنست که فعل عبث از او صادر نمیشود و کارهای او همه منوط حق الیقین، ص: ۵۴۳ بحکمت است. (سیم) تصدیق بنبوت محمد صلی الله علیه و آله و سلم است و بجمیع آنچه آن حضرت آورده است تفصیلا در آنچه معلوم باشد تفصیلا و اجمالا- در آنچه اجمالا- معلوم باشد و گفته است که بعید نیست که تصدیق اجمالی بجمیع آنچه آن حضرت آورده است کافی باشد در تحقیق ایمان و اگر مکلف قادر باشد بر علم آنها تفصیلا واجب است علم بتفصیل آنچه آن حضرت آورده از شرایع از برای عمل بآن و اما تفصیل آنچه خبر داده است بآن از احوال مبدأ و معاد مثل تکلیف عبادات و سؤال قبر و عذاب آن و معاد جسمانی و حساب و صراط و بهشت و دوزخ و میزان و پرواز کردن نامه‌های اعمال و سایر اموری که بتواتر معلوم شده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله خبر داده است بآنها آیا تصدیق بتفصیل آنها معتبر است در تحقیق ایمان جمعی از علماء تصریح کرده‌اند بآنکه تصدیق بآنها مفصلا معتبر است در تحقیق ایمان پس گفته است ظاهر آنست که تصدیق بآنها اجمالا کافی باشد باین معنی که اگر مکلف اعتقاد کند که هر چه پیغمبر بآن خبر داده است حق است بحیثیتی که هر وقت نزد او ثابت شود جزئی از جزئیات آنها تفصیلا تصدیق بآن نماید مؤمنست هر چند هنوز بر تفصیل آن جزئیات مطلع نشده باشد و مؤید اینست آنکه اکثر مردم را در صدر اول علم باین تفصیل نبود بلکه بعد از آن بتدریج مطلع میشدند با آنکه از اول حال که تصدیق بوحدانیت و رسالت میکردند تا وقتی که بر همه آنها مطلع شوند حکم بایمان ایشان میکردند بلکه حال اکثر مردم در جمیع اعصار این است هم چنانکه مشاهد است از احوال مردم پس اگر ایمان تفصیلی در اول حال معتبر باشد لازم می‌آید که اکثر اهل ایمان از ایمان بدر روند و این بعید است از حکمت خداوند عزیز حکیم بلی علم بآنها از مکملات ایمانست و گاه هست که واجب میشود علم آنها از جهت محافظت احکام شریعت از نسیان و دوری از شبهه‌های گمراه کنندگان و داخل نکردن آنچه در

دین داخل نیست در آن پس این سبب دیگر است از برای وجوب آن نه از این جهت که ایمان موقوف است بر آن و آیا معتبر است در تحقیق ایمان تصدیق بعصمت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و طهارت او و آنکه او خاتم پیغمبرانست و بعد از او پیغمبری نیست و غیر اینها از احکام پیغمبری و شرایط آن از کلام بعضی از علماء ظاهر میشود که معتبر است و دور نیست که تصدیق اجمالی کافی باشد. مؤلف گوید اگر چه ظاهرش آنست که در حکم بایمان کسی که غیر ایمان باصول خمسۀ تفصیلاً و بسائر ما جاء به النبی اجمالاً کافی باشد اما شرط است که منکر ضروری از ضروریات حق الیقین، ص: ۵۴۴ دین اسلام نشود زیرا کسی که در میان مسلمانان نشو و نما کرده باشد نمیشود که بر اینها مطلع نشده باشد مثل نماز و روزه ماه مبارک رمضان و حج بیت الله و اگر کسی باشد که در حق او جهل باینها ممکن باشد حکم بکفر او نمیکند و بعد از القای باو اگر قبول نکرد مرتد خواهد بود چنانچه بعد از این ان شاء الله مذکور خواهد شد پس گفته است. (چهارم) تصدیق بدوازده امام است بعد از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و این اصل مخصوص فرقه امامیه است و از ضروریات مذهب ایشانست زیرا که مخالفان امامت را از فروع مذهب میدانند نه از اصول و شرطست که تصدیق کنند بآنکه ایشان امامند که هدایت میکنند مردم را بحق و انقیاد ایشان در اوامر و نواهی بر همه خلق واجب است زیرا که غرض از حکم به امامت ایشان همین است و اما تصدیق بآنکه ایشان معصومند از گناهان صغیره و کبیره و از صفات ذمیمه و آنکه ایشان به نص خدا منصوبند نه باختیار مردم و آنکه حافظ شرع حضرت رسولند و عالمند بآنچه صلاح امت در آنست از امور معاش ایشان و معاد ایشان و آنکه علم ایشان از رأی و اجتهاد نیست بلکه بعنوان یقین است که اخذ کرده‌اند از کسی که بهوا و خواهش نفس سخن نمیگفت و آنچه میگفت وحی الهی بود و هر امامی از امام سابق اخذ کرده است با نفسهای قدسی که ایشان داشتند و بعضی علوم لدنی بود که از جانب حقتعالی بر ایشان فایز می‌شد یا بجهات دیگر که موجب یقین ایشان می‌گردید همچنانکه در احادیث وارد شده است که ایشان محدث بودند یعنی ملکی با ایشان بود که هر چیز را بآن محتاج میشدند ملک بایشان القاء میکرد و در دل ایشان علوم الهی نقش می‌شد و آنکه هیچ عصری خالی از یکی از ایشان نمیباشد و الا زمین با اهلش فرو روند و آنکه بتمام شدن ایشان تمام میشود و زیاده بر ایشان نمیباشد و آخر ایشان مهدی علیه السلام است و او زنده است و چون از جانب خدا مرخص شود ظاهر خواهد شد آیا در تحقق ایمان اعتقاد بجمیع این مراتب شرط است یا اعتقاد به امامت ایشان و وجوب اطاعت ایشان کافی است آن دو وجه که در نبوت گفتیم در اینجا نیز جاری است و میتوان ترجیح داد قول اول را بآنکه آنچه دلالت بر امامت ایشان میکند دلالت بر جمیع اینها میکند خصوصاً عصمت ایشان که بعقل و نقل هر دو ثابت شده است و بعید نیست قول دیگر که اکتفا کنیم در ایمان باعتقاد امامت و وجوب اطاعت همچنانکه از احادیث ظاهر میشود که جمعی از راویان که در اعصار ائمه بوده‌اند از شیعیان اعتقاد بعصمت ایشان نداشته‌اند بلکه ایشان را از علمای نیکوکار میدانسته‌اند چنانچه از رجال کشی ظاهر میشود و مع ذلک ائمه (ع) حکم بایمان بلکه بعدالت ایشان میکردند و آیا کافی است هر شخصی را که حق الیقین، ص: ۵۴۵ امامان گذشته را تا امام زمان خود بدانند هر چند امامت باقی ائمه را نداند ظاهر آنست که کافی باشد و در بسیاری از کتب و احادیث در رجال روایات هست که دلالت میکند بر این و وجوب اعتقاد بدوازده امام نسبت بجمعی است که بعد از امامت جمیع ائمه بوده باشند مثل مردم زمان غیبت. مؤلف گوید که حکم عامی که شیخ زین الدین فرموده‌اند در مسئله اولی از هیچ طرف نزد فقیر درست نیست اما آنکه اعتقاد بامامت و وجوب اطاعت کافی است بی‌وجه است زیرا که بسیاری از صفات ائمه هست که از ضروریات دین شیعه امامیه شده است و بحد ضرورت رسیده است که ائمه (ع) آن را فرموده‌اند و این نیز ضروری دین امامیه است که آنچه ایشان میفرمایند حق است و از جانب خدا و حضرت رسول صلی الله علیه و آله میگویند و اگر چنین نباشد امامت هر یک را بنص دیگری چگونه اثبات میکنند پس همچنانکه انکار ضروری دین اسلام متضمن تکذیب رسول است و آدمی را از اسلام بیرون میبرد همچنین انکار ضروری دین امامیه مستلزم انکار امامت ائمه است و آدمی را از تشیع بیرون میبرد پس کسی که انکار حلال بودن متعه کند چون از ضروری دین شیعه است از تشیع بدر می‌رود لهذا وارد شده است که شیعه ما نیست کسی که

متعّه را حلال نداند و همچنین عصمت ائمه علیه السّلام و آنکه بغیر ایشان امامی نخواهد بود و آنکه امام قائم زنده است و ظاهر خواهد شد و آنکه هیچ عصر خالی از یکی از ایشان نمیباشد و آنکه عالمند بجمیع علوم که امت بآنها محتاجند و امثال اینها معلوم است که ضروری دین شیعه است پس باید که انکار اینها متضمن انکار امامت باشد و اما بعضی از امور که بر علماء و متبعان اخبار ظاهر باشد و بر بعضی ظاهر نباشد و بحد ضرورت نرسیده باشد انکار آنها موجب خروج از دین نیست مثل محدث بودن و سخن گفتن ملک با ایشان و نزول ملائکه و روح در شب قدر بر ایشان و بردن جسد آنها بعد از موت بآسمان و امثال اینها و آنچه فرموده است که از احادیث ظاهر میشود که بعضی از اصحاب ائمه به عصمت ایشان قائل نبوده‌اند اولاً ممکن است که در آن وقت ضروری دین نشده باشد و ایضا اگر آنها را میگوید که در باب جماعتی وارد شده است که اجماع صحابه بر جلالت ایشان شده است مثل زراره و ابو بصیر علماء آنها را اکثر تأویل کرده‌اند و قدح در سندهای آنها کرده‌اند و اگر صحیح باشد چون معصوم نیستند ممکن است که لغزشی باشد که از ایشان صادر شده باشد و مقرون بتوبه و عفو گردیده باشد و اگر آنها را میگوید که در حق غیر امثال این جماعت وارد شده است ایمان و عدالت ایشان ممنوع است و ائمه (ع) حق الیقین، ص: ۵۴۶ با نیک و بد مردم از برای مصالح ضروریه سلوک نیکو میکرده‌اند و آنچه در باب اعتقاد بامامت ائمه بعد گفته اعتقاد فقیر در آنجا تفصیل است بآنکه اگر امامت دوازده امام را با بعضی از ائمه بعد را از معصوم شنیده است یا بسند متواتر باو رسیده است واجب است که اعتقاد کند و الا اعتقاد بائمه بعد بر او لازم نخواهد بود و در قبر سؤال کردن از فاطمه بنت اسد از امامت حضرت امیر علیه السّلام محمول بر اینست پس فرموده است. (پنجم) اعتقاد بمعاد جسمانی است و اتفاق کرده‌اند مسلمانان بر اثبات آن و از ضروریات دین اسلام است و فلاسفه انکار آن کرده‌اند و بمعاد روحانی قائل شده‌اند پس بعد از ذکر بعضی از تحقیقات که سابقاً مذکور شد گفته است و اما عذاب قبر و آنچه از توابع معاد است که دلایل سمعیه بر آن دلالت کرده است از حساب و صراط و میزان و تطایر کتب و دوام عقاب کافر در جهنم و دوام نعیم مؤمن در بهشت پس شکی نیست در آنکه واجب است تصدیق به آنها اجمالاً برای آنکه امت اتفاق دارند بر آنها و اخبار متواتره بر آنها وارد شده است پس منکر آنها از ایمان بدر می‌رود و اما تصدیق به تفصیل آنها مثل آنکه حساب بچه نحو خواهد بود و صراط بچه صفت خواهد بود و میزان محمول بر حقیقت است یا کنایه از عدالت است یا غیر اینها از تفصیلی که باخبار و احادیث رسیده است پس ظاهر آنست که جهل بآنها باعث قدح بایمان نباشد و هم چنین بودن جهنم در زیر زمین و بودن بهشت در بالای آسمان و امثال آنها سیم در معنی اسلام است و در اسلام خلاف است بعضی را اعتقاد آنست که اسلام و ایمان هر دو بیک معنی‌اند و بعضی گفته‌اند اسلام اقرار بشهادتین است با اعتقاد بآنها و عدم انکار ضروری از ضروریات دین اسلام و این در دنیا نفع میبخشد و در آخرت نفع نمی‌بخشد تا ایمان بجمیع عقاید حقه امامیه نیابد که عمده آنها اقرار بامامت ائمه اثنی عشر است و بعضی گفته‌اند اظهار کلمتین است گو به آنها هم اعتقاد نداشته باشد پس منافقان نیز در این داخلند و احکام ظاهری اسلام بر ایشان جاری میشود و بر اکثر معانی که سابقاً مذکور شد نیز اسلام را اطلاق میکنند حتی آنکه بر آن معنی که اعلای مراتب ایمانست اسلام اطلاق میکنند که اسلام بمعنی انقیاد در جمیع اوامر و نواهی باشد و ثمراتشان آنها است که در معنی ایمان مذکور شد اما هرگاه اسلام را مقابل ایمان اطلاق کنند یکی از این دو معنی که در این مقام ذکر کردیم مراد است. چهارم خلافت در آنکه آیا در ایمان یقین بمعارف ایمانی شرط است یا ظن قوی کافی است و ایضا خلاف است در آنکه آیا میباید ایمان بدلیل حاصل شود یا تقلید در آن حق الیقین، ص: ۵۴۷ جایز است و این دو خلاف نزدیکند بیکدیگر و ظاهر کلام علامه و اکثر علماء آنست که بدلیل و برهان میباید حاصل شود بلکه بعضی دعوی اجماع در آن کرده‌اند و استدلال کرده‌اند بآیات و احادیث بسیار که دلالت میکند بر نهی از متابعت ظن و معلوم است که اگر فروع در آنها داخل نباشد اصول دین داخل است و ایضا در بسیاری آیات مذمت تقلید واقع شده است و ایضا حق تعالی فرموده است نیستند مؤمنان مگر آنها که ایمان آورده‌اند بخدا و رسول او پس ارباب و شک نکرده‌اند و خواجه نصیر در فصول اکتفا کرده است بتصدیق ظنی در ایمان و قائلان اکتفاء بظن و تقلید استدلال

کرده‌اند باینکه در صدر اسلام متعارف نبوده است که در اول حال القای دلایل و براهین بر ایشان بکنند بلکه در اسلام ایشان اکتفاء باظهار اسلام و تکلم بکلمتین مینموده‌اند و ایضا لازم می‌آید که حکم کنیم بکفر اکثر مستضعفان از مسلمانان بلکه اکثر عوام که صاحب یقین نیستند و باندک تشکیکی متزلزل میشوند و دور نیست که این جماعت نیز داخل مستضعفین و اهل اعراف و مرجون لامر الله بوده باشند و بعضی گفته‌اند ضرور نیست که همه مردم معارف ایمانی را بدلائیل تفصیلیه بدانند و ترتیب اشکال منطقیه توانند کرد و بر دفع شبهات کفار و مخالفان قادر باشند بلکه واجب کفائی است که در میان مؤمنان جمعی باشند از علماء که دفع و رفع شبهه کفار و مخالفان توانند کرد و در ایمان اکثر خلق بس است که بدلائیل اجمالیه اصول دین را بدانند چنانچه حق تعالی در قرآن دلایل وجود صانع و توحید و سایر اصول دین را باین نحو القا فرموده - مرویست که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم از اعرابی پرسید که خدا را چگونه شناخته و بچه دلیل دانسته‌ای گفت پشکل شتر را در راهی که می‌بینم استدلال میکنم که شتری از این راه رفته و پی پا را که می‌بینم میدانم که آدمی از اینجا عبور کرده است یا این ستاره‌های روشن و زمین با این دریاها و کوهها دلالت نمیکند بر خداوند خیر حضرت فرمود بر شما باد بدین اعرابی و این مذهب در نهایت قوت است و کسی که رجوع میکند بآثار سلف و اخبار صدر اسلام میداند که هر که را مسلمان میکردند او را تکلیف باظهار عقاید میکردند و از برای اثبات نبوت معجزه مینمودند و ایشان را بعبادات و طاعات امر مینمودند و بتدریج ایمان ایشان کامل میشد باستماع آیات و استعمال طاعات تا بمرتب علم یقین میرسیدند و بدلیل دور و تسلسل که ماده تشکیک و تعطیل است ایشان را نمی‌بستند و لهذا می‌بینیم که بعضی از عباد و زهاد که ممارست این علوم ظاهر نکرده‌اند یقین ایشان کاملتر است از اکثر مدققین علماء که اکثر عمر خود را صرف شکوک و شبهات کرده‌اند و آثار ایمان و یقین در اعمال آنها ظاهرتر است از ایشان و هر چند مهارت ایشان در آن علوم بیشتر میشود آثار علم و لوازم آن از خشیت و غیر آن که آیات کریمه دلالت میکند بر آنکه آنها از لوازم ایمان و معرفت و علم است حق یقین، ص: ۵۴۸ از ایشان کمتر مشاهده می‌شود پس معلوم میشود که علم حقیقی آن نیست و راه تحصیلش راه دیگر است و در بعضی از کتب مبسوطه تحقیق این معانی بوجه شافی نموده‌ام و این رساله گنجایش ذکر آنها ندارد پنجم خلاف است در آنکه مؤمن بعد از آنکه متصف بایمان حقیقی در نفس الامر باشد آیا ممکن است که کافر باشد یا نه اکثر متکلمین عامه و خاصه را اعتقاد آنست که ممکن است که زایل شود بلکه واقع است و ظواهر بسیاری از آیات دلالت بر این میکنند چنانکه فرموده است آنها که کافر شدند بعد از ایمان ایشان پس زیاد کردند کفر خود را هرگز قبول نمیشود توبه ایشان و ایشانند گمراهان و ایضا فرموده است ای گروهی که ایمان آورده‌اید اگر اطاعت کنید فریقی از آنها را که کتاب بایشان داده شده است بر میگردانند شما را بعد از ایمان شما کافران و باز فرموده است إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدَوْا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ و باز فرموده است يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ - الخ و از این باب آیات بسیار است و نسبت بسید مرتضی و جمعی از متکلمین شیعه داده‌اند که ایمان حقیقی زایل نمیتواند شد و ارتدادی که از جمعی مشاهده میشود کاشف از آنست که پیشتر ایمان نداشته‌اند یا منافق بوده‌اند یا ایمان ایشان بمحض ظن بوده است و بمرتب یقین نرسیده بوده است و آیاتی که دلالت میکند بر امکان با وقوع کفر بعد از ایمان حمل کرده‌اند بر ایمان زبانی نه ایمان قلبی هم چنانکه حق تعالی در شأن بعضی گفته است که ایمان آورده‌اند بدنهانهای خود و ایمان نیاورده است دلهای ایشان و احکام خاصه که از برای مرتد واقع شده است از برای کسی است که متصف باشد در ظاهر شرع بارتداد و دلالت نمیکند بر آنکه در نفس الامر مرتد شده است گاه باشد در اصل کافر بوده باشد و اما به حسب ظاهر باقرار او حکم بایمان او کرده باشیم و بعد از ظهور کفر او حکم بارتداد کنیم و ممکن است که در اصل مؤمن بوده باشد نزد خدا و بر ایمان خود باقی بوده باشد و چون هتک حرمت شرع کرده است از برای عقوبت او شارع حکم بارتداد او کرده باشد که قواعد الهیه محفوظ بماند و کسی جرأت باین امور نکند چنین گفته‌اند بعضی از محققین متأخرین از جانب سید مرتضی و این بسیار بعید است و ظواهر آیات و اخبار را بمحض وجوه عقلیه و استبعادات وهمیه تأویل نمودن صورتی ندارد و اگر کسی در

حصول ایمان بظن اکتفا کند شبهه‌ای نیست در آنکه زوالش ممکن است و اگر یقین را در حصول ایمان شرط دانند باز ممکن است که از بعضی براهین عقلیه و قوانین منطقیه بهم‌رسیده باشد بطریان شبهات قویه که قدرت بر دفع آنها نداشته حق الیقین، ص: ۵۴۹ باشد زایل گردد بطریان ضد آن که شک باشد با ظن به نقیض آن و بعضی از جانب سید گفته‌اند که اگر کسی گوید که اگر تسلیم کنیم که زوال یقین واقعی ممکن نیست ممکن است که زوال ایمان بصدور افعالی باشد که موجب کفر است مانند سجده بت و استخفاف بمحرمات الهی جواب گوئیم که مسلم نداریم امکان صدور این افعال را از کسی که متصف بیقین مذکور باشد بلکه ممتنع بالغیر است هر چند بالذات ممکن باشد پس اگر این افعال از او صادر شود دلیل بر آنست که بآن یقین متصف نبوده و در دعوی خود کاذب بوده و حق آنست که اگر یقین کاملی بوده باشد که مخصوص مقربانست که بمرتبه حق الیقین رسیده باشد هم زوال آن یقین محال است و هم صدور این افعال از او محال است و اگر بمحض عدم تجویز احتمال نقیض باشد باعتبار دلیلی که بر آن قائم شده باشد هم زوال آن بشبهه و هم صدور آن فعل هر دو از او ممکن است چنانچه در احادیث بسیار وارد شده است در تفسیر قول حق تعالی *فَمُسِيَقَرٌّ وَمُسِيَوَدَّعٌ* که ایمان بر دو قسم است یک قسم ایمانیست که مستقر و ثابت است کوهها زایل میشود و آن زایل نمیشود و دیگر ایمانی است که بودیعه و عاریه سپرده‌اند که اگر خدا خواهد تمام میکند و اگر خواهد سلب میکند و کلینی بسند صحیح از حسین بن نعیم روایت کرده که بخدمت حضرت صادق علیه السلام عرض کردم که چرا چنین می‌تواند بود که مردی نزد خدا مؤمن باشد و ایمان او نزد خدا ثابت باشد و نقل کند حق تعالی او را از ایمان بسوی کفر حضرت فرمودند خدا عادل است و نخوانده است مردم را مگر بسوی ایمان نه بسوی کفر و نمیخواند احدی را بسوی کفر پس هر که ایمان آورد بخدا پس ثابت باشد ایمان او نزد خدا نقل نمیفرماید او را خدای عزّ و جلّ بعد از آن از ایمان بسوی کفر پس گفتم مردی کافر می‌باشد و کفر او نزد خدا ثابت شده است آیا او را نقل میفرماید از کفر بسوی ایمان فرمود که بدرستی که خدا خلق کرده است همه مردم را بر فطرتی که مجبول گردانیده است ایشان را بآن میدانند ایمان بشریعتی را و نه کفر بانکار شریعتی را پس خدا فرستاد رسولان را که بخوانند مردمان را بسوی ایمان باو پس بعضی را خدا هدایت کرد و بعضی را نکرد. مؤلف گوید که گویا مراد بفطرت آنست که قابل کفر و ایمان هر دو بودند و حاصل جواب آنست که حق تعالی خلق کرده است همه عباد را بر فطرتی که قابل ایمان هستند هر چند تفاوت داشته باشد قابلیات و استعدادات ایشان و حجت خود را بر همه تمام کرده است بارسال رسل و اقامه براهین و حجج و هیچ کس را در قیامت بر خدا حجتی نخواهد بود و احدی از ایشان مجبور نیستند بر کفر بحسب خلقت و نه بسبب تقصیر در هدایت و اقامت حجت لیکن بعضی حق الیقین، ص: ۵۵۰ مستحق هدایت خاصه از جانب حق و فیاض مطلق گردیده‌اند و اینها مؤید ایمان او میگردند و بعضی که بسوء اختیار و اعمال خود مستحق آن هدایت نگردیده‌اند کافر شده‌اند و مع ذلک باز مجبول و محبوبتر بر کفر نیستند و این معنی امر بین الامرین است که در اول رساله اشاره باین شد و محتملست که مراد از دو فقره آخر حدیث آن باشد که بعضی بآن هدایت عامه یافتند و بعضی هدایت نیافتند و این بطریق متکلمین است و معنی اول با بسیاری از اخبار موافق است و ایضا بسند صحیح از حضرت باقر علیه السلام مرویست که حقتعالی آفریده است خلقی را برای ایمان که هرگز از ایشان زایل نمیگردد و آفریده است خلقی را از برای کفر که هرگز از ایشان زایل نمیگردد و خلقی را در میان این دو حالت آفریده است و بعضی از ایشان ایمان را سپرده است اگر خواهد از برای ایشان تمام میکند و اگر خواهد که سلب کند از ایشان سلب میکند و بسند حسن از حضرت باقر علیه السلام منقولست که بنده‌ای هست که در صبح و شام کافر است و بنده‌ای هست که در صبح کافر است و در شام مؤمن و گروهی هستند که ایمان را بایشان عاریه داده‌اند و از ایشان سلب می‌کنند و ایشان را معارین مینامند و ایضا از عیسی قمری منقولست که گفتم من در دولت سرای حضرت صادق علیه السلام نشسته بودم و حضرت امام موسی علیه السلام کودکی بود و بره‌ای با خود داشت و بازی می‌کرد با او من بآن حضرت گفتم که ای کودک نمی‌بینی که پدرت با ما چه می‌کند ما را امر می‌کند بچیزی که بعد از آن نهی می‌کند قبل از این ما را امر کرد که ابو الخطاب را دوست داریم و الحال امر می‌کند که او

را لعنت کنیم حضرت در آن کودکی فرمود که خلق کرده است خداوند خلقی را برای ایمان که هرگز زایل نمیگردد و خلقی را از برای کفر که هرگز زایل نمیشود و خلقی را آفریده است در این میان که عاریه داده است بایشان ایمان را و ایشان را معارین میگویند هر وقت که خواهد ایمان را از ایشان سلب می‌کند و ابو الخطاب از آنها بود که ایمان را باو عاریه داده بودند عیسی گفت چون بخدمت حضرت صادق علیه السلام رفتم آن سؤال و جواب را بآن حضرت عرض کردم فرمود که او چشمه علم نبوت و پیغمبریت و بسند دیگر از حضرت صادق علیه السلام منقولست که حقتعالی مجبول گردانیده است پیغمبران را بر پیغمبری ایشان پس هرگز مرتد نمیشوند و بر نمی‌گردند و مجبول کرده است اوصیای پیغمبران را بر وصایت ایشان پس هرگز مرتد نمیشوند و مجبول کرده است بعضی از مؤمنان را بر ایمان که هرگز مرتد نمیشوند و بعضی از ایشان را ایمان بعاریه داده است و اگر دعا و الحاح بکند در دعاء بر ایمان خواهد بود و بسند معتبر روایت کرده است که آن حضرت فرمود بدرستی که حسرت و ندامت و ویل تمام ویل و عذاب برای کسی است که منتفع نشود به آنچه دیده و دانسته است و عمل حق الیقین، ص: ۵۵۱ نکند بعلم خود بمقتضای دین خود و نداند قدر دین خود را و نفع و ضرر آن را پرسیدند بچه چیز میتوان دانست که کی نجات خواهد یافت از این جماعت که دعوای تشیع می‌کنند فرمود که هر که کردارش موافق گفتارش باشد پس گواهی داده شده است از برای او بنجات و هر که فعلش با قولش موافق نباشد دین او عاریه است و باو امانت سپرده‌اند و در حدیث دیگر فرمود که حقتعالی خلق کرده است دل‌های مؤمنان را پیچیده بر ایمان حقتعالی اگر خواهد بشوراند آنچه در آن پنهان است از ایمان و ظاهر و نامی گرداند میریزد بر آن باران حکمت را و تخم علم را در آن میکارد و زراعت کننده آن و دهقان آن پروردگار عالمیانست و بروایت دیگر فرمود که دل آدمی مضطرب می‌باشد در سینه و حنجره او تا آنکه ایمان بر او بسته شود و در آن وقت قرار میگیرد از تزلزل و از اضطراب بیرون می‌آید چنانچه خدا فرموده وَ مَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ وَ در قرائت اهل بیت (ع) چنین است یعنی هر که ایمان بیاورد بخدا ساکن میشود دل او از شک و شبهه و اضطراب. مؤلف گوید که در احادیث بسیار این مضامین وارد شده است و در ادعیه کثیره استعاذه از زوال ایمان بمضلات فتن وارد شده است و حق آنست که اگر ایمان به مرتبه یقین کامل برسد زوالش بحسب عادت ممتنع است اما بلوغش باین حد نادر است و آن مخصوص انبیاء و اوصیاء و اکمل مؤمنان است چنانچه از احادیث سابقه معلوم شد اما بلوغش باین حد بسیار نادر است و تکلیف عامه خلق به آن حرج است بلکه از قبیل تکلیف بمحالات ظاهرش آنست که در ایمان اکثر خلق ظن قوی که نفس بآن مطمئن گردد کافی باشد در زوال مثل این ایمان شک نیست که ممکن است و درجات ایمان بسیار است چنانچه دانستی در بعضی ممکن است که زایل گردد بشک بلکه بانکار برگردد و آن ایمان بمعاد است و در بعضی زوالش ممکن نیست نه بقول و نه باعتقاد و نه بفعل و در بعضی ممکن است زوالش بقول و فعل نه باعتقاد مانند جمعی از کفره که علم بصدق رسول الله داشتند اما از برای اغراض باطله دنیویه انکار میکردند انکار مانند ابو جهل و احزاب او و مانند جمعی از منافقان صحابه که نص بر حضرت امیر علیه السلام را در روز غدیر و موطن بسیار دیگر شنیدند و از برای حب دنیا انکار کردند پس تقدیر اشراط یقین و جزم در ایمان شکی نیست در آنکه مشروط است بعدم انکار ظاهری چنانکه حقتعالی در حق جمعی از کفار فرموده است که انکار کردند و حال آنکه نفسهای ایشان یقین بآن داشت پس ممکن است ارتداد بکفر و زوال ایمان یا بانکار ظاهری یا بفعل امری که شارع حکم بحصول کفر فرموده است نزد آن فعل مثل سجده بت یا قتل پیغمبر یا امام و القاء مصحف در قاذورات و حق الیقین، ص: ۵۵۲ استخفاف بکعبه و امثال آن. ششم در بیان معنی کفر و ارتداد است بدان که اکثر متکلمین گفته‌اند که کفر عدم ایمانست از کسی که شأنش آن باشد که مؤمن باشد و چون معانی ایمان و اسلام و ثمرات آنها مذکور شد مقابل هر ایمانی کفری خواهد بود و ثمره‌اش عدم تحقق آن ثمره ایمانی خواهد بود پس بنا بر مشهور که ایمان اصل عقاید حقه شیعیه امامیه است و ثمره‌اش بنا بر مشهور عدم خلود در جهنم است کفر باخلال بیکی از آن عقاید حاصل میشود خواه بشک در آنها باشد یا باعتقاد بخلاف آنها یا آنکه در اصل آنها بخاطرشان خطور نکرده باشد و چون سابقا دانستی که ایمان بعقاید خمسه مشروط است بآنکه انکار ضروری از

ضروریات دین اسلام بلکه ضروریات دین ایمان که مذهب حق امامیه اثنی عشریه است نکرده باشد و فعلی که مستلزم خروج از دین باشد از او صادر نشده باشد مثل استخفاف بقرآن مجید یا کعبه یا سجده بت یا صلیب یا بستن زنار برای اظهار شعار کفر پس بفعل اینها نیز کافر میشود و از ایمان بدر میرود و اگر اینها بعد از تکلم بکلمتین و اظهار اسلام واقع شود حکم مرتد خواهد داشت چنانچه شیخ شهید و دیگران گفته‌اند که مرتد کسی است که قطع کند اسلام خود را باقرار بر نفس خود بخروج از اسلام یا ببعضی از انواع کفر خواه باظهار مذهبی باشد که اهلش را بر آن میگذارند مانند یهود و نصاری و مجوس یا نه مانند بت پرستی یا بانکار چیزی که ضروری دین باشد یا باثبات چیزی که نفی آن ضروری دین باشد یا بفعل امری که دلالت کند بر کفر صریحا مانند سجده کردن بآفتاب یا بت و انداختن مصحف کریم را در نجاسات عمدا یا انداختن نجاسات در کعبه عمدا یا خراب کردن کعبه یا اظهار استخفاف به آن- و اما حکم مرتد مشهور میان علماء آنست که مرتد بر دو قسم است فطری و ملی فطری آنست که متولد در اسلام باشد به آنکه منعقد شده باشد نطفه او در حال اسلام یکی از پدر و مادر او و حکم او آنست که اسلام او مقبول نیست اگر توبه کند و کشتن او لازم است و زنش از او جدا میشود و عده وفات میدارد و مالش را میان وارثان او قسمت میکنند این حکم اوست ظاهرا و در این خلافتی نیست میان جمعی که ارتداد را دو نوع میدانند اما خلاف است در آنکه میان او و خدا آیا توبه او مقبول هست یا نه اکثر را اعتقاد آنست که توبه‌اش مقبولست زیرا که شکی نیست که او مکلف باسلام است و هرگاه توبه او صحیح نباشد تکلیف او بتوبه تکلیف بمحال خواهد بود پس بنابراین اگر کسی مطلع نشود بر ارتداد او یا مطلع شوند و قادر بر قتل او نباشند توبه‌اش میان او و خدا مقبولست و عبادات و معاملات او حق الیقین، ص: ۵۵۳ صحیح است اما مال او وزن او باو برنمی‌گردد اما بعد از عده گفته‌اند که میتواند آن را بعقد دیگر خواست و بعضی گفته‌اند در اثنای عده نیز می‌توان خواست و این مسأله خالی از اشکال نیست و بعضی گفته‌اند میان او و میان خدا نیز توبه‌اش مقبول نیست و همیشه در جهنم خواهد بود و این محالی است که خود بر خود لازم آورده است- و ملی آنست که بر کفر متولد شده باشد و مسلمان شود و بعد از آن مرتد شود این را موافق مشهور جبر بر توبه می‌کنند و اگر توبه کند توبه‌اش بحسب ظاهر و میان خود و خدا هر دو مقبولست و اگر توبه نکند او را میکشند و در مدت تکلیف توبه او خلافت بعضی گفته‌اند سه روز است چنانکه در روایتی وارد شده است و بعضی گفته‌اند حدی ندارد تا احتمال میدهند که برگردد او را میزنند و جبر میکنند و بعد از آنکه مأیوس شوند او را میکشند و این احکام در باب مردانست و زنان را بعد از مرتد شدن حبس مؤبد میکنند و نمی‌کشند و هر چند مسلمان زاده باشند و در وقت هر نماز او را میزنند که مسلمان شود و ابن جنید از علمای ما قائل شده که مرتد یک قسم است خواه ملی باشد خواه فطری او را تکلیف توبه میکنند اگر توبه کند قبول میکنند و الا او را میکشند و اکثر سنیان باین قائلند خالی از قوتی نیست- و بدان که علمای خاصه و عامه مجمل گفته‌اند که انکار ضروری دین اسلام موجب کفر است و حصری نکرده‌اند آنها را و متفرقا در ابواب فقه گاهی میگویند که فلان چیز ضروری دین اسلام است پس ضرور است که در این مقام بعضی مذکور شود بدان که ضروری دین امری را گویند که وضوحش در آن دین بمرتبه‌ای رسیده باشد که هر که در آن دین داخل باشد داند مگر نادری که تازه به آن دین در آمده باشد یا در بلاد بعیده از بلاد اسلام نشو و نما کرده باشد و آنها باو نرسیده باشد مثل واجب بودن پنج نماز در شب و روز و عدد رکعات هر یک از آنها و مشتمل بودن آنها بر کوع و سجود بلکه بر تکبیر احرام و قیام و قرائت فی الجمله بنا بر قول اظهر هر چند در بعضی از صور خفائی داشته باشد و مشروط بودن نماز در طهارت فی الجمله و واجب بودن غسل جنابت و حیض بلکه نفاس و ناقض بودن بول و غایط و ریح وضو را بنا بر اظهر و واجب بودن یا راجح بودن غسل اموات و کفن کردن و نماز کردن بر ایشان و پنهان کردن ایشان مجملا و واجب بودن زکاة فی الجمله و روزه ماه رمضان و ناقض بودن اکل و شرب معتاد بطریق معتاد و جماع کردن در قبل زن روزه‌دار و واجب بودن حج بیت الله و مشتمل بودن آن بر طواف بلکه سعی میان صفا و مروه فی الجمله و احرام و وقوف عرفات و وقوف مشعر بلکه ذبح قربانی و سر تراشیدن و رمی جمرات کردن همه مجملا اعم از وجوب و استحباب بنا بر احتمال ظاهری و وجوب

جهاد حق الیقین، ص: ۵۵۴ فی الجمله بنا بر احتمالی و رجحان جماعت در نمازها فی الجمله و رجحان تصدیق بر مساکین فی الجمله و فضیلت علم و اهل علم و فضیلت راستگوئی که ضرر نرساند و بدی دروغی که نافع نباشد و حرام بودن زنا و لواط بلکه بوسیدن زن و پسر مردم از روی شهوت بنا بر اظهر و حرام بودن شراب انگور نه بوزه و شرابهائی که از غیر انگور می‌گیرند حرمت آنها ضروری دین اسلام نیست زیرا که سنیان بعضی حلال میدانند اما دور نیست که ضروری دین شیعه باشد و حرمت خوردن گوشت خوک و میت و خون فی الجمله و حرمت نکاح مادران و خواهران و دختران و دخترهای برادر و دخترهای خواهر و عمه‌ها و خاله‌ها بلکه مادر زن و جمع میان دو خواهر بنا بر اظهر و حرمت سود قرض فی الجمله بنا بر احتمال و حرمت ظلم و خوردن مال مردم بی‌جهت شرعی و حرمت کشتن مسلمانان بغیر حق و مرجوح بودن فحش و دشنام بیجهت با مسلمانان و زدن و تعذیب کردن ایشان بی‌سببی بلکه غیبت و بهتان ایشان بنا بر احتمالی و رجحان سلام و جواب آن بنا بر احتمال اقوی و راجح بودن نیکی با پدر و مادر و مرجوح بودن عقوبت ایشان بلکه راجح بودن مطلقا صله رحم بنا بر احتمالی و حکم میراث فی الجمله و آنکه وارث احق است بمال میت از غیر وارث بلکه عمل بوصیت فی الجمله بنا بر احتمالی و آنکه تصدیق و خیرات بمیت نفع میبخشد بنا بر اظهر و آنکه روزه مجبلا رجحان دارد و آنکه نکاح باعث حلیت و طلاق باعث تفریق می‌شود و آنکه بدن را از نامحرم باید پوشانید فی الجمله و مرجوحیت نظر بعورت اجانب و مرجوحیت و طی حیوانات و آنکه عقد بیع و اجاره و صلح فی الجمله باعث انتقال میشود بنا بر اظهر و آنکه ذبح حیوانات فی الجمله باعث حلیت میشود و حرمت دزدی و راهزنی مسلمانان و حقیقت قرآن مجید و منزل بودن آن از جانب خدا بلکه معجزه بودن آن بنا بر اظهر و مودت اهل بیت رسالت و تعظیم ایشان و لهذا خوارج و نواصب کافرنده که انکار ضروری دین اسلام کرده‌اند و اکثر ضروریات دین در عرض این رساله سابقا مذکور شد و غیر آنها از اموری که متواتر و معلوم باشد نزد عامه مسلمانان و سابقا مذکور شد که بعضی از امور هست که نزد شیعه امامیه ضروری است و نزد سایر مسلمانان ضروری نیست مثل امامت ائمه اثنی عشر و کمال علم و فضل ایشان بلکه عصمت ایشان بنا بر اظهر و منصوص بودن ایشان از جانب حق تعالی و حضرت رسول صلی الله علیه و آله بنا بر اظهر و آنکه امام زیاده از دوازده نیست و امام دوازدهم موجود است و ظاهر خواهد شد و بر ادیان باطله غالب خواهد گردید و وجوب بیزاری از ابو بکر و عمر و عثمان و معاویه و یزید و جمیع خلفای بنی امیه و بنی عباس که دعوی امامت و خلافت بنا حق کرده‌اند بلکه خلفای اسماعیلیه و ائمه حق الیقین، ص: ۵۵۵ متأخرین زیدیه که صریحا دعوی امامت کرده‌اند و بیزاری و برائت از طلحه و زبیر و عایشه و ابن ملجم و شمر و عبید الله بن زیاد و عمر بن سعد و سنان بن انس و هر که با حضرت امیر و حضرت حسین جنگ کرده است و توبه او معلوم نشده است و تبری از جمیع ایشان عموما و اعتقاد بخوبی سلمان و ابو ذر و مقداد و عمار خصوصا خواص ائمه عموما و حلال بودن متعه و حج تمتع و گفتن حی علی خیر العمل در اذان و اقامه و مسح کشیدن پاها در وضوء و رجحان از بالا بیائین شستن اعضا و وضو بنا بر اظهر و عدم استحباب دست بستن و آمین گفتن در نماز و عدم استحباب «الصلوة خیر من النوم» در اذان و بر رجحان جلسه استراحت بعد از سجده دوم بر احتمالی و استحباب سجده شکر بعد از نماز و استحباب زیارت قبور رسول خدا صلی الله علیه و آله و ائمه و تعظیم و تعمیر آنها بلکه استحباب زیارت قبور صالحان از شیعه و خویشان و اقارب مؤمنین مطلقا بنا بر اظهر و حرمت گوشت سگ و سایر سباع و حشرات مانند گربه و مار و موش و مانند اینها بنا بر احتمال اظهر و حرمت و طی محارم بالف ذکر بحریر بر احتمالی بلکه عدم قول بجبر مطلقا و عدم ساقط شدن عبادات و این را از جمله ضروریات دین اسلام میتوان شمرد مجبلا هر چه ظهورش در دین و ایمان و مذهب اثنا عشر بمرتبه رسیده باشد که هر که در این دین داخل باشد آن را داند از ضروریات دین ایمان خواهد بود و انکار آن مستلزم انکار صاحب آن دین است و اگر چه در کلام اکثر علماء تصریح باین نیست اما از دلیل ایشان بر کفر منکر ضروری این دین بر ایشان لازم می‌آید و در احادیث بسیار وارد شده است که از ما نیست کسی که ایمان برجعت ما نداشته باشد و متعه ما را حلال نداند و در باب برائت از ابو بکر و عمر و احزاب ایشان و سایر اعداء و مخالفان ایشان احادیث متواتره وارد شده است که هر

که از ایشان بیزاری نجوید شیعه ما نیست بلکه دشمن ما است و در کتاب نفحات اللاهوت احادیث متواتره از طرق عامه و خاصه در این باب ایراد نموده و در کتاب بحار الانوار زیاده بر آن ایراد نموده و حضرت امام رضا علیه السلام در رساله شرایع دین که از برای مأمون نوشته است فرموده است که محض و خالص ایمان آنست که گواهی بدهی که خدا یگانه است و شریک ندارد و واحد حقیقی است و اعضاء و اجزاء ندارد و همه باو محتاجند و او قائم بذات خود است و همه چیز باو قائم است و شنوا و بینا و قادر است در همه چیز و همیشه بوده است و همیشه خواهد بود و عالمی است که به هیچ چیز جاهل نمی‌باشد و قادری است که هرگز عاجز نمی‌شود و بی‌نیازی است که هرگز محتاج نمیشود و عادل است که هرگز جور نمیکند آفریننده همه چیز است و مثل او چیزی نیست و شبیه و ضد و کفوی حق الیقین، ص: ۵۵۶ ندارد و او است مقصود خلق در عبادت و دعاء و امید داشتن و ترسیدن و محمد صلی الله علیه و آله بنده او است و امین او و برگزیده او است از خلق او و بهترین مرسلانست و خاتم پیغمبرانست و پیغمبری بعد از او نیست و تغییر دهنده نیست ملت و شریعت او را هر چه از جانب خدا خبر داده است حق است و واجب است تصدیق باو و بجمیع هر که پیش از او بوده است از پیغمبران و حجت‌های خدا و تصدیق بکتاب او که صادق است و از هیچ طرف باطل باو راه ندارد و فرستاده شده است از جانب خداوند حکیم و گواهی است بر همه کتابهای خدا و حق است از فاتحه تا بختامه‌اش باید ایمان بیاوری بمحکم و متشابه و خاص و عام و وعد و وعید و ناسخ و منسوخ و قصه‌ها و خبرهای آن و بآنکه قادر نیست احدی که مثل آن را بیاورد و گواهی دهی که دلیل و راهنمایی بعد از او و حجت بر مؤمنان و قیام نماینده بامر مسلمانان و سخن گوینده از قرآن و عالم باحکام آن برادر او وصی و خلیفه و ولی او که نسبت باو بمنزله هارون است از موسی و او علی علیه السلام است که امیر مؤمنان است و امام متقیان است و کشاننده شیعیان دست و پا سفید خود است بسوی بهشت و بهترین اوصیاء و وارث علم جمیع پیغمبران و رسولانست و بعد از او ائمه را یک یک شمرد تا حضرت صاحب علیه السلام. و فرمود شهادت ده از برای همه ایشان بوصیت و امامت و آنکه زمین خالی نمیباشد از حجت خدا بر خلق در هر عصری و زمانی و آنکه ایشانند عروه الوثقی و ائمه هدی علیه السلام و حجت بر اهل دنیا تا وقتی که همه خلق بمیرند و زمین و هر چه در زمین است بخدا میراث برسد و گواهی بدهی که هر که مخالفت ایشان بکند گمراه و گمراه کننده و ترک کننده حق و هدایت است و آنکه ایشان بیان کننده قرآنند و سخن گوینده‌اند از جانب حضرت رسول صلی الله علیه و آله و هر که بمیرد و ایشان را نشناسد بمرگ جاهلیت و کفر مرده است و آنکه از دین ایشانست ورع و عفت و راستگویی و صلاح و استقامت بر حق و سعی در عبادات و رد امانت کردن نیکوکار و بدکار و طول دادن سجود و روزه روز و عبادت شب و ترک محرمات و انتظار بردن فرج آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم و بصر نیکو با مردم مصاحبت کردن پس افعال وضوء را فرمود تا مسح پاها هر یک یک مرتبه و آنکه نمیشکند وضوء را مگر بول یا غایط یا باد یا جنابت یا خواب و آنکه هر که مسح کند بر موزه‌ها مخالفت خدا و رسول صلی الله علیه و آله و سلم کرده است و ترک فریضه و کتاب خدا کرده است پس غسلهای واجب و سنت را بیان فرمود و نمازهای پنجاه و یک رکعت را و فرمود نماز در اول وقت افضل است و فضل نماز جماعت بر نماز تنها بیست و چهار برابر است و نماز نمی‌توان کرد پشت سر فاجر و اقتدا نمیتوان کرد مگر باهل بیت ولایت یعنی شیعه امامی و نماز حق الیقین، ص: ۵۵۷ نمیتوان کرد در پوست درندگان و جایز نیست که بگوید در تشهد اول «السّلام علينا و علی عباد الله الصالحین» زیرا که تحلیل نماز به سلام است چون این را گفتی سلام را گفته‌ای و قصر نماز در هشت فرسخ و زیاده است و هرگاه قصر میکنی روزه را نیز میباید افطار کرد و کسی که در سفر روزه را افطار نکند از او مجزی نیست و بر او قضاء واجبست و قنوت سنت واجبه است در نمازهای پنج‌گانه و نماز بر میت پنج تکبیر است و هر که کم کند مخالفت پیغمبر کرده است و میت را از پائین قبر باید برفق و همواری برند و بلند گفتن بسم الله الرحمن الرحیم در جمیع نمازها سنت است. و بعد از آن احکام زکاة مال و زکاة فطر را و احکام حیض و مستحاضه را فرمود و فرمود روزه ماه مبارک رمضان فریضه است و روزه را بنا بر دیدن ماه باید گذاشت هم در روزه داشتن و هم در افطار کردن و نماز سنت را جایز نیست که بجماعت بکنند زیرا که بدعت

است و هر بدعتی ضلالت است و هر ضلالتی در آتش است و بعد از آنکه بعضی از احکام روزه و حج را بیان کرد فرمود جایز نیست حج مگر بعنوان تمتع و حج قران و افرادی که عامه میکنند نمیشد مگر از برای اهل مکه و جمعی که در آن حوالی باشند و پیش از میقات احرام نمیتوان بست و جهاد واجبست با امام عادل و هر که کشته شود از برای محافظت مال خود شهید است و تقیه در بلاد تقیه واجب است و قسمی که کسی از برای تقیه بخورد از برای دفع ظلم از خود گناه و کفاره ندارد و طلاق غیر سنت که سنیان میکنند صحیح نیست و حضرت امیر علیه السلام فرمود که زنهار نخواهید زنانی که سنیان سه طلاق در یک مجلس میگویند که آنها شوهر دارند و زیاده از چهار زن آزاد را بعقد دائم نمیتوان خواست و صلوات بر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و آل او واجب است در هر موطن که نام آن حضرت مذکور شود و در وقت عطسه کردن و وزیدن بادهای یا کشتن حیوانات و غیر آنها و دوستی دوستان حقتعالی واجب است و دشمنی دشمنان خدا و بیزاری از ایشان و از پیشوایان ایشان واجب است و نیکی پدر و مادر واجب است هر چند بت پرست و کافر باشند اما اطاعت ایشان و غیر ایشان در معصیت خدا جایز نیست زیرا که اطاعتی نمیشد مخلوق را در معصیت خالق و تذکیه حیوانی که در شکم حیوان دیگر باشد بذبح کردن مادر آنست و حلال است و اگر مو و پشم برآورده باشد و واجب است حلال دانستن متعه زنان و حج تمتع و عول و تعصیب که سنیان بگفته عمر در میراث میکنند بدعت است و مخالف قرآن است و با فرزند پدر و مادر احدی میراث نمیرد مگر زن و شوهر و کسی که خدا از برای ایشان در قرآن سهمی قرار کرده است اولی و احق است بمیراث از کسی که سهمی در قرآن نداشته باشد و میراث بعصبه دادن چنانکه عمر کرده حق الیقین، ص: ۵۵۸ است از دین خدا نیست و مولود را خواه دختر باشد و خواه پسر در روز هفتم عقیقه باید کرد و نام باید گذاشت و سرش را باید تراشید و بوزن آن مو از طلا و نقره تصدق باید کرد و ختنه سنت واجبه است از برای پسران و از برای دختر باعث گرامی گردیدن ایشانست نزد شوهران و حقتعالی تکلیف نمیکند نفسی را مگر بقدر وسع و آسانی او و افعال بندگان مخلوق خدا است خلق تقدیر نه خلق تکوین یعنی در علم خدا مقدر شده است اما فعل خدا نیست فعل بنده است و خدا آفریننده یا تقدیر کننده همه چیز است و بجبر قائل مشو که خدا جبر کرده است مردم را بر افعال ایشان و بتفویض قائل مشو که بایشان گذاشته است و هیچ دخل در افعال ایشان ندارد و خدا بی گناه را بعوض گناهکار عذاب نمیکند و فرزندان را بگناه پدر عقاب نمیکند چنانکه فرموده است متحمل نمیشود گناهکاری گناه دیگری را و نیست از برای آدمی مگر آنچه سعی کرده است و حقتعالی را هست که عفو کند از گناه و تفضل کند بثواب زیاده از قدر استحقاق و منزّه است از آنکه جور کند و واجب نمی گرداند خدا اطاعت کسی را که داند که ایشان را گمراه می کند و بمعصیت می افکند و اختیار نمی کند از برای پیغمبری و بر نمی گزیند از برای اطاعت کسی را که داند که او کافر خواهد شد باو و اطاعت شیطان خواهد کرد در معصیت او و حجتی بر خلق خود نصب نمیکند مگر آنکه معصوم باشد از گناه و اسلام غیر ایمانست و هر مؤمنی مسلمان است و هر مسلمان مؤمن نیست و دزد مؤمن نیست در وقتی که دزدی میکند و زناکننده مؤمن نیست در وقتی که زنا میکند و آنها که گناه کبیره میکنند که مستوجب حد میگردند مسلمانند نه مؤمنند و نه کافر و خدا داخل جهنم نمیکند مؤمنی را و حال آنکه او را وعده بهشت داده است و از آتش بیرون نمی آورد کافری را و حال آنکه او را وعید خلود در جهنم کرده است و نمی آمرزد شرک بخود را و می آمرزد هر چه کمتر از آنست از برای هر که خواهد و گناهکاران اهل توحید داخل جهنم میشوند و بیرون می آیند از جهنم و شفاعت جایز است از برای ایشان و امروز دنیا دار تقیه است و دار اسلام است و دار ایمان نیست و دار کفر نیست و امر بر نیکی ها و نهی از بدیها واجبست اگر ممکن باشد و خوف بر جان نباشد و ایمان ادای فرایض است که خدا در قرآن واجب کرده است و اجتناب از جمیع گناهان کبیره و آن معرفتی است بدل و اقراری است بزبان و عملی است باعضاء و جوارح و باید که ایمان بیاوری بعذاب قبر و نکیرین و مبعوث شدن بعد از مردن و صراط و میزان و بیزاری از آنها که ستم کردند بر آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم و قصد کردند که ایشان را از خانه بیرون آورند و بنای ستم بر ایشان گذاشتند و تغییر سنت پیغمبر دادند و بیزاری از آنها که بیعت حق الیقین، ص: ۵۵۹ محمد صلی الله علیه

و آله و سلّم را شکستند مانند طلحه و زبیر و اصحاب ایشان که بیعت خود را شکستند و پرده حرمت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلّم را دیدند و زوجه آن حضرت را از خانه بیرون آوردند و با حضرت امیر علیه السلام جنگ کردند و شیعیان او را کشتند و از آنها که بظلم و جور شمشیر بر روی ایشان کشیدند مانند معاویه و عمرو بن العاص و اتباع ایشان و بیزاری از آنان که نیکان صحابه را از مدینه بیرون کردند و سفیهان مثل معاویه و عمرو بن العاص را والی مسلمانان کردند و بیزاری از اشیاع آنها که با حضرت امیر علیه السلام جنگ کردند و ایضا مهاجران از اهل فضل و صلاح را از سابقین کشتند و بیزار از آنها که بر سر خود شدند مانند ابو موسی اشعری و اهل ولایت او و خوارج که حق تعالی در شأن ایشان فرموده است آنها که گم و باطل شد سعی ایشان در زندگانی دنیا و ایشان گمان میکنند که کار خوبی کرده‌اند ایشانند که کافر شدند بآیات پروردگار خود یعنی بولایت حضرت امیر علیه السلام و کافر شدند بقلای آن یعنی خدا را ملاقات کردند و امامی نداشتند پس حبط شد اعمال ایشان برپا نمیداریم از برای ایشان میزان را و حضرت فرمود که ایشان سگان اهل جهنم خواهند بود و باید بیزاری نمود از انصاب و ازلام که پیشوایان ضلالت و قائدان جورند اول ایشان و آخر ایشان یعنی هر که بغیر حق دعوای امامت کرده است و بیزاری از اشتباه پی کنندگان ناقه صالح از اشقیای اولین و آخرین که ولایت و محبت ایشان را اختیار کرده است یعنی ابن ملجم و سایر قاتلان ائمه و واجب است ولایت و محبت آنها که بر طریقه پیغمبر خود رفته‌اند و تغییر و تبدیل دین خدا نکرده‌اند مثل سلمان و ابو ذر و مقداد و عمار و حذیفه و ابو الهاشم و سهل بن حنیف و عباده بن الصامت و ابو ایوب انصاری و خزیمه و ابو سعید خدری و امثال ایشان و ولایت اتباع و پیروان ایشان و آنها که بهدایت ایشان هدایت یافته‌اند و حرام بودن شراب انگور و هر شراب مست‌کننده کمش و بسیارش و هر چه بسیارش مست کند کمش نیز حرام است و مضطر شراب نمیخورد زیرا که او را میکشد و حرام بودن هر صاحب نیسی از درندگان و هر صاحب چنگالی از مرغان و حرام بودن سپرز که از خون است و حرام بودن مارماهی و هر ماهی که فلس نداشته باشد و اجتناب کبایر که آن کشتن نفسی است که خدا حرام کرده است آن را و زنا و دزدی و شراب خوردن و عقوق پدر و مادر و گریختن از جنگ و خوردن مال یتیم بظلم و خوردن میت و خون و گوشت خوک و آنچه بغیر نام خدا ذبح کرده باشند و حرمت آنها در صورتی است که مضطر نباشد آدمی و خوردن ربا بعد از آنکه حرمتش ظاهر شده باشد و رشوه و قمار و کم کردن کیل و وزن و فحش گفتن زنان عفیفه و لواطه و گواهی دروغ و ناامید شدن از رحمت حق الیقین، ص: ۵۶۰ خدا در آخرت و دنیا و ایمن بودن از عذاب خدا و ارتکاب معصیت و اعانت ظالمان و میل قلبی بسوی ایشان و قسم دروغ بر امر گذشته و حبس حقوق مسلمانان با قدرت بر اداء و دروغ و تکبر و اسراف و مال را بعث ضایع کردن و خیانت و حج را سبک شمردن و بی‌عذر تأخیر کردن و جنگ کردن با دوستان خدا و اصرار بر گناهان و ایضا ابن بابویه در کتاب خصال اکثر این مضمون را بچندین سند از اعمش روایت کرده است که حضرت صادق علیه السلام فرمود که اینها شرایع دین است از برای کسی که متمسک شود باینها و اراده کند خدا هدایت او را و بعد از آن اکثر این مضامین را که با مذهب حق شیعه موافق است بیان فرموده و زیاده بر آنها فرمود که نماز نکنند در پوست میت هر چند هفتاد مرتبه دباغی کنند و در افتتاح نماز نگویند «تعالی جدک» و زن را که بقر برند بعرض از جانب لحد برند و مربع کنند و خر پشته نکنند و محبت دوستان خدا و ولایت ایشان واجب است و بیزاری از دشمنان ایشان واجب است و از آنها که ستم کردند بر آل محمد صلی الله علیه و آله و سلّم و هتک حجاب آن حضرت نمودند و از فاطمه فدک را غصب کردند و میراث او را منع کردند و حق شوهر او را و قصد کردند که خانه او را بسوزانند و اساس ظلم بر اهل بیت گذاشتند و تغییر سنت‌های رسول (ص) دادند و بیزاری از طلحه و زبیر و معاویه و اصحاب ایشان و خوارج واجبست و بیزاری از قاتل حضرت امیر علیه السلام و جمیع قاتلان ائمه واجب است. و از جمله مؤمنانی که ولایت ایشان واجب است جابر انصاری و عبد الله بن الصامت را نیز حساب کرده‌اند و فرموده است که اصحاب حدود فاسقاند نه مؤمنان و نه کافران و شفاعت جایز است از برای ایشان و از برای مستضعفان هرگاه پسندد خدا دین ایشان را و در کبایر اول مرتبه شرک بخدا ذکر کرده است و چون این دو حدیث معتبر

السند از دو معصوم بزرگوار (ع) در بیان شرایع دین حق وارد شده بود در این رساله ایراد نمودم (هفتم) چون اکثر متکلمین در معارف ایمانی تقلید را کافی نمیدانند و واجب میدانند تحصیل یقین بمعارف را بدلیل خلاف کرده‌اند در وقت تکلیف بمعارف بعضی گفته‌اند که وقتی مکلف میشود که ممکن باشد او را تحصیل علم بمعارف زیرا که شرط است در تکلیف کسی که قادر باشد بر آنچه مکلف بآن شده است و تمیز میان آن و غیر آن بکند پس قبل از این حال تکلیف آن محال است و بعد از آن مکلف میشود بآن خواه بلوغ شرعی رسیده باشد خواه نرسیده باشد پس ممکن است چندین سال قبل از بلوغ شرعی مکلف شود و ممکن است که چند سال بعد از آن نیز مکلف نشود باعتبار اختلاف و مراتب ادراک مردم در قوت و ضعف و بعضی از فقهاء گفته‌اند وقت تکلیف بمعارف همان وقت تکلیف بسایر عبادات است که اول بلوغ باشد اما بعد از تحقق بلوغ اول واجب است که مبادرت نماید به تحصیل معارف پیش از اتیان حق الیقین، ص: ۵۶۱ باعمال و از شیخ طوسی نقل کرده‌اند که پسر در سن دهسالگی اگر عاقل باشد مکلف بمعرفت میشود و بحث کرده‌اند که احادیث بسیار وارد شده است که قلم برداشته شده است از صبی تا بالغ شود پس باید پیش از بلوغ مکلف بمعرفت نباشد و بر قول سابق اعتراض کرده‌اند که چون میشود که اناث با ضعف عقل ایشان بعد از نه سالگی مکلف باشند و ذکور با آنکه عقل ایشان اکمل است تا ابتدای سال شانزدهم مکلف بمعرفت نباشند و باز خلاف کرده‌اند در آنکه مکلف در وقتی که مشغول نظر و فکر است چون معارف خمسه نظری است آیا کافر است یا مؤمن سید مرتضی جزم کرده است که کافر است و شیخ زین الدین گفته است که این بسیار مشکل است زیرا که لازم می‌آید که حکم کنیم بکفر همه کس در اول کمال عقلش که اول وقت تکلیف بمعرفت است و باید که اگر در این وقت بمیرد مخلد در جهنم باشد و این بسیار بعید است از عدالت حق تعالی وسعت رحمت او بلکه در بعضی از صور ظلم لازم می‌آید و تکلیف ما لا یطاق مگر آنکه گوئیم این نوع از کفر صاحبش معذب نیست و گوئیم که اجماعی که کرده‌اند در آنکه کافر مخلد در جهنم است در باب کافری است که از روی اعتقاد اختیار کفر کرده باشد و اگر کسی گوید که هرگاه از اهل جهنم نباشد باید داخل در بهشت شود بنا بر آنکه واسطه‌ای نیست میان این دو شق پس میباید غیر مؤمن مخلد در بهشت باشد و این خلاف اجماع است که غیر مؤمن داخل بهشت نمیشود در جواب گوئیم که ممکن است داخل شدن او در بهشت تفضلی باشد از جانب خدا مانند اطفال و اجماع مخصوص کسی باشد که مکلف بایمان باشد و مدتی بر او گذشته باشد که ممکن باشد او را تحصیل ایمان کردن و تقصیر کرده باشد و تحقیقش آنست که چنین کسی را نه حکم بایمان او میتوان کرد نه حکم بکفر او حقیقت در مدت نظر و فکر بلکه به تبعیت پدر و مادر حکم بایمان او میکنند مانند اطفال زیرا که تکلیف تمامی بر او متحقق نشده است که از حکم اطفال بیرون رود پس او باقی است بر آن حالت تا بر او زمانی بگذرد که ممکن باشد او را نظری که موصل بایمان باشد تمام شد کلام شهید ثانی و نزد فقیر حق آنست که چنانچه دانستی که مراتب ایمان مختلف است و هر کسی در حالی بمرتبه‌ای از مراتب ایمان مکلف است و خداوند میفرماید لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا حَقَّتْ عَلَیْهَا تَكْلِيفٌ نمیکند نفسی را مگر آنکه قابلیت آن را باو داده است. و برقی و عیاشی و کلینی بسندهای معتبر از زراره و حمران و محمد بن مسلم و حمزه طیار روایت کرده‌اند که حضرت صادق علیه السلام فرمود که بنویسید از قول ما و اعتقاد ما آنست که خداوند حجت میگیرد بر بندگان بآنچه بایشان داده است و شناسانیده است پس رسول بسوی حق الیقین، ص: ۵۶۲ ایشان فرستاد و کتاب بر او نازل گردانید و در آن کتاب امر و نهی کرد امر کرد بنماز و روزه و فرمود اگر بخواب بروید بر شما حرجی نیست چون بیدار شوید قضا کنید و در روزه اگر بیمار شوید افطار کنید بعد از صحت قضاء کنید و هم چنین در جمیع تکالیف کار را بر ایشان آسان کرده است و در هر امری خدا را بر آدمی حجتی هست و خدا را در آن مشیتی هست و من نمیگویم که بایشان گذاشته است و هر چند خواهند می‌توانند کرد بلکه خدا هدایت میکند بعضی را بتوفیقات خاصه و بعضی را بخود وامیگذارد و آنچه را بایشان تکلیف کرده است کمتر از وسعت و قدرت ایشانست و هر چه بر ایشان دشوار بوده است از ایشان برداشته است و لیکن مردم در ایشان خیری نیست که با این وسعت شریعت مخالفت کنند همچنانکه فرموده است در باب جهاد که

نیست بر ضعیفان و نه بر بیماران و نه بر آنها که نمیابند آنچه خرج کنند حرجی و تنگی و نیست بر محسنان و نیکوکاران راه احترازی و خدا آمرزنده و رحیم است و نه بر آنها که چون بنزد تو می‌آیند که ایشان را سوار کنی تو میگوئی من نمیابم چیزی که شما را بر آن سوار کنم برمی‌گردند و آب از دیده‌های ایشان میریزد پس خدا از اینها همه تکلیف را برداشت چون خرجی نمیافتند و بر ایشان دشوار بود و برقی و دیگران بسندهای معتبر از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده‌اند که خدا حجت نمیگیرد بر مردم مگر بآنچه بایشان داده است و ایشان را شناسانیده است و ایضا بسندهای معتبر از آن حضرت روایت کرده‌اند در تفسیر قول حق تعالی که نبوده است که خدا حکم کند بگمراهی گروهی بعد از آنکه ایشان را هدایت کرده باشد تا بیان کند از برای ایشان آنچه باید از آن پرهیزند حضرت فرمود که یعنی بشناساند بایشان آنچه باعث خوشنودی او است یا باعث سخط و غضب او است و خدا فرموده است *فَاللّٰهُمَّاهُ فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا* یعنی بیان کرد از برای هر نفسی آنچه باید بکند و آنچه باید ترک کند و ایضا فرموده است *إِنَّا هِدَيْنَا السَّبِيلَ إِنَّمَا شَاكَرُوا وَإِنَّمَا كَفُرُوا* حضرت فرمود یعنی راه را باو شناسانیدیم یا اخذ میکند یا ترک می‌کند و باز فرموده است ما قوم ثمود را هدایت کردیم پس ایشان کوری را بر هدایت اختیار کردند و در حدیث دیگر فرمود که هیچ کس نیست مگر آنکه حق بر او وارد میشود و نزد او ظاهر میگردد خواه قبول کند و خواه قبول نکند و کلینی روایت کرده است که از آن حضرت پرسیدند که معرفت کار کیست فرمود کار خداست و بندگان را در آن عملی و دخلی نیست و ایضا روایت کرده است که عبد الالعی از آن حضرت پرسید که آیا در مردم آلتی و حالتی قرار داده‌اند که بمعرفت بآن آلت توان رسید فرمود نه پرسید که آیا ایشان را تکلیف بمعرفت کرده‌اند فرمود نه بر خدا واجب است که تلقین او کند خدا تکلیف حق الیقین، ص: ۵۶۳ نکرده است نفسی را مگر بوسع و آسانی و تکلیف نکرده است مگر چیزی را که باو عطا کرده است و در حدیث دیگر فرمود که شش چیز است که مردم را در آن کاری و اختیاری نیست معرفت و جهل و رضا و غضب و خواب و بیداری و در حدیث دیگر فرمود که خدا را نیست بر خلق که بشناسند و خلق را بر خدا هست که ایشان را بشناسند و بعد از آن خدا را نیست بر همه خلق هست که بعد از شناسانیدن ایشان قبول کند و ایضا از آن حضرت پرسیدند که کسی که چیزی را نداند بر او چیزی هست فرمود نه و بروایت دیگر فرمود که آنچه خدا عملش را از بندگان محجوب گردانیده است بر ایشان در آن تکلیفی نیست و ابن بابویه و دیگران بسندهای صحیح روایت کرده‌اند از آن حضرت که رسول خدا فرمود که برداشته‌اند از امت من نه چیز را خطا و فراموشی را و آنچه ایشان را بر آن اکراه کنند و آنچه ندانند و آنچه طاقت آن نداشته باشند و آنچه مضطر باشند بآن و حسد و فال بد و تفکر در وسوسه‌ها در احوال خلق مادام که بلب سخن نگویند از این قبیل اخبار بسیار است و در معنی آنها نیز سخن بسیار است که در سایر کتب خود ایراد نموده‌ام ما مجملاً معلوم است که تا حقتعالی چیزی را بکسی نشناساند و در آن باب حجت بر او تمام نکند او را بر ترک آن عقاب نمیکنند و اتمام حجت انواعی دارد و یک قسم آنست که کسی پدر و مادر او مسلمانند و در بلاد اسلام نشو و نما کرده است و مذهب حق در نفس او جا کرده است در اول بلوغ اطمینانی دارد بدین حق و این نیز چند قسم است (اول) آنکه بمحض حسن ظن پدر و مادر و خویشان و استاد از روی تقلید ظنی بآن بهم رسیده است و دور نیست که از برای اکثر خلق همین کافی باشد چنانچه سابقاً مذکور شد (دویم) آنکه در این مدت بتدریج دلایل اجمالیه بگوش او خورده است و در اول بلوغ یا علم یا ظن قریب بعلم از روی دلایل بهم رسانیده است او نیز بطریق اولی کافی است و اگر طالب یقین باشند هر دو بطاعت و عبادات و در تحصیل علوم حقه اشتغال نمایند و پیوسته بتضرع و ابتهال از کریم ذو الجلال طلب نهایت معرفت بکنند روز بروز ایمان ایشان در ترقی و تزايد خواهد بود تا آنکه باعلی مدارج یقین بحسب قابلیت خود برسند و اگر تقصیری در این ابواب بکنند اگر فتنه مضله بایشان عارض نشود که ایشان را از دین برگرداند محل عفو الهی حضرت رسالت پناهی و ائمه هدی علیه السلام خواهند بود و اگر العیاذ باللّه از دین برگردند تقصیر خودشان خواهد بود و اما جمعی که در بلاد اهل خلاف میباشند اگر تعصب را بگذارند و طالب حق شوند بمقتضای *وَالَّذِينَ جَاهِدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا* البته حقتعالی بالطف خفیه وسیله‌ای از برای هدایت ایشان برمی‌انگیزاند و ایشان را

هدایت میکند و اگر نکند ایشان را معذور میدارد چنانکه گذشت و اگر بنای امر خود حق الیقین، ص: ۵۶۴ را بر تعصب گذارند و گوش بحق ندهند و راسخ در دین خود بمانند مقصر خواهند بود و معذور نیستند و بسا باشد که بعضی از ایشان که حق بر ایشان وضوحی بهم رسانیده باشند داخل مرجون لامر الله باشند اما جمعی که مشغول نظر باشند و متفحص دین حق باشند و خود را از تعصب و اغراض خالی کرده باشند و حق بر ایشان ظاهر نشود شک نیست که ایشان معذورند و اگر به بهشت عنبر سرشت نروند بجهنم نخواهند رفت و احوال مستضعفین و مرجون لامر الله و امثال ایشان سابقا مذکور شد و مجمل باید دانست که حقتعالی بر احدی از عباد ظلم نخواهد کرد و تا حجت بر ایشان تمام نکند ایشان را عذاب نمیکند و تفکر در خصوصیات احوال ایشان ضرور نیست بلکه اجمالا کافی است و بهمین قدر که مذکور شد اکتفاء توان نمود.

فصل بیستم در بیان انواع گناهست و توبه از آنها و در آن دو مقصد است

(مقصد اول) در بیان گناهان صغیره و کبیره است

بدان که مشهور میان علمای خاصه و عامه آنست که گناه بر دو قسم است اول کبیره دویم صغیره و در آنچه شیخ طبرسی و بعضی از علماء گفته‌اند که گناهان همه کبیره‌اند زیرا که همه شریکند در مخالفت امر و نهی و صغیره و کبیره که بر گناه اطلاق میکنند باعتبار نسبت بما فوق و بما تحت آنست مثل بوسیدن اجنبیه که صغیره است نسبت بزنا و کبیره است نسبت بنظر بنامحرم بشهوت و این قول را نسبت بشیخ مفید و ابو الصلاح و ابن البراج و ابن ادریس نیز داده‌اند بسیار بعید است و منافات با اخبار و آیات بسیار دارد چنانچه حقتعالی فرموده است که اگر اجتناب کنید کبایر گناهانی را که نهی کرده‌اند شما را از آن تکفیر میکنیم و می‌بخشیم گناهان شما را و باز فرموده است آنها که اجتناب میکنند از کبایر گناه و از فواحش یعنی گناهان بسیار قبیح یا رسواکننده که موجب حد باشد مگر اثم یعنی صغیره و در احادیث وارد شده است که گناهان کبیره آدمی را از عدالت بیرون میرد و صغیره اگر اصرار بر آن نکند از عدالت بیرون نمیرد و دور نیست که مراد آنها از آنکه گناه صغیره نمیباشد آن باشد که گناه را حقیر نیباید شمرد و معصیت خدای کبیر صغیر و حقیر نمیباشد و نافرمانی خداوند جلیل عظیم و بزرگ است بلی بعضی گناهان از بعضی بدترند و بعضی نسبت خوردتر مینماید پس حق آنست که گناه بر دو قسم است یکی کبیره است که ارتکاب آن بدون توبه آدمی را از عدالت بیرون میرد و مستحق عقوبت الهی میکند بلکه از بعضی معانی ایمان نیز بدر میکند چنانچه سابقا دانستی و دیگری صغیره است که بدون اصرار بر آن از عدالت بیرون نمیرود و اگر اجتناب از گناهان کبیره بکند ارتکاب آنها مقرون بعفو است و خداوند بفضل خود آنها را میبخشد و بر آنها بمقتضای وعده خود عقاب نمیفرماید حق الیقین، ص: ۵۶۵ و مشهور میان علما آنست که اصرار بر گناه صغیره کبیره است و در معنی اصرار خلاف است شهید گفته که اصرار یا فعلی است یا حکمی اصرار فعلی مداومت است بر یک نوع از صغایر بی توبه یا بسیار کردن جنس صغایر را بی توبه و حکمی آنست که عزم داشته باشد بر فعل صغیره بعد از فارغ شدن از آن اما کسی که صغیره بکند و در خاطرش نگذرد نه توبه و نه عزم بر فعل آن ظاهرش آنست که مصر نیست و شاید اعمال صالحه از وضو و نماز و روزه کفاره آن باشد چنانچه در اخبار وارد شده است این کلام شهید بود و بعضی گفته‌اند همین که صغیره بکند و بعد از آن عزم بر صغیره دیگر داشته باشد باز اصرار بعمل می‌آید و بعضی گفته‌اند همین که صغیره بکند و بعد از آن توبه نکند اصرار بعمل می‌آید و بنا بر این فرق مابین صغیره و کبیره نخواهد بود و بعضی گفته‌اند بسیار کردن یک نوع از صغیره است و بعضی گفته‌اند بسیار کردن صغیره است خواه از یک نوع از گناهان صغیره و خواه از انواع مختلفه و بعضی قائل شده‌اند که بهر یک از اینها اصرار بعمل می‌آید و بنا بر این فرق میان صغیره و کبیره نخواهد بود و بعضی دعوی اجماع کرده‌اند بر آنکه بسیار کردن گناه هر چند از یک نوع نباشد بحیثیتی که ارتکاب او گناه را زیاده از اجتناب باشد و هرگاه که گناه او را میسر شود بی توبه

مرتکب شود البته قدح در عدالت او میکند و گمان فقیر آنست که محض عزم بر صغیره بعد از فعل آن اصرار نیست بلکه اصرار با مداومت بر یک گناه و تکرار آنست بدون توبه یا بسیار مرتکب شدن صغایر بحیثیتی که مشعر باشد به بی‌اعتنائی او بشرع و دین و در ما بین آن ندامت و پشیمانی از او ظاهر نشود و اما کبایر در اقوال علماء و اخبار اختلاف بسیار است در آن و بعضی گفته‌اند هر گناهی است که حق تعالی در قرآن مجید وعید عقاب در آن کرده باشد و بعضی گفته‌اند هر گناهی است که شارع حد بر آن مقرر کرده باشد یا تصریح بوعید عقاب در آن شده باشد و بعضی گفته‌اند هر گناهی است که کردن آن مشعر بر بی‌اعتنائی فاعل آن باشد بدین و بعضی گفته‌اند هر گناهی است که حرمت آن بدلیل قطعی دانسته شده باشد و بعضی گفته‌اند هر گناهی است که وعید شدید بآن در قرآن یا در سنت شده باشد. و بعضی گفته‌اند موافق بعضی از اخبار عامه و خاصه که آنها هفت است اول شرک بخدا است و جمیع اعتقادات فاسده که مخل بایمان باشد دویم قتل آدمی است بنا حق سیم فحش گفتن بزن عفیفه چهارم اکل مال یتیم است یعنی تصرف در آن بغير حق پنجم زنا است ششم گریختن از جنگ واجب است هفتم عقوق پدر و مادر و بعضی سیزده گناه دیگر بر آن افزوده‌اند لواطه و سحر و غیبت و ربا و قسم دروغ و گواهی دروغ و آشامیدن شراب و استخفاف بکعبه حق الیقین، ص: ۵۶۶ معظمه و دزدی و بیعت امام را شکستن و اعرابی شدن بعد از هجرت و ناامید شدن از رحمت خدا و ایمن بودن از عذاب خدا و بعضی چهارده گناه دیگر را بر آن اضافه کرده‌اند خوردن میت و خون و گوشت حیوانی که بغير نام خدا کشته باشند در غیر ضرورت و رشوه گرفتن و قمار باختن و کیل و وزن را کم دادن و اعانت ظالمان بر ظلم و حبس حقوق مردم با عدم پریشانی و اسراف در مال و مال را در حرام صرف کردن و خیانت در مال مردم کردن و مشغول بملاهی بودن مانند دف و طنبور و نای و امثال اینها و اصرار بر گناهان و در حدیث امام رضا علیه السلام نزدیک باینها گذشت و نقل کرده‌اند که از ابن عباس پرسیدند که کبایر هفت است گفت به هفتصد نزدیکتر است از هفت و آنچه از اکثر احادیث معتبره ظاهر میشود یکی از دو معنی است اول گناهی چند که در قرآن مجید وعید آتش جهنم بر آن شده باشد یا تهدید عظیم بر آن شده باشد که متضمن عقاب باشد با ترک فرائضی که وجوبش از قرآن مجید ظاهر شده باشد مثل نماز و روزه و حج و زکاء. دویم آنکه در قرآن مجید یا سنت متواتره وعید نار یا تهدید عظیم که مستلزم عقاب باشد بر آن شده باشد و بعضی لعن بر فاعلش را نیز داخل کرده‌اند و بعضی اعم از سنت متواتره گفته‌اند اگر در احادیث صحیحه نیز وعید و تهدید شده باشد داخل است و قول اول اظهر است و قول اخیر احوط است و در حدیث صحیح عمر بن عبید اینها بخصوص وارد شده است شرک و ناامیدی از رحمت خدا و ایمن بودن از عذاب خدا و عقوق پدر و مادر و کشتن نفسی که خدا حرام کرده است و فحش گفتن و خوردن مال یتیم بغير حق و گریختن از جنگ و خوردن سود و جادو کردن و قسم دروغ و دزدی از مال غنیمت و ندادن زکاء واجب و گواهی ناحق و پنهان کردن گواهی حق و شراب خوردن و ترک نماز واجب عمدا یا چیزهای دیگر که خدا در قرآن واجب کرده است و عهد امام و خدا را شکستن یا عهد مردم نیز داخلست و قطع رحم کردن و از مجموع اخبار آنچه وعید نار یا تهدید عظیم یا لعن در آن وارد شده است قریب به هشتاد میشود و والد حقیر در بعضی از تصانیف خود آنها را جمع کرده است و آنها است که در این حدیث صحیح مذکور شد و کفایت یعنی خبر دادن از جن و زنا و لواطه و دزدی و افطار روزه ماه رمضان و تأخیر حج از سال استطاعت بدون عذر و آشامیدن هر مست کننده و بیعت امام را شکستن و بادیه نشین شدن بعد از هجرت و شاید در این زمان رفتن ببلادی باشد که در آنجا عالمی نباشد و مسائل دین خود را اخذ نتوان کرد و دروغ بستن بر خدا و رسول صلی الله علیه و آله و ائمه و غیبت و بعضی گفته‌اند ترک جمیع سنتها و منع کردن زیادتی آب مباح از مردم با احتیاج حق الیقین، ص: ۵۶۷ ایشان و عدم احتیاج او و عدم احتراز از بول و کاری کردن که دشنام بپدر و مادر آن کس بدهند و ضرر رسانیدن در وصیت بوارث و بعضی گفته‌اند کراهت داشتن از قضاهای خدا و اعتراض کردن بر تقدیرات خدا و تکبر و حسد و عدالت مؤمنان و الحاد در حرم مکه و مدینه یعنی ظلم در آنها کردن و سخن چینی که موجب ضرر باشد و قطع عضو مؤمنی بغير حق و خوردن میت و سایر نجاسات و قمرساقی در حرام و اصرار بر گناهان صغیره و امر ببندیها و نهی از

نیکی‌ها و دروغ گفتن و خلف وعده بنا بر قولی و خیانت و لعن کردن مؤمنان و دشنام دادن بایشان و آزار نمودن بی‌سببی و زدن غلام و کنیز زیاده بر حدی که مستحق آن باشند و منع آب مباح از کسی که مستحق آن باشد و سد شارع مسلمانان کردن و عیال خود را ضایع کردن و تعصب کشیدن بغیر حق و بظلم بر مسلمانان و خوردن مسکر و دو زبان بودن و مؤمنان را حقیر شمردن و تجسس عیبهای ایشان کردن و سرزنش ایشان کردن و افترا بستن بر ایشان و دشنام دادن ایشان و گمان بد بردن بایشان و ترسانیدن ایشان و ترک امر بمعروف و نهی از منکر و نشستن در مجالس فسق خصوصا مجالس شرب خمر بی‌ضرورتی و بدعت در دین و با اهل بدعت هم‌نشینی کردن و گناه را سهل شمردن و خوردن حرام و از مسکر تا آخر محل اشکال است کبیره بودن آنها و ایضا حرمت غنا معلوم است و در کبیره بودن آن خلاف است و احادیث بسیار دلالت می‌کند بر حرمت غنا و شنیدن آن و در بعضی از روایات مذکور است که کبیره است و غنا تحریر آواز است در حلق که موجب سرور گردد یا اندوه و مشهور آن است که فرقی نیست میان آنکه در قرآن و دعا و ذکر باشد یا غیر و اکثر علما استثناء کرده‌اند از غنای حرام و حدی را که از برای تند رفتن شتر عربان می‌خوانند و بعضی مرثیه‌های حضرت امام حسین ع را نیز استثناء کرده‌اند و خالی از قوتی نیست اگر بروش نوحه عربان بخوانند و بعضی باز استثناء کرده‌اند صدای زنی را که غنا کند در عروسیها از برای زنان و مردان داخل نشوند و ایضا تجویز کرده‌اند نوحه زنان را در ماتمها اگر دروغ نگویند و استثناء این‌ها نیز خالی از قوت نیست چون احادیث معتبره نیز در این‌ها وارد شده است و ابن ادریس و بعضی از علما همه این‌ها را حرام میدانند و ترک همه احوط است و احادیثی که در باب مدح صوت حسن وارد شده است دلالت بر جواز غنا ندارد زیرا که بسیار است که جوهر آواز کسی خوش آیند است هر چند تحریری در آن نباشد و همچنین گاه هست که قرآن و دعا را بنحوی می‌خوانند که ترجیع ظاهری ندارد و موجب حزن میشود و آن قصوری ندارد و احادیثی که در باب خواندن قرآن بحزن و صوت حسن وارد شده است ممکن است که محمول بر این باشد و آنچه تصریح بترجیع و غناء در آن وارد شده حق الیقین، ص: ۵۶۸ است محمول بر تقیه است زیرا که بعضی از علمای سنیان و صوفیه ایشان غناء را در قرآن و ذکر حلال بلکه مستحب میدانند. و خلافتی نیست میان علمای شیعه در حرمت استعمال آلات لهو مانند طنبور و عود و نای و دف و امثال این‌ها اما در کبیره بودن این‌ها خلاف است و کسی که غناء را کبیره داند اینها را بطرق اولی کبیره میدانند و بعضی از علماء دف بی‌سنگ را در عروسی و ختنه کردن تجویز کرده‌اند و بعضی مطلقا حرام میدانند و این احوط است و انواع قمار همه حرام است و بعضی کبیره میدانند مانند نرد و شطرنج و تخم بازی و گردکان بازی و هر چه در آن گرویندی باشد مگر در شمشیر بازی و اسب دوانیدن و اشتر و استردوانی و الاغ‌دوانی و فیل‌دوانی و تیراندازی و در قمارهایی که نهی آنها بخصوص وارد شده است مانند شطرنج و نرد و اربعه عشر حرام است یاد گرفتن آنها و یاد دادن و بازی کردن آنها هر چند گرویندند و ظاهر جمعی آنست که تخم بازی و گردکان بازی و قاب بازی نیز چنین است که بدون گرو حرام است و خالی از قوتی نیست و ظاهر اخبار آنست که بازی نرد و شطرنج کبیره است و یحیی بن سعید در جامع گفته است حلال نیست نظر کردن بنرد و شطرنج و سلام کردن بر کسی که بازی کند باین‌ها و در حدیث صحیح منقولست از حضرت صادق علیه السلام که فروختن شطرنج حرام است و قیمتش را حرام است خوردن و نگاهداشتن آن کفر است و بازی آن شرکست و سلام کردن بر کسی که بازی میکند معصیت کبیره هلاک‌کننده است و کسی که بازی میکند و دست در میان آن گذارد چنانست که دست در میان گوشت خوک برده باشد و نمازش مقبول نیست تا دستش را بشوید و کسی که نظر بآن کند چنانست که در فرج مادرش نظر کرده است و کسی که نظر کند بآن در حال بازی کردن و سلام کند بر بازی‌کننده در آن حالت در گناه مساویند و کسی که بنشیند بقصد بازی کردن جای خود را در جهنم مهیا داند و این زندگانی باعث حسرت او باشد در قیامت و زنهار هم‌نشینی مکن با کسی که مغرور است باین بازی که آن از مجالسی است که اهل آنها در هر ساعت منتظر غضب الهی‌اند اما بگرو دویدن و سنگ بگرو انداختن و چیزهای سنگین را بگرو برداشتن و بلند کردن و کشتی بگرو دوانیدن و کشتی گرفتن و چوگان بازی کردن و امثال اینها اگر بگرویندی باشد حرام است و

اگر بی‌گرو باشد خلاف است و حکم بحرمت مشکل است خصوصاً اگر غرض از ورزش غلبه بر دشمن باشد و در خصوص کشتی گرفتن احادیث وارد شده است که دلالت بر جواز میکند بلکه بحديث بکشتی گرفتن حسنین در حضور حضرت رسول صلی الله علیه و آله و تحریص کردن آن حضرت و جبرئیل هر یک از حق الیقین، ص: ۵۶۹ ایشان یکی را استدلال بر استحباب آن نیز میتوان کرد. و علامه جزم کرده بحرمت انگشتر بازی و استعمال آنکه در دست من جفت است یا طاق و چوگان بازی و تفنگ و کمان گلوله بگرو انداختن و بیک پا ایستادن و یک پا دویدن و مکث در زیر آب کردن خواه عوضی در گرو قرار داده باشند یا نه و در کشتی گرفتن و کبوتر بگرو براه دور فرستادن و گرو دویدن اگر عوضی قرار نداده باشند تردد و اشکالی کرده است و نگاه داشتن کبوتر از برای انس جایز است بلکه مستحب است و از برای فرستادن نامه‌ها جایز است و بگرو فرستادن اگر با عوض باشد مشهور حرمت است و اگر بدون عوض باشد خلاف است و جواز خالی از قوتی نیست و احوط ترکست و پرانیدن از برای تفرج و سیر خلاف است و اکثر مکروه دانسته‌اند و بعضی حرام میدانند و این در صورتی است که متضمن فعل حرامی نباشد و اگر متضمن دزدیدن کبوتر دیگران و اشراف بر خانه‌های مسلمانان و شکستن شیشه‌ها و ظروف همسایگان و امثال اینها باشد چنانکه در این زمانها شایع است حرام خواهد بود و اکثر علماء حرام دانسته‌اند حیوانات را بگرو بجنگ با یکدیگر انداختن خواه عوض قرار کنند و خواه نه و بعضی مطلقاً آنها را تحریص بر جنگ یکدیگر کردن حرام دانسته‌اند و علامه گفته است خلافی نیست در آنکه حرام است مدح کردن کسی که مستحق مذمت باشد و مذمت کردن کسی که مستحق مدح باشد و همچنین تعریف حسن زن مؤمنه که شناسند و تعریف حسن پسران ساده و مزلف مطلقاً خواه معین و خواه غیر معین و خواه شناسند و خواه نشناسند و خواه در نظم و خواه در نثر و مدح حسن زنان حربی را تجویز کرده‌اند و خلافی نیست در حرمت سحر و آن گرهی است یا افسونی است یا سخنی است که تکلم کنند بآن یا بنویسند یا عملی بکنند که تأثیری بکند در بدن کسی یا دل او یا عقل او بدون آنکه بظاهر مباشر آن گردند و بعضی از جمله سحر شمرده‌اند خدمت فرمودن ملائکه و جن را نازل گردانیدن شیاطین را از برای کشی امور غریبه و علاج مجنون یا مصروع یا داخل شدن آنها در بدن کودکی یا زنی و سخن گفتن بزبان او و اگر بعضی از آنها اصل داشته باشد ظاهراً از قبیل کھانت باشد و شهید گفته است که از جمله سحر است نیز نجات و طلسمات و خلاف نیست در آنکه عمل سحر و کسبش حرام است و ظاهراً کبیره است اما یاد گرفتن را بعضی تجویز کرده‌اند آن را نه بقصد عمل کردن بلکه از برای آنکه احتراز از آن بکنند و بسا باشد واجب کفائی باشد برای دفع شبهه ساحری که دعوی پیغمبری کند و فرق میان سحر و معجزه چنانکه شیخ بهاء الدین گفته است که چون حضرت رسول صلی الله علیه و آله انگشتها را گشود حق الیقین، ص: ۵۷۰ و از میان انگشتهای مبارکش آب جاری شد احتمال سحر نداشت و اگر انگشتها را بیکدیگر می‌چسبانید و می‌خوابانید احتمال سحر داشت و حق آنست که معجزات انبیاء از آن واضح‌تر است که احتمال سحر در آنها رود و نهایتش چند قطره آب بیرون آید نه آنکه چندین هزار کس سیراب شوند یا عصا هفتاد خروار عصا و ریسمان را بلع کند و بعد از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم معلوم است که پیغمبری نخواهد بود و امر صاحب الامر انشاء الله بنحوی نخواهد بود که کسی را در آن شبهه‌ای تواند بود و در روایتی وارد شده است که حل بکن اما مبند و اکثر این حدیث را حمل بر آن کرده‌اند که بقرآن و ذکر و دعاء حل کن و برطرف کن سحر را نه بسحر و کسی که حلال داند سحر را واجب است کشتن او و ایضا خلافی نیست در آنکه حرام است کھانت و گفته‌اند آن عملی است که موجب اطاعت بعضی از جن گردد و خبرها از برای او بیاورد و این نزدیکست بسحر و از حضرت صادق علیه السلام منقولست که هر که کھانت کند یا کھانت کنند از برای او بیزار است از دین محمد صلی الله علیه و آله و ایضا خلافی نیست ظاهراً در حرمت شعبده و آن اعمال غریبه است که معرکه‌گیران به جلد دستی کاری چند میکنند که غریب مینماید و سبیش بر اکثر مردم مخفی است و در کیمیا خلاف است که اصلی دارد یا نه و اگر اصلی نداشته باشد غش و تدلیس و عمر و مال ضایع کردن است و فریب دادن مردم و همه اینها حرام است و اگر ممکن باشد که اصلی داشته باشد ظن غالب آنست که در این زمانها کسی نمیداند

و مخصوص انبیاء و اوصیاء خواهد بود و بر فرض محال کسی که داند در این اعصار حکم بحرمت مشکل است مگر آنکه متضمن مفاسد دیگر باشد و چنانکه شیخ شهید گفته است احوط و اولی اجتناب از همه اینها است و ایضا خلافی نیست در حرمت قیافه و آن مستند شدن است بعلامتی که از مشابَهت ترکیب و صورت که بسبب آن ملحق می گردانند بعضی از مردم را ببعضی در نسب چنانکه در باب نسب اسامه سخنی مذکور شد از باب قیافه پاهای او و زید پدر او را ملاحظه کردند و حکم کردند که اسامه پسر زید است و گفته اند وقتی حرام است که جزم بآن بکنند و امر حرامی را بر آن مترتب سازند مثل آنکه نسبی را که شرعا ثابت باشد تغییر دهند یا محرمی را نامحرم یا نامحرمی را محرم گردانند و امثال اینها و در عرف عرب و عجم قیافه دیگر می باشد که حکم میکنند در خصوص خلقت هر کس بصفات حسنه یا ردیه او مانند کرم و بخل و شجاعت و جبن و درازی و کوتاهی عمر و امثال اینها و اجماع کرده اند بر حرمت فروختن میته و شراب و گوشت خوگ و سایر مسکرات مانند بوزه و بنگ و فروختن سگ بغیر سگ شکاری و گله و زراعت و باغ و مشهور آنست که فروختن عذره و بول حیوانات غیر مأکول اللحم حرام است و در عذره و بول مأکول اللحم خلاف است و جایز بودن اقوی است و روغنی که نجس شده حق الیقین، ص: ۵۷۱ باشد مشهور آنست که جایز است از برای سوزانیدن در چراغ در زیر آسمان ظاهرا در زیر سقف نیز توان سوخت و داخل صابون و امثال آن توان کرد و حیوان را بآن چرب توان کرد و در دنبه و پیهی که از میته اخذ کرده باشند مشهور آنست که مطلقا استعمال نمیتوان کرد و در روایات معتبره دلالت بر جواز سوختن در چراغ میکند و دور نیست که همه را در اموری که طهارت در آنها شرط نیست استعمال میتوان کرد و از جمله محرمات فروختن و خریدن چیزی چند است که کافران آنها را عبادت و سجده میکنند مانند بت و چلیپا و صورت حضرت مریم و عیسی و خریدن و فروختن آلت های لهو مانند عود و طنبور و کمانچه و نای و دف و نقاره و امثال آنها و آلات قمار مانند شطرنج و نرد و گنجفه اگر از برای استعمال حرام خردند و اگر انتفاع حلالی از آن متصور باشد بآن هیئتی که هست و مشتری از برای آن منفعت حلال خرد اکثر تجویز کرده اند و بعضی قید کرده اند که در آن صورت حرام است که شکسته اش قیمتی نداشته باشد و اگر شکسته اش قیمتی داشته باشد و آن را نشکسته بفروشد برای آنکه مشتری آن را بشکند و در منفعت حلالی منتفع شود و اعتماد بر دیانت مشتری داشته باشد میتواند فروخت و بعضی گفته اند تا آن را از هیئت خود نیندازد نمیتواند فروخت و در فروختن ظروف طلا و نقره نیز خلاف است و از جمله محرمات فروختن اسلحه جنگ است بدشمنان دین در وقتی که جنگ داشته باشند با مسلمانان یا شیعیان و بعضی مطلقا حرام دانسته اند و همچنین گفته اند حرام است فروختن اسلحه به راه زنان و دزدان از برای این امور یا مطلقا و همچنین مشهور میان علماء آنست که حرام است فروختن انگور از برای شراب کردن یعنی مذکور شود که از برای این کار میگیرد خواه در ضمن عقد شرط کند و خواه مقارن عقد مذکور سازد و فروختن چوب از برای تراشیدن بت یا آلات قمار و اگر بکسی بفروشد که این کارها کند و مذکور نشود که برای این میخرد مشهور کراهت است و بعضی حرام دانسته اند و احادیث جواز بسیار است و ایضا خلاف است در اجاره دادن دکان و خانه و کشتی از برای فروختن و نقل کردن و ضبط کردن سایر محرمات و ایضا خلاف است در فروختن مسوخات مانند میمون و فیل و درندگان مانند شیر و پلنگ و اشهر جواز است خصوصا حیوانات شکارکننده مانند یوز و چرخ و عقاب و مشهور میان علماء جواز بیع گربه است و بعضی دعوای اجماع بر آن کرده اند و ایضا مشهور جواز بیع پوست درند گانست مانند پوست شیر و پلنگ و ابن البراج گفته است ثمن گربه را تصدق باید کرد و تصرف دیگر نمیتوان کرد و مستند این سخن نیز معلوم نیست و ابن جنید گفته است ثمن حیوانات غیر مأکول حق الیقین، ص: ۵۷۲ اللحم را مانند مسوخ و درندگان در خوردن و آشامیدن صرف نمیاید کرد و مستند این سخن نیز معلوم نیست و از جمله محرمات ساختن صورتهای سایه دار است که اگر روشنی بر یک طرف آن بتابد سایه از آن بیفتد خواه متصل بدیوار باشد و یا جدا باشد و ظاهر اخبار معتبره آنست که حرمت مخصوص صورت حیوان ذی روح است هرگاه مجسم و سایه دار باشد پس صورتهای که بر دیوارها و فرشها نقش کنند حرام نخواهد بود و صورت درخت و گل و گیاه و بناها که سایه دار باشد حرام نخواهد بود و بعضی صورت ذی

روح را مطلقاً حرام میدانند گو سایه نداشته باشد و بعضی صورت ذی روح را نیز حرام میدانند و این قول مخالف احادیث معتبره است اگر چه احوط است و فروختن صورت مجسمه نیز مشهور حرام است و کواکب را مؤثر تام دانستن چنانکه بعضی از علماء قائلند کفر است و مؤثر ناقص دانستن بآنکه اوضاع فلکی را تأثیر فی الجمله هست مانند تأثیر آفتاب در حرارت و ماه در برودت اکثر علماء فسق میدانند و اگر مؤثر ندانند و گویند عادت الهی جاری شده است که چنین وضعی که در فلک بهم رسد فلان امر در زمین حادث میشود یا آنکه حقتعالی این را علامتی برای امری قرار داده است اکثر گفته‌اند حرام نیست و شهید گفته است مکروه است و اکثر علماء نظر و فکر در علم نجوم و یاد دادن و آموختن آن را حرام میدانند چنانکه احادیث بسیار بر آن دلالت دارد و ابن طاووس و بعضی از علماء گفته‌اند اگر اعتقاد بتأثیر نداشته باشد حرام نیست و آنچه از مجموع احادیث معتبره ظاهر میشود آنست که اوضاع اینها علامت حدوث حوادث هستند و کامل این علم مخصوص انبیاء و اوصیاء است و این یک راه علم ایشانست بامور آینده و غیر ایشان احاطه تامه باین علم ندارند و باین سبب و اسباب دیگر از مصالح کلیه منع کرده‌اند سایر خلق را از تفکر در اینها و حکم کردن بحدوث حوادث بسبب اینها و تعلیم این علم را حرام گردانیده‌اند و فرموده‌اند منجم مانند کاهن است و کاهن مانند ساحر است و ساحر مانند کافر است و کافر در جهنم است و حضرت صادق علیه السّلام منجمی را فرمود که کتابهای خود را بسوزان و اما سعادت و نحوست کواکب نیز از احادیث ظاهر میشود و بعضی سعادت و بعضی نحوست دارند و مردم در این باب نیز علم ناقصی دارند و خدا قادر است که بدعاء و تصدق و توسل بجناب مقدس او نحوست اینها را مبدل گرداند بسعادت و بترک اینها و اعتماد بر علم ناقص خود و ارتکاب معاصی و قلت توسل و ضعف توکل سعد آن را نحس گرداند لهذا در دفع مخاوف و رفع بلا یا امر بتصدق و توکل و تضرع و دعاء فرموده‌اند و نهی از رعایت ساعات نموده‌اند مگر نکاح و زفاف و سفر و بعضی از امور که امر باحتراز بودن قمر در عقرب در آنها نموده‌اند و گمان فقیر آنست که آن نیز بر وفق اصطلاح منجمین نیست بلکه محاذات ستاره‌های عقرب مراد است چنانچه مدار عرب بر آن حق الیقین، ص: ۵۷۳ بوده و هست و در میان عرب منجمی و تقویمی شایع نبوده است و از عادت جمیله شارع معلوم است که بنای عادت و معاملات ایشان را بر امور ظاهره گذاشته است که خواص و عوام در آن یک نسبت داشته باشند و در این زمان اکثر ستاره‌های عقرب ببرج قوس منتقل شده است. و اما علم هیئت افلاک و کمیت و کیفیت حرکات آنها مشهور آنست که حرام نیست بلکه بعضی مستحب دانسته‌اند بسبب آنکه باعث اطلاع بر غرایب حکمت و عظمت قدرت حق تعالی میشود و حق آنست که اهتمام زیاد در این موجب تضييع عمر است و اکثر مبتنی بر اوهام و خیالی چند است که بعضی از حرکات محسوسه کواکب بر آنها منطبق میشود و در بعضی حیران شده‌اند و آن را از مشکلات آن فن شمرده‌اند و ارساد مختلفه که بسته‌اند در اکثر امور با یکدیگر مخالفند و بغیر خداوندی که آنها را خلق کرده است و انبیاء و اوصیاء که بایشان وحی و الهام نموده است دیگری را بر حقایق آنها اطلاعی نیست اما قلیلی از آنکه مثر مزید اطلاع بر قبله و اوقات صلاه و غیر ذلک بوده باشد خوب است و شهید فرموده است که اما رمل و فال و مثل آنها حرام است با اعتقاد بمطابقه آنها با واقع آنها زیرا که علم غیب مخصوص خداست و اگر بر سیل فال نیک شنود و گوید باکی نیست زیرا که روایت کرده‌اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم فال نیک را دوست میداشت و طیره یعنی فال بد را کراهت داشت. مؤلف گوید که احوط آنست که رجوع باین قسم مردم نکنند و سخن ایشان را تصدیق ننمایند زیرا که اخبار بسیار در نهی از رفتن نزد کاهن عراف وارد شده است و این جماعت که خبر از آینده میدهند بظن و تخمین عرافند و آنکه میگویند که رمل از حضرت دانیال مأخوذ است اصلی ندارد و ابن ادریس در سرائر از کتاب مشیخه بن محبوب از هشیم روایت کرده است که گفت بحضرت صادق علیه السّلام عرض کردم که نزد ما در جزیره مردی هست که بسیار است که خبر میدهد کسی را که مال او را دزد برده است یا مانند آن از چیزهای مخفی حضرت فرمود که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود که هر که برود بسوی ساحری یا کاهنی یا کذابی که تصدیق او کند در آنچه میگوید پس بتحقیق که کافر شده است بهر کتابی که خدا فرستاده است - و گفته‌اند حرام است غشی که مخفی باشد مانند

آب در شیر کردن و مشاطگی که از برای فریب دادن مردم باشد و اکثر فقهاء گفته‌اند که حرام است مردان را لباس زنان پوشیدن و خود را بزینتی که مخصوص زنان باشد زینت کردن مانند وسمه برابر و گذاشتن و لباس مخصوص زنان پوشیدن و خلخال و دست بند پوشیدن و همچنین گفته‌اند حرام است زنان را پوشیدن لباسی که مخصوص زنان نباشد مانند عمامه و کمر بند و جزم بحرمت اینها خالی از اشکال نیست حق الیقین، ص: ۵۷۴ و بعضی نقش کردن صورت و سایر اعضای زنان را بنیل و سرمه حرام دانسته‌اند و این نیز خالی از اشکال نیست و احوط آنست که اجتناب کنند از زی مخصوص کفار و پوشیدن لباسی که مخصوص ایشانست زیرا که از حضرت صادق علیه السلام منقولست که حق تعالی وحی کرد بسوی پیغمبری از پیغمبران که بگو قوم خود را که نپوشند لباس دشمنان مرا و نخورند خوراک دشمنان مرا و شبیه نشوند بشکل دشمنان من که ایشان دشمن خواهند بود چنانکه آنها دشمن منند و اکثر علماء گفته‌اند که جایز نیست اجرت گرفتن بر اعمال واجبه مانند غسل دادن اموات و کفن کردن و دفن کردن و نماز کردن بر آنها و سید مرتضی تجویز اجرت کرده است بر اینها و خالی از قوتی نیست و بر مستحبات گفته‌اند مزد میتوان گرفت و اکثر گفته‌اند حرام است اجرت گرفتن بر اذان و سید جایز دانسته است و هم چنین اجرت بر پیشنهادی جایز نیست و مشهور آنست که اجرت بر قضاء و حکم میان مردم جایز نیست و بعضی تجویز کرده‌اند اما همه تجویز دادن مؤذن و پیش نماز و قاضی را از بیت المال و همچنین اگر وقفی بر این جماعت کرده باشند میتوانند گرفت و مشهور آنست که جایز است اجرت گرفتن بر صیغه نکاح و بر خواستگاری و بر طلاق و جمعی از علماء گفته‌اند که جایز نیست خریدن و فروختن قرآن مجید و اگر فروشند باید که جلد و کاغذ را بفروشند و بعضی مکروه دانسته‌اند و احوط آنست که جلد و غلاف را بفروشند و باقی را ببخشند زیرا که احادیث بسیار در نهی آن وارد شده است و از جمله آنها روایت سماعه است که گفت از حضرت صادق علیه السلام شنیدم که فرمود مصحف‌ها را بفروشید که فروختن آنها حرام است پرسیدم چه میفرمائی در خریدن آنها فرمود جلد و کاغذ و غلاف را بخر و زنه‌ار مخرورقی را که قرآن بر آن نوشته‌اند که بر تو حرام خواهد بود و زرش بر آنکه فروخته است حرام است و در حدیث صحیح از آن حضرت منقولست که فرمود بخرم مصحف را دوست‌تر میدارم از آنکه بفروشم و این حدیث دلالت بر کراهیت می‌کند و بر اجرت گرفتن کتابت مصحف مشهور کراهت است و بعضی با شرط حرام میدانند و حدیث بر نهی وارد شده است و احوط آنست که ابتدا شرط نکنند و بعد از نوشتن آنچه بدهد قبول کند یا اجرت را بازای غیر قرآن گیرد از آیه و خمس و عشر و جزو و امثال اینها یا قیمت مرکب قرار کنند و جایز است اجرت گرفتن بر کتابت کتب فقه و حدیث و سایر علوم مباحه و مشهور میان علماء آنست که قدری از قرآن مجید را که یاد گرفتن آن واجب است اجرت گرفتن بر تعلیم آن حرام است و زیاده از آن را اجرت گرفتن برای تعلیم مکروه است و اگر اول شرط کند کراهت آن اشد است و بعضی با شرط حرام دانسته‌اند و احوط آنست که شرط نکنند و اکثر علماء اجرت حق الیقین، ص: ۵۷۵ گرفتن بر مسائل ضروریه اصول دین و فروع دین را حرام دانسته‌اند و در سایر علوم ادبیه و طب و صناعات حلال آن را جایز دانسته‌اند و حرمت اخذ اجرت بر مطلق واجبات نزد فقیر ثابت نیست و مشهور آن است که جایز است اجرت گرفتن بر تلاوت قرآن که ثواب آن را از برای زنده یا مرده هدیه کند و در بعضی از اخبار منع وارد شده است و حمل بر آنکه شرط کرده باشند کراهت شدید دارد و احوط عدم شرط است و رشوه گرفتن در حکم شرعی باجماع حرام است خواه از برای او حکم کند یا از برای خصم او بلکه از جمله کبایر است و از حضرت باقر علیه السلام منقولست که رشوه گرفتن در حکم کفر است بخدا و رسول او و رشوه دادن نیز حرام است مگر آنکه محق باشد و داند که بدون رشوه از برای او حکم نمی‌کنند و حق او ضایع میشود در این صورت بعضی تجویز کرده‌اند و مرافعه کردن نزد حکام جور و کسی که اهلیت حکم نداشته باشد حرام است مگر آنکه حاکم عادل نبوده باشد یا باشد و از روی تقیه حکم نکند یا اگر حکم کند حکم او جاری نشود در این صورت تجویز مرافعه بسوی او کرده‌اند و احوط آنست که تا ممکن باشد حکم بسوی ایشان نکنند و در حدیث وارد شده است که اگر بحق نیز از برای او حکم کند آنچه میگیرد بر او حرام است و مصحف را بطلا و بغیر سیاهی نوشتن مکروه است و بعضی حرام دانسته‌اند

آن را و گفته‌اند مکروه است عشر آن را بطلا نوشتن چنانکه بسند موثق از سماعه منقول است که پرسید از حضرت صادق علیه السلام که مردی هست که عشر مصحفها را بطلا می‌نویسد حضرت فرمود که صلاحیت آن ندارد آن مرد گفت این معاش من است حضرت فرمود که اگر از برای خدا ترک کنی خدا وسیله از برای روزی تو خواهد ساخت و بسند دیگر از محمد وراق منقولست که گفت عرض کردم بر حضرت صادق علیه السلام قرآنی را که خمس و عشرش را بطلا-نقش کرده بودند و در آخرش یک سوره را بطلا نوشته بودند حضرت عیب نکرد هیچ چیز آن را مگر نوشتن قرآن را بطلا و فرمود خوشم نمی‌آید که بنویسند قرآن را مگر بسیاهی چنان که اول مرتبه بسیاهی نوشتند یعنی نوشتن حضرت امیر علیه السلام نه نوشتن عثمان و این حدیث دلالت میکند بر آنکه عشر را بطلا-نوشتن حرام دانسته و زینت بطلا کردن بد نباشد و ابو الصلاح زینت کردن قرآن را بطلا حرام دانسته است و مشهور میان علماء آن است که طلاکاری کردن مسجد حرام است بعضی مطلق نقاشی کردن را حرام دانسته‌اند و مستند هیچ یک معلوم نیست و مسجد را داخل راه یا خانه کردن حرام است و نجاست متعدی را داخل مسجد کردن حرام است و بعضی غیر متعدی را نیز حرام دانسته‌اند و ثابت نیست و اعانت ظالمان در ظلم حرام است و در غیر ظلم مشهور آنست که حرام نیست مانند عمارت کردن و طبخ کردن حق الیقین، ص: ۵۷۶ و سایر خدمات مباحه و در بعضی اخبار منع از مطلق معاشرت و اعانت ایشان وارد شده است و محتمل است که محمول بر مخالفان مذهب باشد و حقتعالی فرموده است رکون مکنید بسوی آنها که ستم کرده‌اند پس مس می‌کند شما را آتش جهنم و شما را بغیر از خدا یاوری نخواهد بود پس یاری کرده نخواهید شد و رکون را اکثر تفسیر کرده‌اند بمیل قلبی و بعضی گفته‌اند مراد از ظالمان در این آیه مشرکانند و بعضی گفته‌اند مراد دخول بایشان است در ظلم و راضی بودن بفعل ایشان و اظهار محبت ایشان نه محض مخالطه و معاشرت از برای دفع ضرر ایشان و در بعضی از روایات وارد شده است که رکون مودت و خیرخواهی و اطاعت است پس باید با فساق و ظالمان از جهت فسق و ظلم بد بود و راضی باعمال ایشان به هیچ وجه نباید بود و احوط آنست که بدون تقیه یا مصلحت شرعی مانند هدایت ایشان یا دفع ضرر از مؤمنی یا قضای حاجت مضطری با ایشان معاشرت و مودت نکنند و مشهور میان علماء آنست که حرام است نوشتن و حفظ کردن کتب منسوخه و یاد گرفتن و یاد دادن آن مانند توریّه و انجیل و کتب اهل ضلالت و بدعت مانند کتب سنیان و سایر مخالفان و کتب حکماء و صوفیه و ملاحده مگر از برای نقض و باطل کردن یا حجت کردن بر ایشان یا اخذ کلمات حقه از آنها یا تقیه و مشهور میان علماء آنست که آنچه پادشاهان و حکام بعلت خراج از رعایا میگیرند از ایشان می‌توان خرید و قبول هبه کرد و جایزه‌ها و بخششهای ایشان را قبول می‌توان کرد بعد از آنکه ایشان از رعایا گرفته باشند و اکثر گفته‌اند که اگر این کس را حواله کنند بر محل باز جایز است گرفتن و در این شق اشکالی هست و پدر اگر واجب النفقه فرزند صغیر خود باشد از مال او بقدر نفقه می‌توان برداشت و از مال فرزند بالغ می‌تواند نیز برداشت اگر نفقه او را ندهد و اگر مرافعه بحاکم شرع ممکن باشد در این صورت احوط آنست که بدون مرافعه برنماید و اکثر گفته‌اند که زنان نان و نان خورش را بدون اذن شوهر تصدق می‌تواند کرد اگر او نهی نکند و زیاده نکند که ضرر باو رساند و اگر مالی را به کسی داده باشند که بفقرا یا علماء یا صلحا بدهد مشهور آنست که اگر خود احتیاج داشته باشد و موصوف باین صفت باشد از برای خود می‌تواند برداشت و بعضی قید کرده‌اند که بشرطی که زیاده از دیگران برنماید و در بعضی از روایات منع وارد شده است و احوط آنست که تا نهایت اضطرار نداشته باشد برنماید اما بعیال خود می‌تواند داد اگر قادر بر نفقه ایشان نباشد و مشهور میان علماء آنست که خصی کردن حیوانات غیر انسان جایز است و بعضی حرام دانسته‌اند و بعضی کمان گلوله انداختن را حرام دانسته‌اند مطلقا و بعضی گفته‌اند اگر از برای لهو و لعب باشد حرام است و جایز حق الیقین، ص: ۵۷۷ است استخوان و دندان فیل را فروختن و شانه کردن و امثال آن از آن ساختن و بعضی مکروه دانسته‌اند و جهی ندارد بلکه استعمال شانه آن مستحب است و از جمله محرّمات که جمعی از اکابر علماء تصریح بحرمت آن کرده‌اند خواندن و شنیدن قصه‌هایی است که همه آنها دروغ است مانند قصه رموز حمزه و افسانه‌های معلوم الکذب یا بعضی از آنها که معلوم الکذبست مانند روایات

موضوعه مخالفان که مشتمل است بر تخطئه انبیاء و نسبت فسوق و معاصی بایشان با مدح خلفای جور یا کرامات مبتدعه صوفیه یا افتراء بر اکابر علماء شیعه و امثال اینها از امور باطله مگر آنکه غرض رد و ابطال آن‌ها باشد یا از برای تقیه مضطر شود به خواندن و شنیدن آنها چنانکه آیه سَيَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ بر آن دلالت دارد بنا بر بعضی از تفاسیر. و ابو الصلاح در کافی گفته است که حرام است دروغ و از جمله دروغ است صحبت داشتن شب بقصه‌های قصه‌خوانان که جنگهای دروغ اختراعی را نقل میکنند یا بر جنگ‌های واقع چیزها زیاد میکنند و شیخ یحیی بن سعید در جامع گفته است حرام است شب‌نشینی کردن بذکر دروغ و قصه‌های اختراعی و قصه‌هایی که دروغها بر آن‌ها زیاده کرده‌اند و بقصه‌های دیگر مکروه است برای آنکه مانع بیداری آخر شب میشود و ابن بابویه در کتاب عقاید روایت کرده است که قصه‌خوانان در خدمت حضرت صادق علیه السلام مذکور شدند فرمود که خدا لعنت کند ایشان را که تشنیع میکنند بر ما و گفته است که باز از آن حضرت سؤال کردند از قصه‌خوانان آیا حلال است گوش دادن بسخنان ایشان حضرت فرمود که نه و فرمود که هر کس گوش اندازد بسوی سخن گوئی پس بتحقیق که او را پرستیده است پس اگر آن سخنگو از جانب خدا سخن گوید خدا را پرستیده است و اگر از جانب شیطان سخن گوید شیطان را پرستیده است و باز از آن حضرت پرسیدند از قول خداوند که شعراء پیروی ایشان میکنند گمراهان حضرت فرمود که مراد از شعراء قصه‌خوانانند و احوط آنست که قصه‌های ایام کفر و جاهلیت و پادشاهان عجم را نیز نخوانند هر چند راست باشد مگر از برای مصلحت یا فایده دین زیرا که حق تعالی فرموده است وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ آيَةُ يَعْنِي از مردم کسی هست که میخرد حدیث باطلی را از برای آنکه مردم را از راه خدا غافل گرداند و بآیات قرآن استهزاء کند اینها از برای ایشان عذابی هست خوارکننده و شیخ طبرسی و سایر مفسران روایت کرده‌اند که این آیه در شأن نضر بن الحارث نازل شد که او تجارت میکرد و میرفت بطرف فارس و اخبار پادشاهان عجم را میخرد و می‌آورد و از برای قریش نقل میکرد و حق الیقین، ص: ۵۷۸ میگفت محمد صلی الله علیه و آله شما را خبر میدهد بحديث عاد و ثمود و من از برای شما نقل میکنم قصه‌های رستم و اسفندیار و اکاسره و پادشاهان عجم را پس خوش می‌آمد آنها را شنیدن آنها و ترک میکردند شنیدن قرآن را این را از کلینی روایت کرده‌اند و کلینی و شیخ طوسی بسند حسن کالصحيح از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده‌اند که حضرت امیر علیه السلام قصه‌خوان را دید که در مسجد قصه میخواند تازیانه بر او زد و او را از مسجد بیرون کرد و ابن بابویه بسندهای معتبر از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمود که چون به بیند مردی را که در روز جمعه احادیث جاهلیت و کفر را نقل میکند بزنید بر سرش اگر چه بسنگ ریزه باشد و خواندن شعری که مشتمل بر دروغ و لغوی نباشد مجوز است و بسیار خواندن و شنیدن آن مکروه است سیما در ماه رمضان و در شب جمعه و روز جمعه و در مطلق شب و در حال احرام و در حرم و هر چند شعر حق باشد و منقولست که شکمی که مملو از چرک و ریم باشد بهتر است از آنکه مملو از شعر باشد و منقولست که هر کس که بیتی از شعر در روز جمعه بخواند بهره آن در آن روز همانست و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله منقولست که شعر از شیطان است اما از آن حضرت روایت کرده‌اند که از جمله حکمت است شعر و از حضرت امیر علیه السلام و از حضرت امام رضا علیه السلام و سایر ائمه شعر نقل کرده‌اند و مکرر تمثیل و استشهاد بآن میفرموده‌اند و احادیث بسیار در فضل و ثواب در مدح حضرت رسول صلی الله علیه و آله و ائمه و مراثی حضرت امام حسین علیه السلام وارد شده است و خلافتی نیست در آنکه شعری که متضمن فحش یا هجو مؤمنی باشد یا تعریف زن معین نامحرمی یا تعریف حسن پسری مطلقاً حرام است اگر چه در اخیر سخنی هست و گفته‌اند اگر تعریف حسن زن خود یا کنیز خود در شعر یا در غیر شعر بکند حرام نیست و بعضی گفته‌اند اگر چه حرام نیست اما چون منافی مروت است از عدالت بیرون می‌برد لیکن اشتراط مروتی که فقهاء گفته‌اند در عدالت ثابت نیست و شعری که مشتمل بر مدح زیاد باشد که موهوم کذبست اگر حمل بر تجویز مبالغه توان کرد حرام نیست و اگر نتوان کرد بعضی گفته‌اند که داخل کذبست و حرام است و بعضی گفته‌اند کذب از آن حیثیتی حرام است که باعث آن میشود که مردم خلاف واقع را واقع دانند و بنای شعر بر این

نیست و غرض شاعر خبر نیست بلکه بانثا بر میگردد و این سخن بعید از حق نیست اما اگر متضمن مدح ظلمه باشد و تحسین ظلم و فسق و اغرای ایشان بر آنها باشد دور نیست که از این جهت حرام باشد و از جمله محرمات حسد و بغض و عداوت مؤمنان است و اگر علماء اینها را حرام دانسته‌اند مطلقا اما چون اینها امور قلبیه‌اند تا اظهار نکنند معلوم نمی‌شود و خلاف عدالت ثابت نمیشود و از بسیاری از احادیث حق الیقین، ص: ۵۷۹ ظاهر میشود که اظهار اینها معصیت است و اصلش معصیت نیست و گمان فقیر این است و هم چنین گمان بد بمؤمنان بردن اظهارش حرام است و اگر اصلش حرام باشد حرج لازم می‌آید و بعد از این انشاء الله مذکور خواهد شد و هجران و ترک معاشرت مؤمنان را از جمله معاصی شمرده‌اند چنانچه احادیث بسیار دلالت بر آن میکنند اما ظاهرا محمول است بر آنکه از روی بغض و عداوت باشد نه مطلقا زیرا که ترک معاشرت اسباب بسیار میدارد و از جمله محرمات تجسس عیوب مؤمنان است و آیات و اخبار بسیار در نهی و مذمت آن وارد شده است و ایضا مشرف شدن بر خانه مسلمانان و یا از رخنه‌ها و روزنه‌ها نظر به حرم ایشان کردن حرام است و اگر او را منع کنند ممتنع نشود چیزی بر او بزنند که منتهی بقتل او شود خونس هدر است اما آنکه باید که تا منع بکمر ممکن باشد بزیاده تعدی نکنند و پوشیدن حریر از برای مردان در غیر حال جنگ با کفار و حال ضرورت که جامعه دیگر نداشته باشد و خوف ضرر داشته باشد حرام نیست و اگر حریر محض نباشد یا پنبه و کتان و پشم و امثال اینها قصور ندارد مگر آنکه مستهلک باشد و بعضی ده یک و بعضی پنج یک گفته‌اند و احوط آنست که بر رو نیندازد و اگر تکیه کند یا فرش کند باکی نیست و پوشیدن طلا نیز مردان را حرام است و پوشیدن طلا و حریر اطفال را اکثر تجویز کرده‌اند اما شراب و مست کننده بایشان آشامیدن حرام است و خلافتی نیست در آنکه حرام است خوردن و آشامیدن در ظروف طلا و نقره و مشهور آنست که مطلقا استعمال آنها حرام است و از برای غیر استعمال و نگاهداشتن خلافست و احوط ترکست و نقره کمی که استعمال کنند مانند سردسته شمشیر و زنجیر و حلقه نقره و قطعه نقره که بر ظرف چسبانیده باشند یا ظرفی که بعضش نقره باشد مشهور آنست که جایز است و اکثر گفته‌اند که از موضع نقره اجتناب می‌باید کرد و بعضی تجویز کرده‌اند زینت کردن شمشیر و مصحف را بطلا و نقره چنانکه روایت وارد شده است و احوط آنست که زین و لجام از طلا و نقره نباشد و در حدیث صحیح وارد شده است که اگر نقره را روکش کرده باشند که جدا نتوان کرد باکی نیست و اگر جدا توان کرد سوار نشوند و در سر مه دان و ظرفهای کوچک که از برای غایه و امثال آن میسازند خلافست و میل طلا و نقره را استعمال کردن باکی نیست و مساجد و مشاهد را بقنادیل طلا و نقره زینت کردن خلاف است و همچنین خلافست در زینت کردن در و دیوار و سقف بطلا و سرقلیانها و میانها و نعلبکیهای طلا و نقره اشکالی هست و احوط اجتناب است خصوصا از نعلبکی که در آن احتمال حرمت بیشتر است و لوله‌های طلا و نقره دور نیست که مجوز باشد و در سرنی که بدهان میگذارند اگر طلا و نقره باشد احوط است و حق الیقین، ص: ۵۸۰ آئینه‌ها و صندوقچه‌های ملبس بطلا و نقره محل اشکالست و احوط اجتنابست از همه اینها و اگر مأکول و مشروب را از ظرف طلا و نقره بظرفهای دیگر برگردانند و بخورند آن طعام حرام نیست و زنان را تحلیه بطلا و نقره جایز است و در ظروف حکم مردان دارند و از جمله محرمات نظر کردن مرد است از روی شهوت و تلذذ به پسران ساده بلکه مزلف نیز و در این خلافتی نیست ظاهرا میان علماء و ایضا حرام است بوسیدن ایشان بشهوت و از رسول خدا صلی الله علیه و آله منقولست که زنهار حذر کنید از پسران ساده اولاد اغنیاء و پادشاهان که فتنه ایشان بدتر است از فتنه دختران در خانه‌ها و فرمود که هر که پسری را بشهوت ببوسد حقتعالی در قیامت لجامی از آتش بر سر او کند و منقول است که هر که پسری را بشهوت ببوسد لعنت کنند او را جمیع ملائکه آسمان و زمین و خدا مهیا کند از برای او جهنم را و بد مصیری است جهنم از برای او و اگر از روی لذت و شهوت نباشد مرد بدن مرد را میتواند دید بغیر عورتین و زن بدن زن را میتواند دید بغیر عورتین و مرد را حرام است نظر کردن بعورت زن و زن را حرام است نظر کردن به عورت مرد و واجب است مرد را و زن را که عورت خود را بپوشانند از نامحرم اگر بالغ باشد یا صبی ممیز باشد و مراد بعورت در مرد ذکر و خصیه‌ها و حلقه دبر است و در زن فرج پیش و پس است و بعضی گفته‌اند عورت مرد و زن از ناف است تا زانو و بعضی گفته‌اند

از ناف است تا نصف ساق و قول مشهور اقویست و بعضی گفته‌اند زنان کافره نامحرمند بر زنان مسلمانان و مرد تمام بدن زن خود را میتواند دید حتی عورت او را و او نیز تمام بدن شوهر را میتواند دید حتی عورت و هم چنین کنیز تمام بدن آقا را میتواند دید و آقا تمام بدن او را میتواند دید اگر شوهر ندارد و مرد تمام بدن زنان محرم خود را میتواند دید غیر عورت مانند مادر و خواهر و بر عکس و محرمی که بشیر خوردن محرم شده باشد باز این حکم دارد و هر موضعی را که نظر میتوان کرد بغیر شهوت لمس نیز میتوان کرد و صاحب جامع گفته است مرد محرم نظر میتواند کرد از زن محرم رو را و دستها را و سینه‌ها را و سر و ساقها و بازوها را زیرا که حق تعالی مواضع زینت را از محارم حلال کرده است و اینها مواضع زینت است و خلافی نیست در آنکه زن نامحرم را بغیر رو و دستها نمی‌توان دید بی‌ضرورت خواه با شهوت باشد خواه بدون شهوت و ایضا خلافی نیست در آنکه رو و دستهای آنها را با لذت و شهوت جایز نیست دیدن و بدون شهوت بعضی گفته‌اند جایز است با کراهت و بعضی گفته‌اند حرام است مطلقا و بعضی گفته‌اند که یک نظر جایز است و اعاده نظر حرام است و قول اول خالی از قوتی نیست و آیات و اخبار بر آن دلالت دارد و بر نظر کردن غلام بالغ بسوی مالکه خود حق یقین، ص: ۵۸۱ خلافت و مشهور حرمت است اگر خصی نباشد و خواجه‌سرایان که ذکر و خصیه‌های آنها را بریده باشند خلافت بعضی گفته‌اند مالکه خود را میتوان دید و خالی از قوتی نیست و بعضی گفته‌اند غیر مالکه خود را نیز میتواند دید و بعضی گفته‌اند مطلقا جایز نیست و این احوط است اگر چه بعضی از اخبار دلالت بر آن دو قول میکند خصوصا اول و از این قول چند فرد را استثنا کرده‌اند (اول) کسی که خواهد زنی را بخواهد جایز است نظر کردن بر او و دست او و بعضی گفته‌اند بر مو و گردن او نیز میتوان نظر کرد و در روایات دارد و هم چنین زن نیز میتواند نظر کند بسوی مردی که اراده تزویج او دارد (دویم) کنیزی که خواهد بخرد جایز است نظر کند بدست و رو و مو و در سایر بدن بغیر عورت خلافت و احوط آنست که بدون تحلیل آقا نظر نکند (سیم) مشهور آنست که جایز است نظر کردن بسوی دست و رو و موی کفار که در امانند مادام که از روی شهوت نباشد و بعضی جایز میدانند و اول اقویست (چهارم) مشهور آنست که نظر بکنیز دیگران بدون شهوت میتوان کرد چنانچه که در اعصار سابقه شایع بوده است که ایشان در مجالس مردان خدمت میکردند بعضی منع کرده‌اند و جواز اقوی است (پنجم) نظر کردن بدختران کوچک و زنان پیری است که مظنه شهوت و لذت نباشد علی المشهور (ششم) در حال ضرورت جایز است نظر کردن فساد و حجام و جراح و طبیب بقدر ضرورت حتی عورت و از برای شاهد شدن و ادای شهادت کردن و در صبی غیر ممیز خلافتی نیست که خود را از او پوشانیدن واجب نیست و در نابالغ ممیز خلاف است و احوط آنست که ولی او را منع کند از داخل شدن بر زنان نامحرم و زنان غیر رو و دست خود را از او پوشانند و مشهور میان علماء آن است که زنان را نیز جایز نیست نظر کردن بسوی مردان و بعضی رو و دست را استثنا کرده‌اند و خالی از قوت نیست چنانکه در اعصار رسول صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه زنان بمجلس مردان می‌آمدند و در نمازها حاضر میشده‌اند و از برای حوائج بیازارها می‌رفته‌اند و ایشان را منع نمیکرده‌اند. و در شنیدن صدای زن اجنبیه خلاف است بعضی گفته‌اند مطلقا حرام است و بعضی بالتذاذ و خوف فتنه حرام میدانند و احوط آنست که زیاده از قدر ضرورت سخن نگویند و نشنود بهتر آنست که زن در پس درآید درشت سخن بگوید و از روی عشوه و ناز و صدای خوش آینده سخن نگویند و در وطی دبر زن خلافت بعضی حرام دانسته‌اند و اشهر کراهت است و حرام است ذکر را بدست یا سایر بدن بمالد تا منی بیاید و اگر بدست یا انگشت یا بعضی از اعضای زن خود یا کنیز خود بازی کند تا منی بیاید جایز است و بجز دیگر جایز نیست و در بازی حق یقین، ص: ۵۸۲ کردن و مالیدن ذکر خود بدست زوجه و کنیز خود تا منی بیاید خلاف است و همچنین در مالیدن ذکر بغیر دست زوجه و کنیز خود از سایر بدن او بغیر فرج خلاف کرده‌اند و اشهر آنست که اینها حرام نیست و خلافی نیست در حرمت جماع مردها و نثاری که در عروسیها میکنند جایز است و بعضی مکروه میدانند و مشهور آنست که خوردن از آن جایز است مگر آنکه قرینه‌ای باشد که صاحبش راضی نیست گفته‌اند برداشتن از آن جایز نیست مگر آنکه او صریحا رخصت بدهد که بردارند یا قرائن باشد که از برای برداشتن ریخته‌اند و وطی در قبل زن در ایام

حیض و نفاس حرام است و بعد از پاک شدن و پیش از غسل خلاف است و بعضی از علماء حرام دانسته‌اند منی را از فرج زنی که او را بعقد دائم خواسته باشد بدون رخصت او بیرون ریخته و بعضی مکروه دانسته‌اند و بعضی گفته‌اند اگر چنین کند دیت نطفه را ده اشرفی بزن باید بدهد خلافی نیست در آنکه پیش از نه سال وطی دختر حرام است و ترک وطی زن که بعقد دائم در حباله او باشد زیاده از چهار ماه بی‌عذری مگر بر رخصت زن و حرام است بر مرد هر زنی که خویش نسبی او باشد بغیر اولاد عمو و عمه و خالو و خاله و بر زن نیز مثل اینها از مردان حرام و از رضاع نیز حرام است وقتی که شرایط متحقق شود مانند مادر رضاعی و خواهر و عمه و خاله و دختر رضاعی و دختر برادر و دختر خواهر رضاعی و اگر کسی زنی را به عقد یا بملک وطی کند حرام میشود بر وطی کننده مادر آن زن و مادر مادر او و مادر پدر او و هر چند بالا رود و دختر آن زن و دختر دختر او و دختر پسر او و هر چند پائین روند و اگر عقد کند زنی را و او را وطی نکند آن زن حرام میشود بر پدر آن مرد و فرزندان و دختران آن زن حرام مؤبد نمیشود اما تا مادر در عقد او است دختر را نمیتواند خواست و اگر از مادر جدا شود میتواند خواست دختر را و در مادر زن بمحض عقد بدون وطی خلاف است و اشهر و اقوی آنست که حرام است و مملو که پدر بر فرزند و مملو که فرزند بر پدر بدون وطی حرام نمیشود و دو خواهر در یک وقت بعقد خود نمیتواند داشت خواه خواهر پدری یا خواهر مادری یا خواهر مادری و پدری و خواه بعقد دائم و خواه بمتععه و اگر عقد یک خواهر بر طرف شود دیگری را میتواند خواست مگر در متعه که حدیث صحیح دلالت بر عدم جواز میکند و جمعی قایل شده‌اند و مشهور آنست که دختر خواهر آن زن و دختر برادر زن را بعد از عقد آن زن نمیتواند خواست مگر بر رضای او و بعضی مطلقا جایز دانسته‌اند و احتیاط اولی است و فروع این مسأله بسیار است و اینها که مذکور شد در وطی صحیح است و زنائی که بعد از عقد دیگری واقع بشود باعث حرمت نمیشود مثل آنکه مادر را عقد کند و بعد از آن با دختر حق یقین، ص: ۵۸۳ زنا کند مادر حرام نمیشود و در زنائی که پیش از عقد واقع شود خلاف است اکثر گفته‌اند سبب حرمت میشود و این احوط است و بعضی گفته‌اند مطلقا باعث حرمت نمیشود و این اقوی است و بعضی گفته‌اند اگر زنا با عمه و خاله خود باشد باعث حرمت میشود و اگر بغیر اینها باشد نمیشود و مردی که کنیزی را مالک شود و دست بر او بمالد یا نظر کند بجائی از بدن او که غیر مالک نظر بآن نمیتواند کرد بعضی گفته‌اند که کنیز بر پدر او و فرزند او حرام میشود و بعضی بوسیدن را گفته‌اند و مشهور آنست که حرام نمیشود و احادیث را بر کراهت حمل کرده‌اند و اکثر علماء گفته‌اند که فرزندان و خواهران و برادران و سایر نسبتها که بسبب رضاع بهم‌رسد در این احکام حکم نسب دارند و دو خواهر را در ملک جمع میتوان کرد و در وطی جمع نمیتوان کرد که هر دو را وطی کند و یکی را که وطی کند تا او در ملک او است وطی دیگری بر او حرام است و کسی که زنی را در عده عقد کند و عالم باشد بعده و آنکه عقد در عده حرام است آن زن بر او حرام مؤبد میشود و هرگز بر او حلال نیست و اگر عده را نداند یا داند و حرام بودن عقد در عده را نداند یا هیچ‌یک را نداند اگر بعد از عقد دخول کرده باشد باز حرام مؤبد میشود و اگر دخول نکرده باشد عقد باطل است و بعقد دیگری او را میتواند خواست و در این احکام فرقی نیست میان عده رجعی و عده باین وعده وفات و عده شبهه و میان عقد دائم و متعه و در مدت استبراء کنیز خلاف است و اظهر آنست که در آن جاری نیست و اکثر علماء گفته‌اند که کسی که زن شوهردار را عقد کند باز حکم عقد در عده دارد در جمیع احکام که مذکور شد و روایات بسیار بر این دلالت میکنند بر آنکه حرام نمیشود و عمل بقول اول احوط است و کسی که زنا کند با زنی که شوهر دارد یا در عده رجعی باشد مشهور آنست که حرام مؤبد میشود آن زن بر زانی و دلیلش سخنی هست و در عده باینه وعده وفات باعث حرمت نمیشود و اگر زنا کند با زنی که شوهر نداشته باشد و در عده رجعی نباشد بر او حرام نمیشود و بعقد او را میتواند خواست موافق مشهور و بعضی گفته‌اند تا توبه نکند آن زن بر او حلال نیست در روایت وارد شده است که توبه‌اش را امتحان کند بآنکه او را بخواند بآن حرامی که پیشتر میکرده است اگر قبول نکند و امتناع کند معلوم میشود توبه کرده است و اکثر حمل بر استحباب کرده‌اند و ایضا خلافت در نکاح زنائی که مشهورند بزنا و اشهر کراهت است و بعضی حرام میدانند و احوط اجتناب است و اگر زن کسی العیاذ

بالله زنا کند مشهور آنست که حرام نمیشود بر شوهر هر چند اصرار بر زنا کند و بعضی از علماء گفته‌اند که باصرار آن زن بر شوهرش حرام میشود اگر کسی لواطه کند با پسری که بعضی از ذکرش حق الیقین، ص: ۵۸۴ داخل دبر او بشود حرام میشود بر لواطه‌کننده مادر و خواهر و دختر آن پسر اگر آن فعل پیش از نکاح آنها باشد و اگر بعد از نکاح آنها بکند مشهور آنست که حرام نمیشود و مشهور آنست که این حکم سرایت میکند بجذات و اولاد اولاد مثل مادر مادر پسر و مادر پدر او و همچنین هر چند بالا روند و بدختر دختر و دختران پسر او هر چند پائین روند و خالی از اشکالی نیست و بر هر تقدیر سرایت باولاد خواهر نمیکند و مشهور آنست که بر مفعول چیزی از اینها حرام نمیشود و بعضی گفته‌اند مادر و خواهر و دختر فاعل نیز بر مفعول حرام میشوند و مستندی ندارد و مشهور آنست که محرم هرگاه عقد کند زنی را در حال احرام و داند که حرام است زن بر او حرام مؤبد میشود و بعضی گفته‌اند اگر جاهل باشد بحرمت نیز حرام میشود و بعضی گفته‌اند اگر عالم باشد مطلقاً حرام میشود خواه دخول بکند و خواه نکند و اگر جاهل باشد با دخول حرام میشود و آزاد بعقد دائم چهار زن میتواند خواست و دو کنیز بعقد دائم بیشتر نمیتواند خواست و دو کنیز و دو آزاد میتواند خواست و زیاده بر چهار او را جایز نیست خواستن و متعه و ملک یمین هر چه خواهد میتواند گرفت و غلام بعقد دائم چهار کنیز و دو آزاد و یک آزاد و کنیز میتواند خواست و متعه هر چه خواهد و ملک یمین نیز بنا بر قولی که مالک شود و زنی را که سه طلاق بگویند تا محلل در میان در نیاید حرام است و نه طلاق عدی که بگویند حرام مؤبد میشود و زنی را که شوهر بآن لعان کند حرام مؤبد میشود و از جمله احکام عدل میان زنانست و از جمله آنها آنست که هر چهار شب یک شب نزدیکی از ایشان بخواهد و جور بر ایشان نکند و نفقه بمعروف بدهد و زن اطاعت شوهر بکند و بدون رخصت او از خانه بیرون نرود و احکام نکاح بسیار است و در این رساله احصاء نمیتوان کرد و اظهار کردن با زن که او را تشبیه بظهر مادر و خواهر و سایر محرمات بکند حرامست و احکامش بسیار است و از جمله توابع نکاح ایلا است که قسم بخورد بر ترک وطی زوجه خود چهار ماه و زیاده و احکام آن بسیار است و از جمله آنها لعان است که نسبت زنا بزوجه خود بدهد یا نفی فرزند او از خود بکند و شوهر و زن نزد حاکم شرع بر یکدیگر لعنت و نفرین کنند برای سقوط حد یا نفی ولد و احکام آن بسیار است و بعد از تحقیق لعان زن بر او حرام مؤبد میشود و احکام عتق و مدبر کردن غلام که بعد از فوت مولی آزاد شود و مکاتب کردن مملوک که مبلغی بدهد و آزاد شود و کنیزی که از مولی فرزند داشته باشد بسیار است و احکام قسم خوردن و نذر کردن و با خدا عهد کردن بسیار است و بعد از انعقاد آنها و تحقق شرایط آنها مخالفت کردن آن حرام است و حیف در وصیت و اضرار بوارث جایز نیست و لقطه و ضاله نیز احکام بسیار دارد و احکام شوارع حق الیقین، ص: ۵۸۵ و مساجد و مدارس و طرق و سایر مشترکات بسیار است. و احکام صید و ذبایح و محرّمات ذبیحه و حیوانات حلال گوشت و حرام گوشت بسیار است و در محرّمات ذبیحه خلاف بسیار است از چهار تا هفده (اول) خونی که از ذبیحه بیرون می‌آید نه آنچه در رگها میماند و آنچه در میان دل و جگر میماند پاکست و در حلال بودن آن خلاف کرده‌اند (دوم) سپرز است و خلافی در حرمت آن ظاهر نیست (سوم) ذکر است و در آن هم خلافی معلوم نیست (چهارم) خصیها است و آن را نیز بی‌خلاف نقل کرده‌اند (پنجم) سرگین است و در آن نیز خلافی نقل نکرده‌اند باعتبار خبثات (ششم) مثانه است یعنی محل اجتماع بول (هفتم) مراره یعنی زهره (هشتم) مشیمه است و آن پرده ایست که فرزند در میان آن میباشد (نهم) فرج ماده است بیرون و اندرونش (دهم) نخاع است یعنی مغز حرام که در میان فقرات پشت کشیده شده است (یازدهم) علیا است و آن دو پی کنده است که از دو طرف فقرات ظهر از گردن تا استخوان پشت دبر کشیده است (دوازدهم) غده‌ها و گره‌ها است که میان چربی گوشت میباشد (سیزدهم) ذات الاشاجع است و آن پی‌هائی است که در پشت پاهای حیوانات میباشد (چهاردهم) خرزه دماغ است و آن غده خاکستری رنگی است که در میان مغز کله میباشد مانند کرمی که تقریباً بقدر نخودی است (پانزدهم) حدقه است یعنی مردمک دیده که محل سیاهی است نه جمیع چشم (شانزدهم) عروق است و گویا مراد ایشان رگهای بزرگ باشد چنانکه در بعضی احادیث بجای آن اوداج وارد شده است یعنی شاه رگها و احوط آنست که حلقوم را

هم نخورند و اگر تمام رگها مراد باشد باید تمام گوشت را ریشه ریشه از یکدیگر جدا کنند بروشی که یهود میکنند (هفدهم) دو گوش دلست و در غیر پنج چیز که اول مذکور شد خلاف کرده‌اند و بعضی مکروه دانسته‌اند خصوصا در عروق و گوشهای دل که اکثر علماء مکروه میدانند و ابن بابویه گفته است که در بعضی از روایات بجای حیا یعنی فرج جلد واقع شده است. و باین سبب بعضی از معاصرین کله و پاچه را حرام میدانند باعتبار آنکه غالبا آنها را با پوست میزنند و بچنین حدیث مرسلی با معارضه عمومات آیات و اخبار اثبات حرمت مشکست با آنکه احادیث در باب کله و پاچه وارد شده است بدون استثنائی و قیدی و ممکنست که مراد از جلد فرج باشد بقرینه آنکه بجای حیا واقع شده است و در آیه کریمه وارد شده است که در روز قیامت شهادت خواهد داد از برای شما گوش شما و دیده‌های شما و جلود شما و حق الیقین، ص: ۵۸۶ احادیث معتبر وارد شده است که مراد از جلود فرجها است و قلوه را گفته‌اند مکروه است خوردن و نهی از آن وارد شده است و حیوانی که مدتی عذره انسان بخورد بتهنائی گوشت آن حرام میشود بنا بر مشهور و بعضی گفته‌اند مکروه است و بعضی گفته‌اند که حدش آنست که گوشتش بد بو شود و باستبراء از جلال بودن بدر می‌آید که علف دیگر بآن بخوراند شتر را چهل روز و گاو را بیست روز یا سی روز یا چهل روز علی‌الخلافت و گوسفند را ده روز یا هفت روز یا پنج روز یا چهارده روز و مرغ آبی و خانگی را سه روز یا پنج روز و ماهی را یک شبانه روز و احوط آنست که در این مدتها علف پاک به آنها بخوراند و مشهور آنست که چهارپائی را که آدمی آن را وطی کند گوشت و نسلی که بعد از آن بهم‌رسد حرام است و واجب است که آن را ذبح کنند و به آتش او را بسوزانند اگر مقصود از آن گوشتش باشد و ایضا مشهور آن است که حیوانی که شیر خوکی بخورد و اگر گوشتش به آن نروئیده و استخوانش به آن محکم نشده است گوشت و شیر آن مکروه است و سنت است که هفت روز آن را استبراء کنند و اگر گوشتش بآن روئیده و استخوانش محکم شده است حرام میشود گوشت آن و نسل آن که بعد از آن بهم رسانیده است و خوردن خاک و گل حرام است غیر تربت حضرت امام حسین علیه السلام بقصد شفاء و شیره انگور که بجوش آید حرام است تا دو ثلث آن برود و یا سرکه شود و در عصیر مویز و کشمش خلاف است و اشهر عدم حرمت است و کشمش طعام حرام نیست و بدان که تصرف در مال غیر بی‌رخصت او جایز نیست مگر در دو موضع اول از خانه آنها خوردن که حقتعالی در قرآن فرموده است **وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِمْ** یعنی حرجی بر شما نیست بآنکه بخورید از خانه‌های خود بعضی گفته‌اند مراد بخانه‌های خودشان خانه‌های اولاد ایشان است زیرا که فرزند و اموال او تعلق پیدر دارد و بعضی ازواج را هم داخل کرده‌اند و بعضی گفته‌اند اینها را ذکر نکرده‌اند از برای آنکه بطریق اولی معلوم بود و دور نیست که ذکر انفس از برای مبالغه در حرمت آنها باشد یا مراد چیزی باشد که در خانه خود بیابد و نداند که از او است **أَوْ بَيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بَيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ** یعنی یا خانه‌های پدران شما یا خانه‌های مادران شما و خلاف است در آن که اجداد در پدران داخل است مثل پدر پدر و پدر مادر و همچنین خلاف است در آنکه جدات در مادران داخلند مثل مادر مادر و مادر پدر **أَوْ بَيُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ بَيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ** یعنی یا خانه‌های برادران شما یا خانه‌های خواهران شما برادر و خواهر اعم‌اند از آنکه پدری باشند یا مادری **أَوْ بَيُوتِ أَعْمَامِكُمْ أَوْ بَيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بَيُوتِ أَخْوَالِكُمْ أَوْ بَيُوتِ خَالَاتِكُمْ** یعنی یا خانه‌های عموهای شما یا خانه‌های حق الیقین، ص: ۵۸۷ عمه‌های شما یا خانه‌های خالوهای شما یا خانه‌های خاله‌های شما اینها نیز اعم‌اند از آنکه خالو و عمومی پدری باشند یا مادری یا مادری یا پدری و ظاهرش آنست که عمو و خالوی پدر و مادر و جد را شامل نباشد **أَوْ مَا مَلَكَتُمْ مَفَاتِحَهُ أَوْ صَدِيقُكُمْ** یعنی یا آن خانه‌ای که مالک باشید شما کلیدهای آن را بعضی گفته‌اند مراد خانه بنده آدمی است زیرا که مال او از آقا است یا خانه کسی که آدمی را بر او ولایتی باشد مانند ولی و وصی طفل که ایشان بقدر معروف از مال ایشان میتوانند خورد و بعضی گفته‌اند آنست که در خانه خود مالی بیابد که نداند از اوست و از حضرت صادق علیه السلام منقولست که مراد از آن مردی است که وکیلی داشته باشد و در مال او قیام نماید و بدون اذن او از مال او بخورد **أَوْ صَدِيقُكُمْ** یعنی یا خانه دوست و یار شما و در معنی صدیق خلاف است بعضی گفته‌اند مراد دوستی است که در دوستی صادق باشد و بعضی گفته‌اند مراد

آنست که باطن او با باطن تو موافق باشد هم چنانکه ظاهر او با ظاهر تو موافق است از حضرت صادق علیه السلام منقولست که بخدا قسم که او مردی است که داخل شود در خانه صدیق و یار خود پس بخورد از طعام او بدون رخصت او و روایت دیگر وارد شده است که آن حضرت از شخصی پرسید که آیا احدی از شما دست خود را داخل میکند در آستین مصاحب خود یا جیب او که مالکست بردارد گفتند نه حضرت فرمود پس شما صدیق و دوست یکدیگر نیستید ایضا از آن حضرت منقولست که از جمله عظیم بودن حرمت صدیق آن است که حقتعالی او را در انس و اعتماد و انبساط و ترک احتشام گردانیده است بمنزله نفس و پدر و برادر و فرزند او و از ابن عباس روایت کرده‌اند که صدیق بزرگتر است از پدر و مادر زیرا که اهل جهنم در وقتی که استغاثه کردند استغاثه بپدران و مادران نکردند بلکه گفتند نیست ما را شفاعت کنندگان و نه صدیق مهربان لیسَ عَلَیْکُمْ جُنَاحُ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعاً أَوْ أَشْتَاتاً یعنی نیست بر شما باکی و جرمی در آنکه بخورید با هم یا پراکنده و متفرق و بدان که ظاهر این آیه کریمه آنست که آدمی از خانه این جماعت مطلقاً چیزی نمیتواند خورد از مال ایشان و اکثر علما قید کرده‌اند این حکم را بآنکه علم بعدم رضای مالک نداشته باشد و اگر ظن قوی بعدم رضا داشته باشند خلاف کرده‌اند و بعضی قید کرده‌اند بآنکه باذن ایشان داخل آن خانه شده باشد و بعضی گفته‌اند که جایز است از چیزهایی که اگر نخورند خوف فساد آن چیزها باشد و این دو قید بسیار بی‌وجه است و گویا از برای این تخصیصات را کرده‌اند که بنای حکم را بر این گذاشته‌اند که در این صورتهای ظن برضای مالکست و گفته‌اند که چون ظاهر حال در این خانه‌ها آنست که صاحب آن راضی باشد بخوردن این را قائم مقام اذن صریح گردانیده‌اند هم چنانکه در صورتی که حق الیقین، ص: ۵۸۸ قرائن اذن و اوضحست رخصت طلبیدن قبیح است و سمح مینماید مثل آنکه طعمی را نزد کسی حاضر نمایند او بگوید که اذن میدهید که از این طعام بخورم و بعضی گفته‌اند که اموال همه از خداست و او اعلم است بمصالح عباد و آیه مطلق است چه میشود که حقتعالی از برای آدمی چنین حقی در اموال خویشان و دوستان قرار داده باشد هر چند مالک نهی کند او تواند خورد چنانکه در جامع الجوامع گفته است که از ائمه منقولست که باکی در خوردن نیست از خانه این جماعت بغیر اذن ایشان بقدر حاجت بی‌اسراف. و در مجمع البیان گفته است که رخصت خوردن از خانه این جماعت بغیر اذن ایشان از بابت رخصت کسی است که گرسنه باشد و داخل باغی شود و از میوه آن باغ بخورد یا در سفر بگله گوسفندی برسد و تشنه باشد از شیر آنها بیاشامد و این توسعه‌ایست که حق تعالی بر بندگانش کرده است و بعضی گفته‌اند که این آیه دلالت میکند بر اباحه اکل زوجه از خانه زوج خود و اکل فرزند از خانه پدر و مادر و پدر و مادر از خانه فرزندان پس اگر نفقه او بر ایشان واجب باشد و شرایط متحقق باشد احتیاج باذن نیست مگر آنکه زیاده از مقدار نفقه صرف کند و با عدم وجوب نفقه اذن شرطست مگر آنکه علم بعدم کراهت مالک داشته باشد و این سخن بسیار دور از کار است و اگر اجماع متحقق نباشد بر عدم جواز در صورت نهی مالک یا علم بعدم رضا هیچ تقیید در این آیه ضرور نیست و الا بهمان قدر تقیید باید کرد و در روایت زراره وارد شده است که زن بی‌رخصت شوهر میتواند خورد و در روایت جمیل وارد شده است که زن میتواند بخورد و تصدق کند از خانه شوهر خود و صدیق میتواند بخورد از خانه یار و برادر مؤمن خود و تصدق کند و بعضی از راه قیاس بطریق اولی استدلال کرده‌اند بر جواز تصرف در مال این جماعت که در آیه مذکور شده‌اند هرگاه کمتر باشد از خوردن مانند نشستن در خانه ایشان و نماز بر روی فرش‌های ایشان و در جامه‌های ایشان و وضو ساختن بآب ایشان و سایر ضروریات و تصرفات در اموال ایشان اگر چه روایت سابق دلالت بر جواز برداشتن زر از آستین و جیب صدیق مینمود اما بمجرد آن روایت تخصیص عمومات آیات و اخبار مشکل است بلی از احادیث معتبره ظاهر میشود که مردم را در نهرها و قنوات حق خوردن و وضو و غسل و استنجاء و سایر استعمالات ضروریه که ضرر عظیمی بمالک نداشته باشد بوده باشد چنانچه منقولست که سه چیز است که همه مردم در آن مساویند آب و آتش یعنی هیزم از برای سوختن از کوهها و صحراها و گیاه یعنی آنچه در صحرای مباح میروید و هم چنین نماز کردن در صحراها که ضرری بمالک نداشته باشد و تیمم کردن از حق الیقین، ص: ۵۸۹ آنها چنانکه متواتر است از حضرت رسول صلی الله علیه و آله که خدا زمین را

از برای امت من محل سجود یعنی نماز گردانیده است و پاک کننده گردانیده است و تجویز کرده‌اند که وصی و قیم مال ایتام اجرت المثل عمل خود را بردارند با احتیاج یا مطلقاً و احوط آنست اقل امرین از خرج ضروری و اجرت المثل را بردارد (دویم) مشهور میان علماء آنست که جایز است آدمی را که بخورد از آنچه بر او میگذرد از میوه درخت خرما و سایر درختان میوه‌دار و اقسام این‌ها یا خوشه گندم و جو و اشباه این‌ها حتی اینکه شیخ طوسی بر این دعوی اجماع کرده است و احادیث بر جواز دلالت میکند و بعضی جایز ندانسته‌اند باعتبار حدیث صحیحی که بر منع آن شده است و آن‌ها که تجویز کرده‌اند قید کرده‌اند که بقصد خوردن نرود و افساد نکند و با خود برندارد و علم و ظن بکراهیت مالک نداشته باشد و احوط آنست که تا قرائن رضای مالک نباشد نخورد و مشهور میان علماء آنست که صیدی که از برای قوت و تجارت نباشد و غرض محض لهُو و لعب و سیر باشد حرامست و قسم یاد کردن به بیزاری از خدا یا رسول صلی الله علیه و آله و سلم یا ائمه حرام است و بعضی موجب کفاره دانسته‌اند و حرام است زنان را در مصیبت‌ها طنانچه بر روی زدن و رو را خراشیدن و مو را کندن و بریدن و ایضا مشهور میان علماء حرمت جامه چاک کردنست مردان و زنان را از برای زن و شوهر و سایر اقارب و بعضی تجویز کرده‌اند گریبان چاک کردن را از برای پدر و مادر و در روایت معتبره بعضی جامه دریدن زن را مطلقاً تجویز کرده‌اند و ظاهر بعضی از اخبار کراهت است و احوط ترکست و مشهور آنست که زن را بدون ضرورت تراشیدن سر حرامست و طیب حاذق را جایز است طبابت کردن و همچنین جراحی کردن و بریدن سلعه‌ها اگر ظن قتل نباشد و چشم را دارو کشیدن و میل زدن و تراشیدن و امثال این‌ها با نهایت احتیاج و هیچ‌یک از این‌ها غیر حاذق را جایز نیست و مشهور آنست که حرام است که مرد و زن نامحرم در یک حجره باشند بی آنکه ثالثی باشد با ایشان و مصافحه نامحرم مگر آنکه جامه‌ای در میان باشد و اگر با جامه مصافحه کند دستش را نیفشارد و با غیر زوجه و کنیز خود در زیر یک لحاف برهنه خوابیدن حرام است خواه دو مرد و خواه دو زن و خواه مرد و زن و خواه خویش و خواه بیگانه و خواه محرم و خواه غیر محرم و احوط آنست که دو مرد و دو زن و زن و مرد محرم نیز با جامه در زیر یک لحاف ن خوابند و اگر بخوابند لحاف را دو میانه کنند و ابن بابویه از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده است که نهی کرد رسول خدا از بوسیدن مرد مرد را و از آنکه دو مرد در پهلوی یکدیگر بخوابند و در میان ایشان جامه‌ای نباشد بی ضرورتی و از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که پسر و پسر را و پسر و حق الیقین، ص: ۵۹۰ دختر را و دو دختر را بعد از ده سال باید جدا کنند از یکدیگر در خوابیدن و در یک رختخواب ن خوابند و گفته‌اند در روایت دیگر وارد شده است که بعد از شش سال باید رختخواب ایشان را جدا کنند و شیخ یحیی بن سعید در جامع گفته است که چون دختر شش ساله شود جایز نیست نامحرم او را بوسد و در بر گیرد و احوط آنست که پنج ساله را نیز نبوسد و در بر نگیرد و در دامن ننشاند چنانکه در روایتی وارد شده است و در اکثر اخبار نهی از بوسیدن و در بر گرفتن و در دامن نشاندن دختر شش ساله وارد شده است و شاید در مابین پنج و شش مکروه باشد و در داخل شدن خانه اجانب واجب است رخصت طلبیدن و مستحب است که سلام کند و ظاهراً جواب این سلام واجب نباشد چنانکه حق تعالی فرموده است ای گروهی که ایمان آورده‌اید داخل مشوید در خانه‌ها غیر خانه‌های خودتان تا آنکه خبر کنید یا رخصت بگیرید و عامه از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده‌اند که تکلم کنید بگفتن سبحان الله یا الحمد لله یا الله اکبر یا تنحج کنید که خبردار کنید اهل آن خانه را پس فرمود که سلام کنید بر اهل آن خانه گفته‌اند بآنکه سه مرتبه بگویند السلام علیکم داخل شود اگر رخصت بدهند و الا برگردد پس فرمود این سلام کردن و رخصت گرفتن بهتر است از برای شما که شاید متذکر شوید احکام الهی را پس اگر نیابید در آن خانه احدی را پس داخل مشوید تا رخصت دهند شما را و اگر گویند برگردید پس برگردید این پاکیزه‌تر است از برای شما و خدا بکرده‌های شما دانایتر است بر شما باکی نیست و گناهی نیست که داخل شوید در خانه‌هایی که محل سکناى مخصوص مردم نیست مانند رباطها و کاروانسراها که در آنها تمتعی از برای شما هست یا متاعی برای فروختن گذاشته‌اند که هر که خواهد برود و بخرد و خدا میداند آنچه را اظهار میکنید

و آنچه را پنهان میکنید و دور نیست که دیوان‌خانه‌های اکثر مردم که قراین اذن دخول در آنها باشد این حکم داشته باشد و بسند معتبر از حضرت صادق علیه السّلام منقولست که رخصت طلبیدن سه مرتبه است (مرتبه اول) میشنوند (دویم) حذر میکنند (سیم) اگر خواهند رخصت میدهند و اگر خواهند رخصت نمیدهند پس اگر رخصت نطلبید برمی‌گردد و بسند صحیح از آن حضرت منقولست که استیناس که حقتعالی فرموده بر زمین زدن نعل و سلام کردنست و علی بن ابراهیم از آن حضرت روایت کرده است که بیوت غیر مسکونه که رخصت طلبیدن در کار نیست حمامها است و کاروانسراها و آسیاها در اینها بی‌رخصت میتوان داخل شد. حق الیقین، ص: ۵۹۱ و کلینی بسند معتبر روایت کرده است از حضرت صادق علیه السّلام که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نهی کرد از آنکه داخل شوند مردان بر زنان نامحرم مگر بر رخصت اولیاء ایشان که اختیار ایشان با آنها است و ایضا بسند صحیح از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که می‌باید رخصت بطلبید مرد چون خواهد داخل خانه پدر خود شود و پدر هرگاه خواهد داخل خانه پسر خود شود در کار نیست که رخصت بطلبید و بسند دیگر روایت کرده است که پرسیدند از آن حضرت که مرد می‌باید رخصت بر پدر خود بطلبید فرمود بلی من بر پدرم رخصت می‌طلبیدم و مادرم فوت شده بود و زن پدرم نزد او بود و من کودک بودم رخصت می‌طلبیدم که مبادا پدرم با او خلوت کرده باشد و راضی برفتن من نباشد و اگر سلام کند بهتر و نیکوتر است و ایضا بسند صحیح روایت کرده است از آن حضرت که مرد می‌باید رخصت بطلبید بر دختر و خواهرش اگر شوهر داشته باشند و در حدیث دیگر فرموده که کسی که بالغ باشد داخل نشود بر خانه مادرش و نه خواهرش و نه خاله‌اش و نه سایر محارمش مگر باذن ایشان و تا سلام نکند رخصت نمی‌دهند و سلام طاعت خداست و باز حق تعالی فرموده است که ای گروه مؤمنان باید که رخصت بطلبند از شما آن‌ها که بنده و ملک یمین شمایند و آنها که بحد بلوغ نرسیده‌اند از شما یعنی از آزادان سه مرتبه در هر شب و روز پیش از نماز صبح و در وقتی که جامه‌های خود را می‌گذارید که خواب قیلوله بکنید در وقت گرمی هوا و در وقت نماز خفتن اینها سه وقتند که مظنه آنست که خود را مستور میدارید نیست بر شما و بر ایشان باکی اگر رخصت نطلبند ایشان بر گرد شما می‌گردند و در اوقات دیگر از برای خدمت بعضی از شما بر بعضی و یکدیگر احتیاج دارید چنین بیان میکند خدا از برای شما آیات را و خدا دانا و حکیم است و چون برسند اطفال شما بحد بلوغ یعنی از آزادان پس باید رخصت بطلبند در همه اوقات چنانچه رخصت می‌طلبیدند آن‌ها که پیش از آنها بوده‌اند از بالغان آزاد در سایر اوقات این مضمون آیاتی است که در این باب وارد شده است و احکام و فواید بسیار اینها مستنبط می‌شود که اکثر علماء متوجه آنها نشده‌اند حتی بعضی از مفسران این‌ها را از آیات منسوخه دانسته‌اند و اخبار معتبره دلالت می‌کند بر آنکه منسوخ نیستند و بعضی از فواید را نیز باید مذکور ساخت اول آنکه حقتعالی فرموده و امر کرده است ممالیک را که در این اوقات رخصت بطلبند مراد از ممالیک کیست بعضی از مفسران عامه گفته‌اند مراد کنیزانند و احادیث ما نفی این امر حق الیقین، ص: ۵۹۲ میکنند و خلاف ظاهر آیه نیز هست و بعضی گفته‌اند غلامانند و حدیث زراره صریح است در آن که مراد غلامانند و بس و کنیزان داخل نیستند و بعضی گفته‌اند غلامان و کنیزان هر دو داخل‌اند و حدیث صحیح فضیل بن یسار صریح است در این و ممکن است نسبت بکنیزان محمول بر استحباب باشد یا تقیه دویم آنکه این آیه دلالت میکند بر آنکه غلام نیز مانند اطفال محرم باشد و اقلال-فرقی میان ایشان و آزاد باشد و مؤید قول این جماعت میشود که غلامان و خواجه‌سرایان را محرم میدانند سیم آنکه تکلیف اطفال باستیذان باشد با آنکه ایشان مکلف نیستند چه معنی دارد بعضی گفته‌اند مراد تکلیف اولیای ایشان است که ایشان را تمرین بر این بکنند و آنکه فرموده است که باکی بر شما و ایشان نیست اشعار باین دارد و بعضی گفته‌اند این بر سیل استحباب است و تکلیف استحبابی نسبت بایشان میباشد و اول اظهر است و بر هر تقدیر مراد صبی ممیز است که تمیز میان نیک و بد و عورت و غیر عورت کند چهارم گفته‌اند تخصیص این اوقات ثلثه از برای آنست که در هر یک مظنه کشف عورت و اکثر بدنست اما پیش از نماز صبح از برای آنکه وقتی است که از خواب برمی‌خیزند و سر را می‌کشایند و تبدیل جامه شب بجامه روز میکنند و همچنین وقت ظهر وقت قیلوله است و مضاجعت با یکدیگر و انداختن بعضی از جامه‌ها و

همچنین بعد از عشاء وقت تبدیل جامه روز است بجامه شب و مضاجعت با زنان و بعضی گفته‌اند در این اوقات جماع میکرده‌اند که نماز را با غسل بکنند از این جهت منع از دخول بغیر اذن شده است و کلینی از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که میباید خادم تو چون بحد بلوغ برسد رخصت بطلبد در سه وقت عورت هر چند خانه او در میان خانه خود تو باشد و خدا از برای این امر کرده است که در این اوقات رخصت بطلبند که اینها ساعت غفلت و خلوتند پنجم طَوَّافُونَ عَلَیْکُمْ تأکید و تعلیلی است از برای آنکه در غیر این سه وقت رخصت گرفتن ایشان در کار نیست زیرا که چون شما را بایشان احتیاج و ایشان را بر شما رجوع است و اگر در همه اوقات باید که رخصت بطلبند کار بر همه دشوار میشود- و از جمله احکام ضروری سلام و جواب است حق تعالی میفرماید وَإِذَا حُیَّتُمْ بِتَحِیَّۃٍ فَحِیُّوْا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوْهَا هَرُگاه تحیت کنند شما را بنوعی از انواع تحیتها پس تحیت کنید شما بنیکوتر از آن تحیت یا رد کنید آن را بدرستی که خدا بر همه چیز حساب کننده و شاهد است حق الیقین، ص: ۵۹۳ و از برای بیان مفاد این آیه تحقیق چند مطلب ضرور است: (اول) خلاف است در معنی تحیت بعضی گفته است تحیت سلام است و اکثر مفسرین و لغوین چنین تفسیر کرده‌اند و بعضی گفته‌اند هر دعا و تحیتی در این داخلست و بعضی گفته‌اند هر نیکی از قول و فعل را شاملست چنانچه ظاهر کلام علی بن ابراهیم در تفسیرش اینست و بعضی گفته‌اند مراد عطیه و بخشش است یا باید آن را پس دهند یا عوض زیاده از آن بدهند و این قول بسیار ضعیف است و از اخبار معتبره ظاهر میشود که مراد خصوص سلام یا هر سلام و دعائی و اکرامی را شاملست چنانکه بسند معتبر از حضرت امیر علیه السّلام منقولست که اگر یکی از شما عطسه بکند بگوئید یرحمکم الله و او در جواب بگوید یغفر الله لکم و یرحمکم پس حضرت استشهاد باین آیه فرمودند و ابن شهر آشوب روایت کرده است که جاریه حضرت امام حسن علیه السّلام یکنای گلی از برای آن حضرت آورد حضرت او را آزاد کرد از سبب آن پرسیدند فرمود خدا ما را چنین تأدیب فرموده است در این آیه و بهتر از آن گل آزاد کردند و کلینی بسند صحیح از حضرت امام جعفر صادق علیه السّلام روایت کرده است که رد جواب کتابت واجب است مانند رد سلام و اخبار در این باب بسیار است و در مجمع البیان از ابن عباس روایت کرده است که تحیت با حسن در صورتیست که سلام کننده مؤمن باشد و رد در صورتی است که سلام کننده از اهل کتاب باشد پس اگر مسلمان سلام کند و بگوید السّلام علیکم در جواب بگوید و علیکم السّلام و رحمه الله و برکاته زیرا که تحیت باحسن کرده و این منتهای سلام است و اگر کافر سلام کند میگوئی علیکم و بعضی گفته‌اند که هر دو از برای مسلمان است و روایت کرده‌اند که مردی آمد بنزد حضرت رسول ص و گفت السّلام علیک فرمود علیک السّلام و رحمه الله دیگری آمد و گفت السّلام علیک و رحمه الله حضرت گفت السّلام علیک و رحمه الله و برکاته دیگری آمد گفت السّلام علیکم و رحمه الله و برکاته حضرت فرمود و علیک السّلام و رحمه الله و برکاته صحابه گفتند یا رسول الله برای اول و دویم زیاد کردی و برای سیم زیاد نکردی فرمود سیم چیزی از تحیت را برای من نگذاشت پس من او را بر او رد کردم و بالجملة سلام البته داخل در تحیت است و جوابش واجبست و تحیتهای قول دیگر احوط آنست که در غیر نماز جواب بگوید و حکم نماز و تحیتهای فعلی مذکور خواهد شد ان شاء الله تعالی. (دویم) بعضی از اصحاب گفته‌اند اگر بگوید السّلام علیک یا علیکم السّلام صحیح است و واجب است رد آن و علامه گفته است اگر علیکم السّلام بگوید جوابش واجب نیست زیرا که این سلام نیست بلکه جواب سلام است و مؤید این است آنکه عامه روایت کرده‌اند که حق الیقین، ص: ۵۹۴ شخصی نزد حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم آمد و گفت علیک السّلام یا رسول الله حضرت فرمود علیک السّلام تحیت مردگانست چون سلام کنی بگو سلام علیک پس آنکه جواب تو گوید میگوید و علیک السّلام و همچنین خلاف کرده‌اند در سلام و سلاما و السّلام و سلامی علیک و سلام الله علیک و ظاهر ابن ادریس آنست که در هیچ یک از اینها و امثال اینها رد سلام واجب نیست و عموم آیه شامل اینها هست و وجوب رد اظهر است. (سیم) خلاف است در آنکه آیا متعین است در غیر نماز در جواب بگوید علیکم السّلام به تقدیم علیکم ظاهر علامه در تذکره این است و اگر سلام کننده یک کس باشد و علیک السّلام و اگر او آن را بیندازد و بگوید علیک السّلام صحیح است و گفته است اگر دو

کس بیکدیگر برسند و هر یک بر دیگری سلام کند بر هر یک جواب سلام دیگری واجب است تا اینجا کلام عامه بود و ابن ادریس و جمعی را اعتقاد اینست که سلام علیکم در جواب کافی است و این اقوی و اظهر است چنانکه در حسنه ابراهیم بن هاشم از حضرت صادق علیه السّلام منقولست که اگر مسلمانی بر شما سلام کند بگوئید سلام علیکم و اگر کافری سلام کند بگوئید علیکم. (چهارم) ظاهر کلام اکثر اصحاب آنست که رد باحسن واجب نیست چنانکه ظاهر آیه و اخباری که دلالت میکند بر آنکه اگر سلام کننده مؤمن باشد رد باحسن واجب است از طرق عامه است و محل اعتماد نیست. (پنجم) دعوای اجماع کرده‌اند که رد سلام واجب کفائی است نه عینی پس برد یکی از دیگران ساقط میشود اما شرطست که آنکه جواب میگوید داخل آنها باشد که سلام بر ایشان کرده است پس اگر عرض سلام کننده شخص خاصی باشد او باید جواب بگوید و بجواب دیگران ساقط نمیشود و مکروه است کسی را که بر جمعی داخل شود مخصوص گرداند بعضی را بلکه باید مقصودش سلام بر همه باشد و خلافت در آنکه برد کردن صبی ممیز از دیگران ساقط میشود یا نه احوط آنست که اکتفاء نکند و اگر سلام کننده صبی غیر ممیز باشد جواب او واجب نیست و اگر ممیز باشد خلافت و ظاهر آیه وجوب است. (ششم) مشهور آنست که وجوب رد فوری است و کسی که تأخیر کند گناهکار است و بعضی گفته‌اند بر ذمه او میماند مانند سایر حقوق تا ادا کند. (هفتم) اکثر علماء گفته‌اند واجبست جواب را به سلام کننده بشنوند در غیر حال نماز تحقیقا اگر کر نباشد و تقدیرا اگر کر باشد یعنی چنان بگوید که اگر کر نباشد بشنود و دور نیست که بر کر باید اشاره یا حرکتی بکند که بر او معلوم شود که جواب گفته است و بسند حق الیقین، ص: ۵۹۵ معتبر از حضرت صادق علیه السّلام منقولست که چون سلام کند احدی از شما باید بلند بگوید تا نگوید که سلام کردم و بر من رد نکردند و شاید سلام کرده باشد و بایشان نشنوائیده باشد و کسی که رد سلام میکند بلند بگوید تا نگوید سلام کننده که من سلام کردم و جواب سلام من نگفتند و علامه گفته است که اگر ندا کند از پس دیواری یا پرده‌ای و بگوید السّلام علیکم یا فلان یا نامه بنویسد و در آن نامه بر او سلام کند یا رسولی بفرستد و بگوید سلام مرا بفلان برسان و نامه یا رسالت باو برسد بعضی از عامه گفته‌اند واجب است جواب و بعد از آن ترجیح داده است که اگر ندا را بشنود واجب است جواب و در صورتهای دیگر واجب نیست و کلام او متین است و بعد از آن گفته است که آنچه مردم عادت کرده‌اند در هنگام برخاستن از مجلس و مفارقت از جمعی سلام می‌کنند آن دعا است نه تحیت و جواب آن واجب نیست سنت است. مؤلف گوید که از کلام علامه ظاهر میشود که سلام هنگام مفارقت مستندی ندارد و حمیری در قرب الاسناد از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود هرگاه مردی از مجلس خود برخیزد باید که وداع کند برادران خود را بسلام اگر بعد از رفتن او در حرف خیری شروع کند شریک ایشان خواهد بود در ثواب آن و اگر در امر باطلی شروع کند گنااهش بر آنها خواهد بود و در جامع الانوار از حضرت رسالت روایت کرده است که اگر احدی از شما از مجلس خود برخیزد وداع کند ایشان را بسلام و گویا باعتبار ضعف این احادیث بنا بر طریقه متأخرین اعتناء باینها نکرده است و دور نیست که از برای اثبات استحباب استدلال باین اخبار توان کرد و بعموم آیه استدلال بر وجوب رد میتوان کرد. (هشتم) بعضی گفته‌اند حرام است سلام زن بر مرد اجنبی بنا بر آنکه صدای زن عورتست و اکثر متأخرین توقف کرده‌اند بنا بر آنکه دانستی که حرمت شنیدن صدای زن بدون شهوت ثابت نیست اما بر زن جوان سلام کردن کراهتی دارد چنانکه کلینی و غیر او بسند حسن بلکه صحیح از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده‌اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم سلام میکرد بر زنان و ایشان جواب میگفتند و حضرت امیر علیه السّلام سلام میکرد بر زنان و کراهت داشت از آنکه بر زن جوان سلام کند و میگفت میترسم خوش آید مرا صدای او پس داخل شود بر من گناه زیاده از آنچه طلب میکنم از اجر و ثواب و گویا حضرت این را از برای تعلیم دیگران میکرده‌اند و بنا بر قول جمعی که سلام بر اجنبی را حرام میدانند خلاف است که اگر سلام کند جواب سلام او واجب است بر اجنبی یا نه و اظهر وجوبست در جمیع حق الیقین، ص: ۵۹۶ این صور. (نهم) خلاف است که آیا ابتداء سلام بر اهل ذمه میتوان کرد یا نه اکثر علماء گفته‌اند جایز نیست و خلافتی میان ایشان ظاهر نیست و

احادیث بر نهی وارد شده است اما اگر اجماعی نباشد جزم بحرمت مشکل است و علی ای حال باید مقید ساخت بغیر حال ضرورت و مصلحت چنانچه کلینی بسند صحیح از عبد الرحمن بن حجاج روایت کرده است که گفت عرض کردم بخدمت حضرت کاظم علیه السّلام که مرا خبر ده که اگر محتاج شوم به طیب نصرانی بر او سلام کنم و دعا کنم او را حضرت فرمود بلی دعای تو نفعی باو نمیرساند و ایضا بسند حسن کالصحیح نیز این مضمون را روایت کرده است و علامه گفته که سلام نباید کرد بر اهل ذمه ابتداء و اگر سلام بر ذمی یعنی کافری که در امان باشد یا کسی که او را نشناسد و بعد از سلام معلوم شود که ذمی بوده جواب او بگوید بغیر سلام بآنکه بگوید هداک الله یعنی هدایت کند خدا تو را یا «انعم الله صباحک» یعنی خدا نیکو کند صباح ترا یا اطل الله بقائک یعنی دراز گرداند حق تعالی بقای تو را و اگر رد سلام کند بگوید و علیک کلام علامه تمام شد و بسند حسن کالصحیح از حضرت باقر علیه السّلام منقولست که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که اگر مسلمانی بر شما سلام کند بگوئید علیک السّلام و اگر اهل ذمه سلام کند بگوئید علیک و بسند موثق از حضرت صادق علیه السّلام منقولست که امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود که ابتدا مکنید اهل کتاب را بتسلیم و اگر سلام کنند بر شما بگوئید و علیکم و بسند موثق دیگر از حضرت صادق علیه السّلام منقولست که اگر یهودی و نصرانی و مشرک و بت پرست بر کسی سلام کند و او نشسته باشد بگوید علیکم و در حدیث موثق کالصحیح فرمود بگو علیک پس از این احادیث معتبره معلوم شد که کفار را مطلقا ابتداء بسلام نباید کرد و احادیث دیگر در این باب بسیار است مگر در حالت حاجت و در جواب ایشان باید گفت علیک یا و علیک یا و علیکم یا و بدون او و هر دو جایز است و بعضی از عامه باو او را تجویز نکرده‌اند و آیا سلام تمام را بایشان میتوان کرد بعضی مکروه و بعضی حرام میدانند و احوط ترکست آیا جواب ایشان یکی از این جوابها که مذکور شد واجب است خلاف است و احوط آنست که ترک نکند و آن عبارات غیر سلام را علامه گفته است در اخبار ندیده‌ام و کلینی روایت کرده است از حضرت امام رضا علیه السّلام که به حضرت صادق علیه السّلام گفتند که چگونه دعا کنیم از برای یهودی و نصرانی فرمود میگوئی باو بارک الله لک فی دنیاک یعنی خدا برکت دهد تو را در دنیای تو و از خالد قلانسی روایت کرده است که بحضرت صادق علیه السّلام عرض کردم که ملاقات میکنم با ذمی و با من مصافحه میکند فرمود دست خود را بخاک حق الیقین، ص: ۵۹۷ یا دیوار بمال گفتم مصافحه با ناصبی و دشمن اهل بیت چه حکم دارد فرمود که دست خود را بشوی و در حدیث صحیح از حضرت باقر علیه السّلام روایت کرده که اگر با مجوسی مصافحه کند دست را بشوید و وضو بسازد و در حدیث موثق در مصافحه یهودی و نصرانی فرمود که از پس جامه با او مصافحه کنید و اگر با دست مصافحه کند دست را بشوید و اکثر علماء شستن را حمل کرده‌اند بر آنکه بر طوبت باشد و بر خاک مالیدن را بر آنکه به بیوست باشد و اخیر را حمل بر استحباب کرده‌اند. (دهم) در سلام و ابتداء بسلام فضیلت و ثواب بسیار وارد شده است که این رساله گنجایش ذکر آنها را ندارد و از حضرت صادق علیه السّلام روایت است که ابتدا بسلام اولی است بخدا و رسول و از حضرت امیر علیه السّلام منقولست که در سلام هفتاد حسنه است شصت و نه حسنه از برای ابتداکننده است و یک حسنه از برای جواب گوینده است و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم منقولست که بخیل ترین مردم کسی است که بخل نماید در سلام و احادیث بسیار در فضیلت افشاء سلام وارد شده است و ابن بابویه بسند معتبر از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمود که افشای سلام آنست که بخل نوزد بسلام به احدی از مسلمانان و از حضرت صادق علیه السّلام منقولست که از جمله تواضع آنست که سلام کنید بر هر که ملاقات کنید و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله منقولست که چون ملاقات کنید با یکدیگر ملاقات کنید بسلام و مصافحه و چون متفرق شوید جدا شوید باستغفار و در حدیث معتبر دیگر فرمود که از جمله حق مسلمان بر مسلمان اینست که سلام بر او کند هر گاه او را ملاقات کند و کلینی از حضرت باقر علیه السّلام روایت کرده است که سلمان میگفت که افشاء سلام خدا را بدرستی که سلام خدا بظالمان نمیرسد یعنی از برای ظلم او ترک سلام مکنید و احادیث در افشای سلام بسیار است و در بعضی از اخبار استثنای بعضی وارد شده است

چنانکه در قرب الاسناد روایت کرده است از حضرت صادق علیه السلام که حضرت امیر کراحت داشت از رد سلام در خطبه امام و ابن بابویه در خصال از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که سه کسند که سلام بر ایشان نباید کرد کسی که با جنازه راه رود و کسی که پیاده بنماز جمعه رود و کسی که در حمام باشد و ایضا از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که رسول خدا نهی کرد از آنکه سلام کنید بر چهار کس بر مست در هنگام مستی و کسی که صورتها میسازد و کسی که نرد بازی میکند و بر کسی که بر تخته چهارده خانه قمار میکند و من زیاد میکنم پنجم را نفی میکنم از آنکه سلام کنید بر شطرنج باز و ایضا روایت کرده است از حضرت صادق علیه السلام از پدرانش که شش کسند که بر ایشان سلام نباید کرد یهودی و مجوسی و نصرانی و شخصی که بر غایط باشد و کسی که حق الیقین، ص: ۵۹۸ بر خوان شراب نشسته باشد و بر شاعری که بر شعر خود بزنان عقیقه فحش گوید و بر آنها که بخوش طبعی مادران یکدیگر را فحش میدهند و ایضا از حضرت امیر علیه السلام روایت کرده است که شش کسند که سزاوار نیست سلام کردن بر آنها یهودی و نصاری و آنها که نرد و شطرنج بازی میکنند و آنها که شراب میخورند و بر بط و طنبور می‌نوازند و آنها که بمادران یکدیگر دشنام میدهند بیازی و شعر و ایضا از حضرت صادق علیه السلام از پدرش روایت کرده است که سلام نکنید بر یهود و نه بر نصاری و نه بر گبران و نه بر بت پرستان و نه بر آنها که بر خوانهای شراب نشسته باشند و نه شطرنج باز و نه نرد باز و بر مخنث و بر شاعری که فحش بر زن محصنه میگوید و نه بر نماز گذارنده زیرا که نماز گذارنده نمیتواند رد سلام کند و سلام او مستحبست و جوابش واجب است و نه بر کسی که سود خورد و نه بر کسی که بر غایط نشسته باشد و نه بر کسی که در حمام باشد و نه بر کسی که علانیه فسق کند و در باب نهی از سلام بر شطرنج باز مبالغه بسیار گذشت و در بعضی از روایات نهی از سلام شارب الخمر وارد شده است و راویان اکثر این احادیث عامی‌اند و عامه از این باب احادیث بطرق بسیار روایت کرده‌اند و بعضی را اعتقاد آنست که کسی که در بعضی از این احوال سلام کند مثل حمام و وقت خطبه و در نماز جوابش واجب نیست و باین احادیث تخصیص آیه کریمه نمی‌توان کرد و اگر سلام کند مسلمان جوابش واجب است و نهی از سلام بر این جماعت ممکن است محمول بر کراحت باشد یا کراحت واقعی یا بمعنی اقل ثوابا چنانکه ملا-احمد اردبیلی هر دو را احتمال داده است و کراحت سلام در حمام وارد شده است که در صورتی است که لنگ نبسته باشد و بعضی از ائمه در حمام سلام کرده‌اند و مشهور آنست که سلام کردن بر کسی که نماز کند مکروه نیست و احادیث اختلافی دارد و دور نیست که احادیث نهی محمول بر تقیه باشد و صاحب کنز العرفان گفته است که سلام نباید کرد بر کسی که نرد و شطرنج بازی کند و کسی که غنا و خوانندگی کند و کسی که از روی لهو و لعب کبوتر پراند و هر که مشغول بمعصیتی باشد و در کلام غیر او ندیده‌ام و دور نیست که اگر بقصد نهی از منکر ترک سلام کند خوب باشد و گفته است بعضی از شافعیه و حنفیه گفته‌اند که ساقط میشود رد سلام هر گاه در حال خطبه باشد یا قرائت قرآن یا قضای حاجت یا در حمام و این ممنوع است زیرا که واجب ساقط نمیشود به سبب اشتغال به مندوبی بلی اقوی نزد من آنست که مکروه است سلام بر نماز گذارنده زیرا که بسا باشد که او را مشغول گرداند از قیام بواجب که رد کند یا ترک واجب اگر رد نکند این قول و علت هر دو ضعیفند. (یازدهم) در آداب سلام است سنت است که سلام را بخطاب جمع بگوید چنانکه حق الیقین، ص: ۵۹۹ کلینی بسند معتبر از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است که سه کسند که بر ایشان بصیغه جماعت رد باید کرد هر چند یکی باشد در وقتی که عطسه کند میگوید یرحمکم الله هر چند با او غیر نباشد و مردی که بر مردی سلام کند میگوید السّلام علیکم و مردی که دعا از برای مردی میکند میگوید عافاکم الله هر چند یکی باشد زیرا که با او غیر او هست یعنی با او ملائکه کاتبان اعمال و غیر آنها هستند و میباید قصد همه بکند یا آنکه میباید که سایر مؤمنان را در قصد شریک کند و اول اظهر است و اشعاری دارد بآنکه بر زن باید سلام نیز بخطاب مذکر واقع شود اگر بصیغه جمع باشد چنانکه ظاهر کلام بعضی از اصحابست و به سند دیگر از آن حضرت روایت کرده است که کسی که بگوید السّلام علیکم آن باعث ده حسنه است و کسی که بگوید سلام علیکم و رحمه الله بیست حسنه است و کسی که بگوید سلام علیکم

و رحمه الله و برکاته سی حسنه است و باید زیاده نرود سلام کننده و از برای جواب گوینده زیادتیی بگذارد و در جواب زیاده از قدر مقرر نگوید چنانکه کلینی بسند صحیح از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده است که حضرت امیر علیه السلام گذشت بر جماعتی و بر ایشان سلام کرد ایشان گفتند علیک السلام و رحمه الله و برکاته و مغفرته و رضوانه حضرت فرمود تجاوز نکنید از برای ما از آنچه ملائکه گفته‌اند با پدر ما ابراهیم ایشان گفتند رحمه الله و برکاته علیکم اهل البیت و مستحب است سلام کند سوار بر پیاده و ایستاده بر نشسته و طایفه کم بر بیشتر و خورد بر بزرگتر و اسب سوار بر استر سوار هر دو بر الاغ سوار و هر که داخل بر مجلسی شود او باید سلام کند بر اهل مجلس و اگر هر یک از این‌ها عکس کنند جایز است چنانچه در احادیث بسیار وارد شده است که حضرت رسول صلی الله علیه و آله سلام میکرد بر اطفال (دوازدهم) حقتعالی فرموده است فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ یعنی هرگاه داخل شوید در خانه چند پس سلام کنید بر انفس خود تحیتی از جانب خدا که از برای شما مقرر کرده است با برکت دنیا و آخرت و طیب و پاکیزه و موجب طیب نفس شنونده بدان که خلاف است در تفسیر این آیه کریمه (اول) آنکه مراد سلام بر اهل آن خانه است که گویا ایشان بمنزله جان شمایند از بابت لا- تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ یعنی یکدیگر را مکشید «تحیه من عند الله» اشاره بفضیلت سلام خواهد بود یعنی بروش جاهلیت «صباح الخیر و مساء الخیر و انعم صباحا» و امثال اینها مگوئید و سلام بکنید که آن تحیتی است که خدا بر شما پسندیده است و مستوجب برکت و طیب قلوب حق یقین، ص: ۶۰۰ است چنانکه علی بن ابراهیم روایت کرده است که اصحاب حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم چون بنزد آن حضرت می‌آمدند میگفتند انعم صباحک و انعم مسائک و این تحیت اهل جاهلیت بود پس حقتعالی فرستاد و إِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ یعنی هرگاه آیند بنزد تو تحیت میگویند تو را بآنچه تحیت نکرده است تو را بآن خدا پس حضرت فرمود بایشان که خدا بدل کرده است از برای ما این را به تحیتی که بهتر است از این و آن تحیت اهل بهشت است بگوئید السلام علیکم. (دویم) آنکه مراد سلام بر اهل و عیال خود است و ابن بابویه در معانی الاخبار از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده است که مراد سلام مرد است بر اهل خانه خود در وقتی که داخل شود و ایشان جواب سلام او بگویند اینست سلام بر انفس شما و در مجمع البیان این مضمون را از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده است (سیم) آنکه مراد سلام بر خود است در وقتی که کسی نباشد در خانه بآنکه بگوید «السلام علینا و علی عباد الله الصالحین» و علی بن ابراهیم در تفسیر روایت کرده است در تفسیر این آیه که چون شخصی داخل خانه خود شود اگر کسی در آن خانه باشد سلام کند بر ایشان و اگر کسی نباشد بگوید السلام علینا من عند ربنا و در بعضی از نسخ چنین است که بعضی گفته‌اند اگر کسی را نبیند بگوید السلام علیکم و رحمه الله و قصد کند دو ملک را که با او می‌باشند و در خصال بسند معتبر از حضرت امیر علیه السلام روایت کرده است که هرگاه احدی از شما داخل منزل خود شود بر اهل خود سلام کند بگوید السلام علیکم و اگر او را اهلی نباشد بگوید السلام علینا من ربنا و هرگاه برادر مؤمن تو بگوید حیاک الله بالسلام بگو حیاک الله بالسلام و احلک دار المقام و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم منقول است که هرگاه احدی از امت مرا ملاقات کنی سلام کن بر او تا عمر تو دراز شود و هرگاه داخل خانه خود شوی سلام کن بر ایشان تاخیر خانه تو زیاد و بسیار شود و از ابن عباس روایت کرده‌اند که مراد آنست که چون داخل مسجد شوی بر اهل مسجد سلام کن و وجه سیم اظهر وجوه است و مؤید است باحادیث معتبره و تکلفی در أَنْفُسَكُمْ نباید کرد و بنا بر این دور نیست که مراد از این آیه این باشد که سلام کنید بر خود از جانب خدا بآنکه بگوئید سلام بر ما باد از جانب پروردگار ما چنانکه ظاهر روایت حضرت باقر علیه السلام است (سیزدهم) خلافی نیست میان علمای امامیه که هرگاه کسی در نماز باشد و دیگری بر او سلام کند واجب است بر او که تلفظ کند برد سلام و خلاف است در آنکه اگر نکند نماز او باطل است یا نه بعضی گفته‌اند مطلقا مبطل نیست و بعضی گفته‌اند اگر چیزی از اذکار را بعد از سلام حق یقین، ص: ۶۰۱ و پیش از رد بعمل آورد مبطل میشود و الا فلا و بعضی تفصیل دیگر گفته‌اند و در بحار ذکر کرده‌ام و حکم ببطالان مشکل است و احوط اعاده است اگر چیزی جواب نگوید مطلقا و ظاهرا فوریتی که در رد

سلام معتبر است آنست که تعجیل کند بحیثی که او را تارک رد سلام نگویند پس اگر سلام در اثنای کلمه یا کلامی واقع شود تمام کردن آن کلمه یا کلام منافات با فوریت ندارد (چهاردهم) مشهور میان علماء آنست که اگر سلام کند کسی بر آدمی در نماز بلفظ سلام علیکم واجب است که جواب بمثل آن باشد و جایز نیست جواب به علیکم السّلام و ابن ادریس گفته است بهر لفظی از الفاظ سلام که جواب بگوید خوب است و متابعت مشهور اولی و احوطست و اگر بجای علیکم، علیک بگوید در حصول رد تردد است و اگر سلام کننده و علیکم السّلام بگوید بعضی گفته‌اند جواب او واجب نیست مگر آنکه در جواب قصد دعا بکند و او مستحق دعا باشد و علامه در این مسئله تردد کرده است و اگر جایز باشد جواب آیا واجب است یا مستحب خلافت و وجوب خالی از قوتی نیست و بر تقدیر وجوب آیا متعین است سلام علیکم یا جواب بمثل جایز است اخبار صحیح دلالت میکند بر آنکه جواب بمثل اولی است هر چند معارض نیز دارد و قول به تخریر خالی از قوتی نیست (پانزدهم) اگر تحیات دیگر بغیر سلام در غیر حال صلاه بگویند مانند شب بخیر است و صباح الخیر و انعم صباحا و امثال آنها خلافتست که جواب واجب است یا نه و احوط بلکه اظهار آنست که جواب بگوید یا بمثل یا بعبارت نیکوتر یا بسلام دیگر نظر بعموم آیه و بعضی از اخبار و اگر سلام در جواب بگوید احوط آنست که تحت گوینده جواب سلام بگوید و باین سبب بغیر سلام جواب گفتن مفسده‌اش کمتر است اگر چه متابعت سنت در آن بیشتر است و اگر این عبارت را کسی بشخصی بگوید که در نماز باشد اشکال عظیم تر میشود خصوصا اگر بفارسی بگوید یا با لحن بگوید مثل ساما لیک و سرام نعلیک و امثال اینها و ابن ادریس و محقق گفته‌اند جایز نیست او را جواب گفتن و محقق گفته است اگر دعا کند برای او و مستحق دعا باشد و قصد دعا کند نه رد سلام منع نمیکم از آن و علامه گفته اگر سلام گوینده سلام علیکم بگوید رد کند مثل آن را و نگوید و علیک السّلام از برای آنکه عکس قرآنست و حضرت صادق علیه السّلام در جواب کسی که پرسید از مردی که بر او سلام میکند در نماز فرمود که سلام علیکم میگوید و نمیگوید علیکم السّلام از برای آنکه عمار بر حضرت رسول صلی الله علیه و آله سلام کرد در نماز و حضرت چنین جواب فرمود پس علامه فرموده است که اگر سلام کند بر او بغیر سلام علیکم اگر نام تحیتی برده است جایز است رد بهمان لفظ و به سلام علیکم برای عموم آیه و اگر نام حق الیقین، ص: ۶۰۲ تحیتی نبرد جایز است در جواب او دعا کند از برای او اگر مستحق دعا باشد و قصد دعا بکند نه رد سلام و در مختلف رد را واجب دانسته‌اند و مسأله در غایت اشکال است و جواز رد بقصد دعا خالی از قوتی نیست و اگر جواب به تحیت عربی و سلام صحیح بگوید به قصد دعا بعید نیست که جایز باشد و احوط آنست که اگر بچنین بلیه گرفتار گردد اعاده نماز بکند خواه جواب بگوید و خواه نگوید (شانزدهم) اگر بر کسی سلام کنند در اثنای نماز مشهور آنست که جواب را میباید بلند بگوید که باو بشنوند اگر ممکن باشد و ظاهر کلام محقق در معتبر آنست که شنوایدن در نماز واجب نیست و ظاهرا مانند غیر نماز باید باو بشنوایدن یا اشاره کند که باو بفهماند که جواب او گفته است و اخباری که دلالت بر عدم وجوب شنوایدن میکند شاید محمول بر تقیه باشد چنانکه شهید علیه الرحمه در ذکری گفته است زیرا که مشهور میان علماء عامه آنست که جواب واجب نیست مطلقا و علامه در تذکره گفته است که اگر مقام ضرر باشد و تقیه کند رد کند سلام را آهسته میان خود و نفس خود که ثواب رد را داشته باشد و از نظر مخالفان نیز خلاص شده باشد (هفدهم) اگر دیگری جواب سلام بگوید و او در نماز باشد آیا جایز است که او نیز جواب بگوید یا سنت است یا جایز نیست بعضی گفته‌اند سنت است زیرا که امر آیه بمطلق است و بعضی گفته‌اند جایز نیست مگر بقصد دعا چنانکه گذشت و دور نیست که ترک احوط باشد و سخن را در این مسئله بسطی دادیم برای اینکه در اکثر اوقات آدمی محتاج باحکام آن میباید و اکثر علماء متعرض آن نشده‌اند و بنا بر احتمالی که بعضی از مفسران داده‌اند که آیه کریمه شامل هدیه بوده باشد اگر بعضی از احکام آن نیز مذکور شود مناسب است - بدان که مشهور میان علماء آنست که کسی که چیزی بکسی ببخشد عوض دادن واجب نیست و از شیخ طوسی نقل کرده‌اند که مطلقا هبه مقتضی عوض است و واجب است عوض آن را بدهد و أبو الصلاح حلبی قایل شده است که هبه پست تر به بلندتر مقتضی عوض است و میباید اقلا مثل آن را عوض بدهند و تا عوض ندهند

تصرف در آن جایز نیست و این دو قول بعید و نادر است و تفصیلش آنست که کسی که چیزی می‌بخشد یا شرط عوض میکند یا شرط عدم عوض میکند یا مطلق میگذارد اگر شرط عدم عوض کرده باشد عقد از جهت واهب جایز خواهد بود و اختیار فسخ دارد و اگر شرط عوض کرده باشد باید بآن شرط عمل کند پس اگر تعیین عوض کرده است لازم میشود پس اگر قبول کننده هبه آنچه شرط شده است داد و واهب قبول کرد همه لازم میشود و فسخ نمیتواند کرد و آیا لازم است که قبول کند عوض را خلاف است و اظهر آنست که لازم نیست و میتواند فسخ کند و قبول نکند و فسخ کند هر چند متهم عوض را دهد حق الیقین، ص: ۶۰۳ و اگر شرط عوض مطلق کرده باشند و تعیین نکرده باشند اگر به رضای یکدیگر مبلغی اتفاق کنند لازم میشود و اگر اتفاق نکنند ظاهرش آنست که بر متهم لازم باشد مثل آنچه بخشیده است یا قیمت آن را اگر اراده لزوم هبه داشته باشد و آیا قیمت موهوب در وقت قبض موهوب اعتبار دارد یا قیمت آن در وقت دادن عوض خلاف است و ایضا خلاف است که بر متهم واجب است وفای بشرط یا مخیر است در آن و در رد عین و فروع این مسأله بسیار است - و مشهور میان علماء آنست که حرام است رو بقبله و پشت بقبله کردن در حال بول و غایط و بعضی مکروه میدانند و ایضا حرام است جنب و حیض را مس کتابت قرآن و اکثر مس اسماء خدا و انبیاء را نیز حرام دانسته‌اند و ایضا حرام است ایشان را خواندن چهار سوره که سجده واجب دارد و ابعاض آنها و حرام است داخل شدن آنها در مسجد الحرام مسجد رسول صلی الله علیه و آله و سلم مطلقاً و مکث کردن در سایر مساجد و گذاشتن چیزی در آنها و احوط آن است که با جنابت و حیض داخل مشاهده مشرفه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه علیه السلام نشوند و مس کتابت قرآن برای محدث خلافت و احوط آنست که مس کتابت قرآن و اسماء شریفه نکند و غلام و کنیز و زوجه را بدون جرمی و خیانتی زدن و آزار کردن جایز نیست و تأدیب ایشان زیاده از قدر ضرورت جایز نیست و بعضی گفته‌اند حرام است تأدیب غلام و کودک و کنیز زیاده از ده تازیانه و اکثر مکروه دانسته‌اند و در روایتی وارد شده است که حد تأدیب ایشان پنج تازیانه است یا شش تازیانه و در روایت دیگر تأدیب اطفال سه مرتبه وارد شده است و در حدیث صحیح وارد شده است که هر که بزند مملوکی را بقدر حد یعنی آنکه موجب حد از او صادر شده باشد زننده را کفار نیست بغیر آزاد کردن مملوک و ظاهر کلام شیخ طوسی آنست که این را واجب میدانند و در حدیث صحیح وارد شده است که محرم غلام خود را تأدیب میتواند کرد تا ده تازیانه. و شیخ یحیی بن سعید در جامع گفته است قبول میتوان کرد قول کودک را در هدیه و در رخصت دخول خانه و از جمله محرمات صید حرمت که بر محل و محرم هر دو حرامست و صید صحرا مطلقاً بر محرم حرامست و هر نجسی حرام است خواه بالاصاله نجس باشد یا بملاقات نجسی نجس شده باشد و هر معجون و مرکبی که حرام در آن داخل کرده باشند حرام است و فریادرسی مظلومان و رفع ظلم کردن از ایشان با قدرت واجب است و اگر قادر بر یاری نباشد بعضی گفته‌اند حاضر بودن در آن موضع حرامست و جایز نیست خواب دروغ نقل کردن و جایز نیست گوش دادن بسخن جمعی که راضی نباشند بشنیدن آن و در بعضی از روایات وارد شده است که زنی که در موضعی نشسته باشد و گرم شده باشد تا سرد نشود مرد در آنجا ننشیند و اکثر حمل بر کراهت کرده‌اند و ابو الصلاح حق الیقین، ص: ۶۰۴ حلی در کافی از جمله محرمات شمرده است جمیع اقوال قبیحه را مانند امر بقیح و نهی از حسن و مشاهده منکرات از برای غیر انکار و مدح کسی که مستحق مذمت باشد و بر عکس خواه بنظم و خواه بنثر و عمل آلات قمار و ساختن بت و چلیپا و شرابه‌ای حرام و آلات آنها و ترکیب کردن دانه‌های محرمه و سموم قاتله و نگاهداشتن درندگان و سایر موزیات و خصی کردن حیوانات و ذبح کردن حیوانی که در شرع ذبح آن وارد نشده است و آزار دادن آنها بر وجهی که در شرع وارد نشده است و تعدی کردن از انتفاعاتی که شارع از آنها مباح کرده است و ساختن زینت زنان از برای مردان و نقش کردن روی زنان و بطلا زینت کردن مساجد و مصاحف و ساختن معابد یهود و نصاری و آتشکده و غیر اینها از معابد اهل ضلال و کمان گلوله انداختن و جمع کردن میان اهل فسق از برای فجور و اعانت کردن فاعلان قبايح و ظالمان و متقلبان بر بلاد بغیر حق خواه بگفتار و خواه بکردار یا برائی و تدبیری و جمع کردن و نوشتن کفر و شبهه‌ها که قدح در ادله اهل ایمان میکند بدون آنکه جواب

گویند و نقض آنها کنند و سعی کردن در چیزی از قبایح عقلیه و نقلیه و حاضر بودن در مجالس لهو و محرمات و فتوی دادن به باطل یا بچیزی که حاکم و مفتی علم بآن نداشته باشد و یاد دادن و یاد گرفتن اعمال سحر و اراده امور قبیحه و کراهت داشتن از امور واجبه و آنچه حرمتش ثابت شده و قیمت آن و مزد عمل آن و مزد یاد دادن و یاد گرفتن و حفظ کردن آن و جا کردن و یاری بر آن بقول یا بفعل یا برای عوض گرفتن از آن همه حرام است و همچنین حرام است اجرت گرفتن بر تعلیم معارف و شرایع و کیفیت عبادات و فتوی دادن بآنها و جاری کردن احکام و تعلیم قرآن و عقد جمعه و جماعت و اذان و اقامه و غسل دادن مرده‌ها و تجهیز ایشان و برداشتن ایشان و نماز کردن بر ایشان و دفن کردن ایشان اجرت بر اینها همه حرام است و همچنین اجرت بر جهاد کفار و بر امر بمعروف و نهی از منکر و سایر عبادات و اجرت بر یاری کردن بر اینها حرام است و حرام است لواطه پسران و بوسیدن ایشان و با ایشان خوابیدن در لحاف و وطی جمیع بهائم و طلب منی کردن بدست و حرام است زنا و مقدمات آن از دیدن و در بر گرفتن و بوسیدن ایشان و سخن گفتن و خلوت کردن و در پهلوی خوابیدن و حرام است وطی حیض و نفساء تا پاک شوند و وطی مستحاضه تا خود را بشوید و زنی را که ظاهر کرده باشد تا کفاره بدهد و زنی را که عقد کرده باشد بعد از زنا تا استبراء آن بکند و محرم تا محل شود و وطی کردن زن محرمه تا او محل شود و روزه‌دار تا افطار کند و کنیزی که خریده باشد و تا بییک حیض او را استبراء کند و کنیز حامله تا وضع حمل او شود و زنی که لعان کرده باشد همیشه بر او حرام است و همچنین زنی را که حق یقین، ص: ۶۰۵ فحش داده باشد و آن زن گنگ یا کر باشد و بعد از آن محرمات نسب و رضاع و مصاهره را ذکر کرده است با بعضی از مکروهات چون اکثر را سابق بر این ذکر کرده بودیم ایراد نمودیم و آنچه در این ابواب ذکر کرده است بعضی موافق است با مشهور و بعضی مخالف و چون او زیاده از دیگران در این باب استقصا کرده است و عمل بقول او غالباً با احتیاط اقرب است کلام او را در این مقام ایراد نمودیم و آنچه در باب محرمات ایراد نمودیم قلیلی است از کثیر و حبه ایست از بیدر کبیر و تکالیف حقتعالی در هر باب و هر حال بسیار است و استقصای آنها در مجلدات بسیار میسر نمیشود مثلاً در صلاّه با آنکه استقصا نکرده‌اند هزار واجب ذکر کرده‌اند ترک هر واجبی حرام است و اگر موجب بطلان صلاّه باشد کبیره است و قریب بسه هزار مسأله از مندوبات و احکام صلاّه تقریباً ایراد نموده‌اند با شرایط و مقدمات آن و هر واجبی در محل خود بجا آوردن واجب است و ترک آن حرام است و هر مستحبی را اگر انکار استحباب آن کنند یا بعنوان وجوب بعمل آورند بدعت و حرام است و همچنین صوم و زکاء و اعتکاف و حج و جهاد و چندین هزار حکم باینها متعلق است که اخلاص بآنها یا انکار آنها حرام است و همچنین تکالیفی که آدمی را در احوال مختلفه لازم میشود مثل آنکه چون داخل خانه شود در معاشرت با اهل خانه تکالیف بسیار او را عارض میشود از نفقه و کسوه دادن پدر و مادر و حفظ حرمت ایشان کردن و با ایشان بلند حرف زدن و اف بر روی ایشان نگفتن و اگر دشنام بدهند یا بزنند صبر کردن و معارضه نمودن و امثال اینها و با فرزندان از نفقه و کسوه دادن و ضرر بایشان نرسانیدن بعث و باعث عقوبت ایشان نشدن و تربیت ایشان کردن و تمرین نمودن بر فعل واجبات و ترک محرمات و تعلیم احکام رضاع و حضانت و سایر امور متعلقه بایشان بسیار است و با زوجه از نفقه و کسوه دادن و خدمات شاقه نفرمودن و با کج خلقی ایشان ساختن و بعث بایشان اذیت نرسانیدن و نزد ایشان خوابیدن در هر چهار شب یک شب و هر چهار ماه یک بار جماع کردن و سایر حقوقی که بتفصیل در اخبار مذکور است و اگر متعدد باشند عدل در قسمت و سایر امور نمودن و با غلام و کنیز مدارا نمودن و تکالیف شاقه بایشان نمودن و ایشان را گرسنه و برهنه نگذاشتن و امثال اینها و همچنین رعایت حقوق سایر خدمه و ملازمان و حق همسایگان را رعایت کردن و گرسنه ایشان را سیر کردن و منع ماعون از ایشان نکردن مانند قرص نان و خمیرمایه و نمک و امثال اینها از ضروریات ایشان از ایشان دریغ نداشتن و فروش و ظروف در وقت ضرورت بایشان دادن اکثر اینها داخل ماعونست و حقتعالی میفرماید وای و ویل از برای نماز گذارند گانیست که از نماز خود غافلند حق یقین، ص: ۶۰۶ آنها که در عبادت ریا میکنند و منع میکنند ماعون را و از حضرت صادق علیه السلام منقولست که ماعون قرضی است که میدهی و معروف و نیکی است که میکنی و متاع خانه خود را که

بعاریه می‌دهی و از جمله ماعونست زکاء راوی گفت ما همسایه‌ها داریم که هرگاه عاریه می‌دهیم بایشان متاعی را می‌شکنند و فاسد میکنند آن را آیا بر ما باکی هست که ندهیم بایشان حضرت فرمود که هرگاه چنین باشد باکی نیست که ندهی و از جمله حقوق حق حیواناتی است که در خانه‌ها نگاه می‌دارند واجب است کاه و آب بآنها بدهند و زیاده از طاقتشان بار نکنند و بعثت نزنند و روایتی وارد شده است که حقتعالی زنی را عذاب کرد در باب گربه‌ای که او را حبس کرد تا از گرسنگی و تشنگی مرد و حقوق خانه و اهل خانه بسیار است و اکثر واجب است به بعضی اکتفا کردیم و چون از خانه بیرون رود در معاشرت دوست و دشمن و کافر و مسلمان و آشنا و بیگانه در مجالس و در راه رفتن و غیر ذلک حقوق بسیار هست که احادیث آنها در کتاب عشرات مذکور است از حقوق رحم و مصاحبان و اصدقاء و برادران ایمانی و حق مسلم بر مسلم و آداب سلوک با اهل ذمه و ترک حسد و تکبر و کینه و عداوت مسلمانان و سخن‌چینی میان ایشان و تجسس کردن عیوب ایشان و افشا کردن آنها و تهمت زدن و افترا بستن بر ایشان و گمان بد بردن بایشان و تعصب کشیدن اهل شر و محله و قبیله بغیر حق و بجبر و خیلاء در پوشش و رفتار و گفتار و دلتنگ شدن و سفاهت و بی‌خردی کردن و دشنام دادن و فحش گفتن و بی‌سبب شرعی کسیرا زدن و کج خلقی کردن و بغی و ظلم و افتخار بباطل و گمراه کردن مردم و فتوا دادن بغیر علم و اعانت ظالمان و موافقت ایشان در ظلم و راضی بودن بفعل ایشان و علانیه مرتکب محارم شدن و امثال اینها که بر هر یک تهدیدات و عقوبات عظیمه وارد شده است و وجوب امر بمعروف و نهی از منکر و حب فی الله و بغض فی الله و غضب کردن از برای خدا و مداهنه نکردن در دین خدا و امر کردن اهل و اولاد خود را بفعل طاعات و ترک معاصی و کیفیت سلوک با اهل ذمه از کفار و رعایت امان ایشان کردن و عهد و امان نشکستن و تقیه از مخالفان و از سلاطین جور و حکام و امرای ظلمه کردن و خود را بمهلکه نینداختن تا بخون نرسد و در کشتن تقیه نمیباشد و در بریدن اعضاء و کور کردن و امثال اینها گرداند که اگر نکند کشته خواهد شد و باین فعل آن شخص کشته نمی‌شود خلاف است و گواهی ناحق از برای تقیه میتوان داد اگر باعث قتل کسی نشود در قسم دروغ از برای دفع ضرر ظالم از خود و از مؤمن دیگر جایز است و در هر دو تا ممکن باشد باید توریه کند مثل آنکه مال مؤمنی نزد مؤمنی باشد و ظالمی خواهد بعنف غصب کند او سوگند یاد کند که مال نزد من نیست و قصد کند که مالی حق الیقین، ص: ۶۰۷ که بتو باید داد نزد من نیست و تقیه در گفتن کلمه کفر نیز جایز است چنانکه عمار کرد و حقتعالی عذر او را در قرآن مجید فرستاد و همچنین در سب حضرت رسول و ائمه جایز است و از بعضی از اخبار ظاهر میشود که تقیه در بیزاری از ایشان نمیباشد و در بعضی ظاهر میشود که میباشد و مقتضای جمع بین الاخبار آنست که مخیر باشد میان آنکه تقیه نکند در ناسزا گفتن بایشان و کشتن را بر خود بگذارد چنانچه مادر و پدر عمار کردند و میان آنکه تقیه بکند و ناسزا بگوید چنانکه عمار کرد و استغاثه باید کرد بحق تعالی که آدمی را بچنین بلیه مبتلا نکند و در بعضی روایات وارد شده است که تقیه در آشامیدن شراب و سایر مسکرات نمی‌باشد و در مسح بر روی موزه و ترک حج تمتع نمی‌باشد و مشهور جواز است در همه و احادیث را تأویلات کرده‌اند و اگر دوا منحصر باشد در حرام اکثر علماء تجویز کرده‌اند و احادیث بسیار بر عدم جواز وارد شده است خصوصاً در شراب و مسأله در غایت اشکالست و دروغی که در آن مصلحت سهلی باشد مثل آنکه شغلی دارد و جمعی می‌آیند و او را باز می‌دارند می‌گویند بگوئید در خانه نیست و موضع مخصوصی را قصد میکند خالی از اشکال نیست و اگر مصلحت شرعی باشد جایز است و در احادیث عامه و خاصه وارد شده است که هر دروغی که هست از او سؤال میکنند در قیامت مگر سه دروغ شخصی در جنگ سخنی بگویند که مراد او معنی دیگر باشد و خصم معنی دیگر توهم کند یا شخصی که خواهد اصلاح میان دو کس بکند و بهر یک غیر آنچه دیگری گفته است بگویند و کسی که وعده با اهل خود بکند و وفا نکند و هم چنانکه دروغ از برای اصلاح خوب است راستی که متضمن افساد میان مؤمنان باشد جایز نیست گفتن و در خلف وعده مشهور میان علماء آنست که مکروه است مگر شرطی که در ضمن عقد لازمی شده باشد و آیات و اخبار دلالت میکند بر عدم جواز مگر آنکه بعد از وعده ان شاء الله گفته باشد یا وفای بآن متضمن مفسده بوده باشد و تفصیل این احکام را در شرح اصول کافی و در

بحار ایراد نموده‌ام و از جمله امور واجبه بیزاری از اهل بدعت است مانند اکثر صوفیه و باید از ایشان دوری کنند و تعلیم ایشان نمایند و با ایشان همنشینی نکنند و استقصای واجبات و مناهی در این رساله ممکن نیست پس معلوم شد که در هر حال از احوال تکالیف بسیار بر آدمی هست در کردار و گفتار خواه در خانه و خواه در بیرون و در معاشرت هر طایفه و صنفی از خلق از زن و فرزند و مالیک و کافر و مسلمان و صالح و ظالم و فاسق و چنین نیست که مردم گمان کرده‌اند که واجبات منحصر است در نماز و روزه و حج و زکاء و محرمات منحصر است در زنا و اغلام و شراب و امثال اینها پس آدمی همیشه باید حق الیقین، ص: ۶۰۸ متیقظ و آگاه باشد و متوجه احوال خود باشد و در هر فعلی و قولی تفکر کند و تا نداند که موافق رضای جناب اقدس الهی است بعمل نیارد و اگر بغفلت خطائی از او صادر شود متوجه تدارک و تلافی آن شود و انابه و توبه و استغفار بکند و این یک شعبه از تکالیف الهی بود که اشاره ببعضی از آنها شد و در خصوص طریق معاشرت اصناف خلق خدا و جمیع ابواب معاملات و ایقاعات همه داخل تکالیف الهی‌اند یا حرام یا واجب یا سنت یا مکروه یا مباح و وجوب علم و عمل بهمه اینها متعلق است و هر یک را بآن نحو که هست باید بدانند و بآن عمل کنند لهذا حضرت امیر علیه السلام میفرمود ای گروه تجار اول مسأله بیاموزید و بعد از آن متوجه تجارت شوید بدرستی که تاجر فاجر است و فاجر در جهنم است مگر کسی که بحق عمل کند و حق بدهد و حق بگیرد زیرا بیع و شری انواع دارند بعضی حلالند و بعضی حرام مکروه و بعضی مباح و بعضی سنت و احکام بسیار متعلق به هر یک از آنها هست کسی که حلال آنها را حرام و حرام آنها را حلال داند معاقب است و اگر محرمات آنها را بنادانی مرتکب شود و تقصیر کرده باشد معاقب است و مشغول ذمه بحق مردم است و همچنین در ایمان و اجاره و قرض و رهن و صلح و ودیعه و عاریه و مضاربه و امثال اینها در همه حلال و حرام و احکام بسیار میباشد و همچنین در نکاح و طلاق و رضاع و لعان وظهار و ایلاء که متعلق بفروجد و تکالیف عظیم الهی متعلق است بآنها و بمخالفت اینها در زنا و مقدمات آن می‌افتند و ایضا احکام مالیک و عشق و تدبیر و مکاتبه و احکام صید و ذبایح و حرام و حلال خوردن و آشامیدن که آدمی را در هر حال ضرور میشود و احکام مواریث که اموال میت را بعدالت در میان ورثه قسمت کرده است واجب است عمل بآن احکام و کسی که مخالفت کند معصیت الهی کرده و حقوق مردم را بغیر حق متصرف شده و بدعت در دین خدا کرده است چنانچه عمر از روی ضلالت و معانده حق عول و تعصیب و سایر بدع و آثار را تا روز قیامت در میان مردم گذاشت و احکام وصایا و سبق و رمایه و قصاص و دیات و حدود و تعزیرات همه از جمله تکالیف‌اند پس ظاهر شد که جمیع ابواب فقه و کتب حدیث در بیان حلال و حرام خداوند علام است و تکالیف الهی نهایت ندارد و در این رساله‌ها احصاء نمیتوان کرد و غرض در این مقام اشاره و تنبیهی بود بر بعضی از آنها تا بدانند طالبان حق که اطاعت خدا آسان نیست و راه بندگی خدا خطیر است و سلوک سبیل نجات دشوار است و بغیر استعانت بجناب اقدس الهی میسر نمی‌شود و پیوسته آدمی بتوبه و انابه محتاج است و مغرور باعمال ناقصه خود نباید شد حقتعالی میفرماید آنها که متقی و پرهیزکارند هرگاه خیالی از خیالات شیطانی ایشان را عارض گردد متذکر حق الیقین، ص: ۶۰۹ و خبردار میگردند پس ایشان بینا میگردند و این احکام نسبت بانبیاء و اوصیاء اکد وارد شده است که باید همه را بخلق تعلیم نمایند و همه را در میان ایشان جاری گردانند و هر که مخالفت نماید بحدود و تعزیرات تأدیب کنند و بعد از غیبت ایشان جاری گردانند و هر که بعلماء و راویان اخبار که حافظان احکام دین مبین و نایبان ائمه‌اند و بر همه خلق اعانت ایشان در اجرای احکام الهی و مرافعه بسوی ایشان و قبول حکم ایشان واجب است چنانکه در احادیث معتبر وارد شده است که کسی که رد حکم ایشان کند حکم ما را رد کرده است و هر که حکم ما را رد کند حکم حقتعالی را رد کرده است و آن در مرتبه شرک بخداست.

مقصد دوم در بیان وجوب توبه است و شرایط آن و گناهایی که از آنها توبه باید کرد-

و جوب قبول توبه در آن چند مطلب است

مطلب اول در بیان وجوب توبه است و گناهی که از آنها توبه باید کرد

بدان که خلائی نیست در وجوب توبه از گناه فی الجمله و خلاف است که آیا از جمیع گناهان توبه واجب است یا از گناهی که مکفر نشده باشد زیرا که دانستی که با اجتناب از کبایر صغایر مکفر است آیا با وجود مکفر بودن توبه از آنها واجب است یا اکثر را اعتقاد آن است که واجب نیست و این قول اقوی است اما احوط آنست که آدمی همیشه از گناهان خود در مقام انابه و استغفار باشد و نظر کند باحوال مقربان در گاه الهی که برای مکروهی و ترک اولائی سالها تضرع و استغاثه و انابه میفرمودند تا توبه ایشان قبول میشده است و ایضا اثر گناه نه محض عقوبت آخرتست بلکه گناه دل آدمی را سیاه میکند و از ساحت قرب الهی دور میگرداند و از استحقاق الطاف خاصه الهی محروم میگرداند و سلب توفیق طاعات از این کس میکند و باعث استیلای شیطان و جرأت بر کبایر می گردد و ایضا سهل شمردن گناه موجب اصرار می گردد و اصرار بر صغیره کبیره است و بسا باشد که باعث نزول بلاهای دنیویه گردد چنانچه حقتعالی فرموده است که هر مصیبتی که بشما میرسد از کرده‌های شما است و خدا از بسیاری عفو میکند و حضرت صادق علیه السلام فرمود که بترسید از گناهی که حقیر می شمارید بدرستی که آنها آمرزیده نمیشود پرسیدند که آنها کدامست فرمود آنست که آدمی گناهی میکند و میگوید خوشا بحال من اگر غیر این گناهی نداشته باشم و از حضرت امام محمد باقر علیه السلام منقولست که اصرار بر گناه آنست که گناهی بکند و استغفار و توبه از آن نکند و از حضرت صادق علیه السلام منقولست که هیچ چیز دل را فاسد نمیکند مثل گناه بدرستی که کسی که مرتکب گناهی میگردد پیوسته در دل او اثر میکند تا دل او را سرنگون میگرداند که حقتعالی در حق یقین، ص: ۶۱۰ آن قرار نگیرد و روی او از خدا بر گردد و متوجه دنیای فانی گردد و ایضا فرمود که هیچ رگی نمیجهد و پائی بسنگ نمی آید و سری بدرد نمی آید و بیماری عارض نمیشود مگر بسبب گناهی که آدمی میکند و آنچه خدا عفو میکند بیشتر است و ایضا فرمود که گناه آدمی را از روزی محروم میکند و فرمود که آدمی گناهی میکند و بسبب آن از نماز شب محروم میشود و فرمود که هیچ نعمتی خدا بکسی نمیدهد که از او سلب کند مگر بگناهی که از او صادر شود و از حضرت باقر علیه السلام منقولست که هر بنده مؤمنی در دل او نقطه سفیدی و نوری از ایمان هست چون گناهی میکند نقطه سیاهی در آن سفیدی بهم میرسد اگر توبه کرد محو میشود و اگر زیاده کرد زیاد میشود تا آنکه تمام سفیدی را میگیرد و آن را می پوشاند باین حد که رسید صاحبش هرگز بخیر و خوبی بر نمی گردد و ایضا خلافت در آنکه گناهی را که از آن توبه کرده است آیا باز توبه از آن واجب است یا نه خواجه نصیر و علامه قائل شده‌اند که توبه همیشه واجب است زیرا که ندامت بر فعل قبیح همیشه واجب است و این سخن محل نظر است زیرا که آیات و اخبار دلالت میکند بر آنکه بتوبه اول عقاب از او ساقط میشود و اینکه باید این ندامت و عزم همیشه مستمر باشد معلوم نیست و آنکه عزم بر گناه قبیح است اگر گناه باشد تا بعمل نیاورد معفو است چنانکه بعد از این مذکور خواهد شد ان شاء الله و ترک ندامت نیز دور نیست که از این باب باشد زیرا که غالبا از یکدیگر منفک نمیشوند و بر تقدیر اینکه عقابی بر آن مترتب شود یک جزو توبه خواهد بود و علی ای حال در اینکه استحقاق عقاب بر اصل معصیت بر نمی گردد شکی نیست و ایشان نیز معلوم نیست باین قائل باشند

مطلب دوم خلافت میان متکلمین [در توبه مبعض]

که آیا توبه مبعض صحیح است که از بعضی گناهان توبه کند دون بعضی یا آنکه میباید از همه گناهان توبه کند و توبه از بعضی دون بعضی صحیح نیست خواجه نصیر و بعضی از علماء اختیار قول اخیر کرده‌اند و علامه حلی و جمعی اختیار قول اول کرده‌اند و

توبه مبعوض را صحیح میدانند و حق این است و اگر نه لازم می‌آید که کافری که از کفر توبه کند و مسلمان شود و از دروغ گفتن توبه نکند توبه‌اش مقبول نباشد و مخلد در جهنم باشد و ایضا خلاف کرده‌اند در صحت توبه موقت مثل آنکه توبه کند که یک سال گناهی را نکند حق اینست که صحیح نیست زیرا که شرط است که در او به عزم کند که هرگز آن گناه را نکند و ایضا خلاف است که آیا توبه از معاصی مجملا صحیح است یا باید بتفصیل گناهان را بشمارد و توبه کند اقوی آنست که مجملا کافی است خصوصا وقتی که بتفصیل بخاطر نداشته باشد

مطلب سیم در معنی توبه است

و شرایط آن بعضی گفته‌اند توبه پشیمانی از گناهان است از این جهت که گناه است پس اگر پشیمان شود از شراب خوردن از این جهت که ضرر باو میرساند توبه نیست و باید که در حال ترک کند و اکثر شرط کرده‌اند عزم بر عدم ارتکاب آن را در آینده که هرگز مرتکب آن نشود و بعضی گفته‌اند این عزم لازم ندامت و پشیمانی واقعی است و لهذا در احادیث بسیار وارد شده است که کافست ندم و پشیمانی از برای توبه و بعضی از محققین گفته‌اند که توبه حاصل نمیشود مگر سه چیز (اول) دانستن ضرر گناهان (دویم) آنکه آنها حجابند میان بنده و محبوب او (سیم) آنکه زهرهای کشنده‌اند از برای کسی که مباشر آنها می‌گردد پس هرگاه این را دانست و یقین بهم رسانید حالت دیگر او را عارض می‌گردد که متألم می‌گردد از آنکه محبوب او از او فوت شده است از کردن گناهان و این تألم و تأسف را ندامت و پشیمانی می‌گویند و از این حالت حالت دیگر بهم میرسد که قصد میکند سه چیز را (اول) متعلق است بحال که ترک میکند گناهی را که مرتکب آن بود (دویم) متعلق است بآینده که تا آخر عمر عود بآن گناه نکند (سیم) تعلق دارد بگذشته که تلافی کند آنچه را تلافی توان کرد که قضاء کند عباداتی را که از او فوت شده است و از مظالم مردم بیرون آید پس این سه امر که معرفت ضرر گناه است و پشیمانی از آن و قصد کردن این امور بترتیب حاصل میشوند و گاه است بر مجموع اینها اسم توبه را اطلاق میکنند و اکثر بر ندامت تنها اطلاق میکنند و معرفت را مقدمه آن میدانند و آن قصد را ثمره آن میدانند که بر آن مترتب میشود و گاه است که بر مجموع ندامت و عزم توبه را اطلاق می‌کنند و چون توبه نیز عبادتی است شرایط عبادات در آن معتبر است و عمده شرایط عبادات اخلاص است پس باید که توبه از برای خدا باشد و مشوب بریا نباشد و چون بعضی از علماء طمع بهشت و خلاصی از جهنم را منافی اخلاص می‌دانند در اینجا نیز گفته‌اند که اگر غرض از توبه تحصیل بهشت یا نجات از جهنم باشد صحیح نیست و دلایل بر بطلان این مذهب بسیار است و کسی که معنی نیت را فهمیده است میدانند که اعلائی درجات نیت نسبت باکثر خلق این است که یکی از این دو معنی منظور ایشان باشد نسبت بعامه خلق نیت را از این دو معنی خالی کردن تکلیف ما لا یطاق است و در کافی دو روایت معتبر از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که هر که شراب را از برای غیر خدا ترک کند خدا از شراب سر بمهر بهشت بکام او برساند و ممکن است که این تفضلی باشد از حق تعالی از خصوص ترک شراب هر چند توبه حقیقی نباشد

مطلب چهارم بیان انواع گناهانی است که از آنها توبه میکنند

اکثر متکلمین و حق الیقین، ص: ۶۱۲ فقهای امامیه گفته‌اند که گناه اگر مستتبع امر دیگر نباشد اگر اتیان بآن باید نمود مثل پوشیدن حریر از برای توبه از آن همین بس است که پشیمان شود از آن و عزم کند که بعد عود بآن نکند و اگر مستتبع امر دیگر باشد از حقوق خدایا حقوق مردم مالی یا غیر مالی واجب است توبه که اتیان بآن کند و بسا باشد که مخیر باشد میان آنکه اتیان بآن امر بکند و میان اکتفاء بتوبه از گناه پس حقوق مالیه خدا مانند بنده آزاد کردن در کفاره واجب است با قدرت بر آن که اتیان بکند و

بسا باشد که مخیر باشد میان اینکه اتیان بآن امر بکند و میان اکتفای بتوبه از آن گناه و حقوق غیر مالیه خدا یا حد است یا غیر حد اگر حد است مخیر است میان آنکه اقرار بآن گناه بکند نزد امام علیه السّلام یا نایب امام که حد خدا را بر او اقامه کند و میان آنکه اکتفاء کند بتوبه و اظهار آن نکند پس اگر نزد حاکم شرع ثابت نشود حدی بر او نخواهد بود و بتوبه رفع گناه از او میشود و آیا با اقامت حد اگر توبه نکند گناه از او ساقط میشود یا نه محل اشکال است و ظاهر اکثر احادیث آنست که بحد گناه از او ساقط میشود و حقتعالی از آن کریم تر است که در دنیا و آخرت هر دو او را عقاب کند چنانکه بسند حسن منقولست از حمران که گفت از حضرت باقر علیه السّلام پرسیدم از شخصی که او را سنگسار کنند آیا در آخرت معاقب خواهد بود حضرت فرمود که خدا کریم تر است از این. و از حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام منقول است که گناه سه قسم است (اول) گناهی که آمرزیده است (دویم) گناهی که آمرزیده نیست (سوم) گناهی که امید از برای صاحبش داریم و خوف باو داریم گناه آمرزیده گناه بنده ایست که خدا او را در دنیا بر گناهش عقاب کرده باشد خدا از آن حلیم تر و کریم تر است که دو بار او را عقاب کند و گناهی که آمرزیده نمیشود مظلّم بنده گانست خدا در قیامت بعزت و جلال خود قسم یاد میکند که ظلم ظالمی از من نمی گذرد و گناه سیم گناهی است که خدا بر خلق پوشیده است و توبه روزی او کرده است و از گناه خود میترسد و امید از پروردگار خود دارد ما نیز از برای او امید رحمت داریم و از عقاب او میترسیم. مؤلف گوید گویا خوف باعتبار احتمال اخلاص بشرایط توبه است و اگر حق خدا غیر حد باشد مثل قضاهای نمازهائی که قضا باید کرد و مثل دادن زکاة و قضای روزه و کفاره و نمازی که قضا ندارد مانند نماز عید از برای آن توبه کافی نیست و اما حق الناس اگر مالی باشد واجب است که ذمه خود را بری گرداند از آن بقدر امکان و اگر صاحب حق بمیرد ورثه حق یقین، ص: ۶۱۳ او در هر طبقه قائم مقام اویند پس اگر آن شخص خود یا وارث او یا بیگانه که از جانب او تبرع کند حق را برساند بصاحب و یا بوارث او و یا بوارث وارث او بری الذمه میشود و اگر آن مال را ادا نگرداند و بر ذمه او ماند تا روز قیامت خلاف است که در قیامت طلب کنند او کی خواهد بود اکثر علماء گفته اند که صاحب اول طلب خواهد کرد چنانچه روایت صحیحی از حضرت صادق علیه السّلام در این باب وارد شده است و بعضی گفته اند آخر وارثها طلب آن خواهند کرد اگر چه بامام منتهی شود و بعضی گفته اند حق خدا خواهد بود و اگر او یا وارث او را نیابد باید عازم باشد که هرگاه صاحب حق یا وارث او را بیابد برساند و اگر مأیوس شود تصدق کند و اگر صاحبش بهم رسد و بتصدق راضی نباشد باز باو بدهد و اگر حق غیر مالی باشد اگر گمراه کرده باشد باید ارشاد بحق بکند و او را از آن اعتقاد باطل برگرداند اگر ممکن باشد و اگر ممکن نباشد بعضی از روایات وارد شده است که تا همه آنها را که بیدعت او گمراه شده اند برگرداند توبه او مقبول نیست و اکثر حمل بر توبه کامل کرده اند و اگر قصاص باشد واجب است که تسلیم نفس خود را باولیای مقتول بکند مثل آنکه بگوید به پسر مقتول که من پدر تو را کشته ام اگر میخواهی مرا بکش و اگر میخواهی دیت بگیر و اگر میخواهی عفو کن و همچنین اگر عضوی از کسی را بریده باشد نزد او یا وارث او برود و اعلام کند و تمکین قصاص یا دیت بکند و اگر حد باشد مثل فحش اگر آن شخص که فحش باو گفته است عالم باشد که این فعل از او صادر شده است باز باید که تمکین بکند یا حد بزند یا عفو کند و اگر نداند خلاف است که او را اعلام باید کرد یا نه بعضی گفته اند حقی است از شخصی و ساقط نمیشود مگر بآنکه او ساقط کند و خواجه نصیر و علامه و اکثر علماء قائل شده اند که اعلام نباید کرد زیرا که باعث تجدید اذیت او است و موجب عداوت و کینه او میشود و اگر مجعلا ابراء ذمه از او تواند طلبید بطلبد و همچنین اگر زنا کرده باشد العیاذ باللّٰه با زوجه کسی آن نیز چون حق الناس در آن هست این حکم دارد و اگر غیبت کسی کرده باشد آن نیز چنین است و کلینی از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که از رسول خدا صلی اللّٰه علیه و آله پرسیدند که کفاره غیبت چیست فرمود آنست که استغفار کنی برای آنکه غیبت او کرده ای هر وقت که او را یاد کنی و حمل کرده اند این را بر آنکه غیبت باو نرسیده باشد و خواجه نصیر در تجرید گفته است که واجبست عذر بخواهد از آنکه غیبت او کرده است اگر باو رسیده باشد و علامه در شرح تجرید گفته است که اگر غیبت بآن شخص رسیده است باید عذر از او بطلبد زیرا

که ضرر غم را باو رسانیده است باید که تدارک کند و اگر باو نرسیده است لازم نیست حلیت از او طلبیدن زیرا که المی باو نرسانیده است و در هر دو قسم واجب است که پشیمان شود از برای خدا و عزم کند بآن حق الیقین، ص: ۶۱۴ که هرگز عود بآن نکند و در مصباح الشریعۀ از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که اگر غیبت بغیبت کرده شده رسیده است علاجی نیست بغیر آنکه از او حلیت بطلبی و اگر باو نرسیده است طلب آمرزش کن از برای او و شیخ زین الدین گفته است که در کفاره غیبت دو حدیث وارد شده است یکی آنکه کفاره غیبت آنست که استغفار کنی از برای او و دیگری آنکه از هر کس نزد کسی مظلومه‌ای بوده باشد در عوض او باید که از او حلیت بطلبد پیش از آنکه روزی بیاید که دینار و درهمی نباشد و از حسنات او بگیرند و بصاحب حق بدهند و اگر حسنات نداشته باشد از گناهان صاحب حق بر گناهان او بیافزاید و راه جمع میان این دو حدیث آنست که استغفار را حمل کنیم بر آنکه نرسیده است یا آنکه دستش باو نرسد که از او حلیت بطلبد و حلیت طلبیدن را حمل کنیم بر آنکه باو رسیده باشد و دستش باو رسد و بدان که خلاف است در آنکه اتیان باین امور شرط است در تحقق توبه یا توبه بمحض ندامت و عزم بر عدم عود بآن گناه توبه متحقق میشود و آنها واجبات دیگرند مشهور میان علماء قول اخیر است که شرط نیست بلکه از مکملات توبه‌اند و اگر نکند بر ترک توبه معاقب نخواهد بود بلکه بر ترک آنها معاقب خواهد بود و از بعضی از اخبار مستفاد میشود که شرط باشند و این احوط است.

مطلب پنجم در بیان وقت توبه است

خلافی نیست در آنکه توبه واجب فوری است و بتأخیر آن آثم میگردد زیرا که گناهان بمنزله سموم قاتله‌اند همچنانکه در سموم باید مداوا کند پیش از آنکه او را هلاک کند همچنین واجب است بر کسی که گناه کند که مبادرت نماید بتوبه پیش از آنکه او را هلاک کند پس تأخیر توبه گناه دیگر خواهد بود و از آن نیز باید توبه کند و اگر تأخیر کند دو گناه دیگر برای تأخیر توبه این دو گناه برای او حاصل میشود و بعنوان مضاعفه شطرنج بالا میرود تا آنکه میرسد در قدر یک ساعت اگر بشصت دقیقه نیز قسمت کنیم آن قدر جمع میشود که محاسبان ماهر از حساب آن عاجز میشوند و چون در کمتر از دقیقه نیز توبه میتوان کرد اگر بر ثانیه و ثالثه و رابعه قسمت کنیم بغیر حقتعالی کسی حساب او را نمیتواند کرد چه جای آنکه روز و ماه و سال را بر اینها قسمت کنیم و چه جای آنکه گناهان غیر متناهی را باین نسبت قسمت کنیم پس معلوم شد که همچنانکه نعمتهای الهی را احصاء نمیتوان کرد گناهان و تقصیرات بنده را نیز احصاء نمیتوان کرد و بعضی از محققین گفته‌اند که کسی که تسویف و تأخیر توبه میکند و از وقتی بوقتی دیگر می‌اندازد متردد است میان دو خطر عظیم که اگر از یکی سالم بماند مشکل است که از دیگری سالم بماند (اول) آنکه اجل گریبان او را بگیرد و وقت تدارک بگذرد و درگاه توبه مسدود گردد و برسد وقت آنکه حق تعالی حق الیقین، ص: ۶۱۵ فرموده است وَ حِيلَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ یعنی حایل شود میان ایشان و میان آنچه میخواستند و طلب مهلت یک روز و یک ساعت کند باو گویند وقت مهلت گذشت دیگر ترا مهلتی نیست چنانکه حقتعالی فرموده است پیش از آنکه بیاید احدی از شما را مرگ پس گوید پروردگارا چرا تأخیر نکردی مرا تا اجل نزدیکی بعضی از مفسرین در تفسیر این آیه گفته‌اند که محتضر در هنگامی که پرده از پیش دیده او برداشته شود میگوید ای ملک موت تأخیر کن مرا یک روز تا عذر از پروردگار خود بخواهم و توبه کنم و توشه‌ای بردارم از عمل صالحی ملک موت گوید روزهای آخر عمر تو تمام شده است و روز نمانده است گوید یک ساعت تأخیر کن گوید ساعتها نیز تمام شده است پس در توبه را بر روی او ببندند و غرغره در حلق او پیدا شود و جرعه‌های یأس و حسرت و ناامیدی بنوشد بر ضایع کردن عمر خود و بسا باشد که در این احوال و اضطراب احوال شیطان ایمانش را نیز بغارت ببرد نعوذ باللّٰه من ذلک (دویم) آنست که ظلمت‌های معاصی بر دل او متراکم و مجتمع گردد بمرتبۀ طبع و رین برسد که قابل محو نباشد زیرا که هر معصیت که آدمی میکند تیرگی در دل او بهم میرسد همچنانکه از نفس تیرگی در آینه بهم میرسد و چون ظلمت گناهان بسیار

جمع شد رین میشود چنانکه بخار نفس را بر آینه مکر بدمند چرک میگیرد و چون مدتی بر این حالت بماند و آن را جلا ندهند در جرمش فرو میرود و او را فاسد میگرداند که دیگر قابل جلاء نیست همچنین دل آدمی چون اثر گناه بسیار در آن بهم رسیده و توبه و اعمال صالحه جلاء نیافت بمرتبه طبع میرسد و بعد از آن قابل علاج نیست چنانکه حقتعالی فرموده است **طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ** و این دل را قلب مطبوع و منکوس و اسود میگویند چنانکه احادیث در این باب مذکور شد تا آنکه بحدی میرسد که او امر شریعت در نظر او سهل میشود و دل او از قبول احکام الهی نفرت میکند و ایمانش را زایل میگرداند بدان که آخر وقت قبول توبه وقتی است که جزم بمرگ بهم رساند و معاینه امور آخرت بکند بآنکه ملک موت را ببیند یا جای خود را در بهشت یا در جهنم باو نمایند یا رسول خدا صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام را که وقت موت حاضر میشوند مشاهده نماید و در این وقت اجماعی است که توبه فایده نمیکند و مقبول نیست چنانکه حقتعالی فرموده است که نیست توبه برای آنها که اعمال سیئه میکنند تا وقتی که مرگ بیکی از ایشان حاضر میشود میگوید من توبه کردم الحال و نه آنها که میمیرند بر حالت کفر ایشان را مهیا کرده‌ایم از برای ایشان عذابی دردآورنده و از حضرت صادق علیه السلام منقولست که مراد بحضور موت آنست که معاینه امور آخرت بکند و از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده‌اند که خدا توبه بنده را قبول میکند مادام که غرغر حق الیقین، ص: ۶۱۶ نکند یعنی روح بگلویش برسد و غراغر در حلقش ظاهر شود و بعضی از مفسرین گفته‌اند که از جمله الطاف خداوند رحیم نسبت ببندگان آنست که امر کرده است قابض ارواح را که ابتدا کند در نزع روح بانگشت پاها و بتدریج و تأنی ببالا آید تا بسینه برسد و بعد از آن بخلق برسد تا آنکه در این مدت و مهلت تواند روی دل را بسوی خداوند خود بگرداند و وصیت و توبه و انابه بکند پیش از آنکه معاینه امور آخرت بکند و توبه‌اش مقبول نباشد و از مردم حلیت بطلبد و یاد خدا کند و روحش که مفارقت کند یاد خدا و ذکر حقتعالی بر زبان او باشد و عاقبت او نیکو گردد. و خلاف کرده‌اند متکلمان در آنکه اگر عزم بر عدم عود بسوی گناه را در وقتی بکنند که قدرت بر عود بسوی آن گناه نداشته باشد مثل آنکه زنا کرد کسی و بعد از آن ذکر او را بریدند پس توبه کرد و عزم کرد دیگر بزنا عود نکند اگر قدرت به زنا بهم رساند آیا توبه او مقبولست یا نه اکثر گفته‌اند مقبولست و قول نادری هست که مقبول نیست و بی‌وجه است و همچنین اگر مرض مخوفی بهم رساند که ظن غالب بموت بهم رساند خلاف است در قبول توبه و مشهور آنست که توبه او مقبولست و از بعضی از آیات کریمه و اخبار معتبره ظاهر میشود که بعد از نزول عذاب توبه مقبول نیست چنانکه حقتعالی فرموده است در قصه فرعون تا وقتی که دریافت او را غرق گفت ایمان آوردم که خدائی نیست مگر خدائی که ایمان آورده‌اند باو بنی اسرائیل جبرئیل فرمود که الحال ایمان می‌آوری که عذاب را دیدی و حال آنکه پیشتر معصیت میکردی و بودی از افساد کنندگان در زمین فرموده است که چرا نبوده‌اند از اهل قریه‌ای که ایمان بیاورند پس نفع دهد ایشان را ایمان ایشان مگر قوم یونس چون ایمان آوردند پیش از نازل شدن عذاب زایل ساختیم از ایشان عذاب خوارکننده را در زندگانی دنیا و برخوردار نمودیم ایشان را تا اجل مقدر ایشان و از ابن بابویه بسند معتبر روایت کرده‌اند که از حضرت امام رضا علیه السلام پرسیدند که بچه علت خدا غرق کرد فرعون را و حال آنکه ایمان آورد بخدا و اقرار کرد بیگانگی او حضرت فرمود از برای اینکه ایمان آوردن او در وقتی بود که عذاب را دید ایمان در وقت دیدن عذاب مقبول نیست و این حکم حقتعالی است در باب گذشتگان و آیندگان حقتعالی فرموده است **فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحَدُّهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا** یعنی چون دیدند عذاب ما را گفتند ایمان آوردیم بخدا بتنهائی و کافر شدیم بآنها که با خدا شریک میکردیم پس نبود آنکه نفع ببخشد بایشان ایمان ایشان چون دیدند عذاب ما را و فرموده است که روزی که بیاید بعضی از آیات پروردگار تو نفع نمیدهد نفسی را حق الیقین، ص: ۶۱۷ ایمان او که ایمان نیاورده باشد پیشتر یا کسب کرده باشد در ایمان خود عمل خیری را و هم چنین فرعون چون غرق او را دریافت اظهار ایمان کرد پس باو گفتند که الحال ایمان می‌آوری فائده ندارد و پیشتر که فایده داشت ایمان نیاوردی و نافرمانی می‌کردی و افساد می‌کردی در زمین بدعوای خدائی و گمراه کردن مردم و ستم کردن بر بنی

اسرائیل و ایضا از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است که البته در زمین امامی و حجتی از خدا میباید که حلال و حرام خدا را بداند و مردم را بسوی خدا بخواند و منقطع نمیگردد حجت از زمین مگر چهل روز پیش از روز قیامت که حجت از زمین برداشته میشود و درهای توبه بسته میگردد و نفع نمیبخشد ایمان کسی که پیشتر ایمان نیاورده باشد و آن گروه بدترین خلق خواهند بود و ایشانند آنها که قیامت بر ایشان قائم میشود و در تفسیر امام مذکور است که اعرابی آمد بنزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و گفت خبر ده مرا که توبه تا چه وقت قبول میگردد حضرت فرمود که در توبه مفتوح است از برای فرزند آدم و بسته نمی شود تا طلوع کند آفتاب از طرف مغرب و بعضی آیات که پروردگار فرموده است که ایمان بعد از آن نفع نمیکند این است که آفتاب از مغرب طلوع کند.

مطلب ششم در بیان انواع توبه است

و اقل مراتب آن آنست که دانستی که پشیمان گردد از گذشته و عزم کند در عدم فعل در آینده و بالا میرود تا بحدی که درجه پیغمبران و صدیقان است چنانچه در نهج البلاغه روایت کرده است که مردی در حضور حضرت امیر علیه السّلام گفت استغفر الله حضرت فرمود مادرت در عزای تو نشیند میدانی استغفار چیست استغفار درجه علین است و آن اسمی است که بر شش معنی واقع میشود (اول) پشیمانی از گذشته است (دویم) عزم بآنکه هرگز عود بآن نکنی (سیم) آنکه ادا کنی بسوی مخلوقین حق ایشان را تا آنکه در وقت مردن پاک باشی و حق کسی بر ذمه تو نباشد (چهارم) آنکه قصد کنی بسوی هر فریضه‌ای که بر تو واجب بوده و ضایع کرده‌ای حق آن را ادا کنی (پنجم) آنکه قصد کنی بسوی گوشتی که در بدن تو بحرام روئیده است آن را بگدازی بحزن و اندوه تا پوست تو باستخوان‌های تو بچسبد و گوشت تازه در میان آنها برآید (ششم) آنکه بچشانی بجسم خود الم طاعت را آن قدر که باو چشانیده‌ای حلاوت معصیت را پس بعد از آن بگوئی استغفر الله و از حضرت صادق علیه السّلام منقول است که کسی که مقیم است بر گناه و استغفار میکند از آن مانند کسی است که استهزاء کند و کلینی و دیگران بسندهای معتبر از حضرت صادق (ع) روایت کرده‌اند که حضرت رسول فرمود که هر که توبه کند پیش از مرگش بیک سال خدا قبول کند حق یقین، ص: ۶۱۸ توبه او را پس فرمود که یک سال بسیار است یک ماه فرمود هر کس یک ماه پیش از مرگش توبه کند خدا توبه او را قبول میکند پس فرمود یک ماه بسیار است هر که یک هفته پیش از مرگش توبه کند خدا توبه او را قبول میفرماید پس فرمود یک هفته بسیار است هر که یک روز پیش از مرگش توبه کند خدا توبه او را قبول میکند پس فرمود یک روز بسیار است هر کس توبه کند پیش از آنکه معاینه امور آخرت را ببیند خدا توبه او را قبول کند و اکثر علماء این حدیث را حمل بر نسخ کرده‌اند و استدلال کرده‌اند بآنکه نسخ پیش از فعل جایز است و گمان فقیر آنست که این اشاره است باختلاف مراتب توبه بآنکه توبه کامل آنست که اقلاً یک سال پیش از مرگ توبه کند و تدارک مافات را و اصلاح احوال خود را یک سال بکند و اگر آن میسر نشود و هم چنین تا آنکه در آخر اقل مراتب اجرای توبه را بیان فرمود و در مصباح الشریعه از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده‌اند که توبه ریسمانی است کشیده که خداوند برای بندگان آویخته است و وسیله ایست میان خدا و بنده و مدد عنایت الهی است و ناچار است بنده را از مداومت بر توبه در همه احوال و هر فرقه‌ای از بندگان توبه دارند پس توبه پیغمبران از اضطراب سر و تشویش خاطر است از مرتبه قرب و وصال و توبه اصفیاء و برگزیدگان یعنی اوصیاء از نفس کشیدن بغیر یاد خداست و توبه اولیاء و دوستان خدا از خطورهای مختلفه است و توبه خواص از مشغول شدن بغیر خداست و توبه عوام از گناهان است و هر یک از ایشان را معرفتی و علمی است در اصل توبه ایشان و منتهای امر آن شرحش بطول می‌انجامد اما توبه عوام آنست که باطن خود را در آب حسرت بشوید و پیوسته معترف بخیانت خود باشد و ندامت بر گذشته همیشه داشته باشد و بر بقیه عمر خود خائف باشد و گناه خود را صغیر بشمارد که موجب کسل و سستی او گردد و پیوسته متأسف و گریان باشد بر آنچه فوت شده است از او از اطاعت خدا و حبس کند نفس خود

را از شهوات و استغاثه کند بسوی خدا که او را حفظ کند بر وفای بتوبه و نگاه بدارد او را از عود بسوی گناهان گذشته و نفس سرکش خود را هموار و رهوار کند در میدان عبادت و آنچه از عبادات از او فوت شده است قضاء کند و مظلّم مردم را بایشان رد کند و از مصاحبان بد دوری اختیار کند و شبها را به عبادت بیدار باشد و روزها بسبب روزه تشنه باشد و پیوسته در فکر عاقبت خود باشد و از خدا یاری بجوید و سؤال کند که او را مستقیم بر جاده حق بدارد در شدت و رخاء و ثابت بماند نزد محنت و بلاء تا آنکه از درجه توابین نیفتد زیرا که توبه موجب پاک شدن از لوث گناهانست و موجب زیادتی ثواب اعمال او و رفعت درجات او است خدا میفرماید که خدا میداند آنها را که راست حق الیقین، ص: ۶۱۹ گفتند و میداند دروغ‌گویان را و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلّم منقولست که توبه‌کننده هرگاه اثر توبه بر او ظاهر نگردد او تائب نیست باید که خصمان را راضی کند و نمازهای قضا را بکند و تواضع و فروتنی کند در میان خلق و نفس خود را از شهوات بازدارد و گردن خود را باریک گرداند به بسیاری روزه روزها و رنگ خود را زرد کند بعبادت و بیداری شب و شکم خود را لاغر کند بکم خوردن طعام و پشت خود را خم کند از ترس آتش جهنم و استخوان‌های خود را بگدازد از شوق بهشت و دلش نرم گردد از ترس ملک موت و پوستش خشک شود بتفکر در اجل این است اثر توبه و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود که میدانید کیست تائب گفتند نه حضرت فرمود کسی که توبه کند و خصمان را راضی نکند تائب نیست کسی که توبه کند و لباس خود را تغییر ندهد تائب نیست کسی که توبه کند و رفیقان خود را تغییر ندهد تائب نیست کسی که توبه کند و بالش خود را و مجلس خود را تغییر ندهد تائب نیست کسی که توبه کند و خلق خود را و نیت خود را تغییر ندهد تائب نیست کسی که توبه کند و دل خود را نگشاید و کف خود را فراخ نگرداند و آرزوهای خود را کوتاه نگرداند و زبان خود را از لغو نگاه ندارد تائب نیست کسی که توبه کند و زیاده از قوه خود را بآخرت نفرستد تائب نیست هرگاه بر این خصلتها مستقیم بماند او توبه‌کار است و توبه او مقبولست و حقتعالی فرموده است ای گروهی که ایمان آورده‌اید توبه کنید بسوی خدا توبه نصوح و خلاف کرده‌اند در معنی توبه نصوح و از حضرت صادق علیه السلام منقولست که توبه نصوح آنست که باطن آدمی مثل ظاهر او باشد و بهتر و در روایت دیگر فرمود که آنست که توبه کند و عزم داشته باشد که هرگز مرتکب آن نشود و در روایت دیگر فرمود که آن توبه ایست که بعد از آن عود در گناه نکند راوی گفت کدامیک از ما عود نمی‌کنیم حضرت فرمود که خدا دوست میدارد از بند گانش کسی را که او را فتنه‌ها عارض شود و گناه کند و بعد از آن توبه کند و کلینی بسند صحیح از حضرت باقر علیه السلام روایت کرده است که گناهان مؤمن هرگاه توبه کرد آمرزیده میشود پس بعد از توبه کار را از سر گیرد و این مخصوص اهل ایمانست راوی گفت اگر بعد از توبه و استغفار باز عود کرد در گناه و باز توبه کرد چونسنت فرمود که گمان داری که مؤمنی پشیمان شود بر گناهان خود و استغفار کند از گناهان و توبه کند خدا توبه او را قبول نمیکند راوی گفت اگر مکرر کند گناه را و توبه و استغفار کند باز آمرزیده میشود حضرت فرمود هر چند عود کند مؤمن باستغفار و توبه خدا عود میکند بآمرزش و خدا حق الیقین، ص: ۶۲۰ آمرزنده و رحیم است قبول میکند توبه را و عفو میکند از سیئات زنهار که ناامید نکن مؤمنان را از رحمت خدا و بعضی گفته‌اند توبه نصوح توبه‌ایست که صاحبش را نصیحت کند و نگذارد که عود کند بآن گناه و بعضی گفته‌اند توبه‌ایست که دیگران را نصیحت کند که مثل آن را بعمل آورند و بعضی گفته‌اند آنست که خالص از برای خدا باشد و بعضی گفته‌اند که توبه ایست که ریشه خواهش شهوات را از دل زایل گرداند و ظلمت گناهان را که در دل بهم رسیده است بنور طاعات و عبادات محو کند زیرا که اثر گناه نه محض استحقاق عقاب است که پشیمانی برطرف شود بلکه آدمی را تیره میگرداند و روح این کس را مکدر می‌سازد و ملائکه رحمت را از این کس میرماند و آدمی را از ترحمات خاصه سبحانه محروم میگرداند اگر دزدی بخانه در آید و مدت‌ها آن خانه را بی‌معارض متصرف شود یا مستی در سرای معموری داخل شود و صاحب خانه در خواب باشد یا دشمنی مدت مدیدی در خانه آبادانی مشغول خرابی باشد بمحض آنکه آن دزد یا آن مست یا آن دشمن را از خانه بدر کنند بحلیه آبادانی بدر نمی‌آید تا مدت‌ها

در مقام اصلاح و تعمیر آن سرا بر نیاید و خرابها را باصلاح نیاورد و متاعهای دزدیده را عوض نگیرد بحالت اولی بر نمی گردد و همچنین دزد شهوات نفسانی و دشمنی مانند شیطان و مستی مثل خواهش گناهان هرگاه سالها در سرای دل در خرابی باشند و مایه ایمان و اعمال صالحه را ربایند و پیوسته در خرابی کوشند و صاحب خانه بی خبر و در خواب غفلت باشد چون بیدار شود و نظر کند خانه‌ای بیند خراب و ویران و اسباب خانه بغارت رفته و ظروف و آلات شکسته و خانه‌ای مزین بدود معاصی تیره گردیده بمحض آنکه نادم و پشیمان گردد و به تیر و نیزه و شمشیر آه و ناله و استغفار و استغاثه بدرگاه ملک غفار دزد غارت گر را از خانه بیرون کند و او در بیرون خانه در کمین بنشیند و منتظر فرصت باشد کی این خانه ویران آبادان میگردد بلکه باید مدتهای مدید سعی کند و خانه را آبادان کند و متاعهای دزدیده اعمال صالحه را عوض بگیرد و تیرگی‌های معاصی را از در و دیوار دل ازاله کند و رخنه‌های شیطان را از خزانه ایمان مسدود گرداند آن وقت شاید بحالت اولی تواند برگردید بلکه بهتر از اول تواند شد نظر کن باحوال انبیاء و مرسلین که پیشوایان دینند از برای ارتکاب مکروهی یا ترک اولائی چه تدارکها کرده‌اند حضرت آدم سیصد سال گریست تا آنکه در روی مبارکش دو نهر از آب دیده‌اش بهم رسید تا توبه‌اش قبول شد حضرت داود این قدر گریست که گیاه از آب دیده‌اش می‌روئید و آه آتشبار میکشید که آن گیاه میسوخت توبه کامل این است و در این مقام حق الیقین، ص: ۶۲۱ سخن بسیار است و این رساله جای ذکر آنها نیست

مطلب هفتم در بیان وجوب قبول توبه است

بدان که خلائی نیست میان علمای اسلام در آنکه ساقط میشود عقاب بتوبه و خلاف است در آنکه آیا عقلا بر خدا واجب است حتی آنکه اگر بعد از توبه عقاب کند ظلم کرده خواهد بود یا آنکه تفضلی است که حق تعالی بکرم خود عطا کرده است و رحمتی است که نسبت به همه عباد یا نسبت باین امت کرده است و الحال بمقتضای وعده بر حق تعالی واجب است که عمل بوعده خود بفرماید معتزله باول قائل شده‌اند و اشاعره بثانی قائلند و شیخ طوسی و شیخ طبرسی و علامه حلی و اکثر متکلمین امامیه بقول ثانی قائل شده‌اند و خواجه نصیر در تجرید در این باب توقف کرده است و جزم باحد طرفین نکرده است و حق آنست که قبول توبه عقلا مطلقا واجب نیست و محض فضل خداست بر این امت که بمحض ندامت و عزم بر عدم عود گناهان تمام عمر را بیامزد و در امم سابقه نیز چنین نبوده چنانکه در عبادت عجل تا چندین هزار کس از بنی اسرائیل کشته نشدند توبه ایشان مقبول نشد و نقل کرده‌اند که تا عضوی را بآن گناه کرده‌اند نمیریدند توبه ایشان مقبول نمیشد و در صحیفه کامله حضرت سید الساجدین میفرماید که حمد میکنم خداوندی را که دلالت کرد ما را بر توبه که نمیشماریم آن را مگر از فضل او و اگر نشماریم از فضل‌های او مگر این توبه را هرآینه نعمت او نزد ما نیکو خواهد بود و احسان او بسوی ما جلیل خواهد بود و فضل او بر ما بزرگ خواهد بود چنین نبود سنت و طریقه خدا در توبه از برای آنها که پیش از ما بودند و باز در دعای دیگر فرموده است یا الهی اگر بگریم بسوی تو تا بیفتد پلک‌های چشم‌های من و آن قدر فغان و ناله کنم که صدایم قطع شود و بایستم بعبادت تا پاره شود پاهایم و رکوع کنم از برای تو تا فقرات پشتم از هم جدا شود و سجده کنم از برای تو تا حدقه‌های چشم من بترکد و خاک زمین را بخورم در طول عمر جود و آب خاکستر بیاشامم تا آخر روزگار خود و تو را یاد کنم در خلال این احوال تا زبانم مانده شود پس نظر خود را بلند نکنم بسوی آفاق آسمان از شرم تو مستوجب نشوم باین اعمال محو یک گناه از گناهان خود را و اگر خواهی آمرزید مرا در وقتی که مستوجب مغفرت تو شوم و عفو خواهی کرد از من در هنگامی که مستحق عفو تو گردم پس این هرگز واجب نخواهد شد از برای من باستحقاق و نه من اهل آن خواهم شد بر سیل وجوب زیرا که جزای من در اول معصیتی که ترا کردم آتش جهنم بود و این مضامین در ادعیه و اخبار بیشمار است

مطلب هشتم در بیان اموری است که حقتعالی بر آنها مؤاخذه نمیفرماید و وعده عفو از آنها فرموده و آن چند چیز است

(اول) وسوسه و حدیث نفس است که باختیار آدمی نباشد چنانکه کلینی از محمد بن عمران روایت کرده است که از حضرت صادق علیه السّلام پرسیدم از وسوسه هر چند بسیار شود حضرت فرمود گناهی در آن نیست چون چنین شود بگو لا اله الا الله و بسند حسن کالصحیح روایت کرده است که جمیل بن دراج بآن حضرت عرض کرد که در دل من امر عظیمی می افتد حضرت فرمود بگو لا اله الا الله جمیل گفت هر وقت چنین امری در خاطر من خطور کرد و لا اله الا الله گفتم برطرف شد و ایضا بسند معتبر از حرمان روایت کرده است از امام محمد باقر علیه السّلام که مردی آمد بنزد رسول خدا و گفت یا رسول الله من منافق شدم حضرت فرمود بخدا قسم که منافق نشده‌ای اگر منافق شده بودی نزد من نمی آمدی که اعلام کنی گمان کنم که دشمن حاضر یعنی شیطان آمده است بنزد تو و از تو پرسیده است که کی تو را خلق کرده است آن مرد گفت آری بحق آن خداوندی که ترا بحق فرستاده است که چنین بود حضرت فرمود که شیطان بنزد شما آمده از راه اعمال و گناه بر شما غالب نشده است از این راه آمده است که شما را گمراه کند و از راه دین بلغزاند هر که را این حالت رو دهد خدا را بیگانگی یاد کند و بسند حسن کالصحیح از محمد بن مسلم از حضرت صادق علیه السّلام همین حدیث را روایت کرده است و در آخرش حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که این و الله محض ایمانست و ایضا بسند صحیح از علی بن مهزیار روایت کرده است که شخصی بخدمت حضرت امام محمد تقی علیه السّلام نوشت و شکایت کرد از چیزهایی که در خاطر او خطور میکند حضرت در جواب نوشتند که اگر خدا خواهد ترا بر حق ثابت میدارد و شیطان را راهی و استیلائی بر تو نمیدهد پس نوشتند که گروهی شکایت کردند بسوی رسول خدا از اموری چند که در خاطر ایشان در می آید که اگر باد ایشان را از جای بلندی بزیز اندازد یا ایشان را پاره پاره کند احب است بسوی ایشان از آنکه تکلم بآن کنند حضرت فرمود که آیا این را در نفس خود می یابید گفتند بلی فرمود بحق آن خداوندی که جانم در قبضه قدرت او است که این صریح و خالص ایمان است پس چون چنین امری در خاطر شما خطور کند بگوئید آمنا بالله و رسوله و لا حول و لا قوة الا بالله یعنی ایمان آوردیم بخدا و رسول او و مانعی از معاصی و قوتی بر طاعات نیست مگر بخدا مؤلف گوید در آنکه این محض و صریح ایمان است چند وجه گفته اند اول آنست که بسند معتبر از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده اند که مراد آنست که این حق الیقین، ص: ۶۲۳ خوفی که تو داری که چرا چنین امری بخاطر تو خطور کرده است و میترسی که هلاک شده باشی از محض ایمانست اگر مؤمن نبودی پروا نمیکردی از خطور این و بدتر از این در خاطر تو دویم آنکه این محض ایمانست که این احتمالات باطله را در خاطر میگذرانی که بدلیل و برهان باطل کنی تا در مذهب حق صاحب یقین شوی سیم آنست که در حدیث سابق گذشت که چون شیطان مأیوس شده است از آنکه شما را بکفر و معاصی بیندازد شما را باین وسوس اذیت میرساند پس سبب این حالت محض ایمانست و معنی اول که از امام منقول است بهترین معانی است و در امر بتوحید از برای دفع این حالت چند وجه گفته اند وجه اول آنکه مبادا مرگ او را در این حالت دریابد پس زبان او بتوحید جاری شود تا آنکه باین کلمه طیبه از دنیا برود (دویم) آنکه نفی میکند آنچه را در خاطر او فتاده است از آنکه اله را اله دیگر باشد و تصریح میکند بآنکه الهی جز او نیست (سیم) آنکه این کلمه طیبه شیطان را میراند و دفع وسوسه او از گوینده او میکند و باین جهت باین کلمه تلقین میکنند محتضر را (چهارم) آنکه افاده آن میکند که سلسله ممکنات باو منتهی میگردد پس او را موجدی نباشد (پنجم) آنکه کسی که متصف بجمیع صفات کمال باشد متصف بمخلوقیت و احتیاج نمیتواند بود. دویم معصیتی که آدمی آن را اراده کند و بعمل نیاورد حقتعالی آن را بفضل خود عفو فرماید چنانکه کلینی بسند کالصحیح از حضرت باقر علیه السّلام یا صادق علیه السّلام روایت کرده است که حضرت آدم علیه السّلام گفت پروردگارا مسلط گردانیدی بر من شیطان را و او را مانند خون در بدن من جاری گردانیدی از برای من چیزی قرار ده که از شر او نجات توانم یافت حقتعالی وحی کرد که ای آدم از برای تو قرار دادم این را

که هر که از ذریت تو قصد گناهی بکند بر او نوشته نمیشود و اگر بعمل آورد یک گناه نوشته میشود و هر که قصد کند که حسنه بکند اگر نکند یک حسنه برای او نوشته میشود و اگر بعمل آورد ده حسنه از برای او نوشته میشود گفت پروردگارا زیاد کن گفت از برای تو قرار دادم که هر که گناهی بکند و استغفار بکند گناه او را می‌آمرزم گفت پروردگارا زیاد کن فرمود توبه را از برای ایشان پهن کرده‌ام تا جان بگلو برسد گفت پروردگارا بس است مرا. و بسند صحیح از حضرت صادق علیه السلام منقول است که چهار خصلت است که حقتعالی مقرر فرموده کسی که با وجود اینها مستحق عقاب الهی گردد پس شقی و محروم است و آن خصلت‌ها اینها است کسی که قصد کند که حسنه را بعمل آورد اگر به عمل نیاورد بنیت حق الیقین، ص: ۶۲۴ او یک حسنه از برای او می‌نویسند و اگر بعمل آورد آن حسنه را ده حسنه از برای او می‌نویسند و اگر قصد کند که سیئه را بعمل آورد اگر نکند هیچ گناه بر او نوشته نمیشود و اگر بکند هفت ساعت او را مهلت میدهند و ملکی که نویسنده حسنات است و در جانب راست او است میگوید بملکی که نویسنده سیئات است و در جانب چپ او است که تعجیل مکن در نوشتن شاید بعد از این حسنه‌ای بکند که این را محو کند زیرا که حقتعالی میفرماید بدرستی که حسنات برطرف میکند سیئات را یا شاید استغفاری بکند اگر بگوید استغفر الله الذی لا اله الا هو عالم الغیب و الشهاده العزیز الحکیم الغفور الرحیم ذو الجلال و الاکرام و اتوب الیه بر او گناهی نوشته نمیشود و اگر هفت ساعت بگذرد و حسنه بعد از آن نکند و استغفار نکند صاحب حسنات سیئات میگوید بنویس گناه را بر این شقی محروم. مؤلف گوید که شاید مطلق استغفار کافی باشد و خصوص این استغفار باعتبار آنکه اکمل افراد است مذکور شده باشد و ایضا بسند معتبر از امام زاده عبد الله روایت کرده است که از پدر خود امام موسی علیه السلام سؤال کردم که دو ملک که در جانب راست و چپ آدمند آیا علم بهم میرسانند بفعل بد یا فعل خوب که بنده اراده فعل آن مینماید حضرت فرمود که بوی کثیف که محل فضله است و بوی چیزهای خوشبو مثل یکدیگرند گفتم نه فرمود که بنده هرگاه قصد حسنه میکند نفس او خوشبو بیرون می‌آید ملک دست راست بملک دست چپ میگوید که باش که ترا با او کاری نیست قصد حسنه کرد پس اگر آن را بجا آورد زبان او قلم او است و آب دهانش مداد او است پس از برای او می‌نویسند چون قصد گناهی کرد نفسش بد بو بیرون می‌آید پس ملک دست چپ بملک دست راست میگوید باش که قصد گناهی کرد پس اگر آن را بجا آورد زبانش قلم او است و آب دهانش مداد او است پس بر او نویسد و بدان که حقتعالی فرموده است إِنَّ تَبْدُؤَا مَا فِی أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُحَقِّقُوهُ يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ یعنی اگر ظاهر کنید آنچه در نفسهای شما است یا پنهان کنید آن را حساب میکند شما را خدا بآن پس می‌آمرزد از برای هر که میخواهد و عذاب میکند هر که را میخواهد و خدا بر همه چیز قادر است و عموم این آیه بحسب ظاهر مخالفست با احادیثی که در این مطلب و مطلب سابق گذشت زیرا که دلالت می‌کند بر آنکه هر چه در نفس آدمی حاصل میشود خدا بر آن محاسبه میفرماید اگر خواهد می‌آمرزد و اگر خواهد عذاب میکند و این شامل وسوسه‌ها و اراده گناه است و ممکن است باین روش جمع کنیم که عفو از آنها مخصوص شیعه است و مراد بمن یشاء شیعه است یعنی از شیعیان عفو میکند و غیر شیعه را مؤاخذه میکند اگر باز موافق قواعد عقلیه خالی از اشکالی نیست زیرا که بعموم حق الیقین، ص: ۶۲۵ شامل خطوراتی هست که اختیاری آدمی نیست و شیخ طبرسی گفته است که جمعی گفته‌اند که این آیه منسوخ است بقول حقتعالی لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا و در این باب حدیث ضعیفی نقل کرده‌اند و این سخن صحیح نیست زیرا که تکلیف امری که در وسع و طاقت آدمی نباشد جایز نیست و قبیح است عقلاً پس چون میتواند بود که حقتعالی تکلیف کند و بعد از آن نسخ کند پس باید که مراد از آیه چیزی باشد که امر و نهی بآن متعلق تواند شد از اعتقادات و ارادات و اموری چند که از ما مستور است و اما آنچه داخل در تکلیف نیست از وسوسه‌ها که بی‌اختیار آدمی خطوط میکند داخل در آیه نیست بدلیل عقل و بگفته حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم که عفو کرده‌اند از این امت از آنچه فراموش کنند و از آنچه در خواطرها بگذرانند پس گفته است آنچه در خواطر خطوط میکند از معاصی خدا بر آن مؤاخذه نمیکند و مؤاخذه میکند بر آنچه عزم میکند آدمی بر آن و عقد قلب خود بر آن

میکند با آنکه میتواند خود را از آن نگاهدارد پس آن از جمله افعال قلبی است و خدا جزا میدهد او را بر آن چنانکه جزا میدهد بر افعال جوارح اما جزای عزم را میدهد نه جزای فعل آن معصیت را که هنوز نکرده است بخلاف عزم بر طاعت که حقتعالی بر آن عزم جزای اصل طاعت را میدهد همچنانکه در اخبار آمده که کسی که انتظار نماز میکشد در نماز است یعنی ثواب نماز دارد مادام که انتظار میکشد و این از لطایف نعمات خداست بر بندگان تمام شد کلام شیخ طبرسی و از جمله آیاتی که دلالت دارد بر مؤاخذه بر افعال قلوب قول حقتعالی است **وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصِيرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا** یعنی پیروی مکن چیزی را که علم بآن نداری بدرستی که گوش و چشم و دل همه اینها سؤال کرده میشوند و باز فرموده است کتمان نکنید گواهی را و هر که کتمان کند آن را گناهکار است دل او باز فرموده است مؤاخذه نمیکند شما را خدا بسوگندهای لغو که بر زبان شما جاری شود و لیکن مؤاخذه میکند شما را بر آنچه عقد دل بر آن کرده‌اید و در جای دیگر فرموده است و لیکن مؤاخذه میکند شما را بآنچه کسب کرده است دلهای شما پس از این آیات و امثال اینها معلوم میشود که بر فعل دل‌ها مؤاخذه میباشد و باز فرموده است **وَمَنْ يُعْظَمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ وَ تَقْوَى** را نسبت بدل داده است و از حضرت رسول صلی الله علیه و آله روایت کرده‌اند که اشاره بدل نمود و فرمود تقوی و پرهیزکاری در اینجا است و حقتعالی تهدید فرموده است آنها را که دوست میدارند امور قبیحه فاش گردد در مؤمنان و محبت کار دل است و ایضا کفر و شرک و حسد و بغض و کینه و امثال اینها که وعید عذاب و عقاب حق الیقین، ص: ۶۲۶ بر آنها شده است از افعال قلوبست پس چون میتواند بود که مؤاخذه بر آنها نبوده باشد و وجوه بسیار در جمع میان آیات و اخبار گفته است و تحقیقش آنست که افعال قلوب بر چند قسم است (اول) آنست که محض خطور بال باشد و آدمی را در آن اختیاری نباشد و آن قسم اول است که مذکور شد و خلافی نیست در آنکه عقابی بر آن مترتب نمیشود و محل تکلیف نیست (دویم) شهوت و خواهرش معصیت است بدون آنکه اراده بآن ضم شود و غالب اوقات آن نیز نسبت بعامه اختیاری نیست مثل آنکه تخیل زنا و لواطه میکند و بی اختیار خواهرش در نفس او بهم میرسد اما اراده آن فعل ندارد یا نظر میکند به پسر مقبولی بدون قصد و عاشق او میشود اما اراده معصیتی ندارد و این نیز اختیاری نیست و محل تکلیف نیست لهذا وارد شده است که نظر اول برای تست یعنی اگر بدون اختیار نظر بر او بیفتد و نظر ثانی بر تو است بآنکه بار دیگر از روی قصد و شهوت نظر کند یا آن نظر را از روی خواهرش مستمر بدارد و اگر مبدء عشق اختیاری باشد دور نیست که معاقب باشد هر چند در آخر بی اختیار باشد همچنانکه در حدیث وارد شده است که از حضرت صادق علیه السلام سؤال کردند از عشق فرمود که دلی چندند که از یاد خدا خالی شده‌اند حقتعالی محبت غیر خود را بآن‌ها چشانیده است (سیم) آنست که بعد از قصد معصیت و حصول شهوت قلب باعتبار لوث از شهوات و غفلت از عقوبات نفع عاجلی در آن فعل تصور میکند و حکم میکند که باید آن فعل بعمل آید پس اراده در نفس حادث میشود و قوی میشود تا بحد عزم میرسد و حیا و خوف دنیوی مانع او از فعل نمی‌گردد و حصول عزم گاهست بعد از ترددات و تفکرات بسیار میباشد و بعد از عزم و مجزوم گردیدن اراده باز ممکن است که فعل بعمل نیاید بآنکه بعد از جزم پشیمان شود یا غافل شود یا مانعی بهم‌رسد که آن فعل بر او متعذر شود پس بر اصل تصور معصیت و حصول شهوت و میل نفس که اختیاری نیست عقابی نمیباشد و اما حکم عقل ظاهر اخبار آنست که بر آن نیز عقابی نیست و بعضی گفته‌اند اگر باختیار باشد معاقب است و اگر بدون اختیار باشد معاقب نیست و اگر اراده و عزم بر فعل حاصل شود و فعل را بعمل نیاورد از برای عایقی و مانعی باز ظاهر اخبار بسیار است که او را مؤاخذه بر آن عزم نیست و بعضی از عامه بتفصیل قائل شده‌اند که اگر از ترس خدا و عقوبت روز جزا ترک فعل کند و نادم شود از آن قصدی که کرده بود حسنه از برای او نوشته میشود و آن حسنه مکفر سیئه عزم بر فعل است و اگر ترک فعل از برای عایقی دیگر باشد و از ترس خدا نباشد یک گناه بر او نوشته میشود و بعضی از متکلمین امامیه متابعت ایشان کرده‌اند و استدلال کرده‌اند بروایتی که از حضرت رسول صلی الله علیه و آله منقول است که چون بنده اراده معصیت کند ملائکه گویند حق الیقین، ص: ۶۲۷ پروردگار را این بنده تو میخواهد گناهی بکند حقتعالی میفرماید اگر سیئه را بعمل آورد بر

او بنویسید بمثل آن و اگر ترک کند حسنه بنویسند زیرا که ترک نکرده است مگر از برای من و ایضا از آن حضرت روایت کرده‌اند که محشور نمیشوند مردم مگر بر نیت خود و گفته‌اند ما میدانیم که کسی که در شب عزم کند که در صبح مسلمانی را بکشد یا زنا با زنی بکند و در آن شب بمیرد مصر بر گناه مرده است و بر نیت خود محشور میشود و دلیل قاطع در این باب آنست که حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمود که هرگاه دو مسلمان شمشیر بر یکدیگر بکشند قاتل و مقتول هر دو در آتشند گفتند یا نبی الله مقتول چرا در جهنم است فرمود برای آنکه اراده قتل دیگری کرده است مؤلف گوید که این اخبار از طریق عامه وارد شده است و معارضه با آن اخبار معتبره نمیکند و بر تقدیر تسلیم حدیث اول ممکن است که نوشتن حسنه موقوف باشد برای آنکه از برای خدا باشد و اگر از برای خدا نباشد نه حسنه نوشته میشود و نه سیئه و حدیث دوم مجمل است و صریح نیست و مثالی که گفته است اول سخن است و ممنوع است و حدیث ممکن است که مراد اراده بآن افعال باشد از شمشیر کشیدن و در برابر او ایستادن و معین او بر قتل خود شدن و آنها که قایل شده‌اند که معاقب میشوند میگویند که بعزم بر سیئه معاقب می‌شود- نه بر اصل فعل پس اگر بعمل آورد سیئه دیگر بر اصل فعل مترتب میشود (چهارم) افعال قلوب است از عقاید باطله و شک در اصول عقاید و در آن شکی نیست که بآنها معاقب است (پنجم) اخلاق ذمیمه است مانند حقد و حسد و کینه مؤمنان و سوء ظن بایشان و امثال اینها و اکثر اینها را معصیت میدانند هر چند اظهار نکند و بسیاری از اخبار دلالت میکند بر آنکه اظهار اینها معصیت است نه اصل اینها و این انساب است بشریعت سمحه سهله و عدم حرج در دین و ظاهر آنست که عدم مؤاخذه بر اراده معصیت مخصوص مؤمنان باشد پس منافات ندارد با حدیثی که وارد شده است که اهل جهنم برای این در جهنم مخلدنند که نیت ایشان در دنیا این بوده است که اگر مخلد در دنیا باشند همیشه کافر باشند و معصیت خدا بکنند و جواب‌های دیگر نیز میتوان گفت بدان که ظاهر کلام اکثر فقها و متکلمین آنست که اراده معصیت و عزم بر آن حرام است اما حقتعالی بفعل خود آنها را بخشیده است و وعده مغفرت نموده است چنانکه صغیره معصیت است و با اجتناب کبائر حقتعالی آنها را می‌آمرزد پس آنچه خواجه نصیر در تجرید گفته است که اراده قبیح قبیح است و منافات ندارد با عفو و در کلام أبو الصلاح نیز مثل این گذشت و سید مرتضی در تأویل قول حقتعالی إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا حق الیقین، ص: ۶۲۸ وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا گفته است که مراد آنست که فشل و جبن بخاطر ایشان خطور کرد نه آنکه عزم بر آن کردند بعد از آن گفته است اراده معصیت و عزم بر آن معصیت است و جماعتی تجاوز از حد کرده‌اند حتی آنکه گفته‌اند عزم بر کبیره کبیره است و عزم بر کفر کفر است. و شیخ شهید در قواعد گفته است تأثیر نمیکند نیت معصیت عقابی را و نه ندامتی را مادام که مرتکب آن نشوا و آن از جمله چیزهائی است که ثابت شده است در اخبار که حق تعالی عفو از آنها کرده است پس گفته است اگر نیت معصیتی بکند و مرتکب شود امری را که معصیت میدانند پس خلافتش بر او ظاهر شود آیا این نیت اثر میکند محل نظر است از این جهت که مصداق معصیت نشده است پس بمنزله آنست که نیت معصیت کرده است و بس و بر نیت معصیت بدون فعل آن مؤاخذه نیست و از این جهت که دلالت میکند بر آنکه هتک حرمت شریعت کرده است و جرأت بر معاصی نموده است و حال آنکه بعضی از اصحاب ما گفته‌اند که اگر مباحی را بیاشامد بنحو آشامیدن شراب مسکر و شبیه به آن فعل حرامی کرده خواهد بود و شاید از برای محض نیت نباشد بلکه بانضمام فعل جوارح دخل داشته باشد و چند امر دیگر که محل نظر است اول آن که زن یا کنیز خود را در خانه دیگری بیابد و گمان کند که زن اجنبیه است و با او جماع کند و بعد از آن معلوم گردد که زوجه یا امه او بوده است دوم آن که زوجه خود را وطی کند و گمان کند که حایض است پس ظاهر شود که طاهر است سیم آن که طعامی را در دست دیگری ببیند و نداند که ملک اوست و بجبر بگیرد و بخورد پس ظاهر شود که ملک او بوده است چهارم آن که گوسفندی را ذبح کند بقصد عدوان پس ظاهر شود که ملک او بوده است پنجم آن که شخصی را بکشد و گمان کند که محقون الدم است پس ظاهر شود که خونش هدر بوده است تا اینجا کلام شیخ بود و شیخ بهاء الدین گفته است که بعضی از جمله این صور شمرده‌اند این را که نماز کند در جامه‌ای بگمان آنکه حریر است یا مغضوب است و عالم بحکم بوده باشد که نماز در آن

باطل است پس بعد از نماز ظاهر شود که ممزوج است و غضب نیست یا مباح است و تردد کرده است در آن که نمازش باطل است یا صحیح است و اولی آنست که ترددی نیست در آن که نمازش باطل است بلی صحت نماز نزد کسی میتواند بود که نهی در عبادات را مستلزم فساد نداند سیم در بیان سائر اموری است که حقتعالی بر آنها مؤاخذه نمیفرماید بسندهای بسیار صحیح و معتبر از طریق عامه و خاصه از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم منقولست که حقتعالی برداشته حق الیقین، ص: ۶۲۹ است از امت من نه چیز را (اول) خطا یعنی امری که بی اختیار و بغفلت از او صادر شود مثل آنکه اراده کرد که تیری بجانب آهوئی بیندازد بر آدمی خورد و او را کشت یا مجروح کرد و خطائی که مفتی در مسأله یا حاکم شرعی در حکمی بکند و بذل جهد خود را در آن کرده باشد و تقصیری نکرده باشد یا طیب در معالجه بیماری خطائی بکند و تقصیری در آن نکرده باشد در اینها گناهی بر فاعل اینها نیست اما مؤاخذه دنیوی در بعضی هست و در اول دیت لازم میشود بر عاقله و همچنین اگر در خواب کسیرا بکشد گناهی بر او نیست بلکه دیت لازم میشود در مال او یا بر عاقله است و خطای حاکم بر بیت المال است بنا بر مشهور و در طیب بعضی گفته‌اند مطلقا ضامن است دیت را در مال خود و بعضی گفته‌اند که اگر آن کسی که معالجه او میکند ابراء ذمه او بکند ضمان از او ساقط میشود (دویم) فراموشی است یعنی عقابی نیست بر کسی که از روی فراموشی گناهی یا ترک واجبی بکند هر چند اگر ترک رکن بکند در نماز از روی فراموشی اعاده نماز را بکند و در ترک بعضی از افعال بعضی سجده سهو لازم میشود (سیم) آنچه نداند و ظاهرش آنست که جاهل مطلقا معذور باشد و آیات و اخبار بسیار بر این دلالت دارد و در بسیاری از موارد باین استدلال میتوان کرد خواه جاهل مسأله باشد یا جاهل موارد حکم اما اکثر علما در موارد خاصه باین قائل شده‌اند مثل نماز کسی که جاهل بنجاست جامه یا بدن یا موضع سجود که مشهور آنست که اعاده نماز در وقت و خارج وقت بر او واجب نیست و همچنین کسی که جاهل باشد بغصبیت مکان یا جامه و در آن نماز کند یا کسی که جاهل باشد بوجوب جهر و اخفات و در مواضع آنها ترک کند و نکاح در عده چنان که سابقا مذکور شد و امثال اینها که در موضع خود ذکر کرده‌اند و اگر مراد عدم مؤاخذه عقاب باشد اگر در تقصیر در تفحص نکرده باشد ظاهرش عموم است در جمیع احکام و ادله عقلیه بسیار بر این دلالت دارد (چهارم) چیزی چند که طاقت آن نداشته باشند چنانچه حقتعالی فرموده است رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ یعنی ای پروردگار ما بار مکن بر ما چیزی را که طاقتی نیست ما را بآن بعضی گفته‌اند مراد تکلیف ما لا یطاق است و هر چند بر خدا قبیح است و محال است که از حقتعالی واقع شود ممکن است دعا کردن بر سیل تعبد باشد و بعضی گفته‌اند مراد عذابها و عقوبتها است که بر امم سابقه نازل میشد و حقتعالی ببرکت حضرت رسالت از این امت برداشته حق الیقین، ص: ۶۳۰ است و اظهر آنست که مراد تکالیف شاقه‌ایست که در امم سابقه بود و در این امت حقتعالی آسان گردانیده است و در این حدیث ظاهرا این معنی مراد باشد (پنجم) چیزی که مضطر شده باشد بآن خواه از نزد خدا باشد مثل خوردن میته در وقتی که خوف هلاک باشد و آشامیدن آب نجس در حال اضطرار و آشامیدن شراب در وقتی که لقمه در گلویش بند شده باشد و مایع دیگر نباشد و تداوی بحرام در وقتی که دوا منحصر در آن شده باشد بنا بر مشهور میان علماء و اخبار بسیار وارد شده است بر عدم جواز تداوی بحرام خصوصا در شراب حتی بچشم کشیدن آن و در حدیث وارد شده است که هر که میلی از مسکر بچشم کشد حقتعالی میلی از آتش جهنم بچشم او کشد و در اخبار بسیار وارد شده است که حقتعالی در هیچ حرامی در او شفا قرار نداده است و بعضی از علماء تداوی مسکر را مطلقا جایز نمیدانند بلکه سایر محرّمات را و شهر جواز است خواه از قبل خودش باشد یا از قبل غیر او مانند کسی که جراحتی بر خود وارد سازد یا کسی او را مجروح گرداند در ماه رمضان و مضطر شود بسوی افطار و علما گفته‌اند که باغی و عادی را جایز نیست خوردن میته در وقت ضرورت بلکه سایر محرّمات زیرا که حقتعالی فرموده است فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ یعنی پس هر که مضطر شود و باغی و عادی نباشد پس گناهی نیست بر او و در معنی باغی و عادی خلاف است در بعضی از روایات وارد شده است که باغی آنست که خروج بر امام کند و عادی کسی است که براه زنی رود و بر اینها میته حلال نمیشود و روایت دیگر وارد شده است که باغی طالب صید است و

عادی دزد است اگر اینها مضطر شوند بر این‌ها میته حلال نمیشود و قصر نماز نمیتواند کرد و در حدیث دیگر وارد شده است که باغی کسی است که برای لُهو و بازی بشکار میرود نه از برای نفقه عیال و عادی دزد است و اکثر گفته‌اند که بقدر سد رمق میخورد نه آن قدر که سیر شود (ششم) چیزی است که او را بر آن اکراه کنند و در احکام تقیه گذشت چیزهایی که به اکراه حلال میشود (هفتم) طیره است و آن عبارتست از تأثر نفس بفالهای بد مثل آنکه در میان عرب تطیر میکردند در وقتی که بسفری میرفته‌اند بمرغی یا شکاری که از جانب راست او پیدا شود و بفال خوب میگرفته‌اند و اگر از جانب چپ بدم تیر ایشان بیاید بفال بد میگرفته‌اند و در میان عجم نیز شایع است که اگر بسفری یا مقصدی روند جنازه یا کشته‌ای بر سر راه خود ببینند بفال بد میدانند حق الیقین، ص: ۶۳۱ و آنکه در حدیث وارد شده است که طیره در این امت نمیباشد چند احتمال دارد اول آنکه مراد رفع مؤاخذه و عقاب باشد یعنی اگر کسی را چنین امری بخوابد رسد چون اختیاری نیست و نمیشود که نفس از او متأثر نشود خدا برای آن مؤاخذه نمینماید و کفاره‌اش آنست که توکل کند بر خدا و امضای آن امر بکند چنانچه در حدیث وارد شده است که چون تطیر کنی بگذر و اعتنا مکن دویم آنست که مراد دفع تأثیر آن باشد از این امت ببرکت آنچه بایشان رسیده است از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه علیه السّلام از عدم اعتنای بآن و توکل بر خدا و ادعیه و اذکاری که روایت کرده‌اند از برای دفع ضرر آن سیم آنکه مراد برفع آن منع از آن باشد و عدم جواز آن چنانکه صاحب نهاییه و اکثر عامه فهمیده‌اند و این معنی از این حدیث بسیار بعید و معنی اول اظهر است و احادیث در باب تأثیر طیره مختلف است و مقتضای جمع میان آنها آنست که اگر توکل آدمی ضعیف باشد و نفس از آن متأثر شود ممکن است تأثیر بکند و اگر توکلش بر خدا قوی باشد و اعتنا بشأن آن نکند اثر نمیکند. (هشتم) وسوسه و تفکر در خلق است و در حدیث معتبر دیگر از حضرت صادق علیه السّلام منقولست که سه چیز است که نجات نیافته است از آنها پیغمبری و هر که پست‌تر از او است تفکر و وسوسه در خلق و طیره و حسد مگر آنکه مؤمن بکار نمیفرماید حسد خود را و بر هر تقدیر این فقره نیز چند احتمال دارد (اول) آنکه مراد وسوسه‌های شیطان باشد که حادث میشود بسبب تفکر در احوال خلق و گمان بد بردن بایشان بسبب آنچه مشاهده میشود از احوال و افعال ایشان و حقتعالی بر آن مؤاخذه نمیفرماید زیرا که رفع آن غالباً از نفس ممکن نیست لیکن واجب است بر او که باین گمان حکم نکند و اظهار ننماید و عمل بموجب آن نکند بآنکه قدح کند در ایشان و رد شهادت ایشان بکند و در احادیث عامه وارد شده است که هرگاه ظن و گمان کنی تحقیق و جزم مکن و در حدیث دیگر وارد شده است که زنه‌ار حذر کنید از گمان بد بردن بدرستی که ظن بد بردن دروغ‌ترین سخنها است (دویم) آنست که مراد تفکر در وساوسی باشد که حادث میشود در نفس در مبدء خلق اشیاء و آنکه خدا را کی آفریده است و کی ایجاد کرده است و در کجاست و مثل اینها از اموری که اگر تکلم کند بآنها موجب کفر و شرک خواهد بود چنانچه در وسوسه گذشت (سیم) آنکه مراد تفکر کردن باشد در قضا و خلق اعمال عباد و حکمت در خلق بعضی از شرور در عالم مانند خلق ابلیس و موزیات و تمکین اشرار بر اضرار اخیار و خلق کفار و خلق جهنم و مخلد بودن کفار در آن و مثل اینها از اموری که کم کسی از اینها خالی مییابد و اینها معفو است هرگاه مستقر نگردد در نفس حق الیقین، ص: ۶۳۲ و بسبب آن شکی در عدل و حکمت حقتعالی بهم نرسد و در روایت ابن بابویه این تتمه هست ما لم ینطق بشغه یعنی مادامی که تکلم نکند بلب و در این مقام معنی اول ظاهرتر مینماید (نهم) حسد است مادام که ظاهر نکند بدست یا بزبان و از این حدیث ظاهر میشود که حسدی که اظهار نکند داخل معاصی نیست یا معفو است و این خلاف مشهور است اما به وسعت رحمت الهی انطباق است زیرا که کم کسی خود را از این خالی تواند کرد و این تکلیف نسبت با کثر خلق موجب حرج است و ممکن است مادام که اظهار نکند متعلق بوسوسه و طیره نیز باشد چنانچه دانستی و اکثر اینها بنا بر اکثر معانی چون بر حقتعالی قبیح است و صدورش از او محال است شاید مراد اختصاص مجموع این خصال باشد باین امت پس منافات ندارد با آنکه بعضی مشترک باشد میان این امت و سایر امم و الله یعلم و احادیث بسیار وارد شده است که هر امری که از جانب خدا بر بنده وارد شود خدا اولی است بقبول عذر و تا امری را از برای مردم بیان نفرماید و در آن باب حجت

بر ایشان تمام نکند بر ترک آن ایشان را عذاب نمیکند و ایضا اخبار بسیار وارد شده است که خدا برداشته است قلم تکلیف را از کودک تا محتلم شود و از دیوانه تا عاقل شود و از کسی که در خواب است تا بیدار شود و شیخ طوسی بسند معتبر از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده است که حق تعالی وحی میکند بحافظان کرام که کاتبان اعمال عبادند که منویسید گناهی بر بنده مؤمن من در وقت دلتنگی و در کافی روایت کرده است بسند حسن کالصحیح از علی بن عطیه که گفت در خدمت حضرت صادق علیه السلام بودم مردی از آن حضرت سؤال کرد از شخصی که از او امری صادر میشود در حد غضب آیا خدا او را مؤاخذه میکند بآن- حضرت فرمود خدا از آن کریم تر است که او را از جا بدر آورد و از او مؤاخذه نماید و ابن بابویه در رساله اعتقادات گفته است که اعتقاد ما در تکلیف آنست که الله تعالی تکلیف نکرده است بندگان خود را مگر کمتر از آنچه طاقت دارند چنانکه فرموده است لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا یعنی تکلیف نکرده است خدا نفسی را مگر بقدر وسع و آسانی او و وسع کمتر از طاقت است و حضرت صادق علیه السلام فرمود که بخدا سوگند که خدا تکلیف نکرده است بندگان را مگر کمتر از آنچه طاقت دارند زیرا که تکلیف کرده است ایشان را در هر شب و روز پنج نماز و در سالی سی روز روزه و در هر دویت درهم پنج درهم و در تمام عمر یک حج و ایشان طاقت زیاده از همه اینها دارند.

خاتمه در بیان احوال عالم بعد از انتضای امر قیامت-

ابن بابویه و عیاشی از محمد بن مسلم روایت کرده‌اند از امام محمد باقر علیه السلام که گفت بتحقیق که خدا خلق حق الیقین، ص: ۶۳۳ کرده است در زمین از روزی که زمین را خلق کرده است هفت عالم که ایشان از فرزندان آدم نیستند خلق کرد ایشان را از اديم ارض یعنی از روی زمین پس ساکن گردانید ایشان را در زمین یکی بعد از دیگری با عالم خود پس خلق کرد پدر این بشر را و خلق کرد ذریه او را از او نه و الله خالی نبوده است بهشت از ارواح مؤمنان از روزی که بهشت را خلق کرده و خالی نبوده است جهنم از ارواح کافران از روزی که جهنم را خلق کرده است شاید گمان کنید که چون روز قیامت شود حق تعالی بدنهای اهل بهشت را با ارواح ایشان بسوی بهشت فرستد و بدنهای اهل جهنم را با ارواح ایشان در جهنم ساکن گرداند خدا را کسی عبادت نخواهد کرد در بلاد او و خلقی نخواهد آفرید که او را عبادت کنند و اعتقاد به یگانگی او بکنند و تعظیم او بنمایند چنین نیست بلکه خلق دیگر می‌آفریند که او را به یگانگی عبادت کنند و زمین دیگر خواهد آفرید که ایشان را بردارد و آسمان دیگر خواهد آفرید که بر ایشان سایه بيفکند آیا نشنیده‌ای که خدا فرموده است روزی که بدل شود زمین بغیر زمین و بدل شوند آسمانها و فرموده است آیا مانده شدیم و بتنگ آمدیم از خلق اول بلکه ایشان در شبهه‌اند و شک دارند در خلق تازه و مراد این خلقتی است که بعد از قیامت خواهد شد و ایضا در خصال بسند معتبر از آن حضرت روایت کرده است که در تفسیر آیه دوم فرمود که چون حق تعالی فانی میگرداند این خلق را و این عالم را و ساکن میگرداند اهل بهشت را در بهشت و اهل جهنم را در جهنم تازه میکند عالمی را بغیر از این عالم و خلق تازه ایجاد میکند از غیر نر و ماده که او را بیگانگی پرستند و از برای ایشان خلق میکند زمین را بغیر این زمین که ایشان بر روی آن باشند و آسمانی بغیر این آسمان که بر بالای سر ایشان باشد شاید گمان کنی که خدا همین یک عالم را آفریده است و خلقی بغیر شما نیافریده است بلکه بخدا قسم که حق تبارک و تعالی هزار هزار عالم و هزار هزار آدم آفریده است که تو در آخرین عالمها و آدمهائی بدان که این احادیث را اکابر محدثین در کتب معتبره ایراد کرده‌اند و متکلمان امامیه متعرض این مطلب بنفی و اثبات نشده‌اند و منافات با ادله عقلیه و اصول قطعیه ندارد و اما بحدی نرسیده است که مورت قطع و جزم باشد و اخبار بسیار وارد شده است که امور غریبه و احادیث عجیبه که از ما بشما برسد و عقل شما از قبول آنها امتناع کند مبادرت برد و انکار نمائید و تکذیب قائل آنها مکنید و تأویلش را بما رد کنید پس انکار اینها نمیکنیم و جزم بوقوعش نمیکنیم و در مرتبه تجویر و احتمال میگذاریم. حق الیقین، ص: ۶۳۴ تمام شد کتاب حق الیقین در آخر شهر شعبان المعظم سال هزار و صد و نه از هجرت مقدسه

حضرت خاتم الانبیاء محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم چون به استعجال در تراکم اشتغال نوشته شده ملتزم از ناظران آن که بزودی در صدد اعتراض برنایند و چون ترمیم و تجدید اصول مندرسه امامیه که سالهاست آثار آنها محو شده و اکثر مدعیان علم اعراض از آنها نموده‌اند و اصول معتزله را قدوه خویش ساخته دست از آیات کریمه و اخبار متواتره برداشته‌اند در این رساله حسب المقدور ایراد نموده‌ام شکر آن را بکفران مبدل ننمایند و گاهی بطلب غفران و دعای خیر یاد نمایند الحمد لله رب العالمین و الصلاه و السلام علی خیر خلقه محمد و آله اجمعین الطیبین الطاهرین

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحیم جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱) با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹ بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند. مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشرف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است. اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البيت عليهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید. از جمله فعالیت های گسترده مرکز: الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی ب) تولید صد ها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما، انیمیشن، بازی های رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و ... د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای و راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۰۲۳۵۰۵۲۴) ز) طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ... ح) همکاری افتخاری با ده ها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاه ها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ... ط) برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه ی) برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضور و مجازی) در طول سال دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان تاریخ

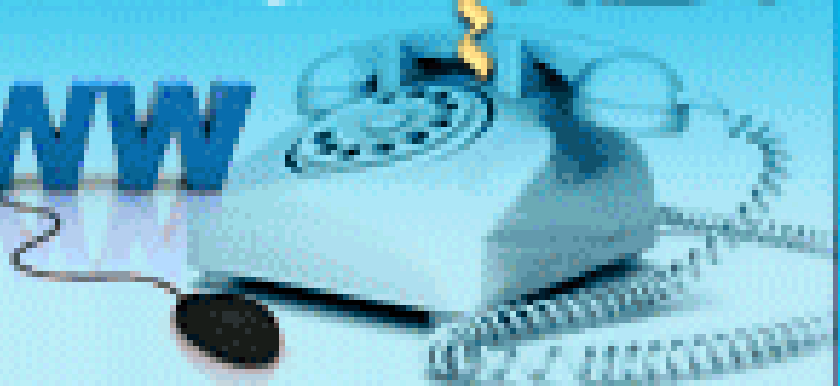
تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت: ۲۳۷۳ شناسه ملی: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶ وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی: www.eslamshop.com تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳-۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور کاربران ۲۳۳۳۰۴۵ (۰۳۱۱) نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایند انشاالله. شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳، شماره کارت: ۶۲۷۳-۵۳۳۱-۱۹۷۳-۳۰۴۵ و شماره حساب شب: ۵۳-۵۳۰۹-۰۶۲۱-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۱۸۰-۰۹۰ IR به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان - خیابان مسجد سید ارزش کار فکری و عقیدتی الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام :- هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنت غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کرم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید». التفسیر المنسوب إلی الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست تر می داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می رَهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، امّا تو دریچه ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را بدان، نگاه می دارد و با حجت های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می سازد و او را می شکند؟». [سپس] فرمود: «حتماً رها کردن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد». مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

اصفهان

فائمه

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید .

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹